De werken van Vondel
Deel 9. 1660-1663

Joost van den Vondel

editie J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooys, C.R. de Klerk, B.H. Molkenboer, J. Prinsen J.Lzn., L. Simons, C.C. van de Graft, L.C. Michels, A.A. Verdenius en J.D. Meerwaldt

bron

J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooys, C.R. de Klerk, B.H. Molkenboer, J. Prinsen J.Lzn., L. Simons, C.C. van de Graft, L.C. Michels, J.D. Meerwaldt en A.A. Verdenius (eds), *De werken van Vondel. Negende deel 1660-1663*. De Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam 1936

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vond001dewe09_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

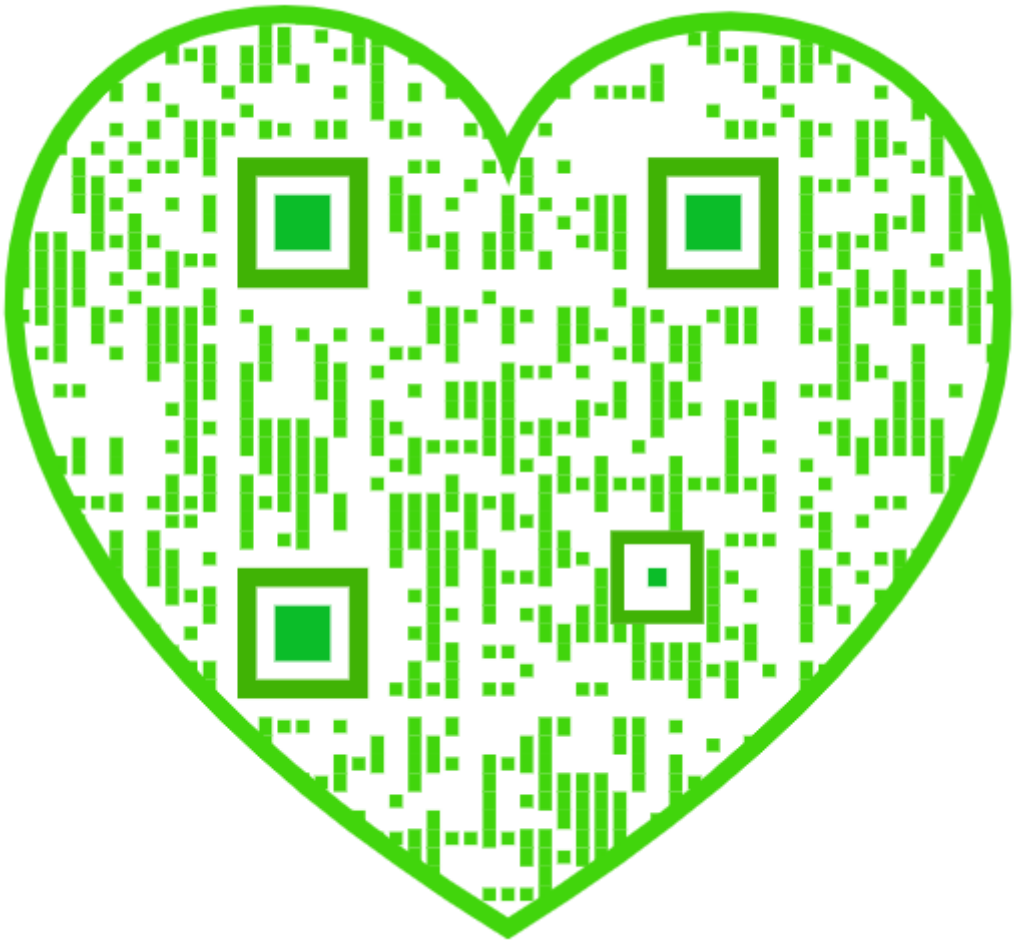

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

JOHAN MAURITS NAAR DE PRENT VAN TH. MATHAM

Het leven van Vondel door Dr. J.F.M. Sterck 1660-1663[aant.]

OP zijn ouden dag gaat Vondel zich dikwijls vereenzelvigen met personen, welke hij in zijn treurspelen laat optreden. Bij het gedwongen rustige werk, dat de Beleenbank hem te doen gaf, namen zijn gedachten een wijdere vlucht, en verhieven zij zich boven de dagelijksche zorgen waarin zijn gezin hem neertrok.

Zijn theologische en kerkhistorische studiën samengevat in de 'Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst' (1662) en 'de Heerlijckheit der Kercke' (1663), wisselde de dichter af door zich te verdiepen in den Bijbel, waarvan geen hoofdstuk, geen bladzijde, hem vreemd was. Zoo leefde hij mede met de groote figuren uit de Heilige Boeken, alsof zij tot zijn naaste verwanten behoorden.

Toch was zijn eerste tooneelspel nadat hij het poortje van de Bank tot een veeljarig dagelijksch verblijf was binnengetreden op 31 Januari 1657, geen bijbelstuk, maar speelde het midden in de heidensche wereld van Salmoneus (1657), den ijdelen koning die Jupiter wilde nabootsen. Het stuk moest Lucifer vervangen in den tooneeltoestel, die ook bij Salmoneus bruikbaar was; een prozaïsche reden. Maar Vondel, die zich niet alleen door hekeldichten wilde verweren tegen de predikanten, die zijn geniaalste drama hadden doen beletten, wist in Salmoneus de voornaamste bezwaren van de bedienaren des Goddelijken woords te parodieeren. Zoo zingen de Priesteren in den eersten rei, wel met toespeling op het stuk:

> De tempel moet voor speeltooneelen
> Den vinger leggen op den mond,
> Om zulk een goddelooze vond
> Van Mommerije op haar stellaadje:
> Een worrem speelt Gods personaadje.

Toen Vondel hierop zijn Bijbel opensloeg voelde hij weer een onweerstaanbaren lust om daarin een onderwerp te vinden tot verdediging van zijn heilig tooneel tegen de predikanten. Hij wreekte zich in: ‘Samson of heilige wraeck’ (1660). Het is duidelijk, dat de dichter zich tot zekere hoogte vereenzelvigt met den krachtigen Samson, en de predikanten als de priesterschap van Dagon, den afgod, doet leven. Dagon wil beletten, dat in zijn tempel, ‘in de kercke een spel van zinnen’ zal worden opgevoerd door den blinden Jood (*Joost* = Vondel). Het treurspel is dan vol van allerlei bedekte toespelingen op Vondel's tooneel;[1] van Samson-Vondel geldt het:

> Die groote stoockebrant zal op een kercktooneel
> Beschimpen in zijn hart den Godsdisch.

Duidelijk klinkt uit den mond der Dagon-priesters:

> De schouburgh moet verzincken
> Met Dagons kercke en al wat aen dien gruwel vast,
> Op koorwaerzeggerij, noch ons waerschuwing past!

Zij willen hun kerk niet ontwijd zien door een tooneelspel dat Samson daarin gedwongen zal opvoeren.

Maar de vrouwen vooral willen Samson in zijn blindheid weer zien voorspelen, hoe hij door Dalila machteloos is gemaakt; zij (v. 661)

> Begeeren ernstig, dat gevangen Samson speel;
> Het Godsbanket verheuge, en op een kercktooneel
> Zijn kunst vertoone, voor 's landts vorsten en vorstinnen.
> Zoo kunt gij Dagons gunst en 't hart der heeren winnen.
> Al 't joffrentimmer dringt eendrachtig hier op aen
> Van alle kanten.

Hierna treedt de Vorst op, om in de taal van Vondel diens tooneel te verdedigen: (vers 668 volg.)

> Tooneelspel heeft voorhene ons meer dan eens bedrogen
> Met schijn van waerheid, en niet ongeluckig, want
> Zoo wordt de deught met vreugd den vorsten ingeplant,
> En 't wereldlyck beloop naer 't leven afgeschilderd
> Door sprekende schildrij. Men ziet een hofverwildert,
> Verward en overend, geverfd met prinsenmoord ....
> Zoo zamelden zij[2] al wat kenbaar is bijeen,

1) Zie: Dr. J. te Winkel, ‘Bladzijden uit de Geschied. der Nederl. Letterkunde’. Haarl. 1832, Vondel als treurspeldichter, bl. 267 volg.
2) De oude Egyptenaren.

Een schat van wijsheid opgestapelt van vele eeuwen.
Het snaterbekken van alle aaksteren en spreeuwen
Verbluft geen speeltooneel, enz.

Ook de Aertspriester wijdt nog eenige aanmoedigende verzen aan het tooneel. (v. 793-805)

Tooneelspel was van ouds verdienstig bij de goôn.
Zoo wordt hun naem geëerd, een hooger draf en toon
Gezet op stoffen, die, met wetenschap te schicken,
Toehoorders wonderlijck verrucken en verkwicken:
Want als de personaadje in 't ende binnenstapt,
Dan hoort men hoe al 't volck in zijne handen klapt.

Zoo geeft het derde bedrijf een doorloopende verdediging van Vondels tooneelwerk in aansluiting bij diens Tooneelschilt.

Gedurende de stille kantooruren kwam vader Vondel steeds voor den geest het beeld van zijn hartelijk beminden zoon, in 1659 wegens zijn wangedrag en schulden naar Indië verbannen en op zee gestorven. Hij kan zijn verdriet niet verzwijgen. Zelfs in een brief aan Huygens, om prinses Amalia te bedanken voor den hem verleenden eerepenning, verontschuldigt hij zijn laat antwoord door ‘een donckere nevel van wereltsche moeyelyckheit, die juist omtrent dien tijt mynen onmaghtigen geest benevelde en belette door te schijnen met een dun straeltje van schuldige danckbaerheit.’

Toen kwam hem weer het beeld van David voor den geest en het lot van diens zoon Absolon, en hij vond troost door zijn smart te deelen met die van den profeet. Zijn leed paste zoo nauw bij Vondels smarten, dat de dichter zich ook geestelijk verwant moest gevoelen, met de ellende van dezen vader. Met hem verzucht de dichter:

Tusschen bloed en bloedverwant
  Is een band
Van natuur, niet licht te breken.
  Van een boom scheurt nimmer tak
  Zonder krak
Zonder zucht en jammerteeken.
  Tusschen vader en zijn kint,
  Dat hij mint,
Is de taaiste band van magen.[1)]

1) David in Ballingschap (187).

Wij hooren Vondel over zijn weelderigen zoon klagen (v. 1400).

Wat is een vaders hart getrouw!
Wat baten al die schoone gaven
Des lichaams, daar elk oog op viel,
Zoo lang, och Absolon! uw ziel
Wanschapen blijft, ontaard van braven!
Och, jonge prins, waart gij zoo schoon
Van ziele, was uw hart besneden,
En zoo volkomen als uw leden,
Hoe eerde uw deugd uw vaders kroon!

Schrijnend klinkt zijn leed over den verloren jongen, in de woorden van David: (vers 1561)

Och, Absolon, mijn zoon! hoe vreesde ik voor dien tocht!
Och, Absolon, och, of ik voor u sterven mocht!
Och, Absolon, mijn zoon! de waardste van mijne erven,
Gaf God, och Absolon! dat ik vóór u mocht sterven.[1)]

Als zelfverwijt volgt Vondels vers: ‘Och had ik schrap gestaen ... Ik duwde, o zoon, den dolk u in die schoone borst. Uw vader draagt de schuld.’

Nog jaren daarna is zijn smart niet geluwd, en vindt Vondel in (1663) Faëton, den roekeloozen zonnemenner, het evenbeeld van zijn onvergetelijken zoon. Weer komt het zelfverwijt aan den dag. Door een onvoorzichtige belofte van Febus, (Apollo) den vader, was aan Faëton toegestaan den zonnewagen door het luchtruim te voeren; evenals Joost Jr. wellicht met te groote toegevendheid was opgevoed. Faëtons moeder Klymene en de ‘Zonnelingen’, zijn zusters, raden hem den ondoordachten tocht af:

K l y m e n e :
Och zoon, hoor vaders les. laet zijnen raet u raden.

Z o n n e l i n g e n :
Och broeder, geef u niet op dootelijcke paden ...

F e b u s :
Mijn zoon, bedenck u noch, 't is noch bedenckens tijt,
Bedien geen lastigh ampt, dat ghy niet maghtigh zijt.

Is het niet, of we vader en moeder Vondel, met zuster Anna en de

1) David Herstelt.

vrouw van Joost, den onbezonnen Joost hooren toespreken, om geen roekelooze stappen te doen?

Ook in de ‘Rey van Uuren’, na het tweede bedrijf, gevoelt men het nog schrijnende leed van den ouden dichter over zijn reeds lang geleden verloren zoon:

I. Zang:

Wat is de kinderliefde krachtigh,
   En oudersliefde kout en kil!
   Wie kan dit onderling geschil
Beslechten, en haer beide eendraghtigh
   Vereenigen? wie dit vermagh
Kan vier en water t'zamenmengen:
Dat zelf Natuur niet zou gehengen.
   Zy strijden fel, als nacht en dagh,
Als vier en ys, en kool en kegel.
   Men kan geen rechtuitstrijdigheên
Vereenigen. dat blijft een regel
   Die vast gaet. zetze tegens een.
Gy ziet haer op elckandre afsteecken,
Gelijck de deughden by gebreken.

I. Tegenzang:

Nochtans had Faëton verlangen
   Te zien zijn vaders aengezicht.
   Hy zocht het alverquickend licht,
Met moeielijcke en zwaere gangen:
   Doch 't was om zijnen vader niet,
Maer om genot van hem te trecken,
En schande met deze eer te decken,
   Het eenigh wit, dat hy beschiet.
Het sproot geensins uit vaderliefde,
   Maar om t'ontgaen de bittre smart
Van Epafus,[1] wiens tong hem griefde,
   En trof in 't binnenst van zijn hart.
Zoo duurt de min in 't kinderoordeel
Niet langer dan 't genot en voordeel.

II. Tegenzang:

De vader Febus, rijck van schatten,
   Die d'eerste kroon in' t starlicht spant,
   Bemint zijn' zoon, als 't rijkste pant,
Dat aerde of hemel kan omvatten.
   Hy wacht geen voordeel van den zoon:
Noch bleeck zijn trou en liefde in 't scheien.
Men zagh de zon van droefheit schreien.
   Dees liefde zagh op winst noch loon.

1) Epafus, oom van Faëton, die dezen gesteund had bij zijn wensch.

Zy zagh alleen op 's jonglings beste,
   En vreesde een dreigende ongeval.
Hoe raeckt hy noch, van 't ooste aen 't weste,
   Behouden in den avontstal?
Hy treet zijn vaders hart met hoeven.
Hoe menigh sneuvelde onder 't proeven!

De klacht, dat de liefde van de ouders voor de kinderen zoo krachtig is en die der kinderen voor de ouders zoo koud en kil, is Vondel uit het hart gegrepen. Allerlei bijzonderheden in dezen rei slaan geheel op de ondervinding door den dichter van zijn ondankbaren zoon verkregen in zijn slecht gedrag. De bedoeling, zijn ongelukkig kind erin te schetsen, is volkomen duidelijk. En als Faëton is neergestort, jammert de vader nog: (vs. 1417)

Och Faëton, mijn hart leght in uw hart begraven;
Dat komt van al te hoog, te reuckeloos te draven.

Het vijfde bedrijf bevat nog vele klachten van Febus, nl. Apollo, den dichtergod, dien Vondel verpersoonlijkt, over diens dooden zoon Faëton.

Dit treurspel is het klaaglied van Vondel, waarin hij zijn rampspoedigen zoon betreurt, aan wiens ongelukkigen dood hij geen afzonderlijken lijkzang heeft gewijd. De dichter vermocht zijn eindeloos leed slechts weer te geven in een drama, waarbij hij een groote rol speelde, en zich zelf weergaf onder den schijn van Febus-Apollo.

Het verzet der heerschende kerk tegen Vondels tooneel bezat in Ds. Wittewrongel zijn meest bespraakten en ijverigsten woordvoerder. Vondel had daarom op hem in het *Lucifer*-jaar 1654 de twee mythologische spotballaden gedicht, die ik besprak in Dl. V, blz. 38 van deze uitgave. Sedert dien, in 1655, had Wittewrongel een Gereformeerde zedenleer uitgegeven, zonder, ook niet in den tweeden druk van hetzelfde jaar, Vondel aan te duiden. Toch zou hij ook als penvoerder Vondel nog eens de les lezen. Dit gebeurde in het begin van 1661, toen een derde druk van zijn werk verscheen, die eigenlijk geen herdruk was, maar een zeven- of achtmaal vergroote nieuwe uitgave van zijn zes jaar geleden verschenen werk: *Oeconomia Christiana Ofte Christelicke Huys-houdinghe. Bestiert naer den Reghel van het suyvere*

Woordt Godts. Door Petrum Wittewrongel, Bedienaer des H. Euangelij, in de bloeyende Gemeynde van Amsterdam.

Zóó luidde de titel van de eerste uitgave in 1655, insgelijks die van de tweede in 't zelfde jaar, met bijvoeging van *Den tweeden Druck*. 't Zijn beide bescheiden 8° boekjes, het eerste telt 490, het tweede, iets grooter van formaat maar naar den inhoud ongewijzigd, 457 bladzijden. Het uitgeversadres is bij alle drie drukken hetzelfde: Amsterdam, de Weduwe van Marten Jansz. Brandt en Abraham van den Burgh, boekverkooper bij Jan-Roon-Poorts-Toren in de Gereformeerde Catechismus. Het jaartal op het titelblad van de derde uitgave is 1661; 't voorwerk is gedagteekend van begin Februari.

Deze d e r d e uitgave is minder bescheiden van opzet en omvang. Zij bestaat uit twee gelijktijdig verschenen dichtbedrukte kwartijnen, het eerste van 840, het andere van 1194 bladzijden, ongerekend het uitvoerige bijwerk. Het tweede boek is geheel nieuw, het eerste op 233 bladzijden na, die een eenigszins gewijzigden herdruk bevatten van de geheele eerste uitgave. Echter is ook van dit herdrukte gedeelte het karakter mede gewijzigd door het nieuwe verband, bepaaldelijk door het voorwerk: een *Dedicatie* aan de Amsterdamsche Regeering en een *Aenspraecke aen de Dienaren, ende aen alle die in de Kerckelicke bedieninghe zijn*. De gezamenlijke inhoud der twee boeken, die weinig minder zou beslaan dan twee deelen van deze Vondel-uitgave, telt 104 capittels: het eerste boek, 't minst lijvige, bevat 60, het tweede 44 hoofdstukken, waarvan het slotcapittel (men zie het opschrift hierna blz. 380) donder-en-bliksem preekt tegen het tooneel, de hoofden vragend van minstens twee Muzen en den ouden treurspeligen poëet prijsgevend aan de Gereformeerde en publieke verachting.[1)]

Voor de literatuurgeschiedenis is dus slechts het slotcapittel van 't tweede boek van onmiddellijk belang. Maar men mag den staart niet misprijzen vóór men aandacht heeft geschonken aan den karakteristieken kop, dat is het voorwerk van 't eerste boek. Dat hoofd, wel niet geheel toevallig gesteld in Vondels decoratieven stijl van dien tijd, prijkt boven een plech-

1) Men leze in dit verband de kleine oorspronkelijke studie van C.R. de Klerk *Vondel en zijn Volk* in ‘De Gemeenschap’ van Juli-Augustus 1936. Bovenstaande gegevens verstrekte mij welwillend dezelfde Vondelaar. die door een nauwkeurige studie ervan mij den weg kon wijzen in het zonderling samengestelde, lijvige oeuvre van Wittewrongel.

tige *Dedicatie:* ‘Aen de Edele Groot-achtbare, Hoogh-geleerde, Wyse, seer Voorsienighe Heeren, de Heeren Regeerende Burgermeesteren van de wijdt-beroemde Stadt Amsterdam. Cornelis van Vlooswijck, Heer van Vlooswijck, Diemerbroeck, ende Papekoop. Dr. Geerard Schaap, Heer van Kortenhoef. Cornelis de Graef, Vryheer van Suyd-Polsbroeck. Ioan vander Pol.’ Deze toewijding, 'n twintig grooter gedrukte bladzijden, klaagt op oudtestamentischen toon over de ‘roepende zonden’ en is bevreesd voor nieuwe straffen Gods. ‘Om welcke droeffenissen voor te komen’, ds. W. ‘met uytkiesinge van bysondere Texten’ een tijd lang geijverd heeft op den kansel. Die predicatiën, bij- en uitgewerkt zijn nu op papier gebracht. De auteur vraagt een gunstig onthaal bij de Regeering. Hij heeft de Gereformeerde Kerk van Amsterdam welhaast drie en twintig jaar gediend en is ‘genegen, om voor alle de eere, ende vriendschappen - schrijft hij - die ick onder uw wyse, ende hoog beroemde Regeeringe, in desen mynen dienst gunstelick genoten hebbe, een openbaer Gedenckteecken, ende bewijs van myne schuldighe danckbaerheyt, by dese na te laten.’ Niet zonder waardigheid wijst hij de Burgemeesters op hun plicht om een voorbeeldig gezinsleven te leiden. ‘Houdt het my oock te goede, Ed: Groot-achtb: Heeren; so ick in dese myne Aensprake, te lange hier op gestaen hebbe. Ick soecke oock uwe Zielen te behouden.’

In een ‘aenspraecke tot den leser’ van het tweede boek keert de gedachte aan een ‘gedenkteeken’ terug in dezen zin: ‘De Doodt sal menighmael seer haest, een getrouwen Herder, ende Leeraer van sijne kudde wechnemen; die dan nog in sijne Schriften leeft, ende by sijne Gemeynte eene gezegende gedachtenis naer hem laet.’ Ds. W. mag hier aan zich zelven gedacht hebben; had hij een voorgevoel van het einde dat reeds 't volgende jaar kwam?

Met opoffering van zijn nachtrust tot schade van zijn gezondheid, heeft hij eerst nu den ontzaglijken arbeid van dit handboek der Gereformeerde zedenleer voltooid ... Men voelt, dat hier een godsdienstig man aan het woord is, die schrijft ‘sub specie aeternitatis’, en men verstaat het, dat de Regeering met Van Vlooswyck aan het hoofd den, ondanks zijn hartstochtelijke onverdraagzaamheid eerbiedwaardigen geestelijke een aanzienlijk bedrag aan geld ten geschenke gaf.

't Was natuurlijk niet altijd onvermengde *zelus Domini*, die dezen ijveraar verteerde. Op blz. 303 van het eerste boek, waar hij goed op dreef raakt in 't geheel n i e u w e gedeelte van zijn werk, schrijft hij over hypocrisie: ‘De Kercke Christi heeft ten allen tijden daer mede verontreynight geweest. Ende om hier niet te spreecken van de Kercke des Anti-Christes, welckers hooft den rechten Hypocrijt speelt, sich uytgevende voor een Stadthouder onses Salighmakers, ende nasaet van Petrus, betoont hem te zijn de grootste vyandt van de Leere Christi ende des Apostels Petri enz.’

Ds. Wittwrongel had twee vijanden voor het leven: den p a u s en ... den t o o n e e l i e r . Op bladzij 305 van 't zelfde boek spreekt hij van Hypocryten, die ‘de slimste soorte van de Comedianten gelijck zijn, die niet alleen niet en zijn de gene die sy schijnen, maer inwendigh heel anders genatureert zijn als sy haer uytwendigh vertoonen; die seer levendigh de persoon ende de kloeckmoedigheydt van Alexander sullen repraesenteren, ende selfs vertsaeghde ende bloode menschen zijn; die met den mondt de onkuysheydt tegenspreecken, ende in haer herte de selve beminnen; de deught prijsen ende selfs t'eenemael ondeugende zijn; ende alsoo niet alleen haer selven, maer oock andere schandelick bedriegen. Sulcke waren de Schrift-geleerden ende Pharizeen in den Evangelio.’

Het verdient opmerking, dat Vondel in zijn *Tooneelschilt* in 't geheel niet reageert op Wittewrongel's antipapisme, maar wel ondeugend zinspeelt op den schriftgeleerde als hypocriet ofte ... tooneelspeler (zie dit deel, blz. 388, r. 198-vlg.).

Op blz. 1192-3 van zijn tweede boek geeft de predikant de volgende boutade ten beste:

> ‘Desen yver van de Gereformeerde Leeraren, en kan Tertullus niet verdragen; insonderheyt, om dat die tegens sijnen *Lucifer* is aengeset geweest. *Dat moeyt de goede man seer, dat de naecktheyt van dat schoone kindt, soo verre ontbloot is:* Hoewel hy wil schijnen aldermeest daer van gevoeligh te zijn, dat het Wees, ende oude Mannen-huys door het sluyten van den kostelicken Tooneel-Hemel [zie dl. V, blz. 710], sulcken schade daer door heeft geleden; die hy door het dichten van sijnen Salmoneus (hoewel niet veel beter van stof als sijnen Lucifer) moest soecken te vergoeden. Even of dit oock sijne ergerlicke spelen moeste goet maken, datmen tot profijt van de gemelte Godtshuysen speelt. Maer wy hebben hier vooren, het woord van Christi Discipelen, recht daer toe gepast; ende seggen nog eens, waer toe dit verlies?... Ende behalven dat, *so is het seer weynigh, dat de Godts-huysen daer van trecken. Daer*

> *blijft veel* (gelijckmen seght) *tusschen de kay, ende 't schip. 't Meeste wert in onnutte onkosten, ende het voeden van so vele onnutte, ende ledige buycken deurgebracht. Hy weet oock best, wat hy voor de moeyte van sijn dichten heeft*.'

Waar Ds. Wittewrongel meer principieel tegen de tooneelkunst theologiseert, verkondigt hij de min of meer klassieke opvatting der Gereformeerden, als hij tegen Tertullus Vondel aanvoert:

'Of schoon voortreffelicke ende geleerde Mannen, haer bemoeyt hebben, om selfs eenige Comedien ende Tragedien te schryven (die by vele met goede stichtinge gelesen zijn) wat kan hem dat helpen? *Want van het schryven, tot het spelen te besluyten, dat gevolgh* [= die gevolgtrekking] *en deught niet* (Bk. II, p. 1190).

Binnen enkele maanden was Vondel gereed met zijn verweer: 't schitterend pleidooi van zijn *Tooneelschilt*.

De dichter begon zijn pleitrede met de aanhaling van een gezegde van Erasmus, dien hij teekent als 'de naemhaftige en rustige Hollander, die van wijsheit en letteren t'samenhing;' en vervolgt 'dat men naulijx iet moght uitgeven, of hoefde het met de schiltwacht van een voorrede te beschutten.'

'Wie bij den wegh timmert, lijdt veel aanstoots. Zoo gaet het oock met den schouburgh, en tooneel en tooneelspelen, die oordeelooze gezellen te byster in het licht staen, omdat hunne tedere harsens niet kunnen begrypen de waerde van een overoude kunste ons door zoovele wyzen en treffelycke verstanden aengeprezen!'

Verder verzoekt Vondel dat zij 'die het gigagen en d'aenklaghten der tooneelschenderen aenhoorden', hun oordeel zullen opschorten en niet zonder kennis van zaken vonnissen, 'ten laste van schouburghoofden en tooneelieren'. In gedegen proza bepleit Vondel dan uitvoerig het nut van den schouwburg, waar, als in een levende, sprekende schilderij, getracht wordt het hart der toeschouwers te roeren. 'Het ooghmerck der treurspelen is, den verwilderden aert in te toomen, en zeden in te scherpen ....' Is het ooghmerck des redenaars en der schilderkunst goed, hoe kan het zuivere wit ter tooneelkunste zwart en quaet zijn?' De schouwburghoofden kunnen niet vatten: 'dat men het tooneel zoo schendigh over de hekel behoorde te haelen.' Later vermeldt Vondel dan, hoe tegenover Wittewrongels

optreden staat de waardeering die Vondel als dichter ondervond van den ijverigen Rijnsburgschen Collegiant Joachim Oudaen ofschoon deze vaak zijn tegenstander en berisper was. Vondel beroept zich voorts nog zeer juist op zijn vrienden de Jezuieten: ‘Al de waerelt gewaeght van de geschicktheit, en bequaemheit der Societeit in het manieren regelen en zedevormen der leergierige jongkheit, het welck zy mede uitwerckt door Godtvruchtighe en stichtelijcke tooneelspelen en tooneeldansen, wijt afgescheiden van lichtvaerdigheit, en bederf van goede zeden, by haer ten hooghsten gehaet.’

Voor het dansen op het tooneel wordt dan prof. Gerard Vossius als getuige opgeroepen: ‘De hooghgeleerde Vossius, zoo diep in letteren gedompelt, en wien schyngeletterden geen hantwater mogen geven, zeide, dat er dryderhande muzijck was: mont muzijck, hantmuzijck, en voetmuzijck, By mont muzijck verstont hy maetgezank, by hant muzijck vingerspel, op tamboeren, cymbalen, fluiten, en snaeren, ons van den koninglijcken profeet aengeprezen en, bij voetmuzijck het geregelt danssen. Of men nu op eenen vloer, of op een tooneel danste, dat gelt evenveel, behoudens dat de dans geene lichtvaerdigheit of ongemaniertheit, met reden strafwaerdigh, naer zich sleept.’ .... ‘Maer waerom’ het behantvaste en gewettighde tooneelrecht bepleit? De domme onwetendheit heeft toch geen ooren om te hooren .... Het schijnt, dat ‘een behantvast aenklaeger .... al wat hem lust straffeloos mag uitbraken op de oeffeninge eener vrye kunste .... by burgemeesters en wethouders nu al over zooveel jaeren ingewillight.’ Op dergelijke scherpzinnige wijze verdedigde Vondel tusschen het pandhuiswerk door, zijn heiligdom den Schouwburg.

Al verscheen het boekje anoniem, niemand twijfelde er aan, wie de auteur was, en het bleef ook niet onbestreden. Spoedig verscheen: ‘Tooneelschilts-verplettering. Of grondig bewys, van d'ongesoutenheyt der Pleyt-reden voor het tooneelrecht.’ Een goed geschreven, maar zeer grof pamflet, waarin behalve hatelijkheden op den paus, ook een onedele herinnering voorkomt aan Vondels ongelukkigen, naar Indië verbannen zoon, die hem diep moet hebben gegriefd[1)].

1) De gewone aanduiding voor jongelieden, die naar Indië gebannen werden om hun slecht gedrag was: ‘tegen zijn dank om peper te worden gezonden’, en wordt in dit pamflet te pas gebracht.

Evenveel moeite om Vondels ‘Tooneelschilt’ te bestrijden gaf zich Jacob Koemans, die het in 1662 aan de kaak stelde in een zeer lang gedicht, een soort samenspraak tusschen Alcipus en Leander, getiteld ‘Schouwspels beschouwing’, een poeem in drie deelen of bedrijven waarin ook Lucifer, Belial, Beelzebub, helsche list en al 't gesnor der zwarte engelen, ten tooneele verschijnen en Vondels werk parodieeren.

De beste weerlegging door den gesmaden poëet was diens uitgave reeds in de eerstvolgende jaren van twee nieuwe treurspelen: in 1663 ‘Batavische Gebroeders’ en ‘Faëton’, en van ‘Adam in Ballingschap’ in 1664. Deze enorme werkkracht van den ouden dichter voor het tooneel wekt nog te grooter bewondering, als men weet, dat hij gelijktijdig twee omvangrijke leerdichten deed verschijnen: ‘Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst’, evenals het epos ‘Joannes de Boetgezant’ in 1662 verschenen, en daarop ‘Heerlyckheit der Kercke’ in 1663. In de Bespiegelingen had Vondel reeds lang zich verdiept, want in 1659 was reeds een gedeelte er van uitgegeven. De ‘Batavische Gebroeders’, opgedragen aan Burgemeester Simon van Hooren, kan beschouwd worden als een uitvoering van zijn tweede eposplan nu in dramatischen vorm. De inhoud teekent den opstand der Batavieren onder Claudius Civilis. Het werd in het jaar der uitgave driemaal vertoond, op 11, 14, 18 Juni 1663. In plaats van de gebruikelijke opdracht aan een of ander voornaam personage, heeft Vondel aan de reeds vroeger hier besproken ‘Faëton’ een brief doen voorafgaan: ‘Aen de Tooneelbegunstigers’ waarin hij zich bij voorbaat verdedigt tegen verwijten wegens het mythologische onderwerp zijner keuze: ‘Alle groote historie-schrijvers over de Nederlandsche oudheid getuigen hoe de heilige Willebrort in deze landen den nacht der Heidensche afgoderije verdreef!’ Niemand, meent Vondel, zou dus uit zijn ‘ten treurtooneele voeren’ van Faëton besluiten, dat hij het heidendom weer zou willen invoeren. Neen Vondel wil juist ‘alleen tot verbeteringe der zeden, tooneelwijs ontvouwen deze schoone fabel by Ovidius .... inzonderheit ten spiegel van reuckelooze stouten, uitgebreit.’

Vondels Joannes de Boetgezant geeft aanleiding de vraag te stellen: heeft de dichter Dante's Divina Commedia gelezen? In Dl. II, bl. 8-9,

heb ik reeds aangetoond dat Vondel door de studie van Tomasso Garzoni's ‘Piazza Universale’, waarin meermalen verzen van den grooten Florentijn worden aangehaald, met diens gedicht niet onbekend kan zijn gebleven.

De verwantschap van Joannes de Boetgezant met sommige verzen van de ‘Divina Commedia’ is het eerst opgemerkt door prof. J.M. Schrant in zijn uitgave van Vondels epos in 1840. Vooral heeft prof. B.H. Molkenboer O.P. in den bundel ‘Omaggio dell'Olanda’ (1921) bij de 600-jarige herdenking, een parallel weten te trekken tusschen beide dichters onder anderen door de overeenstemming aan te wijzen in den gang en de inrichting der ‘Altaergeheimenissen’ met de ‘Divina Commedia’. (Zie aldaar: ‘Dante en Vondel’.)

Dat er ook ‘Enkele aanrakingspunten’ vallen op te merken tusschen Vondel en Dante heb ik nog verder uitgewerkt in een studie in ‘Rondom Vondel’ op bl 70-77. Het valt dan ook bezwaarlijk aan te nemen, dat Vondel, die vele jaren zich heeft toegelegd op de vertaling van Tasso's ‘Gerusalemme Liberata’, zich tot den diepzinnigen Florentijn in zijn verheven godsdienstige bespiegelingen niet aangetrokken zou hebben gevoeld, toen hij zich verdiepte in zijn eigen godsdienstige beschouwingen. Zie ook Dr. J.L. Cohen, Dante in de Nederl. Letterk. bl. 42 volg.

Verschillende gelegenheidsgedichten van Vondel hebben uit de jaren, in den Lombard doorgebracht, veler namen vereeuwigd. Margaretha van Vlooswyck, de dochter van zijn beschermster Anna van Hoorn, trouwde 1 Augustus 1662 met den Engelschen Ritmeester Robert Honywood. Zij werd door Vondel bezongen in een lang mythologisch huwelijksgedicht van weinig dichterlijke waarde. Vier jaar later werd haar broeder Nicolaas van Vlooswijck, die door Vondel indertijd geprezen was, omdat hij zoo mooi de rol van Filedonius had gespeeld in het tooneelstuk van zijn schoolrector Van den Enden; ingehuldigd als Drost van Muiden en opvolger van den dikken Gerard Bicker, die zoo laf zijn post verlaten had, toen Willem II in 1650 de stad met zijn leger naderde. Nicolaas van Vlooswijck was van een anderen aard en had in Mei 1663 zijn aanstaande vrouw Leonora, dochter van den Rotterdamschen burgemeester Jan van der Meyden, geschaakt, door haar, in een vat gekuipt, te laten vervoeren; een ge-

durfde onderneming! Vondel huldigde den nieuwen Drost in een opgewekt, zoetvloeiend gedicht.

Het huwelijk van een katholiek bruidspaar van oud aristocratisch geslacht, namelijk Jacoba van der Wiele van de Werve en Bartholomeus Kromhout, gaf Vondel in Mei 1663 aanleiding tot een bruiloftsvers, dat vrij flauw en smakeloos is, een blijkbaar weder besteld werk.

Meermalen werd de dichter genoodigd en onthaald op de patricische hofsteden in het Gooi van de Hinlopens, de Sixen, de Baecken op Scheybeek. Hun lommerrijke bosschen en parken inspireerden Vondel, den echten natuurvriend tot de fijngevoelde dichtjes als ‘Wiltzangh’ en ‘De getrouwe Haeghdis’ (1660), waarin hij zoo zuiver zijn onbezorgd gemoed laat spreken, als hij zijn bekommeringen van zich af kon zetten. (Vergelijk Dl. IV, bl. 29).

Den onfortuinlijken Aartsbisschop Philippus Rovenius (zie Dl. V bl. 464) ‘die drywerf twaelef jaer in druk, den stoel van Willebrort bekleedde’, bezong Vondel op nieuw bij diens portret door Matham gegraveerd; dezelfde die van den priester-bekeerling Banning Wuytiers in 1660 op diens doodsbed een staalgravure had gesneden; ook deze werd door Vondel in een bijschrift herdacht.

Op een der vele portretten door Filips Koning van Vondel geschilderd, dichtte deze in 1662 het bekende bijschrift: ‘Ick telde vyf-en-seventigh’. Mogelijk is het ook dat Vondels gedichtje slaat op het andere portret van Vondel door Filips Koning in 1662 op doek gebracht en door Vondel reeds bedicht als ‘Myne afbeelding in 't kleen’.[1)] (Zie Dl. VIII, 212).

Artus Quellinus, de beeldhouwer van het Amsterdamsche stadhuis had, blijkbaar voor elk der beide Jezuietenschuilkerken, een marmeren beeld vervaardigd namelijk een van S. Ignatius en een van S. Franciscus Xaverius, waarop Vondel vóór 1660 een paar bijschriften gaf. Het eerste beeld van S. Ignatius is lange jaren in het latere Koninklijke Paleis te Amsterdam bewaard gebleven. H.M. de Koningin Regentes schonk het aan het Museum van den Amstelkring. (Zie Dl. VIII, bl. 757).

1) Dr. Horst Gerson, in zijn degelijk werk over Philips Koninck, bl. 92, N° 58 deze portretten behandelend, laat onzeker welke portretten van Vondel bij de versjes behooren.

Echt vroolijk Amsterdamsch had in 1661 zijn lied geklonken ‘Op het Klokmusijck t'Amsterdam’, waarin hij zoo terecht de namen vereeuwigt van den beiaardier Verbeek en van den klokkengieter François Hemony, dat ik mij niet kan weerhouden hier een paar strofen er uit over te nemen. Laat de Grieken zwijgen van hun Amfion met zijn gouden lier, op wiens klanken de steden gebouwd werden. Dit zijn fabels maar:

Wy, verlicht door rijper klaerheit,
Mogen spreeken, rijk van roem,
  Zonder dat men 't werck verbloem,
In der daedt, en in der waerheit:
  Gysbrechts stadt wort rontom heen,
Op muzijk van toren klokken,
Met een' steenen muur omtrokken,
  Wort geklonken hecht aen een,
Als VERBEEK met voet en vingren
Klanken weet door een te slingeren.

Ik verhef mijn' toon in 't zingen
  Aen den Aemstel en het Y,
  Op den geest van HEMONY,
D'eeuwige eer van Loteringen,
  Die 't gehoor verlekkren kon
Op zyn klokspys, en zijn nooten,
Ons zoo kunstrijck toegegoten,
  't Lust ons op de klokketon,
Om doorluchte torentranssen
Eenen klokkedans te danssen.

Literatuur-opgave*

SAMSON:

G. Edmundson ‘Milton and Vondel’, Londen 1885.

Recensie van ‘Milton in Holland’ door Scherpbier. Vondelkroniek IV, p. 172.

Over Engelsche vertaling van Samson.

ANNA VAN HOORN EN CORNELIS VAN VLOOSWYCK:

J.A.F.L. Baron van Heeckeren, ‘Vondel als lofdichter’. Taal en Letteren Dl. VIII, 1898.

TER BEGRAEFENIS VAN PETRUS SCHRYVER:

Dr. J.F.M. Sterck, ‘Op de boeten betaald door P. Schryver’. Vondelkroniek V.

OP D'AFBEELDINGE VAN KAREL STUART:

B. van den Eerenbeemt, ‘Vondel en Engeland’. Vondelkroniek VI.

Harry Schmidt, ‘Jurgen Ovens’. Kiel 1922.

DE RIDDERSCHAP VAN AMSTERDAM:

Dr. A. Schillings, ‘Vondel en de Burgemeesters van Amsterdam’; dissertatie 1917.

OP D'AFBEELDINGE VAN GODART VAN REE:

H. Schmidt, ‘Jurgen Ovens’. Kiel 1922.

OP DEN MARMEREN PALLAS VAN JOAN MAURITIUS:

L. Driesen, ‘Leben des Fürsten Johann Moritz von Nassau-Siegen’. Berlijn, 1849.

F. Th. Horsten, ‘Vondel en Johan Maurits van Nassau’. Bijblad v. Taal en Letteren, jg. VII, 1919.

OP DE TOETSSTEENEN FEESTTAFEL DER GODEN:

Dr. J.F.M. Sterck, ‘Dirck van Ryswyck’. Hoofdstukken over Vondel en zijn Kring, Amsterdam 1923.

LYCKBEDDE VAN JOAN BANNING WUYTIERS:

H.J. Allard, ‘Bekeerlingen onder de geestelijkheid van het Haarlemsche Bisdom’. Bydragen v.d. Geschiedenis van het Bisdom v. Haarlem, Dl. 2.

DE GETROUWE HAEGDIS:

Dr. F. Kossmann, ‘De getrouwe hagedis’. Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde, Dl. 53, 1934.

OP 'T MARMERBEELT VAN H.C. WITSEN:

Dr. Juliana Gabriëls, ‘Artus Quellinus de Oude’, Antw. 1930.

OP D'AFBEELDINGE VAN DE TUCHT....:

A. Weisman, ‘Het tuchthuis en Spinhuis te Amsterdam’. Oud Holland, Dl. 26, 1908.

TOONEELSCHILT OF PLEITREDE VOOR HET TOONEELRECHT:

C.R. de Klerk, ‘Vondel en zijn volk’. De Gemeenschap, 1936.

NOOTWEER TEGENS DEN INBREUCK VAN TURCKYEN:

G. Segers, ‘Vondel en de Turken’. Dietsche Warande, Dl. XI, 1898.

G. Segers, ‘Eenige karaktertrekken van Vondel’. Dietsche Warande, Dl. VIII, 1895.

* *Noot*. De bedoeling van deze Literatuur-opgave is eenige plaatsen in boeken en tijdschriften aan te wijzen waar, soms veel, soms weinig over de genoemde personen of onderwerpen van de gedichten te vinden is. Door den grooten omvang en de oudheid der Vondel-literatuur kan deze opgave geen aanspraak maken op absolute volledigheid.
J.F.M.S.

OP HET KLOKMUSYK T'AMSTERDAM:
P.F.A. Swillens, ‘Vondel en de Amsterdamsche klokmuziek’. Beiaard Dl. XI.
BESPIEGELINGEN VAN GODT EN GODSDIENST:
H.J. Allard S.J., ‘Een ode van Oudaen’. Volksalmanak voor Ned. Katholieken, 1880.
J.J.G. Boelen S.J., ‘Vondel en de H. Drieëenheid’. Studien, Dl. 68.
J.J.G. Boelen S.J., Vondelstudien Dl II en III, 1907.
Prof. Dr. G. Brom, ‘Vondels bespiegelingen van God en Godsdienst’. Vondelkroniek V.
Jos. Cools O.P., ‘Was Vondel Thomist?’ Beiaard, jg. VIII, 1923.
J.V. de Groot O.P., ‘Vondel in zijn Bespiegelingen’. Dietsche Warande 1879.
Dr. H.K.E. de Jong, ‘Vondel als philosoof’.
Prof. Dr. G. Kalff, ‘Ontstaan en groei van Vondels gedichten’. Tijdschrift v. Ned. Taal- en Letterkunde, Dl. XVI, 1897.
Prof. B. Molkenboer, ‘Augustinus en Vondel’, Nijmegen 1930.
Prof. B. Molkenboer, ‘Met Spinoza in Conjunctie’. Vondelkroniek III.
J. Salsmans S.J., ‘Vondel als Christenmensch’. Ons Geloof, 1927.
J. Salsmans S.J., ‘Theologische toelichting bij Vondels gedichten’. Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie, 1926.
B.A. Schipper O.P., ‘Vondel en Thomas’. Beiaard, jg. VII, 1922.
G. Segers, ‘Vondel als opvoedkundige’. 1899.

L. Simons, ‘Een blik op Vondel als wijsgeer’, 1898.
Th. de Valk O.P., ‘Spinoza en Vondel’. Beiaard, dl. VI, 1921.
TER BRUILOFTE VAN BARTH. KROMHOUT EN JACOBA V/D. WIELE V/D. WERVE:
Bijdr. Gesch. Bisdom Haarlem II, 284, tabel C.
OP MIJNE AFBEELDINGE DOOR FILIPS KONING:
Horst Gerson, ‘Philips Koninck’. Berlin 1936.
DE HEERLYCKHEIT DER KERCKE:
Dr. H.W.E. Moller, ‘De heerlyckheit der Kercke’. Diss. Amsterdam, 1907.
Dr. G. Brom, ‘De heerlykeid der kercke van Joost van Vondel’. Van Onzen Tijd, Jg. VII.
Dr. H.W. Moller, ‘Aanteekeningen naar aanleiding van G. Brom's beoordeeling’. Van Onzen Tijd, jg. VII.
Dr. H. Diferee, ‘Over de Heerlyckheit der Kercke’. Gulden Winkel, jg. 6.
J. Koopman, ‘De Heerlyckheit der kercke’. Taal en Letteren VIII, 1918.
DE TOONEELBROEDERS VAN DEN AERTSHERTOGE LEOPOLDUS....:
H. Junkers, ‘Niederländische Schauspieler und Niederl. Schauspiel in 17 u. 18 Jahrhundert’. Den Haag 1936.

Bibliographie

P = V's Poëzy met jaar v. uitgave. - V.G. = V.'s Verscheide Gedichten, 1644. - V.N.G. = Versch. Nederd. Gedichten 1653. Dif. Lyst v. Plano-afdrukken: 2e Versl. Vondel Mus. 1906.

1660	I. *Koning David in ballingschap*. Amst. Wed. Abr. de Wees, putje. Eerste regel: ‘Thamer’. II. Als voren. Eerste reg.: ‘Thamar’. III. Als voren, putje met ‘Elck zyn beurt’. Amst. Kornelis de Bruyn. 1661 IV. Als voren, putje dito; Voor Joannes de Wees, 1691.
	Koning David Herstelt. I. Wed. Abr. de Wees. Putje met ‘Elck syn beurt’. Bl. 14, reg. 14 v.o.: ‘bloetschult’. II. Als voren; putje met: ‘elck zyn beUrt.’ Wed. Abr. de Wees. Reg. 14, bl. 14: ‘boetschult’. III. Als voren, putje met ‘Elck zyn beurt’. Kornelis de Bruyn. 1661. IV. Als voren, putje met ‘Elck zyn Beurt’. Joannes de Wees, 1693.
	Samson of heilige wraeck. I. Putje met: ‘elck zyn beUrt’. Wed. v. Abr. de Wees. 1660. II. Als voren, putje met: ‘elck zyn beurt’. Wed. v. Abr. de Wees. 1660.

‘Samsons grafschrift’ heeft 19 regels. III. Als voren. Joannes de Wees. 1694.

Bruiloft v. Cornelis Backer en Katharina Raye. Holl. Parnas. 1660. P. 1682, I, bl. 673.

Jaergetyde v. Anna v. Hoorn, gemaelinne v. Corn. Bicker. Holl. Parnas, 1660, bl. 580; P. 1682, II, bl. 91.

Begraefenisse v. Peter Schryver. Amst. Wed. Abr. de Wees, 1660 plano, Dif. 20. P. 1682, II, bl. 32.

Op d'afbeeldinge v. Karel Stuart door Ovens. Amst. Wed. Abr. de Wees 1660. Plano. Niet bij Dif. In ‘De Hollantsche Lauwerkrans’. 1660. P. 1682, I, bl. 547.

Opgang v. Karel Stuart. Amst. Wed. v. Abr. de Wees 1660. Plano. Dif. 135.

De Bruiloft Van den Teems en Amstel. Amst. Wed. v. Abr. de Wees. 1660. Plano. Dif. 38. P. 1682, I, bl. 779

De Ridderschap van Amsterdam. Plano. Dif. 150. Wed. van Abr. de Wees. 1660. P. 1682, I, bl. 425.

Byschrift op ... Godart van Ree. Plano. Dif. 43. Wed. van Abr. de Wees. 1660. P. 1682, I, bl. 572.

De Kunstkroon voor den Koningh v. Gr. Britanje. Plano. Dif. 100. Wed. v. Abr. de Wees. P. 1682, I, bl. 418.

Op de marmere Pallas. P. 1682, I, bl. 410.

Op de toetssteene feesttafel. Plano Dif. 159. Wed. v. Abr. de Wees, 1660. P. 1682, II, bl. 368.

Het lijckbedde van Ioan Banning Wuytiers. Plano. Dif. 108. In gravure onder portret. Holl. Parnas, 1660, bl. 518. P. 1682, bl. 46.

Op de afbeeldinge v. Isabelle Benzi. Holl. Parnas, 1660, bl. 1. P. 1682, II bl. 342.

Op de zelve. Holl. Parnas, 1660, bl. 3. P. 1682, I, bl. 663.

De Koningklijcke Idea. Holl. Parnas, 1660, bl. 4, P. 1682, I, bl. 308.

Op de Schoone Eliza. Holl. Parnas, 1660, bl. 4. P. 1682. I, bl. 604.

Kerstliedt. Holl. Parnas, 1660, bl. 5. P. 1682, II, bl. 492.

De gestuite Minnegodt. Holl. Parnas, 1660, bl. 6, P. 1682, II, 422.

Wiltzangk. Holl. Parnas, 1660, bl. 8. P. 1682, II, 423.

De getrouwe haeghdis. Holl. Parnas, 1660, bl. 10. P. 1682, II, bl. 425.

Op d'Afbeeldinge van J. Cz. Geelvinck. Holl. Parnas. 1660, bl. 138. P. 1682, I, bl. 567.

Op d'afbeeldinge v. Joan v. Maerseveen. Holl. Parnas 1660, bl. 139, P. 1682, I, bl. 567.

Op het marmerbeelt v. Corn. Witzen. Holl. Parn. 1660, bl. 140.

Op het marmerbeelt v. Nic. Tulp. Holl. Parn. 1660, bl. 140. P. 1682, I, bl. 568. Autograaf v. Vondel.

Op d'afbeeldinge v. Cornelis v. Vlooswyck. Holl. Parnas, 1660. bl. 141; P. 1682, I, bl. 569.

1660

Op d'afbeeldinge v. Anna v. Hoorn. Holl. Parnas, 1660. bl. 142; P. 1682, I. bl. 599.

Op d'afbeeldinge van Pieter Kloeck door G. Flinck. Holl. Parnas 1660, bl. 143; P. 1682, I, bl. 570.

Op d'afbeeldinge van Katharina Hooft. Holl. Parnas 1660, bl. 143; P. 1682, I, bl. 599.

Op d'afbeeldinge van Peter de Graef. Holl. Parn. 1660, bl. 144; P. 1682, I, bl. 570.

Op d'afbeeldinge v, Jakob de Graef. Holl. Parn. 1660, bl. 144, P. 1682, I, bl. 571.

Op d'afbeeldinge van ... Joan Six. Autogr. O. Holl. II, 137. Holl. Parnas, 1660, bl. 147 (opschrift veranderd). P. 1682, I, bl. 571.

Op d'afbeeldinge van de Tucht. Autogr. O. Holl. II, 131; Holl. Parnas, 1660, bl. 452; P. 1682, II, bl. 331.

Op d'afbeeldinge van Orestes en Pylades. Holl. Parnas, 1660, bl. 148; P. 1682, II, bl. 353.

Op d'afbeeldinge van ... Filippus Rovenius. Holl. Parnas, 1660, bl. 149; P. 1682, I, bl. 579.

Op d'afbeeldinge van Peter Lastman. Holl. Parnas, 1660, bl 151; P. 1682, I, bl. 591.

De Tooneelbroeders van ... Leopoldus. Holl. Parnas, 1660, bl. 360; P. 1682, II, bl. 388.

De Pinsterbloen van Schotland. Holl. Parnas 1660, bl. 361; P. 1682, II, bl. 221.

Op de ... schrijfkunst van De Lange. Holl. Parnas, 1660, bl. 449. P. 1682, I, bl. 595 (veranderd opschr.).

Op d'Aelmosseniers te Amsterdam. Holl. Parnas, 1660, bl. 450; P. 1682, II, bl. 309 (veranderd opschr.).

Op de Heelkunst. Holl. Parnas, 1660, bl. 451; P. 1682, III, bl. 331.

Op een schilderij. Holl. Parnas, 1660, bl. 453; P. 1682, II, bl. 358.

Op d'afbeeldinge van Cornelis de Graeff. Holl. Parnas 1660, bl. 488; P. 1682, I, bl. 566.

1661 *Tooneelschilt*. I. Putje m. 'Elck zyn beUrt'. Amsterd. voor de Wed. v. Abr. de Wees. 1661. Zonder naam v. Vondel. II. Als voren: J.v. Vondels. Tooneelschilt. Putje met: 'Elck zyn beurt'. Amst. Wed. v. Abr de Wees. 1661. III. Als voren. Amsterdam 1781.

Lyckklaght over Zacharias de Metz. Plano, Dif. III. Holl. Parnas 1160, bl. 518; P. 1682, II, bl. 46.

Op d'afbeeldinge van ... Catharina Questiers. In: 'Lauwer-stryt tusschen Catharina Questiers en Cornelia van der Veer'. Amst. Adriaen Venendael. 1665. P. 1682, I, bl. 603.

Nootweer tegens ... Turckyen. Plano, Dif. 127. P. 1682, II, bl. 152.

Byschriften aen ... de Zeeraeden t'Enckhuisen. Amst. Wed. Abr. de Wees. CIC CI CLXI (1661).

Op 's Lants nieu Raethuis. P. 1682, I, 423.

Op het gestrenge krijghsrecht van P.M. Torquatus. Met de twee volgende gedichten. Plano Dif. 73; P. 1682, II, bl. 329.

Op het uitdeelen der prijzen. Als voren.

Op het reisjaght. Als voren.

Op het Klokmusyk t'Amsterdam. P. 1682, I, bl. 431.

Op Dirck Crabeth, bij het gegraveerde portret.

Op Wouter Crabeth, als voren. Beide P. 1682, I, bl. 590. I. door R. Persyn; II. door H. Bary.

1662 *Bespiegelingen v. Godt en Godtsdienst*. I, Putje met 'elck zyn beUrt'. Amst. Wed.

Abr. de Wees, 1662. II. Als voren, De tweeden druk. Putje met ‘elck zyn beurt’. Rotterdam bij Barent Bos. 1700. III. Als voren, Amst. Wed. v. Barent Visscher. 1723.

Bruyloft-stryt. Cupidoos Lusthof. Amst. Joannes van den Berg. 1662.

Op het jaergetyde van ... Jacoba Bikker. P. 1682, II, bl. 93.

Ter bruiloft van Peter de Graef en Jacoba Bikker. P. 1682, I, bl. 686.

Ter blyde maeltyt voor ... Maximiliaen Henrik te Kolen. P. 1682, Ik bl. 393.

Ter bruiloft v. Robert Honiwood en Margarite van Vlooswyk. P. 1682, I, bl. 705.

Op myne afbeeldinge door Filips Koning. P. 1682, I, bl. 588.

Genua. P. 1682, II, bl. 304. 1662.

Op Jan Vos. I Onder diens portret voor zijn ‘Alle de Gedichten’. II P. 1682, I, bl. 589.

Joannes de Boetgezant. I. putje met ‘Elck zyn beUrt’. Wed. v. Abr. de Wees. CI□CICLXIII (1662. II Als voren. Amst. bij de Wed. v. Gysbert de Groot. III. Als voren, putje omgekeerd. Wed. v. Gysbert de Groot, CI□CICXCVI (1696). IV. Als voren Uitgegeven door Abraham Bogaert. V. Ioannes de boedtgesant. Door I.V. Vondel. Vignet kroon boven monogram. Tot Brugghe, By Franciscus van Heurck. (1697).

1663

Ter Bruilofte van ... Barthol. Kromhout en Jacoba van der Wiele van der Werve. P. 1682, I, bl. 758.

Op Jakoba Bikker, gemaelin van Peter de Graef. P. 1682, I, bl. 601.

De Heerlyckheit der Kercke. I. Vignet met eekhoorn. In Kolen Ter oude Druckerye. 1663. II. Als voren, vignet ornament met bloem. Ter oude Druckerye. III. Als voren. t'Amsterd. Bij

Jan Lamsvelt. 1702. IV. Als voren. By Evert Visscher, Amsterdam.

Batavische Gebroeders. I. Putje Voor de Wed. van Abraham de Wees. 1663. De eerste bladz. der opdracht eindigt: ‘den/ oir-’. II. Als voren. II. Als voren. De eerste blz. der opdracht eindigt: ‘tradt, / tot’. III. Als voren. Putje met: ‘Elk zyn Beurt’. Voor Joannes de Wees. 1690. Als voren, putje met ‘elk zyn beurt’. Voor Joannes de Wees. 1705.

DR. J.F.M. STERCK

Vondels werken
Negende deel

J. V. Vondels
Koning David In ballingschap.
Treurspel.[aant.]

t'Amsterdam,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam. 1660.

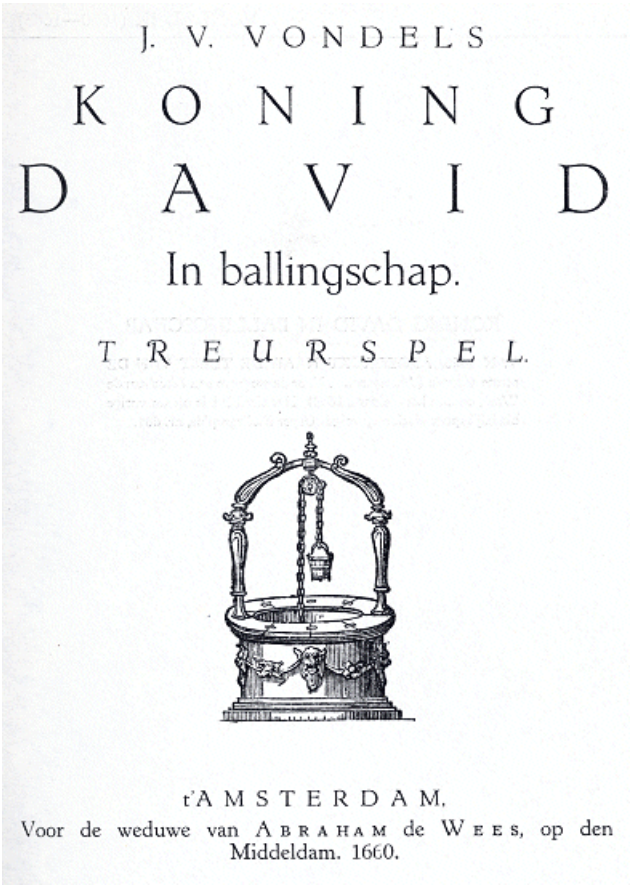
J. V. VONDELS

KONING

DAVID

In ballingschap.

TREURSPEL.

t'AMSTERDAM.
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam. 1660.

KONING DAVID IN BALLINGSCHAP

VAN 1660. AFGEDRUKT NAAR DE TEKST VAN DE eerste uitgave (t'Amsterdam, Voor de weduwe van Abraham de Wees, op den Middeldam, 1660). Het titelblad is op de vorige bladzij typografisch nagevolgd. *Unger Bibliographie*, nr. 604.

Den edelen en gestrengen heere Andries de Graef, *Ouden raet en rekenmeester der Graeflijckheit van Hollant en Westvrieslant &c. Burgermeester van Amsterdam.*[*]

[1] Onder Sint Lukas kunstgebroederschap, de schilders, is een[1]
[2] gemein spreeckwoort [eene waerheit, al over twee duizent jaeren,[2]
[3] by den grooten treurspeldichter Euripides gesterkt,] gangbaere[3]
[4] munt: Kleene beelden kleene, groote beelden groote misslagen:[4]
[5] het welck niet ongerijmt op het beloop van het toneel der weerelt[5]
[6] slaet, daer eenerhande gebreken van kleenen of grooten nadruck[6]
[7] zijn, naer de kleenheit of grootheit der personaedjen, die daer heure
[8] rol speelen: en de ridder en drost Hooft zeide niet buiten reden,[8]
[9] dat d'allerschoonste dingen by inbeeldinge bestaen. Deze beide[9]
[10] grontstellingen kan men lichtelijck met voorbeelden verlichten. De[10]
[11] grootmaghtigste aertsengel Lucifer, Godts stedehouder, bespiegelde[11]
[12] hoe heerlijck het zoude zijn, indien hy het leen van zijne kroone[12-13]
[13] niet langer by Godt, zijnen schepper, hoefde te verheffen, be-
[14] rockende hierom eenen burgerkrijgh in den hemel, en, van eenen[14]
[15] schoonen aertsengel in eenen gruwzaemen draeck, misschapen,[15]
[16] sleepte eenen staert van het derde deel der starren met zich ter[16]
[17] eeuwige duisternisse. Een goude kroon op het hooft te willen drae-
[18] gen, als Absolon, of de korte wellust van een schoon vrouwenbeelt[18]
[19] te genieten, als David, wat staenze zoone en vader dier! Heilige[19]
[20] en weereltsche bladen zijn dicht bezaeit met diergelijcke voor-[20]
[21] beelden, daer dickwijl eene heele weerelt, en duizenden onno-
[22] zelen meer om te lijden hebben dan de menschelijcke natuur

* O p s c h r i f t : Zie over Andries de Graeff dl. 8, blz. 674 en *Aantekeningen*.
1 *Sint Lukas kunstgebroederschap:* het Sint Lucas-gilde, waar Vondel vele vrienden had, en waar hij in 1654 als dichter bekranst werd.
2 *gemein:* algemeen bekend; *over twee duizent jaeren:* 2000 jaar geleden.
3 *gesterkt by:* bevestigd door, nl. door de praktijk van zijn treurspelen.
4 *beelden:* uitgebeelde personen.
5 *niet ongerijmt:* niet zonder toepasselikheid, treffend.
6 *eenerhande:* soortgelijke; *nadruck:* gewicht, betekenis.
8 *niet buiten reden:* niet zonder grond, terecht.
9 *by inbeeldinge:* in de verbeelding (van de dichter).
10 *verlichten:* toelichten.
11 *grootmaghtigste:* de machtigste van allen; *bespiêgelde:* overwoog (*Ned. Wdb.* II, 2075).
12-13 *het leen verheffen:* de leenroerigheid erkennen (*Mnl. Wdb.* VIII, 1817); dus: erkennen dat hij zijn macht onleende aan God.
14 *berockende:* veroorzaakte, verwekte.
15 *misschapen:* vervormd tot iets leliks.
16 *het derde deel der starren:* nl. van de engelen (vgl. *Lucifer*, vs. 1245).
18 *wellust:* genot; *vrouwenbeelt:* vrouw.
19 *staen dier:* komen duur te staan.
20 *bladen:* geschriften.

[23] maghtigh is uit te harden: en de heilige Geest toont ons, als in[23]
[24] eenen klaeren spiegel, wat het gezicht van eene badende Bersabe[24]
[25] vermagh op den grootdaedigen koning David, eenen profeet,[25]
[26] yveraer voor de wet, en man naer Godts hart; en hoe het reucke-[26-27]
[27] loos verydelen der zinnen eeuwen van jammeren en oorlogen na
[28] zich sleept, die, uit Davids huis gesproten, alle zijne afkomste, en[28]
[29] nazaten, uitgezondert Salomons geluckigen tijt, verduuren, en[29]
[30] profeet Nathans dreigement, uit Godts mont, bevestigen: gelijck
[31] dat schrickelijcke vonnis met deze woorden gevelt lagh: *Het zwaert*[31-35]
[32] *zal in der eeuwigheit van uwen huize niet aflaten. ick zal een ongeluck*
[33] *uit uwen huize tegens u verwecken, uwe vrouwen voor uwe oogen wech*
[34] *rucken, uwen naesten geven, en hy zalze by klaeren zonneschijn be-*
[35] *slaepen*. Hier koos ick koning Davids ballingschap, en haer jammer-
[36] lijck gevolgh, als een leerzaem voorbeelt, dat rijcke stof en leven-
[37] dige verwen tot eene spreeckende tooneelschildery bestelt: want[37]
[38] men ziet in dien schichtigen ommezwaey van staet allerhande[38]
[39] hartstoghten zich openbaeren, en t'zamenworstelen in lijdende en
[40] verblijdende personaedjen, naer datze hier nadeel of voordeel[40]
[41] uit trecken. Een oude getuighenis zeght van Euripides Fenisse,[41]
[42] by den heer gezant Huigh de Groot, onsterfelijcker gedachte-[42]
[43] nisse, geluckigh en heerlijck vertaelt, dat het een treurspel is,
[44] gepropt van hartstoghten, rijck van personaedjen, en vol uitnee-[44]
[45] mende spreucken. Hoe na of verre ick, in de schaduwe van zulck[45]
[46] eenen aelouden voorganger, volge, daer van zou de heer Burger-
[47] meester konnen oordeelen, indien hij zich gewaerdighde by ge-[47]
[48] legenheit eens zijne oogen op de tekeninge en schickinge van dit[48]
[49] treurtafereel te slaen, terwijl ick wensche te blijven

Weledele en grootachtbaere heer

23 *maghtigh is uit te harden:* kan doorstaan.
24 *Bersabe:* in de Staten-vertaling Bathseba.
25 *grootdaedigen:* heldhaftige.
26-27 *reuckeloos verydelen:* roekeloze verbijstering (In de Statenb. betekent verijdelen: dwaas, onzinnig worden; *Mnl. Wdb.* VIII, 1872).
28 *afkomste:* kinderen, naast *nazaten:* verdere afstammelingen.
29 *verduuren:* langer duren dan.
31-35 Zie 2 *Sam.* 12, vs. 10-11.
37 *verwen:* kleuren; *bestelt:* verschaft.
38 *schichtigen ommezwaey van staet:* plotselige verandering van omstandigheden.
40 *verblijdende:* zich verblijdende; *naer:* naar mate. Vgl. met deze passage het *Berecht* van de *Jeptha*, dl. 8, blz. 774.
41 *Een oude getuighenis:* Vgl. ‘Inhoudt der Gebroederen van Thebe’, in Vondels *Feniciaensche* (van 1668).
42 *by:* door.
44 *gepropt van:* overvuld met.
45 *Hoe na of verre ick volge:* Of ik hem al dan niet evenare.
47 *zich gewaerdighde:* zich niet te hoog achtte, de goedheid had, geliefde (*Ned. Wdb.* IV, 1999).
48 *schickinge:* compositie.

Uwe weled. en grootachtb. ootmoedige dienaer

J. V. VONDEL.

Inhoudt.

[1] Toen David, zoon van Jesse, en koning van Juda en Israël, zich[1]
[2] door overspel met Berseba, en door moort met Urias bloet be-[2]
[3] smet hadde, dreighde hem profeet Nathan, uit Godts mont, met[3-6]
[4] eenen langduurigen nasleep van straffen en plaegen, hier op te
[5] volgen, schoon de misdaet, door schultbekentenisse, en boetvaer-
[6] digheit, gezoent was. Hierop volghden eerst het overlijden der[6]
[7] vrucht, Ammons zusterschennis, Absolons broederslaght, en[7]
[8] endelijck, na zijne gelede ballingschap en verzoeninge, des zoons[8-9]
[9] wederspannigh opzet, om naer vaders leven en kroon te staen.
[10] De zoon, verzagh zich van eenen stoet lijfschutten, wagens, en[10]
[11] paerden, ging, als rechter, in het poortgerecht zitten, en, overschoon[11]
[12] en bevalligh, onderhiel de gemeente minzaem, en gespraeckzaem,[12]
[13] en onderkroop allengs het hart van alle stammen. Toen Absolon[13]
[14] nu den tijt rijp zagh, om het schelmstuck in 't werck te stellen,[14]
[15] nam hy, glimpelijck en schijnheiligh, oorlof van den vader, om[15]
[16] naer Hebron, der Hebreen gebedeplaets, te reizen, en zich t'ont-
[17] slaen van den bant der offerbelofte, waer door hy, geduurende de[17]
[18] ballingschap, zijn geweten aen Godt verbonden hadde. Ondertus-
[19] schen washet [ongetwijfelt met Achitofels raet] besteecken, dat alle[19]
[20] stammen, van Dan tot Berseba, zich daer zouden gereet houden,[20]
[21] op den naem van 's princen bedevaert en offer te helpen bekleeden.[21]
[22] Hy komt dan te Hebron, daer Achitofel, 's konings geheimraet,[22-23]
[23] en de stamheeren, op het kerckhof der aertsvaderen, met den
[24] prince in vloeckverwantschap treden, Absolon, met geklanck van[24]
[25] bazuinen en volle staetsie, voor koning afkundigen, hem zalven,[25]

1 *Jesse* (in de Vulgaat voor *Isai*).
2 Vgl. voor *Berseba* (Bathseba) en *Uria:* 2 *Sam.* 11, vs. 2-24.
3-6 Vgl. 2 *Sam.* 12, vs. 1-20; *hier op te volgen:* die hierop zouden volgen.
6 *het overlijden der vrucht:* nl. van Berseba's kind (2 *Sam.* 12, vs. 15-18).
7 *Ammons zusterschennis:* 2 *Sam.* 13 vs. 1-14; *Absolons broederslaght* (broedermoord): 2 *Sam.* 13, vs. 28-29.
8-9 Vergelijk voor de volgende inhoud het gehele 15de, 16de en 17de hoofdstuk van 2 *Sam.*
10 *lijfschutten:* lijfwacht van schutters.
11 *poortgerecht:* rechtbank bij de poort; vgl. 2 *Sam.* 15, vs. 2-6.
12 *de gemeente:* het volk; *gespraeckzaem:* vriendelik tegenover minderen (*Ned. Wdb.* IV, 1784).
13 *onderkroop het hart:* wist listig het hart te winnen.
14 *in 't werck te stellen:* uit te voeren.
15 *glimpelijck:* huichelachtig (onder een schone schijn); *oorlof:* afscheid.
17 *bant:* verplichting.
19 *besteecken:* beraamd.
20 *Dan* en *Berseba*, de Noordelikste en de Zuidelikste stad van Kanaän.
21 *op den naem van:* onder voorwendsel van; *te helpen bekleeden:* door hun deelneming bevorderen.
22-23 *Hebron, het kerckhof der aertsvaderen:* zie *Genesis* 23, vs. 19-20.
24 *vloeckverwantschap:* misdadig bondgenootschap.
25 *afkundigen voor:* uitroepen tot.

[26] en kroonen, en voort gewapender hant naer Jerusalem, den rijx-
[27] stoel, optrecken. David besluit, op deze onverwachte maere, de[27]
[28] stadt te verlaeten, en tien beddegenooten den burgh te beveelen.[28]
[29] Hy treckt schreiende, het hooft met eenen rousluier beschaduwt,

27 *rijxstoel:* zetel van de regering.
28 *beddegenooten:* in de Stb. bijvrouwen genoemd; *den burgh te beveelen:* het paleis toe te vertrouwen.

[30] en baervoets, met aertspriesteren, Leviten, de bondtkiste, en alle
[31] zijnen aenhang, ter stede uit, over de Cederbeeck, naer den Olijf-
[32] bergh, en, daer geene openbaeringe noch goddelijck antwoort
[33] uit den genadetroon verneemende, gebiet d'aertspriesters met[33]
[34] hunne zoonen, en de Levyten, en het heilighdom weder stedewaert[34]
[35] te keeren, ofze hem, in dien droeven schijn, noch moghten dienen,[35]
[36] en voor gevaer waerschuwen. Ondertusschen ruckt de zoon, door
[37] zuster Thamars tusschenspraeck niet vermorwt, zonder slagh en[37]
[38] stoot, Jerusalem in, beraet zich met Achitofel, die [om der weife-
[39] lenden aenhang te verzekeren van des zoons onverzoenbaerheit
[40] met den vader,] den nieuwen koning, nu zijnen heer, raet Davids
[41] beddegenooten in het openbaer te beslaepen, en den balling ter-
[42] stont in zijn zogh te volgen. Chusaï, Davids geheimraet, en vrient,[42]
[43] ten hove wederkeerende, stoot Achitofels raetslagh van terstont[43]
[44] de koning te vervolgen glimpelijck om, en wint uitstel. Simei,
[45] Sauls bloetvrient, komt oock in de stadt, en verhaelt, om gunst[45]
[46] by den wederspanneling te winnen, hoe hy den balling, arm en
[47] nootdruftigh, van Siba ter noot met luttel voorraet voorzien, te[47]
[48] Bahurim vloeckte, en met steenen smeet. Absolon vaert voort,
[49] om 's konings beddegenooten te misbruicken. Achitofel, ziende
[50] zijnen raetslagh door Chusaï omgestooten, en wanhoopende aen
[51] Absolons behoudenis, besluit uit mistroostigheit zich in Gilo, zijne[51]
[52] stadt, om het leven te helpen, waerop d'aertspriesters, wien het[52]
[53] toekomende geopenbaert wort, Absolons aenstaende nederlaegh
[54] voorspellen, en hoe hy, na het verlies des veltslaghs, onder het
[55] vlughten, in 't bosch van Efraim, by zijn haer en locken aen eenen
[56] boom hangende, den dootsteeck in zijn harte zou gevoelen.

[57] Het inhoudt van dit treurspel is geschept uit het tweede boeck[57]
[58] der koningen, en Josefus zevende boeck van de geschiedenissen
[59] der Joden.

[60] Het tooneel is te Jerusalem, voor Davids burgh. Het treurspel

33 *genadetroon:* hemel.
34 *het heilighdom:* de *bondtkiste* (r. 30), de ark des verbonds.
35 *schijn:* toestand omstandigheden.
37 *tusschenspraeck:* bemiddeling (poging tot verzoening).
42 *in zijn zogh* (vergelijking, aan de scheepvaart ontleend): op de voet.; *Chusaï:* in de Statenvertaling Husai, vgl. 2 Sam. 17. vs. 5.
43 *stoot om:* verwerpt; *raetslagh:* raad; *glimpelyck:* met listige bedoeling.
45 *gunst te winnen:* in de gunst te komen.
47 *van:* door; *ter noot:* in zijn ellendige omstandigheden.
51 *mistroostigheit:* wanhoop.
52 *om het leven te helpen:* om het leven te brengen, zelfmoord te plegen.
57 *geschept:* geput.

[61] begint te midnacht en endight met den avont. De Levyten bekleeden[61]
[62] den rey.

61 *midnacht:* middernacht. Volgens de klassieke voorschriften voltrekt zich dus de handeling binnen 24 uur; *bekleeden:* vervullen de rol van.

De Treurspeelers.

ABSOLON. *De Prins.*
THAMAR. *De Princes.*
DAVID. *De koning.*
REY van LEVYTEN.
URIAS GEEST.
DAVIDS BEDGENOOTEN.
JOAB. *De Veltheer.*
BODE.
TWEEDE BODE.
AERTSPRIESTERS.
BERSABE. *De koningin.*
ACHITOFEL. *Hofraet.*
CHUSAI. *Hofraet.*
SIMEI. *Sauls bloetvrient.*

Koning David In ballingschap.
Het eerste bedryf.

ABSOLON. THAMAR. DAVID.

A b s o l o n :
Myn schiltknaep, ga terstont in 't hof: roep zuster Thamer.
Zy zit en wachtme, alree gekleet in haere kamer.
Zegh datze hier verschijn', gelijck ick had belast.[3]
De broeder Absolon verwacht heer vader vast[4]
Voor 't hofpoortael. hy rijst, om met de koorlevyten,[5]
Ten zang gewijt, zich in zijn nachtgebeên te quijten,[6]
Voor Arons heilighdom. de tijt eischt datze spoê.[7]

T h a m a r :
Zijt gy 't, heer broeder; dus vroegh op naer vader toe?[8]
De starren staen in keer. de nacht snijt recht in 't midden[9]
Zijn loopbaen. spoet gy mê ter Godtshutte om te bidden?
Dat is godtvruchtigheit. zoo volght men vader na,
Die zevenmael, eer 't licht verrijze en onder ga,
Gewoon is in 't gebedt den oppersten te smeecken.

A b s o l o n :
Vrou zuster, 'k hadde met heer vader iet te spreecken:[14]
Gelijck gy hooren zult. hier dringt de tijt op aen,[15]
En mijn gelegenheit. het schijnen van de maen[16]
Begunstight my. 'k verzoeck dit onder uw geleide.[17]
Gy weet maer al te wel den onlust, tusschen beide[18]
Gerezen: en hoewel die hofstorm raeckte in rust,[19]
De koning, weêr verzoent, my minzaem heeft gekust,
Noch schroom ick hem by nacht te treden onder oogen.
Verwerf my eerst verlof, dat hyme uit mededoogen
Genadigh spreecken hoore, en toesta mijn verzoeck.

3 *belast:* gelast.
4 *vast:* intussen.
5 *rijst:* staat op; *koorlevyten:* tempeldienaren in het koor (*Ned. Wdb.* VIII, 1842).
6 *Ten zang gewijt:* belast met de zang. Dit is de *rey van Aron*, die in vs. 132 inderdaad zingend optreedt; *zich te quijten in:* zich te kwijten van.
7 *Arons heilighdom:* de Ark des Verbonds, de *Godshutte* (vs. 10).
8 *dus:* zo.
9 *staen in keer:* staan op het punt om te dalen; *snijt in 't midden Zijn loopbaen:* is reeds half verstreken.
14 *iet:* iets.
15 *de tijt:* de vergevorderde tijd.
16 *gelegenheit:* omstandigheden.
17 *onder uw geleide:* met uw hulp, uw voorspraak.
18 *onlust:* vete.
19 *hofstorm:* heftige twist in het koninklik gezin.

'k Zal midderwijl te rug hier ergens in een' hoeck
Wech schuilen, en hem niet genaecken al te vaerdigh,[25]
Al kende hy ons zijn genade en aenschijn waerdigh.[26]

T h a m a r :
Heer broeder, 'k hebbe uw' zin en meening wel verstaen.[27]
Vertreck een kleine wijl: daer komt heer vader aen.
Levyten treên vooruit. de hofstoet volght in orden,[29]
Met 's konings lijfstaffiers. al is hy grijs geworden,[30]
En sestigh jaeren out: het aenschijn ziet verblijt:
Het voorhooft zet geen kreuck. Godt recke zijnen tijt.[32]
Hy heft zijne oogen en het hart met vreught naer boven,
Gereet den hooghsten met gezang en harp te loven.
Godt stercke vader in zijn' yver voor de wet.[35]

D a v i d :
Godt zegene mijn kint. wat jaeght u uit uw bedt?
Mijn hofwacht heeft noch eerst den berghaen hooren kraeien.[37]
Zoeckt gy de Godtheit oock met nachtgezang te paeien,[38]
Zoo volghme in Moses hut Godtvruchtigh na, en paer[39]
Uw liefelijcke keel met 's konings harp en snaer.

T h a m a r :
Ick koom, heer vader, uit den naem van mijnen broeder.

D a v i d :
Uw komste is aengenaem. Godts engel zy de hoeder
Van Absolon, mijn' zoon. wat is uw boodtschap toch?

T h a m a r :
Hy wenscht den koning [moght hem d'eer gebeuren] noch[44]
Te spreecken: want hem zijn gelegentheden jaegen.[45]
Hy schroomt heer vader 's nachts te moeien, iet te vraegen,[46]
Eer ick hem gunst verwerve, uit zusterlijcken plicht.

D a v i d :
De zon verheught ons min dan Absolons gezicht.
Wat schroomt hy? laet hem vry terstont te voorschijn komen.
Hy hoeft ons aenschijn, oock by midnacht, niet te schroomen,[50]
Maer spreecke ons aen, gelijck voorheene, vranck en vry.

25 *vaerdigh:* spoedig.
26 *genade en aenschijn:* genadig aenschijn, dus: waardig om in genade aangenomen te worden.
27 *zin en meening:* gezindheid en bedoeling.
29 *in orden:* naar hun rang.
30 *lijfstaffiers:* lijfwacht (*staffier:* stafdrager, gewapend dienaar).
32 *zet geen kreuck:* is nog niet gerimpeld; *recke zijnen tijt:* verlenge zijn leven.
35 *yver voor de wet:* geloofsijver.
37 *eerst:* pas, kort geleden.
38 *paeien:* bevredigen, gunstig stemmen.
39 *Moses hut:* de *Godtshutte* (van vs. 10).
44 *gebeuren:* te beurt vallen.
45 *gelegentheden:* omstandigheden; *jaegen:* haast doen hebben.
46 *moeien:* astig vallen.
50 *by midnacht:* te middernacht.

T h a m a r :
Ick ga hem haelen uit des konings galery.
Waer zijtge, broeder? koom te voorschijn.

A b s o l o n :
Thamar zuster,
Wat antwoort kreeghtge?

T h a m a r :
Zet uw hart nu vry geruster.
Uw vader wacht u. ga, spreeck hem vrymoedigh aen:
De wegh is nu gebaent.

A b s o l o n :
Zoo durf ick henegaen?[56]

T h a m a r :
Vrymoedigh, als by daegh. gy hoeft geensins te zwichten.[57]

A b s o l o n :
Ter goeder uure. ick voel mijn hart alree verlichten.[58]
De koning moedight my, en treedt zelf herrewaert.[59]

D a v i d :
Wel Absolon, mijn zoon, heeft iemant u bezwaert,[60]
Dat gy ons aenschijn zoeckt by nacht? zegh op: laet hooren.
Wy zijn de zelve, en noch uw vader, als te vooren,[62]
En gy mijn waertste zoon. tre nader: schroom niet meer.
Tre nader, zoon. ontfang mijn' zegen. groey in eer,
En in gezontheit. deel in 't koningklijck vermogen,
Gelijck een erfgenaem, ter hoogheit opgetogen,[66]
Tot staet en heerschappy. ô hoofttack van mijn kroon![67]
Rijs op. spreeck vader aen, gelijckge zijt gewoon.

A b s o l o n :
Genadighste, 'k verschijn om een geringe bede,
Een kinderlijck verzoeck, magh 't zijn: doch eer ick trede[70]
Ter zaecke, sta het vry uw koningklijck gedult
Te recken, door 't verhael van mijn voorlede schult,[71-7272]
En droeve ballingschap, met recht hier uit gesproten,
En 't zoenen van die smet, waerop ick heb genoten[74]

56 *durf:* mag.
57 *zwichten:* de moed laten zakken.
58 *Ter goeder uure:* gelukkig!
59 *moedight:* geeft mij weer moed, hoop; *treedt herrewaert:* komt hierheen.
60 *bezwaert:* het lastig gemaakt.
62 *de zelve:* dezelfde, van dezelfde gezindheid.
66 *opgetogen:* opgevoed
67 *staet:* hoge rang.
70 *magh 't zijn:* als gij het toestaat.
71-72 *uw gedult te recken:* uw geduld op de proef te stellen.
72 *voorlede:* vroegere.
74 *smet:* zonde.

Den grooten zegen van uw aenschijn weêr te zien,
Daer mijn verzoeck uit vloeit. 'k heb met geboge knien[76]
Den hemel dier belooft, toen rouw my overlade,[77]
Zoo my gebeurde, ontlast van vaders ongenade,
Jerusalem en u te zien met volle vreught,

76 Op grond waarvan ik met dit verzoek tot u kom.
77 *dier:* met plechtige eden (vgl. vs. 88); *rouw:* smart.

'k Zou Gode danckbaer zijn, voor die genote deught,[80]
En weldaet, en, voor 't volck en alle Godts gemeente,
Te Hebron offren, by 't aertsvaderlijck gebeente.[82]
Dat zoude u Syrie en gansch Gessur, grootvaêrs stadt,[83]
Daer ick, 's rijx balling, lang in droeffenisse zat,[84]
Getuigen: en hoe kan zich 't vrolijck hart onthouden
Van schreien, aengezien mijn schult is quijtgeschouden,[86]
De nederslagh verzoent? dees bevaert, Godt belooft[87]
Met eenen hoogen eedt, blijft maelen in mijn hooft,[88]
Verdaghvaert my mijn schult, naer Moses eisch, te boeten.[89]
Uw dienaer worpt zich met dees hoop voor 's konings voeten,[90]
En bidt om oorelof, dat hy zijn ziel ontlast'[91]
Van zulck een godtsschult. hier staet mijn geweten vast.[92]
Och vader, heb ick my besmet met Ammons wonden,
En 't broederlijcke bloet: hoe kon ick mijn geschonden
Mijn schoone zuster zien, een bloem getreên in 't stof?
Dat ging uw kroon te na, en d'eer van 's konings hof.
De treck tot zuster, die uit eene zelve moeder[97]
Met my sproot, eischte wraeck, die zagh noch bloet, noch broeder,
Noch iemant aen. zoo wort een edel hart vervoert[98-99]
Van gramschap, als het bloet ontstelt is, en geroert.[100]
Wat vieltme lang, na dat langduurigh ommezwerven,
Uw hof en aenschijn noch twee jaeren hier te derven!
Gy hebt u evenwel noch over my ontfermt,
De straf getoomt, en uw' weerspannigen beschermt.[104]
U is alree bekent hoe by my was besloten[105]
Te noôn op 't offerfeest zoo veele altaergenooten,
Als mijne godevaert uit omgelege steên[107]
Begunstighden. het volck quam op dien roep by een,
Noch vroeger dan men docht. dit perst my dus te spoeden,[109]
En hunnen yver, die zoo groot is, aen te voeden,[110]

80 *deught:* weldaad.
82 Vgl. *Inhoudt*, r. 16.
83 *Gessur* (Gesur): Levietenstad in Kanaän, behorende aan de stam Ephraïm.
84 *Daer:* waar.
86 *quijtgeschouden:* kwijt gescholden.
87 *nederslagh:* doodslag (op Ammon) (*Ned. Wdb.* IX. 1794).
88 *maelen:* mijn gedachten vervullen (*Ned. Wdb.* IX, 143-44).
89 *Verdaghvaert my:* roept mij op om.
90 *worpt:* werpt.
91 *oorelof:* verlof.
92 *godtsschult:* zware schuld tegenover God (vgl. vs. 113 't zelfde woord met ene *s*); *staet vast:* is onwrikbaar.
97 *De treck tot:* de veiliefdheid op; *zelve:* zelfde.
98-99 *zagh aen:* ontzag; *bloet:* naaste verwanten; *vervoert van:* meegesleept door.
100 *ontstelt:* in opwinding geraakt.
104 *getoomt:* ingetoomd, ingetrokken; *uw' weerspannigen* (zoon).
105 *by:* door.
107 *godevaert:* tocht naar een godgewijde plaats.
109 *men docht:* men verwacht had. *Docht* behoort eigenlik by het onpersoonlike ww. dunken; *perst:* dringt.
110 *aen te voeden:* aan te wakkeren.

Eer zy verstroien. door dien toeval, niet verwacht,[111]
Dient mijne reis gespoet, ontijdigh, en by nacht.
Magh ick dees godtschult nu in Hebron Godt betaelen,

111 *verstroien:* (weer) uiteen gaan; *toeval:* toeloop (*Mnl. Wdb.* VIII, 490).

Uw kroon zal op mijn hooft met vollen zegen straelen.

D a v i d :

Wat haelt gy Thamar op, en Ammon? zwijgh hier af.[115]
Gena bestulpt uw schult, gelijck de zerck zijn graf.[116]
Brengt uw belofte dit door zoo veel toestels mede;[117]
Treck op, mijn zoon: treck op naer Hebron: keer met vrede.[118]
'k Had dees godtvruchtigheit en tijding dezen nacht
Van mijnen Absolon, dien schoonen, niet verwacht.
Hy licht alle andren voor, in Godt zijn woort te houden.[121]
Wy hebben hem te spa zijn misdrijf quijt geschouden.
Wat draeght de zoon ontzagh aen vaders majesteit![123]
Met welck een nedrigh harte en onderdaenigheit
Bejegende hy ons, in 't bloeien van zijn jaeren![125]
Wat heeft mijn troon een steun aen zulcke ryxpylaeren
Van zoonen! een geluck, dat weinigen gebeurt.[126-27]
De hemel heeft voor hem zijn gaven uitgekeurt,[128]
Naerdien de schoonheit en godtvruchtigheit te gader
Met grooter gunst zich in hem paeren. volgh uw' vader,[130]
Mijn dochter Thamar. volgh my na, terwijl de rey
Van Aron ons met zang naer Moses hut geley'.[132]
Levyten, heft nu aen met uitgeleze klancken[131-33]
En vrolijckheit den naem des oppersten te dancken,
Om 't onderling verdragh van vader en van kint,[135]
Ons waerder dan de kroon, en 't waerste dat men vint.
Wanneer de zang bestemt het geen men heeft verkoren,[137]
Dan klinckt die galm en wijs veel schooner in onze ooren.

REY VAN LEVYTEN. DAVID.

I. Z a n g :

Zingt ter eere van de kroon,
Nu de zoon
Treckt op vaders welbehaegen,[141]
Nu gehoorzaeme Absolon
Met de zon[143]

115 *hier af:* hiervan, hierover.
116 *bestulpt:* bedekt.
117 *zoo veel toestels:* zoveel bijkomstige omstandigheden(?).
118 Na deze woorden verlaat Absolon het toneel.
121 *licht voor:* geeft een lichtend voorbeeld.
123 *draeght ontzagh aen:* heeft eerbied voor.
125 *Bejegende hy:* trad hij tegemoet.
126-27 *rijxpylaeren Van zoonen:* zonen die als zuilen het rijk stutten; *gebeurt:* ten deel valt.
128 *uitgekeurt:* uitgezocht.
130 *gunst:* innige verbinding.
132 *Moses hut:* vgl. vs. 39.
131-33 *de rey van Aron:* de *koorlevyten* (vgl. vs. 5).
135 *verdragh:* goede verstandhouding.
137 *bestemt:* bekrachtigt (*Ned. Wdb.* II, 2141), krachtige uiting geeft aan; *heeft verkoren:* als dierbaar beschouwt.
141 *op:* na het verwerven van.
143 *Met de zon:* bij zonsopgang.

Godt zijn offers op zal draegen.
Wie Godt zijn belofte houdt,
En betrouwt

Op den troost der oude vadren,[147]
Toont dat hy zijn' oirsprong nam
Uit den stam,
Daer de stammen om vergadren.[150]

I. T e g e n z a n g :
Hebron is het kerreckhof,
Dat de stof
En 't gebeent der oudren heiligh
In zijn' stillen schoot bewaert,[151-54]
Daer elck vaert[155]
Om te bidden stil en veiligh.[156]
Om der vadren overschot[157]
Hoort'er Godt
Naer d'aendachtige gebeden.[159]
's Volx brantoffer, hem gewijt
Op zijn' tijt,
Eert zijn' naem uit alle steden.

II. Z a n g :
Hebron, vryburgh der Hebreen,[163]
Zagh voorheen
David hier de kroon opzetten,
Daer hy zeven jaeren trots
Van die rots
Zijn benijders zagh verpletten.
Absolon, die schoone, zagh[165-168]
Hier den dagh
Opgaen uit des hemels poorte.
Billijck dat zijn hart geweckt[171]
Nu noch treckt
Naer de stadt van zijn geboorte.

II. T e g e n z a n g :
Billijck dat hy op die stê,[175]
Om den vrê
En zijn vaders zoen verworven,

147 *troost:* hulp, steun.
150 die het middelpunt van alle andere stammen vormt.
151-54 Vgl. *Inhoudt,* r. 22-23; *heiligh:* achtergeplaatst adj. bij *gebeent*.
155 Waarheen ieder trekt.
156 *veiligh:* nl. in de hoede der voorvaderen.
157 *Om:* ter wille van.
159 *aendachtige:* vrome.
163 *vryburgh:* de Israëlieten maakten van Hebron, na de verovering, een vrije stad.
165-168 Zie 2 *Sam.* 5, vs. 3 en 5. Een krypt in een *rots* bij Hebron bevatte de graven der aartsvaderen. Vs. 168 bevat een toespeling op de nederlaag der Filistijnen (2 *Sam.* 5, vs. 19-20).
171 *Billijck dat:* het is billik dat ..; *geweckt:* opgewekt, daardoor getroffen.
175 *die stê:* zijn geboorteplaats.

Godt wil eeren, nu hy lang,
Droef en bang,
Als rijxballing heeft gezworven.
Wie zijn woort verwaereloost,[181]
En zich troost[182]
Dat Godts naem by Jakobs troepen[183]
Los en ydel blijft onteert,[184]
Wort verleert
Hem lichtvaerdigh aen te roepen.

III. Z a n g :

Tusschen bloet en bloetverwant
Is een bant
Van natuur, niet licht te breecken.
Van een' boom scheurt nimmer tack
Zonder krack,
Zonder zucht, en jammerteken.[192]
Tusschen vader, en zijn kint,
Dat hy mint,
Is de taeiste bant van maegen;
Daer natuur, geraeckt in strijt,[196]
Maghtigh lijt
Watze kan en niet kan draegen.[197-98]

III. T e g e n z a n g :

Als Godts zegen dan 't gedeeld'[199]
Heilzaem heelt,
En vereenight het gescheiden,
Spaert een danckbaer hart geen stof
Om Godts lof
Door danckoffers uit te breiden.[204]
Absolon treckt, heet van gloet,[205]
Op dien voet,[206]
Daer de stammen sterck vergaeren.[207]
O godtvruchte en vreedzaeme aert,
Gode waert
Meer dan wieroock, en altaeren!

181 *verwaereloost:* niet nakomt.
182 *zich troost:* erin berust.
183 *by:* door.
184 *los en ydel:* loszinnig misbruikend.
wort verleert: wordt afgeleerd, d.w z. hij zal het niet straffeloos kunnen doen.
192 *jammerteken:* teken, herinnerend aan een betreurenswaardige breuk.
196 *Daer:* waar; *strijt:* tweestrijd.
197-98 smartelik ondergaat al het leed dat verdraaglik en (soms) onverdraaglik is Deze treffende verzen zijn een uiting van Vondel's eigen leed over zijn zoon.
199 *'t gedeeld':* het gescheidene (vs. 201).
204 *uit te breiden:* te verbreiden.
205 *heet van gloet:* met vurig verlangen.
206 *Op dien voet:* met die bedoeling.
207 *Daer:* waar; *sterck:* in groten getale.

D a v i d :
Beleef ick dees gezegende uur!
Gewis een versche dootquetsuur[212]
Bequam noit balssem aengenaemer
Dan my dees wijs. mijn dochter Thamer,[214]
Hoe luidt dit anders dan het plagh!
'k Verlang na'et opgaen van den dagh
Te hooren hoe ontelbre zielen,
Als byen in een' bykorf, krielen[218]
Te Hebron, daer geheele steên
Mijn zoons danckoffers bly bekleên.[220]
Trê met ons in, om tijt te winnen.
Nu straelen goude cherubinnen
En Godt, uit zijn' genadetroon,[222-23]
Ons klaerder toe, op dezen toon.
De Godtheit schijnt mijn hart te wecken.[225]
Ick wil hier op mijn snaeren trecken[226]
Zoo hoogh als oit, tot 's hemels prijs.
Dees blyschap eischt een nieuwe wijs.

212 *een versche dootquetsuur:* een pas toegebrachte dodelike wonde.
214 *dees wijs:* dit loflied.
218 *krielen:* wemelen.
220 *bekleên:* bijwonen.
222-23 Vgl. *Gebroeders*, vs. 203-208.
225 *wecken:* vgl. vs. 171.
226 *mijn snaeren trecken:* mijn harp bespelen.

Het tweede bedryf.

Urias Geest:

Ick helt Urias, lang by geesten afgezondert[229]
Van 's levens licht, quam uit den voorburgh opgedondert[230]
By nacht te Sion, in dit oude hof, en vondt
De bedgenooten, die, van Davids min gewont,[232]
In haeren eersten slaep gerust gevallen lagen.
Zy schrickten, toenze my by maenlicht waeren zagen
Voor haere ledekant, en mijn doorschote borst
Vol wonden, root van bloet geverft, en vuil bemorst.
De haeren rezen, en de teêre leden trilden.
'k Verweckte een krijghsgerucht van schilden tegens schilden,[238]
Geklickklack van metael en harnas tegens een,[239]
Bazuin- en yzerklanck, als of'er wert gestreên;
Een voorspoock van den strijt en 't oproer, reede op handen.[241]
Zy zagen d'oogen in mijn hooft, als koolen, branden,
En hoorden een geschrey van wapen, wapen, wraeck,[243]
Door alle kamers heen. haere oogen, van den vaeck
Verwonnen, zien gespoock, en twijfelen. haere ooren[244-45]
Bestemmen naulijx het gerammel, datze hooren,[246]
En d'ysselijcke stem: maer d'uitkomst van dien droom
Wil haest uitwijzen dat mijn geest geen'ydlen schroom[248]
Den bedden aenjaeght van mijn' heer, die ongebonden[249]
Zijn' troustens dienaers bed zoo schendigh heeft geschonden,[250]
Mijne overschoone onteert, die, zwanger van een vrucht,
Verlegen zat om raet. de schender, om 't gerucht[252]
Van overspel, by tijts, met eenen glimp te smooren,[253]
Ontboodtme t'huis, of my de zwangre moght bekooren:[254]
Maer 'k weigerde eerelijck, als een rechtschapen helt,[255]
't Gemack van 't bed, naerdien de veltheer lagh op 't velt,[256]
Met al de stammen, en de bontkiste in hun tenten.

229 *by geesten:* nl. in de onderwereld.
230 *den voorburgh:* het voorgeborchte, de verholen plaats waar de zielen der rechtvaardigen uit het Oud Testament de komst van de Messias en hun verlossing afwachtten; *opgedondert:* (indrukwekkend) te voorschijn gekomen.
232 *van:* door; *Davids min:* liefde voor David.
238 *'k Verweckte:* nl. in hun verbeelding.
239 *tegens een:* tegen elkaar.
241 *voorspoock:* voorteken; *reede op handen:* reeds nabij.
243 *wapen* (alarmgeroep): te wapen! Als interjectie: wee. Vgl. vs. 368.
244-45 *verwonnen van:* overmand door; *gespoock:* droomverschijning (vgl. vs. 247).
246 *Bestemmen:* vinden een verklaring voor, kunnen de oorsprong nagaan van.
248 *wil haest uitwijzen:* zal weldra bewijzen; *ydlen schroom:* ongemotiveerde angst.
249 *aenjaeght:* inboezemt; *ongebonden:* losbandig, loszinnig.
250 *Zijn' troustens dienaers:* door vergissing, in plaats van: Zijns trouwsten dienaers, onder invloed van de constructie, uit gesproken taal: zijn trouste dienaers bed; *schendigh:* schandelik.
252 *Verlegen:* wanhopig.
253 *glimp:* bedrieglike schijn.
254 *of:* in de hoop dat ...
255 *eerelijck:* als man van eer.
256 *'t Gemack van 't bed:* een veilig leven bij mijn vrouw (vgl. 2 *Sam.* 11, vs. 8-11).

Wat raet? zijn eer in last, besluit de dreigementen[258]
Van schande en laster af te keeren op mijn' hals,[259]
Verzendtme met een' brief, moordaedigh, overvalsch,[260]
Naer 't leger. Joab volght, daer 's meesters last hem preste,[261]
En joeghme in Ammons zwaert te Rabba voor de veste.
Zoo klampte David, [och wie yst niet, die dit hoort!]
Op overspel, verraet, en godtvergeeten moort,[263-64]
En laeu van 't bloet des mans, die Juda wou beschermen,[265]
Omhelst de zwangre vrou, als koningin, in d'armen.
Een yvraer voor de wet, van 's hemels geest verlicht,[267]
Die voor de bontkist danst, de harp huwt aen zijn dicht,[268]
Een koningklijck profeet, befaemt door profeteeren,
Ziet Godt noch menschen aen in moorden, en schoffeeren:[270]
Maer Nathan, die hem rechte uit zijnen eigen mont,[271]
Dorst spellen wat dit hof hierna te vrezen stont;[272]
Hoe 't zwaert gesleepen wiert, om eeuwigh, zonder kennis,[273]
Te weiden. hier op sterft de vrucht. de zusterschennis[274]
Staeckt nau haer weeklaght, en de broedermoort het bloên,[274-75]
Of Absolon, in schijn van offren om zijn' zoen,
Leght op zijn luimen, om nu Nathans dreigementen[277]
Te stercken, en 't verloop, de hooftsom met de renten,[278]
Al teffens t'eischen, en, als een weêrspannigh zoon,[279]
Den vader onvoorsiens te vliegen in zijn kroon.[280]
De wraeck des hemels loopt door Davids zaelen spoocken,
Rinckincken. 'k zie eer lang Urias leedt gewroken.[282]
De wraeck zet hof en stadt, en straeten overendt.[283]
De zoon ontziet niet dat hy zijne handen schent

258 *zijn eer in last:* nu er gevaar dreigde voor zijn eer, *besluit* (hij).
259 *af te keeren op mijn' hals:* af te wenden door mijn leven te offeren.
260 *overvalsch:* zeer verraderlik.
261 *preste:* er toe noodzaakte (vgl. 2 *Sam.* 11, vs. 14-17).
263-64 *klampte op overspel:* vermeerderde, verergerde het overspel met.
265 *die Juda wou beschermen* (vgl. 2 *Sam.* 11. vs. 11).
267 *van:* door.
268 *Die voor de bontkist danst:* vgl. 2 *Sam.* 6, vs. 14-15; *de harp huwt aen zijn dicht:* zijn psalmen met de harp begeleidt.
270 *ziet aen:* heeft eerbied voor; *schoffeeren:* een vrouw onteren.
271 *rechte:* rechtte, vonniste; *uit zijnen eigen mont:* met zijn eigen uitspraak (zie *Opdracht*, r. 30).
272 *spellen:* voorspellen.
273 *zonder kennis:* zonder aanzien des persoons.
274 *weiden:* (genietend) rond te gaan.
274-75 Vgl. *Inhoudt,* r. 7: nauweliks is de klacht om de zusterschennis verstomd.
277 *Leght op zijn luimen:* ligt op de loer.
278 *stercken:* bevestigen.
't verloop: de lopende, nog te ontvangen rente (nog Vlaams. Vgl. *Mnl. Wdb.* VIII, 2062). In dit verband eer: de uitstaande schuld.
279 *Al teffens:* alles tegelijk.
280 *te vliegen in zijn kroon:* aanvallend zijn kroon te betwisten.
282 *Rinckincken:* (met geraas) rondspoken (*Ned. Wdb.* XIII, 569).
283 *zet overendt:* brengt in beroering.

Aen vaders heilighdom, en hof, en bedtgenooten.[285]
Godts wraeck verstoot hem, die Urias heeft verstooten,
Versteecken van zijn trouw. zy volght oock in zijn schim,[287]
Den zoon tot aen den eick in 't bosch van Efraim:[288]

285 *heilighdom:* de ark, die David te Jerusalem had achtergelaten (zie 2 *Sam.* 15, vs. 25-29). Vgl. *Inhoudt,* r. 32-35.
287 *versteecken van:* verstoken van, verlaten door zijn (= Gods) trouwe liefde; *zy* (de wraak) volgt in de gedaante van Urias' geest.
288 *Den zoon:* Davids zoon Absolon (*Inhoudt,* r. 54-56).

Daer zal hy sneven, die eerst groeide in vaders schade:[289]
En niets ontzagh, als hy zijn' moedtwil slechts verzade.[290]
Maer tijt is 't dat ick daele, en naer mijn' kercker spoê:
De zon rijt op, en hijght my met haer paerden toe.[292]

DAVIDS BEDTGENOOTEN. THAMAR.

B e d t g e n o o t e n :
De nacht, tot 's menschen rust geschapen,
Ontzeght den menschen stilte en rust.
De nacht, die moeite en zorgen sust,
En wieght in slaep, verbiet te slaepen.
Wat spoockeryen zijn ons niet[297]
In naere schaduwe verscheenen![298]
Wie waerde door de kamers heenen,
En dreighde Sion met verdriet?
Of kan een droom het oogh bedriegen
Met schijn, en harssenschildery[302]
Die, in 't verschiet, of van naby,
De waerheit naerbootseert met liegen?[304]
Of deckt de grijns van't nachtgezicht[305]
De troni van aenstaende waerheit,[306]
Het hof te vrezen? 'k wenschte klaerheit[307]
Te scheppen uit een wijs bericht.
Maer Thamar komt hier aengetreden
Uit Arons hutte, en heilighdom.[310]
Zy ziet heel vrolijck naer ons om,
En schijnt getroost in haer gebeden.[312]
Men gaze groeten, en met een
Ontvouwen hoe de harten schroomen[314]
Voor zwaerigheên, en droeve droomen.
Laet 's konings dochter dit ontleên.[316]

T h a m a r :
Geluck bejegene u, mevrouwen,
Van daegh, al rijst het hemelsch licht
Met een benevelt aengezicht.

289 *groeide in:* zich verheugde in.
290 *niet:* niets; *moedtwil:* boze wil.
292 Het gewone mythologiese beeld van de zonnewagen, die, door paarden getrokken uit de kim verrijst. In *hijght toe* ligt een bedreiging: als schim mag Urias het daglicht niet aanschouwen.
297 *spoockeryen:* droombeelden (vgl. *gespoock* in vs. 245 en *spoock* in vs. 380).
298 *naere:* angstwekkende.
302 *harssenschildery:* hersenschim (*Ned. Wdb.* VI, 649).
304 *naerbootseert met liegen:* bedrieglik nabootst.
305 *grijns:* masker.
306 *troni:* gelaat.
307 *Het hof te vrezen:* die door het hof te vrezen is.
310 Uit de tempel.
312 *getroost in:* tot vrede gekomen door, gesterkt door.
314 *schroomen:* angstig zijn.
316 *ontleên:* verklaren, opheldering geven.

Geen nevel steurt een vast betrouwen.[320]

320 *steurt:* verstoort.

Hoe slaetge d'oogen zoo bedruckt
Naer d'aerde? wat 's u voorgekomen?[322]
Hebt gy ons blyschap niet vernomen?
Mijn wensch, Godt lof, is my geluckt.[324]

B e d t g e n o o t e n :
Wat wensch is dit, ô bloem der hoven?

T h a m a r :
Mijn trouwe broeder Absolon
Wijdt Gode een offer met de zon,
Nu hy zijn rampen is te boven.

B e d t g e n o o t e n :
Waer offert uw heer broeder dan?

T h a m a r :
Te Hebron, daer de stammeheeren[330]
Ten offer met hem bancketteeren,
En zijn godtvruchtigh raetgespan.[332]

B e d t g e n o o t e n :
Wanneer is Absolon vertogen?[333]

T h a m a r :
Te midnacht, zonder groot geluit.[334]
De vroomsten zondt hy eerst vooruit,[335]
Van yver brandende en bewogen.

B e d t g e n o o t e n :
En gaf uw vader zijne stem[337]
Tot deze bedevaert alreede?

T h a m a r :
De vader stemde 't op zijn bede.
Zoo trock hy uit Jerusalem.
Waer heeft mevrouw zoo lang gesteecken?[341]
Al 't rijck, van Berseba tot Dan[342]
Hiertoe genoodt, gewaeght hier van,
Jordaen, en zee, langs alle streecken.

B e d t g e n o o t e n :
Godt geve dat dit feest besla[345]

322 *wat 's u voorgekomen:* wat is u overkomen?
324 *is my geluckt:* is in vervulling gegaan.
330 *stammeheeren:* de hoofden van de stammen.
332 *raetgespan:* gezamenlike raadslieden.
333 *vertogen:* vertrokken.
334 *midnacht:* zie vs. 50.
335 *vroomsten:* dapperste.
337 *stem:* toestemming; vgl. *stemde:* stemde toe, in vs. 339.
341 *mevrouw:* Thamar richt zich tot de woordvoerster van de ‘bedtgenooten’.
342 *van Berseba tot Dan:* vgl. *Inhoudt*, r. 20.
345 *besla:* aflope.

Tot heil der kroone en onderdaenen,

Tot heil van 't hof, dus lang in traenen.
De hemel schutte Jakobs schâ.[348]

T h a m a r :
En waerom zuchtge dus zwaermoedigh?[349]

B e d t g e n o o t e n :
Om 't nachtgezicht, dat ons vervaert.[350]

T h a m a r :
't Is ydelheit, die 't hart bezwaert.[351]
Noit heerste Juda zoo voorspoedigh.

B e d t g e n o o t e n :
Wy droomden in een berreghwoudt
Een' jongen leeuw, en maght van dieren[354]
Te zien, die vrolijck, onder 't vieren,
Hem kroonden met een kroon van gout.
De jonge leeuw gemoedight, brulde,[357]
En gaf een' vreesselijcken schreeuw,
Dat zelf zijn vader, d'oude leeuw,[359]
Vernam wat boschgalm 't wout vervulde.
Uit schrick verliet de grijze 't nest.
De jonge leeuw, om velt te winnen,
Schiet toe, en grijpt de berghleeuwinnen,
Daer hy zijn' dollen gloet mê lescht.[364]
Dat is 't niet al. toen scheenen troepen[365]
Te worstelen, en hantgemeen,
Zich spits te kanten tegens een,[367]
En wapen, wraeck, en moort te roepen.[368]
De grijze leeuw in 't berghbosch maelt[369]
Den leeuw van Juda af naer 't leven.
De jonge leeuw, tot staet verheven,[371]
Schijnt Absolon, van gout bestraelt.
De berghleeuwinnen, aengegreepen,
Geschent van dien gekroonden leeuw,[374]
Verbeelden dat hy met geschreeuw[375]

348 *schutte:* were af; *Jakobs schâ:* rampen voor het geslacht van Jacob.
349 *zwaermoedigh:* bang te moede.
350 *nachtgezicht:* nachtelike droombeelden.
351 *ydelheit:* iets zonder betekenis.
354 *maght van:* een grote menigte.
357 *gemoedight:* daardoor moedig geworden.
359 *zelf:* zelfs.
364 *gloet:* zinnenlust.
365 Dat is nog niet alles.
367 Heftig tegen elkaar ten strijde te trekken (bijw. *spits:* op scherpe wijze: *Ned. Wdb.* XIV, 2865).
368 *wapen:* zie vs. 243.
369 *maelt af:* gelijkt op; *den leeuw van Juda:* David.
371 *staet:* hoge positie.
374 *Geschent van:* geschonden door.
375 *Verbeelden:* betekenen (vgl. *beelt af* in vs. 378).

Zijn klaeuwen heeft op ons gesleepen.[376]
Dees harnasklanck, dit krijghsgeluit

376 *op ons:* tegen ons.

Beelt af hoe tusschen zoon en vader
Een tweedraght broeit: en weet gy 't nader,
Ontvouw ons wat dit spoock beduit.[380]

T h a m a r :

Mijn broeder wou ter sluick niet reizen,[381]
Maer met des konings oorelof,[382]
En viel hem hier te voet voor 't hof.
Hy wou zijn godtsvaert niet ontveizen.[384]
Weêrspannige aert beschiet zijn wit[385]
Ter sluick, en door bedeckte laegen,[386]
Om uit het doncker op te daegen,
Eer zijn party te paerde zit.
Om zich den wegh ten zoen te baenen
Nam broeder afscheit, zoo verneêrt,[390]
Dat zich de vader zijnes deert,[391]
En niet onthouden kan van traenen.
De vader gaf op dit verzoeck
Hem openhartigh zijnen zegen.[394]
Nu raeskalt, droomt, en spoockt hier tegen:[395]
Hy reisde, ontlast van vaders vloeck.
Geduurende zijn ballingschappen
Vervolght, voorvlughtigh, west en oost,[398]
Heb ick het treurigh hart getroost.
Hem lust dien zantwegh niet te stappen.[400]
De koning zette een nieuwe wijs[401]
Op dees verzoening, en geleenight,[402]
Als was, heeft zijne harp vereenight
Met lofgezang, Godts naem ten prijs.
Al 't heilighdom kan u getuigen[405]
Hoe vader met een' blijden zin
Den hemel danckte. laet de spin
Vry gal uit zulck een leli zuigen.[407-408]
Of dunckt u dat ick broeder draegh',[409]

380 *spoock:* vgl. vs. 245, 297.
381 *ter sluick:* heimelik.
382 *oorelof:* toestemming.
384 *godtsvaert:* vgl. *godevaert* in vs. 107; *ontveizen:* Vlaamse vorm naast ontveinzen (vgl. peizen)
385 *beschiet zijn wit:* tracht zijn doel te bereiken.
386 *bedeckte laegen:* hinderlagen.
390 *verneêrt:* nederig, deemoedig.
391 *zijnes deert:* medelijden met hem heeft (*deren* met Gen. komt ook bij Hooft voor).
394 *openhartigh:* van ganser harte (*Ned. Wdb.* XI, 608).
395 Vergeefs stelt gij daartegenover uw dwaze droombeelden!
398 *voorvlughtigh:* vluchtende.
400 Die lijdensweg wil hij niet langer volgen.
401 *zette een nieuwe wijs op:* heeft met een nieuw lied ingewijd.
402 *geleenight:* zacht geworden, vermurwd (*Ned. Wdb.* VIII, 1570).
405 *Al 't heilighdom:* de gehele tempel.
407-408 Volgens een oud volksgeloof zuigt de spin gif uit bloemen. Hier is de vergelijking vervormd door de bijgedachte aan *gal*.
409 *draegh':* partij kies voor (*Ned. Wdb.* III, 3237); vgl. *op zijn' hals gedraegen* in vs. 416 (aangehaald *Ned. Wdb.* III, 3238).

Uit gunste en trouwe, my gebleecken,[410]

410 *gunste:* genegenheid.

Toen hy mijn ongelijck dorst wreecken,[411]
En Ammon wis nam uit zijn laegh;[412]
Gy mooght vry Joab ondervraegen,[413]
Indienge voor den koning schroomt.
Hy heeft den vader ingetoomt,[415]
Den zoon, als op zijn' hals, gedraegen.[416]
Hy komt u effen in 't gemoet,[417]
Om in de hutte Godt te loven.[418]
Nu spreeck hem aen. ick ga naer boven.
My dunckt dat u de veltheer groet.

JOAB. DAVIDS BEDTGENOOTEN.

J o a b :
O schoonheên, zonder ga, des konings liefde waerdigh,[421]
Gy yvert met den dagh, alree getoit en vaerdigh[422]
Ter hutte, om, 's hooghsten naem ten prijs, uw vroegh gebedt
Te storten voor het koor. dat 's recht. de zuivre wet,
Van 's hemels hant in steen op Sinai gehouwen,[425]
Ontfangt haere eer in 't hart der yverende vrouwen.
Wy volgen gaerne: het believe u voor te treên.

B e d t g e n o o t e n .
Heer Joab, eenigh spoock, dat ons te nacht verscheen,
Versteurt de rust op 't hof. wy duchten en vermoeden
Of eenigh misverstant, het zy hoe 't wil, moght broeden[430]
Ten hove, tusschen zoon en vader.

J o a b :
spruit de reên
Van dit vermoeden slechts uit droom en nachtspoock?

B e d t g e n o o t e n :
Neen,
Ons is niet luttel stofs van achterdocht gegeven.[433]

J o a b :
Zijn koningsvrouwen dan in 't hof dus onbedreven,
Dat zy niet weeten hoe de zoon en vader staen
In volle vrientschap? zijt gerust: hier schort niet aen.[436]

411 *mijn ongelijck:* het aan mij begane onrecht.
412 *wis nam uit zijn laegh:* met juiste berekening Ammon in zijn hinderlaag wist te overrompelen.
413 *Joab* had de verzoening bewerkt (vgl. 2 *Sam.* 14).
415 *ingetoomt:* zijn toorn getemperd.
416 *op zijn' hals gedraegen:* zie de aant. bij vs. 409.
417 *effen:* juist (*Ned. Wdb.* III, 3955).
418 *de hutte:* vgl. de *Godtshutte* in vs. 10.
421 *zonder ga:* weergaloos.
422 *yvert:* begeeft u ijverig (vgl. *yverende* in vs. 426).
425 *Van:* door.
430 *misverstant:* onenigheid.
433 *niet luttel stofs van:* veel aanleiding tot.
436 *niet:* niets.

B e d t g e n o o t e n :
Princesse Thamar melde in 't lang en breede heden[437]
Met welck een afscheit hy naer Hebron is gereden.

437 *in 't lang en breede:* uitvoerig.

J o a b :

Laet vaeren dan gespoock, en droom, en kinderklucht.[439]
Doch schuilt'er anders iet, het welck u houdt beducht,[440]
Verhaelt het ront en klaer: al viel'er iet te zeggen[441]
Dat schijn heeft; 'k zal 't met pit van reden wederleggen.[442]

B e d t g e n o o t e n :

Wat aengaet dezen zoen der broêrslaght; kentge een' man,[443]
Die zijn gedachten loos en kloeck ontveinzen kan,
Dat's Absolon, de schalckste en listighste in 't ontveinzen[445]
Van zijn' verborgen haet, en wraeckzucht, en gepeinzen.
Had Ammon, schender van de koningklijcke maeght,
Dit konnen riecken; noit had David hem beklaeght,[448]
Die, op het veltbancket, van moortgeweer doorregen,[449]
Gesmoort lagh in zijn bloet. dit 's klaer. dit springt u tegen,[450]
Zoo gy den zoen betrouwt. onthou van Absolon,[451]
Dat hy twee jaeren lang de wraeck ontveinzen kon,
En smooren in zijn hart.

J o a b :

Gy sterckt uw vrees met reden.[453]

B e d t g e n o o t e n :

Nu luister. oordeel voort uit alle omstandigheden
Van 's jonglings kroonzucht, ons ontdeckt door zijn beleit.[455]

J o a b :

Dat waer een dootschult van gequetste majesteit.[456]

B e d t g e n o o t e n :

De majesteit is blint van al te groot een liefde.[457]
De broeder, die den broêr met zijnen moortpriem griefde,[458]
Ontziet den vader niet te steecken naer het hart.

J o a b :

De zusterschennis kon de broeder zonder smert

439 *kinderklucht:* kinderachtige bedenksels.
440 *anders iet:* iets anders; *houdt beducht:* in bezorgdheid doet verkeren.
441 *iet:* iets.
442 *dat schijn heeft:* dat waarschijnlik is; *pit van reden:* krachtige argumenten.
443 *broêrslaght:* broedermoord.
445 *schalckste:* boosaardigste.
448 *riecken:* vermoeden; *hem beklaeght:* over zijn verlies geklaagd.
449 *veltbancket:* met de moord werd gewacht, totdat Ammon ‘vrolik van de wijn’ was (2 *Sam.* 13, vs. 28-29); *van moortgeweer:* door het moordende wapen.
450 *springt u tegen:* springt u in 't oog (Ned. Wdb. XVI, 1280).
451 *onthou van Absolon:* bedenk ten opzichte van Absolon.
453 *sterckt uw vrees met reden:* voert krachtige bewijzen aan voor uw vrees.
455 *kroonzucht:* verlangen naar de heerschappij.
456 *dootschult van gequetste majesteit:* zware schuld door aantasting van het wettige koninklike gezag.
457 *van:* door.
458 *griefde:* leed (hier: de dood) berokkende.

Niet lijden.

B e d t g e n o o t e n :

Recht. nu denck hoe smert hem om te zwerven,[461]
Zijn vaders aengezicht vijf jaeren lang te derven.

461 *lijden:* verdragen; *hoe smert hem:* hoe het hem smart rond te zwerven.

Stiet hy den vader weêr, als balling, uit het rijck;
Stont vaders rek'ning met den zoon dan niet gelijck?[464]

J o a b :
De zoen staet hem te dier. de lucht van 't hof te scheppen[465]
Koste arbeit. noit dorst ick een woort ten hove reppen,[466]
En bezighde endtlijck stil de weeuw van Thekoa,[467]
Verworf by trappen hem den toegang ter gena,[468]
Dat hy herstelt twee jaer, gelijck in duisternissen,
Most wandelen, en 't licht van 's konings aenschijn missen.
Indien hier oorlogh school, wat lagh hem aen dien zoen?[471]

B e d t g e n o o t e n :
Om onder schijn van pais een oorlogh uit te broên.

J o a b :
Zou d'erfgenaem des rijx zich tegens 't rijck gaen kanten?

B e d t g e n o o t e n :
De blinde vader laet den zoon met lijftrouwanten,[474]
Een' stoet gewapenden, bestuwt in 't openbaer,[475]
De hoftrap optreên, recht of hy al koning waer.
Dit baert hem aenzien en ontzagh by d'onderdaenen.
Dit's maghtigh hem den wegh naer vaders troon te baenen.[478]

J o a b :
De vader eert zich zelf, in d'eere van den zoon.

B e d t g e n o o t e n :
Zegh: hy onteert zich, zet zijne afkomste op den troon.[480]

J o a b :
De koning magh met recht den eerstgeboren eeren.

B e d t g e n o o t e n :
En d'outste vreest al of de jongste moght regeeren.[482]

J o a b :
Terwijl de vader leeft houdt hy hen beide in dwang.[483]

464 Had hij dan zijn vader niet met gelijke munt betaald?
465 *staet hem te dier:* heeft hem heel wat moeite gekost.
466 *arbeit:* inspanning.
467 *de weeuw van Thekoa* speelde een rol bij de verzoeningspoging (2 *Sam.* 14, vs. 1-28).
468 *verworf:* verwierf; *by trappen:* geleidelik.
471 Indien zijn heimelike bedoeling was geweest, vijandig te blijven, wat voor belang had hij dan bij de verzoening?
474 *blinde:* verblinde; *lijftrouwanten:* lijfwacht.
475 *bestuwt:* omringd.
478 *maghtigh:* in staat.
480 *afkomste:* zoon.
482 *d'outste:* Absolon (na de dood van de eerstgeborene, Ammon); *de jongste:* Salomon, zoon van Bathseba.
483 *Terwijl:* zolang.

B e d t g e n o o t e n :

De vader suft, en leeft den zoon alree te lang.[484]
Hem dunckt de vader is in 't goet des zoons gezeten.
Dit weet de koning, of gewis hy wil 't niet weeten.

484 *suft:* zijn geestvermogens verzwakken.

J o a b :
Wat's dit?[487]

B e d t g e n o o t e n :
In welck gevaer hy zich en 't gansche rijck
Durf stellen. let hier op. gy hoeft geen klaerder blijck[488]
Dat Absolon de kroon zich eigen door geboorte[489]
Toerekent, en belaeght. hy zet zich in de poorte,
En 't poortgerecht, heel vroegh, als rechter van elx pleit,[491]
Onthaelt en kust het volck, ontmoet elck met bescheit,[492]
Als of de koning 't recht al willens wou verzuimen.[493]
Zoo wint hy 't hart des volx, en leght op zijne luimen.[490-94494]
Al 't stamhuis bidt hem aen. de dageraet des mans[495]
Zijn jeught, en schoonheit geeft hem gunst en eenen glans
By alle joffers, die hem gunstigh zien naer d'oogen,[497]
Ten wasdom van zijne eere, en aenzien, en vermogen,[498]
Dat stijght allengs in top van 't opperste gezagh.
Waeckt gy niet op: hy zal u wecken met den slagh,[500]
En 't slaghzwaert op den hals. men mompelt onder kloecken[501]
Dat hy Achitofel by wijlen ging bezoecken,
Te Gilo, zijne stadt.

J o a b :
die vos is hem te loos.[502-03]

B e d t g e n o o t e n :
Niet schalck en loos alleen, maer teffens loos en boos.[504]
Wy kennen zijnen aert.

J o a b :
Hy heeft het hof begeven,[505]
Om op zijn vaders erf gerust en stil te leven.

B e d t g e n o o t e n :
Het draeght dien naem by 't hof, doch blijft by ons verdacht.[507]

487 *Wat's dit?:* Wat wil hij dan niet weten?
488 *Durf:* durft.
489 *eigen:* als eigendom.
491 *pleit:* proces.
492 *Onthaelt:* ontvangt; *ontmoet elck met bescheit:* bejegent iedereen met juist begrip.
493 *al willens:* opzettelik; *verzuimen:* veronachtzamen.
490-94 Zie *Inhoudt,* r. 11-13.
494 *leght op zijne luimen:* ligt op de loer.
495 *Al 't stamhuis:* alle stammen, het gehele geslacht van Israel; *dageraet:* jeugdige bloei.
497 *gunstigh:* vriendelik gezind (vgl. *gunst* in vs. 496).
498 *wasdom:* vermeerdering; *vermogen:* macht.
500 *Waeckt op:* wordt wakker.
501 *kloecken:* degenen die op de hoogte zijn.
502-03 Vgl. 2 *Sam.* 15, vs. 12.
504 *boos:* boosaardig.
505 *begeven:* verlaten (Achitofel was te voren David's raadsman; zie 2 *Sam.* 15, vs. 12).
507 *Het draeght dien naem:* zo wordt het voorgesteld.

J o a b :

Het achterdencken kent geen paelen, slaet met maght[508]
Al voort.men kan op los vermoên niet zekers bouwen.[509]
Het gelt den koning eerst:

B e d t g e n o o t e n :

en echter 's konings vrouwen.[510]

508 *achterdencken:* achterdocht; *kent geen paelen:* is onbegrensd; *slaet met maght al voort:* verbreidt zich krachtig, steeds verder.
509 *niet:* niets.
510 *echter:* vervolgens.

J o a b :
Hebt gy uwe achterdocht den koning niet ontdeckt?

B e d t g e n o o t e n :
Hoe durven wy? zy weckt een' leeu, die David weckt.

J o a b :
Een leeu versteurt zich niet, geweckt van zijn leeuwinne.[513]

B e d t g e n o o t e n :
Wy koestren slechts zijn min, als voesters van zijn minne;[514]
En reppen van geen' staet, uit angst voor ongena.[515]

J o a b :
Ontziet gy 't, zoo gaet heene, ontdeckt het Berseba.[516]

B e d t g e n o o t e n :
En zoo zy ons ontdeckt, dan staen wy ruim noch slimmer.[517]
Zy spant de kroon in 't hart, en haet al 't joffretimmer,[518]
De bedtgenooten, en haer' aenhang. d'uchtendzon,
Gelijck gy weet, behaeght hem min dan Absolon:
Wanneer die met zijn haer in zijn gezicht komt praelen,[521]
Zoo schoon als Godt hem schiep, zou vaders gramschap daelen,
En stellen allen schijn van nadocht aen een zy:[523]
Dan lagen al des zoons beschuldigers in ly.[524]

J o a b :
De koning stelde ons tot een wachter van zijn benden.

B e d t g e n o o t e n :
En zoo de zoon het roer des staets eens quaem te wenden.

J o a b :
De zes paer stammen zijn in 's konings eedt getreên.[527]

B e d t g e n o o t e n :
En zooze eens weifelen, en raecken op de been?[528]

J o a b :
Daer hoeft meer tijt toe. dat gerucht zou verre klincken.

513 *versteurt zich niet:* wordt niet boos, als hij door zijn leeuwin gewekt wordt.
514 *voesters:* aankweeksters.
515 *staet:* zaken van staat, politiek.
516 *Ontziet gy 't:* zijt gij daarvoor bevreesd.
517 *ons ontdeckt:* ons verraadt; *dan staen wy ruim noch slimmer:* dan is het nog vrijwat erger met ons gesteld.
518 Zij is David's liefste vrouw; *al 't joffretimmer:* de gezamenlike vrouwen.
521 m*et zijn haer:* vgl. 2 *Sam.* 14, vs. 26; *in zijn gezicht:* voor zijn ogen.
523 *nadocht:* achterdocht; *aen een zy:* terzijde.
524 *lagen in ly:* kwamen erslecht af.
527 Het volk van Israël was verdeeld in twaalf stammen; *in 's konings eedt getreên:* door een eed van trouw aan de koning verbonden.
528 *raecken op de been:* in verzet komen.

B e d t g e n o o t e n :

Gelooft de hulck van 't rijck is heimelijck aen 't zincken.[530]

530 *Gelooft:* wees overtuigd; *de hulck van 't rijck:* het schip van staat.

J o a b :
Hoe slaept de stuurman dan, dat hy 't gevaer niet merckt?[531]

B e d t g e n o o t e n :
Wie zal ons zeggen hoe Godts oordeel hier in werckt?

J o a b :
De wacht van 't leger staet den koning eerst bevolen.[533]

B e d t g e n o o t e n :
Wat is het leger, zoo de legerhoofden doolen?

J o a b :
Wat zoecktge dan by ons in dit gedroomt gevaer?

B e d t g e n o o t e n :
Weck uwen meester op: gy zijt 's rijx amptenaer,
En veltheer over 't heir, of hy uw' raet wou volgen.[537]

J o a b :
Dat's zorghelijck. hy is oploopende en verbolgen.[538]

B e d t g e n o o t e n :
Gy zoeckt zijn veiligheit, behoudenis, en rust.

J o a b :
Hy heeft op mijn verzoeck zijn' zoon noch eerst gekust.[540]
Hoe durf ick, zonder gront, nu Absolon betygen?[541]
En wert de zoon dit wijs?[542]

B e d t g e n o o t e n :
De vader zal het zwijgen.

J o a b :
Dat 's hachelijck: en zoo de zoon, in 't hof gedaeght,
Verschijnt, en eischt voor recht te zien wie hem beklaeght?[544]
Waer berght zich Joab dan? die Ammons hooft niet spaerde,
Dat koningklijcke bloet, zou my met blancken zwaerde
Vervolgen, langer dan mijn ziel in 't lichaem leeft.
'k Zie hier geene uitkomst, zoo ons Godt geene uitkomst geeft.
Wy hoopen dat hy met den avont weêr zal keeren
Van Hebron, en de vrede in Juda triomfeeren.
'k Wil evenwel uw vrees verbergen. onderstut
Het rijck met uw gebeên, en gaenwe in Arons hut.[552]

531 *Hoe* (interjectie).
533 *staet bevolen:* is toevertrouwd aan.
537 *of:* het Latijnse *si*.
538 *zorghelijck:* gevaarlik; *oploopende:* driftig.
540 *noch eerst:* nog onlangs.
541 *betygen:* beschuldigen.
542 *wert dit wijs:* komt dit te weten.
544 *voor recht:* als zijn recht.
552 *Arons hut:* vgl. vs. 7.

REY VAN LEVYTEN.

I. Z a n g :

De koning droegh zijn nachtgetijden[553]
Den hemel op, die hem
En gansch Jerusalem
Ten hooghste wou verblijden,
Door 't liefelijck verdraegen
Met zijnen liefsten zoon,[557-58]
Als harp en keel op eenen toon.[559]
Die pais reckt 's vaders dagen,
Als olie, in een goude lamp,
De vlam noch aenvoedt, en den damp[562]
Der duisternisse drijft uit d'oogen.
Wat was de koning opgetogen![564]

I. T e g e n z a n g :

De kroon en scepter lagen achter.[565]
Hy scheen een ziel met Godt,[566]
Zijn heil, en hooghste lot.
Hy wenschte, als tempelwachter,
Het heilighdom te hoeden,
In 't midden van Godts schaer
Met blijden zang en harpesnaer
Zijne aendacht aen te voeden.[572]
Hy triomfeerde met zijn maet,[573]
Die, hoogh in top, al hooger gaet,
Van geene pennen t'achterhaelen.[575]
Men kan den yver niet bepaelen.[576]

II. Z a n g :

Maer midlerwijl [wat moght dit wezen?]
Daer 't oor dien galm inzwelght[578]
Verschijnt iet, dat zich belght:[579]
Want onder uitgelezen
Muzijck wil iet ontbreecken[581]
Aen zoete eenstemmigheit,[582]

553 *nachtgetijden:* nachtelike gebeden.
557-58 *verdraegen met:* tot overeenstemming komen, verzoenen met.
559 Als het harmonies-samenklinken van harp en stem.
562 *damp:* nevel.
564 *opgetogen:* in vrome overpeinzing verdiept (vgl. vs. 566-67).
565 *lagen achter:* geraakten vergeten.
566 *één ziel*.
572 Zijn vroomheid te sterken.
573 *zijn maet:* zijn muziek.
575 *Van:* door; *pennen:* vleugels.
576 Zijn geloofsijver is grenzenloos.
578 *Daer:* terwijl.
579 *iet, dat zich belght:* iets dat daar scherp tegen ingaat (*zich belght:* zich vertoornt).
581 *wil iet ontbreecken:* ontbreekt soms iets.
582 *zoete eenstemmigheit:* liefelike harmonie.

Die graetige ooren streelt en vleit,
Misschien om af te steecken,[584]

584 *om af te steecken:* wegens het contrast.

Iet haetlijx, strijdigh tegens gunst,[585]
Te laeten hooren, daer de kunst
Wat alssems mengt met honighklancken.
Geen oor kan zich dien smaeck misdancken.[588]

II. T e g e n z a n g :
Zoo ging 't. de harpenaer en zinger,
Die met zijn aengezicht,
En voorhooft eerst een licht
Van vreught gaf, zijnen vinger
En keel volghde, in 't schakeeren
Van klancken, scheen een wijl
Te flaeuwen in dien stijl,[595]
En zijne vreught t'ontbeeren,
Als of hem d'eerste moedt ontviel.
De klaere spiegel van de ziel,
Zijn aenschijn, scheen bezwalckt van waessem.[599]
Wat is ons blyschap kort van aessem![600]

III. Z a n g :
Zou David, 't licht van Godts profeeten,
Bespieglen in den geest[602]
Iet, daer zijn hart voor vreest,[603]
Dat Arons zoons niet weeten?[604]
Zou hy van ver' zien komen
Een onweêr, dat misschien
Geen weereltwijzen zien?[607]
Hanthaver van de vroomen,
Beschut den koning, die uw hut[609]
Ter harte neemt, het volck beschut[610]
Voor inheemsche oorelogen.
Een oogh bewaeckt alle oogen.[612]

III. T e g e n z a n g :
Geen koningen is rust beschoren,
Ten minste een korte wijl.[613-14]
Dit was en blijft de stijl[615]

585 *Iet haetlijx:* iets leliks; *strijdigh tegens gunst:* onharmonies (*gunst:* liefelikheid, wat het oor streelt).
588 *zich misdancken:* zich niet over iets verheugen, zich beklagen (*Ned. Wdb.* IX, 815).
595 *flaeuwen:* verslappen; *stijl:* trant.
599 *bezwalckt:* met een damp betrokken.
600 *kort van aessem:* kortstondig.
602 *Bespieglen:* beschouwen.
603 *Iet:* iets.
604 *Arons zoons:* de priesters.
607 *weereltwijzen:* bezitters van slechts wereldse wijsheid.
609 *uw hut* (vgl. *Godtshutte:* in vs. 10).
610 *Ter harte neemt:* verzorgt.
612 *Eén oogh:* nl. van de koning.
613-14 Versta: Aan koningen is nooit rust beschoren, zelfs niet een korte tijd.
615 *de stijl:* de gewone gang.

Der weerelt. vorsten zijn gekoren
Tot wachters over onderzaten.
Zy zitten steil en hoogh,
En slaen hun waeckende oogh
Door alle huizen, alle straeten.
Zy zien en kennen 't onderscheit
Van ieders aert. hun wijs beleit[621-22]
Hoeft onorde in haer ploy te schicken.[623]
's Volx rust is 't wit, daer wijze op micken.[624]

De hofbazuin, die tegens 't zuiden kraeit,[625]
Spelt onweêr, dat van Hebron herwaert waeit.

621-22 *'t onderscheit van ieders aert:* ieders onderscheiden karakter.
623 *Hoeft:* behoort, heeft tot taak; *in haer ploy te schicken:* tot orde te brengen.
624 *daer wijze op micken:* waar wijzen (d.i. vorsten) zich op richten.
625 *tegens 't zuiden kraeit:* naar het Zuiden gericht, weerklinkt.

Het derde bedryf.

JOAB. DAVID. BODE.

J o a b :
De torenwachter ziet een' postmuil herwaert jaegen.[627]
'k Wensch dat uw majesteit de tijding magh behaegen.
Het schijnt hy wort dus vroegh gestuurt van Absolon.[629]

D a v i d :
Zoo is hy afgereên voor 't opgaen van de zon.

J o a b :
Wat of hem herwaert jaegt?

D a v i d :
Men heeft niet quaets te schroomen.[631]
Van Absolon kan niet dan blijde tijding komen.
Hy weet hoe vaders hert naer tijdingen verlangt,
Het hart, dat over hem, gelijck een zegen, hangt,[634]
Zijn aenschijn noode derft. wat nieus kan hy ontdecken?[635]
De kortheit van den tijt, die tusschen zijn vertrecken
Van 't hof en nu verliep, gehengt nau dat'er iet
Byzonders voorviel, 't geen tot vreught streckt, of verdriet.

J o a b :
Eene uur berockent wel meer werx met bystre zinnen[639]
Dan duizent handen in een jaer zien af te spinnen.[640]
Hoewel ick niet betrouw dat ons van dezen kant
Iet kan bejegenen, dat niet 't gezegent lant
Tot heil en nut gedye, en allen wetgenooten.[643]
Daer komt de bode zelf al hygende aengestooten.[644]
Hy ziet verbaest naer 't hof, en onzen koning om.[645]
De koning spreecke hem. hy staet verbaest en stom.

D a v i d :
Wel bode, van wat kant komt gy verbaest geronnen?[647]

627 *postmuil:* muildier van een bode.
629 *van:* door.
631 *niet:* niets (evenzo in vs. 632).
634 *over hem hangt:* al zijn wegen volgt.
635 *ontdecken:* bekend maken.
639 *berockent:* blijkens *afspinnen* (vs. 640) nog gevoeld als ontleend aan het spinnewiel. In verband daarmee schuilt in *werck*, dat ook vlas betekent, waarschijnlijk een woordspeling; *met bystre zinnen:* wanneer de zinnen verbijsterd worden.
640 *zien:* kans zien om.
643 *wetgenooten:* geloofs- en volksgenoten.
644 *aengestooten:* met schokkende beweging naderen (zowel van voetgangers als van snel rijdende ruiters) (*Ned. Wdb.* I, 375).
645 *verbaest:* verbijsterd (ook in 646, 647).
647 *geronnen:* aangesneld.

Zit af: schep aêm: genaeck dat wy u hooren konnen.[648]

B o d e :
Ten hove is zulck een post, als ick, onaengenaem.[649]

648 *Zit af:* stijg af.
649 *post:* bode.

Doch schoon ick stille zweegh, noch zou d'ontruste faem[650]
Niet rusten haer bazuin uit tin en trans te blazen,
Van Dan tot Berzeba de weerelt te verbazen.[652]

D a v i d :
Is Absolon in noot, of in zijn vyants klem?[653]

B o d e :
Prins Absolon dreight u, en gansch Jerusalem.

D a v i d :
Hy is met onzen wil te nacht hier uitgereden.

B o d e :
Hy spant de kroon in 't hart van 't rijck en alle steden.[656]

D a v i d :
Spreeck klaerder, schoon die klanck niet schoon in d'ooren luit.

B o d e :
Zijn bevaert quam te nacht op vloeckverwantschap uit.[658]

D a v i d :
Onmogelijck. wie heeft dat lasterstuck besteecken?[659]

B o d e :
Zoo groot een schelmstuck kon niet laeten uit te breecken.[660]

D a v i d :
Wat zekerheit kunt gy betoonen van dit stuck?[661]

B o d e :
Ick hoorde en zagh 't verraet. Godt keere uw ongeluck:
Mijn vroom geweten, aen de kroon en uw vertrouden
Verbonden, liet niet toe dit stil by my te houden.
Zoo koom ick met dien vloeck der vloecken opgedaeght.[665]

D a v i d :
Verhael ons dan oprecht al wat gy hoorde en zaeght,[666]
En pas vooral dit naeckt, gelijck het leght, t'ontkleeden.[667]

650 *noch:* toch; *ontruste:* verontruste; *faem:* klassieke verpersoonliking van de Fama met haar bazuin.
652 Vgl. *Inhoudt* r. 20: *verbazen:* met ontzetting te vervullen (vgl. vs. 645).
653 *klem:* beklemming.
656 *spant de kroon:* heeft zich de koninklike waardigheid toegeëigend.
658 *bevaert:* bedevaart; vgl. *godtsvaert* in vs. 384; *quam uit op:* liep uit op; *vloeckverwantschap:* misdadige samenzwering (vgl. *Inhoudt*, r. 24).
659 *lasterstuck:* misdaad; *besteecken:* beraamd.
660 *uit te breecken:* bekend te worden.
661 *betoonen:* tonen; *stuck:* misdrijf.
665 *vloeck der vloecken:* doemwaardige daad; *opgedaeght:* voor den dag.
666 *oprecht:* openhartig (*Ned. Wdb.* XI, 1112).
667 *pas:* draag zorg; *naeckt t'ontkleeden:* geheel bloot te leggen; *leght:* ligt, gesteld is.

B o d e :
Te nacht quam 's konings zoon te Hebron aengereden,
Met eenen nasleep van tweehondert, zonder ergh.[669]

669 *nasleep:* gevolg; *zonder ergh:* die van zijn slechte bedoeling niets afwisten (vgl. 2 *Sam.* 15. vs. 11: ‘gaande in hunne eenvoudigheid’).

De maght van Israël en Juda om den bergh,[670]
Had zich in tenten langs de dalen neêrgeslagen,[671]
En wachte op 't offerfeest, de Godtheit op te draegen,
Met volle staetsien, en priesterlijcke pracht.
Der vadren kerckhof wert terstont met 's princen wacht[674]
Heel scherp en nau bezet, rondom de doornehaegen.[675]
De weelige eicken, die met schaduwen de laegen[676]
Bedeckten, ruischten niet, daer 't licht door boschloof scheen.[677]
De prins, Achitofel, de raet quam hier by een.
In 't ronde om Hebron loeide een menighte offerdieren;
Een voorspel van dit feest, met d'uchtendzon te vieren,
Uit danckbaerheit, zoo 't hiet, dat Absolon 't gezicht[681]
Van 's konings aenschijn moght gebeuren, en den plicht[682]
Van zijne Godtsbelofte,en hoogen eedt bezegelen:
Gelijck 't Hebreeusch geslacht gewoon is zich te regelen
Naer Moses wetboeck. hier ging t'samenrotten aen.[685]
Ick kroop behendigh, by het schijnen van de maen,
Ter zijde door de haegh, daer niemant op vermoede.[687]

J o a b :
Dat Godt den koning en het koningrijck behoede.

B o d e :
Prins Absolon hief aen: gy zoons van Abraham,
Hanthavers van Godts recht, en Jesses braven stam,[690]
Ick koom, van Godt gedaeght, tot voorstant van u allen[691]
Mijn' dienst opoffren, eer de staet geraeckt te vallen.[692]
De vader suft alree, gezwackt van ouderdom.[693]
'k Heb 't poortgerecht gestut. mijn' hals, als een kolom,[694]
Heeft, onder 't lastigh pack des rijx, geheele dagen[695]
Gezweet. ick trooste 't volck, dat my zijn' noot quam klaegen.[696]
De vleiers, die het hof om winst naer d'oogen zien,
En 't onrecht stercken, dorst mijn yver 't hof verbiên.
'k Heb weduwen geredt, de wezen en verdruckten

670 *maght:* troepen.
671 *zich neêrgeslagen:* zich gelegerd.
674 *Der vadren kerckhof:* zie *Inhoudt*, r. 23.
675 *scherp en nau:* nauwlettend.
676 *laegen:* hinderlagen (*Ned. Wdb.* VIII, 830).
677 *daer:* terwijl.
681 *hiet:* heette; *gezicht:* aanblik.
682 *gebeuren:* ten deel vallen.
685 *ging aen:* begon; *t'samenrotten* (voor ‘'t tesamenrotten’): samenspannen, samenzweren.
687 *daer niemant op vermoede:* waar niemand op verdacht was.
690 *Jesses:* zie *Inhoudt* r. 1.
691 *voorstant:* steun.
692 *opoffren:* aanbieden.
693 *suft:* zie vs. 484; *gezwackt:* verzwakt.
694 *poortgerecht:* vgl. vs. 491.
695 *lastigh pack:* drukkende last.
696 *trooste:* sprak moed in.

Geholpen op de been; griffoenen, die haer pluckten,[700]
De nagels vry gekort: en zou men u den noot[701]
Afmaelen, schoon de staet zeilt met een' ruimen schoot,[702]

700 *griffoenen:* fig.: hardvochtige, hebzuchtige mensen (oorspr. fabelachtig monster) (*Ned. Wdb.* V, 720).
701 *vry:* zeer.
702 *schoon de staet enz.:* al schijnt het met de staat voorspoedig en voor de wind te gaan.

Een etmael kon zoo veel gevaeren niet begrijpen.[703]
De hulck van 't gansche rijck dreight storm op storm te gijpen.[704]
Wat hoop van beternis, daer 't hooft in deught bezwijckt,[705]
En zelf zijn naeste bloet, den zoon, verongelijckt?[706]
Wy hebben jaeren lang bezuurt in bittre elenden[707]
De straf van Ammon, en dat gruwzaem zusterschenden,
Ten leste in schijn verzoent, na dien geleden hoon.
Wat heil verwacht gy? want een overspeelsters zoon[710]
Wort dertel opgevoedt, om over lant en lieden,[711]
Na vaders doot gezalft, tyrannigh te gebieden.
Waer heeft de koning oit de dapperheit beloont?
Vraeght dat Urias, die zich streng en eerlijck toont,
Op d'aerde slaept, en, na zijn vroome wapendaeden,
Met eenen moortbrief aen den veltheer wort verraden.[714-16]
'k Ga Sauls huis voorby, eer lanckheit u vermoeit.
Hoe bloedigh heeft hy dien geslachtboom uitgeroeit,
En dreight den wortel uit te rucken, wech te houwen;
Hoewel hy d'eer genoot van Michols hant te trouwen![717-20720]
Naerdien het stamhuis dan van hem geen heil verwacht,
Is 't nodigh zijnen stoel, op 's volx gemeene klaght,
Met eenen nazaet van zijn naeste bloet te kleeden.[722-23]
Dit's mijn belofte aen Godt, waertoe gy wort gebeden.

J o a b :

Genadighste, vergeef het Joab, wiens verzoeck
Den zoon met u verzoende, eene oirzaeck van dien vloeck:[726]
Hoe droegh Achitofel zich onder dees godtloosheit?[727]

B o d e :

Hy stack zijn zegel aen die godtvergeete boosheit,[728]
Verhief d'oproerigheit, en zetteze in haer kracht,[729]
Brogt voort hoe hy den zoon zoo menighmael by nacht[730]
Te Gilo had geberght, toen, van het hof verschoven,[731]
Om zijn gerechte wraeck, hem elck ontzagh te hoven,[732]

703 *begrijpen:* omvatten.
704 *gijpen:* doen omslaan (*Ned. Wdb.* IV, 2342).
705 *beternis:* verbetering; *bezwijckt:* te kort schiet.
706 *zelf:* zelfs; *verongelijckt:* onrecht aandoet.
707 *elenden:* hier met de bijgedachte aan de oorspronkelike betekenis: gebannen buiten het land; *bezuurt:* smartelik ondervonden.
710 *een overspeelsters zoon:* Salomo, zoon van Bathseba.
711 *dertel:* in weelde, in losbandigheid.
714-16 zie vs. 252-57; *moortbrief:* brief met bevel tot de moord, zie 2 *Sam.* 11, vs. 14-17.
717-20 *Sauls:* hier en op alle volgende plaatsen (vs. 734 etc.) tweesilbig te lezen (Sauwel). Deze stof is in de *Gebroeders* gedramatiseerd; *lanckheit:* een te lang verhaal.
720 *Michols hant te trouwen:* Michol tot vrouw te krijgen.
722-23 *zijnen stoel te kleeden:* zijn troon te bezetten.
726 *vloeck:* misdaad.
727 *droegh zich:* gedroeg, hield zich.
728 *stack zijn zegel aen:* hechtte zijn goedkeuring aan.
729 *Verhief:* prees; *zetteze in haer kracht:* zette haar kracht bij, sterkte ze.
730 *Brogt voort:* deelde mede.
731 *geberght:* beveiligd; *van:* door; *verschoven:* verworpen.
732 *hoven:* huisvesten (*Ned. Wdb.* VI, 1204).

De wijde weerelt den verschovling viel te kleen.[733]

733 *verschovling:* verschoppeling, balling (vgl. 731).

Hy haelde Urias op; wat Saul had geleên,[734]
Veel jaeren na de doot, in zijn nakomelingen,[735]
Die, treurigh, en gehaet, al quijnende vergingen.
Hoe d'overspeelster, als een stiefmoêr, Davids zoon,
Den eerstgeboren, wil versteecken van de kroon,[738]
En wettigheit des rijx, en over d'oude heeren,[739]
In haeren Salomon, na Davids doot regeeren.[740]
Hy hoorde een ieders zin. de stemmen gingen om.[741]
Men vraeghde hooft voor hooft. zoo steigerde, zoo klom[742]
Weerspannigheit in top, uit eenen mont besloten.[743]

J o a b :

Vervloeckte Achitofel, verwate vloeckgenooten![744]
Wat volghde op dit besluit? hoe liep dit kluwen af?[745]

B o d e :

Zy mompelden een wijl. toen sloegenze om het graf
Van vader Abraham een' ring, en voort aen 't bidden[746-47]
Dat d'opperste hun recht wou zegenen. in 't midden
Stont Absolon, die zwoer zijn trou aen 't volck en 't rijck
Den stammeheeren toe, die zwoeren algelijck,[749-50750]
En gaven hem de hant, met een' den blancken degen.[751]
Toen sloop ick heimlijck deur, tot stervens toe verlegen,[752]
En koom den koning dit ontvouwen met gevaer.
Dat Godt het rijck behoede, en Godts gezalfden spaer'.

D a v i d :

Belieft het Gode dat zijn knecht dien kelck zal proeven,[755]
Ick sta gelaeten, wil my niet te vroegh bedroeven.
Hy kan dit keeren, hen veranderen van zin.[757]
Gy bode, ga ten hove, en spreeck de koningin.
Heer Joab, laet de wacht de stadt en 't hof bezetten.
Voltreck de ronde, steeck bazuinen, en trompetten.[760]
Och Absolon, hoe snel verandertge uwen zoen,
Dien kus en klanck van pais in eene krijghsklaeroen!

734 *haelde op:* herinnerde aan.
735 Vgl. vs. 717-18.
738 *versteecken:* verstoten, beroven van.
739 *wettigheit des rijx:* wettige heerschappij; *d'oude heeren:* de *stamheeren* (vs. 330 en 750).
740 *in:* in de persoon van.
741 *zin:* mening; *de stemmen gingen om:* ieder zei op zijn beurt zijn mening.
742 *steigerde:* steeg.
743 *uit eenen mont besloten:* waartoe eenstemmig besloten werd.
744 *verwate:* vervloekte; *vloeckgenooten:* misdadige saamgezworenen (vgl. *vloeckverwantschap*, Inh. r. 24).
745 *hoe liep dit kluwen af:* hoe was het verdere verloop?
746-47 *sloegen een ring:* vormden een kring; *voort:* dadelik daarop.
749-50 *zwoer toe:* legde een eed van trouw af aan; *stammeheeren:* zie vs. 739.
750 *algelijck:* gezamenlik.
751 *met een':* tevens.
752 *sloop deur:* sloop weg; *verlegen:* ontsteld.
755 *dien kelck:* die lijdensbeker (zinspeling op Christus).
757 *zin:* gezindheid.
760 *Voltreck de ronde:* ga de troepen inspecteren.

Lijfschutten, haest u, voort: de bloetvlagh uit den toren:[763]
De standers op de poort. op op, men blaes den horen.

763 *Lijfschutten:* lijfwacht (*schutte:* schutter); *bloetvlagh:* rode vlag, gehesen als sein tot de aanval (*Ned. Wdb.* II, 2887).

Mijn Krethen, Plethen, al de burgers in 't geweer.[765]
De vlam slaet uit het hof: hier gelt geen veinzen meer.[766]
Men hindre dat hier niet de weiflaers t'zamenrotten.[767]

J o a b :
Ons staet dien hoogen boom van kroon en tack te knotten.[768]
Zent flux bespieders uit naer Hebron. luister scherp
Wat nadruck volgen wil op zulck een ruw ontwerp.[770]

THAMAR. DAVIDS BEDTGENOOTEN.

T h a m a r :
Wat klanck is dit? wat wil ons weder overkomen?[771]

B e d t g e n o o t e n :
Hoe fraey heeft Absolon zijn afscheit nu genomen?

T h a m a r :
Wat gaet mijn broeder aen, dat hy dien haet verweckt![773]

B e d t g e n o o t e n :
Gewis gy wist hier van: hy had het u ontdeckt.

T h a m a r :
Betrouw ons dat niet toe. wilt dat onze eer niet vergen.[775]

B e d t g e n o o t e n :
Hy had zijn zuster lief: hoe kon hy 't haer verbergen?

T h a m a r :
Zoo waerlijck als Godt leeft: dat hy ons sla en straff'.[777]

B e d t g e n o o t e n :
Nu haelt hy Ammons moort en snoder uit het graf.[778]

T h a m a r :
'k Beken de vadermoort gaet boven broederslaghten.[779]

B e d t g e n o o t e n :
Wie kon zich voor den wrock des dubblen huichlaers wachten?[780]

765 *Krethen, Plethen:* als lijfwacht genoemd in 2 *Sam.* 15. vs. 18.
766 *hier gelt geen veinzen meer:* wij behoeven het ons niet meer te ontveinzen.
767 *hindre:* verhindere (gevolgd door een voor ons onlogiese, aan het Romaans ontleende ontkenning *niet*); *t'zamenrotten:* samenspannen.
768 *Ons staet te knotten:* wij moeten knotten.
770 *nadruck:* gevolgen, uitwerking (*Ned. Wdb.* IX, 1475); *wil:* zal; *ruw ontwerp:* nog vaag plan.
771 *wil:* zal.
773 *gaet aen:* overkomt.
775 Denk dat niet van ons; *vergen:* eisen van. Werp die smet niet op onze eer.
777 *dat hy ons sla en straff'*, nl. als ik onwaarheid spreek.
778 Nu begaat hij erger misdaad dan eertijds de moord op Ammon.
779 *broederslaghten:* broedermoord.
780 *dubblen:* dubbel misdadige.

T h a m a r :
Och Absolon, is dit uw Hebrons Godevaert?[781]

B e d t g e n o o t e n :
Dat is zijn godtsbelofte, en onderdaenige aert.

781 *Godevaert:* zie vs. 384.

T h a m a r :
Nu wort de wet met glimp by 't Heidendom gelastert.[783]

B e d t g e n o o t e n :
Zoo gaet het telckens, als godtvruchtigh zaet verbastert.[784]

T h a m a r :
Hy volght noch vaders les, noch vaders voorbeelt na.

B e d t g e n o o t e n :
Wy zagen 't onweêr in den droom, maer och te spa.[786]

T h a m a r :
Men zal door middelaers misschien zijn hart verzachten.

B e d t g e n o o t e n :
Wy hoopen op 't misschien dien storm niet af te wachten.[788]

T h a m a r :
Dat onweêr is noch wijt.[789]

B e d t g e n o o t e n :
het buldert voor de poort.

T h a m a r :
Te Hebron. hy hoeft tijt. men slaet zoo ras niet voort.[790]

B e d t g e n o o t e n :
Gelijck een loopend vier, gestoockt van medestemmers.[791]

T h a m a r :
Waer vint men die?

B e d t g e n o o t e n :
dat vraegh vry ons Jerusalemmers.

T h a m a r :
Die zien naer David om, en niet naer Absolon.[793]

B e d t g e n o o t e n :
Men eert d'opgaende, en niet eene ondergaende zon.

T h a m a r :
Zou 't volck zoo reuckeloos den ouden heer vergeeten?[795]

783 *met glimp:* met een schijn van waarheid; *by:* door.
784 *godtvruchtigh zaet:* kinderen van vrome ouders.
786 *onweêr:* noodweer, fig. ramp.
788 *op 't misschien:* met het oog op de mogelikheid (van bemiddeling).
789 *wijt:* ver weg.
790 *slaet voort:* rukt op.
791 *van medestemmers:* door medestanders, aanhangers (*Ned. Wdb.* IX, 362).
793 *zien om naer:* zijn gehoorzaam aan.
795 *heer:* vorst.

B e d t g e n o o t e n :
Dat hangt aen een, gelijck de schakels van een keten.[796]

T h a m a r :
En zoo de keten breeckt?

B e d t g e n o o t e n :
dan is de maght gedeelt.[797]

796 *Dat:* nl. het volk, de massa.
797 *dan is de maght gedeelt:* dan ontstaan twee partijen.

T h a m a r :
Hoe wenschelijck waer dit!

B e d t g e n o o t e n :
hoe wort dees scheur geheelt?

T h a m a r :
Met balssem van gena.

B e d t g e n o o t e n :
die heelt geen misvertrouwen.[799]

T h a m a r :
Mijn vader is gestreng in elck zijn woort te houwen.[800]

B e d t g e n o o t e n :
En oock niet min gestreng in 't straffen, zonder maet.[801]

T h a m a r :
Waer bleeck dat?

B e d t g e n o o t e n :
vraegtge waer? wie eens naer Rabba gaet
Kan 't hooren, en alom in Ammons dootsche steden,
Die, wreet gerabraeckt, met hunne afgezaeghde leden,
In ysre tacken, en het gloeiend tichelvier
Verbrant, beklaeghden dat zy, d'ooreloghsbanier
Opsteeckende, zoo trots zich tegens Juda kantten.[802-07]

T h a m a r :
Dat was het niet, maer eer 't mishandlen der gezanten,[808]
Die tegens 't billijck recht der volcken, en de wet,
De wijde weerelt door natuurlijck ingezet,[810]
Met hun gescheurde kleên, en half geschore baerden,
Van kinderofferaers, en gruwelijck veraerden,[812]
Te rugge quamen by den koning, die hen zont.
Hy woegh de straf en 't quaet, tot dat het effen stont.[814]

B e d t g e n o o t e n :
Is 't minder quaet, een zoon naer vaders hart te steecken?[815]

799 *misvertrouwen:* wantrouwen (*Ned. Wdb.* IX, 883).
800 *in elck zijn woort te houwen:* om. tegenover ieder zijn woord gestand te doen.
801 *zonder maet:* zonder maat te houden, zonder genade.
802-07 Rabba, de in Juda gelegen hoofdstad der Ammonieten, door David getuchtigd (2 *Sam.* 12, vs. 29-31), omdat de koning hem beledigd had (2 *Sam.* 10, vs. 1-5); *dootsche:* uitgestorven; *tichelvier:* het vuur van een steenoven.
808 Deze mishandeling wordt verhaald in 2 *Sam.* 10, vs. 4.
810 *natuurlijck ingezet:* van nature geldend.
812 *kinderofferaers:* deze beschuldiging van de Ammonieten komt in dit bijbelverhaal en evenmin bij Flavius Josephus voor; *veraerden:* ontaarden.
814 *woegh:* woog tegen elkaar af; *tot dat het effen stont:* totdat de straf evenredig was aan de misdaad.
815 Latinisme: dat een zoon steekt naar vaders hart.

T h a m a r :
Een vaders hart verschoont verkleent zijn zoons gebreken.

B e d t g e n o o t e n :
De vader heeft noch flus de broederslaght verschoont,[817]

817 *flus:* kort geleden.

En wort dus averechts bejegent, en geloont,
Met eenen nieuwen slagh in zulck een versche wonde.

T h a m a r :

'k Verschoon het niet. dit is een lasterlijcke zonde,[820]
Een rechte burgerkrijgh berockent tegens Godt.[821]

B e d t g e n o o t e n :

De maegen steecken hier elckandre naer den strot.[822]
Dit zwaert moort blindeling, de broeder zijnen broeder,[823]
De vader zijnen zoon. de dochter kent geen moeder.
Hier worstelen in 't bloet de burgers tegens een.
De huizen staen gedeelt, de steden tegens steên.[826]
De bondtgenoot ontziet verbont noch bontgenooten.
't Omleggend Heidendom komt hier op aengestooten.[828]
Het mengt zich in 't krackeel met een gemeine stem,[829]
En wil het heilighdom en Godts Jerusalem[830]
Tot in den gront met zwaert en fackelen verdelgen.
Zoo David zich niet belght, de hemel zal 't zich belgen.[832]

T h a m a r :

Ick hoor een' kreet opgaen van 't hof en hofgezin,[833]
En ga de trap op naer de droeve koningin.

B e d t g e n o o t e n :

Hier komt de veltheer aen, bestuwt met krijghskornellen.[835]
Wy zullen, aen een zy, hem eerst zien orden stellen[836]
Op wacht, en togh, en al. de krijghsraet is belaên,[837]
De burgery verbaest. hoe wil dit spel vergaen![838]

JOAB. DAVIDS BEDTGENOOTEN.

J o a b :

Wachtmeesters, krijgskornels, waeckt rustigh met elckanderen.[839]
Men zal van uur tot uur de leus of 't woort veranderen,[840]
De ketens spannen, eer het oproer t'zamenrott'.

820 *lasterlijcke:* schandelike (*Ned. Wdb.* VIII, 1133).
821 *berockent:* op touw gezet; *tegens Godt:* tegen Gods geboden.
822 *maegen:* naaste verwanten.
823 *Dit zwaert:* nl. van de burgeroorlog.
826 *de huizen staen gedeelt:* de families zijn onderling verdeeld.
828 *'t Omleggend:* rondom ons gebied liggend; *aengestooten:* aangerukt (vgl. vs. 644).
829 *met een gemeine stem:* gemene zaak makend.
830 *wil:* zal; *heilighdom:* tempel met tabernakel.
832 Als David niet in toorn ontsteekt, zal de hemel daarover vertoornd zijn.
833 *hofgezin:* de hovelingen.
835 *bestuwt met:* omringd door; *krijghskornellen:* hoofdofficieren van het leger.
836 *aen een zy:* ons ter zijde plaatsend.
837 *togh:* het optrekken; *belaên:* bezorgd.
838 *verbaest:* ontsteld; *wil:* zal.
839 *rustigh:* flink.
840 *de leus of 't woort:* het wachtwoord.

Men sla de ronde ga, verzekre, op 't hoogh gebodt,[842]
Op halsstraf, Davids burgh, verzie de poort en vesten
Met dubble schiltwacht. laet terstont, van vier gewesten,

842 *sla ga:* drage zorg voor; *verzekre:* bescherme.

De torens mannen. dat de lichte ruitery,[845]
Den wegh naer Hebron op gespreit, de zuiderzy[846]
In 't velt bespiede. laet de pelgrims ondervraegen
Naer tijding van dien oort, en ofze nergens laegen[848]
Vernaemen. laet geen' mensch passeeren, eer de wacht
Zijn naem opteken', hem geley, daer hy te nacht
Vernachten zal. verdeelt u voort in alle straeten.[851]
d'Almaghtige beschaeme al die den koning haeten.

B e d t g e n o o t e n :
O veltheer, hoe vervalt de kroon, en Davids rijck!

J o a b :
Schept moedt: Jerusalem is u een wisse wijck.[854]

B e d t g e n o o t e n :
Beschimp nu nachtgezicht, en spoockery, en droomen.

J o a b :
Het koningklijck gezagh wil haest het oproer toomen.[856]

B e d t g e n o o t e n :
Een hollend paert acht toom, noch sporen, nochte roê.

J o a b :
Een hollend paert loopt eerst zich zellef doot en moê.

B e d t g e n o o t e n :
Het smackt den heer in 't zant, dat hals en lenden kraecken.

J o a b :
Zoo fel niet, of de heer kan weêr te paerde raecken.
Hy voerde 't Saul en zijne afkomste uit in 't endt.[861]

B e d t g e n o o t e n :
In zijne jeught: nu wort hy 't harnas ongewent.

J o a b :
Dat bleeck hoe hy zich liet van Ammons wrevel trotsen.[863]

B e d t g e n o o t e n :
Dees jonge manschap zit in 't harnas vast, als rotsen.

J o a b :
Noch vaster dan de reus, de groote Filisteen?[865]

845 *mannen:* van manschappen voorzien, bezetten.
846 *gespreit:* zich verspreid hebbende.
848 *laegen vernaemen:* hinderlagen opmerkten.
851 *voort:* dadelik.
854 *wisse wijck:* veilige wijkplaats.
856 *wil haest:* zal spoedig.
861 Versta: dat ruiterstukje leverde hij Saul; *afkomste:* nakomelinge.
863 *van Ammons wrevel trotsen:* door de boosaardige Ammonieten trotseren; vgl. vs. 803.
865 *Filisteen:* de Filistijn Goliath.

B e d t g e n o o t e n :
Dat was een lijfgevecht.

J o a b :
Noch viel de reus te kleen.[866]

B e d t g e n o o t e n :
Het zwaert van Absolon is reede al opgeheven.[867]

J o a b :
Gereet voor ons, om hem den wissen slagh te geven.

B e d t g e n o o t e n :
Wy spelden 't onweêr vroegh uit alle omstandigheên.[869]

J o a b :
Hy ging vermomt, en wist zijn opzet fraey te kleên.[870]

B e d t g e n o o t e n :
Hy ging zoo niet vermomt, of vrouwen konden 't mercken.

J o a b :
Eer 't rijp was, kon men dit met geen getuigen stercken.[872]

B e d t g e n o o t e n :
De tekens tuighden 't, had men oogen om te zien.

J o a b :
Het stont den vader toe hem 't klimmen te verbiên.[874]

B e d t g e n o o t e n :
De zoon heeft in het endt de grijns eens afgetrocken.[875]

J o a b :
Dat's beter dan geveinst, en heimelijck te wrocken.

B e d t g e n o o t e n :
Hoe draegen wy ons best in burgerlijck geschil?[877]

J o a b :
Betrouwt u Gode en ons, en houdt u kloeck en stil.

B e d t g e n o o t e n :
Hoe houdt de koning zich, te blint den zoon genegen?

J o a b :

866 *lijfgevecht:* tweegevecht (*Ned. Wdb.* VIII, 2255); *Noch:* toch; *viel te kleên:* bleek de mindere.
867 *reede al:* alreeds.
869 *onweer:* zie vs. 786.
870 *zijn opzet fraey te kleên:* zijn plan onder schone schijn te bedekken.
872 *met geen getuigen stercken:* niet met getuigen bevestigen.
874 *Het stont den vader toe:* de vader had het recht.
875 *grijns:* masker; *eens:* toch.
877 *draegen:* gedragen; *burgerlijck geschil:* burgeroorlog.

Geduldigh, min voor zich dan om den zoon verlegen.[880]

880 *verlegen om:* bekommerd, in zorgen om.

B e d t g e n o o t e n :
Hoe sterck en krachtigh zijn de banden van natuur!
Wil hy hem keeren?

J o a b :
ja, maer zonder dootquetsuur.[882]
Hem deert des jongelings. hy wijt de snoode daeden[883]
Den valschen bloetraên, die den jongeling verraeden,[884]
Met kracht verrucken uit de heirbaen van de deught.[885]
Hy kent d'oploopentheit en 't hitzigh bloet der jeught,[886]
Van schalcken lichtelijck door treken te misbruicken,[887]
Roofvogels, vet gemest, gewoon het oogh te luicken,
Tot schade van 't gemeene, en ongelijck te voên,[889]
Alleen uit eige baet. het averechts vermoên[890]
Weêrspannigheit, gewelt, de wulpscheit, zich vergeeten,[891]
Scherp uitzien, elx gebreck ten breetsten uit te meeten,[892]
Onmaetige overdaet, pluimstrijcken, en bedrogh
Is d'eersleep, die hem volght, en voort al wat'er noch[894]
Aen vast is. kon een prins, met zulck een stoet behangen,[895]
Zich oit intoomen van verkeerde en slimme gangen?[896]

B e d t g e n o o t e n :
Gy zeght gelijck het is. wy mompelden by wijl,[897]
Maer kropten 't lijdzaem in. 't verandren van den stijl[898]
Der princen kan men eer beklagen dan verhoeden.[899]
Als Godt wil straffen dan ontbreecken hem geen roeden.
Hy treckt den zegen van verkeerden dickwijl in,[901]
En laetze vallen in een' averechtsen zin.[902]
De hooghste wijsheit, sterck en lieflijck in 't beleiden,
Kan boven ons begrijp de stoffen toebereiden,[904]
Tot datze in 't ende 't wit, waerop zy mickt, beschiet.[905]

882 *keeren:* afweren; *zonder dootquetsuur:* zonder hem dodelik te treffen.
883 *Hem deert des jongelings:* hij heeft medelijden met de jongeling (vgl. vs. 391).
884 *bloetraên:* raadslieden met bloeddorstige plannen (*Ned. Wdb.* II, 2884); *verraeden:* in 't ongeluk storten.
885 *verrucken:* wegslepen.
886 *oploopentheit:* prikkelbaarheid; *hitzigh* (germanisme): vurig.
887 *Van schalcken:* door booswichten; *treken:* streken, listen.
889 *'t gemeene:* het algemene welzijn; *ongelijck:* onrecht.
890 *averechts vermoên:* wantrouwen.
891 *wulpscheit:* losbandigheid.
892 *scherp uitzien:* vijandig-krities toezien? (*Ned. Wdb.* XIV, 509).
894 *eersleep:* stoet, gevolg.
895 *behangen:* onverbrekelik verbonden.
896 *zich intoomen van:* zich onttrekken aan; *slimme:* synom. van *verkeerde:*
897 *mompelden:* gaven heimelik ongenoegen te kennen.
898 *kropten 't in:* slikten het, verdroegen het; *stijl:* gedragslijn.
899 *beklagen:* klagen over.
901 *verkeerden:* zondaren.
902 *in een' averechtsen zin:* in tegengestelde richting, d.i. tot verderf.
904 *begrijp:* bevatting; de *stoffen toebereiden:* voorbereidingen treffen.
905 *'t wit beschiet:* het doel bereikt.

J o a b :

Zoo zet uw hart gerust. wat my belangt, 'k zal niet[906]
Verzuimen voor de stadt en 't lant en u te waecken.
Wy zullen haest met Godt dien hoeck te boven raecken,[908]

906 *zet gerust:* stel gerust.
908 *haest:* weldra; *met Godt:* met Gods hulp; *dien hoeck te boven raecken* (scheepsterm): die moeielikheden te boven komen.

En gaen nu voort om hoogh eens uitzien van de tin.[909]
Mevrouwen, treet in 't hof, en sterckt de koningin.

THAMAR. DAVID. JOAB.

T h a m a r :
Heer vader, ick heb hoop mijn' broeder om te zetten,[911]
Hem snel t'ontmoeten, zulck een jammer te beletten.[912]
Vergunme dat ick met een ruiterbende treck',
Uw vaderlijck gemoedt hem levendigh ontdeck'.[914]
Hy zal zijn opzet, al te bloedigh en verwaten,[915]
Op zusters bede, haer ter liefde, vaeren laeten.
d'Aertsvader Jakob, wien 't aen omzicht niet ontbrack,[917]
Smoorde Esaus bittren wrock, en schoof dat ongemack[918]
Voorzichtigh van zijn' hals. een vriendelijck bejegenen[919]
Vermurwt een steenen hart. de hemel zal het zegenen.

D a v i d :
Mijn dochter, ick betrouw uw vredelievende aert
Zou niet eens schroomen op het punt van broeders zwaert[922]
Met uwe bloote borst te paerde heen te rennen:
Maer die Achitofel, en zijn doortraptheit kennen,
Geloven niet dat dit verdragh te vinden staet.[925]
Achitofel staet blanck, strafschuldigh aen verraet,[926]
Ontvonckt het smeulend vier, en keert zich aen geen kermen,[927]
Noch krijten, als hy zich magh by die koolen warmen.

T h a m a r :
Een minnelijck verzoeck ten minste kan niet schaên.[929]

D a v i d :
Raet hem Achitofel uw' voorslagh af te slaen,[930]
Zich met beloften noch verdragh te laeten paeien?

T h a m a r :
Zoo blijft het pleit in staet.

D a v i d :

909 *voort:* dadelik.
911 *om te zetten:* tot andere gedachten te brengen; (*Ned. Wdb.* X, 808-809).
912 *t'ontmoeten:* tegemoet te gaan; *jammer:* ellende.
914 hem duidelik maak wat uw vaderlik gemoed voor hem gevoelt.
915 *verwaten:* misdadig (oorspr. vervloekt).
917 *omzicht:* voorzichtig beleid, inzicht (*Ned. Wdb.* X, 814-15).
918 *ongemack:* moeielikheid.
919 *Voorzichtigh:* met beleid.
922 *niet eens:* zelfs niet.
925 *dit verdragh te vinden staet:* deze verzoening mogelik is.
926 *staet blanck:* is onverdedigbaar, weerloos (*Ned. Wdb.* II, 2783).
927 *keert zich aen:* bekommert zich om.
929 *ten minste:* in elk geval.
930 En als A. hem dan aanraadt ...

dan zal hy luider kraeien,[932]
Indien de vader schijnt te zwichten voor den zoon,
Die wint met zulck een' klanck terstont de halve kroon.

932 Dan blijft het geschil onopgelost (*Ned. Wdb.* XV, 225).

T h a m a r :

Belieft het u, laet ons hierop den veltheer hooren.[935]

D a v i d :

Trouwanten, haelt hem, dat hy afstijgh van den toren.[936]
De tijt lijt geen vertreck. men hoort van overal[937]
Gerucht van oproer, en dit ooreloghsgeschal
Slaet voort van stadt tot stadt. de bergen en de daelen[939]
Geraecken op de been. verbaestheit vlieght de paelen[940]
Des rijx met kracht voorby. alle aengegrensde steên[941]
Van 't Heidendom zien uit, en steecken 't hooft by een.
Zy rekenen den dagh nu eens te zien geboren[943]
Om over ons Jordaen Godts stoel en Godt te stooren:[944]
Maer toeft, als Godt ontwaeckt zal in- en uitlantsch spoock[945]
Voor 't licht van zijn gezicht verdwijnen, als een roock.

T h a m a r :

Daer komt de veltheer af. 't gelieve u hem te vraegen.

D a v i d :

Mijn dochter, uw princes, getroost zich zelf te waegen[948]
Om haeren broeder om te zetten, en zijn' haet[949]
Te blusschen, Godt ten dienst. wy neemen 't in beraet.[950]
Zoo gy 't geraeden vint, en nut, ick stem het mede.[951]

J o a b :

Bemiddeltze 's lants rust, en is 'er hoop van vrede,[952]
Men zal haer eeren van den rijxstroom aen d'Eufraet,
Zy schooner keeren dan de schoone dageraet[954]
Ons aenstraelt met den dagh. laet voortgaen, zonder beiden.[955]
De koning zeegne haer. ick zalze voort geleiden[956]
Ter burghpoorte uit, en met een bende ruitery
Bestuwen.

D a v i d :

Godt verleen dat uwe reis gedy'

935 *hierop:* hierover.
936 *Trouwanten* (vervorming van trawanten): dienaren.
937 *lijt:* duldt; *vertreck:* uitstel.
939 *Slaet voort:* verbreidt zich snel.
940 *verbaestheit:* ontsteltenis.
941 *aengegrensde:* aangrenzende.
943 *geboren:* aangebroken.
944 *over:* aan de overzijde van; *Godts stoel:* Gods zetel, de tempel; *stooren:* vernietigen.
945 *spoock:* boze machten.
948 *getroost zich:* gelieft het.
949 *om te zetten:* zie vs. 911.
950 *blusschen:* doven.
951 *ick stem het mede:* ik geef mijn toestemming.
952 *Bemiddeltze:* verzekert ze door haar bemiddeling.
954 *Zy* (zal).
955 *Laet* (haar); *beiden:* toeven.
956 *voort:* dadelik.

Tot rust van 't heiligh rijck. mijn dochter, treck in vrede.[958-59]
Levyten treet ons voor, en offer uwe bede
Den Godt van Abraham, of Thamars vredetoght
Den vader en den zoon noch eens verzoenen moght.[962]

958-59 *bestuwen:* doen omringen; *gedy tot rust:* voorspoedig leide tot rust.
962 *noch eens:* ten slotte nog.

REY VAN LEVYTEN.

I. Z a n g :

Princes, die, haeckende naer vrede,
Om vader en den zoon
Op een' gelijcken toon
Te trecken, heentreckt uit de stede,[965-66]
Hoe lieflijck is uw tredt!
Waer gy de voeten zet,
Daer wassen lelien en geuren,
Een regenboogh van schoone kleuren,
En hartverquickend kruit.
Men kieze al 't edelste uit,
En vlechte een' krans om u te kranssen.
Keer zoo, datze al rondom u danssen.

I. T e g e n z a n g :

Dat 's billijck. eer en prijs is waerdigh
Die 't vaderlijck palais
Herstellen wil in pais.
Ay ziet, hoe spoetze zoo wilvaerdigh,[978]
Of zy dees jammerbron
Noch tijdigh stoppen kon,
Daer endtloos onheil uit zou vloeien,
Waerby alle onbesneden groeien,[982]
Als hart staet tegens hart,
Geweer en vuist verwart,[984]
Verblint, en heet op moort en schennis.[985]
Het burgeroorlogh draeght geen kennis.[986]

II. Z a n g :

De burgerkrijgh der twalef stammen,[987]
Om 't gruwelijck misdrijf
Aen een Levitisch wijf,
Broght Gibea in lichte vlammen,
Stont haer en 't wraeckgespan[991]
Op hondertduizent man,
Holp Benjamins geslacht in d'asschen.[993]

965-66 *Op een' gelijcken toon te trecken:* tot harmonie te brengen.
978 *wilvaerdigh:* bereidwillig.
982 *Waerby:* waardoor; *onbesneden:* heidenen; *groeien:* in macht toenemen.
984 Als de gewapende vuist verwarring brengt.
985 *heet op:* heftig begerig (is) naar.
986 *draeght geen kennis:* heeft geen oordeel des onderscheids, woedt zonder aanzien des persoons.
987 Deze burgeroorlog wordt verhaald in het 19de en 20ste hoofdstuk van het boek der *Richteren:* de vrouw van een Levities man, die te Gibea gastvrijheid vond, werd daar geschonden en gedood.
991 *Stont op:* kwam te staan op; *haer:* Gibea; *wraeckgespan:* de wraakzuchtig verbondenen.
993 *Holp in d'asschen:* bracht tot ondergang (*Richteren* 20, vs. 44).

Toen moght zich in zijn tranen wasschen
Een deerlijck overschot,
Getreden, en bespot.[996]
Dat quetste zelfs die 't velt behielen.[997]
Wat velde een burgerzwaert al zielen![998]

II. T e g e n z a n g :
Almaghtige, zie uit den hoogen.
Verhoe toch Josefs scha.[1000]
Van Dan tot Berseba[1001]
Spant al de strijtbre jeught haer bogen.
Veel duizent vloeckgemeen,[1003]
Geharnast tegens een',
In aentoght met gevelde speere
Hem dreigen, die, uw' naem ter eere,
Zoo veele steden won,
Alle afgoôn dempte en schon.[1008]
Verdadigh toch uw volx behoeder.[1009]
De zuster stille haeren broeder.[1010]

996 *Getreden:* vertrapt.
997 *die 't velt behielen:* die eerst gespaard bleven (zie *Richteren* 20, vs. 48).
998 *één burgerzwaert:* een enkele burgeroorlog; *zielen:* levens.
1000 *Josefs scha:* schade, toegebracht aan het geslacht van Jozef.
1001 Vgl. *Inhoudt:* r. 20.
1003 *vloeckgemeen:* verbonden tot een vloekwaardige strijd.
1008 *dempte:* ten onder bracht (*Ned. Wdb.* III, 2398); *schon:* van schenden: te schande maakte.
1009 *verdadigh:* verdedig.
1010 *stille:* brenge tot bedaren, tot verzoening.

Het vierde bedryf.

DAVID. TWEEDE BODE. JOAB.

D a v i d :
Men zwaeit de veltbanier op 's burghpoorts hooge kruin,
En blaest van Hebron met de heldere bazuin
Te wapen, dat het klinckt door Davids stadt en straeten.[1013]
De wacht heeft door 't klincket den postbode ingelaeten.[1014]
Trouwanten, rept u. haelt hem daetlijck hier voor 't hof.[1015]
Daer komt hy, 't aenzicht zwart begruist van zweet en stof,[1016]
En hygende en vermoeit, kan naulijx adem scheppen.

B o d e :
Godt spaer' den koning. op, men moet de handen reppen.
Te wapen, heeren, op te wapen: het is tijt.
De vyant voor de poort. men wapen' zich ten strijt.
Te wapen: op, de prins treckt aen met zijn standaerden.
Hy is in aentoght, draeft vast herwaert met de paerden,[1022]
Bezet de heirbaen. sluit den draeiboom. spoet u. voort.[1023]
Ick zie den prins van daegh te Sion voor de poort.

D a v i d :
De rijxprinces is flus naer Hebron toe getogen:[1025]

B o d e :
Gelijck een blixemstraal my snel voorby gevlogen,
Ten halven wege, met een' ridderlijcken troep.[1027]

D a v i d :
Laet hooren wat'er wanckt. zegh op: hoe gaet de roep.[1028]

B o d e :
Zoo ras als Absolon den stammen had gezworen,[1029]
Op 't graf van Abraham, nam Arons zoon een' horen,[1030]
En zalfde 't schoone hooft in 't midden van al 't volck,
Dat hem omschaduwde, gelijck een dicke wolck.
Hy kroonde 't blonde haer met levendige straelen
Van gout en diamant. daer had gy hem zien praelen,

1013 *Davids stadt:* Jeruzalem, door David tot residentie gemaakt.
1014 *klincket:* kleine deur in de stadspoort.
1015 *Trouwanten:* vgl. vs. 936.
1016 *begruist:* bezoedeld.
1022 *vast:* reeds.
1023 *draeiboom:* afsluitboom op de weg.
1025 *flus:* zo even.
1027 *ridderlijcken troep:* troep ruiters.
1028 *wat'er wanckt:* welk onraad er is; *hoe gaet de roep:* wat weet men te vertellen?
1029 *den stammen:* het object (de eed van trouw) is niet uitgedrukt.
1030 *Arons zoon:* de priester.

Gelijck een morgenzon, met eenen zwier van gunst,[1035]
Dat elck in twijfel trock of hier natuur, of kunst[1036]
De kroon spande in een' man, van boven tot beneden[1037]
Volschapen, zonder smet doorgaens aen al zijn leden.[1038]
Leef lang, leef lang, ô Prins, ô koning Absolon.
Leef lang, doorluchtste telgh. uw naem verdoof de zon
In glans en heerlijckheit. dat was 't geduurigh roepen,
't Gejuich van duizenden, gedeelt in twalef troepen.
Hier op verhief zich voort een schel bazuingeschal,[1043]
Beantwoort met een' galm van heuvel en van dal,[1044]
Die aen de starren klonck. het offer wort ontsteecken.[1045]
Men deckte tafels. geen triomf, noch vreughdeteken
Ontbracker. d'offerspijs wert rustigh opgedischt.[1047]
Men stroide in 't hondert gout en zilver. ieder vischt[1048]
En grabbelt'er. de wijn springt levendigh uit bronnen.
Geheele kudden, noch gebrade runders konnen
De menighten verzaên. men hoorde een zelve stem[1051]
In duizenden. men sloot hier op Jerusalem[1052]
Te winnen, en den zoon in vaders troon te zetten,
Eer veltheer Joab schrap, den degen quaem te wetten.[1054]
Men stelde daetelijck het voetvolck in 't vierkant,
Gewapent, eensgezint, om voort gelijckerhant[1056]
Te rucken naer de stadt. de koning met zijn paerden
Voert zelf den voortoght aen, op brullende standaerden[1058]
Van dieren. Kanaän, zoo heerlijck als 't oit was,
Zagh noit een braver jeught in 't gouden harrenas,[1060]
Al gout is 't dat' er blinckt. de weelige livreien,[1061]
De wapenrocken, elck om 't prachtighste geleien
Den nieuwen koning, die, in 't harte van dees pracht,
Op eenen zwarten muil trots uitsteeckt, als by nacht
De heldre morgenstar de starren komt te dooven,[1065]
En al wat adem schept een' schoener dagh beloven.
Recht voor hem heene praelt de groote leeusbanier
Van Juda, en 's rijx leeu straelt moedigh vlam en vier
Ten grimmige oogen uit. hy dreight zijn scherpe klaeuwen

1035 *met eenen zwier van gunst:* met zwier en gratie.
1036 *dat:* zodat.
1037 *de kroon spande:* de bovenhand had.
1038 *doorgaens:* overal (*Ned. Wdb.* III, 2964).
1043 *voort:* dadelik; *schel:* luid klinkend.
1044 *van:* door.
1045 *aen:* tot aan.
1047 *rustigh:* op vrijgevige wijze (*Ned. Wdb.* XIII, 1919).
1048 *in 't hondert:* onder de menigte naar alle kanten (*Ned. Wdb.* VI, 911).
1051 *een zelve:* eenzelfde.
1052 *sloot:* besloot.
1054 *schrap:* tot de strijd gereed (*Ned. Wdb.* XIV 995): vgl. vs. 1096.
1056 *voort:* onmiddellik; *gelijckerhant:* gezamenlik (*Ned. Wdb.* IV, 1195).
1058 *voortoght:* voorhoede; *brullende standaerden van dieren:* banieren met brullende dieren, nl. als veldtekenen van de verschillende stammen (zie vs. 1067, 1072 en *Genesis* 49).
1060 *braver:* dapperder.
1061 *weelige:* weelderige.
1065 *komt te dooven:* doet verbleken.

In uwe kroon te slaen, nu Davids helden flaeuwen.[1070]
De stammen volgen hem, doch langsaem na te voet,
Elck onderscheiden door zijn wapen, en vol moedt
Om ongestuit, recht toe, uw' burgh en Salems wallen[1073]
En poorten teffens, als een springvloet, t'overvallen.

D a v i d :
Waer reedt Achitofel?

B o d e :
recht achter 's konings zoon.
De stammevaders, als hanthavers van zijn kroon,
Omringden hem, gekleet in purpre staetsirocken,
Op hun strijtwagens, al van muilen voortgetrocken.[1078]
Dat gaf prins Absolon, de jonge majesteit,
Een' wonderbaeren glans en glimp van wettigheit.[1080]
Dus wort hy aengebeên met juichen, buigen, knielen,
Zoo verr' men uitzagh, daer alle oogen op hem vielen.
De rotsgalm rolde al voort, zoo wijt die rollen kon:[1083]
Godt spaer' den koning, 's rijx beschermer, Absolon.
Genadighste, waeck op: schut Josefs schande en schade.[1085]
Of breng de sleutels, op genade en ongenade,
Den erfgenaem des rijx, den jongen koning toe.
Is 't Godts gehengenis, zoo kus by tijts Godts roê.[1088]
Al 't heir spuwt vier en vlam, om Davids eer te minderen,
Haelt Saul uit het graf, het dempen van zijn kinderen,[1090]
Eischt wraeck om 't overspel, bespat met bloet en moort.
Het is al lasteringe en schennis wat men hoort.

D a v i d :
Ga daetelijck in 't hof. verhael de koninginnen
Al wat gy hoorde, en zaeght. 't is tijt om tijt te winnen.

J o a b :
Zoo is 't, genadighste. dees storm eischt kort beraet.[1095]
De Kreten, Plethen schrap. de knods raeckt licht op straet.[1096]
Het graeu, de burgers zelf ontzien zich niet te mompelen[1097]
De burghpoort, en den burgh, en hofwacht t'overrompelen.
Wij mogen op geen' eedt van weifelaeren staen.[1099]

1070 *flaeuwen:* verslappen.
1073 *Salems:* Jerusalems.
1078 *al van:* alle door.
1080 *glimp:* schijn.
1083 *rotsgalm:* weerkaatst geluid tegen de rotsen.
1085 *waeck op:* ontwaak; *schut:* weer af; *Josefs:* van het geslacht van Jozef.
1088 *gehengenis:* beschikking; *kus Godts roê:* berust in de door God toegedachte straf.
1090 Haalt de herinnering op aan Saul en het uitmoorden van zijn kinderen (*dempen:* doden; *Ned. Wdb.* III, 2398).
1095 *storm:* dreigende aanval.
1096 *Kreten, Plethen:* zie vs. 765 en 1141; *schrap:* gereed ten strijde: vgl. 1054; *de knods raeckt licht op straet:* het komt licht tot straatgevechten. De knods als het wapen van het *graeu* (vs. 1097).
1097 *mompelen:* morren.
1099 *staen op:* vertrouwen stellen in.

D a v i d :

Of nootweer bieden, of in ballingschap te gaen,[1100]
Te vlughten, eer de prins de stadt koome overvallen.

J o a b :

Het lest waer raedtzaemst: doch verlaeten wy de wallen,
Zoo zet hy zich op stoel, ten zy het Thamar keer'.[1103]

D a v i d :

Die hoop is uit: hier gelt geen tusschenspreecken meer:[1104]
De kans is al gewaeght. het oproer moet'er onder,
Of over. deze stadt schijnt nu een lichaem, zonder[1106]
Het eêlste deel, het hooft, dat noch wat spartlen wil.[1107]
Elck ziet naer 't zuiden uit. 't ontvonckte vier smeult stil,
Zoeckt naer ontvonckbre stof, en komt het die te vatten,
De vlam zal uitslaen, en de daecken over spatten:
Dan brengt men ydel hulp en water by der hant.[1111]
De baet- en staetzucht, wraeck, en haet, en misverstant,[1112]
En ongebondenheit hun hoofden t'zamensteecken:
Als naer een dootquetsuur een toevloet van gebreken[1114]
Des lichaems t'zamenrot, tot ergernis van 't quaet.[1115]
Zoo is 't, helaes, gestelt met onzen krancken staet.
Maer laet ons raet met Gode en 's rijx aertspriestren leven,[1117]
Eer wy besluiten, en ons op de vlught begeven.
Staffiers, vlieght heene: roept d'aertspriesters hier voor 't hof.[1119]
Laet dreigen al wat wil: 't gedy Godts naem ten lof.
Ick zworf voor Saul lang in droeve ballingschappen.[1121]

J o a b :

Toen was de koning jong: nu vallen hem de stappen,
In zijnen ouderdom, te zuur: een hardt gelagh.
Hoe trapt een wrevligh zoon, in uwen ouden dagh,[1124]
Den vader, in wiens hart hy plagh de kroon te spannen!
Wat baert een lantverdriet al wolven, en tyrannen![1126]

AERTSPRIESTERS. DAVID. JOAB.

A e r t s p r i e s t e r s :

1100 *nootweer:* verdediging tegen een aanval (*Ned. Wdb.* IX, 2107).
1103 *op stoel:* op de troon.
1104 *is uit:* is verdwenen; *tusschenspreecken:* bemiddeling.
1106 *Of over:* of het moet winnen.
1107 *spartlen:* tegenstreven.
1111 *ydel:* vergeefse.
1112 *staetzucht:* heerszucht; *misverstant:* onenigheid.
1114 *naer een dootquetsuur:* na een dodelike wonde.
1115 *t'zamenrot:* samenspant, zich verenigt; *ergernis:* verergering.
1117 *raet leven met:* raadplegen.
1119 *staffiers:* lijfwacht.
1121 *zworf:* zwierf.
1124 *wrevligh:* misdadig.
1126 *lantverdriet:* droevige ramp van het land; *al:* te verbinden met *Wat*.

Lang leef de koning. Godt bewaere Jesses spruit.

De storm van oproer raest.

D a v i d :
het ziet'er byster uit.[1128]

A e r t s p r i e s t e r s :
Wat sluit men?[1129]

D a v i d :
onder Godts en Arons vollen zegen
Te vlughten uit de stadt. 't gelieve u te overweegen
Of 't niet geraeden zy dit hollend weêr den toom[1131]
Te vieren, liever dan stijfzinnigh, tegens stroom
En wint, de hulck des rijx in zulck een storm te waegen.
Wy sloten nodigh Godt en u om raet te vraegen.[1134]

A e r t s p r i e s t e r s :
Genadighste, wy staen gelaeten onder Godt,
En 's konings wijsheit, en gereet op 't hoogh gebodt
Te volgen wat tot heil des volx wort goet gevonden.
's Volx welstant is de wet, waer aen gy staet gebonden:[1138]
Maer 't is bedenckens waert of dit gevordert wort[1139]
Met voor te vlughten, eer de hooghste noot u port.[1140]
Gy hebt in uwen dienst de Krethen, en de Plethen,[1141]
De nederstadt in dwang, door 't spannen van de keten.[1142]
Uw helden, om hun deught en dapperheit ontzien,
Staen tegens duizenden, getroost hun 't hooft te biên.[1144]
Wy schuilen noch, beschut van torenrijcke muuren,[1145]
En graften, een gewelt, dat stormen kan verduuren,[1146]
En voor 't rammeien van den stormram suft noch zwicht.[1147]
Hoe zou dit schreeuwen, zoo een oorloghsman te licht[1148]
Zijn burgh en hooftstadt gaef ten rove aen wulpsche troepen![1149]
Zy steecken u naer 't oogh met bulderen en roepen,[1150]
Doch min met hart en moedt. dit lichte kaf wil haest
Verstroien, zoo de wint, uw aêm, hier onder blaest.[1151-52]

1128 *byster:* ongunstig, gevaarlik (*Ned. Wdb.* II, 2645).
1129 *sluit:* besluit.
1131 *dit hollend weêr:* deze voortjagende storm (vgl. vs. 1128).
1134 *Wy sloten nodigh:* wy besloten als noodzakelik.
1138 *welstant:* welzijn.
1139 *gevordert:* bevorderd.
1140 *voor te vlughten:* weg te vluchten (vgl. *voorvlughtigh*); *port:* drijft, aanspoort.
1141 *Krethen en Plethen:* vgl. vs. 765.
1142 *nederstadt:* benedenstad; *dwang:* bedwang.
1144 *staen tegens:* zijn bestand, houden stand tegen; *getroost:* bereid.
1145 *van:* door.
1146 *gewelt:* macht; *stormen:* bestorming.
1147 *suft:* te zwak is.
1148 Welk een ergernis zou het geven.
1149 *ten rove:* als buit; *wulpsche:* losbandige, bandeloze.
1150 *steecken u naer 't oog:* bedreigen uw leven.
1151-52 *wil haest verstroien:* zal zich weldra verstrooien.

De vroomen, op wier trouw een vorst zich magh verlaeten,[1153]
Staen vast, en pal, een man zoo goet als tien soldaeten.[1154]
Men zifte weifelaers en trouweloozen uit:[1155]
Want los Godts heilighdom, de bontkist, tot een buit[1156]
Te schencken; liever ons gewijde en heilige orden,

1153 *vroomen:* rechtschapenen.
1154 Accent op *één*.
1155 *zifte uit:* verwijdere.
1156 *los:* lichtzinnig (*Ned. Wdb.* VIII, 2969). Deze zin is te lezen als een verontwaardigde vraag.

In 't blancke harrenas, het zwaert op zy te gorden,[1158]
De Godtskist met triomfe en juichende geschal
Rondom gevoert, ten schimp des oproers, op de wal.[1159-60]

D a v i d :
Dat u de hemel loon', voor uwe oprechte trouwe,
Gebleecken t'onswaert, in het nijpen van dien rouwe.[1162]
Eerwaerdighsten, betrouwt wy weegen d'eer van Godt[1163]
En u veel zwaerder dan geluck van aertsch genot,
Den scepter en de kroon, ons toegekeurt van boven.[1165]

A e r t s p r i e s t e r s :
Is hier geen middel om dien rijxgloet uit te doven,[1166]
Door tusschenspreecken, en belofte, en kloeck beleit?[1167]

D a v i d :
Dees rijxkoorts heeft zich reede in 't hart des rijx gespreit.
Wy zien geen middelen dien brant zoo dra te koelen.
Het krancke lichaem van den staet, benaeut aen 't woelen,
En flaeu van krachten, geeft den staetarts noch te raên
Of 't maghtigh zy dien stoot en aenval uit te staen.[1172]
Wy hebben niettemin, of Godt ons troost gewaerdight,[1173]
Ons dochter Thamar, op haer aenstaen, afgevaerdight,[1174]
En wachten tijding, zoo misschien die eedle ziel
Door licht betrouwen niet in broeders ongunst viel.[1176]

A e r t s p r i e s t e r s :
De broeder was dus lang haer wonder wel gewogen.[1177]

D a v i d :
Noch heeft hy haer vermomt vertreckende bedrogen,[1178]
Doch eerst zich zelven, door zijn bloetraên aengestoockt,[1179]
Daer nu het gansche lant te jammerlijck af roockt.[1180]

A e r t s p r i e s t e r s :
Waer recht in zwang, dit stont dien bloetraet eerst te boeten.[1181]

1158 *in 't blancke harrenas:* te verbinden met *te gorden*.
1159-60 Gelijk eertijds voor Jericho geschiedde.
1162 *rouwe:* verdriet.
1163 *betrouwt:* vertrouwt er op, dat.
1165 *toegekeurt:* toebedeeld.
1166 *rijxgloet:* brand in de staat.
1167 *tusschenspreecken:* vgl. vs. 1104.
1172 *maghtigh:* in staat; *uit te staen:* te doorstaan.
1173 *of Godt ons troost gewaerdight:* in de hoop dat God ons troost waardig zal keuren.
1174 *aenstaen:* aandrang.
1176 *Door licht betrouwen:* door te goed van vertrouwen te zijn; *in ongunst viel:* zijn genegenheid verbeurde.
1177 *wel gewogen:* genegen (*Ned. Wdb.* IV, 2118).
1178 *Noch:* toch; *vermomt vertreckende:* onder een voorwendsel vertrekkende.
1179 *bloetraên:* zie vs. 884.
1180 *Daer af:* waarvan, waardoor; *te jammerlijck:* zeer betreurenswaardig.
1181 Als het recht zijn vrije loop had, dan moesten die raadgevers daarvoor eerst boeten.

D a v i d :
Een eigen huisgenoot treet zijnen heer met voeten,

Achitofel, bewust van 't hofgeheimenis,[1183]
Die lang gemeenzaem met den koning ging ten disch;
Een wonde in onze borst: maer gaende slimme gangen,[1185]
Wat wonder waer 't, zoo hy in zijnen strick bleef hangen,[1186]
De steen, om hoogh gesmackt, quaem vallen op zijn hooft!

A e r t s p r i e s t e r s :

Ruimt gy Jerusalem, als balling, dat verdooft[1188]
Den glans der majesteit, dus lang by alle volcken[1189]
Aenbiddelijck, zoo wijt de hemel hangt met wolcken
Betrocken: en wat hoop van Sion weêr te zien?

D a v i d :

Verdooft het min mijn' glans, den vader op de knien[1192]
Zien leggen voor den zoon, hem smeecken om genade;[1193]
En hachelijck of my het smeecken quaem te stade.[1194]
d'Aenstoockers van dit quaet, te gruwelijck verwoet,[1195]
By zich veroordeelt, geen gerustheit zien te moet,[1196]
Zoo lang de voorzaet leeft, en leght op zijne luimen,[1197]
Om t'achterhaelen, die hem 't erfdeel leerden ruimen,[1198]
Waerover hy, gezalft van Godt, den troon bezat.

J o a b :

Indien gy 't vlieden stemt, ten minste laet de stadt[1200]
Verzien met eenen glans en koningklijcken luister[1201]
Van bedtgenooten: recht gelijck de zon, by duister
Beneên de kim gedaelt, noch gansch niet onder gaet,
Ten zyze een wijl een streeck van glanssen na zich laet,[1204]
Getuigen dat het licht te water, na'et verdwijnen[1205]
In 't westen, weder uit den oosten zal verschijnen.

A e r t s p r i e s t e r s :

De veltheer vat het recht: dat 's raetzaem en gegront.[1207]

D a v i d :

1183 *bewust van 't hofgeheimenis:* op de hoogte van de geheimen van het hof.
1185 *maer gaende slimme gangen:* maar nu hij verkeerde wegen gaat.
1186 *in zijnen strick:* in de door hem zelf gespannen strik.
1188 *Ruimt:* verlaat.
1189 *dus:* zo.
1192 *den vader:* mij als vader.
1193 *leggen:* liggen.
1194 Terwijl het nog onzeker zou zijn of mij het smeken baten zou.
1195 *te:* zeer.
1196 *By* (door) *zich veroordeelt:* zich zelf bewust van hun schuld.
1197 *de voorzaet:* de vader (David); *leght op zijne luimen:* op de loer ligt.
1198 *achterhaelen:* zich wreken op; *ruimen* vgl. vs. 1188.
1200 *stemt:* besluit tot.
1201 *Verzien met:* voorzien van.
1204 *streeck:* strook
1205 *Getuigen:* als getuigen.
1207 *vat het recht:* heeft een juist inzicht.

Ick had dien voorslagh op de tong, en in den mont,[1208]
En vind geraden tien van mijne bedtgenooten
Te laeten in het hof. nu echter eens gesloten[1210]
Of niet het heilighdom, en priesterlijck geslacht,

1208 *voorslagh:* voorstel.
1210 *gesloten:* besloten.

En wat Godts hutte dient zal volgen. men verwacht[1212]
d'Aertspriesterlijcke stem. wy stellen 't aen uw oordeel.[1213]

A e r t s p r i e s t e r s :
Al wat uw majesteit, Godts majesteit tot voordeel,
Geraden vint en nut, bestemt d'aertspriester mê.[1215]

D a v i d :
Zoo rept u daetelijck, en houdt u t'samen ree:
Want ons gelegenheit van uur tot uur wort slimmer.[1217]
Levyt en bontkist voor, dan 't hof en joffrentimmer.[1218]
Laet Kreeth, en Pleeth, en al het regement van Geth[1219]
Den hindertoght bekleên, dat niemant ons belett',[1220]
Van 't zuiden opkoome, in den staert sla met den degen.

A e r t s p r i e s t e r s :
Wy reppen ons: wy gaen. Godt geve u zijnen zegen.

D a v i d :
Heer Joab, ruck al uw gewapenden by een.[1223]

J o a b :
Genadighste, terstont. maer langs wat heirbaen heen
Getrocken, veiligh voor den snellen scepterrover.[1224-25]

D a v i d :
De Beeckpoort uit, de brugh der beecke Cedron over,[1226]
Naer stadts Olijfbergh, op Bahurim oostwaert aen.[1227]
De wegh valt reisbaer, om het rijzen van de maen.[1228]

J o a b :
Daer komt de koningin, bestuwt van bedtgenooten,[1229]
Bedroefde tronien, met traenen overgoten.[1230]

BERSABE. DAVID. BEDTGENOOTEN.

B e r s a b e :
Genadighste, wat raet met onzen Salomon,[1231]

1212 *Godts hutte:* vgl. vs. 7 en 10.
1213 *stellen 't:* laten het over.
1215 *bestemt:* keurt goed.
1217 *gelegenheit:* toestand; *slimmer:* slechter.
1218 *joffrentimmer:* de vrouwen.
1219 *Kreeth en Pleeth:* zie vs. 765; *het regement van Geth* (vgl. 2 *Sam.* 15, vs. 18).
1220 *Den hindertoght bekleên:* de achterhoede vormen.
1223 *ruck by een:* breng samen.
1224-25 Als vraag te lezen.
1226 Zie 2 *Sam.* 15, vs. 23.
1227 Zie 2 *Sam.* 16, vs. 5.
1228 *valt reisbaer:* is geschikt voor de tocht.
1229 *bestuwt van:* omringd door.
1230 *tronien:* gezichten (in Vondels taal nog geen plat woord).
1231 *wat raet met:* wat moet er worden van.

Dit kint, uw' erfgenaem, gevloeckt van Absolon?[1232]
Waer bergen wy uw spruit? wat schaduw zal haer decken?[1233]

D a v i d :
Schep moedt, mijn koningin: wy staen op ons vertrecken.[1234]

1232 *van:* door.
1233 *schaduw:* beschutting; *haer* wijst terug op het vrouwelike woord *spruit*.
1234 *op ons vertrecken:* op het punt om te vertrekken.

Dit kint en gy zult mê. bewaert behoedt ons Godt:[1235]
Wy trecken algelijck een zelve deel, een lot.[1236]
Gy hoeft de zorgh voor 't kint den vader niet te vergen.[1237]
Vergeet de kroonen en de scepters niet te bergen,
Het heilighdom des rijx: vooral vergeet dit niet,
En voort al wat ons nu niet in de zinnen schiet.[1240]
Vertreck, en houdt u reedt met al de koninginnen.

B e d t g e n o o t e n :
Helaes, wat gaet ons aen? wat raeden? wat beginnen?[1242]

D a v i d :
Het is besloten dat gy 't hof bewaeren zult.[1243]

B e d t g e n o o t e n :
Vertrecktge zonder ons? zoo boeten wy de schult
Van anderen alleen. wat ramp wil ons gemoeten![1245]
De vyant zal zijn lust baldaedigh met ons boeten.
Geene onschult, noch bescheit houdt woesten by den toom[1247]
Van reden. och, nu zien wy d'uitkomst van den droom,[1248]
En 't ysselijck gespoock. de leeuw, die 't velt zal winnen,
Mishandelt brullende d'onschuldige leeuwinnen.

D a v i d :
Laet vaeren ydelheit van droom en spoockery.[1251]
Het loop' zoo hoogh als 't wil, men houdt de vrouwen vry.[1252]
Hier valt geen wederstant: de stadt, en 't hof staen open.[1253]

B e d t g e n o o t e n :
Waer bergen wy onze eer. nu zullen wy 't bekoopen:[1254]
Want d'overwinner schat zijne eer te kort geschiet.[1255]
O koning, voer ons mê. behoê ons voor verdriet.

D a v i d :
De Sanhedrin zal zelf 't aentreckend heir gemoeten,[1257]
En offeren beleeft de sleutels aen de voeten[1258]
Des triomfeerders, die den vader overmagh,[1259]

1235 *zult:* moet; *bewaert...:* voorwaardelike zin bij 1236.
1236 *algelijck:* allen te samen; *een zelve:* hetzelfde; accent op *één*.
1237 *vergen:* verzoeken.
1240 *voort:* verder.
1242 Wat zal ons overkomen?
1243 *'t hof bewaeren:* in het paleis blijven.
1245 *wil:* zal; *gemoeten:* wachten.
1247 *bescheit:* verstandig overleg.
1248 *d'uitkomst:* de bevestiging.
1251 *ydelheit van droom:* die nietsbetekenende dromen.
1252 *men houdt de vrouwen vry:* men zal de vrouwen wel sparen.
1253 *valt geen wederstant:* baat geen verzet.
1254 *bergen:* beveiligen.
1255 *schat zijne eer te kort geschiet:* meent dat aan zijn eer te kort gedaan is.
1257 *Sanhedrin:* Joods gerechtshof te Jeruzalem; *gemoeten:* tegemoet gaan.
1258 *offeren beleeft:* vriendelik aanbieden.
1259 *overmagh:* in macht overtreft, overwint, (*Ned. Wdb.* XI, 1906).

En, jammerlijck misleit in zijnen ouden dagh,
Ten rijcke uitschupt. verhaelt hem vaders leste klaghten,[1261]

1261 *uitschupt:* verdrijft.

En droeven uitgang, of 't zijn hart noch moght verzachten.
Men stilt een' leeuw door zoet en minzaem ondergaen.[1263]
Wat hooren wy? hier komt ons dochter Thamar aen.

THAMAR. DAVID. BEDGENOOTEN.

T h a m a r :
Ter goeder uure vinde ick u, heer vader, weder.

D a v i d :
Gy zette uw broeders wrock en blinde gramschap neder?[1266]
Hy luisterde naer u?

T h a m a r :
gelijck een dove rots[1267]
Naer 't ruisschen van de zee. hy bleef verstockt, en trots.

D a v i d :
Zoo hoopten wy vergeefs of gy dit quaet moght heelen.

T h a m a r :
Ick had met mijnen troep omtrent twee derdedeelen
Naer Hebron afgeleght, toen hy ons tegen quam,
En stont op ons bazuin. 'k viel hem te voet. hy nam[1272]
De zuster minnelijck, naer zijn gewoonte, in d'armen,[1273]
En hief haer uit het stof, met hartelijck ontfarmen.
Ick hielt op zijn genade ootmoedigh by hem aen,[1275]
Met een bedruckte stemme, op elcke wang een traen,
En badt, waer 't mogelijck, dien heirtoght noch te staecken,
Te minste vader niet te quetsen, door 't genaecken
Met zulck een vyantschap, noch reuckeloos zijn bloet,
Verkout van ouderdom, t'ontstellen, maer 't gemoedt[1280]
Des vaders, om den zoon tot stervens toe verlegen,[1281]
Te troosten. ick beloof hem al wat vaders zegen
Vermagh, oock zelf de kroon, met een gemeene stem[1283]
En tegenjuichen van geheel Jerusalem,[1284]
By vaders leven, te verzekren, toe te wijden,
Om namaels hierom met zijn' broeder niet te strijden.[1286]
Hy eischt mijn' last te zien. ick nam dien last op my,[1287]
Dit uit te voeren met verlof van vaders zy.
'k Verzekerde hy zou by uitstel meer verwerven,

1263 *ondergaen:* vriendelik behandelen.
1266 *zette neder:* bracht tot bedaren.
1267 Dezelfde vergelijking in *Jeptha*, vs. 1186.
1272 *stont:* bleef staan; *op ons bazuin:* bij het horen van ons bazuingeschal.
1273 *minnelijck:* vriendelik.
1275 *hielt aen op:* drong aan op.
1280 *Verkout:* verkild, verstijfd; *ontstellen:* in beroering brengen.
1281 *verlegen:* wanhopig.
1283 *zelf:* zelfs; *met een gemeene stem:* eenstemmig.
1284 *tegenjuichen:* toejuiching.
1286 *namaels:* later.
1287 *last:* opdracht (lastbrief) *Ned. Wdb.* VIII, 1114); *last:* verplichting.

1290 En badt hem zich noch al zijne afkomst niet t'onterven

Door wapens, en gewelt. hy scheen ten leste een wijl
Te luistren naer dien toon, en liefelijcken stijl:[1292]
Maer uw Achitofel sloegh al dien handel gade,[1293]
Versteurde het gespreck, en keerde 't al ten quade.[1294]
Ten leste zwoer hy, borst met dreigementen uit,[1295]
Indien Jerusalem verhardt den intoght stuit,
Haer poorten en den muur ter aerde toe te slechten.
Zoo luidt zijn afscheit. kies te vlieden, of te vechten.[1298]
Geen middel is'er om zijn gramschap t'ondergaen.[1299]
Hy ruckt al brullende en verbolgen herwaert aen.

B e d t g e n o o t e n :
Zoo brult de jonge leeuw, en dreight de hofleeuwinnen.
Wat raet? wat gaet ons aen? wat zullen wy beginnen?
Tien bedgenooten, elck als een verlaete weeu,
Geschonden, geschoffeert, verslonden van den leeuw.[1304]

T h a m a r :
Zal mijn heer vader dan Jerusalem verlaeten?

D a v i d :
Wy trecken heen, gevolght van alle beyde staeten,[1306]
Het priesterdom, en 't hof, waer d'opperste ons geley.

T h a m a r :
Och, wat ontmoete my een lant- en stadtgeschrey!
Behaeghde 't vader dat uw dochter mê moght trecken.

D a v i d :
Uw blijven zal misschien tot vaders voordeel strecken.
'k Beveel dees schreienden in uwe hoede. keer[1311]
Al wat gy keeren kunt. 'k beveel beschut haere eer,
Gelijck uw moeders. wisch de traenen van uw kaecken.
De slagh, die my raeckt, zal een iegelijck niet raecken.[1314]

T h a m a r :
Helaes, verlaet gy ons,in dezen droeven schijn?[1315]

B e d t g e n o o t e n :
Och, geeftge duiven, die toch zwack en weerloos zijn,
In 's havix klaeuwen?

D a v i d :

1292 *liefelijcken stijl:* vriendelike wijze van spreken.
1293 *handel:* onderhandelingen, besprekingen.
1294 *Versteurde:* deed afbreken.
1295 *borst uit:* viel uit.
1298 *afscheit:* laatste woord.
1299 *ondergaen:* tot bedaren brengen.
1304 *geschoffeert:* onteerd.
1306 *staeten:* standen.
1311 *Beveel:* vertrouw toe; *keer:* wend af, verhoed.
1314 *een iegelijck niet:* niet ieder.
1315 *schijn:* toestand.

dit 's besloten by ons allen.[1317]

1317 *by:* door.

B e d t g e n o o t e n :
Most dan dit heiloos lot ons juist ten deele vallen?

D a v i d :
Gy zijt geluckiger dan wy, en zet geen' stap
Den drempel over; wy gaen heene in ballingschap,
Onzeker waer men zal ter neder slaen in 't ende.[1321]

T h a m a r :
Mevrouwen, weest getroost. wat jammer, wat elende[1322]
U overkomt, dat komt my over. broeder zal[1323]
Zich draegen, als 't betaemt, zijn zuster te geval.[1324]

D a v i d :
Welaen dan, weest getroost, en wilt op Godt betrouwen,
Die ons met blyschap wil vergaderen. mevrouwen,[1326]
Mijn dochter, dat ick u voor 't leste eens kuss'. 't is tijt
Te scheiden voor een wijl. waertoe al dit gekrijt?
Dit schreien baet niet. nu mijn dochter, troost dees droeven,
U zelve mê. schep moedt. de hemel wil beproeven[1330]
Wat ons gedult vermagh.[1331]

T h a m a r :
och vader, gaet gy heen?

B e d t g e n o o t e n :
Hy gaet in ballingschap, verlaet ons hier alleen.

T h a m a r :
Naerdien het Godt belieft, laet u een hart inspreecken.[1333]
Wat my belangt: betrouwt u zal geen hulp ontbreecken.
'k Heb broeder menighmael getroost, en neêrgezet,
In zijne ballingschap naer mijne maght geredt.
Wat leedt hy niet, vervolght, gelastert, en besproken,[1337]
Schoon hy rechtvaerdigh zich aen Ammon had gewroken!
Noch loof ick niet dat hy zijn lijden eeuwigh kaeut,[1339]
Uit wraeck zijn vaderlant en vaders hart benaeut,
Daer hy de kroon in spant. Godt straff' den raet, die wrockend[1341]
Den jongling stijft in 't quaet, zoo groot een quaet berockent,
Den vader en den zoon gescheiden houdt, en lacht

1321 *ter neder slaen:* zich neerzetten, zich vestigen.
1322 *weest getroost:* schept moed.
1323 *komt my over:* treft mij.
1324 *zich draegen:* zich gedragen; *te geval:* ter wille van, ten dienste van (*Ned. Wdb.* IV, 1900).
1326 *wil vergaderen:* moge herenigen.
1330 *wil beproeven:* wil onderzoeken, de proef nemen.
1331 *gedult:* lijdzaamheid.
1333 *een hart:* moed.
1337 *besproken:* synon. van belasterd.
1339 *loof ick:* keur ik goed; *eeuwigh kaeut:* steeds wrokkend blijft herdenken.
1341 *Daer hy de kroon in spant:* waarin hij de eerste plaats bekleedt; *den raet:* de raadgevers.

In zulck een lantbederf. de koning moet te nacht,[1343-441344]

1343-44 *lacht in:* zich lachend verheugt in.
1344 *lantbederf:* ramp voor het land; *te nacht:* deze nacht.

Versteecken in een hol, en onderaerdtsche kuilen,[1345]
Zich met zijn koninginne en erfgenaem verschuilen:
Wy mogen veiligh in het hof te ruste gaen.

B e d t g e n o o t e n :

Godt geef dat dit, gelijck gy voorspelt, magh beslaen.[1348]

T h a m a r :

Men spoet de reis met kracht: zy hoeven tijt te winnen:[1349]
Laet ons terwijl in 't hof vergaêren onze zinnen,[1350]
Verstroit door al 't gewoel. vertreckenwe aen een zy.[1351]
Nu ebt hier 't heil van 't hof: verwachtenwe 't gety.[1352]

D a v i d :

Jordaen, die, boven stont, beneden[1353]
Den doortoght schonckt, door Godts gena,
Aen 't heilrijck heir van Josua,[1355]
Een wonder voor den onbesneden:[1356]
Waerna de stammen, rijck van buit,
De dertigh rijcken deelden uit:[1358]
Nu hoeftge uw water op te trecken,[1359]
Te stoppen uwe glaze kruick,[1360]
Op dat de koning, stil, ter sluick,
Uw kil doorwaede, en zich magh decken[1362]
In een woestijne voor zijn kint,[1363]
Van hem zoo vaderlijck bemint.[1364]
Och, Absolon, geen vrouweliefde,
In tonder van het jonge bloet[1366]
Gevat, ontsteeckt met zulck een' gloet,[1367]
Als gy het hart van vader griefde.[1368]
Wat hadge my, nu afgeslooft,
Met uwen bloessem niet belooft![1370]
'k Heb Jonathan, in 't velt verslagen,

1345 *Versteecken:* verscholen.
1348 *voorspelt:* blijkens het versritme met accent op de eerste silbe; *beslaen:* goed aflopen.
1349 *spoet:* bespoedige; *zy hoeven:* zij hebben het nodig.
1350 *vergaêren onze zinnen:* tot bezinning komen.
1351 *vertreckenwe:* laten wij ons terugtrekken.
1352 *ebt:* vloeit terug, gaat achteruit; *'t gety:* de vloed.
1353 Herinnering aan *Jozua* 3. vs. 16-17; *boven stont:* in de bovenloop bleef stilstaan.
1355 *heilrijck:* gezegende.
1356 *onbesneden:* heiden.
1358 *deelden uit:* onderling verdeelden (zie *Jozua* 12, vs. 7-24, waar er 31 genoemd worden).
1359 *hoeftge:* is het nodig dat ge.
1360 *glaze kruick:* de bekende mythologiese voorstelling van een rivier als een godheid die uit een kruik het water laat stromen (Vgl. b.v. Vondel's *Rijnstroom*, vs. 68-70 in dl. 3, blz. 291).
1362 *kil:* bedding.
1363 *woestijne:* woeste streek.
1364 *Van:* door.
1366 *In tonder gevat:* in ontbrandbare stof (zwam) terechtgekomen.
1367 *ontsteeckt:* ontbrandt.
1368 De bedoeling is: als uw vader gevoelde toen gy zijn hart zo smartelik troft (*griefde*).
1370 *Met uwen bloessem:* met uw frisse, jeugdige kracht.

Mijn' halsvrient, die mijn leven stut,
Voor vaders blinden wrock beschut,
Zoo niet betreurt: leght gy my laegen?[1371-74]

1371-74 Zie 2 *Sam.* 1, vs. 11-12; *Zoo niet:* niet zó zeer.

Doorstietge my, gy zoudt, ô smert!
Uw hart doorstooten in mijn hart.[1376]
O hof, 'k getroost my u te missen.[1377]
d'Alziende kent hier d'oirzaeck af.[1378]
Hy kan, na d'uitgestaene straf,[1379]
De traenen van mijn aenzicht wissen.
't Verschiltme luttel of ick leef,[1381]
Als Godt het Absolon vergeef.[1382]
'k Laet d'uitkomst van mijn leedt den oppersten bevolen.[1383]
Hy heeft den pael gestelt, hoe lang my staet te doolen.[1384]
Hier komen Levys zoons gepaert ter hutte uittreên,[1385]
De Godtskist volghtze, met d'aertspriestren. gaenwe heen.
Dat my de koningin, met onzen jongen zoone
En 't vrouwentimmer, volg'. de toeverlaet der kroone,[1388]
Helt Joab volge ons, en al 't hof, en lest de wacht
Des burghs, gesloten met de trouw van d'oorloghsmaght.[1390]

REY VAN LEVYTEN.

Z a n g :
Wat was 't een heerlijck praelen,
Toen gansch Jerusalem,
Een hart, een ziel, een stem,[1393]
Helt David in quam haelen!
Die op het punt van 't slaghzwaert,
Den Filistijn ontrooft,
Hun toonde 't reuzenhooft,
Dat flus al 't heir verdaghvaert.[1398]
Men zagh den helt geleien,
Daer hy met eere tradt
Ter poorte in van de stadt,[1399-1401]
Op bommen, en schalmeien.[1402]
Men hoorde joffrekeelen,

1376 *Uw hart doorstooten in mijn hart:* in mijn hart heb ik het uwe opgenomen: dat zou dus tegelijk getroffen worden.
1377 *'k getroost my:* ik berust er in.
1378 *hier af:* hiervan.
1379 *na d'uitgestaene straf:* nadat ik mijn straf ondergaan heb. David beschouwt dus hier het lot dat hem trof als een straf des hemels voor zijn zonden.
1381 *'t Verschiltme luttel:* 't is mij onverschillig.
1382 *Als:* mits.
1383 *'k Laet bevolen:* ik laat over.
1384 *pael:* grens.
1385 *Levys zoons:* de Levieten, vgl. vs. 5; *hutte:* vgl. vs. 10.
1388 *'t vrouwentimmer:* de gezamenlike vrouwen.
1390 De betekenis van deze regel is ons niet duidelik. Is de bedoeling dat de burcht tot nu toe beveiligd was door een trouwe krijgsmacht?
1393 Accent op *één*.
1398 *flus:* kort te voren; *verdaghvaert:* uitdaagt (zie 1 *Sam.* 17, vs. 10).
1399-1401 Zie 1 *Sam.* 18, vs. 6-7.
1402 *bommen en schalmeien:* trommels en fluiten.

Gestelt op Jesses lof[1404]
Hem voortreên op het hof,

1404 *Gestelt op Jesses lof:* gestemd om de lof van Jesse (eigenlik Jesse's zoon, zie *Inhoudt* r. 1) te verkondigen.

En dezen, lofzang speelen:
Wie staet nu niet verwondert?
Om Geth het hooft te biên
Sloegh koning Saul tien-
Helt David honderthondert.[1410]

T e g e n z a n g :

Nu treckt 's rijx heilant heenen,[1411]
Die dertigh jaeren prat[1412]
Den stoel des rijx bezat,[1413]
Baervoets, met bloote beenen,
Het hooft met rouw behangen,
Van jaeren overlast.[1416]
De traenen rollen vast,[1417]
En bigglen langs de wangen.
Nu moet hy nootdruft prachen,[1419]
In ballingschap versmaet,
Gevloeckt, vervolght, gehaet,
Den vyant hooren lachen.
Al 's helts doorluchte daeden
Vergeet men. is 't niet snoot?[1424]
Zijn hof- en dischgenoot[1425]
Durf zijnen heer verraden.[1426]
Al 't stamhuis, vol geschater,[1427]
Bestormt des vaders troon,
Verslingert op den zoon.[1429]
Het valt hem toe, als water.[1430]

S l o t z a n g :

De koning leerde ons niet te bouwen
Op menschen reuckeloos,
Lichtvaerdigh, los, en broos,[1433]
Maer met een onverwrickt betrouwen
Op Godt alleen te staen.[1435]
De weerelt, als de maen,
Is wisselbaer, dan heel volscheenen,[1437]
Dan half, dan minder, dan verdweenen.
Wat 's nu 't gekroonde hooft?

1410 *honderthondert:* tienduizend.
1411 *heilant:* redder.
1412 *prat:* trots, fier.
1413 *Den stoel bezat:* op de troon zetelde.
1416 *overlast van:* te zwaar beladen met.
1417 *vast:* intussen.
1419 *nootdruft prachen:* zijn levensonderhoud bedelen.
1424 *snoot:* schandelik.
1425 *Zijn hof- en dischgenoot:* Achitofel.
1426 *durf:* durft.
1427 *Al 't stamhuis:* de gehele stam.
1429 *Verslingert op:* biezonder gesteld op (zonder ongunstige kleur).
1430 *Het valt hem toe:* men valt hem bij, kiest zijn partij.
1433 *los:* loszinnig.
1435 Op God alleen te vertrouwen.
1437 *wisselbaar:* wisselend.

1440 De glans is uitgedooft.

Het vyfde bedryf.

ABSOLON. ACHITOFEL.

A b s o l o n :
Zoo wort Jerusalem gewonnen zonder slagh:[1441]

A c h i t o f e l :
En niet door laegen, maer by schoonen lichten dagh.[1442]

A b s o l o n :
Deze avontzon van 't hof gaet snel in 't oosten onder:[1443]

A c h i t o f e l :
En tegens haer natuur. wie zagh oit grooter wonder![1444]

A b s o l o n :
Het is geraên dat zy de reedtste haven kies'.[1445]

A c h i t o f e l :
Nu haer in 't zogh gevolght. ons dient geen tijtverlies.[1446]

A b s o l o n :
Hy is gewapent, en gevaerlijck aen te rannen.[1447]

A c h i t o f e l :
Wat 's Davids lijfwacht? slechts een hantvol bloode mannen.[1448]

A b s o l o n :
Acht Davids helden niet zoo bloode, en zonder moedt:

A c h i t o f e l :
Die zinckt, en geeft u 't velt ten beste, indien gy spoet.[1450]

A b s o l o n :
Men waeg' geen' voortogt. laet ons 't gros van 't leger wachten.[1451]

A c h i t o f e l :
Men gunze tijt noch rust: men laetze niet vernachten.[1452]

A b s o l o n :

1441 *wort:* werd.
1442 *laegen:* hinderlagen.
1443 Spotternij, omdat David naar het Oosten gevlucht was.
1444 *tegens haer natuur:* omdat de zon in 't Westen daalt.
1445 *reedtste:* dichtst bij zijnde.
1446 *in 't zogh* (scheepsterm): op de voet.
1447 *aen te rannen:* om aan te vallen.
1448 *bloode:* laffe.
1450 *Die:* nl. die moed; *geeft u 't velt ten beste:* laat het terrein voor u vrij; *spoet:* u haast.
1451 Laten wij niet te vlug vooruit trekken, maar wachten tot het leger voltallig is.
1452 *vernachten:* de nacht (ongestoord) doorbrengén.

Men stell' dit wijslijck uit, en volghze niet te dra.

A c h i t o f e l :
Een rijpe krijghskans wint by uitstel niet dan scha.[1454]

1454 *niet dan:* niets dan, slechts.

A b s o l o n :
Met noot en wanhoope is het zorgelijck te vechten:[1455]

A c h i t o f e l :
En zonder vechten is 't oneffen niet te slechten.[1456]

A b s o l o n :
Wy zijn d'oneffenheit te boven in dit rijck.

A c h i t o f e l :
Zoo David aenwast, staet zijn maght met u gelijck.[1458]

A b s o l o n :
Daer hoeft noch tijt toe, om in krachten aen te groeien.[1459]

A c h i t o f e l :
Zie toe uw telgh is teêr, en effen aen het bloeien.[1460]

A b s o l o n :
De stammen stutten ons. wy zitten op den troon:

A c h i t o f e l :
Zoo vast niet, of de kans des vyants staet noch schoon.

A b s o l o n :
Wie kans ziet ruimt zoo licht geen' rijxstoel, en zijn veste.[1463]

A c h i t o f e l :
Men gaet te rugge, en waeght een grooter sprong ten leste.[1464]

A b s o l o n :
Hij springe zoo hy kan. wy wonnen dit vooruit.[1465]

A c h i t o f e l :
Men schutt' zijn' loop, of wacht u voor den wederstuit.[1466]

A b s o l o n :
Zoo stuit het op dien burgh, die koningklijcke muuren.[1467]

A c h i t o f e l :
Een leger om een stadt kan stadt en burgh verduuren.[1468]

1455 *zorgelijck:* gevaarlik.
1456 *'t oneffen te slechten:* de moeielikheden uit de weg te ruimen.
1458 *aenwast:* zijn krijgsmacht vergroot.
1459 Daar zal tijd voor nodig zijn.
1460 *uw te'gh is teer:* uw gezag is nog zwak; *effen:* pas
1463 *ruimt:* verlaat.
1464 *en waeght:* om daarna te wagen.
1465 *wy wonnen dit vooruit:* wij hebben deze voorsprong gekregen.
1466 *schutt':* houde tegen; *wederstuit:* reactie.
1467 *Zoo stuit het:* dan stuit de aanval af.
1468 *kan verduuren:* kan (het als belegeraars) langer volhouden dan.

A b s o l o n :
Verduurt de hongersnoot zoo groot een leger niet.[1469]

1469 Maar de hongersnood houdt het nòg langer vol, d.w.z. tegen de hongersnood zal een zo groot leger niet bestand blijken.

A c h i t o f e l :
Wie spijst de stadt, die zich rontom besloten ziet?[1470]

A b s o l o n :
Men hoeft veel duizenden om zoo een stadt te sluiten.

A c h i t o f e l :
Hy kan een leger voên op roven, en op ruiten.[1472]

A b s o l o n :
Een rover houdt geen' stant, en wort van elck gehaet.

A c h i t o f e l :
Uw vader onderhiel op lantroof zich in staet.[1474]

A b s o l o n :
Al vlughtende, en liet zich gelijck een haes verjaegen.

A c h i t o f e l :
Zoo weet een kleine muis een' grooten leeuw te plaegen.

A b s o l o n :
Gy zijt te driftigh: denck de nacht is voor de poort.[1477]

A c h i t o f e l :
Met mindre moeite wort aenwassend quaet gesmoort.[1478]

A b s o l o n :
Men wachte ons voetvolck in: het komt vast aengetogen.[1479]

A c h i t o f e l :
Eer dit genaeckt is ons de vogel al ontvlogen.

A b s o l o n :
'K bedanckme zijne vlught. hy liet ons 't warme nest:[1481]

A c h i t o f e l :
Om elders uit te broên een schrickelijcker pest.[1482]

A b s o l o n :
En waer toch? in een hol, en duistre moortspeloncken?

A c h i t o f e l :
Die broeden tigers uit. my dunckt ick hoorze roncken.[1484]

1470 *besloten:* in gesloten (vgl. *sluiten* in vs. 1461.
1472 *ruiten:* plunderen (*Ned. Wdb.* XIII, 1782).
1474 Uw vader hield zich in leven door in het land te roven (bij de achtervolging door Saul).
1477 *driftigh:* voortvarend, ongeduldig.
1478 Als het kwaad nog aan het groeien is, wordt het met minder moeite onderdrukt.
1479 *wachte in:* wachte af; *vast aengetogen:* reeds opgetrokken.
1481 *'K bedanckme zijne vlught:* ik ben verheugd over zijn vlucht (*Ned. Wdb.* II, 1124).
1482 *pest:* ramp.
1484 *roncken:* klanknabootsend woord voor allerlei diergeluiden.

A b s o l o n :

Misgunze niet te nacht te rusten met gemack.

A c h i t o f e l :

Lang rusten geeft u kans, die schoon staet, eenen krack.[1486]

1486 *geeft u kans een krack:* vernietigt uw kans.

A b s o l o n :
'T zal eer dry dagen hun noch vroegh genoegh opdaegen.[1487]

A c h i t o f e l :
Zoo spant gy 't paert niet voor maer achter uwen wagen.

A b s o l o n :
Zoo holt mijn wagen niet te snel met lijfs gevaer.[1489]

A c h i t o f e l :
Wint vader tijt, zoo raeckt hy daetlijck weder klaer.

A b s o l o n :
Wy zullen rijper op dien voorslagh ons beraden.[1491]
Wat raet gy meer?

A c h i t o f e l :
noch sta ick om een zaeck beladen.[1492]

A b s o l o n :
Laet hooren wat u dunckt.

A c h i t o f e l :
een schrickelijck getal[1493]
Hangt noch in twijfel aen wat kant het hellen zal,[1494]
Waer hoop van winste, waer meer vrees is voor verliezen.
De weereltwijsheit raet de beste kans te kiezen.
Wie d'eene zijde kiest, staet d'andere in het licht.[1497]
Dat weiflen houdt de schael des staets in wederwight.[1498]
Hier grenst het bloet te na. al twisten zoon en vader,[1499]
Zy smilten licht in een, verzoenen zich te gader:[1500]
Dan staet hun aenhang blanck: dies is 't geraên in 't kort[1501]
Iet aen te rechten, dat gy onverzoenbaer wort[1502]
By vader, die u mint, ten minste in schijn voor d'oogen.[1503]
Zoo staet uw zetel vast, door aenwas van vermogen.[1504]
Indien gy zulck een daet groothartigh durft bestaen,[1505]

1487 *'T zal hun opdaegen:* Het (nl. onze aanval) zal hen verrassen; *eer dry dagen:* eer drie dagen verstreken zijn, na drie dagen.
1489 *lijfs gevaer:* gevaar voor mijn leven.
1491 *op dien voorslagh:* over dat voorstel.
1492 *beladen om:* bezorgd over.
1493 *getal:* aantal (landgenoten).
1494 *aen wat kant het hellen zal:* welke partij het zal kiezen.
1497 *in het licht:* in de weg.
1498 *wederwight:* evenwicht.
1499 *Hier grenst het bloet te na:* in dit geval zijn de strijdenden elkander te na verwant.
1500 Zij worden het licht eens.
1501 *blanck:* weerloos (*Ned. Wdb.* II, 2783); vgl. vs. 926.
1502 *Iet aen te rechten:* iets te ondernemen.
1503 *in schijn voor d'oogen:* schijnbaar.
1504 *vermogen:* macht.
1505 *groothartigh:* moedig; *bestaen:* ondernemen.

Al 't weiflend volck zal, als een weeghschael, overslaen.[1506]

A b s o l o n :
Wat voor een daet hebt gy by uwen raet besloten?[1507]

1506 *overslaen:* (naar uw zijde) doorslaan; vgl. het beeld in 1494 en 1498.
1507 *by uwen raet besloten:* ingesloten bij uw raad, d.i. hebt gij met uw raad op het oog.

A c h i t o f e l :
Beslaep in 't openbaer uw vaders bedtgenooten,
Op 't hooge dack van 't hof. schuif op de tentgordijn,[1509]
Dat vry de morgenzon den bruidegom beschijn'.
Hy liet zijn vrouwen tot een blijck van heerschappye.
Verdoof dien naglans. sterck zoo Nathans profecye,[1512]
Daer hy dien schuldigen aen moort en overspel
Rechtvaerdigh mede dreighde, uit kracht van Godts bevel.
En of men 't lastren wil, gelijck verbode spijze[1515]
Te smaecken met de tong: dit 's d'Asiaensche wijze.[1516]
Wie 's voorzaets vrouwen daer in d'armen neemen derf,[1517]
Die spant de kroon in 't rijck, gewettight tot dit erf.[1518]
Al 't volck zal roepen: noit zal Davids hart dien laster[1519]
Quijt schelden zulck een' zoon. de vader zat noit vaster.[1520]

A b s o l o n :
Zoo stelt men 't volck gerust. dat's onverzoenbre stof.
Laet tenten spannen, op het gulden dack van 't hof,
En koninglijck bancket opdisschen. zegh mevrouwen,[1523]
't Gelieve haer te nacht den koning t'onderhouwen,[1524]
Gelijck de voorzaet, met een hart van min doorstraelt,[1525]
In haeren schoot, vol weelde en wellust, wert onthaelt.[1526]
Men wellekome ons hier, en zonder lang beraeden.
Daer keeren Levys zoons, met heilighdom geladen.[1528]
d'Aertspriesters volgen. hoe waeit ons die wint in 't zeil![1529]

AERTSPRIESTERS. ABSOLON.

A e r t s p r i e s t e r s :
Geluck zy Absolon. wy wenschen spoet en heil[1530]
Den nieuwen koning, met de nieuwe heerschappye.
Dat die den stammen tot geluck en heil gedye.

A b s o l o n :
Eerwaertste vaders, hoe? en keert gy wederom?

1509 *op:* open.
1512 *sterck:* bevestig; *Nathans profecye:* zie 2 *Sam.* 12, vs. 11-12.
1515 *lastren:* afkeuren (*Ned. Wdb.* VIII, 1129).
1516 *smaecken:* proeven; *d'Asiaensche wijze:* de zede van Azië.
1517 *'s voorzaets:* van zijn vader; vgl. vs. 1525; *derf:* mag.
1518 *spant de kroon:* wordt heerser; *gewettight tot dit erf:* wettig erkend als erfelik bezitter van het rijk.
1519 *laster:* smaad.
1520 *de vader zat noit vaster:* nl. op zijn troon dan gij daarna zult zitten.
1523 *bancket opdisschen:* maaltijd aanrichten.
1524 *te nacht:* deze nacht; *onderhouwen:* gezelschap houden.
1525 *van min doorstraelt:* door liefde bezield (oorspr. doorboord).
1526 *onthaelt:* ontvangen.
1528 *Levys zoons:* de Levieten; *met heilighdom geladen:* de bondskist torsend; vgl. vs. 1534-35.
1529 *hoe waeit ons die wint in 't zeil:* wat loopt ons alles mee!
1530 *spoet:* voorspoed.

Verstaeckt gy vader van Godts troost, het heilighdom?[1534]

A e r t s p r i e s t e r s :

Gy zoons van Levi, draeght de Godtskist in de hutte.

1534 *Verstaeckt:* beroofdet.

De tegenwoordigheit des oppersten beschutte
De spruit van Jesse, en 't rijck, en hanthaef 's hemels zaeck.[1537]
De pais bezitte 't hof. had Thamars tusschenspraeck[1538]
't Geschil gemiddelt, och, wy klaegen 't Godt met zuchten,[1539]
De vader hoefde voor den zoone niet te vlughten.
Men had de bondtkist op 's olijfsberghs kruin gezet.[1541]
Wy vraeghden Godt om raedt, ons aenschijn in 't gebedt
Gekeert ten oosten, om te zien wat glans, wat klaerheit
Uit Arons borstgesteent, waerinne Licht en Waerheit[1544]
Met kunst gesneden staen, zich openbaeren zou:
Maer niets verscheen ons, dies uw vader liever wou
Dat wy en 't heilighdom weêr stêwaert zouden keeren,
En vreedzaem daer den zoon, des vaders nazaet, eeren.
Nu d'opperste gehengt dat d'een den andren wijck',[1549]
Verheugen wy ons noch: naerdien de kroon van 't rijck[1550]
Niet afdwaelt van het bloet, maer van den outstgeboren[1551]
Bemaghtight wort, gelijck een lot hem toebeschoren.[1552]
Wy zijn beraden ons te houden aen de kroon,[1553]
t'Aenbidden dien wy zien gewettight op den troon.
Wy eerden vader, toen hy 't roer hiel van Godts staeten:
Nu dees de hulck des rijx, de hooftstadt, heeft verlaeten,[1556]
Ontslaet ons zijn vertreck van onzen hoogen eedt.
Wy eeren die den stoel in vaders stê bekleet,[1558]
Betrouwen dat de zoon, niet minder dan de vader,[1559]
Den godtsdienst eeren zal.

A b s o l o n :
nu Arons zoons, treet nader.
Treet nader Abjathar, en Sadock. neemt ons hant[1561]
Tot een verzekeringe en heiligh onderpant
Van ons genade, die het wetboeck zal hanthaven,[1563]
Niet min dan vader. helpt ons door uwe offergaven
By Godt verzoenen in uwe aendacht, en 't gebedt.[1565]
Volhart, gelijck gy plaght, in yver voor de wet.

1537 *De spruit van Jesse:* David (vgl. *Inhoudt* r. 1).
1538 *bezitte:* neme bezit van; *tusschenspraeck:* inmenging.
1539 *gemiddelt:* door bemiddeling vereffend.
1541 *op 's olijfberghs kruin:?* Om als teken van de herstelde vrede van alle zijden gezien te worden?
1544 *Arons borstgesteent:* in de schittering openbaarde zich de wil der Godheid (zie de Aant. op blz. 806 van deel 3).
1549 *gehengt:* toelaat.
1550 *noch:* nochtans.
1551 *afdwaelt van het bloet:* voor het geslacht verloren gaat; *van:* door.
1552 *lot:* toegewezen bezit (*Ned. Wdb.* VIII, 3056); *toebeschoren:* toebedeeld.
1553 *wy zijn beraden:* wij hebben besloten.
1556 *de hulck des rijx:* gewoonlik: het schip van staat; hier toegepast op de zetel van de regering (*Ned. Wdb.* VI, 1299).
1558 *den stoel bekleet:* de troon bezit.
1559 *Betrouwen:* vertrouwen.
1561 *Abjathar* (zie Gebroeders) en *Sadock:* priesters, die David trouw bleven (2 *Sam.* 15, vs. 27-29).
1563 *ons genade:* onze gunstige gezindheid jegens u.
1565 *uwe aendacht, en 't gebedt:* uw vrome gebeden.

Wy willen tienden noch uw hantvest niet verminderen.[1567]

1567 *hantvest:* privileges, voorrechten.

Besneên noch onbesneên zal uwen dienst behinderen.[1568]
De godtsdienst ga, gelijck voorheene, in vollen zwang.[1569]
't Ontvouwen van de wet, het offer, koorgezang,[1570]
De hooghtijt drymael 's jaers, de vreught der nieuwe maenen,[1571]
De godtsdraght, het gejuich van volck en onderdaenen,[1572]
Op klinckende bazuin, schalmey, en harp, en fluit,[1573]
Verduure mijn gebiet, alle eeuwen in en uit.[1574]
Gaet heene, en onderstut mijn' stoel met uw gebeden.[1575]
Ter goeder uure komt hier Chusaï aengetreden.[1576]

CHUSAÏ. ABSOLON. ACHITOFEL.

C h u s a ï :
Geluck den koning, van zijn vaders raet en vrient.

A b s o l o n :
Zijt gy dat, Chusaï?

C h u s a ï :
'k heb vader trouw gedient,
Terwijl 't geluck hem diende, en nu hy, out van jaeren,
Onmaghtigh wort, en u den rijxstoel laet bewaeren,[1580]
Nam ick mijn afscheit. hy ontsloeghme van dien eedt.
Nu komen wy u t'huis, tot 's konings dienst gereet.[1582]
Belieft het u, gy mooghtme, als vader eer, gebruicken,[1583]
Ter eere van uw kroon. men ziet uw jeught opluicken,[1584]
Gelijck een schoone bloem, wanneer de nacht verdwijnt,
De zon de hoven met een' verschen glans beschijnt.[1586]

A b s o l o n :
Gy komt hier juist te pas, tot onzen dienst genegen.
Men roepe Achitofel. het lust ons t'overweegen
Uw beide raeden, waer men 't eerste heil in stell'.
Laet hooren, Chusaï, gy mede, Achitofel,
Zoo lang, als hofraên, in heer vaders dienst gehouden.
Wy luisteren naer u, als naer ons staetvertrouden.[1592]

1568 *Besneên noch onbesneên:* Joden noch heidenen; *behinderen:* storen.
1569 *ga in vollen zwang:* worde onbelemmerd uitgeoefend.
1570 *'t Ontvouwen:* de uitlegging.
1571 *hooghtijt drymael 's jaers:* kerkelik feest van voorjaar, zomer en herfst, vgl. *Deut.* 16, vs. 16.; *de vreught der nieuwe maenen:* elke nieuwe maan werd bij de Joden als feestdag gevierd.
1572 *godsdraght:* het omdragen van de Arke des Verbonds, door Vondel vergeleken met de ommegang met het H. Sacrament (*Ned. Wdb.* V, 278).
1573 *schalmey:* herdersfluit.
1574 *Verduure mijn gebiet:* dure langer dan mijn heerschappij, mijn regering.
1575 *stoel:* troon.
1576 *Ter goeder uure:* op een gelukkig ogenblik, als welkome gast; *Chusaï:* zie Inhoudt, r. 42.
1580 *bewaeren:* bezetten.
1582 *komen wy u t'huis:* komen wij weer tot u.
1583 *als vader eer:* gelijk te voren uw vader.
1584 *opluicken:* opengaan.
1586 *hoven:* tuinen; *verschen:* nieuwe.
1592 *staetvertrouden:* vertrouwde raadslieden in staatszaken.

A c h i t o f e l :
Men vraeght ons of men tijt den vyant geven zal,[1593]

1593 *Men:* nl. Absolon (vgl. vs. 1446 vlg.)

Of best hem snel vervolge, op bergh, in heide, en dal.
Wat my belangt, ick wensch dat wy hem op de hielen,
Met twalefduizent man, al helden, overvielen,
En liever dezen nacht, daer hy ontharrenast,
Vermoeit, zich legert, en half slapend wert verrast.
Al 't volck geraeckt aen 't vliên, zou zijne stem verheffen,
Ick zelf den koning, bloot van hulp en lijfwacht, treffen.
Dan bleef het overschot een lichaem zonder hooft.
Zoo broght men 't in uw' eedt, aen uwe kroon verlooft.

A b s o l o n :
Die rede schijnt bekleet met schijn van rijpe reden.
Behaegtze Chusaï, hy helpze mê bekleeden.

C h u s a ï :
Ick stemme in dezen raet niet met Achitofel.
De jonge koning kent den ouden al te wel,
Een' krijghsman in den aert, ten oorelogh geschapen,
Gelijck zijn helden, al geklоncken in hun wapen,
Elck vreeslijck, als een beer, die 't nest geplondert vint,
Met huilen 't wilde woudt doorgalmt, van toorne ontzint.
Uw vader duickt misschien in holen en speloncken.
Vernam hy onraet, strax zou hem de moedt ontvoncken.
Al kromp het leeuwenhart des stoutsten, als een haes:
Uw vader noch zijn moedt bezwijckt voor geen geraes.
Maer wiltge uw vyanden met eere en lof beschaemen,
Ruck al uw maght van Dan tot Berseba te zamen,
Ontelbaer, als het zant, aen 't gulle strant van 't meir.
Voer zelf den middeltoght, in 't midden van uw heir.
Gy zult hen, als de dauw de beemden, overdecken.
Niet een van 's vyants maght zal 't mogen navertrecken:
En vlught hy in een stadt: men brijzelze tot niet,
Dat niet een steen van huis en muuren overschiet'.

A b s o l o n :
Laet bey dees raeden by den krijghsraet overweegen.
Wanneer een rijpe raet zich paert met 's krijgsmans degen,
Dan staet te hoopen dat de zege na den slagh

1595 *belangt:* betreft.
1600 *bloot van:* ontbloot van.
1602 *in uw eedt:* tot een eed van trouw aan u; *verlooft:* door trouw verbonden.
1604 *bekleeden:* met argumenten ondersteunen.
1605 *stemme met:* ben het eens met.
1607 *in den aert:* van nature.
1608 *al geklоncken in hun wapen:* als 't ware geheel één met hun wapenrusting.
1610 *ontzint:* buiten zich zelf.
1612 *strax:* onmiddellik.
1616 *van Dan tot Berseba:* zie *Inhoudt* r. 20.
1617 *gulle:* rulle, losse (*Ned. Wdb.* V, 1235); *meir:* zee.
1618 *voer den middeltoght:* voer de hoofdmacht (middengroep) aan.
1620 *navertrecken:* navertellen.
1621 *brijzelze tot niet:* verwoeste ze geheel en al (*niet:* niets).
1623 *raeden:* raadgevingen; *by:* door.

Zoo schoon opdaegen zal, als d'allerschoonste dagh.[1626]

1626 *opdaegen:* verschijnen.

SIMEÏ. ABSOLON.

S i m e ï :
Godt zegene Absolon, het hooft der heerschappye,
Uitvoerder van Godts wraecke, en Nathans profecye.[1628]

A b s o l o n :
Godt zeegne Simeï, voor zulck een' avontgroet.
O Benjaminner, eer van koning Sauls bloet,[1629-30]
En zoon van Gera, zaeght gy vader niet ontsluipen?

S i m e ï :
'K zagh van een' heuvel hoe Godts vyant aen quam druipen[1632]
Naer ons Bahurim, met zijn' staert, en luttel moedts.[1633]
Het hooft hing overdeckt. hy schreide, ging baervoets.[1634]
Ick vloeckte hem, en al dien aenhang, smeet van boven
Uw' vyant en zijn' stoet met steenen, datze stoven,
En riep van verre den rijxballing toe in 't dal:
Heruit, gy bloethont, schalck, gy zoon van Belial.[1638]
Nu druipt u Sauls bloet op 't hooft, ô godtverbannen,[1639]
Die zoo verwaten Godts gezalfden aen dorst rannen,[1640]
Den staf ontweldigen, hem vliegen in zijn kroon.[1641]
Godt zet nu Absolon met recht op uwen troon,
En gy voorvlughtigh berght, ter nauwer noot, het leven.[1643]

A b s o l o n :
Hoe liep dit vloecken af?

S i m e ï :
Abisaï, gedreven
Van gramschap, vraegde of oock zijn' heer te lijden stont[1645]
Dit grouzaem lasteren en bassen van een' hont.[1646]
Hy vloogh ten bergh op, om het lasterstuck te wreecken.[1647]
De balling keerde 't, hiet het slagzwaert op te steecken,[1648]
En sprack: hou stil, verdraegh van Simeï dien smaet.
'K verdraegh dat zelf mijn zoon naer vaders leven staet.[1650]

1628 *Nathans profecye:* zie *Opdracht*, r. 30.
1629-30 *Simeï* was een nakomeling van Saul (2 *Sam.* 16, vs. 5).
1632 *aen quam druipen:* langzaam, ontmoedigd naderde.
1633 *Bahurim:* stad in Juda. Vergelijk voor deze passage 2 *Sam.* 16, vs. 5-14; *staert:* gevolg.
1634 *overdeckt:* bedekt.
1638 *Heruit:* weg!; *schalck:* booswicht.
1639 Nu wordt Saul op u gewroken; *godtverbannen:* door God verworpen.
1640 *verwaten:* misdadig (oorspr. vervloekt); *Godts gezalfden:* de wettige koning Saul; *aenrannen:* aanranden, bestrijden.
1641 *vliegen in zijn kroon:* zijn kroon trachten te ontweldigen.
1643 *voorvlughtigh:* als vluchteling.
1645 *of oock zijn' heer te lijden stont:* of zijn heer maar moest dulden.
1646 *lasteren:* smalen.
1647 *lasterstuck:* aangedane smaad.
1648 *keerde 't:* verhinderde het; *hiet:* beval; *op te steecken:* in de schede te steken.
1650 *zelf mijn zoon:* mijn eigen zoon.

De hooghste, om ons gedult door tegenspoet te recken,[1651]
Staet hem dit vloecken toe. het kan ten zegen strecken,

1651 *De hooghste:* God; *ons gedult te recken:* ons geduld op de proef te stellen.

Als hy ons, na die wolck des drux, zijn aenschijn toont,[1653]
En in Jerusalem met zijn genade kroont.

A b s o l o n :
Hoe ging het voort?[1655]

S i m e ï :
Hy ruckte voort voorby mijn oogen,
En quam, begruist van stof, Bahurim ingetogen,[1656]
Nootdruftigh, en vermoeit, in zulck een' droeven schijn,[1657]
Dat zoo hem Seba niet op wegh, met weite, en wijn,[1658]
Rozijn, en vygen had bezorght, zy moghten sticken.[1659]
Toen sloegenze zich neêr, en mosten 't hart verquicken.[1660]

A b s o l o n :
Neem u verblijf te nacht by ons. trê binnen 't hof.
't Gaet wel: de vyanden verstuiven, als het stof
Voor eenen dwarrelwint. zoo wort de kroon gesloten[1663]
Op 't hooft van Absolon. mijn vaders bedtgenooten
En Thamar komen hier, bedruckt, en root beschreit.

THAMAR. BEDGENOOTEN. ABSOLON.

T h a m a r :
Geluck, heer broeder.

B e d t g e n o o t e n :
Godt verleene uw majesteit
Zijn' zegen, om den volcke een' wegh tot rust te baenen.

A b s o l o n :
Wat wilt gy d'avontzon verdrincken in uw traenen,
Doorluchte schoonheên? haelt men zoo den koning in?
Gy zijt elck dubbel waert, gelijck een koningin,
Den zegenaer des rijx in uwen schoot t'ontfangen.
Juight al de stadt ons toe met blyschap en verlangen:
Vooral verwachtten wy van u dees welkomst niet.[1673]
Wy komen elck tot heil, en niemant tot verdriet,
Het vrouwentimmer minst. kunt gy 't ons toebetrouwen,[1675]
De zon van Absolon geeft eerst de schoone vrouwen
Haer deught, en warmte, en glans ten beste, niemant eer.[1677]
Doch wie verschoont u niet? een vrouwenhart is teêr

1653 *hy:* nl. God; *die wolck des drux:* de sombere tegenspoed.
1655 *voort:* verder.
1656 *begruist:* bezoedeld.
1657 *Nootdruftigh:* alles ontberend; *schijn:* toestand.
1658 *Seba:* in de Statenbijbel Ziba genoemd (2 *Sam.* 16, vs. 1-2); *weite:* graan.
1659 *bezorght met:* voorzien van.
1660 *sloegenze zich neêr:* legerden ze daar.
1663 *gesloten:* stevig bevestigd.
1673 *welkomst:* begroeting.
1675 *vrouwentimmer:* de vrouwen; *'t ons toebetrouwen:* het aan ons overlaten.
1677 *deught:* weldadige invloed; *geeft ten beste:* schenkt.

In schichtigh overslaen, en langzaem in 't gewennen.[1679]
Dat zal wel vallen, komt gy maer den zoon te kennen,[1680]
Gelijck den vader. zy verliest niet aen haer vreught,
Die traegen ouderdom aen eene wackre jeught
Verwisselt. helpt ons dan ten hove triomfeeren.[1681-83]
Wy zullen in een tent te zamen bancketeeren.

B e d t g e n o o t e n :

Genadighste, wat 's dit? uw raet Achitofel
Heeft ons genoot, uit kracht van 't koningklijck bevel,
Om op het hooge dack den koning t'onderhouwen,[1687]
Laet tenten spannen, laet tien ledekanten bouwen,
Tapijten hangen, stelt bancket en tafel toe.[1689]
De koning belg' zich niet, maer neeme het in 't goê,[1690]
Datwe opspraeck schuwen, en onze eerbaerheit bewaeren,[1691]
Ten dienst van vader, schoon hem in zijne oude jaeren
Dees droeve ballingschap, dit ongeluckigh lot,
Schijnt toegevallen, by gehengenis van Godt.[1694]
Op dat betrouwen zijn wy hier in 't hof gebleven.[1695]
Verschoon onnozelen, weerlozen, wien het leven[1696]
Onwaerder is dan eer, het edelste juweel[1697]
Van koningsvrouwen. laet dit ergerlijck tooneel
Niet opgaen in 't gezicht van alle de gemeente,[1699]
Dat vader smerten zoude in 't mergeloos gebeente,[1700]
En voedtsel geven tot eene onverzoenbaerheit;
Daer anders kroongeschil kan werden bygeleit,[1702]
Den zoon, gewettight van den vader, 't rijck regeeren.[1703]
Wy willen midlerwijl u gaerne, als koning, eeren.

A b s o l o n :

Noit koning was gewoon van minderen een wet
t'Ontfangen, en noch minst aen tafel, en in 't bedt.[1706]
Wie op den troon zit, voeght het wetten voor te schrijven.
Genoeght aen onzen wil. was 't vaders wil te blijven,[1708]
Wy hadden hem den burgh van harte toegestaen,

1679 *schichtigh overslaen:* plotselinge overgang.
1680 *wel vallen:* wel in orde komen.
1681-83 *zy die:* degene die; *Verwisselt aen:* verwisselt met.
1687 *onderhouwen:* zie vs. 1524.
1689 *stelt toe:* maakt gereed.
1690 *belg' zich niet:* worde niet boos; *neeme het in 't goê:* houde het ons ten goede.
1691 *opspraeck:* aanmerkingen (op ons gedrag).
1694 *toegevallen:* ten deel gevallen; *by gehengenis:* door de beschikking (met toelating van).
1695 *Op dat betrouwen:* daarop vertrouwende.
1696 *onnozelen:* onschuldigen.
1697 *Onwaerder:* minder dierbaar; *juweel:* kostbaarheid.
1699 *opgaen:* zich openen, zich vertonen (*Ned. Wdb.* XI, 704); *de gemeente:* het volk.
1700 *Dat:* wat.
1702 *Daer anders:* terwijl in het andere geval.
1703 *Den zoon:* blijkbaar een vergissing voor: *De zoon* (te verbinden met *kan* uit de vorige zin); *gewettight van:* wettig erkend door.
1706 *aen tafel en in 't bedt:* d.w.z. van zijn vrouwen.
1708 *Genoeght aen:* bevredig.

Behoudens dat het rijck den erfzoon onderdaen[1710]

1710 *onderdaen:* onderdanig.

De kroon en scepter quam hooghtijdigh op te draegen,[1711]
Om vaders schouders en zijn halspack t'onderschraegen,[1712]
In zijnen ouden dagh, naerdien zoo zwaer een last
Een' jongen beter dan een' afgeleefden past.
Nu vader evenwel beliefde heen te reizen,
Oock, zonder onze komst te wachten, dees palaisen
Te ruimen, u in 't hof te laeten, is het reên[1717]
Dat gy u onderworpt. dit 's recht: dus rekent geen[1718]
Bezit van have en goet en ziel en lichaem eigen:[1719]
Gy moet u dezen nacht naer ons believen neigen.

B e d t g e n o o t e n :
Princes, beschut onze eer, uw vaders eer met een.
Och, dit 's de jonge leeu, die in den droom verscheen.
Wy zullen dit verblijf in eeuwigheit betreuren.[1723]

T h a m a r :
Heer broeder, magh my noch gena by u gebeuren,[1724]
Zoo gun uw zuster, uw slavin, noch eens gehoor.
Uw trouw te mywaert is gebleken na en voor.
Gy weet hoe Ammon veinsde, en om 't bezoeck van Thamer
Op 't kranckbed scheen belust, haer troonde in zijne kamer,
En overweldighde, en schoffeerde, en in dien staet[1729]
Ter kamer uitstiet, met afgrijsselijcken haet,
Waerover uwe wraeck, hoe langer hoe ontruster,[1731]
Den schender laegen leght, uit liefde tot uw zuster,[1732]
Tot dat men endelijck hem grijpt, en achterhaelt,
En zulck een lasterstuck rechtvaerdigh zet betaelt;[1734]
Oock zonder u t'ontzien vijf jaeren lang te zwerven,[1735]
En vaders aengezicht in ballingschap te derven.
Hoe ick om zulck een trouw verbonden blijf aen u,
Dat tuight mijn hart, en zal het eeuwigh tuigen. nu
Verzoeck, nu smeeck ick noch: hebt gy me uit mededoogen
Gewroken, afgewischt mijne uitgekretene oogen,[1740]
Wy zogen eene borst: een moeder heeft met smert[1741]
Ons beide, eer zy gelagh, gedraegen onder 't hart.[1742]
Gy hoort hoe Ammon om zijn bloetschant wort gelastert.[1743]

1711 *hoogtijdigh:* plechtig; *quam op te draegen:* zou opdragen.
1712 *halspack:* drukkende last (van de regering).
1717 *ruimen:* verlaten.
1718 *onderworpt:* onderwerpt.
1719 *eigen:* als uw eigendom.
1723 *dit verblijf:* deze uitspraak, deze beslissing (*Mnl. Wdb.* VIII, 1503).
1724 *gebeuren:* te beurt vallen.
1729 *schoffeerde:* onteerde; *staet:* toestand.
1731 *ontruster:* meer geprikkeld.
1732 *laegen leght:* belaagt.
1734 *lasterstuck:* schanddaad.
1735 *zonder u t'ontzien:* zonder u te besparen (*Ned. Wdb.* X, 2066).
1740 *uitgekretene:* door schreien uitgeputte.
1741 *ééne* en *één:* eenzelfde.
1742 *gelagh:* baarde.
1743 *gelastert:* gesmaad.

Zie voor u datge niet van Godt en eer verbastert,[1744]

1744 *Zie voor u:* pas op; *verbastert van:* vervreemdt van, verliest.

Als eertijts Cham vervloeckt, uw vaders zegen derft,[1745]
Als Ruben, u van 't recht der eerstgeboorte onterft.[1746]
De wet dreight gruwelijck die vaders schaemte ontblooten.
Ontwy geen vaders bedt, noch konings bedtgenooten.
Besmet door bloetschant niet den intrê van uw hof
En rijck uit wreveltheit. bestel geen lasterstof.[1750]
Jerusalem ontbreeckt geen bloem van schoone maeghden,
Zoo schoon opluickende, als oit konings oogh behaeghden,[1752]
En geene uit duizenden, bekoorlijck als de zon,
Ontwaerdight zich de min van koning Absolon,[1754]
In 't opgaen van zijn jeught, zoo schoon, dat joffrenoogen
Hem zonder minnegloet niet eens bespieglen mogen.[1756]
Magh zuster dit op u verwerven, maghze u raên,[1757]
Dees weldaet zal haer diep in 't hart geschreven staen,
By d'andre deughden van uw trouw voorheen genoten.[1759]
O spruit van Jesse, die de schoonste van u loten,
Uw dochter Thamar noemde uit liefde naer mijn' naem,
Verschoon dees schreienden, onschuldigen. beschaem
Geensins uw zuster, in den opgang van haer daegen,
Gelijck een morgenroos getreên, en neêrgeslagen.

A b s o l o n :

Gy zijt ons zuster, lief en waert, gelijck voorheen.
Gy weet wat Absolon al smaets heeft doorgestreên[1766]
By vader, om uw' rouw te troosten, u te redden;[1767]
Dies wacht u ons gedult te tergen. ziet de bedden
Daer boven al gespreit, de tenten, met den leeuw
Van Juda geborduurt, ons nooden. dit geschreeuw,
Dit huilen vordert niet. geen kermen kan dit keeren.[1771]
't Gelieve haer te nacht met ons te bancketteeren.
Dit is niet reuckeloos besloten, maer met raet.[1773]
Het dient tot aenwas, en ten steun van 's konings staet.
Dat blijft den mannen, niet de vrouwen, aenbevolen.[1775]
't Is d'Oosterlingsche wijs. komt Absolon te doolen,[1776]
Zoo doolt gansch Asien, dat draeght de kroon op dien[1777]

1745 *Als Cham vervloeckt:* door zijn vader Noach, omdat hij zijn vaders schaamte ontbloot had (vs. 1747), (*Genesis* 9, vs. 20-25).
1746 *Ruben* bedreef bloedschande met zijn stiefmoeder Bilha en verloor daardoor zijn eerstgeboorterecht; vgl. *Gen.* 35, vs. 22; 1 *Kron.* 5, vs. 1.
1750 *wrevelheit:* misdadige neiging; *bestel:* verschaf; *lasterstof:* aanleiding tot smaad.
1752 *opluickende:* opengaande, ontbloeiende.
1754 *Ontwaerdight zich:* acht zich te goed voor, versmaadt (*Ned. Wdb.* X, 2023).
1756 *niet eens:* zelfs niet; *bespieglen:* aanschouwen (*Ned. Wdb.* II, 2075): zelfs op het eerste gezicht worden ze verliefd.
1757 *op u:* van u.
1759 *deughden:* weldaden; *van:* door.
1766 *doorgestreên:* doorworsteld.
1767 *rouw:* smart.
1771 *vordert:* baat.
1773 *reuckeloos:* ondoordacht; *met raet:* met voorbedachten rade.
1775 *aenbevolen:* toevertrouwd.
1776 *d'Oosterlingsche wijs:* vgl. *d'Asiaensche wijze* in vs. 1516 en 's *Brachmans wet* (vs. 1783).
1777 *dien:* aan degene die.

Zy 's voorzaets bedtgenoote op 't hof omhelzen zien,
Een blijck van wettigheit, en overoude zeden.[1779]

T h a m a r :

't Besneden stamhuis volght geen wet van onbesneden,[1780]
Maer Moses wet, zoo schuw van alle afgodery,[1781]
En haer gedichtslen, en misbruicken. komen wy[1782]
Ons naer het Heidendom en 's Brachmans wet te regelen,[1783]
Zoo hoeft men 't wetboeck met geen offerbloet te zegelen.[1784]

A b s o l o n :

Staetkundigheit let niet zoo scherp op wet, of boeck.[1785]
Oock kent de noot geen wet: of vader was niet kloeck[1786]
Toen hy het toonbroot at, door hongersnoet verlegen,[1787]
Uit 's priesters eige hant, al street de wet hier tegen.
De schoonvaêr Saul dorst den schoonzoon scheiden van
Zijn dochter Michol, schonckze aen eenen andren man,
Hoewel natuur verbiedt het huwelijck te breecken.[1789-91]

T h a m a r :

Van koning Saul kan men luttel stichting spreecken.[1792]

A b s o l o n :

Noch was 't een koningh, Godts gezalfde, een groot profeet.[1793]

T h a m a r :

Van Godt verstooten, en verbannen: en gy weet[1794]
Waer wederspannigheit hem toe vervoerde in 't leste,
Als hy verwaten, tot den appel van 't geveste,
In zijnen degen viel, mistroostigh en verwoet
De ziel ter wonde uitgoot, in eenen plas van bloet.[1795-98]

A b s o l o n :

Magh voorbeelt gelden, zoo verlichtme, en trê wat nader.[1799]

T h a m a r :

Op welk een wijze?

1779 *wettigheit:* wettige troonsopvolging.
1780 *Besneden:* Joodse.
1781 *schuw van:* afkerig van.
1782 *gedichtselen:* verzinsels.
1783 *'s Brachmans:* Brachman betekent hier Oosterse priester.
1784 *zegelen:* bezegelen, d.w.z. de Joodse offervoorschriften op te volgen.
1785 *Staetkundigheit:* staatkundig beleid; *scherp:* nauwkeurig.
1786 *kloeck:* verstandig.
1787 *het toonbroot at:* zie 1 *Sam.* 21, vs. 3-6; *verlegen:* in ellendige toestand.
1789-91 zie 1 *Sam.* 25, vs. 44.
1792 *luttel stichting spreecken:* weinig vertellen, dat als stichtelik voorbeeld kan dienen.
1793 *Noch:* toch.
1794 *Van:* door.
1795-98 zie 1 *Sam.* 31, vs. 4; *mistroostigh:* in wanhoop; *verwoet:* krankzinnig; *De ziel ter wonde uitgoot:* oude voorstelling dat de levensgeesten in het bloed huizen en dus door de wonde wegvloeien.
1799 *Magh:* kan.

A b s o l o n :
ontvou hoe schoon een voorbeelt vader
Den zoon gaf, en noch scherp tien jaeren eerst geleên;[1801]

1801 *scherp:* nauweliks (*Ned. Wdb.* XIV, 511).

*
Toen Bersabe hem in haer badt veel schooner scheen
Dan een albaste beelt, de lust het hart bekoorde,
Dat hy die schoone schon, dien helt, haer' man, vermoorde,[1804]
De rijcke herder stout den armen 't eenigh lam[1805]
Uit zijnen schoot ruckte, om de geile opgaende vlam
Te blusschen. zegh ons nu, of zwijgh van vrouweschennis.
Dat hy nu voor Godts kiste eens dansse, en van de kennis
Der wet op zijne harp ons zinge een heiligh dicht.[1808-09]

T h a m a r :
Gelijck u vaders val ontstichten quam, zoo sticht
Zijn boete u wederom. wie kan die smet verschoonen!

A b s o l o n :
Dat voorbeelt wettight ons hem weder dus te kroonen.[1812]
Hy liet ons deze tien, tien tacken tot een kroon.
De bruiloftstafel noot tien bruiden, alle schoon
En evenwaerdigh in te haelen, en te minnen.
Schept moedt, wy kroonen u te nacht tot koninginnen.

B e d t g e n o o t e n :
Och, Thamar, bergh ons toch voor schipbreuck van onze eer.[1817]

T h a m a r :
Ick vergh de majesteit des konings nu niet meer,[1818]
En kan uw jammer niet aenschouwen met mijne oogen.
Godt trooste u: ick vertreck.

B e d t g e n o o t e n :
is dit u mededoogen?
Dat hadge vader in zijn afscheit niet belooft.[1821]
Naerdien wy, weerloos dan van alle hulp berooft,
Niet maghtigh zijn gewelt te schutten, of te keeren,[1823]
Zoo laet ons toe dat wy ter aerde ons noch verneêren,
U smeecken voor het lest, van angst en noot geprest.[1825]
Is niets den koning aengenaemer
Dan 't licht van 's levens dageraet,[1827]
Opluickende in uw zuster Thamer,[1828]

* TEKSTKRITIEK: vs. 1828; de oude uitgave heeft *dochter* in plaats van *zuster*.
1804 *schon:* (van schennen): schond.
1805 Herinnering aan de gelijkenis van de profeet Nathan, vgl. 2 *Sam.* 12, vs. 1-4.
1808-09 Spottende zinspeling op het dansen voor de Ark (2 *Sam.* 6, vs. 14-15) en het dichten van de psalmen.
1812 *kroonen:* eren. Waarschijnlik woordspeling met een andere betekenis van *kroonen*, n.l. horens opzetten, de echtgenoot bedriegen (*Ned. Wdb.* VIII, 334), wat bij Absolon's spottende toon goed past.
1817 *bergh:* beveilig; *schipbreuck:* ondergang.
1818 *vergh:* verzoek; *niet:* niets.
1821 *in:* bij.
1823 *maghtigh:* in staat; *schutten:* afweren.
1825 *van:* door.
1827 *'t licht van 's levens dageraet:* de jeugdige bekoring.
1828 *Opluickende:* ontbloeiende.

Daer alle schoonheit doof by staet:[1829]
Zaeght gy haer noode in schenders kluiven,[1830]

1829 *Daer:* waar; *doof by staet:* bij verbleekt (*doof:* dof).
1830 *kluiven:* klauwen.

*
En kermen in een' arentsklaeuw,
Verschoon dan bloode en simple duiven,[1832]
Alree van wederstreven flaeuw.[1833]
Zoo groeie uwe erfgenaeme in weelden,
En schoonheit, en bevalligheit,
Om eens wat lust zich kan verbeelden,[1836]
In een verliefde majesteit,
Te queecken, zoonen voort te planten,[1838]
Daer Absolon in wort gekent.[1839]
Verschoon toch vaders bedtverwanten,[1840]
Die, eenmael lasterlijck geschent,[1841]
Niets staet te wachten dan verstooten
Van vader, om dien hoon en smaet,[1843]
Te treuren, eeuwigh opgesloten,
Gy hem herstelde in staet.[1845]
Och, of de koning zich beraede!
Wy stellen ons tot uw genade.[1847]

A b s o l o n :
Men blaest de hofbazuin. nu volght de majesteit.
De dacktent noot ons. u wort geen genade ontzeit.[1849]

AERTSPRIESTERS. ACHITOFEL.

A e r t s p r i e s t e r s :
Geheimraet van het hof, wat drift verruckt uw zinnen?[1850]

A c h i t o f e l :
Vervloeckte Achitofel,
Wat wiltge nu beginnen?
Meineedige rebel,
Wat hebtge u onderwonden?[1854]
Door uwen valschen raet
Is 't koningsbedt geschonden.
Wat troost, wat toeverlaet
Verwachtge? plaegen, plaegen.[1858]

* TEKSTKRITIEK: vs. 1845 is onbegrijpelijk en heeft een voet tekort. Misschien te lezen:
Als eens gy [of: *Godt*] hem herstelde in staet.
1832 *bloode en simple:* schuwe en onschuldige.
1833 *van wederstreven flaeuw:* door de krachtsinspanning van hun verzet verslapt.
1836 *wat lust zich kan verbeelden:* al wat de lust zich kan voorstellen, allerlei liefdegevoelens.
1838 *Te queecken:* op te wekken, dus: de liefde van een vorst te winnen.
1839 die op grootvader Absolon gelijken.
1840 *bedtverwanten:* bedtgenooten.
1841 *lasterlijck geschent:* schandelik geschonden.
1843 *Van:* door.
1845 *in staet:* in zijn koninklike waardigheid.
1847 Wij doen een beroep op uw genade.
1849 *ontzeit:* geweigerd. Woordspeling met *genade*, waarmee A. hier schertsend gunst bedoelt.
1850 *drift:* hartstochtelike uitbarsting; *verruckt:* sleept mee, brengt in verwarring.
1854 *u onderwonden:* ondernomen, gewaagd.
1858 *plaegen:* rampen.

'k Heb koning Davids stadt,

*

Den rijxstoel, daer hy zat,[1860]
Verraên door loze laegen,[1861]
Den zoon in top gevoert,[1862]
Het vaderlant beroert,
Dit burgervier ontsteecken.[1864]
Men ziet de vlam uitbreecken.
Zy slaet van dack in dack.
Mijn aenzien krijght een' krack.
Mijn raetslagh is verloren.[1868]
De krijghsraet heeft geene ooren.[1869]
Wat Chusaï besluit,
Dat draeft terstont vooruit.[1871]
Ick riedt den zoon den vader aen te rannen,[1872]
Met puick van strijtbre mannen,
Eer hy, van vlughten nu vermoeit,
Zijn kracht herwint, en weder groeit.
De hofraet roept: het is te vroegh.
Men ruck' by een de gansche maght,
En sla hem dan met volle kracht.
Dus wint de vyant tijdts genoegh,
Bereit te nacht zich eene baen,
En, vlughtende over ons Jordaen,
Wint ruiteren en knechten.[1882]
Men zet zich schrap te vechten.
Daer wint hy weder 't out gezagh
Alleen met eenen slagh,
En Absolon aen 't vlieden,
Onmaghtigh weêr te bieden,[1887]
Verstuift, gelijck een roock.
Waer ben ick? wat gespoock[1889]
Verschricktme? 'k wil naer Gilo trecken
Mijn vaders erfstadt maghme decken,[1891]
Of ick verkieze op 't slot[1892]
Den kortsten wegh, bevrijt voor spot.

A e r t s p r i e s t e r s :

Hy ga den kortsten wegh, een strop om hals en strot,
Gelijck het billijck past een' bloetraet, rijxverraeder,[1895]

* TEKSTKRITIEK: vs, 1882, de oude uitgave heeft *ruiters*.

1860 *rijxstoel:* troon.
1861 *loze laegen:* listige streken (oorspr. hinderlagen).
1862 *in top gevoert:* aan de regering gebracht.
1864 *burgervier:* burgeroorlog.
1868 Mijn plan is mislukt.
1869 *heeft geene ooren:* luistert niet naar mij.
1871 Dat vindt terstond ingang.
1872 *aen te rannen:* aan te vallen.
1882 *Wint:* verwerft.
1887 *weêr:* weerstand.
1889 *gespoock:* geestverschijning.
1891 *maghme decken:* kan mij schuilplaats bieden.
1892 *op 't slot:* ten slotte.
1895 *billijck:* billikerwijze; *bloetraet:* zie vs. 884.

Een' stoockebrant, die zoon durf kanten tegens vader,[1896]
De rijxkroon tegens 't rijck. geheel Jerusalem
Verwachte eerlang den post, en een blijde stem,[1898]
Hoe 't wederspannigh hooft, geslagen na dit wrocken,
In 't bosch van Efraim, by zijne blonde locken,
Bleef hangen onder 't vliên, en, gaepende van dorst,
Den dootsteeck voelde in 't harte, en zijn verwate borst.[1902]
Zoo koom' de koning in de stadt te triomfeeren.
Zoo treff' Godts vloeck den zoon, die d'ouders durf onteeren.[1904]

EINDE.

1896 *durf kanten tegens:* durft opzetten tegen.
1898 *Verwachte:* moge verwachten; *den post:* de bode. Vondel legt hier de Aertspriesters als voorspelling de afloop van de strijd in de mond. Het plan om dit in een nieuw treurspel uit te werken (*David herstelt*), bestond dus blijkbaar nog niet, toen hij dit stuk voltooide.
1902 *verwate:* vervloekte.
1904 *durf:* durft.

Koning David Herstelt

VAN 1660. AFGEDRUKT NAAR DE TEKST VAN DE eerste uitgave (t'Amsterdam, Voor de weduwe van Abraham de Wees, op den Middeldam, M.DC.LX). Het titelblad is op de volgende bladzij typografisch nagevolgd. *Unger Bibliographie,* nr. 620.

J. V. Vondels
Koning David Herstelt.
Treurspel.[aant.]

t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, M.DC.LX.

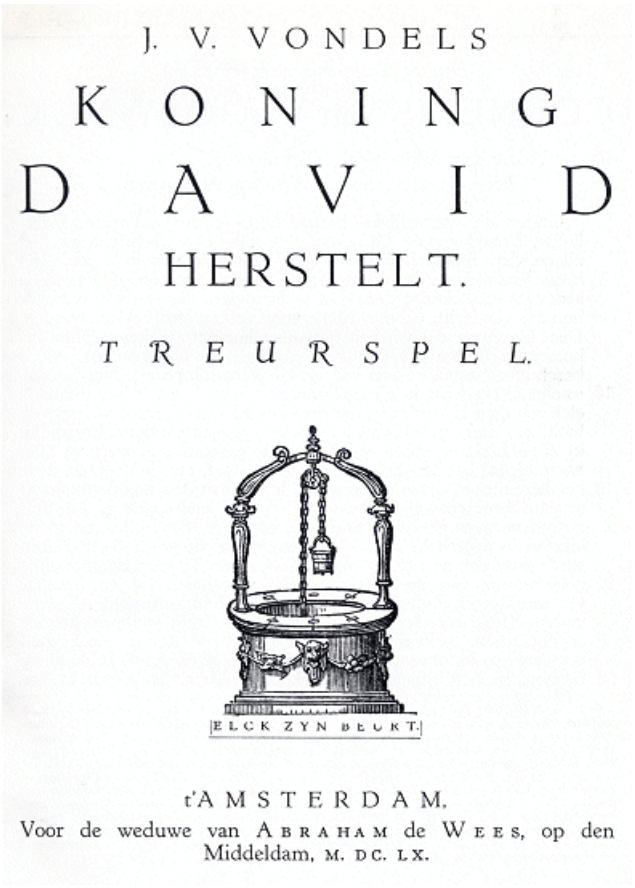
J. V. VONDELS
KONING
DAVID
HERSTELT.
TREURSPEL.
ELCK ZYN BEURT.
t'AMSTERDAM.
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, M. DC. LX.

Den weledelen en gestrengen Heere Cornelis van Vlooswyck, Heere van Vlooswijck, Diemerbroeck, en Paepekoop, Burgermeester en Raet van Amsterdam.

[1] Onder de natuurlijcke hartstoghten is der ouderen kinder-[1]
[2] liefde, Στοργ□ by de Griecken geheeten, overkrachtigh, en niet[2]
[3] alleen den redelijcken maer oock stommen dieren eigen. Het[3]
[4] luste Plutarchus, de doorzichtige zedekenner, en uitneemende[4]
[5] zedevormer, beknopt deze stof te handelen, die een wijtloopende[5]
[6] berecht vereischt, en met rijcke voorbeelden kan bekleet worden.[6]
[7] Dees beminner der wijsheit ontvouwt hoe natuur den ouderen in-[7]
[8] boesemde hunne afkomst zorghvuldigh op te queecken, en te[8]
[9] beschutten, zonder hoop van eenige vergeldinge uit haer te ver-
[10] wachten. Hy wijst in zijne slotrede ons aen hoe deze kinderliefde[10]
[11] elck zoo diep ingeprint is, dat men het voor een heiloos voorspoock[11]
[12] hielt, zoo dickwijl eenigh dier zijn eige jongen verslont. Euripides,
[13] in zijne Elektre, neemt waer hoe Klytemnestre, in stervens last,[13]
[14] haere bloote borsten buiten den sluier toont, om de dochter, door
[15] het herdencken datze die gezogen heeft, van den moedermoort af
[16] te schricken: en gelijck aen veel liefs veel leedts vast is, zoo lijdt[16-17]
[17] natuur nergens gevoelijcker dan in het harte der ouderen, om de
[18] kinders in lijden; het welck van den voorzichtigen hofraet Chusaï[18]
[19] mede door den aert der stomme dieren wert uitgedruckt met zijne[19]
[20] gelijckenisse van de beerinne, die, van haere jongen berooft,
[21] het woudt met huilen overendt zet. By Ovidius verandert Niobe[21]
[22] van droefheid in eene steenrotse, om de nederlaegh van haere zoonen[22]

1 *der ouderen kinderliefde:* de liefde van ouders voor hun kinderen.
2 *overkrachtigh:* zeer krachtig.
3 *den redelijcken* (dieren): de schepsels, met rede begaafd.
4 *Plutarchus*, Gri. schrijver (± 50-120 n. Chr.) behandelde in zijn zedekundig-wijsgerige vertogen (Moralia) ook de liefde tot de kinderen; *doorzichtige:* veel inzicht bezittende.
5 *zedevormer:* die door zijn geschriften bijdroeg tot verbetering van de zeden; *handelen:* behandelen; *wijtloopende berecht:* uitvoerige toelichting.
6 *bekleet:* opgehelderd.
7 *ouderen:* ouders.
8 *afkomst:* kinderen.
10 *zijne slotrede:* het slot van zijn rede, vertoog.
11 *heiloos voorspoock:* heilloos voorteken.
13 *neemt waer:* wijst er op(?); *last:* nood.
16-17 *lijdt natuur nergens gevoelijcker:* worden de natuurlike banden van ouders en kinderen nergens pijnliker gekwetst.
18 *in lijden:* wanneer deze moeten lijden; *van:* door; *voorzichtigen:* beleidvolle.
19 *Chusaï*, zie David in Ballingschap, vs. 1609-1610.
21 *overendt zet:* in beroering brengt.
22 *nederlaegh:* ondergang, dood.

[23] en dochteren. In Euripides Fenisse neemt Jokaste de moeder zich
[24] uit wanhope het leven, en stort neder op de lijcken van beide haere
[25] zoonen, in het lijfgevecht omgekomen. Lukretius gedenckt hoe[25]

25 *lijfgevecht:* tweegevecht (*Ned. Wdb.* VIII, 2255); *Lukretius:* Lucretius Carus (± 25 v. Chr.), in zijn leerdicht *De rerum natura*, boek I, vs. 99. (sensit et hunc propter ferrum celare ministros); *gedenckt:* herdenkt.

[26] d'offerpriesters het zwaert, waer mede Ifigenie zal geoffert worden,
[27] voor Agamemnons oogen verbergen. De schouburgen vloeien van
[28] traenen, daer Ulysses koninginne Hekuba Polyxena, en Andromache[28]
[29] Astyanax ontweldight, om hun onnozel bloet te storten. Het wort[29]
[30] Junius Brutus tot eene doorluchtige heldendaet toegeschreven,[30]
[31] dat hy beide zijne zoonen, aen verraet schuldigh, ter straffe vordert,[31]
[32] om het recht en den staet van Rome gestreng te hanthaven. In de
[33] heilige bladen ontbreecken ons geene voorbeelden, die dit stercken.[33]
[34] Men hoort 'er Jakobs hartewee om Josef, die, zoo de broeders glim-[34-35]
[35] pelijck uitstroien, van een wilt gedierte verscheurt is. Jochebed[35]
[36] zoeckt uit noot Moses in een riete kist op het water te bergen.[36]
[37] Men ziet Respe, Sauls bedruckte weduwe, onder het gerecht, de[37]
[38] lijcken van haere zoonen nacht en dagh bewaecken, om roofvogels
[39] en hongerige ondieren van de lichaemen af te keeren. In Salomons[39]
[40] oordeel wil de rechte de valsche moeder liever haere vrucht ten
[41] eigendomme toestaen, dan die met den zwaerde laeten deelen.[41]
[42] Maer de liefde van den aertsvader Abraham, dus lang overgeslagen,[42]
[43] wort hier door betuight, dat hy, in het opofferen van zijnen eenigen[43]
[44] en ter doot gehoorzaemen zoone, zich zelven en natuur, uit liefde[44]
[45] tot Godt, overwon, waerom 's helts geloof en stantvastigheit met
[46] zulck eene heerelijcke belofte gekroont wert, en hy Godt den vader[46]
[47] afbeelde, van wien Godt de zoon zelf uitroept: *Zo lief had Godt*[47]
[48] *de weerelt, dat hy zijnen eenigen geboren zoon gaf*. In dezen tooneel-[48]
[49] handel draeft de onuitbluschbaere liefde van koning David tot[49-51]
[50] Absolon, onder zoo veele en verscheide hartstoghten van d'andere
[51] personaedjen, doorgaens vooruit, onaengezien hy den vader naer

28 *daer:* wanneer. Op verlangen van de schim van de in de Trojaanse oorlog dodelik gewonde Achilles werd Polyxena, dochter der Trojaanse koningin Hekuba, op zijn graf geofferd. Op raad van Ulysses werd na de verovering van Troje Astyanax, enige zoon van Hector en Andromache, boven van de muren geslingerd (uit vrees dat hij later de stad herbouwen zou).
29 *ontweldight:* met geweld ontrukt; *onnozel:* onschuldig.
30 *tot:* als.
31 *ter straffe vordert:* voor de rechtbank daagt om gestraft te worden.
33 *stercken:* bevestigen.
34-35 *glimpelijck uitstroien:* als vals gerucht verbreiden.
35 *van:* door.
36 *bergen:* beveiligen, redden.
37 *onder het gerecht:* onder de galgen.
39 *af te keeren:* af te weren.
41 *deelen:* verdelen, stukhouwen.
42 *dus lang overgeslagen:* zo lang voorbijgezien, niet gewaardeerd.
43 *betuight:* bewezen.
44 *ter doot:* tot in de dood.
46 *Godt den vader afbeelde:* een voorafbeelding gaf van Gods liefde, die ook zijn Zoon offerde.
47 *Zo lief* etc.: zie Joh. 3, vs. 16.
48 *tooneelhandel:* drama.
49-51 *draeft vooruit:* komt op de voorgrond; *doorgaens:* doorlopend, steeds; *onaengezien:* afgezien van het feit dat.

[52] de kroon en het hart stack, en zijnen opluickenden Salomon,[52]
[53] namaels 's vaders grooten nazaet, niet dan onheil van dien ver-
[54] waten broeder te verwachten stont. Koning Davids weeklaghte
[55] en lijckgeschrey om Absolons rampzalige doot, aldus in de heilige
[56] bladen uitgedruckt: *och, mijn zoon Absolon, och Absolon, mijn zoon*,[56]
[57] *moght ick voor u sterven! och Absolon, mijn zoon, och mijn zoon*

52 *naer het hart stack:* wilde doden; *opluickende:* jeugdig bloeiende.
56 *och* etc.: zie 2 Sam. 18, vs. 33.

[58] *Absolon!* schijnt bykans zijne triomfbazuin te verdoven: en de[58]
[59] zon der koningklijke herstellinge komt ten lange leste uit dezen
[60] duisteren nacht en nevel van den vaderlijcken rouwe met schooner
[61] straelen te voorschijn: doch de reden ontschuldight den afgewor-[61]
[62] stelden en neêrgeslagen vader, aengezien hy al te gevoelijck, oock[62]
[63] met gevaer van zijne kroone, beseft den verdoemden staet, waerin
[64] de zoon, die hem zoo na aen het hart lagh, eeuwigh van Godt ver-[64]
[65] stooten blijft; hoewel de bedroefde man, door Joabs raet, en uit hoog-
[66] dringenden noot, zijnen onverzetbaeren rou met maght intoomt.[66]
[67] Hier valt in zijnen uitgang het treurspel op het allerkrachtighste,[67]
[68] en gaet alle treurspelen in droefheit te boven. Ick wert ontsteecken[68]
[69] dese treurstof, uit haeren aert zoo hartroerende en leerzaem t'ont-
[70] vouwen, en noch te vieriger, aengezien koning Davids herstellinge,
[71] als het anderde deel, vast is aen zijne ballingschap, onlangs gespeelt,[71]
[72] op datze tegens elckandere te klaerder afsteecken, en d'onbestan-[7272-73]
[73] digheit van het beloop der weerelt voor der aenschouweren oogen
[74] stellende, hun levendigh inboezemen dat er heden niets zoo vreemt[74]
[75] voorvalt, of het is al van outs gebeurt: want onder het omwentelen
[76] van het radt van avontuure komen de zelve zaecken, in andere[76]
[77] tijden, plaetsen, en personaedjen, t'elckenmaele weder boven.
[78] Ick hoope de weledele heer Vlooswijck, die, als een burgervader,
[79] over de burgerye, den staet en de stadt ten beste waeckt, zal my[79]
[80] toelaeten dit treurspel in het licht te brengen, onder de schaduwe[80]
[81] van zijnen naeme, en heerlijck wapen, dat, in alle deelen voltroc-[81]
[82] ken, dit werck eenen luister byzet; terwijl ick wensche altijt te blij-
[83] ven,

Weledele en gestrenge heer

Uwe weledele gestrenge dienstwillige

J. V. VONDEL.

58 *zijne triomfbazuin te verdoven:* zijn voldoening over de triomf te overstemmen.
61 *ontschuldight:* verontschuldigt; *afgeworstelden:* door de innerlike strijd uitgeputte.
62 *gevoelijck:* gevoelig.
64 *van:* door.
66 *onverzetbaeren rou:* onoverkomelike smart.
67 *valt op het allerkrachtighste:* bereikt zijn hoogtepunt; *in zijnen uitgang:* aan het einde.
68 *Ick wert ontsteecken:* ik kreeg lust.
71 *anderde:* tweede; *vast is aen:* verbonden is met, behoort bij; *onlangs gespeelt:* deze plaats bewijst dat *David in Ballingschap* inderdaad opgevoerd is.
72 *te klaerder afsteecken:* des te sterker contrast vormen.
72-73 *onbestandigheit:* onbestendigheid.
74 *levendigh inboezemen:* duidelik het feit inprenten.
76 *de zelve:* dezelfde.
79 *ten beste:* tot hun welzijn.
80 *onder de schaduwe:* onder de bescherming.
81 *in alle deelen voltrocken:* in alle opzichten volmaakt.

Inhoudt.

[1] Toen koning David buiten Jerusalem, voor zijnen weêrspan-
[2] nigen zoone Absolon, in ballingschap vlugte, wert hy op wegh
[3] door Jonathan en Achimaäs, der Aertspriesteren zoonen, gewaer-
[4] schuwt van Achitofels raetslagh, om hem terstont te volgen, en[4]
[5] overrompelen, dat door Chusaï, Davids ouden hofraet en begun-[5-6]
[6] steling, omgestooten was. Hy ruckte, op deze waerschuwinge, al[6-7]
[7] den nacht voort, trock 's morgens over de Jordaen, en geraeckte
[8] endelijck veiligh te Manaïm, eene stadt in Galaäd, aen den vliet
[9] Jakob, daer Isbozeth, Sauls zoon, eertijds zeven jaeren over Juda[9]
[10] en Efraim regeerde. Hier wert hy met voorraet en allerhande noot-[10-11]
[11] druft voorzien van zijne begunstelingen, Machir en Barsillaï, en[11]
[12] in het byzonder van Sobi, prince der Ammoniten. Ten leste quam
[13] Absolon met eene groote macht over het water rucken, en den
[14] vader op den bodem van Galaäd ten veltslagh uitdagen. David
[15] stelde kornels en hopmans over zijn leger, onder Joab, den velt-[15]
[16] heer. De koning, gereet met hun op te trecken, wert van hun en
[17] het volck tegengehouden. Hy geboodt Joab en alle overste Absolon
[18] te verschoonen, en genadigh te handelen. De veltslagh ging aen[18]
[19] omtrent het bosch van Efraïm, daer Joab d'overhant behielt,[19]
[20] en zijn vyant twintigh duizent mannen verloor. Absolon vlughte
[21] op zijn muilpaert boschwaert in, en de haerlocken slingerden om
[22] eenen eick, daer de muil onder hem doorging, hy levendigh hangen[22]
[23] bleef. Joab, hier van verkuntschapt, wenschte dat de bode hem[23]
[24] doorstooten hadde, die het uit ontzagh voor den koning weigerde,
[25] dies reedt de veltheer zelf derwaert, en stiet den hangenden drie[25]
[26] schichten in het harte, en Joabs schiltknaepen sloegen hem voort[26]
[27] doot. Toen liet de veltheer den aftoght blazen, Absolon in eenen
[28] grooten kuil begraven, en met eenen hoop steenen overstulpen.[28]
[29] De vader, van des zoons nederlage verwittight, borst uit in onma-[29]
[30] tigen rouwe, maer wert verzet door Joab, die hem riedt ergernis[30]

4 *raetslagh:* plan.
5-6 *dat:* wat; *begunsteling:* gunsteling; *omgestooten:* verworpen, niet tot uitvoering gekomen.
6-7 *al den nacht:* de gehele nacht.
9 *daer:* waar; 2 Sam. 2, vs. 8-10.
10-11 *nootdruft:* levensmiddelen; 2 Sam. 17, vs. 27-29.
11 *van:* door.
15 *kornels:* kolonels; *hopman:* hoofd van een vendel, kapitein.
18 *handelen:* behandelen; *ging aen:* begon.
19 *daer:* terwijl.
22 *levendigh:* levend.
23 *verkuntschapt:* op de hoogte gebracht.
25 *dies:* daarom.
26 *schichten:* speren; *voort:* verder.
28 *overstulpen:* bedekken.
29 *nederlage:* ondergang.
30 *verzet:* tot andere gedachten gebracht; *ergernis:* aanstoot.

[31] en gevaer te schuwen, zich vrolijck voor zijn volck te toonen, en
[32] trooste den bedroefde met zijne zeeghaftige herstellinge in Jerusa-[32]

32 *zeeghaftige:* triomfantelike.

[33] lem, by het overschot van Absolons leger alree belooft, en door het[33]
[34] wijs beleit der aertspriesteren by alle stammen te bekrachtigen.

[35] Het spel begint voor den dageraet, en endight in den avont.[35]
[36] Het tooneel is te Manaïm voor de poorte, in het leger. De hove-
[37] lingen bekleeden den rey.[37]

33 *by:* door (ook in r. 34).
35 Het spel loopt in één dag af, en beantwoordt dientengevolge aen de klassieke regel.
37 *bekleeden de rey:* vervullen de rol van, vormen de rei.

Treurspeelders.

J O A B . *Koning Davids veltheer*.
S O B I . *De prins der Ammoniten*.
R E Y *van hovelingen*.
D E V E E R W A C H T *aen de Jordaen*.
D A V I D . *De koning van Israël*.
A B I S A Ï . *Joabs broeder*.
A M A S A . *Absolons veltoverste*.
B E R S E B A . *De koningin*.
J O N A T H A N . *Abjathars zoon*.
A C H I M A Ä S . *Sadox zoon*.
C H U S I . *De leste bode*.

Koning David Herstelt.
Treurspel.
Het eerste bedryf.

JOAB. SOBI.

J o a b :

Prins Sobi, recht te pas, van Godt den albeweeger[1]
Uit Rabba hier gestiert, met voorraet voor het leger,[2]
Verkuntschapt ons zijn komst. wachtmeester, ga terstont,[3]
Onthael hem naer zijn' staet. dees heide en dorre gront[4]
Eischt toevoer voor het volck, dat, moede en mat van trecken,
Dry etmael, zonder rust, niet lang den disch kan decken
Met kost, van Machir, en Bersillai onverwacht[7]
Ons hier te Manaïm miltdaedigh toegebragt.[8]
Een leger hoeft te veel om dagelijx te teeren,
En wat de maege ontbreeckt, zou 't hart aen moedt ontbeeren.[10]
Een hart, dat vechten wil, eischt nooddruft. een soldaet,[11]
Die wel gedost is, en gevoedert, eer hy slaet,[12]
Verstreckt een dubbel man. de zenuw wort gesteven,[13]
Het zwaert met grooter moedt den vyant toegedreven.[14]
Daer komt prins Sobi, ruim tien jaeren na den dagh,
Dat ick te Rabba hem 't gebiedt opdraegen zagh,[16]
Toen ons het lang beleg zoo zegenrijck geluckte,
En David Hannons hooft die goude kroon ontruckte.[17-18]
Hy is noch danckbaer aen den koningklijcken helt,[19]
Zijn' leenheer, die hem heeft in broeders erf herstelt,[20]
En Ammons oudt gezagh. laet hier geen licht ontbreecken.

1 *Prins Sobi:* zie Inhoudt r. 12; *recht te pas:* juist van pas; *van:* door.
2 *gestiert:* Vlaamse vorm naast gestuurd.
3 *verkuntschapt:* kondigt aan.
4 *Onthael:* ontvang; *staet:* stand, positie.
7 *kost:* mondvoorraad; *van:* door; *Machir en Bersillai:* zie Inh. r. 11.
8 *Manaïm* (in de Statenbijbel Mahanaïm, 2 Sam. 17, 24), de plaats waar David gelegerd was.
10 Naar mate de maag te kort komt, zal de moed zakken.
11 *nooddruft:* het noodzakelijke voedsel.
12 *slaet:* vecht.
13 *Verstreckt:* geldt voor; *de zenuw:* de spieren; *gesteven:* gesterkt.
14 *den vyant toegedreven:* tegen de vijand gericht.
16 *'t gebiedt:* de heerschappij.
17-18 Zie 1 Kron. 20, vs. 1-2.
19 *danckbaer aen:* dankbaer gestemd jegens.
20 *erf:* bezit, rijk.

Trouwanten, spoet u: past meer fackels aen te steecken.[22]
Zijt welkom, brave prins. hoe komtge hier zo spa?[23]

S o b i :

Doorluchtste veltheer van den koning, wiens gena[24]
Ons eeuwigh houdt verplicht, ick koom uw legerhutten[25]
Met luttel voorraets van 't gebergh't' noch onderstutten.
Ontfang tapijt, matras, en vaten, beckens mê,
Meel, honig, tarwe, gerst, en zuivel, vrucht, en vee,[27-28]
Geringe tekens van een danckbaer hart, met eenen
Ons lijfwacht, u ten dienst. gebie: wy trecken heenen,
Waer koning David lust te trecken, om den zoon,
Die zijnen vader stout naer 't hart steeckt en de kroon,
Te helpen stuiten, en dat ongelijck te slechten.[33]

J o a b :

Getrouwe prins, men kent in hooge noot d'oprechten,[34]
En vrienden. louter gout blinckt heerlijck op den toets.[35]
De koning, balling uit zijn hooftstadt, met meer moedts
Dan maght voorzien, laet zich uwe aenkomst wel gevallen.[37]
Hy rust een kleene wijl: wy waecken voor de wallen
Van Manaïm. men wacht op 't rijzen van den dagh.

S o b i :

Het lustme midlerwijl, indien 't u beuren magh,[40]
Te hooren hoe het stont met uwe twaelef staeten;[41]
Waerom Jerusalem zoo plotsling wiert verlaeten,
De stoel van Jesses rijck het oproer ingeruimt.[43]

J o a b :

De zeeman, die den storm opsteecken ziet, verzuimt
Geen zeil te strijcken, eer hem 't onweêr koom' verrassen.
Het was geen slapens tijt, maer tijt op 't roer te passen.
De reetste haven in te loopen diende ons best.[47]
Dit oproer spreide zich door 't lant, gelijck een pest,
Sloegh voort van stadt tot stadt. de twalef stammen spanden[49]
Eenstemmigh t'zamen om den vader aen te randen,
Ter liefde van den zoon: en eermen 't onweêr hoort

22 *Trouwanten:* lijfwacht; *past:* draagt zorg.
23 *brave:* dappere; *hoe:* met welke bedoeling.
24 *Doorluchtste:* doorluchtigste.
25 *legerhutten:* tenten.
27-28 Vgl. de opsomming in 2 *Sam.* 17, 28-29.
33 *dat ongelijck te slechten:* het u aangedane onrecht te wreken, oorspr. vereffenen, uit de weg ruimen (vgl. *ongelijck beslechten* in vs. 286). De verbinding met *slechten* wordt in het *Ned. Wdb.* X, 1613 niet vermeld; evenmin in XIV, 1627.
34 *oprechten:* rechtschapenen.
35 *toets:* toetssteen.
37 *laet zich wel gevallen:* verheugt zich over.
40 *indien 't u beuren magh:* als het u behaagt, schikt.
41 *staeten:* stammen (vgl. 49).
43 de troon (heerschappij) prijsgegeven werd aan de oproerlingen. (*Ned. Wdb.* VI, 1870).
47 *reetste:* naastbijzijnde.
49 *sloegh voort:* verbreidde zich snel.

Van verre komen, stormt het vreeslijck op de poort
Te Sion, daer het krielt van weifelende tongen.[53]
Wy vonden binnen en van buiten ons besprongen,
Verkozen oostwaert op de brullende woestijn:[55]
Daer ons 's aertspriesters zoons, in dien verbaesden schijn,[56]
Ontdeckten hoeze stil, in eenen put gescholen,
't Gevaer ontslipten, en, gelijck hun was bevolen,
Vermaenden d'overzy der stroomende Jordaen
Te kiezen in der nacht, by 't schijnen van de maen,
Eer wreede Achitofel met twalefduizent mannen,
Gelijck hy voorsloegh, ons naerzettende aen quam rannen.[62]

S o b i :
Uw heil bestont in 't vliên met volle ren en toom.[63]
Maer nu, hoe ging het voort?

J o a b :
de koning koos den stroom,
Op dees waerschuwing voor den stouten scepterrover,
En raeckte, toen de zon eerst opquam, 't water over,[66]
Langs wadde, en zantplaet, met zijn vaertuigh, balck, en ton.[67]
Noch schroomden wy 't gevaer, hoewel men d'oostzy won,[68]
En spoedden langs den stroom, dry dagen, en dry nachten,
Van Jericho tot hier, daer wy den vyant wachten
Alle oogenblicken, met dees kleene macht voorzien.

S o b i :
Waer ick u dienen kan, gy mooghtme vry gebiên.
Het loop' zoo hoogh als 't wil, mijn vorstendom staet open.[73]

J o a b :
Wy slaen 't niet af, mijn heer: want hier valt min te hoopen,[74]
En meer te vrezen voor den koningklijcken stam.

S o b i :
Hoe droegh den zoon zich, toen hy binnen Sion quam?[76]

J o a b :
De zon quam 's morgens niet zoo dra het hof beschijnen,
Of haer gemoete een kreet uit d'opene gordijnen,[78]

53 *tongen:* stemmen, d.w.z. waar velen aarzelden, partij te kiezen.
55 *oostwaert op:* in Oostelike richting; *de brullende woestijn:* wegens de onheilspellende geluiden van wilde dieren, zie 2 *Sam.* 17, vs. 16.
56 *'s aertspriesters zoons*, nl. Jonathan en Ahimaas (2 *Sam.* 17, 17); *verbaesden schijn:* verbijsterde toestand.
62 *naerzettende:* achtervolgende; *aenrannen:* aanvallen.
63 *heil:* behoud.
66 *eerst:* pas.
67 *balck en ton:* als bestanddelen van een noodbrug.
68 *won:* bereikte.
73 *staet open:* biedt u een toevlucht.
74 *min:* minder; in dit verband: weinig.
76 *droegh zich:* gedroeg zich.
78 *gemoete:* kwam tegemoet.

Een kreet van al de stadt, die, vol verbaestheit, zagh[79]

79 *verbaestheit:* ontsteltenis.

Hoe die verwaten zoon op 't gulden hofdack lagh[80]
In d'armen, en den schoot van vaders bedtgenooten.
Het heiligh hemelsch licht, gedootverft, en verschooten[82]
Van zulck een' gruwelstuck, scheen drywerf achter uit
Te vaeren, toen al 't hof met een bazuingeluit[84]
De burgers opweckte, om het lasterstuck t'aenschouwen.[85]
Dit gaf den weiflaer, die noch twijfelde, een betrouwen,
Dat d'onverzoenbaerheit nu eeuwigh tusschen zoon
En vader stant greep, hy gerust de nieuwe kroon[88]
Aenhangen moght. op dit gerucht en lantgeschater
Viel wat noch tegenstont hem toe, gelijck het water[90]
Door een geborste sluis. wat wachtenwe anders, als
De twalef stammen met den dagh op onzen hals?

S o b i :

Hoe stinckt die schelmsche Soon nu zijnen vader tegen![93]

J o a b :

De blinde vader is noch min met zich verlegen[94]
Dan met dien bozen schelm. zoo gy den koning spreeckt,
Rep van geen' Absolon, die hem naer 't harte steeckt,
En nazet in zijn zogh. zoo wy de zege derven,[97]
Wat David aenhangt zal met David moeten sterven.
Wie anders rekent is verbystert, en, te spa[99]
Tot kennis komende, zal 't leeren met zijn scha.
Hier is meer moedt dan hoop in 't leger. loopt de zegen
In 't vechten hant voor hant het recht des konings tegen,[102]
'k Getroostme in 't harrenas te sterven, als een helt:
En koome ick Absolon bejegenen in 't velt,[104]
Dit zwaert, in Davids dienst gebruickt een ry van jaeren,
Zal dien veraerden en weêrspannigen niet spaeren;[106]
De vader duide 't, en versta het zoo hy wil.[107]
Men schimpt met geene kroon: dit is een bloetgeschil.[108]
De broederslaghter heeft zijn bloet niet quijtgeschouden,

80 *verwaten:* misdadige (oorspr. vervloekte).
82 *gedootverft:* verbleekt van schrik.
84 *vaeren:* rijden (de bekende mythologiese voorstelling van de zonnewagen).
85 *lasterstuck:* misdadige handeling.
88 *stant greep:* vast kwam te staan.
90 *wat tegenstont:* al wat zich nog verzette; *viel hem toe:* koos zijn partij.
93 *stinckt tegen:* boezemt weerzin in (vgl. de bijbelse uitdrukking: bij iemand stinkende worden, en het Mnl. *stincken vore* (*Mnl. Wdb.* VII, 2153).
94 *blinde:* verblinde; *verlegen met:* in bekommering over.
97 *nazet in zijn zogh:* op zijn spoor achtervolgt (vergelijking met een schip).
99 *is verbystert:* rekent mis, oorspr.: is verdwaald (*Mnl. Wdb.* VIII, 1487).
102 *hant voor hant:* steeds meer (*Ned. Wdb.* V, 1850; vgl. hand over hand).
104 *bejegenen:* ontmoeten.
106 *veraerden:* ontaarde.
107 *duide:* legge het uit.
108 *een bloetgeschil:* een geschil, strijd, tussen bloedverwanten (*Ned. Wdb.* II, 2876).

De zusterschennis dien geweldenaer vergouden,
In vaders weêrwil, en dit recht zelf toegestaen.[109-11]
Wy volgen 't spoor, waer op hy ons is voorgegaen,
En nu met grooter recht: want daer de zoon den vader
Verongelijckt, en, als een schalck en aertsverraeder,[114]
Den staet verkracht, dat is een schult, die hooger klaeght[115]
Dan 't overweldigen en schenden van een maeght.
Hy rechte, op dat noch nijt noch tijt zijn' naem uitwisse,
Een marmereerbeelt op, ter erfgedachtenisse,
In 't koningklijke dal, omtrent Jerusalem:[117-19]
Maer 'k zweer het anderwerf, en zal 't oock houden, hem,
[Kan dees gevloeckte het ontworstlen noch ontvechten,][121]
Eene erfgedachtenis een' steenhoop op te rechten,[122]
Ter eere van zijn lijck, dat ieder overal
Aen zijn baldadigheit wel eeuwigh dencken zal.[124]

S o b i :

Verdaeght u Absolon, de koning zal in 't strijden[125]
Vooruittreên, om den zoon al vechtende te mijden,[126]
Te vangen ongewont, en levendigh, indien[127]
Het mooghlijck zy.

J o a b :

geensins, men zal hier in voorzien.
Den zoon te spaeren waer het rijck en 't leger waegen.
Dit is geen spiegelstrijt. hier volgen op de slaegen[130]
Quetsuuren, dooden, waer men toehouwt, steeckt, en schiet.
Verschoont de vader hem, de zoon verschoont hem niet,
Maer past den vader door den helm in 't hooft te treffen.[133]
Hier sneuvelt een van beide, eer staet geen rekninge effen.[134]
Men hoope op geen verdragh: want schoon de vader sterft,
Noch blijft de vyantschap, die op den nazaet erft.[136]
Staetzuchtige Absolon zal Salomon niet wijcken,[137]
Al zou hy anderwerf de rijcken tegens rijcken,
De leeuwen tegens een ophitsen in een perck.[139]

109-11 Vgl. *David in Ballingschap*, vs. 93-99. De *broederslaghter* (Absolon) heeft *zijn bloet* (zijn broeder Ammon) geen vergiffenis geschonken voor de *zusterschennis* (van Thamar); *vergouden:* vergolden; *in vaders weêrwil:* tegen de zin van zijn vader; *zelf toegestaen:* zichzelf toegekend.
114 *verongelijckt:* onrecht aandoet; *schalck:* booswicht.
115 *die hooger klaeght:* die een ernstiger aanklacht vereist.
117-19 *rechte:* richtte; vgl. 2 *Sam.* 18, vs. 18.
121 *ontvechten:* door strijd ontkomen.
122 *erfgedachtenis:* monument voor volgende geslachten.
124 *baldadigheit:* vermetel, slecht gedrag.
125 *Verdaeght:* daagt uit.
126 *mijden:* ontzien, zijn leven sparen.
127 *levendigh:* levend.
130 *spiegelstrijt:* spiegelgevecht, schijngevecht (*Ned. Wdb.* XIV, 2761).
133 *past:* legt het er op toe.
134 eer is de strijd niet beslist.
136 *erft op:* overgaat op.
137 *Staetzuchtige:* heerszuchtige; *wijcken:* wijken voor.
139 *tegens een:* tegen elkaar.

Gy voorraetmeesters, voort, valt daetelijck aen 't werck,
En deelt dien vooraet uit aen alle legersteden.
Belieft het u, mijn heer, laet ons naer binnen treden

Ter poorte in, daer misschien de koning, opgeweckt[143]
Uit zijne ruste, vraeght waerom mijn komst vertreckt.[144]

REY VAN HOVELINGEN.

Z a n g :

De hemel zorght voor zijn getrouwe vrienden
In hunnen noot.
Godt spijsde ze al die hem van harte dienden,[147]
Uit zijnen schoot.
Hy weet in noot zelfs onbesneên te wecken.[149]
Wie had gedacht
Dat Sobi noch dus spa zou herwaert trecken
By duister nacht,
Om voorraet en nootdruftigheit te schaffen[153]
Voor 't oorlogs volck!
De hemel straft, en zalft noch onder 't straffen.[155]
Eer zoude een wolck
Zich openen, en hemelsch manne regenen[157]
In 's hongers mont,
Dan d'opperste zijn dienaers niet zou zegenen
Naer 't out verbont.[160]

T e g e n z a n g :

De vaders, die in heiden, en woestijnen,
Op 't woeste velt,
By duizenden van elck verlaeten schijnen,
En voor 't gewelt
Van Faro vliên, om, vry van slavernyen,
En zonder smet,
Den hemel zijn slaghtoffers toe te wyen[167]
Naer Moses wet,
Bevonden hoe de hemelsche genade[169]
Hen onderhiel,[170]
Toen Godt al 't heir zoo lang met man verzade,[171]
Dat nederviel,
Gelijck de dau, daer zy op blijde wijzen[174]
En rijcken lof

143 *opgeweckt:* ontwaakt.
144 *vertreckt:* vertraagd, uitgesteld wordt.
147 *al:* allen.
149 *onbesneên:* heidenen.
153 *nootdruftigheit:* levensmiddelen; *schaffen:* verschaffen.
155 *zalft noch:* verzacht de geslagen wonden.
157 *manne:* manna, het hemelse voedsel dat voor de Joden in de woestijn neerdaalde (vgl. 161-vlg.).
160 *Naer:* op grond van.
167 *slaghtoffers:* offers van dieren.
169 *Bevonden:* ervoeren.
170 *hen onderhiel:* in hun onderhoud voorzag, hen voedde.
171 *man:* zie *manne* in vs. 157.
174 *daer:* terwijl; *op blijde wijzen:* onder begeleiding van vrolike lofzangen.

Uit danckbaerheit en yver, opwaert rijzen
Naer 't hemelsch hof.[175-76]

T o e z a n g :

Een edel hart schept altijt vreught
In weldoen, en een oude deught[178]
Wort dickwijl noch in acht genomen.
Prins Sobi, in zijn erf herstelt,[180]
En 's vaders groot gebiet, vergelt[181]
Dees weldaet noch, ten troost der vroomen.[182]
De helt vergeet zijn eigen nut,
Op dat hy 's konings leger stut,
Dat hulp behoeft, in dit geweste
Ter noot gevlught, en onvoorzien[186]
Van nootdruft door het haestigh vliên.
Een danckbre geeft zijn hart ten beste.[188]

175-76 *yver:* geloofsyver. Deze regels zijn niet duidelik: *zy* (173) kan moeielik op *vaders* (161) terugslaan. Heeft Vondel hier gedacht aan hun dankgebeden of aan de opstijgende geuren van de offers?
178 *deught:* weldaad.
180 *erf:* erfelik bezit.
181 *gebiet:* grondgebied, rijk.
182 *vroomen:* rechtschapenen.
186 *Ter noot:* in de nood.
188 *geeft ten beste:* schenkt.

Het tweede bedryf.

VEERWACHT. JOAB.

V e e r w a c h t :

Op mannen, op, 't is tijt den veltheer op te wecken:[189]
De vyant boven 't veer, is reede aen 't overtrecken.
Roept Joab op: 't is tijt. de noodt eischt kort beraet.
De vyant dient gestuit, eer hy een schipbrug slaet,
Of zijne ruitery geraeckt aen 't overzwemmen.
Men kan met min gevaers hem voor den lantstroom temmen[194]
En stuiten, eer hy, met den voet op 't vaste lant,
Zijn regementen en slaghorden in 't vierkant
En schrap zet, en u hier in 't leger koom' bestoocken.

J o a b :

Wel veerwacht, komt gy, eer het oosten is ontloocken,[198]
Ons stooren op de wacht? wat tijding van het veer?

V e e r w a c h t :

De vyant dondert op.[200]

J o a b :

zoo kunnen wy, om d'eer
Van 't velt, in 't harrenas een kans te zamen waegen,
En beter voor de vuist, dan uit bedeckte laegen.[202]
Laet hooren hoe gy hem gewaer wiert op de wacht.

V e e r w a c h t :

'k Lagh tegens d'aerde met mijn oor te middenacht,[204]
En luisterde eene poos, by 't schijnen van de starre.[205]
Ten leste beefde d'aerde, en een gerucht van verre
Quam zachter in het eerste, allengs wat luider by,
Getrap van voetvolck en een draf van ruitery.[208]
Toen scheenen standerden, rondassen, beuckelaeren,[209]
Helmet, en harnas zich voor d'oogen t'openbaeren,[210]
Te blickren, flickeren, langs d'oevers van den stroom,
Tot dat het brieschend paert ons opweckte uit dien droom.
'k Verliet de westzy, daer ick waeckte op mijn getijde,[213]
En zwom op dit gerucht terstont aen d'overzijde,
Om veiligh te bespiên wat hier op volgen zou,

189 *op te wecken:* op te roepen, te waarschuwen.
194 *temmen:* in bedwang houden.
198 *eer het oosten is ontloocken:* eer de morgen aangebroken is.
200 *dondert op:* komt met geweld opdagen.
202 *voor de vuist:* in openlike strijd; *bedeckte laegen:* hinderlaag.
204 *middenacht:* middernacht.
205 *starre:* in dit verband wel meervoudig op te vatten.
208 *Getrap:* getrappel; *draf:* gedraaf.
209 *rondassen:* (ronde) schilden; *beuckelaeren:* schilden.
210 *Helmet:* helm.
213 *op mijn getijde:* de mij aangewezen tijd (?).

En my te quijten van mijne opgeleide trou.[216]
Zy trocken boven 't veer. de wagens volghden achter,
En stiller, om geen lucht te geven aen den wachter[218]
Van 't veer. men hoorde 't paert te wedt gaen in den vliet,[219]
En ruisschen langs den kant, door lies, en bies, en riet,
Eerst weinigh in getal, daer na geheele troepen.
Wy riepen: houdt, waerheen? zy tegens ons aen 't roepen:[222]
Wy zoecken d'overzy. waer nestelt d'oude haes,
Die, bloode, en zonder hart, om luttel jaghtgeraes,
Den hoogen bergh verliet, en, over stroom gezwommen,
Den jaeger vlught, die stout zijn leger heeft beklommen?[226]
De bracken zullen hem naerspooren, en zijn lucht
Opsnufflen, daer hy voor de hazewinden vlught.[227-28]
Ick koom met deze maer naer 't leger toe gevlogen.
Mijn heer, waeck op, en zie den vyant onder d'oogen.[230]
Men moet hem stuiten, eer hy d'oostzy wint van 't veer,[231]
Of wachten voor dees stadt, op 't spits van uw geweer.[232]

DAVID. JOAB.

D a v i d :
Hoe staet het, Joab? brengt dees bode ons nieuwe maeren?

J o a b :
De vyant, boven 't veer alreede aen 't overvaeren,
Wil ons bestormen. zet nu alle krachten by.

D a v i d :
Abisaï, treck op met al de ruitery.
Verbie den vyant voet te neemen, en te landen.[237]
Een man zoo goet als tien, rept gy by tijts uw handen.[238]
Laet hem uw tanden zien. laet hondert, van een duin
Of hooghte, elck rustigh met een heldre krijghsbazuin[240]
Hem wellekomen. dat geluit zal schricklijck schreeuwen,
Verdoven 't brullen van zijn woeste en wulpsche leeuwen.[242]
Zy weeten niet hoe sterck ons maght is aengegroeit:
Gelijck een waterstroom, die hoe hy laeger vloeit,

216 *mijne opgeleide trou:* de taak die aan mij was toevertrouwd (oorspr. mij was opgelegd).
218 *geen lucht te geven* (jachtterm): om zich niet te verraden aan (vgl. *lucht opsnufflen* in vs. 228).
219 *te wedt gaen in den vliet:* de rivier gaan doorwaden.
222 *houdt:* halt!
226 *leger:* ligplaats (van de haas). Van Lennep zoekt hier een woordspeling met leger = bed.
227-28 *bracken:* jachthonden; *naersporen:* opsporen; *zijn lucht opsnufflen:* zijn spoor ontdekken en volgen; *daer:* waar.
230 *waeck op:* word wakker, geef acht.
231 *wint:* bereikt (vgl. vs. 68).
232 *wachten:* afwachten; *op 't spits van uw geweer:* op de punt van uw wapen, d.w.z. strijdvaardig.
237 *voet te neemen:* vaste voet te krijgen.
238 *Een man zoo goet als tien:* gij die wel voor tien man geldt.
240 *rustigh:* kloekmoedig.
242 *wulpsche:* losbandige, losgebroken.

Hoe breeder heene bruischt, door gunst der mindre vlieten,[245]

245 *door gunst der mindre vlieten:* door medewerking van kleinere stromen.

Die in zijn' boezem elck hun waterkruick uitgieten.[246]
Treck heen, Godt zegene u, dat gy het oproer stuit.
Beletge d'overvaert, dat wint een slagh vooruit.[248]

J o a b :
En of de vyant hem te sterck quaem overvallen?

D a v i d :
Hy heeft een' rug en wijck aen deze legerwallen,[250]
En vest van Manaïm. ruck heene: haest u: voort
Wachtmeester, herwaert: kom ontfang al stil het woort.[252]
Verzuim geen ronden. pas de schiltwacht uit te zetten.[253]
Nu wet de hooge noot de kracht der oorloghswetten.[254]
Kornellen, hopliên, elck bewaer' zijn regement,[255]
En standert. vint gy een' verdacht, en niet bekent,[256]
Men schupp' hem 't leger uit. men moet bespieders mijden.[257]
Verraeders schupten ons. 'k getroost my eer te strijden[258]
Met tien getrouwen, op wier woort men vast magh staen,[259]
Dan met een vaendel volx in 't vlacke velt te slaen[260]
Op 't ongewis, hoewel zy 's konings standert zwoeren,[261]
d'Alziende kent dit hart. een burgerkrijgh te voeren
Valt lastigh voor een ziel, die bloetvergieten haet.[263]
Wie had het oit gedacht dat zich de gansche staet
Zou kanten tegens ons, voor wien de Filisteenen,[265]
Syriers, en Jebuzeen, en Moabs heir verdweenen,[266]
Wechsmolten, als de sneeu voor 't steecken van de zon.
'k Verlichte 't lastigh juck der stammen, waer ick kon,[268]
Heb al de rijxgrens van haer vyanden geveilight,[269]
Den roof der afgoôn Gode en godtsdienst toegeheilight:[270]
Nu rot d'ondanckbaerheit van ouderdom en jeught

246 *hun waterkruick uitgieten:* mythologiese voorstelling van de riviergoden met een waterkruik afgebeeld.
248 *dat wint een slagh vooruit:* dat is bij voorbaat een slag gewonnen.
250 *een' rug en wijck:* een steun in de rug (vgl. *steun en rugh* in vs. 579).
252 *het woort:* het wachtwoord.
253 *ronden:* rondgang, inspectie; *pas:* zorg er voor.
254 *wet:* verscherpt.
255 *bewaer':* houde toezicht op.
256 *een':* iemand.
257 *schupp':* schoppe, verwijdere.
258 *'k getroost my eer:* ik zou eer durven.
259 *vast magh staen:* kan staat maken.
260 *slaen:* slag leveren.
261 *Op 't ongewis:* als men niet verzekerd is van hun trouw; *zwoeren:* trouw zwoeren aan.
263 *Valt lastigh:* is bezwarend, pijnlik.
265 *Filisteenen*, zie 1 *Sam.* 23, 4-5.
266 *Syriers:* tweesilbig met accent op de laatste, zie 2 *Sam.* 8, 5; *Jebuzeen* (Jebusieten), zie 2 *Sam.* 5, 6-7; *Moabs heir*, zie 2 *Sam.* 8, 2.
268 *lastigh:* drukkend.
269 *geveilight van:* beveiligd tegen.
270 *roof:* buit; *toegeheilight:* gewijd.

Te hoop, misbruickt mijn bloet, vergeet alle eer en deught,[271-72272]
Voorheen genoten, en vervolghtme in ballingschappen,
Om my, van kroon berooft, uit haet op 't hart te trappen:
Doch 'k wil het eer mijn schult, en Godt, die my beproeft,
Toeschrijven, als mijn' zoon. och Absolon, bedroeft

271-72 *rot te hoop:* verenigt zich, spant samen.
272 *bloet:* zoon, (vgl. 291); *deught:* weldaad.

Gy 't vaderlijcke hart? nu treuren mijn gezangen.[277]
De harp, in rou, blijft stom, en aen de muuren hangen,
Tot dat het d'opperste, der vroomen toeverlaet,
Belieft my wederom in mijnen eersten staet
Te stellen, zijnen naem en dienst alleen ter eere.

J o a b :

Het is geen wijze dat een krijghshelt triomfeere[282]
Voor 't strijden, en de noot verdaghvaert ons ten strijt.[283]
Dit klaegen vordert niet. men schick' zich naer den tijt.[284]
Met jammerklaegen is dit stuck niet uit te rechten.[285]
De blancke degen moet het ongelijck beslechten.[286]

D a v i d :

Stont my te strijden naer den jaerelijxen stijl,[287]
Of tegens den Eufraet, of d'oevers van den Nijl,
Of Arabier, of Parth, het zoume niet verdrieten
In mijnen ouden dagh het harnas aen te schieten:
Maer tegens Absolon, mijn bloet, in 't perck te treên,
Dus grijs en afgeleeft, dat 's duizent doôn op een[292]
Gestapelt. moght hy voor den veltslagh noch bedaeren,
En 't zwaert neêrleggen: 'k hechte een ry van blijde jaeren[294]
Aen mijnen ouderdom: nu mat de vrees my af.

J o a b :

Gy jammert, en hy bout triomfen op uw graf.

D a v i d :

Achitofel draeght schult, die zit ons op de hielen,
En stijft den zoon, die licht voor vader neêr zou knielen,[298]
Hem smeecken om genade. een wulpsche oploopentheit[299]
Verruckt het heete bloet, te jammerlijck misleit.[300]
Godt schenn' den schender, die dit brout, en, eeuwigh wrockent,[301]
Den jongling en al 't rijck zoo helsch heeft opgerockent.[302]
Stont dit te middelen, ick zont gezanten uit.[303]

J o a b :

Indien de ruitery het overvaeren stuit
Wort tijt gewonnen, en het volck, uit alle streecken

277 *gezangen:* David's psalmen.
282 *wijze:* gewoonte.
283 *verdaghvaert ons:* roept ons op.
284 *vordert:* baat; *tijt:* omstandigheden.
285 *dit stuck niet uit te rechten:* deze onderneming niet te volbrengen.
286 *dit ongelijck beslechten:* aan dit onrecht een eind te maken (vgl. vs. 33).
287 *stijl:* trant, gewoonte, dus: zoals ik het herhaaldelik gedaan heb.
292 *op een:* op elkaar, d.w.z. dat staat gelijk met duizend doden in plaats van één te sterven.
294 *'k hechte:* ik voegde toe.
298 *licht:* wellicht.
299 *wulpsche oploopentheit:* losbandige drift.
300 *verruckt:* sleept mee, brengt in beroering.
301 *wrockent:* haat koestert.
302 *opgerockent:* opgehitst (*Ned. Wdb.* XI, 1135).
303 *Stont dit te middelen:* was bemiddeling mogelik.

Aen 't overloopen, zal het hooft des oproers breecken,[306]
Uw maght, aen 't groeien, met groot aenzien en ontzagh
Den wederspannigen zien smeecken om verdragh.[308]
Het evel, nu niet rijp, eischt tijt. het bloet moet koelen,
De krancke dan met vrucht de nasmert eerst gevoelen.[309-10]

D a v i d :
Wie ziet het ende van dit burgerlijck geschil?[311]

J o a b :
Men stuite het begin. hy woel': wy leggen stil.[312]
De veltvliet Jabok houdt hier Galaäd gescheiden.[313]
De noortzy levert gras, de zuitzy bosch en heiden,
Ontzeght den vyant voêr, indien hy over ruckt;[315]
En hachlijck of hem dit naer zijnen wensch geluckt.[316]

D a v i d :
Kan onze ruitery den rijxstroom niet bewaeren,[317]
Wat zoude Jabok, smal van kil? gy hebt ervaeren[318]
Hoe Ammon, als uw paert in Jabok ging te wedt,
Met al zijn heirkracht u den doortoght niet belet,
En Rabba t'ydel trotste op hemelhooge muuren.[319-21]

J o a b :
Het heir der stammen kan den honger niet verduuren.

D a v i d :
Men kan het spijzen van den oever der Jordaen.

J o a b :
En zoo wy slagh op slagh 't geley des toevoers slaen?[324]

D a v i d :
Dan stont ons dagelijx een kans in 't velt te waegen.[325]

J o a b :
Zy zouden Manaïm van achter vreeslijck plaegen.[326]

306 *het hooft:* de spits, de eerste stoot.
308 *verdragh:* overleg tot vrede.
309-10 Versta: 't ziekteproces heeft tijd nodig om rijp te worden; de koortshitte moet afnemen en de patient daarna de napijn verduren om tot beterschap te geraken (de *vrucht* van de doorstane kwaal).
311 *burgerlijck geschil:* burgeroorlog.
312 *leggen:* liggen.
313 *veltvliet:* beek.
315 *Ontzeght:* weigert, d.w.z. kan niet leveren.
316 *En hachlijck:* het is te betwijfelen.
317 *bewaeren:* beschermen.
318 *Wat zoude:* wat zou uitrichten; *kil:* bedding.
319-21 Zie 2 *Sam.* 11, 1 en 12, 26; *heirkracht:* legermacht; *t'ydel:* geheel vergeefs.
324 *'t geley des toevoers slaen:* de troepen die de voedselvoorziening beschermen, verslaan.
325 *stont ons te waegen:* moesten wij wagen.
326 *van achter:* door het aan de achterzijde aan te vallen.

D a v i d :
Zoo mostenze eerst hun maght verdeelen met gevaer.[327]

327 *hun maght:* hun troepen.

J o a b :
Ick zagh geen schooner kans, en greepze voor by 't haer,
Eer zy, van achter kael, ons wars den neck toekeerde.[328-29]

D a v i d :
Hoewel ick out ben, en niet zonder krijghsscha leerde,
Noit zagh mijn oordeel min door 's oorloghs nevel heen.[331]
De zoon leert vader noch met schade een' toght bekleên,[332]
Die jongen beter voeght dan oude en afgeleefden.
Toen leeu, en beer, en reus, en heiren voor my beefden,
Verdubbelde mijn moedt, in 't nijpen van den noot:
Nu klopt het hart, uit schrick voor zijn vervolgers doot.

J o a b :
Laet schricken al die u vervolgen tegens reden.[337]

D a v i d :
Mijn misdaet tegens Godt holp deze wapens smeden.

J o a b :
Behaeght het Gode, 't kan verkeeren op een' sprong.[339]

D a v i d :
Verkeerde 't buiten last van Absolon, te jong[340]
Om ver genoegh te zien in 't binnenst van mijn harte.

J o a b :
Uw hart smilt wegh van rou: hy groeit in vaders smarte![342]

D a v i d :
Uit loutre onwetenheit. hy draeght de minste schult.
Den vader schort het aen inschicken, en gedult.[344]

J o a b :
Dat weet, dat merckt de zoon, en draeft hier op veel stouter.[345]

D a v i d :
Verstont de jongling zich, hy street voor Gode en 't outer,[346]
Gelijck de stammen mijn standerden trou alom
Hanthaefden tegens 't blint afgodisch Heidendom,
En noit weêrkeerden dan met wapenroof, gekregen
In veltslagh, of in steên, gewonnen met den degen.

328-29 Zinspeling op de Latijnse personificatie van *Occasio* (de Gelegenheid, de kans), die voorgesteld wordt met een kaal achterhoofd en een haarbos van voren, waarbij ze gegrepen moet worden; (‘Fronte capillata, post est Occasio calva’); *wars:* afkerig.
331 *min:* minder (dan nu); *'s oorloghs nevel:* de duistere kansen van de strijd.
332 *een' toght bekleên:* een krijgsonderneming bijwonen (in dit geval: aanvoeren).
337 *tegens reden:* ongemotiveerd.
339 *op een' sprong:* plotseling.
340 *Verkeerde 't:* mocht het dan verkeren; *buiten last van:* zonder te schaden.
342 *groeit in:* verheugt zich in.
344 *inschicken:* toegefelikheid.
345 *draeft hierop veel stouter:* zet dientengevolge zijn opzet stoutmoediger door.
346 *Verstont de jongling zich:* had de jongeling het juiste inzicht.

J o a b :
Ick ga bespieden of de schiltwacht waeckt, of slaept.
Een leger sluit niet, zoo 't onachtzaem ergens gaept.[352]

DAVID. REY.

D a v i d :
De stammen, haestigh aengetogen,[353]
Zoo heet als jaegers op hun jaght,[354]
Verdrijven my den vaeck uit d'oogen,
Verbiên den koning spa by nacht
Te rusten in zijne oude dagen;
En onrust breeckt my, die veroudt,[358]
Terwijl de zwacke leên vertraegen,
Het bloet, in d'aderen verkoudt,[360]
Geen geesten levert, als voorheenen.[361]
Zoo loopt de draet des levens af.
Zoo ga ick op verstramde beenen,
En sta met eenen voet in 't graf,
Gereet en veegh om neêr te storten.[365]

R e y :
Het leven is noch kort genoegh,
Al komt men 't niet ontijdigh korten
Door onrust. sterven komt te vroegh
Voor eenen vader, aen wiens leven
Al 't heil van huis en kinders hangt,
Gelijck aen u, ten troon verheven,
Van wien al 't rijck zijn eer ontfangt,
Dat dwazen niet bevroeden kunnen.[373]
Godt strafze die u rust misgunnen.

D a v i d :
Men telt veel lichter het getal
Van mijne grijze en witte haeren,
Dan die uit haet van overal
Tot mijn bederf by een vergaêren.[378]
Veel duizenden, het gansche rijck,
Verwoet en fel met scherp en netten[380]
Een hart omringen algelijck.[381]

352 *zoo 't onachtzaem ergens gaept:* indien door zorgeloosheid ergens een onbewaakte plaats is, waar de vijand kan binnendringen.
353 *aengetogen:* hierheen opgetrokken.
354 *heet:* vurig.
358 *veroudt:* oud wordt.
360 *verkoudt:* koud wordt.
361 *Geen geesten levert:* geen levenskrachten verschaft.
365 *veegh:* op het punt van te sterven.
373 *Dat:* wat.
378 *bederf:* verderf, ondergang.
380 *met scherp:* met wapens.
381 *hart:* Hollandse vorm naast hert.

Zy roepen: laet ons hem bezetten.[382]

382 *bezetten:* omsingelen.

Hoe kan ick hun gewelt ontvliên?
Wat uitkomste is hier toch voorhanden?
Een eenigh hart het hooft te biên
Zoo veel verwoede leeuwentanden?
De horen huilt. de hondejaght[387]
Verspreit zich door woestijn en haegen.
Waer ick my wende, dagh en nacht
Voorvlughtigh, bang voor loze laegen,[390]
Bespieders leggen op hun luim,[391]
En loeren om my aen te vatten,
Of in speloncken, of op 't ruim,[393]
Daer zy van alsins t'zamenspatten,[394]
En t'zamenspannen in 't gemeen,
Veel duizent teffens tegens een.[396]

R e y :

Sta vast. een ongeschockt betrouwen
Is als een diamanten schilt,
Daer 't brosse glas zijn kracht op spilt.
Zo quaemtge menighmael behouwen
Uit doots gevaer, gezont, en gaef,[401]
En stapte op leeuwenhooft, en draecken,
Die vier en vlam ter keele uitbraecken.
Betrou op Godt, en hou u braef.[404]
Wie op getal ziet wort elendigh[405]
Verlaeten van de hooghste maght,[406]
Die als in wezen, oock in kracht
Een zelve blijft, en is onendigh.[408]
't Is telbaer wat hier t'zamenrot.[409]
Ontelbaerheit bestaet in Godt.[410]

D a v i d :

O schulden, die zoo luide schreiden,[411]
Gy terght Godts streng gerecht tot wraeck.[412]
Gy houdtme wijdt van Godt gescheiden.[413]
De Godtheit, die in my haer zaeck
Voorheen hanthaefde, heeft geene ooren[414-15]

387 *hondejaght:* troep honden.
390 *Voorvlughtigh:* vluchtend.
391 *leggen op hun luim:* liggen op de loer.
393 *op 't ruim:* in het vrije veld.
394 *van alsins:* van alle kanten; *t'zamenspatten:* zich verenigen.
396 *teffens:* tegelijk.
401 *gaef:* ongedeerd.
404 *braef:* dapper.
405 *op getal ziet:* rekening houdt met het aantal (van zijn vijanden).
406 *van:* door.
408 *Een zelve:* dezelfde.
409 *wat hier t'zamenrot:* de tegenwoordige samengezworenen.
410 *Ontelbaerheit* (in dit verbant: oneindigheid) is slechts een eigenschap van God.
411 *die zoo luide schreiden:* die zozeer om wraak riepen.
412 *terght:* prikkelt.
413 *wijdt:* ver.
414-15 die door middel van mij haar gezag handhaafde.

Om mijn gekerm en droef geklagh
Van haeren hoogen berg te hooren:
Dus blijft de glans van 't hoog gezagh
Der kroone in 's oproers mist verduistert.
Wat baeten traenen en gekerm,
Nu d'alderhooghste stom niet luistert
Naer mijn gebeên, en zijnen arm
Niet uitstreckt in verlegenheden.[423]
Het is verloren dat men zucht.[424]
Geen dau van troost verquickt beneden
Mijn hart van boven uit de lucht,
Die blijft gesloten. geene straelen
Verlichten d'aertsche duisterheit
Van wederspoet, waerin wy dwaelen,[429]
Daer ons geen hant noch wijzer leit.
Hoe raeckt die zwaere bloetschult effen![431]
Godt wet hun zwaert, om my te treffen.[432]

R e y :

Betrou op Godts barmhartigheit,
Die al zijn wercken gaet te boven,
En geen boetvaerdigen ontzeit[435]
De hant te bieden. wacht van boven
Ontzet, in 't barnen van den strijt.[437]
Hy zal u hulp uit Sion zenden,
Verstroien 't heir van haet en nijt,
Alle eedtverwanten en hun benden.
Dan zult gy op den troon herstelt
Met harp en lofzang triomfeeren,
En wat den kam opstack in 't velt[443]
Zich aen uw voeten zien verneêren,
En eeren, en aenbidden dien
Zy nu vervolgen, en vervloecken.
Jerusalem aen 't ommezien,[447]
Begint uw aengezicht te zoecken
Al heimelijck, en ziet den dagh
Van uw herstelling ree geboren.[450]
't Herstellen hangt aen eenen slagh.[451]
Een slagh verloren, al verloren[452]

423 *in verlegenheden:* nu ik in ellende verkeer.
424 *Het is verloren:* het is vergeefs.
429 *wederspoet:* tegenspoed.
431 *raeckt effen:* zal vereffend worden.
432 *hun:* nl. van de vijanden (accent op *hun* en *my*).
435 *ontzeit:* weigert.
437 *barnen:* woeden, oorspr. branden.
443 *den kam opstack:* zich verzette.
447 *aen 't ommezien:* tot inkeer komende.
450 *ree geboren:* reeds aangebroken.
451 *hangt aen:* is afhankelijk van.
452 Accent op *Eén*.

Wat u weêrspannigh wiert ontrooft.
Zoo blinck' de kroon op Davids hooft.

D a v i d :

Ick kan de rijxkroon niet herneemen
Als met verlies van Absolon.
Dan zagh men al mijn vreught bezweemen,[457]
En uitgeblust, quaem ick de zon
Des schoonen jongelings te derven,
Dat aenschijn, daer mijne eer uit straelt.
'K getroostme met die zon te sterven,[461]
Zoo zy in zulck een' afgront daelt,
Haer glans in bloet en 's vaders traenen
Verdrinckt. gy krijghsliên, duwt uw zwaert
In vaders hart. ô oorloghsvaenen
Van David, zoudtge, zoo veraert[466]
Van uwen koning, my doorsteecken
In mijnen zoone, 't liefste pant?
Verschoont zijn jeught, en haer gebreken.
Verdelght men hem in dezen stant,[470]
Zoo sterft mijn hart aen duizent wonden.
Hier staet natuur te vast gebonden.

REY VAN HOVELINGEN.

Z a n g :

Terwijl de zon, beneên de kim
Gezoncken, oostwaert rijdt van 't noorden,
Melt David hier te Manaïm,
Vol hartewee, met droeve woorden
En klaghten zijn' benauden staet:
Nu neemt hy, moght hem rust gebeuren,[478]
Den slaep een luttel tijts te baet;
Liet oproer na zijn rust te steuren.
't Weêrspannigh hooft, verkeert van wil,[481]
Noit moe van wrijten en van wrocken,[482]
Staet, als een onrust, nimmer stil,[483]
Wort van de kroonzucht omgetrocken,[484]
Als uurwerckraden van gewight,[485]

457 *bezweemen:* oorspronkelijk sterk participium van *bezwijmen*.
461 *'K getroostme:* ik berust er in.
466 *veraert van:* vervreemd, afvallig van.
470 *stant:* omstandigheden.
478 *gebeuren:* te beurt vallen.
481 *verkeert van wil:* tot het kwade geneigd.
482 *wrijten:* wrokken, tegenstreven.
483 *een onrust:* een rad dat door voortdurende schommeling de gang van een uurwerk regelt. Het beeld wordt in vs. 485-86 voortgezet. (*Ned. Wdb.* X, 1777)
484 *kroonzucht:* synon. van *staetzucht:* heerszucht; *omgetrocken:* rondgetrokken.
485 *van:* door; *gewight* bij de staande klok; de *veder* (veer) bij het zakuurwerk.

Of van eene opgespanne veder.[486]
De kroonzucht volght al watze dicht.[487]
De zinnen loopen heene en weder.
De dagh zal melden wat de nacht
Tot 's konings afbreuck heeft bedacht.[490]

T e g e n z a n g :

Den koning was noit rust gegunt,
Na zijne trotze reuzezege.[492]
De schoonvaêr Saul dreef hem 't punt[493]
Naer 't hart. hy stont hem in den wege,
Zijn leven langk. na Sauls tijt[495]
Wert Isbozeth ten troon verheven,[496]
Te Manaïm noch ingewijt
Door Abners hulp, en zat hier zeven
Geheele jaeren in zijn kracht,
Van Efraïm, en Benjaminner,[500]
Den stam van 't vaderlijck geslacht,
In Galaäd, als overwinner,
Gedient, geviert, en aengebeen,
Tot dat hy deerlijck wiert doorsteecken.
Helt David tegens Filisteen
En 't Heidendom op alle streecken,[505-6]
Het buldrende onweêr uit most staen.[507]
Dees lijdt nu van den onderdaen.

S l o t z a n g :

Hoe lieflijck dreef hy, jongk in weelde,
Zijn vader Jesses kudde in 't groen,
Daer buiten last, en ergh vermoên,[511]
De herder zong en vrolijck speelde
Op zijne fluit, en nederzat
In schaduwe van eickelover!
Hoe rustrijck broght hy 't leven over![515]
Nu vreest hy 't ruisschen van elck bladt,
Of Absolon quaem opgestoven.[517]
Men vint geen rust in koningshoven.

486 *van:* door; *gewight* bij de staande klok; de *veder* (veer) bij het zakuurwerk.
487 *dicht:* zich inbeeldt.
490 *afbreuck:* schade.
492 *reuzezege:* de overwinning op de reus Goliath.
493 *'t punt:* de werpspeer.
495 *Sauls:* tweesilbig: Sauwels.
496 *Isbozeth:* zie 2 *Sam.* 2, 8 tot 2 *Sam.* 4, 8.
500 *Van:* door.
505-6 zie vs. 265-66; *op alle streecken:* in alle windstreken.
507 *uit most staen:* moest verduren.
511 *buiten last:* onbezorgd; *buiten ergh vermoên:* zonder argwaan op te wekken.
515 *broght over:* bracht door.
517 in angst of wellicht Absolon zou komen aanrukken.

Het derde bedryf.

ABISAÏ. JOAB. DAVID. REY.

A b i s a ï :
Waer is de veltheer? waer de koning? roeptze: voort.[519]

J o a b :
Wat brengt Abisaï?

A b i s a ï :
de vyant voor de poort.

D a v i d :
Wat quade maeren kraeit de dagh dus vroegh hier buiten?[521]
Kost gy den heirtoght in den overtoght niet stuiten?[522]

A b i s a ï :
Zy ruckten over, eer wy quaemen aen den stroom.

J o a b :
Het schijnt onmogelijk.

D a v i d :
zoo snel? dit schijnt een droom.

J o a b :
De kil is veel te diep. geen ruiter kan haer gronden.[525]

A b i s a ï :
De lantbespieder had al stil een wadt gevonden,[526]
Waer door een man tot aen den navel waeden moght.

J o a b :
Noch valt de stroom te sterck, die lijdt geen' overtoght.[528]
De voeten raecken vlot, en houden geene stede[529]
In 't glibberige klay: dan sleept de stroom hen mede.
Hy drijft voor stroom af, wie zoo stout een stuck bestaet.[531]

D a v i d :
En waer gebleven met een' lansknecht, een' soldaet,[532]
In 't volle krijghsgeweer en harnas, overladen[533]

519 *voort:* dadelik.
521 *kraeit:* verkondigt luide (zie *Ned. Wdb.* VIII, 11).
522 *den heirtoght:* het optrekken van het leger.
525 *kil:* bedding; *gronden:* peilen.
526 *wadt:* ondiepe plaats.
528 *Noch:* bovendien.
529 *raecken vlot:* raken los van de grond.
531 *voor stroom af:* met de stroom mee; *bestaet:* onderneemt.
532 *En waer gebleven met:* En hoe moet het aflopen met.
533 *krijghsgeweer:* krijgsuitrusting.

Met boogh, en beuckelaer. kan dees een kil doorwaeden
In zulck een' stercken stroom, die wechruckt wat hem keert?[535]

A b i s a ï :
'k Beken de koning is in oorloge uitgeleert:[536]

535 *keert:* weerstaan wil.
536 *uitgeleert:* volleerd.

Maer 't miste een' meester wel, geleert op alle streecken.[537]
De jonge heeft dees kans den ouden afgekeecken:[538]
En slaet men twijfel aen de waerheit, 'k zal het klaer[539]
Met reden toonen: doch het blijckt al t'openbaer.

J o a b :
Het zou my lusten dit bewijs van u te hooren.

A b i s a ï :
Een vliegend veltheer laet geen tijt noch kans verlooren,
Maer vaert al voort en voort, neemt elcken slaghboegh waer,[543]
Schroomt ongelegenheit, noch rampen, noch gevaer,[544]
Ziet tijt noch ontijt aen, noch stroomen, noch moerassen,[545]
Noch weêr, noch onweêr, stelt zijn voordeel in 't verrassen
Des vyants, als die minst op zijne komst vermoedt.[547]
Zoo quam hy 's midnachts in den rijxstroom, heet van gloet,[548]
Met zijne ruiterye aenplompen, dicht gesloten.[549]
De ruiters hielden stant op 't wadt. de stroom geschoten
Met kromme wielinge op en door de ruiters heen,[551]
Stont in zijn' vaert geschut, en ebde naer beneên,[552]
Terwijl het water voor de ruiterpaerden zwichte,[553]
En langkzaem zackende 's volx doortoght vry verlichte.[554]
Zoo rucktenze over, en geraeckten al op 't lant.
Zy zetten zich terstont aen d'overzy vierkant.[556]
De ruiters volghden, als een vlught gezwinde veugelen,
En deckten 't voetvolck van weerzijde, als met twee vleugelen,
Gereet te vliegen, op het woort van Absolon.[559]
Dit zagen wy te spa, voor 't opgaen van de zon,
En vonden ongeraên een' slagh alleen te waegen.
De koning laet' het zich gevallen en behaegen.[562]

D a v i d :
Hoe ging de roep door 't lant? hoe sterck is dit gespan?[563]

A b i s a ï :

537 *'t miste:* het mislukte; *wel:* wel eens, soms; *op alle streecken* (vgl. 506): in allerlei landstreken.
538 *De jonge* (koning): Absolon.
539 *slaet men twijfel:* twijfelt men.
543 *neemt elcken slaghboegh waer:* let op elke draaiende wind, die de boeg in gunstige of ongunstige richting kan doen wenden (*Ned. Wdb.* XIV, 1525).
544 *ongelegenheit:* ongunstige omstandigheden.
545 *ziet aen:* neemt in aanmerking; *ontijt:* ongunstige tijd (*Ned. Wdb.* X, 1874); evenzo is *onweêr* in 546: ongunstig weer.
547 *vermoedt op:* verdacht is op.
548 *heet van gloet:* vol strijdlust.
549 *aenplompen:* tekenend woord voor de paardenstappen in het ondiepe water.
551 *wielinge:* draaistroom.
552 *geschut:* tegengehouden.
553 *zwichte:* week.
554 *vry:* zeer.
556 *vierkant:* in vierkante slagorde.
559 *woort:* bevel.
562 *laet' het zich gevallen:* moge het goedkeuren.
563 *Hoe ging de roep:* welke geruchten verspreidden zich; *dit gespan:* deze troepenmacht.

Men schat de gansche maght op veertigh duizent man.

J o a b :
Voerde Absolon hen aen?

A b i s a ï :
bespieders, die hem kenden,
Verkuntschapten dat hy, voor al de ruiterbenden,[566]
Alleen op zijnen muil den vliet eerst overzwom,
En, dravende over 't velt, een' steilen bergh beklom,
Om 't lant t'ontdecken, en verraet, en loze laegen.
Nu woelen d'oevers, en de schipbrug wort geslagen[570]
Op hout en vaertuigh, hem van boven toegebracht.[571]
Geraeckt de schipbrugh klaer, zoo kan 't die groote maght
Niet licht van achter aen nootdruftigheit ontbreecken.[573]
De borstweer voor de brug wert daetlijck afgesteecken.[574]
Het leger, afgemat van trecken, rust in 't velt.
Het havent zich, en sterckt het lijf, om met gewelt,[576]
En verschen moedt van daegh u noch op 't lijf te vallen.

J o a b :
Men slaet zoo los niet voort. hy kan dees legerwallen[578]
Niet overrompelen. wy hebben steun en rugh[579]
Van achter aen de stadt.

D a v i d :
en eene legerbrug
Te bouwen, eischt meer tijt, eer zy den zeissenwagen,[581]
En voorraet, pack en paert op haeren rug kan draegen.

A b i s a ï :
Een vlot van cederen en balcken, of 't Godt gaf,[583]
Door 't Galileesche meer gevoert van Liban af,
Quam, juist daerze yveren om door den stroom te streven,[585]
Van zelf, en onvermoedt, hem in den mont gedreven.[586]
Nu bezight hy dees stof, en spoedt zijne overvaert.[587]

J o a b :
Wie eene brug bouwt, zie dat hy de brug bewaert:[588]

566 *Verkuntschapten:* berichtten.
570 *woelen:* wemelen.
571 *van boven:* langs de rivier stroomafwaarts.
573 *nootdruftigheid:* proviand.
574 *afgesteecken:* ontworpen, door in het terrein de plaats er voor af te palen (term van het krijgswezen, *Ned. Wdb.* I, 1546).
576 *havent zich:* maakt zich in orde, herstelt zijn uitrusting.
578 Men rukt zo onvoorbereid niet op.
579 *steun en rugh:* ruggesteun (vgl. vs. 250).
581 *zeissenwagen:* strijdwagen met messen aan de wielen, in de oudheid gebruikelik (vgl. vs. 1545).
583 *of 't God gaf:* als door een goddelike beschikking.
585 *yveren:* zich beijveren.
586 *in den mont:* tegemoet.
587 *spoedt:* bespoedigt.
588 *bewaert:* beschermt.

Want valtze in 's vyants maght, wat staet hem dan te hoopen?

A b i s a ï :

Verliest hy 't velt, zijn volck past flux de brug te sloopen,[590]
Te laeten drijven voor den stroom af naer beneên.

590 *past:* zorgt er voor.

J o a b :
Dan was 't geklonckeN, als in Jepthas tijt. niet een[592]
Van Efraim ontquam 't: want al die overbleven
Geraeckten, na den slagh, aen 't veer om lijf en leven.[594]

A b i s a ï :
De kans van Jeptha stont op verre niet zoo slim[595]
Als d'onze: want hy had den stam van Efraim
Alleen ten vyant, om het ongelijck te slechten:[597]
Wy moeten tegens al de stammen teffens vechten.[598]
Ruimt Absolon het velt aen dezen waterkant,
Dat traegh te hoopen is: hy heeft al 't Joodtsche lant[600]
Tot eene vaste borgh, voor onverwachte rampen:
En houdt een versche maght gewapent om te kampen.

J o a b :
Hier strijt geen rechter, maer een koning voor zijn rijck.[603]

A b i s a ï :
Twee koningen staen hier in 't harrenas gelijck.

J o a b :
Maer ongelijck in recht.

A b i s a ï :
het recht hangt aen den degen.[605]

J o a b :
Dat staet in slagh op slagh, als in een schael, te weegen.[606]

A b i s a ï :
De maght staet ongelijck, de kans niet even schoon.

J o a b :
De wettigheit geeft kans.

A b i s a ï :
het gout bewaert geen kroon,
Maer stael en yzer moet de wettigheit bewaren,
En d'eer van 't kroonegout.

D a v i d :

592 *geklonckeN:* beslist (oorspr. geslagen, getroffen).
594 *geraeckten om:* verloren.
595 *slim:* slecht.
597 *ongelijck te slechten:* zie bij vs. 33.
598 *teffens:* tegelijk.
600 *Dat traegh te hoopen is:* wat wij nauweliks mogen verwachten.
603 *rechter:* Richter.
605 *hangt aen:* is afhankelijk van.
606 *in slagh op slagh:* bij elke slag opnieuw.

wat brengt de Rey voor maeren?[608-610]

R e y :
De prins zent Amasa, zijn' veltheer, om gehoor.[611]

608-610 *bewaert:* beschermt. Het goud (als symbool van het koningschap) is op zich zelf geen waarborg voor de kroon, als het wapengeweld het wettig gezag en tevens de eer van het koningschap niet handhaaft.

611 *Amasa* was de zoon van Davids zuster, dus Davids *neef* (vs. 613).

D a v i d :
Hoe kan men 't weigeren? wat raet? wat slaet gy voor?

J o a b :
De neef komt hier zijn ooms gelegenheit bespieden.[613]

D a v i d :
Hy was noit twistgezint.

A b i s a ï :
het jonge bloet aen 't zieden
Bemint den vrede niet, neen zeker: 't leeft op hoop
Of u een vleiers tong bedroogh en onderkroop.[616]

J o a b :
Hy zoeckt den boezem van den vader t'ondertasten.[617]

D a v i d :
Men kan uit achterdocht den vroomsten wel belasten.[618]

J o a b :
Wat schijn van vromicheit is by neef Absolon,[619]
By een' bloetschendigen, die vaders bedde schon,[620]
Een onverzoenbaer stuck? wat schijn gaf dit van vrede?[621]

D a v i d :
Gy zelf verworft hem door beleit en uwe bede[622]
Zijn zoen, eer hy in dit rampzaligh oorlogh tradt.

J o a b :
'k Verzoende hem, 't is waer, maer luttel docht ick dat
Hy reuckloos toeleide om den vader uit te stooten,[625]
In schijn van heiligheit, met zijne altaergenooten
Hem op te komen dus onzacht, en onvermoedt.[627]
Indien de koning zich ten tweedemael niet hoedt
Voor dien bedorven zoon, het wil hem eeuwigh rouwen.[629]
Wie eenmael schipbreuck lijdt, leert nimmer zich betrouwen
Op d'ongena der zee, die op haer luimen leit,[631]
Den zeeman eerst verrast, wanneerze streelt en vleit.
Heer koning, luister naer geen vleiery, en smeecken.[633]

613 *gelegenheit:* omstandigheden.
616 *onderkroop:* listig naderde.
617 *den boezem t'ondertasten:* de gemoedsstemming te onderzoeken.
618 *vroomsten:* rechtschapenste; *belasten:* bezwaren met een beschuldiging (*Ned. Wdb.* II, 1678).
619 *schijn van vromicheit:* blijk (vgl. 621) van rechtschapenheid.
620 *schon* (van schennen): schond.
621 *stuck:* misdrijf.
622 *verworft:* verwierft.
625 *toeleide:* het er op toelegde.
627 *op te komen:* aan te vallen.
629 *bedorven:* verdorven; *wil:* zal.
631 *op haer luimen leit:* op de loer ligt.
633 *smeecken:* synoniem van vleien.

D a v i d :
't Is hoofsch en heuscheit een' gezant te hooren spreecken.[634]

634 *hoofsch en heuscheit:* hoffelikheid en welwillendheid.

J o a b :

Naer tijts gelegentheit, nu lijdt de tijt dit niet.[635]

D a v i d :

Met eere kan 't geschiên.

J o a b :

dit's weder 't zelve liet.[637]
Hy zoeckt u met dien zang noch eens in slaep te wiegen,
En hangt geheel aen een van liegen en bedriegen.
Die huichlaer spoede zoo by nacht zijn godevaert:[639]
Nu zoeckt de vleier u te komen onder 't zwaert.[640]
Die naer uw kroon stack, zoeckt u noch in 't hart te treffen,
Om op uw lijck en graf zijn' stoel in top te heffen.[642]
Achitofel heeft Godt noch deught in zijnen zin.
Al ging men by verdragh de schoonste voorwaerde in:[644]
Een trouweloze keert zich aen verdragh noch eeden.[645]

D a v i d :

Het is en blijft mijn zoon, al stont hy in geen reden.[646]

J o a b :

Een zoon naer 't lichaem, en alleen slechts met den naem.
Wat baet de naem van zoon, als zich de vader schaem,
En eeuwigh schamen moet dat hy dien zoon oit teelde?
Zoo dees zijn' vader eerde, en naer 't gemoedt afbeelde,[650]
Gelijck men d'ouders kent aen 't uiterlijcke kroost,[651]
Hoe zou de jonge prins den ouden tot een' troost
En stock des ouderdoms verstrecken, zijne jaeren[653]
Ontlasten, daer hy nu des vaders grijze haeren
Ten grave heenvoert, hoopt door loosheit, hem te sterck,
Na'et neemen van zijn kroon, het hooft met eenen zerck
Noch t'overstulpen, en met zwaeiende banieren[657]
Dan jaerlijx op het graf dat zegefeest te vieren.

D a v i d :

Wy kunnen, in gespreck getreên, ons noch beraên.[659]

635 *Naer tijts gelegentheit:* als de omstandigheden het toelaten.
637 *'t zelve:* hetzelfde.
639 *spoede zoo zijn godevaert:* bespoedigde op die wijze (nl. door listige voorwendsels) zijn bedevaert. Vgl. *David in Ballingschap*, vs. 107).
640 *u te komen onder 't zwaert:* vgl. *onder 't zwaert te kruipen* in *Adonias*, vs. 561-62. Volgens Van Lennep een term uit de schermkunst: een kunstgreep om de tegenstander listig te naderen.
642 *stoel:* troon.
644 *ging men in:* aanvaardde men (vgl. op iets ingaan).
645 *keert zich aen:* bekommert zich om.
646 *al stont hy in geen reden:* al gedroeg hij zich onredelik(?).
650 *afbeelde:* op hem geleek.
651 *'t uiterlijcke kroost:* de gelaatstrekken (*Ned. Wdb.* VIII, 365).
653 *stock:* steun; *verstrecken:* dienen.
657 *overstulpen:* bedekken.
659 *gespreck:* onderhandeling (vgl. 669).

J o a b :

In geener wijze zult gy hem ter spraecke staen.[660]

660 *ter spraecke staen:* te woord staan.

D a v i d :
Al spreeckt men onderling, noch hoeft men niet te sluiten.[661]

J o a b :
Magh raeden gelden, hou die valsche vleiers buiten.

D a v i d :
Men kan hem blindeling geleiden voor dees poort.

J o a b :
Gezanten zijn maer spiên. al wat men ziet en hoort[664]
Ontdeckenze, ofte zien door gaven, en door wencken
Getrouwe harten in te luiden, en te krencken.[666]

D a v i d :
Men kan op halsstraf elck den ommegang verbiên.

J o a b :
Het veiligste is hem niet te hooren noch te zien.

D a v i d :
Door onderling gespreck wert dickwijl pais getroffen.

J o a b :
Door onderling gespreck quam vorst by vorst te ploffen,[670]
Te wentelen van al de hooge trappen af.

D a v i d :
Of ick u uit mijn' naem bevel te handlen gaf,[672]
En hielme buiten scheuts: wat kon die handel schaden?[673]
Wy kunnen, na'et gespreck, ons onderling beraeden.

J o a b :
Behaeght den koning dit, hy koome voor den dagh.

D a v i d :
Trouwanten, haelt hem. ick vertrecke in stadt, en zagh
Niet lievers dan mijn' zoon t'ontfangen in genade.[677]
Het kon geschiên dat hy in 't uiterst zich beraede.[678]

J o a b :
De vader is verblint van liefde tot den zoon.
Wy stellen ons in last, ter liefde van de kroon.[680]
Geraeckt de zoon op stoel, waer blijven Davids helden,
En Joab, die hun ziel voor 't rijck te pande stelden?

661 *sluiten:* besluiten.
664 *spiên:* spionnen.
666 *in te luiden:* te bedriegen.
670 *te ploffen:* te vallen, zijn troon te verliezen.
672 *handlen:* onderhandelen, vgl. *handel:* onderhandeling in het volgende vers.
673 *buiten scheuts:* buiten schot.
677 *Niet lievers:* niets liever.
678 *in 't uiterst:* in het laatste ogenblik.
680 *stellen ons in last:* steken ons in moeielikheden.

Dees booswicht maeckt het my en zijn' heer vader moê.[683]
Al zienwe, als valcken, en met hondert oogen toe;
Achitofels beleit is maghtigh hondert valcken[685]
In 't net te sleepen, en met woorden te verschalcken.

AMASA. JOAB.

A m a s a :
Geluck neef Joab, stijl en rechte hant des rijx.[687]

J o a b :
Neef Amasa, wenschte ick u weder desgelijx,
Dat wenschen zou voorwaer mijn' heer verongelijcken.[689]
Het wenschen sluit niet, zoo de daeden anders blijcken.[690]
U zegen wenschen waer mijn' meester ramp gegunt,[691]
Dat voeght zijn' dienaer niet. maer nu, wat is het punt,
Daer uwe komste op draeit? bespietge dit geweste,[692-93]
Het koningsleger, dat zich neêrsloegh voor dees veste,[694]
En wiltge u dienen van onze ongelegenheit?[695]

A m a s a :
Ick koom, den zoon ten dienst, zijn vaders majesteit
Verspreecken, of men noch by tijts verdragh kon raemen.[697]
Bloetvrienden kunnen licht zich onderling te zamen[698]
Vereenigen. het bloet dwaelt niet zoo wijt van bloet,[699]
Of zoo het eene heusch het andre weêr gemoet',[700]
d'Oneffenheit wort wel ge-effent, en gevonden.[701]
De balssem van verdragh heelt dootelijcke wonden.

J o a b :
Achitofel heeft u dees heuscheit vroegh geleert,
Wanneer de zoon, uw heer, zijn vaders bedt schoffeert:[704]
Dan wort d'oneffenheit ge-effent, en gevonden.
Die balssem van verdragh heelt dootelijcke wonden.

683 *maeckt het my moê:* bezorgt mij onduldbare last.
685 *is maghtigh:* is in staat.
687 *stijl:* stut, steun; *rechte hant:* rechterhand.
689 *verongelijcken:* onrecht aandoen.
690 *sluit niet:* past niet bij, is niet in overeenstemming met uw daden.
691 Wenste ik ù zegen toe, dan zou dat betekenen dat ik mijn meester een ramp gunde.
692-93 Wat is het eigenlike doel van uw komst?
694 *zich neêrsloegh:* zich legerde.
695 *u dienen van onze ongelegenheit:* uw voordeel doen met mogelike zwakke zijden van onze stellingen.
697 *Verspreecken:* een afspraak maken met, onderhandelen met (?) *Mnl. Wdb.* VIII, 2520: *raemen:* tot stand brengen.
698 *Bloetvrienden:* bloedverwanten.
699 *Vereenigen:* het eens worden; Er ontstaat tussen bloedverwanten nooit een zó verre verwijdering.
700 *heusch gemoet':* vriendelik tegemoet komt.
701 *Oneffenheit:* geschil; *ge-effent en gevonden* (proteron husteron): de oorzaak van het geschil wordt opgespoord, en dit uit de weg geruimd.
704 *schoffeert:* onteert.

A m a s a :
Het stont te wenschen dat verdragh dien stanck begroef.[707]

707 *dien stanck:* de herinnering aan die afschuwwekkende daad (vgl. vs. 93).

J o a b :
Hy wou de koningschap inwijden met dees proef,
En eeuwigh zijnen haet door zulck een daet bezegelen.
Een wethanthaver, die onmaetigheit zal regelen[710]
Door 't voorbeelt van zijn hof, spat na zijn raetbesluit,
Hoe Thamar smeeckt en bidt, tot zulck een helscheit uit,[711-12]
Om d'onverzoenbaerheit door 't lasterstuck te stijven.[713]
Maer toef: de hemel magh 't een tijt lang schuldigh blijven,[714]
Hy schelt het nimmer quijt. dat schelmstuck schreit om wraeck.[715]

A m a s a :
Wy komen niet des zoons, noch oock des vaders zaeck,
Urias brief en moort, bekent by alle vroomen,[717]
Verdaedigen. men kan zoo niet ter spraecke komen,[718]
Noch rust bemiddelen. men vint van wederzy
Gebreken. slaenwe deze ontijdigheit voorby,[720]
En laet ons toonen dat wy beide pais beminnen.
Zoo kan men zonder bloet den grootsten veltslagh winnen.
Behaeght het u, ick legh hier op den degen neêr.[723]
De koning Absolon gunt zijn' heer vader d'eer
De kroon van vaders hant alleen te leen te houden.

J o a b :
Met dat beding wort hem geen dootschult quijt geschouden.
De koning David quam niet slaepende aen de kroon,
Noch namze met gewelt. hy eerde Sauls troon
Schoon Samuël hem had gezalft by Sauls leven;[729]
Schoon hy voor Saul vlughte, in ballingschap gedreven,[730]
Tot dat de schoonvaêr in zijn' eigen degen viel,[731]
En alle stammen, uit een' mont, als eene ziel,[732]
Godt kennende, op dien last en 't hemelsche believen,[733]
Den recht gewettighden op 's voorzaets troon verhieven[734]
Te Hebron, zonder dat hy toeleide op verraên,[732-35]
Den schoonvaêr in zijn kroon wou vliegen, ofte staen[736]
Naer schoonvaêrs leven, toen het viel in zijne handen.

710 *onmaetigheit zal regelen:* tuchteloosheid moet in toom houden.
711-12 *spat uit:* gaat zich te buiten; *helscheit:* helse gemeenheid.
713 *lasterstuck:* schanddaad; *stijven:* versterken, bevestigen.
714 *'t schuldigh blijven:* het verzuimen, het laten begaan.
715 *schreit:* schreeuwt.
717 *Urias brief en moort:* zie *David in Ballingschap*. Inh. r. 2 en vs. 260-62.
718 *ter spraecke komen:* tot onderhandeling geraken.
720 Laten wij deze nu niet ter zake dienende feiten voorbijgaan.
723 *hier op:* op deze voorwaarde.
729 zie 1 *Sam.* 16, 13.
730 zie 1 *Sam.* 19, 10.
731 zie 1 *Sam.* 31, 4.
732 *als ééne ziel:* eensgezind.
733 *Godt kennende:* God erkennende, Zijn wil eerbiedigende; *t' hemelsche believen:* de wil des hemels.
734 *den recht gewettighden:* degene die volgens het recht aanspraak had.
732-35 zie 1 *Kron.* 11, 3.
736 *in zijn kroon wou vliegen:* van zijn kroon wilde beroven.

Laet Absolon, en al, die met hem t'zamenspanden,

Dit vry herkaeuwen. was zijn stuck verdaedighbaer,[739]
Noit zetten wy ons lijf en staet in dit gevaer,[740]
Ten dienst des konings: maer 's helts vroomheit, die grootdadig,[741]
De stammen dier verplichte, en 't lot, dat zoo genadigh[742]
Hem toeviel uit Godts schoot, verbinden my de kroon[743]
Van Juda, in 't gezicht van dien verwaten zoon,[744]
Te vryen, op den hals: dat zal zich openbaeren[745]
In 't vlacke velt, zoo dra de leeuwestanders vaeren
Elckandere in den schilt, met hunn' bebloeden klaeu.[746-47]
Hy verge 't Joab niet. zijn hartwonde is noch raeu,[748]
Ontfangen, toen hy, na den zoen door hem verworven,
En trouwe voorspraeck, al te godtloos en bedorven,[750]
Ten smaet des voorspraecx, die zijne eer ten hoof bewaert,[751]
Den vader opquam, na zijn schelmsche bedevaert.[752]

A m a s a :
Men heelt geen wonden met ophaelen van gebreken,
Maer eer met zwijgen. dorst gy Abner 't hart afsteecken,
Die Sauls aenhang holp aen David overslaen,
Een moort, die uwen heer op traenen quam te staen,
Toen hy u vloeckte, en holp den helt met rou ter aerde,
Niet zonder Abners hulp te kroonen naer zijn waerde;[754-58]
Wat wilt gy 's konings zoon met zooveel smaets belaên?

J o a b :
Hy durf aen Asaël, mijn broêr, zijn hant eerst slaen,[760]
Die vreedzaem hem genaeckt.

A m a s a :
laet alle twiststof vaeren.
Dit oorloghsonweêr zal door geen verwijt bedaeren.

J o a b :
Wat eischtge dan?

A m a s a :
dat ick den koning spreken magh.

739 *herkaeuwen:* overdenken; *stuck:* daad.
740 *lijf en staet:* leven en positie.
741 *vroomheit:* dapperheid; *grootdadig:* door zijn grote daden.
742 *dier verplichte:* in hoge mate aan zich verplichtte; *dier:* zo dat men er zeer door gebonden is (*Ned. Wdb.* III, 2584, waar de verbinding met verplichten niet vermeld wordt).
743 *toeviel:* ten deel viel.
744 *verwaten:* misdadige (eig. vervloekte).
745 *vryen:* bevrijden; *op den hals:* zelfs met gevaar van eigen leven.
746-47 *vaeren in den schilt:* te lijf gaan (*Ned. Wdb.* XIV, 654).
748 *verge:* vrage, eise van.
750 *bedorven:* verdorven.
751 *bewaert:* beschermt, handhaaft.
752 *opquam:* aanviel; *schelmsche:* bedriegelike.
754-58 Zie 2 *Sam.* 3; *'t hart afsteecken:* het hart doorboren, doden; *Sauls:* in twee lettergrepen; *aen David overslaen:* naar David overlopen; *holp:* hielp; *rou:* smart; *kroonen:* eren.
760 *durf:* durft. Zie 2 *Sam.* 2, 23.

J o a b :
Waerom?

A m a s a :
om middelen te raemen tot verdragh.[764]

764 *raemen:* beramen.

J o a b :

Men moet met wapenen dit kroongeschil beslechten.[765]

A m a s a :

Wie alle oneffenheit met wapenen wil rechten,[766]
Vint werck. men wint meer velts door tusschenspreecken dan[767]
Door wapens.

J o a b :

zoo vertreck met uw vervloeckt gespan.[768]
Leg af de wapens. laet den zoon den vader eeren:
Of lust hem oorelogh, hy magh de wapens keeren
Naer 't Heidendom, ten dienst van Gode en 't vaderlant.
Dat 's eerlijcker dan in het hart des rijx dien brant[772]
Te stichten, en zich zelf t'onterven van de kroonen.[773]

A m a s a :

De kroon vervreemt niet, als zy erft op Davids zoonen,[774]
En wie verdientze met meer recht als Absolon?

J o a b :

De schender, die het bedt van zijnen vader schon?
Waer blijckt de zoonschap, als het bloet zoo snoot verbastert
Van Godt, en vaders aert? hoe wort Godts naem gelastert?[777-78]
Wat zegen wacht een zoon in dien verdoemden staet?[779]

A m a s a :

Indien deze oorloghsschael rampzaligh overslaet,[780]
Godt geve oock op wat zy, wat kan hier toch uit spruiten[781]
Dan jammer, dat men noch verhoeden kan, en stuiten?
De vader of de zoon moet vallen in het zwaert,
Of alle bey. men ziet de stammen, eens van aert,
Gebroeders van een bloet, een wet, den degen slijpen,[785]
Om blindeling en fel elckandere aen te grijpen,
En op het hart te treên met onuitbluschbren haet,
Ten zy men wisselijck met voorbedachten raet[788]
Den zoon in 't harrenas vereenigh' met den vader.[789]
Men komt in 't handelen allengs den vrede nader.[790]

765 *kroongeschil:* strijd om de kroon.
766 *oneffenheit rechten:* twist beslechten.
767 *tusschenspreecken:* bemiddeling.
768 *gespan: troep*.
772 *eerlijcker:* eervoller.
773 *onterven:* beroven.
774 *vervreemt niet:* komt niet in een vreemd geslacht.
777-78 *als het bloet zoo snoot verbastert van:* als de nakomeling zo schandelijk afvallig wordt van.
779 *staet:* toestand.
780 *overslaet:* doorslaat.
781 *Godt geve oock op wat zy:* naar welke zijde het ook, naar Gods beschikking, moge zijn.
785 *een wet:* één geloof.
788 *wisselijck:* met zekerheid; *met voorbedachten raet:* volgens een vooropgesteld plan.
789 De ten oorlog trekkende zoon nog tot overeenstemming brengt met de vader.
790 *handelen:* onderhandelen.

J o a b :
Had gy te Hebron, eer men 't gruwelstuck besloot,

De vloeckverwantschap sterckte, en dronck op 's konings doot,[792]
Dees spraeck gebruickt, by die 't verraet bezweeren dorsten,[793]
Het waer dus bloedigh niet tot oorlogh uitgeborsten.
Nu staenwe in 't harnas blanck, en tegens een gekant.[795]
Nu gelt'er geen verdragh. het most van uwer hant
Eerst draven, en de zoon voor vader zich verneêren.[796-97]

A m a s a :
Ten minste laetme niet naer 't leger wederkeeren,
Eer ick den koning spreeck'.

J o a b :
de koning slaet het af.
Hy kent dien zoon niet, gaet met eenen voet in 't graf,
Gereet, als 't Godt belieft, alle oogenblick te storten.[801]
Zijn tijt is kort: men kan hem niet veel levens korten.[802]
De jongling verwe vry zijn zwaert in vaders bloet,
En proncke met deze eer. vertreck op staenden voet.
De tijt verloopt: wy staen getroost dit af te wachten.

A m a s a :
Men kan de harten met geen ondergaen verzachten.[806]
'k Vertrecke, als 't wezen moet. men hou my buiten schult.[807]

J o a b :
Ick zweer dat gy noch van mijn handen sterven zult.[808]

DAVID. JOAB.

D a v i d :
Hoe staet het? is 'er hoop en middel van verdraegen?[809]

J o a b :
Geen ander middel, als een kans in 't velt te waegen.

D a v i d :
Zoo waege ick zorghelijck het leven van mijn' zoon.[811]

792 *vloeckverwantschap:* misdadige samenzwering.
793 *'t verraet bezweeren dorsten:* onder ede zich durfden verbinden tot het verraad (*Ned. Wdb.* II, 2517).
795 *blanck:* oorspr. epitheton van het harnas; dan ook van degene die het harnas draagt (*Ned. Wdb.* II, 2781); *tegens een:* tegen elkaar.
796-97 *van uwer hant draven:* door uw hand aangeboden worden. Het *Ned. Wdb.* III, 3265 geeft alleen een plaats van Hooft; *draven uit* = voortkomen uit.
801 *storten:* vallen.
802 *men kan hem niet veel levens korten:* de levenstijd die men hem zou kunnen ontnemen door hem te doden, is niet lang meer.
806 *ondergaen:* overreding.
807 *men hou my buiten schult:* men kan mij niets verwijten.
808 *van:* door.
809 *verdraegen:* tot verdrag te komen.
811 *zorghelijck:* met bezorgdheid.

J o a b :
Beleen hem liever by uw leven met de kroon.

D a v i d :
Men hoeft een', die zich zelf beleent, geen kroon te geven.

J o a b :
Hy draeght alree de kroon, en dingt u naer het leven.[814]

D a v i d :
Zoo 't Godt behaeghde, ick scholt hem ook mijn leven quijt.[815]

J o a b :
Ick ga het leger strax bereiden tot den strijt.[816]

D a v i d :
Hoe zijtge nu zoo reedt? gy woudt hem flus verduuren.[817]

J o a b :
'k Verneem hy wil recht toe aenzetten op dees muuren.

D a v i d :
Dees poorten staen voor hem gesloten dagh en nacht.

J o a b :
Het volck loopt over. men verwaerloost ronde en wacht.

D a v i d :
Men moet onorde flux gestreng met orde rechten.[821]

J o a b :
Alle uitstel springt te rug. de tijt gebiet te vechten.[822]

D a v i d :
Gevecht is hachelijck: zijn maght valt ons te zwaer.

J o a b :
Men zett' vry een op al.

D a v i d :
van weêrzyde is gevaer.[824]

J o a b :
Wy moeten voor 't gevaer der vyanden niet schroomen.

D a v i d :
Hier worstlen vader, zoon, gebroeders, neven, oomen.

J o a b :
Zoo ging 't by Sauls tijt, en felst na Sauls doot.

814 *dingt u naer het leven:* heeft het op uw leven gemunt (*Ned. Wdb.* III, 2636).
815 *ick scholt hem oock mijn leven quijt:* ik zou hem ook mijn leven prijs geven.
816 *strax:* onmiddellik.
817 *reedt:* gereed staande, doortastend; *flus:* zo even; *verduuren:* afwachten(?) (Zie een twijfelachtige plaats in *Mnl. Wdb.* VIII, 1681).
821 *met orde rechten:* door orde vervangen, bestrijden.
822 *springt te rug:* zet ons achteruit(?).
824 *Men zett' vry een op al:* men wage alles op één kans (*Ned. Wdb.* III, 3801); *van weêrzyde:* aan beide kanten, d.w.z. ook als wij overwinnen dreigt er gevaar (voor Absolon's leven).

D a v i d :
Ick street voor 't recht der kroone uit last, uit hoogen noot.

J o a b :
De noot en 't hooghste recht ons nu in 't velt beroepen.[829]

D a v i d :
Wat is dees kleene maght in 't velt by zoo veel troepen?

J o a b :
Gy plaght op Godt te zien, en achte geen getal.[831]

D a v i d :
Geraeckt mijn Absolon godtsjammerlijck ten val?[832]

J o a b :
Hy valt dan by zijn schult, en magh 't zich zelven wijten.[833]

D a v i d :
Zaeght gy d'oploopentheit by geen verdragh te slijten?[834]

J o a b :
Neen, Amasa quam om verdragh niet ommezien.[835]

D a v i d :
Wat was zijn ooghmerck dan?

J o a b :
doorsnuffelen, bespiên,
Den vader kranck van liefde, eens loos den pols te voelen,[837]
Hoe 't hart klopte, om daer na zijn' moedt aen hem te koelen,[838]
Met grooter voordeel u te grijpen voor dees stadt:
Zijn leger midlerwijl, noch nat, en afgemat,
Te baeckren in de zon, te koesteren, te queecken:
De brug te bouwen, dan de veltbazuin te steecken:
De zeissenwagens, en den voorraet langs de brug[843]
Te voeren herwaert, en in uw gezicht den rug
En boôm des lantschaps van gansch Galaäd te drucken.[844-45][845]
Wy dienen schrap te staen, eer hy koom' herwaert rucken.
Men noemt den eersten slagh met recht een' koninghsslagh.[847]
Wy willen, vroegh in 't velt, het voeren van de vlag
Geen' vyant gunnen, maer hem in zijn nest bestoocken.

829 *ons nu in 't velt beroepen:* roepen ons nu ten strijde.
831 *achte geen getal:* gaf niet om het aantal (van uw vijanden).
832 *godtsjammerlijck:* allerellendigst (in de 17de eeuw nog niet gemeenzaam of ruw).
833 *by:* door.
834 *Zaeght gy* (geen kans), zijn oproerigheid door minnelike schikking tot bedaren te brengen?
835 *quam om verdragh niet ommezien:* kwam niet om te trachten een verdrag te sluiten (*ommezien:* uitzien naar).
837 *loos:* op listige wijze.
838 *zijn' moedt te koelen:* wraak te nemen.
843 *zeissenwagens:* vgl. vs. 581.
844-45 *rug En boóm:* bodem kan betekenen: grondgebied (vgl. *Inhoudt*, r. 14). Ook *rug* wordt voor oppervlakte gebruikt (*Ned. Wdb.* XIII, 1595).
845 *drucken:* met zijn troepen te bezetten. Of: te onderdrukken, onderwerpen?
847 *koninghsslagh:* blijkbaar spreekwoordelijk, maar in de woordenboeken tot nu toe niet vermeld.

Dat geeft een kans vooruit. zoo wort zijn moedt gebroken,
Eer hy ons met zijn maght koom' vallen op den hals.[851]

851 *vallen op den hals:* overvallen.

D a v i d :
Gy noemtze vyanden?

J o a b :
wat zijn deze anders, als
Gezwore vyanden? hoe kan men ze anders noemen?

D a v i d :
Zegh wetgenooten, en misleiden.[854]

J o a b :
dit verbloemen
Is schadelijck, en dat met recht zich zelven schaem.[855]
Men noemt een' wolf een' wolf, by zijnen rechten naem.
Geen edelmoedige aert vervolghde oit die hem teelde.[857]
Zijn hooghmoet terght uw zwaert uit wrevelheit en weelde.[858]
My rouwt den dagh dat ick zijn' zoen by u verworf,[859]
Toen hy mijn korenlant, dien schoonen oogst, bedorf,[860]
My perste, met gevaer van 's konings ongenade,[861]
Den zoen te vorderen ten hove: al wertze spade[862]
By u verworven, zy quam entlijck noch te vroegh,[863]
Naerdien hy sedert stout aen dit verwildren sloegh,[864]
Uw troonen ondermijnde, en met zijn vloeckgenooten,[865]
Na'et stroopen van de kroone, u't hart oock af wil stooten,[866]
Met zijnen dollen dolck: dus pas op uw geweer.[867]
Het veinzen heeft lang uit.

D a v i d :
ley hy den degen neêr![868]

J o a b :
'k Heb Amasa noch strax die voorwaerde aengeboden.[869]

D a v i d :
Moet ick, halflevende, hem zoecken onder dooden,
Zoo my de slagh geluckt, och och, wat valt dit bang![871]

854 *wetgenooten:* volks- en geloofsgenoten.
855 *dat met recht zich zelven schaem:* waarvoor men terecht zich zou moeten schamen.
857 *Geen edelmoedige aert:* Niemand met edelmoedig karakter.
858 *terght:* trotseert; *wrevelheit en weelde:* misdadige neiging en losbandigheid.
859 *verworf:* verwierf (vgl. *bedorf:* bedierf).
860 Zie 2 *Sam.* 14, 30.
861 *perste:* noodzaakte.
862 *vorderen:* bevorderen.
863 *entlijck:* ten slotte.
864 *aen dit verwildren sloegh:* begon zo opstandig te worden.
865 *vloeckgenooten:* bondgenoten bij dit misdadig voornemen.
866 *stroopen:* roven; *'t hart afstooten:* doden (vgl. *afsteecken* in vs. 754).
867 *pas op uw geweer:* zorg voor uw bewapening.
868 *heeft lang uit:* is sinds lang geëindigd; *ley hy neer* (uitroep): mocht hij neerleggen.
869 *strax:* kort geleden.
871 *wat valt dit bang:* wat is dit moeielik te dragen!

J o a b :
En danst hy om uw lijck, op 's krijghsvolck zegezang?[872]

D a v i d :
Belieft het Gode, 'k zou dien zang noch liever hooren.[873]

872 *'s krijghsvolck:* (aldus in alle uitgaven) in plaats van *krijghsvolc*x. Misschien is het vers op 't gehoor geschreven, en de *s*-klank weggebleven vóór de volgende *z*.
873 *liever:* nl. dan dat hij sneuvelde.

J o a b :
Dit 's razerny, men blaes', men steecke flux den horen,
En monstere al het volck, en breng' het op de been.

D a v i d :
Wat wort mijn hart benaut? waer zal de vader heen,
Met dien misleiden zoon?

J o a b :
ick hoor hem herwaert draven,
Die u zou weigeren te Sion te begraeven,
Maer azen met uw vleesch de vogels op het velt.[879]
Verreuckeloostge u zelf slaphartigh? denckt het gelt[880]
Al 't koningklijck geslaght. waer zal de moeder vlughten
Met haeren Salomon?

D a v i d :
wat staet my niet te duchten
In dees verbijstering. hier valt het raetslot zwaer.[883]

J o a b :
Het is geen draelens tijt. wy moeten, op gevaer
Van 't oorlogslot, door bloet van vyanden, ons maegen,[885]
Heenstreven, niet vergeefs op zy den degen draegen,
Wanneer de noot gebiet te vechten voor de kroon,
Voor God, en d'eer van 't rijck.

D a v i d :
wie zal ick best mijn' zoon
Betrouwen in den strijt op 't spits der speer t'ontmoeten?[889]
Hy magh, in mijn gezicht, aen 't outer van dees voeten,[890]
Noch roepen om genade, uit ootmoedt, en ontzich.[891]
De vader kan hem best verschoonen, levendigh[892]
Gevangen neemen op zijn knien, en 't zwaert opsteecken.[893]
Betrout men 't Joab toe, zijn moedt is hert in 't wreecken.[894]
Staffiers, brengt herrewaert mijn wapens, en geweer.[895]
Ick sta toghtvaerdigh.

J o a b :

879 *azen:* voeden.
880 *Verreuckeloostge u zelf:* geeft ge niet om uw eigen leven; *slaphartigh:* weifelmoedig.
883 *raetslot:* besluit, beslissing.
885 *'t oorlogslot:* de kansen van de strijd.
889 *Betrouwen:* toevertrouwen, te verbinden met *mijn' zoon t'ontmoeten* (te bestrijden).
890 *Hy magh:* het is mogelik dat hy; *in mijn gezicht:* voor mijn ogen; *'t outer:* omdat hij daar veilig, als voor een altaar, genade kan verwachten.
891 *ontzich:* ontzag.
892 *levendigh:* levend.
893 *opsteecken:* in de schede steken.
894 *hert:* hardvochtig.
895 *Staffiers:* stafdragers, lijfwacht; *herrewaert:* hierheen; *wapens en geweer:* wapenrusting en wapenen (vgl. vs. 900).

rust. wy lijden nimmermeer,[896]
Dat gy uw leven waeght, al waer 't om duizent zoonen,
Om duizent Absolons. wy kunnen hem verschoonen,
Zoo hy gena verzoeckt.

896 *toghtvaerdigh:* gereed om ten strijde te gaan; *lijden:* dulden.

D a v i d :
Staffiers, brengt wapens, dra,
Mijn harnas, helm, en zwaert.

J o a b :
hier komt uw Berseba,
Met haren Salomon, bedruckt, en root bekreeten.[901]

BERSEBA. DAVID. JOAB.

B e r s e b a :
Gy brult, gelijck een leeu, geborsten van zijn keten.
Genadighste, wat 's dit? mijn lief, wat gaet u aen?[903]

D a v i d :
Het vaderlijcke hart is met den zoon belaên.[904]
Natuur vervoertme, om voor den heirtoght heen te streven,[905]
In 't barnen van den strijt, of ick dien schoonen 't leven[906]
Kon bergen, eer hy sneefde, in zijn' verworpen staet.[907]

B e r s e b a :
Is 't billijck datge my, en deze vrucht verlaet,[908]
U zelven inbrockt, om dien bozen aert te bergen?[909]
Gy most uw koningin, uw liefste, dat niet vergen,[910]
Zoo gy haer liefde draeght, uit een oprecht gemoedt.[911]
Hoe dickwijl zwoertge my, in uwen minnegloet,
Uit uwen aertschen troon ten hemel opgetogen,[913]
Als gy u spiegelde in dit diamant der oogen,
Dat ick u waerder was dan d'eer van uwe kroon,
En Salomon alleen zou erven vaders troon!
Wat hebtge al vrientschap by mijn' ommegang genoten![917]
En zoudtge nu uw vrucht, en my zoo licht verstooten,[918]
Versteecken van uw troost, om eenen, die veraert,[919]
Na'et schaecken van uw kroon, zijn broederslaghtigh zwaert[920]

901 *root bekreeten:* met betraand gelaat.
903 *wat gaet u aen:* wat scheelt u?
904 *belaen met:* bekommerd om.
905 *Natuur vervoertme:* Een natuurlike aandrift (mijn vaderliefde) dringt mij; *heen te streven:* op te trekken.
906 *'t barnen:* het branden, het hevigste; *of ick* (wellicht): wegens de mogelikheid dat ik.
907 *bergen:* beveiligen, redden (ook in vs. 909); *verworpen staet:* ellendige toestand.
908 *deze vrucht:* dit kind (Salomon).
909 *U zelven inbrockt:* uw leven prijsgeeft, opoffert (*Ned. Wdb.* VI, 1534); *bozen aert:* booswicht (*Ned. Wdb.* vermeldt deze betekenis niet).
910 *vergen:* vragen, verlangen van.
911 *draeght:* toedraagt.
913 *ten hemel opgetogen:* in de hoogste verrukking.
917 *by:* door.
918 *licht:* lichtvaardig.
919 *Versteecken van:* beroven van; *veraert:* ontaard.
920 *schaecken:* roven; *broederslaghtigh:* waarmee hij zijn broeder gedood heeft.

U op de keel zet, en, indienwe 't velt verloren,[921]
Dit lief onmondigh kint, en my, uw lief, zou smooren,
Verdrincken in uw bloet, dat warrem schuimt, en roockt,
En daer de dootsche geest om 't lijck noch waert, en spoockt?[924]
Wie schrickt, wie yst niet, die dit prent in zijn gedachten![925]

921 *'t velt verloren:* moesten wijken, de veldslag verliezen.
924 Eigenaardige oude voorstelling dat de ziel (*de dootsche geest*) nog niet dadelik het dode lichaam verlaat, maar in de nabijheid blijft; *daer:* waer.
925 *prent in zijn gedachten:* zich voorstelt.

Laet u dan raeden hier den uitgang af te wachten.[926]
Betrou den heirtoght aen neef Joab, die beproeft,
Getrou in 's konings dienst, geen onderwijs behoeft,[928]
Hoe hy zich draegen moet, om uwen zoon te spaeren,[929]
En d'eer van uwe kroon te vryen en bewaeren.[930]

D a v i d :
De veltheer Joab is oploopende van moedt:[931]

B e r s e b a :
En niet afkeerigh van het koningklijcke bloet.[932]
Hy heeft uw gramschap en verbolgentheit geleenight,[933]
En met beleit den zoon en vader korts vereenight.[934]
Betrou den jongeling aen uwen vollen neef.

D a v i d :
Men kon den jongeling omzetten, eer hy bleef.[936]

B e r s e b a :
Indien hy luistren wil, hem wort geen vree geweigert.

D a v i d :
My dunckt ick zie alree hoe hy te paerde steigert,[938]
Zich midden in het heir voor al het volck vertoont.

B e r s e b a :
Gy hebt hem al te ruim den toom geviert, verschoont.[940]
Veel nutter waer hy kort en ingetoomt gehouden.
Dien dertlen is te vroegh zijn dootschult quijt geschouden.[942]

D a v i d :
Hy zworf om Ammons schult, die droegh de grootste schult.[943]

B e r s e b a :
Wie schent zijn vaders bedde, en oeffent zijn gedult,[944]
Door zulck een lasterstuck?[945]

D a v i d :
ick kon het hem vergeven.

926 *uitgang:* uitslag.
928 *onderwijs:* aanwijzingen, wenken.
929 *zich draegen:* zich gedragen.
930 *vryen:* vrij te houden van smetten; *bewaeren:* handhaven.
931 *oploopende van moedt:* driftig van aard.
932 En het koningsgeslacht goed gezind.
933 *geleenight:* getemperd.
934 *korts:* nog kort geleden.
936 *omzetten:* van gedachten doen veranderen; *bleef:* sneuvelde (eufemisme).
938 *steigert:* stijgt.
940 *den toom geviert:* toegefelik geweest.
942 *dertlen:* losbandige; *zyn dootschult:* de schuld voor de broedermoord; *geschouden:* gescholden.
943 *zworf:* zwierf in ballingschap.
944 *oeffent zijn gedult:* stelt zijn geduld op de proef.
945 *lasterstuck:* schanddaad.

B e r s e b a :
Dat eischt hy niet. gy zijt bekommert voor zijn leven,[946]
Terwijl uw leven drijft in 't uiterste gevaer
Van schipbreucke, in een zee van oproer, bang en naer.[948]

946 *eischt:* vraagt.
948 *bang en naer:* angstwekkend.

D a v i d :

Godt strafze, en slaze, die zoo fel hier onder blazen.[949]
Achitofel misbruickt lichtvaerdigen, en dwazen:
Die blinde leitsman drijft de benden herwaert aen.

J o a b :

Heer koning, 't is geen tijt van suffen, maer van slaen.[952]
Wy moeten voor de vuist hem daegen voor den degen.[953]

D a v i d :

Indienge zonder my te velde gaet, mijn zegen
Kan u niet volgen, tot bederf van Absolon.[955]

J o a b :

Gezegent ofte niet: wy moeten flux dees bron
Van oproer met het vleesch en bloet des vyants stoppen.

D a v i d :

Helaes, dit raeckt mijn hart. het hart begint te kloppen.
Aertsvader Abraham wert niet zoo zwaer bezocht,
In 't offren van zijn' zoon, laet my den achtertoght[960]
Bevolen. Joab magh den middeltoght bewaeren,[961]
Abisai vooraen toezetten op de schaeren,[962]
En 't spits des vloeckverwants. zoo moght mijn raet de ziel[963]
Van Absolon, zoo hem de moedt uit noot ontviel,[964]
Verschoonen. laet het toe dat zich de koning wapen'.
Men bluscht geen kinderliefde, een treck ons ingeschapen.[966]

B e r s e b a :

Getrouwe helt, waerheen? wie scheurt u van mijn trou,[967]
My dier gezworen, toen, gedompelt in den rou,
Ick om Urias treurde, en zulck een' smaet most draegen?
Verlaetge Salomon, zoo hoogh op uwe dagen[970]
Gewonnen? moet, och arme, een moeder met dit kint,
[Het schreit zijn' vader aen,] ontgelden dat gy mint[972]
Die Godt in u bestrijt?[973]

J o a b :

het staet ons niet te lijden,

949 *fel:* boosaardig; *hier onder blazen:* stoken (blazen om het vuur aan te wakkeren).
952 *suffen:* treuzelen.
953 *voor de vuist:* openlik.
955 *bederf:* verderf, ondergang.
960 *den achtertoght bevolen:* de achterhoede toevertrouwd.
961 *den middeltoght bewaeren:* het middelste deel onder zijn hoede nemen.
962 *toezetten op:* oprukken tegen.
963 *vloeckverwant:* misdadige bondgenoten; *raet:* plan; *ziel:* leven.
964 *zoo hem de moedt uit noot ontviel:* als de nood er toe dringt dat hij de moed opgeeft.
966 *kinderliefde:* liefde voor zijn kinderen.
967 *scheurt u:* rukt u los.
970 *zoo hoogh op uwe dagen:* op zo hoge leeftijd.
972 *schreit aen:* wendt zich schreiend tot (*Ned. Wdb.* I, 303).
973 *in u:* in u, die Gods vertegenwoordiger zijt.

Dat gy uw koningin en erfgenaem in 't strijden,
Uw rijck, en al dit volck, dat aen uw leven hangt,[975]

975 *dat aen uw leven hangt:* welks welzijn afhankelik is van uw leven.

Zult hangen ['t zy de zoon u nederleght, of vangt,]
Al teffens aen een' slagh. de schipbreuck van uw leven[976-77]
Waer 't algemeen bederf: en komen wy te sneven,[978]
Of half, of altemael, oock d'allerleste man,
Dat acht de vyant niet. het heiloos vloeckgespan
Is slechts op David uit. indienze hem vernielen:[981]
Een koningshooft weeght meer dan tienwerf duizent zielen.[982]
De koning, na'et verlies van eenen zwaeren slagh,
[De hooghste keer' het,] kan met koninklijck gezagh[984]
Die neêrlaegh wederom herstellen. hou dan vrede.[985]
Blijf met uw koningin gerust in deze stede,
Die strecke een vryburgh en gewisse toeverlaet[987]
Voor 't vlughtende overschot, zoo Absolon ons slaet:
En houdtge u buiten scheuts: de vyant zal vermoeden[989]
Dat gy, gesterckt met noch een leger, u kunt hoeden,
En redden in gevaer voor aenstoot. laet u raên.[973-91991]
Het is hoogh tijt.

D a v i d :

'k beken de noot gebiet te slaen,[992]
Te toonen dat ons moedt noch dapperheit ontbreecken.
Laet voort de krijghsbazuin door al het leger steecken.[994]
Wy zullen, op de poort gezeten, met ons oogh
Het krijghsvolck in 't gelidt zien trecken, van om hoogh,
En monstren regement en vaendels, krijghskornellen,
En hopmans, en de maght en al de hoofden tellen.
Wat hooren wy? daer komt het oproer voor den dagh,
Om ons in 't vlacke velt te perssen tot den slagh.[1000]
Zy zullen in 't gezicht van deze vesten kraeien,[1001]
En treckende voorby ten zuiden ommezwaeien,
Naer 't bosch van Efraim. 't gaet wel. zy trecken voor.
Gy zult hun in den staert naerzetten op het spoor.[1004]
Bewaer den middeltoght, als veltheer. roep uw' broeder.[1005]

J o a b :

Koom hier, Abisai.

976-77 *hangen aen één slagh:* laten afhangen van de kans dat het met één slag (door uw dood) te niet gaat; *nederleght:* doodt; *al teffens:* alles tegelijk.
978 *bederf:* ondergang; accent op *wy*.
981 *is uit op:* heeft het gemunt op.
982 *zielen:* levens.
984 *De hooghste keer' het:* God verhoede het.
985 *hou dan vrede:* onthoud u van de strijd.
987 *vryburgh:* beveiligde plaats; *gewissse toeverlaet:* veilige toevlucht.
989 *buiten scheuts:* buiten schot (vgl. vs. 673).
973-91 Zie 2 *Sam.* 18, 3; *het staet ons niet te lijden:* wij mogen niet dulden.
991 *aenstoot:* aanval.
992 *slaen:* slag leveren.
994 *voort:* dadelik; *de krijghsbazuin steecken:* het signaal blazen voor de strijd.
1000 *perssen:* noodzaken.
1001 *kraeien:* zie vs. 521, een krijgsgeschreeuw aanheffen (vgl. oproer kraaien).
1004 *staert:* achterhoede; *naerzetten:* achtervolgen.
1005 zie vs. 961.

D a v i d :
hanthaver van 's rijx hoeder,
Gy toonde voor Syriers, en Idumeen al wat

In overste en soldaet vereischt wort en geschat,
Beleit, en oorloghsmoedt: gy zult u heden quijten,
En in den voortoght fors het scherpe spits afbijten.[1010]
Koom hier, helt Ithai, voorzien van reuzekracht,
Getrou in lief en leedt: 'k beveel u d'achterwacht:[1005-10121012]
En gy kornellen, en gy hopmans, waert te kroonen,[1013]
'k Beveel u, hooft voor hooft, wilt Absolon verschoonen,
Den schoonen Absolon, mijn kint, my lief en waert.
Gedenckt, helaes, gedenckt al wat hem wedervaert,
Dat komt den vader zelf, en Godts gezalfden over.[1017]
'k Heb hem niet voortgeteelt, gevoedt, om, als een rover,[1018]
En wederspannigh zoon te sterven met dien smaet.
De jonge bloem misleit, verdient hierom elx haet,
Noch vaders vloeck niet. magh mijn liefde uw hart bewegen,[1021]
Zoo geeft ons elck uw hant. de vaderlijcke zegen
Zal u en Absolon geleiden op uw woort.
Prins Sobi, volghme met uw' hofstoet op de poort.
Mevrouw, klim met my op de poort, daer ick u leide.
De kleene Salomon ga midden tusschen beide.
Prins Absolon treckt in slaghorden herwaert aen.
Elck neem' zijn hoefslagh waer, en kenn' zijn standertvaen.[1028]

B e r s e b a :

Heer koning, laet ons hier te gader
Neêrzitten. zet nu Salomon
Recht voor de moeder, en den vader,
Of hy te beter uitzien kon.[1032]
Prins Sobi, zet u aen mijn zijde.
Hier ziet men over 't vlacke velt.

D a v i d :

Och, zaegh ick dat mijn hart verblijde.
Daer komt het opgeruit gewelt.[1036]
Een zwarte stofwolck aen gestoven
Naer Manaïm van 's lants Jordaen.
Nu sta de zoon of vader boven.[1039]
Zy kunnen bey niet boven staen.

1010 *het scherpe spits afbijten:* de eerste stoot opvangen, zich aan het eerste gevaar blootstellen (*Ned. Wdb.* I, 860).
1005-1012 zie 2 Sam. 18, 2; *Syriers:* vgl. vs. 266.
1012 *beveel u d'achterwacht:* vertrouw u de achterhoede toe.
1013 *waert te kroonen:* waardig om geëerd te worden.
1017 *komt ... over:* overkomt.
1018 *voortgeteelt:* verwekt.
1021 *magh:* kan.
1028 *neem' zijn hoefslagh waer:* blijve op zijn post; *hoefslagh:* de aangewezen standplaats, wachtpost (*Ned. Wdb.* VI, 796); *standertvaen:* de banier van zijn regiment.
1032 *Of hy ... kon:* of hij dan mogelik zou kunnen, d.w.z. opdat hij kan. Vgl. een soortgelijke constructie in vs. 906.
1036 *opgeruit gewelt:* de oproerige krijgsmacht.
1039 *sta .. boven:* overwinne.

B e r s e b a :
Zy draven snel, en komen dichter
En dichter naer dees legerwal.
De donckre stofwolck wort nu lichter,
En heldert op. men hoort geschal
Van krijghsbazuinen, en klaeroenen.
O Godt, bescherm ons voor hun maght.

D a v i d :
Ick zie geen middel van verzoenen.
Gy helden zet u in uw kracht.[1048]
Zy willen Davids heir verbluffen,[1049]
Uitdaegen met een' stouten moedt,
Op dat het uitkoom' zonder suffen,[1051]
En eenmael zette voet by voet.[1052]
Men kanze reede al onderscheien.

B e r s e b a :
Wat riddertroep stoot daer vooruit
Met goude en zilvre livereien,[1055]
Verhit op koningklijcken buit?
Wie steeckt daer uit met zijn cieraedje,[1057]
En open helm? wie magh dat zijn?[1058]
Hy voert een roode krijghspluimaedje.

D a v i d :
Dat 's Absolon, of een in schijn[1060]
Hem gansch gelijck van zwier en wezen.[1061]
Hy schiet een' worpschicht in de lucht,[1062]
Berijt een muilpaert, uitgelezen[1063]
Van leest, dat schijnt uit oorlogszucht
Van ver te brieschen al verbolgen.
Zoo draeft den prins den drommel voor.[1066]
De stoute regementen volgen
Met hunne vleuglen 's prinssen spoor.
Het gaet gelijck ick docht. zy draeien
Ter rechte hant om, zuidwaert aen
Naer 't bosch van Efraïm. zy zwaeien,
En toonen David d'oorloghsbaen,[1072]

1048 *zet u in uw kracht:* span uw krachten in.
1049 *verbluffen:* schrik aanjagen.
1051 *suffen:* dralen.
1052 *zette voet by voet:* de strijd aanbindt.
1055 *livereien:* uniformen.
1057 *cieraedje* (sierage): tooi.
1058 *open helm:* helm met geopend vizier.
1060 *schijn:* gedaante.
1061 *zwier en wezen:* gelaatstrekken.
1062 *worpschicht:* pijl.
1063 *muilpaert:* muil(dier) (*Ned. Wdb.* IX, 1202).
1066 *drommel:* krijgsdrom.
1072 *d'oorloghsbaen:* het terrein voor de strijd.

Met hun hoovaerdige bravade.[1073]
Nu Joab, val hun in den staert:[1074]
Doch maetigh strengheit met genade.[1075]
Zie toe dat gy den jongling spaert.
Treck rustigh heene op 't oorloghsteken.[1077]
Wy gaen om laegh met Gode spreecken,
In onze aendachtige gebeên.[1079]
Hoe wort een vaders hart bestreên![1080]

REY VAN HOVELINGEN.

Z a n g :

Men bidde 't hooft der heerschappye
In 't eeuwigh licht,
Dat Joab trou de kroon bevrye
En zijnen plicht
Naer 's konings wil en wensch bewaere,[1085]
Op dat den zoon
In 't slaen geen onheil wedervaere.[1087]
't Is kunst den toon
En maet des oorloghs zoo te volgen,
Dat 's krijghsmans moedt
Niet uitspatte, al te heet verbolgen,
Maer 's konings bloet
Verschoone, eer 't zwaert van rouwe treffe[1093]
Den ouden man,
En zich een hofgeschrey verheffe.
Een doode kan
De wraeck toch geen genoegen geven.[1097]
Al 's konings lust
En leven hangt aen 's jonglings leven.
Wort dit geblust,[1100]
De vader zal zijn doot besterven,[1101]
En 't gansche rijck
In rou den grooten heilant derven,[1103]
Der stammen wijck.[1104]

T e g e n z a n g :

1073 *hoovaerdige bravade:* trots, pronkend vertoon van dapperheid tegenover de vijand (*Ned. Wdb.* III, 1158).
1074 *staert:* achterhoede.
1075 *maetigh:* temper.
1077 *rustigh:* flink, kloekmoedig.
1079 *aendachtige:* vrome.
1080 *bestreên:* aangevochten, in tweestrijd gebracht.
1085 *bewaere:* handhave, vervulle.
1087 *'t slaen:* de slag.
1093 *rouwe:* smart.
1097 *genoegen geven:* voldoen.
1100 *geblust:* uitgedoofd.
1101 *zijn doot besterven:* de dood van zijn zoon zal de vader het leven kosten (*Ned. Wdb.* II, 2153).
1103 *heilant:* redder.
1104 *wijck:* toevlucht.

Wat raet? wie stilt de krijghsgemoeden?[1105]

1105 *krijghsgemoeden:* de gemoederen van de strijders.

Een die verblint
En wulpsch zich zelf niet wil behoeden,[1107]
Maer strijtgezint
Zijn' moedt in 't bloedigh velt betoonen,
Op 't punt van 't zwaert,
Hoe kan de veltheer hem verschoonen?
Hy wort bewaert,[1112]
Wie zich bewaert, en zoeckt te bergen.[1113]
Het krijghsgeval[1114]
Rolt wonderlijck, en lijdt geen tergen.[1115]
Een oorloghsbal[1116]
Voelt stuit en weêrstuit onder 't streven[1117]
In zijne vlught,
Wanneer dees eens is opgegeven,[1119]
En door de lucht
Zijn' vaert heeft uit der hant genomen.
Zoo wil 't hier gaen.[1122]
Men magh wel voor den avont schroomen.[1123]
Nu staet de baen
Voor Absolon en Joab open.
Dees bange dagh[1126]
Beknelt ons tusschen vrees en hoopen,
Een hardt gelagh.[1128]

T o e z a n g :

Verschijn, ô Godt, met troost in 't midden,
En schey dit bloetkrackeel,[1130]
Terwijlwe met den koning bidden.
Verkeer dit treurtooneel
In blyschap, en in blijde spelen,
Op datwe 's konings harpesnaer[1134]
Met zang en zoet geluit van keelen
Navolgen mogen, en geen baer[1136]
Van zoone en vader droef geleiden.
Vertroost ons, die uw' troost verbeiden.

1107 *wulpsch:* zonder zelfbeheersing; *zich behoeden:* zich in acht nemen.
1112 *bewaert:* beschermd.
1113 *bergen:* in veiligheid stellen.
1114 *krijghsgeval:* lot van de strijd.
1115 *wonderlijck:* grillig; *lijdt geen tergen:* duldt niet dat men het tracht te dwingen.
1116 *oorloghsbal:* de oorlog wordt vergeleken met een weggeworpen bal.
1117 *voelt stuit en weêrstuit:* voelt waar hij stuit en terugspringt, zonder dat de hand die hem wierp, er iets aan doen kan; *streven:* voortgang.
1119 *opgegeven:* omhoog geworpen.
1122 *wil:* zal.
1123 *schroomen:* vrezen.
1126 *bange:* angtswekkende.
1128 *een hardt gelagh:* een pijnlik geval.
1130 *schey:* beslecht; *bloetkrackeel:* strijd tussen naaste verwanten.
1134 *'s konings harpesnaer:* van David, als psalmist.
1136 *navolgen:* volgen op de maat van zijn zang.

Het vierde bedryf.

JONATHAN. DAVID. REY.

J o n a t h a n :
De Godt der vaderen bewaere u by de kroon.[1139]

D a v i d :
Getrouwe Jonathan, mijn halsvrient, waerde zoon
Van Abjathar, koom hier. hoe loopen 's lants geruchten?[1141]

J o n a t h a n :
'k Heb lest verkuntschapt, toen uw majesteit, aen 't vlughten,
Zich most versteecken in woestijne, en eenzaem velt,[1143]
Hoe onze Achitofel uw' zoon riedt met gewelt
U t'overrompelen, geen rust noch tijt te gonnen,
Waer op de majesteit zoo snel is voortgeronnen,[1146]
Dat hy den bodem won van 't lantschap Galaäd,[1147]
En, over 's lants Jordaen, van deze stercke stadt
Zich zelf verzekerde, om een' aenstoot af te wachten,[1149]
Daer Jabock, door dees brug neêrbruisschende, de grachten[1150]
Zoo rijck bewatert. nu ontbiet heer vader my[1151]
Hoe d'aertsverrader sloegh in eene razerny,[1152]
Uit spijt dat Chusai dien kloecken raetslagh stoorde,[1153]
Toen Absolon misleit naer zijn' verleider hoorde,
En uitstelde u terstont te volgen in uw zogh.[1155]

D a v i d :
Wie anderen bedriegt, is waerdigh door bedrogh
Te sneuvelen. 't gaet wel. zoo wordenze gevangen
In hunnen eigen strick. wy luistren met verlangen.

J o n a t h a n :
De booswicht zagh de kans verloopen om voor dagh
Den koning by den hals te grijpen zonder slagh.
De zoon hadde, op zijn' raet, het vaders bed geschonden,
Hem uit Jerusalem gestooten, onderwonden[1162]
Zich op den koningsstoel te zetten, aengebeên
Van al de burgerye en stammen in 't gemeen:[1164]

1139 *bewaere u by de kroon:* handhave u in uw gezag.
1141 *hoe loopen 's lants geruchten?:* welke geruchten zijn in omloop in het land?
1143 *versteecken:* verbergen.
1146 *de majesteit:* Uw Majesteit; *voortgeronnen:* weggesneld.
1147 *won:* bereikte.
1149 *aenstoot:* aanval.
1150 *Jabock:* (vgl. vs. 313, 1318).
1151 *ontbiet:* laat weten.
1152 *sloegh in:* verviel tot.
1153 *dien kloecken raetslagh stoorde:* dat listig bedachte plan vernietigde.
1155 *in uw zogh:* op de voet (vgl. vs. 97).
1162 *onderwonden:* ondernomen, gewaagd.
1164 *Van:* door; *in 't gemeen:* gezamenlik.

Nu was u tijts genoegh gegeven onder 't vlieden,
Om uit een' vryburgh trots het oproer 't hooft te bieden,
Door aenwas van uw heir, waer voor het nieu gebou
Des wederspannelings ten eerste spatten zou,[1168]
Zoo licht en los, gelijck de stof, uit steên en dorpen[1169]
Te hoop gerot, by nacht ter sluick was opgeworpen.[1170]
Hy zagh dien handel aen, den ouden heer op stoel[1171]
Zeeghaftigh ingehaelt, den jongen in een' poel[1172]
Gesmoort, of op de vlught door bosschen, braemen, klippen,[1173]
En wildernissen bang's vervolgers wraeck ontslippen.[1174]
Toen riet de wanhoop hem te vliên naer Giloos slot,[1175]
Te kiezen 't kortste padt, om zich van schande en spot
En ongeval t'ontslaen. dit was zijn jongste rede,[1177]
Waerop hy 's andren daeghs ter sluick reedt uit de stede.
Hy quam in 's vaders stadt aenstuiven met der haest,
Vergaderde zijn bloet en maeghschap, zagh verbaest,[1180]
Verbijstert, en begon, in 't midden van zijn maegen,
Weemoedigh dus zijn hart in 't uiterste uit te klaegen,[1182]
Het aengezicht gezet uit wanhoop naer de doot.[1183]

D a v i d :

Laet hooren wat hy klaeghde, in 't nijpen van dien noot,
Zich voelende van Gode en hoope en troost verstooten.

J o n a t h a n :

Bloetvrienden, magen, en getrouwe huisgenooten,[1186]
Gy zaeght ons menighmael voorheene uit Davids hof
De slotbrug voor dees stadt oprijden, rijck van lof,
Door raet en daet behaelt, waer wy den rijxstaet steven,[1189]
Den koning eerden, naer den plicht ons voorgeschreven.
Wy gingen aen zijn zijde in 's rijx geheimenis[1191]
Te raede, en laegen met zijn majesteit ten disch,[1192]
Genooten eene spijs en dranck, gezien by heeren,[1193]
En koningen, en al die Godts gezalfden eeren.
Het hof, en al het volck, elck zagh ons naer den mont,

1168 *ten eerste:* spoedig; *spatten:* uiteenspatten.
1169 *de stof:* de bestanddelen.
1170 *Te hoop gerot:* samengebracht.
1171 *dien handel:* het verloop van de gebeurtenissen; *heer:* vorst; *stoel:* troon.
1172 *Zeeghaftigh:* als overwinnaar; *den jongen* (*heer*).
1173 *braemen:* doornstruiken (*Ned. Wdb.* III, 962); *klippen:* rotsen, stenen.
1174 *bang:* in doodsangst.
1175 *Giloos slot:* Gilo was de stad van Achithofel, zie 2 *Sam.* 15. 12.
1177 *zijn jongste rede:* zijn laatste overlegging(?).
1180 *zagh verbaest:* zag er ontsteld uit.
1182 *weemoedigh:* droef te moede; *in 't uiterste:* in de hoogste nood; *uit te klaegen:* klagend uit te storten.
1183 Door zijn gelaatstrekken verradend dat hij in wanhoop de dood tegemoet ging.
1186 *Bloetvrienden:* bloedverwanten.
1189 *den rijxstaet steven:* de belangen van het rijk krachtig steunden.
1191 *geheimenis:* geheime zaken.
1192 *laegen ten disch:* op klassieke wijze aanliggend bij de maaltijd.
1193 *eene:* een zelfde; *gezien:* in aanzien.

Als een orakel, daer de staet van 't rijck op stont:[1196]

1196 *op stont:* van afhing.

Maer aerdtsch geluck is noit een' mensch zoo trou gebleven,
Dat het zijn voesterkint bleef koestren al zijn leven,
Of't weifelde endtlijck, zagh het wars aen met den neck,[1199]
Verkeerde alle eer in schande, en rijckdom in gebreck,
En armoe, zommigen onnozel, en onschuldigh,[1201]
Een deel by hunne schult. 'k beken rechtuit, eenvuldigh,[1202]
En openhartigh, dat ick door mijn boos beleit
Verviel in dootschult van gequetste majesteit.[1204]
'K heb schendigh, tegens recht en reên, verblint en wrockend,[1205]
Dit oproer in het rijck gebrouwen, en berockent,[1206]
De leeuwenstanderden van Juda tegens een[1207]
Gevoert, en stam by stam geholpen op de been,[1208]
Het koningsbedde ontwijdt. 'k zie Absolon geslagen,
Den vader wederom de rijxkroon opgedraegen,
Van gansch Jerusalem al juichende ingehaelt,
En met den glans der kroone omscheenen en bestraelt.
Wat staet Achitofel ter weerelt meer te hoopen?
Het vonnis leght gevelt. ick most het hof verloopen:[1214]
En, overtuight in 't hart van mijn gesticht verraet,[1215]
Bekenme schuldigh aen dit onverzoenbre quaet.
Mijn krachten smilten: 'k vaere alle oogenblick ten grave.[1217]
Bestelme in vaders graf, eer my een kraey, of rave,[1218]
Of mensch verslindend dier verniele, daer 't gerecht[1219]
Zoo groot een ongelijck rechtvaerdighlijck beslecht.[1220]
Dus neemt hy afscheit van zijn maeghschap, en bekenden,
En weet het slotgezin met glimp van kant te zenden,[1222]
Dat vint hem, binnen in het achterste vertreck,
Aen eenen strop geworght, ophangen by den neck,
Met armen uitgestreckt, het aenzicht overgoten
Van blaeuwe lootverf, bey zijne oogen ongesloten,[1225-1226]
Den mont bemorst van quijl. z' ontstricken hem te spa.[1227]
Zy schreeuwen uit het slot. de slotgalm baeut hen na.[1228]
De stadt, aen 't hollen op dien kreet, smilt wech in tranen.[1229]

1199 *wars:* afkerig.
1201 *onnozel:* synon. van onschuldig.
1202 *by:* door; *eenvuldigh:* eenvoudig. zonder omwegen.
1204 *van:* bestaande uit; *gequetste majesteit:* majesteitsschennis; hier gelijkstaande met ontrouw aan de wettige vorst.
1205 *schendigh:* schandelik.
1206 *berockent:* op touw gezet.
1207 *tegens een:* tegen elkaar.
1208 *Gevoert:* nl. ten strijde; *geholpen op de been:* op de been in 't strijdperk gebracht.
1214 *leght:* ligt, is; *verloopen:* wegvluchten van.
1215 *overtuight:* schuldbewust.
1217 *vaere:* ga.
1218 *Bestelme:* bezorg mij een plaats.
1219 *daer:* waar. wanneer.
1220 *ongelijck beslecht:* onrechtmatige daad vonnist.
1222 *het slotgezin:* het personeel van het slot; *met glimp:* onder een voorwendsel; *van kant:* weg.
1225-1226 *overgoten ... lootverf:* geheel gekleurd zo blauw als lood.
1227 *bemorst van quijl:* bezoedeld met speeksel.
1228 *De slotgalm:* de echo in het slot.
1229 *aen 't hollen:* in beroering.

Godt spaer' den koning lang, tot heil der onderdaenen.

D a v i d :

Godt is rechtvaerdigh in 't beleit van zijne wraeck.[1231]
Hy hanthaeft Davids rijck, en zijn gerechte zaeck,[1232]
En luistert uit zijn' troon naer mijn geduurigh smeecken.
Nu zal 't den stammen aen beleit in 't velt ontbreecken.[1234]
Dit wint een' halven slagh, en mindert het gevaer.[1235]
Men zende flux een post naer Joab met dees maer.[1236]
Het postpaert kan hem voor den strijt noch achterhaelen.
Ick zie de zegezon doorbreecken met haer straelen,
Den slagh gewonnen, door het groeien van den moedt
Op deze tijding. wou de hemel slechts mijn bloet,
Den lieven Absolon, beschutten, en verschoonen:
Hoe zou mijn harpzang Godt, mijn vaste toevlught, kroonen![1242]
De weeghschael van den staet zal heden overslaen.[1243]
Godt geve dat de strijt geluckigh magh vergaen.
Men laet' de hofbazuin op deze tijding steecken.
Wy gaen de koningin in haere kamer spreecken,
Daer zy, bekommert om 't onzeker krijghsgeval,[1247]
Verlangt te hooren hoe de slagh uitvallen zal.

R e y :

Dees tijding zal mevrou, tot stervens toe verlegen
Met haeren Salomon, verlichten, al de zegen[1249-50]
Van 't rijck en 's konings staet hangt, heden dezen dagh,[1251]
Aen Godt, den oppersten, en d'uitkomst van den slagh:
Wort die verloren, al dit rijxgewelt van buiten[1253]
Op luttel overschots voor deze wal te stuiten,[1254]
Wil lastigh vallen. maer hier komt prins Sobi gaen,[1255]
De nootvrient van mijn' heer. wil 't averechts beslaen,[1256]
Dees nabuur zal zijn deel in 's konings nederlaegen,
Om 's lants nabuurigheit, niet luttel moeten draegen:[1258]
Naerdien zijn danckbaer hart en overtrouwe ziel[1259]
Den leenheer in dien noot bezorghde, en niet ontviel,[1260]
Gelijck 't een' leenman past, gebonden aen zijn eeden.

1231 *'t beleit:* de voltrekking.
1232 *gerechte:* rechtvaardige.
1234 *beleit:* leiding.
1235 *Dit wint:* dit staat gelijk met het winnen van.
1236 *post:* bode.
1242 *kroonen:* eren.
1243 *overslaen:* (naar mijn zijde) doorslaan.
1247 *krijghsgeval:* het lot van de strijd.
1249-50 *verlegen met:* bekommerd om.
1251 *heden dezen dagh:* heden.
1253 *al dit rijxgewelt:* deze troepenmacht uit het gehele rijk.
1254 *Op luttel overschots:* op de kleine achtergebleven bezetting; *stuiten:* af te weren.
1255 *Wil:* zal; *komt gaen:* nadert.
1256 *nootvrient:* vriend in nood, getrouwe vriend; *wil 't averechts beslaen:* zal het verkeerd aflopen.
1258 *Om 's lants nabuurigheit:* omdat zijn land aan het onze grenst; *niet luttel:* in hoge mate.
1259 *overtrouwe:* zeer getrouwe.
1260 *bezorghde:* zorg droeg voor, steunde

SOBI. BERSEBA.

S o b i :

Hoe kraeit de hoftrompet! gewis wy wachtten heden[1262]
Dees tijding niet. zoo wort de rijxplaegh eerst geplaeght.[1263]
De jaeger staet niet stil, die eenen andren jaeght.
De vos geraeckte in 't net, die andren docht te vangen.[1264-65]
Achitofel heeft zijn verdiende straf ontfangen.
Al komtze traegh, zy komt gewis, en op haer tijt.
De vaderslaghtige is de klem des heirtoghts quijt.[1268]
Hier komt de koningin. zy zal nu weêr bedaeren,
In haer verlegentheit. geluck met deze maeren,[1270]
Doorluchtste koningin. Achitofel is doot,
Uw grootste vyant. nu staet Absolon ontbloot
Van dien geheimsten raet, en aen den hals verlegen.[1273]
Nu draeit dit krijghspleit slechts op 't punt van Davids degen.[1274]
Wat 's 't overigh gewelt? een raedeloze maght.[1275]
Nu raecktge wederom in uwe volle kracht.

B e r s e b a :

Mijn grootste vyant is in 't leven.
Dat's Absolon, met recht geducht,
De grootste vyant van dees vrucht,[1279]
My tot een' troost van Godt gegeven.[1280]
Hoewel Achitofel verging,
De leste strijt is niet gestreden.
De koning oorlooght met gebeden,[1283]
Bevreest voor dien weêrspanneling.
Hy bidt voor zijnen uitverkoren,
Die heiligh en onheiligh tart,
Hem 't punt des degens zet op 't hart.
Helaes, waer blijft dees jongstgeboren?[1288]
Indien de slagh verloren wort,
Wat raet voor my, en dezen kleenen?
Waer 't lijf geborgen? och, waerheenen[1291]

1262 *kraeit:* weerklinkt triomfantelik (vgl. zege kraaien).
1263 *de rijxplaegh:* Achitofel.
1264-65 Achitofel zette Absolon aan tot de misdaad; nu treft hem een gelijke straf.
1268 *De vaderslaghtige:* de vadermoordenaar, d.w.z. die zijn vader had willen vermoorden. *is de klem kwijt:* heeft het vermogen om vast te houden, om door te zetten, verloren (schippersuitdrukking; zie *Ned. Wdb.* VII, 3842).
1270 *verlegentheit:* ontsteltenis (vgl. vs. 1249 en 1273).
1273 *geheimste raet:* vertrouwdste raadsman; *aen den hals verlegen:* in angst om het leven te verliezen (vgl. *Ned. Wdb.* V, 1653 vlg., waar deze uitdrukking ontbreekt.
1274 *dit krijghspleit:* de beslissing van deze strijd; *draeit op:* hangt af van.
1275 *'t overigh gewelt:* de strijdmacht waarover hij nog de beschikking heeft.
1279 *dees vrucht:* Salomon.
1280 *van:* door.
1283 *oorlooght met gebeden:* meent de strijd te kunnen voeren door alleen voor zijn vijand te bidden (vgl. vs. 1285).
1288 *blijft:* zal blijven.
1291 *'t lijf geborgen:* het leven gered.

Voor 's vyants haet, bits uitgestort?[1292]

1292 *bits:* heftig.

Hy heeft dit kint den doot gezworen,
En kent het voor zijn' broeder niet.[1294]
Wie zaegh het endt van ons verdriet,
Indien de veltslagh wiert verloren!
Dit oproer sproot uit's vaders schult.
De toom is hem te ruim gegeven,
Die wreet naer deze stadt komt streven,[1299]
En, als een tiger, briescht en brult.
Ick zagh van verr' het onweêr komen
Opdonderen, en zat belaên.[1302]
Wat raet? wie dorst den vader raên.
Den zoon voorzichtigh in te toomen?[1304]
Nu voelt hy dien gedreighden slagh,[1305]
Dus out, en hoogh op zijne dagen.[1306]
Men hoort hem, blint van liefde, klaegen,
En deerlijck kermen, nacht en dagh:[1308]
Och, moght men Absolon behouden,
Dien schoonen, zonder wederga:
Ick nam hem weder in gena,
Omhelst, gekust, en quijt geschouden![1312]
De dolle heirbijl dreight den stam[1313]
En telgh al teffens af te houwen.[1314]
Waer zal de stiefmoêr zich betrouwen?[1315]
Waer berghtze dit onnozel lam?[1316]

S o b i :

Mevrou, schep moedt. gewelt van muuren,[1317]
Daer Jabok drymael ommestroomt,
En dees bezetting vreest noch schroomt
Geen' storm. zy kan een heir verduuren.[1320]
Men kan voor eenen overval
Den oever van den vliet beschanssen,[1322]
En gadeslaen alle oorloghskanssen,
Tot datwe aengroeien in getal.
En quaem de krijghskans aen 't verloopen,[1325]
Door onverwachte wederspoedt,[1326]

1294 *kent het voor:* erkent het als.
1299 *streven:* optrekken.
1302 *Opdonderen:* angstwekkend opdagen; *belaên:* bezorgd.
1304 *voorzichtigh:* beleidvol.
1305 *gedreighden slagh:* de slag waarmee hij bedreigd wordt.
1306 *Dus:* zo; *hoogh op zijne dagen:* op hoge leeftijd (vgl. vs. 970).
1308 *deerlijck:* deerniswekkend.
1312 *geschouden:* gescholden.
1313 *dolle:* woeste, niets ontziende.
1314 *al teffens:* beide tegelijk.
1315 *zich betrouwen:* zich veilig gevoelen (*Ned. Wdb.* II, 2256).
1316 *onnozel:* onschuldig.
1317 *gewelt van muuren:* machtige, sterke muren.
1320 *storm:* bestorming; *verduuren:* weerstaan.
1322 *vliet:* rivier.
1325 *aen 't verloopen:* een ongunstige wending te nemen.
1326 *wederspoedt:* tegenspoed.

(Dat nimmermeer gebeuren moet,)[1327]

1327 *moet:* moge.

*
Gansch Ammons rijck staet voor u open.
Beveel my uwen Salomon:[1329]
Ick blijve in noot zijn trouwe hoeder,
En wil u eeren, als mijn moeder,
In 't aengezicht van Absolon.
Mijn lieve dochter, in haer bloeien,
Schiet op, gelijck een lentespruit.
Behaeghtze uw' zoon tot eene bruit:
Laetze onderling in liefde groeien.

B e r s e b a :
'k Beken gy draeght in dezen staet[1337]
U tegens my, gelijck een vader.
Ick wil 't gedencken, en neem 't nader,
Met 's konings gunste, in mijn beraet.[1340]
Laet uw gewenschte dochter blozen,[1341]
Opluicken, als de dageraet:[1342]
Indien de heirtoght wel beslaet:[1343]
Wy scheiden niet: de tijt geeft rozen.
De nagebuurschap zou my licht,
Geraeckt dees huistwist eens in stilten,
In bloetverwantschap staen te smilten,[1345-47]
Door 's huwlijx bant aen een verplicht.[1348]
Dat huwlijck zoude uw vorstendommen
En Davids rijcken tegens last[1350]
Bevestigen. wy stonden vast,[1351]
Gelijck een boogh, op twee kolommen.
Maer och, het is geen bruiloftstijt.
Wie spelt ons hoe de kans zal rollen?
Het gansche rijck, te blint aen 't hollen,[1355]
Hangt aen den terling van dien strijt.[1356]
Men hoort d'aenschennende trompetten.[1357]
De dolle stiefzoon staet te bloot.[1358]
Hy past op leven noch op doot,[1359]

* TEKSTKRITIEK: vs. 1348, de oude uitgaven hebben *'s huwlijxbant*.
1329 *Beveel my:* vertrouw mij toe.
1337 *draeght u:* gedraagt u; *staet:* omstandigheden.
1340 *Met 's konings gunste:* als de koning er mee instemt.
1341 *gewenschte:* lieve (*Ned. Wdb.* IV, 2062); *blozen:* bloeien (*Ned. Wdb.* II, 2927).
1342 *opluicken:* opengaan.
1343 *wel beslaet:* goed afloopt.
1345-47 Ik zou licht geneigd zijn. de nabuurschap te doen overgaan in bloedverwantschap; *geraeckt dees huistwist eens in stilten:* als deze twist in het koninklik huis eens tot bedaren komt.
1348 *aen een verplicht:* aan elkaar verbonden.
1350 *last:* overlast.
1351 *Bevestigen:* vast doen staan, bestand doen zijn; *stonden:* zouden staan.
1355 *te blint aen 't hollen:* geheel verblind door hartstocht vervoerd.
1356 *Hangt aen:* hangt af van; *den terling:* de dobbelsteen, fig.: de kans.
1357 *aenschennende:* aanvurende, ophitsende.
1358 *De dolle stiefzoon:* d.i. mijn stiefzoon Absolon; *staet te bloot:* heeft zich geheel blootgesteld aan het gevaar.
1359 *past op:* geeft om.

Getroost zich een op al te zetten.[1360]

1360 Is vastberaden om alles op één kans te wagen (vgl. vs. 824).

Nu vechten zeven tegens een.
Een hant, die zeven af moet keeren,
Ziet luttel kans te triomfeeren.
De maght van David schijnt te kleen.
Het recht begunstight onze zye:
Maer d'overhant volght, daer men vecht,[1366]
Niet altijt het bestreden recht.[1367]
Zy weifelt wel, en kiest partye.[1368]

S o b i :

Mevrou, bezwaer u niet te vroegh.
Men zal noch kans noch tijt verzuimen.
Als veltheer Joab 't velt moet ruimen,
Dan berght mijn hof u tijts genoegh.[1372]
Mijn grens leght slaghree met haer troepen.[1373]
Gy hoeftze slechts te hulp te roepen.

REY VAN HOVELINGEN.

Z a n g :

De hemel helpe ons hof aen pais.
Wie zal den staet ten leste redden?
De twisten, uit verscheide bedden
Gesproten in een erfpalais,
Zijn lastigh overeen te brengen,[1379]
Daer elck zijn hooghste wit beschiet,[1380]
Op eigen nut en voordeel ziet.
In teêre stof van staeten mengen[1382]
Zich afgunst, laster, achterdocht,
Haet, misverstanden, en misduien,[1384]
Die worstlen onderling, als buien.
Waer heeft dees rijxkoorts ons gebrocht?
Wie middelt tusschen zoon en vader
Den twist, die, onbemiddelbaer,[1388]
Niet aenziet lijf-noch staetgevaer?[1389]
Hoe hier de bloetverwantschap nader
Aen een grenst, zoo veel feller spreit[1390-91]

1366 *d'overhant:* de overwinning; *daer:* waar.
1367 *bestreden:* aangetaste.
1368 *wel:* wel eens; *partye:* de tegenpartij (nl. van degene die het recht op zijn hand heeft).
1372 *tijts genoegh:* als adv.: nog bijtijds.
1373 *grens:* grensgebied; *leght:* ligt.
1379 *overeen te brengen:* te bmeiddelen, te beslechten.
1380 *zijn hooghste wit beschiet:* zijn einddoel tracht te bereiken.
1382 *teêre stof van staeten:* gevoelige politieke verwikkelingen.
1384 *misverstanden:* onenigheden; *misduien:* verkeerde uitleg van elkanders bedoelingen.
1388 *onbemiddelbaer:* niet geschikt voor bemiddeling.
1389 *lijfgevaer:* levensgevaar.
1390-91 Hoe nauwer de bloedverwantschap is.

De lantsmet zich in alle steden.[1392]
Nu quijnen 't hooft, en al de leden.
Zy scheit niet eer de doot haer scheit.[1394]
Den zoon of vader moet 'er kleven.[1395]
Het gelt hun beide, of een' het leven.

T e g e n z a n g :

De zoonzucht van den vader zou[1397]
Den zoon voor zijnen rijxstaf stellen,[1398]
Eer hy hem zaegh ter aerde vellen.[1399]
Wat is een vaders hart getrou!
Wat baeten al die schoone gaven
Des lichaems, daer elx oogh op viel,
Zoo lang, och Absolon, uw ziel
Wanschapen blijft, ontaert van braven![1404]
Och, jonge prins, waert gy zoo schoon
Van ziele, was uw hart besneden,[1406]
En zoo volkomen, als uw leden,
Hoe eerde uw deught uw vaders kroon!
Nu steeckt uw hooghmoedt, zoo verwaten,
En wederspannige aert, zoo stijf,
Te lelijck af op 't schoone lijf.[1409-1411]
Wat magh u 's lichaems schoonheit baeten?
Het ga zoo 't wil: de spil loopt af.[1413]
Gy of uw vader stort in 't graf.

1392 *De lantsmet:* de besmetting die het land getroffen heeft.
1394 Zij laat niet af, eer de dood er een einde aan maakt.
1395 *moet 'er kleven:* moet er (dood) blijven, het leven laten (*Ned. Wdb.* VII, 4000).
1397 *zoonzucht:* liefde voor de zoon.
1398 het behoud van de zoon stellen boven zijn koninklike waardigheid.
1399 liever dan dat hij hem dood zou zien.
1404 *ontaert van braven:* geen blijk gevend dat hij van edele ouders afstamde.
1406 *besneden:* welgevormd (*Ned. Wdb.* II, 2062).
1409-1411 *steeckt af op:* steekt af bij (in vergelijking met); *Te:* zeer.
1413 *de spil loopt af:* het lot volgt zijn loop.

Het vyfde bedryf.

REY. DAVID. ACHIMAÄS.

R e y :
Een goede of quade maer staet nu in haer geboorte.[1415]
De zon helt naer de kim. de wacht ziet van de poorte
Twee posten, elck om 't snelst', vast rennen herwaert aen.[1417]

D a v i d :
Dit voorspoock tuight wat goedts: en dat wy boven staen:[1418]
Want was de veltheer met de gantsche maght geslagen,
't Verstroide heir zou sterck by troepen stewaert jaegen,[1420]
Om 't lijf te bergen. elck voor ander spoet zich ras,[1421]
Dan d'een dan d'ander voor; de leste Achimaäs,
Den zoon van Sadock, heel gelijck aen zijn gebaeren.[1423]
Hoe of mijn Absolon in 't vechten is gevaeren?
Kornels, en oversten, en hopmans hoorden al,[1425]
Een ieder hooft voor hooft, hoe streng ick hen beval
Het leven van mijn' zoon, verschoonbaer om zijn jaeren,
En jammerlijck misleit, waer 't mogelijck, te spaeren:
Maer 't loopt gevaer dat een onkundige onbedocht,[1429]
Of een welweetende hem heeft om hals gebroght,
Van onverzoenbre wraeck bereden, en bezeten.[1431]
Daer wort, als uit den aêm, van verre ons toegekreten.[1432]

R e y :
Hier komt Achimaäs, noch blijde, en wel gemoedt.

A c h i m a ä s :
Geluck, heer koning.

D a v i d :
is uw tijding quaet of goet?

A c h i m a ä s :
Gewaerdighme dat ick u op mijn knien magh eeren.[1435]
Gelooft zy d'opperste: 't gaet wel: wy triomfeeren.
Gelooft zy d'opperste: de vyant is beknelt,

1415 Zeer spoedig zal ons òf goede òf kwade tijding bereiken.
1417 *posten:* boden; *vast:* reeds.
1418 *voorspoock:* voorteken; *tuight:* wijst op; *boven staen:* de overwinning behaald hebben.
1420 *sterck:* in groten getale.
1421 *elck voor ander:* nl. de beide boden, wedijverend in snelheid.
1423 *heel gelijck aen zijn gebaeren:* in zijn voorkomen sprekend op zijn vader gelijkend.
1425 *al:* allen.
1429 *'t loopt gevaer:* er dreigt gevaar; *een onkundige:* iemand die van mijn bevel niet af wist (in tegenstelling met een *welweetende*, vs. 1430); *onbedocht:* onnadenkend.
1431 *bereden van:* bezield door (*bereden* en *bezeten* oorspr.: door boze geesten gedreven).
1432 *uit den aêm:* buiten adem; *toegekreten:* toegeroepen (door de bode).
1435 *Gewaerdighme:* sta mij toe; *knien:* eensilbig te lezen.

Die Godts gezalfde durf bespringen met gewelt.[1438]
De vyant is verstroit, verslagen. zing nu zangen.

1438 *durf:* durft.

D a v i d :
Hoe ging het Absolon, mijn zoon? is hy gevangen,
Gegrepen by den hals, noch levende, en gezont?
Hoe ging 't hem? is hy doot, of levende, of gewont?
Helpme uit den droom. nu spreeck.

A c h i m a ä s :
vergunme tijt te spreken.
Heer koning, ick ben af, het hart bykans bezweken.[1444]
Ick liep het al voorby, begruist van zweet en stof,[1445]
Om d'eerste tijding u te brengen hier in 't hof.
De veltheer Joab heeft my daetlijck afgevaerdight.
Ick zal 't verhaelen, zoo de koning zich gewaerdight
Te hooren uit mijn' mont al wat men hoorde, en zagh:
En met een woort gezeght: heer Joab won den slagh:
Maer 't koste zweet en bloet, zoo heeft zich 't heir gequeten.

D a v i d :
Hoe ging 't met Absolon? melt dat: dat most ick weeten.
De zege dient ons slechts tot droefheit en verdriet,
Zoo 't Absolon besterft. leeft Absolon, of niet?[1454]

A c h i m a ä s :
Genadighste, gy zult vernemen uit ons woorden
De waerheit van al 't geen wy zagen, 't geen wy hoorden.
Vergeef het toch wat aen ons kennis noch ontbreeckt,
Tot dat uw majesteit den naesten bode spreeckt.
Eer ick mijn' last voltreck' genaeckt hy deze stede,[1459]
En brengt u al 't verslagh van 's vyants neêrlaegh mede.

D a v i d :
Ontvou ons dan recht uit al wat gy hoorde en zaeght.
De hemel geve dat de tijding ons behaeght.
Leeft Absolon of niet? laet hooren een van beide.
Staffiers, gaet heene: haelt de koningin. zy schreide,[1464]
Toen ick naer buiten tradt. zy twijfelt, en verlangt,
Dewijl dit oorloghspleit in punt van 't wijzen hanght,[1466]
Of 't vonnis reede al met den degen is gestreecken.[1467]
Daer komt de koningin: nu spreeck: ik hoor u spreecken.

A c h i m a ä s :
Uw veltheer volghde 't heir der stammen in zijn schim,[1469]
Tot datze westwaert by het bosch van Efraim

1444 *af:* uitgeput.
1445 *het al:* alles; *begruist van:* bezoedeld door.
1454 *'t besterft:* het met de dood heeft bekocht.
1459 *last:* opdracht; *voltreck':* volbracht zal hebben.
1464 *Staffiers:* lijfwacht (vgl. vs. 895).
1466 *in 't punt van 't wijzen hanght:* op het punt is door een uitspraak beslist te worden.
1467 *gestreecken:* geveld.
1469 *schim:* schaduw; *in zijn schim:* op de voet.

By een geraeckten. elck stont blanck in zijn slaghorden.[1471]
Men ruste daetlijck toe, om hantgemeen te worden;[1472]
Eene ongelijcke maght, maer een gelijcke moedt
Van wederzijde in 't heir, te paerde, en oock te voet.
Zy stonden van weêrzy gespitst in dry vierkanten,[1475]
De ruitervleugels op de zy, als eicken planten,
En boomen in uw bosch, aen ryen net geschaert,[1477]
Geschoren als een lijn, voorzien van schilt en zwaert.[1478]
Zy blickren in de zon, een ieder in zijn wapen,[1479]
Als waer het harrenas hun aen het lijf geschapen,[1480]
Het zwaert hun in de vuist geklоncken van de smits.[1481]
De heiren staen 'er blanck in hunnen vollen krits.[1482]
Abisaï bewaert den voortoght. Joab, onder[1483]
Den middeltoght, munt uit, gelijck een oorloghswonder.[1484]
Helt Ithai draeght zorgh den middeltoght op 't spoor
Te volgen. Absolon stelt Amasa recht voor
In 't spits. hy zelf bewaert in 't midden zijne schaeren.[1487]
Laet Joas, trots genoegh, den achtertoght bewaeren.
De leeu van Juda brult in 't midden van weêrzy,
En wet de klaeuwen, tot bederf van zijn party.[1490]
Zoo heerlijck staet een velt gekroont met korenaren
En korenbloemen, eer de wint daer in komt vaeren.
Elck munt om 't prachtighste met zijn lievreien uit.[1493]
Elck vlamt op overhant, en eer, en oorloghsbuit.[1494]
Prins Absolon zoo schoon, gelijck hy is geschapen,
Rijt door den heirtoght heen. de schiltknaep draeght zijn wapen.[1496]
Kornels en hopmans slaen in 't ende een' ring om hem.
Hy spreecktze een hart in 't lijf. elck luistert naer zijn stem.[1498]
Gy bondtgenooten, van den hemel begenadight,[1499]
Die, trots in 't harrenas, de wettigheit verdaedight
Van Davids erfgenaem, geboren tot de kroon,
Wat eer gebeurt u niet, tot een' verdienden loon,[1502]
Dat gy met uwen hals mijn recht quaemt onderstutten

1471 *blanck:* epitheton van het harnas; daarna ook van degene die het harnas draagt (*Ned. Wdb.* II, 2781; (ook in vs. 1482, 1722).
1472 *ruste toe:* rustte zich toe tot een handgemene strijd.
1475 *gespitst:* zich schrap gezet hebbende (*Ned. Wdb.* XIV, 2871).
1477 *net geschaert:* ordelik gerangschikt.
1478 *Geschoren als een lijn:* in strakke lijn (*geschoren:* gespannen).
1479 *wapen:* wapenrusting.
1480 *geschapen:* gevormd.
1481 *geklоncken:* gehecht; *van de smits:* door de smederij.
1482 *krits:* omvang.
1483 *bewaert den voortoght:* heeft het bevel over de voorhoede. (vgl. vs. 961).
1484 *middeltoght:* centrum van het leger.
1487 *bewaert:* zie vs. 1483.
1490 *bederf:* verderf; *party:* tegenpartij, vijand (vgl. vs. 1368).
1493 *lievreien:* uniformen.
1494 *vlamt op overhant:* verlangt vurig naar de overwinning (ook 1366 en 1681).
1496 *heirtoght:* troepen.
1498 *een hart:* moed.
1499 *van:* door.
1502 *gebeurt:* valt te beurt.

En tegens al 't gewelt der nijdigen beschutten.[1504]

1504 *nijdigen:* afgunstigen.

Nu wil het tijt zijn dat gy Joabs hooghmoedt slaet,[1505]
Die op een hantvol volx zich reuckeloos verlaet,
U trotst, u in den mont, en in zijn doot komt loopen.[1507]
Hier valt geen tegenstant. men hoeft hem slechts te stroopen,
In twalef stucken door te houwen met een drift,[1509]
En elcken stam een stuck te schencken tot een gift.
Dat eenigh hooft alleen getroffen en geslagen,[1511]
Zal schrick al 't overschot voor wint door 't stof verjaegen,[1512]
Om zijnen heer de maer te brengen van den strijt.
Zoo schelt de suffer ons de schult der kroone quijt.[1514]

D a v i d :

Hoe ging 't aen Joabs zijde? ick weet wel hy bekleede
Mijn recht, en moedighde het volck met eene mede.[1515-161516]

A c h i m a ä s :

O Davids helden, die getrou, voor 't wettigh recht
Der kroone, tegens zoo vervloeckt een' vyant vecht
Van Godt en menschen, en die met zijn vloeckgenooten
Den vader, die hem mint, ten troon heeft uitgestooten,
Betoont uw trou nu aen den standert, dien gy zwoert.[1521]
Verschoont de rijxpest niet. het oorlogh, dat gy voert,[1522]
Is goddelijck. Godts wet verstoot hem in haer toren,[1523]
Die Godt noch ouders eert, uit wien hy is geboren.
Grijpt moedt: Godt zal uw recht hanthaven, en zijn wet.

D a v i d :

Hoe klopt mijn hart uit schrick. de wraeck van Joab let
Alree niet op den last, in 't scheiden hem gegeven.[1527]
Die strengheit loopt te hoogh. zoo spaert men niemants leven.[1528]

A c h i m a ä s :

Op deze rede klonck het heesch bazuingeschal[1529]
Uit bey de heiren op. een ongelijck getal
Vloogh op elckandere aen. dat brullen, brieschen, schreeuwen

1505 *wil:* zal.
1507 *in den mont:* tegemoet.
1509 Vondel denkt hier aan een verhaal uit *Richteren* (hoofdstuk 19 en 20), zie David in Ballingschap, vs. 987; *door te houwen:* stuk te hakken; *met een drift:* ijverig, haastig, spoedig(?) De uitdrukking ontbreekt in het *Ned. Wdb.*, waar wel op één plaats de betekenis haast ondersteld wordt (III, 3331).
1511 Absolute constructie: wanneer de hoofdaanvoerder gedood is.
1512 *voor wint:* (als) door de wind gedreven.
1514 *de suffer:* zijn vader David; *de schult der kroone:* onze schuld van de kroonroof.
1515-16 *hy bekleede mijn recht:* hij kwam op voor, verdedigde mijn recht (met dit object niet vermeld in *Ned. Wdb.* II, 1597).
1516 *met eene mede:* tegelijk (pleonasties uitgedrukt).
1521 *zwoert:* trouw zwoert.
1522 *rijxpest:* Absolon, als ramp voor het rijk.
1523 *Godts wet:* de bijbel, op grond van de tien geboden.
1527 *Alree niet:* reeds niet meer.
1528 *loopt te hoogh:* gaat te ver.
1529 *heesch:* eigenaardig epitheton voor het bazuingeluid (*Ned. Wdb.* VI, 394).

Van bitter tegens een gekante standertleeuwen[1532]
Verdoofde elx ooren in het velt, zoo dra men trof:

1532 *bitter:* verbitterd; *tegens een:* tegen elkaar.

Alle oogen werden blint van 't omgewroete stof.
Toen openbaerden zich alle ingekropte wrocken.
Men zagh uw heir in last, en drymael schricklijck schocken,[1536]
Gereet te spatten, als helt Joab, vol ontzagh,[1537]
Zich met den blooten arm, in 't barnen van den slagh,[1538]
Quam waegen op het spits. hy zwaeide zijnen degen[1539]
Den hemel toe, verdaeghde uw kroonrecht, en Godts zegen,[1540]
Een' wederspannigh en verbastert heir ontzeght:
O Godt, bescherm uw zaeck, en hanthaef's konings recht.
Het weêrlichte op dien roep, als wou het Godt verdrieten.[1543]
De dooden groeiden aen op houwen, steecken, schieten.[1544]
De zeissenwagen van den vyant, die noch paert,[1545]
Noch mensch, noch geen slagorde in zijnen tooren spaert,
Geraeckt aen 't hollen, went zich naer zijne eigen helden.
De vrienden moeten 't eer dan vyanden ontgelden.
Dat moedight d'onzen. men bejegende Absolon,[1549]
Die schrap stont, als een leeu in 't vechtperck. qualijck kon
Het oogh om 't stuiven vrient van vyant onderscheiden.[1551]
Ten leste spatte 't heir der stammen op de heiden[1552]
Naer 't Efraimsche bosch. zoo quam ick herwaert aen,
Door last van Joab, reede om in den staert te slaen.[1554]
Maer hier komt Chusi, die den uitslagh zal verhaelen.

CHUSI. DAVID. BERSEBA.

C h u s i :
Zoo moet de kroon van zege op 't hooft van David straelen.[1556]
De hemel hanthaeft u. die zich des onrechts belght[1557]
Heeft twintigh duizenden, al vyanden, verdelght.[1558]

D a v i d :
Hoe gaet het Absolon?

C h u s i :
zoo ga het allen staeten,
En vyanden der kroone, en al die David haeten.

D a v i d :

1536 *schocken:* na de botsing terugdeinzen.
1537 *spatten:* uiteen geslagen te worden; *vol ontzagh:* ontzagwekkend.
1538 *in 't barnen* (branden): in het heetst, vgl. vs. 437.
1539 *op het spits:* in de voorste gelederen.
1540 *verdaeghde:* riep in, beriep zich op.
1543 *als wou het Godt verdrieten:* alsof God zijn misnoegen te kennen wilde geven.
1544 *groeiden aen:* namen toe in aantal; *op:* ten gevolge van.
1545 *zeissenwagen:* vgl. vs. 581.
1549 *moedight:* geeft moed; *bejegende:* ging tegemoet, viel aan.
1551 *om 't stuiven:* wegens de stof.
1552 *spatte:* vluchtte in verschillende richtingen.
1554 *reede om in den staert te slaen:* gereed om de vluchtende achterhoede aan te vallen.
1556 *moet:* moge.
1557 *die zich des onrechts belght:* Hij die vertoornd is over het onrecht, nl. God.
1558 *al:* allen.

Och Absolon, mijn zoon, hoe vreesde ick voor dien toght!
Och Absolon, och of ick voor u sterven moght!

Och Absolon, mijn zoon, de waerdtste van mijne erven,
Gaf Godt, och Absolon, dat ick voor u moght sterven!
Natuur, hoe pijntge ons hart! gewelt, gewelt, gewelt.[1565]
'k Beklaegh u voor Godts troon. och Absolon, dit gelt[1566]
Uw' vader 't leven. och, ter goeder tijt geboren,
Ter quader tijt in 't velt verslagen, al verloren![1567-68]
O koningsbloem, te vroegh van uwen steel gemaeit,
Getroffen van een buy, die door mijn bloemhof waeit![1570]
Och had ick schrap gestaen, toen 't heir u spits quam bieden,[1571]
Mijn bloote borst geboôn de wraeckzucht, heet aen 't zieden.[1572]
Ick duwde, ô zoon, den dolck u in die schoone borst.
Uw vader draeght de schult. mijn handen zien bemorst[1574]
Van 't kinderlijcke bloet, dat koningsbloet, mijn leven.
De geest van Absolon komt dootsch my tegenstreven.[1576]
Waer berge ick mijnen rou?[1577]

B e r s e b a :

geley hem naer de zael
Ter poorte in, dat hy ruste, en zijnen adem hael.[1578]
Dees rou geeft ergernis, en zal het volck bezwaeren.
Nu Chusi, spreeck recht uit. hoe is het voort gevaeren?[1580]

C h u s i :

Toen Absolon, bykans verlaeten van zijn volck,
Niet langer staen kon voor helt Joabs blooten dolck,[1582]
En vreesde 't uiterste van doots gevaer te tergen,[1583]
Begaf hy zich blootshoofts ter vlught om 't lijf te bergen.
De snelheit van den muil quam hem te baet, die los[1585]
Ter zijde heenesloegh in schaduw van het bosch,[1586]
Maer tot zijn ongeluck: want 's prinssen locken reicken
En slingren krullende om een tackebosch van eicken,[1588]
Daer blijft hy hangen, en het muilpaert schiet alleen,[1589]
Gelijck een blixem, door zijn meesters beenen heen,
Die tusschen aerde en lucht noch zweeft. de muil blijft rennen.
Een lansknecht zagh 't, en gaf het Joab flux te kennen,

1565 *Natuur:* d.w.z. de door de natuur ingegeven ouderlike liefde; *pijnt:* pijnigt; *gewelt* (uitroep): hoe wordt ons hart geweld aangedaan.
1566 *'k Beklaegh u:* ik klaag u, nl. dat *gewelt*, aan (*Ned. Wdb.* II, 1590); *dit gelt:* dit kost.
1567-68 *ter goeder tijt:* op een gelukkig ogenblik, d.i. mij tot zegen; omgekeerd: *ter quader tijt; al:* geheel.
1570 *van:* door (ook in 1575).
1571 *spits quam bieden:* kwam aanvallen.
1572 *geboôn de wraeckzucht:* blootgesteld aan de wraakzucht.
1574 *bemorst:* bezoedeld.
1576 *tegenstreven:* tegemoet.
1577 *Waer berge ick mijnen rou:* waar moet ik in mijn verdriet, redding zoeken?
1578 *dat hy zijnen adem hael:* dat hij tot zich zelf moge komen.
1580 *voort gevaeren:* werder gegaan.
1582 *staen:* standhouden; *blooten dolck:* figuurlik, want hij zwaaide een degen (vs. 1539).
1583 *doots gevaer:* gevaar voor zijn leven; *te tergen:* te moeten trotseren.
1585 *los:* zonder om de teugel te geven.
1586 *heenesloegh:* snel heen vluchtte.
1588 *tackebosch:* verwarde massa takken.
1589 *muilpaert: muil* (1585).

Die sprack: hadt gy hem toch gevelt met schicht of priem,[1593]

1593 *schicht:* lans; *priem:* dolk.

'k Had u een schat betaelt, of koningklijcken riem.[1594]
De lansknecht sprack: al schonckt gy my noch hondertwerven
Zoo veel, dat koningsbloet zou van mijn hant niet sterven:[1596]
Want ieder hoorde hoe de vader, u voor al,[1597]
Abisaï met een, en Ithaï beval[1598]
Dien lieven jongeling te spaeren by het leven.[1599]
Had ick op mijn gevaer dat schendigh stuck bedreven,[1600]
De koning, wien geen zaeck, hoe kleen, verholen blijft,
Waer tegens my door u in 't straffen zelf gestijft.[1602]
Ick zal, sprack Joab toen, naer u noch niemant wachten.[1603]
Hy vlieght ten bossche in, drijft den hangenden dry schachten,[1604]
Dry scherpe spitsen in den boezem, stoot op stoot.
Zijn tien schiltknaepen slaen den jongeling voort doot.[1606]
De veltheer Joab, om te stuiten het verbazen[1607]
Der vlughtelingen, laet terstont den aftoght blazen,
Op dat men 't volck verschoon', en d'onrust brenge in rust:
Naerdien het vreeslijck vier des oproers leght geblust[1610]
In 't bloet van Absolon, geworpen in den muile
En opgespalckten balgh van eenen diepen kuile,[1612]
Met steenen opgehoopt, op dat hy hierme bromm',[1613]
In stede van zijn beelt en marmere kolom.[1614]
Het volck alom verstroit, versteecken van die stutte,[1615]
Vlught haestigh, elck zijns weeghs, in schaduw van zijn hutte.[1616]
Daer komt heer Joab op den spaden avont aen,
Bestuwt met oversten, en 's prinssen standertvaen,[1618]
Een' hoop gevangenen. gy hoort tot zegeteken
De paerden brieschen, en de veltbazuinen steecken.[1620]

JOAB. BERSEBA.

J o a b :
Geluck, ô koningin. de doot van Absolon

1594 *riem:* gordel, met goud gevuld.
1596 *dat koningsbloet:* de prins; *van:* door.
1597 *voor al:* vóór allen.
1598 *met een:* tegelijk.
1599 *by:* in.
1600 *op mijn gevaer:* op eigen verantwoording (oorspr. als handelsterm: risico; *Ned. Wdb.* IV, 1887); *schendigh stuck:* schandelik misdrijf.
1602 Zou door u (nl. door uw belofte) gesteund zijn om mij te straffen.
1603 *naer u:* op u.
1604 *drijft:* stoot, boort.
1606 *voort:* verder.
1607 *het verbazen:* de ontsteltenis, de doodschrik die hen op de vlucht dreef.
1610 *Naerdien:* aangezien; *leght:* ligt, is.
1612 *balgh:* buik.
1613 *Met steenen opgehoopt:* afgedekt door een hoop stenen (vgl. vs. 1637); *bromm':* pronke.
1614 *beelt en marmere kolom:* borstbeeld op een marmeren zuil; zie vs. 117.
1615 *versteecken van die stutte:* beroofd van die steun.
1616 *in schaduw van zijn hutte:* naar zijn veilige dorpshuizen.
1618 *bestuwt met:* omringd door.
1620 *steecken:* blazen op (eig. omhoog heffen).

Is 't leven van de kroone, en uwen Salomon.
Godt spaere David lang. Godt spaere 's konings leven.

B e r s e b a :
Hoe rekent men 't getal, in dezen slagh gebleven?

J o a b :
Wel twintighduizenden.[1625]

B e r s e b a :
och, had men 't volck gespaert!

J o a b :
Het woudt verslont meer volx dan 't uitgetrocken zwaert.[1626]
Men keerde in 't vlughten zich aen poelen, noch moerassen,[1627]
Om 't lijf te bergen, daer de paerden, harrenassen,
En menschen smoorden. wy, begaen met hun verlies,
Geboden ernstigh dat men flux den aftoght blies.[1630]

B e r s e b a :
Hoe heeft men 's konings last in Absolon vergeeten![1631]

J o a b :
Die waer geberght, had hy den helm niet afgesmeten,[1632]
Om 't lijf te bergen, en te vlughten, vry van last.
Zoo slingerde zijn haer om eicke tacken vast.
Een afgront most het bloet van dien verwaten slorpen.[1635]
Al 't heir heeft, hooft voor hooft, een' steen op 't lijk geworpen,
Een grafspits opgerecht van steenen, zonder tal;[1637]
Waer by men eeuwigh hem hier na gedencken zal.[1638]
De wet vervloecktze, die aen 't hout ter straffe hangen:[1639]
Zoo most hy aen een' boom verdiende straf ontfangen,
Bezeeglen dezen vloeck. een ongehoorzaem aert,[1641]
Den vader trappende, was geen genade waert.
De bloetschoffeerder van tien vaders bedtgenoten,[1643]
Van tien schiltknaepen wert doorsteecken, en doorstooten.[1644]
De kroonzucht, wreetheit, en de geilheit troffen 't hart[1645]
Elck met een schichtpunt, daer hy hing in 't bosch verwart.[1646]

B e r s e b a :
Wat raet? de vader is te troosten, noch te spreecken,

1625 *twintighduizenden:* twintig duizendtallen.
1626 *verslont:* deed omkomen.
1627 *keerde zich aen:* sloeg acht op.
1630 *ernstigh:* met aandrang.
1631 *in:* aangaande.
1632 *waer geberght:* zou zijn leven gered hebben; *afgesmeten:* weggeworpen.
1635 *afgront:* diepe kuil; *verwaten:* vervloekte, misdadige.
1637 *grafspits:* grafnaald, grafteken (de samenstelling ontbreekt in het *Ned. Wdb.*).
1638 *Waer by:* waardoor.
1639 Vgl. *Galaten* 3, 13: Daer is geschreven: '*Vervloeckt* is een yegelyck, die aen het hout hanght'.
1641 *Bezeeglen:* bevestigen; *aert:* karakter. In dit verband: iemand met een dergelijk karakter.
1643 De genitief *vaders* is hier eigenaardig geplaatst tussen *tien* en *bedtgenooten*, een gewone Mnl. constructie.
1644 *Van:* door.
1645 Allegoriese voorstelling van de oorzaken van zijn rampspoedig einde; *kroonzucht:* heerszucht; *geilheit:* wulpsheid.
1646 *schichtpunt:* punt van de lans; *daer:* waar.

Bedroeft het volck, en kan zijn droefheit niet versteecken,[1648]
Een ergernis van 't hof, en deze gansche stadt,
Na 's rijx behoudenis, dus avrechts opgevat.[1650]

1648 *versteecken:* verbergen.
1650 *behoudenis:* behoud, redding; *dus avrechts opgevat:* zo verkeerd opgenomen, d.w.z. als een oorzaak van leed, een *verkeerde rou* (vs. 1651), in plaats van oorzaak van vreugde.

J o a b :
Mevrou, 't is noodigh dien verkeerden rou te toomen.
Ick bidde u hael hem. laet hem flux te voorschijn koomen.
'k Zal 's koninghs rou den toom eerst vieren, en verdraegh[1653]
Dat dees bedroefde man een poos zijn hart uitklaegh,[1654]
Door schreien zich ontlaste, en eenen vloet van traenen,
Dan kan men hem met vrucht aen zijnen plicht vermaenen.[1656]

DAVID. JOAB. BERSEBA. REY.

D a v i d :
Heer Joab, och gemoete ick u in dezen schijn,[1657]
Berooft van mijnen zoon? ô hartewee! ô pijn!
Is dat uw' konings last en hoogh bevel uitvoeren?
Zijn dit deze oversten, die mijnen standert zwoeren?[1660]
En gelt een konings woort, het koningklijck gezagh
Zoo luttel by het heir? helaes, de zon, de dagh
Gaet met mijn' Absolon en zijnen vader onder.
Waer bergh, waer bergh ick my van rouwe? ô vader, zonder,
O vader, zonder zoon, die glori van mijn rijck!
Waer leghtge, ô Absolon? waer leght dat schoone lijck?[1666]
Waer anders dan in 't hart des vaders, na zijn sterven?
Daer leght mijn Absolon, gy zult geene uitvaert derven,
Mijn zoon, mijn liefste vrucht. uw vaders hart is 't graf,
Daer gy begraven leght. helaes, ick had dees straf,[1670]
Dien doot by Godt verdient, een doot van duizent dooden.
Breng wech dees leeusbanier, hem tegens mijn geboden
Ontweldight. dit 's geen zege, ô neen, eene oorloghsplaegh,[1673]
Dit is geen rijxtriomf, maer eene nederlaegh.
Daer leght mijn rijck, mijn staf, en kroon, en troon in d'assche.[1675]
Wech purperengewaet, en pracht, en prael. ick wassche
Mijn aenzicht nacht en dagh in traenen, in geklagh.
Wat brengtge my een' hoop gevangens uit den slagh![1678]
Broght gy mijn' Absolon noch levendigh gevangen,[1679]
Ick hadde u met triomfe en snaerespel ontfangen,
Met blyschap ingehaelt. ô bloedige overhant![1681]
Breng wech mijn harp. men hang' haer eeuwigh aen den want.
Och, Absolon, mijn zoon, moet ick u eeuwigh derven?
Och, Absolon, gaef Godt dat ick voor u moght sterven!

1653 *den toom vieren:* toegeven aan.
1654 *zijn hart uitklaegh:* klagende zijn hart uitstort.
1656 *vermaenen aen:* herinneren aan, wijzen op.
1657 *in dezen schijn:* in deze omstandigheden.
1660 *zwoeren:* vgl. vs. 1521.
1666 *leght:* ligt (ook in de volgende vss.).
1670 Accent op *ick*.
1673 *ontweldight:* met geweld ontrukt.
1675 *in d'assche:* waardeloos geworden.
1678 *gevangens:* gevangenen.
1679 *levendigh:* levend.
1681 *overhant:* overwinning (vgl. vs. 1366).

J o a b :

Is dit uw' Joab met triomfen ingehaelt,
Nu zulck een zon van zege uw aengezicht bestraelt?
Is dit uwe oversten en helden blijde ontmoeten?
Zy smilten man voor man, vergeeten u te groeten,[1688]
Verstroien elck hun 's weeghs. zy hebben u geredt.[1689]
Zy hebben heden u de kroon op 't hooft gezet,
Hun leven opgezet om u in staet te houden:[1691]
En wort deze oorloghsdeught dus avrechts hun vergouden?[1692]
Die vaderslaghter, en verwaten, zoo veraert,[1693]
En snoot, had heden zelf uw leven niet gespaert,[1694]
Noch uwen Salomon, noch geene koninginnen.
Of meentge met dien rou het hart des volx te winnen?[1696]
En hebtge aen eenen stam, die u slechts overschoot
Van twalef stammen, noch te veel in uwen noot?[1697-98]
Zoo vaer vry voort: vaer voort met jammeren en treuren,
De haeren uit het hooft, het kleet van 't lijf te scheuren:
Zoo blijck' het klaer dat gy een' booswicht hooger acht
Dan 's volx behoudenis, en Abrahams geslacht;[1702]
Dat gy uw vrienden haet, hen hanthaeft, die u haeten:
Maer 'k zweere u, vaertge voort, 'k zie morgen u verlaeten
Van al uw' aenhang, niet een' halsvrient meer ten hoof,[1705]
Uw kroon, en scepter, en uw koningkrijck ten roof[1706]
Voor alle uw vyanden; en hoor een' storm verheffen
Veel schrickelijcker dan uw hooft oit quam te treffen,
Van uwe jongkheit aen, tot heden dezen dagh.[1709]
Waeck op dan: strijck, en bergh uw kroon, en rijxgezagh.[1710]

D a v i d :

Och Joab, wanneer kon het vaders hart oit liegen?[1711]
Natuur ontlast zich, die kan veinzen, noch bedriegen.[1712]
Dit 's aengeboren. dit 's eene ingeschapenheit.[1713]
Natuur, Godts dochter, heeft dien bloetbant vast geleit.[1714]

B e r s e b a :

1688 *smilten:* verwijderen zich (eig. verminderen in aantal).
1689 *verstroien:* verstrooien zich, gaan uiteen.
1691 *opgezet:* op 't spel gezet; *in staet te houden:* in uw koninklike waardigheid te handhaven.
1692 *oorloghsdeught:* dapperheid; *avrechts vergouden:* slecht (eigenl. omgekeerd) beloond.
1693 *vaderslaghter:* vadermoordenaar; *veraert:* ontaard.
1694 *zelf:* zelfs.
1696 *dien rou:* dat vertoon van smart.
1697-98 Wilt ge, te midden van uw moeielikheden, ook de liefde van de éne stam die u trouw bleef, nog verbeuren?
1702 *behoudenis:* vgl. vs. 1650.
1705 *halsvrient:* boezemvriend.
1706 *ten roof:* ten prooi.
1709 *heden dezen dagh:* vgl. vs. 1251.
1710 *strijck:* neem; vgl. Lucifer vs. 372 en 1031.
1711 *liegen:* onoprecht zijn.
1712 *ontlast zich:* neemt de vrije loop, openbaart zich onbelemmerd.
1713 *ingeschapenheit:* een trek die de mens ingeschapen is.
1714 *dien bloetbant vast geleit:* die band tussen vader en kind stevig gelegd.

1715 Aertsvader Abraham had wel natuur verwonnen.[1715]

1715 *natuur verwonnen:* die ingeboren neiging onderdrukt (vgl. de *Opdracht* r. 44-45).

D a v i d :
Wat vaders vint men, die dat voetspoor houden konnen?[1716]

J o a b :
Schep moedt, heer koning. toon u vrolijck, als 't behoort
Aen 't gansche heir, en zet u morgen in de poort.
Verwelkoom en onthael de hoofden en de helden,[1719]
Die lijf en leven voor uw kroon te pande stelden.[1720]
Ick won alree het hart van al wat zich verbondt,
En tegens u van daegh noch blanck in 't harnas stont.[1722]
Zy traden in uw' eedt, gereet hun schult te boeten,[1723]
En leiden hun geweer gewilligh voor mijn voeten.[1724]
'K heb dit d'aertspriesters voort. verkuntschapt door een' post.[1725]
Men roept al: Davids arm heeft ons met Godt verlost
Van Heiden, Idumeen, en 't juck der Filisteenen,
Vloot zelf voor Absolon, door bosch en heiden heenen,
Te blint by ons gezalft en op den troon gezet:[1729]
't Is billijck dat men dien hanthaver van Godts wet
Herstelle in 't out gezagh, hem en zijn' zaet beschooren.[1726-311731]
Schep moedt: gy ziet den dagh van uw triomf herboren,
Van alle stammen en geheel Jerusalem
U voeren op den troon met een gemeine stem.[1734]

B e r s e b a :
Nu ga te ruste: want de tijt u noot te slaepen.[1735]
De nacht verquick den geest, en is tot rust geschapen.[1736]

J o a b :
Ick ga terwijl het volck vernoegen hier omtrent,[1737]
Verzekren van den prijs, die gy hun waerdigh kent.[1738]

D a v i d :
Hy ga vry heene. ick zweere en zal het niet vergeeten
Met zijn verdiende maet hem weder in te meeten.[1740]
Hy heeft mijn' Absolon met opzet niet gespaert,

1716 *Wat vaders:* Welke vaders, d.i. hoeveel vaders; *dat voetspoor houden:* dat voorbeeld, nl. van Abraham's offer, volgen.
1719 *onthael:* ontvang.
1720 *te pande stelden:* bereid waren op te offeren.
1722 *blanck in 't harnas:* vgl. vs. 1471.
1723 *traden in uw' eedt:* zwoeren u trouw.
1724 *geweer:* wapenen.
1725 *voort:* dadelik; *verkuntschapt:* bericht; *post:* bode.
1729 *by:* door.
1726-31 Zie 2 *Sam.* 19, 9-10.
1731 *beschooren:* toebedeeld.
1734 *met een gemeine stem:* eenstemmig.
1735 *noot:* noodt.
1736 *geschapen tot:* bestemd voor.
1737 *vernoegen:* tevreden stellen; *hier omtrent:* hier in de nabijheid.
1738 *prijs:* lof; *kent:* keurt.
1740 Hem zijn verdiende loon te geven. Zinspeling op de zegswijze: ‘iemand met dezelfde maat inmeten als waarmede hij uitmeet’ (*inmeten:* meten bij de inkoop; *Ned. Wdb.* VI, 1805).

En toonde aen Abner zelf in vre zijn' snooden aert.[1742]
'K wil Amase in zijn plaets eer lang ten veltheer zetten.
Mijn nazaet magh na my op zijn verdiensten letten.

1742 *zelf:* zelfs; zie 2 *Sam.* 2, vs. 20-39.

R e y :

Men offre Gode, nu de vader, van den zoon[1745]
Verdreven, wederom, herstelt op zijnen troon,
Zal heerschen, aengebeên van volck en onderdaenen.[1747]
De vreught wort best gesmaeckt na ballingschap en tranen.

U I T .

1745 *van:* door.
1747 *van:* door.

J. V. Vondels
Samson of Heilige Wraeck.
Treurspel.[aant.]

t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, M. DC. LX.

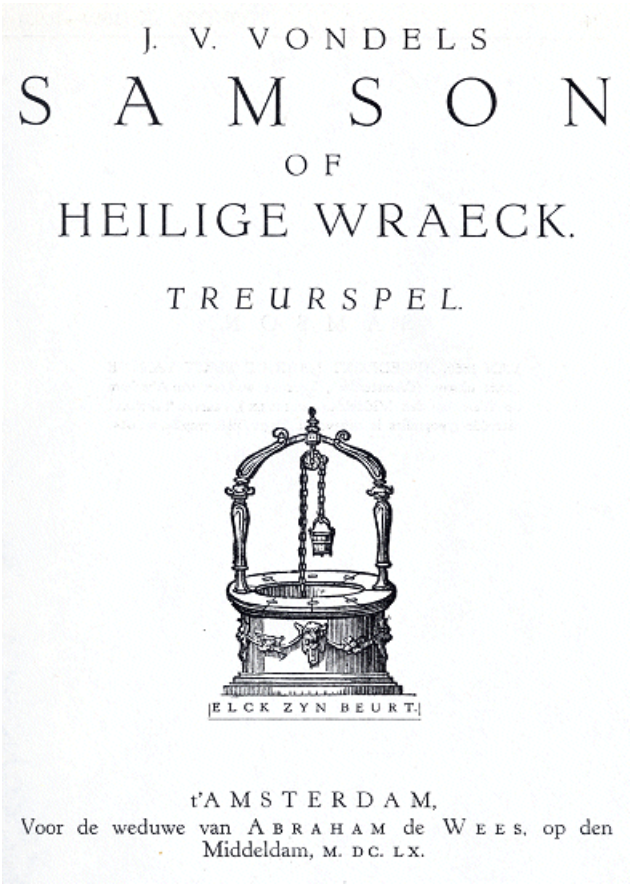
J. V. VONDELS
SAMSON
OF
HEILIGE WRAECK.
TREURSPEL.
ELCK ZYN BEURT.
t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, M. DC. LX.

S A M S O N.

VAN 1660. AFGEDRUKT NAAR DE TEKST VAN DE eerste uitgave (t'Amsterdam, Voor de weduwe van Abraham de Wees, op den Middeldam, M. DC. LX.), waarvan 't titelblad hiervóór typografies is nagevolgd. *Unger Bibliographie*, nr. 614.

Den weledelen en gestrengen heere, Cornelis van Outshoren, Ridder, heere van Outshoren en Gnephoeck, Burgermeester en raet van Amsterdam.*

[1] Hoewel Godt niet dan louter Godt en wezen is, nochtans bespie-[11-2]
[2] gelen de Godtgeleerden dit eenigh wezen in verscheide eigenschap-
[3] pen, hem toege-eigent. Onder deze eigenschappen blijcken zijne[3]
[4] wijsheit, goetheit, en mogenheit, die zich in Samson levendigh[4]
[5] openbaeren: want hy is van Godts wijsheit geschickt om eenen[5]
[6] grooten verlosser door zijn geboorte leven en sterven uit te beelden.[6]
[7] Godts goetheit blijckt in hem, als hy door dien stercken zijne
[8] uitgekoornen van het veertighjaerige juck der Heidensche slavernye
[9] verlost, en hen twintigh jaeren onder zijn rechterschap en wet-[9-10]
[10] houderye beschermt: maer Godts mogenheit ontdeckt zich aller-[10]
[11] meest in de sterckheit van dezen helt, bestaende in zijne haerlocken.
[12] Het haer is niet anders dan een uitworpsel, om het hooft te decken,[12]
[13] en tot cieraet te dienen, gelijck het loof de boomen verciert, en het
[14] ooft beschut. maer wat is'er onstercker dan het haer? evenwel wert[14]
[15] Godts kracht te meer in deze onsterckheit geopenbaert, toen het
[16] hem beliefde dit tot een heilzaem eindt te gebruicken: en wanneer[16]
[17] de menschen Godts gaven misbruiken en verwaerloozen, dan ont-
[18] ruckt d'allerhooghste hun zijne genade, en laetze onderdrucken,
[19] om hen te leeren hoe los zy buiten Godt en zijne invloeiende kracht[19]
[20] staen. In de doot van Samson blijckt zijne wraeckzucht, zich wree-
[21] ckende, door eene heilige aendrift van Godts geest, aen de Filistijnen,[21]
[22] Godts erfvyanden en afgodisten, over het uitsteecken van zijne[22]
[23] oogen. Hy overwint de vyanden door zijn doot, tot een voorbeelt
[24] van den beloofden verlosser, en wetgever der menschen, die door

* Cornelis van Outshoren (1613-1688) was de zoon van Vondel's voormalige beschermer Dirck de Vlaming van Outshoorn. Sedert 1645 bekleedde hij achtereenvolgens het ambt van schepen, schout en burgemeester. Gnephoeck was een ambachtsheerlikheid in Rijnland, nabij Oudshoorn.

1 *niet:* niets.
1-2 *bespiegelen:* houden bespiegelingen over.
3 *toege-eigent:* toegekend.
blijcken: onderscheiden zich.
4 *mogenheit:* macht.
levendigh: in levenden lijve.
5 *van:* door.
geschickt: bestemd.
6 *uit te beelden:* een voorafbeelding te geven van.
9-10 *wethouderye:* bestuur.
10 *ontdeckt zich:* openbaart zich.
12 *uitworpsel:* uitgroeisel.
14 *onstercker:* zwakker.
16 *eindt:* doel
19 *buiten Godt:* zonder Gods genade.
21 *aen:* op.
22 *afgodisten:* afgodendienaars.

[25] het voorschrift van de wet der liefde, in het eenige woort *Bemin*
[26] begrepen, alle voorgaende wetgevers en wijsheit der wijzen over-[26]
[27] treft, en de wraeckgierigheit met wortel met al uit de harten zijner[27]

26 *begrepen in:* samengevat in.
27 *met wortel met al:* met wortel en al.

[28] leerlingen ruckende, deze nieuwe en volkome wet plant, waer tegens
[29] alle die op zijnen naem ydel roemen zich ten hooghste bevlecken,
[30] zoo menighmael zy hun leedt en ongelijck met gedachten, woorden,[30]
[31] of wercken wreecken, en niet liever door weldaedigheit hunne[31]
[32] haeters overtuigen, om te toonen dat zy van den geest der liefde[32]
[33] gedreven worden, naer het onbevleckte voorbeelt, hun in dien he-
[34] melschen wetgever voorgestelt. De helt Samson, van den allerhoogh-[34]
[35] sten met zulck eene onoverwinbaere kracht en sterckheit gewapent,
[36] wert endelijck ontwapent door de loosheit en bekoorlijckheit van
[37] zijne boelschap, om de reuckeloze jongkheit te waerschuwen zich[37]
[38] van de bekoorlijcke streecken der lichtvaerdige schoonheden te[38]
[39] hoeden, waer door zoo veele dappere mannen ten val geraeckten. Ick
[40] oordeelde niet ondienstigh Samson in zijne versmaetheit ten tooneele
[41] te voeren, om wulpsche zinnen in te tomen van alle ongeregeltheit,[41]
[42] en hen te leeren de natuurgaven Gode, den oirsprongk van alle goet,
[44] ter eere te gebruicken. Om dezen grootdaedigen helt in zijne ver-[44]
[45] nederinge heerlijcker te voorschijn te brengen, ontleene ick den[45-46]
[46] glans van uwen Ridderlijken naem en stam, wiens overouden luister nu
[47] al omtrent dryhondert en vijftigh jaren gebloncken heeft, in den heere
[48] Willem van Outshoren, en zijnen broeder Jakob, tot de hoogheit en[48]
[49] eer des bisdoms van Uitrecht verheven; een stam die sedert eene
[50] lange ry van brave mannen uitleverde, waeronder uwe voorouders,
[51] grootvader en vader met lof gestelt worden, naerdien zy het vaderlant[51]
[52] en deze stadt door getrouwe diensten aen hunne nakomelingen
[53] eeuwigh verbonden: dat my te hooger verplicht altijt te blijven,[53]

Weledele en gestrenge heer,

Uwe weled. en gestr. dienstwillige

J. V. VONDEL.

30 *hun leedt en ongelijck:* het hun aangedane leed en onrecht.
31 *door weldaedigheit:* door hun met goed te vergelden.
32 *van:* door.
34 *voorgestelt:* voor ogen gesteld; *van:* door.
37 *boelschap:* minnares.
38 *bekoorlijcke:* verleidelike.
41 *wulpsche:* losbandige; *ongeregeltheit:* tuchteloosheid.
44 *grootdaedigen:* dapere.
45-46 *ontleene ick den glans van:* zet ik mijn werk luister bij door het aan u op te dragen.
48 *Willem van Outshoorn* verwierf 9 Dec. 1342 een privilege van graaf Willem III; Jacob van Outshoorn, zijn broeder, deken van Utrecht, werd in 1322 tot bisschop gekozen.
51 *gestelt:* gerekend.
53 *dat:* wat.

Inhoudt.*

[1] Manoë, uit den stamme van Dan, en zijne huisvrou woonden te Saraä, lange kinderloos.[1]
[2] Godts engel verscheen haer eerst in 't byzonder, daer na hun beide, en spelde dat hun[2-3]
[3] een zoon te teelen stont, die, van moeders lichaem aen Gode toegeheilight, wijn nochte[3]
[4] stercken dranck zoude drincken, geene onreine spijs proeven, nochte zijn haer laeten
[5] scheeren, en de twalef stammen beginnen te verlossen uit de veertighjaerige slavernye
[6] der Filistijnen: na welcke openbaringe de hemelsche gezant in de vlamme des altaers
[7] ten hemel voer. Hierna baerde de huisvrou den beloofden zoon, noemde hem Samson,
[8] dat de zon betekent. Hy, van Godts Geest gezalft en gedreven, zette zich neder tusschen[8]
[9] Saraä, en Esthol. Eerst verscheurde hy te Thamnata eenen jongen brullenden leeu, en
[10] vont in het wederkeeren eenen byenzwarm in het leeuwenaes. Hy troude door Godts
[11] ingeven eene Filistijnsche vrou, en gaf op de bruiloft dit dubbelzinnige raetzel uit:

Een eeter spijst. het stercke jong[12]
Schaft zoeticheit voor mont en tong.

[14] Samsons bruit, van de bruiloftsgasten [die by gebreck van het raetsel te raden den prijs,[14]
[15] daer op gezet, verliezen zouden,] schrickelijck gedreight, perste den bruidegom met[15-16]
[16] veele traenen den zin des raetsels uit, en melde het den gasten, die hiermede dertigh
[17] hemden en vierkleeders wonnen, hun van Samson gelevert, toen hy by Askalon der-[17]

* Zie voor dezen inhoud *Richteren* hs. 13-16.
1 *Saraä:* in de Statenbijbel Zora, Vondel volgt in de eigennamen de Vulgaat, vgl. Samson en Thamnata (r. 9), in de Bijbel Simson en Timnath.
2 *spelde:* voorspelde.
2-3 *dat hun te teelen stont:* dat zij zouden voortbrengen.
3 *van moeders lichaem:* van zijn geboorte af.
8 *dat de zon betekent:* eigenlik: die naar de zon gelijkt; *van:* door.
12 *Een eeter spijst:* zie dit raadsel in *Richteren* 14, 14.
14 *by gebreck van:* als zij in gebreke bleven.
15-16 *perste uit:* perste af; *melde:* verried.
17 *vierkleeders:* feestklederen, om mee te 'vieren'; *van:* door.

[18] tigh mannen versloegh, en stroopte. De helt ving dryhondert vossen, koppeldeze staert[18]
[19] aen staert, met vierwerck daer in gevlochten, dreefze in het korenlant der vyanden[19]
[20] en verbrande hun koren, wijnbergen, en olijfboomen. Hy brack den Filistijnen, by
[21] menighten, armen en beenen. Toen de stam van Juda, om der Filistijnen gramschap te
[22] stillen, hem gebonden in hunne handen leverde, ruckte hy stricken en banden in stucken,
[23] sloegh duizent mannen met een ezels kinnebacken, waeruit, op zijn gebedt in noodt
[24] gestort, eene levendige bron sprong, die zijnen dorst leschte. Te Gaza, van zijne vyan-[24]
[25] den bezet en besloten, rees hy by midnacht uit den bedde, ruckte stadts poorte, met[25]
[26] beide de posten, uit haere krammen en pannen, en droeghze op zijnen hals te Hebron[26]
[27] op den bergh. Endelijck verliefde hy by Soreck op de schoone Dalila, die, lichtvaerdigh[27]
[28] en geltgierigh, van den vyant omgekocht, hem verscheide reizen listigh ondertaste[28]
[29] waer zijne kracht in bestont. Drymael paeide hy haer met beuzelingen. Drymael ge-[29]
[30] bonden ruckte de helt zijne banden los, en stelde haer en de vyanden te leur: doch

18 *stroopte:* van hun kleren beroofde.
19 *vierwerck:* brandbare stoffen.
24 *levendige bron:* bron van levend water. Aldus in de Vulgaat en bij Flavius Josephus; in de Statenvertaling (*Richt.* 16, 18-19) springt het water uit een steenrots.
25 *bezet:* belaagd; *besloten:* omsingeld.
26 *pannen:* scharnieren.
27 *lichtvaerdigh:* lichtzinnig.
28 *van:* door; *ondertaste:* ondervroeg (eig. onderzocht).
29 *beuzelingen:* onware praatjes, voorwendsels.

[31] ten vierden maele, door het vleien en schreien van zijne boelschap afgemat, openbaerde
[32] hy heur hoe Godts kracht in zijne haerlocken school. Zy, nu haer ooghmerck bereickende,
[33] liet hem, in haeren schoot slaepende, de zeven locken afscheeren, waerop de Filistijnen,
[34] haer eerst den beloofden prijs toetellende, den maghtelozen overvielen, d'oogen uitstae-
[35] cken, en, met twee ketenen gebonden, naer Gaze voerden, daer hy in gevanckenisse most
[36] maelen, tot dat, zijn haer weder aen 't wassen, de Filistijnsche vorsten op Dagons feest[36]
[37] vergaderden, over hem triomfeerden, en, onder d'offermaeltijt vrolijck, den gevangen
[38] dwongen voor hun te speelen. De helt tijt en gelegenheit waernemende beval den tucht-[38]
[39] knaep, die hem leide te brengen by de twee hooftpylaeren, waerop het gansche gebou
[40] van Dagons kerck steunde. Toen vatte hy beide de pylaeren in zijne armen, riep Godt
[41] om sterckheit aen, op dat hy zich over zijne blintheit aen den vyant moght wreecken,
[42] en boogh de pylaeren met volle kracht te zaemen, waer op het gansche kerckgebou in-
[43] storte op de vorsten, en eenige duizenden van mannen en vrouwen, zulx dat Samson in
[44] zijne doot meer vyanden met zich vernielde, dan hy oit in zijn gansche leven verslagen
[45] hadde. Op dit gerucht quamen zijne broeders en vaders bloetvrienden, alreede op wegh[45]
[46] naer Gaze, in de stadt zijne uitvaert bekleeden, om het lijck in het vaderlijcke graf,[46]
[47] tusschen Saraä en Esthol, te begraven, na het twintighste jaer van zijne lantvooghdye en
[48] rechterschap.

[49] Het treurspel is getrocken uit het boeck der Rechteren, en Josefus vijfde boeck der[49]
[50] Joodtsche geschiedenissen. Het tooneel is te Gaze, op Dagons kerckhof, by het hof. Het[50-51]

36 *zijn haer weder aen 't wassen* (absolute constructie) nadat zijn haar aangegroeid was; *Dagon:* Filistijnse god.
38 *tuchtknaap:* dienaar in het tuchthuis.
45 *bloetvrienden:* bloedverwanten.
46 *zijne uitvaert bekleeden:* de begrafenisplechtigheid bijwonen.
49 *Josephus vijfde boeck:* nl. hst. 10.
50-51 Het spel beantwoordt dus, wat de eenheid van plaats en tijd betreft, aan de klassieke regel.

[51] spel begint voor den opgangk, en endight met den ondergangk der zonne. De Jodinnen
[52] bekleeden den rey.[52]

52 *bekleeden den rey:* vervullen de taak van de rei.

De treurspeelders.

D A G O N . *De vorst des afgronts, en allergrootste afgodt der Filistijnen*.
De Tuchtknaep van Samson.
S A M S O N . *De lantvooght, en rechter van Israël*.
De Rey van Iodinnen.
De Vorst van Gaze.
De Vorstin van Gaze.
De Aertspriester der Filistijnen.
De Waerzeggerin van Akkaron.
De Kooraelen.
De Bode.
Samsons bloetvrienden.
F A D A Ë L . *Samsons geboortengel*.

Samson of Heilige Wraeck.
Treurspel.
Het eerste bedryf.

D a g o n :

Ick, die den ysren staf, van roest half opgegeten,
Beneden zwaeie, en, in den helschen raet gezeten,
Voorstelle, en sluite wat ten dienst van 't zwarte rijck[1-3]
Wort goet gekent, koom hier te Gaza, d'oude wijck[4]
Der geesten, wien het luste in ope lucht te zwieren[5]
Met vleermuisvleuglen, en dit feest te helpen vieren,
Den grooten ommegangk te volgen met mijn' stoet,[7]
Die naer den zwavel stinckt, en morssigh, vuil van roet,
Met kromme krauwels kemt mijn pruick, en ruige locken,[9]
Al giftige adders, boos en afgerecht op wrocken,[10]
Gelijckze 't gloeiend nest, den diepen zwavelpoel,
Ontruckt zijn, my tot pracht; het zy ick uit den stoel[12]
Beneden spreecke, of hier in 't heiligh kerckbeelt waere,[13]
Daer Dagons priesterdom, eerbiedigh ten altaere[14]
Getreên, ter eere van mijn godtheit stieren slaght,
Spijsoffers inwijt, en den grootvorst van den nacht[16]
Met juichen en triomf verwelkomt, en gezangen,
En offerspelen, daer wy spoocken naer verlangen.[18]
Wat wil 't een vreught zijn, als voor onze majesteit[19]

1-3 *staf:* scepter; *den staf zwaeien:* heerschappij voeren. De verroeste ijzeren scepter past bij het helse onderaardse *zwarte rijck*, daar *beneden; sluite:* besluit, vaststel.
4 *goet gekent:* als goed beschouwd; *koom:* uit de oudere vorm: ik kome (vgl. *voorstelle* en *sluite*); *wijck:* oord.
5 *luste:* lustte; *ope:* in Vondels taal de vrouwelike vorm naast mnl. open.
7 *Den ommegangk:* de triomftocht met Samson (vgl. vs. 20).
9 *krauwels:* klauwen; *kemt:* Brabantse vorm naast *kamt; pruick:* haren; *ruige:* onverzorgde.
10 *giftige adders:* gelijk bij de Furiën, bestaat dus de ‘pruick’ uit slangen; *wrocken:* verborgen haat, kwaadaardigheid uiten.
12 *pracht:* sieraad; *stoel:* troon.
13 *in 't kerckbeelt waere:* rondga (hier: vertoef) in mijn beeld, dat in de tempel vereerd wordt met offers (vs. 15-16) Vgl. vs. 96.
14 *Daer:* waar.
16 *inwijt:* voor dit heilig doel bestemt (*Ned. Wdb.* VI, 2166).
18 *daer ... naer:* waarnaar; *spoocken:* geesten.
19 *wil:* zal.

d'Aertsvyant Samson in triomf wort omgeleit,[20]
Zoo blint gelijck hy is, aen eene dubble keten
Gesloten, en op straet getout, en dicht gesmeeten[22]
Met eene bolpees van den tuchtknaep, die hem stiert,[23]
De schakels van den toom, de keten, ruimer viert,[24]
Of aenhaelt, dat hy rijst, of neêrstort van vermoeien,[25]
En 't zweet by druppels langs het aenzicht drupt. hier groeien
Ons dienaers by, terwijl die lantplaegh zucht, en steent,[26-27]
De voorhuitloze Jood, de vloeck van mijn gemeent'.[28]
Wat heeftze twintigh jaer, en langer al geleden
Van dezen rechter, daer alom de Joodsche steden[30]
Om vierden, toen hy haer verlichte van ons juck,[31]
Een juck wel veertigh jaer bezuurt met smerte en druck.[32]
Zoo veel vermoght de kracht, hem heiloos aengeboren,[33]
Die met de locken nu zoo gladt is afgeschoren.
De leeuwentemmer, kort getemt van eene vrou,[35]
Leght mack, gelijck een lam, gesloten in zijn kou,[36]
Bestoven van het meel, kan naulijx adem haelen,
Eet brocken, als een hont. hy grimbeckt onder 't maelen,[38]
En knarssetant van spijt. wat plaeghde hy ons vroegh,[39]
Die stout voor Askalon wel dertigh mannen sloegh,[40]
Hun kleeders stroopte, en ging met al dien vrybuit strijcken.[41]
Noch slimmer ging 't toen hy, tot afbreuck van vijf rijcken,[42]
Dryhondert vossen ving, hen knoopte staert aen staert,
Met vierwerck, hars, en vlas, en zwavel. hier op vaert[44]
De vlam in 't koren, waer zy voor zijn geessel streven.[45]
De hongerige vlam, in 't voortslaen noch gedreven[46]

20 *omgeleit:* rondgevoerd.
22 *getout:* afgeranseld; *dicht gesmeeten:* onophoudelijk geslagen; *dicht* (adv.): spoedig achtereen (*Ned. Wdb*, III, 2498).
23 *bolpees:* bullepees, als geselwerktuig (*Ned. Wdb.* III, 1882); *van:* door; *tuchtknaep:* gevangenisknecht.
24 de *keten* is een *halsketen* (vs. 120), die als *toom* dient, waarmee de gevangene gestuurd wordt (*stiert* in vs. 23).
25 *dat:* zodat.
26-27 *Hierby groeien:* daarvan genieten; *lantplaegh:* Samson, die zoveel rampen over het land gebracht heeft.
28 *voorhuitloze:* besneden. Minachtend gebezigd: vgl. *voorhuitloos gebroet* in vs. 88; *mijn gemeent':* mijn volk, de Filistijnen.
30 *rechter:* Richter.
31 *vierden:* feest vierden, zich verheugden; *haar:* nl. de steden.
32 *bezuurt:* smartelik ondervonden (vgl. vs. 56).
33 *heiloos:* heilloos, d.w.z. tot ons verderf.
35 *leeuwentemmer:* zie *Richteren* 15, 5 vlg.; *kort:* kort geleden; *van:* door.
36 *leght:* ligt; *kou:* kooi.
38 *grimbeckt:* trekt grimmige gezichten.
39 *spijt:* wrok.
40 *stout:* vermetel; *voor Askalon:* zie *Richteren* 15, 19.
41 *stroopte:* afstroopte; *ging strijcken:* ging er van door; *vrybuit:* buit.
42 *slimmer:* erger; *afbreuck:* schade; *vijf rijcken:* hiermede zijn de *hooftsteên* (vs. 50) bedoeld.
44 *vierwerck:* brandbare stoffen.
45 *streven:* wegrennen.
46 *voortslaen:* zich snel voortbewegen.

Van eenen stercken wint, zet al het korenlant,[47]
Veel mijlen wijt en breet, in eene zee van brant,
Zoo veele duizenden van Dagons onderdaenen,
Vijf hooftsteên, langs de zee, en al 't gebiet in traenen.

47 *Van:* door.

De wijnbergh mist zijn druif, d'olijfboom zijne vrucht,
De korenbloem haer eer. de zeekust kermt, en zucht,
Van Gaza tot aen Geth, daer onze tempelheeren[53]
Spijsoffers, inkomste, en kerckschattingen ontbeeren.[43-5454]
Toen een Thamnijt dees plaegh verstack van zijne vrou,[55]
Bezuurde 't gansche lant dien smaet met zulck een' rou:[56]
En schoon de Filisteen dit straften, en den vader
Met zijne dochter in een zelve vier te gader
Verbrandden, noch sloegh hy uit wraecklust echter voort,[57-5959]
En brackze hals en been. de Filistijns, gestoort[60]
Met reden, quamen fel de Joôn beoorelogen,
Die zich onschuldighden, en zelfs, tot recht bewogen,[62]
Den rechter leverden in zijn dootvyants maght:
Toen brack hy koorde en bant, als vlas, door zijne kracht,
Sloegh duizent helden met een ezels kinnebacken.[64-65]
Ten leste kwam hy hier in Gaza nederzacken.
Men sloot de poorten toe. de booswicht, loos en valsch,
Rijst 's nachts, en neemt stadts poort op zijnen stercken hals,
Stapt recht naer Hebron toe, als met een lichte veder,
En leght stepoort en post op bergh en steenrots neder.[66-70]
Men bond hem reis op reis vergeefs met tou en snoer,
Tot dat zijn boelschap loos de zeven locken schoer,[72]
Het broeinest van zijn kracht. wy, meester door haer treken,[73]
Verzuimen niet hem bey d'ooghappels uit te steecken,
Te tuchtigen. nu zit hy hier te Gaze vast,
Jerusalem ten schimp. de maght van Dagon wast,
En groeit geweldigh aen. wy gaen de Joden stooren,[77]
Brantschatten, om de scha te boeten van ons koren.[78]
Het hof van Dagon is met reden voor den geest
Van onze erfvyanden, het Jodendom, bevreest,
Dat met de Godtsdraght en zijn kistspel, heet op wreecken,[81]
Ons godtheit noch eens dreight met kracht den hals te breecken,
Te bonzen van 't altaer, waerom ick, schalck en stil,[83]
Als in slaghorde, my hier tegens kanten wil.

53 *Van Gaza tot aen Geth:* Gaza was de Zuidelikste hoofdstad der Filistijnen, evenals Geth (Gath), dat ten Noorden van Gaza lag, bij de kust gelegen.
43-54 Zie *Richteren* 15, 4 vlg.
54 *kerckschattingen:* belasting voor de tempel.
55 Zie *Richteren* 14, 1, 2 en 15, 6. *Een Thamniet:* een Filistijn uit Timnath; *dees plaegh:* Samson, als *lantplaegh* (vs. 27); *verstack van:* beroofde van, zie *Richt*. 14, 20-15, 2.
56 *rou:* smart.
57-59 Zie *Richt.* 15, 6.
59 *sloegh voort:* ging verder; *echter:* opnieuw.
60 *gestoort:* verstoord.
62 *zich onschuldighden:* hun onschuld betuigden; *tot recht:* om recht te doen.
64-65 Zie *Richteren* 15, 15 vlg.
66-70 Zie *Richteren* 16, 2-3.
72 *zijn boelschap:* Delila zijn ‘liefje’ (minachtend): zie *Richteren* 16, 19.
73 *broeinest:* oorsprong (hier met ongunstige kleur); *treken:* streken, listen.
77 *stooren:* overvallen.
78 *boeten:* herstellen.
81 *de Godtsdraght en zijn kistspel* (hier een minachtend woord): de rondgedragen bondskist, waarboven de Godheid zweefde; *heet op:* hevig verlangend naar.
83 *schalck:* met boosaardige list.

85 Gy allen zult van daegh, vermomt, vernist met glimpen,[85]

85 *vernist met glimpen:* onder schone schijn.

En schijn van heiligheit, het Jodendom beschimpen
In Samson, die zoo lang mijn heirkracht onder hiel,[87]
Het voorhuitloos gebroet, dat in ons erfdeel viel,[88]
Zoo veel geweldenaers, die goôn en menschen plaegen,
En onder schijn van recht en godtsdienst, moorden, jaegen,
Beeltstormen, branden, en schoffeeren, zullen zien[91]
Dat Dagons maght, en kracht den stercksten kan gebiên,
Die 't hooft der vreeselijcke en hooghgewasse reuzen
Durf met een kaeckebeen, zijn knods, te mortel kneuzen.[94]
Een ieder vaer' daer hy zijn personaedje speelt:[95]
Wy gaen ons zetten in 't helheiligh outerbeelt.[96]

TUCHTKNAEP. SAMSON.

T u c h t k n a e p :
Verblinde Jood, ga voort. nu is 't geen tijt van treuren.[97]
Het is genade, die u heden zal gebeuren,[98]
Dat gy wat adems schept. de vorsten, alle steên
Vergaderen op 's lants triomffeest hier by een.
Gy zult nu blindeling den ommegang bekleeden,[101]
En voor ons heilighdom geketent heenetreden,
Bestoven van het meel. verdraegh het met gedult.
Al schimpt het volck: genoegh dat gy niet maelen zult,[104]
Dewijl het vierdagh is. komt iemant u belachen,[105]
En wiltge danssen, 't zal u vry staen gelt te prachen,[106]
Of vleesch, of tarwe korst. verneemtge wat geschals,
Gerucht van menschen, klinck de bel om uwen hals.[108]
Uit mededoogen kunt gy noch een gaef genieten,[109]
Tot nootdruft in dien stant, vol onlust en verdrieten.[110]
De tuchtvooght heeft u dit om 't hooghtijt toegestaen.[111]

S a m s o n :
Nu schep ick lucht. is 't nacht? of schijnt de halve maen?

T u c h t k n a e p :

87 *onder hiel:* de baas bleef.
88 *erfdeel:* voorvaderlik grondgebied.
91 *schoffeeren:* onteren.
94 *Durf:* durft; *te mortel:* tot gruis.
95 *vaer':* begeve zich daarheen; *zijn personaedje speelt:* zijn rol speelt, zijn taak vervult.
96 *helheiligh:* aan de hel gewijd. Woordspeling, als tegenstelling van heilheilig (sacrosanctus), dat ook bij Vondel voorkomt (*Ned. Wdb.* VI, 455); *outerbeelt:* vgl. *kerckbeelt* in vs. 13.
97 *Verblinde:* blindgemaakte (vgl. *blindeling* in vs. 101).
98 *gebeuren:* te beurt vallen.
101 *bekleeden:* deelnemen aan.
104 *genoegh dat:* wees er tevreden mee, 't is al mooi dat; *zult:* moet.
105 *belachen* kan behalve bespotten ook betekenen: vriendelik toelachen (*Ned. Wdb.* II, 1660). Hier zal wel bedoeld zijn: vriendelik tegemoet komen.
106 *prachen:* vragen (oorspr. bedelen; vgl. 123).
108 *klinck:* laat klinken(?).
109 *gaef:* gift, aalmoes.
110 *nootdruft:* eerste levensbehoefte; *stant:* toestand.
111 *tuchtvooght:* hoofd der gevangenis.

De zon schijnt uit de kim in velden en landouwen,
Voor menschen, waerdiger het hemelsch licht t'aenschouwen
Dan Samson, die zich zelf' verstack van 's levens troost.[115]

115 *verstack van:* beroofde van.

S a m s o n :
Waer stappe ick by den tast, ten zuiden, of in 't oost?[116]

T u c h t k n a e p :
Op Dagons kerckhof, by het princenhof, daer d'eicken[117]
Den gront beschaduwen, en met hunne armen reicken
Tot boven aen de lucht. nu volghme by den tast.
Ick sluite u met den ring van uw halsketen vast
Aen dezen hollen eick, een hol om in te schuilen,
Wanneerge, moe beschimpt, belust wort uit te pruilen.[122]
Gy mooght hier uit en in, en prachen met de schel;[123]
Terwijl ick in het hof uw tuchtvooghts streng bevel
Uitvoere, zoo 't behoort. gy moet u zedigh draegen,[125]
Of deze bolpees zou u met de huit vol slagen
Begroeten: want de straf houdt bozen aert in tucht.[127]
Misbruick de gunst niet van den tuchtvooght. zoo gy vlught,[128]
En niet ontvlught, gelijck 't onmogelijck is t'ontsluipen,
Dat zou u schrickelijck en fel in d'oogen druipen.[130]
Men zou, na'et geeslen met een taeie bondel roên,
Uw taeck en arbeit noch verzwaeren, en u voên
Met haverkorsten, of gemaelen bry van schorssen.[133]
Gy zoudt na'et maelen noch het branthout moeten torssen,
En kloven, tot een boet van uw moedtwilligheit.[135]
Ick ga ten hove, daer de tuchtvooght my verbeit.
Gy tuchtwacht, hou u hier om 't kerckhof. sla hem gade.[137]
De wacht is u betrout, op 's vorsten ongenade.[138]
Het yzer wort door gout en list by wijl gekrenckt.[139]
Een arm gevangen vorst bedenckt dat niemant denckt.[140]

REY VAN JODINNEN.

Z a n g :
Wy dienen ons wat in te toomen,
Beschroomt aen eene zijde heen[142]
In schaduw van dees kerckhofboomen

116 *by den tast:* al tastend (ook 119).
117 *kerckhof:* de hof om de tempel.
122 *belust wort:* lust krijgt; *uit te pruilen:* de vrije loop te geven aan uw smart.
123 *prachen met de schel:* vgl. vs. 106 en 108.
125 *zedigh draegen:* ordelik gedragen.
127 *bozen aert:* misdadige neiging.
128 *zoo gy vlught:* zoo gij tracht te vluchten.
130 *in d'oogen druipen:* duur te staan komen, op uw verderf uitlopen (*Ned. Wdb.* III, 3480).
133 *haverkorsten:* haverbrij (oudgermaans voedsel) of korsten van haverbrood? Het woord ontbreekt in het *Ned. Wdb.*; *bry van schorssen:* volgens Van Lennep in Zweden nog als voedsel gebruikt.
135 *boet van:* straf voor; *moedtwilligheit:* kwaadwilligheid.
137 *tuchtwacht:* gevangenbewaarder; *hou u hier om:* blijf in de nabijheid van.
138 *betrout:* toevertrouwd; *op:* op straffe van.
139 De boeien worden soms verbroken door listige omkoperij; *gekrenckt:* verzwakt, vernietigd.
140 *dat niemant denckt:* iets waaraan niemand gedacht zou hebben.
142 *aen eene zijde heen:* ter zijde.

Te duicken. vrouwen van Hebreen[144]

144 *Te duicken:* ons te verschuilen.

Zijn al te kenbaer by Gazanen.[145]
Wat 's dit een heerelijcke kerck!
Hoe krielt de stadt van onderdaenen,[147]
En burgeryen! wat een werck
Is 't hof, ten hemel opgetogen.[149]
Wat galeryen zienwe hier!
De marmerpijlers draegen boogen
Ten trots gewelft. wat staet het dier[152]
Zoo groot een kerck in top te bouwen
Tot aen de starren. reuzekracht
Heeft uit de rots arduin gehouwen,
Dit uitgevoert met volle pracht.
Och, kende Godt hen voor zijn vrienden![157]
Och, ofze Belzebub niet dienden,
Noch Dagons beelt, noch Astaroth,
Maer 't eenigh wezen, Jakobs Godt!

T e g e n z a n g :

Dat lot is ons ten deel gevallen,
En niet den blinden Filisteen.
Wat baeten hoven, stercke wallen,
Geweer, en wapens? Godt alleen,
By ons bekent, is erfbeschermer[165]
Van zijn verkoornen. geen gesticht,[166]
Hoe hoogh gebout, noch gout, noch marmer,
Behaegen hem, die zijn gezicht
Van afgoôn keert, en hunne klancken,
En kerckgezangen. wieroockvat,
En geur van afgoôn acht hy stancken.
Spijsofferhanden, pracht en schat
Van afgodisten, ongetrouwen[173]
Mishaegen hem. wat zal men niet
Al gruwelen van daegh aenschouwen!
Hoe zullen wy, tot ons verdriet,
De priesterdommen en lantsheeren[177]
Zien over Samson triomfeeren,
In Dagons ketenen beknelt!
Helaes, waer toe verviel Godts helt!

145 *Gazanen:* bewoners van Gaza.
147 *krielt:* wemelt.
149 *opgetogen:* opgebouwd.
152 *gewelft:* oudere vorm naast gewelf (*Ned. Wdb.* IV, 2055); *wat staat het dier:* wat moet het veel geld kosten.
157 *kende voor:* erkende als.
165 *By ons bekent:* door ons erkend, in wie wij geloven.
166 *gesticht:* gebouw, tempel.
173 *afgodisten:* afgodendienaars.
177 *priesterdommen:* colleges van priesters.

Het tweede bedryf.

REY. SAMSON.

R e y :
Wat schel magh 't wezen, die wy ginder hoorden klincken?
Wie schijnt van verre ons uit dien hollen boom te wincken,
Te roepen? gaenwe eens al te zamen derwaert heen.
Wat mensch zit in dien eick dus eenzaem, en alleen?
Het schijnt hy bid ons om een aelmos, gansch verlegen
Van bittere armoede.[185-86]

S a m s o n :
Och, ontferm u toch. Godt zegen,
Godt hoede u allen: wie gy zijt, of niet mooght zijn,
Vertroost en helpme toch, in dezen droeven schijn,[188]
Een' armen blinden man, op zijnen hals gevangen,[189]
Geboeit, geketent, met een ruwe py behangen,
Versuft, en afgeslaeft van arbeit, van het stof[191]
En zweet en bozen stanck bekrozen. dit 's het hof[192]
Van Samson, onlangs noch een lantvooght, vorst, en rechter
Van duizent duizenden, van zoo veel lants, en echter,[194]
Te jammerlijck, helaes, vervallen van zijn' staet.[195]

R e y :
Godt hoede ons allen. wat verschijnt ons? och, wat raet?
Och, och, hoe kunnen wy dit schicken? dit verduwen?[197]

S a m s o n :
Ay staet. gy hoeft u niet te schaemen, my te schuwen
Misschien uw' lantsman: want het schijnt aen uwe reên,[199]
Dat gy u rekent uit den stamme der Hebreen,
En mogelijck uit Dan gesproten. treet wat nader.
Zoo ick aen 't ruisschen hoor springt hier omtrent eene ader,
Een levendige bron. heeft iemant kroes of schael,[203]
Zoo bid ick laef mijn hart, op dat het adem hael'.
'K heb veele maenden lang, gesloten aen dees keten,
In 't molentuchthuis hier mijn tijt bedroeft gesleten,
Zoo blint, gelijckge ziet, geslagen, en begraeut.[207]

185-86 *verlegen van:* in rampzalige omstandigheden door.
188 *schijn:* toestand.
189 *op zijnen hals:* met geen ander vooruitzicht dan de dood (oorspr. met levensgevaar) (*Ned. Wdb.* V, 1654).
191 *afgeslaeft van:* afgemat door.
192 *bekrozen:* bevuild (*Ned. Wdb.* II, 1643).
194 *echter:* daarna.
195 *Te:* zeer; *staet:* hoge positie.
197 *schicken:* lijdelik verdragen.
199 *reên:* taal.
203 *levendige:* levende.
207 *begraeut:* afgesnauwd.

R e y :
Nu drinck eens. vat de schael.

S a m s o n :

wat was mijn hart benaeut,
Versmacht van grooten dorst! in duizent ongevallen
En pijnen is de dorst het bitterste van allen.
Toen door Godts kracht een bron uit ezelstanden sprongk,[211]
En ick, verhit van slaen, het hart verkoelde, en dronck,[212]
Bequam die wonderbron my dus in mijne smerte.[213]
De hemel zegene u, voor uw medoogend harte.

R e y :

Prins Samson, vroome prins, wat is het ons een pijn[215]
U hier te vinden, in dien jammerlijcken schijn![216]
Wy zijn Jodinnen, hier vergaêrt van west en oosten,
En komen op dit feest u zoecken, u vertroosten,
Naer tijts gelegenheit, maer niet naer onzen wensch.[219]
Geen onbeschaemder dier dan een ondanckbaer mensch:[220]
Dat weeten wy, u dienst, en hulp, en eere schuldigh.
Verdaediger des volx, och, draegh uw smert geduldigh,
Tot dat het Godt voorzie. ô hartewee! ô smert![223]
Al weigert u de zon haar licht: Godt kan uw hart
Verlichten met een' glans inwendigh, die de straelen
Van duizent zonnen dooft. wie kan de maght bepaelen[226]
Des alleroppersten? die u zoo wonderbaer[227]
Begaefde met een kracht, verborgen in uw haer,
Is maghtigh, als het hem belieft, in u te wercken,[229]
Oock zonder haerlock u te wapenen, te stercken,
Te rucken uit den klaeu des tigers, die u druckt.
Verhael ons toch, hoe komt gy dus verongeluckt,[232]
Verlaeten van uw kracht? wy hoorden 't slechts in 't hondert.[233]
Al 't lant heeft van uw' val gewaeght. dat heeft gedondert[234]
Van Dan tot Berseba. wat oude, kunne, en staet[235]
Zat niet in rouwe om u, en uw bederf, en smaet.

S a m s o n :

Och, waer ick schuw geweest van Filistijnsche vrouwen,[237]

211 Zie *Inhoudt* r. 24.
212 *slaen:* strijden (doodslaan).
213 *dus:* op deze (zelfde) wijze.
215 *vroome prins:* dappere vorst.
216 *schijn:* vgl. vs. 188.
219 *gelegenheit:* omstandigheden.
220 vgl. Vondel's brief a. Huygens, 16 Dec. 1659 (Sterck: Vondel-brieven, bl. 131).
223 *het voorzie:* hierin te hulp komt.
226 *bepaelen:* beperken.
227 *die:* hij die.
229 *maghtigh:* in staat.
232 *verongeluckt:* in het ongeluk gestort.
233 *in 't hondert:* als los gerucht (eig. op goed geluk, luk raak: *Ned. Wdb.* VI, 911).
234 *heeft gewaeght:* is in beroering geweest.
235 *Van Dan tot Berseba:* in het gehele Joodse land (zie David in B., Inhoudt r. 20).
wat oude, kunne en staet: mensen van verschillende leeftijd, sekse en stand; *bederf:* ondergang.
237 *schuw:* afkerig.

Bedrieghlijck in den aert. my magh de dagh wel rouwen,[238]
Dat ick by Sorek lest verliefde op Dalila,[239]
Lichtvaerdigh, liefdeloos, en gierigh. op gena[240]

238 *in den aert:* van karakter.
239 *Sorek:* naam van een beek (*Richteren* 16, 4).
240 *gierigh:* hebzuchtig.

En ongenade van een boelschap los te drijven,[241]
Is op een stille zee, in noot van eens te blijven,[242]
Zich reuckloos waegen. zy, die op beloften zagh,
Door 's vyants gelt bekoort, hiel aen my nacht en dagh[244]
Te vergen het geheim van mijne kracht te melden,[245]
In 't heetste van den gloet der minne; een zielstorm, zelden[246]
Van mannen wederstaen. had toen, helaes, mijn geest[247]
Zoo sterck van krachten en gewelt als 't lijf geweest,
'k Had dicht gebleven, my gehoedt dit klaer te zeggen.[249]
Noch wist ick 't drywerf haer met eenen schijn t'ontleggen,[250]
Van groene basten; van de zeven zeelen, noit
Gebezight; van mijn haer gevlochten, en getoit,
De zeven locken in een snoer, en vast geslagen,
Genagelt aen den muur. Gods vyant, uit zijn laegen[251-254]
Gesprongen, schoot drywerf in zijne kracht te kort.[254-55]
Toen klampteze my dus aen boort, als uitgestort:[256]
  Meineedige aert, hoe zoude ick u een hart toedraegen,[257]
Die my uw hart ontveinst, en nimmer op mijn vraegen[258]
Waerachtigh antwoort geeft? zijt gy aen Godt verlooft,[259]
Van moeders lichaem; schoer noit scheermes 't ruige hooft,[260]
En locken; spaentge uw lust van wijn en dronckenschappen;[261]
Zijt gy besneên, en volghtge uw grootvaêrs op hun stappen,
En uwe strenge wet, die 't jonge kint besnijt;[263]
Ontzietge onreyne spijs te proeven: 'k schel 't u quijt:[264]
Ick vorder niet dat gy veraert van Moses zeden.[265]
Volhardt by die gewoonte, en offer uw gebeden
Aen uwe godtheit, die, alleen in uwe hut[267]
Besloten, op een kist haer priesterdom beschut:
Maer toonme waer uw wet leert liegen, en bedriegen,

241 *boelschap:* zie vs. 72; *los:* stuurloos.
242 *Is:* staat gelijk met; *in noot van eens te blijven:* in gevaar van ten slotte te verongelukken.
244 *hiel aen:* volhardde er in.
245 *vergen:* dringend vragen; *melden:* verraden.
246 *zielstorm:* hartstocht.
247 *Van:* door.
249 *'k Had dicht gebleven:* ik had gezwegen, het geheim bewaard; *klaer:* onomwonden.
250 *schijn:* voorwendsel; *haer t'ontleggen:* voor haar te verbergen (*ontleggen:* verwijderd houden).
251-254 *groene basten:* in de Statenbijbel: verse zelen die niet verdroogd zijn (*Richteren* 16, 7-14).
254-55 *Gods vyant:* de Filistijnen; *laegen:* hinderlaag: nl. nadat zij driemaal vergeefs door de hulp van Delila hem het geheim hadden getracht te ontlokken.
256 *dus:* op deze wijze; *als uitgestort:* haar zelfbeheersing verloren hebbende. Van Lennep wijst er op, dat Dido's verwijten aan Eneas hierbij Vondel voor de geest kwamen, vgl. *Aen.* IV, vs. 305-23.
257 *Meineedige aert:* meinedige; *een hart toedraegen:* liefhebben.
258 *my uw hart ontveinst:* veinst mij niet lief te hebben.
259 *verlooft:* gewijd.
260 *Van moeders lichaem:* van uw geboorte af; *schoer:* met *oe*-klank; vgl. vs. 72 en Van Helten: *Vondels Taal* I, § 14; *'t ruige hooft:* vgl. de *ruige locken* in vs. 9.
261 *spaentge uw lust:* onthoud gij u (*spanen* = spenen).
263 *wet:* geloof.
264 *schel:* scheld.
265 *veraert van:* afvallig wordt van.
267 *uwe hut:* de Ark des Verbonds.

Een schoonheit, die u mint en eert, in slaep te wiegen
Met woorden, zonder kracht, en nadruck. is dat trou[271]

271 *nadruck:* betekenis, gewicht.

Bewijzen aen uw bruit, en d'allerschoonste vrou
Van Palestijne, zelf geweigert aen de grooten?[273]
Wat hebtge al weelde, wat al vrientschap korts genooten[274]
By mijnen ommegangk! hoe pluckte gy met vreught[275]
De bloem van mijnen tijt, de rozen van mijn jeught,[276]
En levens dageraet! hoe offerde ick mijn leden,
Dit zuiver marmerbeelt, van boven tot beneden,
Dit lichaem [waerdiger geheilight aen het bedt[279]
Der groote koningen van Askalon, of Geth,[280]
Azothus, Akkaron, of Gaze,] aen uw behaegen.
Elck roept: zy heeft een' Jode, ons lantplaegh aengeslagen,[282]
Haer jeught verydeltuit aen eenen Joodschen hont.[283]
Hoe schoon staet nu mijn zaeck! ô weiflaer, zonder gront,[284]
En dubbelhartigh, zal men dus de liefste onthaelen,[285]
Een rijck beloven, al beloven, noit betaelen?[286]
Gy die 's lants rechter zijt, 's volx ongelijck beslecht,[287]
Ga nu ter vierschaere in u zelven. is dit recht?[288]
Verongelijcktge dus uw allerliefste, uw trouwe?[289]
Hoe zoudtge een vreemde dan bejegenen, een vrouwe
Wiens schoonheit by de mijne een schaduwe is, en schim?[291]
Waer vontge oit mijns gelijcke in Dan, of Efraïm?
Ben ick het waerdigh dat de keurighste om my hengel,[293]
Zoo houme in waerde. durft gy roemen dat een engel
Uwe oudren spelde van een' godtgewijden zoon,[294-95]
Die hun te teelen stont; zoo laet uw mont de kroon
Van heiligheit, u vroegh tot een cieraet gegeven,
Niet schenden. wortge van een' hoogen geest gedreven,
Tot voorstant van uw volck, leg af dien valschen schijn.[299]
Laet rechter Samsons woort gelijck een zegel zijn.[300]

R e y :
Die vleister zou een hart, zoo hardt als steen, beweegen.

273 *zelf:* zelfs.
274 *korts:* in de laatste tijd.
275 *By:* door.
276 *tijt:* leeftijd, jeugd.
279 *waerdiger geheilight:* dat veeleer waard zoude zijn om gewijd te worden.
280 *Askalon* enz.: de vijf *hooftsteên* (vs. 50).
282 *aengeslagen:* tot zich gelokt.
283 *verydeltuit:* koket verkwistend weggeschonken.
284 *zonder gront:* onbetrouwbaar.
285 *onthaelen:* ontvangen.
286 *al:* alles. Of gebruikt Vondel hier de bekende Zuid-Nederlandse constructie voor: al belovende? (*Ned. Wdb.* II, 75 Aanm.).
287 *ongelijck beslecht:* twisten bijlegt, rechtspreekt.
288 *ter vierschaere:* rechtspreken.
289 *Verongelijcktge:* doet ge onrecht.
291 *Wiens:* wier.
293 *de keurighste:* die het moeilikst te voldoen is (vgl. kieskeurig); *om my hengel:* om mij heendraait, naar mijn hand dingt (*hengelen:* zweven rondom; *Ned. Wdb.* VI, 572).
294-95 *roemen:* u er op beroemen; *spelde:* voorspelde; zie *Inhoudt* r. 2.
299 *voorstant:* steun.
300 *gelijck een zegel:* volkomen betrouwbaar (eig. zo betrouwbaar als een gezegeld document).

S a m s o n :
Noch stont ick nacht en dagh die stormen moedigh tegen,[302]

302 *stont tegen:* weerstond; *die stormen:* die hartstochtelike uitvallen.

En weeck noch zwichte noit. toen borstze in tranen uit,
Gelijck een krokodil, en sloegh een loos geluit.[303-4]
Zy zaghme 's morgens vroegh van gloênde minne blaecken,
Verzwoerme haer gena: de traenen op de kaecken:[306]
Dat gaf het blozen van de wang een' eedler gloet,
Gelijck de lenteroos, verdroncken in een' vloet,[308]
Ons aengloeit met een kracht, geen bloemen ingeschapen.[309]
Het schreien van een vrouwe, een schoone, is 't reedtste wapen,[310]
Wanneerze wanhoopt van het ooghmerck, daerze op mickt.[311]
Zy dreight zich zelve met een korte doot, verschrickt[312]
Mijn hart, om haer in last. zy houdt niet op van kermen.[313]
Ga heene, wreedaert, val een liever bruit in d'armen,
Naerdien mijn wellust niet zoo veel op u vermagh,[315]
Dat gy uwe ooren naer mijn zuchten en beklagh
Eens neigen zoudt, uw hart my rustigh openbaeren.[317]
Gezwore vyant van ons goden, en altaeren,
En kercken, repme niet. voortaen zal geen Hebreeu[319]
Dit poezeligh albast, dit blaeu dooradert sneeu,
Dees bloemen op mijn wang, dees bloetroos, versch ontloocken[321]
Voor Filistijnschen dau, meer reppen ongewroken,
Indien ick 't niet besterf. keer elders uw gezicht.[323]
Gy zijt niet waerdigh dat dit diamantenlicht
Der oogen u beschijn'. vergeefs hebt gy de voncken
Van my, niet meer uw lief, zoo gulzigh ingedroncken,
U telckens veinzende van mijne min verruckt,
Als gy de rozen op mijn wangen kreuckt, en druckt,
Mijn borst en lippen kuste, en ick u wederkuste,
U streelde, nippelde, en uw dolle vlammen bluschte.[330]
Dat hebtge wech, gy zijt des waerdigh, ofte niet.[331]
Vertreck uit mijn gezicht, ô joffereverdriet.[332]

R e y :

303-4 Zinspeling op *krokodilletranen*, d.z. geveinsde tranen; *sloegh een loos geluit:* maakte misbaar (*loos:* ongemeend).
306 *Verzwoerme haer gena:* ontzegde mij, krachtig verzekerend, haar gunst.
308 *verdroncken:* ondergedompeld.
309 *Ons aengloeit:* zich aan ons vertoont met een gloed; *geen bloemen ingeschapen*, die van nature de bloem niet eigen is.
310 *reedtste:* meest geschikte.
311 *van:* aan.
312 *een korte doot:* een plotselinge dood, zelfmoord.
313 *van:* met.
315 *mijn wellust:* het genot dat mijn omgang u verschaft.
317 *rustigh:* kloek, met beslistheid.
319 *repme niet:* raak mij niet aan (vgl. vs. 322).
321 *bloetroos:* in de Leeuwendalers (dl. 5, 267) wordt dat woord gebruikt voor een soort moedervlek; in dit verband wel hetzelfde als de ‘ons aangloeiende lenteroos’ van vs. 308-9; *versch:* fris.
323 *'t niet besterf:* in leven blijf.
330 *nippelde:* frequentatief van nijpen, vooral liefkozend (*Ned. Wdb.* IX, 2022); *uw dolle vlammen:* uw razende hartstocht.
331 *Dat hebtge wech:* dat genot hebt ge voorgoed verloren, onverschillig of ge het al of niet waardig zijt.
332 *Joffereverdriet:* gij die uw jonge vrouw verdriet aandoet.

Och, hadge, noch was 't tijt, u van haer minne onttrocken![333]

333 *van:* aan.

S a m s o n :

Mijn hart was blint van liefde, en dat geduurigh nocken[334]
Bedroefde my ter doot. haer jammerklaght in top[335]
Vermurwde 't hart, als was. zoo wint de waterdrop
Op eenen harden steen. ick laetme in 't endt beweegen,[336-37]
Ontvouwe hoe mijn kracht, door 's allerhooghsten zegen,
In 't noit geschoren haer bestaet. zy zweert vooral[339]
By Dagon, dat de mont dit niemant melden zal:[340]
En echter regent'er in haeren schoot een regen[341]
Van 's vyants zilvre munt, die scherper dan een degen
Door 's boelschaps boezem dringt, en 't gierigh hart bekoort.[343]
De wraeckzucht by der hant, verlaet zich op haer woort.[344]
Toen gundeze ons volop van wellust, lietme roncken[345]
In haer' verzaden schoot, naer lijf en ziel verdroncken[346]
Van minne. midlerwijl [dat Godt de schenster straff',]
Scheert my het scheermes stil de zeven locken af.
'k Ontwaeck, maer och te spa. de vyant, heet van toren,[349]
Berst in, ontziet zich niet mijne oogen uit te booren.[350]
Hy ketent my, en sleeptme in Gaza, daer ick krimp,[351]
Gedoemt ten arbeit in het tuchthuis, elck ten schimp.

R e y :

O prins van Israël, hanthaver van de vroomen,[353]
Hoe is uw staet verkeert! waer zijtge toe gekomen![354]
Wat eischtge in dezen schijn van ons? wy staen hier ree[355]
U noch te dienen. och, ontdeck uw hartewee.

S a m s o n :

De tuchtknaep keert terstont. hy zal geen tijt verzuimen.
Mijn locken groeien weêr. ick legge op mijne luimen[358]
Om my te wreecken aen dit Heidensche geslacht,
En vroeger dan men waent. de Geest wees my te nacht[360]

334 *nocken:* snikken (*Ned. Wdb.* IX, 2058).
335 *ter doot:* ten dode toe.
336-37 *wint op:* wint het van.
339 *vooral:* boven alles, plechtig.
340 *melden:* verraden.
341 *echter:* (kort) daarna.
343 *'s boelschaps:* door Vondel als onzijdig woord opgevat voor de vrouw, terwijl *de* boelschap in vs. 427 het boeleren betekent; *'t gierigh hart bekoort:* haar hebzuchtig hart verleidt.
344 *verlaet zich op haer woort:* vertrouwt op haar toezegging.
345 *roncken:* slapen.
346 *verzaden:* verzadigde, bevredigde; *verdroncken:* ondergedompeld, geheel opgaande in.
349 *heet van toren:* in woede ontstoken.
350 *Berst in:* komt binnen stormen.
351 *krimp:* ineenkrimp van smart.
353 *vroomen:* rechtsschepenen.
354 *Hoe is uw staet verkeert:* Wat zijt ge diep gevallen!
355 *schijn:* toestand; *ree:* gereed.
358 *legge op mijne luimen:* lig op de loer.
360 *de Geest:* de '*geboortegeest*' van vs. 407, waarmee waarschijnlik de engel bedoeld wordt, die zijn geboorte voorspeld had (zie *Inhoudt* r. 2); *te nacht:* vannacht.

Een middel, om mijn ziel te slaecken van dees banden.[361]
Getroost u. schreit niet meer: mijn afscheit is voorhanden.[362]
Een triomfante doot, daer 't aerdtrijck van gewaeght,[363]

361 *slaecken:* los te maken, te bevrijden.
362 *afscheit:* dood; *voorhanden:* nabij.
363 *triomfante:* die mij over mijn vijanden doet triomferen; *gewaeght:* dreunt (vs. 375).

Hangt Samson over 't hooft. hy zal niet lang geplaeght,
Beschimpt van alle kunne en oude, koren maelen.[365]
Zy zullen met den hals dien arbeit dier betaelen.[366]
Dit bidde ick, dat men my na mijnen sterrefdagh
Eene uitvaert gunn', begrave in 't vaderlijcke graf.
Belooftme, elck met uw hant, dit heiligh uit te wercken.[369]

R e y :

Bedroefde prins, helaes, de hemel wil u stercken.[370]
Wy hoopen immers niet, noch durven het vermoên,[371]
Dat gy u zelven zoudt met uwe hant verdoen.

S a m s o n :

Ick zweer mijn handen aen dit lichaem niet te schenden,[373]
Maer wil, gelijck Godts helt, mijn leven heerlijck enden,[374]
Dat teffens aerde en zee hier van gewaegen zal.[375]
Verschrickt niet, hoort gy hoe de vyant quam ten val.

R e y :

Indienge heerlijck sterft, ten spiegel van de braven,[377]
Wy zullen uw gebeent by Manoë begraven,[378]
En vaders asschen noch verheugen met uw lijck;
Is 't anders in ons maght. ontfang, tot eene blijck[380]
En zegel van ons trou, de hant van al de vrouwen.
De hemel strafze, wie ontbreeckt haer woort te houwen.[382]
Ontfang, ô prins des lants, dees zilverlingen toch,
Om u te dienen in uwe armoede, och, och, och.

S a m s o n :

Behoudt die gaef voor u. 'k verwachte blijder uuren.[385]
Al ben ick arm, wil 't Godt, het zal niet lange duuren.

R e y :

Gebie ons vry: wy staen tot uwen dienst alleen.[387]

S a m s o n :

Draeght zorge, waer gy komt, en gaet, dat geen Hebreen
Zich heden in de kerck van Dagon vinden laeten.
Zy zullen u misschien gemoeten langs de straeten,[390]

365 *kunne en oude:* sekse en leeftijd.
366 *met den hals:* met hun leven.
369 *uit te wercken:* te bewerken.
370 *wil:* moge.
371 *immers:* tenminste, in elk geval.
373 *schenden* (meestal met assimilatie *schennen*): slaan.
374 *heerlijck:* eervol.
375 *teffens:* tegelijk; *gewaegen:* vgl. vs. 363.
377 *ten spiegel van:* als loffelik voorbeeld voor.
378 *Manoë:* zie *Inhoudt* r. 1.
380 *Is 't anders:* als het tenminste is.
382 *ontbreeckt:* te kort schiet, nalatig is in.
385 *'k verwachte:* praesens, gelijk vaak, met de oude uitgang *e*.
387 *alleen:* slechts (accent op *uwen*).
390 *gemoeten:* ontmoeten.

Of merckten, op de maer van dit afgodisch feest,[391]

391 *op de maer van:* als ze horen van (*maer:* tijding).

Geschickt tot een triomf, om, trots en bly van geest,[392]
Gevangen Samson uit te lachen met hun reyen,
En in den ommegangk, hun godtsdragt, om te leien.[394]

R e y :
Uw lantsliên zijn belust noch eens den prins te zien,
In dezen droeven schijn.

S a m s o n :
zeer wel. dat kan geschiên
Door eene trali, uit een venster, of van daecken.
Het voeght den stammen niet, die zuiver offer blaecken,
En branden, Godt ten prijs, zich in afgodendom[398-99]
Te mengen, daer men danst op hun geloey, en bom,[400]
Voor Dagons zwart altaer, en, onder 't bancketteeren,
Hem geile spelen wijdt. gy moet dien laster keeren.[402]
Gebiet uit onzen naem, wy yvren voor de wet,
Dat niemant zijnen voet op Dagons drempel zett',
Of Godt zich openbaerde, als eertijts, door een wonder,[405]
En klonck 't gevloeckt gebou de kruin in met den donder.[406]
Ick zegh het nu niet al wat mijn geboortegeest[407]
En wachter my te nacht voorspelde van dit feest.[408]

TUCHTKNAEP. REY.

T u c h t k n a e p :
Jodinnen, hebt gy hier zoo vroegh den prins gevonden?

R e y :
Een' prins om zijnen hals met ketenen gebonden,
Van zijn gezicht berooft, gedoemt ten arrebeit,
In 't molentuchthuis. och, wat's dit een onbescheit,[412]
Een' overwonnen helt te ketenen, te treden,
Te laeten maelen! gy volght billijckheit noch reden.

T u c h t k n a e p :
Wy slachten Samson, die met kaeckebeenen sloegh,
De vossen, staert aen staert geknoopt, in 't koren joegh;
Zoo schoone landen, als de zon oit moght beschijnen,
Misschepte in wildernisse, en heiden, en woestijnen.[418]

392 *Geschickt:* ingericht.
394 Accent op *hun* (honend, als tegenstelling met de ‘godtsdraght’ van het ware geloof (vg. vs. 81); *om te leien:* rond te voeren.
398-99 *zuiver:* reine; *blaecken en branden* (synoniemen).
400 *geloey:* spottend woord voor de heidense lofzangen; *bom:* trommel.
402 *geile:* wellustige; *laster:* schande.
405 *Of:* voor het geval dat .... Zinspeling op het plan van zijn aanslag.
406 *klonck de kruin in:* sloeg de schedel in.
407 *al:* alles; *mijn geboortegeest:* zie bij vs. 360 en vgl. 1097.
408 *wachter:* beschermengel.
412 *onbescheit:* onredelikheid, onrecht.
418 *Misschepte in:* misvormde tot.

Uw vaders zoncken zelfs hun' broeder in den put,[419]

419 *zoncken:* lieten zinken, afdalen. Zinspeling op de geschiedenis van Jozef en zijn broeders.; *zelfs hun' broeder:* hun eigen broeder.

Verkochten hem voor slaef, beroofden van zijn' stut
Den ouden vader, die zoo lang te deerlijck treurde,[421]
Door 't overdencken dat een ondier hem verscheurde.

R e y :
Het diende Josef tot eene opkomst, na een wijl
Gekoren tot een' vorst en rijxvooght aen den Nijl.

T u c h t k n a e p :
Dat 's waer, het diende hem tot eer, zoo hoogh gezeten:
Maer dit behoefde hy zijn broêrs geen' danck te weeten.[426]

R e y :
In welck een jammer heeft de boelschap hem gebroght,[427]
In zijnen diepen slaep verraeden, en verkocht!
Hy is niet voor de vuist getemt, en overwonnen.[429]

T u c h t k n a e p :
Zoo vaerenze met recht, die zich niet spaenen konnen[430]
Van schoone boelen, valsch en trouweloos van aert.[431]
Nu wort het tijt te gaen, eer 't volck op straet vergaêrt.
Gy kunt zijn droefheit niet verminderen met schreien.
Het hof belast hem noch in hechtenis te leien,[434]
Tot nader overleg. ick bondt op 's meesters last
Den blinden aen dien boom met zijne keten vast:
Nu worde ick wederom met hem naer huis gezonden.
Zoo staet mijn wacht aen hem, hy aen mijn wacht gebonden.[438]
Wat is de hofdienst oock een jammerlijck bedwangk![439]
Daer hapert altijt iet. dan valt het snoer te langk,[440]
En dan te kort: zoo draeit de weerhaen van de zinnen.[441]
Ick broght hem daetlijck uit, nu drijft men ons naer binnen.[442]

R e y :
Wy bidden u, verschoon den armen blinden man.

T u c h t k n a e p :
Wat eischtge dit van my? daer komt de vorst, die kan,
Behaeght het hem, dit juck verlichten, of bezwaeren.[445]
Ick volgh mijn' last: my wort bevolen voort te vaeren.

421 *te deerlijck:* zeer deerniswekkend.
426 *dit:* daarvoor.
427 *de boelschap:* vgl. vs. 72.
429 *voor de vuist:* in een openlike strijd.
430 *spaenen:* zie vs. 261.
431 *boelen:* syn. van boelschap (vs. 427) en van boelinne (vs. 1347).
434 *belast:* gelast.
438 Als bewaker moet ik hem volgen, terwijl hij verplicht is mij te gehoorzamen. Van Lennep wijst op een dergelijke woordspeling in *Maria Stuart*, vs. 29.
439 *bedwangk:* dwang, slaafse dienst.
440 *iet:* iets.
441 *zoo draeit de weerhaen* van de zinnen: zo wispelturig is men.
442 *daetlijck:* zo even.
445 *bezwaeren:* verzwaren.

Gaet heene, spreeckt den vorst: misschien wat gy verwerft.[447]

R e y :
O prins, Godt stercke uw hart, eer gy van droefheit sterft.

447 *misschien wat:* het is mogelijk dat gij iets.

DE VORST. REY.

V o r s t :
De groote toevloet der rondomgelege volcken
In deze hooftstadt zagh de zon, met droeve wolcken[450]
Behangen, opgaen uit den oosten, dies men vreest
Of eenigh onweêr en stortregen Dagons feest
Moght stooren op zijn schoonste, en blussen d'outervieren,
t'Ontsteecken met triomf voor hondert witte stieren,[454]
Zijn godtheit toegewijt, tot eene danckbre pracht,[455]
Dewijl de lantplaegh van gansch Palestijne ons maght
In ketenen gevoelt: doch 't weder kan verkeeren,
De lucht opklaeren. wie komt hier het hooghtijt eeren?
Dit schijnen altemael Jodinnen, niet te bly.[459]
Zy zien versuft, en bloo. het hooft hangt op een zy.
De moedt is haer vergaen, ontzoncken. 't is geen wonder.
Wy kreegen endelijck den grooten vyant onder
De klaeuwen. hoe of heur die maer in d'ooren klinckt,
En nu de ketenklank, daer hy vergaet, verstinckt[464]
In zijn gevangkenis! zy komen herwaert treden.

R e y :
Genadighste, gedoogh dat wy u met gebeden
Genaecken, en vergeef ons dees vrymoedigheit.

V o r s t :
Hebreeusche joffers, wat is d'oirzaeck dat gy schreit?
Verkorte u iemant? hier is 't hof, dat elck verdaedight,[469]
En hanthaeft by zijn recht, weldoenders begenadight,[470]
De boozen straft. dit hof ziet geen persoonen aen.[471]

R e y :
Genadighste, dat's recht. zoo kan een rijck bestaen.
Maer evenwel waerdeert een vorst gelede schade
Zoo dier niet, of hy mengt gestrengheit en genade[473-74]
In eenen, die naer recht verdient de hooghste straf.[475]
Wy quamen op den roep van dit triomffeest af
Naer Gaze, met die hoop, of wy de strenge maghten
Van Palestijne noch met onze jammerklaghten
Beweegen moghten acht te neemen op den staet[479]

450 *droeve:* sombere.
454 *t'Ontsteecken:* die ontstoken moeten worden.
455 *danckbre pracht:* schone plechtigheid als dankbetoon.
459 *niet te bly:* niet zeer verheugd.
464 *verstinckt:* in stank verkwijnt.
469 *Verkorte u iemant?:* deed iemand u te kort, u leed aan?
470 *weldoenders:* degenen die het goede doen.
471 *ziet geen persoonen aen:* maakt geen onderscheid tussen personen, is onpartijdig.
473-74 *waardeert zoo dier niet:* telt niet zo zwaar; *mengt gestrengheit en genade:* laat bij alle strengheid ook genade gelden (Vgl. vs. 491-93).
475 *In eenen:* ten opzichte van iemand.
479 *acht te neemen op:* uw opmerkzaamheid te wijden aan; *staet:* toestand.

Van onzen prins, te droef vervallen in dien haet,
Helaes, by hoogh en laegh, en geensins zonder reden.
De schade, alom geleên by Filistijnsche steden,[482]
Is onvergoebaer, quetst vijf hooftsteên in haer ziel.[483]
Maer 't ongenadigh lot, dat hem ten deele viel,
Het licht t'ontbeeren, in een' nacht van duisternissen,
Wat is dit anders dan het halve leven missen?
Hy leedt een halve doot, toen hem, van kracht berooft,[487]
De vyant boorde bey zijne oogen uit het hooft,
Geketent door 't gejuich der straeten heenevoerde,
Dat zelfs de harten der beledighden beroerde[490]
Tot mededoogen. meng ten minste [al is het spa
Nu wy u smeecken,] noch een' druppel van gena
Met uw rechtvaerdigheit. laet uwe wraeck bedaeren,
Zoo volght u d'eer dat gy uw' vyant noch kunt spaeren.

V o r s t :

Gelijck uw hooftstam, die den leeu voert in zijn vaen,[495]
Zoo dra niet overtreckt de kil van ons Jordaen,[496]
En Adonibezeck den koning 't velt leert ruimen,[497]
Of houwt hem, in de vlught gegrepen, flux de duimen
Van hant en voeten af. toen most hy, als een hont,
De kruimen, van den disch gevallen, met den mont
Van d'aerde zamelen, op handen en op voeten
Gekropen, in het stof zich wentelen, en wroeten,
En, naer Jerusalem vervoert met veel geschals,
In banden sterven, en het boeten met den hals.[504]

R e y :

Zoo hy geen zeventigh erfkoningen moordadigh
Mishandelde op die wijs, men had dus ongenadigh
Hem zijne tiranny niet weêr betaelt gezet.
Men streeck het vonnis naer zijne ingestelde wet.[508]

V o r s t :

Zoo kan dan Samson met geen reden zich beklaegen.
Wie andren plaegen wil verdient de zelve plaegen.

R e y :

Is Samson losbaer, stel hem op een' hoogen prijs.[511]

482 *by:* door.
483 *onvergoebaer:* niet te herstellen.
487 *leedt:* onderging.
490 *Dat:* wat.
495 nl. Juda.
496 *kil:* bedding.
497 Zie *Richteren* 1, 5 vlg.
504 *In banden:* in boeien, in gevangenschap.
508 *naer zijne ingestelde wet:* volgens de door hem zelf ingestelde wet.
511 *losbaer:* door loskoping te bevrijden; *stel hem op een' hoogen prijs:* bepaal een hoge losprijs.

*

V o r s t :
Men koopt hier 't recht niet om, dat strijt met onze wijs.[512]
Men geeft geen' vyant maght en vryheit zich te wreecken.

R e y :
De prins zit blint, van licht en zijn gezicht versteecken.[514]
Een blinde is maghteloos, en droomt van geene wraeck.

V o r s t :
Hy slijte dus den tijt, den bozen tot een baeck.[516]

R e y :
Het missen van 't gezicht dient andren tot een voorbeelt.[517]

V o r s t :
Men heeft hem eeuwigh ter gevangkenis veroordeelt:
En beter eeuwigh dan voor een gezette tijt.

R e y :
Een zelve maght verwijst: een zelve schelt hem quijt.[520]

V o r s t :
Een vonnis krencken, noch niet lang geleên gestreecken?[521]

R e y :
Het vonnis blijve: geef hem lucht om uit te breecken.[522]

V o r s t :
Uitbreecken? hoe kan dit, behoudens recht, geschiên?[523]

R e y :
Men kan ontveinzende, wel door de vingers zien.

V o r s t :
De menschen zijn te loos, en lozen zouden 't mercken:[525]
En waer toe dient het, als om boze in 't quaet te stercken,[526]
Den ouden gangk te gaen, gebuuren tot verdriet.

R e y :

* TEKSTKRITIEK: vs. 519, de oude uitgave laat dit vers zeggen door de Rey.
512 *wys:* zeden.
514 *zit blint:* is blind; *versteecken:* verstoken.
516 *den tijt:* zijn levenstijd; *baeck:* waarschuwend teken.
517 Zijn blindheid is voor anderen al afschrikkend genoeg.
520 *Een zelve:* dezelfde; *verwijst:* vonnist.
521 *krencken:* verzwakken, verzachten.
522 *lucht om uit te breecken:* gelegenheid om te ontsnappen.
523 *behoudens recht:* met behoud van de rechterlike uitspraak.
525 *mercken:* in gedachten houden (en dus willen navolgen).
526 *boze:* bozen.

Zoo Samson dit bequam gelust het niemant niet:[528]

V o r s t :
Gy zult den nadruck eerst gevoelen van ons kusten.[529]

528 Als Samson die genade verkreeg, zou niemand lust gevoelen (tot navolging?); *gelusten* (onpersoonlik); *niemant niet:* versterkte ontkenning.
529 *nadruck:* druk, als gevolg van de vroeger ondervonden bejegening (*Ned. Wdb.* IX, 1475); *eerst:* weldra.

Wy laeten 't by de straf van Samson niet berusten.[530]
Het is besloten dat men 't gansche Jodenlant
Zal overtrecken, en tot aen den waterkant
Der stroomende Jordaen brantschatten alle stammen,
Of zetten voor de vuist al 't lant in bloet en vlammen.[534]
Wy willen boven dat hereischen achterstel
Van schattingen, ons hof door Samsons trots bevel[535-36]
En sterckheit, twintigh jaer, te wreveligh onthouwen.[537]

R e y :
Zoo wreet bejegenen Godts erfdeel, en getrouwen?

V o r s t :
Wat erfdeel?

R e y :
Kanaän is lang van Abraham,[539]
Achthondert jaer geleên, bezeten. dit's de stam[540]
Van Godt gezegent, in Egypten aengewassen.[541]

V o r s t :
Gy onbeschaemden wilt met roemen elck verbassen.[542]
Gy putte Egypten uit, beroofde 't van zijn' schat.
Een acker lants was 't al, dat een Chaldeeu bezat
Te Mamre, daer hy vreemt van 't zuiden quam getogen.

R e y :
Aertsvader Abraham heeft dappere oorelogen[545-46]
Met koningen gevoert, zijn' broeder Loth ontzet,[547]
De neef van Abraham Egyptenlant geredt,[548]
Gespijst uit zijnen schoot. zy dancken 't vreemdelingen,
Datze al van hongersnoot niet storven, en vergingen.[550]
De Godt der vadren schonck ons 't vruchtbre Kanaän.

V o r s t :
Hy schonck het u? aen wien? een heiloos moortgespan,[552]
Erfvyanden van Goôn, en kercken, en altaeren,
Beeltstormers, die noch koor noch heilighdommen spaeren.
Gy quaemt van buiten in, verhongert, en verwoet,

530 *Wy laeten 't niet berusten by:* wij nemen geen genoegen met, laten het niet bij de afstraffing van S.
534 *voor de vuist:* zonder dralen? In andere betekenis vs. 429.
535-36 *boven dat hereischen:* bovendien opeisen (terugvorderen); *achterstel van schattingen:* de achterstallige belasting.
537 *te wreveligh:* zeer misdadig.
539 *van:* door.
540 *bezeten:* in bezit genomen.
541 *aengewassen:* in aantal toegenomen.
542 *verbassen:* overbluffen (eig. schrik aanjagen door aan te blaffen).
545-46 zie *Gen.* 15, vs. 13; *vreemt:* als vreemdeling.
547 *zijn' broeder Loth ontzet:* zie *Gen.* 19, vs. 29.
548 *neef:* nakomeling, nl. Jozef.
550 *al:* allen; *storven:* stierven.
552 *moortgespan:* moorddadige troep.

En stiet gewettighden, erfvorsten uit hun goet,
En overout bezit, en, van dien geest bezeten,

Voert nieuwe wetten in, en pijnight het geweeten.
Men loop' niet wijdt: uw prins, voor wien gy spreeckt en pleit,[559]
Heeft gruwzaemer dan oit al 't lant in d'asch geleit.

R e y :
Vergeef het naer uw maght. ons past geen tegenspreecken.[561]
Wy quamen hier, om slechts te bidden, en te smeecken.

V o r s t :
Dit smeecken is vergeefs: vergeefs gena geverght.[563]
Zoo wort geen straf verzacht, maer 't vonnis eer geterght.[564]
Men kan naer billijckheit niet tweemael vonnis strijcken.

R e y :
Ten minste laet een' strael van uw genade blijcken,
In deze strengheit, en behou uw recht geheel.[567]

V o r s t :
Kan 't voeghelijck geschiên, betoont ons in wat deel.[568]

R e y :
Dees ongeluckige, verkloeckt, verrascht, gegrepen,[569]
Berooft van 't hemelsch licht, met ketenen genepen,
Gedoemt ten arbeit, op 's aenklaegers straffen eisch,[571]
Gevoelt, in luttel tijts, de krachten, en het vleisch
Zoo wechgesmolten, dat hy wanckelt op zijn beenen,
Allengs aen 't quijnen slaet, den tijt verslijt met steenen,
En zuchten. dus geperst door 't nijpen van den noot,
Verwacht dees onlangs stercke een' onverwachten doot.
Dat 's d'eenige uitkomste, en zijn uiterste verlangen.[577]
Moght hy tot zijnen troost de blyde maer ontfangen,
Dat hem vergunt wort, na deze uitgestaene straf,[579]
Te rusten in den schoot van 't vaderlijcke graf,
d'Elendige zou dit de hooghste weldaet achten.[581]
Dat 's buiten lantgevaer 's gevangens smert verzachten.[582]
Het toestaen van een graf en uitvaert is het al[583]
Waerop hy hoopt. helaes, verwerven wy 't, het zal
U tot onsterflijcke eer, en eenen naem gedyen[585]
By alle staeten, zelfs die uwe kroon benyen.

559 *Men loop' niet wijdt:* men behoeft niet ver te gaan (om een voorbeeld te vinden).
561 *maght:* vermogen.
563 *geverght:* gevraagd.
564 *geterght:* geprikkeld, d.w.z. juist door het verzet onwrikbaar.
567 *behou uw recht geheel:* laat het vonnis ongewijzigd.
568 *betoont ons in wat deel:* wijs ons aan in welk opzicht.
569 *verkloeckt:* door list overmand.
571 *straffen:* strenge.
577 *zyn uiterste verlangen:* zijn laatste wens.
579 *na deze uitgestaene straf:* na het doorstaan van deze straf.
581 *Elendige:* rampzalige.
582 *Dat 's:* dat is.
583 *het al:* alles.
585 *gedyen tot:* strekken tot.

Genadighste, och vergun dat vrouwen, luttel kloeck,[587]

587 *luttel kloeck:* weinig met verstand begaafd, dus: eenvoudig van geest.

En bloode, en schaemroot, in haer mondeling verzoeck,
Zoo veel genade hier ten hove in u gemoeten.[589]
Wy worpen met dees hoope, aen 't outer van uw voeten,[590]
Ons met eerbiedigheit in 't stof ter aerde neêr.
De titel van genade ontsta u nimmermeer.[592]

V o r s t :

Hebreeusche joffers, rijst: schept moet: hout op van treuren.
Wischt af uw traenen. wat gy bidt zal u gebeuren.[594]
Ick zweer by Dagon, by mijn hooft, en 't hoogh altaer,
Zoo Samson sterft, men zal de vorstelijcke baer,
De rosbaer van het hof zijn lichaem niet ontzeggen.[597]
Vervoert het. laet het lijck in vaders grafstê leggen.
Is ergens stercker Godt, waer by men zweeren magh,
Hy rucke 't kerckgewelf van Dagon dezen dagh,[600]
In 't midden van de vreught, op 't hooft der Filistijnen,
Begrave en overstulpe al die te feest verschijnen:[602]
En kunt gy 't vinden by uw vaderlijcke wet,[603]
Vergast te middagh ons op Dagons kerckbancket.[604]

REY VAN JODINNEN.

Z a n g :

Bestaen hier alle dingen
In 't groot heelal by treck[606]
En tegenheit, en houdt Godts maght[607]
Het al in zijn besteck[608]
Door eenigheit, en tegendringen,[609]
Als een gewelf met kracht
Gebonden hangt te gader;
Wat wonder is 't, dat bloet naer bloet
Getrocken wort met zulck een' gloet,
Als eigen aen eene ader![614]
Na'et overlijden zoeckt het kint[615]
De moeder, vrolijck als 't haer vint.

589 *gemoeten:* ontmoeten.
590 *worpen:* werpen; *'t outer van uw voeten:* de vorst wordt tot een aardse godheid, voor wie de smekelingen als voor een altaar knielen.
592 *De titel van genade:* de eer genade betoond te hebben (*titel:* rechtmatige aanspraak); *ontsta:* moge u ontzegd worden, moge u ontgaan.
594 *gebeuren:* ten deel vallen.
597 *rosbaer:* draagkoets (*Ned. Wdb.* XIII, 1392).
600 De vorst voorspelt als 't ware de naderende ramp!
602 *overstulpe:* bedekke.
603 *'t vinden by:* het in overeenstemming brengen met; *wet:* geloof.
604 *Vergast ons:* weest onze gasten (*Mnl. Wdb.* VIII, 1742, Oudemans *Wdb. op Hooft*, 367); *op Dagons kerckbancket:* bij de offermaaltijd (zie vs. 716) ter ere van Dagon.
606 *treck:* aantrekkende kracht.
607 *tegenheit:* afstotende kracht.
608 *Het al:* alles (vgl. vs. 583), of het heelal? *besteck:* verband.
609 *eenigheid:* kracht die samenhoudt; *tegendringen:* tegendruk.
614 *eene:* een zelfde.
615 *'t overlijden* (der moeder).

De zoon zoeckt rust by vader.

I. T e g e n z a n g .:
Zoo schijnt het hier gelegen

Met Samson in zijn smert,
In zulck een' jammerlijcken staet
Treckt noch zijn treurigh hart
Naer vaders asch, als naer een' zegen,
En troost, in zoo veel smaet:
Als of hy dan wou klaegen[624]
Het onheil, dat hem wedervoer;
Hoe 't scheermes al de kracht afschoer;[626]
d'Erfvyant uit zijn laegen
Den weerelozen overviel,
En pijnighde een bedroefde ziel.
Wat baert de min al plaegen!

II. Z a n g :

d'Aertsvaders door die reden
Bewogen in 't gemoedt,
Zoo menige eeuw geleên,
Gaen op dien zelven voet
Begraven elck zijn overleden
Te Hebron al by een,
Op eene zelve stede,[637]
Hier toe gewijt van Abraham.[638]
Daer raeckt de telgh by haeren stam.
't Gebeent van Josef mede
Wort derwaert, naer der stammen stijl,[641]
Gevoert van Memfis, en den Nijl.
Zoo rustenze alle in vrede.

II. T e g e n z a n g :

De vorst heeft hoogh gezworen[644]
By Dagon met een' eedt.
Best datwe naer den kercker gaen
En in zijn harteleet
Den droeven prins, by Godt verkoren,[648]
Dit melden, om het hart t'ontslaen
Van zijn bekommeringen
Voor graf, en uitvaert, of hy snel[651]
Ons quaem t'ontvallen door gequel
En druck, die hem omringen,
Daer d'arme blinde in duisternis
Van menschentroost versteecken is,
Hy zal van blyschap springen.

624 *klaegen:* zich beklagen over.
626 *afschoer:* afschoor (vgl. vs. 260).
637 *zelve:* zelfde.
638 *van:* door.
641 *stijl:* gewoonte.
644 *hoogh:* plechtig.
648 *by:* door.
651 *of:* voor het geval dat.

Het derde bedryf.

VORSTIN. VORST.

V o r s t i n :

De triomfeerende vijf hoven, hier by een,[657]
En elck op 't prachtighste, vergaêrt uit alle steên,
Om 't heiligh offerfeest, waerop gy hun liet nooden,
Te vieren, tot eene eer der Filistijnsche Goden,
Begeeren ernstigh dat gevange Samson speel',[661]
Het Godtsbancket verheuge, en op een kercktooneel
Zijn kunst vertoone, voor 's lants vorsten, en vorstinnen.
Zoo kuntge Dagons gunst, en 't hart der heeren winnen.
Al 't joffrentimmer dringt eendraghtigh hier op aen[665]
Van allen kanten. kan de vorst dit zoo verstaen,[666]
Hy toone heden watwe op zijn gena vermogen.[667]

V o r s t :

Tooneelspel heeft voorheene ons meer dan eens bedrogen
Met schijn van waerheit, en niet ongeluckigh: want
Zoo wort de deught met vreught den vorsten ingeplant,
Al 't weereltlijck beloop naer 't leven afgeschildert,
Door spreeckende schildry. men ziet een hof verwildert,
Verwart, en overendt, geverft met prinssenmoort.[673]
Daer wort van schennisse en wraeckgierigheit gehoort.
Men ruckt gekroonden, en gezalfden, van hun stoelen.[675]
Hartstoghten, onderlinge aen 't barrenen, aen 't woelen,[676]
Ontvouwen zich, gelijck de verwen, met de naelt[677]
Of schietspoel net geleght, en daer geen meester dwaelt[678]
Van wel te schicken, zijn tapijtwerck geestigh tekent,[679]
Dat wie 't bespiegelt dit een overeenkomst rekent[680]
Van hemelsch ooghmuzijck. hier geeft de bloem van spreuck[681]
En hemelval een' geur, een' liefelijcken reuck,[682]
Die meer dan wieroockgeur, den Goden opgedraegen
Met gouden wierroockvat, en schaelen, hun behaegen.

657 *hoven:* de *hooftsteên* van vs. 50.
661 *ernstigh:* nadrukkelik.
665 *'t joffrentimmer:* de gezamenlike vrouwen.
666 *kan de vorst dit zoo verstaen:* behaagt dit de vorst (vgl. vs. 730, 770, 847).
667 *watwe op zijn gena vermogen:* in hoeverre wij zijn genade vermogen te verwerven.
673 *overendt:* in beroering; *geverft:* gekleurd, bebloed.
675 *stoelen:* tronen.
676 *barrenen:* branden, woeden.
677 *verwen:* kleuren.
678 *net geleght:* keurig aangebracht (geborduurd of geweven).
679 *geestigh:* vernuftig, kunstrijk.
680 *bespiegelt:* beschouwt; *een overeenkomst rekent van:* acht overeen te komen met.
681 *ooghmuzijck:* een streling van het oog (gelijk de muziek voor het oor); *de bloem van spreuck:* uitgelezen spreuken vol levenswijsheid.
682 *hemelval:* verheven dichtertaal.

Tooneelspel sticht een' staet, verschoont geen lastervleck,[685]

685 *sticht een' staet:* geeft de overheid wijze lessen; *lastervleck:* smet van misdaad.

En smet in heiligh, noch onheiligh. elx gebreck[686]
Wort, zonder iemants naem te quetsen, aengewezen.
Tooneelspel wort alleen van dommekracht misprezen,[688]
Die recht noch reden volght. tooneelspel leent een' schat
Van wijsheit by de naelt van Memfis, Zonnestadt,[690]
De hooge rijxschool der befaemde Egyptenaeren,
Die op de wolcken treên, en kost noch arbeit spaeren,
Om vrou natuur, van lidt tot lidt, geheel t'ontleên.
Zoo zamelden zy al wat kenbaer is by een,
Een' schat van wijsheit, opgestapelt van veele eeuwen.
Het snaterbecken van alle aexteren en spreeuwen[696]
Verbluft geen speeltooneel. is eenigh vorst belust[697]
Op spel; wie meer dan wy? dit 's u, mevrou, bewust.[698]

V o r s t i n :
Zoo stemt de vorst met ons, en hun, die dit begeeren?[699]

V o r s t :
Betrou ons toe, de kunst zou heden triomfeeren,[700]
Indien men vroeger op dien voorslagh had gelet.[701]
Nu schiet ons tijt te kort. het kerckelijck bancket
Wort reede al toegestelt.[703]

V o r s t i n :
wiltge ons die blyschap gunnen
Dan wil het blijcken wat wy noch uitwercken kunnen.[704]
De rol van Samson zal afloopen, als een draet.[705]

V o r s t :
Hier valt een zwaericheit. het priesterdom verstaet[706]
Niet licht tot nieuwicheit, en steunt op oude zeden.

V o r s t i n :
In alle hoven wort tooneelspel wel geleden.[708]

V o r s t :
Tooneelspel in een kercke, en van een' blinden Jood?

686 *heiligh noch onheiligh:* kerkelike en wereldlike machthebbers.
688 *dommekracht:* de ruwe, domme menigte.
690 *by de naelt van Memfis:* bij het oude Egypte; *Zonnestadt:* Heliopolis. De eenige overgebleven obelisk (naelt) van de zonnetempel te Heliopolis werd beschouwd als de bron van alle wijsheid; hieruit putte ook Mozes, zie deel 5, blz. 563.
696 *aexteren:* eksters (Brabantse vorm).
697 *Verbluft:* brengt door kritiek tot zwijgen.
698 *dit's u bewust:* dat weet gij.
699 *stemt met:* betuigt instemming met.
700 *Betrou ons toe:* Neem dit, in vertrouwen op ons, aan.
701 *voorslagh:* voorstel.
703 *toegestelt:* ingericht.
704 *wil:* zal.
705 *afloopen als een draet:* vlot verlopen.
706 *verstaet tot:* is ingenomen met.
708 *geleden:* geduld, toegelaten.

V o r s t i n :

Of Dagonist, of Jode, is dit geschil zoo groot,[710]
Wie speelt, of waer men speelt?

V o r s t :

men magh geen kerck ontwijden,

710 *Dagonist:* aanbidder van god Dagon; *geschil:* verschil.

Geloof het priesterdom van Dagon zal 't niet lijden,[712]
En minst van een' Hebreeu, die door zijn nieuwe wet
Den ouden godtsdienst van den Filistijn besmet.[713-14]
Doch lust den vorsten spel, dit hof staet voor hun open.

V o r s t i n :
Van d'offermaeltijt uit de kerck in 't hof te loopen,
Zou luttel voegen: maer al zittende aen den disch
Der Goden by den wijn, terwijl men vrolijck is,
De kelcken ommegaen, te zien op een stellaedje,
Den onlangs stercken, hoe hy zijne personaedje,[720]
Het feest ter eere, speelt, dat waer de tafelvreught
Verdubbelen. indien godtvruchtigheit een deught,
Oock d'allerhooghste deught, geschat wort, kan men laecken
Altaergenooten, die van grooten yver blaecken[724]
Om Godt te dancken, dus t'onthaelen op een' dagh,[725]
Tot blyschap ingestelt: naerdien men, zonder slagh,
En stortinge van bloet, geraeckte aen eenen zegen,
In twintigh jaeren noit met wapenen gekregen.

V o r s t :
Ick love uw ooghmerck, maer de wijs is ongeraên.[729]

V o r s t i n :
Verstaet de vorst dit, al de weerelt zal 't verstaen.[730]

V o r s t :
De menschen zijn gedeelt in aert en zinlijckheden.[731]

V o r s t i n :
Hoe kan een reedlijck dier zich kanten tegens reden?[732]

V o r s t :
Wat 's reden by het volck?

V o r s t i n :
dat redenmatigh is.[733]

V o r s t :
Nu stel de maet van reên eens zeker, en gewis.[734]

V o r s t i n :

712 *Geloof:* wees overtuigd.
713-14 Zinspeling op de strijd van de Katholieke Vondel voor het toneel tegen de gereformeerde predikanten.
720 *personaedje:* rol.
724 *yver:* geloofsijver.
725 *onthaelen:* ontvangen.
729 *wijs:* de wijze om dit doel te bereiken.
730 *Verstaet:* keurt goed.
731 *gedeelt in aert en zinlijckheden:* onderling verschillend van karakter en neigingen.
732 *een reedlijck dier:* een schepsel, met rede begaafd.
733 *dat redenmatigh is:* wat aan de eisen van het gezond verstand beantwoordt.
734 *maet:* maatstaf.

735 Dat by de wijzen magh de maet van reden heeten.[735]

735 *Dat:* wat.

V o r s t :
Der wijzen reden zelf valt ongelijck in 't meeten.[736]

V o r s t i n :
Hoe kan dit zijn?

V o r s t :
dees schiet te verre, en die te kort.

V o r s t i n :
Is reden niet den mensch natuurlijck ingestort?[738]

V o r s t :
Z'is elck natuurelijck, doch ongelijck, gegeven.[739]

V o r s t i n :
Hoe waer 't dan mogelijck op eenen voet te leven?[740]

V o r s t :
Dat is onmogelijck. dit houdt het volck gedeelt,
Het volck, dat hooft voor hooft, in 't oordeel wijt verscheelt.

V o r s t i n :
Om dan gelijck te gaen, wert maght vereischt in 't stieren[743]
Van menschen.

V o r s t :
Een geslacht van heele en halve dieren.
Deze ongelijckheit heeft de maghten ingezet.[745]
De weereltwijsheit smede uit noot een wijze wet,[746]
Om al wat afdwaelt van de middenlijn te toomen.[747]
Noch konze tot haer wit en ooghmerck geensins komen,[748]
Door hoop van loon, en vrees voor straffe van het quaet:
Daer wert noch iet vereischt, dat vry wat verder gaet:[750]
Want weereltsche overheit kon slechts de leên regeeren,[751]
Zoo wijt haer maght reickt, maer de harten niet grondeeren:[752]
Dies quam de vreeze voor de goôn, [een hooger maght,
Die elx gedachten kent, en, als een zwaert, met kracht
Door 's menschen boezem dringt, ontrust het valsch geweeten,[755]

736 De wijzen leggen zelf geen gelijke maatstaf aan ten opzichte van wat redelik is.
738 *natuurlijck:* van nature.
739 *doch ongelijck:* maar niet in gelijke mate.
740 *op éénen voet:* naar dezelfde norm.
743 *Om gelijck te gaen:* om de goede verstandhouding te bewaren; *stieren:* besturen.
745 *heeft de maghten ingezet:* heeft de instelling van machthebbers, van de overheid, noodzakelik gemaakt.
746 *smede:* smeedde.
747 *de middellijn:* het juiste midden.
748 *Noch:* toch.
750 *iet:* iets.
751 *de leên* de ledematen, d.w.z. het lichaam, in tegenstelling met het *hart*.
752 *grondeeren:* doorgronden.
755 *ontrust:* verontrust.

Het vroome rust bestelt, en uit en in kan meeten[756]
Wat elck verdient,] ten steun der overheên, den staet,
Door 't innevoeren van den Godtsdienst, noch te baet.[758]
Zoo dienen dan, om 't volck geschickt en recht te leiden,
Het outerboeck en 't zwaert in geener wijs gescheiden.[760]

756 *bestelt:* verschaft; *uit en in meeten:* meer of minder toebedelen.
758 *te baet* (te verbinden met *quam* in 753): strekte tot voordeel.
760 *Het outerboeck en 't zwaert:* de geestelike en de wereldlike macht, Kerk en Staat.

De tweederhande maght is noodigh, en 't gemeen
Leeft zaligh, stemmen deze eenstemmigh overeen,[762]
Als snaeren op een luit. men schuw' dan valsche klancken
Van toonen, op dit feest: wy zullen 't ons bedancken.[764]
Het hooft van Dagons kerck, wien d'eer van 't godendom
Bevolen blijft en uit zijn' hoogen stoel alom,[766]
Van Gaze tot aen Dor, de wacht houdt over tempels,[767]
Bewaert de hantvest van 't gebiên. men magh Godts drempels[768]
Niet bezigen, ten zy de kerckstoel wort gekent.[769]
Kan hy 't verstaen: 't is tijt dat gy een' bode zent,[770]
En eerst verneemt, of hem uw voorslagh zou behaegen.
Wy vraegen 't niet, zoo wort het ons niet afgeslagen,
En gaen ten hove, daer een drang van heeren beit.[773]

V o r s t i n :
Hofmeester, 'k wensche dat 's aertspriesters heiligheit
Zich zelf gewaerdighde ons verzoeck terstont te hooren.[775]
Ga heene. 'k zou hem noode in bezigheden stooren.
De plechtigheden van den godtsdienst geven hem
Geduurigh werck. hy hoeft zijn wettigheit en stem[778]
Alom te leenen, tot een blijck en heiligh zegel.[779]
Zoo dwaelt geen amptenaer van zijn gewoonte en regel.[780]
Daer komt d'aertspriester juist ter kercke uit naer ons toe.

AERTSPRIESTER. VORSTIN.

A e r t s p r i e s t e r :
Genadighste vorstin, dat Dagon u behoe.

V o r s t i n :
Eerwaertste vader, die, ter eere van de Goden,
Geduurigh waeckt, en met den toom van uw geboden
Zoo veele volcken stiert, langs 't Palestijnsche strant;[785]
De Goden leverden dien vyant in ons hant,
Door kracht van uw gebeên. nu wenschten al de heeren
Dat Samson, onder dit zeeghaftigh banckettteeren,[788]
Die vyant, onlangs noch onoverwinbaer sterck,
Op een triomftooneel, moght speelen in de kerck,

762 *eenstemmigh:* harmonies.
764 *'t ons bedancken:* daarvoor reden tot dankbaarheid hebben.
766 *Bevolen:* toevertrouwd.
767 *Van Gaze tot aen Dor:* Gaza lag aan de uiterste Zuidkust van Palestina, Dor in het midden der zeekust.
768 *Bewaert de hantvest:* handhaaft het hem geschonken privilege; *Godts drempels:* de tempels.
769 *de kerckstoel wort gekent:* het recht van de opperpriester wordt erkend.
770 *verstaen:* goedkeuren.
773 *drang:* drom, menigte.
775 *zich gewaerdighde:* dat het hem zou behagen.
778 *hoeft te:* moet; *wettigheit en stem:* wettelike toestemming.
779 *leenen:* verlenen.
780 *amptenaer:* waardigheidsbekleder.
785 zie vs. 767.
788 *zeeghaftigh banckettteeren:* feestmaal om de overwinning te vieren.

Ten prijs van Dagon, en tot blyschap van hun allen.[791]
Gevalt die voorslagh u, wy laeten 't ons gevallen.[792]

A e r t s p r i e s t e r :

Tooneelspel was van outs verdienstigh by de Goôn.[793]
Zoo wort hun naem ge-eert, een hoogen draf en toon
Gezet op stoffen, die, met weetenschap te schicken,[794-95]
Toehoorders wonderlijck verrucken, en verquicken:
Want als de personaedje in 't ende binnen stapt,[797]
Dan hoort men hoe al 't volck in zijne handen klapt,
Den Goden toejuicht, lacht, en met een luit geschater
De schouburgh uitberst, dat het, over wal en water[800]
En merckt en hoftin, klinckt, en weêrgalmt langs de kust.
Zijn nu de vorsten en vorstinnen met een' lust
Van speelen aengedaen; men volge wijze en wetten.[803]
Laet Samson inkleên. laet den schouburgh open zetten.[804]
Wy zegenen het spel, Godt Dagons naem ten lof.

V o r s t i n :

De vorst van Gaze biet tot Samsons spel zijn hof[806]
Te leenen: maer men wenscht dit in de kerck t'aenschouwen.

A e r t s p r i e s t e r :

Daer staet geen speeltooneel.

V o r s t i n :

wy zullen 't daetlijk bouwen.
Het hof heeft bouwers en gereetschap by der hant.
De bouheer van het hof ontbreeckt geen snel verstant,[810]
Om zonder kerckgerucht, het houtwerck, als gewassen[811]
Tot een tooneel, terstont met kunst in een te passen.
De kerckkapel, die zoo veel heilighdoms bewaert,
En, tot der Goden dienst, gewaet noch speeltuigh spaert,[814]
Maer gaeren uitreickt, zal, tot een godtvruchtigh teicken,
Niet weigren Samson op uw' last de hant te reicken.

A e r t s p r i e s t e r :

Is blinde Samson dus op speelen afgerecht?[817]

791 *Ten prijs:* tot lof.
792 *wy laeten 't ons gevallen:* dan behaagt het ook ons.
793 *verdienstigh:* verdienstelik.
794-95 *een hoogen draf en toon gezet op stoffen:* de gegeven stof op een verheven dichterlike wijze behandeld (vgl. *hoogdravend:* verheven); *met wetenschap te schicken*; als ze met dramaties talent gecomponeerd worden.
797 *de personaedje:* de toneelspeler.
800 *De schouwburgh uitberst:* de toeschouwers uitbundig juichen.
803 *aengedaen met:* bevangen door; *wijze en wetten:* de regels van de kunst.
804 *inkleên:* een kostuum aantrekken.
806 *biet:* biedt aan; *hof:* paleis.
810 *ontbreeckt geen snel verstant:* heeft een vlug begrip.
811 *zonder kerckgerucht:* zonder de gewijde stilte te verstoren; *als:* als 't ware.
814 *gewaet noch speeltuigh spaert:* overvloed heeft van gewaden en muziekinstrumenten.
817 *afgerecht op:* geoefend in.

V o r s t i n :
Wat speelde Samson niet! hy worstelt, schermt, en vecht,

En plagh den harnasdans te danssen, eer 't vermogen
Hem door de schoone wert al vleiende uitgetogen.[819-20]
De godtshut van de Joôn stont stom, zoo menighmael[821]
Hy voor de godtskist diende, als zanger, en koorael,[822]
Met eene harpe of fluite alle ooren wist te streelen.
Wy zullen in de kercke een spel van zinnen speelen,[824]
Hoe Wellust Sterckheit leght al slaepende aen een' bant
Van rozen, en den helt ontwapent, met haer hant
Ten toon voert, macker dan een lam, hem, blint van minne,
Leert luistren naer den mont der vleiende boelinne,
Die in zijn blintheit zich godtvruchtigh aen hem wreeckt,
Ten dienst van haeren Godt.

A e r t s p r i e s t e r :
hoe gaet dit toe?[830]

V o r s t i n :
zy steekt
Het gouden wierroockvat, eer 't wierroock wort geroken,
Hem in de hant, en zwaeit, en helpt den blinden smoocken,[832]
Voor Dagons outerbeelt. zoo geeft hy Dagon d'eer.
Dan zal op 't schateren des volx het Doode Meer,
De stroomende Jordaen verbaest te rugge vaeren,[835]
En Silo, doodtsch van schrick en boosheit, al de haeren[836]
Te berge zetten, als de vorst van 't Jootsche lant
De godtskist schantvleckt met deze onafwischbre schant.
De blinde midlerwijl, zal, onder al de deelen
Van 't stichtigh zinnespel, met danssen, zingen, speelen,[840]
Uw priesters, hant aen hant, omvoeren op dien toon.
Wat Godtheit heet, zal uit de wolcken, haeren troon,[842]
Van boven neêrzien, en, gelijck uit schouburghstoelen,
Met duizenden om laegh 't genoegen zelf gevoelen.
De godtsdienst des Hebreeus, wien 't noit aen roem gebrack,[845]
Krijght dus door Samsons spel een' vreesselijcken krack.

A e r t s p r i e s t e r :
Wy wenschten dat het alle ons priesters eerst verstonden.
De naugezetten staen, als aen een stroo, gebonden.[848]

V o r s t i n :

819-20 *'t vermogen wert uitgetogen:* beroofd werd van zijn vermogens.
821 *De godtshut:* de tempel; hier: de tempelbezoekers.
822 *de godtskist:* het tabernakel; *koorael:* dienaar in het koor.
824 *een spel van zinnen* (rederijkersterm): een allegories spel.
830 *hoe gaet dit toe?:* hoe gaat dat in zijn werk?
832 *smoocken:* wierook offeren.
835 *verbaest:* ontsteld; *te rugge vaeren:* achteruit stromen.
836 *Silo:* de plaats in Palestina, waar Jozua de ark des verbonds oprichtte.
840 *stichtigh:* stichtelik.
842 *Wat Godtheit heet:* alle goden.
845 *gebrack:* ontbrak.
848 *naugezet:* bekrompen, angstvallig, nauwnemend (*Ned. Wdb.* IX, 1647); *als aen een stroo gebonden:* zijn gemakkelik over te halen (*Ned. Wdb.* XVI, 118), nl. om zich tegen dit toneelspel te verzetten.

Men zal 't afkundigen, eer iemant zich ontstell':[849]

849 *zich ontstell':* zich ergert, aanstoot neemt.

Eer Samson wort gehaelt uit uwe kerckkapel,
Om, vorstelijck gekleet, te treên ter kerckstellaedje.[851]

A e r t s p r i e s t e r :
Dat 's wel. maer noem my nu oock d'andre personaedje.[852]

V o r s t i n :
Noëma heetze, in wie de Wellust haere rol
Zal speelen.

A e r t s p r i e s t e r :
is zy loos?

V o r s t i n :
een die den rijxten pol[854]
Van Palestijne zoo betoverde, en beroofde
Van zinnen, onder 't spel, dat hy zijn trou beloofde
Aen die lichtvaerdige bekoorster, zonder trou.[857]

A e r t s p r i e s t e r :
Dat 's een naer Samsons lijf, indien hy speelen zou:[858]
Want naer uw voorstel schijnt de kunst hem aengeboren.[859]

V o r s t i n :
Hy wert 's lants rechter voor zijn twintigh jaer gekoren:[860]
Want toen de sterckheit noch by zijne wijsheit quam,
Gaf dit hem zulck een' glans.

A e r t s p r i e s t e r :
en eene vleister nam
Dien helt de wijsheit, en de kracht, toen min hem griefde?[863]

V o r s t i n :
Zoo een in dwaelingh valt, uit kracht van vrouwenliefde,[864]
Dat is verschoonbaer, en in princen allermeest.

A e r t s p r i e s t e r :
Hoewel ick schuw ben van Hebreen, noch wort mijn geest
Door uwe rede ontvonckt. wy stemmen uw begeeren,[867]
Naerdien gy met dit spel Godt Dagon wilt vereeren.

V o r s t i n :
Gy zult de vorsten en dees vorstelijcke poort[869]

851 *kerckstellaedje:* kerktoneel.
852 *personaedje:* speler.
854 *loos:* listig; *pol:* minnaar.
857 *lichtvaerdige:* lichtzinnige; *zonder trou:* trouweloze.
858 *lijf:* hart, zie *Ned. Wdb.* VIII, 2244.
859 *voorstel:* voorstelling.
860 *'s lands rechter:* als rechter.
863 *toen min hem griefde:* toen de liefde hem kwelde.
864 *een:* iemand.
867 *stemmen:* stemmen in met (vgl. vs. 870).
869 *poort:* stad.

870 Verplichten door dit spel.

A e r t s p r i e s t e r :
wy stemmen 't. vaer vry voort.
Kerckmeester, rep u. laet den blinden hier verschijnen.
Bestel het kercktoneel te bouwen. leen gordijnen,[872]

872 *Bestel:* geef last.

Tapijten, speeltuigh en gewaet in Godts kapel,
En al wat dienen kan tot dit godtvruchtigh spel.

V o r s t i n :
Ons zal verlangen hoe dit Samson wil behaegen.[875]
Men dient hem door belofte, en allerhande laegen[876]
Een hart te steecken in den boezem, op dat hy[877]
Gewilliger den hove en ons te wille zy.
Zijn last verlichten dient om hem in slaep te wiegen.
Daer komt hy. kon men slechts dien Joodt met hoop bedriegen.

SAMSON. TUCHTKNAEP. VORSTIN.

S a m s o n :
Waerheene leit men my?

T u c h t k n a e p :
gy staet voor 's lants vorstin.

S a m s o n :
Zegh liever voor mijn grootste en wreetste vyandin.

T u c h t k n a e p :
Wie overheert is, leer' by tijts het juck verdraegen.[883]

S a m s o n :
Och, bitter leeren, uitgehongert, blaeu geslagen,
Van maelen afgemat, berooft van 't hemelsch licht,
Ontbloot van hulp en troost.

T u c h t k n a e p :
zoo moet het gaen. zo sticht
Een Joodt geen' korenbrant met opgevange vossen.

V o r s t i n :
Schep moedt, gevangen vorst. gy kunt u zelf verlossen,
Of uwen zwaeren last verlichten. laet u raên.
Men wint genade en gunst met aen de hant te gaen.[890]

S a m s o n :
Geen mensch, geen vorst kan my mijne oogen wedergeven.
Ick mis mijne oogen, och, dat 's meer dan 't halve leven.
De dagh ging onder eens voor eeuwigh. ick verwacht
Den opgang nimmermeer. het is hier eeuwigh nacht:
Noch mogen in der nacht alle andre dieren slaepen,
En rusten: Samson ziet geen rust voor hem geschapen.[896]

875 *Ons zal verlangen:* wij verlangen (te weten); *wil:* zal.
876 *laegen:* listen.
877 *Een hart te steecken in den boezem:* moed in te spreken.
883 *overheert:* overmeesterd.
890 *gunst:* genegenheid; *aen de hant te gaen:* zich gewillig te schikken, te onderwerpen.
896 *voor hem geschapen:* hem toebedeeld.

V o r s t i n :

Gy ziet zoo deerlijck, dat my zelve uw droefheit deert.[897]

S a m s o n :

Bezie dit krancke lijf. hoe is mijn vleesch verteert![898]
De beenen wanckelen, en waggelen alreede.
'k Verandere in een schim. tot noch heeft mijne bede
Den tuchtvooght noit verzacht. hy valt ons even straf,[901]
Hoewel de kracht bezwijckt. men roept: uw werck moet af.
Het hof hoeft meel. voort voort te molen: voort te molen.
Het hof beschuldight my. de wacht staet my bevolen.[904]
Men rijdt een' ezel zoo den hals af. is 'er dan[905]
Geen mededoogen? och, de kunst van menschen kan
Een' harden diamant vermurwen, en verzachten:
Al zweet ick bloet voor zweet, geen traenen, geene klaghten
Vermurwen 's vyants hart: dat is en blijft verstockt.
Verzaet u 't meel niet, dat ick maele; hacktme, en brockt
Dit mager lichaem, vel en beenders, in uw potten:
Aen 't vleesch is geen belang: het stinckt, en moet verrotten.[912]
Verrot het in uw mage, en smaeckt het uwen mont,
't Gedye u tot een spijs. tast aen: tast aen: zoo kont
Gy roemen overal hoe Samson, doot van slaven,[915]
En opgegeeten, in uw maege leght begraven,[916]
Min vreesselijcker dan of tiger, of griffoen[917]
My opvrat voor een aes. 't is toch om my te doen:[918]
Om Samson juicht dit feest. gy mooght hem vry beschimpen:
Zijn levens spil loopt af: het lijf begint te krimpen:
De geest is 't lijf te groot, en zoeckt een ruimer lucht.
Een snixke, dan niet meer. een zucht, de leste zucht.[922]

V o r s t i n :

Bedaer wat, brave helt: bedaer wat. al dit quellen,[923]
Dit jammeren kan u maer quetsen, en ontstellen.[924]
Wy wenschten, [woudt gy 't van uw vyandin verstaen,[925]
Zoo heet gy ons,] u noch in uw verdriet te raên,[926]
Verlossen wy u niet, ten minste uw' last te minderen:
En, och, of gy 't beproefde: een proef kan u niet hinderen.

897 *ziet zoo deerlijck:* ziet er zo deerniswekkend uit.
898 *krancke:* zwakke.
901 *verzacht:* vermurwd; *valt straf:* is gestreng.
904 *staet bevolen:* is toevertrouwd.
905 *rijdt den hals af:* put zijn krachten uit, ten dode toe (*hals:* leven).
912 Aan het vlees is niets gelegen; dat moet toch verrotten.
915 *van slaven:* door het slavenwerk.
916 *leght:* ligt.
917 *Min vreesselijcker:* de bedoeling is: minder vreselik.
918 *aes:* voedsel.
922 *snixke:* de doodsnik.
923 *brave:* dappere.; *quellen:* tobben (*Ned. Wdb.* VIII, 756).
924 *ontstellen:* van streek brengen.
925 *verstaen:* vernemen.
926 *Zoo heet gy ons:* met die naam (nl. vijandin) noemt gij ons.

S a m s o n :
Is noch mevrou belust, dus schots, op Dagons dagh,
Te schimpen met een' slaef, een' dien zy over magh,[929-930]
Een' armen blinden man, op zijnen hals gevangen,[931]
En meer dan op den hals. mijn zuchten, mijn verlangen,
Mijn roepen, nacht en dagh, is om een korte doot,
Voor duizent doôn. ô Godt, gy ziet, en kent mijn' noodt.[934]

V o r s t i n :
Zoo gy 't betrouwen kunt: wy komen u ten beste.[935]

S a m s o n :
Zoo gy 't geloven kunt, het loopt met my op 't leste.

V o r s t i n :
Neen, neen, men sterft zoo niet: al is uw staet belast,[937]
Een al te taeie bant houdt ziel en lichaem vast.[938]
De draet van 's levens webbe is al te sterck gesponnen.[939]
Men ziet zieltoogenden, en watze al lijden konnen,
Eer 't web wort afgeknipt. schoon 't leven endtlijck stuit,[941]
Dees vaert'er lichter, die bezwaerelijcker uit.[942]

S a m s o n :
Wat middel zietge tot verlichting van ons quaele?[943]
Durf Samson hoopen, heet dat hy niet langer maele.[944]
Betoon datge eenen vorst van slaven onderscheit.

V o r s t i n :
Daer is mijn hant.

S a m s o n :
ô hant, wat hebtge lang gebeit!

V o r s t i n :
Gy zult na dezen dagh niet meer den molen trecken.

S a m s o n :
Wat is'er nu, dat my genade kan verwecken,
Verwerven by den vorst?

V o r s t i n :

929-930 *dus schots te schimpen:* zo schamper te spotten; *over magh:* de baas is.
931 *op zijnen hals gevangen:* met beschikking over zijn leven gevangen gezet.
934 *voor:* in plaats van.
935 *'t betrouwen:* er op vertrouwen; *komen u ten beste:* handelen om uw bestwil.
937 *uw staet belast:* uw toestand drukkend, bezwarend.
938 *taeie:* stevige; *vast:* verbonden.
939 *webbe:* weefsel.
941 *afgeknipt:* losgeknipt (nl. van de weefstoel).
stuit: tot een einde komt.
942 De een scheidt gemakkeliker, de ander met meer moeite van het leven.
943 *quaele:* ellende.
944 *Durf:* mag; *heet:* beveel dan.

dit pleghtigh offerfeest
Vereischt wat zonderlings. wy weeten hoe uw geest[950]
Begaeft is met de kunst van worstelen, en springen,
En schermen. Samson weet van danssen, speelen, zingen,

950 *wat zonderlings:* iets biezonders.

Oock van tooneelspel: want de wijsheit van den Nijl
Had Moses opgequeeckt, die zijn Hebreen dien stijl
Hiet volgen. kunt gy nu uw hoogheit eens verneêren,[953-55]
En met een stichtigh spel van zinnen triomfeeren,[956]
In Dagons kerck, wanneer de vorsten zijn vergaêrt;
Wy zien het juck verlicht, dat uwen hals bezwaert.

S a m s o n :
Kan ick met spel en zang den vryen staet herwinnen,[959]
Wy willen, op die hoop, een heiligh spel beginnen,[960]
Dat Gaze en al het lant wel eeuwigh heugen zal.

V o r s t i n :
Gy kunt in Dagons kerck veel duizent in getal
Verheugen op het feest.

S a m s o n :
zoo zy 't gehengen konnen.[961-63]

V o r s t i n :
Wy hebben lastigh zelf's aertspriesters hart gewonnen.[964]
Hy heeft het toegestemt. men zocht een, die op 't feest
Moght speelen tegens u, Noëma, rijck van geest,
En wonderlijck begaeft.

S a m s o n :
laet haer de stof verzieren,[967]
Een spel van zinnen, dat den wulpschen aert leert stieren,[968]
Zal teffens stichten, en verquicken; en ick rijck,[969]
Met zingen, danssen, en een hemelsche muzijck,
Het speelgerecht, als met een edel sap, begieten,
Dat dit d'aenschouwers na dien dagh niet zal verdrieten.
Hoewel ick luttel danx by Silo kan begaen,[973]
'k Zoecke uitkomste in mijn ramp. wat reên zou dit ontraên?

V o r s t i n :
Ga rustigh heene. laet u heerlijck innekleeden.[975]
Alleen getroost u in den ommegangk te treden[976]
Voor 't heilighdom. dan wacht in onze kerckkapel.
Men zal u nooden, om het stichtelijcke spel

953-55 zie vs. 690; *stijl:* trant; *hiet:* beval.
956 *stichtigh:* stichtelik; *triomfeeren:* het feest luister bijzetten.
959 *den vryen staet:* (de toestand van) vrijheid.
960 *heiligh:* gewijd.
961-63 Bedekte toespelingen op wat gebeuren gaat, in dezelfde bewoordingen als de uitspraak van het orakel in vs. 1292; *gehengen konnen:* kunnen uithouden (*Mnl. Wdb.* II, 1135).
964 *lastigh:* met moeite.
967 *verzieren:* bedenken.
968 *wulpschen:* dartele, losbandige.
969 *rijck:* overvloedig.
973 *Silo*, zie vs. 836; *begaen:* verwerven.
975 *rustigh:* kloekmoedig; *heerlijck:* vorstelik; *innekleeden:* aankleden (vgl. vs. 804).
976 *ommegangk:* processie.

Te speelen naer den eisch, als gy geraên zult vinden.[979]

S a m s o n :

Het rechte middel om my van dees boey t'ontbinden.[980]

979 *als gy geraên zult vinden:* zoals gij het raadzaam zult achten.

980 Wat Samson met deze woorden bedoelt, moet de Vorstin ontgaan.

V o r s t i n :

Geley den lantsvorst ter kapelle. hou u reedt.[981]
Verklee hem naer zijn' staet: verander mede uw kleet.[982]
Hoe snel veranderde de Joodt, zoo ras hy hoorde
Van zijne ontlastinge, en de vryheit hem bekoorde.[984]
Dees heerlijcke ommegang, en kercktriomf, en faem
Van Samsons wieroock, en tooneelspel zal den naem
Der Filistijnsche Goôn tot aen de lucht verheffen,
d'Aenpaelende Hebreen vernederen, en treffen,[988]
Dat hun gezantschap, hier te Gaze in ons palais,[989]
Met kracht aenhouden zal om rust, en vasten pais.[990]

REY VAN JODINNEN.

I. Z a n g :

Wort 's lichaems blintheit onvermogen
  En arremoe gerekent, wat
Is 't missen der inwendige oogen
  Een grooter armoe: zoo men schat
De ziel en 't lichaem naer heur waerde.
Het lichaem is slechts asch, en aerde,
  De ziel al geest, en niet dan geest,[997]
Het lichaem in der tijdt bederflijck;[998]
De ziel leeft eeuwigh, en onsterflijck.
  Zy schoeit op eene hooger leest,[1000]
En zoeckt den oirsprongk aller vroomen,
Dat 's Godt, van wienze is afgekomen.

I. T e g e n z a n g :

Gevangen Samson, nu aen 't quijnen,
  Voelt blint deze armoede in den druck:[1004]
Noch armer staen de Filistijnen,
  In 't midden van hun staetgeluck.[1006]
Zy missen hun gezicht inwendigh,
Gevoelen niet dat zij t'elendigh[1008]
  Versteecken zijn van 't hooghste goet,[1009]
Dat 's Godt te kennen, en aenschouwen,
Hem aen te hangen met betrouwen,
  Ontvonckt van 's hemels Geest, en gloet.

981 *den lantsvorst:* vleiende betiteling om Samson gunstig te stemmen.
982 *staet:* hoge positie. Na deze woorden wordt Samson weggevoerd.
984 *ontlastinge:* verlichting.
988 *Aenpaelende:* in aangrenzende streken wonende.
989 *Dat:* zodat
990 *aenhouden zal om:* aandringen zal op, smeken om.
997 *niet:* niets.
998 *in der tijdt bederflijck:* in dit aardse leven vergankelik.
1000 Zij is van edeler aard.
1004 *in den druck:* in zijn ellendige toestand.
1006 *hun staetgeluck:* de voorspoed van hun rijk.
1008 *t':* te = zeer.
1009 *versteecken:* verstoken.

Den reênloze is 't gezicht gegeven:[1013]
De reden leert ons hooger zweven.

II. Z a n g :

Zoo d'onbesnede Dagonisten
Hun blintheit kenden, zouden zy,
Misleit door 's afgronts loze listen,[1017]
Den afgodt op zijn jaergety[1018]
Met offerhande en omgang eeren,
Op d'offermaeltijt bancketteeren,
Verzaecken Godt, der dingen bron,
Waeruit zy lijf en ziel ontfangen?
Nu houdt hen Dagons nacht gevangen:[1023]
Dat 's meer te missen dan de zon,
Het eenigh en onendigh wezen.
O licht der Godtheit, noit volprezen!

II. T e g e n z a n g :

Geluckiger staen wy Hebreeuwen,
Wien Godt die glanssen openbaert,
Eerst vader Abram voor veele eeuwen,
Daer na aen Moses zich verklaert,
In zijne wetten, en beveelen.
Een eenigh wezen, Godt, te deelen,[1032]
Is af te gaen van 't eenigh een,[1033]
Een gruwelijcke afgoderye.
O Godt, bewaer in slavernye
Helt Samson, nu beschimpt, getreên[1036]
Van Dagons razende offerknaepen.[1037]
Gy zijt alleen zijn sterckte en wapen.

1013 Ook het redeloze schepsel heeft gezichtsvermogen, maar ....
1017 *'s afgronts:* van de hel.
1018 *jaergety:* jaarliks feest.
1023 *nacht:* de duisternis waarin ze verkeren door hun geestelike blindheid.
1032 *te deelen:* te splitsen in verschillende godheden.
1033 *af te gaen van:* te verzaken.
1036 *getreên:* getrapt.
1037 *Van:* door.

Het vierde bedryf.

TUCHTKNAEP. SAMSON.

T u c h t k n a e p :

De Joodtsche rechter, by 't Gazaensch gerecht verwezen,[1039]
Gedoemt ten schimp, en smaet, begint alree te vrezen,
Nu hy voor 't heilighdom, in Dagons ommegang,
Zal worden omgeleit, door aller volcken drang
En toevloet: nu hy moet, getreên ter kerckstellaedje,[1042-43]
Bekleên op 't offerfeest zijn eige personaedje,[1044]
De Sterckheit, in den strick der Wellust, van haer kracht,
En scherp gezicht berooft, in eenen langen nacht[1046]
Geketent, als een slaef, van arrebeit gebroken,[1047]
Om vryheit prachen, en voor Dagons outer smoocken.[1048]
Dat leght hem op de leên. nu ziedt het bloedt, van spijt,[1049]
En wraeck, doch al vergeefs, de locken is hy quijt,
Het broeinest van zijn kracht, en kan zich naulijx reppen.[1051]
Ga hael hem. ziet hy komt, en zoeckt wat luchts te scheppen,
En schijnt te twijflen aen den vrydom, hem belooft.[1053]
Hy schuimbeckt, knarstant, brult. d'ooghwinckels in zijn hooft[1054]
Broên wraeck, en gruwelen. de wraeck begint t'ontsteecken.[1055]
Hy schudt het hooft. hy trapt, en stampt, en kan niet spreecken.
De leeuwentemmer, een lantstroopende Hebreeu,
Gelijckt zich zelven niet, durf nu geen' jongen leeu[1058]
Aenranden, scheuren, van den muil en bey zijne ooren,
Tot achter aen den staert; geen lant noch lieden stooren[1060]
Met vossekoppelen, en zetten 't korenlant,
Zoo wijt men af kan zien, in eenen lichten brant;
Daer arme bouliên, van den oogst, hun hoop, versteecken,[1063]
Ten hemel schreien, dat een steenen hart moet breecken;
Hy, koel op eenen bergh gezeten, dit belacht,[1065]
En groeit in 's volx verdriet. ô stoockebrant! maer zacht:[1066]

1039 *verwezen by:* veroordeeld door.
1042-43 *drang en toevloet:* toegestroomde dichte menigte.
1044 *zijn eige personaedje bekleên:* de op hem zelf toepasselike rol vervullen.
1046 *nacht:* de duisternis van zijn blindheid.
1047 *van:* door.
1048 *prachen:* bedelen, smeken; *smoocken:* reukoffers brengen.
1049 *leght:* ligt, drukt.
spijt: smart, hier: wrok.
1051 *broeinest:* vgl. vs. 73; *reppen:* voortbewegen.
1053 *vrydom:* vrijheid.
1054 *ooghwinckels:* oogholten (met uitgestoken ogen; *winckel:* hoek).
1055 *Broên:* dreigen uit de broeden, zinnen op; *ontsteecken:* ontvlammen.
1058 *durf:* durft.
1060 *stooren:* vernietigen.
1063 *versteecken:* beroofd.
1065 *koel:* onbewogen; *dit belacht:* lacht daarom.
1066 *groeit in:* geniet van, verheugt zich in; *stoockebrant:* hier letterlik: brandstichter.

Best zwijge ick, eer hy 't hoor'. best luistre ick aen een zijde[1067]
Waer hem de wraeck vervoert. hy klaeght, maer al t'ontijde.[1068]

1067 *aen een zijde:* ter zijde.
1068 *vervoert:* heenvoert, toe brengt; *t'ontijde:* vergeefs.

S a m s o n :

Zie eenmael neêr, ô groote Godt[1069]
Van Abraham: zie eenmael neder.
Herstel mijn eerste sterckheit weder.
Wat lijdt uw naem al schimp en spot,
By deze blinde Filistijnen,
Afgodendienaers, die uw wet
Ontheiligen met Dagons smet!
Dat smert my meer dan alle pijnen.
'k Heb mijne blintheit, mijn verdriet
Verwonnen. wiltge, sla my stijver.[1078]
Nu blaeckt mijn hart alleen van yver.[1079]
Het hart zoeckt Godt, en anders niet.[1080]
Uwe eer, ô vader in den hoogen,
Was 't eenigh ooghmerck van den stam,
Den onverwinbren Abraham.
Uwe eer ga boven bey mijne oogen.
Zy voeren vry mijne oogen om,[1085]
Geregen aen de zeven locken.
Zy slaen dit lichaem blaeu met stocken,
Voor Dagons beelt, op pijp, en bom:[1088]
Zy mogen schimpen, en braveeren[1089]
Met Samson, armen blindeman,
Zoo lang hy zich niet weeren kan:
Laet Palestijne triomfeeren:
Als, midden onder 't zegefeest
Der Heidenen, noch wort bevonden[1094]
Dat d'almaght geensins staet gebonden
Aen 't haer, een vuilnis, lang gevreest.[1096]
Mijn engel Fadaël quam heden[1097]
My noch vertroosten, daer ick zat,
En op de knien om sterckheit badt.[1099]
Toen steef een nieuwe kracht mijn leden.[1100]
Godts Geest, die my, van kintsbeen af,
Tot hooge daeden heeft gedreven,
Gebietme rustigh door te streven.[1103]
Bereitme een heerlijck vorstengraf:
Een lijckgraf, daer geen Memfis naelden,[1105]

1069 Samson komt ten tonele in zijn toneelkostuum: zie vs. 1116; *eenmael:* eens.
1078 *stijver:* harder, gevoeliger.
1079 *yver:* geloofsijver.
1080 *niet:* niets.
1085 *om:* rond.
1088 *op pijp en bom:* onder begeleiding van fluiten en trommels.
1089 *schimpen en braveeren:* tartend spotten.
1094 *noch:* toch.
1096 *een vuilnis:* een nietige, vergankelike stof.
1097 *Mijn engel Fadaël:* de 'geboortegeest' van vs. 407.
1099 *knien:* blijkens het versritme eensilbig.
1100 *steef:* sterkte.
1103 *rustigh:* krachtig.
1105 *lijckgraf:* een graf voor mijn lijk. Zinspeling op de ingestorte tempel, waaronder hij begraven zal worden; *Memfis naelden:* Egyptiese gedenknaalden.

Zoo hoogh gesteigert door de lucht,[1106]
Zoo wijt en zijt alom berucht,[1107]
Noch voor noch na my, prijs by haelden.[1108]
Als Godt my sterckt zal kaeckebeen,
De reuzeneêrlaegh, korenvelden[1110]
In asch, noch Gazaes poort niet gelden,[1111]
Noch wat Godts vyant schricklijck scheen.[1112]

T u c h t k n a e p :

Doorluchtste prins, ick hoore uw jammerklaegen.
'k Heb my, door last van ons vorstin, gedraegen
Beneffens u, gelijck uw hooge staet[1115]
Vereischt. men heeft u 't vorstelijck gewaet,
Den staetsirock eerbiedigh aengetogen,
Uw hooft, op dat gy praelt voor ieders oogen,
Beschaduwt met een' rijcken tullebant,
Daer een pluimaedje, aen eenen diamant
Gehecht, om zwaeit. waertoe u zelven langer[1116-21]
Geterght, en dus, gelijck van wraeckzucht zwanger,[1122]
Dien vloeck gebaert, dit schandelijck verwijt?[1123]
Gy zijt, 't is waer, 'k beklaegh 't, uwe oogen quijt.
Geen heer, geen vorst, geen koning in dit leven
Is maghtigh u uwe oogen weêr te geven,[1126]
Als Dagon, daer dees hooftstadt in gelooft,
By zweert, en teert. ay lantvooght, schudt uw hooft[1128]
Van belghzucht niet: ick spreeck naer onze zede,[1129]
En lantgebruick. de godtsdienst brengt dit mede
In ons gebiet: en kont gy 't zoo verstaen,
Om naer 't gebruick aen 's priesters hant te gaen;[1132]
Gy zoudt eene eer inleggen by Gazanen,
En, aengebeên van volck en onderdaenen,[1134]
Den rechterstoel des Filistijns bekleên,[1135]
Met grooter eer dan oit in Jakobs steên.

S a m s o n :

1106 *gesteigert:* oprijzend.
1107 *berucht:* beroemd.
1108 *daer .... prijs by haalden:* waarmee .... in roem te vergelijken waren (*prijs:* lof).
1110 *reuzeneêrlaegh:* het doden van de reuzen. Vgl. de *strantreus* in vs. 1142 en *reuzelant* in vs. 1146. In het bijbelverhaal en bij Flavius Josephus (zie Inhoudt r. 49) is geen sprake van ‘reuzen’.
1111 *niet gelden:* niet meetellen, d.w.z. in vergelijking met de nieuwe daad in 't niet verzinken.
1112 *Godts vyant:* de Filistijnen.
1115 *Beneffens:* jegens.
1116-21 Van Lennep heeft terecht opgemerkt, dat Samson uitgedost is als de traditionele Oosterse vorst in de toenmalige schilderkunst.
1122 *dus:* zo.
1123 *Dien vloeck gebaert:* die verwensingen uitgesproken.
1126 *maghtigh:* in staat.
1128 *teert:* zich voedt, in leven blijft.
1129 *belghzucht:* woede.
1132 *aen hant te gaen:* u te onderwerpen.
1134 *van:* door.
1135 *bekleên:* bezetten.

Laet Samson zich braveeren van een' jongen![1137]

1137 *braveeren:* vgl. vs. 1089.

Dat leedt hy van geen' jongen leeu, die, dol[1138]
Van hongersnoodt, al brullende uit zijn hol,
Met open muil hem quam op 't lijf gesprongen.
Wat vraege ick na een knods, of kaeckebeen![1141]
De strantreus moet zich met geweer beschermen:[1142]
Helt Samson hoeft geen wapens. bey deze armen
Zijn stercker dan metael, en stael, en steen.
Dit 's noch de man: dit zijn de zelve klaeuwen,[1145]
Van reuzelant, en zeestrant, en geberght
Noit, zonder wraeck te voelen, aengeterght.[1147]
Geen tuchtknaep zal, wil 't Godt, my lang begraeuwen.[1148]
Mijn kracht, die, nu geknackt, het koren maelt,
Indienze noch haer kracht eens magh herhaelen,[1150]
Zal harssenpan, gebeente, en schenckels maelen.
Zoo zetze rijck haer achterstel betaelt.[1152]
Dees voeten staen noch vaster dan pylaeren
In Dagons kerck, van donderslagh geschockt.
Mijn wraeck, wat rustge? al lang genoegh gewrockt.
Berst uit: berst uit. 't is tijt u t'openbaeren.
Hoe ziedt mijn bloet, op een gepackt, verrot!
De zwarte gal loopt in alle aders over.[1158]
Hereisch, hereisch uwe oogen van dien rover.
Verdraegh, verdraegh niet langer schimp, en spot.
Gelijck een gloet, aen 't broên, en lang besloten,[1161]
Ten leste berst uit eene zwangre wolck,
Vertsaeghtheit baert, en schrick in 't dootsche volck,[1163]
Van donderkloot en blixemstrael beschoten:[1164]
Dan zwicht het al wat met een trotse kruin[1165]
De godtheit dreighde, en terghde met zijn' horen:[1166]
De donderslagh, en blixem zien geen' toren
Noch transsen aen, noch kerck, noch rots, noch duin:[1167-68]
Zoo zal mijn wraeck, getrotst, getrapt, in 't ende,
Al schijntze nu te slaepen in een graf,
Verrijzen, tot der Dagonisten straf,[1171]
Dat lant en strant Gode aenschreie uit d'elende.[1172]
Mijn haer, gewoon te zwaeien om den neck,

1138 *leedt:* verdroeg.
1141 *na:* naar.
1142 *geweer:* wapenen.
1145 *de zelve:* dezelfde.
1147 *aengeterght:* geprikkeld.
1148 *begraeuwen:* verwijten doen.
1150 *herhaelen:* herwinnen.
1152 *achterstel:* achterstand.
1158 *de gal* werd beschouwd als zetel van de toorn en het kwade humeur (vgl. zwartgallig).
1161 *besloten:* opgesloten.
1163 *Vertsaeghtheit:* angst; *dootsche:* dodelik verschrikte.
1164 *Van:* door.
1165 *het al:* alles, allen.
1166 *horen:* het dierlik wapen, in de Bijbelse taal het zinnebeeld van kracht, zie *Ned. Wdb.* XVI, 1091.
1167-68 *zien aen:* ontzien.
1171 *Dagonisten:* Dagonspriesters.
1172 *Gode aenschreie:* een hulpgeroep aanheffe tot God.

Gelijck een kroon van gout om 't hooft te krullen,
Kan ick niet meer opschudden, onder 't brullen.[1175]
Noch houdt mijn kracht zich binnen haer besteck.[1176]
Dan steecke ick eerst mijn duimen in dees holen
Van d'oogen, uit haer winckelen geboort,[1178]
En weck de wraeck voor 't aengaen van dien moort.[1179]
Wat wraeck? Godts wraeck, my van Godts Geest bevolen.[1180]
Dan roepe ick Godt, mijn' Godt, om sterckheit aen:
Mijn Godt, mijn Godt, zie neêr van 's hemels boogen.
Wat eischtge? ick eisch den Filistijn mijne oogen:[1183]
Dan kraeckt het, of de weerelt wou vergaen.
Al 't aerdtrijck beeft, en davert, als getroffen
Van zulck een' krack, gevolght van zulck een' slagh.
Maer maghtelooze en blinde man, wat magh,
Die niets vermagh, op zijne sterckheit stoffen![1188]

T u c h t k n a e p :
Ick wenschte dat gy Dagon glori gaeft,
Een godtheit, die zoo sterck veel hooger draeft.[1190]

S a m s o n :
Zwijgh jongen, zwijgh. hou op van Godt te lasteren.
Wy willen niet veraerden, noch verbasteren
Van Moses stijl, al raest gy noch zoo fel.[1192-93]
Geleime naer uw afgodts kerckkapel.
Wy zullen, vroegh verlooft, Godts maght betuigen,[1195]
Wanneer de kerck van Dagon spat aen duigen.[1196]

T u c h t k n a e p :
Spat Dagons kerck aen duigen dezen dagh,
Gewis uw hooft zal draeien van dien slagh.

AERTSPRIESTER. KOORWAERZEGGERIN.

A e r t s p r i e s t e r :
De koorwaerzeggerin van Akkaron, gedraegen[1199]
Op haere rosbaer, daer de straeten van gewaegen,[1200]
Geeft groot bedencken dat den Dagonisten stof[1201]

1175 *opschudden:* omhoog werpen.
1176 *Noch:* toch; *binnen haer besteck:* daar binnenin (nl. in dat haar) schuilt mijn kracht.
1178 *winckelen:* vgl. vs. 1054).
1179 *aengaen:* beginnen, ondernemen.
1180 *bevolen van:* toevertrouwd door.
1183 *eisch:* (van).
1188 *stoffen:* ziet verheffen op.
1190 *hooger draeft:* een hoger vlucht neemt, machtiger is.
1192-93 *veraerden van:* ontrouw worden aan, verlochenen; *stijl:* eredienst.
1195 *verlooft:* door een gelofte verbonden; *betuigen:* bewijzen.
1196 *spat aen duigen:* in stukken springt.
1199 *Akkaron:* een der vijf Filistijnse hoofdsteden met een bizondere afgodsdienst.
1200 *rosbaer:* draagstoel (oorspr. door paarden getorst) of draagkoets, vgl. *Ned. Wdb.* XIII, 1392); *gewaegen:* dreunen.
1201 *groot bedencken:* sterk vermoeden.

Van opspraeck wort bereit. laet Dagons kerreckhof[1202]
Bezetten. voort staffiers. 'k heb hondert offerstieren[1203]
Al ingewijt. men slaght, ontsteeckt alle outervieren.[1204]
Geen priesters rusten. elck bewaert zijn ampt, en beurt.[1205]
Zoo deze ontzaghbre non den grooten omgangk steurt,[1206]
Wat raet? wat gaet ons aen? dit raeckt ons in 't gebeente,[1207]
Verdort van ouderdom. de wacht voor dees gemeente[1208]
En alle zeesteên staet onze opzicht toebetrout.[1209]
Dat hier het Jodendom geen oproer onder brouwt,[1210]
Om alle altaeren door een rottery te splissen.[1211]
Help Dagon, wat zoudt gy al eer en offer missen!
Hoe zou de nieuwe rot aenwinnen, en dit strant,[1213]
Met Moses boeck in d'eene, en 't zwaert in d'andre hant,
Afloopen regelrecht, en tegens recht, en reden.
Daer komt die grijze non ten kerckhove opgetreden.[1216]
Twee joffers schorten haer eerbiedigh van weêrzy.[1217]
Hooghwaertste vrou, verschijnt gy mede op 't jaergety?[1218]
Zijt welkom met uw' sleep gewijde en zuivre nonnen.[1219]

K o o r w a e r z e g g e r i n :

Wy komen in der yl van Akkaron geronnen.[1220]
Eerwaertste vader, 'k zou u zoecken in de kerck,
En vinden wy u hier? dat Godt uw' yver sterck'.[1222]

A a e r t s p r i e s t e r :

Wat yver, moeder, drijft u herwaert aen, en heden
Op dit gezegent feest? gewis dit steunt op reden.[1224]

K o o r w a e r z e g g e r i n :

Wel degelijck. geloof wy zouden niet zoo licht
U komen steuren, in het midden van uw' plicht,
En pleghtigheden, die Godt Dagons eer bewaeren.[1227]
O heilighdom, ô kerck, ô kooren, ô altaeren,
O offeryveraers, ô zielen, zonder tal,

1202 *opspraeck:* kritiek.
1203 *staffiers:* lijfwacht (oorspr. stafdragers).
1204 *ingewijt:* voor het offer bestemd.
1205 *bewaert zijn ampt en beurt:* neemt op zijn tijd zijn taak waar.
1206 *ontzaghbre non:* eerbiedwaardige priesteres.
1207 *wat gaet ons aen:* wat zal ons dan overkomen.
1208 *de wacht voor dees gemeente:* de bewaking, de zorg voor dit volk.
1209 *staet toebetrout:* is toevertrouwd.
1210 Laten de Joden onder dit volk geen oproerige stemming aanwakkeren.
1211 *rottery:* samenrotting, oproer; *alle altaeren te splissen:* geloofsverdeeldheid teweeg te brengen.
1213 *rot:* sekte, d.w.z. de tot het Joodse geloof bekeerden.
1216 *opgetreden:* opgestegen.
1217 *schorten:* ondersteunen.
1218 *jaergety:* jaarliks feest.
1219 *sleep:* gevolg, stoet.
1220 *geronnen:* aangesneld.
1222 *yver:* geloofsijver.
1224 *dit steunt op reden:* daar is zeker een gegronde reden voor.
1227 *bewaeren:* handhaven.

Op deze Godtstriomf vergaêrt van overal,
Wat donckre wolcken zien wy boven Gaza hangen!

A e r t s p r i e s t e r :
Laet hooren wat gy ziet. wy luistren met verlangen.

K o o r w a e r z e g g e r i n :
De vorst van Akkaron reedt nau met zijn vorstin
Te wagen herwaert aen, bestuwt van hofgezin[1234]
En adel, of men ging het offer toebereiden,
Met wenschen, en gebeên hun godevaert geleiden:[1236]
Maer al wat in den dienst der goden ons gemoet[1237]
Loopt op quaet voorspoock uit. d'altaervlam, root als bloet,[1238]
Ontzeght te rijzen. 't vee heeft mangel. d'ingewanden[1239]
Zien blaeu, vol sprengklen bloets. het ongel wil niet branden.[1240]
De lever is verrot. alle offervinders staen[1241]
Verbaest, zien merck by merck met schreiende oogen aen.[1242]
De kerck is vol gespoox. men hoort geschrey van vrouwen,[1243]
En mans, en kinderen, instorten van gebouwen.
De kerckpylaeren staen en schudden. 's avonts spa[1245]
Wort eene stem gehoort. de kerckgalm baeut het na,[1246]
En antwoort zeven mael uit heilighdom, en kooren.
Hy scheen te roepen: och, nu gaet het al verloren.[1248]
De kerckwacht tuight het zelf. de kopre kerckdeur kraeckt,[1249]
En slaet een schor geluit, van niemants hant geraeckt.[1250]
De dierewichlaers zien een veltslang den vrybuiter[1251]
Aenranden op den wegh, zoo ras het paert den ruiter
Bezwijckt, daer zy den hiel gevat houdt met den tant.[1253]
De starrekijckers, zoo verheven van verstant,[1254]
Zien 's hemels Reus om hoogh een leger overrompelen.[1255]
Al 't priesterdom verbaest, nu dees geruchten mompelen
En morren, drijven ons ten heilighdomme om raet.[1256-57]
Ick schiete op hun gebeên 't gewijde koorgewaet
Godtvruchtigh aen, bekrans het hooft, als Godts gewijde,
Met lauwer, deck het met sneeuwitte sluierzijde,
Valle in de koorkapel op 't aenzicht drymael neêr,

1234 *bestuwt van hofgezin:* omringd door zijn hofhouding.
1236 *godevaert:* tocht naar het heiligdom van Dagon.
1237 *gemoet:* ontmoet.
1238 *quaet voorspoock:* onheilspellende voortekenen.
1239 *Ontzeght:* weigert, wil niet; *mangel:* gebreken. Het offerdier moest nl. gaaf zijn.
1240 *ongel:* vet.
1241 *offervinders:* uitleggers van de voortekenen bij het offeren(?).
1242 *Verbaest:* ontsteld.
1243 *vol gespoox:* vol geheimzinnige verschijnselen.
1245 *staen en schudden:* staan te schudden.
1246 *kerckgalm:* echo in de tempel.
1248 *het al:* alles.
1249 *kerckwacht:* tempelbewakers; *tuight het:* is er getuige van.
1250 *schor:* knarsend; *van:* door.
1251 *dierewichlaers:* voorspellers uit waarneming van dieren; *vrybuiter:* rover.
1253 *Bezwijckt:* in de steek laat.
1254 *starrekijckers:* sterrewichelaars.
1255 *'s hemels Reus:* het sterrebeeld Orion.
1256-57 *verbaest:* ontsteld; *mompelen en morren:* heimelik en onrustwekkend zich verspreiden.

En roepe ons godtheit aen. ô Godt, indienwe d'eer
Van offren en gebeên u naer den eisch opdraegen,

En gy uw antwoort niet onwaerdight die u vraegen,[1264]
Gewaerdigh heden ons, in een' verlegen staet,[1265]
t'Ontvouwen op wat ramp dit heiloos voorspoock slaet,[1266]
Wat naeckende ongeval zoo veele tekens spellen.
Och, hanthaef uw kapel, alleen uit veel kapellen[1268]
Behantvest voor den tijt te melden van wat vrucht[1269]
De tijt in arbeit gaet. op dat gebedt verzucht[1270]
En steent het koor; gelijck een zwangre, die verlegen[1271]
In baerens noot zit. ick verwacht, en leg verslegen[1272]
Op 't aenzicht, luistre wat op 't zuchten volgen zal.
Ten leste berst dees stem ten koore uit met geschal,
Dat alle priesters in de kerck het hooren meugen:[1275]
Het Joodtsche treurspel zal gansch Palestijne heugen.
Wy roepen: Godt bewaer' den vorst en zijn vorstin.
Zoo roept de gansche kerck, verbaest van hart en zin.[1278]
De priesters drijven ons naer Gaze, en onderwegen
Loopt ons een lantgeschrey van alle kanten tegen[1280]
Dat Samson in de kerck van Dagon speelen zal.

A e r t s p r i e s t e r :
Is dit uw zwaericheit? dit spelt geen ongeval.[1282]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Waer hier geen zwaericheit voor 't gansche lant geschapen,[1283]
Geloof het Akkaronsche orakel liet ons slaepen.[1284]

A e r t s p r i e s t e r :
Wy eeren heiligh Godts orakels, en Godts tolck,

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Wanneerze u dienen, zijtge een wachter over 't volck.[1286]

A e r t s p r i e s t e r :
Indien gy 't ons betrout, men sloft hier niet te waecken.[1287]

K o o r w a e r z e g g e r i n :

1264 Indien gij degenen die u vragen, uw antwoord niet onwaardig keurt.
1265 *Gewaerdigh:* laat het u behagen; *verlegen staet:* rampzalige toestand.
1266 *heiloos:* heilloos.
1268 *hanthaef:* houd de eer op van.
1269 *Behantvest:* begiftigd met het voorrecht; *voor den tijt:* vooraf.
1270 *in arbeit gaet:* in barensweeën verkeert, d.w.z. wat de tijd baren zal (vgl. vs. 1272).
1271 *verlegen:* vgl. vs. 1265.
1272 *leg:* lig.
1275 *meugen:* kunnen. Dialektiese vorm, om het rijm gebruikt, evenals in vs. 1291.
1278 *verbaest van hart en zin:* ontsteld in hun gemoed en geest.
1280 *lantgeschrey:* gejammer over het gehele land.
1282 *zwaericheit:* hetgeen u bezwaart.
1283 *hier geschapen:* hierin gelegen.
1284 *liet ons slaepen:* liet ons met rust, zou zich niet uiten.
1286 *u dienen:* u te pas komen.
1287 *Indien gy 't ons betrouwt:* indien gij ons (nog) vertrouwt, gelooft, weet dan; *men sloft niet:* men is niet nalatig.

Betoon het dan dat Godts waerschuwingen u raecken.[1288]

A e r t s p r i e s t e r :
Hoe waerschuwt Godt, dat wy elckandre recht verstaen?[1289]

1288 *Betoon:* bewijs.
1289 *dat wy* enz.: laten wij elkaar goed verstaan, laat er geen misverstand ontstaan.

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Hy waerschuwt dat dit spel u qualijck zal vergaen.

A e r t s p r i e s t e r :
Verhael 't orakel, dat wy 't klaerder kennen meugen.[1291]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Het Joodtsche treurspel zal gansch Palestijne heugen.

A e r t s p r i e s t e r :
Wat 's dit gezeght? hy dreight ons met geen ongeval.[1293]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Hy spelt dat ons dit spel tot ramp gedyen zal.

A e r t s p r i e s t e r :
Hy spelt dat ons dit spel tot blyschap zal gedyen.[1295]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Zijt gy Godts tolck alleen, zoo valt'er niet te stryen.[1296]

A e r t s p r i e s t e r :
Wy meeten reuckloos ons uw wettigheit niet aen.[1297]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Zoo luister naer Godts mont, daer mooghtge vast op staen.[1298]

A e r t s p r i e s t e r :
Een dubbelzinnigheit geeft vryen keur in 't kiezen.[1299]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
En keur baert hoop en angst van winnen of verliezen.
Het veilighste is dat gy de koornon dit betrout,[1301]
Gedreven van een' geest, die haer Godts zin ontvout.[1302]

A e r t s p r i e s t e r :
Belieft het u, laet ons met reên ter zaecke komen.[1303]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Welaen. wy hoeven voor de reden niet te schroomen.

A e r t s p r i e s t e r :
Wat misdaet steeckt ons in eene onverzoenbre schult?

1291 *Verhael:* herhaal.
1293 *Wat 's dit gezeght?:* wat is de bedoeling daarvan? Hij bedreigt ons toch niet met een ramp?
1295 *spelt:* voorspelt; *gedyen:* worden.
1296 *alleen:* te verbinden met *gy*.
1297 Wij matigen ons niet vermetel aan wat u wettig toekomt.
1298 *mont:* tolk; *vast op staen:* stellig op vertrouwen.
1299 *dubbelzinnigheit:* de dubbelzinnige orakelspreuk.
1301 *betrout:* toevertrouwt, overlaat aan.
1302 *van:* door; *zin:* bedoeling.
1303 *reên:* argumenten.

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Dat gy door 't Joodtsche spel een kerck ontwijden zult.

A e r t s p r i e s t e r :
De kerck ontwijden? neen, dit spel zal Dagon eeren.

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Dit Joodtsche treurspel zal Godts kerck en Godt schoffeeren.[1308]

A e r t s p r i e s t e r :
De vorsten drijven 't zelfs, tot zinrijck spel gezint.[1309]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
De weereltwijzen zijn in 't heiligh steecke blint.[1310]

A e r t s p r i e s t e r :
Getrou aen Astaroth, en zuivre Dagonisten.[1311]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Verzaeckt gy onzen Godt, en rockent tempeltwisten?[1312]

A e r t s p r i e s t e r :
Wy zonden menighmael naer Akkaron om raet.

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Nu antwoort u Godts mont, en d'antwoort wort versmaet.[1314]

A e r t s p r i e s t e r :
Men moet wel dagelijx verkeeren met de Joden.

K o o r w a e r z e g g e r i n :
In 't heilige wort hun gemeenschap ons verboden.

A e r t s p r i e s t e r :
Om een tooneelspel, drijft gy dit zoo stip, en straf.[1317]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Zy roeien kercken uit. zy houwen 't kerckwoudt af.[1318]
Zy branden beelden, en de Goôn, die 't lant beschermen,
En durven juichende zich by de koolen wermen.

A e r t s p r i e s t e r :
Indien hun rechter voor Godt Dagons outer speelt,
En 't gouden wieroockvat hem toezwaeit, en zijn beelt,
Het zal in 't heilighdom voor Siloos Godtskist schreeuwen,[1323]
En overtuigen al de nijdige Hebreeuwen.[1324]

1308 *schoffeeren:* onteren.
1309 *drijven:* zetten het door, dringen er op aan (vgl. vs. 1317); *zelfs:* zelf.
1310 *weereltwijzen:* zij die alleen wereldse wijsheid bezitten.
1311 *Dagonisten:* vereerders van Dagon.
1312 *rockent:* veroorzaakt.
1314 *d'antwoort:* oorspronkelik vrouwelik (*Ned. Wdb.* II, 515).
1317 *stip en straf:* stipt en streng.
1318 *houwen af:* hakken om.
1323 *schreeuwen:* hevig aanstoot geven.
1324 *overtuigen:* de afgunstige Joden bewijzen dat ze ongelijk hebben (*Ned. Wdb.* XI, 2144).

K o o r w a e r z e g g e r i n :

Gy zoeckt uw drift een verf te geven, en een' glans.[1325]

1325 *drift:* het doordrijven; *verf en glans:* een schone schijn.

Vaer echter voort. men zal uit geenen torentrans
Al 't onheil over zien, uit zulck een spel te spruiten.[1327]

A e r t s p r i e s t e r :
Wat raet? wat zullen wy vast stellen? wat besluiten?
Dit spel is toegestemt met onzen vryen wil.
Men heeft ons raet gevraeght: en nu een kerckgeschil
Verwecken? d'ongena der vorsten en vorstinnen
Ons haelen op den hals? geen tijt kan dit herwinnen.[1332]
't Aertspriesterlijck gezagh te krencken om een woort,[1333]
Dat twijfelachtigh luidt?

K o o r w a e r z e g g e r i n :
gy hebt gelijck: vaer voort,
Behaeght het u: vaer voort: wy hebben ons gequeten.[1335]
Wat zijtge met den geest van 't Jodendom bezeten![1336]
Die groote stoockebrant zal op een kercktooneel[1337]
Beschimpen in zijn hart den godtsdisch. een bordeel[1338]
Behaeghde hem doorgaens veel meer dan Dagons tempels.[1338-39]
Hy zette noit een' voet op ons gewijde drempels:
En trouwen 't is een aert van dit besneên geslacht,[1341]
Dat, onbesneên van geest, noch Godt noch godtsdienst acht,[1342]
Dan dien een vondeling van Faro heeft gevonden,[1343]
Alle ouden wetten door zijn nieuwe wet geschonden,
De vorsten uit hun erf met vier en zwaert gezet.[1344-45]
Waer Samson omgebroght, toen hy in 't geile bedt,
En in den gloênden schoot van zijn boelinne ontslaepen,[1347]
Gesmoort lagh in dien droom; het stont hier niet geschapen[1348]
Al 't Filistijnsch gebiet te geven eenen krack,[1349]
Die eeuwigh heugen zal.

A e r t s p r i e s t e r :
een blindeman, zoo mack
Gelijck een jaerigh lam? ô hoorde gy zijn schinckelen,[1351]
Zijn mergeloos gebeent, van maelen dor, eens rinckelen,
En rammelen, gy zoudt niet reppen, zonder gront,[1353]

1327 *te spruiten uit:* dat voort zal komen uit.
1332 *dit herwinnen:* ons de vorstelike gunst weer bezorgen.
1333 *een woort:* de uitspraak van het orakel.
1335 *ons gequeten:* onze plicht gedaan.
1336 *bezeten met den geest van:* bevangen met sympathie voor.
1337 *stoockebrant:* brandstichter.
1338 *godtsdisch:* (ons) altaar.
1338-39 *doorgaens:* steeds; vgl. *Richteren* 16, 1.
1341 *trouwen:* inderdaad; *een aert:* een karaktertrek; *besneên geslacht:* de Joden.
1342 *onbesneên van geest:* onbekeerd, verstokt ongelovig. In bijbeltaal: *on*besneden van hart (*Ned. Wdb.* X, 1061; vgl. *Jos. in Egypte*, vs. 1359, deel 10, blz. 207).
1343 *dien* (nl. dien godsdienst, dien); *een vondeling van Faro:* Mozes; *gevonden:* uitgedacht.
1344-45 *vul aan:* heeft.
1347 *ontslaepen:* ingeslapen.
1348 *het stont hier niet geschapen:* er zou hier geen sprake van zijn.
1349 *gebiet:* heerschappij; *krack:* knak.
1351 *jaerigh:* éénjarig; *schinckelen:* benen.
1353 *reppen:* er van spreken.

Dat ons een lantbederf van hem te wachten stont.[1354]

K o o r w a e r z e g g e r i n :

Van hem, of anders, wil men onzen Godt betrouwen.[1355]

1354 *lantbederf:* ramp voor het land.
1355 *of anders:* of van andere zijde.

De dubbelzinnigheit staet ons met recht t'ontvouwen,[1356]
Het gansche priesterdom te luistren hoe het luidt.[1357]

A e r t s p r i e s t e r :
Zijt gy onfaelbaer in uw oordeel en besluit?[1358]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Wilt gy d'orakels nu afschaffen, of bedillen?[1359]

A e r t s p r i e s t e r :
In geenerhande wijs. wie kan dit onweêr stillen?
Mevrou, gaf al te spa zich herwaert aen op wegh.
Wanneer men tijdigh spreeckt, en raet met overlegh
Van een vergaderinge uit alle priesterdommen,[1362-63]
Dan kan men tegenspraeck door kerckgezagh verstommen,[1364]
En rijp besluiten wat men volgen moet, of niet.[1365]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Wy quamen op zijn tijt, gelijck Godts inspraeck riedt.
Laet gy u door zoo veel voorspoocken niet beweegen,[1367]
Alle elementen, Goôn en menschen staen u tegen.[1368]

A e r t s p r i e s t e r :
Dees lantstriomf moet voort, al hoorde men gewagh[1369]
Van voorspoock.

K o o r w a e r z e g g e r i n :
staeck het spel.

A e r t s p r i e s t e r :
dat krenckt het hooftgezagh,[1370]
Te hoogh ons toebetrout. om stem, gespoock, noch maeren,[1371]
Om offervinders, noch om vogelwichelaeren,
Om starrekijckers, noch om hantbekijckers droom,[1373]
En drift is 't niet geraên den kerckelijcken toom[1374]
Te laeten glijden. 'k zou my anders voor u buigen.

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Wy zullen t'Akkaron voor al de kerck betuigen[1376]

1356 *Wij* hebben de verplichting het dubbelzinnige orakel te verklaren.
1357 Aan te vullen met *staet* uit vs. 1356: alle priesters zijn verplicht.
1358 *onfaelbaer:* onfeilbaar.
1359 *bedillen:* kritiseren.
1362-63 *met overlegh van:* in overleg met; *priesterdommen:* priestercolleges.
1364 *verstommen:* het zwijgen opleggen.
1365 *rijp:* na rijp beraad.
1367 *voorspoocken:* voortekenen (vgl. *gespoock* in vs. 1371).
1368 *staen u tegen:* zullen zich tegen u kanten.
1369 *moet voort:* moet voortgang hebben.
1370 *krenckt:* doet afbreuk aan.
1371 *Te hoogh:* zeer hoog, door de hoogste macht.
1373 *droom:* fantasie.
1374 *drift:* het doordrijven, de aandrang.
1376 *betuigen:* getuigen, bevestigen.

Hoe wy ons queten om dit dreigende ongeval
Te schutten, daer men reed zoo verre een lantgeschal,[1378]
Een lantgedruisch van hoort. ô droeve aenstaende tijden!

1378 *schutten:* afweren; *reed:* reeds; *lantgeschal:* rumoer, over 't gehele land zich verbreidend.

Gelt Godts orakel niet, en durf men dat bestrijden,[1380]
Zoo heeft die Godtsdienst uit: zoo hoeft de kerck geen tolck:[1381]
Zoo zit ons Godtheit stom. het yverende volck,[1382]
Dat raet wil vraegen, zal veranderen, met hoopen,
By menighten van hier om raet naer Silo loopen.
Zoo wort de Godtskist van de Joden aengebeên.[1385]

A e r t s p r i e s t e r :
Hier wort nu Akkarons orakel niet bestreên,
Maer zachter uitgeleit. wy strijden in 't verklaeren.[1387]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Span in de rosbaer: 't is hoogh tijt dat wy vervaeren.[1388]

A e r t s p r i e s t e r :
Belieft het u, beklee den grooten ommegang.[1389]

K o o r w a e r z e g g e r i n :
Span in de rosbaer. voort, wy blyven hier te lang.
Gehoorzaeme aerdt plagh flux te volgen op ons wincken:[1391]
Hier gelt geen wijze raet. de schouburgh moet verzincken,
Met Dagons kercke, en al wat aen dien gruwel vast,[1393]
Op koorwaerzeggery, noch ons waerschuwing past.

A e r t s p r i e s t e r :
Ontschuldigh ons, mevrou: wy hoeven tijt te winnen.[1395]
De priesters wachten vast: het hooghtijt roept ons binnen.[1396]
En Samson ingekleet, staet vaerdigh en bereit[1397]
Te volgen in triomf den tuchtknaep, die hem leit.

AERTSPRIESTER. KOORAELEN.

A e r t s p r i e s t e r :
Nu den grooten ommegangk
Eens geviert met spel en zangk,
En in Dagons naem begonnen,
Die den vyant heeft verwonnen.
Laet de schuttery vooruit[1403]

1380 *durf:* durft.
1381 *heeft .... uit:* is het gedaan met.
1382 *yverende:* gelovige (vgl. yver: geloofsijver).
1385 zie vs. 836.
1387 *zachter:* in gunstiger zin; *wy strijden in 't verklaeren:* alleen de uitleg (van het orakel) is een punt van geschil tussen ons.
1388 *rosbaer*, zie vs. 1200; *vervaeren:* heengaan.
1389 *beklee:* neem deel aan.
1391 *Gehoorzaeme aerdt:* mensen met begrip van gehoorzaamheid.
1393 *vast aen:* verbonden met; *past op:* zich bekommert om.
1395 *wy hoeven:* het is voor ons noodzakelik.
1396 *vast:* reeds.
1397 *ingekleet:* gekostumeerd; *vaerdigh:* gereed.
1403 *de schuttery:* de met schietgeweer gewapenden.

Heenetreên op bom, en fluit,[1404]
Feestbazuinen, en trompetten.
Laet zich Godts gewijden zetten

1404 *op:* met begeleiding van; *bom:* trommel.

In hunne orde, paer en paer,[1407]
Met een staetigh kerckgebaer,[1408]
En, gekranst met eickeblaêren,
d'Eer van 't hooge feest bewaeren.[1410]
Laet kooraelen hunne keel[1411]
Mengen met schalmeie, en veêl.[1412]
Samson trede op hun gezangen,
Met een' braven stoet behangen,[1414]
Dan de torts, dan 't wierroockvat.
Dagon, 't heilighdom der stadt,
Volge, op eenen stoel gedraegen.[1417]
Wy, gereet op zijn behaegen,
Volgen hem, en op dien trant
Al de vorsten van het lant,
En vorstinnen, en de Grooten,
Met den stoet van 't hof gesloten.[1422]
Gy kooraelen, zingt ons voor
Op dit zegenrijcke spoor.

K o o r a e l e n :

Groot is Dagon, 't hooft der Goden,[1425]
Die Godts vyant onverwacht
Heeft gelevert in ons maght,
Voor wiens kracht de reuzen vloden;
Die alleen zoo veel vermoght,
Zonder zwaert op zy te gorden,
Als een heirkracht in slaghorden,
Op een' vorstelijcken togh.[1432]
Groot is Dagon, 't hooft der Goden,
Die Godts vyant leide aen bant,
En hem leverde in ons hant,
Tot een schimp der blinde Joden.
Ziet hoe is hy nu verneêrt,
Tegens wien noit Filisteenen
Ongequetst in 't velt verscheenen.
Ziet hoe Gaza triomfeert.
Groot is Dagon, 't hooft der Goden,

1407 *paer en paer:* twee aan twee.
1408 *staetigh kerckgebaer:* plechtige houding.
1410 *bewaeren:* handhaven.
1411 *kooraelen:* koorzangers (ook in vs. 1423).
1412 *schalmei:* herdersfluit.
1414 *behangen met:* omgeven door; *brave:* plechtige(?).
1417 *stoel:* troon, waarschijnlik is een draagbaar onder een troonhemel bedoeld.
1422 terwijl de leden van de hofhouding de stoet sluiten.
1425 Dit koor bestaat uit drie strofen van acht verzen met dezelfde aanhef.
1432 *togh:* krijgstocht.

Die Godts vyant, overal
Zoo ontzaghlijck, broght ten val.[1443]
Haelt uw hart op, gy genooden,[1444]
Die ten offermaeltijt zult
Samson zelf op treurtooneelen
Zien zijne eige treurrol speelen.
Schrickt niet, zoo hy briescht en brult.

REY VAN JODINNEN.

Z a n g :

Wanneer de zon, aen 't nedervaeren
En daelen, uit den Leeu met kracht[1450]
Haer straelen schiet op 't aerdtsch geslacht,
De Leeu zijn kracht begint te baeren[1452]
Dan valt haer gloet te sterck:
Gelijck in 't dierenperck
De koning van de dieren,
Van zenuwen en spieren,
Gebit en klaeu voorzien,
Verslint wat weer wil biên.[1458]
De zon wint kracht in 't leeuwenbloet.
Dan zwicht het al voor haeren gloet.

T e g e n z a n g :

Zoo moght het hier den Filistijnen
Wel gaen, in 't endt van 't lantgeschil,
Als Godt helt Samson stercken wil,
Die, nu aen 't afgaen, schijnt te quijnen.[1464]
Men schoer hem, tot zijn straf,
De lange haerlock af,
Maer Godt, te geene stonden,
Staet aen een haer gebonden,[1468]
Noch vuilnis, als hy werckt,[1469]
En zijne helden sterckt.
Al slaept Godts kracht voor eene poos,
Zy slaept niet eeuwigh en altoos:

T o e z a n g :

Zoo Samson Godts getijde raem,[1473]

1443 *ontzaghlijck:* ontzagwekkend.
1444 *Haelt op uw hart:* schept moed.
1450 *uit den Leeu:* in de zomertijd (Juli) staat de zon in het sterrebeeld de Leeuw.
1452 *baeren:* tonen.
1458 *weer:* tegenstand.
1464 *afgaen:* verzwakken.
1468 *Staet aen een haer gebonden:* laat zijn gunst afhangen van het haar.
1469 *vuilnis:* vervuiling (door de gevangenschap).
1473 *Godts getijde raem:* de tijd zou kunnen treffen waarop God hem wil bijstaan.

Met een doorluchte daet zijn' naem[1474]
Bezegle, en wecke een lantgeschreeu:
De zon zal gloeien uit den Leeu.
Dan zal men alle Filisteenen
Zien heenesmilten, dootgescheenen:[1478]
Dan smilt Godts zon een' bergh van sneeu.[1479]

1474 *doorluchte:* roemrijke.
1478 *heenesmilten:* wegsmelten; *dootgescheenen:* nl. door de gloed uit de Leeuw.
1479 *Godts zon:* als beeld voor Gods genade, op Samson neerdalend.

Het vyfde bedryf.

REY. BODE.

R e y :
Genade, ô Godt, genade. ô help ons. help ons heden.
Vertroost ons in dien noodt. wy schreien van beneden
Naer uwen hoogen troon. wat 's dit een overval![1482]
Waer zijn, waer staenwe? dit afgrijsselijck geschal
Verdooft onze ooren. al dit stof verblint onze oogen.
Wy sticken. wy vergaen van stof. het puin gevlogen,
Gestoven door de stadt, vervult de ruime lucht.
De stadt is vol geschreis, vol jammers. het gerucht,
Het huilen, het gekerm verspreit zich door de straeten.
De stadt zit overstulpt van droefheit, zit verlaeten.[1489]
Elck zoeckt zijn dooden, en noch weet men niet hoe 't leit.[1490]
Wy durven, en 't is best, niet uitzien naer bescheit.[1491]
Wy duicken stil een wijl in deze kerckhofhaegen.[1492]
Hier komt'er een, verbaest, verbijstert, en verslagen.[1493]
Laet ons verneemen hoe het staet, hoe 't is vergaen.
Ay hoveling, belieft het u, ay blijf wat staen.
Verhael ons toch hoe 't leght geschapen, en geschoren,[1496]

B o d e :
Hebreeusche joffers, och, heel Gaze is nu verloren,
Al 't Filistijnsche lant in zijnen hooghsten noodt.

R e y :
Hoe ging 't met Samson, is hy levendigh of doot?[1499]

B o d e :
Al doot, en koudt. och, waer hy tijdigh doot gesmeten,[1500]
In stê van bundeling, gebonden aen een keten,
Mishandelt, omgevoert, verbittert, en verstockt.[1502]
Nu heeft hy in zijn wraeck zich zelven ingebrockt.[1503]

R e y :
Zoo missen wy Hebreen voor eeuwigh onzen rechter,
En lantbeschermer. och, dit's jammerlijck. maer echter
Verhael ons, stuck voor stuck, al wat gy hoorde en zaeght.

1482 *overval:* plotseling overvallende ramp (*Ned. Wdb.* XI, 2154).
1489 *overstulpt van:* overmeesterd door.
1490 *hoe 't leit:* hoe het gesteld is.
1491 *en 't is best:* en dat is maar het beste ook; *bescheit:* nadere berichten, inlichtingen.
1492 *duicken:* verbergen ons.
1493 *verbaest:* ontsteld.
1496 *geschoren:* synoniem van *geschapen:* hoe het gesteld is (*leght:* ligt, is).
1499 *levendigh:* levend.
1500 *gesmeten:* geslagen.
1502 *omgevoert:* rondgevoerd.
1503 *zich zelven ingebrockt:* zich opgeofferd, zijn leven er bij ingeschoten (*Ned. Wdb.* VI, 1534).

B o d e :

Ick zagh een wraeck, daer al de weerelt van gewaeght.[1507]
De koorwaerzeggerin wist dit zoo klaer te spellen,[1508]
Als zaghze Dagons kerck bouvalligh overhellen.[1509]
Dat komt van speelen en tooneelspel in Godts kerck,
Ontwijt om eenen Jode, alleen al 't lant te sterck.
Wy zagen Samson eerst den ommegangk geleien,
Voor Dagons heilighdom ten toon treên op schalmeien,[1513]
Op snaer, en zegezang, en vrolijck feestgeluit.
Hy stont den schimp en smaet des volx geduldigh uit,[1515]
En mack, gelijck een lam, en hiel zich ingetrocken,[1516]
Maer kaeude midlerwijl de heimelijcke wrocken.[1517]
Zoo raeckte d'ommegangk van Dagon aen zijn endt.
Het offermael begon, gelijck men is gewent,
Doch heerlijcker dan oit, uit blyschap dat de landen[1520]
Den grootsten vyant, nu gevangen in hun handen,
Vast ringeloorden, in zijn blintheit en verdriet.[1522]
Men gaf hem honighraet te proeven, ofze niet
Zoo lecker was, gelijck de honig, en de raten
Der byen, die in 't aes van zijnen leeusromp zaten,[1524-25]
Van hem voorheen verscheurt, toen, in zijn volle kracht,[1526]
Hy noit om 't kerckbancket van Gaza had gedacht.[1527]
Men noode hem, hy zou zich toeven, en verzaden.[1528]
Men vraeghde of hier nu niet een raetsel viel te raeden,
Dat dubbelzinnigh was: wie hem de stercksте scheen:[1530]
Of nu een leger volx niet stercker was dan een.[1531]
De priesters kroonden hem het hooft met eicke kranssen,
En nooden hunnen gast, en porden hem te danssen[1533]
Voor Dagons hoogh altaer. hy zweegh, als doof, en stom.
Terwijl ging op 't bancket de berckemeier om,[1535]
Op Samsons rechterschap. men dronck met groote toogen.
Zy wenschten hem geluck, en twee paer andere oogen.
Dat schimpen nam geen endt. ten leste quam een vrou[1538]
Noëma voor den dagh, die 't mael besluiten zou

1507 *gewaeght:* dreunt (of, in dit verband: zal spreken?).
1508 *klaer te spellen:* duidelik te voorspellen.
1509 *bouvalligh:* op het punt van in te storten.
1513 *op:* met begeleiding van.
1515 *stont uit:* doorstond.
1516 hiel zich ingetrocken: bedwong zich zelf.
1517 Maar hij koesterde heimelik zijn wrok en zon op wraak.
1520 *heerlijcker:* luisterrijker.
1522 *Vast ringeloorden:* voortdurend kwellend in bedwang hielden.
1524-25 Dit slaat op het bekende raadsel; *aes:* dode lichaam.
1526 *Van:* door.
1527 *had gedacht om:* een vermoeden had gehad op.
1528 *zich toeven:* zich te goed doen (*Mnl. Wdb.* VIII, 500).
1530 *dubbelzinnigh:* voor tweeërlei antwoord vatbaar.
1531 *een leger volx:* een volksmassa.
1533 *porden:* spoorden aan; hier: dwongen.
1535 *berckemeier:* beker (oorspr. van berkenhout).
1538 *een:* een zekere.

Met geen onstichtigh spel, een zedigh spel van zinnen.[1540]

1540 *geen onstichtigh:* een zeer leerzaam; *zedigh:* met zedelike strekking; *spel van zinnen:* allegories spel (rederijkersterm).

Zy klommen ten tooneele, en zouden werck beginnen.
Hy speelde eerst op een harp, zong vrolijck onder 't spel.
De toon ging middelbaer, dan langkzaem, dan weêr snel.[1543]
De kerckgenootschap juicht. zy lachen datze schateren.[1544]
De kerckgalm baeut hen na. men hoort de galmen klateren,[1545]
Die groeien by den wijn. de groote kelck ging om,[1546]
Op d'eer van Dagon, en het gansche Godendom.
Men zou, tot slot van 't feest, ten speele zich bereiden.
De blinde Samson zeght: ay tuchtknaep, wilme leiden
Daer dit tooneel aen bey de hooftpylaeren leunt,[1550]
En 't schrickelijck gevaert van al de kerck op steunt,[1551]
Op datwe, moê van spel en dans, wat rusten mogen,
En dan met volle kracht aenheffen voor elx oogen.
Verpoozen sterckt den geest met eenen nieuwen lust.
Hy, van zijn opzet en wraeckgierigheit bewust,[1555]
Die afgeterght in 't licht zou komen uitgeborsten,[1556]
Ten ondergangk van al de Filistijnsche vorsten,
Betast van wederzy de hooftpylaeren vast,[1558]
Die Dagons kerckgebou, van duizenden vermast,[1559]
En zulck een werckstuck van de reuzen onderschraegen:
Terwijl d'aenschouwers door het dack van boven zagen,[1561]
Behalve duizenden om galeryen heen,
Dry hoogh gebouwt, en een ontelbaerheit beneên[1563]
In 't koor, en in den buick der kercke, en ommegangen,[1564]
Die opgespannen al naer Samsons spel verlangen.[1565]
Het schijnt hy roock het hoe Noëma, luttel trou,[1566]
Hem door het wieroockvat in 't spel verschalcken wou,
Wanneerze, hant aen hant, den blinden om zou draeien,
En hy den wieroockgeur met haer den Godt toezwaeien,
Ten schimp van Arons dienst, waerop de maght van 't lant[1570]
De feest besluiten door het klappen in de hant:[1571]
Maer anders ging het, en dat blyspel voor de grooten
Wert met hun treurspel al t'afgrijsselijck besloten.

1543 *ging middelbaer:* dit slaat op de toonhoogte: was niet te hoog en niet te laag (*Ned. Wdb.* IX, 672).
1544 *De kerckgenootschap:* het gezelschap in de tempel.
1545 *De kerckgalm:* de weerkaatsing tegen de tempel-wanden.
1546 *groeien by:* luider worden door; *om:* rond.
1550 *Daer:* waar; *leunt aen:* gebouwd is tegen.
1551 *En* (waar); *schrickelijck:* ontzettend groot, indrukwekkend.
1555 *bewust van:* innerlik verzekerd van.
1556 *afgeterght:* door aanhoudend tergen tot het uiterste gedreven (*Ned. Wdb.* I, 1644); *in 't licht zou komen uitgeborsten:* plotseling aan het licht zou komen.
1558 *vast:* voortdurend.
1559 *vermast van:* geheel gevuld met.
1561 *door het dack:* Vondel stelt zich waarschijnlik een koepelvormig gebouw voor, van boven open, en rondom van een drietal galerijen (*ommegangen*) voorzien.
1563 *een ontelbaerheit:* een ontelbare menigte.
1564 *buick:* romp.
1565 *opgespannen:* in uiterste spanning (*Ned. Wdb.* XI, 1226).
1566 *luttel trou:* bedrieglik.
1570 *Arons dienst:* de Joodse godsdienst; *de maght van 't lant:* de machtigsten, aanzienliksten.
1571 *De feest:* in Zuid-Ned. taal vrouwelik.

R e y :
Wy schricken voor het endt des treurspels, nu 't genaeckt.

B o d e :
Hy staet in 't midden der pylaeren, brant en blaeckt
Van eenen hoogen geest, een godtheit, een vermogen,
Een grooter sterckte dan hem korts was uitgetogen.[1577]
De blinde vorst vertreckt zijn winckbraeu, knarssetant,
Schijnt zelf een fiere leeu, die eene wijl aen bant,
En ongenezen van zijn korts ontfange wonden,
Het hooft schudt, los ruckt wat hem terghde, en hiel gebonden,
En zoo vervaerlijck brult, dat al wat daer omtrent
Zich houdt zijn dootverf zet, en 't haer zet overendt.[1583]
Het haer om Samsons hooft scheen haestigh aen te wassen.
Hy hief zijn hooft heel trots om hoogh naer 's hemels assen,[1585]
En riep: mijn Godt, mijn Godt, vaer neder: ruck beneên.[1586]
Nu hanthaef uwen naem. hereisch den Filisteen[1587]
Onze oogen. nu is 't tijt uw kracht in ons te baeren.[1588]
Zoo ruckt hy kruisgewys de beide hooftpylaeren[1589]
Met bey zijne armen datze buigen overeen.[1590]
Hy roept: mijn ziel, nu sterf met al de Filisteen.
Zoo ras houvasten, balck, en dack, en galeryen[1592]
Hun steunsel wort ontruckt, ontzet van alle zyen,[1593]
Verkiezen zwaerte en last van menschen en gesticht
Het middelpunt om laegh. de zon schijnt met haer licht[1594-95]
Te rug te vaeren. dat geschrey van doode volcken[1596]
En hallef levenden vaert op in dicke wolcken[1597]
Van stof, en assche, en puin. de gront der aerde loeit,
En davert van dien smack. 't gerucht slaet voort, en groeit[1599]
Door dal en duinen aen. gansch Gaze raeckt aen 't hollen.[1600]
De reuzen in 't geberght zien uit, en wat gezwollen[1601]
Van hovaerdye op dees triomffeest roemt en stoft
Ontzinckt de moedt, zoo laegh als Dagon nederploft,
Begraven onder puin met beckeneel en schedel.[1604]

1577 *korts:* kort te voren (vgl. 1580); *uitgetogen:* onttrokken, ontnomen.
1583 *zich houdt:* zich ophoudt, zich bevindt; zijn *dootverf zet:* dadelik verbleekt.
1585 *'s hemels assen:* het hemelgewelf (oorspr. de as waar het gewelf om draait).
1586 *vaer:* kom; *ruck beneên:* kom snel omlaag.
1587 *hereisch:* vraag terug van.
1588 *baeren:* tonen.
1589 *kruisgewys:* met wijd uitgespreide armen. Mogelik zinspeling op Christus, van wie Samson de prototype is (vgl. vs. 1675 vlg.).
1590 *overeen:* over elkaar, naar elkaar toe.
1592 *houvasten:* ijzeren bouten of krammen (*Ned. Wdb.* VI, 1192).
1593 *ontzet:* uit hun verband gerukt.
1594-95 *Verkiezen het middelpunt:* storten naar het midden; *zwaerte en last van menschen en gesticht:* de zware massa mensen en tempelmuren.
1596 *Terug te vaeren:* achteruit te gaan (van schrik).
1597 *vaert op:* stijgt op.
1599 *'t gerucht slaet voort:* het geraas verbreidt zich snel.
1600 *raeckt aen 't hollen:* komt in beroering.
1601 *wat:* ieder die.
1604 *beckeneel:* synoniem van *schedel*.

1605 Een zelve graf bestulpt hier edel, en onedel.[1605]

1605 *Een zelve:* een zelfde; *bestulpt:* bedekt.

De staet des Filistijns, die 't hooft ten hemel stack,
Kreegh nu door Samsons val zoo schrickelijck een' krack,
En nederlaegh, als noit voorheene in al zijn leven.
Het is'er teffens al met eenen slagh gebleven.[1609]
De wreecker, afgemat van 't jammer, dat hy leê,[1610]
Nam al de vyanden op zijne tanden meê.[1611]

R e y :
Gy zijt geluckigh, die ontglipt dit mooght vertellen.[1612]

B o d e :
Ick hing aen een' pylaer, alreede aen 't overhellen,
En zagh van boven al dit deerlijck schouspel aen,
Bescheidelijcker toen het stuiven was vergaen;[1615]
Geplet, en half geplet, en hals en been gebroken,
Het bloet en puin gemengt, de bleecke geesten spoocken[1617]
En waeren om den romp, of doot, of hallef doot.
Dees rept den arm noch, die vertreckt zijn been in noodt:[1619]
Een ander zieltooght vast: een ander onder 't kermen[1620]
Komt onder uit het puin opdondren. schenckels, darmen,[1621]
En hooft, en ingewant, een misselijck beslagh,[1622]
Door een gemengt, en vleesch, en been, en brein den dagh[1623]
Bezwalcken met een lucht, die haest een pest zal baeren.[1624]
Het volck, van overal toeschietende op dees maeren,
Geraeckt in oorlogh, elck om zijn verwant, en bloet.[1626]
Het bloedigh puin wort om en wederom gewroet.
De doôn begruist, gekneust, zijn naulijx t'onderscheien.[1628]
Dat handenwringen, dat gekerm, dat deerlijck schreien[1629]
Is onverdraeghelijck. zy kennenze aen 't gewaet,[1630]
Zoo 't aenzicht is geschent, of heel, of half. men slaet
Lidtekens gade, of let op ieders kunne, of jaeren.[1631-32]

R e y :
En weet noch zaeghtge niet hoe Samson is gevaeren?

B o d e :

1609 *teffens al:* alles tegelijk.
1610 *jammer:* ellende.
1611 *op zijne tanden:* beeld van een wild dier dat zijn prooi verscheurt.
1612 *ontglipt:* ontkomen aan de ramp; *mooght:* kunt.
1615 *Bescheidelijcker:* duideliker te onderscheiden.
1617 *de bleecke geesten:* de zielen, reeds uit het lichaam geweken en op het punt van te scheiden.
1619 *rept:* beweegt; *in noodt:* in stervensnood.
1620 *vast:* nog.
1621 *opdondren:* plotseling opdagen.
1622 *een misselijck beslagh:* een zonderling vochtig mengsel (*Ned. Wdb.* II, 2027).
1623 *den dagh:* de lichte atmosfeer.
1624 *Bezwalcken:* verontreinigen (oorspr. door rook of nevel verduisteren, bezoedelen, *Ned. Wdb.* II, 2509); *haest:* weldra; *baeren:* voortbrengen, veroorzaken.
1626 *bloet:* bloedverwant.
1628 *begruist:* bevuild.
1629 *deerlijck:* deerniswekkend.
1630 *kennen:* herkennen.
1631-32 *slaet gade:* geeft acht, zoekt naar; *kunne:* sekse.

Het schijnt een zwaere steen heeft hem het hart geplet,

En van verdriet verlost. men heeft het lijck gezet
In eene rosbaer, uit ontzagh voor uw Hebreeuwen:
Want om een' dooden leeu zoo menigh duizent leeuwen
Te tergen vint de stadt, in rouw, nu ongeraên.
Men weet de vorst had u zijne uitvaert toegestaen.
Men zal de rosbaer nu hier brengen, zonder beiden.[1640]
Gy mooght, belieft het u, het doode lijck geleiden[1641]
Ter hofpoort achter uit, om zoo d'onstelde straet[1642]
Te mijden, en 't gerucht des volx, verkropt van haet.[1643]

BLOETVRIENDEN. REY. FADAËL.

B l o e t v r i e n d e n :
Wy wensten noch voor 't lest den dooden helt t'aenschouwen:
Maer zienwe ginder niet een schaer Hebreeusche vrouwen?

R e y :
Ter goeder uure komt gy hier met ons by een,[1646]
Om d'uitvaert van uw bloet met uwen rou te kleên.[1647]
Daer komt de rosbaer. zetze een wijl op 't kerckhof neder,
By deze haege. och, och, hoe keert de lantvooght weder,
Heel anders dan hy korts te velde ging om roof[1650]
Te haelen voor de vuist op 't Heidensch ongeloof![1651]
Wy trocken herwaert aen, of wy hem spreecken moghten,[1652]
En hoerende hoe vroom hy zich had vry gevochten,[1653]
Door zulck een schoone wraeck, zoo komen wy in stê
Ter uitvaert van zijn lijck. nu laet ons eene bê
Uitstorten, op dat Godt het lijck en ons bewaere,
Terwijl al 't volck zich geeft naer Gaze op deze maere.[1657]

F a d a ë l :
Gy zoons en dochters van aertsvader Abraham,[1658]
Verschrickt niet: 't is om u dat ick van boven quam.
Gy ziet hier Fadaël, gedaelt uit 's hemels poorte.
'k Heb Samsons ouderen gespelt van zijn geboorte,[1661]
En hoe d'onvruchtbre noch zou baeren eenen zoon,
Van moeders lichaem af verlooft aen 's hemels kroon,[1663]
Hoe nimmer scheermes zou zijn hooft en haer ontwijden,

1640 *zonder beiden:* onverwijld.
1641 *lijck:* lichaam.
1642 *onstelde:* in beroering geraakte.
1643 *'t gerucht des volx:* het luidruchtig geworden, oproerige volk; *verkropt van haet:* overvol van haat, wraakzuchtig.
1646 *Ter goeder uure:* op het juiste ogenblik.
1647 *met uwen rou te kleên:* met uw rouwbetoon te omgeven, te eren.
1650 *korts:* kort geleden; *roof:* buit.
1651 *voor de vuist:* openlik optredend (vgl. *Gijsbreght*, vs. 101; deel 3, blz. 533).
1652 *of:* in de hoop dat.
1653 *vroom:* dapper.
1657 *zich geeft:* zich begeeft.
1658 *Fadaël* is Samson's beschermengel.
1661 *gespelt van;* de voorspelling gedaan van.
1663 *verlooft aen:* door een gelofte verbonden, gewijd aan.

1665 Geen wijn zijn tong; hy sterck al 't stamhuis trou bevrijden

Voor 't Filistijnsch gewelt. nu heeft de helt Godts wraeck
Stantvastigh uitgevoert, uit yver voor Godts zaeck.
Zijn doodt bedroeve u niet. de geest, bevrijt van kommer
En 's lichaems blintheit, waert gerust in koele en zoete lommer[1669]
By d'oude helden, hem grootdaedigh voorgetreên.[1670]
Na twalefhondert jaer, door alle starren heen
Om hoogh gevoert, zal hy zijn faem hier op den wagen[1672]
Gezeten, onder al Godts Heiligen zien draegen,
Omvoeren in triomf, wanneer men klaer verstaet[1674]
Hoe 't voorbeelt van zijn doot en leven doorgaens slaet
Op een' verlosser, van Godts Geest, als hy gedreven,[1675-76]
Die stervende den Doot den dootsteeck noch zal geven,[1677]
En door een zachter wet elx hart van wraecke ontlast,
Een wet van liefde, daer de hooghste kroon op past.
Gy zult by 's vaders lijck zijn grafstê heerlijck bouwen,[1680]
En op den zerck des zoons dit grafschrift laeten houwen:
Hier rust helt Samson, die Godts volck beschutten kon.
Wat helt? die stervende den Filistijn verwon.
Staet op, en volght mijn spoor terstont met deze bare.
Ick decke u met een wolck, dat niemant u bezwaere.[1685]
De muilen aen de poort staen reede, en by der hant.
Voort voort. 't is tijt dat gy hen in de lijckbaer spant.

R e y :
Och gave Godt dat een verlosser moght verschijnen,
Die grooter vyanden dan alle Filistijnen
Verdelghde door de maght en nadruck van zijn doot.[1690]
Wy brengen op dien wensch dit lijck in 's vaders schoot.

1669 *waert gerust:* gaat rond, vertoeft in vrede; *zoete:* liefelike.
1670 *grootdaedigh:* dapper.
1672 *wagen:* de triomfwagen (vgl. vs. 1674).
1674 *klaer verstaet:* duidelik begrijpt.
1675-76 *doorgaens slaet op:* doorloopend, in alle opzichten wijst op, een voorbereiding is van; *van:* door.
1677 die door zijn sterven de dood zal overwinnen.
1680 *heerlijck:* luisterrijk.
1685 *bezwaere:* lastig valle.
1690 *nadruck:* gewichtige betekenis.

Samsons grafschrift.

[1] *Samson, door duizent wonderdaden befaemt, en zelf niet dan een enckele*
[2] *wonderdaet, rust gesloten in dezen marmersteen: want hy wort van zijnen*
[3] *geboorte-engel, als een wonderwerck voorspelt, van eene onvruchtbaere*
[4] *moeder ontfangen, en geboren tot 's volx verlossinge, door eenen wonder-*
[5] *baeren geest des heeren in wonderdaeden gesterckt, scheurt eenen brullen-*
[6] *den leeu in stucken, verslaet alleen dertigh Askalonners met zijne handen,*
[7] *knoopt de vossen, staert aen staert, met vierwerck aen een, steeckt den brant*
[8] *in het koren der Filistijnen, treft den vyant met geweldige nederlaegen,*
[9] *breeckt zijne stercke banden, gebruickt een ezels kinnebacken, als eene*
[10] *knods, verslaet'er duizent mannen mede, en benaut van dorst, laet*
[11] *hier een versche bronader uit springen, leght de poorten van Gaza op*
[12] *zijne schouders, en draeghtze te Hebron op den bergh, breeckt zeven*
[13] *taeie zeelen, als spinnewebben, en die wijze en stercke helt wort*
[14] *ten leste van een weerloze vrouwe bedrogen, en gevangen*
[15] *van zijne vyanden te Gaza gevoert, daer hy, ten spee-*
[16] *le en schimp misbruickt, de kolommen van Dagons*
[17] *kercke ommeruckt, en veele duizent vyanden*
[18] *met zich in het puin over-*
[19] *stulpt.*

[Gedichten]

Ter bruilofte van den heere Cornelis Backer, Raet en schepen; en Mejoffer Katharina Raye.[aant.*]

VIVITE FELICES.

1. *Bruiloftsgalm.*

Wie noit proefde wat een vrouwe,[1]
  En haer vrientschap waerdigh is,[2]
Noit den mont van zijn getrouwe
  Kuste, suft in duisternis,[4]
Van een' dicken damp betogen;[5]
  Als een blinde, zonder zon;
Zonder in het licht der oogen,
  d'Aengenaeme minnebron,
Zich te spieglen, zoet te grieven.[9]
Wat 's een leven zonder licht?
Wat 's gedeeltheit van gelieven?[11]
  Wat quetst zoeter dan de schicht[12]
Van de suickerzoete minne,
's Weerelts groote koninginne?

1. *Wedergalm.*

BACKER zoude u dit ontvouwen,
  Die, versteecken van dien schat,[16]
Weet van trouwen, en onttrouwen,[17]
  Droef alleen en eenzaem zat,
Vol zwaermoedige gedachten.
Och, wat mist zijn hart al troost,
Wat al vriendelijcke nachten,
  Daer het niet dan zuchtjes loost![22]

* Van 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas* 1660, blz. 556. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* III, vs. 493, betekent: Leeft gelukkig.
Cornelis Backer (1633-1681) trouwde 2 Maart 1660 zijn tweede vrouw Catherine Raye (1641-1712), dochter van Jehan Raye van Antwerpen (Elias: *De Vroedschap van Amsterdam*).
1 *proefde:* ervoer.
2 *waerdigh:* waard.
4 *suft:* zit lusteloos.
5 *betogen van:* bedekt met.
9 *zoet te grieven:* liefelike minnepijn te veroorzaken.
11 *gedeeltheit:* het gescheiden zijn.
12 *schicht:* pijl.
16 *versteecken van:* beroofd van.
17 *onttrouwen:* het breken van de huweliksband door de dood (in deze betekenis niet in 't *Ned. Wdb.*).
22 *Daer:* terwijl.

Hy opschietende uit zijn droomen[23]
Grijpt de schaduw van zijn ga;
Ofze hem te hulp wou komen,
Uit medoogen, en gena:
Maer zy glipt hem door zijne armen.
Zy gaet glippen: hy blijft kermen.[24-28]

2. *Bruiloftsgalm.*

Venus quam hier op van verre
Hem uit gunst verbeelden dat[30]
Hy noch eene flonckerstarre
Aen haer' derden hemel had.[31-32]
Zy vermaent hem op te waecken,[33]
Niet te smilten van verdriet,[34]
Liever in haer vier te blaecken:[35]
En hy hoort een vrolijck liet
Troostlijck spellen in zijn droomen[37]
Dat hy haest ontmoeten zou[38]
Een, die hem wil willekomen,
Als voorheen zijne eerste trouw,[40]
Voor het breecken van die keten.
Lief, na leedt, helpt leedt vergeeten.

2. *Wedergalm.*

Op een voorspel, zoo gezegent,[43]
Wort hy van 't gewenschte goet,[44]
Hem beschoren, heusch bejegent,[45]
En gevoelt een' nieuwen gloet
't Hart ontvoncken van die schoone,
Liefelijcker dan de May,
Aller maeghden bloeme en kroone.
Raet, wie was 't? de schoone R A Y ,
Schoon van aengebore zeden,[51]
En vernuft, en wat een maeght,
In haer levens lent getreden,
Als een' geur en bloessem draeght,
Die eene eedle vrucht beloven,

23 *opschietende uit:* plotseling ontwakende uit.
24-28 *schaduw:* schim. Herinnering aan de *Aeneïs* II, vs. 770 vlg.
30 *gunst:* genegenheid; *verbeelden:* voor zijn verbeelding oproepen.
31-32 *haer' derden hemel:* de derde van de zeven hemelen, als plaats van het sterrebeeld Venus. Met de *flonckerstarre* is de toekomstige geliefde bedoeld.
33 *op te waecken:* wakker te worden.
34 *smilten:* wegkwijnen.
35 *vier:* liefdegloed.
37 *Troostlijck spellen:* tot zijn troost voorspellen.
38 *haest:* weldra.
40 *trouw:* echtgenote.
43 Als gevolg van een voorspelling die zoveel zegen beloofde.
44 *van 't gewenschte goet:* door de geliefde naar wie hij verlangde.
45 *beschoren:* toebedacht; *heusch:* vriendelik.
51 *van:* door.

D'eer en 't puick van Aemstels hoven.[56]

56 *hoven:* tuinen.

*

3. *Bruiloftsgalm.*

Moght ick hier een toon op zetten[57]
Hoe de helt ten reie ging,[58]
Toen hy, onder Venus wetten,[59]
Hoop van zijne R A Y ontfing,
'k Zou mijn bruiloftsmaet vercieren,[61]
Met de zeden van de bruit,
En haer voncken, en haer zwieren.[63]
'k Zou twee snaeren van mijn luit
Op een toon van liefde trecken:[65]
En men zouze mont aen mont
Zien, als tortels, treckebecken,
Uit een' ongeveinsden gront.[68]
Jammer waer 't dien gloet te blussen.
Al de werelt hangt aen 't kussen.[70]

3. *Wedergalm.*

Kust dan dat wy 't hooren klappen,
O gelieven, eens van aert.
Laet de liefde noit verslappen.
Kussen is een weêrkus waert.
Luickt dus op, gelijck de lente,[75]
Na het doien van het ijs.
Backer, zet u zelfs op rente.[77]
't Is een deun naer d'oude wijs,[78]
Op het outste feest gezongen,
Uit een simple onnozelheit,[79-80]
Van natuur hier toe gedrongen,[81]
Daerze zonder onderscheit,[82]
Zoenen, wederzoentjes prachen.[83]

* TEKSTKRITIEK: in de oude druk vs. 77 staat foutief Wacker.
57 *hier een toon op zetten:* hierin aanleiding vinden tot een lied.
58 *ten reie:* ten dans. Waarschijnlik schuilt in *reie* een woordspeling met de naam van de bruid.
59 *onder Venus wetten:* gehoorzamende aan de liefdedrang.
61 *bruiloftsmaet:* bruiloftslied.
63 *voncken:* schitterende blik; *zwieren:* bevalligheid.
65 *Op één toon trecken:* op dezelfde toon stemmen, d.w.z. de harmoniese samenstemming van de geliefden bezingen (vgl. 72).
68 *Uit een' ongeveinsden gront:* met volkomen oprechtheid.
70 Het voortbestaan van de wereld is afhankelik van de liefde.
75 *Luickt op:* ontluikt.
77 *zet u zelfs op rente:* zorgt voor nakomelingen (*zelfs:* zelf).
78 *deun:* lied.
79-80 *het outste feest:* de bruiloft van Adam en Eva, d.w.z. liefde en huwelik zijn zo oud als de wereld en komen voort uit een onschuldige menselike neiging, waarvoor niemand zich behoeft te schamen, uit *simple onnozelheit*.
81 *Van:* door.
82 *Daer:* waar.
83 *prachen:* bedelen.

Ziet eens hoe de speelnoots lachen.[84]

J. V. VONDEL.

84 *de speelnoots:* de vriendinnen die de bruid uitgeleide doen naar het bruidsvertrek.

Op het Iaergetyde van Mevrouwe Anna van Hoorn, Gemaelinne van den weledelen heere Cornelis van Vlooswyck, aant. *

Heere van Vlooswyck, Diemerbroek &c. Burgermeester en Raet van Amsterdam.

D'oorloghspoort stont juist op 't sluiten
Aen den oever van het Schelt,[1-2]
Alle velden trocken buiten,
Daer de koude ontdoit en smelt,[4]
't Groene kleet aen, langs het water
Van den klaeren Aemstelvliet,
En de leeurick met geschater
Uit de wey ten hemel schiet,
Daer de Ram quam met zijn' horen
't Heck' oprammen van de lent;[9-10]
Toen de schoonheit wiert geboren,
A N N A , waerdigh toegekent[12]
Namaels, om de schoone voncken[13]
Van natuur haer toebetrout,[14]
Boven anderen te proncken
Met den appel, root van gout;[16]
Toen helt V L O O S W Y C K sloegh aen 't minnen,[17]
Zy alleen zyn hart bezat,
Hy, om haere gunst te winnen,
Al de jofferschap vergat,
En zich oefende in zijn wapen,
Aen den Maeskant, en den Rijn,[21-22]
Zonder oit gerust te slaepen,

* Van 1660. - Volgens de tekst in de *Hollantsche Parnas* 1660, blz. 580. Zie over dit echtpaar deel 8, blz. 771.

1-2 Te Antwerpen werden juist toebereidselen gemaakt om het Twaalfjarig Bestand te sluiten. (Zinspeling op het sluiten van de tempel van Mars te Rome, als er vrede was). Dit had plaats de 9de April 1609; Anna werd geboren 5 Maart 1608, tijdens de lange voorbereiding dus.

4 *Daer:* waar.

9-10 Op 21 Maart staat de zon in het teken van de ram. Woordspeling met *oprammen:* open rammeien.

12 *waerdigh toegekent:* waardig gekeurd.

13 *Namaels:* later, volwassen geworden; *voncken:* schitterende ogen.

14 *Van:* door.

16 *den appel root van gout:* zinspeling op de appel, door Paris aan de schoonste der drie godinnen geschonken.

17 *sloegh aen 't minnen:* plotseling verliefd werd.

21-22 Vgl. 30-31. Vlooswyck blijkt dus onder Frederik Hendrik gestreden te hebben.

Of haer wijze en eerbre schyn[24]
Quam zich in den droom vertoogen[25]
Daerze, als levend, voor hem stont,
Met den diamant in d'oogen,[27]
En dien lieven rozemont,
Met haer levendige zwieren,[29]
Daer hy met den Ryngraef lagh,
Onder Frederix banieren,
En, in 't ryzen van den dagh,
Hoopte op een' gewenschten zegen,
Die hem na ten deele viel,[34]
Toen hy zynen Riddersdegen
Neêrley voor zyn halve ziel,[36]
Aen het outer van haer voeten,
Zy genadigh haeren helt
Endtlijck quam met weêrmin groeten,
Die zyn slaverny vergelt.[40]
Nu, na twee paer dertien jaeren[41]
Van haer leven, looftze bly
Met haere eedle keele en snaeren
Godt, die haeren heer aen 't Y
Zegent onder 't wijs regeeren,
Twee paer lieve kinders geeft,[46]
Die om stryt hunne ouders eeren,
Daer der oudren hart in leeft.[48]
ANNE, ontfang dit jaergetyde,[49]
Dat myn zoete zanggodin[50]
Uw geboorte eerbiedigh wydde.
Leef zoo jaeren uit en in.

Den 5 van Lentemaent, MDCLX.

24 *schyn:* gestalte.
25 *vertoogen:* vertonen.
27 Met haar schitterende blikken.
29 *zwieren:* gelaatstrekken.
34 *na:* later.
36 *zyn halve ziel:* zijn geliefde.
40 Waarin hij vergelding vond voor zijn trouwe dienst als minnaar.
41 Op 10 Des. 1634 was het huwelik gesloten.
46 *Twee paer*, nl. Cornelia, Nicolaas (zie deel 8, blz. 570), Joan en Margaretha (zie hierachter 't gedicht *Opvaert*).
48 *Daer in:* in welke.
49 *jaergetyde:* verjaarsgedicht (in deze betekenis niet in 't *Ned. Wdb.*).
50 *zoete:* liefelike.

Scriverius, gravure van I. v. Velde naar de schilderij van Frans Hals

Ter begraefenisse *Van den hooghgeleerden heere*, Peter Schryver.[aant.]
*

HOC VIRTVTIS OPVS.

Nu rust de blintgeleefde SCHRYVER,[1]
Wiens onuitbluschbre letteryver[2]
Ons naliet maetloos schrift, en dicht,[3]
Daer 's mans vernuft en geest uit licht.
Nu rust de vader, die de Muizen,
De zanggodinnen, aen 't verhuizen[5-6]
Uit Griecken, in verlaten schijn,[7]
Ontfing te Leiden aen den Rijn,
En welkomde op zijne eige kosten.[9]
Dat schrijf met gout vry op de posten
Van zijne poorte. wat noch meer?
Nu rust de ronde oprechte heer,[12]
Die Hoogerbeetsen, Barnevelden,
En Grooten, Hollants grootste helden,
Toen al de weerelt hen verliet,
Vervloeckte, en met de voeten stiet,
In hunnen kercker dorst bezoecken,
En spreecken, onder schijn van boecken,[18]
Waerin zy lazen, versch gedruckt,[19]
Wat valsche rechters, helsch verruckt
Van gout en staetzucht, daeghlijx brouden,[20-21]
Om 't leeushof by den toom te houden,[22]
In eene ondraeghbre slaverny.

* Van 1660. - Volgens de tekst van de uitgave in plano (Unger no. 601). Het motto, ontleend aan *Aeneis* X, 468, betekent: dit is het werk der deugd.
Pieter Hendricksz. Schryver, alias Petrus Scriverius, werd geboren te Haarlem (12 Jan. 1576), leefde ambteloos te Leiden en stierf 30 April 1660 te Oudewater. Vgl. deel 2, blz. 759.
1 *blintgeleefde:* die na een lang leven de ogen gesloten heeft(?) Van een mogelike blindheid van Scriverius wordt nergens melding gemaakt.
2 *letteryver:* ijver voor de wetenschap.
3 *maetloos schrift:* proza.
5-6 Het rijm *Muizen: verhuizen* wijst m.i. op een *u*-uitspraak van de *ui*.
7 *in verlaten schijn:* in hun toestand van verlatenheid.
9 *op zijne eige kosten:* het dichten kwam hem op een grote boete te staan.
12 *ronde oprechte:* openhartige, rechtschapene.
18 *onder schijn van boecken:* Scriverius had hun drukproeven gezonden met gedichten van Janus Secundus, waartussen heimelik, in verzen, allerlei nieuws ingevoegd was.
19 *versch:* kort te voren.
20-21 *helsch verruckt van:* schandelik meegesleept, verleid door; *gout*(*zucht*) *en staetzucht:* hebzucht en heerszucht.
22 *'t leeushof:* synoniem van Leeuwendael, het gebied van de Hollandse leeuw, de Republiek; *by den toom te houden:* onder hun leiding te houden.

Wat postschrift past hier nu noch by?[24]
Hier leefde, die, in scherpe tijden,[25]
Helt Hoogerbeets in plaet durf snijden,[26]
En kraeien op zijn boet en ban:[27]
Waer blijft de kroon van zulck een' man?[28]
Dat klonck by heeren, en gezanten.
Nu sny 's helts lof met diamanten
Op kristalijn, waeruit elck frisch[31]
Het hart, tot zijn gedachtenis,
Noch rustigh, hem ten prijs, magh laven,[33]
Die 's Gravenhaege met zijn graven
Vereerde, en toonde wie zoo vroegh[34-35]
Den nacht des Heidendoms verjoegh.[36]
Zoo werde 't lijck des mans gezoncken.[37]
De zerck magh met dit wapen proncken.[38]

J. V. VONDEL.

t'Amsterdam, voor de Weduwe van *Abraham de Wees*, 1660.

24 *postschrift:* opschrift op de post (vgl. vs. 10). De volgende verzen vermelden dus het opschrift dat V. hem toedacht.
25 *scherpe tijden:* tijden van heftige burgertwist.
26 Vgl. vs. 9. Feitelik had Schryver het portret van Hoogerbeets in kopergravure met een bijschrift uitgegeven.
27 En luide durfde uitroepen, op straffe van vonnis en boete.
28 Met deze vraag eindigde Scriverius' Latijnse bijschrift.
31 *Op kristalijn:* op een roemer gegraveerd, naar zeventiende-eeuwse gewoonte.
33 *rustigh:* met een kloeke dronk.
34-35 Scriverius is de schrijver van de *Origines Hollandiae et Vestfrisiae* (Haarlem 1650), dat met een bijvoegsel uit de *Batavia Illustrata* vertaald is als *Beschrijvinge van al de graven van Holland, Zeeland en Vriesland*, enz. (1665-1669).
36 d.w.z. het Christendom hier te lande vestigde.
37 *werde:* moge worden: *gezoncken:* in het graf neergelaten.
38 *dit wapen:* dit eerbewijs.

Op d'afbeeldinge van koningklijcke Majesteit Karel Stuart[aant.*]

Den tweeden Koning van Groot Britanje, Vranckrijck en Yrlant. Voor zijn Vorstelijcke genade prins Maurits door Ovens geschildert.

Multum ille & terris jactatus, & alto.

Dit's KAREL, zonder helm voor Maurits afgemaelt.
Waerom, naerdien de helt het harnas aen dorst schieten?[2]
Hy staet reisvaerdigh, om te Londen ingehaelt,
Naer zijn gebeên by Godt, nu zonder bloetvergieten,[4]
Na lange ballingschap, het wettigh erf te kleên,[4-5]

* Van 1660. - Volgens de tekst van de uitgave in plano (Unger no. 602). Het motto, ontleend aan *Aeneïs* I, 3 betekent: hij werd menigmaal ter zee en te land heen en weer geslingerd. Zie over deze schilderij: Dr. Harry Schmidt, JURGEN OVENS, Kiel [1922], blz. 197 en 279.

Nadat Engeland 8 Mei 1660 Karel Stuart tot koning had uitgeroepen, ruimden onze Staten het huis van Johan Maurits te 's-Gravenhage (het tegenwoordige Mauritshuis) voor hem in. Hier kwamen de Engelse afgevaardigden de koning huldigen. Johan Maurits placht sedert te zeggen: 'In mijn huis is Karel II koning geworden'. Om een aandenken aan deze eer te hebben - de Staten waren gastheer, niet Johan Maurits - liet deze de koning door Ovens schilderen (Zie L. Driesen, *Leben des Fürsten Johann Moritz van Nassau-Siegen*, Berlin 1849. blz. 233-234). Dit moet in Mei gebeurd zijn, want 26 Mei landde Karel II te Dover.

2 *naerdien:* aangezien.

4 *Naer:* volgens, als vervulling van.

4-5 Van Lennep merkte op, dat deze verzen overeenkomen met de Declaratie van Karel, gedagtekend Breda, 21 April 1660. Zie *De Gedenckwaerdige Historie van Karel de II, verciert met de Hollandtsche Lauwerkrans, gevlochten van de voornaemste Hollantsche Poëten* (Amsterdam, 1660, blz. 149); *het wettigh erf te kleên:* de heerschappij over het rijk, dat hem wettig toekwam, te aanvaarden.

En 't lijck des Vaders, al te godtloos en verwaten,
Op 't moortschavot van 't hof, gevloeckt, gedoemt, getreên,
Het graf te wijden, met den rouw der onderzaeten,[6-8]
Door Godts gehengenis te jammerlijck verruckt[9]
Tot zulck een' vadermoort, waerom zy zich beklaegen,[10]
Gena verzoecken by den hooghsten, en bedruckt
Den zoon genaecken, of hy 's hemels roede en plaegen[12]
Zich wou gewaerdigen door zijn bermhartigheit[13]
Te keeren van den hals der uitgeputte rijcken.[14]
Zoo zeegne d'eeuwige de jonge Majesteit,
Wiens goetheit hen verbidt, na zoo veele ongelijcken,[16]
En duizent dooden met gedult in noot bezuurt.[17]
Dat is een kroon, die gout en diamant verduurt.[18]

J. V. VONDEL.

t'Amsterdam, voor de weduwe van *Abraham de Wees*, op den Middeldam. 1660.

6-8 *'t lijck des Vaders .... Het graf te wijden:* aan het ontwijde lijk een eervolle begrafenis te bezorgen(?); *verwaten:* op vloekwaardige wijze; *van:* door; *rouw:* smart.
9 *gehengenis:* toelating; *te:* zeer; *verruckt:* meegesleept.
10 *waerom zy zich beklaegen:* waarvan zij berouw hebben.
12 *genaecken: of:* nader treden, in de hoop dat.
13 *zich wou verwaerdigen:* zoo genadig wilde zijn.
14 *keeren:* afwenden.
16 *hen verbidt:* door zijn gebeden genade voor hen verwerft; *ongelijcken:* aangedaan onrecht.
17 *met gedult bezuurt:* lijdzaam, maar smartelik verdragen.
18 *verduurt:* duurzamer is dan.

Opgang Van Karel Stuart
den tweeden Koning van groot Britanje, Vranckrijck en Yrlant.[aant.*]

IN MELIVS REFERET.

De nachtegael heft schooner aen te zingen,
Nu S T U A R T rijst veel schooner uit den nacht
Van misverstant; en allerhande dingen[3]
Zijn verwe geeft met grooter glans en kracht.[4]
Hy voert, als 't licht, den dagh aen met vier paerden,[5]
En straelen van vier kroonen om zijn hooft,[6]
Die van den glans der oudren niet veraerden,[7]
Een' glans, die 't licht der koningen verdooft;[8]
Een' glans, wien d'eeu des grooten Alexanders
Magh heugen, en ontluistert stam by stam,[9-10]
Die, brommende op den schilt van jonger standers,[11]
Zijn' oirsprong uit het bloet der Gotten nam.
Wat zegge ick? liet dees zon in 't onderdaelen,
Toen zy het paert des avonts dreef te wet,[13-14]
In 't water niet veel luisters van haer straelen,
Terwijlze sliep in Thetis schoot en bedt?
Neen zeker, toen zy flaeu scheen, en bezweken[17]

* Van 1660. - Volgens de tekst van de afzonderlijke uitgave in plano (Unger no. 603). Het motto ontleend aan *Aeneïs* I, 281, betekent: zal tot beter inzicht komen, waarbij in dit verband als subject te denken is: het Engelse volk.
Amsterdam zond aan Karel II na zijn verheffing tot koning (zie het vorige gedicht) een deputatie om hem geluk te wensen en uit te nodigen tot een bezoek aan Amsterdam vóór zijn vertrek teneinde daar feestelik te worden ontvangen. In opdracht van burgemeesters schreef Vondel dit gedicht, dat uit naam van burgemeesters de koning bij deze ontvangst zou worden aangeboden, maar dat niet tot zijn recht is gekomen, daar Karel het hem verzochte bezoek niet heeft gebracht. Zie Schillings, *Vondel en de regeerders van Amsterdam*, Amsterdam 1917, blz. 78.

3 *misverstant:* onenigheid, burgeroorlog.

4 *verwe:* kleur.

5 *'t licht:* de zon, als zonnewagen, door een vierspan getrokken.

6 *vier kroonen:* van Engeland, Schotland, Ierland en van Frankrijk, van welk land de Engelse vorsten zich sedert Hendrik V ook koning noemden.

7 *oudren:* voorouders; *niet veraerden van:* niet onderdoen voor.

8 *verdooft:* overschittert.

9-10 Vondel laat het stamhuis van de Stuarts dus opklimmen tot de tijd van Alexander de Grote, en menige andere stam overwinnen (*ontluisteren*).

11 *brommende op:* pronkende met. De bedoeling schijnt te zijn dat in het wapenschild ook jongere bestanddelen opgenomen waren, maar dat de oorsprong ligt in de vroeg-Germaanse tijd. *Gotten* (Goten) is dan de verzamelnaam voor Germanen (in deel 3, blz. 379, gebruikt V. het voor de Zweden).

13-14 *dees zou:* Karel; *dreef te wet:* deed neerdalen in de Westelike zee, bij de zeegodin *Thetis* (vs. 16).

17 *flaeu scheen:* weinig licht verspreidde.

Op onze kim, ley zy haer licht niet af.[18]
Zy daelde om eens veel stercker aen te breecken,
Al schreide Arkadje, als ofze zonck in 't graf.[20]
Nu vliên verbaesde en ydele geruchten,[21]
Harpy en Sfinx, gebroetsels van den nacht.[22]
De zeepest, zee-en-lantgedroghten vlughten.
Het oproer van de hel verloopt zijn wacht.[24]
Wie jaeghtze dus, van schrick en angst bezeten?[25]
Wat vreezenze, dewijl haer niemant jaeght?
Geen vlughteling ontvlught het boos geweeten,
Den gier, den worm, die 't hart verpickt, en knaeght.[28]
Voor 's konings komste en wagen zweeft Genade,
Rechtvaerdigheit, en Liefde, en Burgerpais,[30]
Vier engelen in zuiveren gewade,[31]
Zoo lang verwacht in 't Engelsche palais.
Hoe rieckt die lucht van lelien, en rozen,[33]
De bloemen van 't geheilighde geslacht,[34]
Ten rijxtroon van den hemel uitgekozen,[35]
Gezalft, gekroont, gehanthaeft in zijn kracht!
Het Parlement komt eerst den koning eeren,
't Gekroonde hooft, waer van hunne eer begint.
Britanje, als 't plagh, begint te triomfeeren.
d'Eenhoren bruischt door 't zeegroen heen voor wint.[40]
Nu groeien Y, en Teems, dees stadt, en Londen.[41]
Godts zegen, als een horen, rijck van vrucht,[42]
Stort in den schoot der steên, door trou verbonden,
Verbont waer voor de vloeck der welvaert vlught.[44]
De bloetbant van Oranje en groot Britanje[45]
Geeft hoope dat, der bontgenooten bant
Bevestight, elck van beide, op zijn kampanje,[47]

18 *Op onze kim:* nl. hier te lande, in ballingschap.
20 nl. toen het oude Arcadië voor het eerst een zonsondergang aanschouwde. Zie *Leeuwendalers*, vs. 1666-1677 (deel 5, blz. 340).
21 *verbaesde:* verschrikte; *ydele:* loze.
22 *Harpy:* bevuilend (lasterlik) monster.
24 *Het oproer van de hel:* vgl. de 'vermomde Lucifer' in deel 5, blz. 476; *verloopt:* verzuimt, verlaat, door weg te lopen (*Mnl. Wdb.* VIII, 2066).
25 *van:* door.
28 *verpickt:* stuk pikt. Dubbel beeld voor het knagende geweten (vgl. het slot van de *Geuse-vesper*).
30 *Burgerpais:* binnenlandse Vrede.
31 *engelen:* woordspeling met het volgende *Engelsche palais*.
33 *lelien en rozen:* de Franse lelie en de Engelse roos (vgl. deel 5, blz. 162).
34 *'t geheilighde geslacht:* de Stuarts.
35 *van:* door.
40 *d'Eenhoorn:* het fabelachtig dier, als schilddrager van de koninklike wapens van Engeland en Schotland. Het koninklike schip doorklieft voorspoedig de wateren, op weg naar Engeland.
41 *groeien:* genieten, gevoelen zich gelukkig; *dees stadt:* Amsterdam.
42 *horen:* de horen des overvloeds.
44 *de vloeck der welvaert:* het monster dat de welvaart bedreigt.
45 Dit slaat op het huwelik van stadhouder Willem II met Maria, dochter van Karel I; *Bevestight* (zijnde): absolute constructie.
47 *kampanje:* bovenste achterdek van het schip.

Braveeren zal wat zich hier tegens kant.[48]
Het Baltisch meer komt bly de Teems begroeten,[49]

48 *Braveeren:* trotseren.
49 *Het Baltisch meer:* nl. Frederik III van Denemarken (zie deel 8, blz. 611).

Zijn naeste bloet, nu Londen, 's konings hof,[50]
En gansch Europe, aen 't outer van zijn voeten,
Hem wieroocken met geur van zege en lof.
Wat vreest, de stoel des konings, Koppenhaegen[53]
De keten, om den hals der dootsche Sont,[54]
Nu Batavier en Brit de Beltstrant vaegen,[55]
En spreecken met kortouwen uit den mont?[56]
De Wyssel op dees faem komt nederbruissen
In Dantzix schoot met kaenen, zonder tal.[58]
De paertshoef, die den oogst vertradt in Pruissen,[59]
Verlaet de steên en stroomen overal.
Byzansse, dat de rijxgrens van Europe,[61]
En Malte, en Krete, eer trots op hondert steên,[62]
Den doot zwoer, zit versteecken van zijn hoope,[63]
Nu groot Britanje al 't aerdtrijck dunckt te kleen.
De tulbant vreest het rijck, dat eer zijn paerden
Dorst drencken langs den Nyl, en 't roode meer,
Den opgang gaf aen Konstantijns standaerden,
En 't heiligh graf beschermde tot Godts eer.[65-68]
Zoo K A R E L eens de kruisstandaerden plante,
Daer Godt en mensch zijn leste voetstap zet,[70]
Of voor Karthage een' slagh sloegh van Lepante,[71]
Ick volghde op zee zijn grootvaêrs zeetrompet.[69-7272]
Dan schiep ick lust hem in zijn ballingschappen,
Op Maroos draf, te volgen, en een werck[73-74]
Te tekenen, op 't voorbeelt van zijn stappen,
Dat d'eeuwen en den afgront valt te sterck.[76]
Gy zoudt hem zien in 't harrenas verlaeten,[77]

50 *Zijn naeste bloet:* Koning Jacob I van Engeland was in 1589 gehuwd met Anna van Denemarken, zuster van Frederik III.
53 *stoel:* zetel.
54 Zie deel 8, blz. 648 en 766.
55 Zie over de rol van de Brit: deel 8, blz. 649; *vaegen:* van vijanden zuiveren.
56 *kortouwen:* scheepskanonnen.
58 *kaenen:* vrachtschepen (*Ned. Wdb.* VII, 651).
59 *De paertshoef:* nl. van plunderende ruiterbenden.
61 *Byzansse:* de Turken, die in deze tijd invallen deden, in vs. 65 aangeduid als *De tulbant*.
62 *eer:* eertijds. Homerus roemde Kreta om zijn honderd steden.
63 *versteecken van:* beroofd van.
65-68 Onder Richard Leeuwenhart nam Engeland deel aan een kruistocht, maar bij de Nijl en de Rode zee is hij niet geweest.
70 *Daer:* waar; *Godt en mensch:* de God-mens, Christus.
71 *een slagh van Lepante:* in de Griekse haven Lepanto versloeg Don Juan van Oostenrijk in 1571 de Turken.
69-72 Beroep op Karel I om deel te nemen aan de strijd tegen de Turken.
72 *zijn grootvaêrs zeetrompet:* Vondel doelt hier op de Zegezang, door Karels grootvader Jacobus I gedicht der ere van de overwinning bij Lepanto, en door Du Bartas in het Frans vertaald.
73-74 *Dan schiep ick lust:* dan zou ik lust krijgen, zijn daden te verheerliken in een epos, naar het voorbeeld van Vergilius Maro (*op Maroos draf*).
76 *den afgront:* de hel.
77 *verlaeten:* in de steek gelaten.

Met karrabijns, voor 't recht van d'outste kroon,[78]
Vier geven op meineedige soldaeten,[79]
En blixemen door levenden en doôn.

78 *d'outste kroon:* vgl. vs. 8-12.
79 *Vier geven:* schieten.

Gy zoudt hem zien, begrimt van 's doots grimmassen,[81]
Na d'overdrift der wolcken, droef en naer,[82]
Verrijzen uit zijn vaders heilige assen,
Geoffert in den gloet op 't hofaltaer.[84]
Gy zoudt hem zien uit eenen boom herboren,[85]
Op 's vaders troon, al 't rijck voorzien van graen,
En 't hongrigh volck, gespijst met weeligh koren[87]
Uit zijnen schoot, den hollen buick verzaên.[88]
Na 'et missen van zijn kroone en vaders leven,
En wat zijn recht ontweldight wert zoo straf,[90]
Behielt de helt, dat hy 't hun kan vergeven,[91]
Om Godt, die al zijn smaet aen 't kruis vergaf.[92]
Zoo schijnt de May van vreught te quinckeleeren,
Nu *Vlooswijck, Graef, Outshoren, Maerseveen*[94]
De Majesteit des grooten Konings eeren,
Die met zijn' glans het vrye lant bescheen.

J. V. VONDEL.

t'Amsterdam, by de weduwe van *Abraham de Wees*, op den middeldam. 1660.

81 *van 's doots grimmassen:* door de aangrijnzende dood.
82 Nadat de sombere wolken overgedreven waren.
84 *den gloet:* de blakende hartstocht van de burgeroorlog.
85 *uit eenen boom:* zinspeling op de boom waarin Karel zich verscholen had om de nasporingen van de soldaten van het Parlement te ontgaan. Op die boom schreef Jan Vos een gedicht. (Alle de Gedichten 1662, 206).
87 *weeligh:* overvloedig.
88 *hollen:* uitgehongerde.
90 *zijn recht ontweldight:* met geweld ontrukt aan zijn rechtmatige aanspraken; *straf:* streng, wreed.
91 *Behielt de helt:* behield hij het voorrecht.
92 *Om Godt:* ter wille van Christus.
94 Zie blz. 250. *Vlooswijck* (zie deel 8, blz. 771), *Graef en Maerseveen* (zie deel 6, blz. 909); *Outshoren:* Cornelis de Vlaming van Outsoorn (1613-1688), in 1660 burgemeester (zie blz. 174 van dit deel).

De bruiloft Van Den Teems en Aemstel t'Amsterdam. Aen de doorluchtighste Hoogheden Maria Stuart en Willem van Oranje, Princen van Oranje &c.[aant.*]

Quoe surgere regna Conjugio tali!

Zou men geene bruiloft houwen,
Nu de godtheên van de zee,
Teems en Aemstel, t'zamen trouwen,
Lieflijck paeren, en dees twee
t'Zamensmilten, rijck van zegen,[5]
Die van boven nederdout,[6]
Neêrdaelt in een' gouden regen.
Beide hooftsteên gaen in gout
Zich te prijck voor ieder zetten,[9]
Daer de Moeder en de Zoon,
Op den klanck der zeetrompetten,
Bataviers en Britten noôn,
En de princeberckemeier[13]
Omgaet op het staetgeluck.[14]
Triton is de dans beleier.[15]
Nu zal geen tyrannigh juck,
Geene zeeplaegh hun braveeren[17]
Op den grooten oceaen.
Rijcke vlooten gaen en keeren,

* Van 1660. Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (Unger no. 609). Het motto, ontleend aan *Aeneïs* IV, 47, dat eigenlik aanvulling behoeft, wordt door Vondel (deel 6, blz. 548) vertaald: 'Hoe wil dit Rijck toenemen door zulck een huwelijck!'
Amsterdam, dat met Engeland op goede voet wou geraken, nodigde na Karels vertrek Maria, de zuster van Karel II uit, met haar zoon de stad te bezoeken. Zij werden van 18-21 Juni met vorstelike eer ontvangen. De titel duidt aan dat de regeerders een nauw verbond met Engeland beoogden.

5 *t'Zamensmilten:* zich innig verenigen.
6 *nederdout:* als weldoende dauw nederdaalt. Die 'dauw' blijkt van goud te zijn (vs. 7).
9 *Zich te prijckzetten:* gelijk een bruid placht te doen.
13 *princeberckemeier:* vorstelike beker.
14 *omgaet op het staetgeluck:* rondgaat om te drinken op het heil van de staat.
15 *dansbeleier:* aanvoerder bij de dans, waarmee de verzoening gevierd wordt.
17 *braveeren:* trotseren.

Met al 's aerdtrijx oogst gelaên,
d'Onderzaten milt verrijcken.
Teemsstadt, 's konings ouden troon,
Aemstelsstadt, de wijck der wijcken,[23]
Houden eenen trant en toon,[24]
Zingen hant aen hant te gader
Hoe de zeevaert bloeit en wast.
Noit heeft bontgenootschap nader
Twee op eene leest gepast.[27-28]
Alle stroomgoôn en godinnen
Groeten hen op 't vrolijck feest,
Offren, om hun hart te winnen,
Al het edelst dat elck leest:[32]
Arnus, Betis, Taegh, en Seine,[33]
Belt, en Wyssel, Elve, en Rijn,[34]
Meer en minder, groot en kleine,
Niemant wil de leste zijn.
By 't geluck wort gunst gewonnen.[37]
Wat de joffers in den vliet[38]
Oit borduurden, vlochten, sponnen
Wyden zy aen 't zeegebiet[40]
Der getrouden tot een gifte,
Root korael, en halskarkant,[42]
Gout en zilver: wat elck zifte,[43]
Parlemoerschulp onder 't zant,
Parlen in het wier gevonden,
Moschtapijten, onder 't schuim
Schoon gebloemt op watergronden,
Beeldewerck van vogelpluim[48]
Geschakeert, en waterverven,[49]
Onbeschroomt voor zon en lucht,[50]
Vischbeenkokers, menighwerven[51]
Omgekrult, met loof en vrucht[52]
Overkleet, noch twee scheepskroonen,
Aen den Aemstelstroom, en Teems
Toegewijt, en voor hun troonen

23 *de wijck der wijcken:* het toevluchtsoord bij uitnemendheid.
24 *éénen:* een zelfde.
27-28 *nader op eene leest gepast:* in nauwere harmonie verbonden (eigenlijk: gelijkvormiger, dus: meer gelijkgezind, gemaakt).
32 *leest:* vergaart.
33 *Arnus:* Arno; *Betis:* Guadalquivir, (vgl. de landstreek Betica).
34 *Elve:* Elbe.
37 *gunst:* blijken van genegenheid, geschenken (*Ned. Wdb.* V, 1290).
38 *de joffers in den vliet:* de waternymfen.
40 *'t zeegebiet:* de gezamenlike heerschappij over de zee.
42 *halskarkant:* halssieraad van goud met juwelen (*Ned. Wdb.* VII, 1621).
43 *zifte:* uit het zand opdolf.
48 *vogelpluim:* veren.
49 *Geschakeert:* bont.
50 *Onbeschroomt voor:* beveiligd tegen.
51 *Vischbeenkokers:* kokers uit dikke visgraten gesneden.
52 *Omgekrult:* sierlik gebogen.

Schoon gevlochten en uitheemsch:
Noch twee scepters, en juweelen.
Tweedraght ziet dit aen met smert,
Nu zy d'eendraght niet kan deelen.[59]
Dat 's een dootsteeck in haer hart.
Konze nu het twistzaet zaeien,
Eenen appel, root van gout,[62]
Om den wapenoogst te maeien,[63]
Daer Homeer zijn' zang op bouwt;
Konze Europe en Asiaenen[65]
Weder schenden tegens een;[66]
Zy ontzaegh noch bloet noch traenen,[67]
Achte kermen, noch gebeên,
Die, met 's afgronts geest bezeten,[69]
Zwanger van veel ongevals,[70]
Gansch Europe een staele keten
Docht te slingren om den hals:
Maer dit roken d'Engelanders,
En de Bataviers, die trou
Nu met onderlinge standers[75]
Gaen gepaert, als man en vrou,[76]
Om de waterstraet te vaegen[77]
Van het ongebonden schuim,[78]
Dat ter helle uit elck quam plaegen.
Tijt is 't dat de zeeplaegh ruim',[80]
En zich weder ga versteecken
In het onverlichte hol,[82]
Met haer grijns en valsche streecken.[83]
Hier staen liefde en eendraght vol.[84]
Amsterdam omhelst nu Londen,
Beide aen een door trou verbonden.

J. V. VONDEL.

t'Amsterdam, voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam. 1660.

59 *deelen:* verbreken.
62 *appel:* de gouden twistappel van Eris, de godin van de Tweedracht, op de bruiloft van Peleus en Thetis onder de gasten geworpen.
63 *den wapenoogst:* de oorlogsbuit.
65 *Asiaenen:* Aziaten.
66 *schenden tegens een:* tegen elkaar ophitsen.
67 *ontzaegh:* zou ontzien.
69 *Die:* hangt af van *Zy* (67); *'s afgronts:* van de hel.
70 Op het punt veel rampen voort te brengen.
75 *met inderlinge standers:* met verbonden krijgsmacht.
76 *Gaen gepaert:* samengaan.
77 *vaegen:* zuiveren.
78 *ongebonden schuim:* bandeloze zeerovers.
80 *ruim':* verdwijne (vgl. het veld ruimen).
82 *hol:* vgl. *Vrye Zeevaert*, vs. 3 (deel 5, blz. 567).
83 *grijns:* valse gelaatstrekken (oorspr. masker).
84 *staen vol:* blijven bestaan, houden stand (*Mnl. Wdb.* IX, 887).

De Ridderschap *Van Amsterdam*, Onder zijne koningklijcke Hoogheit, Willem van Oranje, Prince van Oranje en Nassau &c.[aant.*]

FORMAQUE ANTE OMNEIS PULCHER.

De Ridderschap van Troje wort herboren,
En oefent zich langs onzen Aemstelstroom:
Daer zit zy op, en noopt het paert met spooren,[3]
Het brieschent paert, gewent naer roede en toom
Te luisteren, en 't steecken der trompette.
Prins W I L L E M draeft alle Aemstelridders voor,
Verbonden aen Graefs standert en kornette.[7]
Heer Waveren en Tulp bewaeren 't spoor[8]
Des Princen, als geoefende manhaften.[9]
Zoo volgen zy de straeten van de stadt,

* Van 1660. Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (Unger no. 610). Het motto, ontleend aan *Aeneïs* V, 570, betekent: allen in schoonheid van gedaante overtreffende. Gedurende het bezoek dat de Prins aan Amsterdam bracht, van 18 tot 21 Juni, maakte hij, vergezeld door zijn erewacht, een tocht door de stad.

3 *zit zy op:* stijgt zij te paard; *noopt:* drijft aan.

7 *Graefs:* van Cornelis de Graef (zie deel 6, blz. 909); *kornette:* ruiterbende onder een kornet (standaard).

8 *Heer Waveren:* Nicolaas van Waveren (1622-1684), luitenant der burgerij; *Tulp:* zie deel 8, blz. 694; *bewaeren 't spoor:* volgen trouw.

9 *manhaften:* dapperen.

De cingels en de schaduwrijcke graften,[11]
Langs huizen, vol gepropt van weelde en schat,
Door wolcken van veel duizent burgerijen[13]
En Bataviers, van Zuid en Noort vergaert.
Zoo plagh de zon alle oogen te verblijen,
Als jonge O R A N J E , op zijn schuimbeckend paert,
Een' schooner dagh den sterfelijcken menschen
Hier toevoert, en zijn' grootvaêrs naem ververscht,[18]
Op 't juichende geschal van zoo veel menschen,
Te dicht op een gedrongen, en geperst.[20]
Lang leef O R A N J E , en hanthaef 't recht der Staeten,
De vryheit, en de rust van 't vaderlant,[21-22]
Ten schimp van al die Hollants welvaert haeten.
Zoo blinck' hy, als in gout een diamant.
De Ridderschap lost hierop haer pistoolen.[25]
Is 't voorspel goet, hoe kan het hooghtijt doolen?[26]

J. v. VONDEL.

t'Amsterdam, voor de weduwe van *Abraham de Wees*, op den Middeldam, 1660.

11 *graften:* oude Noordhollandse vorm naast grachten.
13 *wolcken:* dichte drommen; *burgerijen:* burgers.
18 *ververscht:* de herinnering verlevendigt aan.
20 *Te:* zeer.
21-22 Zinspeling op het tegengestelde gedrag van Willem II (vgl. deel 5, blz. 509-16).
25 *lost:* schiet af.
26 Als de oefening zo goed slaagt, dan kan het moeielik mis gaan, als het eens ernst mocht worden (*hooghtijt:* feest).

Byschrift *Op d'afbeeldinge van den hooghedelgeboren Heere*, Godart van Ree,[aant. aant.*]

Baron tot Amerongen, Gecommitteerde tervergaderinge der hooghmogende heeren Staeten generael &c. voorheene Gezant by den koning van Denemarck, nu aen den Koning van Spanje &c. *Staende op zijn vertreck door* Ovens *geschildert.*

CLARAQUE IN LUCE REFULSIT.

De Schilder mengelde, om heer GODART af te maelen,
Oprechte rustigheit, en ridderlijcken zwier[2]
In d'oogen, daer men d'eer van Uitrecht uit ziet straelen;
Gelijckze Frederick ontvonckten met hun vier,[4]
Toen hy op 't Baltisch hof den borstschilt hem vereerde:[5]
Nu bruist hy moedigh door den Spaenschen oceaen
Naer Flippus, die in oost en weste triomfeerde,
En blixemt op den vloeck der Turksche halve maen.[8]
Madril zal juichen op den glans van Amerongen,[9]
En 't bisschoplijcke Sticht, wanneer de staetgezant,
Onthaelt op 't groot palais, door eene straet van tongen,[11]
Het bontgenootschap sterckt van 't vrye Nederlant.[12]
Dan welkomt d'avontstar de zevenstar der Staeten.[13]
Op 's helts getrouheit magh de vryheit zich verlaeten.

J.V. VONDEL.

t'Amsterdam, by de weduwe van ABRAHAM DE WEES, 1660.

* Van 1660. - Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (Unger no. 611). Het motto, ontleend aan *Aeneïs* I, 588, betekent: en hij schitterde in helder licht.
Godart van Ree(de), Baron van Amerongen (1621-1691) was maarschalk van Montfoort en gezant naar Denemarken, Spanje en Brandenburg. Het gezantschap naar Spanje was reisvaardig toen de Prins van Oranje Amsterdam verliet, zie het vorige gedicht. Zie over deze schilderij, in Juni 1660 ontstaan, Dr. Harry Schmidt, JURGEN OVENS [1922], blz. 187, nr. 249.

2 *oprechte rustigheit:* rechtschapen kloekheid.

4 *Frederick:* Frederik III van Denemarken.

5 *Baltisch:* Deense (vgl. hiervóór *Opgang van Karel Stuart*, vs. 49); *den borstschilt:* de ridderorde (het woord ontbreekt in het *Ned. Wdb.*) van de Olifant, waarmee Frederik III hem in 1649 begiftigde.

8 *den vloeck der Turksche halve maen:* de misdadige, vloekwaardige Turken.

9 *Madril:* Madrid, d.w.z. Spanje.

11 *eene straet van tongen:* een dubbele rij vertegenwoordigers van allerlei volken (*tongen:* talen).

12 Doel van het gezantschap was, de vriendschap des konings voor onze staat te verwerven bij de dreigende oorlog en de belangen van onze koophandel voor te staan.

13 *d'avontstar:* de ster van het Westen, Spanje (vgl. *d'avontvorst* in deel 3, blz. 126 en 130); *de zevenstar:* de Zeven Provinciën.

De kunstkroon
Voor den Koningk van groot Britanje &c. *Aen den E.E. Heer* Symon van Hooren,[aant.*]

Burgermeester van Amsterdam, staende met zijne medegezanten reisvaerdigh naer Engelant.

Téque adeò decus hoc aevi, te consule, inibit.

Hoe zal men met een' braven trant[1]
Het staetgezantschap best geleiden,
Nu gy, ten dienst van 't vaderlant,
Ter Maze uit streeft naer 't Engelsch strant,[4]
Door Nereus groene waterweiden,[5]
Den Teems op, daer het juichend hof[6]
Ten hemel rijst op S T U A R T S lof.

De Roos van Engelant verspreit[8]
Op 't rijzen van die zon haer geuren,[9]
En d'onderdruckte Majesteit,
Zoo lang met hartewee verbeit,
[Terwijl de vrede en wetten treuren,[12]
In eenen nacht van haet en twist,]
Gaet schooner op uit zulck een' mist.

Gy zult den grooten koning zien,
Den helt, ter heerschappy geschapen,

* Van 1660. - Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (Unger no. 618). Het motto, ontleend aan Verg. *Eclogae* IV, 11, betekent: met uw consulaat zal alzo deze luister der eeuw een aanvang nemen.
In October 1660 werd een gezantschap naar Engeland afgevaardigd, dat trachten moest met het oog op onze handelsbelangen een nauw verband van vriendschap te sluiten. Ongetwijfeld op verzoek van Mr. Simon van Hoorn (1618-1667), burgemeester in 1659, 1663 enz., die van dit gezantschap deel uitmaakte, schreef Vondel dit gedicht, waarin hij niet rept van het handelsverbond, maar Karel roemt als beschermer der kunsten. Waarschijnlik werd Vondel hier geïnspireerd door het zien van de kostbare schilderijen en beeldhouwwerken die de gezanten voor Karel meenamen. Zie Schillings, blz. 80. Onze Staten hadden deze aangekocht uit de verzameling van de Amsterdamse koopman Mr. Gerrit van Reynst (1599-1658), die ze had verworven uit de collectie te Hampton Court, welke na de val van Karel I door het Parlement was verkocht. Nu keerden deze schatten daarheen weer terug, en heetten er voortaan ‘the Dutch Gift’. Zie Ernest Law, The Royal Gallery of Hampton Court, London 1898, blz. XXXII-XXXIII.
1 *met een' braven trant:* met krachtige verzen (*trant:* oorspr. *stap:* maat, vgl. *Lucifer*, vs. 1278).
4 *streeft:* vaart.
5 *Nereus groene waterweiden:* de Noordzee (Nereus: de zeegod).
6 *het juichend hof:* het gejuich van het hof.
8 *De Roos van Engelant:* vgl. deel 5, blz. 162.
9 *Op:* bij.
12 De wetten treuren, omdat ze geschonden zijn.

En gansch Britanje op zijne knien[17]
Hem eer en offergaven biên,
Die, zonder zwaert en bloedigh wapen,
Het rijck herwon, en, vol gedult,[20]
Ontlaste van die zwaere schult.[21]

Nu bloeien alle staeten weêr.
De ridders draven, als voorheenen,
Ten hove, en d'adel, in zijne eer,
Begroet met vreught den jongen heer,[25]
Daer hy, van diamant bescheenen[26]
En gout, uit 's vaders hoogen troon,
Hen overstraelt met zijne kroon.

Met welck een gunst zult gy [de mont[29]
Van zeven staeten] K A R E L groeten,
Daer Liefde en Trou het staetverbont[31]
Bezeglen, en, oprecht van gront,[32]
Elckandren liefelijck gemoeten,[33]
En Eilanden, verknocht aen een,[34]
De welvaert bouwen van 't gemeen![35]

Hy, die de kunsten, lange stom
En balling, weder uit het duister[37]
Te voorschijn brengt, en geeft alom,
In 't opgaen van zijn koningsdom,
Haer' eersten glans, en vollen luister,
Zal Hollants kunstgaef niet versmaên,[41]
Maer zien het hart des offraers aen.[42]

Dees goude tijt vergadert vast[43]
De meesterstucken met verlangen.
De Batavier, door Pallas last,[45]
Als perlen, die te zamen past,[46]
Om tot cieraet op 't hof te hangen,

17 *knien:* éénsilbig te lezen.
20 *vol gedult:* verdraagzaam.
21 *ontlaste van:* vergiffenis schonk voor.
25 *heer:* heerser.
26 *van:* door.
29 *gunst:* vriendelike gezindheid; *mont:* woordvoerder, tolk.
31 *Daer:* waar.
32 *oprecht van gront:* volkomen betrouwbaar.
33 *gemoeten:* tegemoet treden.
34 *En* (aan te vullen met *waar*); *verknocht aen een:* nauw verbonden.
35 De gemeenschappelike welvaart bevorderen.
37 *balling:* verbannen (tijdens het bestuur van Cromwell).
41 *kunstgaef:* het geschenk van kunstwerken.
42 *des offraers:* van degene die het aanbiedt.
43 *vast:* intussen.
45 *De Batavier:* de Hollander; *door Pallas last:* in opdracht van Pallas Athene, de godin van de schone kunsten.
46 *die te zamen past:* maakt er een verzameling van.

Op dat de Koning zijn gezicht
Magh weiden in dit schilderlicht.[49]

Hun schutsheer S T U A R T hoort met vreught[50]
Het stomme doeck en marmer spreecken,
En kent elck werckstuck, en zijn deught,[52]
Die 's kenners oogh en hart verheught.
Alle Italjaensche Apellesstreecken[54]
Ontfangen haeren prijs by hem,[55]
En door zijn wijze orakelstem.[56]

Op 't spoor van 's konings voorbeelt wort
De renbaen van de kunst ontsloten,
Een rijcke geest, die d'eêlsten port
En noopt, ten boezem ingestort.[59-60]
De graven, en de hofgenooten
Om strijt naer puick van meestren staen,
Die d'ouden naertreên op hun baen.[63]

De zangbergh gaet hier op ten dans,[64]
Niet met Apol van Delos eilant,
Maer van Britanje, met zijn' krans
Van roosmarijn en roozeglans,
Gewelkomt, als der rijcken heilant.[65-68]
Hoe wedergalmt die gansche kust!
Hier bloeit de kunsteeu van August.[70]

J. V. VONDEL.

t'Amsterdam, voor de Weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam. 1660.

49 *Magh weiden:* kan doen genieten; *dit schilderlicht:* de glans van die schilderkunst.
50 *schutsheer:* (kunst)beschermer.
52 *deught:* voortreffelike eigenschappen.
54 *Italjaensche Apellesstreecken:* alle penseelstreken van de grote Italiaanse schilders.
55 *prijs:* lof.
56 *orakelstem:* onfeilbaar oordeel. Vondel idealiseert hier Karel II, die geen kunstkenner was. Hij en zijn hof hielden alleen van ‘society’-portretten (zie Law, a.w. blz. XXXIII).
59-60 Aan te vullen met *wort* uit vs. 57; *port en noopt:* aanspoort en prikkelt.
63 *naertreên:* volgen, wedijveren met (vlg. vs. 5-8; *baen*: = *renbaen*).
64 *De zangbergh:* de Helicon met de Muzen.
65-68 Niet geleid door een Griekse Apollo, maar door een Engelse; *roosmaryn en roozeglans:* zinspeling op het wapen van de Stuarts (vgl. de *Roos* in vs. 8); *der rijcken heilant:* de redder van het verenigde Koninkrijk.
70 *de kunsteeu van August:* een periode als de gouden eeuw van keizer Augustus.

Op de marmere Pallas Van den doorluchtighsten Vorst en heere Joan Mauritius, Prince van Nassau &c. Stadthouder te Kleef &c.[aant.*]

Armipotens belli praeses, Tritonia virgo.

De Wijsheit, trots op haer rechtvaerdigh wapen,[1]
Niet uit het brein geklonken van Jupijn,[2]
Maer uit het hooft van Fidias Quellijn,[3]
Vertoont zich hier door geest en kunst herschapen.
Zy hoeft geensins te zwichten voor aelouwen,[5]
Schoon Grieken roemt op zijn beelthouwers hant,[6]
En eeuwen lang de kroon der godtheên spant,[7]
Uit marmersteen, de Nijt ten trots, gehouwen.[8]
De kunsten staen aen eeu noch tijt gebonden.
Vernuften gaen en komen op hunn' tijt.[10]
Het voor of na brengt lof aen, noch verwijt.[11]
De jongste vint wel dat geene outsten vonden.[12]
Natuur bestelt alle eeuwen elk haer voorbeelt.[13]
Vernuft bootseert haer hant en omtrek na.
Men schat de kunst, die hangt aen vroegh noch spa.
Het werkstuk wort naer 't wezen zelf geoordeelt.[16]
Der beelden vondt is ouder dan de Grieken:[17]
Al wort de Griek onsterfelijk geacht,
Naerdien hy 't beelt in top van eere bragt,

* Van 1660. - Volgens de tekst in de Vondels *Poëzy*, 1682, I, 410. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* XI, 483, betekent: 'Tritonia, maagd, krijgsvoogdesse, die krachtig in de wapenen zijt.'
In Resolutieboek van Thesaurieren, blz. 37 (aangehaald door Dr. P. Scheltema, *Aemstels Oudheid*, Amsterdam 1855-1872, I, blz. 146) lezen wij: 'Den 22sten October 1660 zijn de heeren thresorieren overeengecomen met Artur Quellinus, dat hij sal maken een Pallas-beeldt van acht voeten hooghte op een vase van vier Dolphijnen, volgens modelle daervan aen de heeren thresorieren vertoont, omme volgens ordre van de heeren burgemeesteren aen prins Maurits tot eene fontaine te Cleeff vereert te worden, voor de somme van *ƒ* 1.800.'

1 *De Wijsheit:* Pallas Athene, godin van de wijsheid; *rechtvaerdigh:* goed in zijn soort, betrouwbaar (*Mnl. Wdb.* VI, 1137).
2 *geklonken:* geslagen. Athene was gewapend te voorschijn gekomen uit het gespleten hoofd van haar vader Zeus (Jupiter).
3 *Fidias Quellijn:* Quellinus, de Nederlandse Fidias (beroemd Grieks beeldhouwer, bedoeld in vs. 6).
5 *aelouwen:* overoude, klassieke kunstenaars.
6 *Grieken:* Griekenland.
7 *de kroon der godtheên spant:* onovertroffen is in het maken van godenbeelden (vgl. vs. 19).
8 *Nijt:* afgunst.
10 *Vernuften:* kunstenaars.
11 *Het voor of na:* het feit dat ze vroeger of later geboren zijn (vgl. vs. 15).
12 *wel:* soms.
13 *bestelt elk:* verschaft aan ieder.
16 *naer 't wezen:* naar zijn eigen aard en verdiensten.
17 *vondt:* uitvinding.

Gelijk de Faem dit omvoert met haer wieken.[20]
Men gunn' deze eer aen Pallasstadt Athenen,
Die zoo veel Goôn en helden heeft gebaert,
Welx overschot noch heiligh, noch bewaert,[23]
Schoon 't misgebruik der beelden is verdweenen:[24]
Maer Pallasstadt gehenge dat wy mede[25]
Braveeren met dit wonder heilighdom.[26]
Het wezen spreekt, al staen de lippen stom.[27]
Al zwijght de mont, zy leert met haere zede.[28]
M A U R I T I U S , noit vast aen 't juk der vrouwen,[29]
Wert noch belust in zijnen ouden dagh,
Zoo dra de helt de wijze Pallas zagh,
Haer rechte hant uit rechte min te trouwen.[32]
Ons raethuis helpt dit huwelijk voltrekken,[33]
En voert den Vorst de heldenwijsheit t'huis,[34]
Met Aemstels schilt, het heerlijk wapenkruis,[35]
Om tot cieraet van 's Vorsten bron te strekken:
Daer buiten Kleef hy zoo veel levende aderen
Ten bergh uit lokt, het eeuwigh leven teelt,
En onder aen de voeten van het beelt
De sprongen in een' boezem rijk vergaderen.[37-40]
Narcis zal op zich zelven hier verlieven,
Bespiegelen den schoonen wederschijn,[42]
Verscheenen in het spiegelkristalijn.

20 *omvoert:* overal bekend maakt.
23 Deze onbegrijpelike regel is wellicht foutief overgeleverd. Van Lennep's verbetering in *wort bewaert* is te ingrijpend om dadelik te overtuigen. De bedoeling moet zijn: al eert de nakomelingschap in die beelden geen goden meer, ze worden om hun kunstwaarde hoog in ere gehouden.
24 *misgebruik:* misbruik.
25 *gehenge:* sta toe.
26 *Braveeren met:* trots zijn op.
27 *wezen:* gelaat, gelaats-uitdrukking.
28 *zede:* karakter.
29 Maurits, die het huweliksjuk nooit getorst heeft.
32 *haer rechte hant te trouwen:* haar ten huwelik te nemen.
33 *raethuis:* stadsbestuur.
34 *voert t'huis:* voert toe, bezorgt thuis als bruid.
35 Het beeld verhief zich op een voetstuk in de vorm van een afgestompte pyramide, op dit voetstuk stond het wapen van Amsterdam. Bovendien schonk Amsterdam bij het Pallasbeeld twee uit steen gehouwen zittende leeuwen, waarvan de een het wapen van Holland, de ander dat van Amsterdam omklemde, welke bij de ingang der waterwerken werden opgesteld. Zie Ludwig Driesen, *Leben des Fürsten Johann Moritz von Nassau-Siegen*, Berlin 1849, blz. 285-286.
37-40 Johan Maurits had op de Springberg, zo geheten naar de bronnen die daar ontsprongen, vier terrassen aangelegd met vijvers, die watervallen vormden, zie Driesen, blz. 284-285. De door buizen geleide bergaderen vormden fonteinen; zie Brouërius van Nidek en Le Long, *Kabinet v. Nederl. en Kleefsche Oudheden* 1771, 6e deel, blz. 278. De rijkste spoot op aan de voeten van het Pallasbeeld (zie de afbeelding bij Pieter Langendyk: *De stad Kleef*, Haerlem z.j., tegenover blz. 46); *daer:* waar; *het eeuwigh leven:* het altijd stromende water; *sprongen:* wateraderen; vgl. *spring* in vs. 67.
42 *Bespiegelen:* zich in beschouwing verdiepen. Narcissus bewonderde zijn eigen schoonheid in de bron; *wederschijn:* spiegelbeeld.

De bron zal hem met waterstraelen grieven.[44]
Nu lustme naer geen Hengstebron te rennen,[45]
Daer Helikon de Grieksche dichters drenkt,

44 *grieven:* van dienst zijn. De zeldzame gesyncopeerde vorm wordt niet in het *Ned. Wdb.*, maar wel in het *Mnl. Wdb.* II, 1551, vermeld.
45 *Hengstebron:* de Hippokrene, op de Helicon, die bezieling schonk aan de dichters (vs. 46).

Nu Mauritsbron my zulk een' toevloet schenkt,
Waerna de zwaen komt streven met haer pennen.[48]
De vier dolfijns ontfangen 't zuiver water,
En loozen 't weêr ter keele schuimende uit.[49-50]
Ik stel hier op de snaren van mijn luit,[51]
En huw mijn' toon aen 't liefelijk geklater.
De weêrgalm schept vermaek my na te baeuwen,[53]
Daer ik den lof van grooten M A U R I T S speel.[54]
Dan volght een rey van galmen mijne keel,
Die in het oor allengs allengs verflaeuwen.[56]
Laet elk dien bergh voortaen den Zangbergh noemen,
Daer Pallas niet by wijlen zich vertoont,
Maer eeuwigh by de Kunstgodinnen woont,[59]
In eene lucht, vol geurs van kruit en bloemen.
Apollo, die zijn hair vlecht met laurieren,
Wil hier den dans beleiden van zijn koor,[62]
En danssen zelf de zanggodessen voor,
Belust met haer het brongety te vieren.[64]
De Keurvorst komt, vermoeit van oorelogen,
Hier rusten in een' aengenamen pais,
En by dees spring vergeeten 't keurpallais,[67]
Het hofgewelf, ten hemel opgetogen.[68]
Ulysses list, noch Diomedes wapen,[69]
Die 't heilighdom van Troje randen aen,[70]
Ontzien hun hant aen dees Godin te slaen,
Zoo braef is haer een godtheit ingeschapen.[72]
Dat F R E D E R I K en zijn Stadthouder leven,[73]
En groeien in naemhaftigheit en eer,[74]
Zoo lang dees maeght de wacht houdt met haer speer,
En langer dan haer bron zal water geven.

MDCLX.

48 *Waerna:* waarnaar; *de zwaen:* als symbool van de dichter; *streven:* aanzwemmen.
49-50 Op de hoeken van het voetstuk van het Pallasbeeld stonden vier marmeren dolfijnen, die elk twee waterstralen uitspoten, zie Driesen, blz. 285.
51 Ter ere daarvan tokkel ik mijn luit.
53 *weêrgalm:* echo; *na te baeuwen* (niet in ongunstige zin): antwoord te geven.
54 *Daer:* waar, terwijl.
56 *allengs allengs*, steeds meer.
59 *Kunstgodinnen:* Muzen (vgl. *zanggodessen* in vs. 63).
62 *beleiden:* aanvoeren.
64 *brongety:* het inwijdingsfeest van de bron (oorspr. het jaarlikse feest).
67 *spring:* bron (vgl. vs. 40 *sprongen*).
68 *hofgewelf:* vorstelik paleis; *opgetogen:* opgebouwd.
69 *noch:* onlogies, in plaats van: en eveneens.
70 Die uit Troje het Pallasbeeld roofden, waaraan het behoud der stad verbonden was.
72 Zo krachtig spreekt uit haar beeld de goddelikheid, door de beeldhouwer er in gelegd.
73 Frederik Willem, de grote keurvorst van Brandenburg, die in 1647 Johan Maurits tot zijn stadhouder in Kleef, Mark en Ravensberg had benoemd.
74 *naemhaftigheit:* roem.

Op de toetssteene Feesttafel Der Goden Bevlochten met den kunstrijcken parlemoerkrans door D. van Rijswijck.[aant. *]

Clara micante auro, flammasque imitante pyropo.

Men hoeft voortaen naer China niet te reizen,[1]
Te ploegen zoo veel zees,[2]
Om in Pequijns geweldige pallaizen[3]
Te spreecken den Chinees:
Men hoeft het hof der zonne niet te zoecken,
Door Mulciber gebout,[6]
Gelijck het straelt, uit Nasoos geest en boecken,[7]
Van gloet en hemelsch gout:
De kunst, die geen Chinezen oit verstonden,
Geen Mulciber bedacht,
Wort by der hant in Rijswijx huis gevonden,[11]
In haere volle kracht.
Hier staet de disch, het achtkant, om de Goden
Uit hunnen hoogen troon
Op 't ooghbancket van parlemoer te nooden.[15]
Wat dunckt u van dien toon?[16]
Het lust Jupijn den Nektar hier te drincken.
Apollo laet zijn veêl
Aen dezen disch, het feest ter eere, klincken,
En huwtze aen Venus keel.
Dees tafel spijst de godtheên onder 't zingen
Met een gezicht van glans.

* Van 1660. - Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (Unger no. 619). Het motto, ontleend aan Ovidius' *Metam.* II, 2. betekent: schitterende van blinkend goud en vlammen nabootsende karbonkel.
Zie over Dirck van Rijswijck deel 5, blz. 808, waar een dergelijk lofdicht van 1654 afgedrukt is. De hier bezongen tafel is bewaard in het Rijksmuseum te Amsterdam. Zie Sterck, *Hoofdstukken over Vondel en zijn kring*, Amsterdam 1923, blz. 92, en aldaar de afbeelding bij blz. 90.

1 Deze inlegkunst werd vooral in China beoefend.
2 *ploegen:* doorklieven.
3 *Pequijns:* Pekings.
6 *Mulciber*, d.i. Vulcanus, bouwde ook de zonnewagen.
7 *Nasoos boecken:* de Metamorphosen van Ovidius (Boek II, vs. 103-10; in Vondel's vertaling deel 7, blz. 445 van deze uitgave.
11 *by der hant:* dichtbij.
15 *ooghbancket:* een lust voor de ogen, met bijgedachte aan de tafel, waaraan zij genodigd worden (vgl. *spijst* in vs. 21).
16 *toon:* zang(?) (vgl. *'t zingen* in vs. 21).

Geen diamant verdooft de flickeringen[23]
Van onzen tafelkrans;
Een' tafelkrans, zoo rijck van kunst doorvlochten,
Als al Vulkanus smeên
Oit in den schilt van vorst Eneas wrochten,[26-27]
En dreven onder een.[28]
Hoe zal men best dien krans van schulpen noemen?
Wat tong voltreckt dien lof?[30]
Hier weit het oogh in allerhande bloemen.[31]
De kunst verdooft de stof.[32]
Wie lust die plucke al wat hem magh gebeuren.[33]
't Gezicht heeft vryen keur;
Volop van vorm, en levendige geuren,
Vier jaergetijden deur.
Stoft d'Indiaen op d'endeloze rente[37]
Van 't vrolijck oostsaizoen,[38]
Dat eeuwigh duurt: het is hier eeuwigh lente.
Geen kou verbijt dit groen.[40]
Geen vuile mist, geen hagelbuy, noch sneeuwen
Schoffeeren deze verf.[42]
Dees bloemhof houdt een aenschijn door alle eeuwen,[43]
En weet van geen bederf.
De honighby vint hier geen bloem bedorven.
Zy zuight terwijl ick rijm
Den honighdau, en vult haer holle korven
Met roozengeur en tijm.
Dees veltzwarm ziet den dischbeemt noit verdorren.[49]
Het leeft'er overal
Van krekel, vliegh, wywouter, goude torren,[51]
En joffren, zonder gal.[52]
De maenebloem, de starrebloemen locken[53]
Die vlugge zielen uit.[54]

23 *verdooft:* overtreft in glans.
26-27 Zie de beschrijving van dit schilt in *Aeneïs* VIII, vs. 439-vlg. en 625-vlg. (in Vondels vertaling deel 6, blz. 850, 851-vlg. en 868, 869-vlg.).
28 *dreven:* van drijfwerk voorzien; *onder een:* met elkander.
30 *voltreckt:* spreekt ten volle uit.
31 *weit in:* geniet van.
32 *verdooft de stof:* (Ovid.: *materiam superabat opus*)*:* de kunst der bewerking overtreft de schoonheid der stof.
33 *gebeuren:* ten deel vallen.
37 *rente:* opbrengst.
38 *oost:* oogst.
40 *verbijt:* bijt dood, vernietigt.
42 *Schoffeeren:* schenden; *verf:* kleur.
43 *één aenschijn:* hetzelfde uiterlik.
49 *Dees veltzwarm:* de hier afgebeelde zwerm van insekten; *den dischbeemt:* de weide op deze tafel.
51 *wywouter:* vlinder (zie *Mnl. Wdb.* IX, 569 op *viveltere*).
52 *Joffren:* juffertjes (*Ned. Wdb.* VII, 485); *zonder gal:* zonder bitterheid, liefelik.
53 *maenebloem:* maankopbloem (*Ned. Wdb.* IX, 39), papaver; *starrebloemen:* bij Heukels als naam voor de aster, de narcis en de sterremuur.
54 *Die vlugge zielen:* die insekten.

De morgenstar, de korenbloem, de klocken[55]
Ontluicken op 't geluit.

55 *morgenstar:* bij Heukels als naam voor de narcis, de vogelmelk en de boksbaard.

De kivitsbloem, en keur van schoone tulpen,[57]
Die, als 't kameleon,
Met menigh slagh van verwen zijn behulpen,[59]
Bekooren zelf de zon.[60]
Genoffel, of eenverwigh, of gemengelt,[61]
Gezegent met een lucht
Van nagelpoêr, in zoo veel kleurs gesprengelt,[62-63]
Het hart verquickt, als 't zucht.
Den Keizer, en de zeven Keureheeren[65]
Zou 't lusten op hun feest
Aen 't achtkant van dien disch te bancketteeren,
Verheught en bly van geest.
Zy zouden hier den berckemeier kranssen,[69]
Terwijl, tot heil van 't rijck,
De schoonheên om de parlemoerkroon danssen,[71]
Op goddelijck muzijck.[72]
Cyrene hoort in haere glaze kooren[73]
Met groot verwondren aen
Hoe vier door kunst uit water wort geboren,[75]
En kan het niet verstaen.
Haer dochters, alle in moschtapijt bedreven,[77]
Verstaen niet door wiens hulp[78]
Een sterflijck mensch een bloemtapijt kan weven
Uit eene harde schulp.[80]
Wat quist men tijt om 't eeuwige beweegen[81]
Te treffen op zijn hooft![82]
Dit uurwerck speelt en draeit u eeuwigh tegen,
En flickert onverdooft.
Dees zonnebloem volght met haer drijvende oogen[85]
De zon, haer' bruidegom.
Zy lonckt hem aen, van zuivre min bewogen,
En zoeckt zijn gunst alom.

57 *kivitsbloem* of kievitsei (zie Heukels *Wdb. der Ned. volksnamen van planten*, blz. 105).
59 *zijn behulpen:* gebaat zijn (*Ned. Wdb.* II, 1486).
60 *zelf:* zelfs.
61 *Genoffel:* anjelier; *eenverwigh:* van één kleur.
62-63 *lucht van nagelpoêr:* kruidnagelgeur; *gesprengelt:* gesprenkeld, verdeeld over.
65 *Keureheeren:* keurvorsten.
69 *berckemeier:* beker.
71 *schoonheên:* Gratiën.
72 *Op:* met begeleiding van.
73 *Cyrene:* een Griekse stroomnimf, dochter van de riviergod Peneus. In de bron waaruit de Peneus (in Thessalië) zijn oorsprong nam, bewoonde zij een ‘glazen vertreck’ (*glaze kooren*). Hier sponnen haar dochters uit schapewol schone klederen (Zie *Georg.* IV, 281-558; in deel 6, blz. 332-34).
75 *vier:* vuur, (gloed van kleuren, gevormd uit schelpen, uit het water opgehaald).
77 *moschtapijt:* uit mos geweven tapijt(?), vgl. *bloemtapijt* in vs. 79.
78 *verstaen:* begrijpen.
80 *harde schulp:* paarlemoer.
81 *quist:* verspilt; *'t eeuwige beweegen:* 't onmogelik samen te stellen *perpetuum mobile*.
82 *Te treffen op zijn hooft:* te ontdekken, uit te vinden.
85 In het middelpunt van de tafel is een zonnebloem afgebeeld.

Wanneer haer lief zijn hooft en gouden luister
Des avonts onder haelt,[90]
Dan leentze noch den zonneglans by duister,[91]
Hoe diep hy nederdaelt.
De schoonste van dry blaeckende Godinnen[93]
Den gulden appel won:[94]
Maer wat Godin zal onze kunstkroon winnen,[95]
Die rijcke tafelzon?
Wie zal dit lot in 't endt ten deele vallen,
En erven dees gena?[98]
De tafelkroon, de fenixkroon van allen,[99]
Is zonder wederga.

J.V. VONDEL.

t'Amsterdam, voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den middeldam. 1660.

Het lyckbedde van wylen Heer Ioan Banning Wuytiers, *priester.*[*]

Brandende, en lichtende. Ioan. 5.

Wie leght hier doot te bedt, gelijck ontschapen?[1]
Heer BANNING heeft zijn dootschult afgeleit,[2]
Doch is niet doot: hy rust, en schynt te slaepen,
Tot dat Godts dagh het licht en duister scheit,

90 *onder haelt:* onder de horizon verbergt.
91 Dan blijft ze die ontleende glans ook in het duister verspreiden.
93 *blaeckende:* schitterende.
94 *Den gulden appel:* door Paris aan Venus toebedeeld.
95 *kunstkroon:* kunstrijke krans.
98 *gena:* gunstbewijs.
99 *fenixkroon:* krans die boven alle andere uitmunt (*Ned. Wdb.* III, 4431).

* Van 1660. - Volgens de tekst van de calligraphie, door W. van der Laegh gesneden (Unger no. 631). Het motto is ontleend aan *Joh.* 5, vs. 35: Hij was een brandende en lichtende kaars.

Joan Banning Wuytiers (1591-1647), zoon van Govert Dircksz. Wuytiers, lakenkoper, in 1579 raad, in 1581 Schepen van Amsterdam, en de steun der reformatie aldaar, en van Debora of Dieuwertje Banningh, wier naam hij mede voerde. Hij was de eerste van zijn geslacht die tot de moederkerk terugkeerde, in 1619 ontving hij de priesterwijding. Zie *Bijdr. v.d. gesch. v.h. Bisdom Haarlem* II (1874), blz. 277-282. In 1660 heeft Th. Matham hem op zijn doodbed gegraveerd. Vondels gedichtwerd fraai geschreven en gegraveerd op een *afzonderlijke* plano (297 × 153 mM.). Dus 13 jaar na zijn dood. 't Lat. bovenschrift beteekent: Zalig de doden die in de Heer sterven, Apoc. 14.

1 *leght:* ligt; *ontschapen:* ontzield (vgl. Lat. denatus). (*Ned. Wdb.* X, 1954).
2 *heeft zijn dootschult afgeleit:* heeft zijn schuld aan de dood voldaan, is gestorven (*Ned. Wdb.* I, 1131).

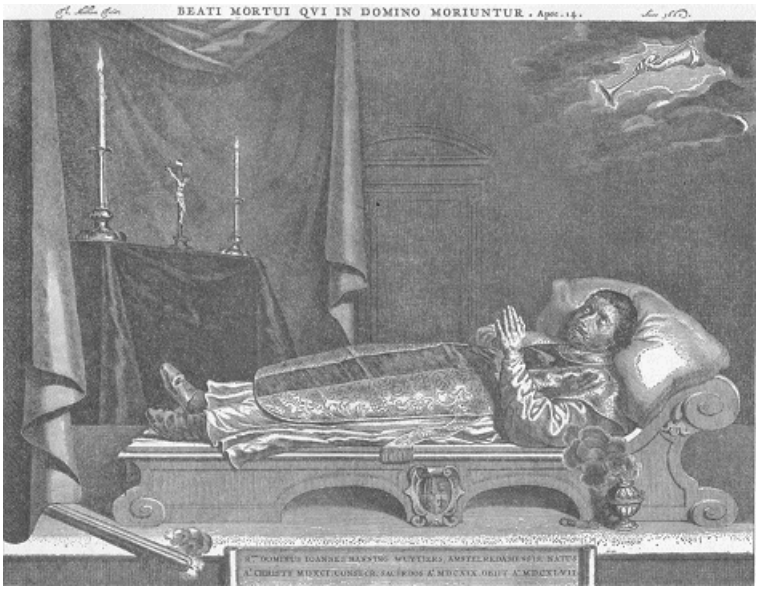

Lyckbedde van den eerwaardigen heer Joan Banning Wuytiers, naar Th. Matham.

De lichamen vereenight met de zielen,
Hem opweckt met d'aertsengelsche trompet,[6]
De worm kan 't lijf, geensins den geest, vernielen.
W U Y T I E R S ontsliep, en ging gerust te bedt,
Om vrolijck op te staen in 't ander leven,
Daer volgen hem zijn wercken voor Godts troon,[10]
En tuigen van wat geest hy was gedreven,[11]
Die Christus raet, en wetten, en geboôn[12]
Waerdeerde meer dan tydelijcke goeden,[13]
Godts armoe koos voor wellust, eer, en staet,[14]
Den armen zocht te troosten, en te voeden,
Zich zelf besneedt van pracht en overdaet,[16]
Om milder Godts nootdruftigen t'onthaelen.
Godts outer was zijn vrijburgh dagh op dagh,[18]
Het kruis zijn staf, in 's lichaems smerte en quaelen,
't Getydeboeck, dat voor hem open lagh,
Zijn uurwerck, om aendachtigh op te mercken.[21]
Een ander leert met woorden, stem, en spraeck:
Dees leert en sticht met wandel, en met wercken,[23]
En licht vooruit, gelijck een heldre baeck.
Al 't maeghschap, dat verstroit geduurigh verder
Van waerheit dwaelde, en nergens weide vondt,
Broght hy te koy gelijck een oprecht herder;[25-27]
Dies eert en kust het zijn' geloken mont.
Nu rust, W U Y T I E R S , gy hebt uw' stryt volstreden.
Gedenck ons toch by Godt in uw gebeden.

J . v . V o n d e l .

W. van der Laegh scripsit et sculpsit.

6 *aertsengelsche:* van de aartsengel Michaël.
10 Zie *Openb.* 14, 13: en hunne werken volgen met hen.
11 *van:* door.
12 *Christus raet;* vgl. *Godts raet* in vs. 74 van ‘Maeghdepalm voor Anna Bruining’ en de verklarende noot in dl. 8 blz. 669.
13 *goeden:* goederen, bezit.
14 *wellust:* genot.
16 *zich besneedt van:* zich onthield van (*Ned. Wdb.* II, 2064).
18 *vryburgh:* de plaats waar hij zich vrij en veilig voelde.
21 *zijn uurwerck:* daarnaar mat hij zijn tijd af; *aendachtig:* vroom; *mercken:* letten.
23 *wandel:* zijn levensgedrag.
25-27 Hij won een groot deel van zijn familie en bijna alle aanverwanten voor het oude geloof, o.a. twee kinderen van zijn zwager, burgemeester Jacob Poppen (1576-1624) en de oudste zoon van burgemeester Barthold Cromhout (1550-1624). Zie Elias: *Geschiedenis van het Amsterdamsche Regentenpatriciaat* 's Grav. 1923, blz. 24. Het o n d e r s c h r i f t betekent: W. van der Laegh schreef en sneed het.

Op de Afbeeldinge Van de E. Joffer, Isabelle Benzi.[aant.]*

Door Karel van Savoy geschildert.

Gratior & pulchro veniens in corpore virtus.

Het voeght geen gryze pen door minne te verwilderen,[1]
En, als de zonnebloem, te weiden het gezicht[2]
In 't licht van onzen tijt, te schoon om uit te schilderen:[3]
Den ouderdom betaemt een staetiger gedicht.[4]
Noch laet ick eene poos mijn zinnen hier verlocken[5]
Door 't aes der schilderye, en 't morgenlicht der jeugt,[6]
Van d'ongeschape hant volschapen, en voltrocken;[7]
Een voorbeelt te gelijck van schoonheit en van deugt.
Verwaentheit, kommerlijck van schoonheit af te scheien,[9]
In eene, aen wiens gedaente iet wenschelijx ontbreeckt,[10]
Bedwingt de vrye hant des schilders haer te vleien;[11]
Hoe klaer de waerheit oock het veinzen tegenspreekt.[12]
Verwaentheit wil dat kunst ontveinze de gebreken:
De spiegel is t'oprecht, het kristalijn te vroom:[14]
En waer Natuur bezwijckt, daer stutten haer de streken.[15]
Dus schat zich armoe rijck, in eenen zoeten droom.
Onnoodigh is het hier de Schoonheit wijdt te zoecken.
De miltheit van Natuur, al teffens uitgestort,[18]

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in de *Hollantsche Parnas*, blz. 1. - Het motto, ontleend aan *Aeneis* V, 344, betekent: de deugd is nog bevalliger, wanneer zij met lichaamsschoonheid verenigd is.
O p s c h r i f t : Isabella Bosmans van Amsterdam trad 27 Jan. 1640 in het huwelik met Giovano Batista Benzi, van Como, oud 38 jaar. - De schilder *Karel van Savoy*, geb. te Antwerpen ± 1621, vestigde zich te Amsterdam, waar hij in 1649 huwde met Catharina Wandelman (een zuster van Joannes, zie deel 8, blz. 721) en in hetzelfde jaar het burgerrecht verwierf. Zijn sterfjaar is onbekend. Hij schilderde mythologiese taferelen en ook altaarbeelden voor de Amsterdamse kerken (Würzbach).

1 Het is ongepast dat een grijze dichter zich door de minne tot dartele liederen laat verleiden.
2 *te weiden het gezicht:* zijn ogen te verlustigen.
3 *'t licht van onzen tijt:* de nu stralende zon, figuurlik voor de schone Isabelle.
4 *staetiger:* ingetogener.
5 *Noch:* toch.
6 *'t aes:* het lokaas.
7 Door Gods hand volmaakt geschapen.
9 *Verwaentheit:* ijdelheid; *kommerlijck:* bezwaarlik. Schoonheid maakt gewoonlik ijdel.
10 *wiens:* wier; *iet wenschelijx:* iets dat zij liever anders zou zien.
11 *Bedwingt:* noodzaakt; *haer te vleien:* haar portret te flattéren.
12 *het veinzen:* nl. de onjuiste weergave van de schilder (vgl. *ontveinzen:* in vs. 13).
14 *het kristalijn* het glas of de waterspiegel (vgl. *spiegelkristalijn* op blz. 264, vs. 43); *te vroom:* te rechschapen, te eerlik (nl. om de waarheid te verbergen).
15 *bezwijckt:* te kort schiet; *streken:* nl. van het penseel.
18 *al teffens:* tegelijk.

Te rijck valt voor penseel, panneel, en schilderdoecken.
Hier schiet, aen geest en kunst, Apelles veel te kort.
Waer I S A B E L L E , in d'eeuw van 't uitgeleerde Athenen,[21]
Daer d'aengebede kunst de keur van joffren had,
Het aldoorsnufflende oogh des kunstenaers verscheenen,
De beitel had haer' schijn in marmersteen gevat;[24]
Gevat voor Pallas, of een Venus, ofte t'zamen
Voor Venus, en Minerve, en op 't altaer ge-eert
Het eenigh beelt, daer twee godinnen in verzamen,[27]
En met die majesteit de kercken gestoffeert.[28]
Hier schijnt een dageraet in 't aenschijn op te blozen,[29]
Voor 't rijzen van de zon; te mengen blanck en root.
Bezielde lelien en levendige roozen,[31]
Verquickt toch B E N Z I , den getrouwen mingenoot.
Verquickt hem met uw' geur, o onverwelckbre bladen!
Gy Schoone, laef zijn hart met die robijne schael[34]
En nektar van uw' mont, en laet hy zich verzaden
Met leckernyen van uw lippen, zoet van tael.
Vertroost hem met een' blick van blinckende turkoozen,
Twee kokers, daer de Min haer pijlen in verberght.
Al waer zijn hart, zoo kil als berghkristal, bevrozen,
Het smolt van eenen gloet, noch noit vergeefs geterght.[40]
Het hooge voorhooft geeft een achtbaerheit aen 't wezen.[41]
De boog der winckbraeu leert ons zedigheit en tucht.
De voeghelijckheit wort in 't blonde haer geprezen.[43]
Geen hairlock krult noch speelt te wuft in d'ope lucht.[44]
Waer toe noch hulp gezocht aen perle en diamanten,
Aen stricken van gesteente, en vergehaelt cieraet?
Volschapenheit behoeft noch ketens, noch karkanten,[47]
En neemt, op 't hooghste feest, noch kunst noch pracht te baet.
Zy pronkt met genen schijn van kleuren noch van geuren;
Te vrede met Godts gifte, en 't aengeboren schoon;
Geschenk, dat, eens om d'eeu, een lantschap mag gebeuren.[51]
Zoo blijft de Schoonheit waert verheven op den troon.[52]
De leden op hun maet, en d'aengenaeme zwieren,[53]
De verf, van pas gemengt, en op haer eige ste,[54]

21 *uitgeleerde:* volleerde.
24 *schijn:* gestalte.
27 *verzamen:* verenigd zouden worden.
28 *En* (had); *gestoffeerd:* versierd.
29 *op te blozen:* in haar blos te voorschijn te komen.
31 *levendige:* levende, echte.
34 *robijne schael:* frisrode lippen.
40 *van:* door; *noit vergeefs geterght:* onweerstaanbaar.
41 *wezen:* gelaat.
43 *voeghelijckheit:* gepastheid, ingetogenheid.
44 *wuft:* dartel.
47 *Volschapenheit:* volmaakte schoonheid; *karkanten:* halssieraad van goud en juwelen.
51 *eens om d'eeu:* eenmaal in een eeuw; *lantschap:* landstreek; *gebeuren:* ten deel vallen.
52 *waert verheven:* waard om verheven te worden (nl. door die zeldzaamheid).
53 *zwieren:* gelaatstrekken.
54 *verf:* kleur; *haer eige ste:* de juiste plaats.

De ziel, door al de leên, als sprengkelen van vieren[55]
En voncken, uitgespreit, ontvoncken stroom en zee.
Maer merck eens hoeze sticht alle opgetoge zielen,[57]
Wanneerze, met haer kroost en kinderen verzelt,
Ten outer komt, om voor 't gekruiste Lam te knielen,
Waer in zy haer geluck en hooghsten zegen stelt.
Hier kroont Godtvruchtigheit de Schoonheit met de stralen
Van opgetogenheit en ootmoedt en ontzagh:[62]
Dan dwingt Gena Natuur voor schooner glans te dalen,
Gelijck de scheemring sterft door 't leven van den dagh.
Het sterflijck lichaem wort met al zijn schoon begraven,
En 't allerschoonste lijck in stof en stanck verrot;
D'onsterfelijcke ziel, de deught en beste gaven
Verduuren d'eeuwigheit, in d'eeuwigheit van Godt.[68]
Heeft d'opperste Gena Natuur in haer verheven,[69]
Hoe zal Godts Heerlijckheit verheffen die Gena,[70]
Als hy zijn beelt bekleet, in 't licht van 't ander leven,[71]
Daer Godt het schoonste blijft, en zonder wederga!

Op de zelve. aant. *

Dees Schoonheit wort met recht van kenners aengebeden,[1]
Of liever Godt in haer, die op de Godtheit wijst,[2]
De bron van al het schoon. De schoonheit en de zeden
Gaen zelden dus gepaert. waer blijft de goude lijst?[4]
Hier eischt de schilderkunst een lijst, bezet met steenen,[5]
Die zullen meer waerdy ontfangen van dit beelt.
In I S A B E L L E is ons een nieuwe star verschenen.
Bezieze door en door. Wat leden zijn misdeelt?
Zy kan van dichte by de zon en 't oogh verdragen:[9]
Ia zoo de Morgenstar in haren plicht ontbrack;[10]
Men zetteze, voor dagh, voor dauw, op haren wagen.[11]
Dat leven is te sterck, of alle verf te zwack.[12]
Het overschrijt de maet der sterfelijcke menschen.
Kent B E N Z I zijn geluk; hy kan niet schooners wenschen.[14]

55 *sprengkelen van vieren:* uitspattend vuur.
57 *opgetoge:* in vrome gedachten verdiepte.
62 *opgetogenheit:* zie bij vs. 57.
68 *Verduuren:* duren langer dan.
69 Heeft Gods genade in haar de hoogste *aardse schoon*heid belichaamd.
70 *verheffen die Gena:* die genade nog in sterker mate openbaren.
71 *zijn beelt bekleet:* haar, naar Zijn beeld geschapen, een verheerlikt lichaam schenkt.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in de *Hollantsche Parnas*, blz. 3.
1 *van:* door.
2 *wijst op:* onze gedachten richt op.
4 *dus:* zó.
5 *steenen:* edelstenen, d.w.z. een gouden lijst is voor zoveel schoonheid niet kostbaar genoeg.
9 *de zon en 't oogh verdragen:* men mag haar bij daglicht gerust van nabij bezien.
10 *de Morgenstar:* Venus; *ontbrack:* te kort schoot.
11 *voor dagh, voor dauw:* zo vroeg mogelik.
12 *Dat leven:* het levende model,; *verf:* kleur.
14 *niet:* niets.

De Koningklijcke Idea.[aant.*]

d'Idea van de Deught en Schoonheit was verloren:
Natuur, verlegen om een voorbeelt, zocht in 't ront,
Tot datze Schoonheit, Deught, en Wijsheit t'effens vont[3]
In eene Koningin, ter heerschappy geboren.
Zy had, uit lust tot Vrede, in 't brullen van zijn' toren,
Den Oorlogh afgevoert van Duitschlants vetten gront:[5-6]
Nu zaghze Plato zelf d'orakels uit den mont,[7]
En ketende aen haer tong zoo veler vorsten ooren;
Die zagen noit de zon, des morgens opgestaen,
Zoo rijck in haeren glans met meer verbaestheit aen[10]
Als deze, die men wensch' dat eeuwigh 't rijck beschijne.[11]
Toen riep Natuur: ons oor en oogen zijn verzaet:
In eene triomfeert al 't edelst, zonder maet.[13]
De hemel helpe ons aen afzetsels van C H R I S T Y N E .[14]

Op de schoone Eliza.[aant.*]

De geestige Natuur, belust wat schoons te maelen,[1]
Nam vroegh in 't oosten waer den klaren morgenstont;
Toenze, uit den slaep geweckt, van duizent nachtegaelen,[3]
Den dauw en geur ontfing in haeren nuchtren mont.[4]
Zy mengt, uit roozendauw en honigh, en amandel,
Een leenigh klay, en kneet, herkneet het, en bootseert
Een beelt, zoo net dat geen vernuft dit eedler handel,[7]
En niet een eenigh lidt aen zijnen eisch ontbeert.[8]

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 4. Gedicht ter ere van Koningin Christina van Zweden en dus aansluitend bij de gedichten van 1653, opgenomen in deel 5, blz. 588-94. Met *Idea* zal Vondel de Platoniese idee bedoelen (zie vs. 7), hier eer opgevat als prototype.
3 *t'effens:* tegelijk.
5-6 *zijn':* nl. van de Oorlog, waarbij aan god Mars gedacht is; vs. 6 komt bijna woordelik overeen met vs. 56 van de *Afbeeldinge van Christine* (deel 5, blz. 592).
7 Nu ging zij studie maken van de Griekse wijsbegeerte.
10 *verbaestheit:* bewondering.
11 *wensch':* zou wensen.
13 *eene* (vrouw).
14 *afzetsels:* nakomelingen, die haar evenaren.
* Van of vóór 1660. - Afgedrukt volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 4.
1 *geestige:* kunstrijke.
3 *van:* door.
4 *nuchtren:* pas ontwaakte, fris in de morgen.
7 *net:* keurig afgewerkt; *handel:* zou kunnen bewerken.
8 En geen enkel lid overblijft dat niet aan hoge eisen beantwoordt.

De dageraet bestelt haer roozen voor de kaecken,[9]
En goutdraet voor het hair, en perlen voor 't gebit,
En stralen voor 't gezicht, waer van de minnaers blaken,[11]
En kriecken voor den mont. wat wonderwerck is dit![12]
Zy blaest een' geest, een ziel, een gunst door al de leden.[13]
Men zagh de weêrga van een hemelsche Pandoor,[14]
Een schoonheit, van haer lief geviert, en aengebeden,[15]
Die koos voor zulck een' schat noch marmer, noch ivoir.
Waer deught en schoonheit zijn gescheiden d'een van d'andere;[17]
E L I Z A paert de deught en schoonheit met elckandere.

Kersliedt.[aant.*]

O wat zon is komen dalen
In den Maeghdelijcken schoot!
Ziet hoe schijntze met heur stralen
Alle glanssen doof en doot.[4]
Ay hoe schijnt dit hemelsch kint,
Aller zielen licht en hoeder,
Zon en maen en starren blint,
Uit den schoot der zuivre moeder![8]
Englen, daelt van 't Paradijs:
Zingt den hemel eer en prijs,
En met vre de harten kroont,
Daer een goede wil in woont.

Ziet hoe starooght daer een Oude,[13]
Achter deze maeght, op 't pant,
Dat de hemel hem betroude;[15]
Dat de kroon van ootmoedt spant.[16]
Salomon, vol majesteit,
Rijck van diamante straelen,
Magh het in zijn heerlijckheit[19]

9 *bestelt:* verschaft.
11 *gezicht:* blik; *waer van:* waardoor.
12 *kriecken:* kersen.
13 *gunst:* bevalligheid.
14 *een hemelsche Pandoor:* Pandora, volgens de Grieken de eerstgeschapen vrouw, door alle goden met velerlei geschenken begiftigd.
15 *van:* door.
17 Waar ook deugd en schoonheid van elkaar gescheiden mogen zijn.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in de *Hollantsche Parnas*, blz. 5. Dit lied is blijkbaar een bijschrift bij een prent of een schilderij.
4 *doof:* dof, kleurloos.
8 *zuivre:* reine.
13 *starooght:* aanschouwt met aandacht; *een Oude:* een grijsaard, Jozef.
15 *betroude:* toevertrouwde.
16 Dat uitmunt in nederigheid.
19 *Magh:* kan.

By Godts nedrigheit niet haelen
Englen, daelt van 't Paradijs:
Zingt den hemel eer en prijs,
En met vre de harten kroont,
Daer een goede wil in woont.

Komt, ghy koningen en heeren,
U hier spieglen in dit licht:[26]
I E S U S zal u ootmoedt leeren,
Die zijn hof in stallen sticht.[28]
Ziet de Moeder: ziet den Zoon.
Kust de windels: kust de doecken.
Buight uw hoofden: buight uw kroon.
Zwijght, vernuftigen, en kloecken.[32]
Englen, daelt van 't Paradijs:
Zingt den hemel eer en prijs,
En met vre de harten kroont,
Daer een goede wil in woont.

De gestuite Minnegodt.[aant.*]

Op de hofstede van de Hinlopens buiten Naerden.

De fiere Venus sprack
Tot haeren kleenen dwergh:[2]
Ga heen bestorm het dack
Van 't forsse Rustenbergh,[4]
Dat met ons torts en wapens schimpt,[5]
Zoo trots, dat my 'er 't hart af krimpt.[6]

26 *spieglen in:* een voorbeeld nemen aan.
28 *in stallen:* vgl. de bekende rei in de *Gysbreght*, vs. 693-vlg.
32 *vernuftigen:* wijzen.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in de *Hollantsche Parnas*, blz. 6. Zeer bevriend was Vondel met de regentenfamilie Hinlopen, die hij bezocht op haar hofstede Eickhof (zie deel 4, blz. 602 en deel 5, blz. 160 en 500) en later op hun buitenverblijf Rustenbergh bij Naarden. Dit behoorde omstreeks 1660 aan Jacob Jacobsz. Hinlopen (1621-1679), zoon van Jacob Jacobsz. Hinlopen en Sara de Wale, wier huwelik Vondel in 1618 had bezongen, zie deel I, blz. 781. De zoon, evenals zijn vader lakenkoper, trouwde in 1642 met Anna Tholincx. Hun drie dochters en de zoon waarvan in dit gedicht sprake is, waren dus nog heel jong.
2 *haeren kleenen dwergh:* Cupido (vgl. vs. 7).
4 *forsse:* versterkte, weerstand biedende.
5 *ons torts en wapens:* onze toorts en pijlen; *schimpt:* de spot drijft.
6 *af:* van.

Cupido schoot en toogh
Zijn snelle vleugels aen:[7-8]
Hy nam zijn' taeien boogh
En koker, zwaer gelaên
Van pijlen, scherp gewet, en gladt,
En daerme hene op 't luchtigh padt.[12]

In 't vliegen zagh de Godt,
Die al de werelt toomt,[14]
De toppen van het slot
Van verre door 't geboomt
Uitsteecken, en hy streeck 'er in.[17]
Wat slot, wat sterckte keert de min!

Doch 't ging hem in dit perck[19]
Uit zijne gissing: want[20]
Een ieder op zijn werck[21]
Boodt rustigh wederstant,[22]
Zoo ras hy toeley om terstont[23]
Te treffen wat hy bezigh vont.

De voorste klonck de scheer[25]
Met yver hem naer 't hooft;
Een zorghelijck geweer.[27]
Hoe stont de Min verdooft![28]
Een andre smeet met kracht en stijf,[29]
Den looden inckpot hem naer 't lijf.

De derde kerft en kruist,[31]
En snijt en steeckt te fel.
Het snoeimes in de vuist
[Al naem de Min de Hel
Te baet] ontzagh noch pees noch schicht.[34-35]
De looze Schutter viel te licht.[36]

De vierde sufte niet,[37]

7-8 *toogh aen:* trok aan.
12 *'t luchtigh padt:* zijn weg door de lucht.
14 *toomt:* bedwingt.
17 *streeck:* vloog omlaag.
19 *perck:* terrein.
20 *Uit zijne gissing:* buiten zijn berekening.
21 *op zijn werck:* aan zijn arbeid.
22 *rustigh:* krachtig.
23 *toeley:* het er op toelegde.
25 *klonck:* wierp; *scheer:* schaar (van haar naaigerei).
27 *zorghelijck geweer:* een angstwekkend wapen.
28 *verdooft:* versuft.
29 *stijf:* stevig, met forse zwaai.
31 *kruist:* waarschijnlik is hier bedoeld: het kruisen bij het kweken van planten; *te fel:* zeer bedrijvig.
34-35 Al zou Cupido de hel te hulp genomen hebben, (het had niet gebaat).
36 *viel te licht:* schoot te kort.
37 *sufte:* draalde. *De vierde* was de enige zoon, Jacob Jacobsz. Hinlopen (1644-1705), zie Elias.

Maer greep het lange roer,

Dat menigh vogel schiet.
Hy mickte, en dreighde, en zwoer
Den schutter in een omzien ras
Te steken in zijn vogeltas.[42]

De Minnegodt, in 't endt
Gekeert van daer hy quam,
Zijn moeder heeft bekent[45]
Dat pijl noch minnevlam
Niet hechten kan op dit geslacht,[47]
Dat bezigh ledigheit veracht.[48]

Wiltzangk.
Op de zelve Hofstede[aant. *]

Wat zong het vrolijck vogelkijn,
Dat in den boomgaert zat?
Hoe heerlijck blinckt de zonneschijn
Van rijckdom en van schat!
Hoe ruischt de koelte in 't eicken hout
En versch gesproten lof![6]
Hoe straelt de boterbloem als gout!
Wat heeft de wiltzang stof!
Wat is een dier zijn vryheit waert!
Wat mist het aen zijn' wensch;
Terwijl de vreck zijn potgelt spaert![11]
O slaef! o arme mensch!
Waer groeien eicken t'Amsterdam?
O kommerziecke Beurs,[14]
Daer noit genoegen binnen quam![15]
Wat mist die plaets al geurs!
Wy vogels vliegen, warm gedost,
Gerust van tack in tack.

42 *vogeltas:* de tas voor het gedode gevogelte.
45 *bekent:* meegedeeld.
47 *Niet hechten kan:* geen vat kan krijgen.
48 *bezigh:* steeds bezigheid zoekende.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in de *Hollantsche Parnas*, blz. 8.
Wiltzangk: zang van de in 't wild levende vogels (vgl. vs. 8). Vs. 3-32 behelst de inhoud van de zang, door de dichter afgeluisterd.
6 *versch gesproten lof:* fris ontloken gebladerte.
11 *potgelt:* geld in een pot verborgen.
14 *kommerziecke:* vol zorgen.
15 *Daer:* waar.

De hemel schaft ons dranck en kost.
De hemel is ons dack.
Wy zaeien noch wy maeien niet:
Wy teeren op den boer.
Als 't koren in zijn airen schiet
Bestelt al 't lant ons voêr.[24]
Wy minnen zonder haet en nijt,
En danssen om de bruit:
Ons bruiloft bint zich aen geen tijt,
Zy duurt ons leven uit.
Wie nu een vogel worden wil,
Die trecke pluimen aen,[30]
Vermy de stadt, en straetgeschil,
En kieze een ruimer baen.

De getrouwe Haeghdis.
Op de zelve Hofstede.[aant.*]

Integer vitae, scelerisque purus.

Geluckigh is zy, die hier leeft
Van zorgen en gevaer bevrijt,
En altijt eene schiltwacht heeft:
Want zelden leeft men zonder strijt,
En ongeval en harteleet
Genaeckt den mensche, oock eer men 't weet.

Twee jonge maeghden waren uit-[7]
Gegaen, in 't kriecken van den dagh,

24 *Bestelt:* verschaft.
30 *pluimen:* veren, vleugels.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in de *Hollantsche Parnas*, blz. 10. Het motto, ontleend aan Horatius, *Carm.* I, XXII, 1., betekent: rechtschapen van leven en vrij van misdaad.
O p s c h r i f t : Het geloof dat de hagedis door gekrabbel de mens voor slangen waarschuwde, is een Europees volksgeloof, dat in de 17de eeuw zijn intrede deed in onze letterkunde, en waarschijnlik door Erasmus uit de volksmond is opgenomen in een zijner Samenspraken (Colloquia) over de Vriendschap (Amicitia). Vondel's voorstelling komt zo letterlik met Erasmus' vertelling overeen, dat zij blijkbaar daaraan ontleend is. Zie F. Kossmann, *De getrouwe Haeghdis* in Ts. v. Ned. T. en Lerterk., jg. 53 (1934), blz. 218-224.
7 *Twee jonge maeghden:* Twee meisjes Hinlopen, zie blz. 277.

Daer niemant heck noch draeiboom sluit,[9]
Het Goy voor ider open lagh,
Natuur haer keur van bloemen milt
Alsins te plucken gaf in 't wilt.[12]

De lentezon bescheen het groen
Met puick van straelen overal:
Het lantschap stont in zijn saizoen:[15]
De byen zogen bergh en dal
Van honigh ledigh te gelijck,
En alle honighkorven rijck.

De maeghden op een heuvelkijn
Gelegen, en van plucken moe,
Beschut met loof voor zonneschijn
En zon, haer oogen loken toe,[22]
En sliepen zoo gerust in 't gras,
Als of de slaep haer hart genas.

Maer midden onder 't slapen quam
Een adder uit haer duister hol
Gekropen, langs een' eicken stam.
Zy glom om haeren hals, en zwol
Allengs van boosheit in den dagh,[29]
Toen zy de zusters leggen zagh.

Dit merckte een wackere Haeghdis,
Die vrouw Natuur in stilheit dient,
Den mensch bemint, en gunstigh is,[33]
En gadeslaet, en houdt te vrient.
Hoe was dit lieve dier dier zoo bang!
Zy kroop verbaest op hals en wang.[36]

Zy streeckze, en weckteze op het lest
Met strijcken, recht als ofze riep:
Waeckt op: waeckt op: ontvlucht dees pest.[39]
Het paer ontwaeckte, en zagh, en liep,[40]

9 *draeiboom:* afsluiting van een weg of partikuliere grond. (Vgl. vs. 6 van *Olyftack aan Gustaaf Adolf* in dl. 3, blz. 377).
12 *Alsins:* overal.
15 *in zijn saizoen:* in het schoonste jaargetijde, in volle bloei.
22 *loken toe:* sloten.
29 *in den dagh:* in het volle licht (te verbinden met *glom*).
33 *gunstigh:* goedgezind.
36 *verbaest:* ontsteld.
39 *Waeckt op:* wordt wakker; *dees pest:* dit giftige dier.
40 *liep:* draafde weg.

En stroide in 't loopen voor gevaer
Den schoot met bloemen hier en daer.

Nu twijfel ick niet langer, of
Het een of't ander stomme dier
Bewaeckt d'onnooslen, en haer lof
Behoeft noch hantbus noch rappier.[45-46]
Al schiet een adder gift en gal,
De deught is veiligh overal.[47-48]

J. V. VONDEL.

Op d'Afbeeldinge van den heere Joan Cornelisz Geelvinck,[aant.*]

Gecommitteerde Raet der Grootmogende Heeren Staten van Hollant en VVest-Vrieslandt, en Burgermeester van Amsterdam.

Zoo moght de Staet en 't Lant op GEELVINCK zich verlaeten,
Het zy hy in den raet der stede, of by de Staeten,[2]
Den vrede en vrydom steef, en aenzagh haet noch gunst.[3]
De burgemeester geeft een' luister aen de kunst.[4]

45-46 *d'onnooslen:* de onschuldigen; *hantbus:* draagbaar vuurwapen (*Ned. Wdb.* V, 1870).
47-48 Deze regels bevatten de moraal van het gedicht of de toepassing op het leven.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in de *Hollantsche Parnas*, blz. 138.
O p s c h r i f t : Joan Cornelisz. Geelvinck (1579-1651) was Gecomm. Raad 1633-1634 en, tussen 1626 en 1647, twaalfmaal burgemeester. Corn. Janssen van Ceulen schilderde in 1646 zijn portret; (zie Moes, *Iconographia Batava* I, blz. 317).
2 *den raet der stede:* de vroedschap.
3 *steef:* versterkte, bevestigde. Deze lof is onverdiend: algemeen bekend was, dat Geelvinck in Holland en elders schepen uitrustte om ze in Spanje aan de koning te verkopen (zie Elias: *Geschiedenis van het Amsterdamsche Regentenpatriciaat*, blz. 110).
4 De schilderkunst kan trots zijn, dat ze zulk een man heeft mogen afbeelden.

Op d'Afbeeldinge van den Ed. Heere Joan van Maerseveen, aant. *

Ridder, Heere van Maerseveen, Neerdyck, en Diependal, Burgermeester en Raet van Amsterdam.

Dus eert de Ridder M A E R S E V E E N [1]
Op Goudestein zyn heerlyckheên,[2]
En Aemstels burgermeesterschappen,[3]
Wanneer hy 't raethuis op komt stappen,
En zet zich op ons wapenkruis;[5]
Of helpt, in 't ryck OostIndisch huis,
Den oogst van Indus herwaert stuuren.[6-7]
Zoo zal de stadt den tyt verduuren.[8]

Op het Marmerbeelt van den hooghachtbaeren en welwyzen heere, H. Cornelis Witzen, aant. *

Burgermeester en Raet van Amsterdam.

De Nyl van outs bewaerde op hemelhooge spitsen[1]
En naelt der Grooten naem, en hun gedachtenis:[2]
Dit marmerbeelt bewaert den burgermeester *VVitzen*
Naer 't leven, daer hy zelf niet tegenwoordigh is;[4]
Het zy dees op 't stadthuis het recht der burgeryen,

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 139.
Joan Huydecoper van Maerseveen (1599-1661), koopman, liet zich verschillende malen schilderen o.a. door Flinck (1643), Janssen van Ceulen (1646) en door G. ter Borch en J.B. Weenix (data onbekend), zie Moes, *Icon. Bat.* I, blz. 463. (Jan Vos, *Alle de gedichten*, Amsterdam 1662, blz. 188, bezong *Joan Huidekooper, Door Jansen geschildert*, en blz. 198: *Joan Huidekooper, door Ian Lievens geschildert*).
1 Ridder, zie deel 5, blz. 849; hij werd dit in 1637; in 1640 kocht hij de heerlikheid Maarseveen.
2 Hij bouwde te Maarsen de buitenplaats Goudestein op de plaats van de hofstede ‘de goude Hoeff’, die aan zijn vader had behoord.
3 Burgemeester het eerst in 1651, in 1660 voor de vijfde maal.
5 *wapenkruis* n.l. geborduurd op de kussens der raadszetels.
6-7 Bewindhebber der O.I.C. in 1634.
8 *den tyt verduuren:* eeuwig blijven bestaan.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas,* blz. 140.
O p s c h r i f t : Het beeld is getekend Quellinus, maar niet gedateerd; Quellijn werkte van 1650-1664 te Amsterdam. (Zie Dr. Juliana Gabriëls, Artus Quellinus de Oude, Antw. 1930, blz. 98 vlg.) Cornelis Witsen (1605-1669), burgemeester in 1653, 1658, 1662, 1667, raad 1643-1669.
1 *spitsen:* pyramiden.
2 *naelt:* obelisk.
4 *daer:* waar.

Of in den zeeraet met zyn' raet de zee beschut,[6]
Of binnen 's Gravenhaegh 's lants vryheit helpt bevryen,
En, als een zuil, het hof der Staeten onderstut.
Al volght de Kunst Natuur, z' is noch by 't leven armer.[9]
De faem des braven mans verduurt metael, en marmer.[10]

Op d'Afbeeldinge van den edelen en gestrengen heere Cornelis van Vlooswyck,[aant.] *

Heere van Vlooswyck, Diemerdam en Paepekoop, Burgermeester en Raet van Amsterdam.

Pulchra pro libertate.

Men ziet hier *Vlooswyck* niet, gelyck zyn jeught te paerde
In 't heir der Staeten, voor Rynberck en voor Maestricht,
Gewapent heenedraefde, en Aemstels eer bewaerde,[1-3]
Maer ryper, naer den eisch van 's burgervaders plicht,
Gelyck hy stadt en lant en burgerrecht verdaedight,
Of yvert om de Sont t'ontsluiten met een vloot,[6]
Terwyl de zeedraeck raest, van bloet noch roof verzadight,[7]
En gansch Europe dreight met dierte en hongersnoot.[8]
Apelles druckt hier uit wat geest en verf vermogen,[9]
Een vroome rustigheit in 's burgermeesters oogen.[10]

6 *in den zeeraet:* Witsen was Raad der Admiraliteit te Amsterdam van 1654-1657.
9 *is noch by 't leven armer:* staat nog achter bij het leven, bij de werkelikheid.
10 *verduurt:* duurt langer, is onvergankeliker dan.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 141. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* VI, 821, betekent: ‘voor de schone vrijheid’. Voor Cornelis van Vlooswyck en Anna van Hoorn (vgl. het volgend gedicht) zie hiervóór blz. 243. Hun beider portretten werden door Van der Helst geschilderd vóór of in 1662: Jan Vos bezong ze in dat jaar (*Alle de gedichten*, Amsterdam 1662, blz. 155-156).
1-3 Dezelfde toespeling als in het gedicht op blz. 243; *bewaerde:* handhaafde.
6 Blijkbaar had Vlooswyck bij 's Lands regering aangedrongen op het doorzetten van de oorlog tegen Zweden. Voor onze bemoeiïngen met de afsluiting van de Sont, zie deel 8, blz. 619, 648-52, 764-68.
7 *roof:* buit.
8 *dierte:* duurte van de levensmiddelen.
9 *geest:* talent.
10 *vroome rustigheit:* dappere kloeckmoedigheid.

Op d'Afbeeldinge van zyn Ed. gemaelinne Mevrouwe Anna van Hoorn.[aant.*]

Inceffu patuit dea.

Geen Paris oordeel' wie van dry den prys zal winnen:[1]
Dry godtheên smilten in dit eenigh schoon in een.[2]
Apelles zat verruckt. hy zou het werck beginnen,[3]
Het fier en wys en schoon, en ieders voeghlyckheên[4]
En zwieren naer den eisch in *Anna* t'zamenvatten:[5]
Maer 't scheen dat vrouw Natuur hem heimlyck inneblies:
Gy overlaedt uw' geest: dit zwaere werck zal spatten.[7]
Ick was in 't scheppen van die schoonheit al te kiesch.[8]
Hy maelde, en vreesde 't beelt de leste streeck te geven.
Behaeght de schaduw elck, hoe schoon is dan het leven![10]

Op d'Afbeeldinge van den Heere Peter Kloeck,[aant.*]

Rechtsgeleerde, en Raet van Amsterdam. Door G. Flinck geschildert.

Honestum praetulit utili.

Dees voeghelycke zwier is elck niet aengeboren.[1]
Wat invloet van een star gaf zelf Natuur de spooren,[2]
En holpze; toenze *Kloeck*, terwyl de lust haer drong,[3]

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 142. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* I, 405, betekent: haar bevalligheid van tred deed haar kennen als een godin (vgl. deel 8, blz. 725).
Voor Anna van Hoorn zie bij het vorige gedicht.
1 Laat geen Paris een oordeel uitspreken; *dry:* nl. Juno, de *fiere*, Minerva, de *wijze*, Venus, de *schone* (vgl. vs. 4).
2 *smilten in een:* zijn samengesmolten, verenigd.
3 *verruckt:* in verwarring, in verlegenheid.
4 *ieders voeghlyckheên:* de bij ieder passende eigenschappen.
5 *zwieren:* gelaats- of karaktertrekken.
7 *Gy overlaedt uw' geest:* gij vergt te veel van uw talent; *spatten:* techniese term voor het uiteenvallen van timmer- of metselwerk (*Ned. Wdb.* XIV, 2622).
8 *kiesch:* nauwlettend, veeleisend.
10 *schaduw:* afschaduwing, afbeelding.
* Van of vóór 1660. Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 143. Het motto, ontleend aan Horatius *Carm.* IV. 9, 41, betekent: Hij gaf de voorkeur aan hetgeen betaamt boven hetgeen nuttig is.
Mr. Pieter Kloeck (1589-1667) was advokaat te Amsterdam. Door zijn huwelik met Jannetje Hooft, in 1625, werd hij de zwager van de dichter P.C. Hooft. Zijn portret, door G. Flinck geschilderd, dagtekent van 1654.
1 *voeghelycke zwier:* eerwaardige gelaatstrekken.
2 *invloet van een star:* het gelukkig gesternte waaronder hij geboren was; *zelf Natuur:* de Natuur zelf.
3 *holp:* hielp.

Bootseerde naer de kunst, en nektar op de tong
En mont en lippen droop, ontvonckte 't vier in d'oogen,[4-5]
In opzicht, en gelaet; en gaf den man 't vermogen,[6]
Voorzichtigheit, beleit, om door den Oceaen[7]
En 't barnen van 't krackeel het veiligste in te gaen?[8]
Dit bleeck in raet en daet ter rechtbancke; in 't beletten
Van inbreuck tegens 't recht der Keizerlycke wetten;
En midden in den raet, in 't voorstaen van zyn Stadt;[11]
Oock toen, als Afgezant, hy met de Heeren tradt
Ter poorte uit, om Oranje aen zynen plicht te maenen,[12-13]
Die, by verdragh verkloeckt, met al zyne oorloghsvaenen[14]
Den aftoght blaest, eer 't licht den Aemstelstroom beschynt.
Dees verf behoudt haer glans, als alle verf verdwynt.[16]

Op d'Afbeeldinge van Mevrouwe van Zuidpolsbroeck Katharine Hooft.[aant.*]

De vader, die natuur van lidt tot lidt ontleedde,[1]
De weerelt kende, en, in het Oostenrycksche hof,
By Rudolf was gezien, om zyne wyze rede,[2-3]
En aengezocht, ten steun van 's Keizers staet en lof,
Liet ons *Kathrine* na, om in zyn kroost te leven,[5]
Noch schooner dan de kunst haer, in dit tafereel,
Dien schoonen ommetreck en 't wezen pooght te geven,
Daer Polsbroecks hart in leeft, als aen het halve deel[8]
Van zyne ziel verknocht, en rechte wedergade.
Het leven dooft de verf: hier quam de kunst te spade.[10]

4-5 De *nektar op de tong* gaf hem welsprekendheid.
6 *opzicht:* oogopslag, blik (*Ned. Wdb.* XI, 1415).
7 *Voorzichtigheit:* een vooruitziende blik.
8 *'t barnen:* de branding, de woeling; *het veiligste in te gaen:* de veiligste weg te kiezen.
11 *voorstaen:* verdedigen.
12-13 In 1650 werd Kloeck met anderen afgevaardigd om met Willem II te onderhandelen; *maenen aen:* herinneren aan, wijzen op.
14 *verkloeckt:* overtroffen in slimheid, in schrander beleid (*Mnl. Wdb.* VIII, 1921); *oorloghsvaenen:* krijgsvolk.
16 De kleuren van *dit* beeld (nl. van zijn voortreffelike verdiensten).
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 143.
Katharina Hooft (1618-91) was de tweede vrouw van Burgemeester Cornelis de Graeff (zie deel 6, blz. 85 en de geslachtslijst in deel 8, blz. 978). Quellinus maakte in 1660 haar marmeren medaillon (afgebeeld in Vondel, Unger-ed. 1657-1660, blz. 325), maar de slotregel maakt waarschijnlik, dat Vondel een geschilderde afbeelding bezong. Ook zij werd evenals haar echtgenoot door N. Elias of Th. de Keyser en door G. Flinck geschilderd (Moes, I, 437).
1 *De vader:* Pieter Janszoon Hooft (1575-1636), die in de medicijnen en de chemie studeerde, maakte, samen met zijn vriend Jacob de Graeff (zie deel 8, blz. 679) een soort van perpetuum mobile (Elias).
2-3 Volgens G. Brandt was hij zeer ‘liefgetal’ bij Keizer Rudolf.
5 *te leven:* voort te leven.
8 *Polsbroeck:* haar man Cornelis de Graeff.
10 *dooft:* maakt dof, doet verbleken; *hier quam de kunst te spade:* hier moet de kunst onderdoen voor de werkelikheid.

Op d'afbeeldinge van den edelen heere Peter de Graef, Jongkheere van Zuidpolsbroeck.[aant. aant.*]

Spes altera.

Een levendige geest, vol heuscheit, zweeft in d'aderen[1]
Van *Graef*, die ree zoo vroegh, in 't opgaen van zyn jeught,[2]
Belooft, op 't edel spoor van zyn doorluchte vaderen,
Recht uit te draven naer den prys van eer en deught.
Geluckigh is hy, die, gesproten, van de vroomen,[5]
Zyn stammen niet bezwyckt. zoo zagh men jonge Askaen[6]
Betoonen dat hy, van Trojaenen afgekomen,
Zyn beurt hem toegekeurt, eens rustigh uit zou staen.[8]
Hoe stont hier 't leven en de kunst zoo langkzaem effen?[9]
De geest, te vlugh, was niet dan in de vlught te treffen.[10]

Op d'afbeeldinge van den edelen heere Jakob de Graef, Jongkheere van Zuidpolsbroeck.[aant.*]

Nomen avi referens.

De kunst kan iemants schyn vergrooten, of verkleinen:[1]
Hier staet het leven met de schildery gelyck.
Dat deftige opzicht zweemt naer d'edele Romainen,[3]
Voorstanders van hunn' staet, der volcken vaste wyck.[4]
De grootvaêr *Iakob* schynt in d'afkomst weêr geboren,[5]
't Gebeent te voelen dat de neef zyn' naem bewaert.[6]

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 144. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* XII, 168, betekent: ‘de nieuwe hoop’, hetgeen slaat op de voorvaderen (vgl. vs. 3).
Peter de Graeff (1638-1707), oudste zoon van Burgemeester Cornelis de Graeff en Katharina Hooft, zie deel 6, blz. 85. Hij kreeg in 1660 te Orleans het licentiaat in het civiel en kanoniek recht (Elias).
1 *heuscheit:* vriendelikheid.
2 *ree:* reeds; *opgaen:* begin.
5 *vroomen:* rechtschapenen.
6 *Zyn stammen niet bezwyckt:* niet in gebreke blijft tegenover zijn voorouders.
8 Zijn taak, hem toebedeeld, eens krachtig zou volbrengen.
9 Hoe kon de kunst hier zo moeielik het leven evenaren (beeld aan de weegschaal ontleend).
10 *niet dan in de vlught:* slechts in het voorbijgaan, vluchtig.

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 144. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* V, 564, betekent: ‘de naam voerende van zijn grootvader.’
Jacob de Graef (1642-1690), jongste zoon van Burgemeester Cornelis de Graeff en Katharina Hooft. Hij studeerde in de rechten, promoveerde in 1662 te Harderwijk (Elias).
1 *schyn:* voorkomen.
3 *deftige opzicht:* imponerende blik.
4 *Voorstanders:* beschermers; *wyck:* toevlucht.
5 *De grootvaêr Iacob:* zie de geslachtslijst in deel 8, blz. 978, en blz. 679 aldaar; *d'afkomst:* de afstammeling.
6 *'t Gebeente* van de grootvader(schijnt) *te voelen; neef:* kleinzoon; *bewaert:* handhaeft, eer aandoet.

De naem en 't voorbeelt van den grootvaêr zyn twee spooren,
Die noopen 't jeughdigh hart, om, als een moedigh paert,[8]
Te luistren naer den klanck der heldre staettrompetten.
Een brave jongkheit styft de zenuw van de wetten.[10]

Op d'Afbeeldinge van den geleerden en beleefden heere, nu Commissaris, Joan Six.[aant. aant.*]

Zoo maelt men *Six*, in 't bloeienst van zyn jeught,
Verlieft op Kunst en Wetenschap, en Deught,
Die schooner blinckt dan iemants pen kan schryven.
De verf vergaet: de Deught zal eeuwigh blyven.

Op d'afbeeldinge van De Tucht boven de tuchtpoort uitgehouwe, Aen den Heer Jakob Hinlopen Vermaes[aant.*]

Raspijn, de tuchtheer, temt met arbeit zweet en slagen[1]
Wat Circes kroes in schijn van dieren heeft veraert.[2]
Hij spant hun onder 't juck van zijnen zwaeren wagen.
Zijn zweep verschrickt het wilt, dat stadt en lant vervaert.[4]
Zoo wort de Wanhoop hier voor 't halsgerecht bewaert.[5]

8 *noopen:* prikkelen, aanzetten.
10 *styft de zenuw:* versterkt de kracht (*zenuw:* spier).
* Van of vóór 1660. Volgens de tekst van het handschrift in het album *Pandora* van 1651. Met veranderd opschrift in *Hollantsche Parnas*, blz. 147.
Dr. C. Hofstede de Groot (*Quellenstudie* III, Haag 1906, blz. 172) schrijft: Het portret van Six [door Rembrandt] is niet gedateerd, kan zeer goed, volgens de schilderwijze van 1654 zijn. Doch Vondel duidt de schilder niet aan, en uit niets blijkt dat Rembrandt is bedoeld.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst van het handschrift.
O p s c h r i f t : Deze poort is waarschijnlik in 1630 door Pieter de Keyser als stadssteenhouwer gebouwd. Vondel spreekt niet van de bekronende groep; deze zal na 1660 zijn aangebracht; zie Weissman, *Het tuchthuis en het spinhuis te Amsterdam*, Oud-Holland 26 (1908), blz. 40.
Jacob Hinlopen Vermaes (1616-1685), eerst genaamd Jacob Hinloopen Tijmonsz., koopman op Spanje en zijdewever, wonende op de Herengracht en eigenaar van de hofstede Oud-Bussum onder Naarden en Huizen, was in 1655 regent van het Rasp- en Tuchthuis.
1 *Raspijn:* Vgl. Inwyding van het Stadthuis, vs. 747, deel 5, blz. 884.
2 *Circes kroes* vervormde met een toverdrank Ulysses' tochtgenoten in wilde dieren; *schijn:* gedaante.
4 *vervaert:* schrik aanjaagt.
5 *halsgerecht:* doodstraf.

Op d'Afbeeldinge van de halsvrientschap tusschen Orestes, en Pylades.
Voor den E. heere Filips van Haerlem.[aant. *]

Fortunati ambo.

Zoo 't hart zich zelf uitbeelden kan
Door 't zichtbre merck, vergun dat Koning[2]
Ontvouw' voor *Haerlem*, zyn' genan,[3]
Iet Koningklyx, en een vertooning[4]
Van halsgetrouwheit, in Orest
En Pylades, zoo klaer gebleken
Voor Thoas, in het Noortsch gewest;[5-7]
Daer geen van beide in trouw bezweken,
En elck voor ander sterven wou.
Geen schrick des doots scheit waere trou.

Op d'afbeeldinge van den E. heere Filippus Rovenius,[aant. *]

Aertsbisschop te Filippen.

De staf, noch myter, noch 't gewyde feestgewaet
Is ons Aertsbisschop niet, al geeft hy dus den zegen;
Maer met een nedrigh hart te weigren dezen staet,[3]
En drywerf twalef jaer in druck, van Christus wegen,
Den stoel van Willebrort uit liefde te bekleên,[4-5]
Dat beelt den Kruishelt af: zoo kent Godts Kerck *Roveen*.

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 148. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* IX, 444, betekent: gelukkige twee.
Deze schilderij van Filips de Koning is niet meer bekend, Ook omtrent de persoon van Filips van Haerlem is nergens iets te vinden. Zie over Filips de Koning: deel 8, blz. 199, 212, 723, 943 en H. Gerson, *Philips Koninck*, Berlin 1936.

2 *merck:* teken.

3 *zyn' genan:* zijn naamgenoot, d.w.z. die, evenals hij, Filips heet.

4 *Iet:* iets.

5-7 *halsgetrouwheit:* trouwe vriendschap; Pylades vergezelde zijn vriend Orestes op alle zwerftochten, tot naar Tauris (de Krim), waar koning Thoas regeerde. In 1666 vertaalde Vondel Euripides' treurspel over dit onderwerp, onder de titel *Ifigenie in Tauren*.

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 149.
O p s c h r i f t : Voor Filippus Rovenius (1574-1651) zie deel 5, blz. 464, waar Vondel zijn vijftigjarig priesterschap bezingt. Het is mogelik dat Vondel dit gedicht maakte bij een gravure van Th. Matham (zoals hij deed bij Wuytiers, zie blz. 269), want Matham maakte ook een gravure naar het door B. Breenberg geschilderde portret van Rovenius, zie Moes, *Icon. Bat.* 2, blz. 292.

3 d.w.z. daaraan herkennen wij zijn ware karakter als *onze Aertsbisschop* (vs. 2).

4-5 *indruck:* toen de Katholieke eredienst werd verdrukt. In 1620 werd Rovenius tegelijk als Aartsbisschop van Philippen en van Utrecht gewijd.

Op d'Afbeeldinge van Peter Lastman,[aant.*]

Den Apelles onzer eeuwe.

De geest van *Peter* voer in 't ordineeren speelen,[1]
En volghde vrou Natuur op doecken en panneelen,
Zyn kunstgetuigen. toon, wie 't oordeel strycken kan,[3]
Of *Lastman* fenix was, of Rubens, zyn genan.[4]
De Keizer heeft hem dus den ommetreck gegeven:[5]
Maer anders tekent hy zich in zyn kunst naer 't leven.[6]

De Tooneelbroeders van den Aertshertoge Leopoldus Aen Magistraet en Wethouders van Amsterdam; Toenze met hunne tegenwoordigheit het tooneel vereerden.[aant. aant.*]

Hebt lof, o eedle Aemstelheeren,
Die onze bede niet ontzeit,[2]
En met uw tegenwoordigheit
Hier quaemt het treurtooneel vereeren.
Dus is ons speelrol afgerolt[5]

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 151.
Peter Lastman (1583-1633), schilder en etser te Amsterdam, bezocht in 1607 Italië. Hij was de leermeester van Jan Lievens, in 1617, en van Rembrandt ± 1622. Zie over hem *Oud-Holland* IV, blz. 2, en Dr. H. Schneider, *Jan Lievens*, Haarlem 1932.
1 *voer spelen:* ging zich verlustigen; *in 't ordineeren:* in de kunst van compositie.
3 *strycken:* vellen.
4 *fenix:* de voortreffelikste; *zyn genan:* zijn naamgenoot, door zijn voornaam Petrus.
5 Lastman werd geschilderd door Th. de Keyzer (1597-1667), schilder en beeldhouwer te Amsterdam; *dus:* op deze wijze.
6 Maar anders en beter is hij in zijn kunst te kennen.
* Van 1653. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 360.
O p s c h r i f t : Aartshertog Leopold Willem van Oostenrijk (1614-1662), broeder van Keizer Leopold I (zie deel 8, blz. 641), was 1648-1656 landvoogd van de Zuidelike Nederlanden. Hij woonde te Brussel en begunstigde de schoone kunsten. In 1648 of in de eerste helft van 1649 had hij in zijn dienst een troep Hollandse komedianten onder leiding van Jan Baptista van Fornenburgh (geb. 1624), dezelfde die in Vondel's Gebroeders de rol van Joab vervulde, zie deel 3, blz. 300. Van Brussel trok deze troep naar Sleeswijk-Holstein, waar de ‘Brusselse komedianten van den Aartshertog van Oostenrijk’, zoals zij zich nu noemden, o.a. speelden op de bruiloft van Sophie van Sleeswijk-Holstein, die 16 Sept. 1649 met Johan van Anhalt-Zerbst huwde. In 1653 traden zij weer in Amsterdam op. Zie Herbert Junkers, *Niederlaendische Schauspieler und Niederlaendisches Schauspiel im* 17. *und* 18. *Jahrhundert in Deutschland*, Haag 1936, blz. 70-73.
2 *ontzeit:* weigert.
5 *ons speelrol afgerolt:* onze toneelvertoning gegeven.

In 't licht der Denemercksche kroonen.[6]
Dus moghten wy de kunst vertoonen
Den Keizerlycken Leopold,[8]
En Holstein, Hollants bontgenooten,
Beminners van den hoogen schoen,[10]
Die geest en wetenschappen voên
In hoven, en op trotse sloten.
Nu bloeit Athene in Amsterdam;
Dewyl het milt met zyne gunsten
Het hooft der zeevaert kranst met kunsten[15]
En loof, dat van Parnassus quam.
Zoo moet het nieuwe raethuis ryzen,[17]
Het Oost en Westen eeuwen langk
Vergulden uwe beurs en banck.[19]
Zoo moeten wy uw heuscheit pryzen.
Grootachtbre Vaders, dat uw heil
Zich wyder streck' dan eenigh zeil.[22]

De Pinsterbloem van Schotlant.[aant.*]

De Schotsche Iudas, en verrader,
Hoe langer hoe veraert en quader,[2]
Verkocht en leverde den VADER.[3]
Hy kroonde met de Distelkroon
En kruiste den onnooslen ZOON.[5]
Wat dunckt u van ons fyne loôn![6]
De GEEST van al dit Reformeeren,[7]

6 Uit dit vers blijkt dat de troep ook in Denemarken had gespeeld; totnogtoe was geen optreden van Nederlandse spelers aldaar bekend vóór 1666, zie Worp, *Drama en Tooneel*, Gron. 1904, I 46.
8 *Den keizerlycken Leopold:* de aartshertog als zoon van keizer Ferdinand III.
10 *den hoogen schoen:* de kothurn, als symbool van het treurspel, waarbij de acteurs in Griekenland op toneellaarzen speelden.
15 *Het hooft der zeevaert:* de stad Amsterdam.
17 Het stadhuis was nog niet voltooid; *moet:* moge.
19 *Vergulden:* verrijken.
22 *Zich wyder streck':* een verdere vlucht moge nemen.
* Van of vóór 1660. - Afgedrukt volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 361. Voor het opschrift zie vs. 7-14. *Pinsterbloem:* Pinksterbloem, zie *Mnl. Wdb.* VI, blz. 374.
2 *veraert:* ontaard, misdadig.
3 *den Vader:* Karel I.
5 *kruiste:* kwelde; *onnoozlen:* onschuldige, nl. Karel II.
6 *ons fyne Joôn:* de Puriteinen worden hier Joden genoemd, omdat ze met Judas vergeleken worden, en *fyn* wegens hun rechtzinnigheid.
7 De *Geest* van deze gereformeerden daalde, in tegenstelling met de Heilige Geest (een duif), neer in de gedaante (*schyn*) van een Uil (zie vs. 12).

Om niet te laten van zyn veeren,[8]
Door al dit schrobben en stoffeeren,[9]
In dezen zuivren modderkuil,[10]
Gingk eerst in eenen nevel schuil,
En daelde in schyn van eenen Uil
Op 't hooft der uitgepuurde Schotten,[13]
Zoo zwart Bruinist als waterrotten.[14]
Toen profeteerden al die zotten,
Doch elck met zonderling geluit.[16]
Zoo wert de kerck en kroon verbruit,[17]
En daermeê was het geckspel U I T .

Op d'edele schryfkunst van De Lange.[aant. *]

Dit is *de Lange*, indien ick 't aenzicht ken.
Wie schreef zijn' naem oit schooner met zijn pen?

Anders.

De Lange schrijft de beste in 't landt.
Is 't vreemt? Minerve treckt zijn handt.[4]

Op d'Aelmosseniers t'Amsterdam.[aant. *]

De hemel draeght geen zy, maer luistert naer elcks karmen:[1]
Zoo ziet *d'Aelmossenier* op 't nypen van den noot,

8 *niet:* niets.
9 *stoffeeren:* uitdossen.
10 *zuivren:* reine (opnieuw zinspeling op het Puriteinse geloof), in opzettelik spottend kontrast met de *modder*.
13 Dezelfde woordspeling in *uitgepuurde* (vgl. deel 4, blz. 577, vs. 94).
14 *Bruinist:* Brownist, aanhanger van Robert Brown, door Vondel hier vereenzelvigd met de Independenten. Ook in Bruinist schuilt een woordspeling, want *bruin* betekent: donker; *zwart:* wegens de donkere kleding van de predikanten.
16 *zonderling:* afzonderlik, eigen.
17 *verbruit:* vernietigd.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 449. Biezonderheden over deze schoonschrijver ontbreken. Vondel droeg in 1660 zijn vertaling van Virgilius op ‘Aen den kunstrycken Daniel de Lange Fenix der pennevoerderen. Volitans argenteus anser. J.v. Vondel.’ (Zie Vondel-Kroniek, Jg. VI, bl. 177). Hij werd ook bezongen door Jan Vos: *Daniel de Lange, Door de Ratel geschildert* (*Alle de Gedichten*, Amsterdam 1662, blz. 198).
4 *treckt:* bestuurt.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Holl. Parnas*, blz. 450. De Aalmoezeniers te Amsterdam deden hun liefdadig werk in twee statige gebouwen: het Oudezijds-Huiszitten-Aalmoezeniers Huis, voltooid in 1654 ter vervanging van het in 1610 gestichte Provisie-huis, en het Nieuwezijds-Huiszitten-Aalmoezeniers Huis, gebouwd in 1649 na de brand van de Nieuwe kerk (1645), waar eerst de uitdelingen plaats hadden (Wagenaar, *Amst. i.z. Opkomst* II, blz. 263 en 266 met afb. reg. blz. 264 en 266).
1 *draeght geen zy:* is onzijdig, onpartijdig.

En reickt elck nootdruft toe, uit 's burgers milden schoot.[3]
Hy stut door 't heele jaer het leven van den armen.

3 *nootdruft:* noodzakelike levensmiddelen.

Op de Heelkunst in het glas van de kamer der Heelmeesteren.[aant.] *

De Heelkunst heelt ons vleesch en been
Door hantgreep, bant en artseny.[2]
Zy dient Natuur in 's menschen leên,
En dryft de qualen wech: het zy
De kunst herstelle, of snoeie, of sterck'.
Men kroon' dit nut en heilzaem werck.

Op een Schildery.[aant. aant.] *

SCEPTRA LIGONIBVS AEQVAT.

De doot zet hoogh en laegh gelyck,
Het middelbaer, en arm, en ryck.
Het sterven is 't gemeene lot.[3]
De boeckgeleertheit, en marot[4]
Zyn even wys en stom in 't graf.
De delvers graef, en bisschops staf,[6]
De lier, en goude tulbantkroon
Staen alle in 't uiterste even schoon.[8]
Laet woelen al wat woelen wil:
Zoo staet het al ten leste stil.[10]

* Van of vóór 1660. Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 451.
O p s c h r i f t . De Chirurgyns-Gildekamer, boven de St.-Antonies of Nieuwe Waag, was in 1639 geheel vernieuwd (Wagenaar, *Amsterdam in zijn Opkomst*, blz. 384), terwijl in 1660 de muren die naar de verschillende gildevertrekken leidden, van fraai beeldhouwwerk werden voorzien (*Amst. in de 17de eeuw*, 's-Grav. 1901-1904, III, blz. 30). Waarschijnlik is in deze tijd ook het bezongen raam aangebracht.
2 *hantgreep:* behandeling met de hand (door wrijven of opereren?); *bant:* verband.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 453. Het motto betekent: '(de dood) maakt scepters en houwelen gelijk'.
3 *gemeene:* algemene.
4 *marot:* zotskolf, hier: de dwaas.
6 *graef:* spade.
8 *in 't uiterste:* als de dood nadert.
10 *het al:* alles.

Op d'Afbeeldinge van den edelen gestrengen Heere Cornelis de Graeff,[aant.*]

Vryheere van Zuidpolsbroeck Burgermeester en Raet van Amsterdam, &c.

PARCERE SVBJECTIS, ET DEBELLARE SVPERBOS.

Men grave *Graeff* met kunst in koper uit naer 't leven,[1]
Of klinck' den ommetreck in klaeren marmersteen:[2]
Hier stuitze, onmaghtigh 's mans staetkennis ons te geven,[3]
Gelyckze 't Capitool der Staeten op komt treên,[4]
's Lants raetslot naer den eisch van zaeck en tyt helpt mengen,
En maetigen, op datze een heilzaem wit beschiet;[5-66]
Dat's al 't oneffen in zyn vouw en ploy te brengen,[7]
Ten dienst van 't Vaderlant en burgerlyck gebiet.[8]
Aldus draeft *Polsbroeck*, dan wat styver, dan wat zachter.[9]
Dat's out Romainsch. nu leght penseel en beitel achter.[10]

J.V. VONDEL.

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 488.
Het motto betekent: 'de onderworpenen te sparen, en den hoogmoedigen een verdelgingsoorlog aan te doen.' Zie *Aen.* VI, 853.
O p s c h r i f t : Het is niet duidelik, wat voor afbeelding hier bedoeld wordt: het marmeren medaillon dat A. Quellijn in 1660 beeldhouwde (afgebeeld in deel 6, blz. 12) of een der portretten, geschilderd door N. Elias of Th. de Keyser en door G. Flinck (van onbekende dateringen), zie Moes I, blz. 343. - Cornelis de Graeff (1599-1664), tussen 1643 en 1663 tienmaal burgemeester, raad 1639-1664, zie de geslachtlijst achterin deel 8.

1 *grave:* gravere (woordspeling met *Graeff*).
2 *klinck':* houwe; *klaeren:* blanke.
3 *staetkennis:* politieke ervaring.
4 *Capitool:* raadzaal.
5-6 *raetslot: ... mengen en machtigen:* de tegenstrijdige meningen tot een bevredigende uitkomst te brengen.
6 *een heilzaem wit beschiet:* tot een nuttig doel leidt, een gunstig effekt heeft.
7 al wat tot onenigheid zou kunnen leiden, uit de weg ruimen.
8 *gebiet:* gezag.
9 *styver:* krachtiger doorzettend; *zachter:* verzoenender.
10 *Dat's out Romainsch:* daarin volgt hij het voorbeeld van de oude Romeinen. - *leght achter:* schiet te kort (*leght:* ligt).

Grafschrift van den edelen Heere Arent van Wynbergen.[aant. *]

Hier rust A R E N T : laet hem slapen,
Die zich braef gedragen heeft.[2]
Zet zyn deught vry by zyn wapen,
Die den dubblen adel geeft.

Grafdicht van den heiligen Vader, Bruin van Keulen,[aant. *]

Stichter van de Karthuizers Orden.

Dees zerck bedeckt den helt, die, als een fackel, lichte,
En d'eerste in wildernis des Heilants schaepskoy stichte;[2]
Zyn naem was *Bruin*, een zoon van Keulen, aen den Ryn.
De lust tot aendacht dreef hem voort naer een woestyn,[4]
Tot in Kalabrie. Hy leerde Christus wetten.[5]
Zyn lippen rustten noit Godts waerheit te trompetten,[6]
Zoo luide dat zyn faem door al de weerelt klonck.
Genade, en geen verdienste, in 's mans gestrengheit blonck.[8]
De zeste in Wynmaent zagh hoe ziel en lichaem scheide.[9]
Het lichaem rust in 't graf, de ziel in Godts geleide.[10]

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 515.
'Arent van Wynbergen is geweest in den dienst des Konings. Hij trouwde met Alyd Luloff Juncker en is gestorven 17 Mei 1659, nalatende 2 kinderen' (hs. Genealogie der fam. Baron van Wijnbergen).
2 *braef:* dapper, flink.
* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 515.
De H. Bruno van Keulen werd ± 1040 te Keulen uit een adellik geslacht geboren, studeerde in de theologie en werd kanunnik. Sinds 1086 leefde hij met zes gezellen in hutten in de woeste bergkloof Chartreuse bij Grenoble, en stichtte daar de Kartuizer orde.
2 *des Heilants schaepskoy:* zijn klooster.
4 *aendacht:* vrome overpeinzingen.
5 *Tot in Kalabrie:* in 1094 bouwde hij een nieuw Kartuizerklooster bij Della Torre in Kalabrië.
6 *te trompetten:* luide te verkondigen.
8 Zijn strenge onthouding liet hij niet gelden als persoonlike verdienste, maar als een genadegave Gods.
9 Hij stierf 6 Oktober 1101.
10 *in Godts geleide:* onder Gods hoede.

Opvaert van Mejoffer Margarite van Vlooswyck.[aant.*]

De tiende zanggodin,[1]
Uit eene roos geboren,
Volght negen englekoren,[3]
En vaert ten hemel in,
Op eenen regenboogh,
Een schoone wolck van bloemen
En verwen, niet te noemen.[7]
De schoone vaert om hoogh,
Op galmen van haer keel
En harp, door een gemengelt.[10]
Ay zie: zy schynt verengelt,[11]
Ontkleet van 't sterflyck deel.[12]
Zy zweeft al hooger aen,
Om 't zaligh licht te groeten.
Een geest verroert geen voeten,
Maer dryft, gelyck de maen.
MARGRITE, rystge zoo,
Ontkleet van mededoogen,[18]
Uit 's minnaers schreiende oogen?
De liefde scheit te noo.[20]
Och, troost den liefdeloozen.[21]
Bestroy hem met uw roozen.

J.V. VONDEL.

* Van of vóór 1660. Volgens de tekst in *Hollantsche Parnas*, blz. 599.
Waarschijnlik slaat dit gedicht op een schilderij of tekening met een afbeelding van Margarite (geb. in 1647, zie blz. 244), die zingende en bloemen om zich heen strooiende omhoog zweeft. Vgl. het overeenkomende gedicht van Jan Vos: *Margaretha van Vlooswijck, in een Krans met bloemen geschilderd* (*Alle de Gedichten*, Amsterdam 1662, blz. 177).

1 *De tiende zanggodin:* de tiende Muze.
3 *negen englekoren:* aangevoerd door de negen Muzen.
7 *verwen:* kleuren; *niet te noemen:* onnoemelik veel.
10 *gemengelt:* gemengd, samenklinkend.
11 *verengelt:* tot een engel geworden.
12 *Ontkleet:* ontdaan.
18 *Ontkleet van:* zonder.
20 *te:* zeer.
21 *den liefdeloozen:* de van liefde (van zijn liefste) beroofde.

Willem Jansz Blaeu, naar de kopergravure van Jer. Falck.

Op d'afbeeldinge van den wiskunstigen Willem Blaeu.[aant.*]

Men zoeckt volkomen brein vergeefs, en vint'er geen;
En zelden een vernuft alleen bequaem tot een;[2]
Noch zeldener een' man bequaem geacht tot velen:[3]
Het schynt Natuur heeft lust haer gaven te verdeelen,
Maer trof in *Blaeu* een stof tot veelerley bequaem.
Zoo draeght de Wiskunst moedt op zynen grooten naem.[6]

I.v.V.

[Op Uytenbogaert][aant. aant.*]

Dit is de wyse mont, die meenigh met verwond'ren
Hoord' onder 't groot geschut in *Nassaus* Leger dond'ren.[1-2]
Een die voor 't Vaderlandt te sterven was bereyt:
Wierd haetelyck vervolcht, en 't vrye Landt ontseyt.[2-4]

I . V . V o n d e l .

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantse Parnas*, blz. 145. Dit gedichtje komt pok als onderschrift voor onder 't portret dat we op de vorige bladzij afbeeldden, maar 't is door een andere hand gegraveerd dan van Falck, die wel onmiddellijk onder 't beeld 14 Latijnse verzen van Barlaeus in 2 kolommetjes calligrafeerde, maar niet het Vondel-versje, op enige afstand in 't midden daar onder l a t e r aangebracht. Dit is onschoon werk van een dilettant, wijkt af van Vondels spelling, en begint met een lelijke fout nl.: 'Men *zoek*'. We drukken 't gedichtje dus liever af volgens de tekst in *Holl. Parnas* van 1660. Alleen de ondertekening ontlenen we aan het onderschrift.
Willem Iansz. Blaeu is de beroemdste onder Vondels verschillende uitgevers. Hij woonde op 't Water, 'inde gulde Sonnewyser'; 't Lat. randschrift boven de kop is 't devies van zijn uitgeverszaak en betekent: onvermoeid in actie. Geboortig van Alkmaar in 1571, overleed hij als Amsterdammer 18 Oct. 1638. Onder zijn werken is wereldvermaard zijn *Atlas* in 6 dln., later heruitgegeven door zijn zoon Jan Blaeu in 14 dln.

2 *bequaem tot een:* geschikt voor één tak van wetenschap.

3 *zeldener:* in minder gevallen; *bequaem tot velen:* veelzijdig van aanleg (vgl. *tot veelerley* in vs. 5).

6 *draeght moedt:* is trots.

* Van? - Afgedrukt naar de tekst onder de gravure, gereproduceerd op de volgende bladzij. Deze prent naar de schilderij van M. Miereveld is blijkens de inhoud van 't onderschrift zelf van 1644 of later, in geen geval echter is dit later dan 1659, want dan komt het voor in de *Bloemkrans van Verscheide Gedichten*, blz. 28. Misleid o.a. door vroegere prenten naar Miereveld's schilderij (zie zoo'n gravure afgebeeld bij Unger-Van Lennep, dl. 30 blz. 407), hebben vroegere Vondel-uitgevers het gedichtje gesteld op 1625 of daaromtrent. Wij zouden 't gedichtje afgedrukt hebben in ons dl. 5, wanneer we toen reeds de prent met de tekst hadden gevonden.

1-2 Uytenbogaert was veldprediker bij Prins Maurits en volgde dezen te velde.

2-4 De schrijfwijze van de graveur *Vader-Landt* en *Vrye-Landt* verbeterden we.

D IOHANNES UYTENBOGAERT, GEBOREN TOT
Vtrecht int Jaer 1557. en gestorven Anno 1644. Out 87. Jaeren.

Dit is de Wyse mont, die meenigh met Verwondren:
Hoor d'onder 't groot geschut in Näslaus Leger dondren.
Een die voor 't Vader-landt to sterven was bereyt.
Wiert slaetelyck vervolcht, en Vryt-lande ontseyt.

I.V.Vondel

M. Faden Exc.

Op het Kunstboeck van Herman Zachtleven, vermaert schilder en tekenaer.[aant.*]

Lust het iemant ZACHT te LEVEN,
Lucht te scheppen naer zyn' wil,
  Die blyf t'huis, gerust en stil:
Hy kan stil den Ryn opstreven,[4]
Van out Uitrecht, en den Dom;
Tusschen d'oevers van de stroomen,
Tusschen wynbergh, bosch, en boomen,
  Zich verlustigen alom,
Sloten, steden, en landouwen,
Kudden, vee, en dorp, en vleck,
  Ackers, en gebuurte, en heck,[11]
Bron, en waterval aenschouwen,
  In zyn kamer, zoo hy maer
Opsla deze kunstpapieren,
Zoo vol levens, zoo vol zwieren,[15]
  Dat Natuur by wylen daer
Stom staet, toornigh, en verbolgen,
  Over dat, en over dit,
  Over zwert, en over wit,
Licht en schaduw, snel in 't volgen
  Van haer wezen: kan de Kunst[20-21]
Kan de hant van dezen trecker[22]
My dus volgen tot den Necker?
  Heeft hem Pallas met haer gunst
En genade dus bescheenen?
  Zeker laet de vlugge Faem
  Dan braveeren met zyn' naem:[27]
Laet hem dan zyn' naem vry leenen

* Van of vóór 1660. - Volgens de tekst in *Hollantse Parnas,* blz. 362.
Herman Zachtleven (1609-1685), geb. te Rotterdam, overleden te Utrecht, waar hij sedert 1634 woonde en van 1655-1667 meermalen lid was van het Utrechtse St. Lucasgilde, was een vruchtbaar landschapschilder en etser. Zie over hem, in verband met dit en het volgende gedicht, J.F.M. Sterck: *Vondel en Herman Zaftleven* (*Vondelmuseum*, 12de verslag, 1924-25, blz. 30) en B.H. Molkenboer: *Utrecht, Vondel, Zachtleven en Booth* in *Vondelmuseum*, 13de verslag (1926-27), blz. 17.

4 *den Ryn opstreven* (opvaren): Saftleven maakte vooral kleine, zorgvuldig uitgevoerde schilderijen van de Middenrijn (Würzbach).

11 *gebuurte:* buurtschap.

15 *zwieren:* bevalligheid.

20-21 *snel in 't volgen van haer wezen;* waarmee de werkelikheid van de Natuur onmiddellik getroffen wordt.

22 *trecker:* kan hier zowel reiziger als tekenaar betekenen; vgl. *treckt* in vs. 30.

27 *braveeren:* pronken.

HERMAN SAFTLEVEN

Van het LEVEN: want hier leeft
Wat hy treckt met duim en vingeren,
Los en levendigh in 't slingeren,
Dat de bladen leven geeft.
Wie verdriet het op dees blaeren,
Dus den Rynstroom op te vaeren?

Op d'afbeeldinge van Herman Zachtleven.[aant.*]

Wie wortme hier in print gegeven?
ZACHTLEVEN, die zoo zacht kan leven,
En, waerdigh hemelhoogh verheven,
Door licht en schaduw heen komt zweven.
De kunst en 't leven staen hier even.[5]
Narcis, van eige min gedreven,
In eene bloem ons nagebleven,
Zagh dus zich zelven, en gesteven[8]
Begon te branden en te beven,
Toen schijn en 't leven t'zamen keven,
En wou door 't water heenestreven.
Als HERMAN wort tot stof gewreven
Blyft dit in eere by zyn neven.

1661.
I.V. VONDEL.

* Van 1661. - Naar Vondels handschrift, hierbij gefacsimileerd.
5 *staen hier even:* dekken hier elkander.
8 *dus:* zóó; versta: beeld en persoon, schijn en werkelikheid geleken elkaar zóó, dat ze Narcissus in verwarring brachten.

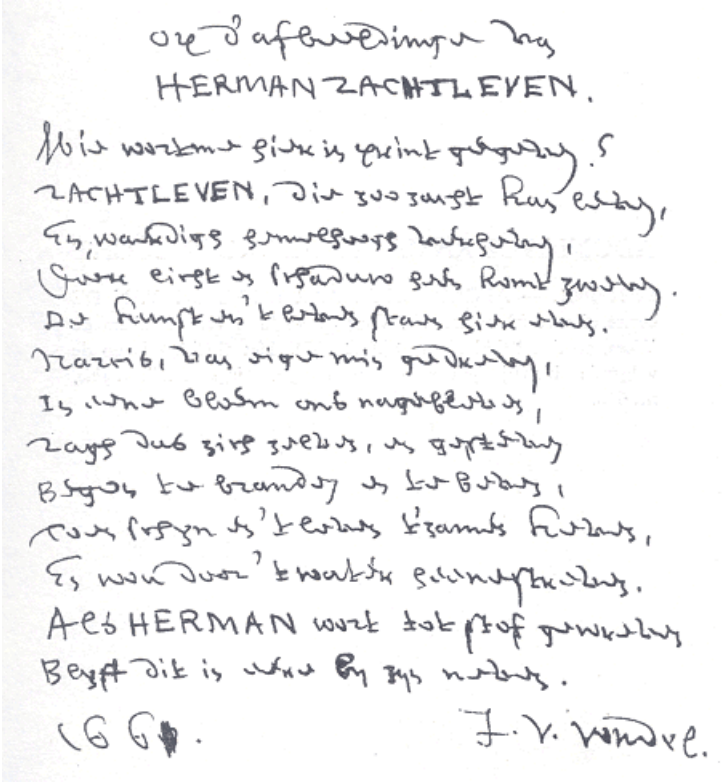

Op d'afbeeldinge van
HERMAN ZACHTLEVEN.

Wie waerheit sticht is geprint gebleven.
ZACHTLEVEN, die zoo zanght Rus eeuwig,
Hy, waerdigh gemeetgezel Lucretius,
Door eigen ys Apollo selfs Roem zweeuwig.
De Kunst en 't Leven staen hier vlack.
Natuer, die ziet met vreughd,
Ia, ruime Geesten ondoorgrondt,
Zagt Dood zijn zweet, en gaet heen
Begon te branden in 't Baren,
Een Lofzang en 't Leven t'samen Hemels,
Hy wort door 't waerdigh geschrift geteeld.
Als HERMAN werk tot Lof gewerden
Bezeft dit is weêr by zijn werden.

1668. J. V. Vondel.

Handschrift van Vondels versje ‘Op d'afbeeldinge van Herman Zachtleven’.

Adonias of Rampzalige Kroonzucht[aant.]

VAN 1661. - AFGEDRUKT NAAR DE TEKST VAN DE eerste uitgave (t'Amsterdam, Voor de weduwe van Abraham de Wees, op den Middeldam. M.DC.LXI). Het titelblad is op de volgende bladzij typografisch nagevolgd, *Unger Bibliographie*, nr. 638.

J. V. Vondels
Adonias of Rampzalige Kroonzucht.
***Treurspel*.**

t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, M. DC. LXI.

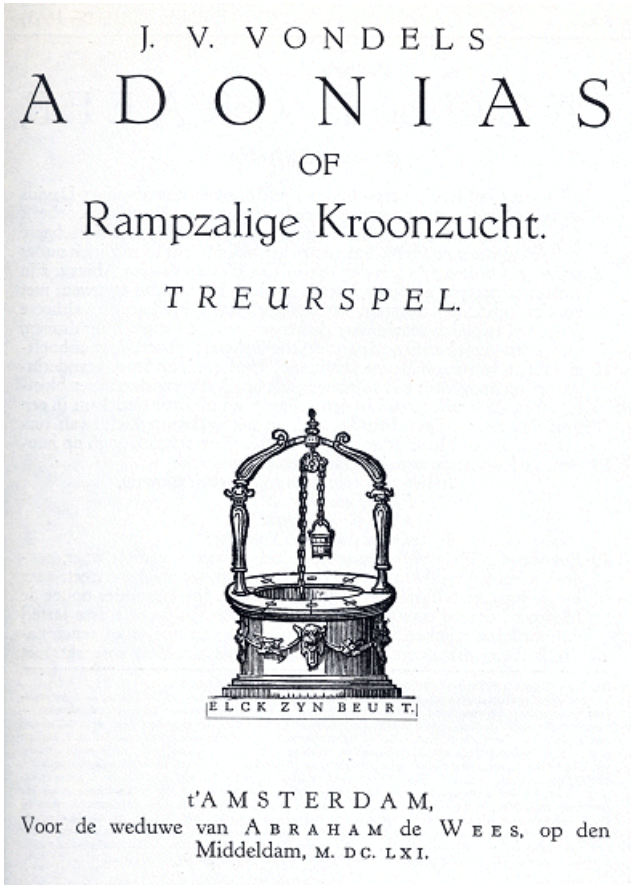
J. V. VONDELS
ADONIAS
OF
Rampzalige Kroonzucht.
TREURSPEL.
ELCK ZYN BEURT.
t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, M. DC. LXI.

Den weledelen heere Jacob de Graeff, *Jongkheere van Zuidpolsbroeck.*[*]

[1] Hier wort het heiligh treurtooneel weder opgeschoven, daer Davids[1]
[2] zoon, Salomon, die gezegende vredevorst, en dat heerlijck voorbeelt[2]
[3] van den toekomenden Messias in zijne heerlijckheit, ter vierschaere[3]
[4] gaet, in zijn eerste recht, het gestrenge halsgerecht over zijnen ouder[4]
[5] broeder Adonias, die, onder schijn van d'overschoone Abizag, zijn
[6] vaders ongerepte weduwe, met 's konings believen te trouwen, niet[6]
[7] zonder heimelijck verstant van aertspriester Abjathar, en veltheere[7]
[8] Joab, ten tweeden maele naer de kroon van Juda staet. Hier draven,[8]
[9] onder zoo veele barningen van verscheide hartstoghten, de twee hooft-[9]
[10] cieraeden van een volkomen treurspel, Herkennis en Staetveranderin-[10-11]
[11] ge, op het hooghste: want de beooghde bruiloft verandert in een bloet-
[12] bancket, de bruiloftszael in een schavot, en de bruitsledekant in een[12]
[13] graf des rampzaligen bruidegoms, en het erfkroongeschil valt tus-[13 13-14]
[14] schen bloet en bloet. Men vint'er die hier een schalck oogh op hou-
[15] den, gedenckende aen deze lang geslete spreuck:[15]

Indien men voor geen rechtbreuck schroom,
Bedrijf gewelt
Als 't kroonen gelt:
In andre zaecken hou u vroom:

[20] Eveneens gelijck of Salomons oordeel onrechtvaerdigh waer, aen-[20]
[21] gezien het tegens de natuurwet, en het recht der volcken street, waer
[22] by de jongste billijck den outsten broeder, [en byzonder onder de

* Bij het Opschrift: *Jacob de Graeff:* zie dl. 8, blz. 978 en dit deel, blz. 287.
1 *opgeschoven:* opengeschoven (nl. het gordijn).
2 *voorbeelt:* zie het slotvers van het drama.
3 *toekomenden:* toekomstige; *ter vierschaere gaet:* gaat rechtspreken.
4 *recht:* rechtspraak; *halsgerecht:* doodvonnis.
6 *ongerepte:* maagdelike (oorspr. niet aangeraakte); *believen:* toestemming.
7 *verstant van:* verstandhouding met Abjathar en Joab, zie 1 Kon. 1, 7.
8 *ten tweeden maele:* zie voor de eerste maal: 1 Kon. 1, 18 vlg.; *draven ... op het hooghste:* bereiken het toppunt.
9 *barningen:* branding, woeling.
10-11 *Herkennis:* vertaling van agnitio; *Staetveranderinge:* vertaling van peripetia. Zie voor beide termen het *Berecht* bij de Jeptha, in deel 8, blz. 775.
12 *de bruitsledekant* (bij Vondel vr.): het bruidsbed.
13 *erfkroongeschil:* strijd om de troonsopvolging.
13-14 *valt tusschen bloet en bloet:* heeft plaats tussen de naaste verwanten; *hier een schalck oog op houden:* tegenover deze handelwijze (van Salomon) argwanend staan (het *Ned. Wdb.* XIV, 231 vermeldt alleen bij Hooft: *schalk oog geven:* argwaan koesteren).
15 *gedenckende enz.:* Versta: zij halen daarbij de overoude schampere wijsheid op: ‘Gaat 't om een kroon, dan mag men onrecht en geweld te baat nemen, als men voor de rest maar braaf is.’
20 *oordeel:* vonnis.

[23] Hebreen, daer d'eerstgeboren eens zoo diep in de erfenisse taste,][23]
[24] behoorde te wijcken: maer zy letten niet van hoe groot eenen na-[24-25]
[25] druck dit zy, het onfaelbaere bladt, daer het zoo klaer spreeckt, met

23 *eens zoo diep in de erfenisse taste:* een dubbel aandeel van de erfenis kreeg.
24-25 *nadruck:* gewicht; *het onfaelbaere bladt:* de onfeilbare Schrift; *daer:* waar.

achterdocht van valscheit te bevlecken, en anders dan waerheit, wijt
afgescheiden van logentael en onrechtvaerdigheit, te leeren spreec-
ken. Een omzichtige wacht zich wel den Heiligen Geest te weder-
streven, die uit den mont van koning David, eenen man naer Godts
hart, aldus spreeckt: *Onder de zoonen, my van den Heere* [*want hy gaf*
my veele zoonen,] *gegeven, verkoos hy Salomon, mijnen zoon, om op den*
troon van het rijck des Heeren te zitten over Israël, en sprack tegens my:
Salomon, uw zoon, zal my een huis, en mijne kerckpoortaelen bouwen:
want ick verkoos hem my ten zoone, en wil zijn vader zijn, en zijn rijck
eeuwigh bevestigen, indien hy volhardt mijne geboden en rechten, gelijck
heden, t'onderhouden. Deze eenige getuigenis, uit meer anderen geko-
zen, is alleen genoegh om in het broederlijck halsrecht Salomon te
verdaedigen, eenen koning tot zoo groot eene majesteit en wijsheit ge-
schickt, dat hy niet alleen de wijste boven alle menschen genoemt
wert, maer oock in gelijckenisse komt by het hemelsche orakel der
wijsheit, daer het zeght: *ziet hier is meer dan Salomon*. Wie zou dan
dorven ontkennen dat de natuurwet en het recht der volcken wijcken
moet, daer Godt zelf spreeckt, en de wet stelt? Ick nam de vrymoedig-
heit my zelven d'eer te geven dit treurspel uwe weledele jeught op te
draegen, die, ter burgerlijcke regeeringe geboren, de burgerye hoop
geeft u eens te zien bekleeden den stoel en de staetampten, ten beste
van zijne stadt en vaderlant, zoo veele jaeren loflijck, bekleet by wij-
len uwen grootdaedigen heer grootvader, wiens naem gy niet on-
waerdigh draeght, en noch waerdiger zult draegen, als zijne dapper-
heit en grootdaedigheit eens in u, zijn levendigh afzetsel, op het raet-
huis, herleven zullen. Uwe edelmoedigheit blijckt alreede, gelijck in
een voorspel, in het ridderlijck oefenen van brave paerden, om onder
onze jonge ridderschap de kornet te voeren, en princen en princessen
t'onthaelen. In het bespiegelen van die blijde inkomsten u ziende, vie-
len mijne gedachten op den kleenen Priaem, die onder de Trojaen-
sche kornet, van edelmoedige jongelingen gevolght wert, en van

26-28 *anders dan waerheit te leeren spreecken:* de mening te verkondigen dat de bijbel iets anders dan waarheid zou bevatten; *wijt afgescheiden van:* hoog staand boven.
28 *omzichtige:* voorzichtige.
30 *aldus spreeckt:* zie 1 *Kron.* 28, 5-7.
37 *broederlijck halsrecht:* doodvonnis over zijn broeder.
38-39 *geschickt tot:* bestemd voor.
41 *hier is meer dan Salomon:* zie *Matth.* 12, 42.
42 *dorven:* durven.
44 *uwe weledele jeught:* aan u, edele jongeling.
45 *geboren ter:* door uw geboorte bestemd voor.
48 *grootdaedigen:* door zijn daden beroemde; *grootvader:* nl. Jacob de Graeff (1571-1638), zie dl. 3, blz. 613, en deel 8, blz. 679 en 978.
50 *levendigh afzetsel:* levend evenbeeld.
52 *brave:* dappere. Zie de afbeelding van Jacob de Graef te paard op de titelprent van Dl. VII.
53 *de kornet te voeren:* een afdeling ruiters aan te voeren.
54 *onthaelen:* ontvangen, als erewacht. Dit slaat op de ontvangst van Willem III te Amsterdam; *bespiegelen:* aanschouwen; *van:* door.

[57] wien de Poeet zeght

Nomen avi referens,[58]

58 *Nomen avi referens:* de naam van zijn grootvader dragend (Vergilius' *Aeneïs* V, 564, ook als motto op Jacob de Graeff toegepast, zie dit deel, blz. 287).

[59] en ick zette dit vaers op uwen rustigen draf:[59]

60 *Hoe levend ziet die brave spruit*
Zijn grootvaêrs aert ten oogen uit.[61]

[62] Indien het u gelieve dit treurspel, voorgevallen met den intrede
[63] van Salomons rijck, gunstigh t'ontfangen; ick zal het my tot eene on-[63]
[64] verdiende eere rekenen, gelijck toen wijlen uw heer grootvader mijn
[65] treurspel van Gijsbreght van Aemstel met zijne tegenwoordigheit
[66] verheerlijckte. Ondertusschen wensche ick altijt te blijven weledele[66]
[67] heer,

Vwe weledele ootmoedige dienaer

J.v. VONDEL.

59 *rustigen:* krachtige, flinke.
61 *aert:* karakter, zie dit dichtje in deel 5, blz. 372.
63 *rijck:* heerschappij.
66 *verheerlijckte:* vereerde, vgl. deel 3, blz. 613.

*

Inhout.

[1] *Prins Adonias, koningk Davids outste zoon, kroonzuchtigh in den*[1]
[2] *aert, en gesteven door inbeeldinge van zijn voorrecht, stont, met heime-*[2]
[3] *lijck verstant van aertspriester Abjathar, en veltheere Ioab, vergeefs*[3]
[4] *naer het rijck, dat hem misluckte: want de vader liet, uit kracht van*
[5] *Godts bevel, Salomon koningk zalven, en ten troon voeren. Kort na Da-*
[6] *vids overlijden hervatte Adonias* [*met kennisse der gemelde wederspan-*[6]
[7] *nigen, uit kracht van Davids uitersten wille, ten hove met de neck aen-*
[8] *gezien*,] *dien aenslagh, doch onder schijn van door voorbede der koningin-*
[9] *ne Bersaba schoone Abizag, Davids ongerepte weduwe, by Salomon ten*
[10] *huwelijck te laeten aenzoecken: maer de jongste broeder roock de schalck-*[10]
[11] *heit van den outsten, belaste, na rijp beraet, Banajas, overste der hof-*
[12] *benden, Adonias en Ioab met der doot te straffen, en bande Abjathar*
[13] *buiten, en Semei binnen Ierusalem*.

[14] Het tooneel is op den bergh Sion, in Davids stadt.

[15] Hofjoffers bekleeden den rey.[15]

Treurspeelers.

ADONIAS, *Davids outste zoon*.
ABIZAG, *Davids weduwe*.
BERSABA, *Salomons moeder*.
REY VAN HOFJOFFEREN.
ABJATHAR, *Aertspriester*.
JOAB *out veltheer*.
SALOMON, *koning over Israël*.
BANAJAS, *Overste der Hofbenden*.
SADOCK, *Aertspriester*.
NATAN, *de profeet*.
CHUSAI, *hofraet*.
ACHIMAAS, *Sadocks zoon*.

* TEKSTKRITIEK: In de eerste uitgave is Banajas in de lijst der ‘Treurspeelers’ vergeten. Vondel schrijft ook Abisag en Berseba.
1 *kroonzuchtigh in den aert:* heerszuchtig van karakter.
2 *gesteven door inbeeldinge van zijn voorrecht:* versterkt door de gedachte dat hij het meeste recht op de troon had; *met heimelijck verstant van:* in geheime verstandhouding met.
3 *rijck:* heerschappij.
6 *met kennisse:* met voorkennis van.
10 *roock de schalckheit:* vermoedde de boze bedoeling.
15 *bekleeden:* vervullen de taak van.

SEMEI, *de koningslasteraer*.

Adonias
Of rampzalige kroonzucht.
Treurspel.
Het eerste bedryf.

ADONIAS. ABISAG.

A d o n i a s :

De hut van Aron zingt den Godt der vadren lof:[1]
En rijst Abisag niet, de morgenstar van 't hof,
En joffrentimmer, die mijn vader Davids oogen,[3]
Met eene dunne wolck van ouderdom betogen,[4]
Noch kon verquicken, toen zy hem in 't harte scheen,
Het leven langer reckte in d'afgeleefde leên,
En 't bloet, in d'aderen bevrozen, zacht ontdoide?[6-7]
Geen morgenglans, ter kimme uitrijzende, bestroide
Het aenschijn van het oost met schooner roozeblaên,
Gelijck Natuur haer wang. daer komt die schoonheit aen,[10]
Zoo schoon geschapen, dat een princenhart zou lusten[11]
In haeren schoot, vol gloets, en blancken arm te rusten.
Hoe reizigh muntze in al dien sleep hofjoffren uit.[13]
De hemel zette u haest te prijck, aenstaende bruit,[14]
En trouwe uw rechte hant aen mijne, ô overschoone.[15]
Gy waert den vader lief, en zijt den outsten zoone
Noch liever. my verlangt naer geenen blijder dagh
Dan dat ick in uw hart de kroon eens spannen magh.

1 *De hut van Aron* (vgl. de *Godtshut* in *David in Ballingschap*, vs. 10): de priesters in de tempel.
3 *joffrentimmer:* de gezamenlike vrouwen.
4 *dunne wolck:* lichte nevel; *betogen:* overtrokken, bedekt.
6-7 Zie 1 *Kon.* 1, 1-4.
10 *Gelijck Natuur haer wang:* dan de rozentint die de Natuur haar wang schonk.
11 *princenhart:* het hart van een vorst (Datief).
13 *reizigh:* slank (met oorspronkelike ei: *Ned. Wdb.* XIII, 464); *sleep:* stoet, gevolg.
14 *zette u haest te prijck:* moge u weldra als bruid tooien. Vondel denkt hier aan de zeventiende-eeuwse gewoonte, dat de bruid in het versierde bruidsvertrek ‘te pronk’ zat.
15 *trouwe uw rechte hant aen mijne:* schenke uw rechterhand, als pand van trouw, aan de mijne (*trouwen:* door een trouwbelofte verbinden; *Mnl. Wdb.* VIII, 743).

De hemel geef het. och, gebeurde my die zegen;[19]
Ick zou het tegens gout noch kroonegout opweegen.
Gy schoone, belgh u niet, noch keer zoo streng en ras[21]
Uw blinckende oogen van den prince Adonias:
De tijt verandert wel der dingen naem en orden.
Gy waert mijn moeder: dat verbiet u niet te worden[24]
Mijn bedtgenoote, zoo het hemelsche geluck[25]
Ons bey gewaerdige door banden van een juck[26]
Te paeren: neen gewis. quaemt gy mijn vier te koelen,[27]
Dat zou mijn vaders geest en assche zelfs gevoelen,[28]
Zoo d'overleên noch met zijne afkomste is belaên.[29]
Ick bidde u luister toch, en blijf een luttel staen.

A b i s a g :

Doorluchtste prins, van Godt gezegent,
Wat stroitge zulck een loof voor my,[32]
Die noit van u dus ben bejegent?[33]
Deze eer gaet boven mijn waerdy:
Oock lijdt de tijt niet dartle rede[35]
Zoo vroegh te voeren. het gebeent'
Van uw' heer vader rust in vrede.
Ick heb mijne oogen uitgeweent,
Het rougewaet pas uitgetogen.
De lijckklaght en het hofgeschrey,[40]
Jerusalem en 't rijck bewogen.
Het is te vroegh van bruiloftsrey,
En bruit, en bruiloften te reppen.[43]
Oock leerde vader dagh en nacht[44]
My lust in Moses wetten scheppen.
Dat voeght het vaderlijck geslacht.
Wat leerde ick al verborgentheden
Uit 's konings mont, daer Godt door sprack!
Toen hy my 's nachts, op mijn gebeden,
De fackel van Godts woort ontstack,[50]
My wees den wandel der aertsvaderen,[51]
En monsterde eeuwen, die voorheen

19 *gebeurde:* viel ten deel.
21 *belgh u niet:* word niet ontstemd.
24 *verbiet:* verhindert.
25 *het hemelsche geluck:* het *geluck*, d.i. het Lot, wordt hier verchristelikt door de toevoeging ‘hemelsch’, dus: de goddelike beschikking.
26 *gewaerdige:* gunne; *door banden van één* (= eenzelfde) *juck* (beeld van ingespannen trekdieren).
27 *vier:* liefdegloed.
28 *zelfs:* zelf.
29 *met zijne afkomste is belaên:* bezorgd is voor zijn zoon, als zijn zoon hem nog ter harte gaat.
32 *stroitge loof* (bladeren): nl. om mij (als 't ware een bruid) te eren.
33 *van u bejegent:* door u behandeld.
35 *lijdt:* duldt.
40 *hofgeschrey:* de weeklachten van de hovelingen.
43 *te reppen:* gewag te maken.
44 *vader:* David.
50 Het licht van de goddelike waarheid voor mij deed schijnen.
51 *wandel:* levensgedrag.

Verliepen, of van verre naderen,[52-53]

52-53 *monsterde:* zijn blik liet gaan over; *voorheen verliepen:* voorbij gingen.

Daer Jakobs hoop en troost uit scheen.
Hy leerde my Messias kennen
Uit schaduwen, en ommetreck.[55-56]
Ick zweefde op Cherubijne pennen,[57]
En tradt de leeuwen op den neck.[58]
Hy toonde my de schets des tempels,
Zoo rijckelijck door Salomon
Te bouwen, koor, altaer, en drempels,
En wat geen mensch bedencken kon.[60-62]
Zijn aendacht heeft mijn' geest ontsteecken.[63]
Het lustme alleen van Godt te spreecken.

A d o n i a s :

Het spreecken van Godts recht en wet
Is loffelijck, doch eischt zijn stonden:[66]
Daer staen de priesters aen gebonden,[67]
Die voor ons waecken in 't gebedt.
Het vryen eischt oock zijne tijden,
En voeght den jongelingen eerst.[70]
De liefde, die het al beheerst,
Gebiet ons in dit velt te strijden.
Zoo gingen al de vaders voor,
En noodden ons hun streeck te houden.[74]
Heldinnen, die geslachten bouden,[75]
Verdaegen ons op 't zelve spoor.[76]
Het is my ernst. ick hoop u heden
Noch aen te zoecken by het hof.[77-78]
O schoone, 't zy met u verlof.
Och neigh u oor naer mijn gebeden.

A b i s a g :

Dat is een donderslagh in 't oor.
Zou my de prins ten hove aenzoecken?
Daer komt hy langkzaem tot gehoor.[83]
Bedenck u wel. leef raet met kloecken.[84]
Verschoon uwe eer en achtbaerheit:
Uw broeder zoeckt u niet te huwen.[86]

55-56 David, de Messiaanse profeet, toonde haar in voorafbeeldingen en schetsen de toekomstige Messias, de Christus.
57 *Cherubijne pennen:* engelenvleugels.
58 *de leeuwen:* zie *Kon.* 10, 19-20.
60-62 zie 1 *Kon.* 8, 17-19.
63 *aendacht:* Godsijver; *ontsteecken:* ontstoken.
66 *eischt zijn stonden:* dient op de juiste tijd te geschieden.
67 *Daer staen aen gebonden:* dat is de plicht van.
70 *eerst:* in de eerste plaats, het meest.
74 *hun streeck te houden* (beeld aan het schip ontleend): hun voorbeeld te volgen.
75 *bouden:* in stand hielden.
76 *Verdaegen ons:* roepen ons op om te volgen; *zelve:* zelfde.
77-78 *u aen te zoecken:* een aanzoek om uw hand te doen.
83 Daar zal hij niet licht gehoor vinden.
84 *leef raet met kloecken:* raedpleeg verstandigen.
86 *zoeckt u niet te huwen:* is er niet op gesteld, dat ge trouwt.

En wort uw aenzoeck u ontzeit,[87]
Al 't joffrentimmer sal u schuwen.[88]
't Verzoecken staet den prince vry:
Maer kuntge my hier in geloven,
Gy raeckt'er lichtelijck in ly,[91]
Of kommerlijck dien hoeck te boven.[92]
Wie t'ontijt vruchten plucken wil,
Zal 't zwaerlijck naer zijn' wensch gelucken.[94]
Wat hindert uitstel? hou u stil.
Ontijdigh ooft valt wrang in 't plucken.[96]

A d o n i a s :

Betrout gy 't ons, men heeft de zaeck[97]
Met wijze mannen overwogen,
En raet van aenzien en vermogen.[99]
Gy zijt de liefste, om wie ick blaeck.
Men zal dit aenzoeck zoo beleiden,[101]
Dat ons de bruit niet kan ontstaen.[102]
Wy vangen 't werck niet reuckloos aen,
Maer rijp, omzichtigh, en bescheiden.[104]

A b i s a g :

Wie zijn die raeden? meltze my.[105]
Zie toe, en laet u niet verblinden.
Ga hier een luttel aen een zy.[107]
Wat grontvest heeft dit onderwinden?[108]

A d o n i a s :

De groote aertspriester Abjathar
Met veltheer Joab onderstutte
Mijn huwlijx voorslagh in Godts hutte,[111]
O licht des rijx! ô morgenstar!
Men zal eerst 's konings moeder winnen,
En houden aen by Berseba:[114]
Zoo kan men, onder haer gena,[115]
't Verzoeck aen Salomon beginnen.

87 *ontzeit:* geweigerd.
88 *joffrentimmer:* zie vs. 3.
91 *raeckt in ly:* komt er slecht af.
92 *kommerlijck dien hoeck te boven:* met verdriet door die moeielikheden heen (beelden aan de scheepvaart ontleend).
94 *zwaerlijck:* niet gemakkelik.
96 *Ontijdigh:* onrijp (vgl. *t'ontijt* in vs. 93).
97 *Betrout:* vertrouwt gij toe.
99 En met een college van aanzienliken en machtigen.
101 *beleiden:* inrichten.
102 *ontstaen:* ontgaan.
104 *bescheiden:* verstandig, met beleid.
105 *raeden:* raadslieden.
107 *aen een zy:* terzij.
108 Op welke grondslagen rust deze onderneming?
111 *in Godts hutte:* zie vs. 1.
114 *houden aen:* aandringen; *Berseba:* Bersaba, in de Staten-vertaling Bathseba.
115 *gena:* begunstiging.

De zoon kan zijn vrou moeder niet
Haer bede ontzeggen, en beschaemen.

Hoe zou den koning dit betaemen,
In 't opgaen van zijn rijxgebiet?[120]

A b i s a g :
Gy stut met afgezette maghten
En maghtelozen raet uw daet.[121-22]
Wat uitkomst staet u hier te wachten,
Indien dit averechts beslaet?[124]
Doch is uw jeught aldus op trouwen
Verslingert, ga te keur in 't hof,[126]
En kies de bloem uit alle vrouwen.
Een' prins als gy ontbrack noit stof.

A d o n i a s :
Mijn vader had u uitgekozen
Uit twalef stammen, waer de zon[130]
Een schoone maeght beschijnen kon.
Gy zijt de bloem van al de rozen.
Verquick mijn hart met uwen geur,
En zwelgh mijn ziel in met de tippen
Van uwen mont en roode lippen.
Waerom verschietge dus uw kleur?
Ick hoop de honighleckernijen
Uit uwen mont, in uwen schoot,
Te zuigen, daer de min my noot.
Ick ga hier op ten hove vrijen.[140]
Daer komt nu d'oude koningin
Ter hutte treden naer Godts outer.[142]
De liefde maeck' den minnaer stouter.
De hemel zegene ons begin.

A b i s a g :
Wat my belangt, ick sta gelaeten,
Aen 's konings wil, en Sadox stem.[145-46]
De hemel zeegne Davids staeten,
En waecke voor Jerusalem.
Wy zullen ons gehoorzaem draegen.[149]
Wat Godt behaeght, zal my behaegen.

120 In het begin van zijn regering (*gebiet:* heerschappij).
121-22 nl. met de hulp van Joab en Abjathar. Zie I *Koningen* 2, 5-8.
124 *averechts beslaet:* verkeerd afloopt.
126 *Verslingert op:* (nog niet met ongunstige kleur): gesteld op; *ga te keur in 't hof:* ga een keuze doen onder de hovelingen.
130 *waer:* overal waar.
140 *vrijen:* het huweliksaanzoek doen.
142 *Ter hutte:* naar de tempel.
145-46 *belangt:* betreft; *ick sta gelaeten aen:* ik berust in; *stem:* uitspraak, beslissing.
149 *ons draegen:* ons gedragen.

BERSABA. ADONIAS.

B e r s a b a :
Adonias, dus vroegh en vierigh in het werck,[151]
Abisag het geley gegeven naer de kerck,
En met een' morgengroet den kerckgangk onderhouden?[153]
Dat ging zoo minnelijck, als waert gy ondertrouden,[154]
Of eerstgetrouden, zoo 't mij uit de trali scheen.[155]
Wat luistert gyze in 't oor, daer zy u spreeckt alleen,[156]
Zoo stil aen d'eene zy? wat broeit hier, twist, of vrede?[157]

A d o n i a s :
Vrou moeder, durf men u ootmoedigh met een bede[158]
Van ver genaecken, 'k heb een vriendelijck verzoeck.

B e r s a b a :
Indien gy onraet broeit, zoo treffe u vaders vloeck.
Laet hooren wat uw geest ontworpt en heeft begrepen.[161]
Hoe schijntge zoo verbaest, als waer het hart benepen?[162]
Uw aengezicht ziet bleeck, en quijnt, als afgevast.[163]

A d o n i a s :
De bleeckheit is de verf, die eenen minnaer past,[164]
En jongeling, getroost van hartewee te sterven,[165]
Indien hy troosteloos zijn liefste pant moet derven.
Het is uit loutre min dat ick aen 't quijnen sla.
Mijn leven drijft alleen op hoop van uw gena.[168]
Belieft uw majesteit mijn toeleg nu te zegenen,
Zoo kan my heden niet dan heil en troost bejegenen.[170]
'K verwacht van uwe hant alleen 't gewenschte goet.

B e r s a b a :
Gy meent Abizag?

A d o n i a s :
recht. Abizag is de gloet,
Daer 't jeugdigh hart in blaeckt. die schoonste, uit alle stammen

151 *vierigh:* vol vuur, ijverig.
153 *onderhouden:* veraangenamen.
154 *minnelijck:* innig, hartelik; *ondertrouden:* verloofden.
155 *eerstgetrouden:* jonggehuwden; *uit de trali:* uit mijn (getralied) venster toeziende.
156 *luistert:* fluistert; *daer:* waar.
157 *aen d'eene zy:* ter zijde, heimelik.
158 *durf:* mag.
161 *ontworpt:* ontwerpt, beraamt; *begrepen:* aangevat.
162 *verbaest:* ontsteld; *benepen:* benauwd.
163 *afgevast:* door vasten uitgeput.
164 *verf:* kleur.
165 *getroost:* er in berustend.
168 *drijft op:* is afhankelik van; *gena:* zie vs. 115.
170 *niet:* niets.

Voor vader opgezocht, is voester van mijn vlammen.[174]
Het zy ick waecke, of slaepe, of nederlegge, of sta,
Abizag of haer schijn en schaduw volghtme na.[176]
Zy houdt mijn zinnen met haer schoonheit opgespannen.[177]

174 *voester:* aankweekster.
176 *schijn:* beeld.
177 *opgespannen:* in spanning.

My lust geen spiegelstrijt, geen poort noch burgh te mannen,[178]
Noch met den zwijnspriet het schuimbeckende everzwijn[179]
Te vliegen in den mont, noch, vrolijck by den wijn,[180]
De bloem der ridderschap met boordevolle schaelen,
Op feest en hofbancket, te toeven en onthaelen:[182]
My lust Abizag nu alleen ten dienst te staen.

B e r s a b a :
En wanneer ging die brant in uwen boezem aen?[184]

A d o n i a s :
Toen vader overleedt, en d'oogen had geloken.

B e r s a b a :
En wanneer hebtge haer hier over aengesproken?

A d o n i a s :
Eerst daetlijck, noit voorheen.[187]

B e r s a b a :
waerom zoo lang gebeit?
Waerom niet eer?

A d o n i a s :
Zy heeft den rou eerst afgeleit,[188]
Hoewel zy jaeren lang dien rou in 't hart zal draegen,
Ten zy een wederga die smart koome uit te vaegen:[190]
En jammer waer het datze, in staet van weduvrou,
Het leven, dat elck lust, dus eenzaem slijten zou,
En geen afzetsel den nakomeling getuigen[193]
Van zulck een schoonheit, daer zich engelen voor buigen
Met alle eerbiedigheit, noch noit bespieglens moe.[195]
Hoe dickwijl zwaeide haer mijn hart het wieroock toe,
Als zy ten outer gingk, of quam door 's konings zaelen,
Gelijck een lentezon, het hofgewelf bestraelen!
Dan eerde kerck en hof haer, als een heilighdom.
Wat oogen had in 't hooft stont voor die schoonheit stom.
En lagh ick doot of blint in dicke duisternissen,
Dat waer my liever dan haer aenschijn lang te missen.
Vrou moeder, had u oit mijn vaders min geraeckt,
Zoo troost en help den zoon, wiens hart van minne blaeckt.
Gy kunt mijn vaders asch noch in het graf verblijden.
Hem stont met maghtigen, my staet alleen te strijden[206]

178 *spiegelstrijt:* tournooi; *mannen:* van manschappen voorzien, in staat van verweer brengen.
179 *zwijnspriet:* jachtspeer.
180 *vliegen in den mont:* tegemoet te snellen.
182 *toeven:* onthalen; *onthaelen:* ontvangen.
184 *ging aen:* begon.
187 *Eerst daetlijck:* nu pas.
188 *eerst:* pas.
190 *uitvaegen:* uitwissen.
193 *afzetsel:* kind.
195 *bespieglen:* aanschouwen.
206 *Hem stont met maghtigen:* Hij moest (strijden) met machtige tegenstanders.

Om eene schuwe maeght, de zuiverste die leeft,[207]
En daer heer vaders bed getuighenis van geeft.

B e r s a b a :

'K beken, de koning, die dees bedtgenoot noit repte,[209]
Getuighde dat natuur noit kuischer schoonheit schepte:[210]
En zulck een diende hem, in zijnen lesten dagh,
Tot 's levens onderhoudt, daerze in den arrem lagh
Des ouden kouden helts: maer is zy niet manachtigh,[213]
En schuw van huwelijck; hoe valtge dan dus klaghtigh?[214]
Een jongelingk, als gy, in 't blaeckenst van zijn jeught,[215]
Hoeft wedermin, een bruit, die leven schept en vreught
Den bruidegom en helt in 't velt van min t'ontmoeten,[217]
Den kus met wederkus, een echte schult, te boeten.[218]
Ontstaet u dit; wat baet u 't liefdeloze schoon?[219]
Eene ongevoelijckheit? de roozen op de koon[220]
Te kreucken, en van haer geen' wedergroet te voelen?
En veinstze min, dat kan oprechte min niet koelen.
Een zoon van David blijft voor geene Abizag staen.[223]
Gy mooght door al het rijck ten kusse en keure gaen.[224]
Of lust het uwe jeught de rijxgrens t'oversteigeren;[225]
Geen omgelegen vorst zal u zijn dochter weigeren,[226]
En broeder uw verzoeck inwilligen, indien[227]
Dit, zonder Moses wet t'ontwijden, kan geschiên.
Bedenck u liever. laet uw liefde wat bedaeren.
Hy struickelt menighmael, die haestigh voort wil vaeren.

A d o n i a s :

Doorluchtste koningin, naest Godt, mijn toeverlaet,
Al wie een minnend hart in 't blaecken wederstaet,
Die noopt rechtschape min met sporen, helptze aen 't hollen.[233]
Men schut geen' donderkloot: hy moet ten ende rollen.[234]
Zoo berst een zwangre wolck met vier en blixem uit.
Mijn leven loopt gevaer, wort deze drift gestuit.
Gy kent te wel den aert van koning Davids zoonen.

207 *zuiverste:* reinste.
209 *repte:* gemeenschap had met.
210 *schepte:* schiep (de zwakke vorm wordt door Van Helten V. gr. niet vermeld).
213 *manachtigh:* verliefd van aard.
214 *schuw:* afkerig; *valt klaghtigh:* klaagt.
215 *blaeckenst:* blakendst.
217 *'t velt van min:* het strijdperk van de liefde.
218 *een echte schuld:* een huweliksplicht; *boeten:* vergelden.
219 *Ontstaet u dit:* verkrijgt gij dit niet; *'t liefdeloze schoon:* schoonheid, afkerig van liefde.
220 *ongevoelijckheit:* ongevoeligheid.
223 Laat een zoon van David niet blijven aandringen bij een (zo ongevoelige) Abizag.
224 *ten kusse en keure:* woordspeling met de bekende uitdrukking: te kust en te keur.
225 *t'oversteigeren:* te overschrijden.
226 *omgelegen:* naburige, in het rond.
227 *broeder:* Salomon.
233 *noopt met sporen:* prikkelt, spoort aan; *rechtschape:* rechtgeaarde; *hollen:* doordraven, wild worden.
234 *schut:* houdt tegen; *donderkloot:* als een kogel gedachte bliksemslag (zie *Ned. Wdb.* III, 2809).

Zy volgen vader na, die leven staet en kroonen

Min schatte dan een schoone en aengenaeme ziel,[239]
En, toen de maght bezweeck, noch treck tot vrouwen hiel,[240]
Ja 't leven onderhiel door levende artsenyen.[241]
Zijn hooghste vreught bestont in wapenen en vryen.[242]
Als hy de harpsnaer op de hooghste toonen treckt,
Dan hoort men 't bruiloftsliet, Godts wijsheit, zoo bedeckt
Met loof en bloemwerck, dat men billijck hem ten prijs zeit:[245]
Het harpgezangk begrijpt een overbloemde wijsheit,[246]
Wat anders in den klanck, wat anders in den zin.[243-47]
Zoo hing hy gansch aen een van vrouwenliefde en min:[248]
En schoon Abizag my bezweeck in minneplichten;
Zy kanme uit vaders mont met raet en wijsheit stichten:[249-50]
Want onse bruske jeught behoeft een spoore en toom,[251]
Om in godtvruchtigheit, recht tusschen hoop en schroom,[252]
Voor Godt te wandelen, en, schuw van 't spoor der boozen,[253]
Te letten hoe de quaên zich zelfs verreuckeloozen.[254]
Had blaeckende Ammon, en staetzuchtige Absolon,[255]
Eer elck van beide blint zijn lasterstuck begon,[256]
Met zulck een raetsvrou raet geleeft; zy bloncken heden[257]
Noch in hunn' vollen glans, gedient, en aengebeden:
En noit had ick voorheen 's rijx erfgenaem, uw' zoon,[259]
Den recht gewettighden, zoo reuckloos naer de kroon
Gesteecken, dat hy ons genadigh heeft vergeven;[260-61]
Dies houde ick nu, naest Godt, van hem alleen mijn leven
Te leene, en wensch dien dagh te leven, dat ick dit
Noch eens verdienen magh. ick toone u 't zuiver wit,

239 *ziel:* persoon, vrouw.
240 *toen de maght bezweeck:* toen zijn lichaamskracht afnam; *noch treck tot vrouwen hiel:* zich nog aangetrokken gevoelde tot vrouwen.
241 *levende artsenyen:* nl. de maagd Abizag (vgl. vs. 211-13).
242 *vryen:* liefde (zonder familiare kleur).
245 *billijck:* met recht; *ten prijs*, tot lof.
246 *begrijpt:* bevat.
243-47 Als hij in zijn kunst het hoogtepunt bereikt. Vondel doelt hier op een geestelik minnelied als de 44ste Harpzang (dl. 8, blz. 333). Het *loof en bloemwerck* is de dichterlike inkleding van de *overbloemde*, d.i. met bloemen overdekte, wijsheid. De *zin* is de eigenlike allegoriese bedoeling van het minnelied.
248 *liefde en min:* in de zeventiende eeuw, op het spoor van Coornhert en Hooft, onderscheiden als geestelike en zinnelike liefde.
249-50 En wat Abizag jegens mij te kort mocht komen aan verliefdheid, kan zij me vergoeden met haar van David zelf geleerde wijsheid.
251 *bruske:* tot losbandigheid nijgende.
252 *recht:* juist.
253 *schuw:* afkerig; *'t spoor:* de paden.
254 *de quaên:* de slechte mensen (= *boozen* in vs. 253); *zich zelfs verreuckeloozen:* door hun roekeloos gedrag zich zelf te gronde richten.
255 *blaeckende:* in liefde ontgloeide (zie *Richteren* 11, 12-22); *staetzuchtige:* heerszuchtige.
256 *lasterstuck:* misdadige aanslag.
257 *raet geleeft met:* geraadpleegd.
259 *'s rijx:* van de heerschappij.
260-61 *Den recht gewettighden:* de wettige troonopvolger; *reuckloos naer de kroon gesteecken* (gestoken): roekeloos naar de kroon gestaan; zie over deze foutieve beeldspraak *Ned. Wdb.* VIII, 348; *dat:* wat.

Waerop mijn minne mickt. och of men 't moght beschieten:[262-65]
Dat waer noch eens van hem het levens licht genieten.

B e r s a b a :
Wat eischtge Abizag van uw moeder tot een bruit?

262-65 *houde te leene:* heb ontvangen; *te leven:* te beleven; *wit:* doel; *beschieten:* bereiken.

Dit hangt aen mijnen zoon, en 't koninglijck besluit.[268]
Ga spreeck den koning zelf, uw noothulp, en uw' broeder.[269]

A d o n i a s :

Helaes, mijn aert is bloo. de voorspraeck van de moeder
Vermagh dit op den zoon, die zijne moeder eert.[271]
De hemel heeft het rijck van my op hem gekeert;[272]
Schoon my de rijxkroon van den hemel scheen beschoren:[273]
Want ick, na Absolon, was d'outste en eerstgeboren;
Waerom al 't stamhuis op het wettigh kroonrecht zagh,[275]
Toen elck my toeviel. nu by onderling verdragh,[276]
En 't hemelsche beleit, en vaderlijck begeeren,
Bezworen met een' eedt, de jongste moet regeeren,
Zoo buigen wy ons hooft gewilligh onder hem,
En smeecken u, verwerf dat broeder toch zijn stem[280]
Verleene op uwe bede, en my Abizag schencke,
Gelijck een pant, waer by ick zijn gena gedencke.[282]
Wat is ter weerelt dat een zoon in dit geval
De moeder, hem zoo hoogh bevolen, weigren zal?[284]
Stemt uw en mijn verzoeck in billijckheit te zamen,[285]
Gy zult mijn bê, noch hy u voorbê, niet beschaemen.

B e r s a b a :

Abizag minne ick met een moederlijck gemoedt.
Z'is waerdigh uitbesteet aen 't koningklijcke bloet.[288]
Een die den vader minde, en onderhiel in 't leven,
Zal Davids trouwen zoone in trouwe niet begeven.
'K verwachte uit haeren schoot een' zoon ten steun van 't rijck,
Die zijn' grootvader in geen dapperheit bezwijck'.[292]
Adonias, 'k belove uw woort ten hoof te houden.[293]
Mijn zoon heeft uw vergrijp van harte quijtgeschouden.[294]
Volhardt stantvastigh en getrou tot's levens endt.
Gy weet hoe hy zich quetst, die majesteiten schent.
Abizag zal u niet dan loutre deught inscherpen,[297]
En leeren hoe men zich de kroon moet onderwerpen.
Wy gaen ten bergh op Godt aenbidden veur het koor.[299]

268 *hangt aen:* is afhankelik van.
269 *noothulp:* hulp in nood.
271 *Vermagh dit op:* kan dit verkrijgen van.
272 *het rijck:* de heerschappij; *van my op hem gekeert:* in plaats van aan mij aan hem geschonken.
273 *beschoren van:* toebedeeld door.
275 *zagh op:* in aanmerking nam.
276 *my toeviel:* mijn partij koos.
280 *stem:* toestemming.
282 *waer by:* waardoor.
284 *hem zoo hoogh bevolen:* zo plechtig aan zijn zorgen toevertrouwd.
285 Komt uw en mijn verzoek als gerechtvaardigd overeen.
288 *uitbesteet:* ten huwelik gegeven.
292 *in geen dapperheit bezwijck':* in dapperheit niet onderdoet voor.
293 *uw woort te houden:* uw voorspraak te zijn.
294 *geschouden:* gescholden.
297 *inscherpen:* inprenten.
299 *koor:* altaar.

Belieft het u, beklee mijn zijde op 't heiligh spoor.[300]

300 *beklee mijn zijde:* plaats u aan mijn zijde en volg mij; *op 't heiligh spoor:* op weg naar de tempel.

REY VAN HOFJOFFEREN.

Z a n g k :

Hoewel wy 't roukleet nederleiden,
En maenden lang, op Davids lijck,
't Verlies des grooten helts beschreiden,
Met al de vromen van het rijck;[304]
Noch draegen wy den rou in 't harte.
De rou hangt allerminst in 't kleet.
Den nadruck voelen wy met smerte,[307]
En al te bitter harteleet.
De weezen missen hunnen vader,
De weeuwen haeren man en vooght.[310]
De traenen vloeien uit eene ader
En bron van droefheit, noit verdrooght,
By zonneschijn en by het maenlicht.
De helt is meer dan traenen waert.
De druck zet kreucken in ons aenzicht.[315]
De jongkvrou schijnt te vroegh bejaert.
Al leert de reden rou ontwennen;[317]
Het geeft ons danckbaer hart te kennen.

T e g e n z a n g k :

Met reden eeren wy hem danckbaer,
Die zoo veel strijts heeft doorgestreên,
En steilten, woest en onbegangkbaer,
Met zuure trappen opgetreên.[322]
Zoo wy van Goliath beginnen,
Tot dat hy out met lijfsgevaer[324]
Reus Isbibenob holp verwinnen,
Al viel het harrenas te zwaer
Den bevenden en afgeleefden;
Wie kon hem volgen, toght op toght,
Daer zoo veel brave mannen sneefden?[329]
Wat rampen liet hy onbezocht?[330]
Uit vrees van al zijne eer te doven
Most zelf de krijghsraet hem gebiên,
Die lang alle afgunst was te boven,[331-33]

304 *vromen:* rechtschapenen.
307 *nadruck:* het gewicht van het verlies.
310 *vooght:* beschermer.
315 De smart veroorzaakt rimpels in ons gelaat.
317 Al temperen verstandelike overwegingen onze smart.
322 *zuure:* inspanning vereisende.
324 *lijfsgevaer:* gevaar voor zijn leven.
329 *brave:* dappere.
330 *liet hy onbezocht* (= onbeproefd): hoeveel rampen moest hij niet doorstaan.
331-33 Zie 2 *Samuel* 21, 18-21: *zijne eer te doven:* zijn (vroeger verworven) eer te doen verbleken; *zelf:* zelfs.

Te rusten, om gevaer te vliên:
Een minder zou het rijck beschermen.[335]
Toen viel hy in Abizags armen.

T o e z a n g k :

Abizag heeft al 't rijck verplicht,[325-37]
Toen d'alleropperste gehengde[338]
Dat zy den helt met haer gezicht
Bestraelde, en 't leven noch verlengde,
Uit loutre liefde, niet uit lust
Tot wellust, zoo de nazaet weder[341-42]
Die schoonheit, waert van hem gekust,
Vergolt, en uit den rijxtroon neder[343-44]
Quaem daelen, om haer aen zijn zy
Te zetten; zeker z'is het waerdigh,
Maer 't huwlijck hachelijck: en wy,[347]
Tot 's jongen konings dienst wilvaerdigh,[348]
Begroeten hem, op 's vaders graf.
De hemel hanthaef Jesses staf.[350]

335 *Een minder:* een minder dan hij.
325-37 Zie 2 *Samuel* 21, 16-17.
338 *gehengde:* toestond, beschikte.
341-42 *lust tot wellust:* zinnelike neiging; *de nazaet:* Adonias.
343-44 *Die schoonheit vergolt:* die schone vergoeding schonk, beloonde.
347 *'t huwlijck* (is) *hachelijck:* dit huwelik levert gevaren op.
348 *wilvaerdigh:* bereid.
350 *staf:* scepter, heerschappij.

Het tweede bedryf.

ABJATHAR. IOAB. ADONIAS.

A b j a t h a r :
Zaeght gy Adonias met Berseba den drempel
Opklimmen, en hoe hy opwachte in Arons tempel[352]
Met alle eerbiedigheit?

I o a b :
eerwaerdighste Abjathar,
Ick zagh d'opgaende zon de heldre morgenstar[354]
Abizag volgen, en de koningin geleiden.

A b j a t h a r :
Wat docht heer Joab?[356]

I o a b :
zy betoonde hem in 't scheiden
Een openhartigh hart. hy danckte haer, gelijck[357]
Een' zoon van David voeght, die, d'opperste van 't rijck,
Des konings moeder eert, en troost wacht op zijn bede.
Daer komt de prins nu zelf.

A b j a t h a r :
Wat tijding brengtge mede?

A d o n i a s :
De kans is eens gewaeght met een' benaeuden geest.
Het hart klopte in mijn lijf. zy zagh ick was bedeest,[362]
En hoe het aengezicht van angst zijn dootverf zette.[363]
Dat gaf wat achterdochts. zy vraeghde wat my lette:[364]
Maer ick bewimpelde mijn bleeckheit met de min,[365]
En kreegh gehoor. zy nam het aenzoeck gunstigh in.[366]
De koningin beloofde in 't endt mijn woort te houden.[367]

A b j a t h a r :
Dat 's d'eerste grontsteen, daer wy 't werck op bouwen zouden.
Houdt zy u woort ten hove, ick zie u bruidegom,

352 *opwachte:* op haar wachtte. Zeldzaam intrans. gebruik (*Ned. Wdb.* XI, 1358).
354 *d'opgaende zon:* de toekomstige vorst.
356 *docht:* verl. tijd van dunken.
357 *Een openhartigh hart:* een hartelike genegenheid.
362 *bedeest:* angstig (*Ned. Wdb.* II, 1139).
363 *zijn dootverf zette:* doodsbleek werd.
364 *wat achterdochts:* enig vermoeden omtrent mijn bedoeling.
365 *bewimpelde mijn bleeckheit met de min:* wendde voor dat de liefde oorzaak was van mijn bleekheid.
366 *nam in:* nam op.
367 *mijn woort te houden:* mijn voorspraak te zijn (vgl. vs. 293 en vs. 369).

En alle ons vyanden voor zulck een huwlijck stom.[370]

A d o n i a s :
De koning zal het eerst met hofraên overleggen.[371]
Hier hebben Banajas en Sadock in te zeggen,

370 *voor zulck een huwlijck stom:* zózeer onder de indruk van zulk een huwelik, dat ze hun verzet laten varen.
371 *hofraên:* zijn raadslieden aan het hof.

En Nathan boven al, dies wenschtme geen geluck.
Zy zullen niet zoo licht tot dit gewightigh stuck
Hun stem verleenen, maer den vollen raet eerst hooren.
Zoo dat gebeurt is eerst de zwaericheit geboren:[376]
Want dit besluit zal dan aen alle stammen staen.[377]

A b j a t h a r :

Die zijn Adonias in 't kroonrecht toegedaen.[378]
Dat bleeck, toen, in den drang en 't juichen van de troepen,
Gy met bazuingeschal zoo trots wiert uitgeroepen
Voor erfgenaem des rijx, en zelf by vaders tijt,[381]
Die 't kommerlijck belette: en nu hy doot is slijt[382]
De gunst tot Salomon, te wulpsch en jongk van jaeren.[383]

A d o n i a s :

De wapens kunnen hem hanthaven, en bewaeren.[384]

I o a b :

Wat baeten wapens, zoo al 't volck hier tegens kraeit?[385]
Urias moort roept wraeck: dat bloet is niet gepaeit.[386]
Al stutte vaders hals dien ingedrongen bastert,[387]
Een' overspeelsters zoon: hy wort van elck gelastert.[388]
Het eerstgeboorterecht ontstaet u nimmermeer,[389]
En wettight u vooruit tot koning en lantsheer.[390]
Toen vader zijdeloos den toom der staeten mende.[391]
De deught ten hove onthaelde, en haer verdiensten kende,[392]
Stont Abjathar en ick in eere aen zijne zy:
Maer toen hy Amaza met 's rijx veltheerschappy,
Zoo trou van my bekleet, beloofde in top te zetten,[394-95]
En Abjathar van 't boeck, dat Arons dienst en wetten
Bewaert, versteecken woude, om Sadock in zijn plaets
Te wijden, konden wy, gequetst door zoo veel smaets,[396-98]
Niet laeten 't recht aen u, den outsten zoon, te geven:
Doch niet als Absalon, die by zijn vaders leven

376 *geboren:* ontstaan.
377 *staen aen:* afhangen van.
378 *kroonrecht:* recht van de oudste zoon als opvolger.
381 *Voor:* tot; *zelf:* zelfs.
382 *kommerlijck:* op betreurenswaardige wijze.
slijt: vermindert.
383 *De gunst tot:* de genegenheid voor; *wulpsch:* dartel, onervaren.
384 *bewaeren:* behoeden.
385 *hier tegens kraeit:* zich heftig hiertegen verzet.
386 *Urias moort:* zie *David in Ballingschap*, Inhoudt, r. 2; *gepaeit:* gezoend, gewroken.
387 *dien ingedrongen bastert:* Salomon, die als zoon van de *overspeelster* Berseba, geen wettig recht op de troon had.
388 *hy wort gelastert:* men spreekt schande van hem (*Ned. Wdb.* VIII, 1129).
389 *ontstaet:* ontgaat.
390 *vooruit:* bij voorbaat.
391 *zijdeloos:* onpartijdig.
392 *onthaelde:* ontving; *kende:* erkende.
394-95 *veltheerschappy:* opperbevel over het leger; *van my bekleet:* door mij waargenomen; zie 2 *Sam.* 19, 13.
396-98 *versteecken* (wegstoten) *van 't boeck:* afzetten als hogepriester; zie 1 *Kon.* 2, 27 en 35.

Ten troon dorst klimmen, en hem stout naer 't leven stont.[401]

401 *stout:* vermetel.

A b j a t h a r :
Dat 's recht, en hier op rust ons onderling verbont,
Zoo gy stantvastigh tijt en luimen kunt verbeiden.[403]
Geluckt dit huwelijck, het kan den wegh bereiden
Ter kroone: want zoo ras Abizag uwe hant
Zal trouwen, wint uw recht meer velts door 't gansche lant,[405-406]
Naerdien geen ander dan de koning 's konings vrouwen
En weeuwen, naer den stijl van Asie, magh trouwen.[408]

A d o n i a s :
En zouden Salomon, de moeder, en de staet
Niet riecken dat hier broet een heimelijck verraet?[410]

A b j a t h a r :
Verraet is glimpelijck te wercke gaen door laegen:[411]
Nu schuwt men achterdocht met oorelof te vraegen.[412]

A d o n i a s :
Het vraegen staet ons vry, maer 't weigeren hier by.[413]

I o a b :
Gy wont alree de gunst van moeder op uw zy.
Dat 's meer dan 't halve rijck, en zonder last gewonnen.[415]

A d o n i a s :
Het is gerockent, maer helaes niet afgesponnen.[416]

A b j a t h a r :
Hoe nu bezwijckt een zoon van David in 't begin?

A d o n i a s :
'K bezwijck noch niet, maer zie 't gevaer wat dieper in.

I o a b :
Indien 't geweigert wort, men laet het tijdigh steecken.

A d o n i a s :
En berst het uit?

I o a b :
Dit lijdt geen' last van uit te breecken.[420]

A d o n i a s :

403 *luimen:* gunstige gezindheid. *Luim* kan zowel een goede als een kwade of een veranderlike stemming betekenen (*Ned. Wdb.* VIII, 3242).
405-406 *uwe hant zal trouwen:* uw huweliksaanzoek zal aanvaarden, vgl. vs. 15.
408 *naer den stijl van Asie:* vgl. *David in Ballingschap*, vs. 1516-vlg.
410 *riecken:* vermoeden.
411 *glimpelijck:* op bedrieglike *wijze* (*Ned. Wdb.* V. 99); *laegen:* listen.
412 *schuwt men:* weert men af; *met oorelof te vraegen:* door een openlik aanzoek.
413 Een nog bekende volksspreuk.
415 *rijck:* de (toekomstige) heerschappij; *zonder last:* zonder veel moeite.
416 *gerockent:* op het spinrokken gezet, d.i. een begin gemaakt met de onderneming.
420 *berst het uit:* als het uitkomt; *lijdt geen' last:* loopt geen gevaar.

Zoo 't huwelijck geluckt, hoe lange dan getoeft?

A b j a t h a r :
De tijt zal leeren. eerst uwe eer in top geschroeft.[422]

A d o n i a s :
Waer me?

J o a b :
men hoeft geweer, noch volck, noch harrenassen.[423]
Uw aanzien zal allengs opsteigeren, en wassen[424]
Den koning over 't hooft, eer 't iemant droome of waen'.
Dan zal het zeil des rijx van zelf voort overslaen.[426]

A d o n i a s :
Ick durfme, tusschen vrees en hoop, dit niet beloven.[427]

I o a b :
Men zeilt eerst scherp, daer na heel ruim den hoeck te boven.
Zoo krijght men, recht voor wint, de loef van zijn party.
Aldus leght Salomon, eer hy ontwaecke, in ly[428-30]

A d o n i a s :
Ick noodighde op dees hoop mijn broêrs ter offerstaci,[431]
Als vaders erfgenaem: maer d'aenslagh bleef, eilaci,
Zoo plotsling steecken, als men moedigh 't werck begon.
Dit gaf een' opgang aen den kleenen Salomon,[434]
Gezalft door vaders last: en ick, die 't hof dorst tergen,[435]
Kon aen den vryburgh van 't altaer mijn lijf nau bergen.[436]

A b j a t h a r :
Die misslagh leert ons dat men nu wat verder ziet.[437]

I o a b :
Wie niet durf waegen, als het tijt is, wint oock niet.[438]
Uw vader dorst den hals om 's konings dochter waegen.[439]
Wie niet durf waegen, is niet waert een kroon te draegen.
Zy wort u nu met kans en voordeel aengeboôn.[441]

422 *in top geschroeft:* zo hoog mogelik verheven.
423 *geweer:* wapenen.
424 *opsteigeren:* stijgen.
426 Dan zal de ommekeer vanzelf spoedig plaatsvinden; *des rijx:* van de heerschappij.
427 *beloven* (reflexief met objekt): zich over iets verheugen (*Ned. Wdb.* II, 1748).
428-30 Aaneengeschakelde beeldspraak, aan de zeilvaart ontleend: zo steekt men de tegenstander *de loef af*, men onderschept hem de wind, zodat hij in *de ly* komt te liggen. Vgl. vs. 91-92.
431 *offerstaci:* offerplechtigheid.
434 *opgang:* het toenemen in gezag en aanzien (*Ned. Wdb.* XI, 710), dus: dit gaf de jonge Salomon een voorsprong.
435 *tergen:* trotseren.
436 *vryburgh:* plaats waar men onschendbaar is; *mijn lijf nau bergen:* mijn leven nauweliks beveiligen, zie 1 *Kon.* 1, 50-53.
437 *wat verder ziet:* met meer beleid te werk gaat.
438 *durf:* durft; *niet:* niets.
439 *'s konings dochter:* Michol (zie 1 *Samuel* 18, 25-27).
441 *kans en voordeel:* voordelige kans.

A d o n i a s :
Hier dreightme 't zwaert, en daer bekoortme vaders kroon,
Gewogen in een schael: aen 't overslaen zal 't hangen.[443]

443 *aen 't overslaen zal 't hangen:* het zal er van afhangen, wat de doorslag geeft.

A b j a t h a r :
Men kan een' prins hierom betighten, nochte vangen,
Die naer een huwelijck met 's konings kennis staet.[445]

A d o n i a s :
Naer 's konings bedgenoot?

A b j a t h a r :
hy sla het af, is 't quaet.

A d o n i a s :
Ick schroom hem achterdocht door dit verzoeck te geven.

J o a b :
Zoo 't by de moeder slechts eenvouwigh wort gedreven,[448]
Hoe kan de zoon dees bê haer weigeren met glimp?[449]
Een koning stelt niet licht zijn moeders woort ten schimp.[450]
Men zal haest mercken hoe dit kluwen af wil loopen.[451]
My dunckt van ver daer gaet de gulde hofpoort open.
Laet ons vertrecken in de hutte, eer 't iemant zie.[453]
Het kan slechts hindren, zoo men ons gespreek bespie.
De koning gaet ten troon, bestuwt van alle grooten.[455]
De stammevaders en doorluchtste raetgenooten
Verschijnen voor het hof, en vallen hem te voet,
Uit ootmpedt en ontzagh. zy wenschen heil en spoet[458]
Aen Davids nazaet met den intrede in Godts rijcken.
Het is geraên dat wy verschovelingen wijcken.[460]
De moeder zal terstont ter hofzaele innetreên,
Om, u ten dienst, den zoon te winnen met gebeên.

SALOMON. BERSABA.

S a l o m o n :
Gy stammevaders, en rijxamptenaers, en heeren,[463]
Die Davids nazaet elck uw gaven komt vereeren,
K'zal uw miltdaedigheit erkennen, vroom en trou,[465]
In 't rijck, dat ick van Gode alleen te leene hou,[466]
Die vader met een' eedt verzekerde te vooren[467]

445 *kennis:* voorkennis.
448 *by:* door; *eenvouwigh:* zonder omhaal, recht op het doel af; *gedreven:* bepleit (*drijven:* aandrang uitoefenen).
449 *met glimp:* met behoud van eer, gevoeglik (*Ned. Wdb.* V, 98).
450 *stelt ten schimp:* maakt te schande.
451 *haest:* weldra; *hoe dit kluwen af wil loopen:* hoe ons plan zich zal ontwikkelen.
453 *hutte:* tempel.
455 *bestuwt:* omringd.
458 *spoet:* voorspoed.
460 *verschovelingen:* verschoppelingen, in ongenade gevallenen.
463 *rijxamptenaers:* hoogwaardigheidsbeklederS.
465 *erkennen:* dankbaar zijn voor (*Ned. Wdb.* III, 4196).
466 *te leene hou:* zie vs. 263.
467 *te vooren:* eertijds. Zie I *Koningen* 1, 47 en 2, 4.

Dat my de heerschappy van boven was beschoren,
En ick, zijn' naem ten prijs, inwijden zoude een kerck,[469]
Een goddelijck gebou, en weereltswonderwerck,

469 *ten prijs:* tot lof; zie vs. 60-62.

Om Arons heilighdom, dus lange met tapijten
Beschaduwt, diep in gout te zetten, daer Levijten[472]
En priesters wieroocken en offren dagh en nacht,
Een ieder op zijn beurt, en toebetroude wacht.
De Godtheit is by nacht ons in den droom verscheenen
En hemelsch licht, waer voor de schaduwen verdweenen.
Zy boodt ons rijckdom eer en eene lange ry
Van blijde jaeren en veel zegens aen: maer wy
Verkozen wijsheit, om dit rijck, en zulck een' zegen,
Door vaders wapens en grootdaedigheit verkregen,
In staet te houden, en door kloeck en wijs beleit
Het volck, Godts eigendom, naer recht en billijckheit
Te stieren. hanthaeft dan mijn wettigheit, als braven.[475-83]
Gy schatbewaerders, komt ontfanght dees rijcke gaven,
En berghtze in 't schatkoor, tot eene erfgedachtenis[485]
Hoe Davids erfgenaem in hen gehouden is.[486]
Daer komt vrou moeder, om de majesteit te groeten.
Vertreckt, belieft het u: het voeghtme haer t'ontmoeten.[488]
Hofdienaers, brengt een' stoel: zy komt ons nader by.
Geluck, vrou moeder. koom, zit hier aen onze zy.
Den staf van Juda, uit den hemel ons gegeven,
Aenvaerde ick liever, nu, noch by vrou moeders leven,
Dit lot ons toeviel. 'k wensch u eeuwigh onderdaen[493]
Naest Godt, den oppersten, getrou ten dienst te staen.
Wat eischtge van den zoon, alree zoo hoogh aen 't steigeren?[495]
Wat zoude een zoon, als ick, zijn moeder kunnen weigeren,
Die my ter weerelt brogt, en opvoede, om gewijt
Te triomfeeren, als geen voor noch na mijn tijt?[498]

B e r s a b a :

O zoon, wat is 't me een troost, datge, op den troon gezeten,
Uw moeder, Davids weêu, den lijckrou helpt vergeeten,
En haer godtvruchtigh eert! ô eerst opgaende zon,[501]
Wat heeftme David niet belooft van Salomon!
Zoo Godt in u voltreckt de schets der profecyen,[503]
Gy zult de paelen van uw rijck en heerschappyen[504]
Uitbreiden van den Nijl noch hooger dan d'Eufraet.[505]

472 *Beschaduwt:* omgeven.
475-83 zie deel 8, blz. 694; *grootdaedigheit:* dapperheid; *stieren:* besturen; *wettigheid:* wettig gezag; *braven:* dapperen.
485 *schatkoor:* bewaarplaats voor de tempelschatten; *erfgedachtenis:* gedachtenis voor volgende geslachten (ontbreekt in het *Ned. Wdb.*).
486 *in hen gehouden is:* verplichting aan hen (de schenkers) heeft (*Ned. Wdb.* IV, 893).
488 *t'ontmoeten:* tegemoet te gaan.
493 *toeviel:* ten deel viel; *onderdaen:* onderdanig.
495 *steigeren:* opklimmen.
498 *als geen* (ander).
501 *eerst:* onlangs.
503 *voltreckt de schets der profecyen:* voltooit wat in de profetieën reeds aangeduid is.
504 *paelen:* grens.
505 *hooger:* verder.

Wat sluierkroonen voert begint naer uwen staet[506]
En opgangk om te zien, en worpt zich voor u neder.[507]
De Godt te Sion, op de cherubijneveder[508]
Der bontkist zwevende, verhoore altijt uw bê.
Een rijcke goutvloot vloeie u toe van overzee.
De hemel bouwe uw hof, verheffe uw steên, en muuren,[511]
Verbinde u door een gade aen maghtighe gebuuren,
Den vroomen tot een stut, den boozen tot ontzagh,[513]
En schencke u vrede, en meer dan moeders wensch vermagh.

S a l o m o n :
Getrouwe moeder, is uw zoon dien zegen waerdigh,
Gebieme wat de kroon vermagh: ick sta wilvaerdigh,[516]
En zweere heiligh by den Godt, die eeuwigh leeft,
En Abrahams geslacht in ons verheerlijckt heeft,
Naer zijn belofte en eedt, te stemmen uw begeeren.[519]
De hooghste sta getuige, en hoore wat wy zweeren.
Genaeckme, en raeck hierop den koningklijcken staf.[521]

B e r s a b a :
Zoo sla dan mijn verzoeck, een kleene bê, niet af.

S a l o m o n :
Hoe luidt het? 'k zal mijn woort voltrecken naer 't betaemen,
En wil het aenschijn van vrou moeder niet beschaemen.

B e r s a b a :
'K verzoecke Abizag voor Adonias, naerdien
Dit, zonder uwe kroon t'ontluistren, kan geschiên.
Gedenck hy is uw vleesch, en bloet, uw eigen broeder.
Hy nadert u van ver door voorbê van uw moeder.
Hoe nu, mijn zoon? hoe dus? ontstelt u mijn verzoeck?
'K genaeck den troon geensins op dat men u verkloeck'.[530]
Vergun hem dezen troost, in 't blaeckenst van zijn minne.
De schoone straelen van uw vaders bedtvriendinne
Doorprickelen het hart, bykans ter doot gewont.
Hy zoeckt gehoorzaemheit uit haeren wijzen mont
Te leeren, en te staen in 't broederlijck behaegen.[535]
Dit blijckt: de broeder wou niet zonder raet te vraegen

506 *Wat sluierkroonen voert:* alle Oosterse vorsten (*sluierkroon:* eigenlijk een Oosterse tulband, fig. vorstelike kroon: *Ned. Wdb.* XIV, 1928).
507 *opgangk:* zie vs. 434; *om te zien naer:* acht te geven op; *worpt:* werpt.
508 *de cherubijneveder:* de vleugels der engelen, waartussen de godheid woonde, vgl. deel 3, blz. 817.
511 *bouwe:* zegene.
513 *vroomen:* rechtschapenen.
516 *wilvaerdigh:* bereid.
519 *stemmen uw begeeren:* toe te staan wat gij verlangt.
521 *hierop:* tot bevestiging van mijn woorden.
530 *werkloeck':* verschalke, met list overvalle (*Mnl. Wdb.* VIII, 1921).
535 *te staen in 't broederlijck behaegen:* de gunst van zijn broeder te verwerven.

Aen zijn' heer broeder, vast gestelt in 't hoogh bezit,[537]
Dit stuck beginnen, om zoo loffelijck een wit[538]
Te treffen. ay verleen hem uw genadige ooren.
Hoe laegh vernedert zich uw vaders outstgeboren!

S a l o m o n :
Vrou moeder, hoe bedroeftge uw' zoon met dezen eisch!

B e r s a b a :
De hemel strafme, zoecke ick anders iet dan pais.[542]

S a l o m o n :
Onnoosle tortelduif, helaes, gy spreeckt eenvuldigh.[543]

B e r s a b a :
De koning houme vry onnozel en onschuldigh.[544]

S a l o m o n :
Maer 't voeght den koning eerst te waecken op den troon.
Wat eischtge Abizag? eisch ten bruitschat deze kroon
Met vaders schoone bruit al teffens. blinde moeder,[546-47]
Is niet Adonias mijn outste en grootste broeder,
Gewettight tot het rijck; indien natuur de wet[549]
Der erfgenaemschap stelt, de vrucht van 't eerste bedt
Den rijxstaf opdraeght, en den jongsten zoon vernedert?
Al 't stamhuis weet dit, dat hem onlangs aenhing. sedert
Heeft d'uitkomste u mijn recht en wettigheit getoont,
Daer Nathan, door Godts last en vaders last my kroont,
En zalft en innewijdt, en noch by vaders leven,
Om dien weêrspanneling geen' voet in 't rijck te geven.[554-56]

B e r s a b a :
Wat kan Adonias, nu hem de maght ontbreeckt?

S a l o m o n :
Och moeder, riecktge noch de laegen niet? hy queeckt
Eene adder, die verwarmt hem 't hart haest af zal steecken.[559]
Abizag zoeckt hy minst, maer al zijn leedt te wreecken,[560]
En, onder huwlijx schijn, my listigh onder 't zwaert

537 *vastgestelt in:* verzekerd van.
538 *wit:* doel.
542 *anders iet:* iets anders.
543 *Onnoosle:* onschuldige; *eenvuldigh:* naïef.
544 *houme vry:* beschouwe mij gerust als.
546-47 Begrijpt ge niet dat ge, door Abizag te eisen, tegelijk mijn kroon op het spel zet, en deze als 't ware als bruidschat mèt de bruid weg wilt schenken? *blinde:* verblinde.
549 *Gewettight tot het rijck:* (als eerstgeborene) de wettige rijksopvolger.
554-56 Zie 1 *Kon.* 1, 32-vlg.; *geen' voet in 't rijck te geven:* geen kans te geven om zich van de heerschappij meester te maken.
559 *hem 't hart haest af zal steecken:* hem weldra zal doden door zijn hart te doorsteken (*Mnl. Wdb.* I, 276).
560 *maer* (hij zoekt).

Te kruipen: maer hy wet met dien geveinsden aert[561-62]
Het slaghzwaert, dat hem dreight den wissen slagh te geven.

561-62 *onder 't zwaert te kruipen:* volgens Van Lennep een bekende kunstgreep in de schermkunst, waardoor men zijn tegenpartij van beneden naar boven met het zwaard treft.

Hy brengt zich heden los om goet en bloet en leven.[564]
Aertspriester Abjathar met veltheer Joab kant
Zich weder tegens ons. zy vliegen van zijn hant,[566]
En vlammen op den roof, als afgerechte valcken.[567]
Zy willen door de schoone Abizag my verschalcken.
Deze is de brantpop, om in eenen oogenblick[569]
Dien brant te stichten door al' t koningkrijck: maer ick
Zweer tijdigh 't smeulend vier met luttel bloets te blussen.
Abizag magh voor 't jongst het gapend hooft dan kussen[572]
Van haeren bruidegom Adonias.

B e r s a b a :
verschoon
Dien schoonen jongelingk.

S a l o m o n :
'k vermagh 't niet, by mijn kroon,
Doch zal het halsrecht niet uitwercken door den Satan,[575]
Maer vraegen eerst Godts mont om raet. men roepe Natan,[576]
Den heiligen profeet, en 't hooft van Arons hut,[577]
Aertspriester Sadock, die de heilighdommen stut.[578]
Behaeght het moeder, laet dit oordeel ons bevolen.[579]
Wie Godt om raet vraeght kan in 't halsgerecht niet doolen.[580]

SADOCK. NATAN. SALOMON.

S a d o c k :
De Godt van Abraham behoede Davids zoon.

N a t a n :
De zelve hanthaef d'eer van Jesse by de kroon.[582]

S a d o c k :
Hy legere eene wacht van englen om zijn staeten.

N a t a n :
Hy dempe erfvyanden, die Sions opgangk haeten.[584]

564 *brengt zich om:* berooft zich van; *los:* lichtzinnig.
566 *vliegen van zijn hant* (beeld aan de valkenjacht ontleend): bedreigen ons, als zijn handlangers.
567 *vlammen op den roof:* verlangen vurig naar buit.
569 *brantpop:* pop van licht brandbare stoffen, bestemd om brand te stichten (*Ned. Wdb.* III, 1117).
572 *voor 't jongst:* voor het laatst (*Mnl. Wdb.* III, 1071: ten joncsten. Vgl. *Jeptha* vs. 1877).
575 *het halsrecht uitwercken:* de doodstraf toepassen; *door den Satan:* door ingeving van de duivel; verleid door wraakzucht.
576 *Godts mont:* de tolk van Gods wil.
577 *Arons hut:* de tempel, de priesterschap.
578 *stut:* onderschraagt, beheert.
579 *bevolen:* toevertrouwd.
580 *in 't halsgerecht:* in de beslissing over leven en dood.
582 *De zelve:* dezelfde.
584 *dempe:* onderdrukke; *opgangk:* opkomst, bloei.

S a l o m o n :

Aertspriester Sadock, en gy heilige profeet,
Geheimraên van het rijck, die beide uw wacht bekleet,[586]

586 *uw wacht bekleet:* uw taak (als bewakers van de tempel) vervult.

Ten dienst des konings, en tot heil der onderzaeten,
Wy mogen ons, naest Godt, op uwe wacht verlaeten,
Als andren weifelen en wancklen in hun trou.
Pylaeren van dit hof, en heerlijck hooftgebou
Der koningkrijcken, ons door Godts gena beschoren,
Wy vonden raetzaem en hooghnoodigh u te hooren.
Adonias verzoeckt Abizag tot een bruit
Door moeders voorbê. laet ons hooren uw besluit.

S a d o c k :
Verzoeckt Adonias Abizag door uw moeder?

S a l o m o n :
Gy hoort wat hy verzoeckt.

N a t a n :
d'alziende zy de hoeder
Van uwe majesteit, uit 's hemels hoogen trans.

S a d o c k :
Dat is een werck van een gevaerelijcke kans.[598]

N a t a n :
Hoe, durf Adonias den leeu van Juda wecken?[599]

S a d o c k :
Hy treet op kool en asch, die smeulend vier bedecken.

N a t a n :
Laet hem uw tanden zien. waeck op, ô Salomon.[601]

S a d o c k :
Hier smeult een oproer van den tweeden Absolon.

N a t a n :
Een tweede Seba treckt het stamhuis op zijn zijde.[603]

S a d o c k :
Men dempe 't oproer, eer het uitberst'.

N a t a n :
recht, men snijde[604]
Die slang van Bichri weêr het hooft af tot ontzagh.[605]

S a l o m o n :
Men onderzoecke eerst wat de kroon verdraegen magh:[606]
Zoo wort het halsrecht best ontschuldight en verdaedight.[607]

598 *van een gevaerelijcke kans:* met veel risico.
599 *den leeu van Juda wecken:* onze koning uitdagen.
601 *waeck op:* ontwaak.
603 *Seba:* de zoon van Bichri (vs. 605), die een oproer tegen David verwekte (2 *Samuel* 20, 1-22).
604 *recht:* juist.
605 *tot ontzagh:* om ontzag af te dwingen.
606 *wat de kroon verdraegen magh* (kan): of de kroon daardoor ook gevaar zou lopen.
607 *ontschuldight:* gerechtvaardigd.

N a t a n :
Gy en uw vader hebt hem onlangs begenadight,
En uw genade wort dus lasterlijck gehoont.[609]

S a d o c k :
Het oproer wort gesterckt, zoo 't halsrecht dit verschoont.

S a l o m o n :
Wy overweegen 't vast, en luistren met gedachten,[611]
Oock naer den naklanck, op dit halsgerecht te wachten.[612]

S a d o c k :
De wijze koningk, die rechtvaerdigh loont en straft,
Bekreunt zich luttel, zoo een hont hier tegens blaft.[614]

N a t a n :
Wie billijck loont en straft, zal 't nimmer zich ontdancken.[615]

S a l o m o n :
Een billijck koning schuwt oock lasterlijcke klancken.[616]
De broeder moet hier voor zijn' broeder staen te recht.

S a d o c k :
Het kroonrecht kent geen bloet, neen zeker. het beslecht[618]
Dit ongelijck door 't zwaert. wat valt hier lang te pleiten?[619]
Adonias quetst Godts en 's konings majesteiten.[620]

S a l o m o n :
Hoe blijckt dit? hy verzoeckt, indien het ons behaeght,
Zijn vaders weeu ten echte, eene ongerepte maeght.

N a t a n :
En trout hy 's konings weeu, dan is hy daedtlijck koning.[623]
Aertspriester Abjathar zal 't zalven, en de krooning
Met olihoorne en kroon voltrecken naer den eisch.[625]
Als Joabs degen hem dan voert in uw palais,
Zoo staet Adonias geen' Salomon te duchten,
Die berght zijn leven, kan hy noch ten rijcke uitvlughten.[628]

S a d o c k :

609 *lasterlijck:* op misdadige wijze.
611 *vast:* ondertussen; *met gedachten:* met aandacht.
612 *naklanck:* weerklank, d.i. de reactie op een doodvonnis.
614 *Bekreunt zich luttel:* geeft er weinig om.
615 *'t zich ontdancken:* er berouw over hebben (*Ned. Wdb.* X, 1826).
616 *oock lasterlijcke klancken:* kritiek die op zich zelf kwetsend of onjuist zou zijn (*Ned. Wdb.* VIII, 1133).
618 *kent geen bloet:* geeft geen acht op bloedverwantschap.
619 *Dit ongelijck:* deze onrechtmatige aanslag.
620 *majesteiten:* opperhoogheid (ongewoon meervoud).
623 *daedtlijck:* feitelik, in werkelikheid (*Ned. Wdb.* III, 2208).
625 *olihoorne:* hoorn waarin de heilige zalvingsolie bewaard werd (*Ned. Wdb*, X, 113).
628 Die redt zijn leven, als er tenminste nog kans op vluchten is.

Al 't priesterdom, rondom en in Jerusalem,

Hangt noch aen Abjathars, gelijck aen Arons, stem.[630]
Al d'oude krijghsliên, die veel jaeren met genoegen,
Ten dienst van vader, 't zwaert in Joabs krijghseedt droegen,[632]
Zien naer den veltheer om. zy beide, aen dit verraet
Verknocht, getuigen hoe twee pylers van den staet,[633-34]
De godtsdienst en het zwaert uw broeders aenslagh stutten.
Men moet den springvloet, eer die inbreeck, tijdigh schutten,[636]
Of anders is 't te spa.

N a t a n :

gy weet hoe Isbozeth,
De zoon van Saul snel door Abners velttrompet
In 't leger wert gevoert, en koning uitgeroepen,
Schoon Juda vader zalfde en aenbadt met zijn troepen.
Zijn rijck hielt jaeren stant, zoo pal gelijck een post,
Eer al het stamhuis wiert van dat gewelt verlost,
Niet zonder stroomen bloets godtsjammerlijck te storten:[637-43]
Dies waeck by tijts, wilt gy u zelven niet verkorten.[644]

S a l o m o n :

Heer vader dempte lest zijn schoonvaêrs overschot,[645]
De zeven broeders, en niet zonder raet van Godt,[646]
Ten zoen van Gabaon, om hongersnoot te keeren,
Een scherp tweesnedigh zwaert. hy kon het recht verweeren[648]
Met Gods orakel: noch ontging men d'opspraeck niet,[649]
Zoo lasterlijck gestroit door al het rijxgebiet,[650]
Als of de wraecklust zocht dat gruwelijck verdoemen[651]
Met Godts orakelen te decken, en verbloemen,
Geensins genoeght dat hy al Sauls erf bezat,[653]
Ten waer men 't overschot noch voort de borst intradt.[654]

S a d o c k :

Uw vader vont zich zelf gerust in 't vroom geweten.[655]

S a l o m o n :

Een koning is ten toon op zijnen troon gezeten,
Als op een hoogh tooneel, daer elck hem ziet en hoort.

630 *Hangt aen Abjathars stem:* is gehoorzaam aan Abjathar; *gelijck aen Arons* (stem): alsof zijn stem nog gelijk aan die van Aron was, d.w.z. alsof hij nog wettig hogepriester was.
632 *in Joabs krijghseedt:* trouw gezworen hebbende aan Joab als opperbevelhebber.
633-34 *Zien om naer:* gehoorzamen, erkennen; *Verknocht aen:* verbonden met, ondersteunende.
636 *schutten:* tegenhouden.
637-43 zie 2 *Sam.* 2, 8-17; *Saul:* lees tweesilbig: Sauwel (ook in vs. 653); *koning:* tot koning; *post:* stijl, paal; *godtsjammerlijck:* allerellendigst (*Ned. Wdb.* V, 281).
644 *verkorten:* te kort doen.
645 *dempte:* doodde; *lest:* eertijds; *overschot:* laatste nakomelingen (zie Vondel's *Gebroeders*).
646 *niet zonder raet van Godt:* op grond van het orakel (vs. 649).
648 *tweesnedigh:* tweesnijdend.
649 *noch:* toch; *opspraeck:* kritiek.
650 *lasterlijck:* schandelik.
651 *verdoemen:* vonnis.
653 *genoeght:* voldaan.
654 *voort:* vervolgens, daarna; *de borst intradt:* vertrapte, dus: doodde.
655 *vont zich zelf gerust:* voelde zich veilig.

Rechtvaerdigh halsgerecht wort met een vlack van moort[658]

658 *vlack:* smet.

Geschantvlackt, zoo daer iet met glimp valle op te spreecken.[659]
Hier worstelt bloet met bloet. men magh op schijnbaer teken[660]
Geen vonnis vellen, daer de reden tegens pleit.

N a t a n :

Waer 't minste blijck is van gequetste majesteit[662]
Verschoont men niemants schult. wort hier te kort geschoten,
Zoo wort door slapheit haest een zee vol bloets vergoten,[664]
Dat door gestrengheit met een' druppel blijft geboet.[665]
De kroonzucht schimpt niet, ziet noch Godt aen, noch haer bloet.[666]

S a l o m o n :

Wat wort dit hart beklemt, genepen als met schroeven!
Godt weet hoe noode ick mijn' heer broeder zou bedroeven,
Zoo noode als vader dien verstockten Absolon.

S a d o c k :

Uw vader stopte met dat heiloos lijck een bron[670]
Van jammeren en bloet, voor hem en 't rijck te vreezen.
Die geest is weder in Adonias verrezen.
Dees gaet zijn broeders gangk in schoonheit hem gelijck,
Wint gunst, en spant de kroon in 't harte van uw rijck.[674]
Om tegens vaders kroon zich met gewelt te kanten,
Bestuwde hem een wacht van vijftigh lijftrouwanten.[676]
Hy stelde een ridderschap, en veel strijtwagens toe,[677]
Terwijl heer vader sliep, te luttel op zijn hoe'.[678]
Aertspriester Abjathar, en veltheer Joab streckten[679]
Slaghpennen aen zijn wieck. zy mompelden, en deckten
Hun godtloos opzet, dat quam op een onweêr uit,
Toen elck ten offer liep, op schel bazuingeluit.
Nu popt men listigh met Abizags feestbanketten,[683]
Om onder bruiloftsschijn met klinckende trompetten
Dien bruidegom uw kroon te spannen om het hooft.[685]

S a l o m o n :

Hy treurt, van inkomste en staetmiddelen berooft.
Zijn armen vallen kort, om zulck een' last t'omvatten.[687]

659 *Geschantvlackt:* geschandvlekt, als daar iets, met schijn van reden (*met glimp*), op aan te merken valt.
660 *bloet met bloet:* broeders onder elkaar; *op schijnbaer teken:* op twijfelachtige gronden.
662 *blijck:* bewijs.
664 *haest:* binnenkort.
665 *Dat:* wat; *blijft geboet:* hersteld kan worden.
666 *kroonzucht:* zucht naar de heerschappij; *schimpt niet:* laat niet met zich spotten, drijft door (*schimpen* = spotten); *ziet aen:* geeft om; *bloet:* verwanten.
670 *dat heiloos lijck:* die rampzalige dode.
674 *gunst:* genegenheid; en weet de harten van uw onderdanen te winnen.
676 *Bestuwde:* omringde; *lijftrouwanten:* trouwe dienaren, als lijfwacht.
677 *stelde toe:* rustte uit.
678 *sliep:* zorgeloos was.
679 *streckten:* dienden als.
683 *popt men listigh:* speelt men een listig spel.
685 *uw kroon te spannen:* oorspr. uw krans te binden (vlechten).
687 *vallen kort:* zijn te kort.

N a t a n :
De milde Abizag, rijck van koningklijcke schatten,
Indienze hem ontfange in haeren gloênden schoot,
Sluit geen trezooren voor haer' liefste in hoogen noot.[690]

S a l o m o n :
Die zuivre maeght wert noit van hoveling besproken.[691]
Zy heeft heer vaders mont en oogen zelf geloken.[692]
Hoe zouze trouweloos zijn afkomst nu verraên?[693]

S a d o c k :
Men magh op liefde van een wanckle vrou niet staen,[694]
Daer 't koningkrijcken scheelt te winnen, of ontbeeren,[695]
En d'outste billijcker den jongsten zou regeeren,
Naer eisch en reden van natuure en haere wet.
De koning hoort wel wat men mompelt van dit bedt,
Waeruit hy voortquam, en hoe vader by zijn leven,
Niet zonder opspraeck, u ten troon heeft opgeheven.[700]
De grontslagh van uw' staet, noch onbestorven, lijdt[701]
Den minsten aenstoot niet, en eischt gewis meer tijt[702]
Om zich te zetten, en begroeien tegens 't razen
Der dwerrelwinden, die uit twalef hoecken blazen,[704]
En torens scheuren van hunn' taeien wortel af.[705]

S a l o m o n :
Och, moght heer vader zelf eens opzien uit zijn graf,
En ick, in dezen schijn, noch raet by hem gaen zoecken![707]

N a t a n :
Hou u gewaerschuwt: laet uw wijsheit niet verkloecken.[708]

S a l o m o n :
Ick wil godtvruchtigh my hierop met Godt beraen,
En uitzien hoe men best alle opspraeck magh ontgaen.[710]

REY VAN HOFJOFFEREN.

690 zal haar schatten voor haar liefste beschikbaar stellen, als de nood dringt.
691 *zuivre:* reine; *wert.... besproken:* nooit heeft een hoveling iets op haar aan te merken gehad.
692 *geloken:* gesloten.
693 *afkomst:* zoon.
694 *staen op:* vertrouwen, rekenen op.
695 Waar het er op aan komt, koninkrijken te winnen of te verliezen.
700 *opspraeck:* kritiek.
701 *noch onbestorven:* beeld aan metselwerk ontleend: nog niet hard geworden (*Ned. Wdb.* X, 1079). Het beeld wordt voortgezet in vs. 703: *zich te zetten* (stevig te worden) en in *begroeien* (de vereiste stevigheid krijgen, *Ned. Wdb.* II, 1439).
lijdt: verdraagt.
702 *aenstoot:* stoot.
704 *uit twalef hoecken:* uit twaalf, dat is uit zooveel hoeken als er stammen zijn.
705 *wortel:* fundament.
707 *schijn: toestand*.
708 *verkloecken:* verschalken (vgl. vs. 530).
710 *magh:* kan.

Z a n g k :
Wat is 'er nu op handen?
Wat mompelt het palais?

Adonias, aen 't branden,[713]
Verzoeckt met 's konings pais[714]
Abizags hant te trouwen.[715]
Hoe wil dees bê beslaen?[716]
Die bloem van alle vrouwen
Veel waerdiger te staen
In Salomons genade,
Is eenen prins te rijck,[720]
En schoon. hy biet haer schade:[721]
Zy zal dat huwelijck
Ontzeggen, zoo verschooning[723]
Ten hove gelden magh.[724]
Z'is tegens eenen koning[725]
En koningklijck gezagh
Van Godt zoo schoon geschapen,[727]
En waert in 't vlacke velt
Gehaelt door zwaert en wapen:
Als Jesses zoon, Godts helt,[730]
Om Sauls dochter slaghte[731]
Den grooten Filistijn,
Die Jakobs heir verachte.
Wie zal haer bruigom zijn?

T e g e n z a n g k :

Gevaltze 's konings oogen,[735]
Zoo schiet de prins te kort.
De kroon kan niet gedoogen
Dat hy verheven wort.
De jongste lijdt geen' ouder,[739]
Die zulck een' aenhang hadt,
En onlangs met de schouder
Der koningklijcke stadt[742]
Ten toon wert omgedraegen,[743]
Op d'algemeene stem,[744]
En Abjathars behaegen.
Indien Jerusalem

713 *aen 't branden:* verliefd.
714 *met 's konings pais* (Latinisme): als de koning het goedvindt.
715 *Abizags hant te trouwen:* met A. te trouwen.
716 *wil beslaen:* zal aflopen.
720 *eenen prins:* voor een prins (als Adonias).
721 *hy biet haer schade:* zijn aanzoek zal haar schade berokkenen (omdat zij eer voor een koning als Salomon bestemd is).
723 *Ontzeggen:* weigeren.
724 *gelden magh:* aanvaard zal worden.
725 *tegens:* voor.
727 *Van:* door.
730 *Als:* gelijk; *Jesses zoon:* David, zie vs. 439.
731 *slaghte:* doodde.
735 *Gevalt:* behaagt.
739 *lijdt:* duldt.
742 *Der koningklijcke stadt:* van de Jeruzalemmers.
743 *omgedragen:* rondgedragen.
744 *Op d'algemeene stem:* met algemene instemming; zie 1 *Kon.* 1, 5-7.

Deze eere moght gebeuren,[747]
Dat zy te prijck gezet,[748]
Getoont met ope deuren,
Als bruit, de minnewet
Aen Salomon moght geven;[750-51]
Wat zouden wy aen haer
Al vreught en troost beleven!
Zy zoude jaer op jaer
Het hof met zoonen zegenen,
Daer 's grootvaêrs kroost in blonck![756]
Wat zou 't een gouteeu regenen!
Jerusalem wert jongk.

T o e z a n g k :

Keer, ô zorgh des albehoeders,
Dat de schoone Abizag niet
Door nayver van gebroeders
Stof bestelle, tot verdriet[762]
Van getrouwe burgeryen,
Heel genoeght aen 't scepterlot,[764]
Dat, voor Davids overlyen,
Salomon is toegevallen,
Uit den rijcken schoot van Godt,
Die geene oude schat noch kent.[768]
d'Opperwijsheit trof haer endt.[769]

747 *gebeuren:* te beurt vallen.
748 *te prijck gezet:* vgl. vs. 14.
750-51 *de minnewet geven:* haar liefde schenken.
756 *kroost:* gelaatstrekken, dus: gelijkenis.
762 *bestelle:* verschaffe.
764 *Heel genoeght aen 't scepterlot:* zeer bevredigd door de beschikking dat de scepter aan Salomon ten deel gevallen is.
768 *oude:* ouderdom, leeftijd; *kent:* erkent: die geen rekening houdt met eerstgeboorterecht.
769 *endt:* doel (vgl. doeleinde). Deze *Toezangk* heeft één vers te kort, terwijl aan het slot de rijmschikking abnormaal is: vs. 766 en 767 zouden verwisseld moeten worden.

Het derde bedryf.

ABIZAG. BERSABA.

A b i z a g :

'K heb 's konings oogen, tot mijn droefheit, eerst geloken,[770]
En wort ten hove alree gelastert en besproken,[771]
Als of ick weifelde, en, lichtvaerdigh in mijn trou,
Den prins Adonias ten troone opvoeren wou,
Waeruit hy onlangs van de trappen neêr quam storten.
Zoo durf men reuckeloos mijn' naem en faem verkorten,[775]
En stooren 't nieuwe rijck des zoons op 's vaders graf:[776]
Maer al deze opspraeck zal verdwijnen, als het kaf[777]
Voor 't stuiven van den wint, koom ick gehoor te krijgen.
Men kan met glimpen eene onnoosle maeght betijgen,[779]
Niet overtuigen: doch eer 't lasteren geloof[780]
Ten hove wint, en groeit, wort my geraên ten hoof
Te klaegen, en in 't licht dit ongelijck te toonen.[782]
Ten minste magh mijn klaghte Adonias verschoonen,[783]
En vryen voor gevaer, uit zulck een lasterstuck
Te schroomen: want hy, droef van 't koningklijck geluck
Misdeelt, en niet gekent voor 's vaders eerstgeboren,[784-86]
Behoorde, zonder schult, in zijn heer broeders toren,
Hem al te maghtigh, niet te sneuvelen, gelijck[788]
Een die zich met verraet indringen wil in 't rijck.
Daer komt de koningin. het voeghtme haer t'ontmoeten,[790]
En drywerf uit ontzagh eerbiedighlijck te groeten.
De hemel zegene de groote koningin.
De godtheit zegene van 's hemels hooge tin
Des konings moeder. dat zy lang geluckigh leve,
En niemant ongestraft haer' opgangk tegenstreve.[795]

B e r s a b a :

Abizag, spruit uw wensch uit een oprecht gemoedt,[796]
En stemt die met uw hart, verwacht van ons al 't goet,
Dat 's konings kroon vermagh: maer spruitze uit een geweten,

770 *eerst:* pas.
771 *besproken:* in kwaad gerucht gebracht (*Ned. Wdb.* II, 2086).
775 *durf men verkorten:* durft men te kort doen aan.
776 *stooren:* verontrusten (*Mnl. Wdb.* VII, 2226).
777 *opspraeck:* laster.
779 *met glimpen:* met schijn van recht; *betijgen:* aanklagen.
780 *overtuigen:* haar schuld aantonen (*Ned. Wdb.* XI, 2143).
782 *ongelijck:* (het mij aangedane) onrecht; *in 't licht te toonen:* in het licht te stellen.
783 *magh:* kan.
784-86 *vryen:* vrijwaren; *uit zulck een lasterstuck te schroomen:* dat, gelijk te vrezen is, uit zulk een schandelike aantijging kan voortkomen; *misdeelt van:* geen deel hebbend aan; *gekent voor:* erkend als.
788 *te sneuvelen:* ten val te komen.
790 *t'ontmoeten:* tegemoet te gaan.
795 *haer' opgangk tegenstreve:* haar macht, haar invloed vermindere.
796 *oprecht:* rechtschapen.

Van wederspannigheit en schalck bedrogh bezeten,[799]
Zoo treffe een vloeck uw hooft, en drijve u uit het hof.

A b i z a g :
Genade, ô koningin, wanneer gaf ick u stof
Tot onbenoegen? wat verleider zaeit mistrouwen[802]
En onmin tusschen ons? kon oit de zon aenschouwen
Twee eveneensgezinde als wy, die in den arm
Van eenen koning korts noch lagen zacht en warm,[805]
Hem hielden lijf en ziel aen een door minzaem paeren,[806]
En schutten wat zijn hart kon quetsen en bezwaeren,[807]
En onderdrucken in dien zwacken ouderdom.
Wy stutten elck hem, als een vierige kolom,
En vingen, toen hy storf den adem met de tippen[810]
Van onzen rooden mont en liefelijcke lippen.
'K heb hem ten uitersten onscheibaer bygestaen:[812]
En komt dus plotsling uw betrouwen om te slaen?
Gy moght uw hart alleen Abizag toebetrouwen.[814]
Geen koninginnen, geen van al des konings vrouwen
Verdienden dees gena ten hove: en zoudtge nu
Haer aenzien met den neck, afkeerigh stuur en schuw?[817]
Dat hoede Godt. dat durf, dat wil ick nimmer hoopen.
Mijn hart, dit zuiver hart (Godt weet het) staet noch open
Alleen voor Berseba: gunt gy een' ander 't oor,
Zoo gun genadigh uwe Abizag, oock gehoor,
Eer gy haer ongehoort, en tegens recht en reden
Betight. dat voeght het hof, en hoffelijcke zeden.

B e r s a b a :
Geveinsde, waentge dus uw schande t'overkleên?[824]
Hoe schoon gy 't quaet vermomt, men ziet door 't mommen heen.[825]
Woudt gy met 's konings zoon op dit beding verzaemen?[826]
En most men heden my voor mijnen zoon beschaemen
Door d'eerste voorbede en dit huwelijxverzoeck?
Gy waert my, simple duif, in 't veinzen veel te kloeck:[829]
Maer veins uit al uw maght, en vlam op dertigh rijcken;[830]
Gy zult, als konings bruit, met geene rijxkroon prijcken.
Den prins Adonias zal 't eeuwigh rouwen, om

799 *bezeten van:* vervuld met; *schalck:* listig.
802 *onbenoegen:* ongenoegen.
805 *eenen:* een zelfde; *korts:* kort geleden.
806 *hielden lijf en ziel aen een:* hem in het leven hielden; *minzaem:* liefdevol.
807 *schutten:* afweerden.
810 *storf:* stierf.
812 *ten uitersten:* in zijn laatste ogenblikken; *onscheibaer:* onafscheidelik.
814 *toebetrouwen:* toevertrouwen.
817 *stuur:* stuurs, vertoornd; *schuw:* synon. van afkerig.
824 *t'overkleên:* te bemantelen.
825 *vermomt:* achter een masker verbergt (vgl. *mommen*).
826 *beding:* afspraak; *verzaemen:* huwen.
829 *kloeck:* listig.
830 *vlam op:* verlang vurig naar.

Dat hy ter sluick dien wegh naer Davids troon opklom.
De boosheit wort een poos bedeckt met schoone glimpen,[834]
Maer melt den meester haest. men magh geen tweewerf schimpen[835]
Met majesteiten. neen, hy worstelt tegens Godt,
Wie tegens 's hemels wil en uitgedruckt verbodt[837]
't Gezalfde en wettigh hooft naer zijne kroon durf steecken.

A b i z a g :
Genadighste, gedoogh dat wy een luttel spreecken
Voor onze onnozelheit, en neem zoo lang gedult.[840]

B e r s a b a :
Onnozel zijtge niet.

A b i z a g :
gy zult de minste schult
By ons niet vinden, schoon hier schult in wort gevonden.[842]

B e r s a b a :
Ick weet Adonias heeft zich niet onderwonden[843]
U aen te zoecken, of gy droeght 'er kennis af.[844]

A b i z a g :
Dat 's waer, hy melde 't my in 't heenegaen. ick gaf
Mijn oordeel op dien eisch, en riedt den helt getrouwelijck,
Zoo kort na vaders doot, ontijdigh van geen houwelijck
Te reppen; een verzoeck, dat langsaem zou beslaen.[848]
Maer lichter kan men minne een' jongelingk ontraên,
Dan minnaers, heet van gloet, intoomen en regeeren,
De liefde wil te noo 't geliefde pant ontbeeren.

B e r s a b a :
Dat gy met schijn van ernst hem 't huwelijck ontriet,
Stack 't vier in 's minnaers hart. 'k geloof u verder niet,[853]
Zagh door de trali, toen gy gingt naer Arons kooren,
Wat hy u heimelijck toeluisterde in uwe ooren.[855]

A b i z a g :
Mevrou, verschoonme toch, met een den jongelingk.
Hy luisterde ons in 't oor hoe hy te raede gingk
In dit gewightigh stuck met geene onwijze heeren.[858]

B e r s a b a :

834 *glimpen:* schijn, voorwendsel.
835 *melt:* verraadt; *haest:* weldra; *schimpen:* de spot drijven.
837 *Wie:* die; *uitgedruckt:* uitdrukkelik.
840 *onnozelheit:* onschuld.
842 *schoon hier schult in wort gevonden:* al zou er van schuld sprake zijn.
843 *zich onderwonden:* het aangedurfd.
844 *aen te zoecken:* ten huwelik te vragen.
848 *beslaen:* zijn beslag krijgen, ingewilligd worden (*Ned. Wdb.* II, 2027).
853 *Stack 't vier:* ontstak het vuur.
855 *toeluisterde:* toefluisterde (vgl. vs. 857).
858 *geen onwijze:* zeer verstandige.

Dat zijn de valcken die dus schalck te zamen zweeren,
Om prins Adonias te helpen aen het rijck.

A b i z a g :
Aen rijck noch kroon: maer aen een eerlijck huwelijck,[861]
Gelijck een' prins betaemt, door voorbê van de moeder,
En loutere gena des konings, zijn' heer broeder.

B e r s a b a :
Tot noch toe worden my de raetsliên niet gemelt.

A b i z a g :
Aertspriester Abjathar, en Joab, Davids helt,
En outste veltheer, bey beproefden, en getrouwen.

B e r s a b a :
Twee vogels, afgerecht om dit verraet te brouwen,[867]
Naerdienze met den neck beide aengezien ten hoof,
De klaeuwen willen slaen in zulck een' scepterroof.

A b i z a g :
De hemel strafme, viel dit oit in mijn gedachten.

B e r s a b a :
De straf is voor de hant.[871]

A b i z a g :
mevrou kan dit verzachten,
Ten beste schicken by den koning, haeren zoon.

B e r s a b a :
Zoo holp ick hem en my om leven staet en kroon.[873]
'K verzocht het huwelijck uit alle mijn vermogen,
En vindme in dit verzoeck te schandelijck bedrogen.[875]
Een prins, wien 't huwen luste ontbrack noit rijcke stof.
Men vintze in 't gansche rijck. hy hoeft geen schoone in 't hof
Te zoecken, om verraet te stichten, koninginnen
Te trouwen, en door haer het hart des volx te winnen.
De hartquetzuur des staets, noch nauwelijx geheelt,[880]
Wort weder opgekrabt. hy rekent zich misdeelt[881]
In 't erfrecht van de kroon. dit kan hy niet verduwen.
De koning vont den draet: nu zal het gansche kluwen[883]
Haest volgen. dit verraet, in 't heimelijck gesticht,[884]
Wort nagespoort. het wil, zoo helder als het licht,[885]
Opdaegen. Salomon, in zijn beleit zoo prijsbaer,[886]

861 *eerlijck:* eervol.
867 *vogels:* vgl. *valcken* in vs. 859.
871 *voor de hant:* nabij.
873 *holp om:* beroofde van.
875 *te:* zeer.
880 *hartquetsuur:* de wonde (door David's dood).
881 *opgekrabt:* opengekrabd.
883 *den draet:* de eerste gegevens om het komplot (het *kluwen*) op het spoot te komen.
884 *Haest:* weldra.
885 *wil:* zal.
886 *Opdaegen:* aan den dag komen; *prijsbaer:* loffelik.

Kon zijn gequetste kroon genezen heel bewijsbaer,[887]

887 *heel bewijsbaer:* op grond van duidelike aanwijzingen had hij dadelik het recht zijn loop kunnen laten (*zonder 't recht te schorten*, vs. 888).

En heelen, zonder 't recht te schorten: maer hy gaet
Omzichtigh, en gebruickt gewight, en toets, en maet.
Zoo vint geen lastervlack op zijne kroon te vatten.[890]

A b i z a g :
Ick wenschte Adonias met al mijn bloet en schatten
Te redden uit dien noot. mevrou, verschoon den helt,
Den zoon van David toch.

B e r s a b a :
indien verschoonen gelt,
Betrou de broeder zal den broeder eerst verschoonen:[894]
Maer Godt die Salomon verhief op Davids troonen,
Eischt dat hy 't kroonrecht streng hanthave in zijne kracht.
Dit voeght den koningen van Abrahams geslacht,
Die, als het Godt behaeght, hunne eige vrucht niet spaeren.

A b i z a g :
Hou aen om uitstel, of de koning moght bedaeren[899]
In zijn verbolgenheit.

B e r s a b a :
wanneer een koning 't recht
En ongelijck in zijn verbolgenheit beslecht,[901]
Dan gaet de gramschap blint ter vierschaer voor de reden.[902]
De koning Salomon stapt met gewisse schreden
Zachtzinnigh naer den troon, voor 't storten van dit bloet.[904]

A b i z a g :
Helaes, mijn bloet wort koudt van angst en schrick, mijn moedt
Loopt over. kan men nu geen hoop noch troost verwerven,[905-906]
En moet Adonias den doot zoo bitter sterven,
In 't bloeienst van zijn jeught? hoe boet men deze scha?[908]

B e r s a b a :
Zoo 't u geraden dunckt, beproef of gy gena
Ten hove voor den troon van Salomon kunt winnen.
Daer komt de koning uit zijn kabinet van binnen,
Zwaermoedigh, hangends hoofts, en met dit recht belast.[912]
Vermurwtge 's konings hart: ick stel my zelve vast,[913]
En wil beloven 't zal aen Berseba niet hangen[914]
Hem weder in gena, gelijck voorheen, t'ontfangen.

890 *vint te vatten:* kan vat krijgen op; *lastervlack:* smet door onrechtmatige daad.
894 *zal eerst:* zal de eerste zijn die.
899 *Hou aen:* dring aan; *of:* in afwachting of.
901 *ongelijck:* onrecht.
902 *voor de reden:* in plaats van de rede, het verstand.
904 *Zachtzinnigh:* bedachtzaam.
905-906 *mijn moedt* (= gemoed) *loopt over:* ik ben mijn aandoeningen niet meer meester.
908 *bloeienst:* bloeiendst; *boet:* herstelt.
912 *Zwaermoedigh:* gedrukt; *hangends hoofds* (absolute genitief): met hangend hoofd; *met dit recht belast:* gebukt onder deze rechterlike plicht.
913 *ick stel my zelve vast:* ik verbind mij er toe(?).
914 *niet hangen aen:* niet liggen aan.

Mijn zoon heeft reede uw komst vernomen. hy ziet uit.
Verbidtge Adonias, en wort het recht gestuit[917]
Door uw bemiddeling: de prins, noch onverwezen,[918]
Verrijzende, achte zich dan anderwerf verrezen.[919]

SALOMON. ABIZAG.

S a l o m o n :

Hoe krachtigh is de liefde in 't nijpen van den noodt.
Een weerelooze maeght ziet leven aen noch doot.[921]
Abizag komt bedruckt ten hove om troost, en midden
Door al de lijfwacht heene Adonias verbidden.[923]
Zy knielt. gy komt te spa, hier gelt geen nabeklagh.
Indien voorbidden den betighten helpen magh,
Bidt voor u zelve, die den prins holpt harrenassen,[926]
En onder bruiloftsschijn den koning woudt verrassen.[927]
Hadt mijn heer vader u dees schalckheit toebetrout?[928]
Gy blonckt aen zijne kroon, gelijck gesteente in gout,
En diende hem getrou voor andre bedtverwanten.[930]
Maer hy beschonck u milt met perlen en karkanten,[931]
En goot in uwen schoot een zee van schatten uit.
Uw gunst en schoonheit streeck dien koninglijcken buit.[933]
Doch geen miltdaedigheên een wufte vrou verbinden,[934]
Die wispeltuurigh zich van allerhande winden
Beweegen laet, en, van staetzuchtigheit vervoert,[936]
Jerusalem en 't hof in brant zet, en beroert.[937]
Uw schoonheit en gezagh en rijckdom, zoo veel gaven
Den jongling prickelden om hooger aen te draven,[939]
En zorgelijck en steil te grijpen naer den staf,[940]
Dien vader my door Godts gena rechtvaerdigh gaf.
Indien u 't huwen luste, en liepen uwe zinnen
Op eene wederga: wy, die uw heil beminnen,[942-43]
Niet min dan vader in zijn leven, hadden u

917 *Verbidtge Adonias:* verkrijgt gij door uw voorbede genade voor Adonias; *recht:* vonnis.
918 *onverwezen:* niet veroordeeld.
919 *anderwerf:* zie 1 *Koningen* 1, 50-53; *verrezen:* in eer hersteld.
921 *ziet aen:* geeft acht op.
923 *Adonias verbidden:* zie vs. 917.
926 *holpt:* hielpt; *harrenassen:* zich wapenen, fig. voor: de aanslag beramen.
927 *onder bruiloftsschijn:* onder het voorwendsel dat het slechts om een huwelik te doen was (vgl. 684).
928 *u dees schalckheit toebetrout:* deze boosaardige list van u verwacht.
930 *voor andre bedtverwanten:* boven andere echtgenoten.
931 *karkanten:* halssieraden van goud of edelgesteenten (*Ned. Wdb.* VII, 1621).
933 *gunst:* liefde; *streeck:* verwierf.
934 *verbinden:* zijn in staat om te binden.
936 *van staetzuchtigheit vervoert:* door heerszucht meegesleept.
937 *beroert:* in beroering brengt.
939 *hooger aen te draven:* naar een hogere positie te streven.
940 *zorgelijck en steil:* met inspanning en moeite (vgl. *De Roomsche Lier*, vs. 78: verdrietigh en steyl); *staf:* scepter.
942-43 *liepen uwe zinnen op:* ging uw verlangen uit naar.

De keur uit al het hof van zelf geschoncken: nu[945]

945 *van zelf:* uit eigen beweging.

Misbruicktge uw' zegen, en, dat nimmer wort geleden,[946]
Wilt op ons staetgevaer u listigh uitbesteden[947]
Aen broeder, dien gy jaeght in een gewisse doot.
Hoe onlangs is 't geleên dat hy ten outer vloot,[949]
Verbaest een' vryburgh zocht om 't lijf in noot te bergen?[950]
En durf men mijn genade en goetheit weder tergen?[951]
Een die gewijt wert om Godts stammen te gebien,
Kan dees goeds moedts en koel dien lozen handel zien?[953]
Abizag, kon men u dees boosheit toebetrouwen?[954]
Hoe wort die schoone prins misleit door list van vrouwen!

A b i z a g :
Genade, ô Salomon. geloof geen los gerucht.

S a l o m o n :
Geen los noch loos gerucht. wat durf de scepterzucht[957]
Niet aengaen! meentge uw schult te decken met ontveinzen?[958]

A b i z a g :
De hartekenner kent de harten en gepeinzen,
En weet dat geen verraet my in de zinnen schoot.
Hoe zoude ick eerloos, korts uw vaders bedtgenoot,[961]
En trouwe nootvriendin, my laeten blint bekooren,[962]
Om, tegens zijnen zin en wet, Godts uitverkoren
Te stooten uit dien troon, van Gode u toegeleght,[964]
By Davids jongsten wil? dat waer het heiligh recht[965]
Ontheiligen. ick heb my voor mevrou, uw moeder,
Ontschuldight. wort'er schult gevonden by uw' broeder,[966-67]
En is de prins misleit, en jammerlijck vervloeckt;[968]
Ick kenme vry van schult. indien men 't onderzoeckt
En naerspoort, geene smet zal in Abizag blijcken.[970]
Het stont met uw verlof hem vrij op huwelijcken
Te dencken: 't afslaen stont aen uwe majesteit.[972]

S a l o m o n :

946 *dat nimmer wort geleden:* wat nooit geduld kan worden.
947 *op ons staetgevaer:* onze positie in gevaar brengend; *u uitbesteden:* in het huwelik treden.
949 *vloot:* vluchtte.
950 *Verbaest:* ontsteld; *vryburgh:* vgl. vs. 436.
951 *mijn genade tergen:* mij, ondanks mijn genade, prikkelen.
953 *dien lozen handel:* die listige handelwijze.
954 *toebetrouwen:* zie vs. 928.
957 *loos:* onjuist (oorspr. ledig); *durf:* durft; *scepterzucht:* heerszucht.
958 *aengaen:* ondernemen.
961 *korts:* nog kort geleden.
962 *nootvriendin:* vriendin in nood.
964 *toegeleght van:* toebedeeld door.
965 *By:* door.
966-67 *my ontschuldight:* mijn onschuld aangetoond.
968 *verkloeckt:* verschalkt.
970 *naerspoort:* naspoort.
972 *Te dencken op:* te denken aan; *'t afslaen:* de weigering.

Sta op, kent gy u vry. 't is dan het loos beleit[973]
Van trouweloozen, die ter offermaeltijt liepen,[974]

973 *kent gy u vry:* als gij u van geen schuld bewust zijt; *loos beleit:* listig plan.
974 *trouweloozen:* zie 1 *Koningen* 1, 7-vlg.

En, op bazuingeschal, geluck heer koning riepen,
Van alle stammen met triomfe toegestaen.[976]
Nu durf men weder stout dien onwegh inneslaen.[977]

A b i z a g :
Die misdaet wert gezoent, by uw heer vaders leven.

S a l o m o n :
Het bleef gezoent, waer hy niet wederom gesteven.[979]

A b i z a g :
Hy ziet niet verder dan door d'oude koningin[980]
Abizag t'eischen tot een bruit en gemaelin.[981]
Dit huwlijck stelde hy aen zijn heer broeders zeggen:[982]
En toen hy heden my het huwen voor quam leggen,
Ontriet ick hem met ernst ten hoof naer my te staen,[984]
Doch stelde my den wil des konings onderdaen.[985]
Hoe geeft mijn simpel hart dan stof tot achterdencken?[986]

S a l o m o n :
Men zocht door deze trou de majesteit te krencken,[987]
En op uw bruiloft my te dingen naer den hals,[988]
Met eenen naer dees kroon.

A b i z a g :
Abizag was noit valsch:
Hoe zouze op koningsmoort toeleggen ongenadigh?

S a l o m o n :
Neef Joab in den aert is bitter en moordaedigh.[991]
Dat bleeck aen Abner en aen Amaza weleer,[992]
Twee helden in het spits van zijn vermomt geweer[993]
Gesneuvelt, daer hem 't recht noch reên van staet te geven.[994]
Hy wert met Abjathar van eenen geest gedreven[995]
Adonias, van zelf kroonzuchtigh, eenen smaeck

976 *Van:* door.
977 *stout:* vermetel; *onwegh:* verkeerde weg (*Ned. Wdb.* X, 2204).
979 *gesteven:* gesterkt (in zijn misdadig plan).
980 *ziet niet verder:* heeft geen verdere bedoelingen.
981 *eischen:* vragen.
982 *stelde hy aen zijn heer broeders zeggen:* liet hij afhangen van de uitspraak, de beslissing, van zijn broeder (*zeggen:* scheidsrechterlike uitspraak; *Mnl. Wdb.* VII, 913).
984 *naer my te staen:* naar mijn hand te dingen.
985 *onderdaen:* onderdanig, onderworpen.
986 *achterdencken:* boze vermoedens.
987 *deze trou:* dit huwelik.
988 *te dingen naer den hals:* naar het leven te staan.
991 *in den aert:* van karakter; *bitter:* onbarmhartig.
992 *Abner en Amaza:* zie 2 *Sam.* 2, 13-17 en 20, 9-10.
993 *van zijn vermomt geweer:* door zijn heimelik verborgen wapen.
994 *daer hem 't recht noch reên van staet te geven:* waarvoor hij nog verantwoording schuldig is tegenover het recht (de rechter).
995 *van eenen geest:* door dezelfde gezindheid.

Te geven van verraet, en broederlijcke wraeck,[996-97]
En u van 't huwen met dien stouten prins. hier draeien
Dees voorbeên op. men zoeckt Abizag eerst te paeien[998-99999]

996-97 *van zelf:* uit zich zelf reeds; *eenen smaeck te geven van:* lust te doen krijgen in; *broederlijcke wraeck:* wraak tegen een broeder.
998-99 *stouten:* vermetele; *hier draeien dees voorbeên op:* dat is de eigenlike bedoeling van deze voorbeden.
999 *te paeien:* tevreden te stellen, over te halen.

Met zulck een' bruidegom, de gading van haer jeught,[1000]
En dan, in 't midden van de feest en bruiloftsvreught,[1001]
Den jongsten broeder met zijn vaders zerck te decken.[1002]

A b i z a g :
Zou zich een broeders hant door broedermoort bevlecken?

S a l o m o n :
Dat is gebleken aen den schalcken Absolon,
Die speelde 't Ammon by den wijn. staet Salomon[1004-5]
Nu van Adonias een beter lot te hoopen?

A b i z a g :
Om Thamars schennis heeft zich Absolon verloopen,[1007]
Uit een geterghde wraeck: dat schelmstuck gaf hem stof.[1008]

S a l o m o n :
En prins Adonias, onterft van vaders hof[1009]
En kroone, kan dien smaet verkroppen noch verduwen;
Dies ziet de wraecklust uit, om, onder schijn van huwen[1011]
Aen schoone Abizag stil door Joab, schelmsch van aert,[1012]
Zijn' broeder by den wijn te komen onder 't zwaert.[1013]

A b i z a g :
De koning wort bewaeckt met zijne leeusbanieren.[1014]
De koning zit bestuwt van hofwacht en staffieren.[1015]

S a l o m o n :
Zoo dicht niet, of het gaept by wijlen voor of na.[1016]
Men slaet gelegenheit, en plaets en tijden ga.
De zee, by 't schoonste weêr, leght stil en op haer luimen.[1018]
Een storm steeckt schichtigh op: dan ziet men 't water schuimen,[1019]
En zich verheffen, dat het aen de starren plast.[1020]
Zoo vindt de zeeman, die niet opwaeckt, zich verrast,[1021]

1000 *de gading van haer jeught:* die past bij haar jeugd, die haar jeugd behaagt (*Ned. Wdb.* IV, 133).
1001 *de feest* (bij V. óók vrouwelik).
1002 *met zijn vaders zerck te decken:* bij zijn vader te begraven.
1004-5 *schalcken:* misdadige; *speelde 't* (*klaar*)*:* leverde, lapte 't (in deze betekenis niet in het *Ned. Wdb.*); *by:* door. Zie 2 *Sam.* 13, 28-29.
1007 *Thamars schennis:* de schending van zijn zuster Thamar. Zie 2 *Sam.* 13, 1-14; *heeft zich verloopen:* is zich te buiten gegaan, is tot zijn schandelike daad gekomen.
1008 *een geterghde wraeck:* wraak waartoe hij geprikkeld was.
1009 *onterft:* beroofd, verdreven van.
1011 *Dies:* daarom.
1012 *schelmsch:* misdadig.
1013 *te komen onder 't zwaert:* zie bij vs. 561.
1014 *leeusbanieren:* banieren waarop de leeuw van Juda is afgebeeld.
1015 *bestuwt van:* omringd door; *staffieren:* lijfwacht (oorspr. stafdragers).
1016 *het gaept:* er is een opening.
1018 *leght:* ligt; *op haer luimen:* op de loer.
1019 *schichtigh:* plotseling.
1020 *dat:* zodat; *plast:* spat.
1021 *opwaeckt:* wakker wordt, acht geeft.

En strijckt het zeil te spade, en kan het roer niet dringen.[1022]
Een koning wapene zich veiligh voor bespringen.
Wy willen schrap staen, eer al 't stamhuis, bly van geest,
En vrolijck by den wijn, op dat geveinsde feest,

1022 *dringen:* in de juiste stand brengen(?).

Eenstemmigh uitroepe, op geklanck van moortbazuinen:[1026]
Lang leef de koning, en de koningin van Suinen.[1027]
Wy willen tijdigh eerst de hant slaen aen dien rey.[1028]

A b i z a g :
Natuur, die my beschonckt met schoonheit, hoe beschrey
Ick uw miltdaedigheit en schadelijcke gaven,
Die prins Adonias, den koningklijcken braven,[1031]
Ten val gedijen! och, had koning David my[1032]
Gelaeten buiten 't hof, zoo moght Abizag, vry
Van achterdencken, in het bloeienst van heur jaeren,[1034]
En buiten opspraeck, met een wedergade paeren.[1035]
Nu is Abizag, flus noch 's konings bedtgenoot,[1036]
Eene oirzaeck van des zoons al t'onverdiende doot.

S a l o m o n :
Abizag niet, maer door haer trou ten troon te stijgen,[1038]
Dat's oirzaeck van zijn doot.

A b i z a g :
'k zal dan van d'oirzaeck zwijgen.
De stam van Jesse ontzey noit vyant zijn gena,[1040]
En minst den eigen zoon, die, zonder wederga
In wederspannigheit, den vader dong naer 't leven.[1041-42]

S a l o m o n :
Door vaders goetheit wert de boosheit meer gesteven[1043]
Toen Absolon, gesterckt van aller stammen stem,[1044]
Hem sedert met gewelt dreef uit Jerusalem,
En in zijn ballingschap gewapent naer quam zetten.[1046]

A b i z a g :
Zoudt gy uw eerste recht met broederbloet besmetten?[1047]

S a l o m o n :
Met geen onschuldigh, maer strafschuldigh broedersbloet:

1026 *moortbazuinen:* bazuinen die oproepen tot moord.
1027 *Suinen:* in de Bijbel de stad Sunem, woonplaats van Abizag, ‘de Sunamitische’.
1028 *de hant slaen aen:* aangrijpen; *rey:* stoet, troep.
1031 *braven:* dappere.
1032 *Ten val gedijen:* oorzaak zijn van zijn val.
1034 *achterdencken:* achterdocht, jegens haar gekoesterd.
1035 *opspraeck:* kritiek.
1036 *flus:* kort te voren.
1038 *maer door haer trou ten troon te stijgen:* maar de omstandigheid dat Adonias door haar huwelik de troon hoopte te beklimmen.
1040 *De stam:* het koningshuis.
1041-42 *zonder wederga in wederspannigheit:* met weergaloze weerspannigheid; *dong naer:* stond naar.
1043 *meer gesteven:* nog versterkt.
1044 *van:* door; *stem:* instemming.
1046 *naerzetten:* vervolgen.
1047 *recht:* rechterlike uitspraak.

A b i z a g :
Het maeghschap grenst te na.[1049]

1049 De familiebetrekking is te na; *naer de kroon steeckt:* zie vs. 260-61.

S a l o m o n :
wie naer de kroon steeckt moet
Het boeten met den hals. de kroon lijdt geen verschooning.[1050]
Dees misdaet quetst het hart des rijx, dat is de koning,
Het eigen beelt van Godt, op 't rijxaltaer gewijt.

A b i z a g :
En Godt schelt daeghlijx zelf der boozen misdaet quijt.[1053]
Zoo beelt de koning best de Godtheit uit naer 't leven.[1054]
De Godtheit treckt min lof uit straf dan uit vergeven.[1055]

S a l o m o n :
De Godtheit in het recht ziet geen persoonen aen.[1056]

A b i z a g :
Gena kan eeuwigh, geen gestrengheit lang bestaen.[1057]
Men geeft den koningen den titel van genadigh.[1058]
De faem van goetheit, licht verzoenbaer, en weldaedigh,[1059]
Verleent meer luisters aen den opgangk van uw rijck.[1060]

S a l o m o n :
Noit droegh een rijck gerust twee koningen gelijck,[1061]
Gelijck de weerelt geen twee zonnen kan gedoogen.

A b i z a g :
Een rijxzon Salomon verheught der stammen oogen:[1063]
Hoe zouze Abizag dan bedroeven in den zoon[1064]
Van David, die u zette in 't gout van dezen troon?
Geen vleier van het hof misleide u met zijn treken.[1066]

S a l o m o n :
Abizag rust. het recht wort met dit tegenspreecken[1067]
Eer aengeterght, en min geleenight, en verzacht.[1068]
Gy wort ten hove met dees voorspraeck meer verdacht.

A b i z a g :

1050 *lijdt geen verschooning:* leent geen gehoor aan vergoelijkende woorden.
1053 *zelf:* zelfs.
1054 Dan is het beste dat de koning enz.
1055 *treckt min lof uit straf:* wordt minder geprezen om zijn straffen.
1056 *in het recht:* waar het aankomt op recht doen; *ziet geen persoonen aen:* is onbevooroordeeld tegenover de personen.
1057 *Gena kan eeuwigh* (bestaan).
1058 Men acht genadigheid aan het koningschap eigen. Of: men spreekt de koning aan met *Genadighste* (zie vs. 1070).
1059 *weldaedigh:* geneigd het goede te doen.
1060 *opgangk:* toenemende bloei.
1061 *droegh:* verdroeg; *gelijck:* tegelijk.
1063 Accent op *Eén*.
1064 *bedroeven in:* leed aandoen door de zoon te treffen.
1066 *misleide* (conjunctief); *treken:* listen.
1067 *rust:* dring niet verder aan.
1068 *aengeterght:* geprikkeld, aangezet tot krasse maatregelen.

Genadighste, gedoogh dat wy ons zelven quijten.[1070]

S a l o m o n :
Zoo quijt u dan heel kort. dit jammeren, dit krijten,

1070 *dat wy ons zelven quijten:* onze plicht vervullen.

Dit kermen vordert niet. nu klaegh uw hart voort uit.[1072]
Het recht gaet zijnen gangk. kort af uw klaghte, en sluit.[1073]

A b i z a g :
Genadighste, eene maeght is teder,
En allerteêrst in dit geval,
Daer 't 's konings broeder gelden zal.[1076]
Ick worpme aen uwe voeten neder,[1077]
Als voor een' vryburgh in den noot.[1078]
Gekerm noch traenen kunnen baeten.
Vergeefme, ick moet mijn traenen laeten.
Verdiende Adonias de doot,
Zoo wijt het my. is dit te stuiten;
Gy kunt Abizag, waert veracht,[1083]
By vaders vrouwen, dol verkracht
Van Absolon, met muuren sluiten.[1084-85]
Zoo kanze door dit huwelijck
Den jonglingk niet ten troone opvoeren,
Noch door haer staetzucht 't rijck beroeren.[1088]
O Salomon, ô licht van 't rijck,
Verdoof den glans der majesteiten[1090]
Niet in uw' broeder met de kling:
Zoo moetge by nakomeling[1092]
En nazaet voor uwe eer niet pleiten.
Gena, geen recht zy uw besluit.
Kies van dees beide 't veilighste uit.

S a l o m o n :
Rijs op, Abizag. wy, gedient by 't meeste voordeel,[1096]
Beloven u voor Godt door geen ontijdigh oordeel
Noch hem, noch 't heil des volx, noch onzen naem en eer
Te quetsen. neen gewis: betrou dat nimmermeer.[1099]
Wy willen 't heiligh recht om gunst noch afgunst buigen,[1100]
Noch op een donkre blijck maer wettige getuigen[1101]
Het vonnis vellen; 't zy men 't recht uitvoere, of zwicht'.[1102]
Zoo schroomen wy geensins 's volx opspraeck, noch het licht.

1072 *vordert:* baat; *klaegh uw hart voort uit:* stort verder uw hart uit in klachten.
1073 *kort af:* bekort; *sluit:* eindig.
1076 *Daer:* waar.
1077 *worp:* werp.
1078 *vryburgh:* vgl. vs. 436.
1083 *waert veracht:* waard om geminacht te worden.
1084-85 *vaders vrouwen*. Zie *David in Ballingschap*, Inhoudt, r. 49-50; *Van:* door; *met muuren sluiten:* opsluiten (in het algemene vrouwenverblijf).
1088 *staetzucht:* heerszucht.
1090 *Verdoof:* doof uit.
1092 *moetge:* behoeft ge.
1096 *gedient by:* gebaat door.
1099 *betrou dat nimmermeer:* reken daar niet op.
1100 *afgunst:* hier het tegengestelde van *gunst:* genegenheid.
1101 *Noch:* en niet; *een donckre blijck:* een onvast bewijs; *getuigen:* bewijsstukken.
1102 *zwicht*': toegeve, dus: niet straffe.

Dees zwaerigheit treft my, zijn' broeder, eerst in 't harte.[1104]
Rijs op Abizag. God verlichte u in dees smerte.

BANAJAS. SALOMON.

B a n a j a s :
Genadighste, ick verwacht, tot 's konings dienst bereit,
In dezen stant den last van uwe majesteit.[1107]

S a l o m o n :
Hoe gaet het, Banajas? wat mompelen de lieden?
Zal prins Adonias, of Salomon gebieden?

B a n a j a s :
Elck heeft de bruiloft van Abizag in den mont.[1110]

S a l o m o n :
Wat dunckt u van dees bruit, en zulck een trouverbont?

B a n a j a s :
Z'is teffens rijck, en schoon, en, boven haere dagen[1112]
En kunne, alreede wijs. zou zy den zoon mishaegen,
Een maeght, die vader, zwack van ouderdom, beviel?

S a l o m o n :
Zy kent geen wederga. de glanssen van haer ziel
En geest, die door de wolck van 't schoone lichaem straelen,
Verbeelden 't ooge, dat een engel neêr quam daelen[1117]
In menschelijcken schijn, met sterflijckheit bekleet.[1118]
Natuur heeft teffens al het eêlste aen haer besteet.
Zoo 't eerstgeboorterecht niet street met vaders orden,
En Godt, die my verhief, wat konze minder worden[1120-21]
Als koningin van 't rijck? want schoon het hof haar riep,
En zy, gelijck een roos, in vaders armen sliep,
Z'is noit van hem gerept, maer zuiver maeght gebleven:[1124]
En storf ick kinderloos, 'k wou haer aen broeder geven:[1125]
Nu staet Adonias te vroegh op voor den tijt,[1126]
En terght de wettigheit, ter heerschappy gewijt.[1127]
Zoo vader David my dit voorrecht had geweigert;
Ick waer te vrede, en hy ten rijxtrappe opgesteigert[1129]

1104 *eerst:* in de eerste plaats.
1107 *In dezen stant:* nu de zaak zo staat; *last:* order.
1110 *heeft in den mont:* spreekt over.
1112 *teffens:* tegelijk.
1117 *Verbeelden 't ooge:* doen het oog verbeelden.
1118 *schijn:* gedaante.
1120-21 Als Adonias, de eerstgeborene, koning had kunnen worden, wat door Vaders beschikking en Gods wil verhinderd is.
1124 *van:* door; *gerept:* aangeraakt, d.w.z. van haar maagdelikheid beroofd; *zuiver:* reine.
1125 *storf:* stierf.
1126 *staet op:* verheft zich, maakt aanspraak op de troon.
1127 *terght:* trotseert.
1129 *en hy* (waer); *opgesteigert:* opgestegen.

Met 's volx toejuichen: nu verbintme staet en plicht

Te hindren dat my geen onterfde sta in 't licht.[1131]
Heer vader spelde lang mijn' opgang door de galmen
Van hemelsch harpgezangk, en stroide olijf en palmen
Den vredevorst ter eere, en zette in 't lang en breê[1134]
Mijn grenzepaelen uit, van d'eene aen d'andre zee,[1135]
Van Faroos Nijl tot aen d'Eufraet, en Nimrots stroomen:
En durf Adonias vermeten my 's rijxtoomen[1137]
Ontrucken tegens Godts en vaders jongsten wil?[1138]

B a n a j a s :

Indien men spreecken magh in broederlijck geschil,[1139]
Het voeght onwettigen voor wettigen te wijcken,
En Godts orakelen. men magh de dertigh rijcken
In een gesmolten niet verdeelen: dat staet vast.
Het is geen suffens tijt. 't gemor der burgren wast[1143]
Alle oogenblicken aen. zoo veele aenhangelingen,[1144]
Die onlangs met gejuich ter offermaeltijt gingen,
Om prins Adonias te helpen op den stoel,[1146]
Verwachten 't woort van hem: en wiltge stil en koel
Van ver dit aenzien: hy zal d'eerste rol herspelen.[1148]
Het oproer kanckert in. men moet staetkanker heelen[1149]
Met vier en yzer, eer die inkruip' naer het hart.[1150]

S a l o m o n :

Ick vindme van weêrzy benepen en benart.[1151]
Hier staet mijn wettigh recht, daer d'opspraeck en de laster;
Hier 's huwlijx aenzoeck, daer 't gevolgh. wy dienden vaster
In 't vonnissen te gaen, om door geen los besluit[1153-54]
Te slibbren. bloetrecht eischt een klaer bewijs vooruit,[1155]
Dat op getuigen rust van onbesproke koppen.[1156]
Men hoeft veel stofs, om al wat gaept den mont te stoppen;[1157]
Dies liet ick door de stadt naerspooren wat'er broeit,[1158]
En wacht getuigen, hoe hier Joab onder roeit,[1159]

1131 *hindren:* verhinderen; *sta in 't licht:* in de weg sta.
1134 *in 't lang en brêe:* naar alle zijden.
1135 *Mijn grenzepaelen:* de grenzen van mijn rijk.
1137 *durf:* durft; *vermeten:* in zijn aanmatiging (*Mnl. Wdb.* VIII, 2133).
1138 *jongsten:* laatste.
1139 *spreecken in:* zich mengen in.
1143 *suffens tijt:* tijd voor dralen.
1144 *aenhangelingen:* aanhangers.
1146 *stoel:* troon.
1148 *herspelen:* ten tweeden male spelen.
1149 *kanckert in:* dringt diep door, breidt zich uit, gelijk de kanker.
1150 *Met vier en yzer:* door uitbranden en uitsnijden.
1151 *benart:* in 't nauw gebracht.
1153-54 *'t gevolgh:* de gevolgen er van; *vaster te gaen:* door te tasten.
1155 *slibbren:* uitglijden; *bloetrecht:* recht op doodvonnis.
1156 *getuigen:* zie vs. 1101; *onbesproke:* waarop niets aan te merken valt.
1157 Men behoeft nauwkeurige kennis van omstandigheden om alle kritiek het zwijgen op te leggen.
1158 *Dies:* daarom.
1159 *hier onder roeit:* de onrust aanstookt. Vgl. *Lucifer*, vs. 713.

Met Abjathar. bezet terstont de poort en vesten
Van Davids stadt met wacht van alle vier gewesten.

Gy hebt de Kreten en de Plethen in uw' eedt.[1162]
Ga daetlijck heene, en hou u op mijn leus gereet.[1163]

REY VAN HOFJOFFEREN.

Z a n g k :
Had Jesses jongste zoon niet verder
Dan 's vaders stal gezien,
Genoeght te leven, als een herder,[1166]
En kudden te gebiên;
Hoe vrolijck zouden zijne zoonen
Den haet en nijt ontgaen,
En onbekoort naer koningskroonen[1170]
Noch heerschappyen staen!
De kroonzucht, nu hun aengeboren
In 't vaderlijcke hof,
Komt reis op reis het hart bekooren,
En geeft krackeelen stof.[1175]
Hoewel de princen snel, als schimmen,
Verdwijnen uur op uur,
Noch zoeckenze al in top te klimmen,
Op 't wanckele avontuur.[1179]
Men vint geen rust in koningshoven.
Het hooge daelt: het laegh stijght boven.

T e g e n z a n g k :
De zoons belaegen eige vaders,
De broeder 's broeders staet.
Het hof krioelt van aertsverraders.
Elck vlamt op eige baet.[1185]
Men leght op rooven toe en moorden.
Geveinstheit, vol bedrogh,
Verlockt een duif met schoone woorden.
De koning staet, och och,
Gereet alle oogenblick te glijden.
Biet Godt hem niet de hant,
Hy stort, ten schimp van die 't benijden.[1192]
De rijcke tullebant
Geneest geen hooftpijn, purpre broozen[1194]

1162 *de Kreten en de Plethen:* de lijfwacht (vgl. *David in Ballingschap*, vs. 765); *in uw eedt:* als soldaten die u de eed van trouw zwoeren.
1163 *op mijn leus:* op mijn bevel. *Leus:* teken om een onderneming te beginnen (*Ned. Wdb.* VIII, 1700).
1166 *Genoeght te leven:* vergenoegd, tevreden met.
1170 *onbekoort:* niet aan verleiding blootgesteld.
1175 *krackeelen stof:* stof tot twisten.
1179 *Op 't wanckele avontuur:* Vondel denkt hier aan het bekende wentelende rad van avontuur.
1185 *vlamt op eige baat:* verlangt vurig naar eigen voordeel.
1192 *ten schimp:* tot spot; *'t benijden:* nl. hem zijn hoge positie benijden.
1194 *broozen:* schoeisel.

Voetevel nochte smart.[1195]
In doornen pluckt men geur van roozen.[1196]
De mont is niet als 't hart.[1197]
De goude kelck schenckt moortvenijnen.
De dingen zijn niet als zy schijnen.

T o e z a n g k :

Godt zelf had Jesses zoon
Ter heerschappy gekoren,
En met den olihoren[1202]
Door Samuël uit 's hemels troon
Gezalft by koning Sauls leven.
Hy kreegh dan 't rijck, niet aengedreven
Van kroonzucht, maer door 't hoogh bevel[1206]
Geopenbaert aen Samuël.
Zoo volghde Salomon die gangen;[1208]
Dies zal hy 't rijck, van Gode ontfangen,
Bezitten, rijck van majesteit,
In vrede en volle heerlijckheit.
Laet ons ter hutte Godt gaen smeecken.[1212]
Godt kan der boozen aenslagh breecken.

1195 *Voetevel:* gebrek, pijn aan de voet (*evel* = euvel, kwaal).
1196 *geur van roozen:* geurige rozen.
1197 De mond uit niet wat in 't hart verborgen blijft.
1202 *olihoren:* vgl. vs. 625.
1206 *Van:* door.
1208 *die gangen:* dat voorbeeld.
1212 *ter hutte:* in de tempel.

Het vierde bedryf.

ADONIAS. ABIZAG.

A d o n i a s :
Wat raet, Abizag? ô getrouwe halsvriendin,[1214]
Hoe jammerlijck bekomt my mijne oprechte min
En liefde t'uwaert, als een schelmstuck, waert te vloecken![1216]
Bespieders brullen om Adonias te zoecken.[1217]
Ick bidde u, bergh mijn lijf, Godt geve oock hoe het zy.[1218]

A b i z a g :
Rampzalige, gy schuilt by niemant minder vry.
Ick zitte om u verdacht, en uw verraeders streecken.[1220]
Abizag draeght de schult: zy heeft dit stuck besteecken,[1221]
Den prins door haere min misleit, en aengevoert:[1222]
Abizag is de pest, die 't gansche rijck beroert.
Wout gy den koning om zijn kroon en leven brengen,[1224]
Wat hoeftge Abizag in dat lasterstuck te mengen?[1225]
Na wascht haer zee noch stroom van zulck een lastersmet.[1226]
De roep is onder 't volck. dit heeft zijn ploy gezet:[1227]
En vlughtge herwaert aen, om noch de wraeck te tergen?[1228]
Ick zie my zelve noch mijn leven nau te bergen.[1229]
Verzie u: pack u voort: vertreck uit mijn gezicht.[1230]

A d o n i a s :
O schoone, my terstont noch liever dan het licht,[1231]
Ontzeghtge my uw cel?

A b i z a g :
leef raet met uwe raeden.[1232]

A d o n i a s :
Ontzeghtge my uw huis? waerheene? langs wat paden

1214 *Wat raet:* wat nu te doen?
1216 *als:* die beschouwd wordt als; *waert te vloecken:* vloekwaardig.
1217 *brullen:* gaan woedend, dreigend, te keer (*Ned. Wdb.* III, 1694).
1218 *bergh mijn lijf:* beveilig mijn leven; *Godt geve oock hoe het zy:* hoe het, naar Gods beschikking, ook moge geschieden.
1220 *zitte:* ben (vgl. vs. 1298).
1221 *dit stuck besteecken:* dit misdrijf beraamd.
1222 *aengevoert:* aangezet.
1224 *brengen om:* beroven van.
1225 *lasterstuck:* misdaad.
1226 *wascht:* wast schoon.
1227 *heeft zijn ploy gezet:* heeft een vaste mening gevormd.
1228 *tergen:* prikkelen.
1229 *Ick zie nau te bergen:* ik zie nauweliks kans om te beveiligen.
1230 *Verzie u:* wees op uw hoede (*Mnl. Wdb.* VIII, 2425).
1231 *terstont:* kort geleden; *het licht:* het licht van mijn ogen.
1232 *cel:* vertrek in het vrouwenverblijf; *leef raet:* overleg.

Ontvlughte ick doots gevaer, in 't nijpen van den noot?
De poorten staen bezet. wat raet? geef ickme bloot,
Men vangt en spantme, en fel beschuldight van een' stercker,[1236]
Moet een gevangen zich verweeren uit den kercker.
De rechter is party, en gruwelijck verwoet.[1238]

1236 *spant:* boeit; *vangt en spant:* zet gevangen; *van:* door.
1238 *party:* partijdig.

A b i z a g :
Zoo barnt gemeenlijck felst een bloetpleit tegens bloet.[1239]

A d o n i a s :
Och vader David, oudt te vroegh voor my gestorven,[1240]
Wat raet voor uwen zoone?

A b i z a g :
en my, door hem bedorven?[1241]

A d o n i a s :
Men zalme slaghten tot een zoen voor al het rijck.[1242]
Abizag, stort ten minste uw traenen op mijn lijck.

A b i z a g :
Vertreck uit mijn gezicht: hier baet geen ydel klaegen.

A d o n i a s :
De princejaeger blaest den horen onder 't jaegen.[1245]
Hy snuffelt om en om, en nadert. och wat raet?
Bezwijckt Abizag my, in dien benauden staet?[1247]
Aertspriester Abjathar, och Joab, berght mijn leven.

A b i z a g :
Al hadge vleugels om door d'ope lucht te streven,
Hofvalcken zouden u beknellen in de vlught.

A d o n i a s :
Nu valt een' konings zoon zee, hemel, aerde, en lucht
Te nau. het zweet breeckt uit, en alle haeren rijzen.

A b i z a g :
'k Weet u geen' schuilhoeck als een' hollen boom te wijzen,
In 't out cypressebosch. onthou u daer. men zal[1254]
U 's nachts bezorgen door een' dienaer langs de wal.[1255]
Elendige, nu spoe. Godt helpe u uit den hoogen.[1256]

A d o n i a s :
Leef lang, Abizag, och.

A b i z a g :
nu zal ick met mijne oogen
Den helt niet weder zien, ten zy hem Godt bewaert.[1258]

1239 *barnt:* woedt (oorspr. brandt); *een bloetpleit tegens bloet:* een strijd onder bloedverwanten.
1240 *oudt te vroegh voor my:* op hoge leeftijd, maar voor mij nog te vroeg.
1241 *bedorven:* in het ongeluk gestort.
1242 *slaghten:* nl. alsof hij een offerdier was.
1245 *De princejaeger:* de vervolger(s) van de vorstenzoon.
1247 *Bezwijckt:* laat in de steek.
1254 *onthou u:* verblijf.
1255 *U bezorgen:* het nodige laten brengen.
1256 *Elendige:* ongelukkige.
1258 *bewaert:* behoedt.

Hoe wort dat hooft gedreight van 't broederlijcke zwaert,[1259]
Dat princelijcke hooft, te schoon om af te houwen!
Ick hef mijne oogen en mijn handen, dus gevouwen,

1259 *van:* door.

Naer Godt alleen om troost. zie neêr uit 's hemels troon.
Beschut dat konings bloet, ter eere van de kroon.

CHUSAÏ. ACHIMAÄS. SALOMON.

C h u s a ï :
Gestrengheit kan men hier met geen genade mengen.[1264]

S a l o m o n :
Wat komt Achimaäs, wat Chusaï ons brengen?

A c h i m a ä s :
Godt vry den koning voor den tweeden Absolon.[1266]

C h u s a ï :
Godt hanthaef Davids kroon in koning Salomon.

S a l o m o n :
Wat broeit'er in de stadt? is 't beter, ofte slimmer?[1268]

A c h i m a ä s :
Genadighste, waeck op. betrou wy hadden nimmer[1269]
Gelooft dat deze pest zoo snel zich spreiden zou
Door 't lichaem van de stadt. wat vint men luttel trou
Ten hove, en onder 'tvolck, aen eer noch eedt gebonden!

S a l o m o n :
Gy spreeckt uit gissing?

A c h i m a ä s :
neen, het is te klaer bevonden.[1273]

C h u s a ï :
Hier baet geen veinzen meer. het gelt uw majesteit.

S a l o m o n :
Verhael den oirsprong, en den voortgang met bescheit:[1275]
Zoo kunnen wy gerust hierop ons oordeel vellen.[1276]
Wie zijn de hoofden? wie de rot en rotgezellen?[1277]

C h u s a ï :
Aertspriester Abjathar, met zijn gezagh in ly,[1278]
En Joab, niet gekent in 's rijx veltheerschappy,[1279]

1264 *met geen genade:* niet met genade.
1266 *vry voor:* bescherme tegen.
1268 *slimmer:* erger.
1269 *waeck op:* wees waakzaam; *betrou:* wees er zeker van.
1273 *te klaer:* zeer duidelik.
1275 *met bescheit:* nauwkeurig.
1276 *gerust:* met verzekerdheid.
1277 *de rot* (oudtijds ook vr.): de bende samenzweerders (*Ned. Wdb.* XIII, 1420).
1278 *in ly:* achterop geraakt.
1279 *gekent:* erkend.

Betoverden den prins de kroonzucht te bewimpelen[1280]
Met minnezucht: en, om al stil geloof by simpelen[1281]

1280 *Betoverden:* haalden als door tovermacht (d.w.z. onweerstaanbaar) over (*Ned. Wdb.* II, 2236); *bewimpelen:* te verbergen achter.
1281 *simpelen:* eenvoudige lieden.

Te winnen, polsten 't hart des volx, al stil vergaêrt[1282]
By avontschemering door Bela, boos van aert,[1283]
Die op drysprongen zich alom ter sluick liet vinden,[1284]
En roock bedeckt de lucht van alle prinsgezinden.[1285]
Hy luisterde wie koel van Davids nazaet sprack,[1286]
Den prins Adonias beklaeghde, en zulck een' krack
In zijn gezagh geleên; doch strafteze, die rieden[1287-88]
Te sluiten dat de jongste in d'eere van 't gebieden[1289]
Den outsten wijcken most. dan wert'er aengehecht[1290]
De wettigheit en glans van 't eerstgeboorterecht.
By wijlen street men om den zin van Moses blaêren;[1292]
Of Abjathar niet meer het wetboeck zou bewaeren[1293]
In d'oude zuiverheit dan Sadock, die ten hoof
Meer gunst won. zomwijl hiel hy zich als stom en doof.[1295]
De veltheer Joab wert gelooft, die, out van dagen,[1296]
Voor 't wetboeck en het rijck de wapens had gedraegen,[1297]
En avrechts zat beloont, daer Banajas het woort[1298]
Moght voeren, en de wacht van Davids stadt en poort[1299]
Alleen wert toebetrout. dit liep allengs wat verder.[1300]
Men gaf'er raetsels uit. wat een' getrouwen herder,
Wat schaepen paste: en of een wacker wachthont niet
Moet bassen om de koy, als haer de wolf bespiet.[1301-3]
De weiflaers dongen vast naer 't reetste in zulck een dwarling.[1304]
Men deelde d'ampten uit, op 't rollen van den terling.[1305]

1282 *polsten:* peilden.
1283 *Bela:* Er komt een zekere Bela, of, zoals de Vulgaat schrijft, Bale voor in de geslachtslijsten van Kronieken I: hdst. 1, vss. 43, 44; hdst. 7, vss. 6, 7; hdst. 8, vs. 1. O.a. als zoon van Benjamin, dus lang voor Davids en Adonias' tijd. In de gesch. v. Adonias' opstand komt in de Bijbel geen Bela of Bale voor; ook niet bij Flavius Josephus. Vondel schijnt dus een figuur gefingeerd te hebben, aan wie hij een willekeurige bijbelse naam gaf.
1284 *op drysprongen:* in het volksgeloof was de driesprong de aangewezen plaats voor geheimzinnige samenkomsten en toverij; *zich liet vinden:* te vinden was.
1285 *roock de lucht* (beeld van de jachthond): kwam op het spoor; *bedeckt:* heimelik.
1286 *Davids nazaet:* Salomon.
1287-88 *en zulck een krack in zijn gezagh geleên:* en (betreurde) dat hij zo weinig gezag meer had; *strafte:* berispte.
1289 *Te sluiten:* (de mogelikheid) buiten te sluiten.
1290 *er aengehecht:* er bij gehaald.
1292 *den zin van Moses blaêren:* de uitlegging van Mozes' wet (in de bijbel neergelegd).
1293 *bewaeren:* handhaven.
1295 *gunst won:* in de gunst stond.
1296 *gelooft:* geprezen.
1297 *Voor 't wetboeck:* ter handhaving van het geloof.
1298 *zat:* vgl. vs. 1220.
1299 *en* (hem).
1300 *toebetrout:* toevertrouwd; *dit liep verder:* men ging er dieper op in.
1301-3 *gaf uit:* gaf op. Deze beelden herinneren aan Vondel's hekeldichten; *haer:* de schapen.
1304 *dongen vast naer 't reetste:* solliciteerden al vast naar de betrekkingen die open zouden komen (*'t reetste:* het meest voor de hand liggende); *dwarling:* verwarde toestand.
1305 *op 't rollen van den terling:* naar de dobbelsteen besliste.

Men leght zich zelven toe, wil hier geluck toe slaen,[1306]
Naer eene lantvooghdy, of rechters ampt te staen,
Of rekenmeesterschap, of in den raet te blincken.[1308]
d'Een vat des anders zin, uit wijzen, en uit wincken:[1309]

1306 *Men leght zich zelven toe:* men zet er zijn zinnen op, koestert de verwachting (*Mnl. Wdb.* VIII, 440); *wil hier geluck toe slaen:* als het geluk dienstig is (Vgl. Hooft's *Warenar*, vs. 385).
1308 *rekenmeesterschap:* ambt van rentmeester of administrateur; *blincken:* schitteren.
1309 *zin:* bedoeling; *wijzen en wincken:* zinspelingen en wenken.

*

En wat elck droomt by nacht wort 's avonts opgehaelt.[1310]
De hoop des gierigaerts weit ruim en onbepaelt.[1311]

S a l o m o n :
Wat scheen het ooghmerck van dit onderlinge mompelen?

C h u s a ï :
Eens by gelegenheit al teffens t'overrompelen[1313]
Wat prins Adonias in 't licht staet, en zijne eer.[1314]
Men repte noit van u. de kroon is veel te teêr
Om aen te raecken. zy besloten eerst te hinderen[1316]
Te keeren die den prins in zijnen staet verminderen,[1317]
Waerin hy is gestelt, naest 's konings majesteit:
En, zoo hem 't huwelijck geluckt, door loos beleit,
Het feest te stercken, en, op klinckende bazuinen,[1320]
Lang leve Adonias: lang leef de bruit van Suinen,[1321]
Te roepen. dit 's bestemt, bezworen veur het koor.[1322]

S a l o m o n :
'K geloof mijne oogen en mijne ooren, als ick hoor
En zie het geen men stroit. het kroonrecht let op blijcken.[1324]
Op zulcke tuigen kan de rechter vonnis strijcken.[1325]

C h u s a ï :
Achimaäs, ontvou het middaghklaer bewijs.[1326]

A c h i m a ä s :
Godt geef de majesteit des konings eer en prijs.
De koning lees dit bladt: zoo wort de stomme spreeckendt.[1328]

S a l o m o n :
Wat naemen zienwe hier in eenen ringk getekent?[1329]
Dit's al van 't zelve slagh, dat in het jongst rumoer[1330]
Met prins Adonias meineedigh t'zamenzwoer:
En houdt het noch niet op van wroeten en van wrijten?[1332]

* TEKSTKRITIEK: de oude uitgave heeft in vs. 1331 mineedigh.
1310 *'s avonts:* de volgende avond (om er weer van te dromen!)
1311 *des gierigaerts:* van de hebzuchtige; *weit onbepaelt:* strekt zich grenzenloos uit.
1313 *al teffens:* alles tegelijk.
1314 *in 't licht:* in de weg (vgl. vs. 1131).
1316 *hinderen:* tegen te werken.
1317 *keeren:* afweren, tegengaan.
1320 *te stercken:* uitbreiding, luister te geven aan.
1321 *van Suinen:* vgl. vs. 1027.
1322 *bestemt:* algemeen goedgekeurd; *koor:* altaar.
1324 *stroit:* uitstrooit; *blijcken:* bewijzen.
1325 *tuigen:* getuigenissen.
1326 *middaghklaer:* helder als de dag.
1328 *de stomme* (getuige).
1329 *in eenen ringk:* omdat niemand, als hoofdleider, bovenaan wilde staan onder de handtekeningen (zie vs. 1346-47).
1330 *rumoer:* oproer, opstand.
1332 *wrijten:* wrokken.

Hier zienwe burgery, en vreemden, en Levijten,
Aenhangelingen van aertspriester Abjathar,
En veltheer Joab. dit verraederswerck ziet ver.[1335]
Roep Natan uit het hof, en Sadock uit Godts hutte.[1336]

1335 *ziet ver:* heeft een verre strekking.
1336 *Godts hutte:* de tempel.

NATHAN. SADOCK. SALOMON.

N a t h a n :
Heer koning, wat 's uw wil?

S a d o c k :
Godt zegene en beschutte
Den grooten erfgenaem van Davids kroone en deught,
In 't opgaen van het rijck, en 't bloejenst van zijn jeught.

S a l o m o n :
Nu wort het tijt dat wy of onze erfhaeters buigen.
Beziet dit bladt, en hoort wat stommen u getuigen.[1341]
Hooghwijze Chusai, en getrouwe Achimaäs,
Beproeft in vaders dienst, verschijnen recht van pas
Met d'ondertekening der blinde aenhangelingen,[1344]
Gereet om onverhoets mijn troonen te bespringen.
Gy ziet de naemen hier in 't ront getekent staen,
Al onder een verwart, en niemant boven aan.
Men kan de hant van al de schrijvers onderscheiden.

N a t h a n :
Wy spelden dit een wijl. men magh niet langer beiden.[1349]
De schelmen groeien aen in stoutheid en getal.[1350]

S a d o c k :
Zy rotten vast te hoop heel stil van overal.[1351]
Hier roeien Davids zoons, uw broeders, listigh onder.[1352]
Dat geeft het oproer kracht. geen vonck vat zoo in tonder,[1353]
Als deze drift in 't hart des staets, noch muitgezint,
En weifelachtigh, en bereit om dol en blint
Den andren Absolon Adonias te stijven:[1356]
En nu Levijten met hun hant dit onderschrijven,
[Ick ken de naemen, en die letters al te wis]
Wort u betuight wie 't hooft der vloeckverwantschappe is.[1359]
Hoe komt zich Abjathar nu weder te vergeeten!
Wat durf schijnheiligheit zich reuckeloos vermeeten!
Wat krijght de myterkroon een lasterlijcke smet![1362]
Hoe voeght dees gruwel een orakel van de wet,[1363]

1341 *stommen:* vgl. vs. 1328.
1344 *blinde:* verblinde.
1349 *spelden:* voorspelden.
1350 *stoutheit:* brutaliteit.
1351 *rotten te hoop:* komen als samenzweerders bijeen; *vast:* reeds.
1352 *roeien onder:* vgl. vs. 1159.
1353 *tonder:* brandbare stof.
1356 *andren:* tweede.
1359 *betuight:* door onweerlegbare bewijzen aangetoond (*Ned. Wdb.* II, 2258); *vloeckverwantschappe:* misdadige samenzwering.
1362 *myterkroon:* de priesterstand; *lasterlijcke:* schandelike.
1363 *een orakel van de wet:* een (gewezen) hogepriester.

Welx lippen Godt betrout zijn' wil en wet t'ontvouwen![1364]
Dat 's verre van verraet en koningsmoort te brouwen.[1365]

1364 *betrout* enz.: Versta: aan wiens lippen God de verklaring van zijn wil en wet toevertrouwt.
1365 *Dat's verre:* dat is heel iets anders dan.

N a t h a n :
De koning twijfle nu niet langer aen 't verraet,
Te loos besteecken door twee hoofden van den staet,[1367]
Vermomden Abjathar, en Joab, beide schuldigh.

S a l o m o n :
O vader David, die zoo lang en menighvuldigh
Door rampen wert beproeft, oock in uw naeste bloet,
Wat komt ons over! och wat ongeval ontmoet[1371]
Uw' zoone, in 't opgaen en de lente van zijn leven!
Hoe hebt gy Absolon tot tweewerf toe vergeven
Zijn wederspannigheit; en smette ick nu uit noot[1374]
Het eerste halsrecht met mijn' lieven broeders doot?[1375]
Hoe stootme dit voor 't hart! het hart begint te kloppen.[1376]
Wie kan den lastermont der eeuwige opspraeck stoppen?[1377]

S a d o c k :
Het is natuurlijck dat uw broeders smert u raeckt:

N a t h a n :
En koningklijck, zoo gy geweckt voorzichtigh waeckt.[1379]

S a l o m o n :
Men lette op middelen om 't scherpste recht te keeren.[1380]

S a d o c k :
Gy kunt door geen gena dien boozen aert verleeren.[1381]

S a l o m o n :
Men geef hem keur van beide, een' kercker, of, het zwaert.

N a t h a n :
Geen kercker is zoo sterck, die eenen prins bewaert.

S a l o m o n :
Men laete in ballingschap hem buiten 't rijck omdwaelen.

S a d o c k :
Hy zou met 's nabuurs maght gesterckt zijn scha herhaelen.[1385]

S a l o m o n :
Al wie hem hanthaeft, staet mijn ongena t'ontzien.[1386]

1367 *Te loos besteecken:* heel listig beraamd.
1371 *Wat overkomt ons!*
1374 *smette:* besmet.
1375 *Het eerste halsrecht:* de toepassing van het eerste doodvonnis.
1376 *stootme voor 't hart:* gaat mij aan het hart.
1377 Wie kan beletten dat hier eeuwig schande van gesproken zal worden?
1379 *geweckt:* opmerkzaam gemaakt; *voorzichtigh:* met beleid.
1380 *'t scherpste recht:* de doodstraf.
1381 *verleeren:* doen afleren.
1385 *herhaelen:* inhalen.
1386 *hanthaeft:* steun verleent; *staet t'ontzien:* moet vrezen.

N a t h a n :
Wert Absolon niet stil gehanthaeft onder 't vliên?

S a l o m o n :
Hy won geen legers, om den vader aen te randen.

S a d o c k :
Hy won de harten, die te Hebron t'zamenspanden:

S a l o m o n :
Na zijn verzoening met heer vader in het hof.

N a t h a n :
Verzoent hy zich met u, dat geeft nieu oproer stof.

S a l o m o n :
Men zal in Abjathar en Joab 't oproer smooren.[1392]

S a d o c k :
Men smoore alle oproer eerst in dezen eerstgeboren.

S a l o m o n :
Ick heb meer broeders: elck voor ander vlamt op 't erf.[1394]

N a t h a n :
Zy spieglen zich aen prins Adonias bederf.[1395]

S a l o m o n :
Adonias vergat het Absolonsche voorbeelt.

S a d o c k :
Zoo ruck het zwaert uit: straf dit stuck, by Godt veroordeelt.[1397]

S a l o m o n :
Heer vader verfde noit de sabel in zijn bloet.[1398]

N a t h a n :
Dat steef den jongelingk, verstockt in wrevelmoedt.[1399]

S a l o m o n :
Hier dingen om het rijck de broeder tegens broeder.

S a d o c k :
En zitge niet gezalft, gekroont, als rijxbehoeder?

S a l o m o n :
Zoo zat heer vader oock gezalft op zijnen stoel.[1402]

N a t h a n :

1392 *in Abjathar en Joab:* door A. en J. te straffen; *smooren:* onderdrukken.
1394 *elck voor ander:* elk om het zeerst; *vlamt op 't erf:* vlast op de erfenis van het koningschap.
1395 *Zy spieglen zich:* Laten zij zich spiegelen (een afschrikkend voorbeeld nemen); *bederf:* ondergang.
1397 *by:* door.
1398 *zijn bloet:* het bloed van zijn naaste verwanten.
1399 *steef:* stijfde in het kwade; *wrevelmoedt:* misdadige gezindheid.
1402 *stoel:* troon.

Dat oproer wert gedempt, gesmoort in eenen poel.

S a l o m o n :
Tot vaders hartewee, gesmolten in zijn traenen.

S a d o c k :
Wat opspraeck gaf dit niet aen Joabs oorloghsvaenen?

S a l o m o n :
Noch heeft de hemel hem op zijnen troon herstelt.

N a t h a n :
Niet zonder uitstaen van het uiterste gewelt.[1407]

S a l o m o n :
Hy heeft Adonias voorheene begenadight;

S a d o c k :
Den rechten booswicht, dien gy voorspreeckt en verdaedight.[1409]

S a l o m o n :
Het eerstgeboorterecht misleit hem in dien droom.

N a t h a n :
Gy geeft een hollend paert de sporen zonder toom.

S a l o m o n :
Het zwicht, en voelt bezweet zich zelf nu afgeronnen.[1412]

S a d o c k :
Het geeft in 't renperck u den strijt noch niet gewonnen.

S a l o m o n :
Men kan het temmen met een ysren montgebit.

N a t h a n :
Betrou geen hollend rijck. bedenck hoe los gy zit.[1415]

S a l o m o n :
Zal nu een konings zoon voor 's broeders slaghzwaert buigen?

S a d o c k :
Al 't rijck, Godt zelf eischt recht. heer koning, wy betuigen[1417]
Voor uwen troon en Gode en engelen, bereit
Te waecken voor den stoel van uwe majesteit,
Dat wy onschuldigh zijn aen zoo veel ramps, te vrezen
Uit dien weerspannelingk, voor weduwen en wezen,
En 't gansche stamhuis, dat op uwe toezicht rust,
Van Liban tot den Nijl, van zee en waterkust

1407 *uitstaen:* doorstaan, lijden.
1409 *rechten:* echte.
1412 *afgeronnen:* door rennen dodelik vermoeid.
1415 *Betrou:* vertrouw; *hollend rijck:* een rijk, aan revolutie prijsgegeven; *hoe los gy zit:* hoe weinig uw macht nog bevestigd is.
1417 *betuigen:* getuigen.

Tot aen het roode meer. wy bidden, wy bezweeren
U by dit wieroockvat, laet heden triomfeeren
Het heiligh kroonrecht, dat noch bloet noch afkomst kent.[1426]
Zoo houde d'opperste u in eere en ongeschent.[1427]
Zoo erve uw koningkrijck op uw nakomelingen,
En geve Levi stof uw' lof te koor te zingen.[1429]

N a t h a n :

Wy stemmen met dien wensch en 's hoogen priesters mont.[1430]
De Godt der vaderen bezegele 't verbont
Met David opgerecht, en heilighlijck bezworen,
Toen u de tempelbou van boven wiert beschoren,[1433]
En zulck een rijck belooft, dat eeuwigh duuren zou.

S a l o m o n :

De Godt der vaderen ontzey den tempelbou
Aen vader, om al 't bloet met zijne hant vergoten:
En zal ick nu den dolck in broeders boezem stooten,
Met een in vaders hart, dat, op zoo streng een straf,[1438]
In zijnen ysren slaep, noch opzucht uit het graf?[1439]
Hoe redde ick my hier door? ontschuldigh my, heer vader,[1440]
Nu 's hemels majesteit en zijne troonen nader[1441]
Dan wy, zoo laegh op d'aerde, in dit gevaer gestelt.

S a d o c k :

Schep moedt, heer koning: zijt gerust: de hemel schelt
U deze misdaet quijt, indien 't dien naem magh draegen.
Gy zult den oppersten en 't hoogh gerecht behaegen
Door dit zoenoffer, van uw strenge hant verwacht.
Vaer voort, voorstander van 't aertsvaderlijck geslacht.

S a l o m o n :

Verdaghvaert Banajas.[1448]

S a d o c k :

hy komt hier aengetreden.

BANAJAS. SALOMON. ABIZAG.

B a n a j a s :

Rechtvaerdige erfgenaem van Davids rijck en steden,
Wy komen u ten dienst gehoorzaem en bereit.

S a l o m o n :

1426 *noch bloet noch afkomst kent:* geen acht geeft op verwantschap.
1427 *ongeschent:* ongeschonden, ongedeerd.
1429 *Levi:* de priesterschap (vgl. Levijten).
1430 *stemmen met:* stemmen in met.
1433 *beschoren:* toebedeeld.
1438 *op:* bij.
1439 *ysren:* onverstoorbare, eeuwige.
1440 *ontschuldigh my:* pleit mij vrij van schuld.
1441 gij, die nu dichter bij Gods troon vertoeft.
1448 *Verdagh vaert:* ontbied.

Ga daetlijck heene: straf door last der majesteit

Den prins Adonias, en Joab: acht geen bede.[1452]
Het heiligh slaghzwaert rust in zijne purpre schede.
Trouwanten, haelt het. laet het recht zijn gangen gaen.[1454]
Wy kunnen 't kroonrecht nu niet langer wederstaen.
Men moet Adonias en zijne rotgezellen,[1456]
Verraeders van de kroon, ten nutten spiegel stellen.

B a n a j a s :
Hier is het zwaert.

S a l o m o n :
ruck uit, en lever het ons bloot.

B a n a j a s :
Daer is 't, heer koning, u ten dienst in dezen noot.

S a l o m o n :
Ontfang het van ons hant, en hanthaef 't recht rechtvaerdigh.

B a n a j a s :
Ick ga. zy vlughten beide, en kennen zich strafwaerdigh.

S a l o m o n :
Hier komt Abizag, root bekreten en ontstelt.
Mevrou, gy komt te spa: het vonnis leght gevelt.[1463]

A b i z a g :
Waer berge ick my van rouwe, ô stadt, ô hof, ô heuvel,
Hoe deerlijck is het dat een zoon van David sneuvel![1465]
Wat dolheit dreef hem tot dit huwelijxverzoeck?
Och, is hier geen gehoor? Adonias wat hoeck,
Wat schaduw berght uw lijf, in 't uiterste verlegen?[1468]
Nu zoeckt u Banajas met zijnen blooten degen.
Bloetdorstigh zwaert, zoudt gy doorrijgen Davids borst,
U dompelen in 't bloet van zulck een' braven vorst?[1471]
Hoe is de broeder op den broeder dus verbolgen?
Wat gaet Abizag aen? ick wil het voetspoor volgen[1473]
Van Banajas: misschien wat mijn gekerm vermagh.[1474]
Ten minste dat hy ons onschuldig' voor den slagh,[1475]
Een' al te strengen slagh, dien wy niet keeren kunnen.
Men kan een weduwe van David niet misgunnen
Een eerelijcke blijck van onschult, klaer en kort,[1478]

1452 *acht geen bede:* geef geen acht op smeekgebeden.
1454 *Trouwanten:* lijfwacht.
1456 *rotgezellen:* samenzweerders.
1463 *leght:* ligt, is.
1465 *deerlijck:* deerniswekkend; *sneuvel:* ten val komt.
1468 *in 't uiterste verlegen:* in doodsnood.
1471 *braven:* dappere.
1473 *gaet aen:* overkomt.
1474 *misschien wat mijn gekerm vermagh:* in afwachting of misschien mijn gekerm iets vermag.
1475 *onschuldig':* vrij van schuld verklare.
1478 *blijck:* bewijs.

Eer dien verwezen prins de mont gesloten wort.[1479]

1479 *verwezen:* veroordeelde.

Het hof zal billijck noch den stervenden gelooven.[1480]
De waerheit wort gedruckt, maer staet in 't ende boven.[1481]

ABJATHAR. SALOMON.

A b j a t h a r :
Hoe durf ick, het valt hardt, voor 't hof te rechte staen?
Dit stuck verdaedigen? daer komt de koning aen.
Genade, ô Salomon. ick smeecke u om genade,
En ken mijn lasterstuck.

S a l o m o n :
dit naberou komt spade,
En al te langkzaem by. wat stof gaf Davids zoon[1485-86]
U tweemael tegens Godt, en d'eer van deze kroon
Dus in te spannen, op verbeurte van uw staeten[1487-88]
En leven, met de rot der bozen, die my haeten?[1489]
Wanneer een staetloos man zich schandelijck vertast,[1490]
Dat baert eene ergernis, die geenen burger past:
Maer zoo een amptenaer met eenigh schelmstuck bloot leit,[1492]
Dat baert eene ergernis naer maete van de grootheit
En achtbaerheit des mans: hoe groot eene ergernis
Geeft dan d'aertspriester, wien zoo dier bevolen is[1495]
Godtvruchtigheit en wat rechtmaetigh is te voeden![1496]
Hoe komt nu d'efod weêr dit ondier uit te broeden?[1497]
Had uw stoelbroeder, die hier staet, u niet verbeên,[1498]
Men groeve u billijck in een hagelbuy van steen,
Zoo diep dat gy het hooft noit zoudt ten hemel heffen.[1499-1500]

A b j a t h a r :
Belieft de koningk eens genadigh te beseffen
Mijn vaders lijden, en bloetstortinge, ondergaen[1502-vlg.]
Te Nobe, om David, als een halsvrient, uitgestaen,[1503]
En met der doot bezuurt, daer vijfentachtigh bleven[1504]

1480 *billijck:* billikerwijze.
1481 *staet boven:* overwint.
1485-86 *ken:* erken; *lasterstuck:* schandelike daad; *komt by:* komt op.
1487-88 *U dus in te spannen tegens:* zó samen te zweren tegen; *staeten:* positie.
1489 *de rot:* vgl. vs. 1277.
1490 *een staetloos man:* een ambteloos man; *zich vertast:* zich vergrijpt, zich misdraagt.
1492 *amptenaer:* waardigheidsbekleder; *bloot leit:* zich bloot geeft, schuldig blijkt te zijn aan.
1495 *zoo dier bevolen is:* zo plechtig opgedragen is.
1496 *rechtmaetigh:* rechtvaardig; *te voeden:* aan te kweken.
1497 *d'efod:* schouderkleed van de hogepriester, waaraan bij hem de borsttas met urim en thummin gehecht was (*Ex.* 28, 28), door middel van welke hij de Godheid kon raadplegen; hier dus: de hogepriester.
1498 *uw stoelbroeder:* uw ambtgenoot; *u niet verbeên:* door zijn voorbede uw leven gered.
1499-1500 Men zou u terecht stenigen en onder de stenen begraven.
1502-vlg. Zie 1 *Samuel* 22, 18-vlg.
1503 *uitgestaen:* geleden.
1504 *bezuurt:* smartelik ondergaan; *vijfentachtigh* (priesters) *bleven:* stierven.

Gewentelt in hun bloet, en ick, Godt woud's, mijn leven[1505]
Noch bergende, de maer aen uwen vader braght:
Ick zie uw gramschap, die rechtvaerdigh is, verzacht.

1505 *Godt woud's:* gelijk God wilde. Volksetymologiese overgang van betekenis, uit de oorspronkelike: God moge het beschikken.

'k Heb vijftigh jaeren, in den ring der hutgenooten,[1508]
Gelijck aertspriester, noit vermoeit, maer onverdroten
De wet bewaert; en, toen uw vader zat vertsaeght[1510]
Voor 't heir des Filistijns, de godtheit raet gevraeght.
Ick droegh de godtskist, toen hy vlughte in ballingschappen[1512]
Voor Absolon: en als de list hem wou betrappen,
Quam Jonathan, mijn zoon, den balling, op zijn' hals,[1514]
Opwecken. zoo veel drux, en zoo veel ongevals,[1515]
In 's vaders dienst bezuurt, behoorden 't hart te roeren[1516]
Om niet ten allerstrengste een vonnis uit te voeren,
Gelijck mijn schult verdient aen uw gewijde kroon.[1518]
Godt hanthave op dien voet u op uw vaders troon.[1519]

S a l o m o n :

Gy hebt de godtskist trou voor vader heêngedraegen,
Achitofel ondeckt in zijn doortrapte laegen,[1521]
En vaders rampen lang in zijnen dienst geproeft;[1522]
Een zaeck, by elck bekent, en die geen blijcken hoeft.[1523]
Ick wil uw dootschult met uw diensten noch vergoeden.[1524]
Vertreck naer Anathot: uw acker kan u voeden.
De vloeck aen Ely, en den struick van Ithamar,[1526]
Gespelt te Silo, treft de kruin van Abjathar,[1527]
En Eleazer blinckt in Sadock, nu herboren.[1528]
Hem is 't aertspriesterdom in 's hemels raet beschoren.

JOAB. SADOCK.

J o a b :

Aertspriester Sadock, och wie berghtme in doots gevaer?
Ick vlughte, en grijpe uit noot de horens van 't altaer,[1531]
Voorheen den vryburgh van Adonias, den droeven.
Hier wil ick sterven, en het uiterste beproeven,

1508 *hutgenooten:* medepriesters.
1510 *bewaert:* gehandhaafd.
1512 *de godtskist:* de ark des verbonds.
1514 *op zijn' hals:* met levensgevaar.
1515 *Opwecken:* wakker maken, waarschuwen.
1516 *bezuurt:* met smart doorstaan.
1518 *mijn schult aen:* mijn schuld ten opzichte van.
1519 *op dien voet:* op die wijze (vgl. vs. 1614); dus: als gij mij genade toont.
1521 *ondeckt:* ontmaskerd; *doortrapte laegen:* listige aanslag.
1522 *geproeft:* (mede) ervaren.
1523 *blijcken:* bewijzen.
1524 Ik wil uw diensten laten opwegen tegen uw schuld, waarmede gij de dood verdiend hebt.
1526 vgl.: 1 *Kon.* 2, 27 en 1 *Sam.* 3; *den struick:* de stam, het geslacht; *Ithamar:* zoon van Aäron, stamvader der priesters en van Abjathar.
1527 *Gespelt:* voorspeld.
1528 Zadok, afstammeling van Eleazar, de tweede zoon van Aäron, en de andere stamvader der priesters.
1531 *de horens van 't altaer:* de stierhoorns, tekenen van Gods almacht, stonden op de vier hoeken van 't altaar. (Zie *Ned. Wdb.* II, 282-83en VI, 1094). Door deze aan te grijpen redde de schuldige zijn leven. Dat was voor hem een *vryburgh:* zie vs. 436 en 1537, 1592.

En duicken in Godts hutte, en sterven op uw wacht.[1534]
'K was lang, als Abjathar, voorheene ontwijt, verdacht,[1535]

1534 *duicken:* mij verbergen; *op uw wacht:* onder uw bewaking(?).
1535 *voorheene ontwijt:* voor enige tijd als priester afgezet.

Oock eer Adonias, van angst des doots benepen,
De horens van 't altaer voorvlughtigh had gegrepen.[1537]
Beschutme, eerwaertste, die nu 's konings hart bezit.

S a d o c k :
O grijze veltheer, vlught gy herwaert? wat 's uw wit?[1539]
Ick kan uw leven noch uw misdaet niet verschoonen.
Dit's nu de tweede moort begaen aen 's konings zoonen,
Of eer de derde: want gy trapte op Absolon,[1542]
Misleide Adonias, en dreighde Salomon.
Uw boosheit houdt geen maet in 't ende van uw jaeren.

J o a b :
Eerwaerdighste, gy kunt alleen mijn leven spaeren.

S a d o c k :
Dat is onmogelijck: uw vonnis leght te vlack.[1546]

J o a b :
Verzoeck gena.

S a d o c k :
zoo kreegh 't gewijt gezagh een' krack
Ten hove. niemant durf voor vloeckgenooten pleiten.[1548]
Gy quetste meer dan eens des konings majesteiten.[1549]

J o a b :
Mijn tijt is kort: ick ga met eenen voet in 't graf.

S a d o c k :
Geen ouderdom ontgaet de wel verdiende straf.

J o a b :
Magh Davids volle neef dan geen gena verwerven?[1552]

S a d o c k :
Noch min dan Davids zoon, die van uw hant most sterven,[1553]
En 's konings broeder zelf wort nu genade ontzeght.

J o a b :
De koning zit te streng in 't eerste halsgerecht.[1555]

S a d o c k :
Zoo raeckt men eens aen 't endt van alle vloeckverwanten,[1556]

1537 *voorvlughtigh:* als vluchteling.
1539 *wit:* doel.
1542 *trapte op:* vertrapte, vernietigde, zie *Koning David herstelt*, vs. 1603-1607.
1546 *leght te vlack:* is niet op te heffen, is onherroepelik geveld.
1548 *vloeckgenooten:* misdadige samenzweerders.
1549 *majesteiten:* opperhoogheid. De meervoudige vorm wordt in het *Ned. Wdb.* IX, 102 niet vermeld.
1552 Joab was een zoon van Davids zuster.
1553 *van:* door.
1555 *zit te streng in:* is te streng bij.
1556 *vloeckverwanten:* synoniem van vloeckgenooten (1548).

Die reis op reis te stout zich tegens 't kroonrecht kanten,

En zellef tegens Godt, en zijn gewijde wet:[1558]
Want Godt heeft Salomon op 's vaders troon gezet.
Gy weet hoe David sprack: Godt gafme veele zoonen,
Maer wijde Salomon ten nazaet op mijn troonen,[1561]
En nam hem tot een' zoon, gelijck een vader, aen,
Om trou, naer Moses stijl, de stammen voor te staen.[1563]
Zoo wort gy door den mont des vaders zelf geoordeelt,
Die gaf den erfgenaem des rijx een heerlijck voorbeelt
Van eene rijcke kerck, die hem te bouwen stont.
Hoe durftge, dan vervoert door mijn stoelbroeders mont,[1567]
U innebeelden, dat gy met uwe eedtgenooten
Den recht gewettighden mooght schuiven en verstooten,[1569]
Adonias ten dienst? of achtge David slecht,[1570]
Dat hy het outste van het jongst geboorterecht
Niet onderscheiden kon, of immers al te spade?[1572]
Neen zeker, nacht en dagh ging hy met Godt te raede,
En 't hutorakel, sterck gedreven van Godts geest.[1574]
Gy draeght u recht als een die Godt noch menschen vreest.[1575]
Zal Salomon, gelijck Godts mont belooft, regeeren,
Zoo moet gerechtigheit en 't kroonrecht triomfeeren.

J o a b :
My wort dan alle hoop van leven kort ontzeght?[1578]

S a d o c k :
Uw lasterstuck was niet verweerbaer in 't gerecht.[1579]

J o a b :
't Gewijde kleet plagh wel misdaedigen te bergen.

S a d o c k :
Men wachte zich den leeu van Juda dus te tergen,
In 't sluimren: want komt hy t'ontwaecken al gesteurt,[1582]
Dan wort alle ongediert, dat hem beschimpt, verscheurt.[1583]
Daer hoort men al den bergh met een geschrey vervullen.
Adonias is doot. de leeu vaert voort met brullen.
Helt Banajas genaeckt. berey u: het is tijt.
Hy sterft onheiligh, die het hoogh altaer ontwijt.

1558 *zellef tegens Godt:* tegen God zelf.
1561 *nazaet:* opvolger.
1563 *stijl:* gewoonte, wet; *voor te staen:* te beschermen.
1567 *vervoert:* verleid; *stoelbroeders:* vgl. vs. 1498.
1569 *schuiven:* ter zijde schuiven.
1570 *slecht:* onnozel.
1572 *immers:* tenminste.
1574 *hutorakel:* de godspraak in de tempel; *van:* door.
1575 *draeght u:* gedraagt u.
1578 *hoop van leven:* hoop op levensbehoud; *kort:* kortweg.
1579 *lasterstuck:* misdaad.
1582 *al versteurt:* geheel vertoornd.
1583 *ongediert:* schadelike wilde dieren.

BANAJAS. JOAB.

B a n a j a s :
De prins Adonias most zijne dootschult boeten,
En knielde voor dit zwaert gewilligh aen mijn voeten.
Gy ziet het noch van bloet gepurpert en bespat.
Heer Joab, al vergeefs gevloden, en gevat
De horens van 't altaer, geen' vryburgh voor uw leven.
Het vonnis leght gevelt: hier helpt geen wederstreven.[1593]
Gy zijt oock out genoegh, om d'algemeene schult
Te boeten. schep dan moedt, en neem dan voor 't jongst gedult.[1595]
Ontschuldigh ons, dat wy, van hooger hant gedwongen,[1596]
Een recht, dat duuren zal op aller eeuwen tongen,[1597]
Uitvoeren, in den dienst des konings, uwen heer.

J o a b :
Gedoogh ten minste dat ick mijne zaeck verweer.

B a n a j a s :
Vergeefs. gy kunt hier door geen troost by 't hof verwerven.

J o a b :
Welaen, 'k getroostme dan hier aen 't altaer te sterven.
'K verzoeck ten minste dat gy naer den koningk zendt.
Misschien bedocht hy zich. Een rechter kan in 't endt[1603]
Van zin veranderen: dat 's meer dan eens gebleken.

B a n a j a s :
Het recht is heiligh. durft gy 't vonnis noch bespreecken?[1605]
Zie toe dat gy de straf door weêrspraeck niet bezwaert.[1606]

J o a b :
Noit was mijn hart in 't velt voor 's doots grimmas vervaert:[1607]
Dat tuight dit lichaem, dicht getaistert van quetsuuren,[1608]
In 't vechten op een heide, in 't stormen op de muuren,[1609]
In 't waden door den stroom, en 't steigren op een rots.[1610]

B a n a j a s :
Hoe toont de veltheer dan door 't vliên zich luttel trots,
In 't aenzicht van de doot? wie rustigh sterft, sterft heerlijck.[1612]

1593 *leght:* ligt, is.
1595 *neem voor 't jongst gedult:* gedraag u lijdzaam in uw laatste ogenblikken.
1596 *Ontschuldigh ons:* duid ons niet ten kwade.
1597 *duuren:* voortleven; *op aller eeuwen tongen:* in de overlevering van alle volgende geslachten.
1603 *bedocht:* bedacht.
1605 *bespreecken:* aanmerkingen maken op.
1606 *door weêrspraeck bezwaert:* door tegenspraak verzwaart.
1607 *grimmas:* schrikgestalte (*Ned. Wdb.* V, 773; oorspr. grijns).
1608 *dicht getaistert van:* op vele plaatsen geteisterd door.
1609 *heide:* open veld; *stormen op:* bestormen van.
1610 *steigren:* klimmen.
1612 *rustigh:* kloekmoedig; *heerlijck:* eervol; synoniem van *eerlijck:* (1613).

J o a b :
Wie voor Godts outer in het harnas sterft, sterft eerlijck:
Maer 't routme schandelijck te sterven op dien voet.[1614]

B a n a j a s :
Getroost u evenwel, naerdien gy sterven moet.[1615]

J o a b :
Om Godt ontzeghme niet een' bode heen te zenden,[1616]
En hoort naer 's konings last, dat zal het recht niet schenden,
Noch niet verzwacken. sta mijn bê zoo luttel toe.[1618]

B a n a j a s :
Ick ben dit sammelen, dit ydel uitstel moe.[1619]
Trouwanten, gaet terstont den koning noch eens vraegen.[1620]
Volhardt hy by zijn' last, zoo volge ick 't hoogh behaegen.
Men brengme flux bescheit
Van 's konings majesteit.

J o a b :
Hoe los en wanckel staen de staeten[1624]
Der weerelt! ay ziet Joab aen,
In dezen schijn, van elck verlaeten.[1626]
Men ziet de wisselbaere maen[1627]
Dan heel, dan half, dan nieu, dan onder,[1628]
In 't ent berooft van al haer licht.
Wat is een prins en veltheer, zonder
De zon van 's konings aengezicht?
Noch komt de maneschijn weêr boven:[1632]
Maer zoo ick 't hooft nu onderhael,[1633]
Een nacht zal al mijn' luister dooven
Voor eeuwigh. stapelt altemael
Mijne oorloghsdaeden aen de wolcken;[1636]
Zy worden nu niet eens gedacht.[1637]
Wat baet het dempen van de volcken[1638]
Der Idumeen, of van 't geslacht
Uit koning Ammon, of Syrieren?

1614 *op dien voet:* op die wijze, in zulke omstandigheden.
1615 *Getroost u:* berust er in.
1616 *Om Godt:* om godswil.
1618 *Noch niet:* dubbele, versterkte ontkenning (vgl. vs. 1757); *mijn bê zoo luttel:* mijn zo gering verzoek.
1619 *sammelen:* dralen; *ydel:* nutteloos.
1620 *Trouwanten:* lijfwacht.
1624 *de staeten:* de standen, in dit verband: de hooggeplaatsten.
1626 *schijn:* toestand.
1627 *wisselbaere:* van gedaante wisselend.
1628 *onder:* ondergegaan, donkere maan.
1632 *Noch:* toch.
1633 *'t hooft onderhael:* mijn hoofd neerleg, sterf.
1636 *aen:* tot aan.
1637 *gedacht:* herdacht.
1638 *dempen:* onderwerpen.

Wat baetme dat ick, zonder zorgh,[1641]
Aenvoerde Judaes leeusbanieren,

1641 *zonder zorgh:* onbevreesd.

En d'eerste klom op Sions borgh?[1643]
Wat baet het dat ick twintigh jaeren
Bekleede 's rijx veltheerschappy,
En Davids hofraet holp bewaeren?[1646]
Men treet al 's konings bloet voorby.[1647]
Ick sta hier veegh, ter doot gedaghvaert.[1648]
Wie keert den slagh van 't blinde slaghzwaert?

B a n a j a s :

Daer komt mijn lijftrouwant. heer Joab, sta nu vast.[1650]
Wat hoore ick, dat my druckt!

J o a b :

hoe luit de jongste last?

B a n a j a s :

Dat ick u daetelijck van 't outer af moet rucken,
En leveren uw lijf den koning in twee stucken.[1653]

J o a b :

Welaen, 'k getroostme dan te sterven aen 't altaer.
Maer gunme een luttel tijts: dat's buiten uw gevaer.[1655]
Mejoffers, laet geen' rou uw harten overstulpen.[1656]
'K heb overspeelers, op mijn' hals, in staet gehulpen,[1657]
My aen Urias moort door hunnen last besmet,[1658]
En wiesch de schantvlack af van dat geschantvleckt bedt.
Waer Absolon verschoont, geen Bersaba zou leven:[1660]
Veel min zat Salomon zoo diep in 't gout geheven.[1661]
Nu sterckt dees bastert, dus moortdaedigh en verwoet,[1662]
Zijn vaders testament met Joabs edel bloet.
Nu Banajas, vaer voort, aen 't plucken en aen 't rucken:
Daer is mijn borst, mijn hals. hou Joab in twee stucken:
Maer Godt, die uit een wolcke aenschout dit ongelijck,[1666]
Verscheure Salomons of na zijn nazaets rijck,[1667]
Uit onverzoenbre wraecke, aen twee oneffe deelen,

1643 *d'eerste* (Latinisme): als eerste, het eerst.
1646 *holp bewaeren:* hielp instandhouden.
1647 *treet voorby:* telt niet, ziet over het hoofd.
1648 *veegh:* op het punt van te sterven; *ter doot gedaghvaert:* opgeroepen om terechtgesteld te worden.
1650 *lijftrouwant:* vgl. vs. 1620: *sta nu vast:* houd u goed.
1653 *in twee stucken:* na de onthoofding.
1655 *buiten uw gevaer:* zonder uw risico.
1656 *Mejoffers:* hier richt Joab zich tot de Rei; *overstulpen:* overweldigen.
1657 *overspeelders:* David en Berseba; *op mijn hals:* met gevaar voor mijn eigen leven; *in staet gehulpen:* in hun hoge positie gehandhaafd.
1658 *My besmet aen:* mij geschandvlekt door.
1660 Was Absolon overwinnaar geworden, dan zou dat Berseba het leven gekost hebben.
1661 *diep in 't gout:* op de kostbare gouden troon.
1662 *sterckt:* bevestigt.
1666 *ongelijck:* onrecht.
1667 *na:* later. Deze vloek van Joab werd vervuld onder de regering van Salomon's zoon Rehabeam, toen tien stammen afvielen en het rijk dus verdeeld werd in *twee oneffe deelen* (vs. 1668); zie 1 *Kon.* 11, 11-13.

Hier 't hooft en daer de romp, door bloedige erfkrackeelen.[1669]

1669 *erfkrackeelen:* twisten over de erfopvolging.

B a n a j a s :

Gy koningslasteraer, geen konings ongena
Geeft u dien slagh, ô neen, maer Abner, Amaza,[1671]
Die twee rechtvaerdigen, van u al t'ongenadigh[1672]
Mishandelt, zonder schult, zoo godtloos en moortdaedigh,
Verdaegen Godt om wraeck. het bloet drupt op uw hooft.[1674]
Wat staenwe langer, als van ons verstant berooft?
Trouwanten, vaert vry voort. de bloethont bast noch stouter.
Vaert voort, trouwanten, voort, en ruckt den schelm van 't outer,
Naer achter in de hutte. ick volge u op de hiel.[1678]
Hy storte 't godtloos bloet daer uit met zijne ziel.[1679]

REY VAN HOFJOFFEREN.

Z a n g k :

Wat maer verbaest onze ooren![1680]
De prins, zoo hoogh geboren,
Adonias is heen.
Och, waer hy noch verbeen.[1683]
Een prins, zoo schoon geschapen,
Is al te vroegh ontslaepen.
O edelmoedige aert,[1686]
Hoe leghtge door het zwaert
Gevelt op 't grazigh outer.
Zoo wort een bloem door 't kouter[1689]
Van haeren steel gesneên.
Die jonge frissche leên
Zal hy voortaen niet reppen,[1692]
Noch lucht en adem scheppen.
Daer leght nu al de roem
Van zulck een koningsbloem.
Och Hagits zoon, wat vleier,[1696]
Wat booswicht, wat misleier
Beweeghde u, al te rijp
Van oordeel en begrijp,[1699]
Dus tegens uw' heer broeder,
Der stammen hooft en hoeder,
Te wrijten op den hals?[1702]
Wat is de weerelt valsch!

1671 *Abner, Amaza:* zie 1 *Kon.* 2, 32.
1672 *al te:* zeer.
1674 *Verdaegen:* roepen in.
1678 *hutte:* tempel; *op de hiel:* op de voet.
1679 *met zijne ziel:* tegelijk met de levensgeesten (die, volgens oud geloof, in het bloed huisden).
1680 *verbaest:* ontstelt.
1683 *verbeen:* door voorbede gespaard.
1686 *aert:* karakter, hier overgedragen op de persoon (in deze betekenis niet in 't *Ned. Wdb.*).
1689 *'t kouter:* de ploegschaar.
1692 *reppen:* bewegen.
1696 *Hagits zoon:* Adonias, zie 2 *Sam.* 3, 4.
1699 *begrijp:* bevatting.
1702 Met levensgevaar te wrokken.

T e g e n z a n k :

Een prins, getoomt van zede,[1704]
Leeft met zijn' staet te vrede,[1705]
  En houdt zich aen het lot,
  Hem toegeleght van Godt:[1707]
Maer ongetoomde zinnen,
Die zonder Godt beginnen,
  En, vlammende op het heil
  Der staeten, boven 't peil[1711]
Van hun vermogen stijgen,
En worstelen en hijgen
  Naer hoogheit, storten neêr
  Ten halve van hunne eer.[1715]
Had dees zich zelf geoordeelt
Naer 't broederlijcke voorbeelt,[1717]
  Noit waer hy snel en kort
  Zoo laegh ter neêr gestort.
Dat komt van reuckloos minnen,
En staen naer koninginnen.[1721]
  Abizag staet hem dier.[1722]
  Wie alverteerend vier
Genaeckt verbrant tot assen.
O telgh, te steil gewassen,
  Gelijck een cederplant,
  Hoe treft u 's hemels hant!

T o e z a n g k :

Laet ons de rosbaer eeren,[1728]
  Den lijcksleep achteraen[1729]
Al klaegende vermeeren,
En tijdigh sterven leeren,
  Bedaut van traen op traen,
Die langs de kaecken rollen
Uit oogen, dick gezwollen,
  En root en uitgeschreit.
Laet hof en alle steden
Zich weêr in 't roukleet kleeden,
  Noch onlangs afgeleit;

1704 *getoomt van zede:* met zedelik zelfbedwang.
1705 *staet:* positie.
1707 *toegeleght:* toebedeeld; *van:* door.
1711 *staeten:* vgl. vs. 1624.
1715 *Ten halve van hunne eer:* Terwijl ze de trap van eer nog maar halverwege beklommen zijn.
1717 *'t broederlijcke voorbeelt:* nl. dat van Absolon.
1721 *staen naer:* dingen naar de hand van.
1722 Abizag komt hem duur te staan.
1728 *rosbaer:* zie *Samson*, vs. 1648.
1729 *lijcksleep:* begrafenisstoet.

Toen David uitgeblonken[1739]
Met al zijn majesteit
In 't graf lagh neêrgezoncken.
Vlecht lijckkrans en feestoen
Van loof en eeuwigh groen.
Dit licht heeft uitgescheenen.[1744]
Adonias is heenen.

1739 *uitgeblonken:* aan 't eind van zijn glorie.
1744 *heeft uitgescheenen:* is uitgedoofd.

Het vyfde bedryf.

SALOMON. BANAJAS.

S a l o m o n :
Hoe ging het, Banajas?

B a n a j a s :
indien men 't zeggen magh,
Behouden 's konings gunst: het recht heeft zijn beslagh.[1747]
Genade, ô koning: laet mijn' nootdienst u behaegen.[1748]
Men hoort de lijcken der weêrspannigen beklaegen,
Die 's konings ongena zich haelden op den hals.
De joffers kermen luit: de stadt is vol geschals.

S a l o m o n :
Heer Banajas, sta op. zoo wort mijn wil voltrocken.
Dat komt van kroonzucht, en het wederspannigh wrocken,
En wrijten tegens Godt en Godts gezalfde maght.[1754]
Verhael heer broeders endt. het koningklijck geslacht,
Mijn broeders, neven, en princessen mogen leeren,
Dat stam noch afkomst geen gerechte straf kan keeren.[1757]

B a n a j a s :
Ick spoorde, op 's konings last, heer broeders stappen na,
En sloegh zijn voetspoor door mijn hazewinden ga:
Gelijck de jaeger plagh te volgen in het daegen[1760]
De veltstreeck, daer de dou van 't gras lagh neêrgeslagen,[1761]
Tot dat hy 't leger vont, daer zich de bange ziel
Van 't afgejaeghde harte, uit hoogen noot, onthiel.[1762-63]
Bespieders roken hier en daer een merreckteken,[1764]
In 't out Cypressebosch. hier had hy zich versteecken,[1765]
In eenen hollen boom, dien hem geen vyant wees.[1766]
Wy luisteren een poos, en hooren hoe de vrees[1767]
Verzucht in naerheit, daer geen zon noch daghstrael doorschijn.[1768]
Men riep: ay prins, schep moed: schep moed: koom vry te voorschijn,
En toon u zelven, en uwe onschult aen den dagh.
Hy daelde op deze stem, en gaf zich bloot, en zagh

1747 *Behouden 's konings gunst* (absolute constructie, vgl. *Ned. Wdb.* II, 1522): als de koning het mij niet ten kwade duidt; *heeft zijn beslagh:* is voltrokken.
1748 *nootdienst:* dienst door de nood gedwongen (*Ned. Wdb.* IX, 2076).
1754 *wrijten:* zich verzetten.
1757 Dubbele, versterkte ontkenning (vgl. vs. 1618); *gerechte:* rechtvaardige.
1760 *in het daegen:* in de vroege morgen.
1761 *lagh neêrgeslagen:* afgeschud was.
1762-63 *zich onthiel:* zich bevond; *afgejaeghde:* door het najagen dodelik vermoeide.
1764 *roken:* het beeld van de jachthond wordt voortgezet.
1765 *versteecken:* verstoken, verborgen.
1766 *geen vyant:* iemand die met hem bevriend was.
1767 *de vrees:* de vreesachtige.
1768 *naerheit:* de sombere duisternis; *daghstrael:* daglicht; *doorschijn* (conjunctief): zou kunnen doordringen.

Het schemeren van 't licht door loof en bruine bladen,[1772]
En klaeghde in 't endt bedruckt: helaes, ick ben verraeden.
Dat had Abizag, die my hier wees, niet belooft:
Doch is zy dus belust, beholpen met mijn hooft,[1775]
Zoo hou het van den romp. laet d'aerde 't bloet opslorpen,
En 't hooft in haeren schoot, gelijck een' bruitschat worpen.[1777]
Zy magh het kussen, als de bleecke mont noch gaept,
Tot dat het in dien schoot, als in zijn grafstê, slaept.
De kroonzucht kent noch bloet, noch afkomst, recht noch orden.
Wat was Adonias? wat is hy nu geworden?
Geen koningk op den troon, naer aller volcken recht,
Natuurlijck, buiten strijt, van Godt hem toegeleght,[1783]
Maer een misdaedige, een verraeder, een verwonnen.
Het is gerockent, maer het werck niet afgesponnen.[1785]
Alle eeuwen zullen my verweeren west en oost:
En hier op sterve ick, Gode en zulck een doot getroost.[1787]
'K vergeef 't heer broeder, my te krachtigh, en te maghtigh.
Hy proncke met dien klanck en naem van broederslaghtigh.[1789]
Dat isme liever dan regeeren, zoo 't hem lust.[1790]
Nu Banajas, vaer voort. sla toe. ick sterf gerust.
Laet d'overspeelster, die haer bastertkint holp wijden,
Laet vaders asch zich vry in 't marmergraf verblijden,
[Zoo 't weereltsche beloop den overleên verlicht,]
Dat Salomon zijn' troon op 't lijck des broeders sticht.
Hy knielt op dit beklagh, die flus zoo moedigh steigert,
In top van uwe kroon. mijn hant en slaghzwaert weigert
Tot drywerf toe den slagh te geven aen uw bloet.
Het hart klopt in mijn lijf. ten leste scheppe ick moedt,
En roepe: 's konings wil, niet mijnen wil geschiede,
Met eenen 's hemels wil. geen valsche waen verbiede
Den slagh te geven aen de kroonzucht, die 't verdient,
En Godt, noch Godts gerecht, noch David heeft ten vrient.
'K voltreck hier op den last, van hooger hant ontfangen.
Hy stort ter aerde, en sterft, en gaet der vadren gangen.
Al 't hoftrouwantschap roept uit eenen mont gelijck:
Lang leve Salomon, ten dienst van Gode en 't rijck.

1772 *bruine:* donkere.
1775 *beholpen met:* gediend met (*Ned. Wdb.* II, 1486).
1777 *worpen:* werpen.
1783 *Natuurlijck:* krachtens natuurrecht; *toegeleght:* toebedeeld.
1785 *gerockent:* op de spinrokken gewonden (= op touw gezet). Het beeld wordt voortgezet in: *afgesponnen*.
1787 *hier op:* in vertrouwen hierop; *Gode getroost:* berustend in Gods wil.
1789 *broederslaghtigh:* broedermoordenaar.
1790 De betekenis van deze regel is mij niet geheel duidelik. Waarschijnlik is de bedoeling: Ik gun hem de naam van broedermoordenaar! Ik zou niet graag met hem ruilen en met zulk een schuld beladen, willen regeren. *Zoo 't hem lust* moet dan betekenen: zoals hij het aandurft.

De boschgalm juicht het na wel drymael, telckens flaeuwer.

S a l o m o n :
In 't scheiden sluit de bant der bloetverwantschap naeuwer
En naeuwer om het hart, dat voelt dien harden slagh.
De hemel sterckme, dat ick dit uitharden magh.[1811]
Het kroonegout blinckt schoon: maer gout met bloet te sprengen[1812]
Misverft den glans van 't gout. de noot leert dit gehengen.[1813]
Hoe ging het entlijck, en wat nadruck gaf dit voort?[1814]

B a n a j a s :
Bedruckte Abizag, die den boschgalm juichen hoort,
En in een' schuilhoeck van het bosch zat wechgescholen,
Quam, als een brullende leeuwin, uit duistre holen,
Die van haer jongen door den jaeger wert berooft.
De vlechten vliegen wilt om schouders hals en hooft.
Zy komt op dat gerucht door bosch door braem gevlogen.[1820]
Een helsche razerny ontsteeckt haer brandende oogen.
Zoo valtze plotsling door den drang op 't stervend lijck,[1822]
Bezwijmt om Davids zoon, bemorst zich zelf met slijck,
Verscheurt haer kleeders, borst, cieraden, en gewaeden,
En leght'er stijf en stom. geen rou kan 't hart verzaden.[1825]
Ten leste komtze tot zich zelve, en berst dus uit:
  Mijn zoon Adonias, och koningklijcke spruit,
Hoe zijt gy ingeleit door reuckelooze raeden![1828]
Giet traenen over 't lijck. stroit lijckcypressebladen.
Cypressebosch, legh al uw bladers teffens af.[1830]
Al 't rijck geleide hem naer 't vaderlijcke graf.
Och, waer hy, als een helt, in 't harrenas ontslaepen.
Ter weerelt is voortaen geen vreught voor my geschapen:
Ick wees hem, loos misleit, dien boom tot eene wijck,[1834]
En koom te spade, om uit zijn' mont een wisse blijck
Van mijne onnozelheit te trecken, u te toonen[1835-36]
Dat my geen scepterzucht, geen glans van koningskroonen
Bekoorde, om Salomon te stooten uit den staet,
Van David en van Godt hem toegekeurt. ô smaet,[1839]
Alle eeuwen zullen nu Abizag schuldigh achten.
Helaes, ick vreesde hem t'ontdecken met mijn klaghten,

1811 *uitharden:* uithouden, ten einde toe dragen.
1812 *sprengen:* besprenkelen.
1813 *gehengen:* dulden, verdragen.
1814 *nadruck:* uitwerking; *voort:* vervolgens.
1820 *braem:* doornstruik.
1822 *drang: zich verdringende menigte*.
1825 *legt:* ligt.
1828 *ingeleit:* verstrikt (aangehaald *Ned. Wdb.* VI, 1780); *reuckelooze raeden:* roekeloze raadslieden.
1830 *teffens:* tegelijk.
1834 *wijck:* schuilplaats.
1835-36 *een wisse blijck van mijne onnozelheit:* een stellig bewijs van mijn onschuld.
1839 *Van:* door; *toegekeurt:* toegekend.

En toefde veel te lang. het is te lang gebeit.
'K heb dien misleiden prins te wreet mijn hof ontzeit,
Uit angst en vreeze voor zijn' broeders ongenade.
De slagh is nu gegaen: dit kermen komt te spade.[1845]
Zoo kermtze, en jammert flaeu op 't lichaem in het stof.
Men heft haer op, en brengt het princenlijck in 't hof,
Met eene rosbaer, om te zalven naer de wijze.
't Gedije Gode alleen en uwen stoel ten prijze.

S a l o m o n :
Hou stant. roep Semeï met Sadock hier voor my.

B a n a j a s :
Hy komt gedaghvaert, en het hooft hangt op een zy.

SEMEÏ. SALOMON. SADOCK.

S e m e ï :
Genade, ô koning. och, hy durf het naulijx hoopen,
Die aen den vader zich te schendigh dorst verloopen;
Den vader, balling en versteecken van de kroon,
Door geen uitheemsch gewelt, maer van den eigen zoon,
Noch vloecken, lastren, en een' snooden bloethont schelden,
En, dat noch hooger loopt, hem en zijn trouste helden
Ten berge af steenigen, ten schimp van zijn gedult.[1858]
'K bekenne, ick steeck te diep in onverzoenbre schult,
En bidde u om gena. toen David triomfeerde,
En over 's rijx Jordaen naer Sion wederkeerde,
Verneêrde ick my voor hem, uit rouwe en harteleedt.
Hy zalfde mijne schult, bezworen met een' eedt.[1863]
Wil nu de nazaet streng mijn oude dootschult wreecken,
Zoo ben ick lijveloos: zoo valt'er niet te smeecken.[1865]
Maer gy, die vader in genade geensins wijckt,[1866]
Kunt zedigh slechten al wat u verongelijckt.[1867]
Zoo komtge David en zijn heiligh voorbeelt nader.
Zoo trooste my de zoon, als eertijts zijn heer vader.

S a l o m o n :
Ick weet wat David my belaste wijs en stil.
Gy deelt met Joab diep in vaders jongsten wil:[1870-71]

1845 *gegaen:* gevallen.
1858 *ten schimp van zijn geduld:* om hem in zijn lijdzaamheid nog te bespotten.
1863 *zalfde:* verzachtte, vergaf mijn schuld en bevestigde dat onder ede.
1865 *lijveloos:* ten dode gedoemd (*lijf* = leven).
1866 *vader wijckt:* onderdoet voor vader.
1867 *zedigh slechten:* welwillend, edelmoedig ongedaan maken, vergeven (vgl. *Mnl. Wdb.* VII, 855 op *sedich*); *verongelijckt:* onrecht aandoet.
1870-71 Zie 1 *Kon.* 2, 5-9; *diep:* ten volle.

Noch zal men 's konings eedt niet licht in u onteeren.[1872]
Uw straf genaeckt. laet zien wat ons de tijt wil leeren.[1873]
Let op uw konings woort, en luister naer zijn stem.
Ga heene, bou een huis hier in Jerusalem.
Men zal een waeckende oogh op uwen wandel houden,[1876]
Om 't rijck te veiligen van alle misvertrouden.[1877]
Ten welcken dage gy, verlaetende uwe streeck,[1878]
De voeten verder zet dan onze Cederbeeck,
Zult gy de nieuwe schult en d'oude voort betaelen:[1880]
Dies wacht u 's konings vloeck op uwen hals te haelen.[1881]

S e m e ï :
Gelooft zy Salomon. voorwaer hy oordeelt recht.
'K bezweer die wijze wet, en blijve 's konings knecht.[1883]

S a d o c k :
Het lustme in Salomon den vredevorst t'ontmoeten,[1884]
Die alle erfvyanden, aen 't outer van zijn voeten,
In stof ziet leggen, en zich buigen voor Godts troon.[1886]
'K verwacht in Salomon een' andren Davidszoon.[1887]

E I N D E .

1872 *Noch:* toch; *in u onteeren:* tegenover u niet gestand doen.
1873 *wil:* zal.
1876 *mandel:* levensgedrag.
1877 *veiligen van:* bevestigen tegen; *alle misvertrouden:* allen die men wantrouwt.
1878 *Ten welcken dage gy:* op de zelfde dag dat gij.
1880 *voort:* dadelik.
1881 *Dies:* daarom.
1883 *'K bezweer die wijze wet:* ik zweer dat ik mij aan die rechtvaardige bepaling zal houden.
1884 *t'ontmoeten:* te begroeten.
1886 *leggen:* liggen.
1887 Ik zie in Salomon het prototype van een andere zoon van David, nl. van Christus (vgl. vs. 23 van de *Opdracht*).

Tooneelschilt
of Pleitrede voor het tooneelrecht[aant.]

Van 1661. - Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in 4°, waarvan hiernaast het titelblad is weergegeven (*Unger* no. 635).

In een werk, gedagtekend van Februari 1661, noemt ds. Wittewrongel de dichter van *Lucifer* en *Salmoneus* een ‘onbeschaemden Tertullus’, (Bk. II, blz. 1189); wat dus zeggen wil: een advocaat van kwade zaken als de vijand van de apostel Paulus in *Handelingen*, 24, 1-vlgg.

Nog 't zelfde jaar, alzo weinige maanden later, dient Vondel hem van antwoord met het pleidooi van zijn *Tooneelschilt*.

't Bedoelde werk van de Amsterdamse predikant was getiteld: ‘Oeconomia Christiana ofte Christelicke Huys-Houdinghe. Vervat in twee boecken .... door Petrum Wittewrongel, Bedienaer des Goddelicken Woorts .... t'Amsterdam. Voor de Weduwe van Marten Jansz. Brant, en Abraham van den Burgh, Boeckverkooper by Jan Roon Poorts-Tooren, in de Gereformeerde Catechismus. Anno 1661.’

De beide boeken verschenen tegelijk blijkens de volledige bladwijzende inhoud, opgenomen in 't eerste.

> Het eerste boek begint met een eerbiedig gestelde ‘dedicatie’ aan de stedelike Regering: de vier burgemeesters, van wie voorop wordt genoemd Cornelis van Vlooswyck, een der vier ‘Mecenaten’, aan wie Vondel in 1657 zijn *Tooneelpoezy* wijdde als dankbare hulde voor hun bijwonen van *Salmoneus;* v. Vl. was de vader van de student Nikolaas, aan wie hij in dezelfde ‘Salmoneus’-tijd zo'n fraaie *Tooneelkrans* vereerde (zie dl. 8, blz. 570 en 602); aan dezelfde burgemeester had hij pas nog zijn *David Herstelt* opgedragen.
>
> Het tweede boek eindigt met een hoofdstuk, dat tot opschrift heeft: ‘*Het* XLIV. *Capittel. Dat de Schouwtooneelen ende Schouw-spelen, rechte Scholen der ydelheyt, ende sondige hooghten zijn; van de welcke alle Christelicke Huys-vaders ende Huys-moeders een af-keer ende grouwel moeten hebben; op dat noch sy, noch hare Kinderen, noch yemandt vna hare Huys-ghenooten, sich daer aen en komen te besondigen, noch oyt aenschouwers der selve en syn*.’
>
> Van de 28 bladzijden zijn er 20 vrij algemeen gehouden. Zij dragen de in binnen- en buitenland bekende Calvinistische bezwaren tegen het tooneel voor, de bezwaren, die men bij dr. J. Wille op blz. 117 van zijn belangrijke studie over de Gereformeerden en het toneel in de lustrumbundel *Christendom en Historie* (1931) als volgt vindt samengevat: ‘heidensche oorsprong, en nog heidendom of bijgeloof (Rome) dienend; Gods Woord (en Sabbat) ontheiligend; ziel en lichaam bedervend; spel makend van zonden en goddelijke oordeelen; zedelooze acteurs; (mannen als vrouw verkleed); verkwisting van tijd en geld; altijd door de christenheid, en ook door de beste heidenen, verworpen; door Gods straffen soms kennelijk getroffen.’

De laatste bladzijden van 't slotcapittel doen een scherp persoonlike uitval tegen Vondel, vooral tegen zijn *Lucifer*- en *Salmoneus*-berechten, waaruit Wittewrongel verschillende plaatsen aanhaalt en wraakt. Het strafsermoen vangt aan als volgt: Wij zouden ons hier te korter kunnen afmaken, ‘so niet eenen al te hoogh-dravenden Tertullus, in de verdediginge vande Schouw-burgen, ende Schouw-spelen het so grof gemaeckt en hadde; dat wy met veel meerder reden stomme honden souden zijn [versta: dan Vondel aan het slot van zijn *Salmoneus*-berecht], ende noch de eere ende dienst van dese Kercken, ende des selfs stichtinge, noch de eere onses Godts genoegh doen; soo wy souden stil swygen, ende soo grooten onbeschaemtheyt door de vingeren sien: Want hy kraeckt ende stoft geweldigh, ende en ontsiet hem niet (selfs daer hy sijnen *Salmoneus* aen de Edele grootachtbare Burgermeesteren, ende Regeerders in haren tijt opdraeght) de Leeraren deser Kerke, om dat sy tegens toneel-spelen, ende met namen, tegens dat versierde ende gantsch aenstootelicke Treur-spel van *Lucifer* (daer in soo vele al te curieuse dingen, gantsch stoute ende onheylige, onkuysche, superstitieuse, afgodische, ende valsche dingen begrepen zijn) met de hooghste reden geyvert hebben; voor een deel onwetende menschen, een hoop dringeren, ende domme-krachten; voor een deel dwers-dryvers, ende tooneel-vlegels; jae voor een deel rasende ende dolle menschen, uyt te schelden.’ (Bk. II, blz. 1186).

Tooneelschilt
of Pleitrede voor het tooneelrecht.

CEDO NVLLI.[*]

t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, M. DC. LXI.

TOONEELSCHILT
of
PLEITREDE
voor het tooneelrecht.
CEDO NVLLI.
ELCK ZYN BEURT.
t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, M. DC. LXI.

* Titelblad: 't motto betekent: Ik wijk voor niemand.

Tooneelschilt
of Pleitreede voor het tooneelrecht.

[1] De naemhaftige en rustige Hollander, die van wijsheit en lette-[1]
[2] ren t'zamenhing, eenen stapel uitgeleerde boecken naliet, en wien[2]
[3] endelijck het metaelen pronckbeelt van Rotterdam, zijne geboor-[3]
[4] testadt, toegekeurt wert, zeide, dat men naulijx iet moght uitgeven,
[5] of hoefde het met de schiltwacht van eene voorrede te beschutten.[5]
[6] Het gemeene spreeckwoort zeght: wie by den wegh timmert,[6]
[7] lijdt veel aenstoots. Zoo gaet het oock met den schouburgh, en[7]
[8] tooneel en tooneelspelen, die oordeelooze gezellen te bijster in[8]
[9] het licht staen, om dat hunne tedere harssens niet kunnen begrijpen[9]
[10] de waerdy van eene overoude kunste, ons door zoo veele wijzen
[11] en treffelijcke verstanden aengeprezen. Wy bekennen ront uit
[12] noch niet te konnen begrijpen waerom de kerckuil een schildknaep[12]
[13] van de Wijsheit en Pallas vogel is: want een kerckuil bemint de
[14] duisternis, en haet het licht. Hy zuight den olijfoli uit de gewijde
[15] koorlampen, en vangt by nacht het lichtschuwe ongedierte, als[15]
[16] een lecker wiltbraet; eigenschappen die luttel gemeenschap met[16]
[17] de wijsheit schijnen te hebben: doch zulcke natuurgeheimenissen,
[18] den uitgeleerden Griecken t'Athene, het hoogh altaer der wijs-
[19] heit, grondigh bekent, moghten ons klaer blijcken, hadden wy
[20] van kintsbeen af by den hoogh verlichten Trismegist, en de natuur-[20]
[21] kundige Egyptenaers, zijne wackere scholieren, in Zonnestadt[21]
[22] ter schoole gelegen, en onze onbeslepe zinnen op hun heylighdom,[22]

1 *De naemhaftige en rustige Hollander:* de beroemde en krachtige Hollander, nl. Erasmus. De bedoelde uitspraak is niet te vinden in de bekendste werken (Laus stultitiae, Colloquia, Enchiridion militis christiani) van deze auteur.
2 *uitgeleerde:* door en door geleerde (vgl. r. 18): *uitgeleerden Griecken*.
3 *endelijck:* nl. in 1622 (zie deel 2, blz. 418); *pronckbeelt:* standbeeld; *toegekeurt:* toebedeeld, met de bijgedachte: waardig geacht.
5 *of hoefde:* of men zag zich genoodzaakt.
6 *gemeene:* algemeen bekende.
7 *lijdt veel aenstoots:* staat bloot aan veel kritiek.
8 *te bijster:* in hoge mate.
9 *tedere:* zwakke.
12 *kerckuil:* de uil van Pallas Athene wordt, met zinspeling op de kerkelike bestrijders, aldus genoemd.
15 *het lichtschuwe ongedierte:* de vleermuizen.
16 *wiltbraet:* eigenlik gebraden vlees; hier: jachtbuit.
20 *Trismegist:* Hermes Trismegistus (zie deel 5, blz. 563); *natuurkundige:* de natuur doorgrondende.
21 *Zonnestadt:* Heliopolis.
22 *onbeslepe:* onbeschaafde, onontwikkelde.

[23] het uitgesneden beeldewerck, op grafnaelden ter eeuwige gedach-[23]
[24] tenisse uitgehouwen, gescherpt. Ondertusschen willen wy ons lie-
[25] ver over dit zinnebeelt verwonderen, dan, met gevaer van den[25]
[26] hals te breecken, steil opklauteren naer een geheimteken, met[26]
[27] ons onverstant noch niet te bereicken. Tegenwoordigh was het[27]
[28] voorneemen voor het wettige tooneelrecht noch een weinigh ten
[29] overvloet te pleiten, hoewel het voorheene al met genoeghzaeme[29]
[30] reden en bewijs verdaedigt is: verzoeckende dat de toehoorders,[30]
[31] die het gigagen en d'aenklaghten der tooneelschenderen aenhoor-[31]
[32] den, zich gewaerdigen oneenzijdigh hun oordeel een luttel op te[32]
[33] schorten, om de heerlijcke spreuck *Hoor Party*, eertijts met goude[33]
[34] letteren, boven den ingangk van het oude stadthuis, geschreven,
[35] met der daet te voltrecken, en niet zonder grondige kennis van
[36] zaecken te neemen, een ontijdigh vonnis, ten laste van schou-[36-37]
[37] burghoofden en tooneelieren, te vellen. Wy willen dan, op deze hoop[37-38]
[38] getroost, voortvaeren, en terstont van de bepaelinge des tooneels
[39] aenheffen.[39]

[40] Het tooneel is een verheven plat, toegestelt naer den eisch der[40]
[41] rolle van de personaedjen, die elck volgens heuren staet ingekleet,[41]
[42] en gelijck vermomt, door stemmen en gebaer uitbeelden eene[42]
[43] historie, of waerschijnende verzieringe, of klucht, waerdigh tot[43]
[44] stichtigh vermaeck, in het openbaer, gehoort en gezien te wor-[44]
[45] den. Uit deze eenvouwige bepaelinge kan de verstandige oordee-[45]
[46] len of tooneelkunst zoo strafwaerdigh zy, als vernuftelozen, onder

23 *beeldewerck:* de hiëroglyfen; *grafnaelden:* obelisken (zie deel 5, blz. 562).
25 *dit zinnebeelt:* nl. de uil.
26 *steil opklauteren:* nl. om te trachten het te ontraadselen; *geheimteken:* geheimzinnig symbool.
27 *Tegenwoordigh:* nu, bij deze gelegenheid.
29 *voorheene:* reeds in de voorrede van zijn *Pascha*, en sedert in andere *Berechten*.
30 *verdaedigt:* oude vorm naast verdedigd.
31 *gigagen:* klanknabootsend woord voor het balken van de ezel (vgl. *Roskam*, vs. 137); *tooneelschenderen:* tegenstanders die schimpen op het toneel.
32 *zich gewaerdigen:* gelieven (*Ned. Wdb.* IV, 1999); *oneenzijdigh:* zonder nog partij te kiezen.
33 *Hoor Party:* luister ook naar de tegenpartij (*Audi et alteram partem*). Deze spreuk stond op het oude, in 1648 gesloopte, stadhuis te Amsterdam (*Amsterdam in de 17de eeuw*, 's-Gravenhage 1901-1904, blz. 48), maar ook elders, b.v. te Gouda.
36-37 *schouburghhoofden:* de regenten van de schouwburg; *tooneelieren:* toneelspelers; vgl. verderop: *tooneelist* en *kamerspeler*.
37-38 *op deze hoop getroost:* bouwende op deze verwachting; *bepaelinge:* definitie.
39 *aenheffen van:* een begin maken met.
40 *verheven plat:* hoge stellage; *toegestelt:* ingericht.
41 *staet:* stand, positie; *ingekleet:* gekostumeerd.
42 *gelijck:* als het ware.
43 *verzieringe:* fictie.
44 *stichtigh:* vormend, veredelend.
45 *eenvouwige:* eenvoudige, duidelike.

[47] schijn van hun bezwaert geweten t'ontlasten, haer uitroocken.[47]
[48] Deze bepaelinge heeft mede eenige gemeinschap met den stoel des[48]
[49] redenaers, die in hooge schoolen zijne wijsheit en geleertheit
[50] den schoolieren en braven vernuften, oock door heilige en wee-[50]
[51] reltsche historien, naer het ongestadigh beloop der weerelt, ont-
[52] vout. Zy deelt mede in de tafereelen der historischilderkunste, be-[52]

47 *uitroocken:* waarschijnlik ontleend aan het opjagen van wild uit hun holen, door middel van rook, dus: met laster trachten te vernietigen.
48 *heeft eenige gemeinschap:* vertoont enige verwantschap; *stoel:* katheder.
50 *braven:* voortreffelike.
52 *deelt mede in:* staat ook in verband met.

staende uit welgeschickte vertooningen, die, op haeren rechten[53-54]
dagh bespiegelt, naer d'afgemaelde stof, stichten of ontstichten:
en de historischilderkunst verdiende by d'ouden den naem van
stomme poëzye, gelijck de poëzy den titel van spreeckende schil-[56-57]
derye bereickte, dat eigentlijcker op tooneelpoëzy slaet, die haere
spreeckende personadien regelrecht, terwijl een redenaer perso-[58]
neerende, die niet regelrecht invoert. Het onderscheit, tusschen
redenaer en tooneelier, bestaet oock ten deele hierin, dat de rede-
naer doorgaens alleen spreeckt, en, naer den stijl der rederijck-[61]
kunste, by wijlen personeert, en uit den naeme van eenen anderen
spreeckt; het zy uit den mont van Godt, of eenen engel, of koningk,
of amptenaer, of vryen staet, of andersins, gepast op de leest der[64]
stoffe, om het hart des toehoorders te roeren, en lieflijck, buiten
zijn weten, tot des spreeckers ooghmerck aen te leiden. Het[66]
ooghmerck der treurspelen is, zoo wy voorheene zeiden, den ver-
wilderden aert in te toomen, en zeden in te scherpen, gelijck de
grijze en wijze Pythagoras dit oock door de muzijck beooghde.[69]
Het blyspel verlicht zwaermoedige geesten, en geneest de harte-
wonden der staetheeren en amptenaeren, door geduurige bekom-[71]
meringen en beslommeringen, tot heil der gemeente, afgeslaeft.[72]
Is nu het ooghmerck des redenaers, en der schilderkunste goet;
hoe kan het zuivere wit der tooneelkunste zwart en quaet zijn?[74]
nimmermeer kan eene zaeck, uit haere natuure goetaerdigh, quaet[75]
genoemt worden, ten zy een uitgedrukt verbodt van Gode, of Godts[76]
stedehouderen, over het heilige en weereltsche, en verstandige
ouderen, die pit achter d'ooren hebben, tusschen beide inkome:[78]
dan kan zelf de schoone paradijsappel, uit zijne natuure goet en[79]
goet blijvende, en alleen ten opzichte van het verbodt quaet,

53-54 *welgeschickte:* goed gecomponeerde; *op haeren rechten dagh bespiegelt:* onder de juiste belichting beschouwd.
56-57 *den titel bereickte:* aanspraak kreeg op de naam van; *dat eigentlycker:* wat met meer recht.
58 *personeerende:* een andere persoon als sprekend invoerende (*Ned. Wdb.* XII, 1313); vgl. *personeert* in r. 62.
61 *doorgaens:* voortdurend.
64 *gepast op de leest der stoffe:* in overeenstemming gebracht met de aard van de stof.
66 *aen te leiden:* te brengen, over te halen; *in te scherpen:* in te prenten.
69 *Pythagoras:* Grieks wijsgeer uit de 6de eeuw v. Chr. Hij trad op als profeet die de verborgen krachten der natuur kende en macht bezat over de zielen der mensen. Door rhythme, liederen en formules trachtte hij geestelike en lichamelike ziekten te genezen, zie Porphyrius, Vita Pythagorae, § 30.
71 *staetheeren:* regeerders; *amptenaeren:* waardigheidbeklederes.
72 *afgeslaeft:* door inspanning dodelik vermoeid.
74 *wit:* doel; woordspeling met het volgende *zwart*.
75 *goetaerdigh:* in wezen goed.
76 *uitgedrukt:* uitdrukkelik.
78 *ouderen:* meer ervarenen; *die pit achter d'ooren hebben:* die schrander zijn; *tusschen beide inkome:* in andere zin beslisse.
79 *zelf:* zelfs.

[81] ziel en lichaem vergiftigen, en eenen endeloozen staert van be-[81-82]
[82] derf naer zich sleepen. Most men altijt, om der dingen misbruick,
[83] het recht gebruick verworpen; wat zou 'er ter weerelt onomge-[83]
[84] wroet en in zijn geheel blijven? Dat waer, gelijck Plutarchus in een[84-86]

81-82 *bederf:* verderf, ramp; *naer:* na.
83 *verworpen:* verwerpen.
84-86 Dit citaat is bij Plutarchus niet te vinden, mogelik citeerde Vondel oit het hoofd.

[85] voorbeelt bybrengt, alle wijnstocken, om het misbruick des wijns,
[86] met wortel met al uitroien: en wy hooren het onfaelbaere orakel[86]
[87] der wijsheit bevestigen, dat de wijn Godt en mensch verheught.
[88] De schouburghhoofden kunnen dan met geene reden vatten, dat[88-vlgg.]
[89] men het tooneel zoo schendigh over de hekel behoorde te haelen,[89]
[90] en betuigen dat de schouburgh t'onrecht van afgoderye, en hoere-[90]
[91] rye, hun in der waerheit onbekent, eerloos en schaemteloos ge-
[92] schantvleckt wort. Zy zien met lust dat kerckglazen, orgeldeuren,
[93] en het nieuwe Kapitool, een achtste wonderwerck, met uitgehouwe[93]
[94] beelden, en heilige en weereltsche schilderyen praelen, en rekenen
[95] het den kunstigen predickstoel geensins tot afgoderije, dat de werc-[95]
[96] ken van bermhertigheit den leergierigen door uitgesneden beelde-
[97] werck aengeprezen worden: want beelden, gelijck men van outs
[98] zeght, zijn der leken boecken. Slaet den bybel op, van het boeck
[99] der scheppinge tot Sint Jans openbaringe toe; gy ziet 'er doorgaens[99]
[100] hoe Godt, voor en onder en na de wet, den aertsvaderen, koningen,[100]
[101] profeeten, en kruisgezanten, op velerhande wijze in droomen en[101]
[102] gezichten, als door levendige vertooningen, verscheen, en hun[102]
[103] zijne genade, liefde en gerechtigheit, en majesteit en heerlijckheit
[104] en wil openbaerde. Noah, d'eerste wijngaertplanter, zagh den eer-[104]
[105] sten regenboogh aen de lucht geschildert, hem verzekerende, dat
[106] Godt het menschdom niet meer door het element des waters zoude
[107] verdelgen. Aertsvader Jacob zagh te Bethel in den droom eene[107]
[108] ladder, die van d'aerde aen den hemel reickte, daer Godt boven
[109] op stont, en engelen op en afklommen. Josefs droomen van koren-[109]
[110] schooven, zonne, en mane, en elf starren, die hem aenbaden,

86 *het onfaelbaere orakel:* de bijbel, nl. in Psalm CIV, 15.

88-vlgg. Gematigd protest tegen aantijgingen van ds. W. als de volgende: 1° Schouwtooneelen zijn ‘Schoolen des Satans’ (II, 1168); 2° over het repertoire van de Amsterdamse Schouwburg: ‘Ende soo wy eens ghenootsaeckt souden werden, om den dreck van die bladeren om te roeren; de welcke sulcke bly, ende treur-spelen in sich begrijpen, die de ghemeene [= gewone] stoffe van ons Schouw-burgh zijn; de selve soude soo grouwelicken stanck van haer geven, dat wy ons versekeren (in wat achtinge die ook by de kinderen deses Werelts mogen zijn) dat alle vroome herten daer van souden walgen’ (II, 1175); 3° ‘sulcke plaetsen’, waar ook het kwade ten toonele wordt uitgebeeld, zijn ‘veel erger ende slimmer, als de openbare Boordeelen’ (II, 1178); *met geene reden:* op geen redelike grond.

89 *schendigh:* schandelik.

90 *betuigen:* bewijzen onweerlegbaar (*Ned. Wdb.* II, 2258); *van:* door.

93 *het nieuwe Kapitool:* het Stadhuis.

95 *den kunstigen predickstoel:* de kunstig met beeldwerk versierde kansel, uit de Protestantse kerken niet geweerd.

99 *doorgaens:* voortdurend.

100 *de wet:* ‘oude wet’, het tijdperk van de Joodse leer en godsdienst (*Mnl. Wdb.* IX, 2365).

101 *kruisgezanten:* apostelen (*Ned. Wdb.* IV, 2167).

102 *levendige vertooningen:* openbaringen in persoon.

104 *Noah:* zie *Gen.* 9, 8-20.

107 *Jacob:* zie *Gen.* 28, 10-13.

109 *Josef:* zie *Gen.* 37, 7-9; 40, 8-22; 41, 15-30.

[111] spelden zijne toekomende verheffinge; de droomen des schenckers
[112] en korenmeesters, in den kercker, de verheffinge van den eenen,
[113] en het bederf van den anderen; Faroos droomen van vette en[113]
[114] magere koeien, en volle en doove koorenaeren de vruchtbaere
[115] en onvruchtbaere tijden. Moses hoorde Godts of des aertsengels[115]
[116] stem uit het doornebosch, dat in brant scheen te staen. Godt ver-

113 *bederf:* verderf.
115 *Moses:* zie *Exodus* 3, 1-4.

[117] scheen Salomon 's nachts in den droom, na het brantofferen te[117]
[118] Gabaon. Ezechiël zagh, onder veele andere vertooningen, Godts[118]
[119] heerlijckheit en majesteit, van geen schilders penseel, noch dich-
[120] ters vernuft t'achterhaelen. Nebukadnezers droom van het ge-[120]
[121] weldige beelt, met een gouden hooft, zilvere borst, koperen buick,
[122] en yzere en leeme voeten, was, naer Daniels uitlegginge, eene
[123] vertooninge van vier hooftheerschappyen der weerelt. De ver-
[124] tooninge op den bergh Thabor, daer Christus hooft en aenschijn[124]
[125] [korts hier na op den dootshooftbergh, met de doornekroone ge-[125]
[126] kroont] gelijck de zon straelde, en Moses en Elyas met hem in ge-
[127] spreck verscheenen, ontvoude het voorspel van de glori, waerin
[128] de gekruiste boven alle hemelen zoude verheerlijckt worden.
[129] Godts onfaelbaer stedehouder, wien d'almaghtige de sleutels[129]
[130] des hemels toebetroude, zagh de vertooninge van een vat, vol die-
[131] ren en vogelen, uit den ontsloten hemel nederdaelen, gelijck eenen
[132] grooten lijnen doeck, aen vier hoecken gebonden: en de Heilige[132]
[133] Geest schuift, voor den Euangelist Sint Jan, de gordijnen van
[134] zoo veele vertooningen open, vol geheimenissen en gebloemde[134-35]
[135] wijsheit, te zijner tijt te kennen, ondertusschen by wijlen jam-
[136] merlijck van neuswijzen misduit en verdraeit. Maer wy behoor-[136]
[137] den den gelovigen helt Samson, op den triomfwagen der Heiligen[137]
[138] omgevoert, niet voorby te gaen, die, naer de getuighenis der[138]
[139] Godtgeleerden, in Dagons kerck speelde, en al danssende en zin-
[140] gende en springende Gode zijnen geest opofferde. Al de weerelt[140]
[141] gewaeght van de geschicktheit, en bequaemheit der Societeit, in[141-vlgg.]
[142] het manieren regelen en zedevormen der leergierige jongkheit,[142]
[143] het welk zy mede uitwerckt door Godtvruchtige en stichtelijcke
[144] tooneelspelen, en tooneeldanssen, wijt afgescheiden van licht-[144]

117 *Salomon:* zie 2 *Kron.* 17, 12.
118 *Ezechiël*: beschreven in De profeet Ezechiël (Vulgaat), hst. I.
120 *'t achterhaelen van:* te benaderen door; *Nebukadnezer:* zie Daniël 2, 26-45.
124 *op den bergh Thabor:* zie *Matth.* 17, 1-3.
125 *dootshooftbergh:* Golgotha.
129 *onfaelbaer:* onfeilbaar. Zie *Handel. der Apostelen* 10, 11-12.
132 *lijnen:* linnen.
134-35 *gebloemde wijsheit:* (als onder bloemen) verborgen wijsheid.
136 *van neuswijzen misduit:* door eigenwijzen verkeerd uitgelegd.
137 *Samson:* zie dit deel, blz. 173 en dl. 1, blz. 350.
138 *omgevoert:* rondgevoerd.
140 *zijnen geest opofferde:* zich ten dode wijdde.
141-vlgg. Laconiesse terugslag op een hatelik gezegde van ds. W.: ‘Dat eenige Paepsche Meesters (die sulcks in de Scholen der Jesuyten, maer gheleert hebben) soo veel wercks daer van [van 't schooldrama, gelijk dr. v.d. Ende dat bij de S.J. geleerd had!] maecken, ende soo veel op de goede vruchten van dien, konnen stoffen; is meer eenen ydelen waen ...’ (II. 1191); *geschicktheit:* aanleg; *Societeit:* de Societas Jesu, de orde der Jezuïeten.
142 *manieren:* intomen, (*Ned. Wdb.* IX, 204); *regelen:* besturen.
144 *wijt afgescheiden van:* ver verwijderd van, niets gemeen hebbend met.

[145] vaerdigheit, en bederf van goede zeden, by haer ten hooghste[145]
[146] gehaet. De Spartaensche maeghden plaghten, in Lykurgus ge-
[147] strenge en gemanierde eeuwe, den harnasdans te danssen, hoe-[147]

145 *by:* door.
147 *gemanierde:* door tucht bedwongen; Griekse krijgsdans, ook zonder wapenen tot oefening voor de strijd, en in den vervaltijd zelfs door vrouwen beoefend.

[148] danigh Julius Scaliger, voor Keizer Maximiliaen, door last van[148]
[149] Bonifacius, 's Keizers oom, niet zonder groote verwonderinge[149]
[150] van geheel Duitslant, vertoonde. De hooghgeleerde Vossius, zoo[150]
[151] diep in letteren gedoopt en gedompelt, en wien schijngeletterden[151]
[152] geen hantwater mogen geven, zeide dat'er dryderhande muzijck[152]
[153] was, montmuzijck, hantmuzijck, en voetmuzijck. By montmu-[153]
[154] zijck verstont hy maetgezangk, by hantmuzijck vingerspel, op
[155] tamboeren, cymbaelen, fluiten, en snaeren, ons van den koningk-[155-56]
[156] lijcken profeet aengeprezen, en by voetmuzijck het geregelt dans-
[157] sen. Of men nu op eenen vloer, of op een tooneel dansse, dat gelt
[158] evenveel, behoudens dat de dans geene lichtvaerdigheit of onge-[158]
[159] maniertheit, met reden strafwaerwgh. naer zich sleept. De Heer
[160] van Bartas in Vranckrijck, zoo befaemt om zijne heerlijcke ge-[160]
[161] dichten, waer op Goulart, leeraer te Geneve, zulcke geleerde aen-[161]
[162] tekeningen stelde, voert, op de bruiloft van Salomon en Faroos
[163] dochter, Saturnus, Jupiter, Mars, Merkuur, en Venus ten reie,
[164] en zon en maen, die bruidegom en bruit, Christus en zijne kerck,
[165] afbeeldende, de Spaensche pavane danssen, en, elckandere onder-[165]
[166] ling kussende en belonckende, het getrippel der voeten, op hun
[167] engelsch gezangk, en luit en violons, passen. Verbeuren nu zulcke[167]
[168] groote kerckmeesters niet, die heiligh en onheiligh onder een mengende,[168]
[169] en Godts bruit, de kerck, by der hant neemende, met
[170] haer de Spaensche pavane danssen: en durf men zoo terstont[170]

148 *hoedanigh Julius Scaliger... vertoonde:* gelijk J.S. die (opnieuw) vertoonde. Julius Scaliger (1484-1558) gold op wetenschappelik en letterkundig gebied als een der grootste geesten van zijn tijd. Hij werd op zijn twaalfde jaar page aan het hof van Keizer Maximiliaan en onderscheidde zich daar in de krijgsdienst.
149 *niet zonder groote verwonderinge:* tot de grootste bewondering.
150 *Vossius:* Gerardus Johannes Vossius had juist in 1660 bij J. Blaeu zijn boek *De quatuor artibus popularibus* uitgegeven. In het traktaat *De Musice* (boek I) vondt men de bedoelde uitspraak in § 32-36.
151 *diep in letteren gedoopt en gedompelt:* die zich een zo grote geleerheid eigen gemaakt had.
152 *geen hantwater mogen geven:* niet te vergelijken zijn met (*Ned. Wdb.V*, 2028).
153 *By:* onder.
155-56 *tamboeren:* trommels; *cymbaelen:* bekkens; *van den koningklijcken profeet aengeprezen:* door David aanbevolen; (zie *Harpzangen*, dl. 8, blz. 567); *geregelt:* volgens vaste regels, maat.
158 *behoudens dat:* uitgezonderd het geval dat.
160 *Bartas:* de Protestantse Franse dichter Du Bartas, door Vondel in zijn eerste periode bewonderd en nagevolgd. Zie voor deze plaats: *De Heerlijckheid van Salomon* in deel 2, blz. 274-82.
161 *Goulart:* Simon Goulart (1543-1628), de voornaamste commentator van Du Bartas, gaf in 1582 te Parijs uit *'Commentaires et annotations sur La Semaine de la Création du Monde de G. de Saluste, sieur du Bartas.'*; *leeraer:* predikant.
165 *pavane:* oorpsronkelik een statige Italiaanse dans (uit Padua afkomstig), later zeer geliefd in Spanje.
167 *engelsch:* als van engelen, hemelsch; *passen op:* regelen naar; *Verbeuren:* zijn schuldig.
168 *kerckmeesters:* mannen van gezag in de kerk.
170 *durf:* durft.

[171] den tooneelisten den danssenden droes op het lijf schenden, en[171]
[172] hen, als padden en kickvorschen, in den helschen zwavelpoel
[173] slingeren? zeker zulcke printtekenaers stellen zich zelfs ten toon,[173]
[174] en hoefden noch eerst het boexke van goede manieren te leeren,[174]
[175] eer zy anderen onderwijzen. Hun hooft is te plomp en onbeslepen,[175]

171 *droes:* duivel; *schenden:* jagen.
173 *printtekenaers:* tekenaars van spotprenten, caricaturisten.
174 *het boexke van goede manieren:* boeken met dergelijke titels werden als schoolboeken gebruikt; zie Dr. P.A. de Planque: *Valcooch's Regel der Duytsche Schoolmeesters* (Groningen, 1926), blz. 158-vlg..
175 *onbeslepen:* onbeschaafd, dom.

[176] om schuim van gout, en onkruit van tarwe te onderscheiden.
[177] Indien men nu hier aen hechte de bewijsredenen, tot voorstant[177]
[178] der tooneelpoëzye, by verscheide treurspelen voorheene gevoeght,
[179] zoo zal een opmerckende oordeel den lossen grontslagh onzer[179]
[180] wederpartye vatten, en de reden en billijckheit gaerne plaets gun-
[181] nen, schoon eene onbeschaemde tronie haere verwe niet eens[181-82]
[182] verschiet, en de kaep der logentaele en lasteringe al stout voorby
[183] gezeilt is. Maer waerom bepleiten wy het behantyeste en gewet-[183]
[184] tigde tooneelrecht, naerdien domme onwetenheit geene ooren
[185] heeft om te hooren. Het schijnt een behantvest aenklaeger magh
[186] teffens rijp en groen, en al wat hem lust, straffeloos uitbraecken op[186]
[187] d'oefeninge eener vrye kunste, by weledele burgermeesters en wet-[187]
[188] houders, nu al over zoo veele jaeren ingewillight. Eenen geme-[188-89]
[189] lijcken aert, zwanger om te bedillen wat juist zijne smaeckeloze
[190] tonge niet smaeckt, ontbreeckt het nimmermeer aen lasterstof,
[191] en ongerust, uit zijnen donkeren pruilhoeck, met donkere en
[192] norsse winckbraeuwen grimmende, rekent den vrolijcken hemel-
[193] dans der Goden zelf bedorven, zoo Venus gekurckte pantoffel[193]
[194] eens kraeckt. De heilige Kruisgezant Thaddeus tekende al vroegh[194]
[195] sommige pylaerbijters en domme dwaelgeesten, *lasterende het*[195]
[196] *geenze niet verstonden*. De hemelsche Waerheit, in den vleesche[196]
[197] verscheenen, wert doorgaens van schijnheilige Farizeeuen en schrift-[197]
[198] geleerden belaeght en geplaeght. Zy taisterdeze oock doorgaens[198]
[199] met den titel van tooneelspeelders, door het Griexe woort □*πο-*
[200] *κριτ*□ eigentlijck uitgedruckt, doch met den naem van geveinsde[200]
[201] in den Leitschen bybel oneigentlijck vertaelt: want hoewel men,[201]
[202] niet sonder reden, zeght dat al de weerelt eene tooneelrol speelt,

177 *voorstant:* verdediging.
179 *opmerckende:* nauwlettend.
181-82 *tronie:* gezicht (hier reeds geringschattend); *haere verwe verschiet:* verbleekt; *stout:* brutaal.
183 *behantveste:* door privileges bevestigde.
186 *teffens:* tegelijk.
187 *oefeninge:* beoefening; *by:* door; *wethouders:* stadsbestuurders.
188-89 *over zoo veele jaeren:* veel jaren geleden; *gemelijcken aert:* knorrig karakter; *zwanger om te bedillen:* steeds geneigd tot kritiseren.
193 *zoo Venus gekurckte pantoffel* (= cothurn) *eens kraeckt:* Vondel denkt hier aan 't prentje van Momus en Venus in den *Gulden Winckel* (zie dl. I, blz. 302 en 303) dat dezelfde tekst van Judas heeft als rr. 195-6; zie de volgende noot.
194 *Kruisgezant:* apostel; *Thaddeus:* Judas Thaddeüs, schrijver van de nieuw-testamentiese brief '*De brief van Judas*'; Vondel haalt daaruit aan vs. 10, dat luidt in de Vulgata: 'Hi autem, quaecumque quidem ignorant, blasphemant'; in de Staten-vertaling: 'Maar deze, 'tgeen zij niet weten, dat lasteren zij'.
195 *pylaerbijters:* schijnheiligen.
196 *De hemelsche Waerheit:* Christus.
197 *doorgaens van:* steeds door.
198 *taisterdeze:* brandmerkte ze(?). De oorspr. betekenis van teisteren is: rukken, schudden, ruw bearbeiden.
200 *eigentlijck:* letterlik.
201 *den Leitschen bybel:* de Statenbijbel, te Leiden gedrukt.

[203] nochtans paste het schijnheiligh kamerspel der schriftgeleerden[203]
[204] eigentlijck op de leest van quade geveinstheit en mommerye, die,
[205] om in schaduwe te schuilen, een momaenzicht en andere perso-[205-206]
[206] nadie aentrecken: want wie zijnen schijn gelijck is, kan by geenen

203 *kamerspel:* toneelspel (oorspr. rederijkersspel), vgl. in r. 207 *kamerspeeler; paste op de leest van:* kwam overeen met.

205-206 *momaenzicht:* mombakkes, masker; *andere personadie aentrecken:* zich in een andere rol verkleden; *zijnen schijn gelijck is:* inderdaad is zoals hu zich voordoet.

[207] kamerspeeler geleken worden. De waerheit noemde de schijn-[207-208]
[208] deughden muggenzifters, kameelverslinders, en splinterkijckers,
[209] die menscheneer hooger dan Godts eer schatten, onder schijn
[210] van ootmoedighheit, hoogh in hun wapen, zich zelfs boven aen[210]
[211] zetten, en op merckten, in lange kleederen aenstappende, zich[211-213]
[212] kittelden, wanneerze Rabbi gegroet werden. Zy gelijcktze by ge-
[213] witte graven, uitwendigh schoon en heerlijck opgepronckt, in-
[214] wendigh vol stanck en verrotte beenders en beckeneelen. Zom-
[215] mige tooneelisten, hun eigen vlecken kennende, waerdeeren zich[215]
[216] niet boven de waerdy, en hierom deelenze niet zoo diep in schijn-[216]
[217] heiligheit, als voorheene eenige stookebranden en blaesbalgen.[217]
[218] De waerheit zelf bevestight dat openbaere zondaers by wylen de
[219] boetvaerdigheit en den hemel nader zijn dan schijndeughden,
[220] daer de hartekenner van walght. Een Farizeeusche Lynceus waen-[220]
[221] de, met den verrekijcker van zijne benevelde oogen, door het dack
[222] des schouwburghs heene te zien, en daer een hoerenouter t'ont-
[223] decken: maer het miste den opsnijder, en de schouburgh, *Co*-[223-24]
[224] *moedia Vetus* opslaende, las 'er, dat de kerck een dicht dack is,
[225] daer eertijts de duivel onder gescholen hadde, gelijck meester[225-26]
[226] Peter, de groote kercktooneelier in groot Britanje, noch onlangs
[227] getuighde: want het zijn terstont alle geene engelen, die veren-
[228] gelde menschen schijnen, naerdien de geest der duisternisse zich
[229] in eenen engel des lichts kan vermommen. Is het nu waerachtigh,[229]
[230] dat Lacedemoniers de tooneeliers, zich kantende tegens de wijze[230-vlgg.]

207-208 *De waerheit:* Christus (vgl. r. 196); *schijndeughden:* de deugdzamen in schijn, de huichelaars (*Ned. Wdb.* XIV, 619); vgl. voor de volgende regels *Matth.* 23, 24; 7, 3; 23, 5-7 en 23, 27.

210 *hoogh in hun wapen:* trots; *zelfs:* zeit.

211-213 *zich kittelden:* zich gevleid voelden; *gewitte:* gepleisterde.

215 *vlecken:* zonden.

216 *boven de waerdy:* boven hun werkelike waarde.

217 *stoockebranden:* twistzoekers, onruststokers; *blaesbalgen:* die het twistvuur aanblazen.

220 *Lynceus:* Griekse held, beroemd wegens zijn scherp gezicht. Natuurlik doelt Vondel hier op de aanval van Ds. Wittewrongel.

223-24 *opsnijder:* snoever; *Comoedia Vetus* of Het Bootmans praetgen is de titel van een heftig anti-Katholiek pamflet, met de aanhef: ‘Hoe den ghekapten Droes, al waer hy Godes Tolck, Sich leghert in de Kerck.’

225-26 *meester Peter, de groote kercktooneelier:* zie over deze merkwaardige Puriteinse predikant Hugh Peter, die na een avontuurlik leven in 1660 aan de galg stierf, een uitvoerig artikel van Fr. A. Pompen O.F.M. in de *Vondelkroniek* van Jan. 1936. Op grond van geruchten in de pamflettenlitteratuur hield Vondel hem voor een potsenmaker op de preekstoel, van wie bovendien - ten onrechte - verteld werd dat hij vroeger aan het toneel verbonden was geweest. Vondel heeft de predikanten met hun zonderlinge geestverwant willen plagen. Zijn ‘getuigenis’, waarop Vondel doelt, heeft Fr. Pompen in de pamfletten niet aangetroffen.

229 *waerachtigh:* overeenkomstig de waarheid.

230-vlgg. Dit is een ondeugende terugslag op Wittewrongel: ‘De Lacedemoniers sullen sulcke Christenen beschamen; die om geen andere redenen, de Schouw-spelen uyt haer gebiedt, ghebannen hebben; als om dat sy niet en willen lyden, dat hare wetten beschimpt, of tegen-gesproocken werden’ (II, 1176).

[231] wet van den wijzen wetgever Lykurgus, uitbanden; hun geschiede[231-33]
[232] recht: gelijck oock oproerkraeiers, met toghtschuit en wagen uit-
[233] gevoert, niet verongelijckt werden. De goddelijcke Plato getuight
[234] dit van de dichteren, die toch nimmermeer eenen aenhang maecken,

231-33 *hun geschiede recht:* zij kregen hun verdiende loon; *oproerkraiers:* zinspeling op het gebeurde met Ds. Smout: zie deel 3, blz. 336; *uitgevoert:* weggevoerd, verbannen; *niet verongelijckt werden:* geen onrecht gedaan werd.

[235] en waer onder oock de tooneeldichters wel mogen gerekent wor-
[236] den: *Poëtae nunquam turbârunt rempublicam, sed oratores non semel*.[236]
[237] Dat is: *Noit holpen poëten eenen vryen staet op hollen, doch redenaers*[237]
[238] *klaerden dit meer dan eens*. Maer het wort tijt dat wy sluiten,[238]
[239] en een kostelijck borstjuweel aen de keten van deze pleitrede[239]
[240] hangen.

[241] De schouburghhoofden vonden onlangs by geval eenige letters,[241]
[242] in het perck van de halve mane des schouburghs, gestroit, en,[242]
[243] gelijck hemelval, uit de lucht, door het dack gevallen. Zy met
[244] YVER de t'zamengevoeghde letters by lettergrepen duidelijck spellen-[244]
[245] de, spelden'er deze twee wonderspreucken uit: SCHRYFSPEELEN,[245-vlgg.]
[246] MAER SPEEL NIET: LUCIFER GAET TEN TOONEELREIE.
[247] Hier over stondenze alle gelijck voor het hooft geslagen, en hadden[247]
[248] noit gedroomt dat hun een orakel, zo onverwacht en vervaerlijck,
[249] zoude voor de scheenen springen. Indien nu d'Amfiktyonische[249]
[250] raet der vrye Nederlanden hierop besloot deze wonderspreucken,
[251] op het poortael of voorhooft van Apolloos Nederduitsche kercke,[251]
[252] uit te houwen; het moght nabedencken geven of men tooneelspel
[253] en tooneeldans, door een algemeen raetsbesluit, over al zoude op-
[254] schorten, en den schouburgh met een diamanten grendelslot, by
[255] Vulkaen, der goden wapensmit, gesmeet, eeuwigh toesluiten, en
[256] bezegelen: doch echter betroudenze dat doorluchtige en hoogh-
[257] wijze staetheeren verder zagen, en, onder andere loflijcke kunsten,
[258] de tooneelkunst van Klio en Thalye, zoo veele eeuwen achtereen
[259] en tot noch toe, in alle keizerdommen, koningkrijcken, vorsten-
[260] dommen en vrye staeten, ten hove gewelkomt, zouden hanthaven,
[261] zoo lang die, ter eere van onze wijtbefaemde koopstadt, de pylaer
[262] der goude vryheit, tot eerlijcke stichtinge van inheemschen en uit-
[263] heemschen, gebruickt en niet misbruickt, en met hantgeklap van
[264] brave heeren, helden, en jongelingen, en schoone jofferen toege-
[265] juicht wort.

236 Bij Plato niet te vinden, mogelik door Vondel uit het hoofd geciteerd.
237 *holpen op hollen:* brachten in beroering; *redenaers:* in dit verband worden de predikanten bedoeld.
238 *klaerden:* speelden dit klaar.
239 *kostelyck borstjuweel:* kostbare hanger.
241 *bygeval:* toevallig.
242 *het perck van de halve mane:* het parterre.
244 *Yver* was de zinspreuk van de Nederduitsche Academie.
245-vlgg. Spottende reactie op de Calvinistiese waardering van toneelpoëzie: wel schrijven en lezen, maar niet spelen en zien! ‘van het schryven tot het spelen te besluyten, dat gevolgh en deught niet.’ (Wittewrongel II, 1190).
247 *gelijck voor het hooft geslagen:* als het ware verbijsterd.
249 *voor de scheenen springen:* zich tegen hen keren; *d'Amfiktyonische raet:* de Amphiktyonen waren de om een heiligdom wonenden, verenigd tot een bondgenootschap, dat ook politieke betekenis kreeg.
251 *voorhooft:* front; *Apolloos Nederduitsche kercke:* de Amsterdamse Schouwburg.

UIT.

[Gedichten]

Lyckklaght over Den hooghwaerdighsten Heer, Zacharias de Mets, Bisschop van Trallen &c.[aant.*]

SAL TERRAE

Hoe schichtigh komt die nevel vallen,[1]
En nederschieten voor 't gezicht!
Wat 's d'oirzaeck? och, het licht van Trallen[3]
Gaet onder, dat Godtvruchtigh licht.
Waerom? de boosheit haet de klaerheit
Van nutte tucht, die niemant schroomt.[5-6]
De Farizeeusheit kruist de waerheit,[7]
Die haer in 't licht staet, en betoomt.[8]
Zy werden beide noit vereenight.
Zoo ZACHARIAS, als Godts tolck,[10]
Wil yvren, hy wort noch gesteenight,
Gemartelt van zijn eigen volck.[12]
DE METS, die naer geen' myter streefde,
Noch bisschopsstaf, noch kerckvooghdy,[14]
Maer Gode alleen ter eere leefde,

* Van 1661. - Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (Unger no. 632). Het motto betekent: Gij zijt het zout der aarde (*Matth.* 5, 13).
Opschrift. - Zacharias de Metz, ± 1600 te Brussel geboren, 13 Juli 1661 te Amsterdam gestorven, stusteerde te Leuven, was licentiaat in de beide rechten, protonotarius-apostolicus, kanunnik van Thorren in het land van Luik en kanunnik van Maastricht. Hij behoorde dus niet tot de Hollandse missie maar werd hier aangenomen, toen hij als huiskapelaan van de Spaanse gezant, Ant. de Bruin, ook de pastorale bediening van de vissers in Scheveningen op zich nam, onder wie hij met ijver en vrucht werkzaam was. Toen een coadjutor van de Apostoliese Vicaris de la Torre moest worden benoemd benoemde de Paus 3 Febr. 1656 de Metz, tot verwondering van de Apostoliese Vicaris, die ongunstig over hem had geadviseerd en tot ontsteltenis van de Metz, die begreep dat hij in Holland niet de gewilde persoon was. Hij werd gewijd tot titulair-bisschop met de titel van Bisschop van Tralle en vestigde zich begin Aug. 1656 te Amsterdam, waar hij in voortdurende strijd leefde met de geesteliken van het Haarlems kapittel en het Utrechts vicariaat. Het verdriet hierover ondermijnde zijn gezondheid en sinds het einde van 1659 leed hij aan verstandsverzwakking, die in krankzinnigheid eindigde. Zijn bedoelingen waren goed en oprecht, en hij was zeer ijverig maar niet voorzichtig. (N. Biogr. Wdb.). Vondel neemt hier zijn verdediging op zich.
1 *schichtigh:* plotseling.
3 *Trallen:* zie het Opschrift.
5-6 *de klaerheit van nutte tucht:* de openlike toepassing van nuttige strengheit; *schroomt:* ontziet.
7 *Farizeeusheit:* schijnheiligheid; *kruist:* doodt (kruisigt) of in verzwakte betekenis: pijnigt, kwelt (*Ned. Wdb.* VIII, 450).
8 *in 't licht staet:* hindert.
10 *Zacharias:* zinspeling op zijn naamgenoot, de zoon van Jojada, die op last van koning Joas gestenigd werd (2 *Kron.* 24, 20-21; *Lucas* 11, 51).
12 *van:* door.
14 *kerckvooghdy:* heerschappij in de kerk, hoge kerkelike waardigheid.

Wort nu gekent in zijn waerdy.[16]
Stantvastigh, nedrigh, en geduldigh,
Is hy zijn' kindren voorgetreên,
En leedt onnozel, en onschuldigh,[19]
Bestreên van 't quaet, noit overstreên.[20]
Het wettigh recht, hem opgedrongen,[21]
Beschutte hy, gelijck 't betaemt,
In 't barrenen der lastertongen,[23]
Door 's helts stantvastigheit beschaemt.
Schoon 's mans gezontheit daeghlijx mindert,
Als Christus eer hier door vermeert,
Verdraeght hy gaerne wat hem hindert,
En acht niet wat het lichaem deert.
Men hoope dat Godts stedehouder
Een' herder wecken zal, die 't lam,
Dat afdwaelt, lieflijck op de schouder
Ter koie breng', waeruit het quam.[29-32]

J. V. VONDEL.

Op d'Afbeeldinge *Van de Jonghvrouw* Catharina Questiers.[aant.*]

Zoo maalde een Schilders hant de schoone KATHARYN,
Doch 't leven overtreft zoo ver den schilderschijn,[2]
Als een gemaalde Roos met hare doove kleuren[3]
Een Roos in 't leven wijckt, wiens levendige geuren[4]
Het hart verquicken, op den oever van de doodt.[5]
Apollo noemde dees de tiende kunst-genoot,

16 *gekent:* erkend.
19 *onnozel:* onschuldig
20 *van:* door; *overstreên:* in de strijd overwonnen. Van Lennep vergelijkt het Latijnse: ‘virtus premitur, non opprimitur’.
21 *wettigh:* door het wettig gezag vastgestelde.
23 in de heftige beroering, door zijn lasteraars veroorzaakt.
29-32 Laat men hopen, dat de Paus bij een nieuwe benoeming een waarachtig *goede herder* zal kiezen.
* Van 1661. - Volgens de tekst in Lauwer-stryt tusschen Catharina Questiers en Cornelia van der Veer (Amsterdam, 1665, blz. 36), en gedagtekend van 1661. Zie voor Catharina Questiers (21 Nov. 1631 - begin 1669) deel 5, blz. 840. Samen met Cornelia van der Veer gaf zij uit *Lauwerstryt*, waarin de beide dames elkaar om strijd bewierookten en eigen lofdichten deden afdrukken. Zij was de dochter van een loodgieter; in een brief aan Huygens wordt zij genoemd: ‘la grosse dondon d'Amsterdam.’ (Vondelbrieven, bl. 130).
2 *schilderschijn:* geschilderde afbeelding.
3 *gemaalde:* malen = schilderen is reeds Mnl.; *doove:* doffe.
4 *wijckt:* doet onder voor; *wiens:* in Vondel's taal ook bij vr. substantieven.
5 *op den oever van de doodt:* op het sterfbed.

Een waerde Zuster van de nege Kunst-godinnen.[7]
Hy wenschte uyt minne-gloet haer edel hart te winnen:
Maer zy te vrede met der sterfelijcken lot,
Ontzey de min van dien onsterfelijken Godt:[10]
En had hy haer bestaen te schaecken teghens d'orden;[11]
QUESTIERS waer gheen Laurier maer eene Roos geworden.[12]

J.v. Vondel.

t'Amsterdam 1661. den 20. in Hooimaent.

Nootweer *Tegens den inbreuck van* Turckyen.[aant.*]

Virgilius.
Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima, victos.

Toen Chinaes rijxmuur open lagh[1]
Borst 's Tarters heir verwoet
Ten rijcke in, zonder stoot en slagh,[2-3]
Gelijck een weereltvloet.
De vorst van 't Indiaensche Euroop[5]
Verraên van inheemsch zaet,[6]
En overrompelt, zonder hoop,
In dien benauden staet,[8]
Verhing zich zelven op den troon,
Aen eenen zijden strick.[1-10]
Aldus streeck Chams gebroet die kroon,[11]

7 *Kunst-godinnen:* Muzen.
10 *Ontzey:* weigerde.
11 Had hij het gewaagd, haar onrechtvaardig te schaken.
12 *gheen Laurier:* gelijk bij Ovidius (Metamorphosen I) de geschaakte Daphne zie voor Vondel's vertaling deel 7, blz. 429.
* Van 1661. - Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (Unger no. 633). Het motto, ontleend aan *Aeneïs* II, 667; betekent: 'Grijpt naar de wapenen, mannen; het is de jongste dag voor de overwonnenen.'
O p s c h r i f t : *inbreuck:* inval.
1 *rijxmuur:* de bekende Grote Muur, tegen de barbaarse stammen opgericht.
2-3 *Borst ten rycke in:* deed een inval in het rijk.
5 *'t Indiaensche Euroop:* hiermee moet China bedoeld zijn.
6 *van inheemsch zaet:* door een eigen landgenoot.
8 *staet:* toestand.
1-10 Zinspeling op de gebeurtenissen van China in 1644. Een Chinees generaal haalde toen de Tartaren binnen, die keizer Tsung-Ching (Zungchin in Vondel's treurspel) in zijn hoofdstad belegerden. Nadat verraderlike hofbeambten de stadspoorten hadden geopend, hing de keizer zich op.
11 *streeck die kroon:* haalde omlaag, bemachtigde de kroon; *Chams gebroet:* de afstammelingen van Cham, Noach's vervloekte zoon.

In eenen oogenblick:
Noch spiegelt Christenrijck zich niet;[13]
Is 't zulck een' titel waert[14]
Te draegen, daer, tot Godts verdriet,
Men d'eer van 't kruis niet spaert,
En, in het nijpen van den noot,
Godt laeft met gal en eeck.[18]
De kruisgrens leght gesloopt en bloot,[19]
En ziet verbaest en bleeck.[20]
Out Kreten, eer door hondert steên
Ten hemel toe vermaert,[21-22]
Wort vast de hartaêr afgesneên:[23]
De Donau onbewaert
Roept hulp, verdaeght een' Scanderbeg,[24-25]
Een' anderen Martel,[26]
Die 't Sarazijnsch gewelt ontzegg',[27]
En heenstier' naer de hel:
Maer d'ooren zijn gestopt en doof.
Inheemsche staetreên wet[30]
Het zwaert, en geeft het ongeloof,
Den vloeck van Mahomet[32]
Het velt gewonnen. kan men dit
Verdaedigen? zy staen
Verstockt, hoe droef de grenswacht bidt,[34-35]
En schreit: de Turck treckt aen.
Indien Byzansse, dus gesterckt,[37]

13 *spiegelt zich niet:* ziet daarin geen afschrikwekkend voorbeeld.
14 *zulck een titel:* nl. de erenaam van Christen.
18 God opnieuw kruisigt.
19 *De kruisgrens:* de grens van de Christenrijken; *leght:* ligt.
20 *verbaest:* ontsteld.
21-22 *door hondert steên vermaert:* zie hiervóór blz. 252. Kreta had bij zijn opstand tegen Venetië de Turken te hulp geroepen, waardoor in 1645 opnieuw de krijg ontbrandde tussen Venetië en Turkije om het bezit van Kreta, dat in 1669 door de Turken veroverd werd.
23 *vast:* intussen.
24-25 *onbewaert:* onbeschermd; *verdaeght:* roept op, roept te hulp. - Nadat tijdens de minderjarigheid van Sultan Mohammed IV Mohammed Kuprili als grootvizier te Constantinopel de macht in handen had gekregen (1656), zette hij in 1657 George Rakoczy II als vorst van Zevenburgen af, waarna dit land een Turkse vazalstaat werd. - *Scanderbeg:* George Castriota (1403-1468), de nationale held van Albanië. Op zijn elfde jaar zonden de Turken, nadat zij bezit van Albanië genomen hadden, hem als gijzelaar naar Constantinopel, waar hij als een Muslim werd opgevoed en de Turkse naam van Iskander (Alexander) kreeg met de titel van bey, door zijn landslieden afgekort tot Skanderbeg. Aanvankelik streed hij voor de Turken tegen de Venetianen, maar toen hij hoorde dat Albanië tegen Turkije was opgestaan, koos hij de zijde van zijn geboorteland, dat hij echter, ondanks zijn heldenmoed, niet heeft kunnen redden.
26 *Een' anderen Martel:* een tweede Karel Martel. Deze Frankiese vorst had in 732 de Saracenen bij Tours teruggedreven.
27 *ontzegg':* de oorlog verklare, bestrijde (*Ned. Wdb.* X, 2057).
30 *Inheemsche staetreên:* binnenlandse politieke beweegreden (reên = enkelvoud).
32 *Den vloeck van Mahomet:* de Mohammedaanse schurken.
34-35 *Verdaedigen:* bij V. gewoon naast verdedigen; *zy staen verstockt:* de Christelike machthebbers geven geen gehoor (vgl. vs. 29).
37 *Byzansse:* de Turken.

Europe voort afloop'[38]
Met een gedruisch, en op zijn merckt

38 *voort afloop':* verder plunderend zal binnendringen (*Ned. Wdb.* I, 1176).

's Volx overschot verkoop',[40]
Gelijck het vee, dat deerlijck blaet,
Dan zal men ommezien,[42]
En smeecken al te spade om raet.
Wie kan die plaegh ontvliên?[44]

J. V. VONDEL.

t'Amsterdam, voor de weduwe van *Abraham de Wees*, op den Middeldam. 1661.

Byschriften Aen de edele mogende zeeraeden t'Enckhuisen,[aant. *]

Op het Roode Paert met zijn metaelen Kanon, uit den overwonnen Duinkercker, onder den zeestrijt, in hopman Volkaert Kanonijx oorloghsschip overgesprongen, in den jaere 1622. den 22 in Wijnmaent.

Klinckdicht.

Fatalis equus saltu super ardua venit.

Wat heeft de stoffery der ouden ons vervaert[1]
Met Perseus, en Pegaes, die, over zee gevlogen,[2]
De weerelt sloegh voor 't hooft met een gedichte logen,[3]
Een logen, in 't gestarnt gesteigert hemelwaert![4]
Het brave Enckhuizen draeft, vol moedts, op 't Roode Paert,[5]
Met zijnen kopren mont, dat gloênde blixems braeckte,

40 *'s Volx overschot:* het volk, voorzover het niet uitgemoord is.
42 *ommezien:* behoedzaam worden, op zijn hoede zijn.
44 *plaegh:* ramp.
* Van 1661. - Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (Unger, no. 634). Het motto, ontleend aan *Aeneïs* VI, 515, betekent: 'het noodlottige paard komt met een sprong over de steilten heen.'
O p s c h r i f t : Het *Roode Paert* is een kanon, bij een zeestrijd tegen de Duinkerkers uit een vijandelik schip, dat in de lucht vloog, gesmeten op het dek van een Enkhuizer schip onder aanvoering van Volckaert Kanonijx, en als merkwaardigheid te Enkhuizen bewaard.
1 *stoffery:* grootspraak; *vervaert:* schrik aangejaagd.
2 *Perseus:* Argiviese held, die met behulp van gevleugelde schoenen door de lucht vloog; *Pegaes:* Pegasus, het bekende gevleugelde paard, dat op de Helicon door zijn hoefslag een bron deed ontspringen (de *paerdebron* of Hengstebron, vs. 14), de *Bronaer* (vs. 12), waaruit de dichters bezieling putten.
3 *sloegh voor 't hooft:* ontsteld deed staan (vgl. *Gysbr.*, vs. 1158); *gedichte:* verdichte.
4 Zowel Perseus als Pegasus werden onder de sterrebeelden opgenomen.
5 *brave:* dappere; *draeft op:* woordspeling, want het betekent tevens: beijvert zich, wedijvert, verheft zich op (*Ned. Wdb.* 111, 3264).

En donderklooten, daer Noortzee en lucht af kraeckte,[7]
Een Paert, op 't princenhof in eeuwigheit bewaert.[8]
Het quam, toen Volckaert dien Duinkercker had gedrongen,[9]
Uit 's meesters zeekasteel, in 't Hollantsch slot gesprongen.[10]
De zeehelt greep het by den zeetoom zonder last.[11]
Het opent met zijn hoef een Bronaêr voor den zanger.
Wy drincken op Parnas noch Helikon niet langer.[13]
Dit is ons paerdebron. hier is geen droom aen vast.[14]

Anders.[aant.]

Het Roode Paert spreeckt.

Ick holp op zee Duinkercken oorelogen:[1]
Maer Volkaert leerde ons Hollantsch schutmuzijck.[2]
Mijn meester quam ten hemel opgevlogen.
Toen koos ick 't schip des vyants tot een wijck.[4]
Laet Griecken met Pegazen elck verguizen:[5]
Het Roode Paert, dat heldendichters teelt,[6]
Verweckt een bron in 't wijdt befaemde Enckhuisen:
Daer bloeit Parnas: out Griecken zit misdeelt.[8]

J. V. VONDEL.

t'Amsterdam, voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middel-dam. CI□ CIC LXI.

7 *daer ... of:* waardoor.
8 *'t princenhof:* het Prinsenhof of Admiraliteitshuis te Enkhuizen.
9 *Volckaert:* zie het opschrift; *gedrongen:* in 't nauw gebracht.
10 *slot:* synoniem met *zeekasteel:* schip.
11 *zonder last:* zonder bevel gekregen te hebben.
13 *Wy drincken:* wij (nl. dichters) zoeken geen inspiratie.
14 *Hier is geen droom aen vast:* dit berust op werkelikheid en niet op fantasie, zoals de mythologiese voorstellingen.
1 *holp:* hielp.
2 *schutmuzijck:* geluid van het geschut.
4 *wijck:* toevlucht.
5 *Griecken:* Griekenland (vgl. vs. 8); *verguizen:* beschaamd maken (*Mnl. Wdb.* VIII, 1875); in dit verband: trachten te overbluffen.
6 *heldendichters teelt:* vgl. het vorige gedicht, vs. 12-14.
8 *zit misdeelt:* trekt aan het kortste eind.

Op 's Lants nieu Raethuis Gebout by de weledele en mogende Heeren Raeden Ter Amiraliteit T'Amsterdam.[aant.*]

Tempora navali fulgent rostrata coronâ.

O Raethuis van 's lants ZEERAET, schrap gezeten[1]
Om al de zee te schuimen van 't gewelt[2]
Des roofgedrochts, dat schepen, goet en gelt[3]
Verslint, waerom zoo veele koopsteên zweeten:
Gy Kapitool, en vaderlijke wijk[5]
Der overal belaeghde koopvaerdye,
Wat dekt uw dak al zorgh en slavernye,
Tot veiligheit van 't gansche Christenrijk!
's Lants zeildoek dekt de zeen en waterstroomen,[9]
Gy vlagh en zeil met uw getrouwe wacht.[10]
Uw vry geley verzekert vloot en vracht,[11]
En hoopt met Godt den afgront in te toomen.[12]
's Lants hooftgezagh verschijnt in uw gezagh,
Zoo wakker in 't hanthaven van 't vertroude.[14]
Dat bleek toen gy Geloof en Liefde boude,[15]
Den vloek ten schrik, voltoit by winterdagh.[16]
Zoo rees dit hof, eer zespaer maenen sleeten,[17]
Uit puin, en hief zijn voorhooft aen 't gestarnt.
Ernsthaftigheit, wiens hart van boulust barnt,[19]
Vint rust, als hy zich zelve heeft gequeten.
Alree verschrikt Antaeus zonder wet,[21]
Die Godt en al zijn roeden meent t'ontwassen,[22]
En wat de vlagh op zee voert wil verbassen,[23]

* Van 1661. - Volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682 I, blz. 423. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* VIII, 684, betekent: 'de slapen zijn met een scheepskroon versierd.'
Opschrift: De Admiraliteit of 'Zeeraad' van Amsterdam vergaderde aanvankelik in het Prinsenhof. Nadat zij dit van de stad in eigendom gekregen had, verving zij in 1661 het oude gebouw door een nieuw, dat thans de zetel van 't Amsterdamse gemeentebestuur is (Amst. in de zeventiende eeuw, 's-Grav. 1897, I, blz. 83).

1 *schrap gezeten:* strijdvaardig.
2 *schuimen:* zuiveren.
3 *roofgedrocht:* zeerovers.
5 *wijk:* toevluchtsoord.
9 *'s Lants zeildoek:* de zeilschepen van onze Republiek.
10 *Gy* (dekt); *wacht:* bewaking.
11 *verzekert:* beveiligt.
12 *den afgront:* de helse machten; hier: de zeerovers.
14 *'t vertroude:* wat u toevertrouwd is.
15 *Geloof en Liefde:* scheepsnamen.
16 *Den vloek:* synoniem van *den afgront* in vs. 12.
17 *eer zes paer maenen sleeten:* binnen een jaar.
19 *Ernsthaftigheit:* energie; *barnt:* gloeit.
21 *Antaeus:* vervaarlike reus, zoon van Poseidon en Gaea. Opnieuw beeld voor de zeerover.
22 *t'ontwassen:* ontgroeid te zijn.
23 *verbassen:* aanblaffen, door blaffen schrik aanjagen.

Met zijn bloetdronke en dolle moorttrompet.[24]
De slaven van het out Karthage hoopen
Dat uwe maght zal entren 't heiloos strant[26]
Van Barbarye, en al wat leght aen bant[27]
En keten u verheught in d'armen loopen.[28]
Zoo braef een toght streeft Herkles strantkolom[29]
Dan wijt voorby, waermee de Grieken praelden,
Die hierom 't zeil zoo hoogh in top ophaelden,[31]
Hoewel hun vloot noch noit ter Straete uitzwom.[32]
Alcides knods kon noit zoo verre reiken[33]
Als blixemstrael en snelle donderkloot
Van uw kortou, grof zwanger van de doot,[35]
Uitberstende op de leus en 't oorloghsteiken.[36]
Alreede strijkt de tweede Hannibal[37]
Voor Scipio van Neêrlant, waert te vieren,[38]
Wiens scheepskroon al de kroonen en laurieren[39]
Van Rome, in zijn triomf, verdooven zal.[40]
De maeghdenrey, de weezen, en de weeuwen
Omringen dan, en zingen prijs en lof
Den vryen Staet, en 't zegenrijke hof,
Dat helden baert, en trotse waterleeuwen.
De zeeleeu van Sint Mark bekent ronduit[45]
Dat hy alleen niet drijft op zijnen vlogel,[46]
Maer ook de leeu der vryheit, als een vogel,[47]
Antaeus klaeuwe ontrukt dien rijken buit.[48]
't Verzierzel van Andromeda bekreten,[49]
Aen haere rots, ontboeit door Perseus zwaert,
Wort dan verstaen by 't vryen van de vaert[51]

24 *dolle:* ophitsende.
26 *entren 't heiloos strant:* binnendringen in de rampzalige kuststreken.
27 *leght aen bant:* gevangen ligt.
28 *in d'armen* (zal) *loopen*.
29 *braef:* dapper; *Herkles strantkolom:* Hercules zou twee zuilen (Columnae Herculis) aan weerszijden van de tegenwoordige Straat van Gibraltar hebben opgericht.
31 Tweezinnig; vgl. vs. 5 van 't klinkdicht op het ‘Roode Paert’; zie 't gedicht hiervóór.
32 *ter Straete:* vgl. vs. 29.
33 *Alcides:* Hercules als kleinzoon van Alceus.
35 *kortou:* scheepskanon; *grof zwanger van de doot:* met zware, dood verspreidende lading.
36 *op de leus en 't oorloghsteiken:* zodra het bevel en het teken voor de aanval gegeven wordt.
37 *strijkt:* moet onderdoen: *de tweede Hannibal:* een Barbarijs aanvoerder uit hetzelfde land waar ‘out Karthage’ eens een Hannibal voortbracht.
38 *Scipio van Neêrlant:* een Nederlandse zeeheld, die als een tweede Scipio de nieuwe Hannibal verslaat.
39 *scheepskroon:* de krans voor een overwinning ter zee.
40 *verdooven:* door zijn glans dof doen lijken.
45 *De zeeleeu van Sint Mark:* Venetië; *bekent:* erkent.
46 *hy alleen niet:* niet alleen hij.
47 *Maer* (dat) *ook*.
48 *Antaeus:* zie vs. 21.
49 *'t Verzierzel:* het verzonnen verhaal, de mythe; *bekreten:* in tranen, diep ongelukkig.
51 *Wort dan verstaen by:* wordt dan begrepen door, d.w.z. krijgt dan zin, als allegorie van de bevrijding van de scheepvaart.

Voor 't helsch gedroght, van gruwelen bezeten.[52]
Zoo voert het lant den moedtwil 't oorlogh t'huis,[53]

52 *Voor 't helsch gedroght:* tegenover de zeerovers (vgl. vs. 3 en 12); *van:* door.
53 Zo bestookt ons land de kwaadwilligen op hun eigen terrein met een oorlog,

Van strant tot strant, met drijvende kasteelen,
Al Etnaes, die uit duizent kopre keelen[55]
Vlam braeken, met een elementsch gedruis.[56]
Zoo offerden, door vier en stael gedreven,
Uw Kurtien en Decien hun ziel;[58]
Toen Heemskerk, Tromp, helt Witte, en Floris viel,[59]
En Galen scheide in 't harnas uit dit leven.[60]
's Lants ZEERAET sluit aldus den leeuwentuin,[61]
En quijt zich, als een oorloghsdansbeleier.[62]
Op dat beding ga nu de berkemeier[63]
Eens om den disch, in 't raethuis van arduin.[64]
Dees RAET houdt zich aen Aemstels Burgerheeren
En hun Gerecht met recht en reên verplicht,[65-66]
Nu zy verheught hen helpen 't nieu gesticht[67]
Inwijden, om de vrientschap te vermeeren.
Men spoel' met wijn de zorgen van het hart.
De drooghten zijn gevaerlijk voor de kielen.
't Waer jammer datze aen laeger wal vervielen.[70-71]
De wijn verheught den geest, en heelt de smart.
Dus moet de vloot des koopmans gaen en keeren,[73]
En bank en beurs stoffeeren, zwaer van gout.[74]
Dus zeegne Godt dit zeehof, nieu gebout,[75]
Terwijlwe in vrede en oorlogh triomfeeren.

55 *Etnaes:* vuurspuwende monsters.
56 *elementsch:* veroorzaakt door de strijd der elementen (water, vuur en lucht).
58 *Kurtiën:* Curtius zou zich voor het vaderland hebben opgeofferd door zich in volle wapenrusting in een afgrond te storten om aldus de goden te verzoenen (362 v. Chr.); *Deciën:* zie deel 8, blz. 650; *ziel:* leven.
59 *Heemskerk:* Jacob van Heemskerk, die in 1607 in de zeeslag by Gibraltar overwon en sneuvelde; *helt Witte:* Witte Cornelisz. de With; *Floris:* Admiraal Florisz. van Hoorn. Zie deel 8, blz. 650.
60 *Galen:* Jan van Galen. Zie deel 5, blz. 570-vlg.
61 *leeuwentuin:* de Hollandse tuin, als symbool voor het beschermde grondgebied van de Republiek.
62 *oorloghsdansbeleier:* die de leiding neemt van de strijd.
63 *Op dat beding:* op die voorwaarde, in de hoop op de vervulling van die wens; *berkemeier:* beker.
64 *om den disch:* aan tafel rond; *arduin:* hardsteen.
65-66 *houdt zich verplicht:* gevoelt zich verplicht; *Gerecht:* bestuur.
67 *gesticht:* gebouw.
70-71 In verband met het vorige vers, een schertsende beeldspraak; *datze:* als ze.
73 *moet:* moge.
74 *stoffeeren:* ruim voorzien.
75 *zeehof:* paleis voor zeebelangen.

Op het gestrenge krijghsrecht *van* Titus Manlius Torquatus, Op het nieuwe Raethuis ter Amiraliteit t'Amsterdam.[aant. *]

Utcunque ferent ea fata minores.

Gestrenge Manlius gebiet zijn' zoon te rechten,[1]
Die tegens vaders last den vyant heeft bestreên.
Het baet niet dat de zoon verwinner blijft in 't vechten.
De strenge vader acht geen' zoon, noch 's volx gebeên.[4]
Al wort de zegekans den vyant afgekeecken,[5]
Dat baet geen' dienaer, die op 's heeren woort niet past.[6]
Het Krijghsrecht kent geen bloet, noch luistert naer geen smeecken.[7]
Zoo leert een dienaer stip te volgen 's meesters last.[8]

Op het uitdeelen der prijzen des zeestrijts van Koning Eneas.[aant. *]

Sunt hic etiam sua praemia laudi.

De vorst Eneas deelt, op 't vrolijck strantgeschater
Des volx, en 't klincken van de schelle zeetrompet,[2]
Den prijs des zeestrijts uit aen elck, die zich te water
Om 't braefst gequeten heeft, naer d'ingestelde wet.
Men hanthaeft staeten door het straffen en beloonen.[5]

* Van 1661. - Volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (Unger no. 763).
A. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* VI, 822, betekent: 'Dat minderen zodanig lot ondergingen.'

Voor de Raadskamer van de Admiraliteit schilderde Ferdinand Bol twee schoorsteenstukken. Het ene stelde voor, hoe de jonge Manlius onthoofd werd, toen hij zich, tegen het bevel van zijn vader, buiten het gelid in een tweegevecht gewaagd had. Het schilderij hangt nu in het Universiteitsgebouw te Utrecht.

1 *rechten:* terechtstellen.
4 *acht geen' zoon:* neemt niet in acht dat het zijn zoon geldt.
5 Al wordt de vijand elke kans op overwinning ontnomen (in deze betekenis niet in het *Ned. Wdb.*).
6 *past op:* geeft om.
7 *kent geen bloet:* houdt geen rekening met familiebetrekking.
8 *stip:* stipt.

* B. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* I, 461, betekent: 'Voor de lofwaardige zijn hier ook prijzen.'
Het tweede van de bovengenoemde schoorsteenstukken. Ook dit schilderij bevindt zich nu in het Utrechtse Universiteitsgebouw.

2 *schelle:* luid klinkende.
5 *Om 't braefst:* wedijverend in dapperheid.

Gestrengheit baert ontzagh. miltdaedigheit baert min.
De booze schroomt de roe. de brave staet naer kroonen.[7]
Zoo wort de rijcke zee geveilight om 't gewin.[8]

Op Het reisjaght der weledele heeren Raeden ter Amiraliteit.[aant.*]

De groote Zeevooghdin gebiet den Waterheiligh
En Amirael der zee, in haeren dienst getreên,
Dat hy de zeevaert voor 's lants vrede en welvaert veiligh',
En zegene den bou en koopvaerdy der steên.
Dees zeehelt, om dien last groothartigh uit te voeren,[5]
Neemt Sterckheit, Wijsheit, en Voorzichtigheit te baet.[6]
Nu durf geen zeegedroght op zee de vinnen roeren.[7]
Dus groeit de handel aen, ten wasdom van den staet.

Op het Klokmusyk t'Amsterdam.[aant.*]

NEC MORTALE SONANS.

Laet al d'oude Grieken zwijgen,
Stoffende, zoo trots en fier,
Van Amfions goude lier,[2-3]
Op wiens klank de vesten stijgen,

7 *De brave staet naer kroonen:* de dappere dingt naar kransen.
8 *geveilight om 't gewin:* de veiligheid ter zee wordt verzekerd door de hoop op de uitgeloofde prijzen.
* C. In Vondels *Poëzy* 1682 II, blz. 330 komt een sterk gewijzigde redaktie voor, met een opschrift, waaruit blijkt dat dit gedichtje slaat 'Op het heerlijke stuk van Ferdinandus Bol. Voor den Doorluchtigen Zeeraet t'Amsterdam in 't reisjacht geschildert.' Dit stuk bevindt zich nu in de Sint-Antonieswaag te Amsterdam. Uit de schilderij blijkt dat in vs. 1 met de *Zeevooghdin* (heerseres over de zee) de Stedemaagd van Amsterdam bedoeld is die, op een troon gezeten, gebiedend Neptunus (de *Waterheiligh*) toespreekt.
5 *groothartigh:* moedig.
6 *Voorzichtigheit:* beleid.
7 *durf:* durft; *zeegedrocht:* zeemonster, allegorie voor de zeerovers.
* Van 1661. - Volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682 I, blz. 431. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* VI 50, betekent: 'niet klinkende als een geluid van sterfeliken' d.w.z. hemelse muziek.
2-3 *Stoffende van:* zich beroemende op; *Amfion:* zie deel 5, blz. 906.

Bacchus zijn geboortestadt[5]
Van den hemel zagh bescheenen,[6]
Daer zoo veel verstroide steenen
Zich verhieven uit het plat,[8]
Op de maet van snaer en zanger.
Wy verwondren ons niet langer.

Droom en kluchten gaven stof[11]
Aen de lichtgelovende ouden,[12]
Die gedroomde steden bouden.[13]
Dat verzieren ging te grof.[14]
Griecken, dertel in zijn vonden,[15]
Zocht uit duisternisse licht,
Diende zich van ydel dicht,[17]
Aen geen schijn van reên gebonden,
Toen het geestigh logens goot,[19]
En zijn verf niet eens verschoot.[20]

Wy, verlicht door rijper klaerheit,
Mogen spreeken, rijk van roem,
Zonder dat men 't werk verbloem,[23]
In der daedt, en in der waerheit:
Gijsbrechts stadt wort rontom heen,
Op muzijk van torenklokken,
Met een' steenen muur omtrokken,[25-27]
Wort geklonken hecht aen een,
Als V E R B E E K met voet en vingren[29]
Klanken weet door een te slingren.

Hy verdooft met klokgeluit[31]

5 Het op de klank der lier verrijzende Thebe was de geboorteplaats van Bacchus.
6 *Van:* door.
8 *het plat:* de vlakte.
11 *Droom en kluchten:* bespottelike fantasie.
12 *lichtgelovende ouden:* lichtgelovige Grieken.
13 *gedroomde steden bouden:* droomden van een fabelachtige stedebouw.
14 Die verbeelding ging de perken te buiten.
15 *Griecken:* Griekenland; *dertel in zijn vonden:* buitensporig in zijn bedenksels.
17 *ydel dicht:* zinloze verdichting.
19 *geestigh:* vernuftig, kunstig; *goot:* verspreidde.
20 *verf:* kleur, dus: zonder blikken of blozen.
23 *verbloem:* kunstig, door verdichting, opsiert.
25-27 Juist was men bezig met de vierde uitlegging van Amsterdam waartoe in 1657 besloten was; de stad werd omgeven door veertien nieuwe bolwerken, met steen bemuurd en door hoge wallen verbonden. Vondel had, toen hij dit gedicht schreef, binnen tien jaren niet minder dan vier klokkenspelen te Amsterdam zien verrijzen (Munttoren 1651, Zuiderkerk 1656, Westerkerk en Oudekerk 1658), alle geleverd door François Hemony uit Lotharingen; zie P.T.A. Swillens, *Vondel en de Amsterdamsche 'Klokmusyck'* in De Beiaard, 11de jaarboek v.d. Ned. klokkenspel-vereeniging (1934), blz. 2 en 3.
29 *Verbeek:* Salomon Verbeek (1632-1685), de toenmalige beiaardier van de Oudekerkstoren. Zie Swillens, a.w., blz. 3; *met voet en vingeren:* de basklavieren werden met de voet getreden; de houten klavieren, die met de klepels verbonden waren, werden met de gehele hand bewogen.
31 *verdooft:* overtreft in klank (oorspr. maakt dof).

d'Allereêlste kerkkooraelen,[32]

32 *kerkkooraelen:* gezongen kerkmuziek.

Speelt met klokken, als cymbaelen.[33]
's Hemels kooren kijken uit.
Op de heele en halleve uuren,
En de vierendeelen me,[35-36]
Steekt de Koningin der zee
'tHooft nu trotser uit haer muuren,
Gort haer' vruchtbren schepetuin[39]
Met een' gordel van arduin.

Ik verhef mijn' toon in 't zingen
Aen den Aemstel en het Y,
Op den geest van H E M O N Y ,
d'Eeuwige eer van Loteringen,
Die 't gehoor verlekkren kon
Op zijn klokspijs, en zijn nooten,[46]
Ons zoo kunstrijk toegegoten,
't Lust ons op de klokketon,[48]
Om doorluchte torentranssen,[49]
Eenen klokkedans te danssen.

Cybele behaelt geen' prijs[51]
Door geschal van keteltrommen,[52]
Nu de torentranssen brommen,[53]
Met een liefelijker wijs
Dan haer dolle Korybanten.[55]
Geen of een alleen vermagh[56]
Om te voeren nacht en dagh[57]
Eenen rey van musikanten.[58]
Voert dien klokhelt op 't altaer
Eens gezien in duizent jaer.[60]

MDCLXI.

33 *cymbaelen:* koperen muziekinstrument, bestaande uit twee halve bollen (*Ned. Wdb.* III, 2039).
35-36 Op het uur, het halve uur en het kwartier bracht de *klokketon* (vlg. vs. 48) het carillon in beweging.
39 *Gort:* omringt; *schepetuin:* de afgesloten ruimte met ligplaats voor de schepen.
46 *klokspijs:* woordspeling van de techniese term, het metaalmengsel waarmee de klok gegoten wordt, en de geestelike spijs, het genot dat de klokmuziek verschaft. De soortgelijke woordspeling die Van Lennep in *nooten* zoekt, lijkt mij zeer twijfelachtig.
48 *klokketon:* zie bij vs. 35.
49 *doorluchte:* waar de lucht doorheen speelt.
51 *Cybele:* Phrygiese natuurgodin, met luidruchtig feestgetier en wilde muziek geëerd.
52 *keteltrommen:* pauken.
53 *brommen:* gonzend weerklinken.
55 Korybanten: priesters van Cybele.
56 *Geen of een alleen:* niemand, of alleen Hemony.
57 *om te voeren:* rond te voeren, aan te voeren.
58 *Eenen rey van musikanten:* de klanken van het klokkespel, die als 't ware een stoet van muzikanten vertegenwoordigen.
60 Zoals men er maar één in duizend jaar aantreft.

[Op Dirck Crabeth] aant. *

Diedricks uurglas is verloopen:[1]
Noch volhart hy met St. Jan
't Volck te leeren, en te doopen,
Daer het grimmelt om dien man,
Soo vol yver als boetvaerdich,[2-5]
Is die helt geen Kunst kroon waerdich!

[Op Wouter Crabeth] aant. *

Offert *Wouter* met Elias,[1]
Doove verf schijnt heemels vier.[2]
Eet hy 't Paeschlam met Messias,[3]
Sijn Penceel vol aert en swier,[4]
Draeft te moediger en stouter.[5]
Stel het beelt op 't Schilders outer.[6]

* Van 1661. - Volgens de tekst onder het door H. Bary gegraveerde portret (Unger no. 643).

Dirck Crabeth (overleden Nov. 1574) en Wouter Crabeth (overleden Sept. 1589) waren zonen van Pieter Crepel, 'glaesmaecker' te Gouda. De naam Crepel (= kreupel), eigenlijk een bijnaam, veranderde de familie in Crabeth. Na de brand van Januari 1552, die in de St.-Janskerk te Gouda hevige verwoesting aanrichtte, kregen de broeders opdracht de gesprongen geschilderde glazen, waarop de stad toen reeds trots was, door nieuwe te vervangen. Dirck brandschilderde er negen, Wouter vier. (*N. Biogr. Wdb.*).

1 *uurglas:* de zandloper, als symbool van zijn levenstijd.

2-5 Zinspeling op het vierde werk van Dirck (glas 14), voorstellende de prediking van Johannes de Doper aan de Jordaan; *grimmelt:* wemelt.

* Van 1661. - Volgens de tekst onder het door H. Bary gegraveerde portret (Unger no. 643).

1 Wouter's tweede werk (glas 23) stelde de offerande van de profeet Elia voor.

2 *doove:* doffe.

3 Waarschijnlijk zinspeling op het avondmaal van Christus met zijn discipelen (glas 7), dat echter volgens het *N. Biogr. Wdb.* door Dirck is gebrandschilderd.

4 *vol aert en swier:* vol talent en bevalligheid.

5 *Draeft:* neemt een hoge vlucht.

6 Zijn beeltenis verdient een plaats op het altaar der schilders.

J.v. Vondels
Bespiegelingen Van Godt en Godtsdienst.

Tegens d'ongodisten, verlochenaers der Godtheit of goddelijcke voorzienigheit.

In den brief aen de Hebreen.

Wie Gode genaeckt moet bekennen dat hy is, en beloont die hem zoecken.

t'AMSTERDAM,
By de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, CI□ I□ C LXII.

J. v. VONDELS

BESPIEGELINGEN

Van

GODT en GODTSDIENST.

Tegens d'ongodisten, verlochenaers
der Godtheit of goddelijcke voorzienigheit.

In den brief aen de Hebreen.

Wie Gode genaeckt moet bekennen dat hy is,
en beloont die hem zoecken.

ELCK ZYN BEURT.

t'AMSTERDAM,

By de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, cIↃ IↃ C LXII.

Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst
Bewerkt door Prof. B.H. Molkenboer O.P.

Van 1662. - In 1659 geeft Vondel te kennen, dat hij zijn *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* voltooid heeft, maar dat ze nog niet gedrukt zijn (vgl. Dl. VIII, bl. 735, r. 19-20). Drie jaar later geeft hij ze uit bij de Wed. van Abr. de Wees. (Zie vorige bladzij). Een opdracht of inleiding heeft de dichter er niet bijgevoegd en de korte kantteekeningen zijn de eenige toelichtingen, waarmee hij den lezers van zijn langste en zwaarste gedicht te gemoet komt. In den tekst noemt hij enkele namen, waar wij voor het bronnenonderzoek iets aan hebben (bv. Lucretius: I, 855; St. Thomas Aq.: III, 1162; Gerson: V, 755; Fernelius: V, 941), maar het is duidelijk, dat zulke summiere aanwijzingen nog heel wat aan het nader onderzoek overlaten. G. Brandt vermeldt bij de *Altaergeheimenissen*, dat men verwonderd was over Vondels vaardigheid in het begrip en de weergave van ‘de duistere woorden van Thomas Aquinas en andere Paapsche Schoolleeraaren’ (ed. Leendertz, bl. 40), maar deze mededeeling komt pas bij de *Bespiegelingen* tot haar recht. Want niet St. Thomas maar St. Bellarminus was voor het Altaargedicht Vondels eigenlijke mentor (vgl. Dl. IV, bl. 643), terwijl uit de *Bespiegelingen* een doorloopende invloed van Thomas' beide *Summa*'s blijkt.

Daarnaast komen vooral de werken van den Latijnsch-Afrikaanschen bekeerling en apologeet Firmianus Lactantius uit de IVde eeuw in aanmerking, waaraan Vondel voor zijn bestrijding van de heidensche wereldaanschouwingen heel wat heeft ontleend. Zijn vereering voor dezen ‘heiligen Outvader’, die als dichter o.a. door den beroemden Heinsius geprezen werd, blijkt in de voorrede van het treurspel *Faëton* (v. Lennep, X, bl. 270) en in de Opdracht van *Hercules in Trachin* (v.L. XI, 183).

Verder blijkt, dat Vondel verschillende schrijvers, vooral klassieke als Cicero, Lucretius, Plinius e.a., zelf gelezen heeft. Ook van Spinoza's in 1659 nog niet gepubliceerde, maar in kleinen kring verkondigde meeningen was de dichter terdege op de hoogte, ja, die opzienbarende meeningen moeten voor den zeventigjarigen bezorgden bekeerling de grootste prikkel geweest zijn, om zich aan dit zooveel eischend onderwerp te wijden. Dat Vondel de allereerste (en niet de minste!) bestrijder van het nauwelijks geboren Spinozisme was, vindt men in de omvangrijke literatuur over den joodschen wijsgeer nergens aangeteekend.

Van een doorloopende vaste bron of een door anderen gepubliceerd schema - zooals de dichter der *Altaergeheimenissen* in de *Disputationes* van Bellarminus gevonden had - schijnt bij dit leerdicht geen sprake te zijn. Vondel heeft het machtige poeem, dat in zekeren zin zijn *Divina Commedia* mag heeten (vgl. het ‘goddelijck tooneel’ van *Besp.* V, 383), zelfstandig geconcipieerd en naar eigen inzicht opgebouwd, zij het dan, zooals Brandt meedeelt, ‘met groot overleg, en raadt van geleerde mannen’ (bl. 55), die wij wel op de eerste plaats onder zijn priester-vrienden zullen moeten zoeken en waarbij wij niet zonder grond aan den Haarlemschen pastoor Augustijn Alsten Bloemaert denken (vgl. Sterck: *Oorkonden*, bl. 261 en Dl. VIII, bl. 735 en 754-56).

Van de *Bespiegelingen* verschenen afzonderlijk drie drukken: in 1662, 1700 en 1723 (Unger: *Bibliographie*, nos. 644-46). De toelichtingen van van Lennep (Dl. IX) en van p.J. Zey, S.J. in de Vondel-ed. van De Torentrans (Dl. VI) evenals van

denzelfde in de uitgave van het Geert Groote Genootschap (no. 479) verdienen wel eenige aanvulling, die wij, na de studies van de Dominicanen J.V. de Groot (*Dietsche Warande*, 1876-81 en afz. Amsterdam, 1879), Th. de Valk (*Beiaard*, 1921, II, bl. 440), B. Schipper (*Beiaard*, 1922, I, bl. 207) en J. Cools (*Beiaard*, 1923, I, bl. 456) en van J.J.G. Boelen, S.J. (Nijmegen-Kerkrade, 1906-10) met een zooveel mogelijk op de bronnen teruggebracht commentaar poogden te geven. Ook de bladzijden 372-403 van *Vondels Geloof* (1935) door Gerard Brom dienen hier vermeld te worden.

Bespiegelingen Van Godt.
Het eerste boeck.*

Wat is gewenschter dan in ons bespiegelingen*
Het eeuwig schijnend licht, den oirsprong aller dingen,
t'Ontmoeten, en van vore in 't aengezicht te zien,
Om andren, of door tong of tekens, te bediên[4]
Den glans, die ons verschijnt; zoo menschentong of teken[1-5]
Dit wonderlijck gezicht en wonder uit kan spreecken,
Of in zijn volle kracht afbeelden voor het oogh!
Maer dit's vermeetenheit: de Godtheit zit te hoogh:[8]
Wy drijven veel te laegh, op losse en wasse pennen,[9]
Te kranck in zulck een' gloet. om Godt volmaeckt te kennen,[10]
Wat meer wort dan een worm, een sterflijck mensch vereischt.
Een gloeiend Serafijn, een groote aertsengel deist[12]
Wel drymael in zijn vlught, wanneer hy d'opperdaecken,[13]
Den troon van 't aertspalais der Godtheit zal genaecken
Met ootmoedt en ontzagh. de Cherubijn bedeckt[15]

*[Randschrift:] *Inleidinge, geschept uit de hooghste geluckzaligheit, bestaende in de bespiegelinge der Godtheit van vore*,

* In den Titel: *Bespiegelingen:* evenals het ww. *bespiegelen* schijnt het znw. *bespiegeling* in de XVIIe E. pas ontstaan als een nieuwe weergave van den in de M.E. druk gebruikten term speculari. die in 't Latijn door de vele specula (Mdnl. Spieghel) bevorderd werd. Het woord *bespiegeling* komt bij Vondel tallooze malen voor in de beteekenis van ernstige, godsdienstige overpeinzing.
d'ongodisten, verlochenaers der Godtheit of goddelijcke voorzienigheit: Vondel bedoelt dat er twee soorten van verwerpers der Godheid zijn, nl. 1°. zij die het bestaan van God loochenen, de eigenlijke Atheïsten, en 2°. zij die wel Gods bestaan erkennen, maar zijn wereldbestuur verwerpen, de zgn. Deïsten.
In den brief aan de Hebreen: nl. *Hebr.* XI, 6 (Vulg.): Credere oportet accedentem ad Deum quia est, et inquirentibus se remunerator sit. Vondels vertaling is niet naar den Statenbijbel; *dat hij is:* dat Hij bestaat.
Bespiegelingen van Godt: beschouwingen over God.

4 *tong of tekens:* gesproken of geschreven taal; vgl. *Lucifer* vs. 315, gedachtengang en woorden van Vondels inzet zijn sterk verwant aan den *Lucifer*-rei.

1-5 Versta: Wat zou gewenschter zijn dan de rechtstreeksche, de door eigen aanschouwing en a priori (*van vore*) verkregen Godskennis, om *andren*, nl. hen die Gods bestaan loochenen, te zekerder te overtuigen; *van vore* is tevens plastisch bedoeld.

8 *vermeetenheit:* vermetelheid; *de Godtheit zit te hoogh:* vgl. *Lucifer*, vs. 281.

9 *losse en wasse pennen:* vleugels met was bevestigd en daarom los, met toespeling op de fabel van Dedalus.

10 *kranck:* zwak; *in zulck een gloet:* nl. van 't licht der Godheid, vgl. de zonnegloed, die Dedalus' vleugels smolt; *volmaeckt:* in zich zelf zooals Hij is; wij kennen God alleen uit zijn werken en dus onvolmaakt.

12 *gloeiend Serafyn:* een engel van den hoogsten rang; de Hebr. naam Seraphim (*Is.* VI, 26) betekent: vlammende, gloeiende; vgl. noot op *Lucifer*, vs. 168; *deist:* deinst.

13 *d'opperdaecken:* de hoogste hemelsfeer, waar Gods troon staat.

15 *Cherubijn:* ook een engel van een hooge orde, Cherubim, *Hebr.* IX, 5.

Met vleuglen zijn gezicht, om zuiver, onbevleckt,
En waerdigh voor den stoel der Godtheit zich te buigen,
Daer duizentduizenden al juichende getuigen[18]
Wat eer en majesteit, van eeu noch kreits bepaelt,[19]
Uit Godts volkomenheên door 's hemels kreitsen straelt.
Men tre dan achterwaert, om niet te hoogh te draven.[*21]
Verwaentheit heeft voorheen zelf Lucifer begraven,
Met al zijne engelen, in helsche duisternis,
Van waer in eeuwigheit geen wederkeeren is.
Geen' stervenden tot noch de hantvest wert gegeven[25]
Van simpel eenwerf Godt t'aenschouwen, en te leven.[26]
Men moet van achter dan hem nazien, waer hy treet,[27]
Gebeurt ons dees gena. wie ramp wil schuwen, meet'[28]
Zijn onvermogen af, eer hy besta te waegen.
Hoe menigh plofte in 't zant door reuckeloos behaegen![30]
De Godtheit lijdt geen schimp van eenigh trots bestaen.[31]
Men spreecke ootmoedigh, of men zwijge, en bid haer aen.
Indien een ongodist Godt dienen zal, en eeren,[*33]
Zoo staet ons eerst met reên te stercken en beweeren[34]
Dat Godt in wezen is, dees naem geen' droom beduit,[35]
Of wezenloozen vont, gemaelt door spraeckgeluit,[36]
Maer een zelfstandigheit, een wezen wort berekent,[37]
Gelijck men met den naem van boom een' boom betekent.[38]
Men moet dan weeten wat de naem van Godt ons melt
In onze spraecke, en by een ieder volck gestelt[40]
Niet ydel, maer wel scherp met oordeel uitgelezen,[41]
Om uit te beelden of de wercking van dit wezen,

[*] [Randschrift:] *dat hier onmogelijck is, dies moet men van onder beginnen*.

[*] [Randschrift:] *Oirsprong en betekenis van het woort Godt, in onze spraecke*.

18 Vgl. *Apocal.* VII, 3-12; men lette op de juichende ui-klanken.
19 *van eeu noch kreits bepaelt:* door tijd noch ruimte begrensd; *kreits:* kring, sfeer.
21 *Men tre dan achterwaert:* de mensch nadere God dan *van achter* (vs. 27), a posteriori, door 't bezien nl. van Gods werken om van deze gevolgen tot hun Oorzaak op te klimmen; de Kantteekening zegt *van onder*, ab inferiori, van het lagere, dus ook Gods werken, vgl. verderop vs. 348, 365, 367. Hier herinnert Vondel zelf aan zijn *Lucifer*-drama.
25 *stervenden:* stervelingen; *hantvest:* voorrecht.
26 *simpel eenwerf:* één enkele maal.
27 *van achter:* zie noot bij vs. 21; *waer hy treet:* waar Hij voorbij gegaan is, dus voetstappen liet; Gods werken zijn Zijn voetstappen (vestigia), vgl. *Ad. in Ball.* vs. 343-44.
28 *Gebeurt ons dees gena:* als ook deze gunst, van God uit zijn werken te speuren, ons gebeuren mag.
30 *reuckeloos behaegen:* roekelooze zelfoverschatting.
31 Versta: God duldt de beleediging niet, die in een hoogmoedig gedrag van den mensch tegenover Hem gelegen is.
33 *Indien een ongodist* enz.: versta: indien wij willen bereiken, dat een ongodist enz.
34 *beweeren:* verdedigen.
35 *in wezen is:* werkelijk bestaat; *droom:* herschenschim.
36 *wezenloozen vont:* uitvindsel zonder werkelijkheid, puur verzinsel; *gemaelt door spraeckgeluit:* alleen maar uitgedrukt door een maal(-teeken) van de spraak.
37 *een zelfstandigheit:* een substantie, die haar eigen bestaan heeft; *een wezen:* een essentie, die haar eigen wezenskenmerken heeft.
38 *een' boom:* nl. een werkelijk bestaande boom.
40 *gestelt:* vul aan: *wordt*.
41 Versta: niet lukraak maar met scherp oordeel gekozen (*uitgelezen*).

Of iet dat zijn natuur, en eigenschap verklaert.[42-43]

42-43 De namen, door de volkeren aan God gegeven, beelden òf zijn oorzakelijkheid uit (bijv. Schepper, Albestuurder) òf zijn natuur (God, de Zijnde, de Levende), òf zijn eigenschappen (de Alwijze, de Rechtvaardige, de Almachtige enz.).

Dees spruit in Duitsch uit goet, en melt den goeden aert,[44]
Den oirsprong van al 't goet, te vloeien uit dien rijcken;[45]
Een naem zoo schoon, dat wy geene andre tongen wijcken,[46]
In zijn betekening, naerdien hy 't hart verweckt,[47]
En met dien klanck alleen de zielen naer zich treckt,
Gelijck quickzilver wort van 't gout naer 't gout getogen,[49]
Het edelste metael, in deught, en in vermogen,[50]
Gewight, en duur, en kracht, en glans, en majesteit,[51]
En d'afdruck van Godts waerde, en eere, en heerlijckheit.[52]
De Duitsch is dan gewoon den rijcksten schat der schatten,[*53]
Als andre volcken, in vier letteren te vatten,[54]
En GODT te noemen 't geen noit teken noch geluit
Voluit heeft afgebeelt. de zuigling zuight dit uit
De melleckbron, de borst van zijn getrouwe moeder.
Dit scherpen voester, en de vader, vooght, en hoeder
Den jongen kindren in, en leeren vroegh het jong
Dien gallem, uit de wiegh, nabaeuwen met zijn tong.
Dus erft het kint een tael door omgang en hanteering,
Met 's moeders taele en spraeck de vaderlijcke leering,[62]

[*][Randschrift:] *Erfleer van Godt wort noodigh doch verscheiden ingeplant*.

44 *Dees spruit in Duitsch uit goet:* Deze naam nu (*Godt*) komt in het Germaansch uit goed. Deze afleiding, ook door Kiliaen aangegeven ('Germ. Gott, Ang. god dicitur god, q.d. goed; nemo enim bonus nisi unus Deus'), zat Vondel hoog (Vgl. *Ter Verlossing van L. Reael*, vs. 8, Dl. III, bl. 195; Opdracht van *Lucifer* aan Ferdinandus III, r. 4-5, Dl. 5, bl. 604 en *Bespiegelingen*, II, vs. 1145; IV, 655-56) en beantwoordde voor hem van den eenen kant aan Gods meest kenmerkende eigenschap, zooals zij door Dionysius, Boëtius, Philo, Plato, Augustinus, Thomas enz. in de Goedheid (Bonitas) werd gesteld (vgl. *Petavii Opus de theologicis dogmaticis*, ed. Barri-Ducis, MDCCCLXIV, tom. I, bl. 468 vv.), en van den anderen kant aan het Hebreeuwsche Tetragrammaton, waarover Vondel spreekt in vs. 54.
45 vgl. *Lucifer*, vs. 295-96.
46 *geen andre tongen wijcken:* voor geen andere talen onderdoen.
47 *betekening:* doeltreffende aanduiding van hetgeen hij uitdrukt, be-teekent; *verweckt:* opwekt.
49 Kwik en goud zijn in elkaar oplosbaar, het grootste quantum prevaleert. Over *quickzilver* en *gout* nader in *Bespiegelingen* III, vs. 562 en 575-vlg.; *Van:* door; *getogen:* getrokken.
50 *Het edelste metael:* hoort bij *gout; deught:* kracht.
51 *duur:* duurzaamheid.
52 *d'afdruck van Godts waerde:* goud geldt als het edelste metaal voor een der stoffelijke uitdrukkingen (symbolen) van Gods alles overtreffende waarde.
53 *De Duitsch:* misschien bedoelt Vondel zoowel den Hoog- als den Nederduitscher, in elk geval den Nederlander; *den rijcksten schat der schatten:* God, in aansluiting bij het zoo juist vermelde *gout*.
54 De bekende theoloog J.B. Gonet O.P. die Vondels tijdgenoot was (1616-81), gaf in het 1e dl. van zijn *Clypeus Theologicae Thomisticae*, (Burdigalae, 1659), bl. 186, voorbeelden van den vierletterigen Godsnaam uit 't Hebr. (IHVH = Jahveh), Grieksch (θεος), Latijn (Deus), Fransch (Dieu), Spaansch (Dios), Ital. (Idio), Duitsch (Goth), Engelsch (Goth), Arabisch (Alla), Persisch (Syre), Egyptisch (Theu) enz. Van Lennep haalt in h.l. een citaat uit *Die Dietsche Doctrinale* van 1346 aan, waarin *God* een woord 'gheformeert van lettre drien' heet, waardoor meteen de H. Drieëenheid wordt aangeduid. Maar in de XVIe E. sprak C. van Mander in zijn *Olijf-Bergh* van de Drie Personen, die samen 'één vier-letternaemschen Godt' uitmaakten. Dat Vondel met de spelling *Godt* begonnen zou zijn, gelijk Huydecoper (*Proeve*, 1730, bl. 32) beweert, is dus onjuist; wel heeft hij er trouw aan vast gehouden en werd hij door zijn epigonen daarin nagevolgd.
62 *de vaderlijcke leering:* de voorvaderlijke leer.

En erfgewoonte schept een anderde natuur,[56-63]

56-63 Wel merkwaardig gebruikt Vondel hier St. Thomas! Deze verklaarde in de *Summa contra Gentiles*, I, XI, 1e al., dat de meening over Gods vanzelfkenbaarheid voortsproot uit de gewoonte, waardoor de menschen van hun kindsheid af met den naam van God vertrouwd raken. Vondel verwerkt dit zelfstandig door te zeggen, dat een kind reeds met de moedermelk Gods naam inzuigt en daar, al groeiend, steeds meer van hoort.

63 Versta: een overgeërfde gewoonte schept een tweede (*anderde*, vgl. o.a. *Besp.* V, 1283) natuur, wel de vertaling van Thomas t.a.p.: 'Consuetudo vim naturae obtinet'; vgl. ook *Geboortezang aen Greg. Thaum.*, vs. 45-47 (Dl. V, bl. 259), welk motief Vondel hier van vs. 63 tot 116 breed met duidelijke toespelingen op zijn eigen bekeeringsgeschiedenis en niet zonder de sarcasmen uit zijn hekeldichtperiode uitwerkt.

Die lastigh wort verleert. zit waerheit aen het stuur
Van huis en huisgezin, zoo vaert het kint geluckigh.
Zit logentael te roer, hoe jammerlijck en druckigh[66]
Vernielt dees schipbreuck dan al d'afkomst van dien stam![67]
Een ommezichtigh brein mistrout hierom de mam,[68]
En overlevering van moeder, vooght, en vader,
Om erfbedrogh te vliên, en wenscht uit angst zich nader[70]
Met reden te beraên, te toetsen, scherp en stil,[71]
Wat Godt en godtsdienst raeckt, eer 't oordeel stemmen wil,[72]
Om door aenzienlijckheit van baerden, penne, en schoolen,
En huurtong niet zoo dom, met al den hoop, te doolen,[73-7474]
Die dommer dan het vee, gedreven naer het nest,
Den drijver volght, die zich op 't smeer der kudde mest.[76]
Een ommeziende geest eischt reden, die de dieren
Van menschen onderscheit, en past op niemants tieren,[78]
Noch bolpees, nochte vloeck. in reden zoeckt hy licht.[79]
Waer deze straelt en blijckt, ontzeght hy niet zijn' plicht[80]
Te vollegen van zelf, vrywilligh, onbedwongen.[81]
Hy kent den doolhof wel der weerelt, en haer tongen,[82]
De weiflaers, die den buick aenbidden, als hunn' Godt;[83]
Hoe weereltschen slechts zien op eer, en aertsch genot;[84]

66 *druckig:* droevig.
67 *Vernielt dees schipbreuck:* Versta: de dan volgende schipbreuk; *al d'afkomst van dien stam:* het heele nageslacht van zoo'n familie.
68 *ommezichtigh:* voorzichtig, verstandig, vgl. *ommeziende* in vs. 77; *de mam:* de moederborst, de leer van kindsbeen ingezogen; vgl. vs. 57.
70 *erf bedrogh:* overgeërfde dwaling, vgl. *erfgewoonte* in vs. 63.
71 *met reden te beraen:* met overleg na te gaan. Vondel zinspeelt op 't rationabile obsequium van *Rom.* XII, 1, en op het rationabile sine dolo lac van I *Petr.* II, 2, waaraan hij zijn beeld van de moedermelk, ook in vs. 56-57 al, ontleende.
72 *stemmen:* toestemmen, kiezen.
73-74 Versta: om zich niet door de overmacht van geleerdheids- of gezagsvertoon van de wijs te laten brengen; in *baerden* schuilt wel een herinnering aan de *langgebaerde kin* der predikanten van *Palamedes*, vs. 853.
74 *huurtong:* iemand die gehuurd, dus voor geld, de dwaling in 't gevlei komt, wat op de omkoopbare regenten schijnt te slaan, waartegen *Roskam* en *Harpoen* gericht waren; vgl. *Joan.* X, 12
76 *op 't smeer:* met het vet.
78 *past:* let; *tieren:* bulderen; Vondel bedoelt dreigementen.
79 *bolpees:* bullepees, karwats van een stierepees, vgl. *Samson*, vs. 23.
80 *ontzeght:* weigert.
81 Vondel geeft hier vrij duidelijk te kennen, dat hij uit vrije en eigen overtuiging zijn geloofsweg is gegaan zooals hij die het meest met de rede in overeenstemming vond, vgl. verder vs. 97-vlg. Overigens schijnt zijn gedachtegang sterk verwant aan het hfdst.: 'De rationis usu in religione' van Lactantius' *Divinae Institutiones*, Lib. II, cap. VIII (Migne P.L. VI. bl. 287).
82 *den doolhof der weerelt:* het labyrinth der zedelijke verhoudingen, Vondels voorstelling gemeenzaam door de allegorische kaart van Zacharias Heyns' *Wegh-Wijser ter Saligheyd,* Dl. III, bl. 287 en de kaart afgebeeld bl. 288; vgl. *Opdracht* van *Peter en Pauwels*, vs. 45; *tongen:* gidsen.
83 *De weiflaers* enz.: nl. zij, die alle hoogere waarheid betwijfelen, de sceptici en daarom van hun buik hun God maken, vgl. *Philipp.* III, 19.
84 *weereltschen:* wereldschgezinden.

Hoe godtsdienst dickwijl streckt een grijns van godeloosheit,[84-85]
Vernist door een gespan van logentaele, en boosheit;[86]
Hoe elck, op voordeel uit, de sne der zinnen scherpt,[87]

84-85 *Hoe-Hoe:* hangen af van *Hij kent* (hij weet) in vs. 82.
85 Vgl. 't begin van *Roskam*, Dl. III, bl. 300; *grijns:* masker.
86 *gespan:* mengsel.
87 *de sne der zinnen scherpt:* zijn scherpzinnigheid vermeerdert, nl. door het uitdenken van een nieuwe leer, dat hem stoffelijk voordeel brengt; in *Altaergeh.* III, 1420-vlg. verweet Vondel de Hervorming baatzucht.

En lant by lant, en stadt by stadt een' Godt opwerpt,[88]
In ongelijcken vorm van harssenen gegoten,[89]
En op 't altaer gevoert door hunne altaergenooten.[90]
Zoo gy de scholen eischt' bewijs van haeren gront,
Zy schreeuwen te gelijck, uit eenen zelven mont:
Men redenkavle niet met zinnen, die, aen 't vloten,
Den grontslagh van ons brein, en waerheit ommestooten.[90-94]
Dus stampt de meester hem ter schoole uit met gewelt,[95]
Eer hy zijn' grontslagh heeft door reden vast gestelt.[96]
Men loof dan echter een', die leerzaem en voorzichtigh,[*]
Niet reuckeloos een munt van leering, zoo gewightigh,[98]
Naerdien hier eeuwigheit van heil, of vloeck aen hangt,
In scheemring, zonder toets, gewight, en licht, ontfangt.[100]
De logen schijnschoon grenst in schijn te dicht aen waerheit.
Dees heilstof eischt bewijs, en zekerheit, en klaerheit,[102]
Ten minste naer heur' aert: want anders zoo men hier[103]
Iet reuckeloos bestemt, zoo wort de mensch een dier,[104]
Een onvernuftigh dier, van reêngebruick versteecken,
En alle reedlijckheit, niet ongerijmt, geleken.[104-106]
Wie dit bestemmen eischt, al wort zijn toeloop sterck,[107]
Hy sluit de menscheit uit, de dierscheit in zijn kerck.[108]
Ick wensche dan hierom met mijne penne en inten[109]
In 't bladt van 't leerzaem hart der doolenden te printen[110]
Een heilzaem schrift, waerin de twijflaer Godt magh zien,

[*][Randschrift:] *Een omzichtige onderzoekt den gront der erfleere*.

88 *lant by lant:* Nederland, Duitschland, Polen, Zwitserland ...; *stad bij stadt:* Dordrecht, Worms, Siebenbürgen, Genève ....
89 Iedere nieuwe secte maakt van God wat anders, vgl. *Antidotum*, Dl. II, bl. 808, vs. 1-2 en *Altaergeh.* III, 1333.
90 Vgl. *Lyck-Dicht op C. Vorstius*, Dl. 2, bl. 426 vs. 2; *altaergenooten:* geestverwanten.
90-94 Versta: Wanneer men die verschillende secten naar hun grondslag vraagt, dan roepen ze allemaal: Men moet ons niet lastig vallen met opmerkingen over waarnemingen, die bedriegelijk zijn (nl. in zake den menschelijken oorsprong der nieuwe secten) en daardoor het fundament van onze inzichten (*brein:* bedenksels), die de waarheid vertolken, omverstooten.
95 *de meester:* de nieuwe leeraar of kettermeester; *stampt:* trapt, schopt; *hem:* den lastigen ondervrager.
96 *hij:* nl. de man, die den redelijken grondslag van zijn geloof wil aantoonen.
98 *reuckeloos:* roekeloos, zonder nadenken; *een munt van leering:* de beeldspraak van *munt* steunt op de gangbaarheid der leering; zooals een munt wordt een leer van den één aan den ander doorgegeven.
100 *In scheemring:* een munt moet bij vol licht op den beeldenaar gekeurd worden; *toets:* de toetssteen, waarop het goudgehalte door den klank bepaald wordt.
102 *Dees heilstof:* de leer over God, waar ons heil van afhangt, vgl. vs. 99.
103 *Ten minste naer heur' aert:* zoover als die zekerheid naar den aard der zaak, in casu der leer mogelijk is.
104 *het reuckeloos bestemt:* iets zonder goede reden bijvalt.
104-106 *zoo wort de mensch een dier ... geleken:* dan wordt de mensch met een dier vergeleken, dan gaat hij op een dier lijken, vgl. *Ps.* XXXI, 9;
107 *dit bestemmen:* nl. het roekeloos bijvallen van vs. 103; *al wort* enz.: al krijgt hij nog zooveel aanhangers.
108 Versta: hij maakt van zijn volgelingen kuddedieren, vgl. vs. 74-76.
109 *inten:* inkt, mv. om 't rijm.
110 *printen:* prenten, drukken.

Op dat hy Godt bekenne, en vreeze, en eere, en dien':[112]
Want als de Godtheit is bespiegelt en gevonden,
Dan staet de godtsdienst vast op onbeweegbre gronden,
Die nu, door snoot misbruick schandael en lastersmet,

112 *bekenne:* belijde.

Den yver bluscht, en 't volck op eenen drysprong zet.[115-16]
Om dees gewenschte vrucht uit mijnen bou te plucken,[*117]
Is 't noodigh eerst in 't hart des doolenden te drucken,
Dat hy nootwendigh hier het allerhooghste goet,
Den ongeschapen Al, de Godtheit kennen moet,[119-20]
Ten minste naer zijn maght, en uiterste vermogen:
Want zonder kennis wort geen onderdaen bewogen
Te dienen zijnen heer, maer krachtigh, zoo hy wort
Door kennis van zijn waerde en grootheit aengeport;
Noch meer om hem met hart en zinnen aen te hangen,[122-25]
Van wien hy lijf, en ziel, en wezen heeft ontfangen,[126]
En grooter goet verwacht van zijn weldaedigheit,
Die voor den mensch het hof der weerelt toebereit.[128]
Geen mensch stijght immermeer in top van deze kennis[*129]
Door 'tlicht der schepselen, en aendacht, en gewennis.[130]
Geen wijze kan volmaeckt uitbeelden wat Godt is,
By wien ons middagen niet zijn dan duisternis.[132]
d'Onzichtbaerheit van Godt gaet schuil voor 's menschen zinnen.
De Godtheit kent zich zelve alleen geheel van binnen.
Geen evenredenheit is tusschen mensch, en Godt.[135]
Oneindigheit wort eer door 't eng begrijp bespot,[136]
Dan in ons harssenvat geschept, en opgegreepen.[137]
Geen letterkunstenaer, hoe taelrijck, hoe beslepen,[138]
Vint merck of woort, dat Godts volkomenheit verbeelt,[139]
En niet in ste van eer hem zijne glori steelt:[140]
Maer evenwel men kan hier mede niet ontrennen[*141]
De mooghlijckheit van Godt en zijnen aert te kennen,
Door 't licht van vrou natuure en reden, voor zoo veel
Godt door zijn eigenschap en wercken zich ten deel[144]
Te kennen geeft, oock zulx, dat willens ziende blinden[145]

[*][Randschrift:] *De nootwendigheit van Godt te kennen*,

[*][Randschrift:] *dat hier onvolkomen*,

[*][Randschrift:] *doch eenighzins bereickbaer is*.

115-16 Versta: de godsdienst, die nu door allerlei verkeerde invloeden de menschen onverschillig maakt en in de war brengt; *drysprong:* punt van onzekerheid, vgl. *Wegh-Wyser*, Dl. III, bl. 287, vs. 7 en *Lyckstaetsie van L. Marius*, Dl. V, bl. 550, vs. 19.
117 *bou:* door *vrucht-plucken* wordt de beteekenis van dit woord gelijk aan bouw in akkerbouw, culture, vgl. I *Cor.* III, 9.
119-20 Vgl. den tekst uit *Hebr.* XI, 6, dien Vondel als motto voor zijn leerdicht koos.
122-25 Volgens het scholastiek beginsel: Nil volitum nisi praecognitum.
126 *lijf, en ziel:* zijn wezenheid, essentie, *wezen:* aanwezen, zijn, existentie.
128 *het hof der weerelt:* de heele inrichting der wereld, waarin de mensch koning is.
129 *immermeer:* ooit; *in top:* tot de hoogste top.
130 Versta: noch door voorlichting, noch door eigen onderzoek (*aendacht*) en oefening.
132 *ons middagen:* ons klaarste licht.
135 *evenredenheit:* evenredigheid.
136 *'t eng begrijp:* de geringe inhoudsmaat van ons begrip of verstand (*harssenvat* vs. 137), vgl. *Altaergeh.* I, 1077-78; 1356-57.
137 *geschept en opgegreepen:* ingenomen en opgevat.
138 *letterkunstenaer:* letterkundige, woordkunstenaar; *beslepen:* geoefend.
139 *merck:* teeken.
140 *in ste van eer:* in plaats van Hem eer te brengen.
141 *ontrennen:* ontloopen.
144 *zijn eigenschap:* het Hem eigene; *ten deel:* vgl. I *Cor.* XIII, 9.
145 *oock zulx:* zelfs in die mate.

Geen onschult voor hun schult en blintheit kunnen vinden;[146]
Gelijck Diagoras, Leucippes, Epikuur,

146 *onschult:* verontschuldiging; *schult en blintheit:* schuldige blindheid.

Lukrees, en Demokrijt, die reden en natuur[147-48]
Verlieten, onder schijn van d'ooren haer te leenen,
En toe te treên op 't licht, dat ieder is verscheenen.[150]
Wie midden op den dagh genoeghte in 't duister raept,[151]
En in een nachtspelonck de klaere zon verslaept,
Beklaegh' zich niet, wanneer het licht, aen 't onderduicken,
Beschimpt die zulck een' glans verzuimen te gebruicken.
Wie geen bewijs acht 't geen van ieder wort bestemt,[*155]
Geen wijzen hoort, van schrift en reêngebruick vervremt,[156]
Ontzegt te stemmen dat een Godtheit is in wezen,
Of is'er een, datze ons verplicht om haer te vreezen.[155-58]
Zijn onschult is, dewijl het oogh geen Godtheit ziet.[159]
Hy sluit dan: al wat is dat wort gezien: wat niet[160]
Gezien wort van den mensch, heeft wezen noch vermogen,
Is ydelheit en droom. zy steunen dan op logen,[160-62]
Die bouwen op een niet, den noit gezienen Godt.
Maer zeker dit besluit hangt los, en zonder slot,[*164]
En wederspreeckt zich zelf. natuur heeft met vijf zinnen
Den mensch te rijck begaeft, waer door 't verstant van binnen[166]
Aen licht geraeckt van al wat voorvalt nu en dan;
Dies is'er meer dan elck door d'oogen vatten kan.
Het oogh brengt tijding van gestalte, werck, en kleuren.
De neus ontfangt den stanck, of rieckt gezonde geuren.
De tong velt vonnis van den smaeck, in spijze, en dranck.
Een ieder lit gevoelt. het oor verneemt den klanck.
Wat nimmer hoorbaer is verneemt men met geene ooren;

[*] [Randschrift:] *d' ongodist ontkent de Godtheit, dewijlze onzichtbaer is*.

[*] [Randschrift:] *Dit wort wederleght*.

147-48 De vijf hier genoemde wijsgeeren behooren tot de Sophisten en Sceptici der Oudheid. *Leucippes* of Leukippos van Milete, van wien weinig bekend is, is geheel opgegaan in zijn leerling *Demokrijt* of Demokritos van Abdera (geb. ± 460 v. Chr.); hun leer over de eeuwigheid en beweeglijkheid der atomen als oorzaak van het heelal, een eeuw later door *Epikuur* of Epikouros van Samos (geb. 341 v. Chr.) verbreid en weer later door den Romeinschen dichter *Lucrees* of T. Lucretius Carus (96-55 v. Chr.) in een fraai leerdicht *De rerum natura* gepopularizeerd, wordt in de *Bespiegelingen* herhaaldelijk bestreden, vooral in dit I Boek, vs. 661-vlg. De dithyrambedichter *Diagoras* van Melos komt kort na Demokritos, maar staat als atheïst op zichzelf. Zijn blasfemische leer, die uit een persoonlijk leed schijnt te zijn voortgekomen, bezorgde hem veel onaangenaamheden, waarop zijn tijdgenoot Aristophanes in de *Vogelen* en de *Wolken* zinspeelt.

150 Versta: om in te gaan op 't menschelijk redelicht.

151 *genoeghte:* geneuchte, genoegen.

155 *bestemt:* toegestemd.

156 *vervremt:* vervreemdt; *Ontzeght te stemmen:* weigert toe te stemmen.

155-58 Versta: Hij die geen bewijs ziet in een algemeene opvatting en zich sluit zoowel voor de geschriften der wijzen als voor zijn eigen gezonde inspraken, komt tot de opvatting dat God niet bestaat en ons in elk geval niets in den weg legt.

159 *onschult:* verontschuldiging, (vgl. vs. 146) hier beter: argument.

160 *sluit:* besluit, maakt deze sluitreden.

160-62 St. Thomas geeft als één der argumenten van hen die zeggen dat Gods bestaan niet kan bewezen worden, de onbewijsbaarheid aan van hetgeen niet onder de zintuigen valt, *S.c. Gentiles*, I, 12, Item.

164 *los en zonder slot:* gaat niet op.

166 *te:* zeer.

't Onsmaeckbre met geen tong. 't onvoelbre en ongeboren[174]
Gevoelt men met geen lidt. geen neus 't onrieckbaere oit
Kon riecken, en het oogh vernam 't onzichtbre noit:
Want elck der zinnen heeft zijn omgeschreve percken,[177]
En grontpunt, buiten 't welck die rust, en niet kan wercken.[178]
Hy raest dan bijster, die d'onzichtbaerheit het licht
Der oogen onderworpt, en 't menschelijck gezicht;
En buiten 't grontpunt van 't gezicht niet Godt kan vinden.
Dees oordeelt van de verf onweetener dan blinden.[165-82182]
Al ziet het oogh geen lucht, noch wort de lucht gekent[*183-vlg.183]
Voor gebuurinne van het vierige element,[184]
En by wiens gunst hier al wat leeft moet adem haelen,[185]
Of sterven, zoo zy koom' van heuren aert te dwaelen,[186]
En aentrecke een vergift, en damp, die 't bloet besmet,
De geesten stickt, en 't hart, des levens bron, belet[188]
Alle overige leên het leven me te deelen,
En hitte, en vlammen, die door aêr, en zenuw speelen.[190]
Beneem de long de lucht, gy bluscht den geest in 't lijf.[191]
Indien een veltkortou met kracht een koegel drijf[192]
Door d'ope lucht op poort, of dack, of steene muuren,
Gy hoort twee lichaemen elckandre op 't krachtighst schuuren.[194]
De snelle koegel huilt door 't scheuren van de lucht;
De lucht, vol donders en vol blixems, dat gerucht

[*] [Randschrift:] *De lucht is onzichtbaer en nochtans een hooftstof, gekent uit haere wercken*.

174 *ongeboren:* ongeborene, onbestaande.
177 *omgeschreve:* omschreven, bepaalde.
178 *grontpunt:* steunpunt, nl. voor zijn werking, object, vgl. vs. 181; *die rust:* dit of dat zintuig buiten werking treedt.
165-82 Thomas' antwoord: dat al valt God zelf niet onder onze zintuigen, zijn werkingen het toch wèl doen, schijnt door Vondel in de verte te worden nagevolgd en zelfstandig verwerkt. Hij zegt, dat juist de aanwezigheid der zintuigen bewijst, dat er ook dingen zijn, die deze zintuigen niet bereiken. Want elk zintuig is beperkt tot zijn eigen werksfeer, maar alle geven het verstand stof om over het zinnelijk waargenomene onzinnelijk te redeneeren; zooals de zintuigen hun eigen object hebben, zoo ook het verstand.
182 Deze spreekt nog onwetender van den ongezienen God dan een blinde over kleuren (*verf*) zou kunnen doen.
183-vlg. De valschheid der redeneering: ik zie God niet: dus Hij bestaat niet, toont Vondel aan door te zeggen, dat wij de lucht ook niet zien, en haar bestaan toch door berooving ervan (vs. 191), door geschut (192-220), door ontploffing (203-206), door stormwind (207-21), door een kruik in 't water (214-18), door een spuit (218-20), door een wijnverlater (221-29), door een goochelaar (230-35), door waterblazen (236-40) en door een geweer (241-44) bewezen wordt. De argumentatie, die veel persoonlijke waarneming weergeeft, schijnt verwant aan Lactantius' *Divinarum Institutionum Libri VII*, die in Lib. VII, cap. IX op ongeveer dezelfde wijze redeneert uit de stem, den reuk en den wind (Migne, P.L. VI, bl. 764).
183 *noch:* toch.
184 De volgorde der vier elementen is: aarde, water, lucht en vuur, *het vierige element:* of de hooge vuurhemel met de vaste sterren, volgens het stelsel van Ptolomeus; op de elementen komt *Bespiegelingen* III, 461-vlg. uitvoerig terug.
185 *wiens:* nl. van het vuur.
186 *aert:* natuurplicht.
188 *de geesten stickt:* de levensgeesten verstikt.
190 *hitte, en vlammen:* de natuurlijke lichaamswarmte.
191 *den geest:* den levensgeest.
192 *veltkortou:* veldkanon; stuk grof geschut; *koegel:* kogel.
194 *twee lichaemen:* de stalen kogel nl. en de lucht.

Wat is het anders dan dat lucht en wolcken bersten,
Door strijt van hitte en kou, die op elckandre persten?[198]
En dees salpeterlucht, in 't zwangere metael,[199]
Tot berstens toe gepropt; hoe braecktze loot en stael
Op haere vyanden, in 't stormen, of in 't enteren![201]
Hoe slooptze slot, en vloot aen splinters, gruis, en slenteren![202]

198 *persten:* botsten.
199 *salpeterlucht:* lucht met springstoffen geladen; vgl. *op het Onweder van 's Lants Bussekruit te Delft*, Dl. V, bl. 821, vs. 19-vlg.
201 *stormen:* bestormen van wallen; *enteren:* aanklampen van schepen.
202 *slot:* burcht, sterkte; *slenteren:* slenters, flarden; let op alliteratie!

Indien de roode haen ontsteeckt een helsche mijn,[203]
Hoe loeit de buick der aerde! hoe krimpt de lucht van pijn,
Eer zy een' puinhoop baert van menschevleesch, en wallen!
Hoe dreunt en davert d'aerde, eer zy komt in te vallen,
Wanneer de dwarreling der winden tegens een
In haeren boezem woelt, om ademtoght, en geen[208]
Verlichting voelt, voor dat de zwangere aen 't verlossen[209]
Een' baiert baert, en stadt, en bergh, en rots, en bossen,[210]
En vliet, en velt verwoest, en slingert overhoop,
Dat heele mijlen volcks het zetten op den loop![212]
Oock kan dit groot begrijp geen ydelheit gedoogen:[213]
Dit blijckt: want als de lucht wort uit een pijp gezogen,
Dan vat de pijp de tong. geen wijnkruick zinckt te gront,[215]
Indien de wijnkruick plompt op 't water met den mont.
Al dompelt men de kruick, zy zal het water stuiten[217]
Op 't element der lucht. de spuit zal water spuiten,
En zwelgen, als van dorst, en blaeuwe waterzucht,[219]
Door d'uitgedreve lucht, en ingezoge lucht.
De wijnverlaeter kan de wijnen dus verlaeten,[221]
Uit volle tonnen in een ledigh vat vervaten,[222]
En blaezen Rijnschen wijn, of't Fransche druivenat
Met zijnen blaesbalgh uit het volle in 't ledigh vat.[224]
De wijnpomp drinckt den wijn, die puick is, of geringer,
En niet ontvloeit, indien hy boven met den vinger[226]
Het open luchtoor deckt, en dicht besluit en stopt[227]
Voor lucht, waerna geen nat vervloeit, en nederdropt,[228]
Dat anders wederom naer 't middelpunt zou zincken.[229]
De guighlaer, om de merckt door greepen aen te wincken[230]

203 *helsche mijn:* onderaardsche gang of ruimte waarvan het opgehoopte buskruit met een lont (*de roode haen*) tot ontploffing werd gebracht; *helsch:* om de duisternis en de verschrikking.
208 *in haeren boezem:* in het binnenste der aarde; Vondels voorstelling van de verblijfplaats der winden groeide uit *Aeneïs* I.
209 *aen 't verlossen:* bij haar verlossing.
210 *baiert:* ordelooze massa, chaos.
212 *heele mijlen volcks:* het volk van een mijlenlange oppervlakte.
213 *dit groot begrijp:* de wijde ruimte van het heelal; *ydelheit:* leegte, luchtledig. Vondel doelt op het natuurkundig axioma: natura horret vacuum.
215 *Dan vat de pijp de tong:* dan wordt de tong door de pijp aangetrokken.
217 *Al dompelt men de kruick:* nl. onder water.
219 *blaeuwe waterzucht:* door waterzucht wordt men blauw of bleek, of hoort *blauw* bij *water*, zucht naar 't blauwe water? vgl. *De Rijnstroom*, Dl. III, bl. 292, vs. 91-96.
221 *De wijnverlaeter:* de wijnkelderknecht, die de wijnen volgens 't zelfde beginsel (*dus*) van 't eene vat in 't andere kan overgieten (*verlaeten*).
222 *vervaten:* van vat doen veranderen, vgl. verkuipen, verschepen enz.
224 *blaesbalgh:* naast den hevel, die den wijn uit 't eene vat opzoog, gebruikte men den blaasbalg, die hem in 't andere uitdreef.
226 *ontvloeit:* wegvloeit.
227 *luchtoor:* opening, vgl. *Aeneïs* op rijm, IX, vs. 919, waar Vondel dit woord van eigen maaksel, van geen schrijver bekend, nog éens gebruikt.
228 *vervloeit:* wegvloeit.
229 *naer 't middelpunt zou zincken:* dus dalen in den wijnpomp en wegvloeien.
230 *guighlaer:* goochelaar; *de merckt:* het marktvolk; *aen te wincken:* naar zich toe te wenken, te lokken.

Naer zijne guighelkunst, op alle merckten veil,[231]

231 *guighelkunst, op alle merckten veil:* goocheltoeren op alle markten voor geld te zien; de markt, vooral de jaarmarkt (vgl. *Inwydinge van 't Stadthuis*, Dl. V, bl. 857, vs. 7 en 136-vlg.), was tegelijk kermis. Uit dit realistisch tafereeltje blijkt, dat Vondel bij zoo'n goochelaar heeft staan kijken; hij zag, hoe de goochelaar door vlug rond te draaien, tien eieren (*aiers*) langs zijn schuingehouden holle lat naar boven liet klimmen en ze door vaart te minderen weer liet dalen; 't geheim zat in den meerderen of minderen luchtdruk.

Zwiert om en wederom, en rolt tien aiers steil
De groef op, langs zijn' stock, en locktze naer beneden,
Wanneer hy stiller draeit, en omloopt met zijn schreden.[234]
Het slechte volck, dat op de drift der lucht niet merckt,[235]
Vergaept zich aen den schalck, als een' die wondren werckt.[236]
De waterbel, vol lucht, wort in de lucht gedreven,
Tot datze berst, en door de spleet den geest komt geven.[238]
De lucht spant blazen uit, waerop de zwemmer drijft,[239]
Zoo lang geen priem haer priemt, de blaes gesloten blijft.[240]
De lucht in 't wintroer, die geschroeft te zamenperste,[241]
Berst uit, en schiet met loot een eicke planck te berste,
En 't wintroer is bequaem ten aenslagh, zoo men let[243]
Dat dit zich niet ontdeckt, als 't vier uit een musket.[244]
Uit zoo veel wercken wort een vast bewijs getogen
Dat lucht haer wezen heeft, al weigertze in onze oogen[246]
Zich t'openbaeren, om haer dunte, en luchtigheit;
Waerom haer oock de naem van geest is toegeleit,
Niet datze geest is, die gevoelt wort, noch getroffen,
Maer by gelijckenis van andre grover stoffen,
En elementen, haer verwanten, die het rijck
Der weerelt met hun kracht hanthaven te gelijck.
Bekentge dit? wat schroomtge een Godtheit te gelooven,
Wiens wezen, louter geest, ons zinnen gaet te boven?
De wint wort niet gezien, maer nietemin gevoelt,[*]
Gehoort, wanneer hy ruischt, en blaest, en brult, en woelt.
De kenner van natuur blijft in zijn' adem steecken,
Als hy den oirsprong van den wintvorst uit zal spreecken;
Van waer dees herkomt; waer hy heimlijck heenedrijft.[257-59]
Indien een suffer nu hier zoo hardtneckigh blijft,[260]
Dat hy den wint ontkent, noch dommer dan de kudden;
Zoo melde hy wat geest met zulck een kracht kan schudden
De toppen van het bosch, den eeckelboom in 't woudt,[263]

[*][Randschrift:] *De wint is onzichtbaer, en wort gekent uit zijne wercken*.

234 *en omloopt met zijn schreden:* en langzamer passen maakt.
235 *slechte:* eenvoudige; *drift:* drijfkracht, druk; *merckt:* let.
236 *schalck:* bedrieger. Goochelaars golden als bedriegers en duivelskunstenaars.
238 *door de spleet den geest komt geven:* door de barst uit elkaar spat.
239 *spant:* rekt; *blazen:* waarsch. varkensblazen, die als onze zwemgordels voor de veiligheid bij 't zwemmen gebruikt werden.
240 *priem:* een of ander scherp voorwerp in 't water; *de blaes gesloten blijft:* blijft de blaas gesloten.
241 *wintroer:* windbuks; *die:* hoort bij *lucht; te zamenperste:* saamgeperst wordt.
243 *bequaem ten aenslagh:* geschikt voor een onverhoedschen aanval; *let:* er op let.
244 Een *musket* is een vuurroer met kruitpan en lont; afgeschoten, vooral in 't donker, verraadt dit wapen zich dus eerder dan een windroer.
246 *haer wezen heeft:* bestaat.
257-59 De natuurkundige moet zwijgen als hij oorsprong en doel der winden wil verklaren. Plinius doet eenige gissingen: *Hist. Natur.* Lib. II, cap. XLIV.
260 *een suffer:* iemand die zijn verstand niet gebruikt.
263 *eeckelboom:* eik.

De torens in de lucht, ten hemel opgebouwt;
Wat kracht het zeeschuim helpt aen 't zieden, en aen 't wellen;[265]
Hoe wy den Oceaen zoo hemelhoogh zien zwellen,
Oock tot de starren toe; wie d'aengeterghde zee[267]
In duin jaeght, en verdrinckt de menschen, en het vee,
En al het laege lant, terwijl de harders schuilen,
Gevloden op geberghte, en rotsen, voor het huilen
En buldren van 't gedroght, dat vloot by vloot verslint.[269-71]
Een donckre en dicke lucht, voor 't opstaen van den wint,
Den zeeman waerschuwt, en gebiet het zeil te strijcken,
Eer zich de storm verheffe, en storme op duin en dijcken.
d'Oostindiaensche Orkaen, op 't schoonste van den dagh,[275-vlg.]
By heldre zon en lucht, den zeeman met den slagh
Eerst waerschuwt, als hy vlack, [helaes, wie zou niet gruwen!][277]
Gelijck Godts arm en vuist, om 't schip te gront te duwen,
Van boven nederploft, en slaet den overloop,[279]
En mast, en stuurmans hut, en kabels overhoop,
Waerop een afgront gaept, en uitbraeckt schuim, en golven,[281]
Vol levenden en doôn, begraven, en gedolven,
Terwijl men, buiten Godt, noch hoop noch toevlught vint.
Hoe springt een zeemans hart, wanneer hy zeilt voor wint![284]
Hy danckt den wint, wanneer het schip, uit vreemde landen,
De haven innezeilt, aen lang gewenschte stranden.
De zaegemolenaer, als hem zijn werck behaeght,[287]
Bedanckt den wackren wint, die heele bosschen zaeght.
De Purmerheer bedanckt den wint, en watermolen,[289]
Die water maelt tot lant, zoo lang in 't nat gescholen:
En wat by weite en rogh een stapel jaeren haelt,[291]
Bedanckt den wint, die 't graen van Polen breeckt, en maelt.[292]
De wintvorst vaeght de lucht, en stroomen, en gewesten[293]
Van vuile nevelen, en doodelijcke pesten.
Zoo veele werckingen getuigen ons gewis
De kracht des elements, hoewel 't onzichtbaer is.
Zou iemant evenwel den wint ontkennen dorven,

265 *wellen:* opborrelen, stijgen.
267 *aengeterghde:* opgezweepte.
269-71 Vgl. *Noah*, vs. 604-vlg.
275-vlg. Vondel moet zijn kennis van de plotseling opkomende orkanen in de Indische wateren uit de reisverhalen van Bontekoe, de Veer, Schouten enz. hebben geput.
277 *Eerst:* dan pas; *hij:* de slag, de ruk der winden.
279 *den overloop:* volgens Kiliaen is dit de gangboord (fori) òf de voorsteven (rostra) van het schip.
281 *Waerop:* waarna.
284 *springt:* nl. van vreugde, vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 991.
287 *zaegemolenaer:* bezitter van den zaagmolen; *behaeght:* meevalt, naar den zin gaat.
289 Herinnering aan de indijking van het Purmermeer in 1622.
291 Versta: al wat bij 't graan dat door de windmolen gemalen wordt zijn leven rekt.
292 *'t graen van Polen:* de graanuitvoer van Polen was aanzienlijk; in *Bestand tusschen Polen en Sweden* (Dl. III, bl. 428) spreekt Vondel van de ‘groote korenschuur’ (vs. 9).
293 *De wintvorst:* of windgod, Eolus, vgl. *Aenden Leeuw van Hollant*, Dl. IV, bl. 296, vs. 14 en *De Beemster*, Dl. IV, bl. 609, vs. 1.

Hy waer of dol, of dwaes, en 't reêndom afgestorven.[298]
Voor 't wezen van de ziel staen d'allerwijsten stil,[*]
Noch kent menze aen verstant, gedachtenis, en wil,[300]
Waer deze uitwendigh ons verschijnen in haer wercken.
Zoo laet d'onzichtbaerheit zich door iet zichtbaers mercken.
Dit blijckt ons uit den glans, die uit dit wezen straelt.[303]
De kennis van den mensch gaet weiden onbepaelt
In eenen oceaen van alle wetenschappen,
En kunsten, wijder dan de hemeldieren stappen,[306]
De geesten wemelen, en zweven. zy doordringt[307]
Natuur tot aen de bron, waer uit zy vloeit, en springt;
Bespiegelt d'algemeene en zonderlinge zaecken,
Gescheiden van haer stoffe, en die geene eeuwen raecken.[309-10]
Zy polst en onderzoeckt de reden, oirzaeck, werck,[311]
En eigenschap van elck, doorsnuffelt aert, en merck,[312]
Gestalte en form, en wijs, zoo schrander in 't waerdeeren.[313]
Geen ondervinding kan haer lust verzaên, in 't leeren,
En sterck bespiegelen van allerhande goet:
Dat kustze, dat omhelstze, en vlieght het te gemoet.
Zy weet het ongelijck te weegen, te gelijcken,[317]
En d'evenredenheit te vinden, en op blijcken[318]
Te gronden haer besluit. zy schept haer lust, en licht[319]
In deught, godtvruchtigheit, en redelijcken plicht,
In faem, en lof, en eere, en 't nut der heerschappije.[321]
Zy heeft haer' eigen treck, en haet de slavernije,[322]
En 't juck des lichaems, dat haer hemelscheit verdruckt.[323]
Zy schuwt met yver wat den vrijen wil verruckt

[*][Randschrift:] *De ziel is onzichtbaer, en wort gekent uit haere wercken*.

298 *'t reêndom:* de redelijkheid.
300 *Noch:* toch; De Scholastiek erkent in verstand en wil de twee voornaamste potenties van de ziel, maar oudere kerkelijke schrijvers voegen er ook het geheugen (*gedachtenis*) bij: vgl. *Onderwys der H. Dryeeenigheit*, Dl. VIII, bl. 750, vs. 309.
303 *dit wezen:* de ziel.
306 *wijder dan de hemeldieren stappen:* verder dan de Dierenriem, de verste hemelkring.
307 en de *geesten* (engelen) voorbij, naar God.
309-10 Het verstand beschouwt de universalia (*d'algemeene*) en de particularia (*zonderlinge zaecken*), maar deze laatste in abstractie (*gescheiden*) van de individualiseerende kenmerken en in zoover ze dus buiten den tijd vallen (*die geene eeuwen raecken*); de geabstraheerde particularia zijn de universalia.
311 *werck:* werking.
312 *merck:* kenteeken.
313 *Gestalte en form:* doorgaans wanneer Vondel in de *Bespiegelingen* de wezensvorm of forma substantialis bedoelt schrijft hij *form* (met een f) vgl. III, 1035-50 en *Onderwijs der h. Dryeen*. vs. 168, 181. Bedoelt hij gedaante of gestalte dan spelt hij *vorm*. Met *gestalte en form* alhier moet hij dus bedoelen: uitwendig voorkomen en innerlijk wezen; *zoo schrander in 't waardeeren:* zoo scherpzinnig in 't bepalen van elks waarde en nut; dit hoort bij *Zy* van vs. 311.
317 *het ongelijck:* het verschil of onderscheid der dingen onderling; *gelijcken:* vergelijken.
318 *evenredenheit:* gelijkheid, of juiste verhouding; *blijcken:* duidelijke redeneering.
319 *besluit:* conclusie.
321 *'t nut der heerschappije:* het voordeel van de leiding der rede.
322 *treck:* neiging, nl. naar hooger.
323 Dit herinnert aan de voorstelling van Plato's *Phaidoon* en *Timaios* over de ziel in den kerker van het lichaam, vgl. *Uitvaert van J. Baeck*, Dl. III, bl. 616, vs. 36-40 en *Opdraght aen Eusebia*, Dl. IV, bl. 223, vs. 42.

Tot slaefsche dienstbaerheit, en acht noch pijn, noch smarte,
Noch wederwaerdigheit, om met een zuiver harte[326]

326 *wederwaerdigheit:* tegenspoed.

Te micken naer het wit, dat haer te treffen staet,[327]
Oock zonder ommezien naer wellust, weelde, en baet.
Wil iemant nu de ziel ontkennen, en haer wezen,
Om datze onzichtbaer is: wat kruit kan hem genezen?[330]
De strael van 't oog bereickt wat 's winckbraeus boog beschiet,[331]
Oock zelf het vast gestarnt des hemels, hooger niet:[*332]
Zoude iemant hierom vast en zeker sluiten darren[333]
Dat boven 't achtste ront, gezaeit vol vaste starren,
Geen zellefstandigheit noch wezen zweeft om hoogh,
Om dat het hooger zweeft dan 't onvermogende oogh;
Wat razerny waer dit! geen maght, in top getogen,[337]
Rijst hooger dan haer peil, en uiterste vermogen.
Natuur heeft haer besteck, en merreckpael, en ban,[339]
En eigen perck, dat zy niet overschrijden kan:
Dies sluit men zeker dat het oogh niet kan bepaelen[341]
Wat wijder dan 't gezicht der oogen, en hun straelen
Zich uitstreckt. waerom stelt dan 's menschen brein een maet
Het wezen, dat zich niet van 't oogh bepaelen laet?[344]
Dat Godt is kan men niet klaerblijckelijck betoonen[*345-vlg.]
Door ouder oirzaeck: want zijn wezen, waert te kroonen,
Geen oirzaeck boven zich oit heeft gekent, waer door
Men 't eeuwigh wezen kent, en klaer aenschout van voor.
Oock kan men dit bewijs niet uit Godts wezen smeden,
Gelijck uit iet, dat voor Godt heendraeft naer de reden;[349-50]
Dewijl de wezenheit der zaeck door 't wezen niet
Betoont wort, daer 't geschil in 't recht noch hangt, en ziet[351-52]

[*][Randschrift:] *De ruimte boven de vaste starren is onsichtbaer, nochtans niet ydel*.

[*][Randschrift:] *Godt wort niet van vore gekent:*

327 *wit:* doelwit.
330 *kruit:* kruid.
331 Deze renaissancistische voorstelling van den wenkbrauw als boog, die de pijl (*strael*) van den oogblik afschiet komt bij Vondel meer voor.
332 *Oock zelf het vast gestarnt:* zelfs den hemel der vaste sterren; dat is, in het door Vondel gevolgde stelsel van Ptolomeus, het *achtste ront* (vs. 334) of de achtste sfeer na de zeven sferen der dwaalsterren of planeten, die om de aarde wentelen, vgl. Boelen: *Vondel en de Sterrenkunde* in Vondel-Studiën I, Nijmegen, 1906.
333 *sluiten darren:* de conclusie durven trekken.
337 *geen maght, in top getogen:* geen enkele tot haar uiterste grens gespannen potentie.
339 *besteck, en merreckpael, en ban, En eigen perck* enz.: viermaal hetzelfde voor: grens.
341 *sluit:* besluit, concludeert.
344 *bepaelen:* omgrenzen.
345-vlg. Na, volgens de scholastieke methode, de moeilijkheid, dat God niet bestaat wijl men Hem niet ziet, uit den weg te hebben geruimd, gaat Vondel over tot de positieve bewijsvoering, *Dat Godt is:* dat God bestaat. Die positieve bewijsvoering kan geen argument a priori (*van voor*, vs. 348, 365) geven, maar moet a posteriori (*van onder*, vs. 367) zijn. Een argument a priori redeneert òf uit een *ouder oirzaeck* (vs. 346), wat hier niet kan gebeuren, omdat God geen oorzaak heeft, òf uit het wezensbegrip, wat hier ook niet kan, omdat in de denkorde het zijn niet in het wezen van iets ligt opgesloten. Het argument dat God het volmaaktst denkbare wezen is en dus het zijn in zich moet besluiten en dus bestaat, is het zgn. ontologisch argument, dat 't eerst door St. Anselm van Canturbury († 1109) werd gepropageerd en later door Descartes weer opgevat; ook Spinoza verdedigt de kennis van God a priori. Met St. Thomas v. Aq. *S. Theolog.* I, Q. II. a. 1 ad 2 bestrijdt Vondel dit bewijs a priori.
349-50 Ook kan men het bewijs van Gods bestaan niet uit zijn *wezen* (essentie) afleiden, alsof dat bestaan uit dat wezen per se duidelijk zou zijn.
351-52 Want het bestaan (*de wezenheit*) van iets wordt door 't begrip van zijn essentie (*wezen*) niet aangetoond; immers

Op eene kenbaerheit van dit bepleite wezen,
En of'er 't wezen zy, waer uit de twisten rezen.[352-54]
't Verstant kan kommerlijck, of liever nimmermeer[355]
Begrijpen zulck een' schat, den onbegreepen heer;
Geen tong, geen tael genoegh hem prijzen, en volloven:
Die kennis gaet begrijp en reden verr' te boven.
Men kan de rijcke zee niet scheppen in een noot:[359]
De noot is veel te kleen, het water al te groot.
Geen mensch kan met zijn hant den hemel overspannen.[361]
Geen mugh begrijpt den geest van d'allerwijste mannen.
Wie kan de middaghzon verdraegen in 't gezicht
Der oogen, al te kranck in 't aldoorstraelend licht?[364]
Van voor is hier geen kans. de wijste ontziet d'alwaerde[365]
Der ongeschapenheit, en kruipt in 't stof langs d'aerde.[365-66]
Men moet van onder dan bewijzen uit Godts werck*[367]
Dit hooghste, alwijs, algoet, almaghtigh, zonder perck,[368]
Een onbegrependom, een oirzaeck aller dingen:[369]
En schoon men nimmer kan tot in den boezem dringen
Van zijn natuure, en geen vernuft, hoe scherp men 't slijpt,
Volkomen, naer den eisch, dit immermeer begrijpt;[372]
Nochtans verplicht het elck natuurlijck Godt te vreezen,[373]

*[Randschrift:] *maer uit zijne wercken*.

352-54 als wij het wezen per definitie hebben vastgelegd (zooals de ontologisten deden door te zeggen dat God datgene is waarboven niets volmaakters denkbaar is), dan is het probleem, *waeruit de* (school-) *twisten rezen* nog niet opgelost: of dit wezen voor ons kenbaar is èn of het het bestaan bezit. *Wezen* beteekent bij Vondel soms existentie en soms essentie; *'t geschil in 't recht noch hangt:* adhuc sub judice lis est, Horatius, *De arte poetica*, vs. 78.

355 *kommerlijck:* bezwaarlijk; *nimmermeer:* nooit.

359 Herinnering aan de legende van St. Augustinus en den engel aan het zeestrand.

361 Vgl. *Isaîas*, XL, 12.

364 *kranck:* zwak.

365 *van voor:* a priori, vgl. noot bij vs. 345-vlg.

365-66 *ontziet d'alwaerde* enz.: zwijgt in vreeze over de alles overtreffende hoogheid van den ongeschapen God, door Vondel metaphysisch de *ongeschapenheit* genoemd; en vernedert zich voor Hem, vgl. *Onderwijs der h. Dryeenh.* vs. 89-90.

367 *van onder:* a posteriori, vgl. Kantt. bij vs. 20, waar Vondel a posteriori *achterwaert* noemt. Niet dus uit de kennis van Gods wezen maar uit die van *Godts werck* (werken) moet zijn bestaan worden afgeleid. Het heele eerste Boek der *Besp.* wordt nu door deze bewijsvoering in negen argumenten gevuld, aldus: 1° uit de beweging (vs. 385-vlg.); 2° uit de oorzakelijkheid (vs. 447-vlg.); 3° uit het noodwendige en het gebeurzame (vs. 459-vlg.); 4° uit het goed (vs. 475-vlg.); 5° uit het bestuur der wereld (vs. 511-vlg.); 6° uit de regelmaat der dingen (vs. 1159-vlg.); 7° uit het geweten (vs. 1171-vlg.); 8° uit de voorspellingen (vs. 1179-vlg.); 9° uit de overeenstemming der volken (vs. 1275-vlg.). De vijf eerste bewijzen zijn de klassiek-scholastieke argumenten, door Vondel aan St. Thomas Aq. ontleend (*S. Theol.* Q. II, art. 3 en *S.c. Gentiles*, Lib. I, cap. XIII).

368 *alwijs:* summa sapientia; *algoet:* summum bonum.

369 *een onbegrependom:* vertaling van den scholastieken term incomprehensibilitas, in *Harpz.*. LXX, vs. 80 *onbegrepenheit*, de onmogelijkheid van God te begrijpen zooals de volgende vss. nader verklaren.

372 *immermeer:* ooit.

373 *verplicht het elck natuurlijck:* houdt het *vernuft* (verstand) iedereen den natuurlijken plicht voor.

Die door 't geschapen heene u toestraelt met zijn wezen:[374]
Gelijck de klaere zon, besloten in een wolck,
Gekent wort uit den dagh, by allerhande volck.
De menschen zijn gewoon elckandere te kennen,
Op tweederhande wijs; door tekens, spraeck, en pennen,

374 Een van Vondels vele omschrijvingen van het Paulinisch en liturgisch per visibilia ad invisibilia.

En beelt, en spiegelschijn; of in een' duistren damp,
En nacht, en schaduwen, by tortslicht, en by lamp:
De schepsels zijn Godts beelt, en letters, tong, en mercken.
Het licht der reden toont den meester in zijn wercken,
Zoo klaer, dat niemant zich onschuldigh houden magh,
Die deze zon verzaeckt, in 't midden van den dagh.[378-84]
Al wat bewogen wort van buiten wort bewogen.[*385]
De zon, in haeren loop, bevestight aen onze oogen
Dat iet bewogen wort, en dees beweging ziet
Op een' beweger, die zelf stille staet, of niet.
Indien hy stille staet, zoo blijckt door deze gronden[389]
Dat d'onbeweeghde draeit zoo veel gestarnde ronden.[390]
Dees onbeweeghzaemheit wort Godt met recht geacht.[391]
Beweeght zich dees, zoo wort hy door een hooger maght
Bewogen; en men moet onendigh opwaert stijgen,
Om den beweger, die zich niet beweeght, te krijgen:
Doch reden laet niet toe onendigh voort te gaen;[395]
Zoo blijft men voor de maght des albewegers staen,
Die noit bewogen wiert: want in het ommevoeren
Der dingen kan geen tweede iet anders ommeroeren[397-98]
Dan door een eerste maght; gelijck de staf een' steen
Beweeght door iemants hant: dus stuit men dan op een'[399-400]
Beweger, die zelf rust, en draeit al 's hemels ringen,[401]
Die staetigh, op Godts wenck en wil, ten reie gingen,
En danssen om en om, met een eenstemmigheit,
Die 't alziende oogh behaeght, dat hunnen dans beleit.[402-404]
Zoo twee bewegers het beweeghde ront bewogen,

[*][Randschrift:] *De beweginge der dingen getuight dat'er een eenigh beweger is*.

378-84 Vondel bedoelt, dat van de twee manieren, waarop wij kennis nemen van elkanders bestaan: één duidelijke (door gebaren, spraak, geschrift, portret of spiegelbeeld) en één ònduidelijke in 't donker door een lamp, de eerste op onze kennis van Gods bestaan toepasselijk is, omdat de schepping vol is van afbeeldingen en teekens van God: de vestigia Dei, waarover St. Augustinus spreekt in *De Trinitate*, Lib. VI, Cap. X, St. Thomas Aq. in *S. Theol.* I. Q. XLV, art. 7 en Vondel in *Ad. in Ball.* vs. 344.

385 *van buiten:* beter ware: door 'n ander (ab alio), ofschoon de bedoeling duidelijk en juist is.

389 *door deze gronden:* op grond van dat stilstaan.

390 *d'onbeweeghde draeit:* de onbewogene doet draaien, movens non motum; evenals 't ww. bergen vervoegt Vondel bewegen door elkaar sterk en zwak; *zooveel gestarnde ronden:* de acht hemelsferen met hun verschillende sterrengroepen.

391 *onbeweeghzaemheit:* onbewogenheid, het niet door een ander bewogen zijn.

395 Als er een oneindige reeks is van bewogene en beweger dan is er nooit een eerste; als er geen eerste beweger is dan ook geen volgende, dus is een oneindige reeks tegen de rede, het steunpunt van Thomas' aristotelische redeneering in het bewegings en oorzakelijkheids argument, waarop hij telkens terugkomt en Vondel met hem: zie vs. 456, 473, 505, 1013.

397-98 *ommevoeren - ommeroeren:* bewegen.

399-400 *gelijck een staf* enz.: S. Thomas in *S. Theol.* I, Q. II, art. 3: ‘Quia moventia secunda non movent nisi per hoc quod sunt mota a primo movente, sicut baculus non movet nisi per hoc quod motus est a manu’. Van de reeks: hand-stok-steen spreekt St. Thomas elders: *ib.* Q. XLII, art. ad 7.

401 *rust:* onbewogen is; *draeit:* transitief; *ringen:* ronden, sferen, vs. 390, en *Lucifer*, vs. 288-89.

402-404 Zie den dans der sferen o.a. in *Ad. in Ball*. vs. 879-929.

Waer deze maght gedeelt door even groot vermogen;
Soo stondenze alle beide in mogentheit gelijck.
Nu lijdt de reden niet dat d'een de vlagge strijck'
Voor d'andre. wil men dan de hooghste maght gemoeten,
Zoo moet wat ommeloopt zich worpen voor haer voeten,[410]
En roepen uit ontzagh: ô maght, die 't al beheerscht,
Beweeght, en ommedrijft, gy zijt voor andren eerst.[385-412412]
Dit vaste grontbewijs van 't opperste onbewegen[*413]
Des albewegers rolt en springt ons nochtans tegen[414]
De scheenen, zoo men niet den tegenwrijter stuit,[415]
Die by den Arabier ontleent zijn schijnbesluit.
Hy kan 't bewegen dat gezien wort, niet ontschreeuwen,[417]
Het zy Kopernicus, of d'eer der Ptolomeeuwen
Het aerdtrijck om de zon, de zon om 't aerdtrijck draey';
De roering hangt in 't een of 't ander, hoe men 't zwaey'.[419-20420]
Zoo d'eerste hemelring met zich treckt laeger boogen,[421]
En boven d'opperste geen reden kan beoogen

[*][Randschrift:] *Een Arabier schrijft ongerijmt de beweginge der starren, buiten Godt, de form der starren, of een inwoonende begin toe*.

410 *wat ommeloopt:* alles wat bewogen wordt, alles wat er omgaat.

385-412 Hier begint het eerste argument, door Vondel aan St. Thomas, door St. Thomas aan Aristoteles ontleend. Vondel vertaalt bijna letterlijk *S.c. Gentiles*, I, XIII: 'Omne quod movetur ab alio movetur. Patet autem sensu aliquid moveri ut puta solem, ergo alio movente movetur. Aut ergo illud movens movetur, aut non. Si non movetur, ergo habemus propositum, quod necesse est ponere aliquod movens immobile, et hoc dicimus *Deum*. Si autem movetur, ergo ab alio movente movetur. Aut ergo est procedere in infinitum, aut est devenire ad aliquod movens immobile; sed non est procedere in infinitum; ergo necesse est ponere aliquod primum movens immobile'.

412 *ommedrijft:* ronddrijft, doet draaien.

413 Vondel begint tegen het tot hier ontwikkelde hoofdargument (*dit vaste grontbewijs*) een moeilijkheid in te leiden, die hij pas in vs. 427-32 formuleert. De inleiding betoogt, dat er aan het feit der cosmische beweging niet te tornen valt en dat men van het bewogen heelal noodzakelijk, om die beweging te verklaren, moet komen tot een zelf-onbewogene die de beweging veroorzaakt. Die zelf-onbewogene is God. Maar *de Arabier* aanvaardt die conclusie niet en beweert daarom dat, 1° òf elke hemelsfeer haar eigen beweegkracht heeft (vs. 428-29), 2° òf de eene sfeer haar beweging aan de andere meedeelt, 3° òf God zich buiten de heele beweging der sferen houdt. Het antwoord volgt dan in vs. 433-46. Vondel schijnt aanleiding tot zijn objectie gevonden te hebben in deze woorden van St. Thomas Aq. in de *S.c. Gentiles* (I, XIII): 'Primum motum, scilicet corpus caeleste, esse motum ex se, ex quo sequitur ipsum esse animatum' (al: *Secundum est*). De bekende commentator Kard. Cajetanus merkt in zijn commentaar op de *S. Theol.* (I. Q. II, art. 3) hierbij op, dat volgens Averroës de redeneering over de hierarchie der beweging alleen maar laat concludeeren tot een beweegkracht van de hemellichamen. Wellicht heeft de vermelding van dezen XIIIe eeuwschen Arabischen wijsgeer Vondel er toe gebracht van *den Arabier* (vs. 416, 433) te spreken. Averroës leerde inderdaad, dat de hemelsferen door een eigen inwonende kracht worden bewogen.

414 *rolt en springt* enz.: wordt een struikelblok.

415 *tegenwrijter:* tegenspreker; *stuit:* tot zwijgen brengt.

417 *ontschreeuwen:* door schreeuwen of luidruchtige taal ontkennen.

419-20 Versta: welk zonnestelsel men ook huldigt: dat van Copernicus (1473-1543), die de aarde om de zon, òf van Ptolomëus (150 na Chr.), die de zon om de aarde liet draaien; *d'eer der Ptolomeeuwen:* Claudius Ptolomaeus was een vergriekscht Egyptenaar, wiens oud vaderland eeuwen lang door de dynastie der Ptolomaei bestuurd was; Vondel schijnt hem tot dit geslacht te rekenen.

420 Versta: in alle geval is er beweging (*roering*).

421 *d'eerste hemelring:* dezelfde als *d'opperste* van 't volgend vs., de buitenste hemelsfeer; *laeger boogen:* de lagere sferen.

Een ander, die haer drijft, en stil staet te gelijck,[422-23]
Dan stijght men klimmende in het onbewogen rijck,[424]
Des albewegers stoel, te schocken, noch verzetten;
Terwijl hy 't onder zich al omdraeit naer zijn wetten.[426]
Om dit t'ontworstelen verziert het los gezin[427]

422-23 Indien de rede (*reden*) buiten die buitenste sfeer geen andere sfeer kan aannemen, die die buitenste voortdrijft en zelf stil staat (movens non motum).

424 dan stijgt of klimt men vanzelf tot het buiten alle sferen staande gebied van het onbewogene, het empyreum, waar (vs. 425) God *de albeweger* Zijn onwankelbaren zetel heeft.

426 *'t onder zich al:* alles dat onder Hem is.

427 *dit t'ontworstelen:* aan deze conclusie van een buiten alles staanden Albeweger te ontkomen; *verziert:* fantazeert; *het los gezin:* het lukrake verzinnen.

Dat een inwoonende en een krachtigh grontbegin[428]
In elcken hemelkreits de starren draeit, en ronden;[429]
Of dat des eenens zwaey aen andren hangt gebonden;[430]
Of endelijck dat Godt, die noit bewogen wiert,[431]
Geen ommedrijver is van al wat om hem zwiert.[432]
Maer laet den Arabier bewijzen door wiens zegen[433]
't Inwoonende begin vermogen van 't bewegen
Der kreitsen buiten Godt, de hoogste maght, ontfing;
Naerdien de Godtheit zelf die drijfziel scheppen ging,[436]
En Godt het wezen schonck aen 't geen den kreits zou roeren,[437]
En die bewegingen in andere overvoeren.
Zoo blijckt dan dat Godts maght, onendigh in haer duur,
Het alles voortbrengt uit den schoot van vrou natuur,
Die door Godts innevloet in vruchten aen moet winnen;[441]
Gemerckt die werckingen in 't eerst van niet beginnen,[442]
En endigen in iet, het ooghmerck, en het wit
Des albewegenden, gerust in zijn bezit.
Men ziet bewegingen, die roepen, schoon wy zwegen:
Een eenige onbeweeghde is oirsprong van 't bewegen.[445-46]
Een eenige oirzaeck en aelouste is werckster van[*447]
Al wat men met verstant of zinnen grijpen kan,
En die uit zich ontstaet, dat's Godt, en 't godlijck wezen,[449]
Van ieder een bestemt: want alle wercken rezen[450]
Uit eenen wercker, niet van zich, dewijl geen schijn[451]
Beweert dat iet zijn zelfs beginsel zoude zijn,[451-52]
En oirzaeck. alle werck, of 't hooghste of 't allerneêrste[453]
Neemt van eene andre maght, en van eene allereerste
Grontoirzaeck zijn begin, die zelf geen oirzaeck kent,
Ten zy men steigren wil en klimmen zonder endt,[456]

[*][Randschrift:] *Godt is d'eerste oirzaeck aller dingen*.

428 *inwoonende grontbegin:* de scholastieke term luidt: principium immanens.
429 *In:* met; *hemelkreits:* hemelsfeer, vgl. *Lucifer*, vs. 11; *ronden:* sferen, wellicht hier beter door banen te verstaan.
430 *zwaey:* ommezwaai, draaiing.
431 *wiert:* werd.
432 Versta: dat de heele beweging zonder God tot stand komt. Hier begint Vondels repliek, maar hij antwoordt alleen op de eerste moeilijkheid (van vs. 428-29), omdat daarmee de twee andere ook opgelost zijn.
433 *door wiens zegen:* van wien; *'t inwoonende begin:* vgl. vs. 428.
436 *die drijfziel:* dat inwonende beginsel, dat de andere sferen voortdrijft; dit woord schijnt door Thomas' corpus animatum geïnspireerd; *scheppen ging:* schiep.
437 *het wezen:* het aanzijn.
441 *innevloet:* inwerking; *vruchten:* effecten, werkingen.
442 *Gemerckt:* aangezien.
445-46 Samenvatting en conclusie van de heele bewijsvoering.
447 *aeloutste:* eerste; *werckster:* bewerkster, uitwerkster.
449 *uit zich ontstaet, dat's Godt:* Vondel vertaalt hier den scholastieken term, dat God *a se* is, d.w.z. niet veroorzaakt, zooals al het andere wèl is, vgl. *Bespieg.* II, 77-85 en 426.
450 *rezen:* kwamen voort.
451 *van zich:* uit zich zelf.
451-52 *geen schijn Beweert:* met geen schijn van grond is vol te houden.
453 *allerneêrste:* allergeringste.
456 *zonder endt:* oneindig, in infinitum, vgl. vs. 395, 505, 473, 1013.

Van trans in trans. zoo wort door deze onfaelbre reden,[457]
Der dingen oirzaeck, Godt voor d'opperste beleden.[447-58]
Geen wezen kan men ons betoonen, of de tijt[*]
Besluit het in zijn ronde, of 't spreit zich overwijt
Zoo wijt als d'eeuwigheit, en voor en na onendigh;[461]
Het een gebeurelijck, het ander is nootwendigh.[462]
't Gebeurlijck wezen kon in wezen zijn, of niet.
't Nootwendige uit zijn' aert, hoe scherp men dit beziet,
Heeft geen gebeurzaemheit des wezens, of 't most strijden
Met zijn natuur; geen recht noch reden kan dit lijden.[464-66466]
Nu luidt het ongerijmt dat een gebeurzaemheit
Van 't wezen, dat eens wert, en welcks natuure zeit
Dat zy een' aenvang kent, zou van zich zelf beginnen.
Men moet nootwendigh dan, zoo reden 't velt zal winnen,
Besluiten dat'er een nootwendigh wezen zy,
't Welck eeuwigh is, van waer de dingen op een ry[472]
Begonnen in der tijt. men kan niet hooger zweven
Dan dees nootwendigheit, alleen Godt toegeschreven.[459-74473-74]
De weerelt schuift ons op een heerlijck schoutooneel[*475]
Van allerhande goet. het een geniet een deel
Of min of meer van 't eerste en beste goet van allen,[477]
In schoonheit, deught, en kracht, naer ieders gaven vallen,
Uit 's hemels vollen schoot, die min of meer bestort,[479]

[*][Randschrift:] *Godt is een nootwendigh, geen gebeurzaem wezen:*

[*][Randschrift:] *Godt is het opperste goet van allen*.

457 *Van trans in trans:* altijd maar verder, met een beeld aan de hemelsferen ontleend; *onfaelbre reden:* foutlooze, onwederlegbare redeneering.

447-58 Ook dit tweede argument voor Gods bestaan, geput uit de oorzakelijkheid, is ontleend aan Thomas' *S. Theol.* I. Q. II. art. 3: 'Invenimus in istis sensibilibus ordinem causarum efficientium; nec tamen invenitur nec est possibile quod aliquid sit causa efficiens sui ipsius ... non autem est possibile quod in causis efficientibus procedatur in infinitum ... Ergo est necesse ponere aliquam causam efficientem primam quam omnes *Deum* nominant'.

461 *voor en na onendigh:* oneindig in begin en in einde.

462 *gebeurelijck:* wat gebeuren of niet gebeuren kan, zijn of niet zijn, het mogelijke, in de Scholastiek het ens possibile of contingens; *nootwendigh:* wat niet *niet* kan zijn, het ens necessarium.

464-66 Het noodwendige *moet* zijn, het denkbeeld van niet-kunnen zijn strijdt met de definitie (of *natuur*) van het noodwendige.

466 *een gebeurzaemheit van 't wezen:* een gebeurzaam of gebeurlijk wezen; wat ook niet kan zijn, kan het bestaan niet uit zich zelf krijgen.

472 *'t Welck eeuwig is:* dat nooit begonnen is.

459-74 Het derde bewijs luidt bij St. Thomas, l.c.: 'Invenimus in rebus quaedam quae sunt possibilia esse et non esse ... (sed) non omnia entia sunt possibilia, sed oportet aliquid esse necessarium in rebus. Omne autem necessarium vel habet causam suae necessitatis aliunde vel non habet ... Ergo necesse est ponere aliquid quod sit per se necessarium et quod est causa necessitatis aliis, quod omnes dicunt *Deum*'.

473-74 Ook hiermee raakt Vondel Thomas' argumentatie aan, dat men bij 't teruggaan naar een eerste noodwendige niet in het eindelooze kan voortgaan, vgl. vs. 395, 456, 505, 1013.

475 *op:* open; *een heerlyck schoutooneel:* Hoe Vondel de wereld als een tooneel zag blijkt uit tal van plaatsen, o.a *Pascha;* Tot den Leser; vs. 1165, 1452-54, 1460, 1760; *Op het Tooneel*, Dl. III, bl. 512; *Bespiegel*. III, 383; Gerard Vossius spreekt in zijn *De Theologia Gentili* (1e ed. 1641) 'de amplo mundi amphitheatro' als een bewijs van Gods bestaan, (ed. Blaeu, 1668, bl. 4) vgl. ook Dante's *Divina Commedia*.

477 *Of - of:* met klemtoon; *van 't eerste en beste goet van allen:* van dit wat maxime bonum is.

479 *bestort:* begiftigt.

Naer zijn bescheidenheit, al wat deelachtigh wort[480]
Van dees weldaedigheit. het kan dan geensins faelen

480 *bescheidenheit:* oordeel, goedvinden, vgl. *Electra*, vs. 591.

Of alles moet van een, der gaven oirsprong, haelen
Den nootdruft, en den schat, van boven uitgeschudt,
Terwijl de bronaêr springt, die noit wert uitgeput.
Men vraegh' naer 't hooghste goet, en klimm' door alle ronden;[485]
Zy wijzen hooger aen, tot daer het wort gevonden,
En boven zit in top, en, eeuwigh waert ge-eert,
In zulck een rijck bezit vermindert, noch vermeert,
Hoe veel het uitreickt, hoe veel tongen Godt bedancken,
In eenen zelven zin, en veelerhande klancken,
De Godtheit toegezwaeit, gelijck een wieroockvat
En aengenaemen geur, voor dien ontfangen schat.[475-92]
Men kan de zekerheit van 't goddelijcke wezen*[493]
Uit Godts uitneementheit, zijn letterstraelen, lezen.[494]
Het menschdom overtreft alle andre wezens hier[495]
In kennisse, en de mensch, het allereelste dier[496]
En waertste schepsel, komt ter weerelt volgens d'orden,[497]
Den regel van natuur. hy is dan niet geworden
Van eeuwigheit: want wat geteelt wort neemt begin.
Dus sluit nu dit gevolgh een eedler wezen in,[498-500500]
Waer van de mensch ontfing den geest, en ziel, en reden,[501]
Verstant, en vryen wil, en andre uitneementheden.
Dit wezen kan niet zijn dan eeuwigh, of het sluit
Onendigh op een ry de werckende oirzaeck uit,[504]
Het welck van reden wort verboden te gelooven.[503-505505]
Dus drijft Godts heerlijckheit en eeuwigh wezen boven,
Van waer het mindre ontfing zijn ingeschapen lot.[507]
Dit schepsel wijst ons dan den ongeschapen Godt,

*[Randschrift:] *Godts wezen blijckt uit zijne uitneementheit boven den mensch, van hem geschapen,*

485 Versta: Wie naar 't hoogste goed (het summum bonum) vraagt, klimme door alle hemelsferen (*ronden*).

475-92 Het vierde Godsbewijs put S. Thomas (l.c.) uit de verschillende graden van goedheid der dingen: ‘Invenitur in rebus aliquid magis et minus bonum, et verum, et nobile etc. Sed magis et minus dicuntur in diversis secundum quod appropinquant diversimode ad aliquid quod maxime est .... Quod autem dicitur maxime tale in aliquo genere est causa omnium quae sunt illius generis ... Ergo est aliquid quod omnibus entibus est causa esse, et bonitatis, et cujuslibet perfectionis; et hoc dicimus *Deum*’; Ook St. Augustinus ontwikkelt dit bewijs in *De Civitate Dei*, VIII, 6 en vgl. verder *Uitvaert van Maria v.d. Vondel*, vs. 13-16.

493 *'t goddelijcke wezen:* het bestaan van God.

494 *Godts uitneementheit, zijn letterstraelen:* Gods alles overtreffende grootheid, die als met stralende letters ons o.a. in den mensch toespreekt, vgl. vs. 509.

495 *hier:* nl. op aarde, want de Engelen blijven hier buiten beschouwing; ofschoon ze, door *omhoogh* van vs. 510, op 't eind toch ook bij de redeneering betrokken worden.

496 *dier:* bezield wezen, volgens de scholastieke definitie, dat de mensch een *animal* rationale is.

497 *d'orden:* de wetten.

498-500 Een zoo voortreffelijk wezen als de mensch is veroorzaakt, de oorzaak moet dus nòg voortreffelijker zijn.

500 *Dus sluit nu dit gevolgh:* ergo impliceert deze conclusie.

501 *reden:* spraakvermogen.

504 *werckende oirzaeck:* causa efficiens; vgl. vs. 947.

503-505 *of het sluit* enz.: weer het steunpunt van Thomas' causaliteitsbewijzen: in infinitum non est procedere, men kan de reeks van gevolg en oorzaak niet eeuwig doortrekken, vgl. noot bij vs. 395.

505 *van reden:* door de rede; *gelooven:* aan te nemen.

507 *ingeschapen:* door de natuur meegebrachte.

De hooghste uitneementheit, waer van d'uitneementheden,
Ontleenen hunnen glans, om hoogh, en hier beneden.[493-510]
Men kan niet lochenen of eene alwijze maght*

*[Randschrift:] *en uit de geschicktheit, regel, orde, en het einde der dingen*.

493-510 Vondel werkt het argument van de hoogste goedheid nog even uit met betrekking tot het edelste schepsel, den mensch, wat meteen een overgang vormt tot het vijfde bewijs.

Beleit regeert het al, houdt alles door haer kracht
In orden, schickt het al tot eenigh oirbaer ende,[513]
En ooghmerck. deze is Godt en Godtheit, die men kende[514]
Door dees geregeltheit der dingen, als die blijckt,[515]
Daer elck zijn eindt bereickt, en van geene orden wijckt,[516]
In 't op-en-ondergaen, in teelen, en in sterven.
Dit waer onmogelijck in hun die reden derven.[518]
Dus wordenze al gestuurt geleit van hooger hant,[519]
Eene eenige oppermaght, een opperste verstant.[511-20]
De Godtverlochenaer, om schooner verf te geven*
Aen zijn Godtslochening, al t'ongerijmt gedreven,[521-22]
Kent geene Godtheit dan den hemel, aerde, en zee,
En wat men ziet om hoogh en laegh, in 't lang en bree.[523-24]
Hy smilt, om glimpigh ons 't bewijs van Godt t'ontwringen,[525]
In eenen naem het werck en d'oirzaeck aller dingen;[526]
Of lochent het begin en eindt van dit heelal,
En geeft een eeuwigheit, zijn' droomen te geval,
Aen 't geen den oirsprong heeft alleen uit Godt genomen.[527-29]
Om dit t'ontworstlen, dunckt hem alles voortgekomen
Gesproten, niet van Godt, maer 't wezen van natuur.[530-31]

*[Randschrift:] *De ongodist noemt de weerelt t'onrecht Godt, of schrijft haeren oirsprong natuure toe*.

513 *orden:* orde; *eenigh oirbaer ende:* een of ander nuttig doel.
514 *kende:* leerde kennen.
515 *geregeltheit:* regelmaat.
516 *eindt:* doeleinde; *orden:* orde, regelmaat, natuurwet.
518 *in hun die reden derven:* in de dingen die zelf geen verstand hebben.
519 *al:* alle.
511-20 Het laatste aan St. Thomas ontleende Godsbewijs redeneert uit het bestuur der dingen: 'Videmus enim quod aliqua quae cognitione carent ... operantur propter finem .... Ea autem quae non habent cognitionem non tendunt in finem nisi directa ab aliquo cognoscente et intelligente ... Ergo est aliquid intelligens, a quo omnes res naturales ordinantur ad finem; et hoc dicimus *Deum*' (l.c.). Vondel komt op dit zgn. teleologisch argument in vs. 1159-70 terug en overal waar hij de ontkenning van de doelmatigheid der schepping bestrijdt.
521-22 *om schooner* enz.: om zijn ontkenning van God, zijn atheïsme te bewimpelen. Het is bekend, hoezeer Spinoza zich tegen de beschuldiging van atheïsme verzette, zie *B. de Spinoza Opera*, ed. v. Vloten en Land (Hag. Com. 1913), III, bl. 117, 159, 162, vgl. ib. bl. 148, 158.
523-24 D.i. de zichtbare wereld of de heele natuur, waarmede Spinoza in zijn formule 'Deus sive Natura' God vereenzelvigde, hoewel hij zijn duidelijke uitspraken ten deze vaak tracht te verdoezelen: zie zijn *Tract. Theol. Politicus*, cap. VI, (ed. cit. II, bl. 158) met Spinoza's noot en zijn opmerking aan Oldenburg, Ep. LXXIII, ed. cit. III, bl. 225. Voor zijn *Leeuwendalers* had Vondel deze pantheïstische natuurfilosofie dramatisch gebruikt, zie in de Opdracht de citaten uit Virgilius' *Aeneïs* VI, vs. 724-27 en Lucanus' *Pharsalia*, IX, vs. 652, en verder het landspel zelf, vs. 866-69.
525 *glimpigh:* met een schijn van logica, vgl. *Salmoneus*, vs. 1416.
526 Effect (*werck*) en causa (*d'oirzaeck*) aller dingen wordt in één woord (*éénen naem*) versmolten, nl. in het woord Natuur, die echter door Spinoza op 't voetspoor van G. Bruno wordt onderscheiden in de Natura naturans, de voortbrengende, en de Natura naturata, de voortgebrachte Natuur, zie Spinoza's *Ethices*, Pars I, Prop. 29, Scholium (ed. cit. I, bl. 61) en de *Korte Verhandeling*, Dl. I, cap. VIII-IX, (ed. cit. IV, bl. 33-34); vgl. vs. 957.
527-29 De eeuwigheid der genatuurde Natuur zoowel a parte ante als a parte post leert Spinoza uitdrukkelijk in de *Korte Verh.* I, IX.
530-31 *Om dit t'ontworstelen:* vgl. vs. 427 en versta: om hieraan, dat alles zijn oorsprong alleen heeft van God als een effect van een causa, te ontkomen, beweert hij, dat *alles* (het heelal): niet is voortgekomen door een vrije scheppingsdaad van God, maar tot het wezen der

Dees zat, van eeuwigheit, naer zijn begrijp, aen 't stuur[532]

(naturende) Natuur behoort en dus evenals God noodzakelijk en eeuwig is; de uitdrukking *'t wezen van Natuur* komt ook voor in *Leeuwendalers,* vs. 866.

532 *Dees:* nl. de natuur, en wel de naturende Natuur; *begrijp:* begrip; De natuur *aen 't stuur:* vgl. *Noah*, vs. 793.

Der zaecken, die rontom in eene ronde draeien:[533]
Dus waent dees draeier zich in zijnen droom te paeien.[534]
Maer om geen' woordenstrijt te voeren, zonder nut,[*535]
Laet zien eens hoe natuur dien lossen grontbou stut,[536]
En wat men met dien naem natuurelijck betekent:[537]
Zoo kan elck tellen wie hier wel of qualijck rekent.
Uit veelerley gebruick van 't Griecksch en out Latijn,[*539]
Wil 't woort natuur doorgaens vry twijfelachtigh zijn,
En wort naer zijn gebruick en dagelijx gemoeten,
Gepast, gelijck een maet, op veelerhande voeten.[539-42]
Het eigenste bediet in Griecksche taele kort[543]
Aenteelinge van al het geen geboren wort;[544]
't Bediet oneigentlijck den wercker, of het ende[545]
Van iet natuurelijcks, en wat men daer voor kende;[546]
Of zelf het wezen van wat oit is voortgebracht,[547]

[*][Randschrift:] *dat hier wederleght wort*.

[*][Randschrift:] *Verscheide betekeningen van het woort natuure*.

533 *die rontom in eene ronde draeien:* het heeft er allen schijn van, dat Vondel hier zinspeelt op de cosmologische draaiingen, waarmee Descartes het ontstaan van het heelal had gepoogd te verklaren. Ofschoon Descartes geloovig was gebleven werd hij door Vondels tijdgenooten met Spinoza, die zooveel aan hem ontleende, als atheïst over één kam geschoren. Ook elders in de *Bespiegelingen* zinspeelt Vondel op Descartes, met name op zijn geometrische methode, die hij schijnt af te wijzen, zie *Besp*. I, 615-16, 1363-65; III, 1011-15; IV, 170, 971-73, 1025-80. En in één van zijn allerlaatste uitingen spreekt de dichter spottend over Descartes' tourbillons, zie *Op de Draeyinge van het hooft, verweert door J. Antoni Goezenaer* (Antonides), Unger, 1671***, bl. 134.

534 *dees draeier:* Nu Vondel zoowel door zijn betoog als door verschillende woordspelingen duidelijk blijkt zijn *Bespiegelingen* voor een groot deel tegen Spinoza te hebben gericht, mogen we ook deze qualificatie wel van den Joodschen wijsgeer verstaan, die uit vrees voor zijn opzienbarende ketterijen meer dan eens dubbelzinnig was èn bovendien zich bezig hield met het draaien en slijpen van vergrootglazen; vgl. *bril* in III, 872, 983; *glas van oogh en bril*, ib. 908 en *draeien*, ib. 917.

535 *woordenstrijt:* lis de nomine, een strijd die geen zin heeft; vgl. vs. 559, 601-602; II, 1074.

536 *natuur:* het begrip natuur.

537 *natuurelijck:* naar zijn natuur of aard, eigenlijk.

539 Daar volgens de door hem aangevallen ongodisten de Natuur God is, wil Vondel vóor hij tot een beslissing komt, de beteekenis van *'t woort natuur* (vs. 540, 577, 581), waar zoozeer mee geschermd werd, vaststellen.

539-42 *Uit veelerley gebruick* enz.: door Grieken en Latijnen wordt dat woord (Lat. natura; Gr. φυσις) in allerlei beteekenissen gebruikt.

543 *Het eigenste bediet:* het eigenlijke woord beteekent (bediedt, beduidt); vreemd dat Vondel dezen ww.-vorm van bedieden hier en in vs. 545 en 571 met een enkele *t* schrijft; *kort:* eenvoudig, kort gezegd.

544 *Aenteelinge* enz. Vondel gaat klaarblijkelijk terug op de woordverklaring van Aristoteles, die volgens St. Thomas had uitgelegd, dat 't woord natuur oorspronkelijk werd gebruikt ‘ad significandam generationem viventium quae dicitur nativitas’ (*S. Theol.* I. Q. XXIX, art. 1 ad 4).

545 *oneigentlijck:* in oneigenlijken zin; *den wercker:* den bewerker; *het ende:* het doeleinde.

546 *Van iet natuurelijcks:* van iets dat volgens de natuur van een wezen is; Vondel bedoelt dat zoowel de oorzaak als het product van een natuurding in breeder zin natuur genoemd wordt; vgl. S. Thomas, die leert dat natuur ook gezegd wordt van God als ordinans naturas omnium sive auctor naturae.

547 Ook het *wezen* (de essentie) der dingen heet natuur, *S. Theol.* I, Q. XXXI, art. 1, ad 4.

Het zy een toeval, of zelfstandigheit geacht;[548]
Of 't wort gevat voor een der zellefstandigheden
Van Godt, of mensch, of dier; of teffens voor de leden[549-50]
Des lichaems van 't heelal, en wat daer in bestaet;[550-51]
Of 't ziet op d'orde en ry der zaecken, haere maet,

548 Zoowel bij een *toeval* (accidens) als *zelfstandigheit* (substantia) spreekt men van natuur: ‘dicitur natura omne quod est, vel substantia, vel accidens’, St. Thomas, *in Sent.* Lib. I, dist. 17, Q. I, art. I, ad 8um.

549-50 De zelfstandigheid van God, van mensch en van dier kan men hun natuur noemen; *gevat voor:* opgevat van.

550-51 Het heelal en zijn onderdeelen (*leden*) heeten ook natuur.

En aert, en eigenschap, en werckingen, en krachten;[552-53]
Of op der dingen wet, en regel, en 't betrachten[554]
Van ieders heil; of 't melt des menschen slimmen aert,[554-55]
Eer d'opperste gena hem betert, en herbaert,[556]
Door haeren invloet min of rijcker me te deelen.[555-57557]
Dus ziet de zelve klanck van eenen naem op veelen.[558]
Wy neemen, om krackeel en letterstrijt t'ontgaen,
't Uitwendige begin, den eersten wercker, aen[560-vlg.560]
Van al het gene wat natuurlijck voortgekomen[561]
Zijn' oirsprong uit die bron der dingen heeft genomen:
Want noemt men Godt natuur, in dien rechtschapen zin,[563]
De klanck bestemt het zelve, en sluit geen' laster in,[564]
Maer d'opperste natuur, den oirsprong der natuuren,[565]
In 't scheppen, in de teelte, in 't baeren, in 't bestuuren[566]
En onderhouden van al 't geene is voortgebracht,
Daer goedertierenheit, voorzienigheit, en maght
Op 't allerklaerste in staen t'aenschouwen, en te mercken,
Gelijck des bouwers geest gezien wort in zijn wercken.
In elcke taele, die des menschen zin bediet[*571]
En uitbeelt, spreeckt de tong of eigentlijck, of niet,[572]

[*][Randschrift:] *Oirzaeck der twijfelachtigheit van het woort natuure*.

552-53 De hierarchie (*orde en ry*) der dingen onderling en hun afzonderlijke eigenschappen worden allemaal natuur genoemd.
554 Evenzoo heeten de natuurwetten de natuur.
554-55 *'t betrachten Van ieders heil:* dit is 't best te verstaan in verband met 't vlak voorafgaande, nl.: natuur is de regelmaat der dingen, waardoor het algemeen welzijn bevorderd wordt; St. Thomas noemt de natuur een kracht, een virtus, quae intendit bonum et conservationem universi, (*S. Theol.* I. II, Q. 86, art. 1).
556 *d'opperste genade:* de goddelijke genade.
555-57 Hier wordt *natuur* verstaan in tegenstelling met *genade; slimmen aert:* verkeerden, tot zonde geneigden aard.
557 *invloet:* invloeiïng, instorting; *min of rijcker:* meer of minder vrijgevig; *me:* mede.
558 *de zelve:* dezelfde; *eenen:* met klemtoon; *veelen:* vele dingen.
560-vlg. Vondel, die het denkbeeld van God-Natuur bestrijdt, wil het toch niet absoluut verwerpen; door te zeggen, in hoever dat denkbeeld voor hem aanvaardbaar is, komt hij zijn tegenstanders zoover mogelijk tegemoet, zóo zelfs dat hij in vs. 584, 586, 592, 598, 600-01 toegeeft, dat de uitdrukking *Godt of zijn natuur* (het Deus sive natura van Spinoza) in bepaalden zin juist is; vgl. ook Lactantius over God-Natuur in *Div. Instit.* II, cap. IX (Migne, P.L. VI, kol. 299).
560 *'t Uitwendige begin:* het principium extrinsecum of de causa extrinseca naturae; *den eersten werker:* de prima causa of de auctor naturae.
561 *natuurlijck:* in of volgens de natuur; de uitdrukking natura naturans, die reeds door St. Thomas uit anderen werd aangehaald in den zin van natura creatrix voor God (*S. Theol.* I. II, Q. 86, art. 1), maar later door G. Bruno en Spinoza in monistische beteekenis gebruikt (vgl. noot bij vs. 526), schijnt Vondel hier voor den geest te hebben gestaan.
563 *rechtschapen zin:* rechtzinnige beteekenis.
564 *De klanck bestemt het zelve:* dan blijkt uit 't woord natuur zelf dat God-natuur juist is, omdat natuur oorspr. *aenteelinge* beteekent (vs. 544) en alles door God geteeld, gebaard of voortgebracht is vgl. vs. 566; *laster:* lastering van God.
565 *Maer:* vul aan: sluit in, duidt aan; *der natuuren:* van alle wezens.
566 *teelte:* teelt, aenteelinge, vs. 544.
571 *bediet:* beduidt, vgl. noot op vs. 513.
572 *of eigentlyck, of niet:* of in eigenlijken of in oneigenlijken zin.

En overbloemt, en neemt het eene voor het ander,[573]
Uit 's volcks gewoonte, en by de rederijckkunst schrander[574]
Gebezight tot cieraet van rede; 't zy die treet
Op voeten, en op rijm, of klanck noch voeten meet.[575-76]
Hier door is 't woort natuur geraeckt op veele trappen,[577]

573 *overbloemt:* bij Vondel ook wel: *gebloemt:* figuurlijk, overdrachtelijk; *het eene voor het ander:* de gewone stijlfiguur van 't qui pro quo.
574 *rederijckkunst:* beeldende taal.
575-76 *'t zij die treet* enz.: in poëzie of in proza.
577 *trappen:* schakeeringen van beteekenis.

En 't woort natuur gebruickt of voor Godts eigenschappen,[578]
Of wercken; aengezien Godts wezen hier beneên,[579]
Oock boven, en alsins uit zijne wercken scheen.[580]
Dus zal het woort natuur de Godtheit niet bestrijden,[581]
Maer eer den grooten Godt door 't groote werck belijden.
Die altijt was en blijft in wezen en in duur,[*]
Kan niemant anders zijn dan Godt, of Godts natuur,
En d'eenige oirzaeck van elcke oirzaeck in het baeren:[585]
Dies d'ouden niet ontzien natuur, en Godt te paeren,
Met eenen zelven naem te noemen, eene kracht,[587]
Een zelve wercking toe te schrijven, eene maght:[586-88]
Want d'uitvloên, die van Godt in alle dingen vlieten,[589]
De straelen, die van Godt in alle dingen schieten,
En teelen, zonder endt, getuigen ons gewis[591]
Dat Godt of zijn natuur in alle dingen is,[592]
En allen dingen schenckt hun wezen uit zijn wezen;[593]
Hun vaegh, en leven geeft, en voor de kracht van dezen[594]
En van en uit en door en om dien Godt ontstaen,
Bewogen worden, en geboren, en vergaen.[594-96596]

[*][Randschrift:] *Men noemt Godt en natuur niet ongerijmt het zelve:*

578 't Woord natuur werd gebruikt om òf *Godts eigenschappen* van almacht, wijsheid enz., die met zijn goddelijke natuur één zijn, of Godts *wercken*, d.i. de geschapen dingen aan te geven.
579 *Godts wezen:* het bestaan van God en ook eenigermate Gods eigenschappen; *hier beneên:* hier op aarde.
580 *Oock boven:* ook in de geestenwereld, zooals in den rei van *Lucifer*, leeren de Engelen God kennen uit zijn werken, vgl. de noot in dl. V, bl. 628; *alsins:* overal; *scheen:* straalde.
581 *Dus:* met klemtoon, áldus, in déze beteekenis.
585 God is *d'eenige* eerste *oirzaeck:* prima causa, *van elcke* andere *oirzaeck:* secunda causa, vgl. *Altgeh.* I, vs. 1227-30.
587 *Een zelve:* éénzelfde; *eene maght::* ééne macht.
586-88 *d'ouden niet ontzien:* de ouden ontzien zich niet, durven; met *d'ouden* zijn de vroegste kerkelijke schrijvers bedoeld, die de woorden *God* en *Gods natuur* door elkaar gebruiken om Gods vermogen (*kracht*), schepping (*werking*) en almacht (*maght*) aan te duiden. Hierop wijst Petavius in zijn *Opus de Theol. dogmaticis* (ed. Barri-Ducis, 1864), tom. I, Lib. I, Gap. VII, bl. 109-vlg; en citeert uit S. Anselmus, dat de geschapen dingen vóor hun wording in ratione summae naturae bestonden, ib. bl. 381.
589 *d'uitvloên:* uitvloeiingen, emanaties; Petavius haalt vele oude schrijvers aan over Gods tweevoudige emanatie, nl. die ad personas in de Drieëenheid en die ad creaturas in de schepping (l.c. bl. 371); Spinoza leerde o.a. in zijn *Korte Verhandeling*, Dl. I, Cap. III en *Ethices*, P. I, Prop. XVIII, (ed. cit. I bl. 54), dat God wet een uitvloejende ofte daarstellende, maar tegelijk een inblijvende en geen overgaande oorzaake van zijne werken is, (ed. cit. IV, bl. 22), wat hij in een brief aan H. Oldenburg weer ontkent, III, bl. 225.
591 *teelen, zonder ende:* altijd maar door voortbrengen.
592 *Godt of zijn natuur:* hier neemt Vondel Spinoza's formule ‘Deus sive Natura’ bijna letterlijk over; alleen de tusschenvoeging *zijn* geeft het verschil van 's dichters bedoeling aan.
593 *wezen uit zijn wezen:* hier heeft dit woord weer de beteekenis van zijn, bestaan, existentie.
594 *vaegh:* groeikracht.
594-96 *door de kracht van dezen* enz.: de dingen wisselen in komen en vergaan krachtens het hun door God geschonken leven; *van dezen* slaat dus op *vaegh, en leven*, maar met de onmiddellijke bepaling van vs. 595 erbij, waarin Vondel de van het Verbum Dei bedoelde uitdrukkingen van *Joan.* I, 3; *Rom.* II, 36 en *Col.* I, 16 benut, vgl. vs. 1070.
596 Vgl. *Handel.* XVII, 28. Deze laatste tekst: ‘In Hem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij’ wordt ook door Spinoza aangehaald ter verdediging van zijn immanentie-leer, op. cit. III, bl. 225.

Geen loutre hooftstof, noch gemengde, in een gegoten,[597]

597 *loutre hooftstof:* onvermengd element, vgl. vs. 668; de vier door Empedocles vastgestelde elementen of hoofdstoffen (aarde, water, lucht en vuur), waaruit door vermenging enz. de andere, secundaire, stoffen ontstaan, zijn door alle latere natuurfilosofen overgenomen; volgens St. Thomas (*S.c. Gent.* Lib. III, cap. 23 *Item*) behooren de elementen tot de corpora simplicia, onvermengde, loutere lichamen, omdat ze alleen uit form en stof bestaan; *gemengde, in een gegoten:* tegenover de loutere elementen staan de samengestelde stoffen, de mixta.

Houdt Godt, noch Godts natuur, en wezen uitgesloten,[598]
Dat dit heelal doordringt; dies hangen wy voor 't slot[599]
Van ons bewijs hier aen: 't is al gepropt van Godt,
Gepropt van Godts natuur. men schuwe schoolkrackeelen[600-601]
Om naemklanck, zoo wy in de zaecke niet verscheelen.[602]
Maer wil een ongodist, een Godtverlochenaer,[*]
Godt, oirzaeck van zijn werck, en 't werck verwarren, daer[603-604]
Zy tegens een gekant en daetlijck staen gescheiden;[605]
Zoo zal 't momaenzicht van natuur my niet misleiden[606]
Om af te treên van Godt, natuur te zetten in[607]
Godts troon, waer uit zy nam haer wezen, en begin;
Schoon dees van eeuwigheit in Godts bespiegelingen[609]
Verbeelt lagh, als de schets der nageworde dingen,
Die wy bevatten door vijf zinnen in 't verstant,[611]
Of, zonder het bewijs der zinnen, staen geplant[612]
In 't redelijck begrijp. de Godtheit houdt haer stede,[613]
En wijckt natuure niet, als d'eerste voor geen tweede:[614]
Want d'eerste blijft en is de wortel van 't getal,
Dat uit het eerste spruit, en altijt volgen zal.[615-16]
De zellefstandigheit, en toeval, d'eigenschappen
Der dingen ziel, en ry, en loop, en regel stappen
En wijzen van natuur, die uit Godts wezen daelt,[618-19619]
Naer eenen Godt, waeruit het al zijn wezen haelt.[620]

[*][Randschrift:] *doch ongerijmt, zoo men Godts werck en d'oirzaeck van Godts werck onder een verwart.*

598 Maar beide soort stoffen hebben hun bestaan van God.
599 *'t slot:* het besluit, de conclusie.
600-601 *gepropt:* vol, vgl. Ps. XXXII, 5; *Is.* VI, 3; *schoolkrackeelen:* onvruchtbare academische disputen.
602 Tot hier komt Vondel het begrip 'Deus sive Natura' zoover mogelijk te gemoet, vgl. noot bij vs. 560.
603-604 Als een ongodist den term 'Deus sive Natura' gebruikt om de tegenstelling van oorzaak en gevolg (*werck*) op te heffen en God met de natuur identiek te maken, zooals het door Spinoza doorgevoerde monisme bedoelde.
605 *Tegens een gekant:* tegenover elkaar; *daetlijck:* in re of realiter, in der daad, in werkelijkheid.
606 *'t momaenzicht van natuur:* het masker of de verdraaide beteekenis van 't woord natuur.
607 *af te treên:* terug te treden, mij af te wenden; *natuur* heeft hier de beteekenis van de geschapen natuur, het heelal.
609 De natuur is ooit begonnen, hoewel ze (*Schoon dees*) van eeuwigheid in Gods kennis (*bespiegelingen*) aanwezig was, zooals de idee of de *schets* van een kunstwerk in het brein van een kunstenaar; die schets heet in de scholastieke taal exemplar, idea, forma, species enz., waarover Vondel veel bij Petavius, l.c. bl. 375-82 (de ideis) heeft kunnen vinden; vgl. ook *Joan.* I, 3; *nageworden:* later geworden.
611 De verstandelijke kennis van den mensch gaat uit van de zintuiglijk waarneembare dingen.
612 Buiten de zintuigen om heeft ieder mensch een natuurlijk begrip van de eerste beginselen zoowel in het speculatieve als in het practische, vgl. *S. Theol.* I. Q. LXXIX, art. 12.
613 *stede:* plaats.
614 *wijckt natuure niet:* wijkt niet voor de natuur; *als d'eerste voor geen tweede:* wat logisch en causaal voorafgaat kan nooit op de plaats van het gevolg of effect komen; zoo kan God als *eerste* oorzaak nooit op de plaats van de veroorzaakte of *tweede* oorzaak komen.
615-16 Deze wiskundige voorstelling koos Vondel ongetwijfeld als een argumentum ad hominem tegenover de wiskundige redeneermethoden van Descartes en Spinoza; ook elders in de *Besp.* zinspeelt hu daar op, vgl. op vs. 533.
618-19 *stappen En wijzen:* dit zijn werkwoorden.
619 *van natuur:* van de natuur der dingen, van het heelal.
620 *eenen:* met klemtoon.

Dus onderworpen wy de dochter heuren vader:[621]
Zy kenne hem als Godt, en schuw Godts eerverraeder.[622]
De Godtheit schept alleen uit ydelheit, en niet,[*623]

[*][Randschrift:] *Onderscheit van Godts uitwendige werckinge, en van de werckinge der natuure*.

621 *onderworpen:* onderwerpen, vgl. v. Helten, *Vondels Taal*, Vormleer, nos. 9.
622 *Godts eerverraeder:* de verrader van de eer die God als schepper toekomt.
623 *ydelheit:* vacuum, hetzelfde als *niet:* niets; scheppen is voortbrenging ex nihilo.

En zonder stof, en oock, behaegt het haer, uit iet:[624]
Natuur, Godts dochter, baert uit eerstgeschape stoffen.[625]
Godt steltze een wet, en eindt. zy heeft Godts wit getroffen,[626]
Wanneerze 't ooghmerck treft, dat haer is voorgezet.
De Godtheit werckt door haer, als koning, door zijn wet:
Zy voert gehoorzaem uit den last, haer ingeschapen,[629]
En draeght, als schiltknaepin, Godts lieverey en wapen.[630]
Zy staet gebonden aen Godts regel, op haer wacht,[631]
Ontfangt des vaders woort, en kent en eert zijn maght:[632]
De Godtheit bint zich niet aen wet, noch maet, noch zegel,
En overschrijt natuur, haer paelen, perck, en regel,
Zoo menighmael het zijn voorzienigheit behaeght:
Het zy d'almogentheit geheele rijcken plaeght,[636]
Of zegent, ofte schockt de weerelt uit haere orden,[637]
In zaecken, die natuur niet toegeschreven worden,[638]
Maer, buiten haeren stijl, aen 't redelijck verstant[639]
Getuigen dat dit draeft en drijft van hooger hant,[640]
En d'oirzaeck, daer natuur op verr' niet toe kan reicken,[641]
Ontdeckt eeu in eeu uit door menigh wonderteiken,[642]
Zoo klaer dat d'ongodist dit licht noit lochnen kon,
't En waer hy d'oogen sloot voor deze mjddaghzon.[643-44]
De Godtheit kent begin, noch eint, noch plaets, noch percken:
Natuur heeft haer begin, en plaets, en rust te wercken,
Zoo ras het Godt gebiet. ontviel natuur de stof,

624 *zonder stof:* sine praejacente materia; *uit iet:* uit iets, maar hoezeer Gods almacht daaruit kan blijken, scheppen in eigenlijken zin is 't niet meer.
625 *eerstgeschapen stoffen:* materie die eerst al geschapen was, de praejacens materia der Scholastiek.
626 *steltze:* stelt haar, nl. de natuur; *eindt:* doeleinde; hetzelfde als *wit:* doelwit; en als 627 *ooghmerck:* de bedoeling van God, het finis operantis.
629 *den last, haer ingeschapen:* doordat de heele aard der dingen beantwoordt aan de bedoeling die God er mee gehad heeft, is die bedoeling of opdracht of *last* ook den dingen *ingeschapen*.
630 *schiltknaepin:* Vondel houdt van dien vrouwelijken vorm, vgl. *Herscheppinge*, III, 202, in *Eneïs* XI, 1104: *lijfknaepin* en zie *mannin, bodin, papin*, in *Besp.* V, 519 zelfs: *afgodistin; Godts lieverey en wapen:* de uitwendige teekenen van haar dienstbaarheid onder God, vgl. *Godts naem en wapen: Lucifer*, vs. 1393 en *lieverij: Maeghden*, vs. 1357; *Lucifer*, vs. 799 en 1825.
631 *op haer wacht:* het ridderbeeld van de schildknapin wordt doorgevoerd.
632 in *des vaders woort:* het bevel van God als bestuurder en vader van 't heelal; hier wordt het ridderbeeld met het gezinsbeeld (de *dochter* van 621 en 625) versmolten; *kent:* erkent.
636 *d'almogentheit:* de goddelijke Almacht; *plaeght:* met plagen bezoekt.
637 *orden:* orde, regelmaat.
638 In gebeurtenissen, die onmogelijk 't werk van de natuur kunnen zijn, nl. de wonderen, in vs. 642 vermeld.
639 *buiten haeren stijl:* buiten haar gewoonte om, het wonder is praeter of supra naturam.
640 *dit:* dit alles; *draeft en drijft:* zich beweegt en gedreven wordt.
641 *op verr':* op verre na.
642 *Ontdeckt:* openbaart; *wonderteiken:* wonderteeken; de klankwissel van *ee* en *ei* komt bij Vondel doorloopend voor, vgl. v. Helten, l.c. no. 19.
643-44 Vondel bestrijdt hier de verwerping van het wonder, door Spinoza's leermeester Juan de Prado († 1663) in Amsterdamsch-Joodsche kringen gewaagd en later in het *Tract. Theol. Politicus* (Cap. VI: *De Miraculis*, ed. v. Vloten-Land, II, bl. 156) door Spinoza scherp geformuleerd.

Beneên den maneschijn, of in het starlicht hof;[648]
In wat geweste, en oort, en vergelege hoecken
Zou d'ongodist natuur, zijn afgodin, gaen zoecken?[647-50650]
Doch ydel: want natuur derft wezen, en gestalt,[651]
Indien het grontpunt, al haer steunsel, haer ontvalt:[652]
Maer Godt, die by zich zelf bestaet, en by zijn wezen,
Oock eer natuur verscheen, hoeft niet, als zy, te vreezen:
Want hy geen steun behoeft, als 't ongodist geraes,[623-55655]
Dat liever Godt verzaeckt, en afvalt, al te dwaes,
Om 't leengebiet van vrou natuur op stoel te hullen,[657]
En hier, gelijck het vee, alleen den buick te vullen,
Te sterven, zonder hoop van loon, en vrees voor straf.[659]
Wie zulck een spoeling lust, my lust geen verckens draf.[658-60660]
d'Aeloude dwaelgeest zagh zijn driften niet te stercken,[*661]
Noch op den titel van natuur dit uit te wercken,

[*][Randschrift:] *Dat de weerelt niet by geval, en uit stuivende vezelingen voortquam*.

648 Op de aarde en in de sterrensfeer.

647-50 Wellicht is dit een terugslag op de bemerking van Spinoza, dat hij met Natuur niet alleen de materie bedoelt maar ook alia infinita, (l.c. bl. 156, noot).

650 *zijn afgodin:* omdat de ongodist de natuur tot God maakt.

651 *ydel:* tevergeefs.

652 *het grontpunt, al haer steunsel:* het eerste beginsel, de eerste oorzaak der natuur, nl. God;
653 *by zich zelf:* door of uit zich zelf: a se, zegt de Scholastiek, vgl. vs. 449, 1023; II, 77, 83, 85 en *Lucifer*, vs. 285; *bij zijn wezen:* door zijn wezen, door zijn essentie. God bestaat per essentiam, zijn existentie en essentie zijn identiek; dit leert Spinoza (*Ethices*, Prop. XX, ed. cit. I, bl. 55) ook, maar daar God en de Natuur voor hem gelijk zijn bedoelt hij 't evenzeer van de Natuur en dus in heel anderen zin dan de Scholastiek en dan Vondel.

623-55 In vier tegenstellingen geeft Vondel het onderscheid tusschen God en de natuur aan: 1° God schept uit niet, de natuur brengt voort uit 't bestaande (623-25); 2° God gebiedt, de natuur gehoorzaamt (626-44); God is in zijn werken onbeperkt, de natuur niet (645-47); de natuur is wèl en God niet afhankelijk van de stof (647-55).

655 *Want hy geen steun behoeft:* vgl. *Lucifer*, vs. 285-86; *als 't afgodist geraes:* zooals het geraaskal der godloochenaars wèl steun behoeft, d.w.z. zonder steun, zonder grondslag is.

657 *Vrou natuur* heeft geen souvereine macht over haar gebied, dat immers slechts van God gekregen of geleend is, *een leengebiet; op stoel te hullen:* op den troon te verheffen; *stoel* is zetel; *hullen:* van een hul of sluier voorzien, sieren, eeren; de bijgedachte aan huldigen is aan Vondels woordkeus niet vreemd.

659 Epicurus' loochening van de onsterfelijkheid der ziel is één van de voornaamste tendenzen van Lucretius' *De Rerum Natura*, zie ald. het slot van Lib. III, vs. 828-1092.

658-60 De ethiek van het Epicurisme, waarvan het modern monisme een doorvoering was, verhief het lichamelijk genot tot het hoogste geluk, waardoor de mensch erop bedacht is, *gelyck het vee, alleen den buick te vullen:* bij Lactantius, *De Ira Dei*, Cap. VII: ipsis pecudibus similes, qui cum ventri ac voluptati se velint tradere (P.L. VII, kol. 93).

660 Zulke sterke uitdrukkingen zijn, in overeenstemming met de polemische zeden van Vondels tijd, niet zeldzaam in de *Bespiegelingen;* vgl. voor *verckens draf: Op het Ontheyligen* enz. Dl. V, bl. 521, vs. 8.

661 *D'Aeloude dwaelgeest:* blijkens vs. 699 bedoelt Vondel hiermee Leukippos, die, naar de voorstelling van Aristoteles, Cicero, Lactantius (zie voor dezen *Div. Inst.* Lib. III, Cap. XVII; Migne., P.L. VI, kol. 402 en *De Ira Dei*, Cap. X, P.L. VII, kol. 100) en van St. Thomas Aq. (*S. contra Gent.* Lib. II. cap. 39) de vader van de atomenleer was, welke achtereenvolgens door Demokritos, Epikuros en Lucretius werd ontwikkeld en verbreid.

Te brengen aen den dagh het wonderlijck heelal;[662-63]
Toen nam hy haer dees eer, en schonckze aen 't wilt geval,[661-64664]
Het t'zaemenrunnen der ondeelbre vezelingen[665]

662-63 Ook zag hij geen kans, het ontstaan van het heelal met het begrip (*den titel*) natuur (als door God geschapen) te verklaren; het vnw. *dit* heeft klemtoon en wijst op 't volgend vs.,

661-64 Samenhang en zin van deze vier vss. zijn niet heel duidelijk; onze verklaring wil alleen een poging zijn; *zagh zijn driften niet te stercken:* wist niet hoe hij zijn lagere driften (vs. 658) moest goedpraten; *zagh ... niet:* vgl. vs. 720.

664 *Toen nam hy haer dees eer:* toen ontnam hij de natuur (*haer*) de eer van de verklaringsgrond van het heelal te zijn en gaf die eer aan het *wilt geval:* het wilde of blinde toeval (casus) vgl. vs. 684, 686, 718 enz.

665 *t'zaemenrunnen:* samenloopen, samenvloeien; Kiliaen: rennen, rinnen (vgl. geronnen bloed); *vezelingen:* vezels; Kiliaen: fibra; dunne worteldraad; de bedoeling is hier: anorganisch bestanddeel, atoom, vgl. vs. 790 en zie noot bij vs. 661-1158; Lucretius beschrijft in Lib. II, vs. 431 vlg. van *De Rerum Natura* deze congressus der atomen tot de vorming van de vier elementen en van het heelal uitvoerig,

En stoffe, aen een gekleeft, tot zoo veel hemelringen[666]
Om hoogh, en wat om laegh, ontstaet uit element,[667]
Gemengt, en ongemengt. waer zinckt het brein in 't endt,[668]
Wanneer het wort geperst, tot voorstant van zijn vonden,[669]
Te zoecken stut en steun aen harsselooze gronden![670]
Natuur noch wilt geval gebruickten oit bescheit,[671]
Noch reden, noch verstant, noch wil, noch wijs beleit:
Hoe zoudenze dit werck dan levren aen onze oogen,[673]
Dat wijsheit eischt op 't hooghste, en geest, en alvermogen.
Hoe zou het harde, en zacht, het vierkant, scherp, en stomp,
Het hoeckigh, en het plat, en ronde in eenen klomp[675-76]
Vergaêren by geval? hoe zou, met zulck eene orden,[677]
Zoo menige gedaente, uit zulck een' baiert, worden[678]
Gegoten in zijn' vorm, gepast op zijne leest,
Gespannen op zijn raem; indien vernuft, en geest,
En oordeel, en beleit hier niet te rade gingen?[680-81]
Wy spreecken menschelijck, om d'oirzaeck aller dingen,
By dees gelijckenis, te kroonen in 't heelal,[682-83]
En geensins vrou natuur, of eenigh woest geval.[684]
Natuur kan zonder hant en verf geen lantschap schilderen.[685]
Wat kan dit wilt geval? niet anders dan verwilderen.[686]
Nu zienwe een ieder zaet ons levren zijne vrucht,
En teelen zijns gelijck. het aertrijck, en de lucht,
En 't water geven elck, oock zonder tegensportelen,[687-89689]

666 *aen een gekleeft:* vermengd; *hemelringen:* de hemelsferen.
667 *uit element:* uit de vier elementen, vs. 597 *loutre hooftstof*.
668 *Gemengt, en ongemengt:* vgl. noot op vs. 597; *waer:* waartoe.
669 *voorstant van zijn vonden:* verdediging van zijn uitvindsels.
670 *harssenlooze gronden:* redelooze bewijsvoering.
671 *bescheit:* onder de vele beteekenissen, door Kiliaen van bescheed of bescheyd gegeven, dient hier ratio, zooals uit Vondels onmiddellijk volgend *Noch reden, noch verstant* blijkt.
673 *dit werck:* het samenstel van de natuur.
675-76 Lactantius ontleende in zijn hfdst. ‘De Mundi ortu et rerum natura’ (*Lib. de Ira Dei*, cap. X; Migne, P.L. VII, kol. 101-vlg. cfr. *Divin. Instit.* lib. III, cap. XVII; ib. VI, kol. 402) aan Cicero (*De natura deorum*, Lib. I, cap. 24) de vormeigenschappen van Leukippos' atomen: ‘Dixit ergo, laevia esse et aspera, et rotunda et angulata et hamata’. Ook in de volgende vss. steunt Vondel op Lactantius' bestrijding van de epicuristische cosmogonie: door de toevallige samenvloeiing der atomen ontstaat een *klomp:* een chaos of *baiert* (vs. 678) met de vier elementen, en daaruit komt de geordende natuur te voorschijn.
677 *Vergaeren by geval:* door het toeval bij elkaar komen; *orden:* orde.
678 *baiert:* chaos, *klomp* van vs. 676.
680-81 *vernuft, en geest* enz.: nl. een Goddelijk vernuft enz.
682-83 *wij spreecken menschelijck:* wij bedienen ons, als menschen, van de menschelijke eigenschappen *vernuft, geest, oordeel* en *beleit*, die we alleen als *gelijckenis* gebruiken om uit te drukken, dat God en niet het toeval de oorzaak der dingen is.
684 *woest:* wild, blind, vgl. vs. 664, 686, 696.
685 *hant en verf:* een hand die de verf doelmatig aanbrengt.
686 *verwilderen:* transitief: wanorde voortbrengen.
687-89 Lactantius (*De Ira Dei.* l.c.) zegt, dat, als alles uit de atomen toevallig is voortgekomen, dieren en planten zonder zaden zouden ontstaan: ‘Unde apparet nihil ex atomis fieri, quandoquidem unaquaeque res habet propriam certamque naturam, suum semen, suam legem ab exordio datam’.
689 *zonder tegensportelen:* zonder tegenspartelen, verzet, dus regelmatig.

690 Haer teelten: maer geen plant kan teelen zonder wortelen,[690]

690 *teelten:* teelt, voortbrengselen.

Geen dieren zonder ga. geen vogel is gewent
Te leven zonder lucht, en buiten 't element
Des waters leeft geen visch, noch kan zijn kuite schieten.
De zee, en eb, en vloet, en velt, en bron, en vlieten,
De loop van zonne, en maene, en starren, net gepast,[695]
Bestraffen 't wilt geval, zoo menighmael het bast,[696]
En d'ooren afmat, die niet ongerijmders vingen[697]
Dan zulck een ongeluit, gegroeit uit beuzelingen.[698]
Leucippus evenwel roept even dwaes en dol,[*699]
Ten duistren dolhuize uit, door 't venster van zijn hol:[700]
Ga heene, ontsluit een hof, van menschen afgezondert,[701]
Dat, vijftigh jaer geleên, berooft en uitgeplondert
Van al zijn Koningklijck en edelste cieraet
En inboêl, onbewoont en luy en ledigh staet;
Bespiegel het gebou met eenen verrekijcker,[705]
Die 't allerfijnst vergrooft, en oordeel eens wie rijcker,
Wie kunstiger zijn kunst en geest toont overal,
In spinragh, en in stof, dan ons beschimpt geval:[708]
Wat openbaeren zich verscheidenheên van kringen
En trecken, zwier in zwier! wat schrijver zou dees dingen[709-10710]
Nabootsen met zijn pen! wat kunstigh tekenaer
Neemt zoo veel tronien, zoo veel gedaenten waer![712]
Ick zie gebloemt tapijt, een' doolhof, rijck van dieren[713]
En monsters hoogh gewelf en zael by zael vercieren.
Het schijnt of Rafels geest, of Titiaen verrees,[715]
Of Angeloos vernuft, Bassaen, of Veronees:[716]

[*][Randschrift:] *Ongerijmt bewijs voor het geval, en het te zamen runnen der vezelingen*.

695 *net gepast:* precies afgepast, punctueel.
696 *Bestraffen:* beschamen, weerspreken; *bast:* blaft, nl. door de brutale voorstellingen der atomisten.
697 *afmat:* vermoeit; *niet:* niets; *vingen:* opvingen, hoorden.
698 *ongeluit:* wangeluid, vgl. onweg, onmensch enz.; *beuzelingen:* onnoozele praatjes, vgl. vs. 790.
699 *Leucippus: d'aeloude dwaelgeest* van vs. 761, vgl. vs. 147. Tot vs. 729 laat Vondel Leucippus voor de verdediging van het toeval als oorzaak der dingen aan het woord, waarbij hij blijkbaar weer op Lactantius steunt, die in *Div. Inst.*, Lib. III, cap. XVII (P.L. VI, kol. 402) Leucippus uit een toevallige samentreffing van letters laat redeneeren (waarop Vondel afzonderlijk antwoord geeft in vs. 827-vlg.). De inkleeding der objectie schijnt overigens van Vondel te zijn. Dat hij Leucippus als in een gekkenhuis opgesloten voorstelt (vs. 699, 700, 730), vind ik nergens verantwoord (over dezen wijsgeer, die veel met Demokritos vereenzelvigd wordt, is trouwens weinig bekend), maar kan een verwarring zijn met de door niemand betwijfelde intermitteerende geesteszwakte van Lucretius, die het atomisme in zijn *De Rerum Natura* heeft verbreid.
700 *hol:* de donkere gevangenis, waarin vroeger krankzinnigen als misdadigers werden opgesloten.
701 *hof:* paleis.
705 *verrekijcker:* een vergrootglas of tooneelkijker.
708 *ons beschimpt geval:* het door ons verdedigde, door anderen afgewezen toeval.
709-10 *kringen En trecken:* allerlei figuren.
710 *zwier in zwier:* de eene kring om den andere, zooals in een spinneweb.
712 *tronien:* troniën, gezichten.
713 *Ik zie:* het is alsof; *gebloemt tapijt:* een met bloemen geborduurd tapijt.
715 *Rafels geest:* de geest, het genie van Rafael Sanzio.
716 *Angeloos vernuft:* de fantasie van Michel Angelo; *Bassaen:* Giacomo Bassano, als de anderen een Italiaansch schilder uit de XVIe E.; *Veronees:* Paolo Veronese.

Maer neen, zy staen beschaemt, en roepen dat de stoffen[717]
Van 't wilt geval natuur en 't leven overtroffen;[718]
Gelijck het op zijn tijt verwondring heeft gebaert,

717 *stoffen:* voorstellingen.
718 *'t wilt geval:* vgl. noot bij vs. 664.

Toen 't meesterlijck vernuft niet zagh 't schuimbeckend paert[720]
Te maelen naer den eisch, als d'oogen in het leven
Aen 't leuterend gebit het witte schuim zien kleven.[722]
De schilder worpt van spijt de spongi, nat van spogh,[723]
Naer 't paert toe, en verneemt het geestige bedrogh,[724]
Het montgebit met schuim natuurelijck bestreecken,
En zulx dat geen verstant dit oit heeft afgekeecken.[726]
De schilderwijsheit, strax verlaeten van de kunst,[727]
Bedanckt nu 't wilt geval, voor zulck een eere en gunst.[719-28727-28]
Hy volgh' 't geval, wien 't lust, terwijl zijne ooren jeucken:[*]
Een dolle houdt geen streeck. hy raeskaelt wonderspreucken,[730]
En louter hemelval, of schudt de menscheit uit,
De reden en 't verstant, en slaet een diersch geluit.[730-32]
Een woest gebou, dat, vuil beslagen, en beschimmelt,[733]
Van vezelingen krielt, en van gedaenten grimmelt,[734]
Naer dat de wint en lucht die vormt, en t'zaemenstuwt,
Waer in iet aertighs speelt, of iet daer 't oogh voor gruwt;[736]
Wat laedt dit meer dan stof, of droogh of nat van waessem,[737]
Een asch, die licht verstuift, en 't blaezen van den aessem
Niet weêrstaet? eveneens gelijck de lucht om hoogh,[739]
Betrocken met een wolcke en nevelen, het oogh
Misleit door beelt op beelt, daer reuzen in verschijnen,
En lant- en zeegedroght, gedaenten die verdwijnen
In eenen oogenblick, of zich op ons gezicht[743]
Verandren naer de drift des wints, of naer het licht[744]

[*][Randschrift:] *Wederlegginge der bewijsredenen voor het geval*.

720 *niet zagh:* niet wist hoe, vgl. vs. 661.
722 *leuterend:* loszittend, rammelend, vgl. hem leutert de kei.
723 *spongi:* spons; vgl. *Besp.* II, 693, Plinius: spongia; *nat van spogh:* bevochtigd met zijn eigen speeksel; deze bijzonderheid heeft Plinius niet.
724 *verneemt:* neemt waar, ziet.
726 *zulx:* zóodanig; *verstant:* iemand die er verstand van heeft, bekwaam schilder; *afgekeecken:* nagedaan.
727 *schilderwijsheit:* het inzicht van den schilder; *strax:* zoo juist nog.
719-28 Dit overkwam den Griekschen schilder Nealkes, volgens Plinius, die 't zelfde van Protogenes en een hond vertelt (*Natur. Histor.*, XXXV, 36, no. 20), overgenomen door Joh. de Brune Jr. in *Wetsteen der Vernunften*, (3e ed., 1665, bl. 109). Ook op naam van Apelles staat iets dergelijks.
727-28 Vgl. Plinius: ‘Fecitque in pictura fortuna naturam’.
727-28 Hier begint Vondels weerlegging van Leucippus' redeneering. Versta: hij huidige het toeval, die van dwaasheden houdt; *terwijl zijn ooren jeucken:* moet aangevuld worden met: naar iets pikants of zoo; in de *Aenl. ter Nederd. Dichtk.* heeft Vondel: joocken uwe ooren naer eenen vleier.
730 *Een dolle:* nl. de waanzinnige Leucippus van vs. 699-700.
730-32 *Hy raeskaelt* enz.: zoo in den 1en dr., raaskalt; versta: een dwaas spreekt òf hoogdravende taal òf brult zonder zin.
733 *woest:* verwaarloost; *vuil beslagen:* met vuilen neerslag (van stof) bedekt.
734 *vezelingen:* stofdeeltjes; *van gedaenten grimmelt:* wemelt, krioelt van allerlei vreemde formaties.
736 *iet aertighs:* iets goeds of boeiends.
737 *laedt:* bergt; *òf - òf:* met klemtoon; *waessem:* uitzweeting.
739 *weerstaet:* lees: wéerstaat, weerstâat.
743 *op:* voor;
744 *drift:* drijving, wending.

Der zonne haer beschijn'. wat wil hy nu besluiten[745]
Om Godts voorzienigheit op dit geval te stuiten,[746]
Gelijck een licht rancket een' ysren oorloghsbal?[747]

745 *wat wil hij nu besluiten:* wat kan de dwaas (van vs. 730 of Leucippus van vs. 699) nu concludeeren.
746 *op dit geval:* op dit toeval, nl. van de formaties in stof of wolken; *stuiten:* doen afspringen, pareeren.
747 *rancket:* raket, netscherm; Kiliaen: reticulum, vgl. *Besp.* III, 358.

Zoo hier verstant uit straelt, het is geen los geval,[748]
Maer 't eeuwige vernuft, dat alles kan beweegen,
Waer door oock 't minste stof zijn wezen heeft gekregen,
En al het zant voor wint tot bergh, en duinen zwelt,
Daer d'Oceaen op breeckt, en al het zeegewelt.
Maer wat gelijckenis kan dit by 't scheppen haelen![753]
Ick zie hier iet uit wat; geen mijnen, geen metaelen,
Geen bloemen, geen gewas, geen water, lucht, noch vier,
Noch steenrots, nochte bergh, geen' vogel, visch, en dier,
Geen mensch, geen diamant, geen perlen, geen robijnen,
Geen hemelhoogh gewelf, waer uit de starren schijnen,
En houden haeren tredt, gelijck een heirkracht breet[759]
In 't vierkant op trompet en trom des maerschalcks treet.[754-60]
't Natuurlijck werckstuck en het kunstigh melt zijne oirzaeck,[761]
Een oirzaeck, vol verstants. 't geval behoeft de voorspraeck[762]
Van een kranckzinnigh hooft, dat nutter laegh geboeit,[763]
Daer 't stof van zijn geval tot zulck een wonder groeit,[764]
Dat dit de heerlijckheit des scheppers kan verdooven,
Terwijl de weerelt komt dus heerlijck aengestoven.[765-66]
Zoo 't reuckeloos geval, versteecken van vernuft[767]
En geest, in 't wercken Godts voorzienigheit verbluft,[768]
Dat most ons blijcken door geschicktheit, stijl, en orden:[769]
Nu zienwe by geval van 't stuiven iet geworden,[770]
Daer niet dan wildernis en woestheit in verschijnt,
En 't keurigh oogh, hoe naeu het zoeckt, en zich verpijnt,
Geen evenredenheit noch eindt in kan bemercken,[773]
Waerop de wercker ooght, eer hy begint te wercken.
Bespreng een bladt met inck, wat zietge? een ongestalt[775]
Van vlacken, kleen of groot, naer dat de sprengkel valt;
Geen letters, nochte spreuck, gespelt uit woorden, naemen,[777]
Voorzetselen, en lidt, en bywoort, die te zaemen[778]

748 Versta: als uit die zgn. toevallige formaties toch een zeker beleid spreekt, dan staan we niet tegenover een louter toeval.
753 Versta: Maar toegegeven dat de bedoelde formaties door 't toeval veroorzaakt zijn, wat zegt dit tegenover het heele (zoo ordelijke) scheppingswerk?.
759 *heirkracht:* legerschaar; *breet:* breeduit.
754-60 Versta: in die formaties zie ik iets uit iets anders te voorschijn komen, maar ik zie daaruit geen *mijnen* (onderaardsche gewelven), geen metalen etc. etc. verschijnen, die bij de schepping uit het niet werden geroepen.
761 Zoowel de werkstukken van de natuur als van de kunst verkondigen hun maker.
762 *'t geval:* het toeval; *behoeft:* heeft noodig.
763 *een kranckzinnigh hooft:* vgl. vs. 699-700, 730.
764 In dat *woest gebou* van vs. 733 met zijn stofhoopen, waaruit hij tot de wonderen van het toeval besluit.
765-66 en hij met het zoo heerlijk aaneengestoven (*aengestoven*) heelal meent de heerlijkheid van den Schepper te kunnen verdooven.
767 *reuckeloos geval:* redeloos toeval.
768 *verbluft:* overtroeft, de baas is.
769 Versta: dan zou dit uit de goede en doelmatige schikking moeten blijken.
770 *by geval:* door het toeval; *van:* uit.
773 *evenredenheit:* goede verhouding der onderdeelen tot het geheel, vgl. vs. 318; *eindt:* doeleinde.
775 *Bespreng:* besprenkel; *inck:* inkt; *ongestalt:* vormeloosheid.
777 *woorden en naemen:* verba et nomina (vgl. Dl. VI, p. 43, r. 36).
778 *bywoort:* bepalende toevoeging.

Ons melden, dat de pen van een geleerde hant

Getrocken wiert. hoe zou 't geval dan met verstant[780]
In 't werck te raede gaen, het welck men dus begunstigh?[780-81]
Geen kenners schatten oit den dollen schilder kunstigh,
Die 't dolhuis zinneloos misverft met schildery.[782-83]
Gelijckt nu Rubens kunst en tafereel hier by,[784]
Daer tekeninge en verwe, in 't hoogen en verdiepen,[785]
Als tegens vrou natuur, om strijt in 't kunstperck liepen;[786]
Waer zal dees nachtuil zich verbergen voor den dagh,[787]
In zijne schaduwen van spinneweb, en ragh?[788]
De meesters zullen zich van lachen naeu onthouden.[789]
Dat nu de vezelaers, die deze weerelt bouden[790]
Uit vezelinge en gruis, eens opstaen uit dien droom,
En weigeren 't geval in 't wilt den vryen toom,[792]
Door kennis van Godts kunst, waer voor wy, onder 't stuiven,[793]
Eerbiedigh een gordijn van zijde en purper schuiven.[793-94]
Indien hier by geval een Tegenvoeter quam*
Opdondren uit den gront der aerde t'Amsterdam,[796]
In 't nieugebout stadthuis, en niemant zagh noch hoorde,
Die hem bedieden kon den bou, die 't oogh bekoorde
t'Aenschouwen door en door dit achtste wonderwerck,[798-99]
Zoo vol geriefs, zoo schoon, zoo duurzaem, vast en sterck,
Dat al de weerelt schijnt, oock d'eeuwigheit der starren,
Door zijn bestendigheit te tergen, en te sarren;[801-802]

*[Randschrift:] *Gelijckenissen, die het geval wederleggen*.

780 *'t geval:* het toeval.

780-81 Wat louter toeval is kan men nooit aan verstandig overleg toeschrijven; *het welck men dus begunstigh:* schijnt bij *geval* te hooren; het toeval dat men zulke verstandige resultaten toeschrijft.

782-83 Vondel doelt duidelijk op een in het Dolhuis gedetineerden schilder, die blijkbaar vrijheid had om naar hartelust te kladden. In het *Vondeljaarboek voor* 1908 (bl. 124) heeft Corn. J. Gimpel waarschijnlijk gemaakt, dat hier dezelfde schilder Lucas bedoeld is, waarop Jan Vos een puntdicht schreef; *schatten ... kunstigh:* hielden voor kunstenaar.

784 *Rubens kunst en tafereel:* Rubens' kunstige tafereelen; hoezeer Vondel juist de weloverwogen ordonnantie van den Vlaamschen meester bewonderde bleek al uit de opdracht van *Gebroeders*, Dl. III, bl. 801, r. 81 vv.;

785 *'t hoogen en verdiepen:* deze schilderstermen duiden de figuren op den voorgrond en op den achtergrond aan, de eerste in hun licht- en schaduwbehandeling, de andere in hun perspectief, vgl. *Besp.* II, 584.

786 Als in wedstrijd met de natuur.

787 *dees nachtuil:* de atomist Leucippus in zijn duister hol van vs. 699-700.

788 *In zijne schaduwen:* in de door hem onderstelde schaduwen enz., vgl. vs. 708.

789 *De meesters:* de deskundigen, de ware wijsgeeren; *zullen zich* enz.: bij een citaat uit Lucretius' *De Rerum Natura* teekent Lactantius aan: ‘Quos equidem versus numquam sine risu legere possum’, *Div. Inst.* Lib. III, cap. XVII, (Migne, P.L. VI, kol. 403).

790 *Dat nu:* mogen nu; *de vezelaers:* de atomisten, met woordspelende bijbedoeling van beuzelaars, vgl. vs. 698; Vondel gebruikt in *Palamedes*, vs. 392 het ww. *vezelen* (bij Kiliaen vezelen of veziken) in den zin van fluisteren.

792 Versta: en dat zij nu voortaan aan het toeval in 't wilde weg zooveel niet meer toeschrijven.

793 *Godts kunst:* Gods schepping.

793-94 *waarvoor wy onder 't stuiven;* die wij als een schilderij met een gordijn tegen stof bedekken en dus vrijhouden van atomistische leer, die Gods werk met stof bevuilt.

796 *Opdondren:* plotseling verschijnen.

798-99 Zooals Vondel zelf het stadhuis in aanbouw onder leiding van Daniël Stalpaert bezichtigd had, vlg. *Inwydinge*, vs. 1169; *bekoorde t'Aenschouwen:* verlokte om 't te aanschouwen.

801-802 Versta: Dat schijnt de heele wereld en de eeuwige sterren door zijn stevigheid uit te dagen.

Hoe zou hy, al verbaest voor 't hooft geslagen, staen!

Hoe zou de wortel van den grontslagh hem verslaen,[804]
Die met den boschtop van zijn ingeheide paelen
Ten afgront, op het hart van Pluto, schijnt te daelen,[806]
Te rijzen wederom ten hemel, met de kruin
Der trotse gevelen, van marmer en arduin;[808]
Daer al de wilde zeen, en watergoôn in woelen,
Dolfijn en meeremin in leven, en krioelen;
Daer Amsterdam, gekroont met haere wapenpracht,
Van Stroomgoôn onderstut, in haere weelde en kracht
Gezeten, wort begroet van Asie, en Afrijcken,
Amerike, en Europe, en wat de vlagh moet strijcken
Voor haere zeebanier, vereert met rijckdom vrucht
En schat, uit elck geweste, en zegenrijcke lucht.[816]
Indien de wiltste Moor, en zijn vijf zinnen speelden[817]
Op 't Hollantsch Kapitool, gewelven, marmerbeelden,[818]
En orden, en cieraet, van d'eene in d'andre zael;
Wat dunckt u? zou hy zich verbeelden, dat dees prael,
Dit goddelijck gesticht, door Kampens geest ontloocken,[821]
Tot Aemstels eer voltoit, uit vezelen en smoocken[822]
En roock, en damp, en stof, en gruis, van overal
Te hoop geronnen waer, by redenloos geval?[824]
De Raet van Amsterdam behoeft zich niet te moeien:
Het raethuis zou van zelf wel uit den aschhoop groeien.[795-826825-26]
Wie Maroos boecken spreeckt, dat hemelsch twaleftal,[827]
Hoort klanck van hemelval, geen zinneloos geval.[828]
Hoe heerlijck vaert de vlam van 't oude Troje speelen!
Wat schuift de kunst hier op al schoone tafereelen,[830]
Van daer de brant ontsteeckt, tot daer Eneas scheit,
En 't overschot des volcks in Latium geleit,[832]

804 *de wortel van den grontslagh:* nl. *de ingeheide paelen* van vs. 805.
806 *Pluto:* de god der onderwereld.
808 *gevelen:* de frontispiecen met het beeldhouwwerk van A. Quellinus, dat hier tot vs. 819 kort beschreven wordt, uitvoeriger in *Inwydinge*, vs. 699-735 en 865-96.
816 *lucht:* hemelstreek, gewest.
817 *Indien de wiltste Moor:* evenzoo in *Besp.* III, 1209; *en zijn vijf zinnen speelden:* met al zijn zintuigen mocht grasduinen.
818 *'t Hollantsch Kapitool:* het stadhuis van Rome, waarmee Vondel dat van Amsterdam gaarne vergelijkt, vgl. *Inwydinge*, vs. 919, 1113.
821 *Kampens geest:* het genie van Jacob van Campen, den bouwmeester van het stadhuis.
822 *vezelen:* stofjes, vgl. *vezelingen* vs. 734, 791.
824 *geronnen:* samengeloopen, van runnen, vgl. vs. 665, 839; *by redenloos geval:* door gedachteloos, planloos toeval.
795-826 *Indien hier by geval* enz.: dezelfde wending in *Besp.* III, 1209-vlg.; *een Tegenvoeter:* vgl.: *Op de Tweedraght*, Dl. III, bl. 420, vs. 29-21; Vondels bewondering van het nieuwe stadhuis (vgl. *Inwydinge*, Dl. V, bl. 856) blijkt ook uit *Besp.* I, 980-84 en II, 1109-10.
825-26 Aardige ironie!; *moeien:* vermoeien; *den aschhoop:* nl. van het verbrande oude stadhuis.
827 *Maroos boecken:* het epos *Aeneïs*, door Vondel tweemaal vertaald (Dl. VI en VII) en levenslang als het model der poëzie vereerd; *spreeckt:* aanspreekt, raadpleegt.
828 *klanck van hemelval:* uit den hemel gevallen klanken; vgl. vs. 731; *zinneloos geval:* vgl. *redenloos geval* van vs. 824; wellicht schuilt er woordspel in *hemelval* en *geval* en den driedubbelen rijmslag heeft Vondel zeker wel bedoeld.
830 *op:* open.
832 *Latium:* de streek in Italië, waar Aeneas Rome stichtte.

Door lant- en zeegevaer, en oorloghsavontuuren;[829-33]
Een werck, dat Rome en zelf de weerelt zal verduuren,[834]

829-33 Korte inhoud van *Aeneïs; vaert speelen:* spelevaart, dartelt; vgl. *Olyftack*, Dl. III, bl. 377, vs. 5.
834 *verduren:* in duur overtreffen.

En kunstigh t'zamenhangt van stof, en ziel, en geest,[835]
Verstommende den mont des wijsten, die het leest.
Zou nu een waenwijs hooft met reên beweeren kunnen,[837]
Dat, by geval in 't wilt, die letters t'zamenrunnen
Tot woorden, regels, en een ry van boecken, daer[837-39]
't Geluckighste vernuft zijn kracht zoo menigh jaer
Aen hing, en in versmolt? dat waer een dwaeze reden.[841]
Men diende zulck een hooft op 't aenbeelt weêr te smeden.[842]
Hy vaert noch echter voort, en schimpt al even grof:[*843]
Hoe quam de bouheer van de weerelt aen de stof,
Aen anbeelt, hamer, smis, en nijptang, om te smeden[845]
Dit schricklijck werreckstuck, doorwrocht in al zijn leden;[846]
Want uit een niet komt niet, en iet dat levert iet?[847]
Wat eischt dit een gevaert van wercktuigh, zoo men ziet
Op grootheit, en gewight! wat schroeftuigh heeft die packen[849]
Gevijzelt, en gestut, bezorght voor 't nederzacken,[850]
En spatten uit zijn lijck, en loot, en waterpas?[851]
Wat maght heeft radt by radt gehangen in zijne as,
Die steilt' voor overwight behoedt, en zulcke ronden

[*][Randschrift:] *Kranck bewijs van Epikuur dat de weerelt noit van Godt geschapen is*.

835 *stof:* inhoud.
837 *met reên:* redelijk.
837-39 Vondel zinspeelt hier op de bewering, die aan de Epicuristen wordt toegeschreven, nl. dat een handvol letters, tallooze malen in 't wilde neergestrooid, ten laatste een regel van Homerus te lezen moeten geven. Cicero bestreed in *De natura Deorum*, II, 37, 93 het atheïstisch atomisme met de consequentia ad absurdum, dat, als de leer van de toevallige samenvloeiïng der atomen waar was, men ook moest volhouden, dat een hoop opgegooide metalen letters bijv. de Annalen van Ennius konden vormen. Lactantius raakt dit letterargument, dat bij Lucretius niet voorkomt, in zooverre aan, dat hij de epicurische vergelijking van de atomen met letters ter sprake brengt en bestrijdt: *Div. Inst.* Lib. III, cap. 17 (P.L., VI, kol. 402); vgl. noot bij vs. 699.
841 *een dwaeze reden:* een dwaze redeneering; Lactantius gebruikt t.a.p. het woord deliramenta.
842 Met een zinspeling op Hephaistos den godensmid, die levende beelden maakte, bedoelt Vondel, dat zulk een dwaashoofd opnieuw gevormd zou moeten worden.
843 *Hy:* nog altijd de Leucippus van vs. 699; *noch echter:* nochtans, daarna nog.
845 *anbeelt:* aanbeeld of aambeeld; *smis:* smidse.
846 *Dit schricklijck werreckstuck:* het schrikwekkend groot heelal.
847 Versta: niets komt voort uit niets en iets is altijd voortgekomen uit iets. Vondel geeft met de eerste stelling letterlijk, met de tweede eenigszins vrij het hoofdbeginsel van Epikouros' natuurleer weer: O□δ□ν γιγνεται □κ το□ μ□ □ντος en o□δ□ν φθε□ρεται ε□ς το μη □ν, (in Lucretius' *De rerum natura*, I, 150 en 155) waardoor de eeuwigheid der atomen werd bepaald.
849 *schroeftuigh:* werktuig om een last op te schroeven, hevel, kraan; *die packen:* die massa van 't heelal.
850 *Gevijzelt:* opgevijzeld; *bezorght voor:* bewaard voor.
851 *spatten uit zijn lijck:* losschieten uit hun verband; *lijck* is een scheepsterm voor zeiltouw, vgl. *Besp.* III, 347; *loot* (lood), *en waterpas:* hebben hier ongeveer dezelfde beteekenis als *lijck*.

Met reepen om en om verzekert, en gebonden?[844-54852-54]

844-54 Blijkens vs. 855-56 heeft Vondel hier als objiciënt tegen de theïstische leer Epicurus op het oog, wiens atomisme op den slechts vaag historischen Leucippus wordt teruggebracht. Ongemerkt loopt Vondel dus van den eenen atomist (Leukippos) op den anderen (Epikouros) over, en laat hem vragen, waar de *bouheer* (God), die alles heet gemaakt te hebben, dan de materie en de werktuigen vandaan heeft gehaald. Ook Spinoza ontkent de aannemelijkheid der Schepping: *Ethices*, I, prop. XV, Schol. (e.c. I, bl. 48). Vondel, die de objectie bij Lactantius gevonden kan hebben (*Div. Inst.*, Lib. II, cap. IX; Migne, P.L. VI, 297 vlg.), kleedt ze in met een bijgedachte aan den godensmid Hephaïstos.

852-54 Versta: welke macht heeft de sterren en de hemelsferen bevestigd?; *radt:* ronde; Vondel bedoelt zoowel de cirkelvormige sterren als de hemelsferen; *Die steilt':* die hoogte, nl. die zoo hoog gehangen sterren en sferen; Vondel doelt op het evenwicht der sferen en met 't volgend vs. op hun hechte constructie als bij een bouwwerk; *reepen:* denkbeeldige banden.

Lukrees, nu eer hem, als een' Godt, in uw gedicht.[*855]
Die zulck een' nevel schuift voor 's leerelings gezicht,
Is dees, gelijck een zon, verscheenen uit het duister?[856-57]
En die den schepper van den goddelijcken luister
Der scheppinge berooft, is dat de wijze tolck,
Die 't licht t'Athene ontstack, voor al het Griecksche volck,[860]
En, schildrende een geval met slijck en zwijneborstelen,[861]
Wat zich hier tegens kant in 't vechtperck af wil worstelen?[862]
Is dit de meester, die alle ouden ver verdooft,
Pytagoras verstomt, en Plato slaet voor 't hooft?[863-64]
O grovaert, ga nu heen: bera u met een' wijzer.[865]
Een anckersmidt behoeft een' moker, vier, en yzer:[866]
De beeldehouwer hoeft een beitel, marmersteen,
En hamer, om zijn beelt, en ommetreck, en leên,
Met kunst, naer 't leven zelf, uit marmersteen te houwen:
De Godtheit eischt noch stof, noch reedtschap, om te bouwen:[870]
Natuur, by Godt gestelt, door vocht en hitte werckt,
Gebruickt zelfstandigheên, hoedanigheên, en merckt,[871-72872]
Hoewelze reden derft, wat zaden zy wil mengen,
Om elck tot zijn gedaente en zulck een wit te brengen,[874]
Als Godts voorzienigheit van eeuwigheit beschiet:[875]
Maer zijne almogentheit beschickt haer werck uit niet.[876]
Wat uitgearbeit wort door teelen, of door kinderen;[877]
Godts volheit blijft de zelve, en weet van geen verminderen.

[*] [Randschrift:] *Bewijs dat Godt de weerelt uit niet geschapen heeft, tegens Lukrees, scholier van Epikuur.*

855 *Lukrees:* Vondel spreekt hier den grootsten verbreider der monistische leer aan, den Romein Titus Lucretius Carus (vgl. hiervoor, vs. 148), die in zijn gedicht *De rerum natura* herhaaldelijk den lof zingt van zijn voorganger Epikouros (vs. 147), o.a. in I, 70-90, in V, 1-80, waar hij hem *een' Godt* noemt (deus ille fuit, deus, vs. 8 en vgl. vs. 19) en in III, 1-30, waar hij hem toespreekt als een licht in de duisternis (e tenebris tantis tam clarum lumen) en als een zon (aethereus sol; III, 1042).

856-57 Vondel keert deze laatste lofspraak van den *leereling* Lucretius om.

860 Lucretius noemt Epikouros de eer van 't Grieksche volk (Graiae gentis decus, III, 3).

861 Versta: terwijl hij ons het toeval (*een geval*) met misleidende voorstelling afschildert; *slijck en zwijneborstelen* is minachtend voor verf en penseel, wel met bijgedachte aan den *verckensdraf* van vs. 660. Voor de literaire schoonheid van Lucretius' gedicht had Vondel geen oog of wilde hij niet hebben.

862 *af worstelen:* in een worsteling overwinnen, buiten gevecht stellen.

863-64 Lucretius loofde Epikouros als den man, die met zijn genie iedereen, gelijk een zon de sterren, overtrof, *De rer. nat.* III, 1041-42; Lactantius teekent hierbij aan (*Div. Inst.* III, 17), dat hij dus ook Socrates en Plato minder vond dan Epikouros; Vondel zet Pytagoras in plaats van Socrates; in *De Ira Dei* haalt Lactantius ze alle drie (met nog Zeno en Aristoteles) aan als tegenstanders van de atomisten, cap. VIII (Migne, P.L. VII, kol. 109).

865 *O grovaert:* dit aan 't adres van Lucretius; *bera u* enz.: zoek een wijzer leermeester dan Epikouros.

866 *anckersmidt:* grofsmid, die ankers voor schepen en huizen smeedt; *behoeft:* heeft noodig.

870 Dit direct als antwoord op de vraag van vs. 844-45; *reedtschap:* gereedschap.

871-72 *Natuur, door Godt gestelt:* de door God ingestelde natuur. Versta: de natuur werkt niet, zooals God, zonder materie en instrumenten, maar ze gebruikt de substanties bij hun bijzondere eigenschappen (*zelfstandigheên, hoedanigheên*) tot bepaalde doeleinden.

872 *merckt:* let op, kiest uit.

874 *wit:* doel.

875 *beschiet:* beoogt.

876 Versta: maar Gods almacht brengt haar werken uit niets tot stand.

877 *wat uitgearbeit wort:* wat ook uitgewerkt of uitgeput raakt; *kinderen:* w.w. kinderen baren.

Men zy hier noch om stof, noch zaet, noch hulp beducht:[879]
Een onuitputbre bron springt eeuwigh in de lucht.

879 *hier:* bij God.

Wie stof en wercktuigh eischt bekent zijn onvermogen,[881]
En zwackheit, die alleen gestut wort uit den hoogen.
Dus blijft een zelve maght, als 't past, het allergrootst',
Die stof bestelt, en uit die stof het werckstuck bootst:[883-84]
Want Godts volkomenheit en wijsheit en vermogen
Staen boven en in top. geen reden kan gedoogen
Dat Godt van buiten en zijn minder iet ontfangkt,[887]
En hy het wilt geval, of vrou natuur bedanckt[888]
Voor stoffe, en aenteelte, en vermogen om te teelen,[889]
Of raet om dezen klomp in leden uit te deelen,[890]
En al dit ongelijck te brengen in zijn vou;[891]
Te scheiden vocht, en droogh, en hitte, en kille kou;
Te schicken licht en zwaer, een ieder op zijn stede;[893]
Te scheiden nacht, en dagh; te baren twist, en vrede,[894]
Naer aert en eigenschap van ieder element,
Het welck met groot ontzagh zijn wetten volght, en kent,
En met den schoudren helpt de weerelt onderschooren,
Gelijck vier zuilen, die tot dezen grontbou hooren.[899]
Schoon Godts bespiegeling het al voorheene zagh,[*]
En schickte op 't voorbeelt, dat in zijn voorbeelding lagh[900]
Van eeuwigheit, noch stont de weerelt eerst te stichten.[901]
Zy straelde niet uit Gode, als uit de bron der lichten
De straelen. dit voorzien van verre, als in 't verschiet,[902-03-vgl.]
Gaf haer gestaltenis, noch vorm, noch stof, noch iet.[904]

[*][Randschrift:] *Dat de weerelt niet nootzaeckelijck noch natuurlijck maer vrywilligh en overnatuurlijck te voorschijn quam*. K a n t t e e k e n i n g : *natuurlijck:* volgens een innerlijken natuurdrang; *overnatuurlijck:* door een buiten of boven haar liggende oorzaak, vgl. vs. 911.

881 *eischt:* noodig heeft.
883-84 *Dus blijft een zelve maght* enz.: Versta: Aldus blijft dezelfde macht, die èn voor de materie (*stof*) zorgt èn daaruit zijn werkstuk boetseert, het grootst, zooals 't ook behoort (*als 't past*).
887 *van buiten en zijn minder:* van buiten af en van zijn mindere.
888 *bedanckt:* dank heeft te zeggen.
889 *aenteelte:* aanteelt, aanwas.
890 *raet:* voorlichting; *dezen klomp:* de chaos.
891 *al dit ongelijck:* al de tegenstellingen der schepping; *in zijn vou:* in de goede plooi, in orde.
893 *stede:* plaats.
894 *te baren twist en vrede:* de onderlinge afstooting of aantrekking der elementen te veroorzaken.
899 *vier zuilen:* de vier elementen, die de grondslagen (*grontbou*) van het heelal zijn. Na, door de weerlegging van de atomistische leer over het toeval, Gods voorzienigheid als een bewijs van zijn bestaan te hebben vastgesteld, rondt Vondel zijn bewijsvoering over het bestaan van een persoonlijken God af door de natuurnoodzakelijkheid van het heelal of van de natuur te bestrijden (vs. 889-1158). Hiermee wendt de dichter zich van de Epikuriërs tegen Spinoza. *Godts bespiegeling:* Gods overdenking of overleg, zijn voorwetenschap der te scheppen dingen; *het al:* alles; *voorheene:* vooruit.
900 *schickte:* verordende; *'t voorbeelt:* het exemplar of de idea, dat God zich van de dingen gevormd had en waarnaar hij de dingen gemaakt heeft: St. Thomas, *S. Theol.* I. Q. XV. art. 1; *voorbeelding:* vooruitbeelding, voorwetenschap.
901 *noch stont* enz.: toch moest de wereld toen nog gesticht of gemaakt worden.
902-03-vgl. vs. 977-78; *Zy:* de wereld.
904 *haer:* de wereld.

Voorzien veroorzaeckt niet de voorgeziene zaecken.[905]
Men zietze om datze zijn in wezen, of genaecken.
Uit geen nootzaecklijckheit van Godts natuure nam

905 Vondels betoog, dat zien nog geen causaliteit insluit is naar St. Thomas: ‘Scientia in quantum scientia non dicit causam activam’, *De Veritate*, Q. II. art. 14, vgl. *S. Theol.* I, Q. XIV, art. 8.

Zy haer begin, en plaets, en wezen; nochte quam[907-08]
Te voorschijn van zich zelve, of uit zich zelf gesproten:
De wil der oirzaecke is tot zulck een werck geschoten,[910]
Dat boven vrou natuur zich zette in dees gestalt:[911]
Geensins gelijck de schijn van iet op 't water valt,
De schaduw 't lichaem volght, naer dat de straelen stuiten.[912-13]
Zoo 's weerelts wezenheit of Isheit quaem te spruiten[914]
Uit een nootwendigheit, uit een' onfaelbren noot,[915]
En dwang uit Godts natuur, zoo heerlijck en zoo groot
Wy haer in 't leven zien; wie zou met tonge of pennen
Dan 's weerelts eeuwigheit verzaecken, en ontkennen?[918]
Zy waer nootwendigh, niet vrywilligh, voortgebroght:
Geen mensch door weldaet oit aen danckbaerheit verknocht.
Wie hoefde zijnen mont en lippen oit te reppen
Om Godt den schepper lof te zingen voor het scheppen?
De Godtheit stort zich zelve in alle wezens uit,[*923]
Zoodanigh dat'er niets Godts wezen buiten sluit,
En alles zweemt en treckt naer d'oirzaeck aller dingen,[925]
Vooral de menschen, die hun maght van Gode ontfingen,
En met d'onsterflijckheit der ziele zijn begaeft,
Die haeren oirsprong zoeckt, en naer de starren draeft.
Maer schoon de wercken Gode in zijn natuur gelijcken;[929]
De wercken moeten Godt, hun bron en oirsprong, wijcken.[930]
De schepper en het werck zijn twee, niet eenerley:[931]
Dus blijft het onderscheit onendigh tusschen bey.
Men smede eenzellefheit niet uit gelijcke dingen:[933]
En geen uitwendigh werck nootwendigh komt ontspringen[934]
Uit Godt, en zijn natuur: want zoo men dit bestemt,

[*][Randschrift:] *Dat Godt, die wezentlijck alles vervult, en buiten mengsel blijft*.

907-08 Dat God niet uit noodzakelijkheid van zijn natuur handelt (schept), leert St. Thomas in *S.c. Gent.* II, cap. 23 en S. *Theol.*, I, Q. XXI, art. 4 en dat de wereld niet van eeuwigheid is in *S. Theol.* I, Q. XLVI, art. 2.

910 St. Thomas leert, dat Gods weten de oorzaak der dingen is in zoover zij door zijn wil gedetermineerd is: ‘Ejus scientia est causa rerum secundum quod habet voluntatem adjunctam’, *S. Theol.* I, Q. XIV, art. 8; *de wil der oirzaecke:* de wil van God als prima causa.

911 *boven vrou natuur:* boven de macht der natuur, of *over-natuurlijck*, zooals de kantt. zegt.

912-13 De wereld is niet per se of noodzakelijk uit God voortgekomen, zooals een voorwerp per se in een beeld (*schijn*) door 't water weerspiegeld wordt, of zooals een schaduw door een lichaam wordt veroorzaakt.

914 *wezenheit:* aanwezen, aanzijn, existentie, vgl. vs. 351; *Isheit:* wezenheid, entitas, het ens-zijn.

915 *onfaelbren noot:* onfeilbare noodzakelijkheid.

918 Uit de natuurnoodzakelijkheid der wereld zou volgen dat ze altijd bestaan heeft; dat ze niet altijd bestaan heeft, weten wij uit het geloof, maar kan niet absoluut bewezen worden, zegt St. Thomas, *S. Theol.* I, Q. XLVI, art. 2.

923 vgl. *Ad. in Ball.*, vs. 335.

925 Al het geschapene houdt een neiging (*zweemt en treckt*) naar God als zijn oorzaak: unde eo omnia; vgl. *Uitvaert van Maria v.d. Vondel*, vs. 17-24.

929 *gelijcken:* nl. naar analogie, dus met inachtneming der verhoudingen.

930 De gelijkenis van de geschapen natuur met God is niet univoca of gelijkluidend. Dit geldt rechtstreeks tegen Spinoza, die door zijn uitdrukking *Deus sive natura* het onderscheid tusschen God als oorzaak en de natuur als effect (*werck*) ophief.

931 *eenerley:* hetzelfde.

933 Men make van gelijkenis geen identiteit (*eenzellefheit*).

934 *Geen uitwendigh werck:* geen werk Gods naar buiten (opus ad extra) in tegenstelling met Gods innerlijke werking (operatio ad intra).

Wy blijven eeuwigh van Godts kennisse vervremt,[936]

936 *van Godts kennisse vervremt:* van de kennis van God vervreemd, verstoken, wijl verkeerde kennis geen kennis is.

En kunnen tusschen Godt, als oirzaeck, en zijn wercken,
De weerelt, dit heelal, geen onderscheit bemercken.
Wat raest Lukanus? wat raeskallery is dit?[939]
De zon, de zee, de lucht, het aerdtrijck, elck een lidt,
Een deel te noemen van het goddelijcke wezen.
Of 't lichaem van 't heelal, daer Godt in wort geprezen,
Te mengen met dien Godt, zoo diersch, en grof, en plomp,
Gelijck de ziel, de vorm des menschen, 's lichaems klomp[944]
Bezielt, en onderhoudt! men scheide het onendigh
Van d'endige natuur, 't vrywilligh van 't nootwendigh.
De werckende oirzaeck en oock d'entlijcke oirzaeck staen[*]
En zien haer werreckstuck gerust van buiten aen;
Terwijl de stof en vorm de wezentlijcke deelen
Uitlevren, en verknocht door eendraght niet krackeelen;[950]
Dies noemt men d'eerste twee d'uitwendigen alleen,
En d'andre inwendigen; naerdienze in 't algemeen[947-52]
Verschillen in de wijs van 't werck te veroirzaecken.
Men kan dan, zonder Godt zijn majesteit te raecken,
Den naem der Godtheit, die de wezens broght in 't licht,
Op 't voorhooft van 't gebou, door d'oppermaght gesticht,[956]
Niet houwen, noch Godts werck der dingen oirzaeck noemen.[957]
Geen invloet van Godts kracht in 't werck kan dit verbloemen,[958]
Zoo lang de reden werck en oirzaeck in der daet
Gescheiden houdt, en d'een recht over d'ander staet.
Zy zien elckandere aen, gelijck verknochtelingen:[961]
Maer zonder opzicht blijft een eerst, voor alle dingen,[962]
In zijn nootwendigheit van wezen, als het was,

[*][Randschrift:] *Dat d'uitwendige oirzaecken buiten het wezen van het werckstuck blijven.*

939 *Lukanus:* Lucanus (of Lucianus, zooals Vondel, *Besp.* III, 1319, hem naar sommige oud-christ. schrijvers ook noemt) was in de IIde E. na Chr. een spotziek vrijdenker te Zamozate en leerling van den gnosticus Marcion. Naar hem als prototype heet een vrijdenker een Luciaan, Lucianist (Meinsma noemt Spinoza's beschermer Dr. v.d. Enden zoo, Bilderdijk spreekt van Erasmus als van den Rotterdamschen Luciaan) en in dezen zin gebruikt Vondel den beruchten naam hier voor Spinoza, wiens systeem over de identiteit van God met de natuur, de oorzaak met het effect de dichter hier van vers tot vers op 't oog heeft; de woorden *raest* en *raeskallery* zijn wel weerklanken van Lactantius' gebruikelijk deliramenta.

944 *de vorm des menschen:* blijkbaar is dit een bijstelling van de ziel, die de forma substantialis van den mensch is; hij verzuimt echter hier (en in vs. 949) *form* te schrijven, zooals hij anders gewoonlijk doet, vgl. noot bij vs. 313.

950 *verknocht* enz.: als passief en actief beginsel zijn materie en form met elkaar in harmonie.

947-52 Vondel geeft hier de vier soorten op, die de Scholastiek in het begrip oorzaak onderscheidt (vgl. *S. Theol.* II. II. Q. XXVII, art. 3): de *werckende oirzaeck:* causa efficiens; *d'entlijcke:* c. finalis; *de stof:* c. materialis; *en vorm:* c. formalis, vgl. voor *vorm*, vs. 944; van deze vier oorzaken staan de twee eerste buiten het effect (*werreckstuck*), de twee anderen maken het wezen (*de wezentlijcke deelen*) van het effect uit.

956 Versta: Op 't werkstuk, het effect; *voorhoofd:* voorgevel.

957 *noch Godts werck der dingen oirzaeck noemen:* dit formuleert scherp het zwakke hoofdpunt van het Spinozisme, dat door Deus sive Natura het verschil tusschen causa en effect opheft, vgl. vs. 525-26.

958 *invloet:* meedeeling, vgl. vs. 557.

961 Versta: oorzaak en effect hooren bij elkaar en zijn onderling verbonden (*verknochtelingen*), vgl. vs. 950 en 1051.

962 *zonder opzicht:* zonder vrees, met de bedoeling: zonder vrees voor tegenspraak moeten wij volhouden; in de *Heldinnebrieven*, XX (v. Lennep, IV, bl. 263) komt deze vreemde uitdrukking voor met de bet.: zonder bijbedoeling; *een eerst:* één de eerste; *voor:* vóór.

In zijn vrywilligheit van schickinge, om op d'as[963-64]
Van 's hemels uurwerck eens den wijzer van de starren
Te draeien, zonder tijt en 't eeuwigh te verwarren.[964-66]
De ronde van den ring der weerelt is beperckt,[*]
Oock haer volkomenheit: zoo moet hy, die dit werckt,
Vrywilligh wercken, en de weerelt, en de schatten
Van haer volkomenheit begrijpen, en bevatten:[970]
Want zoo het wezen van een onbepaelde maght
Nootwendigh werckt door dwang, en arrebeit met kracht;[972]
Het brengt iet voort, dat van geen paelen wort begrepen,
Van geenen ommekreits besloten, noch beneepen.[973-74]
Hoewel de weerelt nu Godts eigen werckstuck is,
En van geen' andren kan gesticht zijn; 't gaet gewis
Dat haer de Godtheit niet geteelt heeft, als de straelen
Natuurlijck, van de zon geschoten, nederdaelen:[977-78]
Noch als de hitte en gloet ons toegloeit uit het vier,
Maer als ons trots stadthuis het voorhooft stout en fier[980]
Om hoogh heft, door den wil en kunst des grooten bouwers,
Die naer zich treckt het hart en d'oogen des aenschouwers,
Zoo lang als Amsterdam de merckt der weerelt blijft,
Die met den schoot vol gouts haer beurs en handel stijft.
Zoo vast als dit bewijs is 't zeker opgenomen,[*967-85]
Dat deze weerelt niet natuurlijck voort kon komen;[986]
Naerdien deze opkomst stof vereischte, die geensins
In 't wercken wort gezocht van Godt, noch hier noch gins:[987-88]
Want Godts vooruittreên kan geen stof voor zich gehengen;[989]
Dewijl de Godtheit zelf de stof eerst voort moet brengen.
Veele ouden, die dit niet begreepen, droomden iet,

[*][Randschrift:] *Onderscheit van het natuurlijck en vrywilligh werck.*

[*][Randschrift:] *Noch breeder dat de weerelt uit niet, en uit geene stoffe te voorschijn quam.*

963-64 Gods wezen is noodzakelijk, zijn beslissingen (*schickinge*) zijn vrij; *als het was:* zooals dat wezen van den aanvang was: sicut erat in principio.
964-66 *om op d'as* enz.: om eens den tijd te laten beginnen, dus om het heelal te scheppen.
970 *begrijpen, en bevatten:* in zich besluiten.
972 *arrebeit met kracht:* volgens een onweerstaanbare kracht, werkt.
973-74 aliquid indeterminatum, zei St. Thomas l.c.; *ommekreits:* omperking.
977-78 *als de straelen* enz.: het hier en in vs. 902-03 bijgebrachte voorbeeld van de stralen kan Vondel gesuggereerd zijn door den tekst van Dionysius Areop.: 'Sicut noster sol per ipsum esse illuminat, ita bonum divinum immittit bonitatis suae radios', aangehaald bij St. Thomas in l.c. in obj. 1.
980 Elders in *Besp.* over het stadhuis: I 795; II, 1009.
967-85 Uit de beperktheid der wereld volgt dat ze niet natuurnoodzakelijk door God is voortgebracht, want de beperking vloeit voort uit de wilsdaad van den werker, terwijl een natuurnoodzakelijk effect van God even onbeperkt als God zou moeten zijn. Vondels redeneering die tegen stellingen van Spinoza *(*Ethices*, I, prop. XXIX-XXXIII, e.c. I, bl. 60) ingaat, komt aldus voor bij St. Thomas: 'Cum esse divinum non sit determinatum sed continet in se totam perfectionem essendi, non potest esse quod agat per necessitatem naturae, nisi forte causaret aliquid indeterminatum et infinitum in essendo, quod est impossibile. Non igitur agit per necessitatem naturae, sed effectus determinati ab infinita ipsius perfectione procedunt secundum determinationem voluntatis et intellectus ipsius', *S. Theol.*, I. Q. XIX, art. 4.
986 *natuurlijck:* natuurnoodzakelijk.
987-88 Versta: want die natuurnoodzakelijke voortkomst (*opkomst*) veronderstelt toch op een of andere manier materie, welke voor Gods scheppingsdaad niet verondersteld wordt.
989 *Godts vooruittreên:* Gods absolute voorgang; *stof voor zich:* voor zich gaande stof, praejacens materia; *gehengen:* verdragen, St. Thomas: 'Deus in productione sui effectus non requirit materiam praejacentem ex qua operatur', *S.c. Gent.* II, cap. XVI, Si enim.

Dat eeuwigh was, als Godt. zy lochenden het niet,[992]
En noemden d'eerste stof den baiert, noit geworden,[993]
Wanschapenheit, en nacht, en mengsel, zonder orden;
Een eeuwigh oorelogh van zaden ondereen,[*]
Waeruit d'eendraghtigheit des wonderwercks verscheen.[991-96996]
Dat d'eerste grontstof is van Gode voortgekomen,[997]
Moet schrap staen tegens spoock van lang gedroomde droomen:[998]
Want zooze uit zich, en niet uit Gode alleen, ontstont;
Zy waer beginloos, en Godt zelf: maer op dien gront
Geen redelijck verstant zijn zekerheit zal bouwen.
Men kan geen wezenheit van stof met ooge aenschouwen,[1002]
Of vatten in 't verstant, die niet haer paelen heeft,[1003]
Uit haeren eigen aert zich zelf te kennen geeft,[1004]
En zich gewilligh buight voor 't opperste behaegen,
Dat geen beginsel kent van eeuwen noch van dagen,[1006]
En onbegrepen blijft. hoe neemen dan dees twee
De stof en Godtheit beide in d'eeuwigheit haer ste?[1007-08]
Geen wezenloosheit kan zich baeren, nochte scheppen:[*1009]
Zy most eerst wezen zijn, indienze zich zou reppen.[1010]
Al wat dan wort uit niet, dat wort eerst voortgebracht[1011]
Van iemant anders, en een ouder kracht, en maght:
Hierom [naerdien men niet oneindigh op kan steigeren[1013]
Den toren, die doorgaens den klimmenden blijft weigeren
Dees werckende oirzaeck in te haelen door de vlught;][1015]
Moet d'opperste oirzaeck, [niet een anders kint en vrucht,[1016]
Maer die de jonger baerde, en d'outste blijft van allen,
Oock Godt, of Godtheit heet, waer voor wy nedervallen,
Dewijl zy alles schept, bestuurt, en onderhoudt,]
Ons stuiten aen den trans, waeruit zy 't al beschout[1020]
Wat in en buiten haer gezocht wort, en gevonden.

[*][Randschrift:] *Ongerijmtheit der scheppinge uit stoffe*.

[*][Randschrift:] *Breeder bewijs dat Godt de weerelt schiep*.

992 *het niet:* het niets, het nihil.
993 v. Lennep merkt op, dat Vondel den *baiert* beschrijft met herinnering aan Ovidius' *Metamorph.* I, 5-8.
991-96 De geschiedenis van de cosmogenetische meeningen der oud-heidensche wijsgeeren (*veele ouden*) vat St. Thomas kort samen in de quaestie, of God ook de materia prima (*d'eerste stof*) heeft geschapen, *S. Theol.* I, Q. XLIV, art. 2; vgl. Lactantius, *De Ira Dei*, cap. X (Migne, P.L. VII, kol. 100).
996 *d'eendraghtigheit des wonderwercks:* de harmonie van 't heelal.
997 *d'eerste grontstof:* de materia prima.
998 *schrap:* onwankelbaar; *spoock:* verzinsel.
1002 *wezenheit van stof:* stoffelijk ens.
1003 *paelen:* begrenzing.
1004 Versta: waarvan wij het wezen kunnen kennen.
1006 *beginsel:* begin, aanvang.
1007-08 *hoe neemen dan* enz. Versta: hoe kunnen, bij zoo wezenlijke verschillen als in vs. 1002-1007 aangegeven, dan de stof en God als twee eeuwigen naast elkaar bestaan; *ste:* stede, plaats.
1009 Versta: wat niet bestaat (*wezenloosheit*) kan uit zich zelf niet ontstaan.
1010 *wezen:* in wezen, ens.
1011 *wort:* ontstaat.
1013 *naerdien men niet oneindigh op kan steigeren:* vgl. vs. 395, 456, 505.
1015 *in te haelen:* te achterhalen.
1016 *d'opperste oirzaeck:* de causa prima, God.
1020 *trans:* hemeltrans.

Deze eenige oirzaeck, niet te peilen, niet te gronden,
Noch t'achterhaelen; die alleen uit zich bestaet,[1023]
Van elders niets ontleent, noch steunzel neemt te baet;[1024]

1023 *uit zich:* a se; in *Lucifer* vs. 285: *by zich:* door zich zelf.
1024 vgl. *Lucifer*, vs. 285-86.

Was eeuwigh, en voor al. geen wezen stont hier buiten,[1025]
Geen werckende oirzaeck, daer dit wezen uit kon spruiten:
Want was'er ergens een te vinden, zy waer Godt[1027]
Met recht by ons genoemt; en deze wort tot slot[1028]
Vooraen gestelt; want zy nootzaeckelijck most blijven[1029]
In wezen, aengezien geene oirzaeck haer kon drijven
En nederstooten uit den stoel van 't hooghste koor,
Waeruit elx wezen af quam vloeien, en waer door[1032]
Het al bestaet, en werckt wat wercken kan; een reden[1033]
Van outs en noch bestreên, maer nimmer afgestreden,[1034]
Schoon d'eenige eeuwigheit bestormt wiert van dit slijck,[1035]
Dat Godt en weerelt stelt in eeuwigheit gelijck,[1036]
En aen de weerelt pooght een eeuwigheit te geven,
Om Godt te lochenen, en niet voor hem te beven;[1038]
Terwijl het volght in 't wilt het wetteloos misbruick,
Dat geene Godtheit kent, noch aenbidt dan den buick.[1040]
De grootste kringk begrijpt de mindere onder 't meeten.[*1041]
d'Oirzaecken volgen, als de schakels van een keten,
Elckandre, en hangen alle aen d'allereerste vast,
Aen wie de naem van werck noch noit wert toegepast,[1044]
Als d'andre, die nu 't werck der hooger oirzaeck worden,
Dan weder d'oirzaeck van een laeger, in haere orden.[1046]
't Bepaelde wezen hangt alleen van 't onbepaelt,[1047]
Dat noit begreepen wert: hoe diep men nederdaelt;[1048]
Hoe hoogh men opklimt; hoe veel trappen tusschen beiden
Men telt, het laeghste wort van 't hooghste niet gescheiden,
Maer blijft door bant by bant en onderling verknocht.[1051]
Wie 't endt der keten greep, en onverdrietigh zocht,[1052]
Langs al de schakels most ten leste d'eerste krijgen.
Het tijdlijck door den tijt van 't eeuwigh af komt stijgen.[1054]
Wie vliet of stroom opstreeft, in 't ende d'ader vint,[1055]

[*][Randschrift:] *Gelijckenissen die dit bevestigen*.

1025 *voor al:* vóor alles bestaande.
1027 Versta: wanneer er een oorzaak van God zou bestaan, dan zou die oorzaak God zijn.
1028 *tot slot:* als afsluiting van de oorzakenreeks.
1029 *zy:* nl. de eerste oorzaak.
1032 *elx wezen:* het zijn van alles dat is.
1033 *reden:* stelling.
1034 *van outs en noch bestreen:* bestreden door de vroegere Epicuristen en tegenwoordig door Spinoza; *afgestreden:* omver geredeneerd.
1035 *dit slijck:* minachtend voor *mensch* door aan zijn herkomst uit het slijk der aarde te herinneren.
1036 Weer rechtstreeks de leer van Spinoza.
1038 Dit was de uitgesproken bedoeling van de Epicuristen, vgl. Lucretius' *De rerum natura*.
1040 vgl. *Philipp.*, III, 19 en zie noot bij vs. 658.
1041 *begrijpt:* omvat, vgl. vs. 1048.
1044 *Aen wie:* waarop; *werck:* effect.
1046 *in haere orden:* binnen haar eigen hierarchie of rangorde.
1047 Versta: het begrensde *wezen* (dus ieder schepsel) hangt als zoodanig van het onbegrensde zijn, nl. van God af.
1048 *begreepen:* omvat, vgl. vs. 1041.
1051 nl. door het verband der causaliteit; *verknocht:* verbonden, vgl. vs. 950 en 961.
1052 *onverdrietigh:* onverdroten.
1054 *Het tijdlijck:* het tijdelijke, dus het begrensde, het schepsel.
1055 *opstreeft:* stroomopwaarts bevaart; *d'ader:* de bron of oorsprong.

Waer uit het water springt, en opwelt, en begint.
Al spreit een eick zich uit in telgen, onder 't bloeien,[1057]

1057 *telgen:* takken.

Men zietze uit eenen stam, uit eenen wortel groeien.[1058]
In veele roeringen van alles wat zich roert,[1059521-1059]
Een allereerste is, die alle andere ommevoert,[1060]
En omtreckt, en beweeght. een opgespanne veder,[1061]
Of zackende gewight alle uurwerckraden weder
En weder ommedraeit, en, op een wisse maet,[1063]
Den wijzer draeit, en fix de klock en uuren slaet.
Almeeter, onbepaelde, eerste oirzaeck, hoogh gezeten,[1065]
O oppertrap en trans, begin der lange keten,
O bronaêr, wortel, stam, beweger, veêr, gewight
Van 't hemelsche uurwerck, dus onfaelbaer in zijn' plicht;[1068]
Wie zijt, wat zijtge niet, die alles houdt in orden
Wat van en uit en door en om u is geworden![1070]
Wie kuntge zijn dan Godt, het eerste en leste alleen!
Oneindigheit, gy smilt ten leste in 't eenigh een,[1072]
Het eenigh middelpunt, dat, buiten alle ronden,[1073]
En zonder ommetreck, oock alsins wort gevonden![1065-741074]
De Godtverlochenaer bestrijt uit onbescheit[*1075]
Zich zelven, t'elckens hy een zelleve eeuwigheit[1076]

[*][Randschrift:] *Breeder bewijs dat Godt d'eerste oirzaeck der dingen, de stof der weerelt niet eeuwigh is*.

1058 *eenen:* allebei met klemtoon.
1059 *roeringen:* bewegingen.
521-1059 Na de weergave van St. Thomas' vijf argumenten voor het Godsbestaan en alvorens die bewijzen in vs. 1059 met andere te vervolgen richt Vondel zich tegen de ongodisten van zijn tijd, die de wereld met God vereenzelvigden en haar bestaan verklaarden uit Gods natuurnoodzakelijkheid. Deze opvatting, die in Vondels jeugdigen stad- en tijdgenoot Baruch of Benedictus Spinoza (1632-1677) haar invloedrijksten verdediger vond, gaat in oorsprong terug op de in vs. 147-48 genoemde wijsgeeren der Oudheid, vooral op Epikuur en Lukrees, en vond langs de Neoplatonisten der Renaissance, met name door de monistische systemen van Leone Ebreo, Giordano Bruno, Juan de Prado en Arnold Geulincx haar scherpste formuleering in het Spinozisme.
1060 *ommevoert:* beweegt, vgl. vs. 397-98.
1061 *omtreckt:* doet rondgaan; *opgespanne:* opgewonden.
1063 *wisse maet:* vaste regelmaat.
1065 *Almeeter:* God geeft aan alles zijn bepaalde maat.
1068 *'t hemelsche uurwerck:* de in den Hemel, door God geleide regelmaat van het bewogen heelal; vgl. *Uitv. v.M.v.d. Vondel*, vs. 44; *onfaelbaer:* onfeilbaar, foutloos.
1070 God is van alles de werkende oorzaak en het doel, vgl. vs. 595; *geworden:* ontstaan.
1072 *gy smilt ten leste in 't eenigh een:* een beschouwing van al het bestaande wijst op God als de eenig noodzakelijke oorzaak.
1073 *buiten alle ronden:* buiten de sferen van het heelal.
1065-74 Na zijn lange abstracte redeneering schiet Vondels diep begrip in hooge lyriek uit; vgl. den rei van *Lucifer*.
1074 *zonder ommetreck:* God is zelf zonder begrenzing, vgl. vs. 1136; *oock alsins:* tegelijk overal, vgl. *Uit v.M.v.d. Vondel*, vs. 5-8.
1075 *onbescheit:* hier wel: onnadenkendheid, of gebrek aan onderscheiding; Kiliaen verklaart onbescheyden met confusus, expers rationis.
1076 *een zelleve:* eenzelfde, van niets afhankelijke. St. Thomas heeft in Opusc. XXIII *De Aeternitate mundi* een uitlating, welke vrijwel die van Vondel in deze vss. dekt: ‘Si intelligatur quod aliquid praeter Deum potuerit semper fuisse, quasi possit esse aliquid aeternum praeter eum ab eo non factum: error abominabilis est non solum in fide sed etiam apud philosophos, qui

De weerelt geeft en Godt, en steurt het gansche leger[1077]
Van zijn bewijsreên: want is Godt alleen beweger[1078]
Van alles wat beweeght en omgedreven wort!
Wie hoort niet hoe 't gebou van zijn bewijsreên stort,[1080]
En neêrploft van zich zelf? zoo wijckt de zwackste een' stercker.
Kan niets uit zich ontstaen, en eischt het werck een' wercker,[1082]
Een oirzaeck: want geen ding zijn eigene oirzaeck is;[1083]

confitentur et probant quod omne quod est quoquo modo esse non possit nisi causatum ab eo qui maxime et verissime habet esse.'

1077 *steurt:* verstoort, vernietigt.
1078 *Want in Godt* enz.: want als God alleen de beweger (motor) is van alles enz.
1080 *stort:* ineenstort.
1082 Als niets (buiten God, vs. 1087-88) uit zichzelf kan ontstaan; de aseitas komt alleen God toe; *werck:* effect.
1083 *geen ding zijn eigen oirzaeck is:* dat iets causa sui is sluit een contradictie in, wijl het tegelijkertijd als niet- en als wèl bestaand wordt verondersteld.

Zoo schiet zijn grontbewijs van d'eeuwigheit hier mis;[1084]
Dewijl hy nergens kan een hooger oirzaeck vinden
Dan Godt, wiens maght alleen dit groot gewelf most binden,
En bouwen, zonder iet; en die alleen ontstont
Van eeuwigheit uit zich, in 't onbepaelde ront.[1088]
Moet alles buiten zich de maght, en kracht ontleenen,
En wezen, en ontstaen, en werckinge, uit den eenen
Den onbepaelden Godt, in top van 't entloos rijck;[1091]
Wie stelt de weerelt, die bepaelt is, dan gelijck[1092]
Met Gode; naerdemael geen redelijcke wetten[1093]
Gedoogen neffens een twee eeuwigen te zetten.
Lijdt d'orden en de ry der oirezaecken niet[1095]
Dat d'opperoirzaeck, die alle ondersten gebiet,[1096]
Beneden stijge, en zweef met evenoude veeren[1097]
Aen 's weerelts zy, die Godts oneindigheit moet eeren,
En noit beschieten kon het onbeschietbre wit[1099]
Van 't licht der eeuwigheit, daer Godt in heerscht, en zit;[1099-1100]
Hoe kan een waenwijs brein, door reden niet te teugelen,[1101]
De weerelt dus voorzien van onvermoeide vleugelen,
Waer me zy streven komt uit d'eeuwige eeuwigheên,
Dat niemant uit kan staen noch zal dan Godt alleen?[1104]
Hoe durf een waenwijs brein dus stout naer boven stappen,
En d'eeuwigheit, de kroon van 's hooghsten eigenschappen,
Vereeren zoo verwaent, aen dezen ronden kloot,[1107]
Gelijck hem d'almaght naer heur schets zoo kunstigh goot?[1108]
De dwaelgeest blijft hier kort in zijne stelling steecken.[1109]
Men hoort de suffenden zich zelve wederspreecken.[1110]
Zy blazen teffens heet en koudt uit eenen mont.[1111]
Bouvalligh is 't wat niet op waerheit is gegront.
De waerheit wil zich niet met dwaelingen vermengen.

1084 *zijn grontbewijs:* het hoofdargument van den godloochenaar; eigenlijk is de stelling der Epicuristen, dat de wereld uit eigen oorzaak is ontstaan (Lucretius: *De rerum Natura*, I, 146-vlg.) eerder een bewering dan een bewijs.
1088 *in 't onbepaelde ront:* in de eindelooze hemelsfeer, het empyreum, Gods woonplaats.
1091 *onbepaelden:* onbegrensden; *in top van 't entloos rijck:*, vgl. die zoo hoogh gezeten enz. *Lucifer*, vs. 281.
1092 *bepaelt:* wèl begrensd, beperkt.
1093 *naerdemael:* dewijl, omdat.
1095 *d'ordenende ry:* de rangorde, de hierarchie.
1096 *alle ondersten:* alle van haar afhankelijke en dus beneden haar staande oorzaken.
1097 *Beneden stijge:* dale, in waardigheid vermindere doordat enz.; *en zweef* enz.: prachtig beeld!
1099 *beschieten:* bereiken.
1099-1100 *het onbeschietbre wit Van 't licht der eeuwigheit:* het grondelooze licht, waarin de Godheid zetelt en dat door niemand kan worden bereikt.
1101 *een waenwijs brein:* hier is weer rechtstreeks de jonge Spinoza bedoeld, vgl. vs. 1105.
1104 *Dat:* hetgeen, nl. het van eeuwigheid bestaan; *uit-staen:* verduren, verdragen.
1107 *dezen ronden kloot:* de aardbol, maar Vondel bedoelt eigenlijk het heelal.
1108 *naer heur schets:* naar haar eigen ontwerp, dus volgens eigen idee en wil, vgl. 899-900.
1109 *De dwaelgeest:* Spinoza; *kort:* plotseling.
1110 *de suffenden:* die zóo redeneeren, dat ze zich zonder het te merken vastpraten.
1111 Versta: die ja en neen tegelijk (*teffens*) zeggen. Vondel herleidt nl. de meening over *twee eeuwigen* naast elkaar (vs. 1094) tot het principium contradictionis. Ook schijnt hij te doelen op Spinoza's aanvankelijke, door vrees ingegeven dubbelzinnigheid, zijn *draaien*, zooals 't in vs. 534 heet.

Men kan twee strijdigheên tot geen gelijckheit brengen.
Meer eeuwigheên dan een te kroonen, zonder slot,[*1115]
Heeft dit heelal, van outs, allengs, gelijck een' Godt[1116]
En Godtheit, ingevoert, en noch met glimp van reden,
Door list en misverstant, in 's vollecks brein gegleden.[1117-181118]
Men redeneerde: indien 't gemengde uit 't vruchtbaer zaet
Der elementen spruit, gevormt wort, en bestaet;
En billijck kindren past en erfnakomelingen[1121]
Hunne ouderen, daer zy den oirsprong van ontfingen,
Te dienen; billijcker zal 't passen onzen plicht
Dat elck uit danckbaerheit altaer, en tempel sticht',
En elementen diene, en eere, die het leven
Onze oudren, en doorgaends hun bloet, en afkomst geven.[1126]
Dus zaeide een misverstant het endeloos getal[1119-11271127]
Van Godtheên in het hart der volcken overal.
Dus zienwe heden noch veraerden dees geslachten,
Die geen godtsdienstigheit, noch Godt, noch afgodt achten,[1129-30]
Zoo hoogh als ampt, en eer, en 't voordeel van hunn' staet;
Een zucht, die nimmermeer vernoeght wort, noch verzaet:[1132]
Want buiten Godt is niet dan ydelheit, en wroegen.
d'Oneindigheit alleen kan lijf en ziel vernoegen.[*]
Is dit heelal niet meer, in 't nimmer meetbre ront
Van Godts oneindigheit, die noit haer' omtreck vont,[1136]
Dan een ondeelbaer punt; wat is de kloot der aerde,[1135-37]
Noch noit van iemants vuist gewonnen met den zwaerde,[1138]

[*][Randschrift:] *Quade gevolgen van het vereeuwigen der weerelt, en haer vermengen met de Godtheit.*

[*][Randschrift:] *De nietigheit der weerelt, ten opzichte van Godts grootheit, by staetzuchtigen uit ongeloof verwaerloost.*

1115 Versta: de poging, om naast God de wereld als eeuwig voor te stellen; *zonder slot:* zonder dat de redeneering sluit, zonder logica, vgl.: 't heeft slot noch zin.
1116 *van outs:* dit slaat weer op de oud-heidensche atomisten.
1117-18 *en noch:* Versta: en bovendien heeft men het volk met allerlei drogredenen een eeuwig heelal doen aannemen.
1118 *gegleden:* transitief: laten glijden.
1121 *En billijck kindren past:* en het billijk past aan kinderen, of dat kinderen enz.
1126 *doorgaends:* durend, bestendig.
1119-1127 Vondel bedoelt de valsche meening, waaruit de afgoderij ontstond, aldus weer te geven: Daar de gemengde of secundaire stoffen van 't heelal uit de ongemengde stoffen, de elementen zijn voortgekomen (vgl. vs. 597 en 668), en afstammelingen billijkerwijze hun oorsprong eeren en dienen, daarom moeten we niet alleen onze voorgangers (*oudren*), maar nog meer den oorsprong dier ouderen vereeren, wat we doen door 't stichten van tempels enz., dus door godsdienstig eerbetoon; over den afgodendienst der elementen spreekt Lactantius in *Divinarum Institutiones* Lib. II, cap. VII (Migne, P.L. VI, kol. 284); Vondel heeft dit merkwaardig betoog aan *De Theologia Gentili sive de Origine et Progressu Idololatriae* van Gerard Vossius ontleend, waarvan de drie eerste boeken in 1641 verschenen. In Lib. II, cap. 51 (ed. Blaeu, 1668, tom. I, bl. 296) verklaart Vossius, hoe men tot de vereering der elementen kwam: 'Sic colligebant: si parentes colendi, quia illis originem debemus: quanto magis cultus est exhibendus elementis, unde parentes ipsi, et omne humanum genus ortum suum ducunt'.
1127 *Dus:* aldus; *een misverstant:* een verkeerd begrip, nl. het in vs. 1119-26 weergegevene.
1129-30 Versta: en zoo zien we hoe uit dien afgodendienst bij tegenwoordige geslachten zelfs ongodisterij voortkomt, nu men eer en voordeel boven elken vorm van godsdienst stelt; *staet:* stand.
1132 *vernoeght:* bevredigd.
1136 *omtreck:* omgrenzing, vgl. vs. 1074.
1135-37 Versta: wanneer het heelal, ons heele zonnestelsel, vergeleken met den oneindigen God al niet meer is dan een punt of stip, wat is de aarde dan meer ....?.
1138 De aarde, die ons zoo groot lijkt, dat ze nog nooit door iemand heelemaal veroverd is.

Dan meer als ydelheit, en een gedroomden niet,[1139]

1139 *ydelheit:* vanitas, vgl. *Prediker* I, 2; *een gedroomden niet:* een hersenschim; *niet:* niets.

Waer in de kroonzucht wroet, en stroomen bloets vergiet,[1140]
Om ongewis bezit? en wat is d'eer der staeten,[1141]
Waerom staetzuchtigen elckandren dootlijck haeten,[1142]
En schuppen, zonder eindt, toch meer dan een geluit,[1143]
Dat slechts een oogenblick, van verre, in d'ooren tuit?
Wat spannen hier te hoop al lagen, list, en loosheit![1145]
Wat stapelenze een' bergh van gruwelen en boosheit
Tot aen de wolcken toe, op hoop van aerdtsch genot,
En roepen overtuight: mijn degen is mijn Godt.
Elck smede zijn fortuin: een ieder pass' te raecken.[1149]
Geen Godtheit slaet het oogh op menschelijcke zaecken.
De wellust is alleen het allerhooghste goet.
De ziel vergaet als 't lijf. de hel is zonder gloet.[1150-52]
Geen bant van maetschappy houdt mens aen mens verbonden.[1153]
Gena noch gramschap wort om hoogh by Godt gevonden.[1154]
Men bezige de grijns van godtsdienst, zooze ons dient,[1155]
En anders niet. 't geluck heeft alleman ten vrient,
Wie onder leght, al blijckt zijn pleit en zaeck rechtvaerdigh,[1157]
Verliest de gunst des volcks, en is geene eere waerdigh.[661-11581075-11581148-58]
Natuur heeft noit gedwaelt uit haer bescheide streeck,[*]
Ten waer door 't hoogh beleit. zy wanckte, noch bezweeck.[1160]
De beurt van teelen, en van haeren, en van sterven,[1161]
Verrotten, en vergaen, opkomen, en bederven,
Bezielt, en onbezielt, het reênloos onvernuft,[1163]

[*][Randschrift:] *Bewijs van Godt uit zijne voorzienigheit, en de geregeltheit der natuure;*

1140 *de kroonzucht:* zucht naar macht en eer, vgl. staatzucht, scepterzucht en den ondertitel van Vondels treurspel van 1661: *Adonias of rampzalige Kroonzucht*.
1141 *ongewis:* onzeker, onvast; *d'eer der staeten:* de glorie van hoogeren stand.
1142 *staetzuchtigen:* zij die naar hoogen stand verlangen.
1143 *schuppen:* schoppen, eruit trappen.
1145 *spannen ... te hoop:* contaminatie van: samenspannen en te hoop loopen.
1149 Versta: ieder zorge voor zich zelf; *pass' te raecken:* moet zien er bovenop te komen.
1150-52 Deze epicuristische opvatting wordt door Lactantius in zijn *Div. Institutiones* doorloopend bestreden: ‘Existimant nulli Deo nos esse curae, aut post mortem nihil futuros, totos se libidinibus addicunt’ enz., Lib. II. cap. I. (Migne, L.P. VI, kol. 254); *De hel is gouden gloet:* de hel bestaat niet.
1153 *bant van maatschappij:* band van maatschap, onderlinge band.
1154 Lactantius schrijft in *De Ira Dei:* ‘De schola Epicuri est, sicut iram in Deo non esse ita nec gratiam quidem’, cap. IV (Migne, P.L., VII, kol. 85).
1155 *de grijns:* het masker.
1157 *leght:* ligt.
661-1158 Na het reëele onderscheid tusschen God en de natuur te hebben vastgesteld, gaat Vondel terug tot den wortel van het monisme, nl. de leer der atomisten. De grondleggers hiervan, Leukippos en Demokritos (vgl. noot op vs. 147-48), namen de eeuwigheid van onveroorzaakte en ondeelbare oer-lichaampjes (atomen) aan, die in de ruimte zich doelloos met elkander vermengden en zoacute;o toevallig het heelal vormden.
1075-1158 Vondel laat de leer der Epicuristen en van Spinoza over een buiten God om ontstane of met God in eeuwigheidsduur gelijke wereld nog niet los.
1148-58 De inhoud van 't geen de goddelooze strevers roepen.
1160 *Ten waer door 't hoogh beleit:* alleen door een ingrijpen van God zelf (door 't wonder) wijkt de natuur soms van haar wetten af; *wanckte:* wankelde.
1161 *beurt:* regelmatige afwisseling.
1163 *Bezielt, en onbezielt:* de levende en de doode stof; *het reênloos onvernuft:* de niet met rede begaafden, de dieren.

En 't redelijcke, elck houdt zijn tijden: niemant suft.[1164]
Een ieder weet zijn eindt en ooghmerck te bereicken,[1165]

1164 *houdt zijn tijden:* houdt zich aan de vastgestelde tijden; *niemant heeft:* niemand is nalatig in 't vervullen van zijn natuurplicht.
1165 *einde:* doeleinde, hetzelfde als *oogmerck*.

Waer toe het wiert geschickt. deze orden is een teiken[1166]
Dat een het al bestiert, bewaert, en onderhoudt.[1167]
Hy blijft dan blint wie hier de Godtheit niet aenschout,
Die 's weerelts scepter voert, waer onder Godts getuigen,
De domste schepsels, zich van zelfs gewilligh buigen.[1159-701170]
De godelooste in top en volle maght gestelt,[*1171]
En die geen' vyant vreest, noch laegen, noch gewelt,
Hoe dol van tirannye en lasterzucht bezeten,[1173]
Bekent 't geen hy verzaeckt by monde, in 't boos geweten,
Dat Godt in wezen is, hem pijnight dagh en nacht,
Verschijnt, verschrickt, en dreight, en uitperst om met kracht
Te melden wat in 't hol van 't harte leght gedoken,
Daer Godt te recht zit, en geen quaet laet ongewroken.
Zoo veel voorspellingen van 't geen gebeuren zal,[*]
En aen den vryen wil gebonden hangt, de val[1180]
De droevige ondergangk en opgangk van de staeten,
En rijcken, koningen, en volck, en onderzaeten;
Een iegelijcks geluck, en ongeluck, en tijt;
Wat ieder in zijn bloet of ampten quetst, en lijdt,[1171-841184]
Of endelijck geneest, en zalft; de wijze, en orden,[1185]
De ry der oirzaecken van al wat staet te worden,
Zoo menigh jaer voorzien, voorzeght, ten troost of schrick,
En krachtigh uitgevoert, geen uur, geen oogenblick
Noch omzien spader dan ter zaecke was beschoren;
Dat lastigh zwangergaen van 't geen noch ongeboren[1190]
Te baeren staet; getuight en overtuight ons van

[*][Randschrift:] *Uit overtuiginge van het geweten der godeloozen;*

[*][Randschrift:] *en uit de voorspellingen*.

1166 *geschickt:* voorbeschikt.

1167 *een:* met klemtoon.

1159-70 Na zijn lange uitweiding (van vs. 521 af) over het wezenlijk onderscheid tusschen God en de schepping, waardoor het bestaan van God als prima causa verdedigd is, komt Vondel op het aan de doelmatigheid der schepping ontleende (het teleologisch) argument van vs. 511-20 terug. Hij behandelt het als een nieuw (het zesde) argument. Vondels verzen zijn een samenvatting van Lactantius' hoofdwerk *Divinarum Institutionum Libri septem*, die in 't begin verklaart, voornamelijk tegen de loochenaars der goddelijke voorzienigheid te schrijven en daarom herhaaldelijk op die quaestie te moeten terugkomen, Lib. I. cap. II (Migne, P.L. VI, kol. 120-22); *bescheide streeck:* de haar toegewezen bewegingsruimte.

1170 *De domste schepsels:* de van alle verstand verstokene

1171 *godelooste:* de meest goddelooze; ook in de *Harpzangen* schrijft Vondel *godeloos*, wat zeker zoo goed is als ons goddeloos.

1173 *lasterzucht:* zucht tot boosheid.

1180 *En aen den vryen wil gebonden hangt:* een ware voorspelling voorzegt toekomstige dingen, die kunnen gebeuren en niet gebeuren (futura contingentia, zegt St. Thomas, *S. Theol.* II, II, Q. 170, art. 3); deze omvatten op de eerste plaats hetgeen van 's menschen vrijen wil afhangt.

de val enz.: hierna een opsomming van andere gebeurlijkheden, welke geen mensch kan voorzien.

1171-84 Vondels zevende bewijs voor het Godsbestaan is ontleend aan het geweten der goddeloozen. Met een treffend citaat uit Cicero's *De Republica* over het gewetensbewustzijn van alle menschen als een bewijs van het bestaan van God, raakt Lactantius dit argument aan in *Div. Instit.,* Lib. VI, cap. VIII (Migne, P.L. VI, kol. 660).

1184 *Wat:* dit *wat* is 1e nvl. bij *quetst*, 4e nvl. bij *lijdt;* omgekeerd is *ieder* resp. 4e en 1e nvl.; *in zijn bloet of ampten:* in zijn familie of in zijn betrekking.

1185 *Of endelijck geneest:* of wat eindelijk geneest; *en zalft:* en gezalfd wordt.

1190 *Dat lastigh zwanger gaen:* die drukkende vervuldheid van de kennis der komende dingen, zooals we bij de profeten van het O.T. zien.

De Godtheit, zonder wie dit niemant riecken kan:[1191-921192]
Want een verstant, het welck kan boezemen en dringen
In dees geheimenis der ongeschape dingen,[1193-94]

1191-92 Voorspelling van gebeurlijkheden overtuigt ons van het bestaan van God, die alleen alle toekomstige dingen weet.
1192 *riecken:* ruiken, raden.
1193-94 Versta: een verstand, en wel het goddelijk verstand, dat de toekomstige dingen kent, kent nog meer, of a fortiori (*lichter*) het tegenwoordige, het verledene, het mogelijke en het begrijpbare (*verstaenbaer*).

Die noch te worden staen, kan lichter alles zien
Wat tegenwoordigh is, en was, en kon geschiên,
En wat verstaenbaer is: en kent het dit al t'zamen,
Het kent al 't mogelijcke, en draeght hierom de naemen[1198]
Van eene alweetenheit, en alvermogenheit:[1199]
Want aller dingen bron, en oirzaeck, is 't bescheit,
De wetenschap, en schets der zaecken, zelfs waerachtigh,[1201]
En die het alles kent is by gevolgh almaghtigh.[1200-021202]
Oock leert d'ervaerenheit dat een voorweetenschap
Van 't ongebeurde zit op eenen hooger trap
Dan 't menschdom immermeer van onder kan beklimmen;[1203-05]
Naerdien zijne oogen hier verduistert zijn van schimmen,
En donckre schaduwen. zoo ziet een hooger dan[1206-071207]
Ten transse uit, daer geen oogh des stervers uitzien kan:[1208]
En dees is Godt alleen, wiens ongestuite straelen[1209]
In endeloosheit al wat wegh schuilt achterhaelen.[1210]
Geen schepsel heeft die maght; naerdien 't aenstaende niet
Bepaelt is in zich zelf, noch in zijne oirzaeck ziet,[1211-12]
Die noch geene oirzaeck is van 't geene kan gebeuren,
Of niet gebeuren. wat verstant ontsluit de deuren
Van dees verholenheên, om klaer te zien vooruit[1214-151215]
Wat worden zal, wat niet, met eenigh vast besluit,
Ten zy 't gezicht soo sterck, zoo klaer zy in het staeren,
Dat het de dingen zie, als ofze alreede waren
In wezen, juist en net gelijckze zullen zijn,

1198 *al 't mogelijcke:* alles wat in zichzelf niet tegenstrijdig is, de possibilia, reeds door *kon geschien* in vs. 1196 aangeduid.

1199 Petavius wijst erop, dat vele theologen Gods *alweetenheit* (omniscientia) onmiddellijk uit zijn *alvermogenheit* of almacht (omnipotentia) afleiden: *De Deo Deique proprietatibus*, Lib. IV, cap. III, no. 9 (ed. Barri-Ducei, I, bl. 333); Vondel leidt hier echter de almacht uit de alwetendheid af, wat òok kan, zie vs. 1202.

1201 *zelfs waerachtigh:* zelve waarachtig, de waarachtigheid zelf.

1200-02 God zelf is als aller dingen oorzaak ook het plan (*bescheit*), het idee (de *wetenschap*) en het ontwerp (*schets*) der toekomstige dingen.

1202 zie noot bij vs. 1199.

1203-05 De ervaring leert, dat het vooruit kennen van dingen die nog moeten gebeuren, (in 't algemeen) het gewone menschenverstand te boven gaat; *immermeer:* ooit.

1206-07 Het menschelijk verstand (*zijn oogen*) is hier door duisternis (op velerlei gebied) beperkt.

1207 *een hooger:* iemand die hooger staat, nl. God; St. Thomas maakt in zijn *Compendium Theologiae*, cap. CXXXIII bij de behandeling van Gods kennis der futura contingentia eenzelfde vergelijking, en spreekt van iemand, die op een hoogen uitkijktoren (in altitudine speculae) staande alle voorbijgangers (totum transitum viatorum) met één blik ziet. Zou dat 'transitum' Vondels *ten transse uit:* van den toren af, niet hebben ingegeven?

1208 *des stervers:* van den sterveling, den mensch.

1209 *dees:* de *hooger* van vs. 1207; *ongestuite straelen:* door niets belemmerde oogstralen, blikken.

1210 *In endeloosheit:* zonder einde, zonder beperking.

1211-12 *'t aenstaende niet* enz.: het toekomstige is als zoodanig niet bepaald in zich zelf noch in zijn oorzaak, d.w.z. het bestaat nog niet in werkelijkheid en nog niet in zijn oorzaak. St. Thomas zegt: 'Deus cognoscit omnia contingentia non solum prout sunt in suis causis sed etiam prout unumquodque eorum est actu in seipso', *S. Theol.* I. Q. XIV, art. 13; wellicht heeft Vondel zijn woordkeus van *in zich zelf noch in zijne oirzaeck* hieraan onleend; *ziet:* terugziet, gezien wordt.

1214-15 De oorzaak, die nog niet gedetemineerd is, is feitelijk nog geen oorzaak.

1215 *Wat verstant:* welk verstand dan dat van God.

En staen van eeuwigheit bespiegelt in dien schijn,[1220]
Gelijckze Godt voorzagh! 't vermogen, dat dit kende,[1218-211221]
Is zeker onbepaelt, en kent noch grens, noch ende;[1222]
Dewijl men boven dit geen ander stercker vint,
En geen toekomenheit zijn helder oogh verblint.[1224]
Hier is eenredenheit, een wijze, een overtreffen,[1225]
En die 't aenstaende kent in 't een, kan 't al beseffen.
Voorwetenschap van 't geen van verre wort verwacht,
Is dan een teken van de Godtheit, in haer kracht;[1227-28]
Eene eigenschap geensins medeelbaer aen de minderen,[1229]
Gelijckze hangt in Godt. wat kan 't vooruitzien hinderen
Door veerheit! wat kan staen in 't licht van 't alziende oogh![1230-31]
Wat geest of mensch voorzien, dat wort geleert om hoogh[1232]
Van Godt, die 't al voorzagh. nu luister hoe de zielen
Dit leengoet van voorzien door 's hemels gunst behielen.[1234]
De ziel is zelf een licht, bequaem voor uit te zien[*]
Wat eeuwen lang hier na zal op zijn' tijt geschiên:
Doch z'is gelijck een kaers en schijn in een lantaren,
Die doncker haer verbiet door glazen op te klaeren,[1238]
En 't leven en de kracht van haeren strael verstompt.
Hoe 's lichaems mist haer meer belemmert, en bedompt,[1240]
Zoo veel te minder deeltze in kennisse, en in klaerheid:[1235-41]

[*][Randschrift:] *door Godts alweetenheit zommigen nu en dan geopenbaert*,

1220 *in dien schijn:* in dat species, in dat idee.

1218-21 St. Thomas: ‘Omnia quae sunt in tempore sunt Deo ab aeterno praesentia, non solum ea ratione qua habet rationes rerum apud se praesentes ... sed quia ejus intuitus fertur ab aeterno supra omnia prout sunt in sua praesentialitate’, *S. Theol.* l.c.

1221 *'t vermogen, dat dit kende:* tegenstelling van: *Geen schepsel heeft die maght* in vs. 1211: 't vermogen dat wel die kennismacht bezat; *kende* verl. tijd, te vergelijken met *voorzagh* in 1233.

1222 Gods door niets bepaalde of beperkte kenniskracht.

1224 Geen enkel futurum, hem verborgen is.

1225 Lees: *Hier is éenredenheit, één wijze, één overtreffen* en versta: hier bij God, wiens kennis van het toekomstige bewezen is, is alles in verhouding (*eenredenheit*, in vs. 318: *evenredigheit*), en wordt maar één manier van het overtreffen der menschelijke kennis gevonden, want 1226: Wie het toekomstige in het eene kent, kent het ook in alles, m.a.w. Gods voorwetenschap strekt zich over alles uit.

1227-28 Hier trekt Vondel zijn conclusie: Uit het feit, dat er voorspellingen gedaan zijn over dingen, die gebeuren zouden en die geen mensch uit eigen kracht kon weten, blijkt dat God bestaat, die alleen de voorwetenschap bezit. Tertullianus zegt: ‘Idoneum testimonium divinitatis, veritas divinationis’, Petavius, *De Deo* etc., Lib. IV, cap. VI, no. 3 (ed. cit. I, bl. 344).

1229 De voorwetenschap komt als *eigenschap* geen schepsel toe; zij is een *leengoet* (vs. 1234) en een *drijvende hoedanigheit*, vs. 1255.

1230-31 Wat kan door zijn ver-afheid (*veerheit*) Gods vooruitzien verhinderen? Wat is zóo ver weg dat God het niet voorziet?

1232 *geest:* engel of duivel.

1234 *leengoet:* een voorbij gaand bezit, vgl. vs. 1229, 1255 en 1257.

1238 Versta: die donker door zijn glazen, of door zijn donkere glazen; de lantarens hadden veelal hoornen glazen, vgl. *Leeuwendalers*, vs. 230.

1240 *mist:* duisternis.

1235-41 Merkwaardigerwijze sluit Vondel hier bij de platoonsche gedachte aan, dat de ziel uit zich zelf een licht is, dat alleen door de omheining van het lichaam belemmerd wordt zijn stralen uit te zenden, dus om zich heen te zien. In *De Divinatione*, Lib. I, 57, 129 zet Cicero uiteen, hoe groot de kracht der ziel is, afgescheiden van de zintuigen: ‘Animi hominum ... mente permoti perse ipsi liberi incitati moventur (et) cernunt ea quae permisti cum corpore videre

Maer Godt, de kenner van alle ongeschape waerheit,
Belieft het midlerwijl te rucken 's menschen geest[1243]

non possunt.' Over de afstomping door het lichaam getuigt de platoonsch gerichte Origenes, dat de ziel daardoor nauwelijks de kracht van een lantaarnpit heeft: 'Mens nostra, cum intra carnis et sanguinis claustra concluditur ... hebetior atque obtusior cum ad corporea nititur scintillae alicujus lucernae vix obtinet locum' (bij Petavius, l.c. Lib. VII, cap. I; ed. cit. I, bl. 534).

1243 *midlerwijl:* somtijds; *te tucken 's menschen geest:* vgl. geestverrukking.

Veel hooger van den romp des lichaems en zijn leest,
Om dus ontboeit van stoffe en aerdtscheit op te stijgen
In 't hemelsch kabinet der geesten; daer verkrijgen[1246]
De zielen een gezicht, en oogh, dat verder ziet
Dan d'ooghstrael uit het hooft, oock klaer, en anders niet[1248]
Als waer al 't lichaem oogh. daer wort geen ziel verduistert,
Door 's lichaems damp, en wolck. daer spreektze Godt, en luistert[1250]
Geheimenissen van natuure noit verstaen.[1245-51]
Hier draeit voorspellinge op; dies neem' haer niemant aen[1252]
Gelijck een weetenschap van 't aenstaende, eene kennis,
Die ploy zet in 't verstant, door oefninge en gewennis,[1253-54]
Maer voor een drijvende hoedanigheit, en zucht[1255]
Haer krachtigh ingedruckt, gelijck het licht in lucht,
En Gode alleen ontleent, wien 't lust de vergezichten
Der zielen met dien glans en klaerheit toe te lichten,
En onder 't geestendom te mengen, en hun hof,[1259]
Daer niets gehandelt wort dan goddelijcke stof.[1260]
Zoo zagh men een gezicht van Cyrus, voor het baeren,[*]
Den wijngaert Asien beschaduwen met blaêren.[1261-62]
Dus zagh de moeder van den Grieckschen weereltvorst
Den fieren leeu gedruckt op haere zwangre borst.[1263-64]
De wichlaers zagen, toen Augustus wiert geboren,
Hoe hem het groot gebiet des aertboôms was beschoren.[1265-66]
Zoo droomde Hekuba, in haer' bevruchten stant,
Hoe zy een fackel baerde, om Pergamum in brant[1268]
Te zetten, als in 't ende aen Paris is gebleecken,

[*][Randschrift:] *en in weereltsche historien bevestight*.

1246 *kabinet:* hof, vgl. vs. 1259.
1248 *oock klaer: klaer* met klemtoon: bovendien onbelemmerd.
1250 *luistert:* beluistert, hoort.
1245-51 Paulus' woorden over zijn geestverrukking van II *Cor.* XII, 1-4 schijnen Vondel hier voor den geest te staan.
1252 *Hier draeit voorspellinge op:* op deze geestverrukking steunt de profetie. Vondel neemt blijkbaar aan, dat een voorspelling altijd met een ontheffing van den geest plaats heeft.
1253-54 Daarom is een voorspelling geen gevolg van *wetenschap*, d.i. kennis door oorzaakbegrip, die men zich als een vast bezit (*ploy*) door oefening enz. kan verwerven; *gewennis:* aanwenning, hebbelijkheid, 't scholastiek habitus, vgl. *ploy* en *wennis* in *Geboortezang* enz. Dl. V, bl. 259, vs. 45-46.
1255 *een drijvende hoedanigheit:* een losse, een komende en gaande hoedanigheid; St. Thomas spreekt wel eens van een esse fluens, of esse transiens vgl. vs. 1257 en *leengoet* van vs. 1234; *zucht:* trek, neiging.
1259 Versta: onder de geesten, of engelen op te nemen; vgl. vs. 1246.
1260 *gehandelt:* behandeld, bespiegeld; *goddelijcke stof:* goddelijke dingen.
1261-62 Versta: zoo zag men in een droomgezicht, hoe Cyrus, vòor zijn geboorte, als een wijnstok heel Azië overschaduwde.
1263-64 Plutarchus verhaalt in zijn leven van Alexander den Groote, dat diens vader Philippus in zijn droom zich zelf door een zegelring het beeld van een leeuw op den schoot van zijn vrouw Olympia zag afdrukken. Aristander van Telmessus legde dit gezicht uit als een voorspelling van het moedige kind, dat de vrouw verwachtte; Plutarchi Chaer. *Vitae Parall.*; Frankf. 1592, tom. II, bl. 446; *den Grieckschen weereltvorst:* Alexander de Groote was geboren in Macedonië, het noordelijk deel van Griekenland.
1265-66 Suetonius verhaalt in cap. 94 van zijn leven van keizer Augustus een reeks voorteekenen, die Augustus' macht voorspelden, ed. Lugd. Batav. 1751, bl. 321-vlg.
1268 *Pergamum:* Troje.
Paris: de zoon van Hecuba, uit wiens liefde voor Helena de Trojaansche oorlog ontbrandde.

1270 Die Troje door het vier der schoone heeft ontsteecken.[1267-701270]

1267-70 Zie *Amsteldamsche Hecuba*, vs. 45-56.
1270 *der schoone:* Helena, de vrouw van Menelaus, door Paris geschaakt.

Een ry historien bezegelt overal[1271]
Hoe vast de profecy, voor d'uitkomst van 't geval,
De zaecke tegentradt een menighte van jaeren,[1273]
Waeruit de Godtheit zich by elck woude openbaeren.
Vier winden stemmen uit vier streecken overeen,[*1178-12751275]
En spreecken eene spraeck, en wijzen in 't gemeen[1276]
Op eenen zelven Godt, die met zijn zonne en wolcken
Beregent en beschijnt den oogst van alle volcken,
Van daerze in 't oosten rijst, tot daerze in 't westen zinckt:[1279]
En schoon de godtsdienst dwaelt, verbastert, of verminckt,
Misverft, of opgetoit met glimpen, en vernissen;[1280-811281]
Geen afgodist, hoe wilt, wil zijne ongodtheit missen,[1282]
En liever stroom, en boom, en bergh, en bosch, en steen,
Gedierten, aepetant, woestijn, wanschapenheên,[1284]
En monsters, en gespoock bewierooken, en eeren,
Dan heel godtsdiensteloos zijne erfgewoonte ontbeeren.
Gebeden, offerhande, altaer, en heilighdom,
En tempels, rijck of arm, de weerelt door alom
Gezaeit, eeu in, eeu uit, en namaels noch te zaeien,
Bewijzen hoe elck een de Godtheit zoeckt te paeien[1290]
Door eenigh kerckgebaer: en dees belijdenis[1291]
Getuight dat dit een recht by alle volcken is,[1287-92]
De Godtheit met ontzagh eerbiedigh te bejegenen,
Die d'overtreders straft, godtsdienstigen kan zegenen.
Dees drift schijnt van natuure in 's menschen hart geplant,[1295]
En doorgaens voortgereickt, gesterckt van hant tot hant,[1296]
Zoo vast dat iemant, die het tegendeel wil leeren,
Natuur en heuren staet en recht schijnt om te keeren.
Doorreis den aertboôm: vraegh de tijden lang voorheen
Gesleeten, eeu op eeu: bera u met Hebreen,

[*][Randschrift:] *d'Overeenstemminge aller volcken bewijst dat'er een Godt is.*

1271 *Een ry historien:* ook Cicero spreekt van ‘multa sunt ex historiis prolata somnia’ (*De Divinatione*, Lib. II, 66).
1273 *tegentradt:* tegemoet trad.
1178-1275 Het achtste bewijs dat God bestaat put Vondel uit de voorspellingen.
1275 *Vier winden:* de vier windstreken.
1276 *eene:* ééne; *in 't gemeen:* algemeen.
1279 *daerze:* daar zij, nl. de zon.
1280-81 *verbastert* enz.: deze vier woorden zijn deelwoorden.
1281 *Misverft:* verkeerd voorgesteld, vgl. *Altgeh.* III, vs. 1601; *glimpen en vernissen:* valsche verzinsels.
1282 *afgodist:* afgodendienaar; *ongodtheit:* een godheid die geen godheid is, een afgod.
1284 *aepetant:* apentand; in zijn *De Theologia Gentili* beroept Gerard Vossius zich op een verhaal van Linschoten over een door hem buitgemaakten apentand, die op Ceylon in een tempel in een juweelenkistje werd bewaard, Lib. III, cap. 75 (ed. Blaeu, 1668, tom. I, bl. 566).
1290 *paeien:* verzoenen.
1291 *kerckgebaer:* kerkelijke ceremonie.
1287-92 Op het natuurrecht van den eeredienst en van het offer wijst Vondel vaak: vgl. *Altgeh.* III, 51-vlg., 68, 1509-20 en *Bespiegelingen*, IV, 907-40.
1295 *drift:* zucht.
1296 *doorgaens:* doorgaande.

*

Chaldeen, Egyptenaers, twee slagh van Indiaenen,[1301]
Wijsgeerige Arabiers, en Griecken: volgh de vaenen
En arentstanderden van Rome: spreeck den Gal,[1303]
Den Tarter, Rus, en Duitsch: zy wijzen overal[1304]
Op eenen zelven Godt. hun schoolen, priesterdommen,
Natuurwijze, en Sibille, en spreeckenden, en stommen,[1306]
Op boeckstaef, starrekunde, en tekens afgerecht,[1307]
Een wijsheit, die gebloemt in loofwerck spreucken vlecht;[1308]
Zy melden eenen Godt, een ongeschapen wezen.[1309]
Zy leeren eenen Godt aenbidden, dienen, vreezen;
Behalve dat men gansch veraerde wilden vint,[1311]
Of eenen waenwijs, die uit ragh een weerelt spint,[1312]
En eer een dier gelijckt, en gaerne Godt wil derven,
Om, als een stinckend kreng, naer lijf en ziel te sterven,[1313-14]
Dees groote eenstemmigheit is een bewijs, zoo hecht*
En klaer dat niemant Godt kan lochenen met recht.
De wijze en domme beide op eene wijze spreecken.[1317]
De domme wort by wijl misleit door booze treken;[1318]
De wijze nimmermeer, zoo lang hy 't licht bewaert,
En van dien titel niet verandert, noch veraert.[1320]
Wat uit de willekeur des menschen komt te spruiten,[1321]
Is ieder niet gemeen, en moet op veelen stuiten,[1322]
Of wort verscheidenlijck gevolght, en opgevat,[1323]
En niet doorgaends bestemt, verandert zich, en spat[1324]
Dan hier dan ginder uit. de wilden zijn genegen

*[Randschrift:] *Het overeenstemmen aller volcken, in het bekennen der Godtheit heeft haere oirzaeck*,

* TEKSTKRITIEK: vs. 1305 De 1e ed. heeft geen komma achter *schoolen*.

1301 *twee slagh van Indiaenen:* Vossius maakt onderscheid tusschen het eigenlijke Indië in strikten zin: het land van den Ganges doorsneden (Voor-Indië) en Indië in breeden zin: alle landen aan de overzij van de Middellandsche Zee, op. cit. Lib. I, cap. 26 (tom. I, bl. 97); ook de andere door Vondel opgesomde volken komen passim bij Vossius voor als Godsvereerders.

1303 *arentstanderden van Rome:* de veldbanieren met de Romeinsche adelaars; *Gal:* Galliër.

1304 *Tarter:* Tartaar, de mongoolsche volksstam boven de Zwarte Zee; *Duitsch:* Germaan.

1306 *Natuurwijze:* wijze, die de natuur bestudeert; *spreeckenden en stommen:* de sprekende waarzeggers en de stomme teekenen in natuur of dier.

1307 *boeckstaef:* letterteekens, geheimschrift, bijv. Germaansche runen; *tekens:* natuurverschijnselen.

1308 *gebloemt in loofwerck:* verbloemd in bijkomstigheden; vgl. *gebloemde wijsheit* in *Op den Edipus of Teeckentolck* enz. Dl. V, bl. 562.

1309 *eenen - een:* met klemtoon.

1311 *Behalve dat:* met uitzondering van.

1312 Terugslag op den atomist Leucippus, vgl. 708; wel met bijgedachte aan Spinoza, zooals uit vs. 1376 duidelijker blijkt.

1313-14 de moraal van het Epicurisme, vgl. vs. 658-59.

1317 *wijze - wijze:* onwillekeurige woord-echo.

1318 Versta: een dom en onnadenkend mensch kan soms door de booze list (*treken:* streken) van een ander misleid worden tot Godloochening.

1320 *dien titel:* nl. van wijze.

1321 *de willekeur des menschen:* uit de persoonlijke verzinsels van dezen of genen.

1322 *moet op veelen stuiten:* moet afstuiten op de overtuiging van een groote meerderheid.

1323 *verscheidenlijck:* verschillend.

1324 *doorgaends:* doorgaande, overal; *bestemt:* toegestemd; *spat* enz.: loopt op een of andere manier spaak.

Te volgen hunnen aert, en kromme en slimme wegen,[1326]
Vermijden wat hun' lust en boosheit innetoomt.
Zy mosten billijck dan, naerdien de boosheit schroomt

1326 *kromme en slimme wegen:* slechte gewoonten.

*

Voor Godts rechtvaerdigheit, de Godtheit los verwerpen;[1329]
Noch wetenze 't geloof hun kindren in te scherpen,[1330]
Dewijl Godts kennis traegh gesmoort wort in 't gemoedt;
Hoe woest en wilt het zy veraert, en opgevoedt;
Hoe bijster elck verscheelt van anderen, in 't kennen
Der Godtheit, dieze ontzien te quetsen, en te schennen.[1333-34]
Om d'oirzaeck ga te slaen, waer door dees kennis spruit;[*1335]
Zy vloeit uit 's hemels mont, of wort geboren uit
Eene overleveringe, of schijnbaerheit der dingen[1336-37]
En gront, en grontbewijs, die hunne kracht ontfingen;[1338]
Uit overtuigingen van reden en bescheit,[1339]
Geensins te lochenen dan uit hardneckigheit.
De mont des hemels kon zich zelven niet beliegen.
Geen overlevering der oudren 't kint bedriegen
In zulck een hooftzaeck: want zy merckten uit wat stam[1343]
En ongeschapenheit hun wezen oirsprong nam.
Het schijnbaer grontbewijs, bestemt door 't licht van reden,[1345]
Kon niemant wederstaen, als by zich overstreden,[1346]
En door eenstemmigheit van allen vast gestelt,
Daer overlevering noch Godts orakel gelt;[1348]
Een grontbewijs, dat, schoon de mensch het wil verdrucken,[1349]
In 't hart gewortelt blijft, en niet is uit te rucken.
Het zy orakel dan, of overlevering,
Of licht van reêngebruick, waer door men dit ontfing;
De Godtheit bleeck zoo klaer, dat schrandren twijflen hoe men[1353]
Dees kennis heet, of leer, of zelf natuur zal noemen.[1275-1354]

[*] [Randschrift:] *En spruit uit Godts orakelen, of eene overleveringe, of eene overtuiginge van reden, geschept uit de schepselen, en geregeltheid der dingen.*

* TEKSTKRITIEK: De 1e ed. heeft een komma-punt achter vs. 1339.

1329 *los:* luchthartig.

1330 *Noch:* en toch.

1333-34 *Hoe bijster* enz.: hoezeer de kennis van God bij de verschillende wilde volken ook uiteen loopt, terwijl ze toch allen bang zijn (*ontzien*), God te beleedigen.

1335 *waer door:* waaruit.

1336-37 *'s hemels mont:* de openbaring waardoor God tot de menschheid heeft gesproken; *overlevering:* de traditie van het Godsbegrip; *schijnbaerheit der dingen:* klaarblijkelijkheid van oorzaak en gevolg; vgl. vs. 1345; ook Ger. Vossius wijst in zijn eerste hfst. van *De Theol. Gentili* op deze oorzaken van het voortbestaan van het Godsbegrip.

1338 *gront en grontbewijs:* beginsel (princiep) en redeneering uit het beginsel, vgl. vs. 413, 1345 en 1349.

1339 *reden en bescheit:* verantwoorde redeneering.

1343 *want zij merckten* enz.: want die voorouders zagen veel te goed in, dat zij hun bestaan (*wezen*) dankten aan den ongeschapen God; *ongeschapenheit:* vgl. vs. 366.

1345 *Het schijnbaer grontbewijs:* aan het klaarblijkelijk hoofdargument; *bestemt* enz.: door het redelijk verstand toegestemd.

1346 *als by zich overstreden:* dan door zich zelf tegengesproken; m.a.w. niemand kan Gods bestaan loochenen zonder met zijn eigen beter weten in conflict te komen.

1348 Ook bij die volken, die aan de Openbaring geen deel hadden.

1349 *grontbewijs:* vgl. vs. 1338; *verdrucken:* onderdrukken.

1353 *dat schrandren twijflen* enz.: dat wijsgeeren twijfelen, of de Godskennis iets aangeleerds of iets natuurlijks moet heeten. Vondel houdt hier rekening met de door St. Thomas aangevoerde, maar bestreden meening, dat het bestaan van God per se notum zou zijn, *S.c. Gent.*, Lib. I, Cap. X en XI.

1275-1354 Hierin is Vondels negende en laatste het zgn. ethnologisch bewijs van het Godsbestaan vervat. Het gaat in substantie terug op de beschouwingen van Cicero: ‘Nulla gens tam fera, nemo

1355 Hier stuit my een, en zeght: waer toe veel overlegh?*[1355]
Belieft het u, zoo baen den allerkortsten wegh,

*[Randschrift:] *Beknopt bewijs dat'er een Godt is*.

omnium tam fit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio. Multi de diis prava sentiunt; id enim vitioso more effici solet; omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur ... Omni autem in re consensio omnium gentium lex naturae putanda est' (*Tuscul. Quaest.*, Lib. I, 30) en op Lactantius, *Div. Instit.*, Lib. I, cap. II (Migne, P.L., VI, kol. 121), vgl. ook St. Thomas, *S.c. Gent.* Lib. III, cap. 38.

1355 *Hier stuit my een:* hier onderbreekt iemand mij; *veel overlegh:* lang geredeneer.

Om Godt te vinden, en dus wijt niet om te draven.[1357]
Men hoeft van Memfis slechts dry mijlen door te graven
Naer 't roode meer, zoo zeilt de zeeman met een' lust
Uit onze noortzee kort aen d'Indiaensche kust.[1358-60]
Welaen, nu luistert toe. Godt is niet ver te zoecken.
De waerheit steunt op zich, en hoeft geen' bergh van boecken.
Geen droom, noch dronckenschap benevelt my, die ken
En buiten twijfel stel dat ick in wezen ben,
Niet eeuwigh was. zoo quam mijn wezen dan te spruiten
Van niet, of van een iet. van niet, dat kan niet sluiten:[1366]
Want niet is maghteloos. zoo sproot ick van een iet.
Dit iet was eeuwighlijck in wezen voor het niet,
Was 't al, en eenigh al, en kende geene paelen.[1369]
Het was 't begin van al wat hier af quam te daelen:
Want was'er buiten dit iet daetlijx, of in schijn,[1371]
Dat most nootzaeckelijck van niet gesproten zijn.[1372]
Is dit het enckel al, wat is'er uitgelezen[1373]
Van wijsheit, goetheit, maght, dat in dit louter wezen[1374]
Niet entloos uitmunt? klim en klauter nu niet steil[1363-75]
Door doornehaegh, en rots: hier is uw hoop, en heil.[1376]
Kunt gy u zelven, en uw' oirsprong overweegen,
De Godtheit loopt u zelf met opene armen tegen.
Dit blijckt dan klaer, het zy men 't kort of lang bepleit,[*]
Dat Godt den mensch inzaeide een zaet en mogentheit
Van redenkavelen op 't geen de zinnen grijpen,[1380-81]

[*][Randschrift:] *Besluit dat'er in den mensche natuurlijck eene mogentheit is, om Godt hier eenighzins te kennen*.

1357 *dus wijt niet om te draven:* zoo'n verren omweg niet te maken.

1358-60 Als er een kanaal gegraven was van Memphis naar de Roode Zee kon een zeeman van de Noordzee door de Middell. Zee, den Nijl, dat kanaal en de Roode Zee rechtstreeks (*kort*) naar Voor-Indië varen, dus zonder den omweg van heel Afrika te maken; het Suezkanaal werd pas in de XIXde E. gegraven.

1366 *dat kan niet sluiten:* dat sluit niet, dat is ongerijmd, dus niet aannemelijk.

1369 *paelen:* grenzen, beperking.

1371 *iet daetlijx, of in schijn:* iets werkelijks of schijnbaars; dit laatste is een toevoeging om het rijm.

1372 Versta: dan moest dat ook noodzakelijkerwijze uit het niet te voorschijn zijn gekomen; welnu dat kan niet; dus.

1373 *wat is'er uitgelezen:* welke hooge graad bestaat er.

1374 *dit louter wezen:* het esse purum, God.

1363-75 Dit *beknopt bewijs* (kantt.) van Gods bestaan is het causaliteitsbewijs van vs. 447-58, alleen opgebouwd op de persoonlijke ervaring en bewustheid.

1376 Merkwaardig, hoe bedekt en tegelijk hoe doorzichtig Vondel aan het slot van zijn eerste Boek, dat in hoofdzaak Spinoza bestrijdt, den jongen Joodschen wijsgeer aanduidt met *doornehaegh* (spina-Spinoza) en *heil* (Benedictus). Vgl. *Onderw. der hl. Dryeenheit*, vs. 57 en zie de noot ald. in Dl. VIII, bl. 740. Dit woordspel met den naam van Benedictus Spinoza is later meer toegepast, o.a. door Chr. Kortholt in *De tribus impostoribus magnis* (1700), waarin het van den Joodschen wijsgeer heet, dat hij beter Maledictus genoemd wordt, wijl de door God vervloekte met doornen bezaaide aarde (terra spinosa) den meest vervloekten en meest doornigen mensch in Spinoza gedragen heeft. A. Vloemans, *De wijsbegeerte van Spinoza*, 1932, bl. 208, vgl. bl. 226.

1380-81 *een zaet en mogentheit van redekavelen:* het redeneervermogen; *op 't geen de zinnen grijpen:* over de dingen, die door de zintuigen worden waargenomen, vgl. vs. 166-67. Dit is de zuivere Thomistische, van Aristoteles overgenomen leer, dat het menschelijk verstand bij zijn werking

En deelen aen 't verstant, wanneer het koom te rijpen,[1382]
Waer door men sluiten kan dat een alleen gewis[1383]

uitgaat van de kennis der zinnelijk waarneembare dingen. ‘Intellectualis operatio a sensu causatur’, *S. Theol.* I, Q. 84, art. 6.

1382 *deelen:* meedeelen.

1383 *sluiten:* besluiten, concludeeren.

Van niemant hangt, en dit der wezens oirsprong is,[1384]
Die by dit een bestaen, en willigh, als verbonden,[1385]
Gehoorzaemen zijn wet, en almaght. op die gronden
Berust d'eenstemmigheit van 't endeloos getal
Der tongen, zoo gedeelt in zeden overal,
En spraecke, en aert, en zin, doch eens in dit beseffen[1389]
Der Godtheit, als een wit, dat ieder staet te treffen,[1390]
Om 't wroegen des gemoets te paeien, en t'ontgaen[1391]
De straffen, die hierna en nu te wachten staen,
By reuckeloos verzuim van Godts natuur en wezen[1393]
Te kennen, en oprecht te minnen, en te vreezen.

Bespiegelingen van Godts eigenschappen. Het tweede boeck.

Het licht, dat uit natuure en reden straelt, en schijnt,[*1]
Waer voor onreden vlught, het misverstant verdwijnt,[2]
Is als een morgenstar, in 't oosten opgerezen,
En heeft den ongodist verzekert, en bewezen
Dat Godt in wezen is, en niemant aen den dagh[5]
Van dees nootwendigheit, en waerheit twijflen magh,[6]
Ten waer hy, snooder dan de dieren, in dit leven[7]
De reden, en 't gebruick van reden, hem gegeven
Van dien algoeden Godt, te snoot misbruicken wou.[9]
Een wachthont blijft zijn' heer, oock in der doot, getrou,[10]
En kent den meester, en weldoender, die hem voedde,
Terwijl hy nacht en dagh het huis bewaeckte, en hoedde:
En zou het redelijck vernuft met harte of mont
Miszaecken zijnen heer? gewis de trouwe hont[14]

[*][Randschrift:] *Voortgang, van het bewijs dat'er een Godt is, tot Godts eigenschappen*,

1384 *hangt:* afhangt.
1385 *by dit een:* door dezen éénen, God; *als verbonden:* omdat ze, de geschapen wezens, aan God onderworpen zijn.
1389 *eens:* eensgezind.
1390 *wit:* doel, einddoel.
1391 *paeien:* stillen.
1393 *reuckeloos:* roekeloos.
1 *natuure en reden:* de natuurlijke rede.
2 *onreden:* verkeerde rede, onredelijkheid, dwaasheid.
5 *in wezen:* bestaande.
6 *nootwendigheit, en waerheit:* noodzakelijke, absolute waarheid.
7 *snooder:* minderwaardiger.
9 *te snoot:* beneden zijn waardigheid; Kiliaen geeft o.a. vilis op.
10 Vgl. over hondentrouw: *War. der Dieren,* XXVIII; *in der doot:* in den dood, vgl. het Wilhelmus: *tot in der Doedt*.
14 *Miszaecken:* verzaken.

Beschaemtze in reden, die den naem van menschen voeren,
En hunne lastertong ter noot uit vreeze snoeren.[16]
Nu staet ons ga te slaen in dees geheimenis*
Hoedaenigh, en hoe groot, en wie dees Godtheit is,
Zoo verre ons reden en begrijp heur naer kan stappen,[19]
En kennen, in natuure en aert, en eigenschappen,
En werck; terwijl de schors van 't lijf de ziel belet[21]
Dees klaerheit in haer kracht t'aenschouwen, zonder smet;[22]
En wy, met schaduwen en sterflijckheit betogen,[23]
De Godtheit uit ontzagh met onze eerbiedige oogen
Bespieglen in 't verschiet, aen 't hemelschblaeu gewelf.[25]
De Godtheit kent alleen op 't allernaeust zich zelf.[26]
Toen Hiero, dwingelant van Syrakuze, vraeghde*
Simonides, wiens stijl van dichten hem benaeghde,[28]
Wat Godt was, hielt hy by den wreeden koning aen
Om uitstel van een' dagh, hem noodigh in 't beraên
Op zulck een zwaere vraegh. de dagh voorby gestreecken,
Verzocht de dichter noch, om 't antwoort uit te spreecken,
Twee dagen uitstel, en daerna een dubbeltal,
En telckens langer dagh. de dwingelant beval
Hem endelijck bescheit van dit vertreck te geven:[35]
Toen borst de dichter uit, door dwang hier toe gedreven:[27-36]
Hoe ick my langer heb beraên, en afgepijnt,
Hoe my dit duisterer en min uitspreeckbaer schijnt.[38]
Zelf Aristoteles bekent ons hoe 't onmeetbaer,
Waerby men Godt verstaet en Godtheit, is onweetbaer.[39-40]

*[Randschrift:] *eenighzins afbeeldende hoedaenigh, hoe groot, en wat Godt is*.

*[Randschrift:] *Onmogelijckheit van uit te spreecken wat Godt is;*

16 *lastertong:* tong die God lastert; *ter noot:* nauwelijks.
19 *ons reden en begrijp:* ons redelijk begrip; *heur naer:* haar na.
21 *de schors van 't lijf:* weer de eenigszins Platonische voorstelling van het lichaam, dat de ziel gevangen houdt, vgl. I, vs. 1237.
22 *smet:* fout.
23 *schaduwen en sterflijckheit:* de schaduwkanten, de gebreken van onze sterfelijkheid.
25 *in 't verschiet:* in de verte; *aen 't hemelsblaeu gewelf:* zooals zij, de Godheid, zich o.a. openbaart in het uitspansel (als voorbeeld van eert der duidelijkste werken Gods).
26 Alleen God kent zich zelf volledig, vgl. St. Thomas: *S. Theol.* I, Q. 14, art. 2.
28 *Simonides:* lierdichter van Cea, een der hofpoëten van Hieron.
35 *bescheit:* verklaring; *vertreck:* uitstel.
27-36 Vondel vertaalt dit verhaal uit Cicero, die in *De Natura Deorum*, Lib. I, 22 schrijft: ‘Roges me, quid aut quale sit deus; auctore utar Simonide: de quo cum quaesivisset hoc idem Tyrannus Hiero, deliberandi sibi unum diem postulavit. Cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit. Cum saepius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi res videtur obscurior’. *Hiero:* Hieron I, koning van Syracuse, 478-466 v. Chr., die veel wijsgeeren en dichters aan zijn hof verzamelde; *dwingelant* kan hij heeten in zoover hij alleenheerscher was, eerzuchtig en ongemakkelijk van karakter, maar van een *wreeden koning* (vs. 29) wekken de nieuwste onderzoekingen (*Paulys R.-Enc. d. Class. Altert. wissensch.*, 1913, VIII, kol. 1496-1503) den indruk niet.
38 *duisterer:* duisterder.
39-40 Mogelijk heeft Vondel het oog op een bemerking van den ook elders door hem geciteerden Joh. Fernelius (vgl. *Onderw. der H. Dryeenh.*, vs. 67 en de noot daarop in Dl. VIII, bl. 741), die in zijn *De abditis rerum causis* (ed. Lugduni, 1604, bl. 94) met een vage verwijzing naar ‘*Metaph.* cap. 5’ als de meening van Aristoteles aanhaalt, dat de kennis van het goddelijke buiten de zinnen en het begrip der menschen valt (divinorum cognitionem omnino extra

Oock zeght men lichter wat Godt niet is dan wat hy
In wezen is. wie zwijght, en schroomt van Gode vry[41-42]
Te spreecken, weet volmaecktst van Godts natuur te spreecken.
De wijsten blijven zelfs in hunnen adem steecken.[44]
De tongen stamelen in 't noemen van het geen[45]
Onnoembaer is, en noit ontkleet den mensch verscheen.[46]
d'Onmooghlijckheit van Godt in zijn volkomenheden,[*]
Gelijck de schepsels, klaer te kennen, spruit uit reden.[48]
Het werck des schepsels, en 's wercks oirzaeck staen gelijck,[49]
En even eng bepaelt: de Godtheit en de blijck
Der Godtheit in zijn werck al t'ongelijck. de paelen[51]
Des schepsels kan men eens, maer nimmer achterhaelen
Den onbepaelden Godt. geene evenredenheit[50-5353]
Is tusschen deze bey: want d'allerhooghste ontzeit[54]
Zijn werck d'oneindigheit, en sloot het binnen percken.[55]
Om onze kennis dan, die zwack is, hier te stercken,
Ontzeght men eerst aen al wat uit Godts wezen straelt[57]
Den aert der schepselen, door 's hemels maght bepaelt;[58]
Dan eigent men aen Godt den hooghsten zoo veel punten[59]
Van deughden, als men in 't geschapen uit ziet munten,
Doch ongelijcker en oneindighlijck in Godt,[61]
Die ons volkomenheit besnoeit heeft en geknot,
Van hooger tack en top, op datwe niet en steigeren[63]
In hooghmoedt al te steil, en hem zijn wieroock weigeren.[64]

[*][Randschrift:] *en reden van deze onmogelijckheit*.

sensus et captum humanae mentis esse). Bij Aristoteles echter is een dergelijke uitlating niet te vinden.

41-42 St. Augustinus schrijft ‘Facilius dicimus quid non sit Deus quam quid sit’ (bij Petavius, op. cit. I, bl. 93) en ook St. Thomas leert in *S.c. Gent.* I, 14, dat wij voor de kennis van God den weg der verwijdering moeten volgen: ‘Aliqualem Dei habemus notitiam cognoscendo quod non est’.

44 *De wijsten:* de grootste wijsgeeren.

45 *stamelen:* S. Thomas citeert in de *S. Theol.* I, Q. 4, art. 1, ad 1 St. Gregorius' woord: ‘Balbutiendo, ut possumus, excelsa Dei resonamus’.

46 *Onnoembaer:* God heeft geen eigen naam, vgl. vs. 520, 573 en *Lucifer*, vs. 321; *Genesis*, XXXII, 29 en *Spreuken*, XXX, 4; *ontkleet:* in zijn wezen, onmiddellijk kenbaar.

48 *Gelijck de schepsels:* God zoó van nabij en onmiddellijk te kennen als de schepsels; *spruit uit reden:* heeft zijn reden.

49 Versta: tusschen het schepsel en zijn werk bestaat als tusschen causa en effect van dezelfde beperkte orde een analoge verhouding.

51 *paelen* grenzen.

50-53 *bepaelt:* begrensd; *de blijck:* het zinnelijk waarneembare blijk van God, zijn scheppingswerk. Versta: de verhouding van God tot zijn werk is geheel ongelijk, omdat God oneindig en zijn zichtbaar werk eindig is.

53 *evenredenheit:* verhouding, vgl. *Besp.* I, 318.

54 *ontzeit:* ontzegt, onthoudt.

55 *Zijn werck:* zijn schepping; *percken:* grenzen.

57 *al wat uit Godts wezen straelt:* Gods eigenschappen.

58 *bepaelt:* beperkt.

59 *punten:* graden.

61 ‘per modum eminentiorem’.

63 *niet en:* oude ontkenningsvorm.

64 *hem zijn wieroock weigeren:* God niet willen aanbidden, vgl. *Lucifer*, vs. 1266, 1291.

65 Door dit ontzeggen en toe-eigenen van 't een[62-6565]

62-65 Deze ascetische reden, waarom God den mensch in zijn volkomenheid beperkt heeft, klinkt vreemd en is bij St. Thomas ook niet te vinden; wellicht werkt bij Vondel zijn *Lucifer* na.
65 *ontzeggen:* negare; *toe-eigenen:* affirmare.

En 't ander wort dan Godt, naer ons begrijp, beleên,[66]
Noch klaerder door 't ontzegh der dingen, in dit leven
Tot zijn volkomenheit den schepsele gegeven:[68]
Want noemt men Godt te recht een ongeschapenheit,[69]
Dat's waerheit in haer kracht, en klaer en meer gezeit
Dan iets toe-eigenen aen Godt, het geen de menschen,
't Zy goetheit, wijsheit, maght, ontfingen naer hun wenschen:
En ons verstant begrijpt aldus een zekre maet,
Daer Godts volkomenheit oneindigh hooger gaet,
En geene lucht den geest van d'allersnelste pennen
Kan draegen, om Godts streeck en voorgang naer te rennen.[56-7671-7676]
Zoo Godt van eeuwigheit uit zich ontstaet, geen schijn[*77]
Van reên gedooght dat Godt kon laeten niet te zijn:[78]
Want zellefstandigheit, die maghtigh is te konnen
Ontstaen, geduurigh is geweest, en noit begonnen,[80]
Of konde worden: maer dit leste wort ontkent[81]
In Godts nootwendigheit van wezen, zonder endt.[77-8282]
Zoo Godt uit zich ontstaet, wort d'oirzaeck uitgesloten,[83]
Door een nootwendigheit uit Godts ontstaen gesproten:
Maer Godt ontstaet uit zich: zoo lochent dit bescheit[85]

[*][Randschrift:] *Godt kan niet laeten te zijn:*

66 *naer ons begrijp:* naar 't vermogen van ons menschelijk begrip; *'t ontzegh:* de ontkenning, de via remotionis.
68 *den schepsele:* aan het schepsel.
69 *een ongeschapenheit:* met klemtoon op den eersten lettergreep; *ongeschapenheit* is een woord van *ontzegh*, een negatief woord, dat Gods positieve eigenschap zijner vanzelfheid door ontkenning van geschapen zijn uitdrukt; vgl. *Besp.* I, 366, 1344.
56-76 Vondel volgt hier de beschouwingen van St. Thomas, die in de *S.c. Gent.* (Lib. I. cap. XXX) nagaat, in hoever de volmaaktheidsaanduidingen der schepselen op God kunnen worden toegepast. 'Quia omnem perfectionem creaturae est in Deo invenire, sed per alium modum eminentiorem (vs. 61), quaecumque nomina absolute perfectionem absque defectu designant, de Deo praedicantur et aliis rebus sicut est bonitas, sapientia, esse, et alia hujusmodi (vs. 72) ... Possunt ut Dionysius docet, hujusmodi nomina et affirmari de Deo et negari' (vs. 65).
71-76 Juister benoemen wij God door ontkenning van onvolmaaktheden dan door toekenning van volmaaktheden, die voor ons begrip nooit de menschelijke maat te boven gaan, terwijl toch Gods volmaaktheid alles oneindig overtreft en dus zelfs door de scherpzinnigste geesten (*d'allersnelste pennen*) niet kan worden uitgedrukt.
76 *Godts streeck en voorgang:* de vleugelslag waardoor God alles vooruitvliegt en niet is in te halen; *naer:* na.
77 *uit zich:* a se.
78 *dat Godt kon laeten niet te zijn:* dit *laeten* heeft hier een andere beteekenis dan in de Kantt.; hier beteekent het *toelaten;* in de Kantt. *nalaten*.
80 *ontstaen*, nl. uit zich zelf.
81 *Of konde worden:* en kon niet worden, niet beginnen te zijn.
77-82 Vondels volgen van St. Thomas is hier niet duidelijk: 'Omne id in cujus substantia admiscetur potentia, secundum id quod habet de potentia potest non esse, quia quod potest esse, potest non esse. Deus autem secundum se non potest non esse, quum sit sempiternus. In Deo igitur non est potentia ad esse' (Lib. I, cap. XVI 'Omne enim'); God moet dus noodzakelijk bestaan, of *Godt kan niet laeten te zijn* (Kantt.).
82 *zonder endt:* zonder beperking.
83 *d'oirzaeck:* nl. iedere oorzaak van Gods wezen.
85 *Maer:* atqui; *uit zich:* a se, vgl. vs. 426 en I, 449; *zoo:* ergo; *dit bescheit:* deze uitkomst.

Een onbestaenbaerheit in Godts bestandigheit.[83-8686]

De Godtheit is geen stof: want stof laet zich bootseeren,[*86-87]
En luistert naer de hant, die stoffen kan verkeeren.

[*][Randschrift:] *Godt is geene stof.*

83-86 Dit argument gaat weer terug op St. Thomas in het aangeh. art.: 'Id quod est per se necesse esse, nullo modo est possibile esse; quia quod est per se necesse esse, non habet causam. Omne autem quod est possibile esse, habet causam. Deus autem per se est necesse esse. Nullo igitur modo est possibile esse. Nihil ergo potentiae in sua substantia invenitur' ('Item').

86 *bestandigheit:* eeuwig en noodzakelijk bestaan.

86-87 St. Thomas l.c.: 'Materia non fit causa alicujus in actu nisi secundum quod alteratur et mutatur' (*bootseeren, verkeeren*). De rest van Thomas' betoog, dat God onveranderlijk is en dus geen stof kan zijn, ligt in Vondels twee vss. opgesloten; *De Godtheit is geen stof:* vgl. vs. 305.

Oock is geen stof't begin des werckers, die treet voor
In orden, 't werckstuck volght den wercker op zijn spoor.[89-90]
Is Godt en stof het zelve, en een, en onverscheiden,[91]
Zoo lijdt de Godtheit van zich zelve in 't toebereiden
En in 't veranderen der stoffe, die gevormt[92-93]
Verbetert of verslimt, [het welck Godts aert bestormt,[94]
Zijn louterheit ontkent,] en smilt aldus te gader,[95]
Den wercker en de stof: dit smet de louterste ader.[87-9695-96]
Godt lijdt geen koppeling: want wat men t'zaemensmilt*
Is spader dan elck deel, dat wijt van Godt verschilt,[98]
Die geene smilting lijdt, en d'eerste is van al 't ander,[99]
't Welck door een anders maght zich min of meer verander.[97-100]
't Gemengde is scheibaer, en wanneer 't zich scheiden laet,
Zoo keert een ieder deel in zijnen eersten staet,
Dan is het wezen van den mengelklomp verloren.
Dit voeght de Godtheit niet, die blijft gelijck te voren.[97-104101-104]
Waer eenigh wezen lijdt, daer woelt een strijdigheit*[105]
In wezen, en natuur, het welck de vrientschap scheit:[106]
Want waer gelijckheit is van aert, daer valt geen lijden.
Geen gelijckaerdigheit heeft ergens me te strijden.[108]
Deze evenaerdigheit grijpt plaets in Godt alleen:
Zoo wort in Godts natuur geen strijdigheit geleên.
Waer strijt valt, moet in 't endt het zwakste een stercker wijken.
Maer Godt gevoelt geen' strijt; zoo kan hy niet bezwijcken.
Geen wezen lijdt gewelt uit zich, het welck zijn' aert[113]
Beooreloght, en zijn zelfstandigheit bezwaert:[114]

*[Randschrift:] *Godt is niet t'zaemen gevoeght:*

*[Randschrift:] *Begrijpt niet strijdighs noch onnatuurlijcks in zich.*

89-90 St. Thomas ib.: ‘Materia non est agendi principium’; *die*, nl. de werker of causa gaat aan de materie vooraf, ‘unde efficiens et materia in idem non incidunt’; daarom kan God, die eerste oorzaak is, geen stof zijn; *'t werckstuck:* het effect; *op zijn spoor:* volgens zijn wil en ontwerp.
91 Dat God en de (eerste) materie niet 't zelfde zijn betoogt St. Thomas ib. verder tegen David van Dinant uit 't begrip van hun verscheidenheid (diversitas).
92-93 Hiermee gaat Vondel weer op St. Thomas' eerste argument over Gods onveranderlijkheid terug.
94 *verslimt:* minder wordt; *bestormt:* bestrijdt.
95 *Zijn louterheit:* zijn ongemengdheid; God is actus purus.
87-96 Hier smelt Vondel drie argumenten van St. Thomas uit het onmiddellijk volgend ('t XVIIde) hfdst. van *S.c. Gent.* ‘Quod Deus non est materia’ samen.
95-96 Het samensmelten van oorzaak en stof ziet ook op Spinoza, vgl. *Besp.* I, 525-26; *die smet:* en die materie bezoedelt God als actus purus.
98 *dat wijt van Godt verschilt:* hetgeen verre van God verwijderd is, nl. dat in Hem een eerder of later zou zijn.
99 *smilting:* samensmelting.
97-100 ‘Omne compositum posterius est suis componentibus. Primum ergo ens quod est Deus ex nullis compositum est’; *lijdt:* verdraagt; *koppeling:* samenvoeging.
97-104 Voor dit betoog, dat God niet samengesteld is, kiest Vondel van St. Thomas' argumenten in cap. XVIII. (‘Quod in Deo nulla est compositio’) er twee.
101-104 St. Thomas ib.: ‘Omne compositum est potentia dissolubile. Quod autem est dissolubile est in potentia ad non-esse; quod Deo non competit, quum sit per se necesse esse’.
105 *lijdt:* nl. geweld lijdt.
106 *de vriendschap:* de harmonie der onderlinge deelen (v. Lennep); eerst in 't volgend cap. spreekt St. Thomas van litis (*strijdigheit*) en amicitia (*vrientschap*).
108 *gelijckaerdigheit:* evenals *evenaerdigheit* van 't volg. vs.: gelijkheid van aard, connaturalitas.
113 Met gedachte aan het scholastiek adagium: omne ens conservat suum esse.
114 *bezwaert:* bemoeilijkt.

115 Dus werden geen gewelt noch onnatuurlijckheden

In Godts zelfstandigheit en wezen oit geleden.[105-16]
Godt is geen lichaem, dat zijn maet en leden heeft,[*]
En deelbaer is: want dit zijn heelheit wederstreeft.[117-18]
Zoo Godt een lichaem is, en iemant dit begunstigh';
Een lichaem is alleen natuurlijck, of wiskunstigh.
Natuurlijck is het niet: want Godt wert noit beweeght.[121]
Wiskunstigh is het niet: zijn louter wezen veeght[122]
Den toeval uit, die geen wiskunstigh kan verlaeten,[123]
Dat zijn hoegrootheit heeft, en onderscheide maeten.[119-24]
Elck lichaem is bepaelt, in 't ronde, of in 't gekant,[125]
En al 't bepaelde wort begreepen in 't verstant:
Eer nu ons eng begrijp Godts wezen zal omvatten,[127]
En grooter zijn, zoo moet dees vaste grontvest spatten.[125-28128]
Een levend lichaem strijckt den prijs voor 't leveloos
In edelheit, en 't geen bezielt wort, leeft altoos[130]
Door 't leven, hierom danck' het lichaem vry het leven,
Dat geene lichaemen in adel voor ziet streven.
Indien nu boven Godt niet eêlers is, wat schijn
Verbloemt dat Godts natuur een lichaem zoude zijn?[129-34133-34]
Godt is geen lichaem, neen: want d'opperste beweger
Beweeght de lichaemen, en al 't gestarrent leger,
En blijft zelf onbeweeght; terwijl hy eeuwigh draeit[137]

[*][Randschrift:] *Godt is geen lichaem*.

105-16 Van St. Thomas' volgend hfdst. ('Quod in Deo nihil est violentum nihilque praeter naturam', cap. XIX, vgl. de Kantt.: *Begrijpt niet strijdighs noch onnatuurlijcks in zich*) neemt Vondel eigenlijk alleen den titel over; op Thomas' redeneering uit de simplicitas van God komt Vondel terug in vs. 341-46.

117-18 'Omne corpus compositum est et partes habens. Deus autem non est compositus; igitur corpus non est'; *heelheit:* ondeelbaarheid, indivisibilitas.

121 *het:* nl. het veronderstelde lichaam van God; *beweeght:* bewogen, vgl. vs. 137.

122 *het:* als in vs. 121; *louter:* ongemengd, dus niet bestaande uit substantie en accidens.

123 *Den toeval:* accidens, vgl. vs. 140, 151; I, 548, 617 en *Altaergeh.*, I, 1226; *die geen* enz.: elk wiskundig lichaam heeft het accident van hoegrootheid enz.

119-24 'Si Deus est corpus oportet quod sit aliquod corpus naturale. Nam corpus mathematicum non est per se existens, eo quod dimensiones accidentia sunt. Non autem est corpus naturale, quum sit immobilis. Omne autem corpus naturale mobile est. Deus igitur non est corpus'.

125 *is bepaelt:* heeft een beperkten vorm; *'t gekant:* hoekig.

127 *begrijp:* begrip, verstand.

125-28 'Omne corpus finitum est, quod tam de corpore circulari quam de recto probatur. Quodlibet autem corpus finitum intellectu et imaginatione transcendere possumus. Si igitur Deus est corpus, intellectus et imaginatio nostra aliquid majus Deo cogitare possunt. Et sic Deus non est major intellectu nostro, quod est inconveniens. Non igitur est corpus'.

128 *dees vaste grontvest:* de wet nl. dat ieder lichaam begrensd is; *spatten:* uit elkaar springen.

130 *bezielt wort:* levend is.

129-34 'Quolibet corpore non vivente res vivens est nobilior. Quolibet autem corpore vivente sua vita est nobilior, quum per hoc habeat supra alia corpora nobilitatem. Id ergo quo nihil est nobilius, corpus non est. Hoc autem est Deus. Ergo non est corpus'.

133-34 *Wat schijn Verbloemt:* welke schijnreden verzint.

137 *onbeweeght:* onbewogen; vgl. vs. 121; *draeit:* actief beweegt.

De hemelronden, dicht met starren overzaeit.[138]
Een lichaem, dat beweeght, beweeght zich zelven mede,[139]
Door toeval: maer die grijpt in Godts natuur geen stede:[135-40140]
En Godts natuure wort geen lichaem toegepast,[141]
Dan van verblinden, die hem zoecken by den tast:[142]
Als eertijts 't Heidendom d'oneindigheit bekrompen
Besloot in ruwe stof van woeste mengelklompen,
Of ieder element, of oock in al de vier,[145]
Of in het hemelsch heir, en zijnen ommezwier;[146]
Of noemden Godt de ziel der weerelt tegens reden;
Of maelden hem een' mensch, met ommetreck en leden.[148]
Dus dwaeldenze in den droom, en buiten recht bescheit,
Onkundigh van Godts zuivre en loutre eenvouwigheit.[117-50141-50150]
De toeval eigentlijck geensins in Godt kan hangen:[*151]
Want wat voltrocken is, dat kan niet meer ontfangen.[152]
De toeval wort alleen het wezen bygezet,
Waeraen noch iet ontbreeckt, eer 't in zijn wezen net
Voltrocken is: maer Godt, verheerlijckt door de straelen[153-55]
Van zijn volkomenheit, en die begin, noch paelen,
Noch oirzaeck kent, waer door hy tot dees hoogheit klom,

[*][Randschrift:] *In Godt is niet toevallighs*.

138 *De hemelronden:* de concentrische hemelsferen.
139 *beweeght:* andere beweegt.
135-40 Het argument van St. Thomas uit Gods bewegingsoorzakelijkheid, nl. dat God geen lichaam kan zijn, omdat actief bewegen ieder lichaam accidenteel en God als eersten beweger toekomt, vat Vondel heel kort samen. St. Thomas heeft: ‘In omni motu sempiterno oportet quod primum movens non moveatur neque per se neque per accidens. Corpus autem coeli movetur circulariter motu sempiterno; ergo primus motor ejus non movetur neque per se neque per accidens. Nullum autem corpus movet localiter nisi moveatur, eo quod oportet motum et movens esse simul. Et sic corpus movens moveri oportet, ad hoc quod sit simul cum corpore moto. Nulla etiam virtus in corpore movet nisi per accidens moveatur; quia moto corpore movetur per accidens virtus corporis. Ergo primus motor coeli non est corpus neque virtus in corpore; hoc autem ad quod ultimo reducitur motus coeli sicut ad primum movens immobile est Deus. Deus igitur non est corpus’ (‘Item’.)
140 *Door toeval:* nietnoodzakelijk; het heeft de beweegkracht nl. van buiten af; *toeval:* vgl. vs. 123, 151; *maer* enz.: toeval bestaat in God niet.
141 *toegepast:* toegekend.
142 *bij den tast:* onzeker tastend.
145 *al de vier:* de vier elementen.
146 De draaiende sterrenhemel.
148 *maelden hem een mensch:* beeldden Hem af als een mensch.
117-50 In zijn betoog, dat God geen lichaam is volgt Vondel St. Thomas' volgend hfdst. (‘Quod Deus non est corpus’, cap. XX) vrijwel op den voet en geeft zijn argumenten even juist als beknopt weer.
141-50 Het laatste argument, dat God geen lichaam is of heeft, geeft St. Thomas op 't eind van zijn uitvoerig hfdst., waar hij de lichamelijke Godsvoorstellingen van heidenen en ketters bestrijdt: ‘Qui non ponebant nisi causas materiales, ut ignem et aquam ... et eadem vocabant deos ... Ipsi etiam ponebant Deum esse compositum ex quatuor elementis ... solem, lunam, terram, aquam et hujusmodi ... Excluduntur etiam ... qui Deum corporalibus lineamentis figurabant’.
150 *zuivre en loutre eenvouwigheit:* pura simplicitas, vgl. vs. 161.
151 *eigentlijck geensins:* volstrekt niet.
152 *voltrocken:* geheel voltooid.
153-55 In de geschapen dingen voegt het accidens aan het zijn (*wezen*) alleen een zekere modaliteit toe.

Behoeft den toeval niet tot zijn volkomendom.[158]
Het wezen wort gevolght van toeval, min volkomen.[159]
Dit gaet Godts kroon te na, die wort hem niet benomen
Door onvolkomenheit. Godts loutre eenvouwigheit[161]
Gedooght in ons begrijp ter noot het onderscheit[162]
Van zellefstandigheit, en toeval. in Godts wezen
Wort d'enckle wezenheit ten hooghste ons aengeprezen:[163-64]
Want Godt is enckel zijn, en wezen; daerom sluit[165]

158 *volkomendom:* volkomenheid, vgl. vs. 793.
159 De toeval wordt aan het wezen (de essentie of de existentie) toegevoegd, veronderstelt dus nog een zekere onvolkomenheid.
161 *Godts loutre eenvouwigheit:* vgl. vs. 130.
162 *ter noot:* nauwelijks, in 't geheel niet.
163-64 *In Godts wezen:* versta: In Gods *wezen* of zijn (esse) is alleen Gods *wezenheit* (essentie), of, zooals St. Thomas zegt: Deus est sua essentia.
165 In Deo idem est esse et essentia.

Godts loutre eenwezenheit alleen den toeval uit.[166]
Waer toeval stant in grijpt, daer zijn verwisselingen;[167]
Want toeval, uit zijn' aert, vaert uit en in de dingen.[168]
Wort dan de Godtheit iet toevallighs toegepast,[169]
Zoo wortze wisselbaer; zoo lijdt de Godtheit last:[170]
Maer 't luidt ongoddelijck dat Godts natuur verandere.[171]
Wie huwt dan zelfstant hier en toeval aen elckandere?[167-72172]
Al wat toevalligheit in zich heeft, is niet al
Het geen zijn aert vereischt: want hier het toegeval[174]
Wort buiten 't wezen van zijn steunzel zelf gevonden:[175]
Maer Godt is louter al wat in hem is te gronden;
Zoo wort de toeval dan met recht in Godt gewraeckt,
Ten waer men in hem zocht iet dat geen Godtheit raeckt.[173-78178]
Godts wezen zelf heeft noit van buiten iets genoten,[179]
Het welck natuurlijck uit zijn wezen blijft gesloten;[180]
Dewijl het buiten zich niet anders leenen kan:
Want niet eenvouwigers, niet zoo eenformighs dan
Godts wezen in zich zelf gelooft wort, en geprezen:
Maer Godts zelfstandigheit is eigentlijck zijn wezen:[184]
Dus is 't zelfstandigheit al wat Godts wezen heeft,[185]
Aen wiens eenvouwigheit geen toeval hangt, noch kleeft,[186]
Noch nimmer hechten zal, ten zy men ons wil leeren
Dat Godt verandren kan, vermindren, en vermeeren.[151-88179-88]

166 *eenwezenheit:* ongedeeldheid, met 't oog op St. Thomas' ontkenning van alle compositie in God, in cap. XXI.
167 *stant in grijpt:* voorkomt.
168 Een accident komt en gaat (inesse et non inesse).
169 *toegepast:* toegeschreven.
170 *wisselbaer:* veranderlijk; *lijdt-last:* wordt vernietigd.
171 *ongoddelijck:* strijdig met Gods natuur.
167-72 Het betoog: in God is niets toevalligs volgt St. Thomas letterlijk: ‘Cuicumque inest aliquid accidentaliter, est aliquo modo secundum suam naturam mutabile; accidens enim de se natum est inesse et non inesse. Si igitur Deus habet aliquid accidentaliter sibi conveniens, sequetur quod ipse sit mutabalis’, cap. XXIII, Adhuc.
172 *zelfstant:* het op zich zelf staande, bij die niets dan substantie is, God.
174 *toegeval:* het toegevallene, toeval.
175 *steunzel:* het subject, waar het accidens op steunt.
173-78 Ook deze vss. zijn vertaling van St. Thomas: ‘Cuicumque inest aliquid accidentaliter non est quidquid habet in se; quia accidens non est de essentia subjecti. Sed Deus est quidquid in se habet. In Deo igitur nullum est accidens’; ib. Amplius.
178 *iet dat geen Godtheit raeckt:* iets ongoddelijks, vgl. vs. 171.
179 *genoten:* gekregen.
180 *natuurlijck:* volgens Gods natuur.
184 *eigentlijck:* in eigenlijken, volstrekten zin, proprie.
185 ‘Deus est sua essentia, quidditas seu natura’, *S.c. Gent.* cap. XXI.
186 *eenvouwigheit:* simplicitas, onsamengesteldheid; St. Thomas: ‘Nullus simplex habet in se aliquid additum’, o.c. cap. XIX.
151-88 Voor zijn bewijzen, dat in God niets toevalligs of accidenteels is, houdt Vondel tot vs. 166 slechts terloops rekening met de twee volgende capita van St. Thomas: ‘Quod Deus est sua essentia’, cap. XXI en ‘Quod in Deo idem est esse et essentia’, cap. XXII; van vs. 167 af sluit hij zich weer nauwer aan bij hfdst. XXIII ‘Quod in Deo non est accidens’.
179-88 Weer letterlijk St. Thomas: ‘Ipsum esse non potest participare aliquid quod non sit de essentia sua; quamvis id quod est possit aliquid aliud participare; nihil enim est formalius aut simplicius

Uit dit ontzeggen vloeit, als uit de bron een vliet,[*189]
Dat Godt zijn wezen, en natuur is, anders niet:
Want wou men buiten dit in Godt noch iet gehengen,
Men zou de louterheit van Godt met iet vermengen,[192]

[*][Randschrift:] *Godt is louter wezen*.

quam esse [vs. 184]. Divina autem substantia est ipsum esse; ergo nihil habet quod non sit de sua substantia; nullum ergo accidens ei inesse potest', ib. Ipsum enim.

189 *dit ontzeggen:* het ontkennen van iets bijkomstigs in God, vgl. vs. 65, 67.

192 *de louterheit:* de pura simplicitas.

En buiten Godts natuur en zijne louterheit
Iet eigenen aen Godt, 't welck zijn natuur ontzeit.[189-94194]
Dewijl Godts wezen is 't eenvouwighste van allen,[*195]
Zou 't iemants oogh misschien en inzicht niet gevallen[196]
In eigenschappen Godt, met onderscheit gedeelt,
Te zien door 't zwacke brein des menschen afgebeelt;[197-98]
Daer deze eenvouwigheit in 't minst niet kan gehengen
Haer in verscheidenheên van dingen te vermengen;[200]
Een mengsel, dat rechtuit met Godts natuure strijt.[201]
Wat raet om onzen hals t'ontslaen van dit verwijt?[202]
Indien hier middel waer Godts wezen te bevatten
Op eene wijze en blick, en zonder uit te spatten[204]
Tot dees verscheidenheên; wy schoven flux een schot
Voor dees vrymoedigheit, en riepen: Godt is Godt:
Maer dan bleef Godts natuur met zijn hoedanigheden
Noch even onbekent, en buiten 't perck van reden:[208]
Dies dwingen reden, noot, en nut ons toe te treên[209]
Op dees verscheidenheit, om dit eenvouwigste Een
Te grijpen dus beknopt, gelijck gemengde dingen,[211]
Die door hun form en stof en anders t'zamenhingen:[212]
Want d'opperste openbaert zich zelf naer ons verstant,
In menige eigenschap, zijn werckstuck ingeplant,[214]
En 't zienelijck heelal, in zoo verscheide stucken,[215]
Om zijn eenvouwigheit in ieders hart te drucken.[216]
Wie d'eigenschappen dan der Godtheit gadeslaet,[213-17]

[*][Randschrift:] *Het is noo digh Godt in zijne eigenschappen dieper te bespiegelen*.

189-94 Deze vss. vatten Thomas' cap. XXI: ‘Quod Deus est sua essentia’ samen, hoewel de kerngedachten daaruit reeds in de onmiddellijk voorafgaande vss. zijn verwerkt.
194 *eigenen:* toeeigenen, toekennen; *ontzeit:* weigert.
195 *'t eenvouwighste:* ondeelbaarste.
196 *gevallen:* bevallen.
197-98 Versta: God door het menschelijk verstand te zien voorgesteld als met onderscheidene eigenschappen. St. Thomas spreekt t.a.p. van het intellectus ratiocinantis: het onderscheidende verstand van den mensch.
200 *vermengen:* onderscheiden.
201 *Een mengsel:* een samenstelling; *rechtuit:* vlak weg, duidelijk, vgl. *Altgeh.* I, vs. 975.
202 *dit verwijt:* nl. dat wij God in eigenschappen deelen en Hem dus als iets samengestelds voorstellen.
204 *eene:* met klemtoon; *uit te spatten:* af te glijden.
208 *buiten 't perck van reden:* buiten ons geheele menschelijke bevattingsvermogen; wij zouden over God niet eens kunnen spreken.
209 *toe te treên:* in te gaan.
211 *Te grijpen dus beknopt:* zoo onderscheiden en overzichtelijk samen te vatten.
212 *form en stof en anders:* wezensform, materie en accidenten; *t'zamenhingen:* samenhangen.
214 *werckstuck:* zijn werk, zijn schepsel.
215 *En 't zienelyck heelal:* de heele zichtbare schepping, 3e nvl. behoorend bij *ingeplant; in zoo verscheide stucken:* met zooveel verscheidenheid.
216 Versta: om wat simplex is in God veelvuldig aan en door de schepselen kenbaar te maken.
213-17 Vgl. St. Thomas: *S. Theol.* I. Q. XIII, art. 4: ‘Intellectus noster cum cognoscat Deum ex creaturis, format ad intelligendum Deum conceptiones proportionatas perfectionibus procedentibus a Deo in creaturas. Quae quidem perfectiones in Deo praeexistunt unite et simpliciter; in creaturis vero recipiuntur divise et multipliciter’.

Gebruicktze als kenbaerhêen, geen mengsel in der daet,[218]
Noch veelheit. 't eenigh Een, eenvouwigh, zuiver, simpel,[219]
Wort nimmermeer gesplitst, noch weet van kreuck, en rimpel.[195-220220]
Het menschelijck geslacht, dat in den aenvang vroegh*
Zijne oogen op den aert van alle dingen sloegh,
Zagh eene ontelbaerheit van veel verscheidenheden
In 't wezen van natuur, van boven tot beneden,[224]
En stont, gelijck verbaest, voor zulck een groot gesticht.[225]
De wijzen zagen in verscheidenheên een licht,[226]
Dat hen op eenen wees en allereersten vader,[227]
Waeruit dees veelheit sproot; als uit eene eenige ader
Veel beecken; als een bosch van telgen uit een' stam.[229]
De waenwijs, toen bedrogh, en baet- en staetzucht quam
Ter weerelt, en het volck van simpelheit veraerde,[231]
Genaeckte niet den stam, die maght van telgen baerde,[232]
Noch oock de bronaêr, die zoo veele beecken teelt,
Maer nam het werckstuck aen voor de oirzaeck, en het beelt
Des heeren voor den heer, en eerde d'eigenschappen
Der stoffen zelfs, als Godt. langs deze wenteltrappen[234-36236]
Geraeckt d'ontelbaerheit der Goden vast in zwang,[237]
Gesteven door genot, schijnheiligheit, en dwang.
Men moet dan d'eigenschap der dingen onderscheiden
Van Godt, wiens ooghmerck was ons hooger op te leiden
Naer hem, wiens eigenschap van 't wezen niet verscheelt;[241]

*[Randschrift:] *De talrijckheit van veele wezens wijzen naer een eenvouwigh wezen*.

218 *kenbaerhêen:* middelen om Hem te kennen; *inderdaet:* in werkelijkheid, realiter of de facto, vgl. vs. 278.
219 *simpel:* simplex.
195-220 In de *S.c. Gent.*, welker eerste hoofdstukken Vondel tot hier toe vrij geregeld heeft gevolgd, behandelt St. Thomas de quaestie, hoe wij den ondeelbaren God vele eigenschappen toeschrijven, niet; in de *S. Theol.*, I, Q. XIII, art. 4 raakt hij dit vraagstuk aan, maar in de *Sentent.* I, Dist. II, Q. 1, art. 3 spreekt hij er over met zinsneden, die Vondel voor den geest moeten hebben gestaan: ‘Ista pluralitas rationum (*verscheidenheên van dingen*, vs. 200) contingit ex hoc quod res quae Deus est superat intellectum nostrum. Intellectus enim noster non potest una conceptione (*eene wijze en blick*, vs. 204) diversos modos perfectionis accipere .... unde cum Deus secundum unam et eandem rem sit omnibus modis perfectus, una conceptione non potest [homo] integre perfectionem ejus apprehendere .... et ideo oportet quod diversas conceptiones de eo habeat’.
220 *nimmermeer:* nooit; vgl. vs. 129-20 met *Onderw. der H. Dryeenheit*, vs. 227-28.
224 *'t wezen van natuur:* den aard der natuur, het wezen der dingen.
225 *gesticht:* maaksel, schepping.
226 *De wijzen:* de goede wijsgeeren tegenover den *waanwijs* van vs. 230.
227 *eenen:* met klemtoon.
229 *telgen:* takken.
231 *simpelheit:* eenvoud.
232 *Genaeckte niet:* naderde met zijn geest niet; ontdekte niet.
234-36 Hier wendt Vondel zich weer tot Spinoza.
236 *deze wenteltrappen:* met deze draaiende redeneering, met bijgedachte aan het *draeien* van *Besp.* I, 533.
237 *vast:* meer en meer.
241 In werkelijkheid zijn Gods wezen en zijn eigenschappen identiek.

Wiens simple eenvouwigheit gemengt wort, noch gedeelt.[221-42242]
Om d'eigenschappen dan des oppersten t'ontvouwen*
Ten minste zommigen, en hem hier door t'aenschouwen,
In zijn hoedanigheên, ontleenen wy geen licht
Uit openbaeringen, orakel, en gezicht,
Geschiedenisse, en spreuck van Godts gewijde bladen;
Maer zullen met natuure en reên ons eerst beraeden,[243-48]
Om voeghelijck het vlies te lichten van het oogh

*[Randschrift:] *Godts eigenschappen staen eerst te bewijzen buiten den bijbel, door het licht van natuure en reden*.

221-42 Zonder op bepaalde teksten te steunen geeft Vondel hier zelfstandig weer, wat hij over den oorsprong van den godsdienst en zijn afwijkingen in Lactantius' *De Ira Dei* en *Divinae Institutiones* alsook in Vossius' *De Theologia Gentili*, Lib. I, Cap. I en II gelezen had.
242 *simple eenvouwigheit:* volkomen ondeelbaarheid.
243-48 Vondel zal niet uit de Openbaring maar enkel uit de natuurlijke rede redeneeren.

Des schemerenden, die ten eerste niet zoo hoogh[250]
Kan opzien in dien glans, en vreest geloof te geven
De nimmer faelbre blaên, door 's hemels Geest beschreven,[252]
Die als met zijne hant de hant der schrijvren trock.[253]
Hy volge dan natuur en reden met zijn' stock.[254]
Wanneer de mist van 't glas der oogen is gestreecken,[255]
Zal 't licht opklaeren, daer hy eerst van zat versteecken.[256]
Wat Godt ge-eigent wiert met reden en bescheit[*]
Van wijzen, eeu op eeu, genegen en bereit
Te volgen 't rechte spoor van 't opperste behaegen,
Dat magh den titel van Godts eigenschap wel draegen.
Deze eigenschappen zijn de weerelt door bekent,
En lang, van hant tot hant, in 't reedlijck brein geprent,[262]
Oock zulx dat zy den naem van redelijck verliezen,[263]
Die voor 't gemeen besluit den dootschen onwegh kiezen,[264]
En volgen in woestijne, en wildernisse onnut[265]
Een Heidensch slagh, dat lang den mensch heeft uitgeschudt.[266]
Het algemeen besluit der wijzen melt de zotten,[267]
Die eigenzinnigh, hier en daer, te zamen rotten.[268]
Bewijs heeft uit by hen. geen een en twee telt dry.[269]
Zy lastren 't wackere oogh in hunne suffery.[270]
Aldus kan eigen waen verstant en zin verduisteren.
Een halssterck muilpaert wil naer toom noch sporen luisteren.[272]

[*][Randschrift:] *Alle wijzen schrijven Gode zijne eigenschappen toe*.

250 *Des schemerenden:* van hem, die als in schemering, dus onduidelijk en daarom gedeeltelijk verkeerd ziet; *ten eerste:* terstond; *zoo hoogh:* nl. in den glans der Openbaring.
252 *De nimmer faelbre blaên:* de onfeilbare bijbel.
253 God is de schrijver van de H. Boeken; de auteurs zijn alleen Gods werktuigen, zooals een hand een pen gebruikt, vgl. *Ps.* XLIV, 2.
254 Zooals een blinde door een stok wordt geleid.
255 *'t glas der oogen:* de bril; ook dit toespeling op Spinoza? Vgl. noot op *Besp.* I, 534.
256 *versteecken:* verstoken.
262 Ook Vossius legt den nadruk op het Godsbegrip in de overlevering der volkeren, vgl. *De Theol. Gent.* I, cap. I.
263 *Oock zulx:* zelfs zóodanig; *zij:* met klemtoon.
264 *'t gemeen besluit:* de algemeene opvatting, vgl. vs. 267; *den dootschen onweg:* den ten verderve voerenden dwaalweg.
265 *woestijne, en wildernissen:* met bijgedachte aan de doornestruiken, dus aan Spinoza? Vgl. noot op *Besp.* I, 1376; *onnut:* nutteloos, schadelijk.
266 *Een Heidensch slag:* de oude heidensche schoolleeraren, nl. de in *Besp.* I, 147-48 genoemden, waar volgens Vondel Spinoza feitelijk op terug gaat.
267 *Het algemeen besluit:* De algemeene opvatting, vgl. vs. 204; *melt:* onthult.
268 De Rijnsburger Collegianten?
269 *Geen een en twee telt dry:* twee plus één is niet langer drie; zij weerspreken het evidente; is het voorbeeld een ironische terugslag op Descartes' geometrische, door Spinoza gevolgde methode? Vgl. noot bij *Besp.* I, 533.
270 Versta: terwijl zij zelf suffen, half slapen in de schemering (vgl. vs. 250) beschuldigen zij het oog van den niet-slaper dat 't verkeerd ziet.
272 *halssterck:* halsstarrig, koppig.

d'Eenvouwigheit van Godt gemoetme, en zweeft vooruit,[*273]
Een eigenschap, die stip en louter buiten sluit[274]
De t'zamensmilting van al 't onderling verbonden;[275]
Een t'zamensmilting noit in Godts natuur gevonden.

[*][Randschrift:] *Godts wezen is eenvouwigh, en ongemengt*.

273 *gemoetme:* ontmoet mij, komt mij te gemoet; *en zweeft vooruit:* nl. voor alle andere eigenschappen.
274 *stip en louter:* letterlijk en volstrekt.
275 *t'zamensmilting:* vereeniging, compositio; Petavius wijst er t.a.p. op, dat simplicitas het tegendeel van compositio is. St. Thomas bewijst in de *S.c. Gent.* I, cap. XVIII 'Quod in Deo nulla sit compositio', waar Vondel van vs. 311 af weer bij aanknoopt.

In alle schepslen zijn veel dingen onderscheên,
Oock in der daet; maer in der dingen schepper een[277-78]
En 't zelve. vraeghtge hoe Godts eigenschappen scheelen,[279]
Indienze eenvormigh zijn, en d'eenheit hangt in veelen?[280]
Zy zijn alleen in 't brein verscheiden opgevat,[281]
Naer menschelijck begrijp, en reden, buiten dat[282]
Vermelt haer onderscheit geen daetlijckheit van binnen.[283]
De t'zamensmilting hangt in ons verstant, en zinnen:
In Godt is louterheit. wie reuckloos anders sluit,[279-85285]
Voorziet niet wat gedroght uit dezen nevel spruit.[286]
Volkomenheit veraert terstont in 't onvolkomen,
Indien de louterheit Godts wezen wort benomen:[273-88287-88]
Want spreeckt men eigentlijck, de Godtheit blijft altoos[289]
Een louterheit, een geest, lichaeme- en stoffeloos,
Geensins aen eengegroeit, onmaghtigh iet te lijden,[291]
Volkomen, ongedeelt, geheel aen alle zijden,
Geensins deelachtigh, noch bestaende uit onderscheit[293]
Van toeval, form, en stoffe, en zellefstandigheit,[294]
Noch eenige oirzaeck, 't zy uitwendigh, of inwendigh.[295]
Dus staet d'eenvouwigheit in louterheit bestendigh.[296]
Maer 't lustme dieper in Godts heilighdom te gaen,
Ten dienst van elck wien 't lust dees godtsspraeck te verstaen.[298]
Wie zou niet wenschen met de Godtheit te verkeeren,
Om in ootmoedigheit en stilheit aen te leeren,
Tot dat, van 't sterflijck pack ontslagen, dees gordijn[301]

277-78 Al het geschapene bestaat uit vele componenten, die niet alleen door ons verstand maar ook *in der daet* (realiter) van elkander onderscheiden zijn; in God echter is alles één.
279 *scheelen:* van elkaar verschillen.
280 *eenvormigh:* identiek.
281 *verscheiden:* als onderscheiden.
282 *buiten dat:* maar buiten ons verstand, dus in God zelf.
283 Versta: beantwoordt aan die onderscheiding geen bij God interne realiteit.
279-85 Vondel komt hier terug op de terloops al aangeraakte vraag (vgl. 195-198), hoe wij eigenschappen in God kunnen onderscheiden, wanneer Hij volstrekt één en ondeelbaar is. Het antwoord uit St. Thomas luidt, dat die onderscheiding niet in God, maar in het brein van den redeneerenden mensch (intellectus ratiocinantis) zit, hoewel, voegen de latere theologen erbij, cum fundamento in re; Vondel komt er op terug in vs. 603-608 en 637-40.
285 *louterheit:* onvermengdheid; *reuckloos:* roekeloos, onnadenkend; *sluit:* redeneert.
286 *wat gedroght:* wat onmogelijkheden.
273-88 De eerste eigenschap, die Vondel God toeschrijft, is de simplicitas (*eenvouwigheit*), die ook bij Petavius in zijn behandeling van Gods eigenschappen het eerst komt (*De Deo Dcique Proprietatibus* (Opus, I, bl. 172).
287-88 Gods hoogste volmaaktheid wordt terstond onvolmaakt, indien wij zijn *louterheit*, ondeelbaarheid, eenvouwigheit prijs geven.
289 *eigentlyck:* in eigenlijken, strikten zin.
291 *lijden:* ondergaan, vgl. vs. 753.
293 *deelachtigh:* iets van een ander verkrijgend.
294 accidens, forma, materia, substantia.
295 Aanvullend moeten wij verstaan, dat God ook niet bestaat door een uit- of inwendige oorzaak; God is nl. niet causa sui.
296 Omschrijving van de pura simplicitas, vgl. *Onderw. der H. Dryeenh.* vs. 227.
298 *dees godtsspraeck:* deze theologische bespiegeling, deze theologie.
301 *van 't sterflyck pack ontslagen:* hoort bij *ons* van vs. 302; *dees gordijn:* de belemmering van het aardsche; S. Paulus gebruikt in *Hebr.* XI, 16 velamen.

Geschoven werde, en Godt ons levendigh verschijn'?[289-302299-302]
Die d'eerste wercker is der stoffe kost niet wezen[303]

289-302 Dit gedeelte is zoowel samenvatting van het tot dusver betoogde als inleiding op de beschouwing van Gods verdere eigenschappen.
299-302 Vrome verzuchting van inkeer.
303 Van hier af sluit Vondel zich weer trouw by St. Thomas' *S.c. Gent.* aan; *wercker:* bewerker, schepper; *kost niet wezen:* kon of kan niet anders zijn.

Dan stoffeloos, naerdien zelfs d'eerste stoffen rezen
Uit zijne alwerckzaemheit: hierom is Godt geen stof.[305]
De stof, indienze wercke en voortbreng' fijn en grof,
Verandert, en veraert: maer Godt blijft onbewogen,[307]
En wil veraerden noch verandering gedoogen,[308]
In zijn natuur; zoo kan de Godtheit stofwijs niet[309]
De steun en oirzaeck of beginsel zijn van iet.[304-10310]
Wil Godts eenvouwigheit geen lijbre maght gehengen[311]
In zich, zoo kan geen maght zijn louterheit vermengen.[312]
Waer mengsel is, daer zijn verscheide dingen een,[313]
Verknocht door eenen bant te zamen in 't gemeen,[314]
En dees verknochtheit eischt een oirzaeck tot verbinden;
Zoo most men buiten Godt een' t'zamenhechter vinden,[316]
Die voor dit mengsel leefde, en 't mengsel t'zamen lijmt:[317]
Maer deze haegemunt klinckt valsch, en ongerijmt.[318]
De stoffescheider kan gemengde stoffen scheiden,[319]
Dies eischt de mengelklomp een' scheitsman tusschen beiden,[320]
En d'algemeene bant, die 't mengsel t'zamenhielt,
Gebroken, als een snoer, zoo leght de klomp vernielt.[322]
Gezonde reden kan van Godt dit geensins dencken:
Want zijne louterheit zich nergens door laet krencken.[311-24]
In alle mengselen bestaet hun deught in 't deel[325]
Zoo groot noch edel niet, als t'zamen in 't geheel;
Ick spreeck van deught en waerde in dit geheel begreepen:
Want een gedeelde waerde is slechter, meer beneepen[328]
In 't deel dan in 't geheel. bestaet Godts waerde dan

305 *Godt geen stof*, vgl. 87.
307 *onbewogen:* onveranderd en onveranderbaar.
308 *wil:* kan.
309 *stofwijs:* materialiter.
304-10 'Materia non fit causa alicujus in actu nisi secundum quod alteratur et mutatur. Si igitur Deus est immobilis, nullo modo potest esse rerum causa per modum materiae', c.c. cap. XVII: 'Quod Deus non est materia', Item 2°; *d'eerste stoffen:* de materia prima.
310 *steun:* subjectum, vgl. *steunzel* van vs. 175.
311 *Wil:* kan; *lijbre maght:* potentia passiva, door St. Thomas in cap. XVI van God ontkend.
312 Als God geen potentia passiva heeft, kan niets aan zijn esse purum worden toegevoegd.
313 *mengsel:* samenstelling; *een:* tot één gemaakt.
314 *verknocht:* verbonden; *te zamen in 't gemeen:* tautologie.
316 *een t'zamenhechter:* componens.
317 *voor:* met klemtoon.
318 Versta: deze redeneering gaat niet op; *haegemunt:* valsche munt, Kiliaen: numisma reprobatum.
319 *stoffescheider:* chemicus.
320 *mengelklomp:* corpus mixtum.
scheitsman: scheider, stoffescheider.
322 *gebroken:* vul aan: zijnde; *legh:* ligt.
311-24 'Omnis compositio indiget aliquo componente; si enim compositio est, ex pluribus est. Quae autem secundum se sunt plura, in unum non conveniunt, nisi ab aliquo componente uniantur. Si gitur compositus esset Deus haberet componentem; non enim se ipsum componere posset, quia nihil est causa sui ipsius', o.c. cap. XVIII: 'Quod in Deo nulla sit compositio'; Amplius.
325 *deught:* waarde.
328 *meer beneepen:* geringer.

330 By 't mengsel van 't geheel, zoo moet de Godtheit van[330]

330 *By:* door.

Een ieder deel en lidt haer deught en waerde ontleenen:
Dat 's onvolkomenheit, die noit heeft doof gescheenen[332]
Godts louterheit, en glans, die geen vermengen lijdt,
En rijck in 't eenigh is. geen aenstoot, hoe men wrijt,[334]
Kan Godts eenvouwigheit van haeren glans versteecken.[335]
Een diamant alleen kan diamantsteen breecken.[325-36336]
't Getal van een gaet voor 't meervouwigh. in het veel[337]
Heeft menigh enckel een alleen zijn eenigh deel:[338]
Wie durf dan Godt, die 't eerst van al is, laeger zetten,[339]
En 't ongemengelt een met mengeltal besmetten![337-40340]
Godt leent van buiten geen nootwendigheit, maer geeft
Nootwendigheit aen al wat op zijn wezen zweeft.[341-42]
Dus blijft geheel en al hier 't mengsel uitgesloten,[343]
Het welck bestaet uit veele, in eenen klomp gegoten.[344]
Eenvouwigheit verworpt de veelheit, en houdt stant[345]
Als veelheit innestort, door 't springen van den bant.[341-46346]
Volkomenheit bezit in Godt de hooghste trappen,[*]
En straelt, gelijck een zon, uit al Godts eigenschappen,
Met zulck een' vollen glans, dat gy niet noemen kunt
Een eigenschap, waerin haer licht niet uit en munt.[350]

[*][Randschrift:] *Godt is volkomen*.

332 *doof gescheenen:* verdoofd.
334 *'t eenigh:* de onvermengdheid.
aenstoot: aanval; *wrijt:* tegenspreekt.
335 *versteecken:* berooven.
325-36 'In omni composito bonum non est hujus vel illius partis, sed totius; et dico [*Ick spreeck*, vs. 327] bonum secundum illam bonitatem, quae est propria totius et perfectio ejus. Nam partes sunt imperfectae respectu totius .... Si ergo Deus est compositus perfectio et bonitas ejus proprie invenitur in toto, non autem in aliqua ejus partium. Et sic non erit in eo pure id bonum quod est proprium ei; non est ergo ipse primum et summum bonum' o.c. cap. XVIII, Praeterea.
336 De beeldspraak van dezen fraaien regel is wat vreemd om uit te drukken, dat Gods ondeelbaarheid alle minderwaardigheid uitsluit.
337 *'t meervouwigh:* het meervoudige; *het veel:* de veelheid.
338 Versta: bekleeden vele eenheden hun plaats.
339 *die 't eerst van al is:* die aan alle deelen voorafgaat.
337-40 'Ante multitudinem oportet invenire unitatem. In omni autem composito est multitudo. Igitur oportet id quod est ante omnia, sc. Deum, omni compositione carere', o.c. cap. XVIII, Item.
340 *'t ongemengelt een:* de onsamengestelde eenheid.
341-42 Versta: God, die zijn noodzakelijk bestaan uit zich zelf heeft, geeft tegelijk de noodzakelijkheid aan zijn eigenschappen, m.a.w. aangenomen dat God bestaat, moet Hij ook de eigenschappen van goedheid, wijsheid enz. bezitten. Thomas' violentum schijnt Vondel als *noodwendig* te hebben verstaan.
343 *'t mengsel:* de samenstelling.
344 *veele:* veel deelen.
345 *Eenvouwigheit verworpt de veelheit:* simplicitas en multitudo sluiten elkaar uit; *houdt stant:* blijft bestaan.
341-46 Op St. Thomas' hfst. over de afwezigheid van samenstelling in God, dat Vondel vrij getrouw weergaf. volgt er een over de afwezigheid van het gewelddadige (violentum) in God (cap. XIX). Vondel behandelt dit niet, maar het schijnt, dat hij deze niet bijzonder duidelijk vss. schreef onder den invloed van Thomas' woorden: 'Omne id in quo aliquid violentum invenitur, aliquid sibi additum habet ... nullus autem simplex habet in se aliquid additum, ex hoc enim compositio relinqueretur'.
346 Terwijl veelheid ontbonden wordt zoodra het bindmiddel wordt weggenomen.
350 *uit en munt:* oude ontkenningsvorm.

Zoo deze in Godt bezweem, de Godtheit most bezwijmen.[351]
Och, ofze mijnen geest met haeren gloet in 't rijmen
Ontstack, hoe zou men Godt zien gloeien in mijn dicht,
Dat nu niet steigren kan in 't ongenaeckbre licht
Van Godts volkomenheit, waer van in 't aerdtsche leven
Den schepselen alleen een voncksken is gegeven![356]
Verbeelt u eens, wat is gezicht, en scherp gehoor,[357]

351 *deze:* de volkomenheid. Wie Gods volkomenheid loochent, loochent God zelf.
356 *een voncksken:* in *Uitv. v.M.v.d. Vondel:* een sprengkel, vs. 14.
357 *Verbeelt u eens:* vgl. vs. 665.

In oogh en oor? en Godt is enckel oogh en oor.[358]
Wat hoort, wat ziet hy niet, die zich laet zien noch hooren,
Dan in een' schijn en klanck, uit dien volbouden toren,[360]
Wiens spits het al deurboort, en altijt hooger rijst,
Daer lucht noch geest een pen kan draegen, die niet yst,[362]
En naeu in 't stijgen heeft den laeghsten trans getroffen,
Of zy komt al verbaest van boven nederploffen,
En roept: sluit d'oogen toe, en staeck uw onderwint:[363-65365]
In Godts volkomenheit zijn alle starren blint.[366]
Begrijp beknopt al wat gy buiten Godt moet loven,[367]
De Godtheit gaetze in haer volkomenheên te boven.
Zy steunt niet buiten zich, maer blijft onwrickbaer staen[369]
In haer eenvouwigheit. geschape wezens slaen
Alleen het oogh op haer volkomenheên te zamen,[371]
En hun bepaeltheit zwicht, en moet zich billijck schaemen[372]
Voor 't onbepaelde goet, dat alle goet bepaelt,[373]
En medeelt van zijn deught, die entloos nederstraelt,[374]
En neêrvloeit in 't heelal. de Godtheit, uit de toppen[375]
Van haer volkomenheit, stort neder, als by droppen,[376]
De gaven van dit goet, naer dat het haer behaeght,
Daer elck den titel van volkomenheit af draeght
Naer d'uitgift, afgestort van 's hemels tinne en daecken,[378-79]
By geen volkomenheên van laeger te genaecken:[380]
Want wie 't oneffen der volkomenheên gelijckt
By een, bevint hoe hier het minder 't meerder wijckt;[381-82]
En als men 't meeste goet bejegent, in dees schimmen,[383]
[Want dit heelal is nacht by Godt] dan baet geen klimmen[384]

358 *Godt is enckel oogh en oor:* Petavius (ed. Barri-Ducis, 1864, I, bl. 96) haalt Plinius' uitspraak aan, dat God is ‘totus visus, totus auditus’.
360 *in een schijn en klanck:* Op aarde zien wij God alleen in den weerschijn van zijn schepselen en hooren wij Hem in de klanken der natuur; wellicht met zinspeling op I *Cor.* XIII, 12; *dien volbouden toren:* Gods volkomenheid.
362 *pen:* vleugel; *yst:* terugdeinst.
363-65 Zelfs hij, die nauwelijks den laagsten trans van den toren van Gods volkomenheid heeft bereikt, wordt al verblind.
365 *onderwint:* onderwinden, poging.
366 *zijn alle starren blint:* verbleekt het schitterendste.
367 *Begrijp beknopt:* vat in éen bundel samen.
369 *zy steunt niet buiten zich:* zij heeft geen steun buiten zichzelf, vgl. *Lucifer*, vs. 285-86.
371 *haer:* nl. van de Godheid.
372 *bepaeltheit:* beperktheid.
373 *bepaelt:* zijn grenzen geeft.
374 *deught:* kracht, vermogen.
375 *de toppen:* het beeld van den toren (vs. 360) wordt vastgebonden.
376 *stort neder:* dit w.w. is hier transitief.
378-79 De geschapen dingen heeten meer of minder volkomen naar de mate God hun van zijn volkomenheid meedeelt; *uitgift:* mededeeling.
380 De volkomenheid van God zelf (*'s hemels tinne en daecken*) kan door geen aardsche volkomenheden bereikt worden.
381-82 Versta: Wie de verschillende graden van volkomenheid met elkaar vergelijkt.
383 *'t meeste goet:* zelfs het hoogste aardsche goed; *in dees schimmen:* in onze wereld van duisternis en afschaduwing.
384 *dan baet* enz.: we zullen er nooit Gods hoogte door bereiken.

Naer hooger, en men blijft voor 't allerhooghste staen,[385]
't Welck volstaet, en hier hangt niet onvolkomens aen.[386]
Wat deught den schepselen, Godts werck, wiert ingeschapen,[387]

385 *'t allerhooghste:* de toren van vs. 360.
386 *volstaet:* lees: vòlstaat; scheepsterm voor bol zeil, zonder rimpel, dus volkomen.
387 *deught:* macht of vermogen.

Die was in d'oirzaeck eerst, als 't koningklijcke wapen
In 't gouden zegel,/ eer het stont in wasch geprent.
Dus blijckt, in 't endigh en 't volkomen, zonder endt,
Eene evenaerdigheit in deughden: want zy zweemen[391]
Naer Godts volkomenheên, daer zy haer kracht uit neemen;
Hoewelze oneindelijck in d'oirzaeck munten uit,[390-93393]
Doch eindigh in het werck, dat uit zijne oirzaeck spruit.[394]
In 't noodige bestaen van Godts volkomen wezen,[395]
't Welck niet kan niet bestaen, wort zulcks ons aengeprezen[396]
't Volkomen wezen van deze onuitputbre bron,
Dat zoo dit wezen niet in wezen wezen kon,[398]
Het waer de bronaêr niet noch oirsprong van de stroomen,
Die zulck een' Oceaen uitlevren. dit volkomen[400]
Stuit nergens op een strant, wort nimmermeer gepeilt
Van dieploot, noch vernuft, dat op dien afgront zeilt.
In dees volkomenheit is zadtheit, en genoegen.[403]
Hier mangelt niet: hier is niet anders by te voegen:[404]
Gelijck een schael, vol wijns geschoncken aen den rant,
Geen druppel meer verzwelght: gelijck de zon, van brant
En levend licht en gloet doorstraelt, doorgloeit ten vollen,
Geen' gloet in haeren kloot, terwijlwe hem zien rollen,[408]
Rontom de weereltkloot om hoogh, meer zwelgen kan:
Gelijck de lucht volpropt, niets ydel laet noch wan.[410]
Maer laet ootmoedigheit de stoute tong betoomen:
Haer onvolkomenheit ontluistert Godts volkomen,[412]
En stamelt woort op woort. de schildergeest verdwaelt,[413]
Die met zijn doove verf het vier van Troje maelt,
Of 't gloeien van de zon, gelijckze straelt in 't leven.

391 *evenaerdigheit:* analogie, d.w.z. gelijkenis met inachtneming van de verhoudingen; St. Thomas zegt in *S. Theol.*, I, Q. XIII, a. 5: 'Dicendum est quod nomina dicuntur de Deo et de creaturis secundum analogiam, id est proportionem'; *deughden:* krachten; *zweemen:* gelijken van verre.

390-93 Doordat al het goede in het schepsel deelgenootschap is van Gods volmaaktheid, moet er een zekere gelijkenis zijn tusschen het schepsel (*'t endigh*) en God (*'t volkomen, zonder endt*).

393 Ook hier heeft Vondel blijkbaar 't oog op St. Thomas: 'Omnem perfectionem creaturae est in Dea invenire, sed per alium modum eminentiorem', *S.c. Gent.* I, cap. XXX; *oneindelijck:* oneindig.

394 *eindigh:* beperkt.

395 *noodige:* noodzakelijke.

396 Gods wezen is noodzakelijk, omdat het niet kan niet-bestaan; *zulcks:* zóodanig.

398 Zoo de goddelijke essentia het zijn niet bezat; Vondels spel met driemaal hetzelfde woord in één regel. Vgl. *Besp.* II, 1249.

400 *zulck een' Oceaen:* Petavius (o.c. I, bl. 107) haalt de uitdrukking van St. Gregorius Naz. over God aan: 'immensum quoddam essentiae pelagus' vgl. vs. 567, 688; *Dit volkomen:* dit volkomene, God.

403 *zadtheit, en genoegen:* volledige voldaanheid.

404 *mangelt niet:* ontbreekt niets.

408 *kloot:* bolvormig lichaam.

410 *ydel-wan:* luchtledig.

412 Vgl. *ontheiliging, en schennis, Lucifer*, vs. 319.

413 *stamelt:* vgl. vs. 45; *de schildergeest:* het schildergenie, de grootste schilder, vgl. vs. 1191.

Waerom? geen doove stof is zulck een kracht gegeven.[*347-416414-16]
Godts enckele eenigheit in wezen vloeit en drijft

[*][Randschrift:] *Godt, is een enckel, en alleen:*

347-416 St. Thomas' hfdst.: ‘Quod Deus est universaliter perfectus’ (*S.c. Gent.* I, cap. XXVIII) volgt Vondel bij zijn betoog over Gods volkomenheid alleen naar den titel.
414-16 *doove:* doode, doffe.

Uit zijne eenvouwigheit, die buiten mengsel blijft,
En geensins t'zamenhangt uit ondereengegoten
Verscheidenheên; gelijck al wat uit stof gesproten,
Door eenen bant verknocht, uit form en stof bestaet,[421]
En weêr aen deelen spat, in 't breecken van den draet.[422]
In d'eenigheit wort Godts volkomenheit gevonden,[423]
Die geenen bant behoeft, en al wat hangt verbonden[424]
In adel overtreft, en roept: ick ben 't alleen,[425]
Die uit my zelve ontsta, het eenigh louter een,
Waeruit d'ontelbaerheit van zoo verscheide dingen,
Als beecken uit haer bron, eene enckelheit ontfingen,
En daerze in eindigen. Godts enckelheit stelt maet[427-29]
Aen elcks hoedanigheit, hoegrootheit, aert, en staet.
Oock blijcktze in ieder werck, het welck in alle deelen[431]
Zijne oirzaeck dancken moet: en naerdemael de veelen
Of veelheit in getal, en eene eenzelfheit vast,[433]
Als eigenschappen, staen de wezens toegepast,[434]
En deze eenzellefheit en veelheit, als de straelen
Van water, uit haer bron, het enckle wezen, daelen,[436]
Zoo blijft deze eenigheit een eigenschap, geplant[437]
In 't wezen, op zich zelf, in eenen vasten stant.[429-38432-38438]
Kan geen volkomenheit den oppersten gebreecken,[439]
Zoo kan geen menighte van Goden hem versteecken
Van d'enckele eenigheit; 't en waer men tegens reên[441]
Optellen wilde meer volkomenheên dan een:[442]

421 *form en stof:* forma substantialis en materia, vgl. noot op *Besp.* I, 313.
422 *in 't breecken van den draet:* bij de ontbinding van het ding.
423 *eenigheit:* hetzelfde als *enckelheit*, vs. 429; in de Kantt.: *God is een, enckel en alleen*.
424 *al wat hangt verbonden:* al het samengestelde.
425 *adel:* innerlijke waarde.
427-29 Waaruit de afzonderlijke dingen voortkomen (*een enckelheit ontfingen*) en waar ze naar teruggaan; vgl. *Besp.* I, 923-25.
431 *in alle deelen:* voor alle deelen.
433 *vast:* geregeld.
434 *de wezens:* de dingen, 3de nvl.
436 *het enckle wezen:* het eenige Wezen, God; *enckle:* met klemtoon.
437 *deze eenigheit:* Gods eenheid; klemtoon op *eenigheit:*
429-38 Het is mogelijk, maar niet heel duidelijk, dat Vondel deze redeneering: de verscheidenheid der dingen eischt een éenheid in God, geput heeft uit dit argument van St. Thomas: ‘In unoquoque genere videmus multitudinem ab unitate procedere; et ideo in quolibet genere invenitur unum primum, quod est mensura [*maet*, vs. 429] omnium, quae in illo genere inveniuntur. Quorumcumque igitur invenitur in aliquo genere convenientia [d.w.z. de eigenschappen en bijkomstigheden, die een ding vraagt, vgl. vs. 430], oportet quod ab aliquo uno dependeat.’ *S.c. Gent.* I, cap. XLII, Amplius. Vondel vertaalt dezen passus nogmaals in vss. 477-88.
432-38 *en naerdemael* enz.: Versta: daar zoowel de veelheid (of verscheidenheid) als de eigenheid (*eenzelfheit*) der dingen uit God komen, moet Gods eenheid er de oorzaak van zijn.
438 *In 't wezen, op zichzelf:* in het wezen, dat op zichzelf bestaat, God; *in eenen vasten stant:* onwankelbaar, onloochenbaar.
439 *den oppersten:* God; *gebreecken:* ontbreken.
441 *d'enckle eenigheit:* vgl. vs. 417; *'t en waer:* tenzij.
442 *volkomenheên:* volkomenen.

Maer dit beschaemt zich zelf, naerdien de troongenooten[443]
Door onvolkomenheên, uit hunnen troon gestooten,
Ter aerde storten, in den twist om 't onderscheit.[445]
Het hemelsch hof gedooght in d'oppermajesteit
Geen mangel, nochte smet; dies onderscheit de sprengkel[439-47]
Der onvolkomenheit Godts eenigh een en enckel
Van d'opgetelde Goôn en Godtheên, lang alom
De weerelt door gezaeit, by 't blinde afgodendom:[450]
Hoewelze noch doorgaens in top een Godtheit zetten,
Van zoo veel minderen gehoorzaemt in haer wetten.[451-52]
Waer d'allerhooghste maght in veelen zit gedeelt,
Is geene monarchy; want geen regeerder scheelt[454]
Van anderen, naerdien zy evenmoedigh draven,[455]
En een' gemeenen last gelijckerhant hanthaven:[456]
Dus blijckt in dit gebiet een medeelachtigheit[457]
Van maght, en van gezagh, en glans, en majesteit;
Want ieder draeght zijn deel: zal nu de staetbant klemmen,[459]
Die dees gedeeltheit bint, zoo gelt'er overstemmen,[460]
En elck byzonder zwicht voor 't algemeen gebiet:[461]
Dat voeght den aertsmonarch des hemels zeker niet;
Dies zit eene enkle maght in top van 't rijck der rijcken,
En 't laeger moet de vlagh voor 't enckel eenigh strijcken.[453-64]

443 *beschaemt zich zelf:* spreekt zich zelf tegen; *de troongenooten:* medeheerschers, de mede-goden; in *Onderw. der H. Dryeenh.* vs. 275 spreekt Vondel van *stoelgenooten*.

445 Versta: te midden van ons dispuut over 't onderscheid dier meerdere goden, zouden ze door de onvolmaaktheid of onmogelijkheid van allemaal even volmaakt te zijn, al vervallen.

439-47 Het argument voor Gods eenheid uit zijn hoogste volkomenheid heeft Vondel blijkbaar uit deze woorden van St. Thomas: ‘Ostensum est Deum omnino perfectum esse, cui nulla perfectio deest. Si igitur sunt plures dii, oportet esse plura hujusmodi perfecta. Hoc autem est impossibile; nam si nulli eorum deest aliqua perfectio, neque aliqua imperfectio ei admiscetur, non erit in quo ab invicem distinguantur. Impossibile est igitur plures Deos ponere’, *S.c. Gent.* I, cap. XLII, Praeterea.

447 *mangel:* gebrek; *sprengkel:* spot, smet; elders prevaleert de beteekenis spat of vonk, vgl. noot op vs. 356 en zie *Onderw. der H. Dryeenh.*, vs. 224.

450 *by:* door.

451-52 Zoowel Petavius (o.c. I, bl. 74) als Vossius (*De Theol. Gent.* I, bl. 5) halen den tekst van Lactantius aan, dat de heidenen bij hun gebed niet een menigte goden maar slechts éen God aanroepen, *Div. Inst.* II, cap. I (Migne, P.L., VI, 255) en St. Thomas spreekt aan 't slot van cap. XLII over de heidenen ‘multitudiaem deorum confitentes quamvis plures eorum unum deum summum esse dicerent, praecipue ratione gubernationis’.

454 *scheelt:* verschilt, nl. in macht.

455 *naerdien zy evenmoedigh draven:* in hun recht van spreken loopen ze parallel; Vondels woordkeus schijnt door de gedachte aan twee paarden in éen gareel bepaald te zijn.

456 Versta: en den gemeenschappelijken last van besturen in gelijke mate dragen.

457 *in dit gebied:* in deze heerschappij, bij dezen regeervorm; Thomas spreekt van monarchia sive regnum.

459 *zal nu de staetbant klemmen:* als nu het aldus gevormde bestuur gezag wil hebben.

460 *dees gedeeltheit:* die verdeeling van macht; *zoo gelt' er overstemmen:* lees: *overstèmmen* en versta: dan moet er één den doorslag geven.

461 Versta: en ieder afzonderlijk (van die vele goden) moet voor de algemeene regeeringsopvatting wijken.

453-64 Het is mogelijk, maar alweer niet duidelijk, dat Vondels redeneering uit de noodzakelijkheid der *monarchy* op Thomas' argument in altijd nog 't zelfde cap. XLII van *S.c. Gent.* I teruggaat,

Dit blijckt ons in natuure, in burgerlijck gezagh,
En kunst. een zon verlicht al 't aertrijck met den dagh.[466]
Een ziel alleen regeert in 't lichaem al de leden,

waar ook over de monarchia gesproken wordt: ‘Ac per hoc evidenti signo apparet, ei cui convenit principatus unitatem deberi’.

466 *Een:* in dit en de volgende vss. heeft *een* den klemtoon.

Een veltheer 't gansche heir, een vorst zoo veele steden,
Een eenigh roer de hulck, in 't grondelooze nat.[465-69]
Een uurwerckveder drijft zoo menigh ysren radt:
Op dat ick oversla den koning van de byen,[471]
Die onder 't eenigh hooft te velde gaen, en stryen.
Zoo staet, natuur en kunst ons tot dees waerheit leidt,
Wie lochent dan met recht Godts enckele eenigheit,
Die staeten wetten stelt, de vorsten kan regeeren,
Natuur in wezen houdt, de kunsten doet vermeeren?
Wat overeenkomst van een veelheit spruit uit een,
Die moet nootzaeckelijck bestaen by een alleen:[477-78]
Nu zienwe in elck geslacht een eenigh, 't welck de veelen[479]
Een maet verstreckt; aldus ontfangen zy en deelen
't Meervouwigh uit het een: maer d'overeenkomst van[481]
't Meervouwigh steunt alleen op 't wezen: hierom kan[481-82]
Geen veelheit, maer het een, voor andren uitgelezen,
Alleen 't beginsel van alle andre dingen wezen.[482-84]
Het eigen wezen van al wat gevonden wort[485]
Is een alleen; maer Godt, in veelen uitgestort,
Alleen zijn wezen is, en anders niet. waer blijven[487]
De droomers nu, die meer dan eene Godtheit drijven?[477-88488]
Daer menige ordens zijn, in hoogheit ongelijck,

465-69 Deze voorbeelden geeft Lactantius in *De Ira Dei:* cap. XI (Migne, P.L., VII, kol. 110) aldus: ‘Non possunt in hoc mundo multi esse rectores, nec in una domo multi domini, nec in navi una multi gubernatores, nec in armento aut grege duces multi, nec in uno examine multi reges. Sed nec in caelo quidem multi soles esse potuerunt, sicut nec animae plures in uno corpore’.

471 *Op dat ick oversla:* om niet te spreken van. Deze twee voorbeelden van het uurwerk en de bijen heeft Vondel blijkbaar zelf bedacht; *den koning van de byen:* Tegenwoordig spreken wij van de koningin, maar Vondel houdt zich hier, evenals in zijn vertaalde Landgedichten (IV), aan Virgilius die van rex spreekt.

477-78 Versta: Dat waar veel dingen in overeenkomen, spruit uit éen beginsel en die overeenkomst moet noodzakelijk door een eenheid veroorzaakt worden.

479 Nu zien we hoe in elk genus (*geslacht*) de veelheid teruggaat tot een eenheid, die de maat der afzonderlijke velen bepaalt.

481 *'t meervouwigh:* de veelheid, multitudo.

481-82 *maer d'overeenkomst* enz.: maar dat waarin alle dingen overeenkomen is het zijn (*het wezen*).

482-84 *hierom kan* enz.: Daarom kan alleen het éene zijn (*het een*) het beginsel van alle dingen wezen.

485 *Het eigen wezen:* het eigenlijke zijn.

487 *Alleen zijn wezen is:* God is zijn eigen zijn, Gods essentie is zijn existentie, vgl. vs. 184, 190; St. Thomas zegt onmiddellijk vóor het geciteerde: ‘Divina natura est potissime habens esse, est igitur in ea maxima unitas’.

477-88 Deze niet heel duidelijke verzen, die Gods eenheid willen bewijzen uit de veelheid der dingen, geven voor de tweede maal (vgl. vss. 429-38) Vondels begrip weer van deze woorden uit de *S.c. Gent:* ‘In unoquoque genere videmus (*nu zien we in elck geslacht*) multitudinem ab unitate procedere; et ideo, in quolibet genere invenitur unum primum (*een eenigh*), quod est mensura omnium (*'t welck de veelen Een maet verstreckt*), quae in illo genere inveniuntur. Quorumcumque igitur invenitur in aliquo uno genere convenientia (*overeenkomst*, vs. 477, 481) oportet quod ab aliquo uno dependeat. Sed omnia in esse conveniunt. Oportet igitur esse unum tantum, quod sit rerum omnium principium; quod est Deus’ (I, Cap. XLII, Amplius).

488 *drijven:* doordrijven.

Zal 't noodigh zijn dat d'een voor d'andere orden wijck'[489-90]
In waerde, en in gezagh; of staenze t'zamen effen,[491]

489-90 *ordens - orden:* rangen rang.
491 *effen:* gelijk.

Zoo deelenze in haer' staet; zoo magh zich geen verheffen;[492]
Want elck ontleent en treckt uit 's anders haere maght:[493]
Zoo heeft dan elck gebreck van heerlijckheit, en kracht,[494]
En geen van allen is voltrocken, en volkomen.[495]
Dit kan men niet van Godt gevoelen, zonder schroomen,
Die door volkomenheit de kroon der kroonen spant,[497]
Daer 't enckel een in blinckt, de schoonste diamant.[498]
Indien de Godtheit quaem t'aenschouwen haers gelijcken,
Zy most haer veêr en kroon voor eenen Fenix strijcken,[500]
Die zijn geheilight hooft verheft in onzen dagh,[501]
En bromt, naerdien hy noit zijn wedergade zagh;[502]
Terwijl met zonnegout en purper, om zijn vlogels,[503]
Besprengkelt, en gevolght van eenen stoet, geen vogels
Hem onder d'oogen zien dan met eerbiedigheit,
Daer zulck een regenboogh den eenigen geleit[506]
Naer d'oude Zonnestadt, gewoon de fenixveêren[507]
Met tempel en altaer en wieroockvaten t'eeren,
In stede van den Godt, die enckel blijft en een,
En alle schoonheit schiep, daer oit de zon op scheen.[489-510499-510]
Men vraege Trismegist, in wijsheit hoogh te zetten,[511]

492 *zoo deelen ze in haer' staet* enz.: zoo moeten ze hun macht gelijk verdeelen en kan de een zich niet boven den ander verheffen.
493 Versta: want door de onderlinge verdeeling hangen zij van elkaar af.
494 En zoo komt ieder in heerschappij te kort, daar de een geen macht over den ander heeft; *heerlijckheit:* in de oude beteekenis van heerenrecht; Kiliaen geeft: dominium, potestas, jurisdictio enz.
495 *voltrocken, en volkomen:* volledig.
497 *volkomenheit:* volmaaktheid.
498 *'t enckel een:* de loutere eenheid.
500 Dan zou ze minder zijn dan de Fenix.
501 *in onzen dagh:* in het daglicht.
502 *bromt:* praalt; *naerdien:* omdat.
503 *Terwijl:* lees *hem* van vs. 505 achter dit *terwijl*.
506 *zulck een regenboogh:* de stoet meevliegende kleurige vogels.
507 *Zonnestadt:* Plinius spreekt van Panchaia ‘solis urbs’, Hieropolis in Beneden-Egypte, vgl. 515.
489-510 Dit bewijs van Gods eenheid uit zijn volmaaktheid en noodzakelijke alleenheerschappij is bij St. Thomas noch in de *Summa Theol.* noch in de *Summa c. Gent.* te vinden. Waarschijnlijk steunt Vondel op het betoog van Lactantius in de *Div. Institutiones*, die in Lib. I, cap. III de vraag, of de wereld door één of meer goden geregeerd wordt o.a. beantwoordt met: ‘Si plures sint dii, minus valebunt, aliis tantumdem in se habentibus ... Deus vero, si perfectus est ut esse debet, non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia; Migne, P.L. VI, kol. 123.
499-510 Dit voorbeeld van den fenix, den door Vondel zoo vaak bezongen vogel (vgl. *War. der Dieren*, CXXIII; *Joz. in Dothan*, vs. 1113 vv.), is van den dichter zelf, maar wellicht gaat hij uit van het ‘avis unica Phaenix’ (*den eenigen*, vs. 506) in het gedicht op den Phaenix, dat aan Lactantius werd toegeschreven, Migne, P.L., VII, kol. 277; ook de beschrijving van Plinius, *Hist. Natur.* X, 2 moet Vondel bekend geweest zijn.
511 *Trismegist:* Over dezen fabelachtigen leeraar der Egyptenaren, die als de halfgod Thoyth (Toth, vgl. *Sofompaneas*, vs. 551-62) bij hen vereerd werd, volgens Cicero met een der vele Mercuriussen van de Grieksch-Rom. mythologie werd vereenzelvigd, in de oud-chr. literatuur herhaaldelijk opduikt als Hermes Trismegistus of Termagnus en bij Vondel wel vijftig maal (zegt v. Lennep) voorkomt (in *Besp.*: III, 1137; IV, 1094; V, 69, 1455 en zie verder de opgaven in Dl. VII, bl. 387, r. 78 en 87), heeft Vondel zich hier laten voorlichten door

Die den Egyptenaer door onderwijs en wetten[512]
Zoo lang van overouts Godts licht ontsteecken heeft,
Waerom hem 't volck den naem van Drymael grootste geeft.[514]
Helaes, had Zonnestadt behartight 's helts geboden,[515]
Zy zou Godts enckelheit in endelooze Goden,
Niet lochenen, door vier, altaer, en offersmoock,

Lactantius, hfdst. VI: 'De divinis testimoniis et de Sibyllis' van *Div. Inst.* I, (Migne, P.L. VI, kol. 138).

512 'Aegyptiis leges ac litteras tradidit', Lact., vgl. *Sofompaneas*, vs. 561.

514 'adeo ut ei multarum rerum et artium scientia Trismegisto cognomen imponeret', Lact.

515 *Zonnestadt:* vgl. vs, 507.

Noch dieren niet alleen, maer geen ajuin en loock,[518]
Als Godtheên, eeren, en die gruwelen verbloemen.[516-19]
Hy noemt Godt naemloos; want men hoeft hem niet te noemen,
Die geenen naem behoeft, nu 's wezens enckelheit,[520-21]
Zijn eigenschap, hem klaer van andren onderscheit.
Dus spreeckt dit groot vernuft, dit leeren tien Sibillen
De leerzaemen, die Godt en waerheit leeren willen.[523-24]
De wijste wijzen zelfs, befaemt in 't Heidendom,[525]
Bestemmen eenen Godt, en d'eenigheit alom;
Hoewel dees kennis wiert benevelt van veel droomen,
En 't licht, als door een wolck, hun toestraelde onvolkomen,[528]
Die meer tot wellusten en ydelheit gezint,
Of traegh in 't onderzoeck, te reuckeloos en blint,
Op 't spoor van blinden, vast den onwegh innesloegen,[531]
En in 't verscheenen licht zich al t'ondanckbaer droegen.[532]
Dus raeckt de logentael in zwang, met eenen schijn
Van waerheit, en zy snoerde een' aenhang aen haer lijn.
Godts eenige enckelheit wort Godeloos gelastert.[535]
Der goden aental groeit, terwijl het volck verbastert.
De spraeck der wijzen volght 't meervoudige getal
Van Goden, naer den stijl, de staetzucht ten geval.[538]
De reuckeloosheit kan den middelwegh niet raemen:
Zy lochent d'enckelheit of lochentze al te zaemen.[539-40]
Dees eert geen Godtheit, die, veel hondert aen een rist.[541]

518 *ajuin en loock:* Vossius deelt alleen mee, dat de Egyptische priesters zich van uien onthielden, l.c. bl. 202.

516-19 De vele goden der Egyptenaren behandelt Ger. Vossius uitvoerig in *De Theol. Gentili* (ed. 1668) bl. 101 vv. en 634 vv.

520-21 'Ne quis nomen Dei requireret □ν□νυμον esse dixit Trismegistus eo quod nominis proprietate non egeat ob ipsam scilicet unitatem. Ipsius haec verba sunt: 'Ο δ□ θε□ς ε□ς, □ δε ε□ς □νοματος ο□ προσδ□εται: □στι γαρ □ □ν □νωνυμος', Lact. l.c. kol. 139-40; vgl. vs. 46, 573.

523-24 *Dit leeren* enz.: In hetzelfde hfst. VI spreekt Lactantius van de getuigenissen der Sibillen, wier aantal hij op tien stelt; kol. 141.

525 *De wijste wijzen* enz.: Lactantius laat aan de Sibillen de groote dichters en wijsgeeren der Oudheid voorafgaan met hun getuigenissen over één God, l.c. cap. V 'De testimoniis poëtarum et philosophorum'; *Bestemmen:* belijden; *eenen:* met klemtoon.

528 *hun:* met klemtoon.

531 *onwegh:* verkeerden weg, vgl. vs. 264.

532 *draegen:* gedraegen.

535 *Godeloos:* zooals doorgaans bij Vondel voor goddeloos.

538 *naer den stijl, de staetzucht ten geval:* volgens de grillen van de mode en de politiek.

539-40 Roekeloos weet men geen middenweg te houden tusschen geen God of vele goden.

541 *Dees - geen - die:* alle met klemtoon; *veel hondert aan een rist:* de oude hekelaar Vondell; *rist:* ris, rij.

Dit past den afgodist, en dat den ongodist.[417-542527-42542]

Dat Godt oneindigh is, voor 't licht van reden bloot leit,[*543]
Die hem volkomen schat in wezen, in hoegrootheit,[544]
In zijn hoedaenigheit, in wijsheit, goetheit, maght,
En ieder eigenschap, uitwercking, deught, en kracht.

[*][Randschrift:] *Godt is onendigh*.

417-542 Vondels betoog over de één- en éenigheid van God sluit zich wel aan bij de leer van St. Thomas: 'Quod Deus est unus', *S.c. Gent.* I, cap. XLII, maar de argumenten, daar ontwikkeld, geeft hy slechts sporadisch en vaag weer; eerder heeft hij met name in vs. 417-18 en in vs. 423-26 het art. 'Utrum Deus sit unus' van de *S. Theol.* I, Q. XI, 3 op 't oog, waar Gods eenigheid wordt afgeleid resp. uit zijn simplicitas (*eenvouwigheit*) en zijn perfectio essendi (*volkomenheit ... ick ben 't alleen, Die uit my zelve ontsta*), vgl. vs. 85

527-42 Vondel volgt hier Lactantius' klacht aan 't slot van zijn hfdst., dat een door valsche meeningen verdwaasde gewoonte die oude wijzen toch feitelijk tot afgoderij heeft gebracht, kol. 137.

542 *Dit - dat:* met klemtoon.

543 vv. Bij zijn betoog over Gods oneindigheid komt Vondel weer op St. Thomas terug, die in de *S.c. Gent.*, I, cap. XLIII bewijst 'Quod Deus sit infinitus'; Thomas' argumenten zijn echter moeilijk bij Vondel terug te vinden.

544 *schat:* acht; *hoegrootheit:* St. Thomas merkt op, dat bij God niet van stoffelijke, alleen van geestelijke grootheid (spiritualis magnitudo) sprake kan zijn.

Al watge in Godt gemoet, getuight hy is onendigh;[547]
Het zy hy zich bespiegle inwendigh, of uitwendigh;
Inwendigh, in ontstaen en wezen onbepaelt;[549]
Uitwendigh, in 't heelal, dat uit zijn wezen straelt;[548-50]
Hy ziet d'oneindigheit omvatten al 't volkomen,[551]
En 't wezen, en ontstaen, en al wat uitgenomen[552]
Wat heerlijck in hem schuilt, of uitschijnt in het oogh
Der schepselen: hoe diep, hoe lang, hoe breet, hoe hoogh,
Geen wezen is'er, niets uitneemende gesproten,
Dat van zijn wezen niet bevat wort, en besloten
In d'aertsvolkomenheit van zijne oneindigheit.
Dees hemelsche eigenschap den schepper onderscheit
Van 't schepsel, onvoorzien van zulck een prachtigh wapen;[559]
Hoewel 't ontzeght in Godt en Godtheit 't geen 't geschapen[560]
Bepaelt, het stelt nochtans iet onbegrijpzaems vast,[561]
Dat d'onbegreepenheit van Godts natuure past.
d'Atheensche wijsheit pooght in dit geheim te dringen,[563]
En noemt de Godtheit Pan, of d'Alheit aller dingen;[564]
Want wat 'er is, en was, en namaels worden zal,
Verbeelt u endeloos de Godtheit is het al,[566]
Der dingen Oceaen, naerdien men daer kan visschen[567]
Ontelbren overvloet van licht, gestaltenissen,
Schakeersel, wezens, deught, en haer volkomenheên,
Als in een' boezem van al 't edelste by een.
Hier wenschte ick tong, en tael, om uit te spreecken hoe men
Der dingen eerste en endt met eenen naem zou noemen,[572]
Die naemloos is, en blijft, en geenen naem begeert,[573]
Of naemen zonder endt, waer door hy wort vol-eert,[574]
En teffens uitgedruckt. wat tong heeft dit vermogen?[575]
Geen tong: want mist men dit, Godt bleef niet onvoltogen

547 *gemoet:* ontmoet.
549 *in ontstaen:* zijn asseitas, vanzelfheid, vs. 552, 593 en vgl. *Besp.* I, 449; II, 77, 83, 426; *en wezen onbepaelt:* in zijn onbegrensd wezen, nl. zoowel zijn essentie als existentie die identiek zijn.
548-50 Hiermee vat Vondel de bij St. Thomas direct volgende capita over Gods begrijpen èn van zich zelf èn van de dingen buiten Hem samen: cap. XLIV-LIX.
551 *al 't volkomen:* alle volmaaktheid der schepselen.
552 *uitgenomen:* uitgelezen, voortreffelijk; in vs. 555 *uitneemende:* uitnemend, uitmuntend.
559 *onvoorzien van zulck een prachtigh wapen:* die het goddelijk wapen (herald.) der oneindigheid niet vertoonen kan.
560 *Hoewel 't ontzeght:* hoewel het schepsel aan God niet toekent; vgl. vs. 65, 76, 189.
561 *Bepaelt:* begrenst; *onbegrypzaems:* onbegrijpbaars.
563 *d'Atheensche wijsheit:* de Grieksche wijsgeeren.
564 *Pan, of d'Alheit:* niet de herdersgod, maar de benaming van God als één met de natuur het eerst ingevoerd door Xenophanes: □ν και π□ν, het al-zijnde; vgl. *Besp.* I, 523-24 en de noot.
566 *Verbeelt u endeloos:* als tusschen haakjes te lezen: stel u alles voor wat ge kunt.
567 *Der dingen Oceaen:* zoo noemt ook de Grieksche bisschop St. Gregorius van Nazianze God π□ελαγος τ□ς ο□σ□ας (Petavius, l.c. I, bl. 107), vgl. vs. 400, 688.
572 *eerste en endt:* uitgangspunt en doel; begin en einde.
573 vgl. vs. 46, 520.
574 Over de namen Gods (vgl. *Jerem.* XXXII, 18) handelt St. Thomas in de *S. Theol.* I, Q. XIII en in *S.c. Gent.* I, cap. XXX.
575 *teffens:* tegelijk.

In zijnen ommetreck; wanneer men in de school[577]
Van Griecken zulck een zon wil tekenen met kool.[577-78578]
Maer om d'oneindigheit naer 't leven af te maelen,
Behoeftze zelf van zelf in ons verstant te daelen,
Zich uit te schilderen in haer oneindigh licht:[579-81]
Al maeltze zich ten deele in 't eindigh voor 't gezicht[582]
Der menschen, die den dagh der Godtheit lang versliepen,[583]
Hoe klaer dees opging, en gezien wiert in 't verdiepen
En in 't verhoogen van het licht en duisternis
Der schepselen, waerin Godt onvolkomen is[584-86]
t'Aanschouwen, noch ter tijt, tot dat de ziele ontbonden[587]
Het morgenlicht verschijn', van nacht noch avontstonden
Gevolght, en nagetreên, en zy verdraegen magh[589]
d'Oneindigheit te zien, op haeren schoonsten dagh.
Indien oneindigheit Godts wezen wiert benomen,
Dat lochende terstont 't volkomenste volkomen[592]
In wezen, en ontstaen, nootwendigheit, en kracht,[593]
Uitwerckinge, enckelheit, eenvouwigheit, en maght,[593-94]
En wat dit wezen, dat onmengbaer onverscheiden[595]
In eigenschappen is, geduurigh zal geleiden.[596]
Godts eigenschappen, wat vernuft hier tegens storm,
Om haer te monsteren door onderscheit van form,[597-98]
Zijn niet dan loutre form, en wezen al te zamen.[599]
De zwackheit van 't verstant wil door verscheide naemen[600]
Vereedlen Godts natuur, en wezen: maer dit munt[601]

577 *In zijnen ommetreck:* in den omtrek of de voorstelling, die wij ons van Hem maken.
577-78 *in de school Van Griecken:* in de school der Grieksche wijsgeeren, Plato bijv. vgl. Lactantius' aanhalingen uit hem, dat niemand volkomen kan zeggen wat God is, *Div. Inst.* I, cap. VIII en *De Ira Dei*, cap. XI (Migne, P.L. resp. VI, kol. 153 en VII, kol. 113).
578 *een zon teekenen met kool:* nl. met houtskool, vgl. *Op den Edipus*, vs. 59.
579-81 Als ons menschenverstand God in zijn oneindigheid zou willen begrijpen, zou God zelf zonder tusschenmiddel (*van zelf*) in dat verstand moeten komen, wat natuurlijk niet kan.
582 *in 't eindigh:* in de eindige, zichtbare, geschapen wereld.
583 Versta: van die menschen, die lang als slapenden hun oogen voor Gods kenbaarheid gesloten hielden.
584-86 *verdiepen - verhoogen:* schilderstermen, in verband met Vondels aan de schilderkunst ontleende beeldspraak, vgl. *Besp.* I, 785; *verdiepen* heeft betrekking op den achtergrond, *verhoogen* op den voorgrond; hier in verbinding met *van ket licht en duisternis der schepselen* schijnt Vondel te bedoelen: het op- en ondergaan, de wisseling der natuurverschijnselen.
587 *noch ter tijt:* tot den tijd; *de ziele ontbonden:* aan de ontbonden ziel.
589 *magh:* kan.
592 *Dat lochende:* zou men daardoor loochenen.
593 *wezen, en ontstaan:* Dit is de derde maal dat Vondel in kort bestek deze uitdrukking gebruikt, vgl. vs. 549, 552.
593-94 Vrijwel hetzelfde als vs. 545-46.
595 *En wat:* en al wat.
596 *geduurigh zal geleiden:* eeuwig zal bijblijven.
597-98 Versta: wat men ook uitdenke, om Gods eigenschappen als formeel van elkaar onderscheiden voor te stellen; *monsteren:* op een rij zetten voor 't overzicht.
599 Vgl. vs. 182, 184, 195, 280.
600 vgl. vs. 281.
601 *Vereedlen:* den adel doen uitkomen; *dit:* dit wezen.

Niet goddelijcker uit dan op 't uitsteeckend punt[602]
Van d'eenige enckelheit des wezens. wat byzonder[603]
In 't brein wort opgevat, dat hangt begrepen onder

602 *Niet:* nergens; *uitstekend:* klemtoon op *uit*.
603 *byzonder:* afzonderlijk; *in 't brein:* vgl. vs. 281, 638.

Het wezen. noem nu vry al watge noemen wilt;
Ick hoor geene eigenschap, die 't allerminst verschilt
Van d'ander. schijnt u dit te doncker en te duister;
De reden toont het u met blijck, en heldren luister.[608]
Wat door een zelve form, die louter, ongemengt,
En onbepaelt is, zoo veele eigenschappen brengt
Aen zich, en onder zich, gewis dat is een teken
Van boven anderen in hoogheit uit te steecken,
Die, door verscheidenheên van formen en van reên,
En noch bepaelt, dit goet bezitten in 't gemeen.[609-14]
Indien nu onderscheit van ongelijcke trappen
In Godts des oppersten heilbaerende eigenschappen
En zuiver wezen waer, zoo zou 't oneindigh schoon
Door eenerhande form en reên niet deze kroon
Bereicken, maer een snoer van perlen t'zamenlezen,
Uit veel verscheidenheên van 't ingekrompen wezen.[615-20]
Godt zou door d'eene form onmeetbaar zijn geacht,
Door d'andre wijs, en goet, door d'andre d'eerste maght:
Dat voeght zijn grootheit niet: want onderscheit van veelen
Aen een verbonden, stelt een heelheit toe uit deelen:
En wat's eenvouwigheit in wezen en bestaen
Doch anders als verschil, en mengselen versmaen?[626]
Wie rijck by zich is hoeft niet meer by een te raepen:[627]
Dat voeght geschapenheit, maer geensins 't ongeschapen.[628]
Is tusschen eigenschap en wezen onderscheit
In Godt, zoo leent het iet: dit quetst Godts majesteit.[630]
Waer onderscheit bestaet, daer wort iet aengewonnen,
Dat uit den wortel vloeit van 't wezen, noit begonnen.
Indien zijne eigenschap in 't wezen niet bestaet,[633]
En onderscheiden wort van 't wezen in der daet;[634]
Zoo moet menze elders dan uit 's wezens boezem haelen.[635]
Wie zulck een kluwen zoeckt, zal wijt van Godt verdwaelen.[636]
En schoon Godts eigenschap en wezen, als gedeelt

608 *met blijck:* klaarblijkelijk.
609-14 Versta: Hij die louter form is zonder onderscheid van eigenschappen steekt boven al het geschapene uit, dat mèt onderscheid van beperkte eigenschappen, aan *dit goet*, nl. aan God, in 't algemeen (*in 't gemeen*) deelachtig is; *van formen en van reên:* van eigenschappen in onderlinge verhouding, vgl. vs. 618.
615-20 Ware er onderscheid tusschen Gods eigenschappen en zijn wezen, dan verloor God (*'t oneindigh schoon*) deze excellentie (*kroon*) en werd zijn wezen ingekrompen tot een samenstelling van verschillende eigenschappen (*een snoer van perlen*).
626 *Doch:* toch.
627 *by zich:* uit zich zelf.
628 *geschapenheit:* het geschapene.
630 *zoo leent het iet:* dan ontvangt Gods wezen iets.
633 Versta: indien Gods eigenschappen niet hetzelfde zijn als zijn wezen.
634 *in der daet:* werkelijk, realiter.
635 Dit verstaat men 't beste zoo: dan worden ze aan Gods wezen toegevoegd.
636 *zulck een kluwen:* langs dien weg, met toespeling op het kluwen garen, waarmee Theseus door Ariadne uit het doolhof geleid werd.

En formwijs, staen in 't brein byzonder afgebeelt,[638]
Nochtans wort hier door niet gelochent noch bestreden
d'Eenvouwighste enckelheit van Godts volkomenheden;
Naerdien dit onderscheit in haer geen' voetstap plant,[641]
Maer buiten Godts natuur, in 't menschelijck verstant,
Het welck, hoe scherp wy oock vernuft en zinnen slijpen,
Te plomp blijft om geheel Godts hoogheit te begrijpen,[644]
Gelijckze in wezen is; of naer d'eenvouwigheit,
Eenvormigh op het hooghste, en schuw van onderscheit:[646]
Maer wy begrijpen Godt slechts stuckwijze, onvoltogen,[647]
Naer d'evenredenheit des schepsels, dat onze oogen[648]
Alleen een' blick en schijn en strael der Godtheit geeft;
Een geest, die heimelijck in alle dingen zweeft:
Want zou Godts eigenschap zich eigentlijck schakeeren,[651]
Gelijckze in ons begrijp, genegen aen te leeren,
Zich spiegelt, blick op blick; gewis in allen schijn[653]
De regenboogh zou min dan Godt verscheiden zijn.[654]
d'Oneindigheit van Godt, te vatten noch begrijpen,
Zich van geen tijt noch plaets laet sluiten en benijpen,[656]
Noch menschelijck verstant, te kranck om in der daet[657]
Dit wezen aen te zien, in top van zijnen staet.[658]
d'Oneindigheit zweeft op onachterhaelbre pennen,[659]
En beelt zich uit in 't brein, door kennen en niet kennen[660]
Van Godt, en alles wat den dingen ingestort
Beknopt in hem alleen by-een gevonden wort,[662]
Ten minste naer de kracht, waer door hy, eeuwigh zwanger,
Zich uitbreide in der tijt, of korter, ofte langer.[663-64]
Verbeelt u eens, gy zaeght in eenen blick op een[665]
Gestapelt al het schoon, en alle uitneementheên
Der schepselen, wat zou dit zien genoegen baeren!
Hoe zou uw ziel, geraeckt van brant en yver, vaeren
Ten lichaeme uit, om zulck een schoonheit en genot!
Dit's eindigh: denck nu, wat's oneindigheit van Godt.

638 *in 't brein:* in het onderscheidend verstand, vgl. vs. 281, 600, 604.
641 Daar deze onderscheiding geen werkelijke onderscheiding maakt in God.
644 *plomp:* stomp, grof.
646 *Eenvormigh op het hooghste:* een hoogste forma substantialis; *schuw van:* onvatbaar voor.
647 *stuckwijze:* bij gedeelten, met onderscheidingen; *onvoltogen:* onvolmaakt.
648 *evenredenheit:* analogie; vgl. *Besp.* I, 318, 773; II, 53.
651 Versta: want als Gods eigenschappen in eigenlijken zin van elkaar onderscheiden waren.
653 *blick op blick:* in verschillende aspecten.
in allen schijn: evident.
654 Zou God verscheidener zijn dan de regenboog.
656 *sluiten:* insluiten; *benijpen:* omknellen.
657 *in der daet:* werkelijk.
658 *in top van zijn staet:* in zijn volle volmaaktheid.
659 *onachterhaelbre pennen:* op niet in te halen vleugels, vgl. vs. 76 en *Besp.* I, 1097.
660 *door kennen en niet kennen:* door affirmatie en negatie? Vgl. 65-66.
662 *Beknopt:* Virtualiter eminenter.
663-64 Ten minste voor zoo ver (*naer de kracht*) Hij, die altijd werkend is (*eeuwigh zwanger*), zich in den tijd heeft meegedeeld.
665 *Verbeelt u eens:* vgl. vs. 387.; *eenen:* met klemtoon.

Schoon Godt d'onendigheit alleen is, nochtans dwerrelt[671]
Het hooft van Epikuur, als hy 't begrijp der weerelt
Onendigh noemen durf, en drijft dat dit heelal[673]
Bestaet uit weerelden, verknocht aen maet, noch tal;[674]
Uit weerelden gebout van vezelen, die drijven,[675]
Of kleven: midlerwijl laet hy een ruimte blijven,[676]
En ledigheit, op dat elck lichaem zich beweegh'.[673-77]
Zoo droomt hy, en noch acht Lukrees dien droomer sneêgh.[678]
Nu geeft onmeetbaerheit d'oneindigheit 't geleide:[*]
Want waer men d'eene vint, daer vint menze alle beide,
Oock d'overalheit van Godts tegenwoordigheit,[679-81]
Een eigenschap, die niet van 't eeuwigh wezen scheit.[682]
Wie Godts oneindigheit in zijn bespiegelingen
Bestemt, zal d'andre mede oock alsins door zien dringen.[684]
Onmeetbaerheit begrijpt het al wat uitgestort[685]
Van Godt, oock binnen Godts natuur begrepen wort,
In wezen, en in kracht: want zoo 't vernuft wil vaeren[687]
Op dezen Oceaen der wezens, zijne baeren[688]
Gaen weiden, zonder strant. waerheen 't vernuft zich went,
Het ziet een bare zee, een enckel element,[690]

[*][Randschrift:] *Godt is onmeetbaer*.

671 *dwerrelt:* dwarrelt, draait; *Epikuur:* één der voornaamste atomisten, vgl. *Besp.* I, 147 en noot aldaar, 855 vv. en noot; *'t begrijp:* de inhoud, het heelal; *weerelt:* aldus in de 1e uitg., terwijl het rijm *werrelt* vereischt, zooals Vondel ook in zijn *Kinderlijck*, vs. 15 schreef.

673 *drijft:* beweert.

674 *verknocht:* gebonden.

675 *vezelen:* de atomen, waaruit volgens de Epicuristen het heelal gebouwd is, vgl. *Besp.* I, 661-vlg.; 790-91; *die drijven:* die onvermengd blijven.

676 *Of kleven:* zich aan elkaar voegen; *een ruimte ... En ledigheit:* de eindelooze ruimte: spatium summai totius omne, *Lucr.* I, 984.

673-77 De oneindigheid naar duur en uitgestrektheid van het heelal leert Lucretius in *De Rerum natura*, I, vs. 921-1109.

678 *Lucrees:* Lucretius, de dichter van *De rerum natura*, vgl. *Besp.* I, 148 en de noot; *sneegh:* snedig: vernuftig; over de bewondering van Lucretius voor Epikouros, wiens atomistische natuurleer hij bezong, zie *Besp.* I, 855 en noot.

679-81 *onmeetbaerheit - oneindigheit - overalheit:* Ook Petavius spreekt in *De Deo Deique proprietatibus*, lib. III, cap. VII samen over Gods aeternitas, immensitas en ubiquitas; vs. 679 duidt er op, dat Vondel dit tractaat gelezen had: Aeternitati comes adjungenda est immensitas (*geeft - 't geleide*), hoewel wij verder weinig raakpunten vinden; ook schijnt Vondel aeternitas als *oneindigheit* te verstaan, terwijl hij Gods eeuwigheid verderop (vs. 873-vlg.) pas behandelt; S. Thomas echter behandelt in de *S. Theol.* I de alomtegenwoordigheid (Q. VIII) terstond na de oneindigheid (Q. VII), zonder de onmeetbaarheid van God te noemen.

682 De latere theologen wijzen er op, dat de onmeetbaarheid een absolute, de overalheid een hypothetische eigenschap Gods is, in zoover nl. de eerste geen, de andere wèl schepselen veronderstelt; Vondel moet hier dus de onmeetbaarheid bedoelen, waarover hij tot vs. 709 doorgaat.

684 *Bestemt:* toestemt, toegeeft; *d'andre:* de onmeetbaarheid; *alsins:* van alle kanten, onafwijsbaar.

685 *begrijpt:* omvat; Vondel schijnt met vs. 685-87 te bedoelen, dat Gods onmeetbaarheid zijn wezen, zijn eigenschappen en zijn macht betreft.

687 *'t vernuft:* het menschelijk verstand.

688 *Oceaen der wezens:* het alles omvattende wezen, God, vgl. vs. 400, 567; *zijne baeren* enz.: dan bemerkt het vernuft, dat God geen grenzen heeft.

690 *een bare zee:* één bare zee, niets dan zee; *een enckel element:* één enkele watervlakte.

Een eenigh aengezicht der Godtheit aen met vreezen,[691]
En ootmoedt en ontzagh. op Godts ongrondigh wezen[692]
Drijft dit heelal, gelijck een spongie in 't zoute nat,[693]

691 *Een eenigh aengezicht:* vgl. *Ad. in Ball.* vs. 216, hoewel de beteekenis daar anders is.
692 *ongrondigh:* grondeloos, zooals in *Lucifer*, vs. 282.
693 *spongie:* spons, vgl. *Besp.* I, 723; dit prachtige en zeer juiste beeld is van Vondel zelf; bij de multiplices similitudines, door Petavius uit Bijbel en Vaders aangehaald (lib. VII, cap. IX) komt het niet voor.

Doortrocken van de zee, van schuim en water zadt.[694]
De kracht en 't wezen van de Godtheit leeft volkomen[695]
In d'allerminste stip. waer Godt niet wort vernomen[696]
Is nergens: want hy is al teffens, naer zijn maght
En wezen, overal. geen duisternis, geen nacht[697-98]
Ontschuilt zijn alziende oogh. geveinstheit noch gepeinzen
Ontschuilen 't eeuwigh licht, dat heenstraelt door het veinzen,[700]
In 't hart zit, en van 't oogh der ziel de nevels vaeght,[701]
Dies Godt met recht den naem van hartekenner draeght.[699-702702]
Maer schoon de Godtheit ons gedachten klaer kan weeten
Door d'alomwezenheit, nochtans Godts ongemeeten[704]
Hoegrootheit is hier in volkomener in glans,[704-05]
Naerdienze wezentlijck, en eigentlijck, en gantsch[706]
Het al vervult en propt, en niets laet ledigh blijven,[707]
Zoo wel beneên 't gestarnte, als daer geen starren drijven.[708]
Dees alomwezenheit des wezens, schoonze vloeit*
Zelfstandigh overal in allen, en doorgloeit[710]
En onderhoudt, en voedt zoo veel geschapenissen,[711]
Noch wortze niet getast, noch hoeft geen smet te wissen[712]
Uit haere louterheit: gelijck des menschen ziel
Na'et zielen van het lijf een smet van 't lichaem hiel:[714]
Want Godt is plaetseloos alsins in alle dingen[715]
Zoo tegenwoordigh, dat hy alles kan doordringen,[716]

*[Randschrift:] *Godt is wezentlijck overal tegenwoordigh*.

694 *zadt:* verzadigd.
695 *De kracht en 't wezen der Godtheit:* Gods krachtig wezen.
696 *d'allerminste stip:* het kleinste ding.
697-98 S. Thomas leert in *S. Theol.* I. Q. VIII, art. 3, dat God overal is 1° door zijn essentie (*wezen*), nl. door de mededeeling van zijn zijn aan het schepsel; 2° door zijn presentie (*alziende oogh*) vlg. vs. 1095, wijl niets Hem verborgen blijft, en 3° door zijn potentie (*maght*), wijl Hij alles bestuurt.
700 *Ontschuilen:* verbergen zich.
701 *In 't hart zit:* doordringt tot in het hart; *van 't oog der ziel de nevels vaeght:* alle geestelijke onklaarheid wegneemt.
699-702 Vgl. *Ps.* VII, 10; *Wijsheid*, I, 6; *Rom.* VIII, 27;
702 *hartekenner:* Vgl. *Maria Stuart*, vs. 1262; *Harpz.* VII, vs. 55; XVIII, 89 en XXV, 19.
704 *alomwezenheit:* Vgl. vs. 709, evenals *overalheit* van vs. 681 en *alomheit* van vs. 727 vertaling van het scholastiek ubiquitas.
704-05 *ongemeeten Hoegrootheit:* onmeetbaarheid, immensitas; *is hier:* blijkt hier, nl. in het kennen der harten.
706 *wezentlijck:* essentialiter; *eigentlyck:* in eigenlijken zin, proprie; *gantsch:* geheel, totaliter.
707 *propt:* vult, vgl, *Besp.* I, vs. 600-601.
708 Zoowel binnen het heelal als daarbuiten, nl. in het empyreum, dat als de woonplaats van God (het grondelooze licht) zich buiten de buitenste sterrensfeer bevindt.
710 *zelfstandigh:* secundum substantiam of essentiam.
711 *geschapenissen:* schepsels, vgl. vs. 1319, elders *geschapenheid, Harpz.* XXXII, vs. 36 en *Besp.* II, 1082 en III, 525.
712 *Noch wortze niet getast:* toch valt Gods tegenwoordigheid niet onder den tastzin; *noch hoeft* enz.: en ook kan zij Gods zuiverheid niet bezoedelen, vgl. verder vs. 740-43.
714 nl. door de erfzonde; *zielen:* bezielen, animare.
715 *plaetseloos:* zonder plaats in te nemen, niet localiter; daar God geen lichaam heeft kan Hij ook niet stoffelijk of plaatselijk ergens tegenwoordig zijn; *plaetseloos:* vgl. *Altaergeh.* I, vs. 878; *alsins:* zonder twijfel.
716 *kan doordringen:* voor: doordringt.

En blijven smetteloos in wezen, endtloos wijdt[717]
Gescheiden van al 't geen bestaet in plaetse, en tijt.
Hy blijft in louterheit van wezen dicht gesloten.[719]

717 *En blijven* enz.: en tegelijk in zijn wezen onbesmet, onbezoedeld blijft; *wydt:* ver.
719 Zijn zuiver wezen is ontoegankelijk voor besmetting door de minderwaardige dingen, waarin Hij door zijn zelfstandigheid tegenwoordig is; er is nl. geen stoffelijk contact.

*

Zoo blijft hy verre en dicht, byeen en uitgegoten:[720]
En of hy neêrdaelt, op een endelooze wijs,[721]
In 't schepsel, hy behaelt in hoogheit eer en prijs.[722]
En schoon hem Plato durf de ziel der weerelt noemen,[723]
Hy wil hierme geensins de dwaelingen verbloemen,
Die d'ongeschapenheit vermengen plomp en grof
Met 's hemels lichaemen, en tastelijcke stof.[726]
De diamantknoop van d'alomheit, alsins vintbaer,[727]
En d'eindeloosheit is zoo krachtigh onontbintbaer
In een gevlochten, en doorvlochten, en geleit,
Dat eer de form en stof van ieder wezen scheit,
Daer 't wezen wezen blijft, dan deze van elckandere[731]
Te scheiden zijn, en Godt in ongodt eer verandere.[732]
Wie d'overalheit van 't oneindigh wezen knot,[733]
Ontkent oneindigheit volkomenheit in Godt.[734]
De groote Trismegist bestemt de vaste gronden,[735]
Daer nergens ommetreck, en alsins wort gevonden
Een zelve middelpunt in zijn' volkomen kloot.[736-37]
Hoe spreeckt d'onreden dan zoo schandelijck zoo snoot
Van Godt, als of dit steef een lasterlijck gevoelen.[738-39]
Indien de zonnestrael in geene modderpoelen
Ontwijt wort, noch besmet, hoe laegh zich 't licht verneêrt;

* TEKSTKRITIEK: De 1e ed. heeft in vs. 728 *en ontbintbaer*, wat als kennelijke drukfout door v. Lennep veranderd is in *onontbintbaer*. - De 1e ed. heeft in vs. 743: *het zy dan grove zinnen*, en in vs. 746 achter *leckerny* een vraagteeken.

720 *verre en dicht:* veraf en nabij; *bijeen en uitgegoten:* in zich zelf en meegedeeld.

721 *of:* ofschoon; *op een endelooze wijs:* op een goddelijke, onachterhaalbare wijze.

722 *hij behaelt* enz.: hij blijft de hooge, onaantastbare Godheid.

723 Reeds in het *Onderw. der H. Dryeenheit*, vs. 69 had Vondel uit Fernelius Plato's meening over God als de *ziel der weerelt* aangehaald, zie Dl. VIII, nl. 741, noot op vs. 67.

726 *'s hemels lichaemen:* de hemellichamen, de sterren; *tastelijcke stof:* tastbare materie.

727 *De diamantknoop:* de even vaste als verheven verbinding van Gods *alomheit* (vgl. *Harpz.* XCV, vs. 26, waar het Gods volmaaktheid aanduidt) met zijn onbegrensdheid (*eindeloosheit*); *alsins vintbaer:* waardoor God overal te vinden is, vgl. *Ps.* CXXXVIII, 7-8.

731 *Daer 't wezen wezen blijft:* terwijl het ontbonden ding in wezen blijft; *deze:* nl. Gods *alomheit* en zijn *eindeloosheit.*

732 *ongodt:* de ontkenning van God. Vondel bedoelt, dat God eerder zal ophouden te bestaan dan dat wij zijn alomheid van zijn eindeloosheid zouden kunnen scheiden.

733 *knot:* te kort doet, tegenspreekt.

734 Lees: ontkent zoowel de oneindigheid als de volkomenheid in God.

735 *De groote Trismegist:* vgl. vs. 511 en noot; *bestemt de vaste gronden:* stemt het onwankelbare wezen der Godheid toe.

736-37 Deze voorstelling (vgl. *Besp.* I, 1073-74) heeft Vondel inderdaad van Trismegistus, volgens 't citaat van A. Kircher in zijn *Obeliscus Pamphilius* (1650, bl. 209, 400); 'Deus cujus centrum ubique, circumferentia nusquam'.

738-39 Petaviuts haalt in 't begin van zijn tractaat over Gods onmeetbaarheid en alomtegenwoordigheid het gevoelen aan van hen, die zeiden, dat God niet overal tegenwoordig kan zijn, omdat Hij dan door de minderwaardige dingen besmet zou worden; onder deze tegenstanders noemt Petavius Conrad Vorstius en Erasmus, allebei door Vondel hoog vereerd, maar niet vrij van heterodoxe, resp. vreemde denkbeelden (lib. III, cap. VII, ed. Barri-Ducis, 1864, tom. I, bl. 287); vgl. vs. 712-vlg.; *d'onreden:* de onredelijkheid voor: zij die tegen het gezond verstand in redenereen; *dit:* de meening van Gods alomtegenwoordigheid; *lasterlijck:* godslasterlijk.

Hoe wort Godts wezen zelf, dat geest is, dan onteert
En door het slijck bevleckt? het zyn dan grove zinnen,[740-43]

740-43 Petavius weerlegt het bezwaar met citaten uit oude chr. schrijvers: ‘Quandoquidem sol lutulenta loca sua luce perfundit neque quidquam laeditur, multo magis divinum numen commaculetur neque labis aliquid inde concipiat’ (l.c. bl. 303).

Die uit d'alomheit van Godts wezen laster spinnen,
En zuigen zulck een gal; terwijl de honighby
Hier geur van troost uitzuight, en niet dan leckerny.
Het godlijck wezen weet van geen veranderingen,*
En houdt een aengezicht, terwijl alle andre dingen[748]
Verandren op hun beurt, opkomen, en vergaen,
De vaster schepsels slechts door zijne kracht bestaen.[750]
De Godtheit, louter een, eenvouwigh, en onendigh,
Volkomen, ongemengt, onmeetbaer, en nootwendigh,
En buiten lijbre maght, door geen verandring scheit,[753]
Noch in hoedaenigheit, noch in zelfstandigheit,
Noch in hoegrootheit oock, van staet, en eigendommen;
Een vast bezit, waer in zy zit in top geklommen.
Die gansch volwassen is, geen' aenwas meer behoeft.[757]
Dat eeuwigh bloeit, en bloost, wort van geen buy bedroeft.[758]
In onverknochtheit is geen bant, of snoer te breecken.[759]
De Godtheit wort by gout, by louter gout, geleken,[760]
Een fenixerts, waerop noch vier noch kanckrigh nat,[761]
Hoe lang men haer beproeft, het minste wint en vat.
Deze onverzetbaerheit, al even schoon in 't bloeien,*[747-63763]
Schijnt 's hemels vryen wil en vryheit te besnoeien,
En Godt den willekeur t'ontweldigen met kracht:[765]
Want kan hy anders niet dan d'onverzetbre maght
Hem toelaet, dat betoomt het dus of zoo te willen.[766-67]
Is wil als wezen een, en buiten het verschillen,[768]
Zoo staet een zelve wil, als 't wezen, eeuwigh vast,[769]

*[Randschrift:] *Godt is onveranderbaer*.

*[Randschrift:] *Tegenworpinge; of dit niet met Godts vryen wille strijt*.

748 *houdt een aengezicht:* houdt één stand.
750 *De vaster schepsels:* Vondel volgt hier St. Thomas, die in zijn art. 2, l.c.: 'Utrum esse immutabile sit proprium Dei' betoogt, dat al zijn de hemellichamen (corpora caelestia) en de onstoffelijke substanties (de engelen, de ziel) onveranderlijk van wezen, zij toch in hun voortbestaan van God afhankelijk zijn; *vaster schepsels* zijn dus, naar middeleeuwsche opvatting, de sterren en de geesten, die als simplicia niet, gelijk de composita, kunnen ontbonden worden, maar wèl vernietigd.
753 *buiten lijbre maght:* in God is geen potentia passiva, God kan niets ondergaan of ontvangen, vgl. vs. 817, 851; *scheit:* vul aan: *van staet, en eigendommen* (wezen en eigenschappen) van vs. 755.
757 St. Thomas: 'Deus, cum sit infinitus, comprehendens in se omnem plenitudinem perfectionis totius esse, non potest aliquid acquirere', *S. Theol.* I. Q. X, art. 1;
758 Versta: Wat altijd in bloei staat wordt door niets bedreigd, m.a.w. in God is geen enkel gemis, dus geen een reden voor verandering.
759 *onverknochtheid:* onsamengesteldheid; wat niet samengesteld is, kan niet ontbonden worden, dus niet veranderen, welnu: 'in Deo nulla est compositio, sed est omnino simplex', *S. Theol.* ib.,
760 Goud is het beeld van God om zijn duurzaamheid, vgl. *Altaergeh.* I, 437-43; *Besp.* III, 581-82.
761 *fenixerts:* vereerende naam voor het goud als het edelste metaal; *kankrigh nat:* invretend vocht.
747-63 Ook St. Thomas behandelt in de *S. Theol.* I, Q. X de immutabilitas Dei onmiddellijk na zijn ubiquitas; Petavius doet het eenige hoofdstukken eerder (lib. III, cap. I-II).
763 Versta: deze onveranderlijkheid (*onverzetbaerheit*) van God, die zoo mooi wordt voorgesteld.
765 *willekeur:* vrije wil; *ontweldigen:* ontrooven.
766-67 Versta: want als God onveranderlijk is, dan wordt daardoor de keur van zijn wil beperkt.
768 Versta: en als Gods wil evenals zijn wezen één is en dus geen wisseling (*verschillen*) kent.
769 *een zelve:* éénzelfde.

Dat geen verandering van dus en anders past.*
Maer d'onverzetbaerheit, in 't hemelsch te bespeuren,[771]

*[Randschrift:] *Dit wort wederleght*.

771 *in 't hemelsch:* in God.

Betoomt geensins Godts wil, in 't vrye willekeuren;[772]
Naerdien hy in een' blick met zijn voorzichtigh oogh[773]
Uit d'eeuwigheit het al doorzien heeft, van zoo hoogh
Hy, zittende, in het licht, te moet zagh alle tijen,
En ieder op zijn orde en beurte heeneglyen,[776]
In hun nootwendigheit, in hun gebeurzaemheit,[777]
En vryheit, naer het lot een ieder toegeleit;[778]
Dies strijt de Godtheit, noch inwendigh, noch daer buiten,[779]
Met zijnen vryen wil, noch eeuwige besluiten,
Niet meer veranderbaer dan Godt in zijn natuur.
d'Alweeter, eens gezet in aller dingen stuur,[782]
Ontschoolen oirzaeck, wit, noch geene omstandigheden,[783]
In 't grondelooze diep, van boven tot beneden.[784]
Wie twijfelt aen gewight, behoeft gewight, en schael:
Godt hoeft gewight, noch schael: hy kent het altemael.[771-86786]
Het noit veranderen gedooght geen lotgenooten,[787]
En wort in 't schepsel niet van boven ingegoten;
Dewijl dit meetbaer blijft, van plaets en tijt bepaelt,[789]
En van gestalte en perck verwisselt, en verdwaelt.[790]
Dewijl geen schepsel oock in zich volkome schatten
Van allerhande goet kan in zijn wezen vatten,
Is Godt nootwendigh het volkomendom alleen,[793]
Door eenen aert, gepast op zijn hoedaenigheên.[794]
Der schepslen wissling komt uit hunnen aert gesproten,[795]
En hun zelfstandigheit vrywillighlijck gevloten[796]
Uit Godt, waerom zy flux verliezen hun gestalt[797]
En wezen, alzoo ras Godts invloet hun ontvalt.[798]

772 *'t vrije willekeuren:* het kiezen van den vrijen wil.
773 *Naerdien:* omdat; *in een' blick:* in één blik; *voorzichtigh:* vooruitziend.
776 *heeneglyen:* voorbijgaan, passeeren.
777 *gebeurzaemheit:* niet-noodzakelijkheid, vgl. *Besp.* I, 465, 467.
778 *naer het lot* enz.: naar het iedereen door God beschikte levenslot.
779 *noch inwendigh, noch daerbuiten:* Door de veranderlijkheid der dingen wordt noch Gods onveranderlijkheid, noch zijn vrijheid, noch zijn wereldplan aangetast.
782 *d'Alweeter:* den Alweter, 3de nvl.
783 *wit:* doelwit.
784 *In 't grondelooze diep:* in de grondelooze diepte van zijn voorwetenschap; *van boven tot beneden:* van 't grootste tot het kleinste; dit hoort bij vs. 783.
771-86 Het antwoord op de opwerping luidt, dat God onveranderlijk blijkt èn tegelijk zijn vrijen wil behoudt, omdat Hij alles wat gebeurt heeft voorzien en vastgesteld.
786 Versta: God, die alles vooruit kent, hoeft geen proeven te nemen of af te wachten en heeft dus geen oorzaak tot veranderen.
787 *lotgenoten:* deelgenooten.
789 *meetbaer:* dus beperkt.
790 *gestalte, en perck:* in uiterlijk en in macht.
793 *het volkomendom:* de volmaaktheid.
794 Versta: door zijn wezen, dat zich bij al zijn eigenschappen aansluit.
795 *wissling:* verandering.
796 Versta: en uit hun zelfstandigheid, of wezen, zooals zij het vrijwillig van Gods kant hebben gekregen.
797 *flux:* terstond.
798 *Godts invloet:* de toevloeiing van Gods zijn; vgl. *Besp.* I, 557.

Het schepsel heeft dan geen bezitting als van boven,[799]
Den onveranderden, in eeuwigheit te loven.[787-800]
Uit d'onverandertheit, die noit bezwijcken kon,[801]

799 Versta: het schepsel bezit dus niets anders dan wat hem door God gegeven wordt.
787-800 Deze vss., dat de onveranderlijkheid alleen God en geen schepsel toekomt, groeiden uit St. Thomas' art. 2, reeds aangeduid in noot op vs. 750. Vondel gaat alleen in op de woorden: ‘solus Deus est omnino immutabilis, omnis autem creatura aliquo modo est mutabilis’.
801 *onverandertheit:* onveranderbaarheid.

Ontspringen levendigh, als uit een zelve bron
Twee beecken, tweelingen, bekent door hunne naemen,
Nootwendigheit, met een onsterflijckheit te zamen:
Nootwendigh in bestaen, inwendigh werck, en kracht;[805]
Onsterflijckheit, beschut voor 's doots gewelt en maght.
Door dees nootwendigheit der Godtheit, noit volprezen,[*]
Kan Godt noch wezenloos, noch geensins anders wezen[808]
Dan hy zich in zijn' wil en wezen toont, en melt.
Het eerste wezen, dat alle andre wezens stelt,[810]
Bestaet by zich, door zich, ontleent geen' steun van buiten;[811]
Dies kan men op dien schilt Godts noodeloosheit stuiten.[812]
Verciert volkomenheit de hooghste majesteit,
Wie neemtze 't hooftcieraet van haer nootwendigheit?[813-14]
Bestaetze in simpelheit, geduurigh, en bestendigh,[815]
Wie schat dan 't wezen van de Godtheit onnootwendigh?
Staet Godt in lijbre maght ten doele boogh noch pees,
Wat noot is 't dat hy voor veranderinge vrees?[817-18]
Wie hem berooven durf versteecken van 't nootwendigh,[819]
Ontkent d'eenvouwigheit, het duurzaem, en onendigh,
En onveranderlijcke in Godts natuure, en aert,
Oock zijn volkomenheên, in een trezoor bewaert.[822]
Wat nu Godts werck belangt, de Godtheit, t'aller uure,[*823]
En oock van eeuwigheit, brengt voort uit haer natuure
Nootwendigh 't geenze werckt, en werckt hier tegens niet,[825]
Als Godt van eeuwigheit zich zelf bemint, en ziet:[826]

[*][Randschrift:] *Godt is nootwendigh het geen hy is*.

[*][Randschrift:] *Alle natuurlijcke werckinge is eenpaerigh, en eenerhande:*

805 *nootwendigh in bestaen:* de noodzakelijkheid van Gods bestaan kwam al ter sprake in *Besp.* I, 459-76 en II, 77-86; die van Gods *inwendigh werck, en kracht:* krachtige innerlijke werking behandelt Vondel in het *Onderwijs der h. Dryeenigheit:* vs. 175, 182; Vondel bedoelt hier, dat God niet anders kan zijn dan Hij is, vgl. de Kantt.

808 *wezenloos:* het best te verstaan, als: zonder wezen, zonder existentie, hoewel dit in II, 77-vlg. al behandeld is.

810 *stelt:* veroorzaakt.

811 *Bestaet bij zich, door zich:* est a se, vgl. *Besp.* I, 449; II, 77-85; 426; 829; 950 *ontleent geen steun van buiten:* vgl. *Lucifer*, vs. 285-86.

812 Versta: dus kan men met Gods noodzakelijkheid alle gepraat over Gods overbodigheid weerleggen.

813-14 God is niet alleen volmaakt, maar *moet* ook de hoogste volmaaktheid bezitten.

815 Als Gods majesteit in zijn onveranderlijke eenvormigheid (*simpelheit*, simplicitas) bestaat, is het ongerijmd Hem de noodzakelijkheid van wezen te ontzeggen.

817-18 Als God op geen manier een potentia passiva (*lijbre maght*, vgl. 753, 851) heeft, heeft Hij ook van niemand of niets een aanval te vreezen, waardoor Hij zou kunnen veranderen.

819 Hij, die God durft berooven of verstoken durft verklaren van zijn noodzakelijkheid; tusschen *durf* en *versteecken* leze men een komma.

822 Versta: en ontkent al de volmaaktheden, die in den éénen schat (één *trezoor*) van Gods noodwendigheid liggen opgesloten.

823 *Godts werck:* in vs. 805 aangekondigd; Vondel komt in vs. 1059-76 op Gods in- en uitwendige werking terug.

825 *werckt hier tegens niet:* verzet zich niet tegen dezen natuurdrang.

826 *als:* wanneer, of misschien: bijvoorbeeld dat; God, die zich zelf *ziet* (begrijpt) is de Vader, die den Zoon voortbrengt; God, die zichzelf *bemint*, is de Vader en de Zoon, waaruit de H. Geest voortkomt.

Want deze wercken Godt in Gode alleen uitdrucken.[827]
Men kan 't inwendigh dan 't nootwendigh niet ontrucken:[828]
Want Godt van zich ontstaet, en eeuwigh werreckrijck[829]
In zijn inwendigh werck zich zelven is gelijck,[830]
En oock nootwendigh: want op dat men dit bezegel,[831]
Al wat natuurlijck werckt, bewaert zijn streeck en regel.
Doch dees nootwendigheit in 't wercken wederstreeft*
Geene aertsvolkomenheit, die Godt haer' luister geeft;[834]
Naerdien dit niet geperst uit nootdwang komt te spruiten,[835]
Maer uit natuurbedwang. men kan oock niet besluiten[836]
Uit dees nootwendigheit van wercking, dat Godts wil,
Die vry is, sta geboeit, en ingetoomt, en stil
In wercking, buiten Godt en Godts natuur gesloten:[838-39839]
Maer wat gebeurzaem is, wort hier alleen verstooten[840]
Uit Godts natuure, op dat uitwendigh vrye wil,
Inwendigh Godts natuur dus wercken door verschil.[841-42]
Wy zien natuurdwang dan inwendigh in het wercken:
De vrye willekeur laet zich van buiten mercken.[823-44844]
Nu blinckt de tweede strael uit d'onverandertheit,*
d'Onsterflijckheit, die Godt en schepsels onderscheit:[845-46]
Want 's levens oirsprong heeft de hantvest van te leven[847]

*[Randschrift:] *maer betoomt Godts vryen wil in uiterlijcke werckinge, niet*.

*[Randschrift:] *Godt is onsterfelijck, en 's levens oirsprong*.

827 Gods begrijpen en beminnen, waardoor Hij zich zelf uitdrukt, noemen wij de Drieëenheid, vgl. *Onderwijs der h. Dryeenigheit*, vs. 197-98; 245.
828 Versta: Men kan dus aan Gods inwendige werking de natuurnoodzakelijkheid niet ontzeggen.
829 *van zich ontstaet*, vgl. vs. 811 en noot; *werreckrijck:* werkend.
830 *zich zelven is gelijck:* blijft zich al werkend altijd gelijk. dus werkt altijd.
831 *En oock nootwendigh:* en daardoor noodzakelijk.
Al wat uit natuurdrang werkt, werkt volgens een vaste orde, regelmatig door, dus noodzakelijk; St. Thomas heeft: 'Quidquid est Deo naturale est necessarium', *S. Theol.*, I, Q. XIX, a. 3 en vgl. *Onderwijs*, vs. 175.
834 Staat zijn opperste volmaaktheid niet in den weg.
835 *naerdien:* omdat; *dit:* die noodwendigheid komt niet voort uit dwang van buiten af; God immers is liber a coactione.
836 *Maer uit natuurbedwang:* in vs. 843 *natuurdwang:* uit dwang of drang van Gods eigen natuur.
838-39 *sta geboeit, en ingetoomt, en stil In wercking:* gebonden is of ingeperkt of in zijn werking wordt opgeschort.
839 *buiten Godt en Godts natuur gesloten:* buiten Gods natuur zou vallen, m.a.w. dat God geen vrijen wil zou hebben.
840 *gebeurzaem:* toevallig of accidenteel; in Gods natuur is niets accidenteel; alleen de effecten van dien wil naar buiten zijn accidenteel, kunnen zijn of niet zijn.
841-42 *uitwendigh - Inwendigh:* beide om de tegenstelling met klemtoon.
823-44 De bedoeling van deze vss. is, aan te toonen, dat van de tweevoudige werking Gods de eerste of inwendige (operatio ad intra), waardoor God zich zelf kent en bemint (vs. 826) natuurlijknoodzakelijk is en daarom, zooals de Kantt. zegt, *eenpaerigh, en eenerhande:* altijd aan zich gelijk of hetzelfde; de tweede of uitwendige werking (operatio ad extra), waardoor God de dingen naar buiten voortbrengt, is niet natuurnoodzakelijk maar vrij, vgl. Kantt. St. Thomas heeft in zijn *S.c. Gent.* I, twee hfstn. (cap. LXXX en LXXXI), waarvan de bedoeling hetzelfde is: 'Quod Deus de necessitate vult suum esse et suam bonitatem' en 'Quod Deus non de necessitate vult alia a se', maar de bewijsvoering anders.
844 *laet zich van buiten mercken:* is in de uitwendige effecten aan te wijzen.
845-46 *de tweede strael uit d'onverandertheit, d'Onsterflijckheit:* de tweede straal of beek, uit Gods onveranderlijkheid afgeleid; de eerste was de noodwendigheid, vgl. vs. 803-06.
847 *'s levens oirsprong:* God; *de handvest:* het voorrecht.

Der menschen zielen en het geestendom gegeven,[848]
Dies vloeit het oock uit Godt dat geen van haer bederft:[849]
Maer 't is onmooghlijck dat der geesten schepper sterft,
Naerdien de lijbre maght uit Gode blijft gesloten,[851]
En 't godlijck wezen niet gemengt is, noch gegoten[852-52]

848 *het geestendom:* aan de geesten, de engelen.
849 *dat geen van haer bederft:* dat geen ziel of geest ten onder gaat, sterft; de onsterfelijkheid van de geestelijke substanties is een gave van God, vgl. 750.
851 *lijbre maght:* potentia passiva, de geschiktheid om iets te ondergaan, vgl. vs. 753, 831; *niet gemengt:* onsamengesteld, simplex, vgl. 97-104.
852-52 *noch gegoten* enz.: God is niet samengesteld uit substantie en accidens, forma en materia, dus kan Hij niet ontbonden worden; vgl. vs. 161-66; 273-88.

Uit zellefstandigheit, en toeval, form en stof.
Zijne eerste eenvouwigheit van wezen overtrof[854]
Wat wezen oit van Godt ontfing, of zal ontfangen.
Zoo kan geen sterflijckheit aen 's levens schepper hangen;
En dit ontzeggen van het sterven stelt geheel,
In Godt en zijn natuur, het rechte tegendeel
Des doots, dat is de vaegh des levens, door wiens zegen[859]
De Godtheit, buiten zich, alleen niet ziet beweegen
En roeren wat zich roert, in dien geschapen kring,[861]
Maer oock geduurigh hangt in een bespiegeling
Van haere louterheit verruckt, en opgetogen;[859-63863]
Terwijl, gelijck om strijt, Godts wijsheit, en vermogen,
En goetheit onderling in 't spieglen houden aen,[865]
En in 't beschouwen van Godts wezen roerloos staen[866]
Gespannen in haer kracht, op 't spits van alle punten,[867]
Die endeloos in Gods volkomenheên uitmunten.
Zoo leeft d'onsterflijckheit in zich gerust, en stil;
Terwijlze buiten zich door haeren vryen wil
Het al regeert, en stuurt, vrywilligh onbedwongen,
En geensins door de kracht van haer natuur gedrongen.[872]
Gelijck d'onsterflijckheit verlochent het vergaen,[*873-vlg.]
En 't leven melt in Godt, den oirsprong van 't bestaen
Der dingen, buiten Godt, die noit verrotting kende;
Zoo lochent d'eeuwigheit in Godt begin, en ende:
Want wat beginsel heeft en endt, dat komt en gaet,
En lijdt door 't schocken en verandren van zijn' staet:[877-78]
Gelijck een schepsel lijdt, en dult, by wellecks lijden[879]
De tijdt bestaet, en rolt op wisseling van tijden,[880]
En beurt van niet en iet te wezen, of van iet[881]

[*][Randschrift:] *Godt is eeuwigh*.

854 *Zijn eerste eenvouwigheit:* Gods simplicitas, die aan alle substantiae simplices (de engelen en de zielen) voorafgaat, en in alles overtreft.
859 *de vaegh des levens:* de leefkracht; vgl. vs. 888.
861 *in dien geschapen kring:* binnen den kring, den omtrek van het geschapene, al het geschapene.
859-63 Door Gods leefkracht leeft alles wat leeft buiten Hem, en stelt Hij ook zijn inwendige werkingen.
863 *louterheit:* zuiverheid, eenvouwigheid
865 *in 't spieglen houden aen:* bezig blijven met bespiegeling, met het begrijpen van Gods eigen wezen.
866 *roerloos:* in *Onderw. der h. Dryeenigheit: onbeweeght*, vs. 195 en *gerust* in vs. 196 en 869.
867 *'t spits van alle punten:* op het hoogste van alles, Gods wezen zelf.
872 Uit dezen regel blijkt weer, dat Vondel ook de leer van Spinoza op 't oog heeft, die immers de schepping als een noodzakelijke emanatie van God voorstelt, vgl. *Korte Verhandeling*, I, cap. IV (ed. v. Vloten en Land, IV, bl. 23).
873-vlg. In de vss. over Gods eeuwigheid keert Vondel weer tot St. Thomas terug. Evenals de *S. Theol.* zegt: 'aeternitas immutabilitatem consequitur' (I. Q. X, art. 3) en de eeuwigheid van God onmiddellijk na zijn onveranderbaarheid behandelt, laat Vondel ook zijn betoog over Gods eeuwigheid over dat van zijn onsterfelijkheid heen uit de beschouwing van Gods onveranderlijkheid voortvloeien. Bovendien valt uit zijn vss. op te maken, dat hij de argumenten uit de *S.c. Gent.* (I, cap. XV: 'Quod Deus est aeternus') kende.
877-78 'Omne quod incipit esse vel desinit, per motum vel mutationem hoc patitur', l.c.,
879 *dult:* iets ondergaat.
880 'Illa sola tempore mensurantur quae moventur, eo quod tempus est numerus motus', l.c.
881 *beurt van niet en iet te wezen:* en op het beurtelings niet-zijn en zijn.

Het wezen van het iet te smilten zien als niet.[881-82]
Uit d'onverwisseling van Godt, in staet gebleven,
Wort hem dan d'eeuwigheit met reden toegeschreven.[883-84]
Hy kent noch voor noch na: want eeuwigh kent geen maet,
Die tusschen pael en pael een ruimte leggen laet.[886]
In d'eeuwigheit verschijnt een evenvrolijck bloeien,[887]
Een wezen, een gelaet, een vaegh, van geen vermoeien
Gevolght, een zelve kracht, een maght, een levend licht,[888-89]
Een tegenwoordigheit de glori van mijn dicht.[890]
Is Godt te vore niet geweest, en na geworden,
Zoo blijckt hier onderscheit van opkomst, voortgang, orden;
Zoo leent hy zekerlijck by eene uitheemsche maght
Zijn wezen, want het wert van niet tot iet gebracht.
Dees maght dan d'oirzaeck blijft, waer van hy was begonnen,
Die jonger is als zy: maer dit's te grof gesponnen.[896]
Zoo kent hy geen begin, en by gevolgh geen endt:
Want een, die eeuwigh was, voor eeuwigh blijft gekent.[891-98898]
Men kan van vore oock niet, hier hellept geen verbloemen,
't Geschapen neffens Godt den schepper eeuwigh noemen,
Verweeren zonder schaemte, als Heidens zonder reên,[901]
En dolle Manicheen, twee evene eeuwigheên,[902]
Of twee beginsels, een ten goede, en een ten quaede,
Ten zy men door die drift den eenen Godt verraede;[904]
Gelijck de waenwijs noch, tot schennis van Godts lof,[905]
Godts eeuwigheit vereert aen d'allereerste stof;
Daer zonder d'eeuwigheit de Godtheit wort misprezen,

881-82 'Igitur in ipso [Deo] non est prius vel posterius accipere; non ergo habet esse post non-esse, nec non-esse post esse potest habere', l.c.
of van iet enz.: of het wezen iets te zien terugkeeren (*smilten*) van iets tot niets.
883-84 'Ostensum est autem Deum esse omnino immutabilem, est igitur aeternus', l.c.; *onverwisseling:* onveranderlijkheid; *in staet gebleven:* altijd in denzelfden staat of toestand gebleven.
886 *pael:* perk, grens.
887 *evenvrolijck:* altijd vroolijk.
888-89 *Een - Een* enz.: met klemtoon; *vaegh:* vgl. vs. 859.
890 *Een tegenwoordigheit:* het nunc aeternitatis van de Scholastieken, vgl. vs. 932; hierachter leze men een komma.
Versta: hij, die in 't verleden eeuwig was (zonder begin), moet ook als eeuwig in de toekomst erkend blijven.
896 *te grof gesponnen:* al te dwaas gefantazeerd.
891-98 Vrij letterlijke vertaling van St. Thomas: 'Si Deus aliquando non fuit et postmodum fuit, ab aliquo eductus est de non-esse in esse: non autem a semetipso, quia quod non est non potest aliquid agere. Si autem ab alio, illud est prius eo. Ostensum est autem Deum esse primam causam; non igitur esse incepit; unde nec esse desinet, quia quod semper fuit habet virtutem semper essendi. Est igitur aeternus', l.c., Adhuc.
898 *van vore:* dit behoort bij *eeuwigh* van vs. 900. Vondel bedoelt: Ook kan men naast God geen schepsel eeuwig van voren (a parte ante, zonder begin) noemen; *verbloemen:* schijnschoone redeneering.
901 *Verweeren:* verdedigen.
902 *Manicheen:* de Manicheën, een secte uit de IVe eeuw, stelden twee eeuwige, aan elkaar geoppareerde beginselen, een goed en een kwaad vgl. vs. 1126-28; *evene:* gelijke.
904 *drift:* doldriftige meening; *eenen:* met klemtoon.
905 *de waenwijs:* iedere aanhanger van het atomisme, dat de materia prima (*d'allereerste stof*, vs. 906) eeuwig noemt.

Als vreemt van d'eigenschap, onscheibaer van Godts wezen.[908]
Indien men neffens Godt iet eeuwighs stellen ga,
Dat sleept een langen staert van wangedroghten na,
Weêrspannigh tegens Godts natuur, en rijpe reden.[910-11]

908 *vreemt:* ontbloot.
910-11 Versta: dat brengt een lange reeks dwaze consequenties mee, die zoowel tegen de natuur van God als tegen het gezond verstand indruischen.

De schepsels draeven hoogh, als ongeschapenheden,[912]
Onmeetbaer, eindeloos, en onveranderbaer.
De Godtheit blijft dan niet der dingen bron, van waer
Het al zijn' oirsprong nam, en voor den dagh quam stappen.
De Godtheit leght vanzelf dan af alle eigenschappen,
En titels, dieze voert, waerby nu helder blijckt
Dat al wat wezen heeft voor 't eeuwigh wezen wijckt.
Indien deze eerste kroon de Godtheit wort benomen,[919]
Zoo voert het schepsel trots den titel van 't volkomen,
En 't ongeschapen en het schepsel staen gemeen[921]
In d'eigenschap, met recht gekent in Gode alleen;
Een ongelijckheit niet te warren, noch te mengen.[923]
De vaste hemel kan geen voor noch na gehengen[924]
In d'eeuwigheit, die 't al begrijpt, en overspant,[925]
En niet gemeeten wort dan van d'onmeetbre hant.
De tijt en d'eeuwigheit in duurzaemheit verscheelen,[*]
Als tacken uit een' stam, doch ongelijcke deelen,[928]
En tegens een gekant: want wie den duur beziet,[929]
Het eene kent zijn endt en oirsprong, 't ander niet.[930]
Het eene zweeft recht door, op voortgang, en beweegen:[931]
Het ander rust in stilte, en staet het schocken tegen.[932]
Het eene wort gestuit, en neemt in 't ende een keer:
Het andere staet pal, en wanckelt nimmermeer.[934 vgl.]
Het eene ontfangt zijn maet van uurwerck, klock, en starren,
En zonne, en maene, om niet in 't voortgaen te verwarren:[935-36]
Het ander meet gestarnte, en zon, en maen, en al[937]
Wat uit zijn' ring alleen een duimbreet deelen zal[938]
In 't duuren, afgemerckt door eeuwen, jaeren, dagen,[939]
En uur en oogenblick, saizoenen, zomervlaegen,
Den winter, lente, en herfst, gebruickt, of snoot misbruickt,

[*][Randschrift:] *Onderscheit tusschen tijt en eeuwigheit*.

912 *draeven hoogh:* worden ver overschat.
919 *deze eerste kroon:* nl. dat al het zijnde voor God onderdoet.
921 *gemeen:* gelijk.
923 *warren:* verwarren, dooreenhalen.
924 *De vaste hemel:* de onveranderbare hemel, God; *kan geen voor noch na gehengen In d'eeuwigheit:* verdraagt niets dat voòr of nà Hem in de eeuwigheid zou deelen.
925 Gods eeuwigheid wordt alleen door zichzelf gemeten.
928 *een' stam:* lees: één stam; eeuwigheid en tijd spruiten allebei uit God.
929 *tegens een gekant:* elkanders tegendeelen.
930 *Het eene:* de tijd; *'t ander:* de eeuwigheid.
931 *recht door:* altijd. De tijd is de maat der beweging, dus beweegt mee.
932 Het nunc aeternitatis, vgl. vs. 934 en 890; *het schocken:* het voortspringen van oogenblik tot oogenblik.
934 vgl. vs. 932; *nimmermeer:* nooit.
935-36 De tijd wordt door de hemellichamen gemeten.
937 De eeuwigheid verleent den duur aan de hemellichamen.
938 *uit zijn ring:* uit den ring der eeuwigheid; de ring, die begin noch eind heeft, is het symbool van de eeuwigheid, vgl. *Altgeh.* I, vs. 1303-04 en Besp. II, 954, 965.
939 *afgemerckt:* verdeeld.

Tot dat Godts eeuwigheit den Tijt de vleugels fnuickt.[927-42942]

927-42 Bij Gods eeuwigheid bespreekt St. Thomas het verschil van eeuwigheid en tijd (*S. Theol.* I, Q. X, art. 4); de eerste is heelemaal tegelijk (tota simul), de tweede bij opvolging (successive); Vondel heeft Thomas' abstracte uiteenzetting met behoud van de grondgedachte dichterlijk overgezet.

942 Tot dat de tijd zal ophouden en de eeuwigheid alleen overblijft; *de Tijt* is hier voorgesteld als de gevleugelde god Kronos of Saturnus.

Wil d'ongodist nu Godt zijn eeuwigheit berooven,[*]
Als ofze strijt met Godt, indien zijne oirzaeck boven,
En in een hooger lucht dan Godt, de schepper, zweeft;
Zoo schiet hy mis: want Godt geene oirzaeck kent, noch heeft:[943-46]
En zat'er boven Godt iet goddelijx gerezen,
Dat waer met reden Godt, en 't allerhooghste wezen.
Godts wezen is Godt zelf, die van geene andre hangt,[949]
Maer by zich zelf bestaet. wie eenen Godt ontfangt,[950]
Die noch op andren steunt, verdwaelt van Godt, den eenen
En eeuwigen, in 't licht der scheppinge elck verscheenen.
Een onderworpen Godt, en een aenhangeling[953]
Van iet wat anders, sluit zich zelven uit den ring
Der endtlooze eeuwigheit, met reden eerst te kennen.[954-55]
Men kan niet, zonder Godt te lochenen, te schennen,
Iet zetten boven Godt, in eeuwigheit, en kracht:
De reden kent een' Godt, een eeuwigheit, een maght.[958]
Indien de duurzaemheit, in hemel en op aerde,[*]
Den dingen hun waerdy, en meerdre of mindre waerde
Verleent, hoe heerlijck steeckt 't geen eeuwigh duuren zal,
En was en blijft door zich in wezen, boven al
Wat wezen heeft, dan uit; dat 's Godt, die voor onze uuren[963]
In wezen was, en geen begin noch eindt van duuren
Berekent, en verduurt wat binnen zijnen ring[964-65]
Een korte duurzaemheit of oogenblick ontfing,
Of noch ontfangen zal, uit Godts geduurzaemheden,[959-67]
Noit achterhaelt van 't brein, en d'allersnelste reden!
Zoo veel volkomenheên van maght, en goet, en schoon,
En eere, en majesteit, en rijckdom, die Godts kroon,
Als perle en diamant verrijcken, en stoffeeren;
Dat vol-op, dat gejuich, dat eeuwigh triomfeeren,[972]
Al teffens op een punt met eenen blick gevat,[973]

[*][Randschrift:] *Ongerijmtheit in 't lochenen van Godts eeuwigheit*.

[*][Randschrift:] *Hoe heerlijck Gods eeuwigheit is*.

943-46 Versta: Wil nu de ongodist Gods eeuwigheid loochenen door te gewagen van Gods oorzaak, waardoor Gods eeuwigheid van zelf zou vervallen, omdat de oorzaak eerder moet zijn dan het effect. Ook dit schijnt tegen Spinoza te gelden, die in zijn *Korte Verhandeling*, I, cap. VII (ed. cit. IV, bl. 33) uitdrukkelijk leert ‘dat God oorzaak is van zig zelfs’ (vgl. ib. bl. 7), waar Vondel in vs. 946 even nadrukkelijk tegen ingaat.

949 *Godts wezen is Godt zelf:* S. Thomas: ‘Deus est sua essentia’, *S.c. Gent.* I, cap. XXI; *hangt:* afhangt.

950 *bij zich zelf bestaet:* bij, door, van zichzelf bestaat, ens a se, vgl. noot bij vs. 811.

953 *Een onderworpen Godt:* een God, die een ander onderworpen is; *een aenhangeling:* iemand die van een ander afhangt.

954-55 *den ring Der eeuwigheit:* vgl. vs. 938; *met reden eerst te kennen:* alleen door gezonde redeneering te achterhalen.

958 *een - een - een:* met klemtoon.

963 *voor onze uuren:* voòr onzen tijd.

964-65 *geen begin* enz.: die begin noch einde kent; *verduurt:* in duur overtreft; *binnen zijnen ring:* binnen den ring van Gods eeuwigheid, vgl. vs. 938.

959-67 Let op Vondels prachtig spel met het woord *duur* en zijn afleidingen.

972 Vgl. *Ps.* XVI, 15.

973 *Al teffens:* alles tegelijk; *op een punt:* op één punt, op één moment; *eenen:* met klemtoon; Vondel doelt op het nunc aeternitatis, vgl. vs. 890, 932 en 988, en heeft waarsch. ook 't oog op de scholastieke definitie van de zaligheid: ‘Interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio’; *S. Theol.*, I, Q. X, art. 1.

Wat schept dit eenen bergh, een' onwaerdeerbren schat
Van allerhande goet, in 't hooghste goet te vinden!
Nu wroet de weerelt om, dien molshoop, gy verblinden,[976]
Die d'eeuwigheit van Godt versmaet om aerdtsch genot,
Om tijdelijck gewin, om schoonheit, die verrot,
En uit de graven stinckt; om moordende venijnen,[978-79]
Uit schaele en gouden kop, vol blinckende robijnen,[980]
Te drincken, en een Godt te schijnen, die bedeest,[978-81981]
In 't midden van zijn prael, voor 's lijfwachts helbaert vreest.[982]
Wat is uw heerlijckheit, by 't eeuwigh rijck geleecken?
Bouvalligh, kort van duur. de vleiers, die u smeecken,[984]
Staen uw geluck ten dienst, en reede op hun vertreck,[985]
Zoo ras het weiflend lot u aenzie met den neck.[986]
Maer 's hemels eeuwigheit, in eenen stant gebleven,[987]
Is een volmaeckt bezit van 't nimmerzatte leven,[988 vgl.
Op eenen vasten troon, die niet bezwijckt, noch wanckt;[989]
Die 't al beneên zich ziet, wat slibbert, spat, en schranckt.[990]
Men balssemt hier geen lijck, beluit met klanck van klocken.[991]
Geen staetsi volght de baer, met traenen en met nocken,[992]
In 't staetigh rougewaet. geen roukleet vaeght het stof.[993]
Geen schenckel, dootshooft, rib, noch zerck, noch kerreckhof[994]
Vermaenen hier van 't ende, op 't voorspoock te genaecken.[995]
Het leven nestelt hier in Godts turkoize daecken,[996]
En zweeft door d'eeuwigheit, die, hoe men dieper ziet,
Te minder wort bereickt, en uit het oogh verschiet,

976 *dien molshoop:* minachtend voor de onbeduidende, vergankelijke wereld.
978-79 *schoonheit, die verrot, En uit de graven stinckt:* een toespeling op of herinnering aan den Triomfo della Morte van het Campo Santo te Pisa zal hier wel niet onder zitten; toch doen deze vss. daar terstond aan denken.
980 *kop:* drinkbeker.
978-81 Achtereenvolgens doelt Vondel op des menschen neigingen tot hebzucht, zingenot en zelfoverschatting.
981 *bedeest:* bang.
982 *voor 's lijfwachts helbaert vreest:* vreest dat de lijfwacht zelf hem met zijn hellebaard (lans met piek) zal aanvallen; vgl. *Palamedes*, vs. 1407-09.
984 *smeecken:* vleien.
985 *en:* heeft hier de beteekenis van *maar; reede op:* gereed voor.
986 *U aenzie met den neck:* u den rug toekeert; vgl. Rembrandts ets van 1633 van den Tegenspoed.
987 *in eenen stant gebleven:* die onveranderlijk is.
988 vgl. vs. 973; *nimmerzatte:* nooit verzadigde.
989 *wanckt:* wankelt.
990 *spat:* uitglijdt; *schranckt:* mank gaat.
991 *hier:* nl. in den Hemel.
992 *staetsi:* rouwstoet.
993 *vaeght:* veegt, nl. hier in den Hemel.
994 De in den baroktijd gebruikelijke emblemen op de graven; *schenckel:* doodsbeen; *kerreckhof:* afgetuind graf.
995 *vermaenen van 't ende:* herinneren aan den dood; *op 't voorspoock te genaecken:* die na de voorteekenen van ziekte enz. nadert.
996 *turkoize daecken:* blauw hemelgewelf.

Dat, moede en afgemat van uitzien, in die ronden,[999]
Een evenwijdde, noit den omtreck, heeft gevonden.[1000]
Nu volght d'almogentheit, waerop de godtsdienst bout:[*1001]
Want Godt de weerelt schiep, regeert, en onderhoudt

[*][Randschrift:] *Godt is almaghtigh*.

999 *die ronden:* niet de kringen van de hemelsferen volgens het stelsel van Ptolomeus, maar de naar analogie daarvan aangegeven concentrische kringen der hemelwoningen, zooals ook Dante ze in zijn *Paradiso* uitbeeldt.

1000 Versta: wel een telkens herhaalde evenwijdigheid heeft gevonden, maar nooit den buitensten omtrek, want, wijl het empyreum, Gods paleis, zich in het oneindige uitstrekt, is er geen omtrek; *evenwijdde* schijnt een substantief te zijn, evenwijdte of evenwijdigheid.

1001 *almogentheit:* almacht.

Door d'almaght, zonder wie noit waer uit niet geworden
Dit wonderlijck heelal, gesticht op zulck eene orden,[1004]
Waer door men zeker sluit, dat Godt, dus werreckrijck,[1005]
Veel weerelden uit niet kon scheppen te gelijck;
Gelijck de schilderkunst betoont in 't heerlijck praelen
Van 't eene stuck, hoe zy natuur alsins in 't maelen[1008]
Kan natreên; en gelijck ons heerlijck raethuis spreeckt[1009]
Hoe menigh trots gebou in Kampens herssen steeckt;[1010]
Hoewel hy stof behoeft, daer Godt uit niet kan wercken,[1011]
Waer in d'almogentheit der Godtheit zich laet mercken[1012]
Op 't allerklaerste: want geen evenredenheit[1013]
Is tusschen niet en iet: en deze uitwercking scheit
Alleen Godts almaght af van al 't geleent vermogen.[1014-151015]
Dus praelt d'almogentheit, om hoogh in top voltogen,[1016]
Waervoor de Griecksche school t'Athene stont versuft,
Om datze noit dees maght begreep in haer vernuft.[1017-18]
Maer uit d'oneindigheit van 't wezen kan men lezen[1019]
Dat Godts almogentheit den aert volght van zijn wezen:[1020]
Want d'almaght in haer kracht het wezen zelf gelijckt,[1021]
En is het zelve, of iet dat niet van 't wezen wijckt,[1022]
Oock d'eigene eigenschap. is 't wezen dan onendigh,[1023]
Zoo volght de mogentheit het wezen oock nootwendigh[1023-4]
In zijne onendigheit: want elck van bey bestaet
Uit evenmaetigheit, een godtsmaet, zonder maet.[1026]

1004 *op zulck eene orden:* met zulk een orde en regelmaat.
1005 *sluit:* concludeert; *dus:* zoodanig.
1008 *alsins:* ook nog op andere wijzen.
1009 *natreên:* nabootsen; *ons heerlyck raedthuis:* nòg tweemaal in de *Besp.* aangevoerd: I, 795 en III, 1209.
1010 *Kampens herssen:* het scheppend vernuft van Jacob van Campen, den bouwmeester van het Amsterdamsch raadhuis.
1011 *hy* - *Godt* met klemtoon.
1012 Het maken uit niets ofwel scheppen is alleen God eigen en getuigt zijn almacht; *mercken:* kennen.
1013 *evenredenheit:* verhouding van gelijkheid; vgl. I, 318, 773; II, 53, 648.
1014-15 *scheit ... af:* onderscheidt.
1015 *'t geleent vermogen:* de ontleende macht.
1016 *om hoogh in top voltogen:* een tautologische toevoeging voor: die bij God volmaakt is.
1017-18 Vondel schijnt te bedoelen, dat de vele Grieksche wijsgeeren, allen *t'Athene* gelocaliseerd, tegenover het feit van Gods almacht meer of minder *versuft* stonden: zij wisten er geen weg mee, omdat ze nooit het juiste begrip van almacht hadden. Lactantius wijst telkens op de zwevende meeningen van Aristoteles, Plato e.a. over God (vgl. *Div. Inst.* I, cap. V; *De Ira Dei*, cap. IX, Migne, P.L. resp. VI, kol. 135 en VII, kol. 98).
1019 *lezen:* opmaken, concludeeren.
1020 *den aert volght van zijn wezen:* uit den aard van zijn wezen volgt.
1021 *d'almaght in haer kracht:* de hoogste almacht.
1022 Gods almacht is identiek met Gods wezen.
1023 *d'eigene eigenschap:* het aan God meest eigene kenmerk.
1023-4 S. Thomas: 'Esse Dei est infinitum ... unde necesse est quod activa potentia Dei sit infinita ... Unde cum ipsa essentia divina per quam Deus agit sit infinita, sequitur quod ejus potentia sit infinita', *S. Theol.*, I, Q. XXV, art. 2.
1026 *evenmaetigheit:* gelijkheid van maat, van omvang; beide nl. oneindig; *een godtsmaet, zonder maet:* de maat die alleen voor God geldt is de maat der mateloosheid of oneindigheid. Vondels

Door deze almogentheit kan Godt dan t'aller uure
Uitwercken door de kracht en vaegh van zijn natuure[1028]
Veel meer dan al het heir der schepselen vermagh

uitdrukking herinnert aan St. Bernardus' bekend woord: ‘Modus deligendi Deum est diligere sine modo’.

1028 *kracht en vaegh:* levenskracht.

Te wercken; eene blijck zoo klaer gelijck de dagh:[1030]
Naerdien in 't schepsel geen vermogen is besloten,[1031]
Dat niet van boven uit de Godtheit komt gesproten,
En uitmunt in den stam. zoo dan d'almogentheit[1033]
Des schepsels maght behelst met grooter majesteit;[1034]
Zoo streeft gewisselijck het goddelijck vermogen
Zijn schepsel wijt voorby, en uit der menschen oogen.
Gods almagt streeft recht door, geen rots haer' voortgang breekt[1037]
Behalve 't geen rechtuit zich zelven wederspreeckt,[1038]
Als teffens zijn en niet te zijn; een vaste waerheit,[1039]
En redenkaveling, en toets, en eerste klaerheit:[1040]
Want Godt vermagh al wat gevat wort in 't verstant,
Zoo wel het lochenbaere, als 't geen men stelt in stant:[1041-42]
Doch teffens het gestelde aen 't lochenbaer te binden,[1043]
Bestaet geensins, naerdienze elckander voort verslinden.[1044]
Dat Godt meer weerelden oneindigh scheppen kan,[1045]
Door zijne almogentheit, en heerelijcker dan
Dees' wonderbaeren kloot, in wiens onmeetbre ronden[1047]
Ontelbre duizenden van mijlen zijn gevonden;[1048]
Ontkent de wijste niet, die dit volbout heelal[1045-49]
By Godts onmeetbaerheit een punt acht, en een' bal.[1050]
Gy schilders, hier is geest en licht om voort te leeren.[1051]
De rijckste in 't vinden, en de wijste in 't ordineeren,[1052]
De maghtighste om zijn werck tot d'allerjongste streeck
Te voeren, dat'er niet volkomens aen ontbreeck',

1030 *eene blijck:* een klaarblijkelijkheid, een evidentie.
1031 *Naerdien:* omdat.
1033 *uitmunt in den stam:* op overtreffende wijze in het beginsel, God, aanwezig is; alle vermogen van het schepsel is virtualiter eminenter in God, vgl. vs. 393.
1034 *behelst:* omvat.
1037 Versta: volgt zoo regelrecht haar weg, dat geen enkele macht of kracht haar kan weerhouden.
1038 Versta: behalve het in zich zelf onmogelijke. S. Thomas: 'Sub omnipotentia Dei non cadit aliquid quod contradictionem implicat', *S. Theol.* I. Q. XXV, art. 4; *rechtuit:* vlakweg.
1039 *Als* enz.: zooals tegelijk zijn en niet zijn; een der scholastieke prima principia luidt, dat iets niet tegelijk kan zijn en niet zijn, waarop ook St. Thomas in het aangehaald art. zinspeelt.
1040 Een eerste redeneerbeginsel, primum principium.
1041-42 Versta: God kan alles wat voor ons verstand geen tegenspraak inhoudt, of het niet of wèl bestaat; *het lochenbaer:* dat waarvan wij het bestaan ontkennen; *men stelt in stant:* tot stand gebracht is.
1043 Versta: maar het niet bestaande aan het bestaande te verbinden, het niet zijn van iets verbinden met zijn zijn.
1044 *naerdien* enz.: omdat tegelijk niet-zijn en zijn elkander uitsluiten.
1045 *meer weerelden oneindigh:* oneindig meer werelden.
1047 *kloot:* bolvormig heelal; *onmeetbre ronden:* de onmetelijke concentrische ringen der hemelsferen.
1048 Vondel moet 't oog hebben op de hemelmetingen van Kepler, Tycho Brahe, Galilei en Blaeu, vgl. vs. 245.
1045-49 Merkwaardigerwijze bestrijdt Vondel hier het zgn. Optimisme van Leipnitz (geb. 1646), voòrdat het door dezen verkondigd kon zijn, de leer nl. dat God niet anders dan onze tegenwoordige wereld als de best mogelijke heeft kunnen scheppen.
1050 *punt-bal:* een kleine stip.
1051 *voort:* terstond.
1052 *vinden:* fantazeeren; *ordineeren:* schikken, compositie maken.

Is Godt alleen, waerin [ô die hem moght volkennen!][1055]
De wijsheit en de maght, als in een renbaen, rennen,
En strijcken eenen prys, op zulck een lange ry,[1057]

1055 *volkennen:* kennen naar zijn volle waarde, vgl. volprijzen.
1057 *eenen:* met klemtoon, denzelfden.

Daer geen van beide in kunst haer weêrga rent voorby.[1058]
Om uit d'almogenheit niet ongerijmts te sluiten,[*]
Bespiegelt men haer werck, van binnen en van buiten.
Godt werckt inwendighlijck nootzaeckelijck en stil,[1061]
Uit kracht van zijn natuure, uitwendigh, door zijn' wil,[1062]
Die vry is, en geensins aen nootdwang staet gebonden.[1063]
Godts nootwerck wort aleens en eenerley bevonden:[1064]
Het vrye werck schakeert zich door verscheidenheên.
Godts almaght werckt doorgaens natuurlijck stadigh heen;[1066]
Vrywilligh, niet doorgaends, maer naer heur welbehaegen.
Men dient in d'almaght oock dit onderscheit te draegen,
Dat Godt gestadigh niet te werck gaet naer zijn maght,
Noch tegens reên oit werck te voorschijn heeft gebracht,
Maer boven reden, als in 't scheppen is gebleecken,[1071]
Toen, by 't gebreck van stof, Godts werckstuck niet bleef steeken.[1072]
Het wercken, uit natuure of 's hemels vryen wil,
Verdelght oock d'almaght niet, door 't spitse schoolgeschil;[1073-74]
Want elck behoudt zijn recht in evenwight te zaemen:[1075]
Dit wil Godts vryen wil, dat Godts natuur betaemen.[1059-761076]
De wijsheit is in Godt een kennis, die het al[*]
Wat was van eeuwigheit, en is, en worden zal,
Door d'allerhooghste en eerste oirzaecken, in haer klaerheit[1079]
Bespiegelt in Godt zelf, den spiegelkloot der waerheit:[1080]
Want die zijn wezen kent, begrijpt en kent met een,
Van haeren oirsprong aen, zoo veel geschapenheên,[1082]
En al wat mooghlijck is te wezen, en te worden,
Te wassen, te vergaen, een ieder op zijne orden,[1084]
Oock tot het minste toe; met een wat ieder ding[1085]

[*][Randschrift:] *Onderscheit tusschen Godts inwendige en uitwendige werckinge*.

[*][Randschrift:] *Godt is alwijs*.

1058 Gods wijsheid en macht houden in de schepping gelijken tred.
1061 *stil:* rustig door, ongestoord.
1062 *natuure:* lees hierachter een kommapunt.
1063 *nootdwang:* dwang van buiten, vgl. 835.
1064 *Godts nootwerck:* de werking, die uit de noodzakelijkheid van Gods natuur voortkomt, nl. de inwendige werking; *aleens en eenerley:* altijd gelijk; in de Kantt. op vs. 823 *eenpaerigh, en eenerhande*.
1066 *doorgaens:* altijd door.
1071 *boven reden:* boven het begrip der menschen uit.
1072 Versta: doordat God de ontbrekende materie zelf schiep.
1073-74 Versta: 'Geen spitsvondige schoolvosserij kan waar maken, dat Gods almacht onbestaanbaar is met de noodzakelijke inwendige en vrijwillige uitwendige werking' (Zey).
1075 Versta: Gods natuurwerking en Gods vrije werking blijven met elkaar in evenwicht.
1059-76 Het onderscheid tusschen Gods inwendige en uitwendige werking is al behandeld in vs. 823-44.
1076 *Dit ... dat:* het eene ... het andere; *wil betaemen:* komt overeen met.
1079 Volgens de scholastieke definitie is de wijsheid (sapientia): cognitio per altissimas causas.
1080 God kent alle dingen in zich zelf als oorzaak van alles; Hij zelf is de spiegel der dingen. Ook St. Thomas werkt in zijn art. over Gods kennis met het beeld spiegel (speculum), *S. Theol.* I. Q. XIV, art. 5; *spiegelkloot:* een bolvormige tuinspiegel, vgl. vs. 1294.
1082 *geschapenheên:* geschapen dingen, schepselen.
1084 *wassen:* groeien; *een ieder op zijne orden:* alles naar zijn rangorde en op zijn beurt.
1085 *minste:* geringste.

Vermagh of niet vermagh, naer elcks bejegening.[1086]

1086 *naer elcks bejegening:* waarsch.: naar elks *omstandigheên* (vs. 1087). Het *Wdb. d. Nederl. T.* geeft sub 4 als beteekenis op: het aan iemand overkomen van eenig lotgeval, en vandaar: ontmoeting, avontuur.

Zy weet omstandigheên, gelegentheên, en reden
Van op- en uitkomst, wijze, en voortgang, morgen, heden,[1088]
En gistren, en wat streeck de renbaen van den tijt,
Die voortvlieght, uit den ring van 't eeuwigh deelt, en snijt.[1081-901090]
Men noem' dees wijsheit dan Godts licht, dat opgerezen
Van eeuwigheit, uit kracht en kennis van Godts wezen,
Het al in eenen blick ontdeckt, behoudens dat[1091-93]
Het ooghmerck wort vereischt, zoo lang vooruit gevat
Van 't alziende oogh; naerdien men niet in 't niet kan vinden,
En zonder 't iet het oogh gelijck staet met de blinden.[1093-96]
Dees kennis krijght met een, indien men ruimer weit,[*1097]
Den titel en den naem van Godts alweetenheit,
Die, louter oor en oogh en licht, door duisternissen[1099]
Noch veerheit wort belet te polssen, uit te visschen,[1100]
t'Aenschouwen, te verstaen al wat verstaenbaer zy,
En kenbaer voor 't begrijp, op d'endelooze ry[1102]
Der dingen, zoo die naeckt voor haer, de zon der zonnen,[1103]
Die 't al doorstraelt en ziet, zich niet verborgen konnen;
Een kennis, die geensins grontoirzaeck is van al
Wat is en was, en noch een wezen worden zal;
Dewijl geen ding bestaet in wezen en vermogen
Door iemants weetenschap, en 't zien van 's anders oogen,
Maer door zijn eige form: want wat men kent voor iet,[1105-091109]
Dat is door zijn natuur, en niet om dat men 't ziet.
Dus brout d'alweetenheit, die alles kent naeukeurlijck,
Geen' woesten mengelklomp van 't noodigh, en gebeurlijck:[1111-12]

[*][Randschrift:] *Godt is alwetende*.

1088 *op- en uitkomst:* opkomen en verdwijnen.

1081-90 Hiermee schijnt Vondel den inhoud samen te vatten van St. Thomas' artikelen in de *S.c. Gent.*, I, cap. LXIV-LXXI: Quod Deus cognoscit singularia; ea quae non sunt; singularia contingentia futura; motus voluntatis; infinita; vilia; mala.

1090 *streeck:* stuk, deel.
Ook in vs. 938 en 965 stelt Vondel den tijd voor als een deel van de eeuwigheid; vgl. ook voor het vleugelbeeld, vs. 931.

1091-93 vgl. St. Thomas: 'Intuitus Dei fertur ab aeterno supra omnia, prout sunt in sua praesentialitate' *S. Theol.* I. Q. XIV, art. 13.

1093-96 Versta: God ziet niet alleen alles omdat Hij zelf het licht is, maar ook omdat Gods zien een voorwerp (*oogmerck*) veronderstelt en ieder voorwerp door Hem lang voor het in werkelijkheid bestaat gezien of gekend wordt. Want waar geen voorwerp is wordt niets gezien en is het oog als dat van een blinde; *'t alziende oogh:* een in de barok veel gebruikt embleem voor Gods alwetendheid; vgl. vs. 699.

1097 *ruimer weit:* verder doordenkt.

1099 *louter oor en oogh en licht:* vgl. vs. 358 en noot.

1100 *veerheit:* verren afstand.

1102 *begrijp:* begrip, intellect.

1103 *zoo die naeckt:* waarsch.: die zoo naakt als ze zijn, in hun ware wezen; vgl. vs. 1117. St. Thomas spreekt van Gods 'nuda objecti cognitio'.

1105-09 Zoowel de H. Augustinus als St. Thomas leeren, dat Gods kennis de oorzaak van het geschapene is, maar de laatste formuleert dat nader met: 'Dei scientia est causa rerum secundum quod habet voluntatem adjunctam' *S. Theol.* I. Q. XIV, art. 8; hoe Vondel dit redt met te zeggen, dat de dingen bestaan door hun *eige form*, is raadselachtig. In de orde van het zijn is dat wel waar, maar niet in de orde van het ontstaan, en daar spreekt hij over.

1109 *voor iet:* als iets dat bestaat; Pas in vs. 1114 spreekt Vondel van Gods wil.

1111-12 Versta: Gods alwetendheid, die alles nauwkeurig kent, veroorzaakt het noodzakelijke en het vrijwillige niet op dezelfde wijze.

En z'onderscheit in 't goede en quaede, hier beooght,[1113]
Wat Godt nootwendigh wil, en wat hy slechts gedooght,[1114]

1113 *hier beooght:* dat God hier op aarde aanschouwt; vgl. vs. 1284; 1324.
1114 *nootwendigh:* dit klopt niet met Vondels betoog in vs. 838 en 1062-63 over Gods vrije werking naar buiten.

En toelaet, om geensins een oirzaeck te verstrecken[1114-15]
Van snoode gruwelen, en nootlots lastervlecken:[1115-16]
Want die 't aenstaende ziet, kent klaer en naeckt vooruit
Den wortel, en den gront, daer 't lasterstuck van spruit.[1118]
Die goet en quaet voorzagh, voorzagh elcks eigenschappen,
En aert, en op wat voet een ieder aenquam stappen.[1120]
Dus wort de vrye wil door nootdwang niet bedroeft,[1121]
Noch uit zijn' winckelhaeck met domme kracht geschroeft.[1122]
Dus schuift men licht een schot voor ongebonde schennis,
Die Godt durf van zijn' aert vervreemden zonder kennis,[1123-24]
En opperste oirzaeck noemt van goet en quaet met een,
Veel snooder dan de drift der dolle Manicheen,[1126]
En 't blinde Heidendom, die met hunne ommewintselen[1127]
Voortteelen goet en quaet, uit tweederley begintselen.[1128]
Naerdien Godts Wijsheit by de wijsten wort geacht
Een kennis, die het al bespiegelt in zijn kracht,[1130]
Te vore, schept, bestuurt, en onderhoudt in wezen,[1131]
Wort in Godts wijsheit Godts voorzienigheit geprezen,
En d'eene in d'anders aert by zommigen gemengt.[1133]
Hoewel de Godtheit zelf dit mengen licht gehengt[1134]
In ons begrip [dat Gods geheelheit niet kan deelen,[1135]
Wiens eigenschappen van zijn wezen niet verscheelen,
Noch onderling, maer een uit haer natuure zijn][1137]
Nochtans op dat deze eene in d'andre niet verdwijn',
Gelijck men d'eene verwe in d'andre ziet verdreven;[1139]
Zoo zullenwe op het lest den glans der wijsheit geven
Aen Godts voorzienigheit, twee zusters, eens en een,[1141]

1114-15 *wat hy slechts gedooght En toelaet:* God wil het (zedelijk) kwaad niet positief, maar laat het slechts toe.

1115-16 Dit kan mede door Vondel bedoeld zijn tegen Calvijn, die volgens Bellarminus God voorstelde als de *oirzaeck* van de zonde, vgl. 1125 en 1229-38; ook in *nootlots lastervlecken:* onontkombare misdaden klinkt de anti-dordsche hekelaar door, vgl. *Palamedes*, vs. 655, 676, 720-21.

1118 *Den wortel, en den gront:* den vrijen wil; Vondels uiteenzettingen over de harmonie van Gods alwetendheid met 's menschen vrijen wil klinken eerder molinistisch dan thomistisch.

1120 *op wat voet* enz.: hoe ieder zich gedragen zal.

1121 *de vrije wil:* nl. van den mensch.

1122 wordt den vrijen wil geen geweld aangedaan.

1123-24 Versta: deze beschouwing ondervangt de Godschennende meening, waardoor, zonder voldoende kennis, God van zijn heiligheid (*van zijn aert*) beroofd wordt.

1126 *veel snooder:* ook dit laat vermoeden, dat Vondel het oog heeft op de heterodoxen van zijn tijd, met name de Calvinisten; *dolle Manicheen:* vgl. vs. 902.

1127 *ommewintselen:* omkleedselen, misleidende redeneeringen.

1128 *begintselen:* beginselen, principia.

1130 *in zijn kracht:* in zijn volle wezen; dit hoort bij *het al:*

1131 *Te vore:* voordat het geschapen wordt; *wezen:* zijn.

1133 Versta: is voor sommigen Gods wijsheid hetzelfde als zijn voorzienigheid.

1134 M.a.w.: ofschoon in God alle eigenschappen één zijn, vgl. vs. 273-vlg.; 591-vlg.; 637-vlg.

1135 *begrijp:* begrip, verstand; *geheelheit:* onsamengesteldheid, vgl. *heelheit*, vs. 118.

1137 *een:* één.

1139 *verdreven:* weggewreven; vgl. *Besp.* III, 154, 399, 798 en zie over dezen schildersterm Dr. J.D. Meerwaldt in de *Vondelkroniek*, VI (1935), bl. 70.

1141 *eens en een:* eensgezind en verbonden.

En zoo gelijck, als uit Godts aengezicht gesneên.
Nu laet Godts goetheit hier op 't bladt te voorschijn komen,

Een eigenschap, daer Godt zijn' naem heeft afgenomen:[*]
Want Godtheit goetheit heet, en goet als Duitschlant spreeckt;[1144-45]
Een uitdruck van elck ding, waeraen geen ding ontbreeckt,[1146]
En dat volkomen is, waerin verscheide tongen[1147]
Vereenigen in zin, gelijck van Godt gedrongen.[1148]
Dees goetheit evenwel wort, zonder onderscheit
Te ruim bepaelt, indien zy Godts volkomenheit
In haeren ring besluit, en stof geeft tot verwarren:
Want even als de zon, in vaste en losse starren
Zich spieglen kan, zoo deelt volkomenheit den glans
Alle eigenschapen mede, uit haeren hooger trans,
Dies zy volkomenheên door deze reden heeten.
Om dan Godts goetheit hier rechtmaetigh af te meeten,[1149-56]
Hoewelze onmeetbaer is, en weit, in 't lang en 't bree,[1157]
Gelijck een endelooze en grondelooze zee;
Zoo noemen wy haer best de voester aller dingen,
In Godt en buiten Godt: want alle goeden springen[1160]
Alleen uit deze bron der goetheit onvermoeit.
Wat in de Godtheit blinckt, en leeft, en tiert, en bloeit,[1162]
Oneindighlijck in eere, in majesteit voltogen,
Oneindighlijck in 't schoon, in wijsheit en vermogen,
Oneindigh in bezit van blijschap, weelde, en schat,
In deze goetheit wort het al beknopt gevat,
En wat daer buiten wort gegoten, als by sprengkelen,[1167]
In 't schepsel, min of meer, dat vloeit uit eenen enckelen
Algoeden zegenaer, die zijnen rijcken schoot
En vollen boezem noit voor eenigh schepsel sloot.
Hoewel de schepsels nu schakeeren, en verscheelen
In goetheit, daerze min of rijckelijck in deelen,
Naer dat het Godt behaeght; dit ongelijcke lot
Ontkent hierom geensins de goedigheit in Godt,[1174]
Maer melt zijn' vryen wil, in 't storten van zijn giften;
Zijn wijsheit op het hooghste, en billijckheit, in 't schiften,
En onderscheiden van zoo veelerhande goet,[1177]

[*][Randschrift:] *Godt is àlgoet*.

1144-45 Vgl. *Besp.* I, 44 en noot; *als Duitschlant spreeckt:* zooals Nederland het zegt.
1146 Vondel denkt aan het scholastiek adagium: Bonum ex integra causa; *uitdruck:* uitdrukking.
1147 *verscheide tongen:* allerlei talen.
1148 *Vereenigen in zin:* in beteekenis (nl. van God = goed) overeenstemmen; *gelijck van Godt gedrongen:* alsof ze door God daartoe gedrongen zijn.
1149-56 Vondel schijnt te bedoelen, dat Gods goedheid een eigenschap op zichzelf is, terwijl zijn volkomenheid bij àl zijn eigenschappen hoort.
1157 *weit:* weidt, zich uitstrekt.
1160 *In Godt:* dit wordt nader uitgelegd in vs. 1162-66; *buiten Godt:* dit in vs. 1166-70.
1162 *in:* met klemtoon.
1167 *daer buiten:* met klemtoon; *gegoten:* uitgestort, meegedeeld; *sprengkelen:* druppels; vgl. ook voor de gedachte *Uitvaert v.M.v.d. Vondel*, vs. 13-16.
1174 *goedigheit:* goedheid.
1177 *onderscheiden:* het maken van onderscheid.

Waervoor oock 't allerminst hem billijck dancken moet:
En d'ongelijckheit geeft een' luister aen 't geschapen,
Dat afsteeckt door de dracht en 't ongelijcke wapen[1180]
Des scheppers, eveneens als overste en soldaet
Verschillen in hunn' dracht en ongelijck cieraet,
In dienst van eenen vorst: want blonck 'er in 't verheffen[1183]
Geene ongelijcke waerde, en deelde elck schepsel effen[1184]
In 't goet, men sloot met recht dat d'oppermajesteit,[1185]
Uit kracht van haer natuure, en een nootwendigheit
De weerelt had gebaert; dit werckstuck waer geworden
Uit redenlooze maght, daer wijsheit, streeck, noch orden,[1188]
Noch kleur, noch billijckheit doorgaends in wiert gemerckt,[1189]
Maer alles eveneens gemaelt stont, en beperckt;[1190]
Gelijck de schildergeest, die, plomp in 't ordineeren,[1191]
De beelden stelt alleens, geen verwen kan schakeeren.[1192]
Is Godt de bron van 't goede, is al 't geschapen goet,[*]
Wat's oirsprong van het quaet, dat, als een weereltvloet,
Den aerdtkloot overstroomt, en, tegens recht en reden,
Verweldight en verkracht de tucht, en goude zeden,[1196]
By wijzen ingevoert? om nu voorby te slaen[1197]
Natuurlijck erfgebreck; kan eenigh quaet ontstaen,[1198]
Dat niet zijne oirzaeck heeft, waer door het komt te spruiten?[1199]
En boezemt men naer d'eerste, op wie, en waer zal 't stuiten?[1200]
De Godtheit steeckt in schult. men stelt door deze blijck,[1201]
Dat snoode zeden zelfs Godts wille zijn gelijck,[1202]
En lochent dat het goet, in 's hemels borst gesloten,[1203]
Zich gaerne mededeelt, en uitziet naer genooten.

[*][Randschrift:] *Tegenworpinge, wat d'oirzaeck van het quaet der zeden is:*

1180 *dracht:* kleerdracht, uiterlijk.
1183 *eenen:* met klemtoon; *in 't verheffen:* nl. van het een boven het ander.
1184 *effen:* even, gelijk.
1185 *sloot:* concludeerde.
1188 *streeck:* vast plan.
1189 *doorgaends:* overal en steeds.
1190 *eveneens:* precies gelijk; *gemaelt - beperckt:* afgeperkt, afgebakend; *gemaelt:* vgl. *Besp.* I, vs. 36.
1191 *schildergeest:* schilder, vgl. vs. 413; *plomp in 't ordineeren:* onbedreven in 't ontwerpen van een compositie.
1192 *stelt alleens:* allemaal 't zelfde maakt.
1196 *verweldight:* overweldigt.
goude zeden: een door de klankverwantschap voor de hand liggende veredeling van *goede* zeden.
1197 *By wijzen:* door wijze menschen.
1198 *erfgebreck:* erfelijk gebrek.
1199 *komt te spruiten:* ontstaat.
1200 *boezemt men naer d'eerste:* zoekt men naar de eerste oorzaak van het kwaad; *op wie, en waer zal 't stuiten?:* waar zal die eerste oorzaak zijn?.
1201 *De Godtheit steeckt in schult:* en het schijnt, dat God de schuld draagt; *men stelt door deze blyck:* en door deze klaarblijkelijkheid stelt men vast.
1202 Versta: dat slechte zeden overeenkomstig Gods wil zijn.
1203 *in 's hemels borst gesloten:* dat één met God is; *uitziet naer genooten:* deelgenooten van zichzelf zoekt.

Dees regel houdt zijn stant, 't is waer, oock zelf in Godt,[*1205]
Waer d'oppergoetheit werckt, en ieder ding zijn lot[1206]
Uit haeren boezem schenckt; dies alle dingen zweemen
Naer 't hooghste goet, waeruit zy hunnen oirsprong neemen:
Want wezenlijcker wijs Godts goetheit geensins wort[1209]

[*][Randschrift:] *niet Godt*,

1205 Versta: ja, de regel blijft staan, dat het goede zich wil meedeelen (bonum est sui diffusivum), ook in God blijft dat gelden.
1206 *lot:* deel.
1209 *wezenlijcker wijs:* wezenlijkerwijze, modo substantiali.

Den schepsele eigentlijck van boven ingestort;[1210]
Naerdien natuurelijck geene eigenschappen vaeren
Ter vaste rustplaetse uit, daer zy gewortelt waeren.[1211-12]
Wie mededeelt verlaet terstont zijn wezen niet,[1213]
Noch eenigh lidt, maer weckt in eenen andren iet,[1214]
Dat 's gevers aert gelijckt. de leerling leert aendachtigh,
En wort zijn meesters kunst en wijsheit dus deelachtigh.
Aldus schakeert de zon, van 't hemelschblaeu gewelf,
Den bloemhof, en behoudt zijn wezen voor zich zelf.
Maer om den poel van 't quaet der zeden nu te vinden,[1219]
Of 't quaet der misdaet; laet den blinde op 't spoor der blinden
Zich zelf verbijsteren, en 's menschen toeverlaet,[*1221]
De bron van al het goet, als oirsprong van het quaet,
Betighten tegens recht; de reden zal ons leiden[1223]
Naer 't schepsel, van de deught verbastert, en gescheiden,
Dewijl 't veranderlijck en wisselbaer van aert,
Het ingeschapen goet der Godtheit niet bewaert,[1226]
En in zijn' plicht bezwijckt vrywilligh, door 't bekooren
Van 't schijngoet, daer Godts beelt en gunst in wort verloren;[1228]
Geensins genootzaeckt door een nootlot, al te grof:
Want waer de nootdwang heerscht, verliest de deught haer stof.
Waer 't menschelijck geslacht veranderloos, hoe zouden[1231]
De deughden haeren glans en kroon en loon behouden!
De vrye willekeur, in 't micken even schoon[1233]
Op 't een en 't ander wit, ons voorgestelt ten toon,[1233-34]
En 't wisselbaer gemoet des menschen zijn dan d'ader
Van 't quaet, in 't overslaen ten quaede: maer de vader
Der goetheit draeght geen schult, al drijft dees Turcksche leer[1236-371237]

[*][Randschrift:] *maer het redelijcke schepsel, dat veranderbaer, en bekoorbaer, vrywilligh het goet verwaerloost, en ten quade overslaet.*

1210 *eigentlijck:* in eigenlijke, vollen zin, proprie; Vondel bedoelt, dat de schepselen niet substantieel, maar participative in Gods goedheid deelen.
1211-12 Omdat de vaste eigenschappen haar subject nog niet verlaten, doordat een ander er deel aan heeft.
1213 *verlaet* enz., ontdoet zich daarom niet van zijn wezen.
1214 *noch eenigh lidt:* noch van eenig lichaamsdeel.
1219 *poel:* oorsprong.
1221 *verbijsteren:* verwarren; *'s menschen toeverlaet:* God.
1223 *Betighten:* beschuldigen; *de reden:* de rede, het gezond verstand.
1226 *Het ingeschapen goet der Godtheit:* de natuurlijke goedheid, die God den mensch meegeeft; ook dit klinkt zeer anti-calvinistisch.
1228 *daer Godts beelt en gunst in wort verloren:* waardoor Gods beeld in ons en zijn genade verloren gaat.
1231 *Waer 't menschelijck geslacht veranderloos:* als de mensch gedetermineerd was in zijn wil.
1233 *willekeur:* wil.
1233-34 *in 't micken* enz.: die in het kiezen van een goed of een kwaad doel(-wit) gelijk staat.
1236-37 *de vader Der goetheit:* God.
1237 *drijft:* dwingt; *Turcksche leer:* merkwaardig is het, dat Vondel het Calvinistisch fatalisme hier hetzelfde brandmerk opdrukt, als de Calvinisten het Socinianisme hadden gedaan; vgl. *Onderwijs der h. Dryeenigheit*, vs. 375 en noot in Dl. VIII, bl. 753; stilzwijgend duidt hij er onder dit opzicht de overeenkomst van het Calvinisme met het Spinozisme mee aan, dat ook de persoonlijke wilsvrijheid loochent, vgl. Spinoza, *Ethices*, Pars II (ed. v. Vloten-Land, I, bl. 62, 114).

Den vryen wil, als slaef, tot schennis van zijn' heer.[1229-381238]

1229-38 Deze beschouwing richt zich duidelijk tegen de leer van Calvijn, vgl. vs. 1114-15; let op *noot*zaak, *noot*lot, *noot*dwang.

1238 *Den vryen wil, als slaef:* Tegen Erasmus' *De libero arbitrio* (1524) schreef Luther zijn *De servo arbitrio* (1525); hiermee was de feodale beeldspraak in de theologie geïntroduceerd.

Uit 's hemels goetheit vloeit de goddelijcke liefde,[*1239-vlg.]
Die zich en 't schepsel mint, veel min haer schepsel griefde,[1240]
Maer voert het op naer Godt, der dingen uiterste endt[1241]
En bron, om dit, daer Godt zijn' aert heeft in geprent,[1242]
Met hem en zijn natuur eendraghtigh te verbinden.[1243]
De liefde zoeckt altijt het beste des beminden,[1244]
Wil zich vereenigen met dat beminde pant:
Want deze deught schept lust een' onderlingen bant
Te leggen, tusschen twee of meer verscheidenheden.[1247]
Hoe nu dees bant meer klemt, te stercker hecht de reden
Van 't minnen den beminde en minnenden aen een.[1248-491249]
Hoe dees verbintenis den minnaer nader scheen
Te raecken, hoe de liefde in 't minnen heeter gloeide.
Godts goetheit, uit wiens aert dees liefde in 't schepsel vloeide,
Raeckt Godt op 't allernaeuste aen 't vaderlijck gemoedt:
Zoo brant de liefde in Godt met een' volkomen gloet;
Dewijl de liefde, van Godts wezen onverscheiden,[1255]
Niet laeten kost zich zelve in 't schepsel uit te breiden,[1256]
Zoo weinigh als in 't minste een wezen onvergaen,
In 't scheiden van zijn form, kan duuren en bestaen.
Geen hartstoght is in Godt natuurlijcker t'aenschouwen[*]
Dan liefde en blyschap bey, hoewelze zich ontvouwen
Geensins als lybaerheên in Godt, die nimmer lijdt.
Aeloude wijzen zelfs Godts liefde, die niet slijt,
Maer endeloos in kracht door alles heen kan dringen,
Verheffen, als begin en oirzaeck aller dingen,[1264]
En die niet toelaet dat de stam van Godt altoos

[*][Randschrift:] *Godt is de liefde*.

[*][Randschrift:] *Uitwerckingen van Godts liefde*.

1239-vlg. Vondels betoog over Gods liefde, op St. Thomas gegrond, gaat feitelijk en zeker ook wel naar zijn bedoeling tegen de leer van Spinoza over de Amor Dei (*Ethices*, Pars V, ed. v. Vloten-Land, tom. I, bl. 266-vlg.) in.

1240 *'t schepsel:* Vondel bedoelt hier alleen het redelijk schepsel, den mensch.

1241 *uiterste endt:* laatste doel, ultimus finis.

1242 *zijn aert heeft ingeprent:* de gelijkenis van den mensch met God steunt op 't menschen verstand en zijn vrijen wil.

1243 Vgl. het consortium divinae naturae van II *Petr.* I, 4.

1244 St. Thomas: ‘Amare nihil aliud est quam velle bonum alicui’, *S. Theol.* I. Q. XX, art. 2.

1247 *verscheidenheden:* individuën.

1248-49 Versta: hoe nauwer verbonden, hoe grooter liefde.

1249 *minnenden:* minnende; driemaal 't zelfde woord in één regel, vgl. vs. 398; IV, 941, *Onderw. d.h. Dryeenh.*, vs. 274 en Dante's ‘Amor ch'a nullo amato amar perdona’, *Inf.* V, 103.

1255 *onverscheiden:* niet verschillend, identiek, vgl. I *Joan.* IV, 8, 16.

1256 *Niet laeten kost:* niet kon nalaten, zich niet kon weerhouden; strikt genomen is dit niet waar, wijl God vrijwillig schiep, maar als dichterlijke hyperbool, ook door St. Dionysius gebruikt en door St. Thomas gerechtvaardigd (zie volgende noot), om de kracht van Gods liefde te doen voelen, is de uitdrukking toelaatbaar, hoewel Vondel ze veel te sterk aanschroeft in vs. 1257-58: dat Gods liefde zich even weinig van het scheppen kon weerhouden als iets zonder wezensform kan bestaan. Daarom dunkt ons dat deze vss. bij vs. 1255 hooren.

1264 *verheffen:* prijzend erkennen.

Blijf zonder ooft, en vrucht, en tacke- en telgeloos.[1259-661266]
Wanneer de zon begint in 't hart des booms te gloeien,
Begint de vruchtbre boom te botten, en te bloeien:
Dan deelt de wortel sap en kracht zijn tacken me,
Die schaduwen den gront rontom, in 't lang en bree:[1270]
Want ongeveinsde liefde is kenbaer door haer blijcken.[1271]
Zy zoeckt gemeenzaemheit, en koestert haers gelijcken.[1272]
De wederliefde van 't geliefde, alleens gezint,[1273]
Omhelst dan billijck weêr het geen haer eerst bemint.
De Godtheit voelde een' gloet van liefde in 't harte ontvoncken,
Toen goetheit en de glans der schoonheit in haer bloncken,
En onder 't spiegelen den wil met eenen treck[1277]
Verweckten tot dit goet, dees schoonheit, zonder vleck.[1278]
Godts liefde, door den wil genegen zich te paeren,
Wort zwanger door dien gloet, en wil ten leste baeren
Dit wonderlijck heelal, wat leeft, en niet en leeft,[1281]
Daer Godts gelijckenis of min of meer in zweeft,[1282]
Naer datze die beschijnt, beschaduwt uit den hoogen,
Gezint zijn heerlijckheit in ieder te beoogen,[1284]
En t'openbaeren, als in een' ontsloten troon,
Wat d'opperste al bezit van 't entloos goet en schoon.
De Schepper komt uit liefde om laegh zijn schepsel tegen.[1287]
Wat evenredenheit valt hier in 't overweegen[1288]
Der waerdigheit van 't een en 't ander! 't hemelsch hof
Verheerlijckt hier het niet, of iet uit assche, en stof.[1290]
Wanneer het derwaert keert, van waer het was gesprooten,
Dan triomfeert de liefde in 't heil van haer genooten.[1292]
Gelijck een torts haer vlam in eenen spiegel ziet,[1293]

1259-66 Merkwaardig komt Vondel hier ineens weer op St. Thomas terug, die in de *S.c. Gent.* I, zijn cap. XCI: ‘Quod in Deo sit amor’ besluit met: ‘Patet igitur, quod de nostris affectionibus (*hartstoght*) nulla est quae in Deo possit proprie esse, nisi gaudium et amor (*liefde en blyschap*); quamvis etiam haec in eo non secundum passionem (*Geensins als lybaerheên*), sicut in nobis, sint ... Philosophi etiam quidam (*Aeloude wijzen*) posuerunt rerum principium Dei amorem (*Godts liefde ... begin en oirzaeck aller dingen*); cui consonat Dionysii verbum dicentis quod divinus amor non permisit ipsum sine germine esse (*niet toelaet dat de stam ... Blijf zonder ooft* enz.)’.

1266 *tacke- en telgeloos:* zonder takken en knoppen.
1270 *schaduwen:* beschaduwen.
1271 *blijcken:* uiterlijke teekenen.
1272 *gemeenzaemheit:* gemeenschap, omgang.
1273 *alleens:* gelijk, vgl. vs. 1192.
1277 *spiegelen:* bespiegelen, beschouwen; *treck:* neiging.
1278 *dit goet:* nl. van God zelf.
1281 *wat leeft, en niet en leeft:* al het geschapene, vgl. *Lucifer*, vs. 312.
1282 De heele schepping, als Gods werkstuk, toont gelijkenis met God, maar het éene schepsel meer dan het andere.
1284 *beoogen:* bezien, beschouwen, vgl. vs. 1113.
1287 *tegen:* tegemoet.
1288 *wat evenredenheit:* welke verhouding; géen verhouding; vgl. *Besp.* I, 318, 773; II, 53 648, 1013.
1290 *het niet:* het *niet* of het *iet* van 't vorig vs., het schepsel; *denwaert ... van waer:* God, unde eo omnia.
1292 *haer genooten:* hare deelgenooten.
1293 *torts:* toorts.

En uit den spiegelkloot de vlam te rugge schiet[1294]
Naer 't licht, van waerze schijnt; dus eindigen de dingen
Ten leste in Godt, daer zy hun wezen uit ontfingen,
En rusten in het punt, dat alles naer zich treckt.
De wederliefde rust in 't goet, dat haer verweckt.
De heerschappy, daer Godt op 't hooghste in zit geklommen,

1294 *spiegelkloot:* bolle tuinspiegel, vgl. vs. 1080.

Bestaet in rechtsgebiet, en oock in eigendommen[*1300]
Der dingen onder hem. gebieden, en verbiên,
Toelaeten, loon, en straf voeght dezen heere, wien
De grootste scepter voeght van hemel en van aerde,
Door kracht van zijn natuur, waeruit het al zijn waerde
En mogentheit ontleent, wat aen zijn voeten zit,[1305]
Hem billijck kent voor 't hooft, het heerelijckste lidt.[1306]
Door kracht van eigendom vermagh hy te vermeeren,
Te minderen, te hoên, t'ontluistren, te vereeren,[1308]
Gelijck het hem behaeght, ter eere van zijn rijck,[1309]
En zonder dat Godts maght Godts recht verongelijck',
Dat hy aen zich behoudt, van niemant te bedillen:[1311]
Want d'eerste wet van al is 't allereerste willen.[1312]
Een herder handelt dus zijn kudde zacht, of straf,[1313]
Zy leeft en sterft ten dienst des meesters en zijn' staf.
Dees heerschappy is niet der Godtheit aengestorven,[1315]
Door erfrecht, noch door koop, noch gift, of gunst verworven,
Noch oudtheit van bezit, noch inbreuck, en gewelt:[1317]
Het recht der schepping heeft hem in 't bezit gestelt,[1318]
Zoo wel als 't onderhoudt van zijn geschapenissen.[1319]
Wie kan dien titel dan uit 's hemels voorhooft wissen![1320]
Indien het schepsel aen Godts wezen hangt alleen,
Zoo staet het onder Godts gebiet, en anders geen.
Dewijl geen werckvernuft zijn wijsheit en vermogen[*]
Te werck stelt, zonder eerst in 't werckstuck te beoogen[1324]
Een zeker eindt, en wit, waerom het wercken zal;[1325]
Zoo kan de weerelt niet door eenigh wilt geval[1326]
Opdonderen, maer eischt een' werckheer, die besleepen[1322-271327]

[*][Randschrift:] *Godt is heerschapper en eigenaer aller dingen*.
K a n t t e e k e n i n g : *heerschapper:* heer en meester, heerscher.

[*][Randschrift:] *Slotrede, bevestigende Godts voorzienigheit, in zijne uitwendige wercken breeder t'ontvouwen*.

1300 *eigendommen:* het volstrekte bezit (Zey).
1305 *mogentheit:* macht, vermogen.
1306 *het heerelijckste lidt:* bijstelling van *hooft*, het lidmaat, waarin de heerschappij zetelt.
1308 t'ontluistren: van luister te berooven, vernederen; *vermeeren:* verheffen.
1309 *ter eere van zijn rijck:* het doel van de heele schepping is de manifestatie van Gods heerlijkheid.
1311 *van niemant te bedillen:* waar niemand aanmerking op mag maken.
1312 Versta: in alles geldt Gods wil als wet.
1313 *straf:* streng.
1315 *aengestorven:* door den dood van een voorganger op Hem overgegaan.
1317 *noch oudtheit van bezit:* noch doordat die heerschappij van ouds tot het geslacht behoorde; *noch inbreuck, en gewelt:* noch door verovering verkregen.
1318 *Het recht der schepping:* het recht, dat uit Gods scheppingsdaad volgt.
1319 *zoo wel als 't onderhoudt:* en het recht, dat uit Gods onderhoud van het geschapene (*geschapenissen*, vgl. vs. 711) volgt.
1320 Wie kan dan God de opperste heerschappij ontzeggen?
1324 *beoogen:* bezien, bedoelen, vgl. vs. 1113, 1284.
1325 *eindt, en wit:* doeleinde, doelwit.
1326 *wilt geval:* blind toeval, vgl. *Besp.* I, 664; terugwijzend naar de bewijsvoering van *Besp.* I, 729-vgl., dat de wereld niet door toeval maar door God moet veroorzaakt zijn (vs. 1334), trekt Vondel daaruit de conclusie, dat God ook de wereld blijft besturen.
1322-27 Let op Vondels woordspel in *werckvernuft - werck - werckstuck - wercken - werckheer; werckvernuft:* intellectus practicus, een verstand, dat er op zint, iets te bewerken, practische Vernunft.
1327 *Opdonderen:* ineens te voorschijn komen; *besleepen:* met overleg.

De schets van dit heelal had in zijn' geest begreepen,

En elcks hoedaenigheit, hoegrootheit, en gewight,
Getal, en maet, en form; en hoe hy dit gesticht[1329-30]
Best onderhouden zou, bestieren, en regeeren,
Eer zijne maght begon te scheppen, te bootseeren[1332]
Dit heerlijck meesterstuck, met eere en prijs gekroont.[1333]
Dus wert voorheene ons Godts voorzienigheit getoont.[1334]
Een veltheer stelt hierom zijn vaenen in slaghorden,[1335]
Eer zy noch hantgemeen met 's vyants benden worden.
De zeilkunst schrijft aldus den zeebou wetten voor.[1337]
Dus draeft al wat'er is, op 't voorgeleide spoor:[1338]
Want Godts voorzienigheit de schets is van de zaecken,[1339]
En ry der schepselen, geneight hun wit te raecken,[1340]
Waertoe die zijn geschickt, geordineert van Godt,
Een ieder trapsgewijs, en met een zeker slot;[1342]
Gelijck de Godtheit die verbeelde in haere zinnen[1343]
Van eeuwigheit, eer zy dit werckstuck quam beginnen.
Dees waerheit, schoonze wort gelochent stijf en sterck[1345]
Van 't ongodist gespoock, zal blijcken uit Godts werck,[1346]
Zoo klaer in 't scheppen als 't regeeren van 't geschapen,[1347]
En Godts voorzienigheit, gelijck een scheutvry wapen,[1348]
Verdadigen het hart, dat op de Godtheit bout,
En in 't geschapen haer bespiegelt, en aenschout.[77-1350]

1329-30 vgl. *Wijsheid*, I, 21; *dit gesticht:* deze schepping.
1332 *bootseeren:* boetseeren, vormen.
1333 *met eere en prijs gekroont:* Vgl. *Hebr.* II, 7, 9.
1334 *voorheene*, nl. in *Besp.* I, 729-vlg.
1335 Versta: zoo stelt een veldheer eerst zijn leger op, voor hij den slag begint.
1337 En zoo bepalen de wetten van de zeilkunst vooraf, hoe het schip zee zal bouwen (*den zeebou*).
1338 *draeft:* beweegt zich naar zijn doel; *'t voorgeleide:* het aangegeven.
1339 *schets:* het ontwerp, de idee; vgl. *Besp.* I, 610 en noot bij vs. 609.
1340 *geneight hun wit te raecken:* die allen den ingeschapen trek hebben, om tot het hun gestelde doel te geraken.
1342 *Een ieder trapsgewijs:* naar een bepaalde rangorde; *met een zeker slot:* met een vast doel.
1343 *verbeelde in haere zinnen:* zich voorstelde.
1345 *stijf en sterck:* halsstarrig.
1346 *Van 't ongodist gespoock:* door de godloochenaars; *zal blijcken uit Godts werck:* nl. in het volgend Boek.
1347 Dit vers te lezen als appositie bij God in *Godts werck*.
1348 *En Godts voorzienigheit:* vul aan: *zal; een scheutvry wapen:* een wapen dat door geen vijand kan worden getroffen.
77-1350 Van hier af tot het slot van het IIe Boek volgt Vondel vrij geregeld Lib. I en II van de *S.c. Gentiles* van St. Thomas, dikwijls op den voet, zoodat hij den tekst bijna letterlijk vertaalt, maar ook met sprongen, verplaatsingen en verwaarloozingen.

*

Bespiegelingen van Godts Wercken
Het derde boeck.

Gelijckwe 's avonts noch, in 't groeien van de schimmen,[*1]
Den glans van d'avontzon, gedaelt beneên de kimmen,
Zien schijnen door de zee, en 't schuimend pekelzout,
Met straelen geschakeert, en purpergloet, en gout,
Getuigen van het licht, dat, nauwelijx verdweenen,[5]
De weerelt heeft verquickt, gekoestert, en bescheenen;
Zoo zullen wy nu Godt, en d'oppermajesteit
Bespiegelen in 't werck van zijn voorzienigheit;
Dewijl onze oogen niet die zon van alle zonnen
In haeren vollen glans en dagh verdraegen konnen.[6-10]
Den sterfelijcken is een perck en maet gestelt,
Waerop hun kennis stuit, die van verlangen smelt,[12]
Om eenmael Godt te zien, in zijn volkomen wezen,
Van geen begrijp volkent, van geene tong volprezen.[14]
Wy slaen dan hier van verre alleen Godts stappen ga,[*15]
En volgen hem bevreest, als in zijn schaduw, na.
Men hoorde en zagh van outs hoe razende ongodisten[17]
De Godtheit lochenden, en logentael vernisten[18]
Met een geverfde grijns van waerheit, die nochtans[19]
Niet naliet door 't bedrogh te straelen met Godts glans:[20]
Een andre school, terwijl verlegen, en verlaeten,[21]

[*] [Randschrift:] *Voortgang van Godts eigenschappen tot de uitwendige wercken van zijne voorzienigheit in het byzonder*.

[*] [Randschrift:] *De ongedisten verlochenen Godt, of liever de goddelijcke voorzienigheit, gelijck Lukrees, Epikuurs schiltknaep*.

* TEKSTKRITIEK: In de 1e ed. heeft vs. 18 *logental*, door v. Lennep als een kennelijke drukfout verbeterd in *logentael*.

1 *schimmen:* schaduwen.

5 *Getuigen:* als zelfst. nw. bijstelling van vs. 4.

6-10 Met dezelfde gedachten zet het eerste Boek der *Besp.* in; *konnen:* kunnen.

12 *kennis ... die van verlangen smelt:* bedoeld is natuurlijk het subject van de kennis, de ziel.

14 *volkent:* volledig gekend, zooals *volprezen:* naar volle waarde geprezen.

15 *Godts stappen:* de vestigia Dei, vgl. *Ad. in Ball.*, vs. 3441 en *S. Theol.* I. Q. XLV, art. 7: 'Utrum in creaturis sit necesse inveniri vestigium Trinitatis', wat St Thomas affirmatief beantwoordt.

17 *razende ongodisten:* raaskallende atheïsten; Vondel is naar de polemische zeden van zijn tijd altijd sterk in de qualificaties van zijn tegenstanders; toch moeten wij dit *razend* losmaken van de gevoelswaarde die 't voor ons heeft in bijv. 'Ben je razend?' en eerder verstaan in de beteekenis van luidruchtig zijn, veel lawaai maken. Overigens zegt ook Lucretius over het aannemen van een goddelijk wereldbestuur: 'desipere est', *De Rer. Nat.* Lib. V, vs. 165.

18 *logentael:* Lactantius spreekt in 't zelfde verband over 'mendacia', zie noot op vs. 21.

19 *grijns:* masker; *die:* nl. de waarheid.

20 *met Godts glans:* met Gods klaarheid, dit hoort bij *waerheit* van vs. 19.

21 *Een andre school:* nl. dan die der atheïsten; Vondel doelt in 't algemeen op hen, die wel Gods bestaan erkennen, maar zijn wereldbestuur, zijn *voorzienigheit* loochenen, de zgn. deïsten, waarvan Lactantius een kort overzicht geeft in *Div. Institutionum* Lib. I, cap. II (Migne, P.L., VI, kol. 120); *terwijl verlegen, en verlaeten:* ondertusschen verouderd (verloopen) en daarom niet meer gevolgd; wellicht staat Vondel de meening van Lactantius voor den geest: 'Nec difficile sane fuit paucorum hominum prave sententium redarguere mendacia' en

Verzaeckte, om dat dit klonck te godtloos, en verwaten,
Zoo stijf de Godtheit niet, als Godts voorzienigheit,
En wert de mont gestopt met reden en bescheit.
Haer nasleep evenwel, godtvruchtigheit ontwassen,[25]
Durf Godts voorzienigheit noch lastren, en verbassen,[26]
Gelijck van outs Lukrees, op 't spoor van Epikuur,[27]
Die geen voorzienigheit wou kennen dan natuur,
Of 't reuckeloos geval, en stof der vezelingen,[28-29]
Als oirzaeck van 't heelal, en groot gevaert der dingen,[30]
Voorheene met bewijs getoomt, en wederleit.[31]
Het wort dan tijt dat wy nu Godts voorzienigheit,
[Gelijckze in 't scheppen blijckt, en hoeden, en regeeren
Van 's hemels schepselen,] hanthaeven, en verweeren,[34]
Op dat elck ongodist, verstomt door breeder blijck,[35]
Zijn godelooze vlagh, Godts kroon ter eere, strijck'.[36]
Dat scheppen heerelijck vooruitdraeft in de wercken[*37]
Van Godts voorzienigheit, is ons getoont in 't stercken
Der reden, die haer eert, als oirzaeck van 't heelal[39]
Der weerelt, en geensins natuur of wilt geval[40]
Dit toeschrijft, buiten Godt, aen 't schepsel, tegens reden;
Gelijck d'Epikureen, en die hun duisterheden[42]
Noch eeren, boven 't licht van reden en bescheit.[43]
Geen dwaelzieck neuswijs kan ons deze zekerheit[44]
Berooven, zoo het blijckt en blijft onoverstreden[45]
Dat door een vast besluit en raetslot al de leden[46]

[*] [Randschrift:] *Godtsvoorzienigheit blijckt in zijne schepselen*.

‘providentiam tollentibus satis responsum videtur ab hominibus argutis et eloquentibus’ (*met reden en bescheit*, vgl. vs. 43), l.c. kol. 121.

25 *nasleep:* latere navolgers, nl. de deïsten van Vondels tijd.

26 *noch:* nòg; *verbassen:* aanblaffen, wegblaffen.

27 *Lukrees:* T. Lucretius Caius met zijn gedicht *De Rerum natura*, en zijn voorganger *Epikuur:* Epikouros, over wie zie noot op *Besp.* I, vs. 147-148 en 661.

28-29 Lucretius kent in het IIde Boek van zijn gedicht (vs. 166-vlg.) den oorsprong der dingen aan de atomen toe en loochent in het Vde B. de doelmatigheid der natuur. Ook Lactantius begint in zijn behandeling van Gods providentia met een uiteenzetting en bestrijding van Epicurus en Lucretius, *De opificio Dei*, cap. II en VI (Migne, P.L. VII, kol. 16 en 27); *reuckeloos geval:* het wilde toeval; *stof der vezelingen:* samenstuiving der atomen, vgl. *Besp.* I, 664-65, 708, 717-18, 734, 791.

30 *groot gevaert der dingen:* vgl. vs. 45, 84, de indigesta moles van Ovidius, vgl. *Besp.* I, 993.

31 *Voorheene:* vroeger in dit gedicht, nl. in *Besp.* I, 729-vlg.

34 *verweeren:* verdedigen.

35 *blijck:* bewijsvoering.

36 *godelooze vlagh:* vlag die God niet erkent.

37 *heerelyck vooruit draeft:* luisterrijk voorop gaat.

39 *haer:* de voorzienigheid.

40 *natuur of wilt geval:* 3de nvl., daarom staat *aen 't schepsel* van vs 41 er wat vreemd, ja overbodig tusschen.

42 *d'Epikureen:* de Epicureeërs of Epicuristen; *en die* enz.: en hun moderne volgelingen; Vondel begint hier zijn teleologische beschouwingen, die lijnrecht tegen de leer van Spinoza ingaan, dat er geen doelstelling in de natuur is, vgl. *Ethices*, Pars I, Appendix (ed. v. Vloten-Land, I, bl. 68).

43 *reden en bescheit:* afdoende bewijsvoering, vgl. vs. 24.

44 *neuswijs:* tegenw.: wijsneus, betweter.

45 *onoverstreden:* onweerlegd.

46 *raetslot:* decreet; *leden:* lidmaten, onderdeelen.

Van 't weerelsche gevaert gepast zijn op de leest[47]

47 *gevaert:* vgl. vs. 30.

Der wijsheit, als het lagh in Godts alwijzen geest[47-48]
Met zijn omstandigheên begreepen, om te micken[49]
Op 't wit en eindt, waertoe de schepper dit wou schicken.[50]
Oock blijckt dit, naerdemael elck schepsel is gewent[51]
Te wercken voor zich zelf, tot een byzonder endt,
Waertoe het wert geschickt: dewijlze oock alle poogen[53]
Eendraghtelijck Godts eer en glori te beoogen;
Dus merckt men merckelijck in ieder wezen iet,[55]
Dat door zijne orden en bequaemheit ooght en ziet[56]
Op 't voorgestelde wit. uit dees geregelde orden[57]
Kan Godts voorzienigheit heel klaer bewezen worden,
Als uit een merck, dat zy den schepsele inneprint,[59]
Op dat men aen het kroost de moeder kenn' van 't kint.[60]
De schepsels kregen elck in 't scheppen stant en steden,[*61]
Hun krachten, eigenschap, en hun hoedanigheden,
Gemaetightheit, gestalte, en orde, wight, en maet,[63]
En tal, als ieder past, naer zijnen plicht en staet,
Om 't eindt, waerop het ooght te beter te bereicken;[65]
Gelijck dit helder blijckt, by menigh schijnbaer teiken.[66]
Dit ordineeren, dit welschicken van elck ding[67]
Tot zijn rechtmaetigh eindt, in 's weerelts ronden ring,
Melt dat voorzienigheit, eer zich de tijt quam reppen,[69]
In haeren raet besloot dit wonderwerck te scheppen.[70]
De werckelijcke maght, die zich heeft voorgezet[71]
Een zeker heilzaem eindt, waerop zy mickt en let,
Ziet wijsselijck vooruit, en wort in 't werck geprezen,
Dat uit voorzichtigheit zijn' oirsprong schept en wezen.[74]
Zoodaenigh is het werck der schepping, die men ziet[*]
Dat allesins haer eindt en oirbaer wit beschiet:[75-7676]
Want scheppen is een werck van Godt, den eersten wercker,

[*][Randschrift:] *In de geregeltheit en orde der schepselen:*

[*][Randschrift:] *en hun einde, waer toe zy geschickt zijn:*

47-48 *gepast zijn op de leest Der wijsheit:* geregeld zijn naar het plan van Gods wijsheid.
49 *Met zijn omstandigheên:* met alle ap- en dependenties, alle accidenten.
50 *wit en eindt:* doel.
51 *naerdemael:* omdat; *elck schepsel:* elk schepsel heeft zijn eigen werksfeer en eigen doel.
53 *dewijlze:* terwijl ze.
55 *merckt men merckelijck:* ziet men duidelijk.
56 *orden en bequaemheit:* doeltreffend organisme.
57 *'t voorgestelde wit:* het hem gestelde doel.
59 *merck:* teeken.
60 *kroost:* gelaatstrekken.
61 *stant en steden:* plaats.
63 *Gemaetightheit:* bepaalde vorm; v. Lennep verklaart het door temperament.
wight, en maet, En tal: vgl. *Wijsheid*, XI, 21, vgl. *Besp.* II, 1239-30.
65 *eindt:* doel.
66 *schijnbaer:* duidelijk.
67 *ordineeren - welschicken:* schilderstermen.
69 *eer zich de tijt quam reppen:* van alle eeuwigheid.
70 *In haeren raet:* in haar eeuwig raadsbesluit, in haar wijsheid.
71 *werckelijcke maght:* het werkend vermogen, potentia activa; *voorgezet:* voorgesteld.
74 *voorzichtigheit:* vooruitzien, praescientia.
75-76 *die men ziet Dat:* waarvan men ziet dat ze.
76 *allesins:* steeds; *eindt en oirbaer wit:* nuttig doel; *beschiet:* nastreeft.

Die 't al om 't uiterste endt, de Godtheit zelf, die stercker[78]
Dan iet elcks heil beooght, uit niet heeft voortgebroght,
En tot zijne eigene eer voltrocken, en volwrocht;

78 *'t al:* alles; *'t uiterste endt:* het laatste doel, ultimus finis, vgl. *Besp.* II, 1241.

Dies Godts voorzienigheit, in haeren raet gezeten,
[Daer alles wert gewickt, getelt, en net gemeeten,
En tot zijn eindt geschickt,] de weerelt heeft gebout,
Tot zulck een groot gevaert, gelijck men dit aenschout,[84]
En zijn ontelbaerheên, hoedaenigheên, vermogen,
Gestalte, en staet, en plaets, en tijt, gewelf, en bogen,
Verscheidenheên, en orde, en maet, met treck begaeft,
Of tegenheit, gelijck het rust, of heenedraeft,[87-88]
En drijft, en ommedraeit in ongelijcke kringen,
Ter eere van Godts oogh, de schiltwacht aller dingen.[90]
Ick laet den spiegelkloot der groote weerelt staen,[*]
En zie vooreerst den mensch, de kleene weerelt, aen,
In Griecken met dien naem verheerlijckt, en verheven,[93]
Dewijl men hier in 't kleen afmeeten kan naer 't leven
Wat in dit groot heelal, in 't groot, bespiegelt wort;
En Godt zich in den mensch beknopt heeft uitgestort,[96]
Als stedehouder van den nimmermeer gezienen,[97]
En onder wiens vernuft alle andre schepsels dienen.[*91-98]
Wie uiterlijck den mensch, van top tot teen beziet,
Wat lidt ontbeert zijn ampt, bewaert zijn' hoefslagh niet,[99-100]
Daer 't past? en wie het minste in 't lichaem wou hervormen,
Herstellen, zou hy niet de voeghlijckheit bestormen,[101-02]
De Godtheit in haer beelt onteeren, daer geen man,[103]
Al waer 't Prometheus zelf, iet in berispen kan?[104]

[*][Randschrift:] *in den mensche, de kleene weerelt:*

[*][Randschrift:] *in d'ontledinge des lichaems*.

84 *groot gevaert:* vgl. vs. 30, 47.
87-88 *met treck begaeft, Of tegenheit:* met toeneiging of afkeer behept, de aantrekking en afstooting, polariteit in de natuur.
90 *Godts oog, de schiltwacht aller dingen:* het alziende oog van God, vgl. *Besp.* II, 1295, dat over alles waakt; vgl. vs. 108.
93 *Griecken:* Griekenland, μακροκοςμος en μικροκοςμος.
96 *beknopt:* op kleiner schaal.
97 Een vers als uit *Lucifer; stedehouder:* plaatswaarnemer; *den nimmermeer gezienen:* God, dien wij nooit hebben gezien, vgl. *Besp.* III, 778; *Joan.* I, 18 en *Lucifer*, vs. 1194.
91-98 De vergelijking van den mensch als *de kleine weerelt* met den aardbol (*spiegelkloot*, vgl. *Besp.* II, 1080, 1294) als *de groote weerelt* (vgl. vs. 233-34) is door Vondel al breed uitgewerkt in *Den Gulden Winckel* I (Dl. I, bl. 276) naast een prentje, waarop een mensch-figuur in een spiegelkloot gepast staat. Ook Bredero (*Moortje* vs. 823) en Huygens (*Hofwyck*, vs. 2482; *Dagwerck*, vs. 1764) hebben zich van deze in de XVIIe eeuw zeer geliefde voorstelling bediend. Ze heet bedacht door Plato, maar Ger. Vossius citeert in *De Theologia Gentili*, Lib. III, cap. V (ed. 1668, bl. 375) ook andere auteurs, die de vergelijking hebben uitgesponnen. Zie nog Dr. G.A. Nauta in de *Vondelkroniek*, III (1932), bl. 121.
99-100 Vondels beschrijving van de doelmatigheid der menschelijke ledematen gaat uit van eenzelfde, uitvoeriger, beschrijving in *De opificio Dei vel formatione hominis* van Lactantius (Migne, P.L. VII. kol. 9-vlg.), waarvan de dichter met eenige willekeur verschillende uitspraken overneemt; *ampt:* functie; *hoefslagh:* post, vgl. vs. 897; Kiliaen: statio; vgl. *Lucifer*, vs. 1798 en zie Huydecopers *Proeve* (1730), bl. 1-2 en deze Vondel-ed., dl. VII, bl. 403, noot op vs. 18 van *Herscheppinge*.
101-02 Lactantius: 'Ut si quid vicissim de altero ad alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aspectum videri necesse sit .... Ut videatur omnino non constatura fuisse totius operis ratio, si quidquam aliter esset effectum', l.c. kol. 32-33.
103 *De Godtheit in haer beelt:* vgl. *Gen.* I, 26-27.
104 *Prometheus:* Titans broer, die uit klei de eerste menschenbeelden maakte en ze bezielde met vuur van den zonnewagen, het prototype van den beeldhouwer.

Der leên gedaente en stant de domsten leert op mercken;[105]
De voeten, reedt ten gang, de handen om te wercken,

105 Versta: het doeltreffende van vorm en plaats der ledematen moet zelfs den domste opvallen.

Het hooft gelijck een hof, voor 't rijck verstant gebout;
Dat, uit dien hoogen trans, door d'oogen schiltwacht houdt,[107-08]
Deur d'ooren hoort al wat zich openbaert van buiten.
De mont ontfangt de spijs. de tong door klanck kan uiten
Wat in den boezem schuilt, naer eisch van elcke zaeck;
Terwijl geen ander dier begaeft is met de spraeck.
Hoe blinckt het aengezicht, vol goddelijcke zwieren,[113]
Ten hemel opgebeurt, terwijl alle andre dieren
Ter aerde gaen gebuckt! wat al verscheidenheên[114-15]
Van tronien bestaen in zulck een eng en kleen
Begrijp als 't aenschijn is, om menschen t'onderscheiden![115-17]
Hoe weeligh gaet de neus door alle geuren weiden!
Hoe dertel krult het loof van 't blonde hair om 't hooft,
Natuurlijck als een kroon, die kroonegout verdooft![119-20]
En wat gestaltenis kan d'oogen meer gevallen[121]
Dan 't hooft, zoo rontheit is d'uitnemenste van allen,[122]
Gelijck een hemelwelf, dat, kunstigh ront gebout,
De krachten van de ziel in zich besloten houdt,
Waeronder d'andre leên zich onderlinge roeren,[125]
Om, 't hooftgezagh ten dienst, hun plichten uit te voeren.[126]
Stont eerbaerheit het toe, men kon niet rijck genoegh[127]
Uitdrucken welck een zorgh d'alwijze vader droegh,
Om menschen door den mensch te planten, en ontfangen,[129]
Te koesteren, te voên: maer schaemte verft de wangen,[127-30]
Dies wy bequaemheit, form, en stof, en stant van elck
Byzonder teellidt nu bedecken, en de melck[131-32]
Zien springen uit de borst en bronaêr van de moeder.
Waer toonde zich natuur voorzichtiger en vroeder,
In 't queecken van de vrucht, die, na de baerens smart,
Het bloet der kraemvrou zuight, en aftreckt van het hart:[132-36]
Terwijl de liefde schijnt de moeder te verrucken,

107-08 Lactantius noemt het hoofd de aula, waar het verstand ‘tamquam in arce sublimis speculatur omnia’ (l.c. kol. 34); *schiltwacht*, vgl. vs. 90.
113 *goddelijcke zwieren:* trekken, die tot God voeren.
114-15 ‘Deus hominem ad coeli contemplationem rigidum erexit ... cetera vero depressit ad terram’, l.c. kol. 34; vgl. *Lucifer*, vs. 114-16 en noot in Dl. V, bl. 622.
115-17 ‘Quae omnia (membra) cum sint eadem in omnibus animantibus, tamen infinita et multiplex diversitas figuratorum est’, l.c. kol. 31; *tronien:* gezichten; in Vondels tijd niet ongunstig, vgl. *Lucifer*, vs. 113; *begrijp:* bestek.
119-20 ‘Capilli et aurium summae partes in coronae modum cinctae ... speciem miri decoris ostentant’, l.c. kol. 33.
121 *gevallen:* bevallen.
122 *zoo rontheit* enz.: ‘Omnis rotunditas perfectae rationis est ac figurae’, l.c. kol. 34.
125 *onderlinge:* in onderlinge harmonie.
126 *'t hooftgezagh:* met de letterlijke en figuurlijke beteekenis van hoofd.
127 Cap. XIII ‘de membris inferioribus’ opent Lactantius met een beroep op zijn pudor (*eerbaerheit*) en verecundia (*schaemte*, vs. 130) tegenover dit onderwerp.
129 *planten:* voortplanten.
127-30 En hij spreekt van het ‘divinum et admirabile Dei opus ad propagandam successionem inexcogitabili ratione provisum et effectum’ (l.c. kol. 58).
131-32 ‘Itaque a nobis quae sunt pudenda velentur’.
132-36 *en de melck* enz.: ‘Turgescentes mammae dulcibus succis distenduntur et ad nutrimenta nascentis fontibus lacteis (*bronaer*) faecundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud quam ut sapiens animal (*vroeder*) a corde (*van het hart*) alimoniam duceret.’ l.c. kol. 58.

En zy niet laeten kan het kint aen 't hart te drucken,
Te kussen, reis op reis, als of zy 't moorden wou[139]
Van vrientschap, zonder maet, vervoert van gunst en trou!
Wat wist Godts wijsheit niet al vonden uit te vinden
Om d'aenteelt van den mensch met banden te verbinden![142]
Hy heeftze, knoop op knoop, verzekert, en bewaert,[143]
Oock tegens snede en stael van Alexanders zwaert.[144]
Laet gift, laet moortgeweer zich matten, en vermoeien,
Het menschelijck geslacht vereeuwight zich in 't groeien,[145-46]
Tot dat de jongste mensch den draeiboom sluiten zal[147]
Van zulck een endeloos aenwassende getal.
Indienwe man en vrou, zoo schoon als ergens blaeckten
Van onbesproke minne, aenschouden, deze naeckten[150]
Beschaemen 't schoonst van vee en vogel, dat op 't ruim
Der aerde en lucht braveert, gekleet in vel, en pluim.
Hier zwicht Apelles kunst, al heeft hy al zijn leven
Getekent, en de verf op 't levenste verdreven,[154]
En licht, en schaduwen, en hoogh en diep gezocht;[155]
Noch staen de beelden stom, en dootsch, en onvolwrocht.[156]
Praxiteles besterft, en geeft den moedt verloren,[157]
Schoon hy geluckigh leeft in 't snijden van yvoiren:[158]
En Fidias, die tijt en marmersteen verklinckt,[159]
Verdriet het dat geen straal uit Venus oogen blinckt,[160]
Terwijl hy om de kunst zijn' yver pooght te koelen;
't Verdriet hem dat zijn hant geen' aderslagh kan voelen,
Geen lidt zich rept, en roert. wat oogh zijn werck beviel,
Het leefde alleen in schijn, en zonder geest en ziel.
Hoe zou Godts werckstuck dan voorzienigheit ontbeeren,[165]
Die alle kunst verdooft, hoe kloeck de meesters leeren![166]
Indienwe dieper met des ledesnijders hant

139 *reis:* keer.
142 *aenteelt:* voortplanting.
143 *heeftze:* heeft die banden.
144 Versta: zóó dat zelfs het zwaard van Alexander den Groote, dat den Gordiaanschen knoop doorhakte, de natuurlijke banden van de twee geslachten niet zou kunnen verbreken.
145-46 Een der telkens herhaalde motieven van Vondels bruiloftsverzen; *matten:* afmatten.
147 *jongste:* laatste; *den draeiboom:* het hek.
150 *deze naeckten:* over naaktheid spreekt Lactantius terloops: ‘Ipsa nuditas hominis mire ad pulchritudinem valet’ l.c., kol. 32; *Apelles:* Grieksch schilder uit de IVde eeuw v. Chr.
154 *verdreven:* ineen laten vloeien, vgl. vs. 798 en *Besp.* II, 1139 en noot.
155 *hoogh en diep:* voorgrond en achtergrond, vgl. vs. 398-99.
156 *Noch staan de beelden stom:* toch ontbreekt het zijn figuren aan de spraak; *onvolwrocht:* onaf, er ontbreekt iets aan nl. het leven.
157 *Praxiteles:* Atheensch beeldhouwer uit de IVde eeuw v. Chr.; *besterft:* wordt bleek, in 't besef van zijn onmacht.
158 *'t snijden van yvoiren:* Plinius spreekt alleen over Praxiteles' werken in marmer en koper, *Nat. Hist.* Lib. XXXIV, 19, 10.
159 *Fidias:* veelzijdig Atheensch kunstenaar uit de IVde eeuw v. Chr.; *verklinckt:* al beitelend verbruikt.
160 *Venus:* aan Phidias' Venus ‘eximiae pulchritudinis’ herinnert Plinius, l.c. XXXVI, 4, 3.
165 *werckstuck:* kunstwerk, de mensch: *voorzienigheit ontbeeren:* Gods voorzienigheid gemist kunnen hebben.
166 *hoe kloeck de meesters leeren:* hoe bekwaam de kunstenaars ook voorgaan.

En mes doorsnuffelen 't geheim van 't ingewant,
En ieders wettigh ampt, wat vint men in die holen[169]
Al wijsheit, en vernuft, en overlegh gescholen![170]
Hoe vlieten d'aders hier, als beecken, door het lijf![171]
Wat winckels dienen hier den mensch niet tot gerijf![172]
De maegh schaft dranck en spijs, en koockt voor al de leden.[173]
De lever levert bloet. de galleblaes beneden[174]
Ontfangt de geele gal, die vaeght het lijf van slijm,
En andre vuilicheên, by wijlen taey, als lijm.[175-76]
De long schept lucht, en is een blaesbalgh onder 't woelen,[177]
Om 't hart, de bron der hitte, in zijnen gloet te koelen.[178]
De milt, een stanckriool, verzwelght de zwarte gal,[179]
En loutertze doorgaends, al 't lichaem ten geval.[167-80]
Maer om niet al te diep in kelders te verdoolen,[181]
Laet vry Vezaels verstant dit onderzoeck bevolen,[182]
Die vierigh zijnen geest en 's levens tijt versleet,

169 *ieders wettigh ampt:* de eigen functie van elk der ledematen; *holen:* in die verborgen deelen van het menschelijk lichaam.

170 Lactantius spreekt van de ‘interna viscera abdita, quibus utilitas incredibilis attributa est’, l.c. kol. 48.

171 ‘Visceribus ipsis venas admiscuit quasi rivos per corpus omne divisos’, l.c. kol. 30-31.

172 *winckels:* in den dubbelen zin van verborgen hoeken (*holen*, vs. 169) en van òns ‘winkels’, die nl. tot gerief (*gerijf*) der gemeenschap dienen, zooals uit 't volg. vs. blijkt.

173 ‘Providentissimus artifex in medio (corporis) receptaculum cibis fecit, quibus concoctis et liquefactis, vitales succos membris omnibus dispertiret’, l.c. kol. 48.

174 *De lever levert bloet:* waarsch. is Vondel tot deze laconieke en onjuiste mededeeling gekomen door het woordspel èn omdat Lactantius, die de functie van de lever als afscheider van de gal bekende niet te weten (‘Quid jecur?’ l.c. kol. 60), meende, dat zoowel de *milt* (vs. 179; ‘Quid splen?’ ib.) als de lever uit onzuiver bloed waren ontstaan (‘quae viscera quasi ex conturbato sanguine videntur esse concreta’ l.c.); overigens schrijft ook Vossius in zijn *De Theol. Gentili:* ‘Ex hepate se diffundit sanguis per venas omnes’, (op cit. bl. 413); *galleblaes:* galblaas; *beneden:* onder in het lijf.

175-76 Volgens Lactantius omvatten de ingewanden ook de blaas (vesica) ‘ad quas partes cum potus et cibus mixta pervenerint, fimum quidem crassius fit et transmeat, humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur, eumque vesica absorbet ut foras emittat’ l.c. kol. 52; *vaeght:* veegt, reinigt; *slijm:* drabbige massa.

177 *onder 't woelen:* door zijn woelen, het herhaaldelijk op en neergaan van de ademhaling.

178 *'t hart, de bron der hitte:* de Antieken hielden dit; bij Lactantius is terloops sprake van den adem, die door het hart verhit en door de longen afgekoeld wordt: ‘tepefactus a pulmone, fervefactus in corde’, l.c. kol. 69.

179 *De milt:* wordt bij Lactantius wel vermeld (splen), maar hij weet er alleen van, dat ze de zetel van de vreugde heet, zooals de gal die van de gramschap, het hart van de vrees, de lever van den wellust; Vondel neemt geen van deze bijzonderheden over.

167-80 Vondel heeft hier weer 't oog op Lactantius, die in *De opificio Dei* een hfdst. heeft ‘De intestinis in homine, eorumque usu’ (cap. XI, l.c. kol. 48); 167 *ledesnijder:* chirurgijn, ontleedkundige.

181 *kelders:* donkere *holen* (vs. 169) en *winckels* (vs. 172), waar hij geen weg weet.

182 *Vezaels verstant:* de scherpzinnigheid van Andreas Vesalius, Zuid-Nederl. geneeskundige, die eigenl. van Wesel heette (1514-1564), lijfarts van Karel V; zijn anatomisch standaardwerk *De Corporis humani fabrica* verscheen te Bazel 1543, te Antwerpen 1572 en, bewerkt door Boerhave, te Leiden 1725.

Terwijl hy lijck by lijck aen snipperlingen sneedt,[184]
En klaeghde dat het brein van d'allergrootste kloecken
Noch sufte in menigh lidt op 't scherpste t'onderzoecken;[186]
Het zy geraemte, en spier, en zenuwen, en aêr,
Het brein in 't beckeneel, een mengsel, wonderbaer[188]

184 Vesalius deed vele operaties en lijksecties; *snipperlingen:* bij Kiliaen ook *snipperingh*, segmenta, afsnijsel, snipper; vgl.: 'wiens lijck ... aen riemen en dunne snipperlingen gesneden lagh', Opdracht van *Zungchin*, v. Lenn. X, bl. 494.
186 *sufte:* ten achter bleef.
188 *Het brein in 't beckeneel:* de hersens in den schedel.

Beslagen, als ciment, om onversuft te vatten[189]
De reden, het verstant, den wil, de ry der schatten
Van ons gedachtenisse en slaep: ick zwijgh 't gezicht,[191]
Daer d'ooghkunst om verdwaelt, in 't zoecken van dit licht;[192]
Het riecken van den neus; den galm en klanck in d'ooren;
Den smaeck, de spraeck, op 't bladt der gladde tong herboren;
't Gevoelen, dat zich spreit, en weit van top tot teen;[185-95195]
En hoe de ziel alom gaet waeren door de leên,
Geheel in ieder lit, en uitmunt door haer vonden,[197]
Tot 's levens draet geknipt, zy endtlijck wort ontbonden.[198]
Indien het mooghlijck waer met verwen en penseel[*]
De redelijcke ziel, des menschen waertste deel,
En form, gelijckze leeft, naer 't leven af te maelen,[201]
O welck een Godtheit zoude uit dezen omtreck straelen!
Maer heur onzichtbaerheit, waer doorze Godt gelijckt,[202-03]
Haer oirsprong, laet niet toe dat iemant dieper kijckt,
In 't binnenste geheim van zulck een hemelsch wezen,
Uit zijne werckingen bespiegelt, en geprezen:[205-06]
Want even als ons oogh op d'aerde en aen 't gewelf
Des hemels, alles ziet, maer nimmermeer zich zelf,
Zoo gaet het met de ziel, die kan zich zelf niet kennen,[209]
Noch volgen in de vlught de snelte van haer pennen.[210]
Het oogh ziet eenighsins zich zelf in kristalijn:[211]
Zoo wort de ziel in 't werck alleen, als in een' schijn[212]
Gezien: gelijck de form des zeilsteens zich laet mercken[213]
Door haeren treek, gekent in veelerhande wercken.
Wat taey een bant de ziel en 't lichaem t'zamenbint,[215]

[*][Randschrift:] *in het wezen der ziele:*

189 *Beslagen, als ciment:* Dit vond ik nergens terug; *onversuft:* helder en terstond.
191 *ick zwijgh:* ik zwijg over.
192 *ooghkunst:* de optica, gezichtkunde; *verdwaelt:* ronddoolt, op zoek is; *dit licht:* in dubbele beteekenis: het licht der oogen te verklaren en inlichting te krijgen.
185-95 Hieruit blijkt vrij duidelijk, dat Vondel het genoemde werk voor zich heeft gehad. Niet alleen geeft hij Vesalius' klacht (in de Opdracht aan Karel V) over de achterlijkheid van de anatomie hunner dagen weer, maar ook volgt hij in zijn opsomming van geraamte, spieren, zenuwen, aderen, hersens, het gezicht, den reuk, het gehoor, den smaak, het gevoel dezelfde orde, die Vesalius voor de indeeling van zijn hoofdstukken koos; *kloecken:* geleerden.
195 *'t Gevoelen:* het gevoel; *weit:* weidt.
197 *Geheel in ieder lit:* vgl. vs. 992; *Lucifer*, vs. 120; *Altgeh.* I, 1288; *vonden:* gedachtevondsten.
198 *Tot 's levens draet geknipt:* nom. abs., vul in: zijnde; het beeld is ontleend aan de Schikgodinnen, die den levensdraad spinnen en afknippen; *ontbonden:* losgemaakt van het lichaam, vgl. vs. 217 en *Phil.* I, 23.
201 *form:* levengevend beginsel forma substantialis, vgl. *Besp.* I, 313 en noot.
202-03 Lactantius in *De opificio Dei*, Cap. XVII: De Anima: 'Unde apparet, animam nescio quid esse Deo simile', l.c. kol. 69; *omtreck:* schets, afbeelding.
205-06 Wij kunnen de ziel, die geest is, niet onmiddellijk zien, maar alleen in haar werkingen.
209 De ziel kent zichzelf niet onmiddellijk, maar in haar werkingen, vs. 212, *S. Theol.* I. Q. XCIII, art. 7, ad 4.
210 *de snelste van hun pennen:* haar snelste verhevenste gedachte?
211 *kristalijn:* helder spiegelend glas.
212 *schijn:* weerschijn.
213 *de form des zeilsteens:* het wezen van den magneetijzersteen, vgl. vs. 557.
215 *Wat taey een bant:* welke taaie band; Vondel bedoelt: hoe ziel en lichaam zoo nauw verbonden komen.

Een paer al t'ongelijck van aert, oneens gezint,[216]
't Welck, jaeren lang gehuwt, zoo noode komt te scheiden;
Dat's een geheimenis, waerop de wijsten beidden,[218]
Zoo lang de weerelt hing, en ruste alleen op Godt:

216 Ziel en lichaam hebben tegenstrijdige neigingen, vgl. *Ad. in Bal*.., vs. 163-65, 532, 533-34.
218 *waerop de wijsten beidden:* waarvan de grootste wijsgeeren de oplossing hebben gezocht.

Maer geen van allen vont den sleutel van dit slot,
Al schreef men van dien bant geheele stapels bladen,[221]
Het raetsel blijft, gelijck de vryheit om te raeden,[222]
Tot dat het wezen van de ziele, klaer, en puur,[223]
Gekent wort, buiten 't werck en merck van haer natuur,[224]
Gelijck de Godtheit haer, gansch louter, zonder smette,
Te voorschijn broght uit niet, en eerst in 't lichaem zette.[226]
De ziel [van Godt begaeft met reden, die den mensch
Van dieren onderscheit] opstijgende aen de grens
Des hemels, boven 't licht der starren en haer kringen,[229]
Vergeefme dat ick haer een poos vergeete in 't zingen,[230]
Tot dat mijn zanglust flus de snaeren hooger treckt,[231]
Daer zy van 't lijf geslaeckt, geen form des menschen streckt.[232]
De kleene weerelt wijckt voor d'aenkomst van de waerde[*233]
Der groote, het begrijp van hemel, lucht, en aerde,[234]
Dat loutre wonderen in zijnen kloot besluit,[235]
Hoegrootte, ontelbaerheit, schakeersel, krachten, uit[236]
d'Almogentheit geschept, oock schoonheit, en wat stucken[237]
Een' opgetogen geest van 't aerdrijck opwaert rucken
Naer Godt, waerme 't gemoet vereent, van boven ziet
Hoe alles, buiten Godt, verdwijnt in enckel niet.[240]
Het aerdtrijck is zoo groot, dat niemant, hoe bevaeren,[*]
In vijftigh eeuwen en noch dry paer hondert jaeren[242]
Den ganschen aerdtkloot heeft doorwandelt, en bezocht;
Al schijnt de zeilkunst nu in haeren top gebroght,[244]
En Tichoos leerling, Blaeu, om dit begrijp te weeten,[245]

[*][Randschrift:] *in de groote weerelt:*

[*][Randschrift:] *In de grootheit der aerde:*

221 Door tal van psychologische boeken; *van dien bant:* over dien samenhang.
222 *gelijck de vryheit om te raeden:* aardig ironisch zetje over allen die er met de muts naar gegooid hebben.
223 *Tot dat* enz.: totdat de ziel in den Hemel zich zelf zal zien.
224 *'t werck en merck:* de werking, die haar natuur aanduidt; Vondel speelt gaarne met zulke rijmslagen; *den smaeck, de spraeck*, vs. 194; *spreit, en weit*, vs. 195.
226 *eerst:* oorspronkelijk.
229 *boven 't licht der starren en haer kringen:* boven den sterrenhemel en alle sferen, dus in 't empyreum.
230 Vondel schort zijn beschouwing van de ziel op, om eerst de vier elementen te behandelen; in vs. 952-vlg. komt hij op de ziel terug.
231 *flus:* straks nl. in vs. 952; *de snaeren hooger treckt:* het verheven onderwerp der ziel kiest.
232 *geen form des menschen streckt:* het lichaam niet informeert, de anima separata.
233 *De kleene weerelt:* de mensch, vgl. 92.
234 *Der groote:* vgl. vs. 91 en noot; *het begrijp:* den omvang.
235 *in zijn kloot:* in zijn omvademing, het bolvormig heelal.
236 *Hoegrootte:* de dingen van groote en kleine afmeting; *schakeersel:* schakeering.
237 *wat stucken:* welke verdere deelen der schepping ook; vgl. vs. 306.
240 Hoe alles zijn wezen van God heeft, dat buiten God niets is.
242 In 5600 jaren, dit was ongeveer de berekening van Vondels tijd over het bestaan der wereld: 4000 j. vòòr, en 1600 j nà Chr.
244 *de zeilkunst:* de scheepvaart, vgl. *Besp.* II. 1337; *in haeren top gebroght:* tot het hoogste ontwikkeld; Vondel uitte zijn bewondering voor de vaderlandsche scheepvaart reeds in 1613 met zijn *Hymnus* (Dl. I, bl. 427) en in 1623 met zijn *Lof der Zeevaert* (Dl. II, bl. 431).
245 *Tichoos leerling, Blaeu:* de Amsterdamsche wiskundige, drukker en cartograaf Willem Blaeu (1571-1638), door Vondel vereerd en bezongen (zie zijn portret in dit deel), was een leerling van den Deenschen sterrenkundige Tycho Brahe (1546-1601), ook door Vondel meermalen

Dien kloot, op 't Hollantsch strant, zoo net heeft afgemeeten,
Dat hy veele ouden streeft in hemelmaet voorby,[246-47]
Ter eere van de stadt, die zich verheft aen 't Y:[248]
En noch is 't aertsch gevaert, by 't hemelsch te gelijcken,[249]
Een enckel punt in 't oogh, verlieft op starrekijcken:[250]
Want wanneer d'aerdtkloot recht de starren staet in 't licht,
Dan snijt die kloot geen punt uit 's hemels aengezicht.[251-52]
Is elcke star zoo groot als d'aerdtkloot in haer rijzen,[253]
Of grooter, naer 't besluit van alle starrewijzen,[254]
En schijnenze evenwel, hoe wijdt zy staen van een,
Dus klein op ons gezicht; wie kan van hier beneên
Met zijn gedachtenis het hemelsch ront bepaelen,[257]
Daer zoo veel duizenden van diamanten praelen
Aen dien doorluchten ring, gepast als aen de hant[259]
Van Godts onmeetbaerheit, die oost en west bespant?[253-60260]
Is d'aerdkloot nu zoo groot, gelijck de meeters sluiten,[261]
Hoe groot is dan 't gewelf der hemelen van buiten![262]
Nu peilt de hooghte van den hemel, zoo gy kunt,
Tot 's aerdtrijx navel toe, of 's afgronts middelpunt:[263-64264]
Heeft deze grootheit noch haer eindt en zekre paelen,[265]
Wie kan d'oneindigheit van Godt dan achterhaelen?
En wat is dit heelal, indien men Godt beschou,
In grootheit meerder dan een druppel morgendou!

herdacht (o.a. *Lof der Zeevaert*, vs. 379-86), wiens zonnestelsel tusschen het oude van Ptolomaeus en het nieuwe van Copernicus instaat (zie Boelen: *Vondel en de Sterrenkunde*, 1906, I, bl. 12-vlg.); *dit begrijp:* dien omvang van de aarde, vgl. vs. 234.

246-47 Blaeu deed met een zenith-sector van den mond van de Maas tot aan Texel zijn aardmetingen, waardoor hij vroegere bevindingen verbeterde; *dien kloot:* het *aerdtrijck* van vs. 241; *hemelmaet:* hemelopmeting.

248 Tot eer van Amsterdam.

249 *'t aertsch gevaert:* de aardmassa; *by 't hemelsch te gelijcken:* vergeleken met het heelal.

250 Niet meer dan een stip voor 't oog, dat zich in de studie der sterren verlustigt.

251-52 Waarsch. bedoelt Vondel, dat de aardbol in vergelijking met de sterren nauwelijks een stip (*punt*) van de hemeloppervlakte beslaat.

253 *in haer rijzen:* hoort bij *elcke star* en beteekent: bij haar opgang, of zooals wij ze zien.

254 *starrewijzen:* sterrenkundigen.

257 *gedachtenis:* gedachte; *het hemelsch ront:* de volle omvang van het heelal.

259 *ring:* Van het denkbeeld der ronde hemelsferen komt Vondel op de prachtige visie van een *doorluchten ring:* een ring uit de hemelbogen gevormd en versierd met de sterren als diamanten, aan de hand van Gods onmeetbaarheid; het is stout, maar Dante waardig, vgl. ook *Besp.* III, 856-60; voor *ring* vgl. *Besp.* II, vs. 938, 965.

253-60 Versta: En al zijn de sterren zoo groot als de aarde (maar de sterren zijn volgens de sterrenkundigen grooter), terwijl ze ons toch maar zoo klein schijnen: hoe groot moet dan het heelal niet zijn enz.

260 *die oost en west bespant:* vgl. *Is.* XL, 12.

261 *meeters:* de aardmeters, geodeten; *sluiten:* concludeeren, uitrekenen.

262 *'t gewelf der hemelen van buiten:* de buitenste, dus verst afgelegen hemelsfeer.

263-64 van Zenith tot Nadir.

264 *'s aerdtrijx navel:* het middelpunt van den aardbol (vgl. vs. 556), en de diepste diepte of *afgront*, waar volgens de middeleeuwsche voorstelling, waar Vondel zich met Dante bij aansluit, de Hel is, vgl. *Noah*, vs. 2.

265 *zekre paelen:* vaste grenzen.

Men daege Euklides hier, den vorst der rekeningen,[*269]
Om ons d'ontelbaerheit van alle schepselingen[270] [*][Randschrift:] *in d'ontelbaerheit der dingen:*
Te tellen, drup voor drup, gestort van 's hemels kruin,
En al het stuivend zant, gewaeit langs zee in duin.[271-72]

269 *Euklides, den vorst der rekeningen:* Grieksch wiskundige uit de IIIde eeuw v. Chr., die als een der grondleggers van de rekenkunde γεωμετρης en naar zijn hoofdwerk de *Elementen* στοιχειωδης wordt genoemd; *rekeningen:* berekeningen.
270 *schepselingen:* geschapen dingen, schepsels.
271-72 alle druppels water en alle zandkorrels.

Maer dit voorbygerent, de kostelijcke waerde[273]
Van allerley metael, gesteente en schat, in d'aerde
Begraven, en ontdeckt, terwijl den gierigaert[275]
Zijn moeders ingewant en boezem nimmer spaert,[276]
Wort nimmer volwaerdeert. wat teelen Godts landouwen[277]
Al kruiden, planten, ooft en vruchten, onder 't bouwen[278]
Des slaefschen ackermans, die klay en klonte breeckt,
Daer 't kouder is, of daer de zon van hitte steeckt!
Wat teelen zee en lant al visschen, vogels, dieren,
Die by hun element, of aerde, of water tieren,[282]
Of zweven in de lucht; terwijl elck nesten bout,
In steenrots, hol, en bosch, of weiden zich onthoudt,[284]
Zijn jongen worpt, en broet, en aenvoedt, zonder ende!
En schoon de mensch, door vier, en water, en elende
Van pest, en hongersnoot, en oorlogh, wort vernielt;
Men ziet hoe d'ommeloop der wijde weerelt krielt[288]
Van menschen, zonder tal, op datwe nu niet dringen[289]
In 't rijck van 't geestendom, genoemt verstandelingen[290]
By d'oude Atheensche school; een schrickelijck getal,[290-91]1291
Dat niemant rekenen, noch oit voltellen zal.[292]
Hoe kan d'ontelbaerheit der dingen ons verstommen,[*293]
Als Godts volkomenheên in alle wezens brommen,
En 't endeloos getal, verscheiden uitgespreit,
Ons in de kennis voert van d'eenige enckelheit![296]
Noch wonderlijcker blijckt de Godtheit in 't schakeeren
Zoo veeler schepselen, die hunnen schepper eeren,
Als door den horen, vol van overvloet gestopt,[299]
Met allerhande vrucht, en tot de keel verkropt,[300]
Gevult, en opgehoopt, waer door de woeste wiltheit[301]
De Godtheit kennen kan, in haeren schat en miltheit,[302]
Zoo rijck en uitgestort: want druckt een' zegelring

[*][Randschrift:] *in de verscheidenheit:*

273 *voorbygerent:* daargelaten.
275 *ontdeckt:* te voorschijn gehaald.
276 *zijn moeders ingewant:* het binnenste der aarde, waarin hij zijn schat begraaft (terra mater).
277 *volwaerdeert:* op zijn volle waarde geschat.
278 *bouwen:* landbebouwen.
282 *bij:* in.
284 *of weiden zich onthoudt:* zich op weidevelden ophoudt.
288 *d'ommeloop:* de oppervlakte.
289 *op datwe:* om ons niet.
290 *In 't rijck van 't geestendom:* in de geestenwereld.
290-91 *genoemt verstandelingen By d'oude Atheensche school:* Vondel bedoelt geesten, engelen, bij St. Thomas naar Aristoteles ook intelligentiae genoemd, maar welken Gr. term hij op 't oog heeft, is niet duidelijk, waarsch. het νο□ς van den Atheenschen neo-Platonist Proklos; vgl. vs. 497, en 1291-1309.
291 *schrickelijck:* nl. om zijn grootheid.
292 *rekenen:* berekenen; *voltellen:* ten einde tellen.
293 *Hoe kan:* hoezeer moet; *brommen:* uitblinken.
296 *d'eenige enckelheit:* vroeger: *enckele eenigheit*, II, vs. 417, 441.
299 *Als door den horen:* hoort bij: *blijckt* van vs. 297; *horen:* hoorn, hoorn van overvloed.
300 *tot de keel gekropt:* tot bovenaan vol.
301 *de woeste wiltheit:* de wildste volkeren.
302 *schat en miltheit:* rijkdom en vrijgevigheid.

Alleen een eenigh beelt en wapen in een ding,
En kan een druckvorm slechts een zelve boeckstaef drucken;[305]

305 *een zelve boeckstaef:* éénzelfde letter, vgl. vs. 1221.

Wie twijfelt dan dat Godt, in endelooze stucken,[306]
Door 't scheppen zijne maght en miltheit heeft getoont,
En in dit wonderwerck zijn majesteit gekroont?
Ick sla verscheidenheên in zoo veel dingen over.
Hoe rijck schakeert hy plant, en kruit, en bloem, en lover,
En geur, en kleur, en smaeck, en sappen, en gestalt!
Schoon Zegers bloempenseel het vorstenoogh gevalt,[312]
Zijn verf is zonder ziel, en geur, en kracht, en leven:[313]
En Chinaes bloempenseel moet lof den schilder geven,[314]
Die zulck een' regenboogh en krans van bloemen maelt,[315]
In paeu, en papegaey, en fenixveeren praelt,
En levende festoen, gewasschen aen de boomen,
Daer 't water naer Peking, door d'aders van de stroomen,[318]
Het oostersch hof bevloeit, waerin de Tarter pronckt,[319]
Met zonnegout gekroont, aen 't morgenlicht ontvonckt,
Dat rijzende uit den daeu, in roozen opgeloocken,
Dien rijcksmuur ziet gesloopt, zijn noortstar ingebroken.[322]
Indienwe gadeslaen het wilt en tam gediert,
Dat in de golven zwemt, of in de wolcken zwiert,
Of in de beemden weit, woestijnen, en waeranden,
Moet Snijders het penseel niet worpen uit zijn handen,[326]
En roepen: al ons kunst is niet bespieglens waert.
Hier is verscheidenheit van onnavolghbren aert.[328]
Heeft Rubens niet geklaeght, in 't schilderen en strijcken[329]
Op zijn panneelen, dat hy naulijx twee gelijcken
In alle tronien van 's konings Neêrlant vont?[331]
Ick zwijgh van elcks natuur. oock melt ons d'avontstont
Hoe alle heiren, die in 't gulden harnas speelen,[333]
En monstren aen de lucht, in hunnen glans verscheelen:[334]

306 *stucken:* voorwerpen, dingen, vgl. vs. 237.
312 *Schoon:* ofschoon; *Zegers bloempenseel:* De Antwerpsche leekenbroeder Daniël Seghers S.J. (1590-1661), wiens bloemtafereelen bewonderd werden o.a. door Frederik Hendrik, was voor Vondel, die hem bezong (Dl. V, bl. 497), de ‘fenix der bloemschilderen’.
313 Vgl. vs. 156, 164.
314 Versta: en zelfs de fijngepenseelde bloemstukken der Chineesche kunstenaars moeten den schilder (lees Schilder: God) als hun meerdere erkennen. (Vgl. V.'s gedichten op Dirck van Rijswijck, dl. V blz. 808 en dl. IX blz. 266).
315 *Die:* nl. God, die zooveel Oostersche vogels en planten met de heerlijkste kleuren tooit.
318 *Peking:* lees Pekìng, de hoofdstad van China, waar Vondel zijn *Zungchin* (1667) laat spelen, het treurspel, dat hem blijkens deze vss. al door 't hoofd ging.
319 *waerin de Tarter pronckt:* met luister regeert; de Tarter is ‘de groote Cham, keizer der Tartaren’, die den indringeling Lykungzus verdreef, zooals Xaverius aan 't slot van *Zungchin* (vs. 1597-vlg.) voorspelt.
322 *Dien rijcksmuur:* de Chineesche muur, vgl. *Zungchin*, vs. 1586; *zijn noortstar ingebroken:* en de Tarter Cham, uit 't Noorden komend, zal zijn ster zien opgaan.
326 *Snijders:* Frans Snijders (1579-1657), Antwerpsch dier- en stilleven-schilder, die veel met Rubens samenwerkte.
328 *Hier:* nl. in Gods schepping.
329 *Rubens:* Peter Paul Rubens (1577-1640), de door Vondel vereerde en met Vondel cultuurhistorisch verwante grootmeester der Barok.
331 *tronien:* gezichten, vgl. 116; *'s konings Neêrlant:* de Spaansche Nederlanden.
333 het sterrenheir.
334 *monstren:* zich toonen, aantreden; *verscheelen:* verschillen.

335 Waeruit men zeker sluit en sterckt, in allen schijn,[335]

335 *sluit en sterckt:* besluit en bewijst; *in allen schijn:* naar waarheid.

Dat dees verscheidenheên in Godt oneindigh zijn;
Dewijlze alleen uit hem, die noit verwelckt in 't bloeien,
En zijnen rijcken schoot, en vollen boezem vloeien.
De kracht der schepselen verheft ons in den dagh[*339]
Van d'allerhooghste kracht en maght, die 't al vermagh.
Waer staen natuur en kunst voor stil, om uit te wercken
De wondren, daer Godts maght zich levende in laet mercken,
De bron en oirsprong van natuure en weetenschap?
Men zet op aerde in zee en lucht en vier geen' stap,[344]
Daer Godts almaghtigheit en kracht ons niet bejegen,
Als d'elementen zich beroeren en beweegen,[346]
En scheuren uit hun lijck. schoon zee en aerde slaept,[347]
De lucht en hitte u streelt; zoo dra het aerdtrijck gaept,[348]
En d'afgront, en de zee; de wint begint te blazen,
De lucht te donderen, te blixemen, te razen,
Te regenen, wat blijft van menschen of van vee,
Of bosch, of lant, of stadt gerust op zijne ste![352]
Wat wort van hagelsteen en donder niet geslagen!
Wat steenrots stort niet in! waer treffen 's hemels plaegen
Op steên, en rijcken niet! wat steenen beer, wat strant[355]
Beschut voor inbreuck bergh, en duin, en 't platte lant!
Men ziet de vloot op zee dan steigeren, dan vallen,
Gelijck, op een rancket, te rugh gekaetste ballen[358]
Afstuiten in den baen, en volgen haer geval.[359]
Verzamel eens 't geslacht der reuzen overal,[360]
Oock 't gruwzaem ongediert, de leeuwen, tigers, beeren,
De stier en elefant, den walvisch in de meeren[362]
En noortschen Oceaen, den draeck, de krokodil,[363]
De slangen, onder 't gras gedoken, loos, en stil;
Wat stapelenze een' bergh van krachten! eene plante,
Een worm vermoort een' helt. een steeckende tarante
Berooft den mensch zijn rust en slaep. hy weent en schreit,

[*] [Randschrift:] *in de kracht en het vermogen der schepselen:*

339 *verheft ons in den dagh:* brengt ons tot het begrip.
344 in de vier elementen.
346 *d'elementen:* hier meer in den zin van de natuurkrachten.
347 *lijck:* vorm, lijst, vgl. *Besp.* I, 851; *schoon zee en aerde slaept:* hoe rustig zee en aarde ook schijnen.
348 *De lucht* enz.: hoezeer de warme lucht u streelt; *gaept:* door een aardbeving of aardverschuiving.
352 *ste:* stede, plaats.
355 *beer:* schutwal.
358 *rancket:* raket, netscherm, vgl. *Besp.* I, vs. 747.
359 *baen:* kaatsbaan; *volgen haer geval:* hun toevalligen loop nemen, ergens heenrollen.
360 *'t geslacht der reuzen:* waarsch. bedoelt Vondel menschreuzen, zooals door Ger. Vossius op grond van *Num.* XIII, 29, 34 en *Deuter.* III, 13 in de Kanaänieten werden gezien, *De Theol. Gentili* (ed. 1668), bl. 97.
362 *elefant:* elders olifant, vgl. *Lucifer*, vs. 94.
meeren: zeeën.
363 *noortschen Oceaan:* de noordelijke zeeën; *draeck:* gevleugelde slang of vliegende hagedis, eerder een fabeldier dan werkelijk bestaande; in Vondels dagen geloofde men daaraan, vgl. Sabbe: *Dierkennis en Diersage bij Vondel* (1917) bl. 41.

Of danst, en lacht zich doot, ten zy het evel scheit,[366-68368]

366-68 *Een steeckende tarante:* een giftspin, die haar naam ontleent aan Tarente in Apulië, waar ze heet vandaan te komen (tarentula Apuliae); haar beet drong het slachtoffer tot de raarste grimassen; ook werd hij door muziek tot dansen gebracht als 't eenig geneesmiddel door uitzweeting, vgl. Vossius: *De Theol. Gent.*, Lib. IV, cap. XCVI (l.c. bl. 175) en Sabbe, l.c. bl. 173.

368 *evel:* euvel.

Door kracht van tegengift: en om van kunst te spreecken,[369]
Zet Archimedes eens uit 's weerelts ronde en streecken;[370]
Hy licht den aerdtkloot met een' hantboom uit zijne as.[371]
Ick zwijgh van 't bussekruit, een' oogenblick, die ras[372]
Den muur van Mechele verplette aen gruis en mortel,[373]
En Delff, 's lants hooftstadt, scheen te rucken van haer' wortel.[374]
Van starren rep ick niet, noch oock van zon en maen,
Zoo sterck van uitstrael, schoonze oneindigh van ons staen.[376]
Bereken nu uit elck Godts krachten in 't byzonder,
En telze al teffens op: wie zwicht niet voor dit wonder!
Nu openbaert zich hier de schoonheit van 't heelal,[*]
Die my voor 't voorhooft slaet. aen welcke leden zal
Ick 't schoone lichaem van de weerelt best beginnen
t'Ontleden? wie verruckt mijn' geest, verstant, en zinnen,
In 't openschuiven van dit goddelijck tooneel,
En Godts vertooningen? ô weereltsch lustprieel!
O lantschap, daer natuur zich zelf aen heeft gequeten,[384-85385]
En elck om 't rijckst volwrocht, voltrocken, niets vergeeten![386]
Wat ordineerder heeft die vonden uitgezocht,
En elck zoo wel geschickt, en op zijn plaets gebroght,[388]
Den voorgront, achterdocht, dat flaeuwen, en verschieten;[387-89389]
Hier bosch, daer korenvelt, gins weiden, elders vlieten,
En ope lucht, en bron, die uit den heuvel springt?
Gins blaeut geberghte, en rots: hier quinckeleert en zingt[392]
De nachtegael in 't wilt. wat vliegen daer al vogels
By vlughten door 't geboomte, of drijven op hun vlogels

[*][Randschrift:] *in de schoonheit der schepselen:*

369 *tegengift:* Naar oude natuurkundigen geeft Sabbe als tegengif op: een tweede dosis tarante-gif, driakel en mithrydation, l.c., bl. 175.
370 *uit 's weerelts ronde en streecken:* buiten de wereldbol.
371 Bekend is het o.a. door Plutatrchus meegedeelde gezegde van *Archimedes*, den Alexandrijnschen mathematicus uit de IIe eeuw v. Chr.: δ□ς μοι πο□ στ□ και κιν□ την γ□ν (geef mij een plaats en ik verwrik de aarde).
372 *bussekruit:* buskruit; *een oogenblik:* dat in één oogenblik
373 Van Lennep herinnert aan de buskruitontploffing van 1546 te Mechelen.
374 *Delff, 's lants hooftstadt:* Delft als stemhebbend in de Staten van Holland hoorde tot de hoofdsteden; de buskruitramp aldaar in 1654 werd door Vondel bezongen, vgl. Dl. V, bl. 921; *wortel:* grondslag.
376 *uitstrael:* uitstraling; *oneindigh:* onbereikbaar ver.
384-85 *dit goddelijck tooneel En Godts vertooningen:* Van zijn jeugd af heeft Vondel de wereld als een tooneel gezien, waarop ieder mensch zijn rol speelt, (vgl. *Wtvaert v. Hendr. d. Gr.*, vs. 9; *Het Pascha*, Tot den Leser en vs. 897, 1165, 1452-54, 1760 enz.); hier is de zin dat de schoonheden der schepping, als van God komend, ons van God spreken; de titel van Dante's poeëm *Divina Commedia* dekt dan ook Vondels bedoeling niet.
385 *zich zelf aen heeft gequeten:* haar best op heeft gedaan.
386 *elck:* elk onderdeel, alles.
388 *elck zoo wel geschickt:* alles zoo goed zijn plaats gegeven.
387-89 Weer de schilderstermen, die Vondel zoo graag gebruikt; *ordineerder:* samensteller, ontwerper; *vonden:* vondsten.
389 *achterdocht:* dit woord, in de 1ste ed., wordt in de klaarblijkelijk bedoelde beteekenis van achtergrond nooit door Vondel gebruikt; v. Lennep heeft het stilzwijgend in *achtergrond* veranderd, Boelen in *achterlocht; flaeuwen, en verschieten:* het verbleeken der kleuren op verder afstand.
392 *gins blaeut geberghte, en rots:* zooals op de XVIde en XVIIde eeuwsche schilderijen; vgl. de natuurschildering in *Palamedes*, vs. 1385-86.

Bezadight in de lucht, of over 't effen meer![395]
De vrolijcke landou, verquickt door 't schoone weêr,

395 *Bezadight:* langzaam, vreedzaam.

Aen 't groeien, dat men 't kruit en groene gras hoort piepen.[397]
Apelles volght natuur met kunst na, in het diepen[398]
En hoogen op zijn maet. hy starooght, en verdrijft[398-99]
Zijn verwen liefelijck. wie suft, en achterblijft,[400]
Hy volght zijn leitsvrou kloeck en wenscht haer in te stappen,[401]
En leght den geest te weicke op aert en eigenschappen[402]
Van 't leven, en gelijck men elck in 't leven vint.
Hy ziet zich aen de zon en haeren opgang blint,
In alle speelingen van water licht en wolcken,
En purperglans en gout. hier wort de koey gemolcken.[406]
Daer steeckt de visschers pinck om verschen visch in zee.[407]
Hier rijt een heele vloot voor ancker op de ree,[408]
En ginder schoeit de jaght op 't spoor der hazewinden.[409]
De bracken snuffelen, om 't vlughtigh hart te vinden.[410]
Het nest, vol oievaêrs, in top van slot en borgh,[411]
Verwacht met open beck het aes, door 's vaders zorgh[412]
In 't groene velt gevischt. wie kan de schoonheit noemen,
Die zich in 't weeligh vee, en ooft, en zaet, en bloemen,
En starren, zonne, en maene, en wolcken openbaert!
Hoe schoon schakeert natuur de tulpen, schatten waert,
Gewogen tegens gout, verheven tot Augusten,[417]
De schoonste en dierste bloem, waerop oit byen rusten![404-18]
De schoonheit van de vrou, die 't al te boven gaet[*]
Op aerde, en nimmermeer het hart en oogh verzaet,[420]

[*][Randschrift:] *In de schoonheit der vrouwe*.

397 *aen 't groeien:* als een uitroep van blijde bewondering; *piepen:* hyperbolische volksuitdrukking, om de weelde van 't groeien aan te duiden; Vondel heeft ze meermalen, vgl. *Ter Bruiloft van J. de Witt* enz., vs. 26, Dl. V, bl. 843; LXIV *Harpz.* vs. 58; *Keurgedicht v. Joh. Maurits*, vs. 271; *Joh. de Boetgez.* III, vs. 278.
398 *Apelles:* hier niet bedoeld als de historische persoon, maar als de schilder in 't algemeen.
398-99 *in het diepen en hoogen op zijn maet:* in het harmonisch aanbrengen van den achtergrond (ook *verdiepen*) en van den voorgrond; ook deze schilderstermen gebruikt Vondel vaak, vgl. vs. 155; *verdrijft:* mengt, laat ineenvloeien, vgl. *Besp.* II, 1139; III, 154, 798.
400 *Wie:* met klemtoon: wie ook.
401 *Hy:* met klemtoon: hij, de schilder; *zijn leitsvrou:* de natuur; *kloeck:* met verstand van zaken; *in te stappen:* in te halen.
402 *leght den geest te weicke:* oefent zijn geest; te weicke of te week leggen of, bij Kiliaen, te weycke setten is zachtmaken (van teenhout) in water; de roe te weicke leggen is de straf gereed maken
406 *Hier wort de koey gemolcken:* vgl. *Palamedes*, vs. 1377.
407 vgl. *Palamedes*, vs. 1366.
408 *rijt:* rijdt; *voor ancker rijden* is het op en neer gaan, het stampen van een geankerd schip.
409 *schoeit:* voegt zich, volgt.
410 *vlughtigh hart:* voortvluchtig of vluchtend hert.
411 *borgh:* burg.
412 *door 's vaders zorgh:* door de zorg van den mannetjes-ooievaar.
417 *verheven tot Augusten:* de Hollandsche tulpenhandel kwam in Vondels dagen op; een der soorten heette Semper Augustus enz.
404-18 Vondel geeft hier een even merkwaardige als fraaie beschrijving van de Hollandsche landschaps-, zee- en stilleven-schilderijen uit zijn eigen dagen.
418 *dierste:* duurste; voor de tulpen werden groote sommen betaald.
420 *nimmermeer:* nooit.

Ontvonckt de leeuwen zelfs, ontdeckt zich hier in 't leven,[421]
Zoo schoon als Godt haer schiep, om aen den mensch te geven
Een proef van weelde en lust, die, eeuwigh uitgestort,
In Godts bespiegelinge alleen genooten wort.[424]

421 *Ontvonckt de leeuwen zelfs:* vgl. *Brieven der H. Maeghden, Tekla*, vs. 104 en zie nader over de zgn. verliefdheid van leeuwen op jonge vrouwen bij Sabbe, l.c. bl. 58-vlg.

424 *in Godts bespiegelinge:* in de aanschouwing van God.

Het aenzien en genot der schoonheit van de vrouwe,
Een zaligheit geschat, heeft duizenden in rouwe
En schipbreuck van hunn' staet gezontheit lijf en ziel
Gedompelt over 't hooft. de wijste en sterckste hiel[428]
En boeideze, gelijck haer slaeven aen de keten
Van 't blond en hangend hair. zoo raest geen dier, bezeten
Betovert van het spoock, als d'overdwaelsche mensch,[431]
Die blindling op dit aes der schoonheit, ieders wensch,
En wellust, aenbijt, Godt en naem en faem en stammen[433]
Ter zijde zet, om zich in 's vleisters minnevlammen
Te smilten, als het ys, of wassen beelt in 't vier.
Dat kan een wulpsch misbruick der schoonheit, en zoo dier,
Zoo dier bekoopt een dwaes dit schijngoet, 't welck genooten[437]
Noch naulijx, of berou komt schichtigh toegeschooten,
En treet het misbruick van Godts schepsel op de hiel.
Elendigh was hy dan, die in haer stricken viel,
Gevangen, en gesmoort, om eenen blick der oogen,
Een vreught, in eenen droom, gelijck een damp, vervlogen.
Wat eischt dees schoonheit dan? wat was Godts wit en endt,
In 't scheppen van dit beelt, dat maght van zielen schent?
Hy wil het hart des mans aen haere trou verbinden,
En leeren in dit schoon een grooter schoonheit vinden,
Een wellust, die de ziel in Godt gemeten zal,
Die d'opperschoonheit is, en weelde, en 't eenigh Al.
Gy zoudt in dit gezang de vrou nog schooner hooren,
Maer 'k vrees door dees meermin een' Heiligh te bekooren,[450]
Indien bevalligheit en deught, en gunst, en geest
Van boven valle en zwiere in 't lichaem, schoon van leest.[451-52]
De jeught, die hart en oogh besnoeit, en spaent van 't minnen,[453]
Verdooft de dappren, die een gansche weerelt winnen,
En ondertusschen staen ten dienst van 't vrouwenbeelt,[455]
Dat dickwijl met hun kroone en scepter heeft gespeelt,
Zoo menigh treurspel voerde op bloedige stellaedjen,[457]
Noch roockende van moort der grootste personaedjen.
Wie twijfelt, zoeck niet verre om klaer bescheit en blijck:
De schouburgh waeght hier van, en zekerste kronijck.[460]

428 *De wijste en sterckste:* Salomon en Samson, wier beider ondergang door vrouwenliefde Vondel in twee zijner treurspelen heeft uitgebeeld; vgl. vs. 457, 460.
431 *van het spoock:* door een of ander inbeelding; *overdwaelsche:* verdwaalde.
433 *aenbijt:* toebijt; *stammen:* afkomst, familie.
437 *'t welck genooten:* nom. abs.; vul in: *zijnde*.
450 *dees meermin:* de verleidelijke vrouw.
451-52 Indien geestelijke voortreffelijkheden nog bij lichamelijke komen: het renaissancistisch vrouwenideaal.
453 *besnoeit:* bedwingt; *spaent:* speent, afhoudt.
455 *'t vrouwenbeelt:* de beeldschoone vrouw.
457 Wel met een bijgedachte van Vondel aan zijn eigen treurspelen, vgl. noot bij vs. 428.
460 *schouburgh ... en zekerste kronijk:* kunst en geschiedenis, met name de bijbelsche; *waeght:* gewaagt.

De zichtbre weerelt sterckte in 't algemeen de reden,[*461]
Die Godt in 't schepsel zoeckt: nu haer voornaemste leden[462]
Bespiegelt in deze aerde, in water, lucht, en vier;[463]
Vier broeders, t'eener draght geboren, om ons hier[464]
Te dienen tot gerijf, zich onderling te mengen,[465]
En door hun wisseling veel mengsels voort te brengen,[466]
Naer elcks verscheiden aert, die lest of allereerst[467]
Of min of meer regeert, en in het mengsel heerscht.[465-68]
Aldus bestaet ons bloet uit geele en zwarte galle,[469]
En bloet en slijm. de zwarte is d'onderste van alle,[470]
Als aerdtsch uit zijn natuur, van 't natte slijm omvloeit,[470-71471]
Als water, kout en vocht. de geele galvlam gloeit[472]
In top, gelijck het vier, en geeft alle andren 't leven.[473]
In 't midden zweeft het bloet, gelijck de lucht gedreven.[469-74474]
Zoo lang elck mengsel houdt een evenredenheit,[475]
Is 't lichaem op zijn kracht: maer heerscht'er onbescheit,[476]

[*] [Randschrift:] *in de hooftstoffen:*

461 *sterckte:* verleende steun.
462 *hare voornaemste leden:* de voornaamste bestanddeelen, de elementen of wortels der dingen, door Empedocles (Vde E.v. Chr.) het eerst vastgesteld.
463 in de vier elementen, vgl. *Besp.* I, 184, 597.
464 *t'eener draght:* op één tijdstip en uit één moeder.
465 *gerijf:* gerief, nut.
466 *wisseling:* onderlinge kruising of vermenging.
467 *lest of allereerst:* op de laagste of op de voornaamste plaats.
465-68 Vgl. noot op *Besp.* I, 597.
469 *geele en zwarte galle:* Plinius spreekt van ‘fel nigrum’ (*Nat. hist.*, Lib. XI, 75) en Vesalius van ‘bili flava’ (*Corp. hum. fabrica*, Lib. V, cap. VIII); vgl. *Besp.* III, vs. 175. Dat *ons bloet* daaruit *bestaet*, vind ik nergens; juist omgekeerd zegt Plinius: ‘Fel est nihil aliud quam purgamentum pessimumque sanguinis’, l.c.
470 *slijm:* waterachtig vuil.
470-71 Vesalius zegt, dat het bloed gezuiverd wordt door gele gal (flava bile) en door een zwart slijmig galvocht (atro bilioso succo, ceu lutoso, terrestri et crassiori), l.c. Lib. V, cap. I.
471 *aerdtsch:* aan de aarde, het eerste element, verwant.
472 *de geele galvlam gloeit:* door drie g's typeert Vondel de scherpte van het galvocht, dat hij daarom en om zijn kleur met een vlam vergelijkt, zoodat de parallel met het derde element het vuur (*vier*) voor 't grijpen ligt.
473 *In top:* hevig.
469-74 Vondel toont aan, hoe in de voornaamste physiologische bestanddeelen van het dierlijk (menschelijk) lichaam één der vier elementen overheerscht. Zijn uiteenzettingen, over de middeleeuwen heen, afkomstig uit de Oudheid (vgl. Sabbe: *Dierkennis* enz., bl. 180), gaf hij al ten beste in *Den Gulden Winckel* I en waren ook te vinden bij Lactantius, die de uitvinding der vier elementen terugvoerde op Trismegistus, ‘qui nostra corpora ex his quatuor elementis constituta esse dixit a Deo: habere namque in se aliquid ignis, aliquid aëris, aliquid aquae, aliquid terrae ... Nam terrae ratio in carne est, humoris in sanguine, aëris in spiritu, ignes in calore vitali’. *Div. Inst.*, Lib. II. cap. XIII (Migne, P.L. VI, kol. 320); alleen is het parallellisme niet overal hetzelfde. Vossius betoogt in omgekeerde volgorde, dat de geele gal aan het vuur beantwoordt; het bloed aan de lucht; het slijm (pituita) aan het water; de zwarte gal aan de aarde. (*De Theol. Gent.*, Lib. III, cap. XXI; ed. cit. bl. 412).
474 *In 't midden* enz.: Bedoeld moet zijn: door heel het lichaam stroomt het bloed, als de lucht voortgestuwd naar alle plaatsen van het lichaam. Vesalius spreekt in dezelfde volgorde over het bloed, dat ‘ad corporis partes deducitur’ l.c. cap. I.
475 *evenredenheit:* juiste verhouding, vgl. *Besp.* I, vs. 318, 773 enz.
476 *onbescheit:* wanorde.

Door 't springen uit den bant, en regel te verkeeren,[477]
Zoo rijst 'er oorelogh, als in een strijt van heeren.[478]
Dees overgang van vocht en droogh en heet en koudt,[479]
Of een gemaetigheit, of woesten baiert brout,[480]
En is de Proteus zelf, die, borlende uit de vlieten,[481]

477 *en regel te verkeeren:* en door de regelmaat te veranderen.
478 *oorelogh:* strijd tusschen de verschillende lichaamsdeelen, ziekte.
479 *Dees overgang: dees* is onderwerp, nl. deze strijd; *overgang* is voorwerp en *brout* van vs. 480 (veroorzaakt) is gezegde.
480 *gemaetigheit:* moet hier beteekenen: een te kort; *woesten baiert:* verstoring.
481 *Proteus:* de zeegod Proteus kon alle gedaanten aannemen en is daarom het beeld van de veranderlijkheid; vgl. Virgilius' *Lantgedichten*, IV Boek, hiervoor Dl. VI, bl. 338-vlg. Vondel bedoelt, dat uit de verstoring der lichamelijke harmonie alle ziekten kunnen voortkomen.

Zoo veele grijnzen en gedaenten aen kan schieten.[482]
Dit 's d'eenige oirzaeck van het wassen en vergaen[483]
Der wezens, die alleen uit element bestaen,[484]
En wisselen van staet, gestorven, of herboren.[485]
De stof behoudt haer' duur: de formen gaen verloren.[486]
Zoo lijdt het weecke wasch, en blijft een zelve ding,
Verandert naer het merck van 's konings wapenring.[487-88]
Zoo hoort men een geluit met ongelijcke toonen[489]
Den vader van 't heelal in d'elementen kroonen,[490]
Terwijl hy alles hier beweeght en ommedrijft,
En, eeuwigh onbeweeght, in staet en wezen blijft.[492]
Nu geeft zich d'aerde bloot, die schoonze, laegh gezoncken,[*493]
De minste hooftstof schijnt, en aen den hals verdroncken,[494]
z'Is evenwel niet min dan 't water, en verdooft
Elck element in waerde, en ziet het over 't hooft.[496]
Houdt Godt daer boven hof met zijn verstandelingen,[497]
En zuiver geestendom; de vader aller dingen[498]
Schonck 't menschdom het palais der aerde tot een leen,[499]
Daer hem het schoon gewelf des hemels overscheen;
Bezaeit met zonne, en maene, en mindre flonckervieren;[501]
Hy d'aerde leven ziet van kruiden, boomen, dieren,
En glinstren van metael, en kostelijck gesteent;[502-03]
Terwijl het water slechts met visschen is beleent,
Het element van lucht en vier schier ledigh bleven,
Als armer uit hunn' aert, ten dienst van 's menschen leven.

[*] [Randschrift:] *in d'aerde:*

482 *grijnzen:* gezichten, in ongunstigen zin.
483 *wassen:* opkomen en groeien.
484 *die alleen uit element bestaen:* die physiologisch allemaal tot de vier elementen te herleiden zijn.
485 *herboren:* nl. in nieuwe vruchten en in nakomelingschap.
486 Volgens de scholastieke leer blijft bij wezensveranderingen de materia prima, als subject, bestaan; alleen de wezensformen (formae substantiales) wisselen.
487-88 Zooals was voor alle stempelindrukken vatbaar is; de Scholastieken nemen van Aristoteles de vergelijking over van hout, waaruit de timmerman allerlei vormen maken kan; *lijdt:* ondergaat; *wapenring:* zegel.
489 *een geluit:* lees: één geluid, één stem, gerezen uit de vele toonen der verschillende wezens.
490 Versta: God door de elementen prijzen.
492 *onbeweeght:* onbewogen.
493 *Nu geeft zich d'aerde bloot:* nu vertoont zich de aarde voor mijn blik; na de inleidende bewerkingen over de vier hoofdstoffen gaat Vondel elk afzonderlijk na: de aarde van vs. 492-678; het water van vs. 679-702; de lucht van vs. 703-818; het vuur van vs. 819-853.
494 *aen den hals verdroncken:* tot den hals, overal met water omspoeld.
496 Ger. Vossius geeft tal van getuigenissen uit de Oudheid, waarin de Aarde aanvankelijk als het voornaamste element vereerd werd: *de Theol. Gentili*, Lib. II, cap. LI (ed. 1768, bl. 297).
497 *verstandelingen:* de intelligentiae van de Scholastiek, vgl. vs. 290.
498 *de vader aller dingen:* God.
499 Vgl. *Ps.* CXIII, 16.
501 *mindre flonckervieren:* de sterren.
502-03 Vondel geeft in omgekeerde orde Vossius weer: ‘Videbant homines ... terram esse altricem et hominum et omnium animantium; hanc quoque esse metallorum et omnium divitiarum productricem’, l.c.

Het aerdtrijck steunt op Godt, en op zijn tegenwight,[507]
Omvangen van de lucht, terwijl zoo menigh licht[508]
Rontom den aerdtkloot draeit, voltreckende zijn ronden,[509]

507 *op Godt, en op zijn tegenwight:* op God als op zijn tegenwicht; de aarde, die door eigen zwaarte zou moeten vallen, zweeft door Gods macht, als een tegenwicht, in de ruimte.
508 *zoo menigh licht:* zon, maan en sterren.
509 Volgens het door Vondel vastgehouden stelsel van Ptolomeus; *voltreckende zijn ronden:* terwijl ieder hemellichaam zijn eigen kring doorloopt.

En schiltwacht, d'Oceaen, met d'aerde in vre verbonden,[510]
Haer in zijne armen vat, de lippen kust van 't strant.[511]
Door deze vastigheit der aerde, in haeren stant,
Betreet de mensch den gront, en arbeit op zijne uuren,
Of slaept en rust, gelijck alle andere natuuren,
Die met vijf zinnen, als de menschen, zijn begaeft,
En 't leven, dat op d'aerde in 's levens renbaen draeft,[516]
Die hunne voester is, en kruiden teelt, en aeren,
En vruchten, om het al wat ademt te bewaeren.
Zy levert stoffen uit, tot allerley gebruick,
Op dat de mensch in hutte en huizen schuile en duick',[520]
Zich van metaelen diene, en reetschap om te bouwen[521]
Den acker van de zee, en steden, en landouwen.
Nu ren den aerdtboôm door, en hoor en zie u moe,
En tast, en rieck, en smaeck, de Godtheit straelt u toe,
Bejegent u alsins in haer geschapenheden;[525]
Al Godt wat gy verneemt, van boven tot beneden.[526]
Waer vint men nu een' mensch, die elcks vernuft verkloeckt,[527]
En Godt niet vinden kan, indien hy 't onderzoeckt?
Dat monster magh vermomt, als mensch, den gront betreden,
De klaeu verraet het dier, veraert van Godt en reden.[529-30]
Wie zich van artseny wil dienen, dat hy ga,[*]
En 't wijs natuurboeck, vol geheimnis, open sla,
Doorsnuffle mijnen, stof, en steenen, planten, dieren;
Dan blijckt hem hoe natuur het alles weet te stieren
Tot eenigh heilzaem ende, en elcks behoudenis,[535]
Waer van 't aeloudt gebruick een ondervintster is,[536]
Oock zulx dat dootelijcke en moordende vergiften[537]
Van akonit en slang door louteren en schiften[538]
Verlaeten hunnen aert, en steeckende venijn,
Door kunst en weetenschap verkeert in medecijn.[540]

[*][Randschrift:] *in de heelzaemheit en artsenye der dingen:*

510 *En schiltwacht:* en eigen wacht of post onderhoudt; *d'Oceaen:* en terwijl de oceaan.
511 Vgl. vs. 680.
516 't leven, dat zich op aarde snel voltrekt.
520 opdat de mensch zich woningen bouwe.
521 *reetschap:* gereedschap, hulpmiddelen.
bouwen: in de driedubbele beteekenis van bevaren, optrekken en bewerken, zooals *zee, steden* en *landouwen* in vs. 522 uitwijzen.
525 *alsins:* overal; *geschapenheden:* schepselen, vgl. *Besp.* II, 1082.
526 *Al Godt wat gy verneemt:* overal ontdekt ge God; *van boven tot beneden:* in het laagste en in het hoogste.
527 *verkloeckt:* overrompelt, omver praat.
529-30 Zoo iemand mag den schijn van mensch hebben, door zijn onredelijkheid staat hij niet boven het dier.
535 *Tot eenigh heilzaem ende:* tot een of ander nuttig doel; *elcks behoudenis:* ieders behoud of onderhoud.
536 *een ondervintster:* Merkwaardig geeft Vondel dezen vrouwelijken naam aan het onzijdig *aeloudt gebruick;* v. Lennep gist, dat de reden ligt in de personificatie, die abstracte begrippen altijd onder vrouwelijke gedaanten voorstelt.
537 *Oock zulx:* zoo zelfs.
538 *akonit:* wolfswortel of monnikskap, (vgl. *Palamedes*, vs. 1405), een beruchte giftplant; *slang:* elders noemt Vondel slangegif: *spogh van draecken; Palamedes*, vs. 1405,
540 *in medecijn:* Plinius deelt mee, dat een bepaalde distelwortel (erynge), met wijn vermengd, tegen slangebeten wordt gebruikt, en dat dezelfde plant, in ganzesoep gekookt (in jure anseris

De diamant, de vorst der kostelijcke steenen,*
Verdrijft zwaermoedigheit van 't harte, en stilt het weenen.[541-42]
De vrolijcke smaragd ontwringt vergift zijn kracht,[543]
Zet 's gramschaps oploop neêr, heeft uit zijn' aert de magt[544]
Om zwindelinge in 't hooft en evel in te toomen,[545]
En ons geheughenis te stercken, en te vroomen.[546]
De blaeuwende saffier het vel en vlies geneest,[547]
Verquickt het aengezicht, herschept den droeven geest.[548]
De gloeiende robijn verteert vergifte treken,[549]
En bluscht den geilen brant, door Venus vier ontsteecken.
Een hyacint verdrijft den damp, die 't brein verbluft,
Stilt dronckenschap, en wet de stompheit van 't vernuft.[551-52]
De groene jaspis stulpt de bloetbron van de vrouwe,
Versterckte in baerens noot, en slaeckt het hart van rouwe.[553-54]
De hemelsche turkois verheught gezicht, en moedt.[555]
De deught des bloetsteens blinckt in 't stulpen van het bloet:[556]
De kracht des zeilsteens treckt vijf ringen aen elckander,[557]

*[Randschrift:] *in het gesteente:*

decocta), een afdoend middel is tegen alle vergiften en akoniet (contra toxica et aconita), *Natur Hist.* Lib. XXII, 8; van slangegif, dat zelf geneeskrachtig wordt, spreekt Plinius in *Nat. Hist.*, Lib. XXIX, 18-22 en 38.

541-42 *De diamant, de vorst* enz.: Plinius heeft: ‘Maximum pretium habet adamas, non nisi regibus cognitus ... venena irrita facit et lymphationes (waanzin) abigit metusque vanos expellit a mente’, *Nat. Hist.* Lib. XXXVII, 15.

543 *De vrolijcke smaragd:* van het smaragd zegt Plinius o.a.: ‘nullius coloris aspectus jucundior est’, l.c.; dat het vergif neutralizeert zegt hij niet; Vondel nam het van den diamant over (zie vorige noot).

544 *Zet ... neer:* bedaart; *oploop:* oploopendheid.

545 *zwindelinge:* draaierigheid, suizing: later zegt Vondel *draeyenge*, vgl. Unger, 1671 ***, blz. 314; *zwindelen* voor draaien, o.a. *Salmoneus*, vs. 328; *Noah*, vs. 673; *Herscheppinge*, IX, vs. 213; *evel:* euvel, hier: hoofdpijn, vgl. vs. 617; Maerlant zegt van den saffier: ‘Die voerhoeftswere doet hi ghenesen’, *Naturen Bloeme*, B. XII, vs. 1005.

546 *vroomen:* versterken.

547 *De blaeuwende saffier:* Bij Plinius heet deze steen zoowel cyanos als sapphirus; hij is colore caeruleo (blauw), l.c. 38.

548 *herschept:* vervroolijkt; dit beweert Maerlant van den hyacinth: ‘Hi maect tevens bliden sin’, l.c. vs. 709.

549 *De gloeiende robijn:* robijnen heeten bij Plinius carbunculi ‘a similitudine ignium appellati, cum ipsi non sentiant ignes’ (l.c., 25); hiermee zal de moreele kracht van het verteeren der *vergifte treken* (verderfelijke gewoonten) en het temperen van den zinnelust (vs. 550) samenhangen; Maerlant kent deze eigenschap het smaragd toe: ‘Luxurie coelt hi’, l.c. vs. 1055.

551-52 *Een hyacint:* Bij de hyacinthen (hyacinthos) zegt Plinius smalend: ‘Eas gemmas Magnorum vanitas resistere ebrietati promittit’, l.c., 40; *den damp, die 't brein verbluft:* duizeligheid, flauwte.

553-54 *De groene jaspis:* ‘viret jaspis’ zegt Plinius (l.c. 37), die het voordeel dezer twee vss. niet vermeldt. Maerlant echter deelt van dezen steen mee.: ‘Hi es die vrouwen die syn in pinen goet’ l.c. vs. 669-70.

555 *De hemelsche turkois:* Volgens Plinius wordt deze steen, ‘caelo autumnali matutino similis’ door de Grieken aerizusa genoemd, d.w.z. zuiver als de lucht; l.c. 37.

556 *De deught:* de kracht; *bloetsteens:* Plinius schrijft de ‘haematites ... sanguineo colore’ in zoover de kracht van het bloedstelpen toe, dat hij bij twist en vechtpartijen heilzaam was voor die ermee bestreken waren, l.c. 60.

557 *zeilsteen:* magneet; de magnes wordt door Plinius niet besproken, door Maerlant onder beide namen (magnes en seilsteen) wèl, maar voor de magneetrelaties met jeugdige liefde en

En volght den noortschen Beer en zuid-as, fix en schrander,

huwelijkstrouw, waarover Mandeville en Maerlant aardige bijzonderheden weten, geeft Vondel een krachtstaaltje, dat hij, evenals het eierenwonder van *Besp.* I, 230-36, op de jaarmarkt gezien kan hebben: vijf ringen tegelijk door een magneetsteen aangetrokken èn een herinnering aan de beroemde zeevaarten naar de Noord- en de Zuidpool (vs. 558); in *Het Lof der Zeevaert* had Vondel den ‘aentreckelijcken steen’ (vs. 357) al bezongen.

Geleit de hulck in zee, dan voor dan in den wint:
Want zonder zeekompas zijn oogh en starren blint.[541-60560]
Om door al 't ingewant der aerde niet te dringen,[*561]
Quickzilver, zwavel, zout, gemengt in 't hart der dingen,[562]
Te scheiden, en de klay, van allerhande verf,
Te graeven uit de mijne, en Plutoos duister erf,[564]
Tot heelzaemheit en dienst des menschen; noch te daelen[565]
Op 't middelpunt; mijn zang d'onedeler metaelen[566]
Van yzer koper tin en loot, en hun gebruick
Vergeet, om 't edel gout en zilver, in den buick
Der aerde, van natuur zoo hellediep verborgen,[569]
Door Godts voorzienigheit, en vaderlijcke zorgen,
Om rampen te verhoên. ô gierigaert! ô smart![571]
Men zeght, toen 't bloot geweer gezet wiert op het hart
Van 't zilver, in zijn jeught begaeft met roode kaecken,[573]
Verschoot die jeught haer verf, van dootschrick wit als laken.[572-74574]
Al heeft de goutzucht lang en fel op 't gout gepast,[575]
Het gout behielt zijn kleur, dat eeuwigh is, en vast,[576]
Oock drinckbaer door de kunst, die noch, in alle hoecken,[577]

[*] [Randschrift:] *in den erts:*

541-60 De bijzonderheden, door Vondel hier van de edelsteenen vermeld, komen maar zeer gedeeltelijk bij Plinius voor. Plinius toont zich tegenover de moreele eigenschappen dier steenen nogal sceptisch. Vondels mededeelingen gaan eerder terug op middeleeuwsche bronnen, zooals Marbodus uit de XIIde E., Albertus Magnus, Vincentius van Beauvais, Thomas v. Cantimpré en Jacob v. Maerlant uit de XIIIde E., Conrad von Megenberg en Jean de Mandeville uit de XIVde E., wier zedelijke interpretaties echter onderling nogal verschillen en die voor Vondels verzen maar weinig houvast geven. Uit welke naderbij liggenden Lapidaris de dichter geput heeft, kon ik niet achterhalen.

560 *zijn oogh en starren blint:* heeft de zeeman niets aan zijn oogen en aan de sterren.

561 *'t ingewant der aerde:* Plinius spreekt ook van ‘telluris fibras et viscera’, l.c. XXXIII, 1.

562 *gemengt in 't hart der dingen:* in den schoot der aarde verborgen.

564 *Plutoos duister erf:* het onderaardsche.

565 *heelzaemheit:* heilzaamheid, bij Kiliaen salubritas, gezondheid, heil; vgl. vs. 620.

566 *Op 't middelpunt:* nl. der aarde; elders *navel*, vgl. vs. 264.

569 *hellediep:* vgl. *Altaergeh.*, I, 445; III, 1234; IV, 783; Plinius zegt, dat de schatten der aarde ‘nos ad inferos agunt’, l.c.

571 *om rampen te verhoên:* om ons tegen gebrek te bewaren; Plinius maakt in 't begin van zijn beschouwingen over het goud dezelfde zedegispende opmerkingen als Vondel hier doet. ‘Wij dalen af naar de ingewanden der aarde en wij zoeken schatten in de verblijfplaats der schimmen, alsof de aarde ons niet vriendelijk gezind en vruchtbaar genoeg was’, en ook hij keurt de ‘avaritia’ af, die van dit zoeken de prikkel is.

573 *in zijn jeught* enz.: oorspronkelijk had zilver een rooden gloed.

572-74 Misschien is dit een bestaande fabel, die ik echter nergens terug vond; het kan ook Vondels voorstelling zijn van Plinius' woorden: ‘Quaerebat argentum avaritia: boni consuluit interim invenisse minium, rubentisque terrae excogitavit usum’, l.c. 2; *geweer:* steekwapen, zwaard als dichterlijke omzetting van delfspa; verderop spreekt Plinius van ‘cuneis ferreis et malleis’, waarmee de aarde wordt doorwroet, l.c., 21.

574 *van dootschrick:* en werd van doodschrik zoo wit als een laken.

575 *de goutzucht:* de begeerte naar goud; *gepast:* geloerd.

576 *eeuwigh, en vast:* als onontbindbaar en onschendbaar door vuur of roest heet goud het meest vaste metaal, en is daarom het symbool van Gods eeuwigheid, vgl. vs. 582.

577 *drinckbaer:* zonder over het oudtijds bekende aurum potabile, in vloeistof opgelost goudpoeder, te spreken, geeft Plinius een aantal kwalen op, waartegen het door de geneeskunde gebruikt werd, l.c. XXXIII, 25.

Niet rust, uit slechter stof, de ziel van 't gout te zoecken,[578]
Die maght van zielen moort, en dompelt in een' vloet
Een zee van traenen en vergoten menschenbloet.
De duurzaemheit van 't gout behoudt nochtans haer waerde,
En wijst op d'eeuwigheit van Godt, die noit veraerde,[581-82]
Maer schepper blijft van 't gout. de stoffescheider raest,[583]

578 Het heet, dat de Duitsche natuurfilosoof Theophrastus Paracelsus (XVde E.) het eerst beproefd heeft, *uit slechter stof*, uit minder edele metalen goud te maken, dus *de ziel*, het wezen van het goud te vinden; de alchimie.

581-82 Vgl. *Besp.* II, vs. 760 en III, vs. 576.

583 *De stoffescheider:* de chemicus, hier de alchimist; *raest:* is ontembaar in zijn ijver.

Die leven tijt en stof om 't gout in roock verblaest,[584]
En waent het gouden vlies, in 't grimmen van de draecken,
Door hulp der toverkunste en haere min, te schaecken.[585-86]
De roos, de koningin der bloemen, sterckt het hart*
In flaeute, en koelt den brant, in 's krancken koortse, en smart.[587-88]
Narcis, die bronnen mint, verdrooght en vaeght de wonden.[589]
Het brein, de lever, 't hart, van zwaricheên ontbonden,
Bedancken voor haer deught de troostende melis.[590-91]
Het hooft, zoo dra de damp in 't brein verdreven is,
Dat eerst benevelt was van koude vochtigheden,
Bekent 's levenders trou, betoont aen d'eer der leden.[592-94]
Saffraen verheught den geest. de roosmarijn versterckt[595]
Geheughenis, en brein, dat als voorheene werckt.
De heilige laurier verdubbelt onze krachten,
Verwarmt het ingewant, schept vrolijcke gedachten.[597-98]
De hysop ruimt de borst van kille vochtigheên,
En als de ruime lucht den adem valt te kleen,
Ontsluitze flux de long, en al wat lagh gesloten.[599-601]
Met mankop wort de slaep in 't beckeneel gegoten.[602]
Peoni helpt de nier, en toomt de razerny.[603]
Rabarber vaeght de gal. de wijnruit, altijt bly[604]

*[Randschrift:] *in bloemen, loof, en kruiden, en dieren*.

584 Die allerlei proeven doet om goud te maken.

585-86 Vondel vergelijkt den alchimist met zijn duivelskunsten (Faust!) bij den Griekschen held Jason, die het door vuurspuwende draken bewaakte Gulden Vlies, met de tooverhulp van de op hem verliefde Medea, uit Kolchis haalde, vgl. *Herscheppinge*, VII, (Dl. VII, bl. 619-vlg.).

587-88 Vgl. *Cruydt-Boeck:* 'Niet sonder reden wort de Roose voor de Coninginne der bloemen gehouden', bl. 307, 'Het Roosewater is seer bequaem om het hert te verstercken', bl. 306 en 'de vierdedaechsche cortse geneest die' bl. 309.

589 Clusius herinnert aan de mythe van Narcissus (bl. 377), waar ook Vondel even op zinspeelt (vgl. *Herscheppinge*, III, vs. 533). Intusschen, dat de narcis vooral *bronnen mint*, dus aan 't water groeit, zegt het *Cruydt-Boeck* niet, maar wel 'dat de wortel van Narcissen soo grooten droogende cracht heeft, datse seer groote wonden tsamen heylet ... want sy is wat afvaegende' bl. 377.

590-91 'Melisse maect vrolickheyt ende is goet tegen de Melanckolijke ... Men seght ooc datse 't vernuft sterckt', bl. 134; *deught:* heilzame kracht.

592-94 'Lavender is seer bequaem om alle coude gebreken des hoofts te ghenezen', bl. 472; *d'eer der leden:* het hoofd; *'s levenders:* lees: 's levénders; levénder, lavénder lavéndel.

595 'Saffraen verheucht den mensche ende doet hem alle droefheyd aen een syde laeten', bl. 352; de Roosmarijn (rosmarinum): 'deze bloemen maecken het verstant en de sinnen scherp, ende verstercken het ghedenken oft memorie, dat is sy beletten de vergetelheyt', bl. 468.

597-98 *De heilige laurier:* om zijn relaties met den Olymp en met de poëzie noemt Vondel deze plant zoo, vgl. *De Tortzen van A. Krombalch*, vs. 92; de vermelde eigenschappen zijn een samenvatting van *het Cruyt-Boeck*, bl. 1423-24.

599-601 De hysop wordt aangewend 'tegen alle coude gebreken ende siecten van de borst ende vande longeren', bl. 498.

602 'Galenus getuygt dat het saet van de Heulen [Huel oft Mancop] den mensche tot slaep bringen can', bl. 795; vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 762 en noot Dl. IV, bl. 259; *beckeneel:* schedel, hoofd.

603 *Peoni:* het *Cruyt-Boeck* spreekt van Pioene, maar geeft ook den Lat. naam Paeonia. 'Sy is seer nut de geelsuchtighe ende de gene die pijn in de Nieren ende Blase hebben ... en tegen de crancksinnicheit oft gebreken des verstants' bl. 320; *razernij:* krankzinnigheid.

604 *Rabarber:* 'Voorts soo jaegt den Rhabarber van onderen af alle de geele gallachtige vochticheden', bl. 694.

Van verwe, reckt den tijt des levens, jaeght de pesten,
En bluscht het vier der lucht in brandende gewesten.[604-06]
Sint Jans kruit heelt en streelt de zenuw, die, verwarmt
En opgedrooght, de kracht gevoelt, die haer beschermt.[607-08]
Verstramde zenuwen, van koude dootgevroren,
Genezen van den vos, verquicken, als herboren.[587-610610]
De beveroli sterckt de zenuw, die verdrijft
Den stormwint, die in 't oor, vol onweêrs, ruischen blijft.[611-12]
De pierworm sust de leên, die van beroernis beven.[613]
Hartshoren weckt het lijck, dat doot lagh, en vergeven.[614]
Het scorpioen verwarmt, en drijft het water neêr.[615]
De slincken elantsklaeu, een dier, van geest zoo teêr,
Biet Herkles knods het hooft, en heelt en helpt het evel[617]
In 't hooft, wanneer het, dol van pijne, raze en revel';[616-18618]
Dus heeft voorzienigheit een tegenmaght gestelt,
Die 's menschen jammeren met heelzaemheên vergelt.[609-20620]
Behalve dat ons plant en kruit en dier genezen,[*]
Kan elck uit haeren aert en eigenschappen lezen
Een leering voor 't gemoedt. de braeve dadeltack,
By Duitschen palm genoemt, bezwijckt niet onder 't pack,[624]
Maer heft het hooft om hoogh, en leert in tegenspoeden
Volharden, en getroost de scha met baet vergoeden.[623-26]
De kuischeit wederstreeft, gelijck de lauwerier,

[*][Randschrift:] *in het leeraeren der schepselen:*

604-06 *De wijnruit:* Van deze bijzonderheden vind ik alleen in 't *Cruydt-Boeck* vermeld, dat de wijnruit ‘tegen de pestilencie’ wordt gebruikt en o.a. voorkomt in ‘heete landouwen ende in meer andere dier-gelycke gewesten’, bl. 179-80.

607-08 Hypericon oft Sint Janscruyt is heelzaam ‘tegen de steken en spanninge van de senuen’, bl. 112.

587-610 Evenals van de steenen (vs. 540-60) en van de metalen (vs. 561-86) kiest Vondel van de ontelbare bloemen en planten er maar enkele uit en van die enkele beschrijft hij slechts eenige willekeurig gekozen eigenschappen. De 13 uitgekozen soorten komen alle in het *Cruydt-Boeck* van Rembertus Dodonaeus voor, dat met de Bijvoegsels van Carolus Clusius in 1608 in de Plantijnsche Druckerije van Françoys van Ravelingen te Leiden werd uitgegeven. Het heeft er allen schijn van, dat dit werk hier is gebruikt.

610 *vos:* nl. zijn pels.

611-12 *beveroli:* het zgn. bevergeil of castoreum; het werd aangewend tegen het suisen der ooren.

613 *De pierworm:* de gewone aardworm of pier; gekookt werd hij in olie gemengd tegen jicht en verlamming.

614 *Hartshoren:* de bereide hertshoorn werd tegen vergiftiging en vallende ziekte gebruikt; Vondel bedoelt een mensch, die als een lijk was.

615 *Het scorpioen:* ook in olie gemengd ging blaas- en nierkwalen tegen.

617 *evel:* euvel, pijn, vgl. vs. 545.

616-18 Men geloofde, dat de eland, die veel aan vallende ziekte leed, zich zelf genas door zijn linkerhoef of -klauw in zijn oor te steken; daarom werd die klauw als geneesmiddel tegen epilepsie en stuipen aangewend; *Herkles knods:* Hercules' knods, ook Herculeus morbus, is vallende ziekte.

618 *revel':* revelen, elders rabbelen, vgl. vs. 1377 en *Decr. Horribile*, vs. 79, wartaal spreken.

609-20 Het zestal, uit dieren gewonnen heilmiddelen, hier willekeurig beschreven, werd toegelicht door Dr. Maurits Sabbe in zijn *Dierkennis en Diersage bij Vondel*, bl. 181-85, maar 's dichters bron is er niet opgehelderd.

620 *heelzaemheên:* middelen, die heelzaam, heilzaam zijn, vgl. vs. 565.

624 *Duitschen:* Nederduitschen Nederlanders; vgl. *Besp.* II, vs. 1145.

623-26 Vgl. Sabbe, l.c., bl. 17; deze eigenschap leeft voort in de wapenspreuk: Palma sub pondere crescit.

De vlamme, en slaet geluit in 't heiloos minnevier.[627-28]
De wijngaert, om den olm gevlochten met zijne armen,[629]
Leert man en vrou uit liefde elckandre trou beschermen.

627-28 Dodonaeus vermeldt dit van tal van planten (o.a. palm en wijnruit), alleen niet van den laurier. De grond der toekenning is, dat de laurier in het vuur kraakt (*slaet geluit*), alsof hij tegen den gloed streed: zoo biedt de mensch weerstand aan het vuur van den wellust; vgl. Sabbe, bl. 15 en *Brieven der H. Maeghden; Theodore*, vs. 21-22.

629 *wijngaert:* wingerd; *olus:* iep.

De zwangre korenaer, die, zegenrijckst van zaet,
En allervolst, haer hooft ter aerde hangen laet,
Leert ootmoedt aen den rijcke, en adel, en geleerde.
De zonnebloem, die noit zich van de zonne keerde,
Vermaent ons 't oogh te slaen naer aller lichten bron,
En 't aengezicht van Godt te kennen in de zon.[636]
De boomen leeren Godt te zoecken in den wortel.[621-37629-37637]
De kuische weduw volge in eenzaemheit de tortel,
Op haeren dorren tack. Arachne leert al stil[639]
De huisvrou haere hant te slaen aen wol en spil,[638-40]
De zyworm desgelijcks. de stomme en stille kraenen,[641]
Met kaien in den beck, tot zwijgen ons vermaenen,[642]
En waecken op de wacht. de zwaluw, d'ojevaêr,
Elck roept: een ieder neem' saizoen en tijden waer.[643-44644]
De wackre veltmier leert by tijts den nootdruft spaeren:[645]
En d'arbeitzaeme bie leert winnen, en vergaeren,[646]
Oock onderdaenigheit aen 's konings majesteit;[647]
De fiere leeu gena, de hont getrouwicheit,[648]
De slang voorzichtigheit. de schiltpadt leert de vrouwen,[649]
Als huisvrou, onder 't dack, haer huis en drempel trouwen:[650]
En d'arent, die zijn nest leert vliegen in de lucht,
Den oudren wijst het spoor van strenge kindertucht.[638-52651-52]

636 *kennen:* herkennen.

621-37 De moreele eigenschappen, door Vondel hier aan een vijftal gewassen toegekend, zijn gedeeltelijk en met variaties, van Plinius af bij de oude herbaristen terug te vinden. Dr. Maurits Sabbe geeft er eenige inlichtingen over in *Vondel's Herbarium* (Gent, 1920).

629-37 Cfr. Sabbe bl. 16-17.

637 *in den wortel:* in den oorsprong der dingen.

639 *Arachne:* Vondel heeft een afkeer van de spin, die hij vaak als een toonbeeld van boosaardigheid voorstelt (*Besp.* II, 744-45 en vgl. Sabbe: *Dierkennis*, bl. 168-vlg.); nu hij haar werkzaamheid ten voorbeeld stelt, kiest hij den naam van het meisje, dat om haar ijver in het spinnen door de jaloersche Minerva in een spin veranderd werd; het Gr. woord □ρ□χνη beteekent spin; de vrouw aan 't spinnewiel is het oude embleem der werkzame, kuische echtgenoote, vgl. *Spreuken*, XXXI, 13, 19 en *Gulden Winckel*, LIIII.

638-40 Vgl. *Gysbreght v. Aemstel*, vs. 1269-74.

641 *kraenen:* kraanvogels.

642 *kaien:* keien; de kraanvogel, met een kei in zijn bek, die hem belette den bek te openen, was van ouds het symobol der stilzwijgendheid.

643-44 *Zwaluw* en *ojevaer* weten als trekvogels precies hun tijd van komen en gaan.

644 *Elck:* ieder van hen; *neem'* enz.: lette op zijn tijd en omstandigheden.

645 *veltmier:* Vgl. *Warande der Dieren*, XII en LVII.

646 *bie:* bij.

647 Hoe de bijen aan hun koning (tegenw. koningin) onderdanig zijn leeren Virgilius *Georgica: Lantgedichten*, IV, gr. Dl. VI, bl. 324.

648 *De fiere leeu gena:* vgl. *Warande der Dieren*, X; *de hont getrouwicheit:* over hondetrouw spreekt Vondel dikwijls, vgl. *Besp.* II, vs. 14-15; *War. d. Dieren*, XXVIII.

649 *De slang voorzichtigheit:* vgl. *Matth.* X, 11.

650 *trouwen:* trouw blijven.

638-52 Het meerendeel van de hier vermelde zedelijke deugden, welke de mensch van het dier kan leeren, leefde in het volksgeloof van Vondels dagen; sommige ervan heeft hij ook elders benut.

651-52 Vgl. Sabbe: *Dierkennis*, bl. 95; in de *Warande d. Dieren*, CXXIV is de ooievaar de ideale opvoeder.

De hooghste wijsheit en voorzienigheit van boven[*]
Is van geen schepselen in 't schepsel te volloven,[654]
Veel min te lochenen, naerdienze ons alsins blijckt,[655]
En krachtigh tegenstraelt, en nergens in bezwijckt.[656]
Wy zagen dit ten deel voorheene in 's menschen leden,[657]
Gepast op hun gebruick, van boven tot beneden:[658]

[*][Randschrift:] *in de voorzorge en bewaernisse der schepselen:*

654 *Is van:* kan door; *te volloven:* naar volle waarde geprezen worden.
655 *alzins:* overal.
656 *bezwijckt:* te kort schiet.
657 nl. in vs. 99-vlg.
658 Versta: elk (lid) van 't heele lichaam ingericht voor zijn bijzondere functie.

*

En zoo men in een dier of plante iet wraeckt, en scheit,[659]
Verandert, of verstelt, dat is wanschapenheit.[660]
Een ieder ding voorzien, en staende als op zijn hoede,[661]
Getuight dat d'oirsprong vloeide en afquam van een vroede[662]
Verstandige natuur, die 't geenze teelt en baert,
Gelijck een moeder, streelt, in windelen bewaert.[664]
De schors bekleet den boom, gelijck de schel de vruchten.[665]
De bloem luickt op en toe, naer d'ongelijcke luchten.[666]
De stam behoudt zijn vaegh in wortel, en in pit.[667]
Het wilt verdadight zich met klaeuwen, en gebit.
De vogel is ter vlught voorzien met taeie pennen;[669]
Het wilt ter jaght gesterckt met pooten om te rennen;
Het aerdtrijck, door en door, met aderen gelaeft;[671]
De kille noorder as met bosch en hout begaeft;[672]
De strant met duin bezorght, of schrickelijcke rotsen,[673]
En bergen, om 't gewelt des Oceaens te trotsen.
Het hol bewaert den vos. de vogel bout zijn nest.[675]
De wint verdrijft de lucht, en zuivertze van pest.
Het vee den acker mest, als danckbaer voor zijn voeder.
De Godtheit baert en voedt, getrouwer dan een moeder.
Nu volght het water d'aerde onscheitbaer, even als*[679]
Een vryer, die zijn lief blijft hangen om den hals,[680]
Aen d'eene en d'andre zy. het water met zijn plassen
Kan d'aerde zuiveren, en alle vlecken wassen.
Het bluscht den brant des viers, wanneer de zwavel woelt,[683]
En alle hitte wort gemaetight, en gekoelt
Door 't water, dat zich mengt met veel geschapenheden,[685]
Haer onderling vereent, en helpt te zamenkneden.[686]
Het water lescht den dorst, bestelt den menschen dranck.

*[Randschrift:] *in het water:*

* TEKSTKRITIEK: De 1e ed. heeft in vs. 660 *wapenschapenheit*, door v. Lennep terecht al veranderd in *wanschapenheit*.

659 *wraeckt, en scheit:* veroordeelt en wegneemt.
660 *dat is wanschapenheit:* dan krijgt men een wanschepsel, vgl. vs. 101-02.
661 *voorzien:* toegerust; *staende als op zijn hoede:* beschikt en bereid om zijn functie te vervullen.
662 *d'oirsprong:* zijn ontstaan; *vroede:* wijze.
664 *windelen:* windselen.
665 *schel:* schil.
666 *op:* open; *ongelijcke:* verschillende.
667 *vaegh:* groeikracht.
669 *taaie pennen:* sterke vleugels.
671 *aderen:* wateraderen, beeken vgl. vs. 689, enz.
672 In de noordelijke landen zijn de bosschen, die hout leveren.
673 *De strant:* het strand; *bezoght:* verzorgd.
675 Vgl. *Matth.* VIII, 10.
679 *Nu volght het water:* tot vs. 703 loopt de beschouwing van het tweede element, het water; vgl. noot op vs. 493.
680 Vgl. vs. 511.
683 *woelt:* ontbrandt.
685 *dat zich mengt* enz.: dat met tal van schepselen (*geschapenheden:* vgl. vs. 525) gevuld is.
686 *helpt te zamen kneden:* het water is voor vele dingen een bindmiddel, bijv. voor kalk, brood enz.

Het springt ter bronaêr uit, en gaet gezwint zijn' gangk,[688]
Schept ademtoght, en loopt door d'aders van de beecken,
Tot dat het stroomen baere, en koome in zee gestreecken,[690]

688 *gaet gezwint zijn' ganck:* vindt terstond en snel zijn weg.
690 *gestreecken:* neergedaald.

En bruis', van zee in zee, tot in den Oceaen,
Waeruit het wiert geschept, en opsteegh naer de maen,[692]
Van waer het, door de zon geloutert, neêrgestegen
In 't aertrijcks open schoot, gelaeft met daeu en regen,
Verschiet van vruchten teelde, en baerde, jaer op jaer.[695]
Het water levert visch uit stroom, en zee, van waer
De vlooten 's weerelts oogst in alle havens sleepen,
Zoo lang als d'Oceaen op zijnen rugh de schepen
By heele bosschen draeght, den menschen tot gerijf.[699]
Dus dienen alle leên der weerelt 't gansche lijf
Tot 's levens onderhoudt, en wijzen ons in 't zingen,[701]
Op Godts voorzienigheit, de voestervrou der dingen.[702]
Hoewel het element der lucht, in 't eerste boeck,[*703]
Ons naer de Godtheit wees, dees schoolvrou is te kloeck,[704]
In 't onderwijzen van leergierige schoolieren,
Om vruchteloos en stil haer school voorby te zwieren.
Terwijl de lucht de long der dieren adem geeft,
Bewaertze en onderhoudtze in 't leven al wat leeft:
Terwijlze dient de tonge, en oogen, en alle ooren,
Kan ieder spreecken, zien, en klanck en stemmen hooren,
En zonder haeren dienst, die deze leden stut,
Waer ieder stom, en blint, en doof, en gansch onnut.[709-12]
't En zy de levenden hier lucht en adem scheppen,
Kan geen der levenden zich roeren noch verreppen:[714]
Zy staen al teffens doot, als beelden op een ry,[715]
In marmer, en metael, en wasch, en schildery.
Zy kunnen spijs en dranck een wijl in kommer derven,
Maer moeten zonder lucht en aêmtoght, daetlijck sterven:[717-18]
Want ingeboren gloet eischt koelte, oock wint, en lucht,[719]
Die 't bloet ontvonckt, eer 't vier den geest geef met een' zucht.[720]

[*] [Randschrift:] *in de lucht:*

692 *geschept:* opgezogen; *de maen:* zij trekt het water in dampen op.
695 *Verschiet:* verschot, overvloed.
699 *gerijf:* gerief, nut.
701 *in 't zingen:* onder het dichten.
702 Vgl. vs. 60.
703 Van hier tot vs. 819 handelt Vondel over het derde element, de lucht, reeds *in 't eerste boeck* besproken, nl. *Besp.* I, 184-254.
704 *dees schoolvrou is te kloeck:* de lucht is een te wijze leermeesteres, magistra.
709-12 Vossius behandelt in *De Theol. Gentili*, Lib. II ook de elementen, maar in de volgorde: aarde, vuur, water, lucht. Vondel houdt vast aan de gewone orde: aarde, water, lucht, vuur. En nadat hij over aarde en water zijn eigen denkbeelden heeft geuit, knoopt hij in deze vss. over de lucht weer ineens bij Vossius aan: ‘Aër requirebatur tum ad loquendum, tum ad audiendum. Nam opus erat aera sonum loquentium recipere ... Opus etiam fuit aera, quem sonum recepit, transvehere ad aures. Quaere absque aëre foremus quasi surdi et muti’. Lib. II, cap. LXXXIII (ed. 1668, bl. 363).
714 *verreppen:* hetzelfde als *roeren*, verplaatsen.
715 *Zy staen al teffens doot:* ze zijn allemaal tegelijk als dooden.
717-18 Vossius: ‘Sed omnia exsuperat, quod cum homo, ad paucos dies, supervivere possit sine cibo, et potu, non tamen id possit, nisi spiritum ducendo’, l.c.
719 *ingeboren gloet:* de natuurlijke lichaamswarmte, de ‘calor nativus’, waarover Vossius l.c. spreekt.
720 Vondel bedoelt, dat de lichaamswarmte door de ademhaling moet worden onderhouden, wijl anders dat inwendige vuur uitgaat. Vossius heeft: ‘Ventilatio tributa nobis ad ignem caloris nativi excitandum, qui alioquin tepesceret, ut ignis nostri cineribus obducti’, l.c.

De lucht verquickt en voedt de levendige vieren
Der geesten, die door bloet en aêr en zenuw zwieren.[721-22]
De lucht treckt hitte en kou by beurten uit en aen,
Waerby alle aenteelte en opvoedingen bestaen.[723-24]
De dunte van de lucht met recht leert vraegen hoe men[725]
Haer best en eigentlijck begrijpen zal, en noemen,
Een lichaem, of een' geest, of iet, dat, tusschen tween[727]
Gehangen, element geheeten wort, of geen.[728]
Zy hoeft een groot begrijp, om zich geheel t'ontvouwen:[729]
Noch is haer dunheit niet te voelen, noch t'aenschouwen;
Als hadze die met geest en zielendom gemeen,[731]
Of met de Godtheit zelf, die noit het oogh verscheen.
Noch wonderlijcker is 't, dat dit verdunde wezen,
Een lichaem in der daet, terstont, gelijck genezen,[734]
Te zamenrunt, hoe fel het iemant klieft, en deelt.[735]
't Gescheurde lichaem wort op staenden voet geheelt.[736]
Geen web van spinnekop of Kamerijckse draeden[737]
Na'et scheuren wort hernaeit, men ziet de scheur, en naden.
Hier zeilt dees hooftstof nu de spin en wevery
Van menschelijck vernuft, als lagh het stil, voorby.[740]
Oock kan de glori van Godts wijsheit nimmer sterven,[741]
Daer 't zelve luchtpunt grijpt en maelt ontelbre verven,[742]
Op eenen oogenblick, als 's nachts, by helder weêr,
En klaeren maeneschijn, verschijnen, tot Godts eer,
De starren aen de lucht, om laegh de landeryen,
Vol vruchten, vol geboomte, en vee aen alle zijen,
In eene zelve lucht, die voor onze oogen hangt,
En daer de spiegel van 't gezicht dien schijn ontfangt,[748]
Gelijck de spiegelkloot, waerin gedaenten speelen,[749]

721-22 *de levendige vieren Der geesten:* de warme levensgeesten, spiritus animalis.
723-24 ‘Calor et frigus requiritur, quia absque iis non fit rerum generatio vel conservatio’, l.c.; *opvoedingen:* opvoeding, behoud.
725 L.c. spreekt Vossius over ‘tenuis illa ac fluida natura’ van de lucht.
727 *tween:* die twee.
728 *of geen:* of niet.
729 *Zij hoeft een groot begrijp:* zij heeft een groote uitgestrektheid noodig; *t'ontvouwen:* uit te breiden.
731 *geest en zielendom:* de wereld der geesten, waartoe ook de ziel behoort.
734 *Een lichaem inderdaet:* in werkelijkheid géen geest, maar een lichaam: ook Vossius spreekt van ‘hoc aëris corpus’, l.c. bl. 362.
735 *Te zamen runt:* samenloopt, samenvloeit; *fel:* scherp.
736 *'t Gescheurde lichaem:* nl. van de lucht.
737 *Geen web:* ook dit is van Vossius: ‘Fila aranearum, ut facile rumpas, sic difficulter jungas, sed scissus [aër] etiam facile unitur’, l.c. bl. 363; *Kamerijckse draeden:* het zgn. kamerdoek of toile de Cambrai, dat te Kamerijk geweven werd;
740 *als lagh het stil:* als van geen beteekenis.
741 Versta: ook is de glorie van Gods wijsheid hierin onsterfelijk.
742 *'t zelve luchtpunt:* dezelfde luchtlaag, dezelfde lucht; Vondel bedoelt het wonderlijke van zooveel zichtbare verscheidenheden in één lucht; vgl. 747, 759, 760; het idee heeft hij van Vossius, die het duidelijker op het gehoor betrekt: ‘Admirationem auget, quod eopse tempore, per aëra eundem, diversae sonorum species pervadant ad aures nostras’, l.c.; *grijpt en maelt:* omvat en voortbrengt (schildert).
748 *de spiegel van 't gezicht:* ons oog; *dien schijn:* den weerschijn, het beeld van dat alles.
749 *spiegelkloot:* de in Vondels dagen gebruikelijke bolle tuinspiegel.

750 En wat natuur schakeert, om d'oogen me te deelen[750]

750 *Wat natuur schakeert:* de kleuren en schakeeringen der natuur; *me:* mee.

Der dingen zichtbaerheên. nu wil ick by de maen
En maeneschijn my op een' heuvel zetten gaen,
Of op een' bergh, in 't groen, daer duizent schelle keelen
Van nachtegaelen vroegh mijn oor met wiltzang streelen,[754]
De levenwecker vast in eicke en beucke ruischt,[755]
De zuider zee op strant met zachte baren bruischt,[756]
Gezang van jofferen, en blijde muzikanten,
En fluitgalm opwaert rijst, uit telge, en teere planten:[751-58758]
Hier vang ick te gelijck gezicht en zoet gerucht[759]
Van verf en klanck en glans, in eene zelve lucht;
Terwijl het morgenroot my toebloost uit den oosten,
Een morgenzon belooft, die 't flaeuste hart zal troosten,
En schijnen in den daeu, op 's aerdtrijcks ronden ring,
Zoo levendigh en schoon als zy te water ging.
De dunte van de lucht kan draegen, en vervoeren
Van plaets in plaets wat zich beroert en niet kan roeren,[766]
Geruster dan de kiel, gevoert door 't schuimend groen;[767]
Dewijl de waterbergh voor boegh, en galioen,[768]
De kromme steven, rijst. hoe lastigh valt het roeien[768-69]
Den stroom op, dat zelfs ros en winden kan vermoeien![770]
En rijt men over bergh en steenrots, of een baen,
Van langer hant gebaent, op hoe veel arbeits staen
De kortste wegen zelfs! hoe zweeten en hoe hijgen
De muil en wagenaer om op den top te stijgen![774]
Maer 't luchtige element schenckt vogel vee en mensch
Een licht en open padt en doortoght, naer hunn' wensch,
Genegen om den mensch te helpen, en te dienen,
En, in des menschen dienst, den nimmermeer gezienen.[765-78778]

754 *wiltzang:* zang van den wilden vrijen nachtegaal.
755 *levenwecker:* de lentewind; zefier; *vast:* reeds.
756 *zuider zee:* onze Zuider Zee; van Lennep vermoedt terecht, dat deze beschrijving mede ontstond uit 's dichters persoonlijke herinneringen aan den Eickhof van de Hinlopens in het Gooi, waar hij ook in 1653 zijn *Wiltzangk* (zie hiervóór bl. 279) aan wijdde.
751-58 Deze prachtige natuurverzen groeiden merkwaardig uit de zinsnede van Vossius: 'Ut si hinc audias susurrum fluminis [vs. 756], inde arboris (755); pone cantillent aviculae [754], a fronte canant pueri symphoniaci [757-58]', l.c.
758 *telge:* tak.
759 *tegelijck:* het zichtbare en hoorbare wordt tegelijk door dezelfde lucht (vs. 760) naar de zintuigen voortgedragen.
766 *wat zich beroert en niet kan roeren:* wat zich zelf beweegt en het onbewegelijke (doode stof).
767 *de kiel:* het schip.
768 *de waterbergh:* de hooge watermassa, de golven.
768-69 *galioen, De kromme steven:* het tweede is bijstelling van het eerste, want een galioen (galeon) is volgens Kiliaen: rostrum navis, bij uitbreiding het heele schip.
770 *ros:* paard, het trekpaard voor een schuit.
774 *de muil en wagenaar:* het muildier en de voerman.
765-78 Ook dit groeide uit Vossius' woorden: 'Quam difficulter terram animalia penetrant subterranea! Qui progrediamur, si paries obstet? Quam difficilis ingressus per aquas ipsas [vs. 769-747]! Per aëra autem quam velociter volant aves, ambulant homines, corpora quoque alia de loco transferuntur in locum [vs. 775-76 en vs. 765-66]'; l.c.
778 *den nimmermeer gezienen:* den nooit geziene, God, vgl. *Lucifer*, vs. 1194.

Nu door de lucht gestreeft, om hoogh in 't luchtendom,[*779]
Dat, by betrocken weêr, de hemelen alom

[*][Randschrift:] *in het luchtendom:*

779 's Dichters luchtvaart begint!; *'t luchtendom:* alles wat in de lucht is; .v Lennep verstaat er den dampkring onder.

Vermomt voor 't aengezicht des aerdtrijcks, en de volcken,[781]
Dan min, dan meer, naer 't zwerck, en d'overdrift der wolcken[782]
Zich spreiden op ons oogh. hier houdt de donder huis,[783]
De blixem, hagel, ys, en vreesselijck gedruisch
Van winden, regen, daeu, en staertstar, als gezanten,[785]
Om tegens godtloos bloet Godts veltbanier te planten;[786]
Of 't lant te zegenen, zoo minzaem en getrou,
Als of de hemel daelde op d'aerde, zijne vrou,
Haer' boezem streelde, op dat zy zwanger, alle jaeren,[788-89]
Op elck gezet saizoen, hem vruchten quam te baeren,[790]
Te laven aen haer borst, te koestren in den schoot,
Waeruit gewas, en ooft, en bloem, en koren sproot.
De wolcken in de lucht zijn waterige dampen,
Om hoogh gevoert, door kracht van 's hemels goude lampen,[794]
Van waerze op ons gezicht zich spreien, gins, en hier,[795]
Geschildert, geschakeert van water, lucht, en vier,
En heet, of koudt, gelijck het mengsel valt in 't wrijven.[797]
Dus wil de regenboogh zijn verf om hoogh verdrijven[798]
In 't schijnsel van de zon. zoo dreight de roode roe[799]
De trotse koningen. zoo blinckt een kroon ons toe.[800]
Zoo schijnt een snelle star by duister voort te schieten.[801]
Zoo zuight de hoos het vee, of berst aen meer en vlieten,[802]
En roept, dat eene maght het al regeert, en stiert,
Der menschen moedtwil toomt, of 't quaet den breidel viert.[804]
Dan daelt het eene hof, het ander klimt, en klavert:[805]
De zee verdrinckt haer strant: het aerdrijck schud en davert:
De brandende Etna staet in gloet, en zwavelvlam:[807]
De steden storten in, eer iemant merckt hoe 't quam.
Wanneer de Godtheit niet te roer zit, stadt, noch muuren,
Noch torens, bergh, noch rots Godts wint, en weêr verduuren.

781 *Vermomt:* verbergt.
782 *'t zwerck:* de wolkenlucht; *d'overdrift der wolcken:* de voortdrijvende wolken.
783 *Zich spreiden op ons oogh:* zich voor ons oog uitspreiden; vgl. vs. 795.
785 *staertstar:* De komeet werd van oudsher als een bode (*gezant*) van Godswege beschouwd, meestal van dreigend onheil; vgl. vs. 799.
786 Versta: om atheïsten van Gods bestaan te overtuigen; *Godts veltbanier:* vgl. Godts banier, *Lucifer*, vs. 1994.
788-89 Dat hemel en aarde zich verhouden als man en vrouw licht Vossius toe met tal van citaten in *De Theol. Gentili*, Lib. II; vgl. *Ter Bruilofte van J. Linnich*, vs. 31-48.
790 *gezet:* vastgesteld, bepaald.
794 *goude lampen:* de hemellichamen.
795 *op ons gezicht zich spreien:* zich voor ons gezicht uitbreiden, vgl. vs. 783.
797 *gelijck het mengsel valt in 't wrijven:* zooals een dooreengeroerd mengsel dan zus dan zoo uitvalt.
798 *Dus wil:* zoo komt ook; *verdrijven:* mengen, schakeeren, vgl. vs. 154, 399.
799 *de roode roe:* de staartster, vgl. vs. 785.
800 *een kroon:* een kroon of krans om zon of maan, waarover Vossius, l.c. bl. 395.
801 *snelle star:* vallende ster.
802 *zoo zuight de hoos het vee:* zoo neemt een windhoos het vee op in zijn zuigende werveling.
804 *of 't quaet den breidel viert:* hoe ongebreideld het kwaad ook voortgaat.
805 Waarsch. bedoelt Vondel, dat bij een typhoon (*hoos*, vs. 802) de wolken laag neerzakken, terwijl hij van de aarde waterzuilen opzuigt; *klavert:* klautert.
807 *Etna:* de vuurspuwende berg op Sicilië.

Indien ick 't luchtendom, dat grof is, vliegh voorby,[*811]

[*][Randschrift:] *in het vier:*

811 *'t luchtendom, dat grof is:* de zwaardere, dicht bij de aarde hangende, luchtlagen; de dampkring, vgl. vs. 778.

Naer d'allerfijnste lucht om hoogh, wil d'adem my[812]
Begeven: want zy kan noch pen noch adem draegen,[813]
Is louter, ongesteurt van buien, damp, en vlaegen,[812-14814]
Een nabuurin des viers, dat mijnen geest ontsteeckt[815]
Met eenen verschen gloet, waeruit de Godtheit spreeckt,
En Nimrots tempel dreight, en zijn Chaldeeusche steden,[817]
Daer 't vier bewieroockt wiert, geviert, en aengebeden.[811-18818]
Al is het aerdtsche vier maer schijn van 't element[819]
Des viers, dat hemelhoogh niet schijnbaer wort gekent,[820]
Noch kan ons vier om laegh brantstichten, en beschermen,
Is gout- en yzersmidt, kan koocken, en verwarmen,[822]
Genezen door artsny. het toetst oprechte stof,[823]
Scheit louterheit van 't valsch, en schift het fijn en grof,[824]
Is oirsprong en de bron van roeringe en beweegen,[825]
En, zonder 't heil des viers, het menschdom zat verlegen.
Op dezen grontslagh stack men outervieren aen,
In Asie, en Euroop, voor Vesta, en Vulkaen.[827-28]
Maer 't lustme hooger aen, in 's hemels blaeuwe tenten,[*829]
Door alle kreitsen heene, en boven d'elementen,[830]
Den goddelijcken dagh, uit Godts geschapen licht,[831]
Te scheppen, daer geen zwerck noch wolcken mijn gezicht[832]
Verbieden ga te slaen het uurwerck, dat de tijden[833]

[*][Randschrift:] *in het gestarnte, en den loop der starren:*

812 *d'allerfijnste lucht om hoogh:* de dunne luchtlagen boven den dampkring, de stratosfeer, de aether; ook Vossius maakt met Varro onderscheid tusschen de lucht van den dampkring (aër) en die van den aether.
813 *noch pen noch adem:* geen vogel kan er vliegen, geen levend wezen ademen.
812-14 de eigenschappen van den aether.
814 *louter:* ongemengd, onberoerd, daarom vrij van weerveranderingen.
815 *nabuurin des viers:* grenzend aan den vuurhemel.
817 *verschen:* nieuwen.
811-18 De overgang van de lagere lucht naar de hoogere.
818 *En Nimrods tempel dreight* enz.: en dat (het *vier* van vs. 815) den tempel van Nimrod en alle Chaldeeuwsche steden met brand bedreigt; dit schijnt ironisch bedoeld, omdat Nimrod de eerste was die het vuur aanbad en er een tempel voor stichtte in Ur (vuur) der Chaldeeën, zooals Vossius uit oude schrijvers verhaalt; *De Theol. Gentili*, Lib. II, cap. XLIV (ed. cit., bl. 325-26).
819 *schijn:* weerschijn, afglans; Vossius noemt het *aertsche vier* ‘quantilla portio ignis elementalis’, l.c. bl. 323.
820 *schijnbaer:* in zijn vollen schijn of luister.
822 *Is gout- en yzersmidt:* helpt den gouden ijzersmid.
823 *door artsny:* door bereiding van geneesmiddelen; *toetst:* onderzoekt; *oprechte:* echte, onvervalschte.
824 *louterheit:* het zuivere.
825 Het vuur dient ook als beweegkracht.
827-28 Om deze redenen werd het vuur onder de godennamen Vesta en Vulcanus door de oude volken vereerd; vgl. Vossius, lc. Lib. II, cap. LXIV-LXVI (bl. 325-29).
829 *in 's hemels blaeuwe tenten:* in het blauwe uitspansel.
830 *door alle kreitsen heenen:* door alle hemelsferen; *en boven d'elementen:* dus ook boven den vuurhemel.
831 Hij wil Gods glorie opmaken uit de lichtende hemellichamen.
832 door geen wolken in 't zien belemmerd.
833 *het uurwerck:* het groote uurwerk van zon, maan en sterren; misschien speelde het ‘primum horologium’, waarvan Plinius spreekt (*Natur. histor.* Lib. II, 78) Vondel voor den geest.

Der weerelt onderscheit, en, onder 't ommeglijden
Van zoo veel raden naer de hant wijst, die gewis
Bewijst dat Godt alleen den albeweger is.[835-36]
Hoe flaeu verschiet nu d'aerde! ick benze quijt van onder.[837]

835-36 *'t ommeglijden Van zooveel raden:* het rondwentelen van zooveel raderen, de hemelsferen, die volgens het, stelsel van Ptolomeus, om de aarde als middelpunt draaien; *de hant:* de kracht en macht van God.

837 De dichter is zòò hoog, boven de sferen, opgestegen, dat hij den aardbol nauwelijks meer ziet; ook Dante kijkt op den drempel van den sterrenhemel naar beneden en ziet hoe weinig de aarde beteekent, *Parad.* XXII, 127-35.

Al wat mijn oogh verschijnt, is wonder boven wonder.
Wat grootheit, schoonheit, maght, en rijcke ontelbaerheit
Ontvout zich in 't gestarnte; een schooner majesteit
Dan immermeer de paeu kan schildren, en schakeeren,
Wanneer hy voor zijn ga, met zijne ontvouwe veêren,
Den staert vol oogen praelt, en blint van hoovaerdy
Met zijne vleugelen haer kraeckend streeft voorby.[841-44]
Het groen en blaeu, met gout besprengkelt, geeft te kennen
Wat rijckdom vrou natuur te kost hing aen die pennen.
Ick zie den hemel aen, gelijck een' bruidegom[847]
Van d'aerde, zijne bruit. hy hangt een' mantel om,
Vol steenen geborduurt, gezoomt met goude zoomen,[848-49]
En perlen, elck om 't schoonst. zy blaeckt, en ziet hem komen
Dus uitgestreecken, en ontfangt, met stercker gloet[851]
Van liefde, in haeren arm den vorst, die haer gemoet.[852]
Het lustme hier den dans van vaste en losse starren,[853]
Die nimmer onderling verdwaelen, noch verwarren,
t'Aenschouwen, in de vreught van 't hemelsch bruiloftsfeest.
Hoe blinckt die schoone riem des bruigoms, daer mijn geest[856]
De twalef tekens merckt, waerdoor de zon de ronden[857]
Voltreckt om ieder jaer. het schijnt hy wort bewonden[858]
Van dry paer lichten, die, met eenen schoonen zwey[859]
Ten dans rondom hem gaen; terwijl de bruiloftsrey
Van zoo veel duizenden, met hant aen hant te gader,[861]
Den ronden dans besluit, en aller glanssen vader[862]
Van verre tegenjuicht, en danckt voor 't rijcke licht,
Dat in elx oogen schijnt, en straelt uit zijn gezicht,
En zonder 't welck de lucht en aerde en hemel duister,
Vergingen, zonder glans, en levendige luister.
Wat zet de hemel hier al schiltwachts uit by nacht![867]
De duisternis verleent de starren gloet, en kracht.
Hoe wort de bruit dan heel dan half dan niet bescheenen![853-69869]

841-44 Wondermooie verzen!.
847 Het beeld van bruidegom en bruid voor hemel en aarde, in vs. 788-vlg. al opgezet, wordt hier hervat.
848-49 de *mantel vol steenen* is de donkerblauwe lucht met de sterren.
851 *uitgestreecken:* opgetooid.
852 *gemoet:* tegemoet gaat.
853 *hier:* van de buitenste hemelsfeer uit; *vaste en losse starren:* de gewone sterren en de dwaalsterren of planeten.
856 *riem des bruigoms:* de dierenriem, de denkbeeldige hemelgordel rondom de zon.
857 *de twalef tekens:* de twaalf sterrenbeelden; *merckt:* opmerkt, ziet; *ronden:* kringen.
858 *hy:* de dierenriem; *bewonden:* omwonden, omsingeld.
859 *Van dry paer lichten:* door zes sterren, de zes planeten, ongerekend de Zon: Maan, Mercurius, Venus, Mars, Jupiter, Saturnus.
zwey: zwaai.
861 *Van zoo veel duizenden:* de vaste sterren.
862 *ronden dans:* rondedans; *aller glanssen vader:* de zon, of beter nog: God.
867 *hier:* aan den sterrenhemel; *schiltwacht:* de sterren; vgl. vs. 90 en 108.
853-69 De dans der sterren om zon en maan als bruidegom en bruid is een motief, dat Vondel ook elders dankbaar verwerkt heeft; het eerst, naar Dubartas, in *De Heerlyckheid van Salomon*, vs. 845-986 en dan in *Adam in Ballingschap*, vs. 833-928.
869 Vgl. *Adam in Ball.*, vs. 901-03.

Hier moet Hevelius geen' verrekijcker leenen,[870]
Om sproet en vleck en licht, in 't aenschijn van de maen,
Te zoecken met den bril, en aerde en Oceaen[872]
In zijne maenekaert te maelen, en de deelen[873]
Der onderweerelt, rijck van bloedige krackeelen,[874]
En arm van veiligheit, eendraghtigheit, en pais,
Die hier ten reie gaen, in 't hemelsche palais.[876870-76]
O schepper van de zon, waerby wy adem haelen!
Verlangt het al wat leeft, des morgens, naer de straelen
Van 't allerschoonste licht, dat gy geschapen hebt;
Hoe komt het dat de mensch zich zelven dus misschept,[880]
Noch redenloozer dan de wilden, en verblinden;
En hun verwanten wreet verscheuren en verslinden[882]
Met tanden van metael; berockenen geen quaet[883]
Te gruwzaem, uit een zucht tot overgang van staet,[883-84884]
En heerschlust, zonder 't oogh te slaen op 't ongeschapen;[885]
Geen licht noch Godtheit zien noch kennen dan hun wapen,
En 't glinstren van een kroon, die, krenckbaer door gewelt,[887]
In eenen blick, als sneeu, gelijck hun leven, smelt?[877-88888]
Wat is 't een wonder, dat de hemel weet te passen[889]
Elck etmael juist ront om te drijven op zijne assen,
Te monstren 't hemelsch heir, in aller menschen oogh,[891]
Van oosten naer het west! wat veltkortou, wat boogh[892]

870 *Hevelius:* Joannes Hevel (1611-1687), Duitsch sterrenkundige, die de eerste maantopografie in kaart bracht in zijn *Selenographia* van 1647.
872 *bril:* lens; vgl. vs. 908.
873 *maenekaert:* ‘Op deze Maankaart brengt Hevelius als 't ware de geographie der Aarde over op de Maan’ meent J.J.G. Boelen in *Vondel en de Sterrenkunde* (1906) bl. 28.
874 *Der onderweerelt:* nl. met betrekking tot het bovenwereldlijke, den sterrenhemel, dien Vondel van boven af aanschouwt (vgl. vs. 925); ook Vossius spreekt van de subterranea, als hij over lucht en sterren spreekt.
876 *hier:* in den sterrenhemel met zijn harmonie; vgl. vs. 853, 870.
870-76 Vondel bedoelt, dat van zijn hoog standpunt uit gezien de maan geen vlekken vertoont zooals zij voor den waarnemer op aarde heeft en dat men daarboven ook geen last heeft van twist en tweedracht; ook Dante zag van den hemel uit de maan zonder vlekken, vgl. *Parad.* XXII, vs. 139-40.
880 *misschept:* misvormt.
882 *verwanten:* medemenschen.
883 *Tanden van metael:* oorlogstuig.
883-84 *berockenen geen quaet Te gruwzaem:* kwaad berokkenen, dat ze nooit te gruwelijk vinden.
884 *uit een zucht* enz.: uit staatzucht, hoogmoed.
885 *'t ongeschapen:* het ongeschapene, God.
887 *krenckbaer:* kwetsbaar, broos.
877-88 Plotseling suggereert de orde der bovenaardsche wereld den dichter een uitval tegen het oorlogvoerende menschdom.
888 *In eenen blick:* in éénen blik, één oogenblik.
889 *passen:* zorgen.
891 *monstren:* toonen.
892 *Van oosten naer het west:* Het Ptolomeïsche stelsel kent een tweevoudige beweging in 't heelal: één algemeene, waardoor alle sferen *elck etmael* (vs. 890) dus in 24 uur van O. naar W. rondgaan, en één eigene, waardoor iedere ster (planeet) in denzelfden tijd zich van W. naar O. (vs. 896) beweegt, vgl. Boelen, bl. 16; over de wonderbaarlijke snelheid dier bewegingen schrijft Vossius, in l.c. Lib. II, cap. XXXV.

Kan kogel, ofte pijl; wat blixem straelen schieten[892-93]
Zoo snel door lucht en zwerck! wat watervallen vlieten
Zoo snel ter steenrotse af! en evenwel bewaert
De losse star, van 't west in 't oost, haer streeck en vaert,[896]

892-93 *wat veltkortou* enz.: Vossius: ‘Quid ad hoc globi velocitas pulvere pyrio e machina bellica [*veltkortou:* veldkanon] emissi’, l.c. bl. 250.
896 *De losse star:* de planeet; *van 't west in 't oost:* zie noot op vs. 892; *streeck:* richting.

Of snelst, of traeger, naer den hoefslagh, daer de zeven[897]
Een hooge of laeger wijck en wachthuis wiert gegeven,[898]
Veel hondertduizenden van mijlen wijt van een;[899]
Om van geen vaste star te reppen, als met geen[900]
Vernuft noch starreboogh te schieten, noch te meeten,
Hoe arbeitzaem by nacht, de starrekijckers zweeten;[902]
Terwijl Kopernicus het stargewelf houdt staen,
En om zijn eigene as den aerdtkloot om leert gaen.[903-04]
O welcke lichaemen van lichten, welcke ronden[905]
Verstommen hier vernuft en starrewijze vonden,
In 't gadeslaen wat Godt, om hoogh gerust en stil,
Ons slechts van verre toont door 't glas van oogh en bril![908]
Hier noemt de reden Godt den oirsprong van 't beweegen,
Die, buiten vrou natuur en haer gewoonte en zegen,[910]
De starren ommedrijft alleen door zijne hant,[911]
En niet door eene form haer wezen ingeplant:[912]
Want al wat van natuur bewogen wort, moet rusten[913]
Op zijnen stoel, gezet van Godt, den albewusten:
En ruckt men het van daer, het zoeckt den ouden staet,
Zijn eigen element, waer buiten het vergaet.[915-16]
Geduurigh draeien dwaelt onendigh van 't volkomen.[917]
Zoo lang de starren dan het rusten wort benomen,

897 *Of snelst, of traeger:* de verste sferen gaan sneller dan de sferen, die dichter bij de aarde, het middelpunt, liggen; *naer den hoefslagh:* al naar gelang de post, die ze hebben te vervullen; vgl. *Besp.* III, vs. 100; *de zeven:* de zeven planeten, vgl. noot op vs. 859.

898 *wijck en wachthuis:* plaats.

899 Over de afstanden der sterren geeft Vossius eenige berekeningen, l.c. bl. 249.

900 Vossius spreekt l.c. ook over de snelheid der vaste sterren, wier beweging, zegt hij, zooveel moeilijker te achterhalen viel.

902 'Utcunque exacti soli metiantur Astrologi', Vossius, l.c. bl. 250; *de starrekijckers zweeten:* de sterrenkundigen zich inspannen.

903-04 Versta: Terwijl Copernicus leerde, dat de vaste sterren (aen *het stargewelf*) in volstrekte rust zijn, en dat de aarde om haar eigen as wentelt, vgl. Boelen, bl. 11. Volgens Vossius leerde Nicolaas Copernicus (1472-1543) dit, om de overdreven snelheidsgetallen van het oude stelsel te bestrijden: 'Nicolaus Copernicus, et qui eum sequuntur, ne stupendam adeo velocitatem siderum concederent, cum veterum nonnullis statuerunt motum terrae diurnum', l.c. bl. 250.

905 *lichaemen van licht:* lichtende lichamen, de sterren; *ronden:* banen.

908 *bril:* lens, verrekijker, vgl. vs. 872.

910 *buiten vrou natuur:* buiten de natuur der sterren om.

911 *alleen door zijne hant:* Vondel schijnt te meenen, dat God de hemellichamen zonder tusschenoorzaken beweegt. In de M.E. nam men die tusschen-oorzaken (in casu: engelen, vgl. Dante, *Paradiso*, II, vs. 127-29) vrij algemeen aan; ook St. Thomas schijnt er niet afkeerig van, hoewel hij ze soms ook in twijfel trekt.

912 niet door een bezielende wezensform, vgl. noot op vs. 909-20.

913 Versta: alwat van nature bewogen wordt moet uiteindelijk zijn rust vinden in het doel, door den alwetenden God daaraan gesteld; St. Thomas heeft t.a.p.: 'Natura non movet nisi ad unum, quo habito quiescit'.

915-16 Versta: en als men het natuurlijk bewogene van zijn doel wegrukt, wil het daar altijd naar terug (bijv. een steen naar beneden, vuur naar boven enz.); *zijn eigen element:* zijn eigen natuurlijke toestand; *waer buiten het vergaet:* dat met zijn wezen samenhangt.

917 Wat altijd in beweging blijft, komt nooit tot zijn doel (*'t volkomen*), want nooit tot rust, beantwoordt dus nooit aan zijn doel. Houdt de opmerking misschien ook een wenk in voor Spinoza? Vgl. *Besp.* I, vs. 533-34.

Is 't zeker dat natuur des hemels loop niet spoeit,[919]
Maer d'almaght het gevaert der kreitsen ommeroeit.[909-20918-20920]
Natuurlijck pooght elck ding zijn ende te bereicken,
En eigen nut, geensins een anders: dit's een teiken
Hoe niet natuur, maer een verstandige oppermaght
De starren ommedrijft, die 't menschelijck geslacht
En d'onderweerelt wou door haeren invloet stercken,[925]
Verleenen vaegh, en groey, en leven, geensins wercken[926]
Ten beste van zich zelve, uit kennisse, en vernuft.[921-27]
Hier staet nu d'ongodist verbystert, en versuft;[928]
Terwijl de Godtheit hem bestraelt met 's hemels zegen,
Langs onnatuurelijcke en ongewoone wegen,[930]
En hy zoo zegenrijck dien overvloet ontfangt,
Door 's hemels loop, die van den albeweger hangt,[932]
Gemaetight wort, en volght het eeuwige behaegen,[933]
Zoo lang de hemel 't licht der dwaelenden zal draegen,[934]
En d'achtenveertigh vast op hunne schiltwacht staen,[935]
Die met den achtsten kreits eendraghtigh ommegaen,
En, in d'ontelbaerheên, om ieders wijck te mercken,[937]

919 *loop:* omloop, rondwenteling, vgl. vs. 934; *spoeit:* voortdrijft.

909-20 Van de beweging der hemellichamen wijst Vondel op de oorzaak van die beweging, die alleen God is. In zóóver valt dit betoog met de leer van St. Thomas Aq. samen, dat het een eigen ziel of wezens*form* (vs. 912), waardoor de beweging op natuurlijke wijze veroorzaakt wordt, tegen de opvatting der Platonisten bijv. aan de hemellichamen ontzegt. Men zie de *S. Theol.:* I, Q..: LXX, art. 3, dat op de vraag: 'Utrum luminaria coeli sint animata' een ontkennend antwoord geeft.

918-20 Versta met den verzwegen tusschenschakel: Daar nu de sterren met hun beweging wèl aan hun doel in Gods wereldplan beantwoorden, is het zeker, dat die beweging niet uit hun natuur voortkomt, maar van God.

920 *het gevaert der kreitsen:* het samenstel der sterrenbanen en hemelkringen; *ommeroeit:* ronddraait.

925 *door haeren invloet:* door den invloed der sterren en hemelsferen; St. Thomas leert in *S. Theol.* I, Q. LXVI. art. 3 ad 2 en in I, Q. CXV, art. 3 ad 2 met St. Augustinus, dat de corpora caelestia invloed (influentia) uitoefenen circa generationem et corruptionem inferiorum corporum.

926 *vaegh:* leefkracht; *uit kennisse, en vernuft:* hoort bij *een verstandige oppermaght* van vs. 923.

921-27 Vondel gaat nog even door op zijn betoog, dat de sterren niet door een innerlijken wezensform, maar door God bewogen worden en hij redeneert uit het beginsel, dat ieder ding werkt om zijn eigen doel (*zijn ende En eigen nut*) te bereiken: omne agens agit propter finem, propter bonum, *S.c. Gent.*, Lib. III, cap. II en III; welnu, de sterren werken niet *Ten beste van zich zelve* (vs. 927), maar voor de welvaart van de *onderweerelt* (de aarde, vgl. vs. 874); dus moet hun dat doel door *een verstandige oppermaght* (vs. 924), d.i. God, gesteld zijn.

928 *verbystert, en versuft:* totaal verslagen.

930 Versta: langs wegen, die niet uit de natuur der sterren te verklaren zijn (vgl. vs. 910), maar die direct op Gods bestuur wijzen.

932 *'s hemels loop:* de beweging der sterren en sferen, vgl. vs. 919; *hangt:* afhankelijk is.

933 *Gemaetight:* getemperd, geregeld.

934 Zoolang de dwaalsterren of planeten den hemel zullen verlichten.

935 *d'achtenveertigh:* in het stelsel van Ptolomeus bevat de *achtste kreits* (vs. 936) of achtste sfeer (de zgn. sterrenhemel, waar nl. de vaste sterren staan) ook 48 sterrenbeelden; *vast:* onwrikbaar; *schiltwacht:* vgl. vs. 867 en 898.

937 *in d'ontelbaerheên:* bij de ontelbaarheid der hemellichamen, vgl. vs. 943; *om ieders wyck te mercken:* om ieders plaats duidelijk aan te geven; dit beteekent natuurlijk: voor ons menschen.

Verdeelen al den kloot in zoo veel starrepercken.[938]
Wie uit het starreboeck de Godtheit kennen leert,[939]
En nimmer in 't misbruick der starren haer onteert,[940]
Door blinde afgodery, of starrewichleryen,
Die 's menschen vryen wil, en Godt hierin bestryen;[942]
Heeft in ontelbaer licht het eenigh licht gezien,[943]

938 *al den kloot:* den heelen hemelbol, de heele hemelglobe; *starrepercken:* sterrengroepen.
939 *starreboeck:* de sterren, die ons als een boek van God spreken, vgl. *Ps.* XVIII, 2.
940 *in 't misbruick:* door misduiding.
942 Door 't bijgeloof aan voorspellingen uit de sterren wordt een noodlot gehuldigd, dat zoowel den vrijen wil van den mensch als het opperbestuur van God bestrijdt.
943 *ontelbaer licht:* de ontelbare sterren, vgl. vs. 937; *het eenigh licht:* het éénig Licht, God.

Dat eerst de zon ontstack, waervoor de nachten vliên.[944]
Nu wenschte ick mijne keel te spannen, om te zingen
Hoe Godt zich in de zon, het schoonst van alle dingen,
t'Aenschouwen geeft, gelijck de levendige schijn
Des hemels zich laet zien in spiegelkristalijn:[947-48]
Maer onvermogen zal mijn' wensch en wil verschoonen;[949]
Naerdien de kreitsen zelfs al juichende hun toonen
In ongelijcken klanck vereenigen om hoogh,[950-51951]
En my het zielendom hier boven heeft in 't oogh.[939-52952]
Ick schey van 't lichaemdom, en zweve op fijner pennen,[*953]
Om Godt in 't aengezicht van 't zielendom te kennen,
Dat naer de Godtheit zweemt, waerby op onzen dagh,[955]
Geen ander schepsel, in gelijckheit, haelen magh.
Al schijnt dees waerheit vreemt, zy zal uit reden blijcken,
Indienwe Godt en ziel elckandre zien gelijcken.
De ziel is geest, geen lijf, uit aerdtsche stof gebootst,[959]
En Godt is lichaemloos, en geest, doch allergrootst,[960]
Een ongeschapen geest: zoo zweeft de ziel met reden[961]
Noch hooger dan de zon, daer zellefstandigheden[962]
Van geesten legeren, en naderen Godts troon.[962-63]
De ziel is onverknocht, en draeght hierom de kroon[964]
Van Godts onsterflijckheit, een' titel, in dit leven,[965]
Den onvernuftigen en stommen noit gegeven,[966]
Die met hun lijf vergaen; terwijl de ziel, in staet
Van duuren, door Godts hant gehanthaeft, niet vergaet,[967-68968]

[*][Randschrift:] *in de ziele, buiten het lichaem:*

944 *eerst:* in den beginne.
947-48 *gelijck* enz.: gelijk de levendige weerschijn van de lucht in een helderen spiegel (of in 't water) te zien is.
949 *verschoonen:* verontschuldigen.
950-51 Versta: omdat ik den wedstrijd met den zang der sferen niet aandurf en ik mij voor de hemelsche geesten beschroomd voel; *de kreitsen zelfs:* de sterrebanen, de sferen zelf.
951 *in ongelijcken klanck:* iedere sfeer heeft om haar eigen snelheid haar eigen toon of zang; *vereenigen:* tot een eenheid en harmonie brengen.
939-52 Vondels lyrisch-didactische conclusie uit zijn beschouwing der sterren is, dat ze ons op God wijzen.
952 *het zielendom:* de geestenwereld; vgl. vs. 954.
953 Na de beschouwing van Gods werk in de stoffelijke schepping (*'t lichaemdom*) gaat de dichter over naar de geestelijke wereld (*'t zielendom*): de ziel van den mensch, zooals hij in vs. 227-32 beloofd had (tot vs. 1178), en de engelen (van vs. 1179 tot het einde).
955 *Dat naer de Godtheit zweemt:* dat op God gelijkt, nl. in de geestelijke natuur, vgl. vs. 958-59; *op onzen dagh:* in onzen dag, in ons aardsch leven, op aarde.
959 *gebootst:* geboetseerd, gevormd.
960 *Godt is lichaemloos:* vgl. *Besp.* I, vs. 117-50.
961 *de ziel met reden:* de redelijke ziel, anima intellectualis.
962 *Noch hooger dan de zon:* vgl. *Besp.* I, 306.
962-63 *zellefstandigheden Van geesten:* de substantiae intellectuales of spirituales, waarover St. Thomas Aq. spreekt in *S.c. Gent.*, Lib. II, cap. XLVI-vlg., de engelen, de *verstandelingen* van vs. 290 en 497.
964 *onverknocht:* niet samengesteld, simplex; *hierom:* omdat de ziel niet samengesteld is, is ze onontbindbaar, dus onsterfelijk.
965 *titel:* voorrecht.
966 *onvernuftigen en stommen:* redeloozen en spraakloozen, de dieren en planten.
967-68 *in staet van duuren:* in haar duur.
968 *hant gehanthaeft:* onwillekeurig woordspel.

En danckt den eeuwigen, uit wien zy wiert geboren.
Wat is de ziele al lichts van kennisse beschoren,[970]
Die door de zinnen vat al wat zich openbaert
Van buiten, en in zich vergadert en bewaert[971-72]

970 Over wezen en kennis der ziel sprak Vondel reeds in *Besp.* I, 299-330.
971-72 Volgens het Thomisme gaat de intellectueele kennis uit van het door de zintuigen waargenomene.

Een' onwaerdeerbren schat van alle weetenschappen,
Tot datze Godt genaeckt, langs zijn geschape trappen,[974]
Door redenkavelen van d'oirzaeck tot het werck,[975]
Van 't werck tot d'oirzaeck toe, zoo hemelsch, boven zwerck,[976]
En lucht, en element, en flonckerende vieren,[977]
Oock flaeuwer licht, gemaelt als beeldewerck, en dieren.[978]
Aldus gemoetze Godt, het oogh, dat alles ziet.[979]
De Godtheit kent het al, en redenkavelt niet.[980]
Wat tegenwoordigh is, wat was, wat noch zal worden,
De Godtheit ziet het al, een ieder op zijne orden:[982]
De ziel behoeft den bril, terwijlze in 't lichaem quijnt,[983]
En haer een nieuwe star, dan hier dan daer, verschijnt.[984]
De vrye wil, de ziel des menschen bygebleven,[*985]
Verheftze in waerdigheit, om naest aen Godt te zweven[986]
Met al het geestendom, dat door den hemel vlieght.
Hier wortze in 's lichaems schors gequeeckt en opgewieght,[988]
Tot aenwas van 't gebruick der redelijcke krachten.[989]
Zy wort niet afgezet, als bloemen, uit geslachten[990]
In d'afkomst, maer ontspringt uit Godt, haer' stam, en wit,[991]
Beheerscht het gansche lijf, is heel in ieder lidt,[992]
Doch heerlijcker in 't een, en donckerder in 't ander.[993]

[*][Randschrift:] *in den vryen wille:*

974 *geschape trappen:* de schepselen als trappen naar God, per visibilia ad invisibilia.
975 *redenkavelen:* redeneeren, besluiten van het een tot het ander; *werck:* effect.
976 *zoo hemelsch* enz.: hoort bij *d'oirzaeck:* waarmee hier speciaal God is bedoeld, vgl. *Besp.* I, 448-58.
977 *flonckerende vieren:* de sterren.
978 Versta: ook verheven boven de minder lichtende sterrenbeelden, die op de sterrenkaarten in allerlei figuren van dieren enz. worden voorgesteld.
979 *Aldus gemoetze:* zoo vindt de ziel; *het oogh, dat alles ziet:* vgl. *'t alziende oogh, Besp.* II, 1095.
980 *redenkavelt niet:* God redeneert niet, zooals de mensch, maar ziet alles in één blik.
982 *een ieder op zijne orden:* alles op zijn plaats en tijd.
983 *den bril:* het hulpmiddel van het redeneerend verstand; *terwijl ze* enz. zoolang zij in 't lichaam is.
984 en haar kennis door telkens nieuw waargenomen feiten en nieuwe redeneeringen vermeerdert.
985 *bygebleven:* nog altijd haar eigendom, hoezeer door sommigen ontkend.
986 *naest aen:* dicht bij.
988 Vondel schijnt te willen zeggen: *Hier*, in den hemel, dus door God wordt de ziel geschapen en met het lichaam verbonden; zijn uitdrukkingen *'s lichaems schors* en *gequeeckt*, klinken lichtelijk Platonisch, (Vgl. *Besp.* I, 232 en noot op III, 1046), hoewel hij in vs. 990-91 toch vrij duidelijk te kennen geeft, dat bij iedere geboorte de ziel door God geschapen wordt.
989 Tot aanwas van het menschdom?
990 *afgezet:* voortgeteeld, vgl. Vondels veel voorkomend *afzetsel* voor kind; *geslachten:* voor geslachten of seksen? mogelijk is allebei bedoeld.
991 *d'afkomst:* het nageslacht; *ontspringt uit Godt:* nl. door creatie, vgl. *S.c. Gent.*, Lib. II, cap. LXXXVII; *haer stam, en wit:* haar oorsprong en haar doel.
992 Vossius hield met Plato, dat de ziel niet geheel in ieder lichaamsdeel is (*De Theol. Gent.*, Lib. III, cap. XL, e.c. bl. 468), maar Vondel laat Vossius voor St. Thomas los, die de vraag 'Utrum anima sit tota in qualibet parte corporis' (*S. Theol.* I, Q. LXXVI, art. 8) bevestigend beantwoordt: vgl. *Altaergeh.* I, vs. 1285-92.
993 Dat de werking van de ziel in het éene lichaamsdeel meer uitkomt dan in 't ander (bijv. meer in 't hoofd en 't hart dan in de teenen) geeft ook St. Thomas te kennen, l.c. ad 5.

Zoo grenzen Godt en ziel nabuurigh aen elckander.[994]
Ontfingze niet van Godt d'onsterflijckheit te leen,
Zy had dees majesteit met haeren Godt gemeen,[995-96]

994 Door haar geestelijke natuur heeft de ziel gelijkenis met God.
995-96 De nadruk valt op *te leen* en 't volgende vs. beteekent, dat hier verschil is in den aard der onsterfelijkheid, als tusschen leenheer en beleender.

Die blijft nu eigenaer, en leenheer. alle rancken[995-97]
Van zielen moeten hem voor 't hemelsch leengoet dancken.[997-98998]
Maer om d'onsterflijckheit der ziele alleen door 't licht[*]
Van reden en natuure, als in een veergezicht,
Te toonen aen 't verstant; dewijl des menschen oogen
Het wezen van de ziel geensins aenschouwen mogen;
Zoo zal een heusche my verschoonen, dat ick hier[1003]
Beknopt ben in 't bewijs, om niet dit zielpapier[1004]
Met klancken te beslaen, die krachteloos verdwijnen,
En meer scherpzinnigheên dan grontbewijzen schijnen.[1006]
De reden is te grof, die laegh langs d'aerde kruipt,[1007]
Het grontbewijs te dun, dat door de vingers druipt:[1008]
De middelmaet houdt stant. in 't stercken van een waerheit[1009]
Zoo noodig, dient gelet op bondigheit, en klaerheit;[1010]
Behoudens naer den aert der stoffe: want indien[1011]
Men hier de wiskunst eischt, om toonbaer te bediên,[1012]
Door maeten en getal, den eigen aert der zielen,
Die noit, als 't lijf, in 't lot der sterflijckheit vervielen;
Dat waer een onbescheit. men eisch' geen' klaerder dagh[1015]
Van reden dan de zaeck natuurlijck geven magh,[1016]
En dit vernoeght een hart, dat niet, als ziende blinden,[1017]
Een tastbre reden eischt, die hier niet is te vinden.[999-10181018]
Een zelve grontbewijs en evenredenheit

[*][Randschrift:] *in d'onsterflijckheit der ziele*,

995-97 *leen - leenheer - leengoet:* Vondel gebruikt gaarne termen van het feodale stelsel, vgl. *Besp.* II, vs. 1238.

997-98 *rancken Van zielen:* uit Hem gesproten zielen, door Hem voortgebrachte zielen, *ranck* is tak of uitspruitsel.

998 *'t hemelsch leengoet:* de onsterfelijkheid.

1003 *heusche:* welwillende lezer.

1004 *zielpapier:* papier dat over de ziel handelt.

1006 Vondel toonde steeds een afkeer van al te vergezochte redeneeringen en distincties (vgl. *Besp.* II, vs. 1074), waarmee o.a. Pompanatius de natuurlijke onsterfelijkheid der ziel had bestreden; hij bedoelt, dat hij dergelijke argumenten niet zal weergeven.

1007 *De reden:* hun redeneering.

1008 *dun:* schraal, weinig zeggend.

1009 *De middelmaet houdt stant:* alleen de bewijsvoering, die het midden houdt tusschen onnoozele en al te veel eischende argumenten is van beteekenis.

1010 *bondigheit en klaerheit:* Vondel voert deze eischen ad hominem tegemoet aan Descartes en Spinoza, die voor wijsgeerig onderzoek een ‘cognitio clara et distincta’ vergden, vgl. Spinoza: *Renati Des Cartes Principia Philosophiae more geometrico demonstratae;* Prolegomenon (ed. v. Vloten-Land, 1914; IV, bl. 110).

1011 *Behoudens:* behalve, maar ook, of: in zoover de zaak het toelaat.

1012 *toonbaer te bedien:* aanschouwelijk voor te stellen; vgl. *tastbre reden* van vs. 1018.

1015 *Dat waer een onbescheit:* de eischen der wiskunde (*wiskunst*, more geometrico) op de psychologie overdragen, is een misgreep.

1016 *natuurlijck:* krachtens haar natuur.

1017 *vernoeght:* vergenoegt, bevredigt.

999-1018 In verzet tegen de overheerschende geometrische redeneermethode van Descartes en Spinoza betoogt Vondel, dat men voor de onsterfelijkheid der ziel geen mathematisch bewijs mag vergen (vs. 1012), omdat wij het wezen van de ziel niet onmiddellijk kennen (vs. 1002), maar alleen uit hare werken (vs. 1022, 1026, 1034); vgl. vs. 199-214. Daarom zal hij het bewijs slechts *beknopt* (vs. 1004) weergeven - hetgeen ons vreemd aandoet, daar zijn redeneering van vs. 1019 tot vs. 1136 loopt.

1018 *tastbre:* als materieel grijpbare.

Getuight d'onsterflijckheit van d'oppermajesteit[1019-20]
En 's menschen ziele, [is 't vry by Godt haer te gelijcken?][1021]
Uit beider werckingen, die voor de zinnen blijcken,[1022]

1019-20 Met inachtneming van de verhoudingen (*evenredenheit*, vgl. *Besp.* I, 318, 733; II, 53, 648, 1013) geldt voor de onsterfelijkheid der ziel hetzelfde hoofdargument (*grondbewijs*, vgl. *Besp.* I, vs. 413, 1338) als voor die van God.

1021 *is 't vry:* als het geoorloofd is.

1022 Niet God noch de ziel kunnen wij zien, daar ze geesten zijn, maar hun werkingen.

*

En wijzen ons verstant op 't geen onzichtbaer is.[1023]
De wijze Atheensche school, al schietze zomtijts mis
In wijze en vonden van d'onsterflijckheit te stercken,[1025]
Begreepze nochtans klaer uit al de schoone wercken[1024-261026]
Der ziele, die hier in de stommen overtreft,[1027]
En, elementsch noch aerdtsch, zoo hemelsch zich verheft;[1028]
Terwijl het lichaem hier verstuift in stoffe, en aerde,
Daer zy, geslaeckt van 't pack der aerdtsheit, naer heur waerde,[1030]
Den hemel zoeckt, van waer de geest zijn' oirsprong nam,
Die niet uit grove stoffe en aerde spruiten quam,
En eerze weder streeft naer boven met haer pennen,[1033]
Als eene godtheit, uit haer wercken zich laet kennen.[1034]
Indien des lichaems form in 't wercken niet bestaet*
By 't lichaem, zoo bestaet haer wezen in der daet
By 't lichaem allerminst; want werck en wezen hangen
Vermaeghschapt, en verknocht; dies gaet de form de gangen[1035-38]
Van 't sterflijck lichaem niet, wanneer dit wort vernielt,[1038-39]
't Welck van de ziel, zijn form, geformt wiert, en gezielt.[1040]
Maer dat de ziel haer werck kan buiten 't lichaem wercken,[1041]
Zal onze reden klaer door kracht des wezens stercken,[1042]
Dat 's lichaems form versterckt, waeruit dus onvermoeit
De wercking van het lijf, als uit haere ader vloeit.[1044]
Het wezen van de ziel dan, by zich zelf bestaende,[1045]

*[Randschrift:] *kenbaer uit haere werckingen:*

* TEKSTKRITIEK: De 1° ed. heeft in vs. 1032 *spuiten quam*. Het eerste woord is terecht door v. Lennep verbeterd in *spruiten;* de punt achter *quam* hebben wij in een komma veranderd.

1023 Omdat de intellectueele werking der ziel zich richt op het onstoffelijke, weten wij, dat de ziel onstoffelijk (*onzichtbaer*) is.

1025 *vonden:* vondsten, gedachtevondsten, bewijzen.

1024-26 Zoowel Plato als Aristoteles namen de onsterfelijkheid der ziel aan, maar Aristoteles verbeterde Plato's bewijsvoering hiervan door uit het intellect dat per se operans is tot de ziel te besluiten als per se subsistens (*bij zich zelf bestaende*, vs. 1045 vgl.), St. Thomas: *S.c. Gent.*, Lib. II, cap. LXXIV; ook Vossius spreekt in *De Theol. Gentili*, Lib. I, cap. X, (l.c. bl. 39-41) over de argumenten dezer twee hoofdfiguren van *de wijze Atheensche school*.

1026 *schoone wercken:* de intellectueele operaties, o.a. door Plato in zijn *Phaidoon* dichterlijk beschreven.

1027 *stommen:* redelooze wezens, vgl. vs. 966.

1028 *elementsch:* verwant aan de elementen, vgl. vs. 1032; Vossius noteert: 'Non esse animas ex elementis, ex mirandis ejus effectis relucet', l.c. bl. 40.

1030 *geslaeckt van 't pack der aerdtsheit:* los gemaakt van het materieele.

1033 *weder streeft:* terugvliegt.

1034 *Als eene godtheit:* als met God verwant, vgl. vs. 955., 959-60, 965.

1035-38 Als de ziel, die de forma substantialis (*form*) van het lichaam is, in haar werkingen van het lichaam onafhankelijk is, dan is zij niet ook in haar zijn, volgens het beginsel: operatio sequitur esse.

1038-39 Dus de ziel volgt het lichaam niet in zijn ontbinding.

1040 Het lichaam, dat geïnformeerd en bezield wordt door zijn forma substantialis, de ziel.

1041 Welnu: dat de ziel buiten 't lichaam om kan werken.

1042 *door kracht des wezens stercken:* bewijzen uit kracht van het wezen (de essentie).

1044 De ziel is als forma corporis ook het levens- en werkbeginsel (*ader*) van het lichaam.

1045 *by zich zelf bestaende:* per se subsistens, vgl. *S. Theol.* I, Q. LXXV, art. 6; vgl. noot op vs. 1024-26.

Kan duuren buiten 't lijf, wanneer dees schors vergaende,[1046]
Den gast verhuizen ziet, dien zy gehuisvest hadt,

1046 *schors:* het lichaam; vgl. vs. 988, Platonische uitdrukking evenals *gast* van vs. 1047 en *hut* van vs. 1051.

En zijnen oirsprong zoeckt, langs 't vry en open padt.[1048]
De ziel verkeert van staet, maer niet van haer natuure:[1049]
Want, als de form van 't lijf, of buiten 't slaen der uure,
Gescheiden uit haer hut, zy met een onderscheit[1051]
Haer' staet te kennen geeft door werckinge, en beleit.[1050-52]
Als form des lichaems wercktze, in 't brein en al de leden;[1053]
Als lichaemloos en vry, zy hooger aen gaet treden,
Doorzweeft het geestendom, en tuight en melt alom[1055]
Haer afgescheidenheit, en duurzaem eeuwighdom.[1035-561050-561056]
Al staeckt de ziel haer werck in 's lichaems ledemaeten,
En 't lijck, als zy verhuist, en 't lichaem leght verlaeten,[1058]
Zy leeft nochtans in staet en wezen. 't wercktuigh schort[1059]
Zijn werck door haer vertreck: de smidt, zoo 't vier hem wort
Benomen, smeedt niet meer. geen wan kan koren wannen[1061]
Of ziften, zonder hant. als 't paert is uitgespannen,
Dan staet de wagen stil. de ziel kan nietemin
Noch wercken, buiten 't lijf, haer werck, dat lidt, noch zin,[1064]
Noch beckeneel vereischt. hoewel de zieleschenners[1065]
En haer onsterflijckheits beschimpers en ontkenners
Dit mooghlijck achten, noch ontkennenze wel stijf[1067]
Dat een verhuisde ziel blijft wercken buiten 't lijf.
Zy waenen wat men vat wort eerst in brein begreepen

1048 *zijnen oirsprong:* Versta: en die zijn oorsprong zoekt, nl. God, vgl. *stam* in vs. 991; *langs 't vry en open padt:* los van het lichaam, zonder aardsche belemmering.
1049 De ziel blijft, gescheiden van het lichaam, dezelfde ziel. Merkwaardig corrigeert Vondel hier zijn zegsman Vossius in de voorstelling, dat de ziel een dubbele natuur zou hebben: ‘duplicis animam esse naturae, ut est actus corporis et ut substantia est separabilis’ (l.c. bl. 41).
1051 *hut:* Platonische voorstelling van het lichaam als woonplaats of kerker van de ziel, vgl. noot op vs. 1046.
1050-52 Versta: Want, van het lichaam gescheiden, werkt ze alleen anders dan met het lichaam verbonden; *buiten 't slaen der uure:* buiten den tijd zijnde.
1053 *als form des lichaems:* wanneer zij actueel het lichaam informeert, bezielt; *in 't brein en al de leden:* niet alleen in het verstand maar ook in de andere ledematen; de éene ziel stelt de vegetatieve, sensitieve en rationeele werkingen.
1055 *Doorzweeft het geestendom:* betreedt de geestenwereld; *alom:* door al haar werkingen in dien toestand.
1035-56 Naar den zin, niet naar de letter volgt Vondel hier de bewijsvoering van *S.c. Gent.* Lib. II, cap. LXXIX, die uit de operatio immaterialis van de ziel tot haar incorruptibilitas besluit.
1050-56 Overigens volgt Vondel Vossius op den voet: ‘Priori modo considerata exercet actus corporales per corpus; posteriori modo, citra corporis organum, munia obit spiritualia [*hooger aen gaet treden*, vs. 1054], estque separabilis et sempiterna [vs. 1056]’, l.c. bl. 41.
1056 *duurzaem eeuwigdom:* eeuwigen duur, onsterfelijkheid.
1058 *lijck - lichaem:* synoniem.
1059 *schort:* ontbreekt 't aan.
1061 *wan:* korenzeef.
1064 *haer werck:* is voorwerp van *wercken*.
1065 *zieleschenners:* zij die de ziel te kort doen.
1067 *stijf:* halsstarrig.

En zinnen: geen verstant, hoe scherp, hoe fijn geslepen,[1070]
Kan wercken dan op 't geen in 's menschen harssens speelt,
Verschijnt, en door den zin 't begrijp wort ingebeelt.[1072]
Wy stemmen oock met hun dat onze ziel de schatten[1073]
Van al 't verstaenbre hier wel stofwijs op kan vatten
Door haer verbeeldingen; maer sluiten evenwel[1075]
Dat zy niet stofgewijs hierop haer oordeel vell';
Naerdienze dickwijl stemt, gelijckze zelfs belijden,[1077]
De dingen, die rechtuit met 's menschen zinnen strijden:[1078]
Gelijck wanneer verstant of reên een star vergroot,
Veel grooter dan de ring van 's aerdtboôms ronden kloot;[1080]
Of stoffeloosheên weet van stoffen t'onderscheiden,[1081]
En verwen, en gedaent, waerin de zinnen weiden,[1082]
Van haere stoffen scheidt. oock beelt de wil dit uit,
Die buiten het verstant de weelde en wellust stuit
Om reden, en omhelst, naer voorval van de tijden[1085]
Of zaecken, rampen, die met zin en neiging strijden.[1057-86]
Indien 't verstant alleen op aerdtsche wellust zagh,
En wat de zinnen noodt, in 's weerelts blijden dagh,
Op 's weerelts ydelheit, vergangklijckheit, en feesten;
Hoe zou des menschen ziel, in 't lichaem, met de geesten[1090]
Zich mengen, en by Godt verzaemen in gespreck?[1091]
Waeruit ontspringt haer lust en goddelijcke treck?[1092]

1070 *En zinnen:* en door de zintuigen.
1072 *door den zin:* door de zintuigen.
1073 *stemmen:* stemmen in; *hun:* hen.
1075 *sluiten:* concludeeren; *evenwel:* nochtans.
1077 *stemt:* toestemt in.
1078 *rechtuit:* lijnrecht.
1080 *kloot:* bol.
1081 *stoffeloosheên:* onstoffelijkheden, immaterialia.
1082 *waerin de zinnen weiden:* die door de zintuigen worden waargenomen.
1085 *Om reden:* om hooger reden.
1057-86 Dezen heelen passus heeft Vondel letterlijk uit Vossius vertaald: 'Quod separata [anima] non operatur actus corporales, defectu animae non fit, sed organi: ut similis sit fabro qui caret malleo, serra, et aliis instrumentis [Vondel wijzigt dit voorbeeld met een *smidt* en voegt er eenige bij, vs. 1060-63]. Interim eos exercet actus ad quos non opus est corporis instrumento [1063-65]. Vim argumenti hujus etiam vident, qui animam negant superersse corporibus: sed non hoc admittunt nobiscum, animam ejus esse naturam, ut agere possit sine corpore [1065-68]. Volunt enim, nihil esse in intellectu, quod non prius fuerit in sensu, inque formandis conceptibus opus esse phantasmatis, tum in speciebus recipiendis, tum in earum usu [1069-72]. Sed neque nos negamus, animam sensibilia omnia materialiter [*stofwijs*, vs. 1074] ac cum phantasmate apprehendere: sed contendimus, dijudicare ea immaterialiter [*niet stofgewijs*, vs. 1076]: quippe quae saepe statuet contra judicium ejus, quod sensui apparet [1073-78]. Ut cum ratio sive intellectus discernit, stellam esse multis partibus majorem orbe terrarum [1079-80]. Item cum discernit immaterialia a materialibus [1081]: inque iis ipsis, quae materiam habent, secernit colorem, figuram ac similes rei corporalis et sensibiles affectiones [1082-83]. Nec in solo haec intellectu apparet, sed etiam in voluntate: ut cum ea voluptates ac sensibus grata repudiat, contraque eligit iis in grata adversaque [1083-86]', l.c. bl. 41.
1090 *geesten:* engelen.
1091 *verzaemen:* samenkomen.
1092 *goddelijcke treck:* neiging naar God.

Want blinde en dooven, of door toeval, of geschapen,[1093]
Aen verwen nochte klanck zich binden, en vergaepen:
Nu leeft de ziel alleen zoo zaligh nergens niet
Dan daerze 't hooghste goet bespiegelt, en doorziet,
De Godtheit, die door 't licht van schoonheit en vermogen,
De krachten van de ziel kan houden opgetogen,
In 's hemels hooghsten trans. nu haecktze naer 't bescheit[1099]
Der wijzen, om den glans van haere onsterflijckheit
t'Aenschouwen, eerze ontboeit, in d'allervolste klaerheit,

1093 *of door toeval, of geschapen:* blind- en doofgeborenen, of die het door een ongeluk geworden zijn.

1099 *'t bescheit:* de redeneering of beschouwing.

Beklaeght de lochnaers van deze onfaelbre waerheit.
Voor zoo veel werckingen, die 't eeuwigh zielendom
Ontvouwen, staet de mont des tegenwrijters stom,[1087-11041103-041104
De vierschaervan 't gemoedt verdaghvaert goddeloosheit[*1105
En overtuightze, en straftze om d'overtuighde boosheit.
Hoewel de dwingelant te recht zit in zijn zaeck,[1107
Hy velt zijn vonnis zelf, gegeesselt van de wraeck.[1108
In 't sterven lochent hy met sidderen en beven[1109
Dat vromen, hier gedruckt, de schelmen, in dit leven
Gezegent, met de ziel verrotten in het graf,
En Godt geen deughden kroone, en geene boosheit straff'.[*
Indien de ziel, een geest, geen' strijt voelt, als de leden,[1113
Een' strijt van hooftstoffe en al haer hoedaenigheden,[1114
Een strijt, die d'oirzaeck is van 't rotten en vergaen,
Zoo kanze buiten 't lijf en op zich zelf bestaen:[1116
En is de dierscheit hier slechts krenckbaer, en bederflijck,[1117
Zoo treft de ziel haer ende, en duurt, en leeft onsterflijck.[1118
En zoo de hooftstof blijft, alleen verkeert van staet,[1119
Wie droomt dat d'eedle ziel, die hooger draeft, vergaet?[1113-201120
Men ziet door ouderdom des menschen kracht bezwijcken,

[*[Randschrift:] *en in de kracht van het geweten*.

[*[Randschrift:] *In de louterheit der ziele*,

1087-1104 Ook dit lyrisch gedeelte groeide uit een beschouwing van Vossius, onmiddellijk op 't vorig citaat volgend: ‘Si intellectus solum considerat sensibilia et caduca: unde in nobis cogitatio de divinis, et spiritualibus? unde eorum amor ac desiderium [vs. 1087-92]? Si enim omnes nati essent caeci, vel surdi, quis cogitaret de coloribus, aut sonis? [1093-94]. Nunc nulla re magis oblectatur animus humanus, quam speculando Deum, tamquam rem optimam et pulcherrimam; item intelligentias, sive angelos [1095-99] De immortalitate etiam sui disquirit, hanc spectat optatque; imo in optimis ac sapientissimis quibusque pro indubia habet [1099-1101]’, l.c. bl. 41.

1103-04 Voor zooveel bovenzinnelijke daden en verlangens, die voor de eeuwigheid der zielen getuigen.

1104 *tegenwrijters:* tegensprekers.

1105 *De vierschaer van 't gemoedt:* het geweten; *verdaghvaert:* dagvaardt, daagt; *goddeloosheit:* hier bij uitzondering met twee d's, vgl. vs. 36.

1107 *de dwingelant:* een dwingeland; *te recht zit* enz.: in zijn eigen zaak rechter is, dus doet alsof hij altijd gelijk heeft.

1108 *de wraeck:* nl. van het geweten, dat hem niet met rust laat.

1109 *In 't sterven:* als hij op zijn sterfbed ligt.

1113 *de leden:* het lichaam.

1114 *hooftstoffe:* het schijnt dat Vondel hier met dit woord *element* bedoelt, zooals in *Besp.* I, 597; III, 739; terwijl het in vs. 1119 niet anders dan *materia prima* kan beteekenen; het lichaam wordt gedesorganiseerd, doordat de verhouding der elementen, waaruit het bestaat, verstoord wordt, vgl. vs. 475-85.

1116 *op zich zelf bestaen:* per se subsistere, vgl. vs. 1045.

1117 *dierscheit:* het pars animalis, het lichamelijke van den mensch, vgl. *Adam in Ball.* vs. 533; *krenckbaer:* deerbaar, vgl. vs. 1152.

1118 *Zoo treft de ziel haer ende:* de ziel daarentegen bereikt haar doel in de onsterfelijkheid.

1119 In *S.c. Gent.*, l.c. leert St. Thomas, dat de materia prima (*de hooftstof*) incorruptibel is; ze wisselt bij den dood van den mensch alleen van forma substantialis.

1113-20 Vondels redeneering uit de vergankelijkheid van het lichaam en de onvergankelijkheid van de materia prima (*hooftstof*, vs. 1119) steunt naar den zin op St. Thomas' argument voor de onvergankelijkheid van de ziel in *S.c. Gent.* Lib. II, cap. LXXIX: Adhuc, 2°.

1120 Wanneer die materia prima onvergankelijk is, dan multo fortius de forma, de ziel, zegt St. Thomas ib.; *hooger draeft:* zooveel hooger doel heeft.

De zinnen, traegh en stomp, de jongkheit minst gelijcken,*
In werckingen, en kracht, gehoor, het snel gezicht,
De reuck, de tast, en smaeck ontbreecken in hunn' plicht,
Als d'oude rijst in top, bezaeit met grijze haeren,[1125]
En d'afgeleefde steent, om 't overwight der jaeren,[1126]
Terwijl hy reede gaet met eenen voet in 't graf:
Dat melt den ondergang des stervers, door den staf[1128]

*[Randschrift:] *en haere bestendigheit*.

1125 *Als d'oude rijst in top:* als de leeftijd klimt.
1126 *steent:* klaagt, zucht.
1128 *melt:* kondigt aan; *stervers:* stervelings.

En krucken onderstut, en hoe die krachten hangen[1129]
Aen elementen, daer zy leven van ontfangen:[1130]
Doch zoo het oordeel en verstant, ons ingestort,
Door 't wassen van den tijt geensins vermindert wort,
Maer aengroeit, dat's een merck, en een onfaelbaer teken[1133]
Hoe 's menschen ziel, wanneer het lichaem is bezweecken,
Niet afneemt, als die niet aen 't lichaem hangt gehecht,[1135]
En buiten 't lijf bestaet, door een onsterflijck recht.[1121-36]
Het drymael groot vernuft, in alle Egyptsche steden,[*1137]
Om zijn hooghdraeventheit en wijsheit, aengebeden,
Getuight hoe Godt den mensch uit twee natuuren mengt,
En teffens sterfelijck en nimmer sterflijck brengt[1140]
In 's weerelts ronden ring, als tusschen twee natuuren,[1141]
d'Onsterflijckheit van Godt, en 't geen veraert in 't duuren,[1142]
Verandert, en versterft; op dat de mensch getrou[1143]
Hier alle wonderen in 't licht bespieglen zou.[1139-44]
Apollo, raet gevraeght, in 't Heidensch koor te Malte,[*1145]
Of, na het lijck, de ziel noch bleef in haer gestalte,[1146]
Dan ofze smolt, berecht Polytes op zijn vraegh:[1147]
De ziel, aen 't lijf verknocht, gevoelt en lijdt de plaegh[1148]
Van 't rotten, en bezwijckt door 't sterfelijcke lijden;[1149]
Maer komtze snel, als 't lijf vergaet, het lijf t'ontglijden,[1150]

[*][Randschrift:] *Trismegist getuight d'onsterflijckheit der ziele*.

[*][Randschrift:] *Apolloos orakel, en de Sibillen getuigen het zelve*.

1129 *hangen:* afhangen van.
1130 *elementen:* de stoffen, waaruit het lichaam bestaat, vgl. vs. 470-vlg.
1133 *merck:* teeken; *onfaelbaer:* onfeilbaar, zeker.
1135 *als die niet* enz.: als hier afhankelijk van het lichaam.
1121-36 Ook dit laatste wijsgeerige argument voor de onsterfelijkheid der ziel gaat op St. Thomas terug: ‘Si anima humana corrumpitur per corruptionem corporis, oportet quod esse ejus debilitetur per debilitatem corporis ... intellectus (autem) non debilitatur neque per se neque per accidens per senium vel per aliquam aliam debilitatem corporis ... (sed) propter infirmitatem corporis’ etc. l.c. Adhuc, 3°.
1136 *onsterflijck recht:* recht op onsterfelijkheid.
1137 *Het drymael groot vernuft:* Hermes Trismegistus, vgl. *Besp.* II, vs. 511 en noot; en III, vs. 1169.
1140 *nimmer sterflijck:* onsterfelijk.
1141 *ronden ring:* aardbol.
1142 *veraert in 't duuren:* geen stand houdt in den tijd.
1143 *versterft:* afsterft.
1139-44 Lactantius haalt Hermes' getuigenis in 't Gr. aan; Migne geeft er l.c. deze Lat. vertaling van: ‘[Deus] ex utraque natura immortali atque mortali unam faciebat naturam hominis, eumdem partim immortalem, partim mortalem faciens, et hunc ferens in medio divinae et immortalis naturae, et mortalis mutabilisque collocavit, ut omnia videns, omnia etiam miraretur’; Vondel vertaalt den tekst letterlijk.
1144 *in 't licht:* ze ziende.
1145 *Malte:* Appollinem Milesium is de Apollo van Milete, een stad in Ionië, waar Apollo volgens Homerus een tempel had: Vondel verwart den naam met Melita, d.i. Malta.
1146 *na het lijck:* na het lijk te hebben verlaten, na den dood; *gestalte:* wezen.
1147 *smolt:* tot niets overging; *berecht:* onderricht; *Polytes:* een ook bij Virgilius vermelde naam van een verder niet bekend man.
1148 *verknocht:* nog verbonden.
1149 *bezwijckt:* wijkt; gaat heen.
1150 *ontglijden:* verlaten.

Zoo stijghtze in 't hemelschdom, daer wortze nimmer grijs,[1151]
Noch in haer' staet gekrenckt. dit wou Godts eerste wijs[1152]

1151 *in 't hemelschdom:* ten hemel; *grijs:* oud.
1152 *gekrenckt:* gedeerd, vgl. vs. 1117.

Voorziende wezen dus voorzien, en ordineeren.[1145-531152-53]
Sibillen, voor August, befaemt door profeteeren,[1154]
En, onder Nero, noit op logen achterhaelt,[1155]
Der zielen straf en loon ons hebben afgemaelt.[1154-56]
Ferecides heeft eerst deze eeuwigheit gedreven[*1157]
In Griecken; Pythagoor zijn meesters les gesteven:[1158]
Toen volghden Sokrates en Plato Pythagoor,[1159]
En Aristoteles betradt het zelve spoor:[1160]
Al schijnt hy zommigen benevelt in haer klaerheit,[1161]
De godtverlichte Aquijn ziet Stagirijt dees waerheit[1162]
Bespieglen in haer kracht, daer hy d'onsterflijckheit
Der ziele voor 't gerecht der billijcksten bepleit.[1164]
d'Eenstemmigheit, het recht der volcken, heeft dees reden,[1165]

[*][Randschrift:] *En d'outste en doorluchtighste wijzen, en alle volcken getuigen d'onsterflijckheit der ziele*.

1145-53 Ook deze vss. zijn uit Lactantius l.c.: ‘Polites quidam consuluit Appollinem Milesium, utrumne maneat anima post mortem, an dissolvatur; et respondit his versibus [vs. 1145-74; wij geven de Lat. vert. van de Gr. verzen]: Anima quidem quamdiu vinculis ad corpus tenetur, / Corruptibiles passiones sentiens, mortalibus cedit doloribus [1148-49]. Cum vero solutionem humanam post corpus labefactum / Velocissimam invenerit, omnis in aethera fertur [1150-51], numquam senescens, et manet in aeternum sine paena [1151-52]. Primogenita enim hoc divina disposuit providentia [1152-53]’;

1152-53 *Godts eerste wijs Voorziende wezen:* weinig gelukkige vertaling van primogenita divina providentia.

1154 *Sibillen:* vgl. *Besp.* II, 523; *voor August:* de tijd van 't ontstaan der Sibyllijnsche boeken is onzeker, maar in Vondels tijd hield men ze nog voor werkelijke profetiën uit de verre heidensche Oudheid.

1155 *onder Nero* enz.: dit zegt Vondel wellicht, omdat o.a. Suetonius in zijn leven van Nero's onmiddellijken opvolger Galba met eerbied over de Sibyllen spreekt.

1154-56 Lactantius: ‘Quid carmina Sibyllina? Nonne hoc ita esse declarant, cum fore aliquando denuntiant, ut a Deo de vivis ac mortius judicetur?’, l.c. kol. 778.

1157 *Ferecides:* Pherekydes, Grieksch wijsgeer van Syros, leermeester van Pythagoras, in de VIe E.v. Chr.; Lactantius (l.c. kol. 765, vgl. kol. 760) vermeldt uit Cicero (*Tusc.* I, 16), dat Pherecydes het eerst de onsterfelijkheid der ziel (*deze eeuwigheit*) heeft geleerd (*gedreven*).

1158 *Griecken:* Griekenland; *Pythagoor:* Pythagoras, Grieksch wijsgeer van Samos, in de VIe E.v. Chr.,; zijn *meesters les:* de leer van Pherecydes, vgl. Lactantius, ib.

1159 *Sokrates:* Atheensch wijsgeer, Ve E.v. Chr.; *Plato:* Platoon, Atheensch wijsgeer en leerling van Sokrates; Lactantius vermeld wel Plato als verdediger van de onsterfelijkheid (l.c. kol. 762), maar Sokrates haalde Vondel uit Vossius, l.c. bl. 39.

1160 *Aristoteles:* Atheensch wijsgeer uit de IVe E.v. Chr., leerling van Plato.

1161 Vossius haalt eenige filosofen aan, die beweerden, dat Aristoteles de onsterfelijkheid der ziel niet of niet duidelijk geleerd heeft, l.c. bl. 39; *in haer klaerheit:* bedoeld is waarsch. Aristoteles' leer.

1162 *De godtverlichte Aquyn:* de H. Thomas van Aquino (1225-1272), de grootmeester der Scholastiek, wiens *Summa Theologica* en *Summa contra Gentiles* Vondel zoo dankbaar in dit leerdicht heeft benut; vgl. *Altaergeh., Op de Tittelprint*, vs. 49; onder de weerleggers van hen, die Aristoteles' meening over de onsterfelijkheid betwijfelen, noemt Vossius Sint Thomas niet, hoewel hij hem soms toch wel in *De Theol. Gentili* aanhaalt; Vondel vult dat verzuim aan, kennelijk met het oog op *S.c. Gent.* Lib. II, Cap. LXXIX, waarin St. Thomas met de argumenten van Aristoteles die van Plato corrigeert (vgl. vs. 1024) hetgeen de dichter blijkens vs. 1119 en 1121 vv. (zie de noten) gebruikt; *Stagirijt:* de Stagyriet, Aristoteles, die van Stagyra geboortig was.

1164 *billijcksten:* redelijksten.

1165 Vossius toont in Lib. I, cap. X ‘de immortalitate consensus gentium’ aan (bl. 37).

Al 't aerdrijck door, als noch in d'Indiaensche steden,[1166]
Bezegelt, met den ring der wijzen, die hun licht[1167]
Ontstaecken aen Hebreen, Chaldeen, en 't snel gezicht[1168]
Van Trismegist, door wien de grijze Egyptenaeren,[1169]
In top van wetenschap, zoo hoogh geklommen waren,

1166 *d'Indiaensche steden:* Vossius haalt l.c. getuigenissen aan over de Chineezen, Peruanen, Mexicanen enz., die Vondel blijkbaar als de bewoners van Oost- en West-Indië samenvat, vgl. *Besp.* I, vs. 1301.

1167 *Bezegelt, met den ring der wijzen:* het volksgeloof wordt door de uitspraken der oude wijsgeeren, als met een zegelring, bekrachtigd.

1168 Dat heidenensche volken de onsterfelijkheid aannamen, verklaart Vossius uit een of ander contact met de openbaring aan de Joden (*Hebreen*) en hun voorzaten (Chaldeen); l.c. bl. 37; *'t snel gezicht:* het vroege inzicht.

1169 *Trismegist:* dit is Vondels tweede beroep voor 't zelfde doel op Hermes Trimegistus, vgl. vs. 1137, die terloops door Lactantius en Vossius worden aangehaald, maar met nadruk door Athanasius Kircher in zijn door Vondel bezongen *Obeliscus Pamphilius* (Rome, 1650), vgl. *Op den Edipus of Teeckentolck*, waarin Mozes een leerling van Trimegist heet, vs. 37-38; Dl. V, bl. 562; *grijze:* aloude.

Als zy, door 't misgebruick van zijn gebloemde leer,[1171]
Verzoncken in den nacht der afgoôn, die Godts eer[1172]
Bezwalckten. evenwel verweerdenze, in die tijden,[1173]
Der zielen overschot, na 's lichaems overlijden,[1174]
Waer tegens Demokrijt, en Epikuurs vernuft,[1175]
Gesteven door Lukrees, geraest heeft, en gesuft,[1176]
Gelijck of 't menschdom dan geredt wiert en gehulpen,[1177]
Als zerck en dootbus ziel en lichaem overstulpen.[1137-781178]
Nu sluit het geestendom den draeiboom, daer het niet[*1179]
Geschapens boven zich in hoogheit steigren ziet.
De goddelijcke geest van Plato heeft hun leven[1181]
En wezens oirsprong Godt, den hooghsten, toegeschreven.[1182]
Hoewel het Heidendom verschilt in hunnen duur[1183]
Van voor en na, gelijck in wezen en natuur;[1183-84]
Of zy lichaemeloos geschapen, of te zamen[1185]
Met hunne lichaemen in 't licht te voorschijn quamen,
Uit element, of iet wat hemelsch: in 't gemeen[1187]
Bestemt d'aeloude school der wijsten doorgaends heen[1188]
Den dienst en ampt en endt, waer toe de groote vader,[1189]

[*][Randschrift:] *Godts voorzienigheit blijckt in het geestendom, by ons het engelsdom genoemt*.

1171 *misgebruick:* misbruik, misverstand; *zijn gebloemde leer:* zijn met teekens (de hieroglyphen) verbloemde en dus geheime leer.
1172 *in den nacht der afgoôn:* in den nacht der afgoderij; Vondel noemt Egypte om zijn afgoderij dikwijls duisternis, vgl. *Besp.* IV, vs. 1091; V, 1365; *Op den Edipus*, vs. 96-97; en zie *Lucas*, I, 79.
1173 *Evenwel verweerdenze, in die tijden:* maar zelfs in die tijden van religieus verval (van afgoderij) verdedigden zij; *verweerdenze:* vgl. vs. 34 en 1298.
1174 *Der zielen overschot:* het overschieten, het voortleven der zielen.
1175 *Demokrijt* en *Epikuur* zijn de grondleggers van het Monisme, dat de onsterfelijkheid verwierp; Lactantius noemt ze als bestrijders, l.c., kol. 761 en 763, vgl. *Besp.* I, 147-48; III, 27.
1176 *Lukrees:* de dichter van *De rerum natura*, dat zich vooral in Lib. III, vs. 417-827 tegen de onsterfelijkheid keert; vgl. vs. 27 en noot.
1177 *gehulpen:* geholpen.
1137-78 Voor de getuigenissen uit de Oudheid ten gunste van de onsterfelijkheid keert Vondel weer tot Lactantius terug (*Divin. Inst.*, Lib. VII, cap. XIII; Migne, P.L. VI, kol. 777-vlg.), aangevuld door Vossius (*De Theol. Gentil.*, Lib. I, cap. X; ed. cit. bl. 39), die beiden steunen op Cicero: *Tuscul. Quaest.*, Lib. I, 12-16.
1178 *overstulpen:* onder een stulp of stolp zetten, bedekken.
1179 *Nu sluit het geestendom den draeiboom:* met de engelen zijn we aan de hoogste en dus het laatst te behandelen schepselen of werken Gods; *draeiboom:* hek; vgl. vs. 147.
1181 *De goddelijcke geest van Plato:* de verheven geest van Plato, divus Plato, zooals de humanisten zeiden.
1182 Vooral in zijn *Timaios* en zijn *Symposion* heeft Plato over de geesten geschreven, die hij afwisselend δα□μονες en θεο□ noemt.
1183 *het Heidendom:* vooral de oude wijsgeeren.
1183-84 *duur Van voor en na:* eeuwigheid a parte ante en a parte post.
1185 Niet alleen de heidensche, ook vele christelijke schrijvers zijn in 't onzekere geweest over de vraag, of de engelen zuivere geesten waren dan wel subtiele lichamen hadden; de meesten hielden het laatst genoemde.
1187 *Uit element:* iets aardsch, vgl. *elementsch*, vs. 1028; *gemeen:* algemeen.
1188 *Bestemt:* erkent; *d'aeloude school der wijsten:* kennelijk bedoelt Vondel de Platonisten, wier meening over de functie der engelen Vossius weergeeft, l.c. bl. 27; *doorgaens heen:* doorloopend.
1189 *endt:* doel; *de groote vader:* God.

Ten dienst van Godt en mensch, het voortbroght allegader,[1179-901190]
Gelijck nu blijcken zal hoe Godts voorzienige aert[1191]
Al wat hy schiep regeert, en hanthaeft, en bewaert.
Indien een wildeman noch hoorde, op luchte sprongen[*1193]
En vingerdans, wat geest door 't orgel quam gedrongen;[1194]

[*][Randschrift:] *Gelijckenissen, bewijzende dat*

1179-90 Na zijn uitvoerige beschouwing van de menschelijke ziel, houdt Vondel zich maar kort met de engelen bezig; zijn weinige vss. zijn een samenvatting van wat hij bij Lactantius, Vossius en Petavius (*De Angelis*, Lib. I, 1; ed. Barri-Ducis, Tom. IV, 1 vlg.) over Plato's meening aangaande de engelen gelezen had; in vs. 1291-1316 komt hij echter op het geestendom terug.

1190 Vgl. *Ps.* XC, 11.

1191 *Gelijck:* zoodat; *voorzienige aert:* voorzienigheid.

1193 *noch:* eens; *luchte sprongen:* luchtige sprongen, nl. van de vingers op de toetsen; vgl. *Orgel in den rouw*, vs. 11-12.

1194 Vgl. *Altaergeh.* I, 1033.

Wat goddelijcke galm zich spreide in ieders oor,*
En rolde in 't hoogh gewelf, door kerck, kappel, en koor;
Zoo veele mengsels van registeren en klancken,
Waervoor onze eeuwen noch Orlandoos zanglust dancken;[1198]
Zou hy gelooven dat geval die toonen mengt,[1199]
Als verwen ondereen, met kunst en geest gesprengt?[1200]
Zou hy gelooven dat die maetklanck en getalen,[1201]
Die weêrgalm, rijck van geest, in 't volgen, en herhaelen
Van hoogh en middelbaer en laegh en grof geluit,[1203]
Dan staetiger, dan wuft, dan lang, dan kort gestuit,[1204]
Zich zonder een vernuft ontvouden ongebonden,[1205]
En niet door Swelings hant en zijn doorluchte vonden?[1206]
Gewisselijck hy most bekennen dat verstant
En hant die pijpen stelt, en haere keelen spant:[1208]
Indien de wiltste Moor het licht der Amiraelen[1209]
Al triomfeerende, langs d'Amsterdamsche paelen,[1210]
Zagh uit de rijcke zee, op ons gezegent Y,
Aenstreven, door een bosch van masten, die te ly[1212]
En loefwaert op den stroom hem met trompetten eeren,[1212-13]
En vlagge, en wimpel, daer hy, onder het laveeren,
Zoo veele kielen mijde, en loste, laegh op laegh,[1215]
De donders der kortouwe, om 't vrye Gravenhaegh[1216]
Te wecken met zijn komst; zou dees Moorjaen gelooven,[1217]

*[Randschrift:] *Godts voorzienigheit de weerelt regeert en onderhoudt*.

1198 *Orlandoos zanglust:* Orlando's muziekgenie; Orlando di Lasso (1532-1594), befaamd en door Vondel geëerd componist, wiens werken hij o.a. kende door het spel van Sweling (vs. 1206); Vgl. verder Dl. V, bl. 500, noot.

1199 *geval:* toeval; Vondels argumentatie tegen het toeval (om tot Gods wereldbestuur te concludeeren) grijpt terug op die van *Besp.* I, 795-vlg., die, evenals hier in vs. 1193 en 1209, ook draait op *Indien's* (ald. vs. 817); *de wildeman* van vs. 1193 is dan de *Tegenvoeter* van I, 795.

1200 *gesprengt:* gesprenkeld, over het doek verdeeld.

1201 *die maetklanck en getalen:* die wijs en dat rhythme.

1203 *hoogh* staat tegenover *laegh en grof:* zwaardere tonen; *middelbaer:* de middeltonen.

1204 *wuft:* vlug, licht; *dan lang, dan kort gestuit:* dan zacht uitstervend, dan ineens afgebroken.

1205 Versta: zich zóó zouden doen hooren, als ze niet door een geniaal man zóó verbonden waren.

1206 *Sweling:* Vondel moet hier Dirck Sweling bedoelen († 1652), wiens uitvoering van Orlando's psalm-composities hij herhaaldelijk bewonderd had en vaak bezongen heeft vgl. o.a. Dl. V, bl. 500, 546; *doorluchte vonden:* verheven grepen.

1208 *pijpen:* orgelpijpen; *keelen:* de pijpen hebben zelf stemmen, dus ook keelen.

1209 *Indien de wiltste Moor:* vgl. *Besp.* I, vs. 807; *het licht der Amiraelen:* Vondel moet M. Adr. de Ruiter (1607-1676) bedoelen, die als opperbevelhebber van de Staatsche vloot juist omstr. 1660 zijn grootsten roem beleefde; Vondel bezingt de Ruiter meermalen, zie v. Lenn. X, bl. 578, 583, 587.

1210 *d'Amsterdamsche paelen:* Omstr. 1650 werd de zeedijk langs het IJ met zware eiken palen versterkt; ze zijn o.a. afgebeeld door Rembrandt, vgl. F. Lugt: *Wandelingen* enz. (1915), bl. 139.

1212 *een bosch van masten:* de vele schepen.

1212-13 *te ly En loefwaert:* aan de lage en de hooge zijde van een zeilend schip; aan weerskanten.

1215 *Zoo veele kielen mijde:* door zoo veel schepen heenvoer; *laegh:* slag.

1216 *kortouwe:* kanon; *om 't vrije Gravenhaegh:* het bevrijde 's-Gravenhage, als zetel van de Staten Gen.? Vondel schijnt op een intocht van De Ruiter te doelen na zijn overwinning op de Zweden in 1660.

1217 *Moorjaen:* Moriaan, Moor, vs. 1209.

Al zagh men noch maetroos, noch volck, noch stuurman boven,[1218]
Dat zulck een zeekasteel gegroeit waer by geval,[1219]
En zonder stuurmans hant quam bruizen aen de wal?

1218 *boven:* op het dek.
1219 *zulck een zeekasteel:* Brandt noemt in zijn *Leven van M.A. de Ruiter* als zijn schepen 't Huis te Zwieten, De Liefde, De Spiegel enz.; *by geval:* door een toeval.

Gewis het domste brein, hoewel 't geen boeckstaef leerde,[1221]
Most sluiten dat vernuft dit boude, en zelf regeerde.[1222]
Wie kan dan lochenen, dat d'opperste natuur[1223]
De weerelt, zooze zeilt, laet drijven zonder stuur?[1224]
Godts werck en d'eigenschap des wercks, in 't overweegen[1225]
Gebleecken, spreecken dit van alle kanten tegen,
Door grootheit, roeringen, geschicktheit, schoonheit, val,[1227]
Gemaetightheit, bestaen, en rijckheit van 't heelal.[1228]
Wie Godt van 't eeuwigh roer der dingen af wil zetten,[1229]
Berooft hem 't heerlijckste ampt, het welck bestaet in 't letten
Op zijn geschapenheên, het menschdom allermeest,
Waervoor zich alles buight. in Godt is kracht noch geest,
Noch Godtheit, zit hy van voorzienigheit versteecken;[1233]
Door Epikuur te snoot en schimpende geleecken
By een gerimpelde waerzeggerin. zoo pleit[1234-35]
Zijn blintheit avrechts voor der goden majesteit.[1236]
De weerelt wort een groot en heerlijck huis geleecken,[1237]
Waerin men Godt in maght en wijsheit uit ziet steecken,
Als vader, huisvooght, heer, en hooft van 't huisgezin.
Het ampt des huisvooghts is te letten op gewin
En voordeel van het huis, en alle huisgenooten
Te houden in hunn' plicht, de kleenen, en de grooten,
De kinders meesterknecht en knaepen, d'oppermaeght,[1243]
Slavinnen, en gezin, gelijck het hem behaeght,
Te leiden naer zijn hant, op dat het alles drave[1245]
Naer eenigh heilzaem endt; de middelen en have[1246]
Verrijcke in zegeninge, en aenwas, vee, en vrucht
Gedye, en al wat dient gehoorzaeme aen de tucht.[1237-48]

1221 *boeckstaef:* letter, vgl. vs. 305; hoe ongeletterd ook.
1222 *sluiten:* tot de conclusie komen; *vernuft:* een vernuftig mensch.
1223 *lochenen:* dit moet een schrijffout zijn voor beweren of volhouden of zoo iets.
1224 Vondel houdt het zeebeeld, hem door de Ruiters zeekasteel gesuggereerd, vast.
1225 *d'eigenschap des wercks:* de heele inrichting der schepping.
1227 *roeringen:* bewegingen; *val:* vorm, zooals het werk is uitgevallen.
1228 *Gemaetightheit:* regelmaat.
1229 *'t eeuwigh roer:* het eeuwig bestuur; nog het zeebeeld van vs. 1224.
1233 *zit hy:* als de voorzienigheid Hem ontzegd wordt.
1234-35 In het driegesprek van Cicero's *De Natura Deorum* verwerpt de Epicurëer C. Vellejus smalend ‘anum fatidicam Stoïcorum, quam Latine licet providentiam dicere’ (Lib. I, 8), vgl. II, 29; daar deze uitlating [*gerimpelde waerzeggerin*] in Vondels meest gebruikte bronnen (Lact., Vossius enz.) niet voorkomt, moet hij ze zelf in Cicero gelezen hebben, zooals ook het verhaal van *Besp.* II, vs. 27-38.
1236 *avrechts:* verkeerd, ondoeltreffend.
1237 *wort een groot:* wordt met een groot.
1243 *knaepen:* knechten; *oppermaeght:* voornaamste vrouwelijke dienstbode, keukenmeid, huishoudster?.
1245 *drave:* streve.
1246 *eenigh heilzaem endt:* een of ander nuttig doel.
1237-48 Deze vergelijking maakt den indruk, aan een klassiek schrijver ontleend te zijn (zie *oppermaeght* en *slavinnen* in vs. 1243-44); maar welken? In Cicero's verdediging van de voorzienigheid lezen we: ‘Est mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque’ (*De Nat. Deor.*, II, 62), wat met de opsomming van allerlei nuttige zaken wordt aangetoond.

Het eerste en opperste ampt des heerschers heet by vroeden,[1249]

1249 *des heerschers:* van den vorst; *vroeden:* wijzen, wijsgeeren.

Zijn koningkrijcken, hem bevolen, te behoeden[*]
Voor haeren ondergang: want wort hier slim gemickt,[1250-511251]
Zoo dwaelt zijn ampt van 't wit, waertoe het wiert geschickt.[1252]
De Godtheit, slaende 't oogh op 't heil van haer vertrouden,
Bestiert het werck, om dit te hoeden, te behouden,
Ten oirbaer van den mensch, ter eere van de maght[1255]
En wijsheit, die het al uit niet te voorschijn braght.
't Regeeren van al wat zich roert, en niet kan roeren,
Is Godts voorzienigheit volkomen uit te voeren.[1257-58]
De beste heerschappy, zoo Plato wort gelooft,
En Aristoteles, bestaet in 't eenigh hooft.[1257-60]
Zoo zit een eenigh Godt aen 't roer van alle zaecken,
Die door zijn wijs beleit haer uiterste genaecken.
De redelijcke ziel, die 't leven onderstut,
Regeert aldus de leên, tot 's lichaems beste en nut,
Een ieder in zijn ampt, en kan, een ry van jaeren,
Den mensch in zijnen staet behouden, en bewaeren.[1266]
Maer schoon de Godtheit heerscht, in 't hemelsblaeu gewelf,
En overal, zy heerscht, of zonder middel, zelf,[1268]
Of oock door middelen: en, zonder 't medewercken
Der Godtheit, zou men kracht, noch vaegh, noch leven mercken[1270]
In Godts geschapenheên; geen ding zijn ende en wit[1271]
Beschieten, zoo het, als een block en molock, zit[1272]
Verlaeten van verstant, en krachten, en vermogen.
Indien den schepselen Godts invloet wiert onttogen,[1274]
De starren zouden stil in haere ronde staen,
Der elementen treck en tegenheit vergaen,[1276]
Oock d'op-en-ondergang, 't verwelcken en het bloeien,[1277]
De tijden, elck saizoen, het ebben en het vloeien,

[*][Randschrift:] *Zy blijckt in het regeeren en onderhouden der schepselen:*

1250-51 De Scholastiek geeft de taak van den vorst wat positiever aan, door het algemeen welzijn als zijn doel te noemen; toch zegt St. Thomas in *De Regimine Principum*, Lib. I, cap. II, ook, dat de bestuurder moet trachten, het staatsschip ongedeerd (illaesam) naar de haven te voeren. Merkwaardig is, dat Vondel het door St. Thomas herhaaldelijk gebruikte en den dichter zoo liggende scheepsbeeld, dat hij al in vs. 1209 had opgezet, hier niet doorvoert.

1251 *slim gemickt:* een verkeerd doel beoogd.

1252 *geschickt:* bestemd.

1255 *Ten oirbaer:* tot nut; *ter eere* enz.: God zelf is de doeloorzaak van de schepping, vgl. *Spreuken*, XVI, 4; *S. Theol.* I, Q. XLIV, art. 4.

1257-58 Versta: het bestuur over de levende en niet-levende schepping bestaat in de volvoering van wat Gods voorzienigheid daaromtrent heeft beschikt.

1257-60 Deze middeleeuwsche, ook door St. Thomas en door Dante met beroep op Aristoteles gevolgde leer over de monarchie als de beste regeeringsvorm, heeft Vondel kunnen vinden bij Bellarminus, die dezelfde opvatting verdedigt met citaten uit Plato's *Politikos* en Aristoteles' *Ethika;* Bell.: *Disputationes*, tom. I; Col. Agripp., MDCXX, bl. 242, 508.

1266 *in zijnen stant behouden:* in stand houden.

1268 *middel:* bemiddeling, tusschenpersoon.

1270 *vaegh:* groei.

1271 *geschapenheên:* schepselen; vgl. *Besp.* II, 1082; III, 525; *ende en wit:* doeleinde.

1272 *Beschieten:* treffen, bereiken; *block:* blok hout; *moloch;* een bij Vondel veel voorkomend woord, ook als molik, moloch gespeld; gewoonlijk beteekent het vogelverschrikker of schrikbeeld; hier moet doode pop bedoeld zijn.

1274 *invloet:* innerlijke bezieling, vgl. *Besp.* I, vs. 557.

1276 *treck en tegenheit:* sympathie en antipathie, vgl. vs. 87-88.

1277 *d'op-en-ondergang:* niet alleen van de zon, maar van alle dingen.

Der dingen beurten en verandering gestuit,[1279]
Wat leeft en niet en leeft, het had al teffens uit.[1280]
Een blijckende bewijs en onweêrspreeckbre reden,[1281]
Dat 's hemels voorzicht werckt door zijn geschapenheden.[1282]
  Zoo treckt de meester braef des leerlings pen en hant,
En schrijft door haer om prijs. geen redelijck verstant
Kan zeggen, daer hy geest in letteren ziet zweven:
De leerlings hant en pen heeft dit alleen geschreven.
Zy schreven bey, 't is waer, doch zonder meester niet,
Gelijck men uit de kunst van schrift en trecken ziet.
Zy schreven te gelijck, om 't kunstighste met yver:
Maer d'eer komt eigentlijck den allereersten schrijver.[1283-901290]
  De school t'Athene zelf bekent dat Godt alom[*]
Tot medewerckers heeft het hemelsch geestendom,
En druckt de titels uit. zy noemtze wezens, wachten,[1293]
Verstanden, jonger Goôn, en goddelijcke maghten,[1294]
Bewaerders, middelaers, gaslagers, die het quaet[1295]
Ontraeden, en het goet bestemmen met hunn' raet;[1295-96]
Oock huisgetuigen van elcks wercken en vermeeten,[1297]
Verweerders voor 't gerecht, bestraffers van 't geweten,[1298]
Dat zonder schaemroot lieght, voor hun doorzichtigh oogh;[1299]
Opvoerders van gemoedt en deughden naer om hoogh,[1300]
En, tusschen Godt en mensch, bestellers der gebeden

[*][Randschrift:] *en uit het ampt van 't geestendom, by Griecken, Romainen, en orakels bekent:*

1279 *gestuit:* vul aan: worden.
1280 *wat leeft en niet en leeft:* al het geschapene, vgl. *Lucifer*, vs. 312; *al teffens:* allemaal tegelijk.
1281 *blijckende:* duidelijk.
1282 *voorzicht:* voorzienigheid, vgl. inzicht, toezicht, opzicht enz.; *geschapenheden:* schepselen, vgl. vs. 1271.
1283-90 Vondels voorstelling van de verhouding der lagere oorzaken ten opzichte van de hoogste oorzaak gaat volkomen parallel met de uiteenzettingen van St. Thomas Aq. in de *S.c. Gent.* Lib. III, cap. LXVII: ‘Quod Deus est causa operandi omnibus operantibus’, en cap. LXX: ‘Quomodo idem effectus sit a Deo et a naturali agente’; 's dichters voorbeeld echter komt daar niet voor.
1290 *komt:* komt toe.
1293 *wezens:* substantiae separatae, waarover St. Thomas, *S.c. Gent.*, Lib. II, cap. XCI; *wachten:* Fernelius: custos, singularis praefectus, vgl. *Bewaerders* van vs. 1295.
1294 *Verstanden:* elders *verstandelingen*, de intelligentiae of νους, vgl. vs. 290 en 497 en noot; *jonger Goôn:* Fern.: dii, semi-deus.
goddelijcke maghten: waarsch. de christel. engelennaam Potestates, vgl. *Lucifer*, vs. 246.
1295 *Bewaerders:* als *wachten* van vs. 1293; *middelaers:* Fern.: medium; *gaslagers:* zij die den mensch gadeslaan; Fern.: speculator, testis.
1295-96 *die het quaet* enz.: Fern.: malorum improbator, bonorum probator.
1297 *huisgetuigen:* domesticus speculator.
1298 *Verweerders van 't gerecht:* beschermers van de gerechtigheid, vgl. vs. 1171; bonorum probator; *bestraffers van 't geweten:* malorum improbator.
1299 *schaemroot:* dit is hier een zelfst. nw.; *doorzichtigh:* door alles heen ziend.
1300 *Opvoerders:* verheffers.

En gaven, d'eene in 't licht, en d'andre naer beneden;[1301-02]
Beschermers in den noot, der armen hulp en stut,[1303]
Onzichtbaer by der hant, en die, tot 's menschen nut,
Door droom of teken heil bewercken, onheil keeren[1305]
d'Oprechte Sokrates zijn huiswacht hielt in eeren.[1306]
Behalve 't gadeslaen des bidders, spellen zy
Het geen toekomende is door wisse profecy,[1291-1308]
Verkondigen Godts wil, als opperste gezanten,[1309]
Bedrijven wonderen, vermaert aen alle kanten,[1308-101310]
By 't Griecksche en Roomsche volck, in schriften en kronijck.
De stem van 't stomme beelt, de kerckdeur, zonder blijck
Van handen uit haer slot; de duiven te Dodone,[1313]
d'Orakels van Apol te Delfis; en Trofone,[1311-141314]
En Ammon, daer Jupijn niet ledigh zat en stom,[1315]
Bezegelden den aert en 't werck van 't geestendom.

1301-02 Fern.: ‘Per id medium commercium atque colloquium inter Deos hominesque conficitur .... Interpretatur et trajicit humana ad deos, divina ad homines’; Duidelijker nog is Vossius' aanteekening uit Appulejus' boek over den God van Socrates (Fernelius citeert wel dit boek, maar niet deze mededeeling): ‘Sunt quaedam divinae mediae potestates .... per quas desideria nostra et merita ad Deos commeant. Hos Graeco nomine δα□μονας nuncupent; inter mortales caelicolasque vectores, hinc precum, inde donorum’, *De Theol. Gentili*, Lib. I, cap. VII (ed. 1668, bl. 27).

1303 Fern.: in periculosis viator .... egenis opitulator.

1305 Fem.: ‘Qui tibi queat somniis mala avertere, bona prosperare’.

1306 Socrates' lof voor zijn proprius daemon (*huiswacht*) geeft Fernelius uit Plato weer, bl. 118.

1291-1308 Deze bloemlezing van de vele namen, waarmee vooral door Plato en de Platonisten, maar ook door Aristoteles (*de school t' Athene*) de geesten werden aangeduid, die het menschdom beschermen, schijnt Vondel uit den ook elders door hem genoemden en benutten Fernelius (vgl. *Onderw. d.h. Dryeenh.*, vs. 67 en noot; Dl. VIII, bl. 741) te hebben gehaald. In *De abditis rerum causis* (Lugduni, MDCIV, bl. 115-121) geeft deze neo-platonische geneesheer een uitvoerige beschrijving van Plato's geestenleer en somt de namen en functies (*titels*) der geesten op, die Vondel hier aan *het hemelsch geestendom* toekent; Vondel neemt echter niet alle gegevens over en voegt er andere bij uit Vossius, die tot dezelfde bron als Fernelius, nl. Appulejus teruggaat.

1309 *gezanten:* Fern.: angeli.

1308-10 Fern.: ‘in rebus incertis prospectator, dubiis praemonitor’. En bij Vossius: ‘Alterum spirituum ministerium posuere Platonici extra preces, tum in mandatis Dei denuntiandis, tum in patrandis mirabilibus ac portentosis, tum in futuris praedicendis’, l.c.

1310 *aen alle kanten:* overal.

1313 *de duiven te Dodone:* Dodona was een stad in Epirus met een heilig bosch van Jupiter; Vossius verklaart die duiven als waarzegsters, die in 't Thessalisch ook duiven heetten.

1311-14 De geestenwonderen, bij 't Grieksche en Romeinsche (*Roomsche*) volk bekend en door Vondel hier gedeeltelijk opgesomd, vat Vossius l.c. samen; ‘Quod templorum valvae sua sponte aperirentur, quod statuae loquerentur .... a daemoniis ['t *geestendom*, vs. 1316] procurari credebant Platonici, atque ad eosdem retulere oracula. Quale illud Jovis Ammonis .... item illud Apollinis Pythii ... adhuc Dodonaeum, ubi praesedere columbae Dododines ... Vetus admodum etiam fuit Trophonium oraculum’.

1314 *Delfis:* Delphi, een stad in Phocis, beroemd om het orakel van Apollo; *Trofone:* Trophonius was een god, die een orakelhol in Beötië had.

1315 *Ammon:* Hammon, een Egyptische godheid met een tempel in Lybië, ook door de Grieken en Romeinen als Ζευς □Αμμων en Jupiter Ammon vereerd.

Hier kan ick Epicteet met eere niet verzwijgen,[*1317]
Wiens aerde nachtlamp quam, na zijne doot, te stijgen
Tot zulck een' hoogen prijs, als Luciaen haer kocht,
Dewijl hy by dit licht zijn schriften hadt volwrocht.[1318-20]
De Godtheit, zeght hy, heeft een ieder in dit leven
Een' geest, die hem bezorght en gadeslaet, gegeven,[1322]
Een' wacht, die nimmer slaept, noch oock bedrogen wort.
Wanneer de schaduw 's nachts ter kamer innestort,

[*][Randschrift:] *inzonderheit oock by Epicteet*.

1317 *Epicteet:* Stoïcisch wijsgeer te Hieropolis (50-138 n. Chr.), van wien Diatriben en een Enchiridion bewaard zijn.

1318-20 De kynische wijsgeer Loukianos (*Luciaen*, vgl. *Lukanus*, van *Besp.* I, vs. 939) verhaalt in een van zijn vele Dialogen, (προς τον □πα□δευτον), dat iemand voor 3000 drachmen het aarden lampje van Epictetus had gekocht in de hoop daarmee ook de wijsheid van den filosoof te krijgen.

1322 *bezorght:* verzorgt, vgl. vs. 1341.

De donckre kamerdeur in slot staet, en gesloten,
Dan zegh niet datge zijt bevrijt van megenooten,[1326]
En eenzaem, want uw geest, een Godtheit, is'er in.[1321-27]
Dus past het geestendom op huis, en huisgezin.

Hoe Godts voorzienigheit de streeck der heerschappyen[*1329]

Kan recken, en den staet der grootste monarchyen
Verkeeren, door de maght der vorsten, en hun zwaert,[1331]
Dat, onder haer beleit, geen heir noch heirkracht spaert;
Melt Ninus, Cyrus staf, het zwaert van Alexander,
En Cezar, die 't gewelt van Rome, 't een op 't ander,[1333-341334]
Verplet, en 't vry gebiet, al 't aerdtrijck door ontzien,[1335]
Leert zwichten voor een hooft, met neêrgeboge knien.[1336]

Nu laet ons den scholier van Epikuur oock hooren.[*1337]

Terwijl ick bezigh zat, om vlijtigh naer te spooren[1338]
Der dingen oirzaeck, hing mijn oordeel tusschen tween[1339]
In twijfel, of een Godt de weerelt stiert alleen[1340]
En gaslaet, en bezorght, dan of men hier beneden[1341]
De dingen by geval ziet drijven, zonder reden,[1342]
En roer, en stuurmans hant: want als ick overwoegh[1343]
Hoe ordentlijck het al zich naer zijn voorschrift droegh,[1344]
En d'elementen vast elckanderen verstonden,[1345]
In hunne strijdigheit door eenen bant verbonden;[1346]

[*] [Randschrift:] *Zy blijckt in de bestieringe der Monarchyen*.

[*] [Randschrift:] *Tegenworpinge der Epikureen, dat alles in het wilt drijft*.

1326 *megenooten:* medegenooten, gezelschap.

1321-27 Vondel vertaalt Epictetus' woorden naar diens Gr. levensbeschrijver Arrianus, zooals ze door Petavius in 't Lat. waren weergegeven: ‘Tutorem unicuique Deus assignavit singulorum genium, et huic ipsum custodiendum tradidit; et quidem ejusmodi, qui neque dormiat, neque falli possit .... Itaque quando januas occluseritis et tenebras intus induxeritis, mementote uti numquam vos solos esse dicatis; non enim estis; sed Deus intus est, et vester genius est’; Petavius, *De Angelis*, Opus de Theol. Dogm., tom. IV (Barri-Ducis, 1868) bl. 133).

1329 *streeck:* vlucht, duur.

1331 *verkeeren:* omkeeren.

1333-34 *Ninus* - *Cyrus* - *Alexander* - *Cezar:* resp. een Babylonisch, Perzisch, Macedonisch en Romeinsch veroveraar uit de Oudheid.

1334 *'t gewelt:* de overmacht; *'t een op 't ander:* de eene regeering na de andere; dit laatste slaat alleen op *Cezar*.

1335 *'t vry gebiet* enz.: de vrije volkeren, die door iedereen werden gevreesd.

1336 *voor een hooft:* lees: voor één hoofd, nl. voor den Rom. keizer.

1337 *den scholier van Epikuur:* een leerling van Epikouros, een Epicureër; Vondel doelt op den dichter Claudius Claudianus van Alexandrië, uit de IVe E.n. Chr., over wiens godsdienst men gedisputeerd heeft, maar die door christelijke tijdgenooten voor een heiden werd aangezien. Hij schreef een Lat. gedicht tegen een zekeren Rufinus (*In Rufinum*), waaruit Vondel, zooals v. Lennep, IX, bl. 508, heeft aangewezen, de beginverzen (Lib. I, vs. 1-19) eenigszins vrij heeft vertaald. (vs. 1338-70). Vondel kan zeer wel de Plantijnsche Claudianus-uitgave van Scaliger (1603) of de Elzeviersche van Nic. Heinsius (1650) gekend hebben.

1338 *ick:* het is Claudianus die spreekt; *naer:* na.

1339 *tween:* tweeën.

1340 *stiert:* bestuurt.

1341 *bezorght:* verzorgt, vgl. vs. 1322.

1342 *by geval:* door toeval; *reden:* redelijk overleg.

1343 *overwoegh:* overwoog.

1344 *ordentlyck:* lees òrdentlijk, zooals in 't Duitsch.

1345 *vast:* geregeld, *elckanderen verstonden:* rekening met elkaar hielden.

1346 *strijdigheit:* tegenstrijdigheid.

Hoe d'aerde vruchten teelde, en van den Oceaen
Omhelst wiert; hoe de loop van starren zon en maen
Den dagh en nacht regeerde, en deelde de saizoenen
Van 't jaer, gedeckt met sneeu, of levendige groenen;[1350]
Dan scheenme dat de maght en raet en wil van Godt
Het al gebiet, en stuurt, en staen houdt in zijn slot,[1352]
En op des hooghsten wenck de hemelsche assen draeien;[1353]
Het strant de golven stuit; het maeien op het zaeien,
De sneeu den zomer volght, een ieder in zijn tijt:

1350 *groenen:* allerlei schakeeringen van groen.
1352 *in zijn slot:* binnen den band.
1353 *assen:* ronden; sterren en sferen.

Maer als my wederom bejegende de strijt
Der menschen, en hoe wilt de staeten, rijck van rampen,
Krioelen ondereen, in nevelen en dampen
Van eeuwigh misverstant; hoe 't recht van 't spoor verdwaelt,
De deught verstooten zit, de moort de kroon behaelt;[1360]
Dan lochende ick de maght en godtsdienst van de Goden,
En wat men Godtheit noemt, en smaelde op hun geboden,
Om zekerder kompas te volgen, dat ons leert
Hoe Godt noch Godts gelijck der menschen staet regeert,
Met wijsheit, en beleit, waerop de blinden steunen;[1365]
Of zoo men Goden vint, en zy zich niet bekreunen
Met 's menschen heil en ramp; men houze niet te vrient,
Wier majesteit met smoock noch tempel is gedient.
Fortuin regeert het al. wie wil op Godtheên passen![1369]
De kloecke zijn de roe des hemels lang ontwassen.[1370]
Dees blinde razerny en drift van d'oude tijt*[1371]
Heeft reuckeloos Fortuin tot een Godin gewijt,
Een blint kranckzinnigh wijf altaer gebout, en tempels,
Geoffert aen den stroom des Tibers, op haer drempels.[1374]
Het rijp Thebaensch vernuft ontkleede haer geheel[1375]
Van schaemte, en reêngebruick, in 't weerelttafereel,
Op haeren weereltkloot, daer al de toeloop rabbelt,[1376-771377]
En raest, en om haer dringt, naer gout en gaven, grabbelt,
Naer kroon, en zwaert, en schat, en perlen, dieze stroit,
Van vore rijck van hair, van achter gansch beroit,[1380]
Daer lamme, en blinde, lier, en kruck hunn' nootdruft raepen:[1381]
Een ongelijcke staet van erfrecht in 't geschapen.[1382]
d'Een vloeit van wellusten in 't hof, vol overdaet,
En d'ander lijdt gebreck, en geeft den geest op straet.[1372-84]

*[Randschrift:] *Het ontkennen der goddelijcke voorzienigheit verhief Fortuin met der tijt tot een godin, in Cebes tafereel geestigh afgebeelt.*

1360 *de kroon behaelt:* bekroond en beloond wordt.
1365 *blinden:* verblinden.
1369 *Fortuin:* de blinde godheid Fortuna; *passen:* letten.
1370 *kloecke:* kloeken, wijzen, verstandigen.
1371 *Dees blinde razerny en drift:* nl. de ontkenning van de goddelijke voorzienigheid.
1374 *Geoffert:* met offers geëerd; te Rome en te Palestina waren Fortuna-tempels.
1375 *Het rijp Thebaensch vernuft:* aan den legendarischen wijsgeer Cebes of Kebes van Thebes, uit de School van Pythagoras (Ve E.v. Chr.), wordt de zgn. Πιναξ Κεβητος (het schilderij van Cebes) toegeschreven, een uitleg op de allegorie der Fortuin.
1376-77 Naakt en blind stond de vrouw op een wereldbol, dat was de πιναξ, het *weerelttafereel*; Vondel gaf van de moreele bedoeling dezer voorstelling (o.a. ook geschilderd door Joris van Schooten in 1624: Lakenhal, Leiden, Catal. 1908, no. 290) nog een uitleg in *Tooneelkrans voor N.v. Vlooswijck* (vgl. Dl. VIII, bl. 570, noot).
1377 *rabbelt:* revelt, verward praat, vgl. *Decr. Horribile*, vs. 79; *Besp.* III, vs. 618.
1380 Vgl. Rembrandts ets van de wisselende Fortuin van 1633; *beroit:* beroofd van haar.
1381 *lier, en kruck:* dezelfde woorden in *Den Gulden Winckel*, XXI, vs. 24-25; in Dl., I, bl. 317 is *lier* verklaard als draaiorgel.
1382 Versta: zoodat er een ongelijke toestand onder de schepselen van den een op den ander overgaat.
1372-84 Vondel komt met deze beschrijving van de Fortuin als een blinde gevleugelde vrouw op een bol op prent en beschrijving van *Den Gulden Winckel* van 50 jaar geleden terug (no. XXI), waar hij zich evenals hier een leerling toonde van Hendrik Spieghel, zie *Hertspiegel*, Boek VI en VII.

Dat d'oirzaecken van spoet en onspoet ons ontschuilen,*
In Godts geheimen raet, groef deze duistre kuilen

*[Randschrift:] *De Fortuin wort van weereltwijzen en den meesten hoop noch aengebeden*.

Van dwaelinge en fortuin, van outs: en heden noch
Treên brave mannen toe, om dit vernist bedrogh[1388]
t'Aenbidden, als zy meer bezit van staet, en klaerheit[1389]
Van naem en aerdsch gewin be-yveren dan waerheit,[1390]
Een godtsdienst, vyandin van staetafgodery,
Die al de weerelt houdt in haere slaverny.
Schoon alle hemelen en heldre starretranssen*
Doorgaends op eene maet ten reie gaen, en danssen,[1394]
Om Godts voorzienigheit; terwijl, beneên de maen,
De staet der weerelt schijnt, in 't op- en ondergaen,
Te luistren noch naer toom noch roede spoore en regel
Van 't recht, der vroomen kroon, der goddeloozen vlegel;[1398]
Nochtans is Godt om hoogh de maght, die 't al bestiert,
En, naer zijn wijsheit, zelf der zaecken breidel viert,
Of intoomt op haer tijt, van 't eerste tot het leste,
Den boozen tot een straf, de goede ziel ten beste,
En allebey ten prijs des oppersten, die 't al
Geleit, gebruickt, en wendt zijn eere te geval.[1403-04]
In d'uitkomst wort doorgaends het wijs beleit geprezen.[1405]
Al valt dit boeck voor ons te doncker om te lezen;[1406]
Godts wijsheit springt te rugge, om grooter sprong te doen.[1407]
Zy mickt verkeert, en treft, daer 't niemant zou vermoên.[1408]
Godts zorge waeckt alom. zy zweeft door al de leden[1409]
Van hemel aerde en zee en zijn geschapenheden.[1410]
De hooghste liefde neemt op al haer wercken acht,
Maer eerst en allermeest op 't menschelijck geslacht,
Dat zoecktze uit al haer maght te redden, en te winnen.
Geen sterflijck mensch kon oit zich zelven zoo beminnen,
Als Godt den mensch bemint, maer boven al de ziel,
Daer zijn genadigh oogh met zulck een' lust op viel[1416]
In 't scheppen, datze deelt in 't ongeschapen leven,[1417]
Zoo hoogh als 't geestendom verheerlijckt, en verheven.[1418]

*[Randschrift:] *Slotrede, bevestigende dat Godts voorzienigheit het al regeert, en bestiert, ten beste van den mensche, Gode ter eere*.

1388 *brave:* flinke.
1389 *staet:* hooge positie; *klaerheit:* beroemdheid.
1390 *Een godtsdienst* is bijstelling van *be-yveren van waerheit* en *vyandin van staetafgodery* (aanbidding van een hooge positie) is bijstelling van *een godtsdienst*.
1394 *Doorgaends:* voortdurend, geregeld; *op eene maet:* op één zelfde, onverstoorbare maat.
1398 *vlegel:* straf.
1403-04 God heeft alles geschapen tot zijn eigen eer en glorie, vgl. vs. 1255-56.
1405 *doorgaends:* steeds.
1406 *dit boeck:* het boek van Gods beleid, en wereldplan.
1407 Versta: God schijnt soms zijn eigen schepping tegen te werken, juist om ze te bevorderen; reculer pour mieux sauter, vgl. *Geboortklock*, vs. 72; *Jos. in Doth.* vs. 112.
1408 *Zy mickt verkeert:* nl. naar menschelijke opvatting; vgl. vs. 1251.
1409 *leden:* deelen.
1410 *geschapenheden:* schepselen, vgl. vs. 1282.
1416 vgl. *Lucifer*, vs. 1703.
1417 *'t ongeschapen leven:* God zelf.
1418 *'t geestendom:* de engelen.

Bespiegelingen van Godtsdienst.
Het vierde boeck.

De Godtheit dus ontdeckt door ons bespiegeling,[*1]
In haer natuure, en aert, en wercken, waerze ging
En uitscheen buiten zich, in 't scheppen, onderhouwen,
Regeeren van 't heelal, en wat haer in gebouwen[4]
Ons toelicht, daer den mensch het hooftgebiet in past;[5]
Zoo schaemt de twijflaer zich: zoo staet de grontvest vast,[6]
Waerop de reden leert den dienst der Godtheit stichten,
Den dienst, die voor gewelt, noch lasteren zal zwichten,
Maer al de weerelt door, en eeuwigh, zonder endt,
Als een natuurwet, schijnt den mensche in 't hart geprent:
Want schoon de volcken, min of meer, oock gruwzaem, doolen
In Godt, en zijnen dienst, by ongelijcke schoolen[12]
Geleert, en ingevoert; het algemeene slot[13]
Staet vast op dezen gront, zoo wijdt de naem van Godt
Den menschen op de tong en lippen is bestorven,
't En zy by heidenschslagh, verwildert, en bedorven,[16]
Of eigenzinnigen, belust een nieuwe baen,[17]
Die van de heirbaen wijckt, ter zijden in te slaen,
Op onverdaedighbaere en krachtelooze punten,[*19]
Om boven het gezagh der wijsten uit te munten.
Lukrees, de schiltknaep en de tolck van Epikuur,[21]
Een' Godt by hem, doortast den boezem van natuur,[22]
Ontvout, uit 's meesters mont, al haer geheimenissen,[23]
Om in 't godtvruchtigh hart der menschen uit te wissen

[*][Randschrift:] *Voortgang van Godts wezen, eigenschappen, en wercken, tot den Godtsdienst*.

[*][Randschrift:] *Lukrees, schiltknaep van Epikuur, lochent de goddelijcke voorzienigheit, en beschimpt den Godtsdienst:*

1 *ontdeckt:* geopenbaard.
4 *gebouwen:* stichtingen, scheppingsdeelen.
5 *toelicht:* toestraalt; *daer:* waar; *hooftgebiet:* oppergezag.
6 *de twijflaer:* de scepticus; *grontvest:* grondslag voor verdere bespiegeling, nl. van den godsdienst.
12 *by ongelijcke schoolen:* door allerlei stelsels.
13 *slot:* conclusie.
16 *'t En zy:* in zoover Gods naam niet door een heidensch ras enz.
17 *een nieuwe baen:* bijv. Spinoza en zijn volgelingen.
19 *punten:* gronden, argumenten.
21 *Lukrees:* P. Lucretius Carus, die de leer van Epikouros (*Epikuur*) over de onafhankelijkheid der dingen van een godheid in zijn gedicht *De rerum natura* populariseerde, vgl. *Besp.* I, 148, 661, 855; III, 27, 1175-76.
22 *Een' Godt by hem:* Vgl. *Besp.* I, 855 en noot.
23 *'s meesters:* van Epikouros.

Het ingedruckte merck van Godts voorzienigheit,[25]
Den godtsdienst, en 't geloof, in schijn, als of hy pleit
Voor d'eere en majesteit der Goden, welcker grootheit
Niet afstijght uit den troon tot 's weerelts laeghte en snootheit:[28]
Want, zeght hy, het is heel nootwendigh dat der Goôn[29]
Natuur en aert, by zich onsterflijck, eenen toon
Van oude in vrede volge, en, in de hooge daecken,[30-3131]
Heel wijt van onzen staet en menschelijcke zaecken
Gescheiden, zich alleen onthoude, als die altoos[33]
Bevrijt van jammeren en noot, en smerteloos,
Door haere middelen grootmaghtigh heeft gescheenen,[35]
Geensins uit nootdruft iet van ons behoeft te leenen,
Door geen verdiensten tot gena bewogen wort,
Noch door verbolgenheit tot wraecklust aengeport.[29-38]
De zelve dichter, die het al regeert door d'orden[*39]
Der teelende natuure, ontkent dat iet kan worden[39-40]
Uit niet, en schept en baert een weerelt by geval,[40-41]
Uit vezelinge, en stof, gegroeit van overal;[41-42]
Verlichaemt 's menschen ziel, en laet de ziel bederven,
En zonder overschot, gelijck het lichaem, sterven;[43-44]
Stoffeert dit groot heelal met lichaemen, en laet[45]
Een ledige ydelheit, waer 't lijf geen plaets beslaet.[46]
Hy acht onsterflijckheit, noch heil, maer stil van harte,
Gerust, en zorgeloos, en vry van schrick en smerte,
Te leven, zonder hoop op loon, en vrees voor straf,
Tot dat de zerck de ziel en dootbus decke in 't graf;[47-50]

[*][Randschrift:] *oock het scheppen uit het niet, d'onsterflijckheit der ziele, en beschimpt alle hoop op loon, en vrees voor straffe*.

25 *Het ingedruckte merck:* de diepe overtuiging.
28 *laeghte en snootheit:* minderwaardigheid.
29 *hy:* Lucretius.
30-31 *eenen toon Van oude in vrede volge:* zich in éenzelfden toestand van leeftijd en rust blijft handhaven; schepping en onderhoud der wereld doen volgens Lucretius afbreuk aan Gods onveranderlijkheid.
31 *de hooge daecken:* het verblijf der goden.
33 *zich alleen onthoudt:* zich in alleenheid ophoudt.
35 *Door haere middelen:* op de manier die de Godheid zelf kiest, en niet die de menschen haar hebben toegedicht.
29-38 Vondel vertaalt hier Lucretius: ‘Omnis enim per se divom natura necessest / immortali aevo [*éenen toon Van oude*] summa cum pace fruatur / semota ab nostris rebus seiunctaque periclis, / ipsa suis pollens opibus, nil indigna nostri, / nec bene promeritis capitur neque tangitur ira’. *De Rer. Nat.*, Lib. II, 646-52.
39 *De zelve dichter:* dezelfde dichter Lucretius.
39-40 *die het al regeert* enz.: die beweert, dat alles door de vruchtbare natuur wordt voortgebracht en bestuurd.
40-41 *ontkent* enz.: Lucretius: ‘Nullam rem e nilo gigni divinitus umquam’, I, 150; vgl. 155-56, 1589-60, 205.
41-42 Dit is de inhoud van Lucretius' tweede Boek, dat de toevallige samenvloeiïng der atomen (*by geval, Uit vezelinge*, vgl. *Besp.* I, 661-899) beschrijft; *vezelinge:* vezel, atoom.
43-44 Dit is de leer van Lucretius' derde Boek; *Verlichaemt:* materializeert; *bederven:* ten onder gaan.
45 *Stoffeert dit groot heelal met lichaemen:* In B. II, vs. 991-vlg. leert Lucretius den voortdurenden aangroei van andere werelden.
46 die ten slotte weer ten onder gaan, vs. 422-43; *waer 't lijf geen plaats beslaet:* waar geen lichaam een plaats beslaat, waar niets is.
47-50 Dit is de conclusie van het IIIe Boek van Lucretius, vs. 417-1092.

Gelijck hy 't heeft geschept uit Epikurus vonden,[51]
Die stout de banden van den godtsdienst heeft ontbonden:
Want schoon zijn pen den dienst der afgoôn wederleght,[53]

51 *Epikurus vonden:* de verzinsels van Epikouros den voorganger van Lucretius, vgl. *Besp.* I, 147 en noot.

53 Ook Lucretius komt herhaaldelijk tegen de schrikaanjagende goden der mythologie op.

Dewijlze oock zelf den dienst des waeren Godts bevecht,
Zoo geeftze vryen toom aen alle godeloosheit,
Daer dijck noch paelwerk stuit den springvloet van haer boosheit,
Indien geen Godtheit zich met 's menschen werck bekreunt;
Een droom des ongodists, met schijnreên ondersteunt,
Gelijck ons grontbewijs ontdeckt heeft, in het stercken[59]
Van Godts voorzienigheit, te kenbaer in haer wercken,[60]
Lukrees, om 's vollecks hals t'ontlasten van het juck[*]
Des Godtsdiensts, zoo hy stoft, ontvout het gruwelstuck,[62]
In Aulis aengerecht, daer zelfs de Griecksche vorsten[63]
Hun wapens met den moort der zuivre maeght bemorsten.
De dochter, met de huif op 't uitgekemde hair,[65]
Dat nedervloeide, wert ter slincke zy gewaer
De vader, die bedruckt by 't outer stont verlegen;[67]
Waerom de dienaers flux den blooten offerdegen
Verborgen, daer al 't volck, in traenen en geklagh
Uitberstende, bedroeft dit bloedigh treurspel zagh.[70]
Zy knielde, stom van schrick en angst, ootmoedigh neder.
Het baet de droeve niet, datze, een vorstin zoo teder,
Den koning met den naem van vader heeft verblijt:
Want straf door priesters hem ontweldight, en gewijt[74]
Ten offer, voert men haer, al sidderende, eilaci,
Geensins om, naer den stijl, een bruilofts offerstaetsi[76]
Te vieren, met de tortse, op een doorluchtigh feest,[77]
Maer kuisch, en huwbaer, om mishandelt, en bevreest,
Gelijck een offerlam, in 's vaders dienst te sneven,
Op dat de vloot voorwint naer Troje toe moght streven.
Dus sluit Lukrees, en roept, op datwe hem verstaen:[81]

[*][Randschrift:] *Hy belast den godtsdienst t'onrecht met den menschen-offer in Ifigenie bevestight*.

59 *ontdeckt heeft:* aangetoond heeft.
60 Vgl. het derde Boek der *Besp.*
62 *stoft:* snoeft.
63 *Aulis:* na den val van Troje moesten de Grieksche schepen in Aulis (Beotië) op gunstigen wind wachten; *de Grieksche vorsten:* Iphigenia's vader Agamemnon, die op raad van zijn waarzeggers, zijn dochter aan de wraak van Diana wilde offeren, om gunstigen wind te krijgen; het offer ging wel niet door, maar voor Lucretius' betoog, dat de godsdienst tot gruwelen verplicht, was de moorddadige bedoeling al genoeg.
65 *De dochter:* Iphigenia, dochter van Agamemnon; *met de huif* enz.: als bruid getooid; men had haar een huwelijk met Achilles voorgespiegeld.
67 *De vader:* zoo in den 1en dr., lees *den vader*.
70 *dit bloedigh treurspel:* echt Vondelsch voegt Vondel dit ertusschen, en hij dacht natuurlijk aan het treurspel van Euripides *Iphigenie in Aulide*, waarop Lucretius het oog had, en dat het vervolg was van *Iphigenia in Tauride*, door Vondel in 1666 vertaald.
74 *straf:* streng, ruw.
76 *naer den stijl:* volgens het gebruik.
77 *tortse:* toorts, huwelijks-fakkel.
81 *Dus sluit Lukrees:* daaruit concludeert Lucretius.

De godtsdienst voert den mensch tot zulck een' gruwel aen![63-8282]
Indienwe geen gebruick en misbruick onderscheiden,[*]
Noch diensten, die naer Godt, of ons van Godt afleiden,
Zoo wint Lukrees het velt, als hy een' gruwel noemt
Dien gruwelijcken moort van Ifigeen, verbloemt
Met schijn van offerhande en godtsdienst, om de kielen
Te voeren over zee, door 't slaghten en vernielen
Der koningklijcke maeght, voor 't godelooze altaer:
En hoe veel gruwelen [het is al t'openbaer,]
Zijn eertijts op den naem van godtsdienst doorgedreven,
By 't schandelijck ontzagh voor valsche Goôn gesteven,
Met looze orakelen en wichlery vergult:
Maer zeker dit belast den godtsdienst met geen schult,
Naerdien de wijsheit en de godtsdienst, vry van vlecken,
En onderling verknocht, een lijn te zamen trecken,[96]
Oock zulcks dat geen van beide in wezen kan bestaen,[97]
Ten zijze onscheibaer en gehuwt te gader gaen.[95-98]
Dus keert men ongodtsdienst en bygelooven buiten,[99]
En alle afgodery, en dwaelende besluiten,[100]
By weereltschen gedicht, gelijck een' nutten droom,[101]
Om 't volck, den staet ten dienst, te leiden by dien toom:[102]
Want godtsdienst ziet op Godt, en leert den ongezienen
En eeuwigen, in 't harte en oock uitwendigh, dienen.
Zoo treet Godts kennis voor, en uit dees kennis spruit[105]
De dienst, gelijck de naem in Duitsche spraeck beduit.[106]
Waer deze kennis noch ontschuilt het oogh der blinden,[107]
Wat wonder is 't zoo daer geen' godtsdienst is te vinden,
Of van zijn spoor verdwaelt, ter oirzaeck van 't misbruick,
Dat, als het stomme vee, geen heil acht dan den buick![110-vgl]

[*][Randschrift:] *Tegenbewijs, dat de wijsheit een onafscheibaere megenoote van godtsdienst is*.

63-82 Vondel geeft hier een vrij getrouwe vertaling van Lucretius' *De Rer. Nat.*: I, vss. 84-100: ‘Aulide quo pacto Triviai virginis [de trivia virgo is Diana] aram / Iphianassai [Iphigeniae] turparunt sanguinis faede / ductores Danaum delecti, prima virorum, / cui simul infula [*de huif*] virgineos circumdata comptus / ex utraque pari malorum parte profusast, / et maestum simul ante aros astare parentem / sensit, et hunc propter ferrum celare ministros, / aspectuque suo lacrimos effundere civis, / muta meta terram genibus submissa petebat: / nec miserae prodesse in tali tempore quibat / quod patrio princeps donarat nomine regem: / nam sublata virum manibus tremibundaque ad aras / deductast, non ut sollemni more sacrorum / perfecto posset claro comitari Hymenaeo, / sed casta inceste, nubendi tempore in ipso, / hostia concideret mactatu maesto parentis, / exitus ut classi felix faustusque daretur. /’.
82 ‘Tantum religio potuit suadere malorum’, *De Rer. Nat.* I, vs. 101.
96 *verknocht:* verbonden.
97 *Oock zulcks:* zóo zelfs.
95-98 Lactantius wijst er op, dat sapientia en religio behooren samen te gaan, *Div. Inst.* I, cap. I; IV, cap. III (Migne, P.L. VI, resp. kol. 115 en 453-54).
99 *Dus:* zóó, nl. door wijsheid met godsdienst te verbinden; *ongodtsdienst:* irreligositas, atheïsme; *bygelooven:* superstitia; de twee uitersten.
100 *dwaelende besluiten:* besluiten tot verkeerde daden, zooals dat van Iphigenia's dood.
101 *By weereltschen gedicht:* door ongodsdienstige menschen verzonnen; dit moet op Euripides' mythe van Iphigenia slaan; *nutten:* bruikbaren.
102 *dien toom:* van angst voor de goden, door den godsdienst.
105 *treet Godts kennis voor:* gaat de kennis van God vooraf.
106 *Godsdienst:* dienst van God; *Duitsche:* Nederlandsche, vgl. *Besp.* I, vs. 44; II, 1145; IV, 656.
107 *ontschuilt:* schuil gaat voor.
110-vgl *Besp.* I, 658.

En moet men om 't misbruick 't gebruick der dingen laeten,
Zoo vint men geen gebruick van zaecken, noch van staeten.[112]
Noch klampt ons d'ongodist aen boort met onbescheit:[*113-vlg.]

[*][Randschrift:] *d'Ongodist drijft dat Godt met geenen dienst van menschen beholpen is*. K a n t t . : *beholpen:* geholpen, gebaat.

112 Versta: dan kan men nergens gebruik van maken.
113-vlg. De door Vondel breed voorgestelde moeilijkheden tegen den godsdienst zijn tot de Epicuristische stelling, dat God den mensch niet noodig heeft en zich niet met hem bemoeit te herleiden. St. Thomas behandelt ze kort en principieel in de *S. Theol.*, II, II, Q. LXXXI, art. 7; *met onbescheit:* overmoedig.

Is tusschen Godt en mensch geen evenredenheit,[114]
Wat is de Godtheit dan aen 't menschdom toch gelegen?
De Godtheit eeuwigh rijck, behoeft noch dienst noch zegen
Van eenen snooden worm, die hier langs d'aerde kruipt.[117]
Wat baet een druppel nats, die van een zeeklip druipt,
Den grooten Oceaen? wat nut kan Godt ontfangen
Van 't schepsel, dat geheel moet van een ander hangen,[120]
En, ongehanthaeft van een hooger maght, vergaet?
Wat hartstoght van genade of gramschap kan 't gelaet[122]
Der Godtheit, nimmermeer veranderbaer, beweegen?[123]
Of is het met den mensch en Godt gelijck gelegen,
In onderhevigheit aen hartstoght, opgeweckt
Of uit eerbiedigheit, of 't geen ter schennis streckt
Van die noit quetsbaer zit op d'allerhooghste stoelen?[126-27][124-27]
Gewis geen wijze kan zoo laegh van Godt gevoelen.
Hy bezight wat natuur hem uit haer' boezem gaf,[129]
Geensins bekoort door loon, noch afgeschrickt door straf,[129-30]
Den zwarten molock, daer de kinders voor verschieten.[131]
Of volght iet goets het lijck, hy zal het me genieten.[132]
Zoo lang men op den bode uit d'andre weerelt wacht,
Wort bijster misgetast in dezen blinden nacht.[133-34]
Schoon tusschen Godt en mensch geene evenredenheden[*135]
Te vinden zijn, noch strijt de godtsdienst met geen reden,
Die toelaet dat de vorst zich van een minder dien',
Het zy dan mensch of vee, gelijckwe daeghlijx zien.
Al kan oock door den dienst des vorsten eer niet steigeren,[139]
Al geeft hem dees geen nut; hy zal den dienst niet weigeren
Te trecken met verlies uit een' verworpen slaef,[141]
Oock uit misdaedigen, noch hun geringe gaef[142]
Verworpen, menighmael hen eeren, en beloonen,[143]

[*] [Randschrift:] *en wort wederleght*.

114 *evenredenheit:* verhouding, vgl. *Besp.* I, 318, 773; II, 53; 648, 1013; IV, 135.
117 *snooden worm:* nietig mensch, de mensch.
120 *hangen:* afhangen.
122 In *De Ira Dei* (Migne, 8. L. VI, kol. 79-vlg.) verdedigt Lactantius zoowel de *gramschap* als de *genade* Gods. Vondel volgt dat tractaat in groote lijnen en in enkele bijzonderheden.
123 *nimmermeer veranderbaer:* onveranderbaar, vgl. *Besp.* II, 737-62.
126-27 Wij moeten van God niet denken ‘ut ab ullo se laesum putet, qui laedi non potest’, laat Lact. den tegenstander zeggen, l.c. kol. 89.
124-27 Versta: is God gelijk aan den mensch, dat Hij tot ijver wordt opgewekt òf door den eerbied, dien de mensch Hem betuigt, òf door een beleediging, terwijl Hij onkwetsbaar is?; *d'allerhooghste stoelen:* Gods troon in den Hemel.
129 *Hy:* de wijze, de mensch; *bezight:* gebruikt.
129-30 Deze twee vss. repeteert Vondel in vs. 389-90.
131 *molock:* schrikbeeld, boeman, vgl. *Besp.* III, 1272; *verschieten:* bleek worden van angst.
132 Versta: sterft iemand na een verdienstelijk leven, dan is zijn loon, dat hem de eer daarvan gegeven wordt; *me:* mee.
133-34 Versta: zoolang nooit iemand uit den dood is teruggekomen, blijven wij mistasten in onwetendheid.
135 *evenredenheden:* om 't rijm in 't mvd, vgl. vs. 114.
139 *steigeren:* toenemen.
141 *met verlies* enz.: uit het verlies, uit de gave van een verworpen slaaf.
142 *Oock uit misdaedigen:* zelfs van boosdoeners.
143 *Verworpen:* verwerpen; lees hierachter een komma.

En wat er is verbeurt verbloemen, en verschoonen[144]

144 *verbloemen:* bedekken.

Door zijn gena, zoo lang als d'onderdaenige aert
Des dienaers 's heeren gunst in acht neemt, en bewaert.[146]
Dus groeit des vorsten lof van goetheit, miltheit, grootheit,
En armoede, en gebreck. schoon Godt geen eer begeert[148]
Om zich, wiens heerlijckheit vermindert, noch vermeert;
Zijn goetheit zoeckt den mensch, door 't eeren van Godts wetten,
In zijn onsterflijck licht en vollen glans te zetten;
Zich uit te storten in het schepsel, dat hy schiep
Ter eeuwigheit, die noit haer baen ten einde liep.
Indien de grootste vorst, door iemant van zijn knaepen,[*155]
Een arrem hondeken, uit slijck van straet liet raepen,
En koesteren in 't hof met wijnen, en bancket,
Alleen uit loutre gunst, vernoeght dat heusch en net
Het opdiende, en hem danckte, op bey zijne achterpooten,[158-59]
Voor onverdienbre deught, voor 's heeren min genoten,
Zoude iemant roepen dat de weldaet aen den hont
Besteet, den heer onteerde, en reden tegenstont?[162]

De mensch, hoe kleen hy is, wert van den ongezienen[*]
Zoo hoogh in top gevoert, dat zon en maen hem dienen,
En al het hemelsch heir, en wat uit element
Bestaet, het leve of niet, dit reedlijck schepsel kent,[165-66166]
En stillezwijgende eert, als spraeckenze met tongen:
Wy dienen, onder Godt, en door zijn wet gedwongen,
Een' edeler dan wy; zoo d'adel niet bestaet[162-69]
In een wiskunstigh lijf, en overgroote maet[170]
Des lichaems, maer in geest, vernuft, gebruick van reden,
En deught, en mogentheit, en alle uitmuntentheden:[172]
Want eene mugh, of mier, of wackre honighby,
Die leeft, verdooft de zon, en starren in waerdy.
De zon, en maen, en wolck, en lucht, en regen zweeten[175]
Om 't groeizaem mostertzaet hun krachten toe te meeten.
Al 's moeders krachten gaen in arbeit om de vrucht.
Hoe menigh koningkrijck en lant en legertucht,[178]
Oock heele weerelden, daer andre starren blincken,[179]
En hof, en helbardiers gehoorzaemen op 't wincken[180]

[*][Randschrift:] *Gelijckenis, eenighsins aenwijzende hoe de danckbaerheit van een minder neffens een ongelijck grooter niet onbetaemelijck is*.

[*][Randschrift:] *Dat veele dingen, zonder hun eigen voordeel, den mensche dienen, die aen den godtsdienst verbonden is*.

146 *in acht neemt:* in eere houdt.
148 *uit stof, en ongeachte snootheit:* uit iets minderwaardigs, vgl. vs. 117.
155 *knaepen:* knechten.
158-59 *vernoeght dat heusch en net Het opdiende:* ermee tevreden, dat het beleefd en netjes opzat.
162 *reden tegenstont:* onredelijk was.
165-66 *wat uit element Bestaet:* al het aardsche.
166 *kent:* erkent.
162-69 'Omnia, quibus constat, quaeque generat ex se mundus, ad utilitatem hominis accomodata sunt', dit werkt Lactantius *in De Ira Dei*, cap. XIII uit en Vondel vat het samen.
170 *wiskunstigh lijf:* een lichaam van zuivere proporties (v. Lenn.).
172 *mogentheit:* geestelijk vermogen.
175 *zweeten:* arbeiden.
178 *legertucht:* geoefend leger.
179 *Oock heele weerelden* enz.: en hoevele wereldstreken onder een anderen sterrenhemel.
180 *hof, en helbaerdiers:* hofhouding en soldatenwacht.

Van een' gekroonden dwergh, een kint, met wacht gestut![181]
Of dient natuur geen' mensch? wat voordeel ofte nut
Geniet de zon, terwijl zy met haer heldre glanssen[183]
Den hemel rijck stoffeert, en alle starretranssen;[184]
Het aertrijck met haer hitte en straelen leven schenckt,
Met groente en lover kleet, met bloem en aeren sprengkt?[186]
Wat voordeel treckt de maen uit ebben, en uit vloeien[187]
Der vloeden van de zee, en elcks vergaen, en groeien;[188]
Dewijl de starren niets begrijpen van om hoogh,[189]
En andren staen ten dienst, gelijck een licht het oogh?
Of dienen deze alleen de tamme en wilde dieren?
Die weeten noch verstaen, noch laeten zich bestieren
Door eenen vryen wil, geen' stommen ingeprent.[193]
Zoo is de mensch alleen der dingen wit en endt.[194]
Zoo dienenze al den mensch, en onder hem 't vermogen,
Dat tot dees heerschappy den mensch heeft opgetogen.[195-96]
Nu blijckt het helder hoe dees reden boven drijft,[197]
Dat al het menschdom aen Godts dienst verbonden blijft;[198]
Dewijl dien aert alleen, door zoo veel goets verheven,[199]
De hantvest van zijn' Godt te kennen in dit leven,[200]
En 't redelijck gebruick van reden is gegunt.[201]
Hier draeit de godtsdienst op, als op zijn as en punt.
Zoo stijght het minste in top, ten dienste van het meerder,[203]
Tot dat het Godt genaeckt, dan kan de dienst niet veerder.[204]
De hemel dient het vier, het vier de dunne lucht,
En 't water. 't water en de lucht met eene zucht[206]
Het aerdtrijck staet ten dienst. het water dient te planten.[205-07]
De planten dienen vee, en dier aen alle kanten;
De dieren wederom den mensch, de menschen Godt,
Uitdeeler van elcks dienst, en toegeworpen lot.
Maer, zegtge, 's menschen dienst geen godtsdienst zal verstrecken

181 zelfs als de vorst nog een kind is; *met wacht gestut:* met een lijfwacht omgeven.
183 *Geniet de zon:* geeft het de zon genot; *terwyl:* wanneer.
184 *stoffeert:* bekleedt, siert.
186 *groente en lover:* groen lover; *sprenght:* besprenkelt, bezaait.
187 *ebben - vloeien:* eb - vloed.
188 *vloeden:* golven.
189 Versta: en de sterren, die daar hoog in de lucht van haar eigen werking niets begrijpen.
193 *stommen:* stomme dieren.
194 ‘Sicut mundum propter hominem machinatus est, ita ipsum propter se [fecit Deus]’, ib. kol. 122; *wit en endt:* einddoel.
195-96 *onder hem 't vermogen* enz.: Dit is mij niet duidelijk; *opgetogen:* opgevoed.
197 *dees reden:* deze stelling.
198 *verbonden:* Vondel loopt hier vooruit op zijn etymologie van vs. 409-22, religio van re-ligare: opnieuw verbinden.
199 *dien aert:* den menschelijken aard, den mensch.
200 *De hantvest:* het voorrecht.
201 *reden:* verstand; *vgl. Rom.* XII, 1.
203 *in top:* omhoog.
204 *veerder:* verder.
206 *met eene zucht:* met ééne zucht, met gelijken ijver.
205-07 Hoe de vier elementen op elkaar zijn aangewezen, toont Vossius aan in *De Theol. Gent.*, Lib. II, cap. LI, ed. cit. bl. 295-vgl.

Zoo d'opperste geen nut uit 's menschen dienst kan trecken,*
Gelijck het schepsel hier het schepsel dient tot nut,

*[Randschrift:] *Tegenworpinge dat Godt 's menschen dienst kan ontbeeren*.

Daer 't leven van den mensch bestaet by zulck een stut.[214]
Een veltheer wort gedient, gehanthaeft van soldaeten:
Een konings aenzien drijft op maght van onderzaeten:
Maer Godt bestaet by zich, almaghtigh, rijck, en wijs.[217]
Hy leent van buiten niets, noch groeit niet aen in prijs.
Wat klanck luidt valscher dan dees valsche snaer te roeren,
Dat Godt zich van den mensch, als van een' muil, laet voeren,[220]
En tot zijn' dienst den mensch als voor zijn' wagen spant,
Gelijck de mensch het vee hier breidelt met zijn hant!
De mensch behoeft dien dienst, het vee zijn voêr, en weide.[223]
Dus blijft de nootdruft dan de bant van deze beide.
Het vee belieft den heer. de heer beloont het vee.[225]
Neem wech het nut: wat snoer wat bant verbint dees twee?
Zoo staen de maghtigen op hunnen troon, in 't midden
Des aenhangs, die in schijn hen dienen, en aenbidden,[228]
In 't harte hun fortuin, het tijdelijck genot.[228-29]
De weereltwijzen gaen ten outer om dien Godt,[230]
En schoeien op de leest van eere en staet en voordeel
Den godtsdienst, daer het volck in yvert, zonder oordeel,
Gedreven onder 't juck in diensten, daer men meer
De Godtheit me misdient, dan haer de wettige eer[234]
En glori geeft, gelijck zy zelfs te klaer belijden,
Dewijlze in 't harrenas elckandre alom bestrijden,
Verzoenbaer evenwel in weereltlijck gezagh,
In godtsdienst nimmermeer; zoo 't godtsdienst heeten magh[237-38]
Al wat op dezen naem en titel wort gedreven,
By dienaers van 't geluck, die dit een verwe geven,[240]
En venten hun vergif met brieven, en vergult,[238-41241]
Daer 't volck al gaepende naer luistert met gedult.
De liefde, eene eigenschap, in Godt voorheen beschreven,[*243]

[*][Randschrift:] *Verdadiginge dat Godt den dienst des menschen niet om zich zelven, maer om 's menschen nut begeert*.

214 *stut:* steun.
217 *Godt bestaet by zich:* God heeft niemand noodig, vgl. *Besp.* II, 950.
220 Versta: dat God den mensch noodig heeft, zooals een mensch een muildier noodig heeft; *voeren:* vervoeren.
223 *behoeft:* heeft noodig.
225 *belieft:* gerieft.
228 *Des aenhangs:* van hun aanhang; van degenen, die van hen afhangen.
228-29 *in schijn* en *hen* hebben den klemtoon evenals de tegenstellingen daarvan: *In 't harte* en *hun fortuin* enz.
230 *De weereltwijzen:* zij die wijs zijn naar de begrippen van deze wereld, vgl. I *Cor.* III, 19; *dien Godt:* den god van 't eigen voordeel, vgl. *Philip.* III, 19.
234 *me misdient:* verkeerd mee dient, door beleedigt.
237-38 Versta: wel bereid om zich aan het wereldlijk gezag te onderwerpen, maar niet aan den godsdienst.
240 *By:* door; *een verwe:* een mooien schijn.
238-41 *zoo 't godsdienst heeten magh:* vgl. *Roskam*, vs. 1-6; *gedreven:* bedreven, nagejaagd.
241 *vergif:* verderfelijke opvattingen; *met brieven, en vergult:* met allerlei vertoon van echtheid en waarde.
243 *voorheen beschreven:* nl. in *Besp.* II, 1239-vlg.

Waerdoor het hem behaeghde uit niet den mensch te geven[244]
Het wezen van de ziele, en 't lichaem, zoeckt al stil[245]
Den mensch, doch niet om zich, maer om des menschen wil,[246]

244 *uit niet:* om niet, alleen uit goedheid.
245 *al stil:* rustig, zonder ophouden.
246 *niet om zich:* Lactantius wijst er in *De Ira Dei*, cap. XIV op, dat God den mensch propter se, dus wèl om zich zelf geschapen heeft; maar niet in dien zin, dat Hij den mensch noodig heeft, zooals Vondel hier bedoelt.

Wiens wederliefde naer den zeilsteen en 't vermogen[247]
Der Godtheit, die hem baerde en voortbroght, wort getogen;
Dies keert des menschen dienst ten dienst van zijnen Godt,
De hooghste eerwaerdigheit, om voordeel noch genot[250]
Zoo stip niet, als om dat de reden, en de waerheit
Hem voeren, buiten zich, naer dees verscheene klaerheit,[252]
En 't goet, waer mede hy zich zelf vereenight vint,[249-53253]
Het allerwaertste goet, noch noit genoegh bemint,
Geprezen, en geviert: en kan een overschoone
Volschape, en heusche maeght, een bloem, die met de kroone
Der schoonheit, naer de ziel en 't lichaem, zit ge-eert,
En boven al 't geslacht der maeghden triomfeert,
Het edelmoedigh hart des jongelings verrucken,
Vervoeren buiten 't spoor, om haer in 't hart te drucken
De zuivre liefde, die hy tot heur waerde draeght;
Wat kan de Godtheit zelf, indienze ons oogh behaeght?
Wat kan de bron van al de schoonheit? wat, de luister[263]
Der ongeschape zonne, indien haer glans ons duister[264]
En doncker hart verlicht, niet wercken in 't gemoedt?
De Godtheit, uit haer' aert, volkomen schoon en goet,
En die zich zelf uitstorte in 't scheppen, om te vinden
Te zegenen den mensch, dien lieven godtbeminden
En eerst gezochten zoon, begeert en eischt alleen
Den mensch in haeren dienst, om, met hem eens en een[270]
Geworden, langer niet by druppels, maer by vlieten
Of teffens al de zee der Godtheit uit te gieten
In 't schepsel, met de reên en vryen wil begaeft,
En een onsterflijckheit, die naer de starren draeft.[274]
Zoo rust Godts liefde dan, wanneerze magh bereicken
Den mensch, van haer bemint, gelijck het jongste teiken.[276]
Zoo wort Gods gloet van liefde in 's menschen dienst vernoegt,[277]
De mensch door dezen dienst den hemel toegevoeght.
Het misbruick van Godts dienst, by kleenen of by grooten,

247 *den zeilsteen:* den magneet.
250 *De hooghste eerwaerdigheit:* bijstelling van *Godt*.
252 *buiten zich:* misschien: ondanks zich zelf, of anders: boven zichzelf uit; *dees verscheene klaerheit:* God, die zich in zijn schepping klaar genoeg heeft geopenbaard.
249-53 Versta: daarom dient de mensch God niet precies, niet in de eerste plaats (*zoo stip niet*) om tijdelijk voordeel, maar om dat een redelijk inzicht van de waarheid hem naar God voert.
253 *'t goet:* God; *waer mede* enz.: weer zinspeling op den band van den godsdienst volgens de Augustinische etymologie, vgl. 198, en 411-12 met noot.
263 Ook in *Besp.* III, 419-vlg. beschouwt Vondel de schoonheid der vrouw als een afstraling van God.
264 *Der ongeschape zonne:* van God.
270 *eens en een:* op 't innigst verbonden.
274 *die naer de starren draeft:* die het hoogste geluk voor den mensch meebrengt.
276 *het jongste teiken:* het laatste blijk van die liefde Gods, de laatst geschapene.
277 *vernoegt:* vergenoegd, bevredigd.

Kan geensins 't recht gebruick van godtsdienst ommestooten,
Gelijck het misbruick van Godts naem by 't woest geslacht[281]
De Godtheit niet ontbloot van wezen, en van maght.[282]
Laet ongodisten vry den dienst om staet verbasteren,[283]
Of lochenen in 't hart, beschimpen, en verlasteren,[284]
Als 't glas verloopen is, en 's weerelts glori smelt,
Getuight de tong van 't hart wat munt het meeste gelt.[285-86]
Geen lijbre hartstoght wort de Godtheit toegeschreven,[*287]
Die menschelijcker wijs gepraemt wort noch gedreven[288]
Uit steurnisse, en gebreck, en zwackheit: want de staet[289]
Van Godts volkomenheit in aert en wezen laet
Geen kranckheit toe. de mensch gevoelt hier strijt in 't harte,
Begeerte, wellust, vrees, en ongelijck met smerte:
Maer op haer wijze vint genade en gramschap stof[293]
In Godt, die haer gebruickt alleen tot zijnen lof,[293-94]
En 's menschen eeuwigh heil, 't welck nedervloeit uit d'ader,
Van dien rechtvaerdigen en goedertieren vader.
Wanneer de mensch in strijt en tegenspoet geraeckt,[*]
En worstelt met den noot en jammeren, genaeckt
Hy biddende den troon der opperste genade,
Te goet dat zy de klaght des schreienden versmaede.
Het mededoogen vint hier stof, waerop het werckt,
En dien elendigen de hant reickt, en versterckt.[297-302]
Men ziet de vroomen zich doorgaends rechtvaerdig draegen,[303]
Dewijl rechtvaerdigheit en deughden Godt behaegen,[*]
Den vader en den heer van zijn geschapenheên.[305]
Zy offren hem hun hart, met offren en gebeên,
Verheffen zijnen naem, met gaven, en gezangen;
Eene oirzaeck datze milt uit 's hemels schoot ontfangen
De weldaet en de schat, waer van hy overvloeit:

[*][Randschrift:] *Genade en gramschap worden Gode toege-eigent, doch niet menschelijcker wijze*.

[*][Randschrift:] *Godt is de toevlught der elendigen:*

[*][Randschrift:] *Rechtvaerdigh in 't beloonen, en weldaedigh*,

281 *by 't woest geslacht:* door ruwe menschen.
282 *ontbloot:* berooft.
283 *dienst:* godsdienst; *om staet:* wellicht: uit voordeel, uit berekening, vgl. vs. 230-vlg.
284 *verlasteren:* beschimpen.
285-86 Versta: als zoo'n ongodist op zijn uiterste ligt, getuigt de stern van zijn geweten, wat de meeste waarde heeft, de godsdienst of de godloochening, vgl. vs. 404-08 en 1175.
287 *lijbre hartstocht:* ontvankelijke gevoeligheid; Lactantius spreekt van de humani affectus egestas, fragilitas, libido, timor, injuria (*gebreck, zwackheit*, vs. 289; *begeerte, wellust, vrees, ongelijck*, vs. 292), die in God niet kunnen zijn, l.c. cap. XV, kol. 124.
288 *gepraemt:* geprikkeld.
289 *steurnisse:* verstoordheid of storing?
293 *haer:* met klemtoon.
293-94 'At vero et gratia et ira et miseratio [*mededoogen*, vs. 301] habent in Deo materiam', l.c. kol. 124.
297-302 'Accedentibus malis afflicti homines ad Deum plerumque confugiunt, mitigant, obsecrant .... Habet igitur causam [even vroeger materiam: *stof*, vs. 301] miserandi; nec enim tam immitis est hominumque contemptor, ut auxilium laborantibus deneget', l.c. kol. 124-25.
303 *draegen:* gedragen.
305 *geschapenheên:* schepselen.

Want past het Godts natuur, in weldoen noit vermoeit,
Godtvruchtigheit en deught te kroonen; is 't een teken
Van onherkentenis, dat zy naer 's vroomen smeecken[312]
Niet luistren wil, zoo moetze om deze smet t'ontgaen
Het vroome en oprecht harte in noot ten dienste staen,[314]
De deught herkennen, van vergelden niet verbasteren,[315]
Een schantvleck, in den mensch met reden te verlasteren.[303-16316]
Nu vint men schendigen, die Godt noch mensch ontzien,[*]
De wetten het gezagh en 't recht den rugge biên,
En staet en lant door roof en moort en brant verdelgen.
De Godtheit heeft met recht zich billijck dat te belgen.
Het waer een smet in haer, indienze stil bleef staen,
En zagh, als stom en doof, met goeden oogen aen
De schellemstucken, daer onnozelen om treuren,
Terwijl hun geenen troost noch noothulp magh gebeuren.
De gramschap past dan Godt zoo eerlijck als gena,
Op dat zijn heerschappy in haere kracht besta,
Door begenadigen van 't goet, en 't quaet te wreecken.[317-27]
De droefheit, vrees, en nijt, en vreckheit zijn gebreecken,
Die dwaelen buiten Godt: maer liefde, en billijckheit,[329]
En gramschap, en gena de kroon der majesteit
Des hemels, als robijn en diamant vercieren;
Terwijl de weerelt zich van boven laet bestieren[332]
En, onder 't hoogh gezagh van 't hemelsche palais,
Gewenschte rust geniet, en ongesteurden pais;
Ten zy de Godtheit haer den toom viere, als door 't wrocken[335]
Der koningen alom de koningkrijcken schocken,
Of spatten uit hun loot, tot een byzonder endt,[337]
Den oppersten alleen en zijnen raet bekent,
Die deughden op den troon verheft door 't onderdrucken,
De boosheit kroont, om haer met kracht ten val te rucken,
Na datze op 't aertsch tooneel de rol heeft uitgespeelt,

[*][Randschrift:] *en straffer der boozen*.

312 *onherkentenis:* onerkentelijkheid, ondankbaarheid (vgl. *herkennen* van vs. 315); *zy:* Gods natuur.
314 *oprecht:* lees: òprecht.
315 *herkennen:* erkennen; *verbasteren:* ontaarden.
303-16 Ook dit is uit Lactantius, die onmiddellijk laat volgen: ‘Plurimi, quibus persuasum est Deo placere justitiam, eumque qui sit dominus ac parens omnium, venerantur, et precibus assiduis ac frequentibus votis, dona et sacrificia offerunt, nomen ejus laudibus prosequuntur ... Ergo est, propter quod Deus et possit et debeat gratificari. Nam si nihil est tam conveniens Deo, quam beneficentia, nihil autem tam alienum quam ut sit ingratus: necesse est ut officiis optimorum sancteque viventium praestet aliquid, ac vicem reddat, ne subeat ingrati culpam, quae est etiam homini criminosa’ (l.c. kol. 125).
316 *verlasteren:* gispen.
317-27 Lactantius: ‘Contra autem sunt alii facinorosi et nefarii [*schendigen*], qui libidinibus omnia polluant, caedibus vexent, fraudent, rapiant, perjurent ... legem et ipsum etiam Deum negligant. Habet igitur ira in Deo materiam. Non est enim fas eum, cum talia fieri videat, non moveri, et insurgere ad ultionem sceleratorum ... adeo et in ipsa ira inest et gratificatio’; l.c. kol. 125.
329 *dwaelen buiten Godt:* ver van God verwijderd zijn.
332 *van boven:* door God.
335 *haer:* de wereld, *den toom viere:* de teugels loslaat; *'t wrocken:* de wraaklust.
337 *spatten uit hun loot:* uit hun verband springen; *endt:* doel.

*

En afleght deze grijns, die wijt van 't aenzicht scheelt.[342]
Dan melt ons d'uitgang welck van bey men schat voor 't beste,[343]
Het tijdelijck geluck, of 't eeuwigh op het leste.[328-44]
Of valt 'er straf noch loon, als ziel en lichaem scheit?*
Het strijt te regelrecht met Godts rechtvaerdigheit,
Dat ongelijcken, hier in weelden, of verdrieten,
Gelijck staen na hun doot, een' zelven staet genieten.[348]
Wat baet het dat de deught naer heuren vader zweemt,[349]
En heensterft onderdruckt, en troost noch heil verneemt?[350]
Wat schaet het d'ontucht hier onschuldigen te plaegen,[351]
Indien ze geene straf noch geessels vrees', noch slagen?
Nu lijdt de vroome op hoop, geduldigh in den rou,[353]
Gelijck een ackerman, na zweet en ackerbou,
De vruchten van den oogst verwacht met ope schuuren.
De hoop op heilgenot kan ramp op ramp verduuren,
Dat Godt genade en liefde aen zijne schepsels toont,*
Wort by de billijcksten van deze rot verschoont;
Maer geene oploopentheit, van razernye ontsteecken,[359]
In eenen oogenblick, geneight haer leet te wreecken.
Dit, roepenze, betaemt de hooghste goetheit niet,
Wiens gal niet overloopt, noch opwalt, schuimt en ziedt.[358-62362]
Om dan met onderscheit dees hartstoght t'overweegen:*
In 't misbruick en gebruick is 't quaet en goet gelegen:
De toorne is middelbaer, bestrafbaer is den man,[365]
Die zich met onrecht wreeckt, en niet betoomen kan:
De Godtheit, noit verruckt, vertorent zich met reden.[366-67367]
Zoo wort de gramschap oock in wijzen zelfs geleden,

*[Randschrift:] *Dat Godts rechtvaerdigheit hier of namaels het goet beloont, en quaet straft*.

*[Randschrift:] *Tegenworpinge dat Gode geen gramschap past:*

*[Randschrift:] *het welck beantwoort wort*.

* TEKSTKRITIEK: In vs. 342 heeft de 1e ed. *wijs*; Zey veranderde dit in *wijt*.

342 *grijns:* masker; *wijt:* ten zeerste; *scheelt:* verschilt.

343 *d'uitgang:* het slot, de ontknooping.

328-44 Ook dit grootendeels naar Lactantius: ‘Sunt aliqui affectus, qui non cadunt in Deum, ut libido, timor, avaritia, moeror, invidia, quia vitiorum affectus sunt. His enim vacat ... eos autem qui sunt virtutis, id est, ira in malos, caritas in bonos, miseratio in afflictos, quoniam divina potestate sunt digna proprios habet. Quae profecto nisi habeat, humana vita turbabitur; atque ad tantam confusionem deveniet status rerum, ut contemptis superatisque legibus, sola regnet audacia, ut nemo denique tutus esse possit’; l.c., kol. 126.

348 *een' zelven:* eenzelfden.

349 *naer heuren vader zweemt:* den mensch op God doet gelijken.

350 *verneemt:* ondervindt.

351 *d'ontucht:* zij die alle tucht haten, de zondaars.

353 *in den rou:* in het verdriet.

359 *ontsteecken:* ontstoken.

358-62 *de billijcksten van deze rot:* de redelijksten van hen, die den waren God niet kenden. Lactantius wijst er op, dat, terwijl de Epicuristen zoowel genade als gramschap in God ontkenden, de Stoïcijnen toegaven, dat in God genade bestaat; gramschap echter ontzegden zij Hem, omdat zij meenden, dat alle gramschap ‘commotio mentis ac perturbatio’ meebracht, ‘quae sit a Deo aliena’; *De Ira Dei*, cap. IV en V, Migne, P.L. VI, kol. 85, 89.

362 *opwalt:* opbruist.

365 *De toorne is middelbaer:* de Scholastiek zou zeggen: ira als zoodanig is indifferens, per se goed noch kwaad, vgl. *S. Theol.*, II, II; Q. CLVIII, art. 1 en 2.

366-67 En Lactantius maakt onderscheid tusschen ‘ira justa et injusta’; de eerste kan God hebben en is zelfs noodzakelijk, l.c., cap. XVII, kol. 139-30.

367 *verruckt:* onredelijk door een of andere passie; *vertorent:* vertoornt.

Doch in haer tijt bepaelt: dies schept ons misdaet hoop[369]
Dat Godt genadigh zich laet zoenen na'et verloop.[370]
Wie hem geheel van toorne en belghzucht zocht t'ontkleeden,[371]

369 *in haer tijt bepaelt:* niet ineens losbrekend en ook niet te lang uitgesteld.
370 *na 'et verloop:* na verloop van tijd.
371 *belghzucht:* verstoordheid, wraak over de zonden; *ontkleeden:* ontdoen.

Heeft d'eene zenu van den godtsdienst afgesneden,[372]
Den mensch in dier veraert, de boosheit ingeplant,
Verwildert van vernuft, verbijstert van verstant.[368-74374]
Sibillen melden ons uit grijze en wijze bladen
Godts gramschap, om vergrijp en lasterlijcke daeden,
Verzoenen 's hemels troon, door afstant van het quaet.[375-77377]
De vrees voor straf bewaert en hanthaeft stadt, en staet.
Waer tucht en gramschap rust, is rust noch stijl van leven,[379]
En wie de wetten eert 't gewelt ten roof gegeven.[378-80]
Wie dus van Godt gevoelt, die elck bestelt zijn lot,[381]
Gevoelt gewis niet laegh, maer allerhooghst van Godt.
Doch lust het Epikuur noch echter zijne dieren[*383]
En kudden, zonder vrees, in 't wilt den toom te vieren;[383-84]
Hoe kunnenze gerust en stil te weide gaen,
Zich mesten, als het zwijn, met eeckelen en blaên,[386]
Zoo Godt geen' moetwil toomt? hoe kan hy, stil van harte,[387]
Gerust, en zorgeloos, en vry van schrick, en smerte,
Gebruicken wat natuur hem uit haer' boezem gaf,
Geensins bekoort door loon, noch afgeschrickt door straf;[389-90]
Indien het onkruit groeie, en ongetemde boosheit
Haer wortel schiet' door 't zaet van zijne godeloosheit,[392]
Die geene kranssen zoeckt by d'opperste gena,[393]
Behoudens datze slechts de smert der straffe ontga?[394]
Wat nu zijn spreeuwen dit voor eenen molock achten,[395]
Wat aerdtsche rust is hier ter weerelt te verwachten?
Al bloeit de boomgaert schoon, wat baet de krieckeboom,
Geen ydel dreigen houdt de snoepery in toom.[398]

[*][Randschrift:] *Godtvruchtigheit houdt de boosheid in toom, en beletze uit te spatten.*

372 *d'eene zenu:* één der zenuwen.
368-74 Samenvattende weergave van Lactantius hoofdstukken XVII-XXI (l.c. kol. 126-39).
374 Dit vs. is bijstelling van *de boosheit*.
375-77 *Sibillen* enz.: In cap. XXII-XXIII (l.c. kol. 141-44) haalt Lactantius een aantal uitspraken der Sibillen aan over Gods toorn tegen de zonde en zijn vergevingsgezindheid; reeds vroeger citeerde hij de Sibillen uit Lactantius, vgl. *Besp.* I, 1306; II, 523.
377 Versta: ook spreken de Sibillen van Gods verzoening met den mensch, wanneer deze van het kwaad afstand doet.
379 *stijl:* orde.
378-80 ‘Regnum hoc imperiumque terrenum nisi metus custodiat, solvitur. Aufer iram regi .... quis humilem non spoliabit?’, Lact. l.c., kol. 146.
381 *dus:* aldus.
383 *noch echter:* niettemin.
383-84 *dieren En kudden:* Ook Lactantius gebruikt tegenover de Epicuristen vaak de woorden pecudes en bellua.
386 *als het zwijn:* vgl. *Besp.* I, 660; *eeckelen:* eikels.
387 *moedtwil:* kwaden wil.
389-90 herhaling van vs. 129-30.
392 *zijne:* Epikuurs.
393 *kranssen:* belooning.
394 Versta: en tevreden is met de overtuiging, dat er geen straf voor de zonde te duchten valt.
395 *Wat:* dit vraagwoord wordt herhaald in *Wat aerdische rust* van 't volg. vs.; *spreeuwen - molock - krieckenboom* (vs. 397): Bij 't laatste woord herinnert van Lennep aan Epikouros' gewoonte, om zijn school in een tuin te houden, wat wellicht deze aardige beeldspraak heeft opgeroepen; *molock:* vogelverschrikker, vgl. *Besp.* III, 1272; IV, 131; *krieckeboom:* kersenboom.
398 *de snoepery:* het kersen snoepen van de spreeuwen.

Zoo leert men achteruit, in Epikurus schoolen.[399]
De groote meester doolt, hoe zou de school niet doolen!
Hy wacht noch op den post uit Godts onsterflijckheit:[401]

399 *Zoo leert men achteruit:* zoo verkondigt men een leer, die het menschdom niet vooruit maar achteruit helpt.
401 *den post* enz.: bericht van iemand die gestorven is.

En wie verzekert hem, wanneer het leven scheit,
Dat alle boosheit blijft begraven, en vergeeten,
Zoo d'allerbooste dit ontkent in zijn geweten,
Daer Godt de vierschaer spant, en pijnight den tiran,[405]
Die op dit zachte bed geene oogen luicken kan,[406]
Terwijl hy 's nachts, van schrick gedootverft, bleecke schimmen[407]
Van d'omgebroghte schaer hem gruwzaem aen ziet grimmen.[408]
Hoewel de godtsdienst wort gesterckt door kroon en roe,[*409]
Noch staet de reden niet alleen den godtsdienst toe,
Maer houdt den mensch hieraen, naer lijf en ziel, verbonden;[410-11]
Gelijck de Roomsche tong den godtsplicht heeft gevonden,
Uit kracht van 's menschen bant, en een verbintenis,
Die by 't opmerckend hart niet wijdt te zoecken is:
Want Godt in kracht gestelt, met al zijne eigenschappen,[415]
En, onder hem, den mensch, op zoo veel hooger trappen,
Als steen, en plant, en dier; dewijl, met rêen begaeft,
Hy, met zijn hooft om hoogh, naer 's levens oirsprong draeft,[418]
Zoo vloeit d'eerbiedigheit des kints tot Godt den vader
Nootwendigh, als een beeck uit heure bron en ader:
En deze eerbiedigheit vereischt godtsdienstigheit
Aen Godts eerwaerdigheit, en oppermajesteit.
Het recht des godtsdiensts blijkt: want Godts volkomenheden,
Oneindigh uitgespreit, verschijnen in de leden[*]
Der weerelt overal, als straelen uit haer zon.
Het reedlijck schepsel kent de Godtheit voor de bron,
Waeruit zijn wezen spruit. het hangt met hart en zinnen
Geheel en al aen Godt, en schat hem waert te minnen,
Te dienen, die den mensch uit niet zoo hoogh verheft.[429]
Wie Godt en mensch aldus van wederzy beseft,[430]
En gaslaet, vint den gront des godtsdiensts om te bouwen,
Als 't zekerste, waerop het schepsel kan betrouwen:
Want d'edelste natuure, om haer uitsteeckenheit,[433]
Wort billijck niet alleen de dienst van eer bereit,

[*][Randschrift:] *De Godtsdienst is een verbintenis met Godt, uit kracht van het Latijnsche woort*.

[*][Randschrift:] *Godts volkomenheit en uitneementheit zijn alle eere waerdigh*.

405 *den tiran:* hij, die anderen verdrukt heeft, vgl. *Besp.* I, 1171-78.
406 *op dit zachte bed:* aanschouwelijke voorstelling: die daar op zijn zacht bed ligt, vgl. vs. 285.

luicken: sluiten.
407 *gedootverft:* bleek.
408 *d'omgebroghte schaer:* zijn slachtoffers.
409 *kroon en roe:* belooning en straf.
410-11 Versta: om de begrippen van loon en straf is de godsdienst niet alleen redelijk, maar ook een plicht; *verbonden:* vgl. vs. 52, 198; *verbonden - bant - verbintenis* (vs. 413): Lactantius beweert tegen Cicero in, dat het woord religio in *de Roomsche tong*, de Romeinsche of Latijnsche taal, is afgeleid van re-ligare, opnieuw aan God binden, een etymologie, waar vele Kerkvaders en ook St. Thomas Aq. het mee eens is, vgl. *Div. Inst.*, Lib. IV, cap. XXVII (Migne, P.L. VI, kol. 536) en *S. Theol.*, II, II, Q. LXXXI, art. 1.
415 *Want Godt in kracht gestelt:* nom. abs., vul in: zijnde, evenals in vs. 416 *den mensch*.
418 *naer 't levens oirsprong draeft:* naar God streeft.
429 *uit niet:* vgl. vs. 424.
430 *beseft:* bezint.
433 *d'edelste natuure:* God, 3de nvl.

Maer heeft de maght en 't recht van alle redelijcken[435]
Te vorderen den plicht van godtsdienst, en zijn blijcken:[436]
De menscheit wederom, dewijl zy 't al ontfangt
Van d'opperste natuure, en aen haer wezen hangt,[438]
Met reden blijft verknocht verplicht den ongezienen,[439]
Met al wat zy bezit, te vieren, en te dienen,
Naer d'ongeschreve wet, oock, zonder het gebodt,[441]
Vrywilligh en van zelf te dienen haeren Godt.
Om naeckt den godtsdienst van 't natuurboeck dan t'ontkleeden:[443]
De godtsdienst is een deught, waer door de mensch met reden*
Den schepper eigenaer en allerhooghsten heer
Der dingen, naer zijn maght, den dienst en schuldige eer
Geheelijck opdraeght, beide inwendigh, en uitwendigh.[444-47]
Wat wanckelt ofte niet, dees waerheit blijft bestendigh.
Indien rechtvaerdigheit alle ongelijckheit slecht,[449]
Den schultheer niets onthoudt van zijn rechtmaetigh recht,
Zoo magh de godtsdienst wel den naem van hooftdeught draegen,[451]
Die Godt door diensten eert, en, ziende op 't hoogh behaegen,
Ontziet t'onthouden 't geen hem eigen toebehoort;*
Ontziet, door ongelijck en wat de Godtheit stoort,[453-54]
Te quetsen: want dit heet met reden, Godt te vreezen,[455]
Waeruit de Godenvrees by misbruick is gerezen[456]
In 't Heidendom, het welck Godts enckelheit ontkent,[457]
Verbystert in 't getal van Godtheên, zonder endt.[458]
Uit zulck een ydle vrees voor krachtelooze Goden,
Door Cekrops ingevoert, by Numaes wet geboden,[460]
Heeft Epikuurs schoolier, Lukrees, den schimp gevoedt,[461]
Die teffens alle vrees het menschelijck gemoedt[462]
Beneemen wil, en van godtvruchtigheit ontkleeden,[463]

*[Randschrift:] *Bepaelinge van den godtsdienst*.

*[Randschrift:] *De godtsdienst is by het Heidendom vervalst, en de godtvruchtigheit wort by Epikuur beschimpt*.

435 *redelijcken:* redelijke schepselen, menschen.
436 *zijn blijcken:* de uitwendige teekenen van den godsdienst.
438 *aen haer wezen hangt:* van Gods zijn afhankelijk is.
439 *verknocht:* verbonden.
441 Versta: afgezien van de Openbaring.
443 Versta: om dan den godsdienst duidelijk volgens de natuurwet uiteen te zetten.
444-47 Aan wien Vondel deze definitie van den godsdienst ontleent, is mij niet gebleken.
449 *rechtvaerdigheit:* St. Thomas behandelt de religio als de eerste van de partes justitiae, *S. Theol.*, II, II, Q. LXXXI, art. 1; *slecht:* vereffent.
451 *hooftdeught:* kardinale deugd, de rechtvaardigheid.
453-54 *Ontziet:* vreest, vgl. vs. 603; *eigen:* als eigendom.
455 *Godt te vreezen:* Gods-vrucht, Gottesfurcht.
456 *Godenvrees:* vrees voor de goden.
457 Versta: het Heidendom met zijn vele goden.
458 *Verbystert:* verward.
460 *Cecrops - Numa:* Cecrops heet den godsdienst bij de Grieken, Numa Pompilius bij de Romeinen te hebben ingevoerd; Vossius noemt den eerste terloops l.c. bl. 54, den ander uitvoeriger, bl. 327-vlg.
461 De al meermalen genoemde Epicurist Lucretius (vgl. vs. 61-63 en noot) richtte zijn leerdicht *De rerum natura* tegen den, naar zijn voorstelling, uit vrees gesproten godencultus.
462 Dat Lukrees de *ydle vrees voor krachtelooze Goden* bestreed, was goed, maar dat hij den mensch teffens *àlle vrees* voor God ontnemen wilde, was verkeerd. Lactantius wijst er op, dat de godsdienst zonder timor Dei onbestaanbaar is; *De Ira Dei*, cap. XII; l.c. kol. 114.
463 *godtvruchtigheit:* hier in den letterlijken etymologischen zin van vs. 455.

In schijn van elck natuur te toonen, en t'ontleden;[464]

464 Versta: terwijl hij (Lukrees) den schijn aanneemt, of hij in *De rerum natura* zijn lezers (*elck*) alleen maar de *natuur* wil uitleggen.

Hoewel hy buiten 't wit der waerheit mickt, en schiet,[465]
Die Godts voorzienigheit verstoot uit haer gebiet.
De zinnen leeren ons d'uitwendige eer berekenen,[*467-vlg.467]
Uit woorden, en gebaer, en onderscheide tekenen,
Getuigen van het hart, dat zich de majesteit
Der Godtheit onderworpt met alle eerbiedigheit.
Het hart inwendigh stemt met uiterlijcke daeden,
Bekent en looft de bron en springaêr der genaden,
Die al wat reên gebruickt tot danckbaerheit verbint.[473]
Het wenscht, gelijck van aert, en eens met Godt gezint.[474]
Uit al zijn maght en kracht, door redelijcke blijcken,[475]
Deze edelste natuur des scheppers te gelijcken.
Dus eert het menschdom Godt, gelijck 't gehoorzaem kint
Den goeden vader, niet alleen in schijn, bemint,
En eert, en volght maer oock in voeghelijcke zeden,[479]
Gepast naer 's vaders aert, en billijckheit, en reden.
Rechtschapen godtsdienst ziet geheel op 's hooghsten prijs,[481]
Bestaet, gelijck de mensch, op tweederhande wijs:
Het uiterlijcke merck is 't lichaem met zijn leden;[483]
d'Inwendige opdracht, Godt van binnen aengebeden,[484]
En boven al bemint, godtvruchtighlijck gevreest,
Aendaghtighlijck gelooft, is 't leven, en de geest,
En ziel van dezen dienst. zy gaen dan beide t'zamen,
Gelijck godtsdienstigen, aen een gehuwt, betaemen:
En zonder dit verbant van 't hart en 't uiterlijck,
Daer maght is, datze in 't een noch 't ander niet bezwijck',[490]
Schijnt godtsdienst zijnen eisch en ommetreck t'ontbeeren:[491]
Want Godt begeert de daet, en 't innerlijck begeeren,[492]
Het hart, en oock de hant. zoo staet het godtsrecht spits.[493]
Zoo staet de godtsdienst vol, in zijnen vollen krits.[494]
De reden schijnt dit zelf te leeren, te beveelen:[*]
Want nu de mensch bestaet uit ongelijcke deelen
Van lichaem, en van ziel, en 's allerhooghsten wensch

[*][Randschrift:] *De volkomen godtsdienst bestaet inwendigh, en uitwendigh:*

[*][Randschrift:] *Gelijck de mensch uit ziele, en lichaem*,

465 *'t wit:* de schijf, het gebied.
467-vlg. St. Thomas leert in *S. Theol.* II, II, Q. LXXX, art. 7, dat de godsdienst eenige uitwendige daden vereischt: 'Religio habet quidem interiores actus quasi principales, et per se ad religionem pertinentes; exteriores vero actus, quasi secundarios, et ad interiores actus ordinatos'; Vondels vss. die zich ook tegen het Calvinisme keeren, stemmen hier geheel mee overeen.
467 *De zinnen:* onze opmerkzame zintuigen; *berekenen:* begrijpen.
473 *al wat reên gebruickt:* iederen mensch.
474 *Het wenscht:* het hart, de inwendige mensch verlangt; *gelijck van aert:* als het geestelijk deel van den mensch aan God verwant, vgl. *Handel.* XVII, 28-29.
475 *redelijcke blijcken:* redelijk dienstbetoon, vgl. *Rom.* XII, 1.
479 *voeghelijcke:* gepaste.
481 Versta: de ware godsdienst stelt alles, ziel èn lichaam, voor God te werk.
483 *merck:* teeken.
484 *opdracht:* het opdragen van zich zelf, de toewijding, de devotio.
490 *Daer maght is:* waar er voor gezorgd wordt.
491 *ommetreck:* volledig bestek.
492 *en:* met klemtoon.
493 *Zoo staet het godtsrecht spits:* zoo luidt de eisch van het goddelijk recht, jus divinum.
494 En zóo, door in- en uitwendigen eeredienst, is de godsdienst volledig.

Den halven niet begeert, maer den geheelen mensch;
Hoe zou de godtsdienst dan volstaen met een van beide,
Of lijden dat men ziel en lichaem deelde, en scheidde?
De godtsdienst eischt dees twee ge-eigent aen den heer,[501]
Noit hoogh genoegh gezet in top van prijs en eer.
Gelijck de roeringen van lijf en leden spruiten[*503]
En vloeien uit de ziel, gekent in 't werck van buiten;[504]
Zoo stuurt d'opspanning van 't aendachtige gemoedt[505]
Den uiterlijcken dienst, ontvonckt door haeren gloet.
Gelijck de leli, van den zeilsteen overstreecken,[507]
Den aert des zeilsteens volght, en uitdruckt door haer teken;[508]
Zoo volght de hant het hart, en wat het hart beveelt.
Inwendige aendacht wort ontvonckt door 't ingebeelt[510]
Bespiegelen van Godts natuur, en eigenschappen:[505-11510-11]
En schoon men in een wolck en nevel, als by trappen,
Hem in zijn schepselen bejegent van beneên;[512-13]
De Godtheit overtuight het menschdom in 't gemeen[514]
Dat al wat reedlijck is zich onder haer moet buigen,
Gelijck d'eenstemmigheên der volcken dit getuigen,[516]
In ongelijcken klanck van tongen, wijder dan
Men over zee en zant de starren schieten kan.[518]
Bestaet Godt eeuwigh en by zich, gelijck wy slooten,[*519]
En kan hy niet dan zijn: wie durf hem dan verstooten
Uit zijn gedachtenisse, als of het mooghlijck zy
Dat Godt kan zijn of niet, daer d'ongodistery
Haer zenuw uit ontleent, en wanckelt in 't betrouwen[523]
Der Godtheit, op wiens zijn in kracht het al moet bouwen?
In d'onverknochtheit van Godts wezen, zonder bant,[*525]
Wort zijn geduurzaemheit den zinnen ingeplant;[526]
Terwijl het al bezwijckt, wat buiten hem gevonden

[*][Randschrift:] *en haere uitwerckingen*.

[*][Randschrift:] *Dewijl Godt niet kan laeten te zijn, heeft niemant reden aen de godtheit te twijfelen*. K a n t t e e k e n i n g :*Dewijl Godt niet kan laeten te zijn:* niet kan nalaten te bestaan, vgl. K a n t t . op *Besp.* II, 77.

[*][Randschrift:] *Godts onverknochtheit melt zijne geduurzaemheit, en vertroost ons met zijne bestandigheit*.

501 *ge-eigent:* als eigendommen.
503 *roeringen:* bewegingen, uitingen.
504 *de ziel* enz.: die door uitwendige daden gekend wordt.
505 *opspanning:* inspanning, toeleg, concentratie; *aendachtige:* vrome.
507 *leli:* kompasnaald; *zeilsteen:* magneet.
508 *en uitdruckt door haer teken:* en dit door haar bewegingen te kennen geeft.
510 *aendacht:* godsvrucht, Duitsch: Andacht.
505-11 St. Thomas leert: ‘In divino cultu necesse est aliquibus corporalibus uti, ut eis quasi signis quibusdam mens hominis excitatur ad spirituales actus, quibus Deo conjungitur’, l.c.
510-11 *'t ingebeelt Bespiegelen:* de diep ingeprente overweging.
512-13 Vgl. *Rom.* I, 20; *als by trappen:* trapsgewijze, stuksgewijze.
514 *het menschdom in 't gemeen:* het heele menschdom.
516 *d'eenstemmigheit der volcken:* vgl. *Besp.* I, 1275-vlg.
518 *schieten:* met het oog beschieten, bereiken.
519 *by zich:* door zich zelf, zonder iemands toedoen; *gelijck wy slooten:* zooals wij hebben aangetoond, nl. in *Besp.* II, 77-86.
523 *Haer zenuw:* haar grondslag, haar voornaamste argument.
525 *onverknochtheid:* onsamengesteldheid, vgl. *Besp.* III, 964.
526 *geduurzaemheit:* duurzaamheid, onvergankelijkheid.

Van Godt zijn wezen leent, dat alles houdt verbonden
Aen dees belijdenis van d'oppermajesteit,
Die zijne aenbidders sterckt met zijn bestandigheit.[530]
Wort geen gewelt noch strijt van onnatuurlijckheden[*531]
In Godts eenaerdigheit verdraegen noch geleden;[532]
Wat eigent men hem dan het geen zijn aert vervremt,[533]
En in gelijckheit niet met Godts natuure stemt?[534]
Zoo Godt geen lichaem is; wat wil men hem dan grijpen[*]
En tasten met der hant, of kerckren en benijpen,[536]
Bepaelen in het aerdtsch? wat zoeckt men heil en rust[537]
In iet lichaemelijcks, en zinnelijcke lust,[538]
Die, als het lichaem, smilt? de wijzen zien dit over,[539]
En laeten dees gedachte een' aerdtschgezinde, en grover.[540]
Is Godt geen toeval, die een stut en steun behoeft;[*541]
Bestaet hy by zich zelf; wie wort met recht bedroeft
Door toegeval van ramp, en ommeslaen van staeten,[543]
Naerdien men zich op Godt, die vast staet, magh verlaeten,
En spreecken, als het al in noot is, en in last:
Laet wanckelen wat wil: wat wanckelt, Godt staet vast.[542-46]
Is Godt een louterheit, een enckel eenigh wezen,[*547]
En anders niet dan dit; wat kan men t'zamenlezen
Uit een ontelbaerheit van wezens, dan een Ick,[549]
Een Godtheit, die zich toont te zien in eenen blick,[550]
Gesmaeckt in elcken beet, en druppel, en te hooren
In allerhanden klanck en stemmen, niet te smooren,[552]
Te riecken overal in endeloozen geur,
Te tasten allesins, al 's weerelts leden deur,[554]
En van vijf zinnen milt aen ons verstant geschoncken,[555]

[*][Randschrift:] *Godts evenaerdigheit leert ons uitsluiten al wat Godts aert bestrijt*.

[*][Randschrift:] *Godts lichaemeloosheit leert ons alle aerdtsche lusten versmaden*.

[*][Randschrift:] *Is Godt geen toeval, zoo behooren wy geene toevallen van rampen te vreezen*.

[*][Randschrift:] *Is Godt een louter en eenigh wezen, zoo wijzen ons ontelbaere dingen op den eenigen Godt*.

530 *bestandigheit:* altijd-bestaan-blijven; vgl. *Besp.* II, 86.
531 *onnatuurlijkheden:* dingen, die met Gods natuur strijden.
532 *eenaerdigheit:* in de Kantt.: *evenaerdigheit:* altijd dezelfde en gelijke aard, onveranderlijkheid, vgl. *Besp.* II, 109.
533 *eigent:* eigenen, toeschrijven; *vervremt:* verandert, verbastert.
534 Versta: en de altijddurende gelijkheid van Gods natuur te kort doet.
536 *kerckren en benijpen:* eng insluiten.
537 *Bepaelen:* begrenzen.
538 Dit gaat tegen de gevolgen van de Epicuristische leer in.
539 *de wijzen zien dit over:* verstandige menschen nemen zoo'n leer niet aan.
540 *grover:* grovere, materialistische menschen.
541 *stut en steun:* een toeval of accidens moet om te bestaan, een subject of grondslag hebben.
543 *toegeval:* wat ons toevalt, overkomt, in 't Fransch: un accident; vgl. *Besp.* II, 174; *ommeslaen van staeten:* het veranderen van levenslot, bijv. van rijk tot arm.
542-46 Als God de vastheid van het bestaan in zichzelf bezit, wie zal dan, bij rampen, niet op zijn vastheid vertrouwen?
547 *louterheit:* enkel God, actus purus.
549 De veelheid der geschapen dingen wijst terug op een enkelvoudige oorzaak; *een Ick:* lees: één ik.
550 *Een Godtheit:* één godheid; *toont te zien:* te zien geeft.
552 *smooren:* onderdrukken, ontkennen.
554 *allesins:* overal; *leden:* deelen.
555 De zintuigen staan het verstand als waarnemers ten dienste; ze zijn het verstand als hulp geschonken.

Dat, vol van Godt, vernoeght, verzaet, en overdroncken,[556]
Godts zuivre eenwezenheit in eigenschappen smelt,[557]
Als letters, daer men Godt in eenen naem uit spelt?

556 *vernoeght:* verzadigd.
557 in Gods ondeelbaarheid zijn eigenschappen onderscheidt, een onderscheiding, die niet in Gods wezen is, maar in ons verstand, vgl. *Besp.* II, 279-85 en noot.

*

Dat Godt eenvouwigh is, onmengbaer, zonder rimpel,[*559]
Vermaent ons zijnen troon eenvoudigh, vroom, en simpel,[560]
En louter, zonder goet en quaet in een gemengt,
Te naderen, naerdien zijn lucht geen kreuck gehengt.[562]
Geen bant kan aerdtsche stof en 't hemelsch t'zamenhechten,
En duuren in Godts gloet, die lijdt alleen d'oprechten,[564]
Daer dubbelzinnigheit noch schalckheit innesteeckt,[565]
Maer een gemoedt, dat klaer de schijndeught wederspreeckt.[566]
Zoo Godt volkomen is, wie moet met recht niet schroomen[*567]
Te dwaelen in den dienst, die manck en onvolkomen[568]
Hem opgedraegen wort? wie schuwt de dwaeling niet
Met reden, als hy 't licht van klaerder waerheit ziet?
Wie pooght in deughden niet godtvruchtigh toe te neemen,
Die naer het voorbeelt van 't volkomen wezen zweemen?[571-72]
Godt is het eenigh een, naer aller wijzen stem.[*]
Men zette dan verwaent geen' afgodt neffens hem,[574]
Van buiten, of in 't hart, noch lochene in dien eenen
Een eenige enckelheit, een wezen, elck verscheenen.[576]
Is Godts onendigheit, van plaets noch tijt bepaelt,[*]
Van geen begrijp noch brein omvat, en achterhaelt,[578]
Van geene liefde omhelst, naer zijnen eisch en waerde;[579]
En is dit groot heelal van hemel, zee, en aerde
Geen punt te rekenen by dit oneindigh groot,[581]
Dat zich alleen bevatte, en in zijn wezen sloot[582]
Wat schoon wat heerlijck staet te wenschen, te begeeren;[583]
Wie kan zich dan te laegh voor zijnen stoel verneêren,[584]
En, kruipende in het stof, dees hooghste majesteit
Opdraegen het volop van prijs, en danckbaerheit?[586]

[*][Randschrift:] *Godts eenvouwigheit vermaent ons alle dubbelheit te schuwen.*

[*][Randschrift:] *Godts volkomenheit sluit den onvolkomen godtsdienst uit.*

[*][Randschrift:] *Godts enckele eenigheit lijdt geene bygoden.*

[*][Randschrift:] *Godts oneindigheit vermaent ons tot ootmoedt en eerbiedigheit.*

* TEKSTSKRITIEK: De 1e ed. heeft in vs. 575 *noch of lochene* en achter vs. 576 een vraagteeken.

559 *eenvouwigh:* simplex, vgl. *Besp.* II, 118 en *Onderw. der h. Dryeenh.*, vs. 227-28.
560 *simpel:* eenvoudig en oprecht.
562 *naerdien* enz.: omdat zijn omgeving geen fout duldt.
564 *duuren:* het uithouden.
565 *Daer:* in wie; *dubbelzinnigheit:* dubbelhartigheid; *schalckheit:* bedrog.
566 *schijndeught:* schijnheiligheid.
567 *volkomen:* geheel volmaakt.
568 *dwaelen:* verdwalen; *in den dienst* enz.: in een van de valsche godsdiensten.
571-72 vgl. *Matth.* V, 48.
574 *verwaent:* eigenzinnig.
576 *een wezen, elck verschenen:* één wezen, zooals ieder duidelijk moet zijn; vgl. vs. 655.
578 *begrijp:* begrip, verstand.
579 Nooit genoeg bemind.
581 *Geen punt te rekenen:* nauwelijks een stip.
582 *Dat zich alleen bevatte:* dat alleen zich zelf begreep.
583 *staet te wenschen* enz.: wenschelijk, begeerenswaardig is.
584 *voor zijnen stoel:* voor Gods troon.
586 Vul in: moet niet; *het volop van prijs:* allen lof.

Zoo Godt onmeetbaer is, en zweeft in alle dingen,[*587]
Het groot heelal vervult, en zielt, en kan doordringen,[588]
Geen duister hem ontschuilt, geen slot hem buiten sluit:[589]
Wie leght de grijns niet af? wie treckt den schijn niet uit,[590]
Waer me de huichelaer zijn rol speelt, en loopt mommen?[591]

[*][Randschrift:] *Godts onmeetbaerheit en overalheit beschaemt overal den schijnheiligh*.

587 *zweeft in alle dingen:* alles vervult.
588 *zielt:* bezielt.
589 *ontschuilt:* verborgen blijft.
590 *de grijns:* het masker.
591 *loopt mommen:* comedie speelt.

Het hart verraet den schelm, in 't midden van de stommen:[592]
Want schoon geen pijnbanck hem kan melden, en verraên,[593]
Men kan zich zelven niet, de Godtheit minst ontgaen.
Laet weereltwijzen vry, op weereltsche tooneelen,[595]
Uit zucht tot baet en staet, hun rol ter kercke speelen,[596]
Bedriegen 't oogh des volcks, dat weifelt, ofte lieght;[597]
Wie Godt bedriegen wil, zich zelven eerst bedrieght.
Godts tegenwoordigheit houdt al zijn hovelingen[599]
In tucht, en stilte, en toomt wat uit den bant wil springen.
Is Godt doorgaens de zelve, en onveranderbaer*[601]
In wezen, en gelaet, en raetslot: wat gevaer[602]
Ontziet hy, die zich houdt aen dezen onbezweecken,[603]
En, door 't veranderen der tijden en gebreecken,
In weldoen nimmermeer verandert, noch verkeert,[605]
Maer onverandert Godt bestendigh dient, en eert?*
Zoo zweemt de ziel naer hem, die niemant zal bezwijcken,[607]
En staen, gelijck een rots, als alle dingen wijcken.
Is Godt onsterfelijck, en leeft hy niet alleen,
Maer zielt oock al wat leeft, door zoo veele eeuwen heen;[610]
Wie schrikt voor koud gebeente, en 't geen zich niet kan reppen,[611]
Voor dootshooft, en de doot? hy kan het leven scheppen,[612]
Als 't leven is gebluscht. uit Gods onsterflijckheit
Is 's menschen eedle ziel de hantvest toegeleit[614]
Van uit des lichaems schors geborsten noit te sterven.[615]
De balssem hoedt geen lijck voor rotten, en bederven,
Maer Godts onsterflijckheit den sterfelijcken mensch,
Die 's weerelts kerckhof vlught, om eenen hooger wensch.[618]
Zit Godt in d'eeuwigheit gerust, terwijl de tijden
De tegenwoordigheit der weerelt ons benijden,[619-20]
En vliegen, als een pijl en oogenblick, voorby;

*[Randschrift:] *Godts onveranderbaerheit eischt stantvastigheit*.

*[Randschrift:] *Godts onsterflijckheit verzekert ons van d'onsterflijckheit, en het leven, dat uit hem vloeit*.

592 *in 't midden van de stommen:* ook als niemand iets zegt.
593 *melden:* uitbrengen.
595 *wereldwijzen:* zij die wijs of slim zijn naar de begrippen dezer wereld, vgl. *weereltschen*, vs. 101; *weereltsche tooneelen:* op het tooneel dezer wereld, vgl. noot op *Besp.* III, 383.
596 *hun rol ter kercke speelen:* zich als vromen voordoen.
597 *dat weifelt, ofte lieght:* het oog der menschen, dat de zaken niet goed onderscheidt en zich daardoor vergist.
599 *hovelingen:* dienaars.
601 *doorgaens:* doorgaande, altijd.
602 *gelaet:* zooals Hij zich voor ons voordoet, waarneembaar is in zijn werken; *raetslot:* raadsbesluiten.
603 *Ontziet hy:* heeft degene te duchten, vgl. vs. 453, 454; *onbezweecken:* nooit bezweken.
605 *nimmermeer:* nooit; *verkeert:* omkeert, verandert.
607 *zweemt:* gelijkt (in standvastigheid); vlg. *Besp.* III 955; *die niemant zal bezwijcken:* die niemand in den steek zal laten.
610 *zielt:* bezielt, geeft leven; vgl. vs. 588.
611 *koud gebeente* enz.: een lijk, dat zich niet meer bewegen kan.
612 *hy kan het leven scheppen:* God kan het leven herscheppen.
614 *de hantvest:* het voorrecht; *toegeleit:* toegestaan, gegeven.
615 *schors:* weer de Platonische uitdrukking, vgl. *Besp.* III, 1046, 1051.
618 Versta: die zijn gedachten van het bederf tot het hooger leven wendt.
619-20 *terwijl de tijden* enz.: terwijl de tijd ons het blijvend bezit der wereldsche dingen ontneemt.

Wat ydel oogh verhangt zich noch aen schildery[622]

622 *verhangt:* vergaapt, vergooit.

Der weerelt die haer verf verschiet in zon, en smoocken?[622-23623]
Wie bout een' troon in 't rijck der weerelt, dat op roocken,[624]
En damp, en nevels drijft, en klancken, en gerucht?
Wie nestelt hier? wie bouwt kasteelen in de lucht,[626]
Die als een damp vergaen, verstuiven, en verdwijnen?
De Godtheit kan 't vernis der weerelt gansch verschijnen,[628]
Door kracht van haeren glans, en eere, en majesteit.
Men zoecktze in dezen tijt, en vintze in d'eeuwigheit.
Godts almagt, in zijn werck, uit niet volwrocht t'aenschouwen,
Der vroomen vryburgh is, en toevlught, en betrouwen,[*631]
Terwijl ze hen beschut in 't uiterste verdriet.
Zy weckt eerbiedigheit in al wat Godt gebiet.
Zy baert ontzagh in 't hart, dat schrickt in 't overtreden
Van 'tgeen natuurwet leert, en sterckt door't licht van reden;
Want zy 't gerecht voltreckt, en streng den godeloos[637]
Naer d'uitmaet van het quaet weêr inmeet voor altoos.[638]
Godts wijsheit, die het al wat leeft kan overtuigen,[*]
Vermaent de wijsten zich en hun vernuft te buigen
Eerbiedigh onder haer, die steigert boven 't geen
Ons zinnen en verstant hier stapelen op een,[642]
Onkundigh van den schat, die eeuwigh schuilt inwendigh[643]
By Godt, in wijsheit en alweetenheit onendigh.
Zy toont ons hier alleen, by 't schijnen van de maen,[645]
En starrelicht, en zon, in dezen Oceaen
Der wijsheit, eenen drup van 't geen in Godt besloten
In zijne oneindigheit alleen wort uitgegoten.
Wie knielt niet, die dit hoort, en valt op 't aenzicht neêr?
Wie weigert dienstbaerheit aen dien alwijzen heer?
Wie waent, in overdaet, baldaedigheit, en schennis,
t'Ontschuilen 't alziende oogh, d'alwetenheit, en kennis
Van deze zon, en geest; of ergens vry te zijn,
Daer 't hart de Godtheit schent, en aenbidt met den schijn?[654]
Godts goetheit, als zijn maght en wijsheit, elck verscheenen,[*655]
Schijnt van de Godtheit zelf, in Duitsch, dien naem te leenen,[656]
En voert ons weêr te rugh naer zijn volkomenheit.
Zy treckt den mensch tot zich, door blijck van 't onderscheit

[*][Randschrift:] *Godts almogenheit sterckt ons betrouwen in noot, en verweckt eerbiedigheit, en ontzagh*.

[*][Randschrift:] *Godts wijsheit vermaent ons tot ootmoedige gehoorzaemheit, en ongeveinsde vromigheit*.

[*][Randschrift:] *Godts goetheit vermaent ons tot danckbaerheit, en wederliefde, en sterckt de hoop*.

622-23 *schildery Der weerelt:* de uitwendige, bedriegelijke dingen dezer wereld.
623 *die haer verf* enz.: die door op- en ondergang haar kleur en mooien schijn verliest.
624 *roocken:* rook.
626 *nestelt:* vestigt.
628 *gansch verschijnen:* heelemaal wègschijnen.
631 *vryburgh:* schuilplaats, vgl. *Altaergeh.* II, 397, 402.
637 *zy:* Gods almacht.
638 Vgl. *Luc.* VI, 38; wat de goddelooze aan kwaad heeft uitgemeten zal hij aan eeuwige (*voor altoos*) straf inmeten.
642 alle menschelijke wetenschap.
643 *den schat:* van wijsheid, vgl. *Predik.* I, 26.
645 *alleen:* slechts.
654 Waar 't hart God vrij zou kunnen beleedigen, alleen den schijn van Hem te dienen bewarend.
655 *elck verscheenen:* vgl. vs. 576.
656 vgl. noot op *Besp.* I, 44.

Der goederen, waerin het menschdom, onder veelen,[658-59659]
Onsterflijckheit, en maght, en redendom moght deelen,[660]
En vryen wil, waer door de mensch een' Godt gelijckt,
Naer 't hemels aenschijn zweemt, daer zon en maen voor wijckt.[662]
Indien dees goetheit zweeft te hoogh voor alle pennen,
Wie weigert haer door geur van danckbaerheit te kennen?[664]
Godts liefde, die 't geliefde in wil en aert vereent
Met zich, en door een zucht tot weldoen zich verkleent,[666]
Zich neêrbuight, en van zelf de vlagh strijckt van haer grootheit[667]
En volheit, om een' worm, een schim, een aerdtsche snootheit[668]
Te neemen op haer' schoot, te koestren, als haer vrucht;[669]
Wat eischtze van den mensche een wederliefde, en zucht
Tot dees menschlievende natuur, den goeden vader!
Wie komt hem door den dienst van hart en zin niet nader
Gekropen aen het hart, beholpen met ons nut,[673]
En nimmer van genade en schatten uitgeput!
Die gaerne ons 't minder gaf, vermagh ons meer te geven,
In zijne onsterflijckheit, het onbepaelde leven.[676]
Het recht van heerschappy bevestight Godt alom,*
Als eigenaer en heer in 't eeuwigh eigendom
Van al wat hier de mensch te leen ontfing van boven,
Gehouden voor het leen den leenheer zelf te loven,[680]
Te kennen voor dees deught naer lichaem, en naer ziel[681]
Te vreezen voor de straf, die schichtigh op den hiel[682]
Den boozen achterhaelt en naerstapt, zoo verbastert[683]
Hy 's heeren hooftwet breeckt, en hem onteert, en lastert.[684]
Houdt Godts voorzienigheit een scherper oogh en wacht*
Op zijn geschapenheên, om 't menschelijck geslacht;[686]
Regeert en onderhoudtze in wezen al 't geschapen;
Wie droomt dat Godt gerust en zorgeloos blijft slaepen,
En zich met menschen noch den godtsdienst niet bekreunt,[689]
Die 't menschdom scheit van 't vee, en op dees waerheit steunt?
Wie schept geen' troost hieruit, in zijn verlegenheden?[691]

*[Randschrift:] *Godts heerschappy eischt danckbaere gehoorzaemheit, en godtvruchtigheit*.

*[Randschrift:] *Godts voorzienigheit sterckt het wantrouwen, en eischt gelaetenheit*.

658-59 *door blyck van 't onderscheit der goederen:* door de verschillende voorrechten hem bewezen.
659 *onder veelen:* onder veel andere gaven.
660 *maght:* over de dieren bijv.; *redendom:* redelijkheid.
662 *naer 's hemels aenschijn zweemt:* een verre gelijkenis met God bezit, vgl. noot bij vs. 607.
664 *geur:* wierook, hulde; *kennen:* erkennen, vgl. vs. 681.
666 *verkleent:* vernedert.
667 *van zelf:* uit eigen beweging, spontaan.
668 *schim:* schaduw; *snootheit:* nietigheid.
669 *vrucht:* kind.
673 *beholpen met ons nut:* bezorgd voor ons heil.
676 *onbepaelde:* onbegrensde.
680 *Gehouden:* verplicht.
681 *kennen:* erkentelijk te zijn; *deught:* bevoorrechting.
682 *schichtigh:* snel.
683 *naerstapt:* nastapt, achterna komt; *zoo verbastert:* wanneer hij, ontaard...
684 *hooftwet:* de verplichting van God te dienen.
686 *geschapenheên:* schepping.
689 *met:* om.
691 *verlegenheden:* moeilijkheden, beproevingen.

Wie wederstreeft Godts wille, indien hy wort bestreden?[692]
Wie wort niet opgeweckt ter vromigheit en deught?

692 Wie, die Gods voorzienigheid aanneemt, zal zich niet by strijd en moeilijkheid aan Gods wil onderwerpen?

Wie schept uit ydelheit verganckelijcke vreught;
Wie twijfelt dat de ziel, als 't lichaem leght verbeeten,[695]
In 't graf verrot, van Godt verlaeten, en vergeeten,
Dewijl de booswicht zelf, in 't scheiden van den geest,
Zijn straf genaecken ziet, en voor den rechter vreest?[519-698695-98]
Hier draeft de godtsdienst op: maer om dien dienst noch nader[699]
t'Ontvouwen: en de wijs hoe Godt, der dingen vader,[*]
Natuurlijck in 't gemeen gedient wort, naer het licht[701]
Dat eerst van verre rees voor 't sterfelijck gezicht,[701-02]
Zoo laet ons uit haer bron de beeck van godtsdienst leiden,
Die den godtvruchtigen en boozen hielt gescheiden,
Van 's weerelts oirsprong af, daer geen geschreve wet,[705]
Noch openbaering had den godtsdienst ingezet:[706]
Want zoo de dienst bestaet, van buiten en van binnen,
By daeden van de ziele, en 't lichaem, en de zinnen,
Wort hier met recht vereischt een algemeene wijs[709]
Van godtsdienst, ingevoert den opperste ten prijs,
Door een eenpaerigheit getroffen, daer de veelen[711]
In zinlijckheden en opvoedingen verscheelen.[712]
Het dienen is een daet van 't lichaem of gemoedt,[*]
Of van dees bey, waerdoor de dienaer zeker goet,[713-14]
Gelijck zijn wit, beschiet: dies moet hy overweegen,[715]
Voor 't ingaen van den dienst, waer 't goet in is gelegen,
Het welck verdient den naem van 't allerhooghste lot.[717]
Dit eenigh beste goet bestaet alleen in Godt,
En buiten hem bestaen de valsche of mindre goeden,[719]
Gelijck de reden leert, bestemt by alle vroeden:

[*][Randschrift:] *Nader berecht van den godtsdienst.*

[*][Randschrift:] *Het einde van den godtsdienst is het opperstegoet:*

695 *leght verbeeten:* ligt doodgebeten (door den dood).
519-698 In dezelfde volgorde waarin Vondel, *Besp.* II, 77-1350, heeft bewezen, dat God eeuwig, onsamengesteld, evenaardig, zonder lichaam, geen toeval, een louterheid, eenvouwig, volkomen, eenig, oneindig, onmeetbaar, onveranderbaar, onsterfelijk, almachtig, wijs, goed, heerschapper en voorzienig is, concludeert de dichter uit al deze eigenschappen, dat de mensch verplicht is, God te dienen.
695-98 Versta: Wie kan aannemen, dat de ziel, na den dood, door God verlaten mede in 't graf zou rotten, wanneer degene, die hem kwaad deed, zelf, bij 't naderen van den dood, bang is voor straf?
699 *Hier draeft de godtsdienst op:* op deze overwegingen (nl. die van Gods eigenschappen, begonnen in vs. 619) verheft zich de godsdienst.
701 *Natuurlyck in 't gemeen:* volgens de natuurwet door 't heele menschdom.
701-02 *naer het licht* enz.: volgens het licht, dat den mensch het eerst zwak van natuurswege opging.
705 *daer geen* enz.: toen de wet van Mozes enz.
706 *ingezet:* ingesteld.
709 *een algemeene wijs:* iets waarin alle godsdiensten overeenstemmen, vgl. *eenpaerigheit* van vs. 711.
711 *eenpaerigheit:* overeenstemming; *daer de veelen:* terwijl toch vele volken.
712 *zinlijckheden:* eigen gewoonten.
713-14 Nogmaals gebruikt Vondel de etymologie om tot zijn doel te komen: de redelijkheid en noodzakelijkheid van den godsdienst te bewijzen; (vgl. 410-11, 455) en hij ontleedt het woordbegrip gods-dienst, door er op te wijzen, dat een mensch *dient* om iets *goeds*, waaruit volgt, dat het hoogste goed den volledigen dienst van den mensch vergt.
715 *Gelijck zijn wit, beschiet:* als zijn doel nastreeft.
717 *lot:* deel, goed.
719 *goeden:* goede dingen, bona, vgl. *Lucifer*, vs. 295.

Want uit der dingen aert blijckt zeker en gewis[721]
Wat goet, uit alle goet, voor 't best te keuren is.
Het schijngoet voert den schijn van 't goede by de blinden,
Maer zijne valscheit wort ontmomt door 't ondervinden.[724]

721 *bestemt by alle vroeden:* door alle wijzen menschen toegestemd.
724 *ontmomt:* ontmaskerd.

Het menschelijck geluck bestaet in 't lichaem niet,[*725]
Dat min is dan de ziel, en 's menschen geest; zoo schiet
De wellust veel te kort, die d'uiterlijcke leden
Wat streelt, geensins vernoeght; het zy door leckerheden,[728]
Genoten op de tong; of schoonheit, die door 't oogh
Bespiegelt, als een droom, in roock en damp vervloogh.
Zoo veele onmaetigen, naer lijf en ziel verovert,[731]
En van dees meeremin beguighelt en betovert,[732]
Bekenden endelijck dat dit geen' lust verzaet,[733]
Den dorst naer meer ontvonckt, en naer iet beters staet;[734]
Gelijck de byen ons al brommende getuigen,
Zich vol, van bloem op bloem, noit zat van honigh zuigen.
Al bloeit in 't geurigh velt de boeckweit schoon en milt,
Wat baet de smaeck van 't zoet, dat onder 't smaecken smilt![725-38]
Kost weereltsche eer den mens vernoegen naer zijn wenschen,
Zoo hing des menschen heil aen d'eer, die hem van menschen
Wort aengeboôn, om 't goet dat in zijn wezen blinckt.[*]
Ontkennenze dit goet en zijn waerdy, zoo hinckt[742]
Deze eer, van hem beooght. oock wort de deught geprezen,
Als 't werck des vryen wils: maer d'eer hierom bewezen
Aen eenigh deughtzaem helt, met een gemeene stem,[745]
Kan 's menschen heil niet zijn: want d'eer hangt niet aen hem,
Maer zulcken, die de deught vereeren, en verheffen.[747]
Men kan dan niet in d'eer het eerste heilwit treffen.[743-48]
Den vroomen is alleen om zijne eerwaerdigheit
Het welverdiende lot van eere toegeleit:
De quaden konnen me den vroomen eer bewijzen:

[*][Randschrift:] *dit bestaet in 't lichaem niet*,

[*][Randschrift:] *noch in weereltsche eere*,

725 *min:* minder.
728 *vernoeght:* vergenoegt, bevredigt.
731 *verovert:* overrompeld, overwonnen.
732 *dees meeremin:* de meermin of sirene is het beeld van de verleiding; *beguighelt:* begoocheld.
733 *endelijck:* op het einde, ten slotte.
734 *staet:* uitziet.
725-38 *S.c. Gent.*, cap. XXVII: 'Quod felicitas humana non consistit in delectationibus corporalibus'.
742 *Ontkennen ze:* als de menschen (van wie men eer verwacht) het goed, waarom wij geëerd willen worden, in ons niet erkennen of op zijn waarde schatten; *zoo hinkt Deze eer:* dan is de eer, die hij begeert, onvoldoende.
745 *gemeene:* algemeene.
747 *Maer zulcken:* maar aan dezulken, aan hen.
743-48 'Ad felicitatem per virtutem pervenitur. Operationes autem virtutum sunt voluntariae. .... Hoc autum quod honorem assequatur non est in potestate hominis sed magis in potestate honorantis. Non est igitur in honoribus felicitas humana ponenda', Amplius.

d'Eerwaerdigheit is dan met reden meer te prijzen,
Dan eer t'ontfangen van den boozen, en hun rot:
Dies is geen eer met recht des menschen waertste lot.[739-54749-54]
Een uitgebreide faem, geblazen by trompetten,[*]
De wijde weerelt door, vermagh geen' mensch te zetten
In 't opperste geluck. befaemtheit wort begeert
Om, overal bekent en loffelijck ge-eert
In veele duizenden doorluchtigh uit te steecken;[759]
Zoo wort befaemtheit dan de kroon van 't hooft gestreecken
Door d'eer, die haer verdooft. is d'eer nu 't hooghste niet,
Wie stoft dat iemants faem in 't opperheilwit schiet![755-62762]
Het kennen draeft, indien men lette op ieders orden,[763]
In adel wijt voor heen het wijt bekent te worden.[764]
Het allereêlste kent: het minste wort gekent.
Hoe zet befaemtheit dan de menschen in het endt
In top van 't heil; dewijl dit schijngoet is gelegen
In kennis van een faem, door eer en lof verkregen,
Een faem, die los op waen en damp van zinnen drijft,[769]
En in haer vlught bezwijckt, ten zy dees lucht haer stijft![763-70770]
Wat heden wort gelooft, wert gisteren misprezen.
Een heil, zoo wanckelbaer kan 't opperste niet wezen.
En is al d'aerdtkloot slechts, ten opzicht van 't heelal,
Een stip, een passerpunt, veel min een ronde bal,
Omheint van wateren, vol woeste wildernissen;
Wat moet de faemzucht niet al naem en kennis missen,
Daer onder duizenden Fortuin niet een' verheft,[777]

[*][Randschrift:] *noch in de faeme*,

739-54 cap. XXVIII: ‘Quod felicitas non consistit in honoribus’; van Thomas' bewijzen neemt Vondel er enkele over, nl. in vs. 739-43 dit: ‘Quod est propter alterum bonum non est ultimus finis. Tale autem est honor; non enim aliquis recte honoratur nisi propter aliquod aliud bonum in eo existens; et propter hoc homines honorari quaerunt, quasi boni alicujus quod in eis est testimonium habere volentes’. Adhuc.

749-54 ‘Omne dignum honore non potest nisi bonis inesse. Honorari autem possunt etiam mali. Melius est igitur fieri honore dignum quam honorari. Non est igitur honor summum hominis bonum’, Item. Het is duidelijk, dat Vondel deze eenvoudige redeneering onjuist weergeeft, misleid doordat hij ‘honorari’ in ‘honorari possunt etiam mali’, als ‘honerare’ las, wat misschien zóo in de door hem gebruikte ed. stond.

759 *In:* tusschen of boven.

755-62 ‘Est enim gloria ... clara cum laude notitia. Ad hoc autem volunt homines innotescere cum laude ... ut honorentur. Est igitur gloria propter honorem quaesita. Si igitur honor non est summum bonum, multo minus gloria’.

762 *stoft:* zwetst; *opperheilwit:* het hoogste heildoel; summum bonum.

763 *draeft:* snelt; *ieders orden:* de rangorde van alles.

764 *voorheen:* vooruit aan.

769 *los:* vluchtig, onvast; *zinnen:* nukken.

763-70 ‘Cognoscere nobilius est quam cognosci; non enim cognoscunt nisi quae sunt nobiliora in rebus; cognoscuntur autem etiam infima. Non potent igitur summum hominis bonum esse gloria, quae consistit in hoc quod aliquis cognoscatur’, Amplius.

770 *tenzij dees lucht haer stijft:* tenzij de gunstige stemming aanhoudt.

777 *Fortuin:* de Rom. halfgodin Fortuna.

Of niemant woont, veel min de titels eens beseft.[755-78771-78776-78778]
Men wint dees heilkroon niet door rijck bezit van schatten,[*779]
Schoon Midas wat hy kan betasten en bevatten

[*][Randschrift:] *noch in rijckdommen*,

755-78 cap. XXIX: ‘Quod felicitas hominis non consistit in gloria humana’.
771-78 Zeer vrije weergave van: ‘Id quod est summum hominis bonum oportet esse stabilissimum in rebus humanis; naturaliter enim desideratur diuturna boni constantia. Gloria autem quae in fama consistit est instabilissima; nihil enim est mutabilius opinione et laude humana’.
776-78 Versta: wat bestrijkt die faam nog maar een klein gebied!
778 Of daar waar niemand woont, nl. in de onmetelijke ruimte buiten de kleine aarde, waar dus niemand onze roemtitels begrijpen zou.
779 *heilkroon:* het hoogste goed.

Verkeert in louter gout, dat niemants leven stut.[780-81]
Men zoeckt geen gout om 't gout, maer om den dienst en 't nut,
Genooten by den erts, zoo hellediep verborgen[783]
Door vrou natuur, om ons t' ontlasten van die zorgen.[784]
Men zoeckt het dier metael om weder te besteên
Aen eenigh waerder goet, en rijcker kostlijckheên.
De milde schencker wort met recht in 't gout geprezen.[779-87]
De vreckaert mist den prijs, en slijt den tijt met vreezen,[788]
Ter liefde van dien schat, en 's rijckdoms overvloet.
Wie schat den rijckdom dan het kostelijckste goet?[779-90787-90]
De mogentheit, bezuurt, benijt, bewaert zoo bitter,[*791]
Belegert van den schrick, zet nimmer den bezitter
In een' volkomen staet. wat is de kroon een pack,[793]
Den goên en quaên gemeen! wat is de koning zwack,
Die stut van mindren hoeft, en hooft en kroon ziet rollen,[795]
Zoo 't volck den koning speelt, en eens geraeckt aen 't hollen!
De maght is recht gebruick en misbruick onderdaen;[797]
Dus kan het aertsch geluck in 't heerschen niet bestaen.[791-98]
Dit lot bestaet geensins in 's lichaems heil en gaven,[*]
Gezontheit, schoonheit, kracht, hoe trots de zinnen draven,[800]
Gemoedight door den glans van deze uitsteeckentheên:[801]
Want 's lichaems gaven zijn den goên en quaên gemeen;[799-802]
De ziel genietze niet, al bezightze de leden.
De ziel beheerscht het lijf door reêngebruick en reden,[803-04]
Begrijpen en verstaen; zoo kan in allen schijn
Het goet des lichaems niet het puick der goedren zijn;
Dewijl oock 's lichaems goet den dieren is gegeven,[807]
Die zelf in snelte, en kracht, en zien, en riecken streven
Voorby de menschen heen, een onnaspoorbaer rack,[809]

[*][Randschrift:] *noch in mogentheit*,

[*][Randschrift:] *noch in lichamelijcke gaven*,

780-81 Het verhaal van ‘Midas' goutkunst’ in Herscheppinge, B. XI, vs. 155; Dl. VII, bl. 785.
783 *den erts:* het gouderts; *hellediep:* vgl. *Besp.* III, 569.
784 *om ons* enz.: om den mensch de kwelling van den gouddorst te besparen.
779-87 ‘Non appetuntur divitiae nisi propter aliud; per se enim nihil boni inferunt, sed solum utimur eis vel ad coporis sustentationem’ etc.
788 *vreckaert:* vrekke aard, gierigaard; *mist den prijs:* wordt niet geprezen, integendeel.
779-90 Cap. XXX: ‘Quod felicitas hominis non consistit in divitiis’
787-90 ‘Magis laudabilis est actus liberalitatis et munificentiae, quae sunt circa pecunias, ex hoc quod pecuniae emittuntur quam ex hoc quod conservantur .... non consistit igitur in divitiis summum hominis bonum’, Amplius.
791 *mogentheit:* macht.
793 *pack:* last.
795 *hoeft:* behoeft, noodig heeft.
797 ‘Potenantia aliquis bene et male uti potest’, Amplius.
onderdaen: onderhevig.
791-98 cap. XXXI: ‘Quod felicitas non consistit in potentia mundana’.
800 *hoe trots* enz.: hoe groot de zintuigen daar ook op gaan.
801 *gemoedight:* bemoedigd.
799-802 ‘Quod autem nec in corporis bonis, cujusmodi sunt sanitas, pulchritudo et robur [*Gezontheit, schoonheit, kracht*] sit hominis summum bonum, apparet’.
803-04 Even spreekt St. Thomas l.c. over de ‘anima melior corpore’.
807 ‘Haec bona sunt homini et aliis animalibus communia’, Adhuc.
809 *een onnaspoorbaer rack:* een onnaspoorbaar, onberekenbaar eind.

Als blijckt in paert, en leeu, en adelaer, en brack.[808-10810]
Het heil des menschen, dat gevat wort in vijf zinnen,[*]
Kan by gevolgh geen' prijs in deze renbaen winnen,
Als mensch, en dier gemeen, en laeger dan 't verstant,
Het welck 't gevoelbre grijpt, en in de harssens plant.
Men looft de zinnen, om den oirbaer te genieten,[815]
En lust, en leckerny, hun weelde en wit; zoo schieten[816]
De zinnen hier te kort, indien in dit geschil[817]
Men 's menschen nutste goet in hun beoogen wil.[811-18818]
De zedekunst betoomt de hartstoght, en gebreken,[*]
Zoo reickt dan haere hant niet wijder dan dit teken.[820]
De Godtheit zelf gelijck te worden, is de gront,
Daer ons geluck op rust. zoo nu ons heil bestont
In 't middel, dat ons leit naer 's hemels eigenschappen,
Men hoefde Godt niet, noch oock hooger op te stappen.[824]
Dus wort de mensch hier door de Godtheit niet gelijck,
Maer door verstant, en wil. men eisch' geen klaerder blijck[826]
Of menschen niet naer Godt, en naer de Godtheit zweemen,
Men kan het aen 't verstant, en aen den wil verneemen,[827-28]
De krachten van de ziel, waeruit de Godtheit straelt,
Gelijck een wederschijn van 't licht, op haer gedaelt.[819-30830]
Bestont ons aertsgeluck in oefening der zeden,
Het stom gedierte zou langs deze heirbaen treden,
Door een deelachtigheit en glimp van deught en tucht,[833]
Doch zonder het verstant, dat redenloosheit vlught.
Men stell' dan 's menschen heil in geene zedewercken.[725-835]

[*][Randschrift:] *noch in de vijf zinnen*,

[*][Randschrift:] *noch in de zedekunste*,

808-10 'Multa animalia, quantum ad bona corporis, sunt homine potiora; quaedam enim sunt velociora homine, quaedam robustiora, et sic de aliis', Amplius.
810 *brack:* speurhond.
815 *den oirbaer:* de voldoening van hun behoefte.
816 *wit:* doel, hier ook: vreugde.
817 *geschil:* onderzoek.
811-18 Cap. XXXIII: 'Quod felicitas non consistit in parte sensitiva'; 'Per eadem apparet quod neque summum hominis bonum est in bonis sensitivae partis. Nam haec etiam bona sunt homini et aliis animalibus communia. Item intellectus est melior sensu. Adhuc maximae delectationes secundum sensum sunt in cibis et venereis'.
818 *nutste goet:* hoogste goed.
820 *dit teken:* van het bedwang.
824 *op te stappen:* te streven.
826 Achter *blijck* leze men een punt.
827-28 Versta: de vraag, of iemand Gods gelijkenis niet uitdrukt, moet men beantwoorden door naar zijn verstand en wil te zien.
819-30 'Finis omnium rerum ultimus est assimilari ad Deum. Illud igitur secundum quod homo maxime assimilatur Deo erit ejus felicitas. Hoc autem non est secundum actus morales .... Non Deo convenit habere passiones quae sunt circa actus morales', Item.
830 *wederschijn:* weerschijn, afglans.
833 *glimp:* schijn.
725-835 In zijn opsomming van de dingen, waarin het hoogste goed niet kan bestaan, volgt Vondel weer St. Thomas Aq. op den voet, die in de *S.c. Gent.* Lib. III, cap. XXVII-XXXVII in dezelfde volgorde en met gelijke argumenten te werk gaat; Lactantius beantwoordt de vraag naar het summum bonum wel in denzelfden geest, maar veel beknopter, *Div. Inst.*, Lib. III, cap. XI.

De mensch zweeft hooger op, met aengeschote vlercken.[819-36831-36]
Bestaet nu 's menschen heil in geen uitwendigh goet,[*]

[*][Randschrift:] *noch in de goederen der fortuine, noch in de zeden, noch in wetenschappe, en kunste, maer in het bespiegelen der Godtheit*.

819-36 Cap. XXXIV: ‘Quod ultima hominis felicitas non consistit in actibus virtutum moralium’.
831-36 ‘Illud quod est maxime proprium hominis inter omnia bona, respectu aliorum animalium, est in quo quaerenda est ejus ultima felicitas. Hujusmodi autem non est virtutum moralium actus; nam alia animalia aliquid participant vel liberalitatis vel fortitudinis; intellectualis autem actionis nullum animal aliquid participat’, Praetrera.

Genooten by fortuin, door 't lichaem of gemoedt,
Verlustight by den zin; noch in verstaenbre vreughden,[839]
Gesproten uit de daet van zedigheit, en deughden;
Noch kennis en verstant van kunst, en wetenschap;
Zoo moet ons heil bestaen op eenen hooger trap,
In 't stil bespiegelen der Godtheit, en de klaerheit
Van 't goddelijcke licht der onbevleckte waerheit;[837-44]
Het eigenste oogenmerck, waerop ons wezen mickt,[845]
En daer al 't minder goet van Godt is toegeschickt.[846]
Dus zweemt de mensch naer Godt, den vader aller dingen,[847]
Die eeuwigh in zich zelf en zijn bespiegelingen,
Gerust en stil volhardt, en opgetogen blijft;[849]
Terwijl hy 't al beweeght, wat om hem ommedrijft.[850]
Tot dees bespiegeling van Godt, den ongezienen,[845-51]
Moet ons gezontheit, rust, en ongesteurtheit dienen,
Die uit de zeden vloeit: en elck uitwendigh ding,
By ons te vatten, dient tot dees bespiegeling.[837-54851-54]
De Wijzen slooten dan: men kan niet hooger rennen[855]
Naer heilgenot dan Godt in zijn natuur te kennen,
Doch naer een ieders maght, en toegeleide maet.[857]
Zy slooten dat in deught en weetenschap bestaet
De wijsheit, die het goet en quaet leert onderscheiden:
Dat hen godtsdienstigheit, de hooftdeught aen most leiden[860]
Naer eenen Godt alleen, die 't al den oirsprong geeft,
En nimmer hoogh genoegh, by al wat reden heeft,
Gezet wort, noch gekent, gevreest, en aengebeden.
Dus raeckt de Godtsdienst eerst in zwang, door 't licht van reden,
Geschept uit Godts natuure, en goetheit, wijsheit, maght,
De weerelt door bekent, by 't menschelijck geslacht.
Uit deze kennisse is de godtsdienst eerst gesproten,

839 *Verlustight by den zin:* die zich zintuigelijk of zinnelijk verheugen; *verstaenbre:* verstandelijke, intellectueele.

837-44 'Si igitur ultima felicitas hominis non consistit in exterioribus quae dicuntur bona fortunae, neque in bonis corporis, neque in bonis animae quantum ad sensitivam partem [*Verlustight by den zin*], neque quantum ad intellectivam secundum actus moralium virtutum, neque secundum intellectuales quae ad actionem pertinent, scilicit artem et prudentiam [vs. 841], reliquitur quod ultima hominis felicitas sit in contemplatione veritatis'.

845 *Het eigenste oogenmerck:* het meest eigenlijke doel van ons wezen.

846 *toegeschickt:* heengericht.

847 *zweemt - naer:* lijkt op, vgl. vs. 827.

849 *opgetogen:* opgetrokken, ontheven.

850 *om hem ommedrijft:* rondom Hem beweegt.

845-51 'Haec enim sola operatio hominis est sibi propria ... Per hanc etiam operationem homo substantiis separatis conjungitur per similitudinem, quia hoc tantum de operationibus humanis in Deo et in substantiis separatis est'

837-54 Cap. XXXVII: 'Quod ultima hominis felicitas consistit in contemplatione Dei'.

851-54 'Ad hanc operationem etiam omnes aliae operationes humanae ordinari videntur siccet ad finem [vs. 846]. Ad perfectionen enim contemplationis requiritur incolumitas corporis ... Requiritur etiam quies a perturbationibus passionum'.

855 *De Wijzen:* de wijsgeeren, zoowel van het Heidendom (door Lactantius herhaaldelijk geciteerd) als van het Christendom; *slooten:* concludeerden; *rennen:* stijgen.

857 *maght:* vermogen; *toegeleide:* toegekende, vergunde.

860 *de hooftdeught:* nl. als uiting van rechtvaardigheid, vgl. vs. 451.

Gequeeckt en aengevoedt van alle godtgenooten,[868]
En Aristoteles eischt straf van elck gemoedt,
Dat twijfelt of men Godt eerbiedigh eeren moet.[869-70]
De reden van Godts dienst was geensins wijt te zoecken,

868 *godtgenooten:* vrienden Gods.
869-70 *Aristoteles:* vgl. *Besp.* III, 1160.

Noch eischte een boeckstaef, merck, en wet, gedruckt in boeken:[872]
Natuur had deze wet gelijck in 't hart gesneên,[*]
En hierin stemden al de wijsten overeen.
De simplen volghden vast met eendraght en genoegen[875]
De vroeden, dienze ontzagh eerbiedighlijck toedroegen,[876]
En zagen naer den mont, en zochten troost en raet
By hen, der vroomen stut, en hoop en toeverlaet,[878]
In noot, en wederspoet. het kint bemint den vader,
Den milden zegenaer, en volght hem altijt nader,
Als erfgenaem van 't goet, uit 's vaders schoot verwacht.
De booze vreest de roe des rechters, dien de wacht
Des volcks bevolen blijft. d'uitmuntenste in 't beloonen[883]
Der deughden wort begroet, en aengebeên, en kroonen
En gaven toegewijt, en rijckelijck gedient.
De schencker van 't geluck is ieders Godt, en vrient.[886]
Wie 't recht verongelijckt, het ongelijck moet boeten,[887]
Verzoent het recht, en durf geen vonnis tegenwroeten,[888]
Dat by rechtvaerdigen gevelt leght over 't quaet.
Wie gunst by grooten zoeckt, zijn' wandel en gelaet[890]
Naer hunne wet en wil gehoorzaem weet te passen.
Dus is de godtsdienst eerst gesticht, en opgewassen[892]
Uit evenredenheit van een' gelijcken wensch,[893]
Het recht, en billijckheit, die tusschen Godt, en mensch,
En mensch, en Godt bestaen, om Godt zijn recht te geven,
Den heer van lijf en ziele en oirsprong van ons leven:
Want alle uitneementheit, en kracht, en majesteit,
Rechtvaerdigheit, genade, en goedertierenheit,
Miltdaedigheit, en liefde, en onuitputbre schatten,
En wijsheit, zonder endt, by geen vernuft te vatten,
Zijn wezentlijck in Godt, en wezen is het al
Wat Godt van eeuwigheit in zich bespieglen zal.[901-02]
Wie kon dan weigeren de Godtheit te behaegen,
En teffens lijf en ziel dat wezen op te draegen,[904]
Uit liefde tot den dienst, die Godt behaeght, en eert,
En naer den dienaer, als een weêrglans, wederkeert.

[*][Randschrift:] *Natuur en reden leeren en wijzen ons tot den godtsdienst, een recht der volcken*.

872 *boeckstaef:* letter; *merck:* uiterlijk teeken of getuigenis.
875 *simplen:* eenvoudigen, ongeletterden; *vast:* trouw.
876 *vroeden:* wijzen, geleerden.
878 Door hun leer over den godsdienst waren de wijzen een steun voor de ongeletterden in hun tegenspoed (*wederspoet*).
883 *d'uitmuntendste:* hij die in deugden uitmunt.
886 Wellicht is de bedoeling: Als de mensch God als de schenker van zijn geluk erkent, zal hij God ook dienen, te vriend houden.
887 *het ongelyck moet boeten:* moet het ongelijk ook boeten, vereffenen door straf te ondergaan.
888 *tegenwroeten:* tegenstreven.
890 *wandel en gelaet:* gedrag.
892 *eerst:* in 't begin.
893 *evenredenheit:* analogie, vgl. *Besp.* II, 648, 1013.
901-02 *en wezen is het al* enz.: en zijn eigen wezen is in allle eeuwigheid het object van zijn bespiegeling. Ook Zey verklaart in dezen geest; alleen lijkt Vondels bedoeling met die uiting niet duidelijk, die alleen door de kennis van 's dichters bron volledig kan worden opgehelderd.
904 *teffens:* tegelijk.

Een hart, tot Godt gekeert, en door 't bespieglen zwanger[*]
Van dit volkomen schoon, kan zijn gedachten langer
Niet bergen, maer het berst in lof en klancken uit,
En godteerbiedigheit, gemelt en aengeduit[799-910910]
Door een eerbiedigh merck, en tekens, die, naer reden[911]
En lantgebruicken, zijn de hooghste uitneementheden,[912]
In wijsheit, en in maght, en weldoen, toegekeurt,
Waer danckbaerheit en deught het hooft ten hemel beurt:
Doch in een' eedler zin dan een geschapen wezen
Wert Godt, van outs, hierdoor geheilight, en geprezen;[916]
Want anders stonden Godt en mensch in eer gelijck.
Dat alle schepsel dan de vlagh van eere strijck'
Voor Godt, die alles schiep, en eeuwigh uit zal steecken,
Is billijck. op dien voet bestemde men het teken[920]
Van eere, in 't algemeen den schepselen ontzeit,[921]
En niemant toegewijt dan d'oppermajesteit
Des hemels: en dit merck bestont in d'offerhande[922-23923]
Van vee, of ackervrucht, en wat men slaghte, en brande,
Of uitgoot op 't altaer, ter eere van den Godt,
Die 't redendom verbint, oock zonder zijn gebodt.[926]
Dus raeckte d'offerhande in zwang by alle vroomen.
Waer deze ontbrack, daer was de godtsdienst onvolkomen,
Geknot van 't waertste lidt, als 't lichaem, zonder oogh,[929]
En weerelt, zonder zon en licht aen 's hemels boogh.[930]
Al wat in reden stont [wy spreecken van geen wilde,][931]
In 't offeren aen Godt noit wanckte, noch verschilde,[932]
Eer baet- en staetzucht noch het schendigh misbruick stijft,
Den ongodt offert, Godt den offer schuldigh blijft,[934]
Of offert menschenbloet en menschen op d'altaeren,
Waervan de wijze schrickt, met opgerechte haeren.[936]

[*][Randschrift:] *Uit den inwendigen vloeit den uitwendigen godtsdienst, die ten hooghste blijckt in d'offerhande, zonder wie geen godtsdienst volkomen is.*

799-910 Cap. XXXII: ‘Quod felicitas non consistit in bonis corporis’.
910 *Godteerbiedigheit:* eerbied voor God.
911 *eerbiedigh merck, en tekens:* eerbiedige merkteekens, godsdienstige uitingen.
912 *de hooghste uitneementheden:* aan de wezens die boven alle anderen worden geschat, de besten.
916 *hierdoor:* door die uitingen van godsdienst; over de uitingen van godsdienst bij de natuurvolken, vgl *Besp.* I, 1280-vlg.
920 *voet:* grondslag, overweging.
921 *in 't algemeen:* overal.
922-23 Dat het offer volgens algemeene opvatting alleen God toekomt, bespreekt St. Thomas in *S.c. Gent.* Lib. III, cap. CXX.
923 *merck:* uitwendig teeken; *offerhande:* Vondel schrijft altijd offer-hande, wat hij etymologisch verklaart in vs. 957.
926 *Die 't redendom verbint:* die het redelijk schepsel aan die teekenen bindt (re-ligare), hem ertoe verplicht; *oock zouden zijn geboden:* krachtens de natuurwet: op het natuurrecht van den eeredienst wijst Vondel ook in *Besp.* I, 1287-vlg. en *Altaergeh.* III, 51-vlg.; 68 en 1509-20.
929 *Geknot:* ontdaan.
930 *En weerelt:* en als een wereld.
931 *Al wat in reden stont:* alwat zijn natuurlijk verstand gebruikte; *wij spreecken van geen wilde:* het is niet waarschijnlijk, dat Vondel bedoelt de wilde natuurvolken van het offeren uit te sluiten; hij schijnt te bedoelen: om van de wilden niet te spreken.
932 *wanckte:* wankelde, wanken is onstandvastig zijn.
934 *ongodt:* verkeerde god, afgod.
936 *opgerechte:* opgerezen; *afgodist:* afgodendienaar.

Dus bleef het offer zelf noch by den afgodist
Het merck van godtsdienst, noit by menschen uitgewischt,

Gelijck de schrijvers ons, eeu in eeu uit, getuigen,[939]
En overtuigen die zich voor geen Godtheit buigen.[940]
Gelijck de leenman by den leenheer 't leen verheft,[*941]
Verheergewaet, hem kent door d'opdracht, en beseft,[942]
Voor heere, en eigenaer van 't erf, te leen ontfangen,
't Zy eens, of menighmael; als die geheel moet hangen[944]
Met liefde en trouwe aen 't hooft, dat zijnen onderzaet[945]
Om wederspannigheit kan zetten uit den staet
Van dit bezeten goet: zoo kenden d'offeraeren[947]
Den grootsten eigenaer der dingen op d'altaeren,
Met opdracht van hun vee, en vruchten, door het vier[949]
Verteert in assche, en smoock, doch elck op zijn manier.[950]
De wijsten slooten dit, door goddelijcke driften,[951]
En zonder onderwijs van boecken, en geschriften.[952]
Zy kenden Godt, als door een merck van danckbaerheit,[953]
Aenbaeden uit ontzagh de hooghste Majesteit,
En heilighden met prijs den vader aller dingen[955]
Geheel en al het geen zy van zijn hant ontfingen,
Geoffert met hun hant ten brant van d'offervlam,[956-57]
Waeruit brantofferhant haer' naem en oirsprong nam.
Het heiligh kerckgebaer, omtrent dien dienst gevallen,[959]
[Waerdoor de priester, en eerwaerdighste van allen,
Den eenen grooten Godt, eerbiedighlijck gemoet,[961]
Naer ieders lantgebruick, godtsplightigh aengevoedt,[962]
Godtvruchtigh ingevoert,] is reedlijck, en te prijzen,
Naerdien het wijst op Godt, den toevlught aller wijzen.[964]
Nu zienwe hoe de dienst tot 's hemels eer begon,
Zoo heiligh als natuur de weerelt reglen kon.
Natuurwet leerde 't recht van onrecht onderscheiden,

[*][Randschrift:] *Oirzaeck, herkomste, wijze, en einde der offerhande, en de regel des levens, geschept uit de natuure, en reden, leerende het goet verkiezen, het quaet verwerpen*.

939 *de schrijvers:* zooals er door Vossius in *De Theol. Gentili* passim velen worden aangehaald.
940 *overtuigen:* tot zwijgen brengen.
941 Weer driemaal hetzelfde woord in één vers, vgl. *Besp.* II, 398, 1249; voor de feodale beeldspraak vgl. *Altaergeh.* III, 1-17 en *Lucifer*, vs. 1587-88; *bij den leenheer 't leen verheft:* den leenheer als den eigenaar van het leen erkent.
942 *verheergewaet:* huldigt om het leen; *kent:* erkent; *d'opdracht:* de periodieke gave, waardoor de leenman den leenheer erkennen moest.
944 *als die:* en gelijk de leenman.
945 *onderzaet:* onderdaan.
947 *kenden:* erkenden; *offeraeren:* offeraars, priesters.
949 *opdracht:* offering.
950 *elck op zijn manier:* ieder volk naar zijn eigen gewoonte, vgl. vs. 962.
951 *De wijsten slooten dit:* de wijsgeeren van die volken bezegelden dit; *door goddelycke driften:* door hun godsijver, of aangespoord door God, numine afflatur.
952 Zonder het zelf uit boeken geleerd te hebben.
953 *kenden:* erkenden.
955 *heilighden met prijs:* heiligden met lofzangen toe.
956-57 *van zijn hant - Geoffert met hun hant:* Vondels etymologie van offer-hande, vgl. vs. 924.
959 *kerckgebaer* enz.: de ceremonies, waarmee die offerdienst gepaard ging.
961 *gemoet:* tegemoet gaat.
962 *godtsplichtigh:* als aan God verplicht.
964 *wijst - wijzen:* woordspel.

Het eerlijck van 't onnutte en snoo; betaemlijckheiden[968]
Van onbetaemlijckheid, uit reden, door den wil
Verkoren of versmaet, daer 't oordeel dit geschil[970]

968 *Het eerlycke:* het eerzame, eervolle; *'t onnutte en snoo:* het nuttelooze en het snoode of slechte; *betaemlyckheiden:* betamelijkheden (om 't rijm).
970 *dit geschil:* deze keuze.

Beslecht had in 't verstant: want treckt de pen twee lijnen,
d'Een krom en d'andre recht, 't gebreck zal klaerder schijnen
Door tegenstelling van het rechte by het krom.[971-73]
Wat goet is uit zijn' aert, stelt reden dan alom[974]
De maet, gelijck de reên de maet stelt, en den regel[975]
Aen 't willen van den mensch, eer hy de zaeck bezegel';[791-976976]
En dees rechtmaetigheit, begreepen in 't verstant,
Omhelst van 's menschen wil, bleef doorgaends ingeplant
In 't redelijck gemoet, gezint naer 't recht te streven;[978-79]
Dies haer den titel van natuurwet wiert gegeven;
Dewijlze 't redendom gebiet, en oock verbiet,[981]
Het welck zich klaer hierin, als in een' spiegel, ziet,
Of zuiver, of besmet, ten waer een vlies op d'oogen[983]
Van 't oordeel en begrijp de menschen had bedrogen.[982-84984]
Zoo menighmael de mensch dees hooftwet overtreet,[985]
Beklaeght hy zich, en voelt zijn hartquetzuur met leedt.[986]
Waer zich 't geweeten went, het vint noch rust, noch voordeel.
De rechter spant in 't hart de vierschaer, velt het oordeel
Inwendigh, anders niet dan of natuur dien treck,
En neiging tot het goet, en afkeer van 't gebreck
Den mensch had ingeplant, en weeten in te drucken,
Zoo diep, dat geen gewelt den wortel uit kon rucken.
De billijckheit, het recht, de voeghlijckheit des mans,[993]
De tucht, en eerbaerheit behouden hunnen glans,
En lof, en prijs in zich: de rechte tegendeelen[995]
Zijn schandelijck by elck, als vlacken of panneelen[996]
Vol kunst, en schildergeest. zoo hoort men hoe 't misstaet[997]
Dat d'ongetoomde mont Godt lastert, quetst, en haet;
Zijne ouders vloeckt, en schent; onnooslen ongenadigh
Mishandelt; een gemoedt, dat milt is en weldaedigh,
Benijt, en plaegen wenscht; zijn vaderlant verriet,
Moetwilligh lieght, bedrieght, en Godt noch mensch ontziet.

971-73 Zijn dit concessies van Vondel aan de mos geometricus, die zoo in trek was, of is 't alleen nawerking van Plutarchus? vgl. vs. 1025-27; *het krom:* het kromme.

974 *Wat:* 3de nvl.; *reden:* de rede, 1ste nvl.

975 *De maet:* 4de nvl.; *maet* en *regel:* Ook St. Thomas noemt de wet ‘quaedam regula et mensura actuum. Regula autem et mensura humanorum actuum est ratio’, *S. Theol.*, I, II, Q. XC, art. 1.

791-976 ‘Potestas humana est imperfectissima; radicatur enim in hominum voluntatibus et opinionibus .... et quanto magis reputatur potestas tanto a pluribus dependet’, Praeterea.

976 *bezegel:* goedkeurt.

978-79 *bleef doorgaends ingeplant In 't redelyck gemoet:* Vondel erkent (tegen Calvijn), dat de menschelijke rede door de erfzonde niet totaal bedorven is; *doorgaends* steeds.

981 *'t redendom:* de redelijke schepselen.

983 *ten waer:* ten zij.

982-84 Versta: dat zich zelf duidelijk zuiver of besmet in dien spiegel der wet ziet, als ten minste het oordeel niet vertroebeld is.

984 *begrijp* begrip.

985 *dees hooftwet:* de natuurwet.

986 *hartquetzuur:* gewetenspijn, of wroeging.

993 *billijckheit:* rechtvaardigheid; *de voeghlijckheit des mans:* wat den mensch betaamt.

995 *de rechte tegendeelen:* wat daar lijnrecht mee strijdt.

996 *vlacken:* vlekken.

997 *schildergeest:* schildersgenie, bekwaamheid. Vgl. *Besp.* II, 413, 1191.

Hoewel het goet en quaet verkeerde by de volcken[*1003]
In naem, en onderscheit, of min of meer met wolcken

[*][Randschrift:] *De natuurwet is in 't algemeen aengenomen, en zelf den valschen godsdienst eenighsins bygebleven;*

1003 *verkeerde:* veranderde.

Van misverstant bedwelmt; noch bleef by elck de gront[1005]
Dat goet t'omhelzen, quaet met maght te schuwen stont;[1006]
d'Een mensch den andren, en niet anders, most gemoeten[1007]
Dan hy zich zelven wenscht'; het misdrijf stont te boeten;[1008]
Elckeen de Godtheit dienst en eere schuldigh was,
Den oudren desgelijcks, en heeren. op deze as[1010]
Van waerheit hing doorgaends by alle redelijcken
De godtsdienst, die door tijt noch eeuwen zal bezwijcken,
En geen verbastering van godtsdienst was zoo groot,
Dat zy dees regels niet in haeren ring besloot.
't Veraerden van Godts dienst [die by natuur en reden*
Was ingevoert, waerdoor de Godtheit aengebeden,
Geviert wiert, en ge-eert,] vertoont zich in de daet
Uitwendigh, en in 't hart van binnen; en dit laet
Zich zien in 't lochenen der Godtheit zelf, daer d'ouden
En wijzen dezen dienst in 't algemeen op bouden.
't Verbastren van Godts dienst voert schelmsche zeden aen;[1021]
't Verbasteren van Godt in kennisse, is de baen
Tot blinde afgodery, die d'afgoôn quam verheffen.
De waerheit staet alleen op 't middelpunt te treffen:[1024]
Want zoo de pen, in 't wit van een papieren velt,*
Dry lijnen, evenwijt van een gescheiden, stelt
De midlijn zal alleen de loutre godtsdienst heeten;
De rechte, afgodery, daer duizent afgoôn zweeten.[1028]
De slincke draeght den naem van ongodistery.[1029]
Dus blijft de middenlijn van smette en dwaeling vry.[1025-30]
Al wat van 't midden dwaelt, aen d'eene zijde, of d'ander,
Dat's laster, in wat schijn de dwaelgeest zich verander.[1032]
De middenlijn staet vast, als heirbaen en de baen
Der kennisse, om naer Godt, het hooghste goet, te gaen:
En twijfelt iemant noch; de groote wijze Heiden
Plutarchus wil hem langs de middenlijn geleiden:[1036]

*[Randschrift:] *toen de natuurlijcke en redelijcke godtsdienst verbastert wiert*.

*[Randschrift:] *De godtsdienst staet tusschen afgodery en ongodistery*.

1005 *bedwelmt:* betogen is.
1006 De zgn. Synderesis van de scholastiek, of 't eerste ingeboren natuurlijk moraalbeginsel: Bonum est agendum, malum fugiendum.
1007 *most gemoeten:* behoorde te bejegenen.
1008 *stont te boeten:* moest worden uitgeboet.
1010 *heeren:* meesters, overheden.
1021 *schelmschte:* slechte.
1024 *op 't middelpunt:* middenin, in het hart; niet rechts noch links.
1028 *zweeten:* arbeiden, hun best doen.
1029 *slincke:* linker.
1025-30 Uit vs. 1036 blijkt, dat Vondel deze merkwaardige geometrische vergelijking (vgl. vs. 971-73) aan Plutarchus heeft ontleend, die inderdaad tweemaal spreekt over de rechte lijn (*Opera*, tom. II, ed. Francof. 1620, bl. 408e en 1003e), maar niet rept over drie lijnen, die de godsdiensten zouden voorstellen. Op bl. 408e zegt hij: ‘Zooals de mathematici een rechte lijn de kortste verbinding noemen tusschen twee afstanden, zoo gaat de taal van Pithia ('t orakel) zouden afwijking, cirkeling, omweg of bedrog op de waarheid af.’ Of Vondel hier 't oog op had?
1032 *laster:* kwaad, zonde; *in wat schijn* enz. vgl. II *Corinth.* XI, 14.
1036 *Plutarchus:* Ploutarchos van Chaironeia, Atheensch Platonist in de Ie E.n. Chr.

Hoewel de zedepen van dien doorluchten man[1037]
Van Heidensch bygeloof zich niet verschoonen kan.[1038]
Natuur verlichte 't oogh van allerhande volcken,
Doch uit een lucht, niet vry van mist en donckre wolcken[1040]
Van misverstant, dat geeft veel dingen andren schijn[1041]
En verwen danze in hun natuure, en wezen zijn.
't Vervallen van Godts dienst, zoo vroegh, en wispeltuurigh,
Zoo verre, en overal, zoo halssterck, zoo geduurigh,[*1044]
Nam zijnen oirsprong uit elcks neiging, zucht, en wensch,
Die ongelijck is, doch heel eigen aen den mensch,
En ongelijck als 't goet, daer lijf en ziel naer hellen.[1046-47]
Elck van die bey beooght zijn nut. vijf zinnen stellen
Hun lust op 's lijfs vermaeck, genoten door gezicht,
Gevoelen, hooren, smaeck, en riecken. dit valt licht[1050]
En kiesbaer voor het lijf, als rijckdom, eer, en staeten,[1051]
Gemack, en wellusten: maer reden leert dit haeten,
Zoo schijngoet 's menschen geest en ziele hinder baert:
Doch 't goet des lichaems, dus bekoorlijck uit zijn' aert
Voor 't vleesch, het tegendeel afgrijslijck voor de zinnen,[1055]
Is maghtigh, in dien strijt van keur, het velt te winnen.[1056]
Elck valt het reedtste toe, en schuwt verdriet, en pijn:[1057]
Dus snoert de weerelt vast de menschen aen haer lijn.
De wijze Plato zagh elckeen naer voordeel loopen,
En vont geraên de deught aen 't voordeel vast te knoopen,[1059-60]
Op dat de grootste schaer de deught een hart toedroegh.[1061]
De godtsdienst, alzoo ras dees aen 't veraerden sloegh,[1062]
En doorgaends hem de naem van hooftdeught aen bleef hangen,[1063]
Wert lichter ingevolght om 't voordeel, met verlangen[1064]
Van al wat op gemackt, en winst, en ampten zagh:
En deze zenuw stijft, noch heden dezen dagh,[1066]

[*][Randschrift:] *Oirzaecken van het vervallen des natuurlijcken en redelijcken godtsdiensts*.

1037 *de zedepen:* Plutarchus liet een aantal zedekundige geschriften na, zijn *Moralia*.
1038 Inderdaad staat de leer van dezen deels Platonischen, deels Stoïcijnschen wijsgeer geheel buiten den invloed van het Christendom.
1040 *mist:* nevel; het volgend *misverstant* is woordspel.
1041 *schijn:* voorkomen.
1044 *halssterck:* halsstarrig.
1046-47 Het algemeen menschelijk begeervermogen wordt gedifferentieerd naar de verschillende begeerde objecten.
1050 *riecken:* ruiken.
1051 *kiesbaer:* verkieslijk, begeerenswaardig; *staeten:* een hooge staat of stand.
1055 *het tegendeel* enz., nomin. abs. en versta: terwijl het tegendeel voor den zintuigelijken mensch onaangenaam is.
1056 *keur:* keuze, voorrang.
1057 *Elck valt het reedtste toe:* iedereen neigt tot het makkelijkste, het aangenaamste.
1059-60 In zijn dialoog *Menoon* zegt Plato, dat de deugd nuttig is en voordeel brengt, in *Euthyphroon* noemt hij het verkeer der menschen met de goden een handel, vgl. *Platonis Opera*, ed. Hirschig, Par. 1891, I, bl. 455 en 12.
1061 *een hart:* liefde.
1062 *aen 't veraerden sloegh:* verbasterde.
1063 *doorgaends:* steeds; *hooftdeught:* vgl. vs. 451 en noot.
1064 *ingevolght:* gevolgd, aangenomen.
1066 *deze zenuw:* van het voordeel enz.

De grootste dwaelingen, en bystre misverstanden,[1067]
Gehanthaeft, en gekroont in onverlichte landen:[1068]
En daer de waerheit blinckt eert menigh het genot[1069]

1067 *bystre:* verbijsterde.
1068 *onverlichte:* heidensche.
1069 *En daer de waerheit blinckt:* in de christelijke anden.

Van winst en ampten meer dan Godts altaer, en Godt;
Als Godts altaer, en Godt te rugh staen voor 't veroveren[1071]
Van rijcken. zoo kan zucht tot staet den mensch betoveren![1072]
De staetzucht kent noch Godt, noch bloet, noch vaderlant,
En steeckt Godts tempels zelfs, en 't heilighdom in brant.
De koning Ninus, die out Babilon regeerde,[*]
Beval dat elck het beelt van zijnen vader eerde,
In 't midden van de stadt, tot een gedachtenis,[1077]
Met staetsie opgerecht. dit beelt van Belus is
De vryburgh van het volck. al wie zich kent misdaedigh[1075-791079]
Aen eenigh gruwelstuck, vlught derwaert, wort genadigh
Ontfangen, en ontlast van 't godeloos bestaen.[1081]
Dus groeide d'eer des beelts, gelijck een godtsdienst aen,[1082]
By 't ruwe en domme graeu. op zulck een voorbeelt treden
Veele andren, en de helt, die moedigh heeft gestreden,
En voor het vaderlant zijn ziel in bloet vergoot,[1085]
Wort, als een Godt, gedient, geheilight na zijn doot,
Dees dienst, by wetten, streng bekrachtight, en verdedight,
Op halsstraf wie dit stoort, en lastert, en beledight.[1088]
Dus won d'afgodery allengs een ruimer velt,
En onderkroop Godts dienst door loosheit, en gewelt.[1090]
Egypte, 't welck zijn' naem ontleent van duisternissen,[*1091]
Had dit geluck, toen 't volck den dagh begon te missen,[1192]
En glans, die van natuure in d'oosterlanden scheen,[1093]

[*][Randschrift:] *Herkomst der afgoderye*.

[*][Randschrift:] *Hermes Trismegist voert den godtsdienst, de wijsheit, en kunsten in Egypten, de schoole der Grieksche wijzen:*

1071 *Als:* zoolang het waar is, dat; *terugh staen:* worden achtergesteld.
1072 *zucht tot staet:* staatzucht; begeerte naar hooger stand; vgl. *Lucifer*, vs. 1239.
1077 *de stadt:* Babylon.
1075-79 Deze bijzonderheden over *Ninus* (vgl. *Besp.* III, 1333), den zoon van den stichter en eersten koning van Babylon *Belus*, ook met Nembrod of Nimrod vereenzelvigd, kan Vondel uit Vossius (*De Theol. Gent.*, bl. 65-66 en 93) gehaald hebben, maar waarschijnlijker was Ath. Kircher S.J. hier zijn zegsman, die in zijn door Vondel bezongen *Obeliscus Pamphilius* (Romae, 1650, vgl. *Besp.* III, vs. 1169 en noot) en vooral in zijn uitgebreid *Oedipus Aegyptiacus* (3 dln. Romae, 1652-55) het ontstaan der afgoderij aan de oprichting van het standbeeld voor Belus toeschrijft; ook in Kirchers *Turris Babel* (Amstelodami, 1679) komt deze geschiedenis voor, maar dit werk is 20 jaar later dan de *Besp.*
1079 *misdaedigh:* schuldig.
1081 *'t godeloos bestaen:* de goddelooze daad.
1082 *Dus:* zóo.
1085 Vossius vermeldt wel, dat Belus de uitvinder is van den oorlog, maar over zijn dood wordt niet gesproken; wellicht loopt Vondel hier van het bijzonder in het algemeene over en bedoelt hij *de helt* van vs. 1084 als type.
1088 *halsstraf:* doodstraf; *stoort:* schendt; *lastert:* en kwaad van spreekt.
1090 *loosheit:* list.
1091 Vondel zinspeelt herhaaldelijk op de betrekking van Egypte's naam met nacht en duisternis, vgl. *Besp.* III, 1172; V, 1365; met een beroep op Plutarchus zinspeelt ook Vossius op die betrekking, zeggend, dat de Egyptische hoofdstad Koptos eigenlijk gemis (privatio) aanduidt (l.c. bl. 310), maar de door Vondel bedoelde etymologie is noch bij Plutarchus noch bij Vossius, noch ook bij Kircher te vinden.
1192 *den dagh:* het licht, het licht de rede.
1093 *van natuure:* dus niet rechtstreeks uit de Openbaring.

Dat Hermes, een Hebreeu, gesproten in Chaldeen,[1094]
Den Nijl koos voor d'Eufraet, om elck Godts dienstteleeren,[1095]
En zeden, en den dienst der valsche Goôn te keeren.

1094 *Hermes:* de veel aangehaalde Trismegistus (vgl. *Besp.* II, 511, 735; III, 1137, 1169), die vooral door Kircher als een fenomeen van algemeene geleerdheid en als de leermeester van Mozes en de Grieksche wijsgeeren wordt voorgesteld.

1095 *Den Nijl koos voor d'Eufraet:* van Sennaar (Babylon) naar Egypte trok.

*

Wat was dees groote man [in 't ondervinden sneegh,[1097]
En die met recht den naem van drymaelgrootsten kreegh,][1098]
Begaeft met weetenschap, door overleveringen,
Van hant tot hant gereickt, en door bespiegelingen
En vierigh onderzoeck, in wildernisse, en woudt,[1101]
Van zaecken, die natuur den traegen niet betrout,
Maer opgetogen brein, gezint alleen te leven
Tot nut van anderen, en Godt zijn recht te geven!
Hier leeft hy in, als in zijn eigen element.
Hy vondt een letterkunst, by niemant eerst bekent,
Beval de leeringen der zeden aen de boecken,[1107]
Tot onderwijs des volcks. scherpzinnigen en kloecken[1108]
Betroude hy den schat der wijsheit, die gebloemt[1109]
Door tekens, men met recht gebloemde wijsheit noemt;[1110]
Gelijckze op naelden staet voor eeuwigh uitgehouwen,[1106-111111]
By priester en profeet en godtstolck slechts t'ontvouwen,[1112]
Als ordens, tot Godts dienst en 't heiligh ampt gewijt.[1113]
Dees was de bron en 't licht der wijsheit van zijn' tijt,
Van wien d'Egyptenaers, en hun nakomelingen
Geheimenissen, kunst, en weetenschap ontfingen,
Waeraen d'Atheensche school zoo vroegh haer licht ontstack,[1115-17]
En leerde zien hoe veel haer kennis noch ontbrack.
Homeer, Pythagoras, Empedokles, Sokraten,
En Aristoteles, en Plato zelf verlaten[1119-201120]
Athene, Pallas burgh, om binnen Zonnestadt[1121]

* TEKSTKRITIEK: De 1e ed. heeft in vs. 1117 *d'Atheenschool*, terecht door v. Lennep in *d'Atheensche school* verbeterd.

1097 *in 't ondervinden sneegh:* snedig, scherpzinnig in zijn vondsten.

1098 *drymael grootsten:* Trismegistus, vgl. *Besp.* II, 514.

1101 *vierigh:* ijverig.

1107 *leeringen der zeden:* zedelessen; *de boecken:* nl. de obelisken, waarop de wijze lessen in hieroglyphen-schrift, door de priesters te verklaren, voor het volk werden uitgekapt; vgl. Vondels gedicht *Edipus of Teeckentolck*, Dl. V, bl. 562.

1108 *kloecken:* wijzen.

1109 *gebloemt:* verbloemd, verborgen.

1110 *gebloemde:* verbloemde, verborgen.

1106-11 Al deze bijzonderheden putte Vondel naast Lactantius (vgl. noot op *Besp.* II, 511) uit Kircher, die in zijn boven (noot op vs. 1075-79) vermelde werken herhaaldelijk en uitvoerig over den legendarischen Hermes Trismegistus spreekt.

1111 *naelden:* Egyptische grafnaalden, obelisken.

1112 *By:* door; *t'ontvouwen:* uit te leggen.

1113 *Als ordens:* als zijnde de kasten of standen, de hierarchie.

1115-17 Deze historisch-genetische volgorde van de wetenschap: Trismegistus-Egypte-Griekenland (*d'Atheensche School*) komt bij alle schrijvers, die Vondel hierover kon raadplegen, voor.

1119-20 Al deze dichters en wijsgeeren worden door Kircher in zijn *Obeliscus Pamphilius* (Romae, 1650, bl. 25, 33-34, 208) als leerlingen van Trismegistus aangehaald; *Homeer:* de Grieksche dichter van de *Ilias* en *Odusseus; Pythagoras:* vgl. *Besp.* I, 864; III, 1158-59; *Empedokles:* vgl. noot op *Besp.* III, 463; *Sokraten:* Socrates (om het rijm in 't mvd), vgl. *Besp.* III, 1159.

1120 *Aristoteles:* vgl. *Besp.* III, 1160; *Plato:* vgl. *Besp.* III, 1159; *verlaten:* zoo niet lichamelijk, dan met den geest.

1121 *Pallas brugh:* de stad van Pallas Athena, de godin der wijsheid; *Zonnestadt:* Heliopolis, de Egyptische stad als representant van het wijze Egypte; vgl. *Besp.* II, 515.

Te leeren wat de naelt al wijsheit draeght en vat[1122]
In duistre tekenen, om Griecken die t'ontdecken,[1123]

1122 *de naelt:* de obelisk, vgl. vs. 1111; *vat:* bevat.
1123 *duistre tekenen:* de hieroglyphen; *Griecken:* Griekenland; *ontdecken:* openbaren.

En Hermes arrebeit en faem aen zich te trecken.[1124]
Maer d'onwaerdeerbre schat der wijsheit, opgehaelt[*]
Ten hemel, en zoo dier betrout de steene naelt,
Wat baet die, als het licht, bevolen aen Godts tolcken,[1126-271127]
In duisternis verkeert door misbruick, dat de volcken
Vervoert van Hermes wit en zin, en leit van Godt;[1129]
De tolck den sleutel mist van 't wijze letterslot,[1130]
En merck by merck misduit, door aendrift van de snooden,[1131]
Uit zucht tot baet en staet? toen groeiden al de goden
En afgoôn in getal, by schandelijck gewin.
De bloem der wijsheit, uitgezogen by de spin,[1133-34]
Veranderde in venijn, door averechts misduiden.[1135]
Men badt de starren aen, en godtheên, onder huiden,
En vacht, en pluim, en schub verborgen. kat, en hont,
De slang, en krokodil, en os, en havick stont
Bewieroockt op 't altaer. men zocht de Goôn in tuinen,
En eerde d'ackervrucht, en knofloock, en ajuinen.
Het rijck, daer eerst Euroop het licht der wijsheit zoeckt,[1141]
Wert om zijn razerny by 't Heidendom gevloeckt,[1142]
Gelijck een wildernis, vol redenlooze wilden,
Die wijt in 't Godendom van zedigh volck verschilden,
Dat wijzer dwaelingen omhelsde, met een' glimp
Van schijnreên, min gestelt ten doel van ieders schimp.[1144-461145-46]
Ick zwijge van den wrock en bloedige krackeelen
Der buuren, ongelijck in godtsdienst, niet te heelen
Dan op 't moordadigh feest, daer, van verstant berooft,[1149]
Men d'oogen krabt, by dranck, uit zijn gebuurmans hooft,[1150]
Elckandren gaet te keer met kaien, knepplen, stocken,[1151]

[*][Randschrift:] *maer het misbruick van zijne leere vermenighvuldight d'afgoden*.

1124 *Hermes arrebeit:* het wetenschappelijk werk van Hermes Trismegistus; *aen zich te trecken:* Kircher misprijst het in zijn *Obeliscus Pamphilius*, bl. 42, als plagiaat, dat de oude Grieksche wijsgeeren, die zooveel aan Trismegistus dankten, zoo zelden zijn naam vermelden.
1126-27 *opgehaelt Ten hemel:* tot de hoogste wijsheid gestegen.
1127 *die:* zorgvuldig, de *steene naelt:* de obelisk, vgl. vs. 1111, 1122.
Godts tolcken: de verlichte wijzen, die van God spreken.
1129 *van Hermes wit en zin:* van de rechtzinnige bedoelingen van Hermes Trismegistus.
1130 de uitlegger zelf niet weet, welke verborgen wijsheid die hieroglyphen behelzen.
1131 *merck:* teeken; *aendrift:* ophitsing; *snooden:* slechten.
1133-34 *by:* door.
1135 *venijn:* ook Vossius spreekt van het gif (venenum, virus) der afgoderij, l.c. bl. 1; Vondel geeft in geheel deze slotpassage den zin weer zoowel van Lactantius ‘De origine erroris’ en ‘De falsa sapientia’, resp. Lib. II en III van *Divin. Institutiones* (Migne, P.L. VI, kol. 254-vlg.) als van Vossius *De Theologia Gentili*, waarvan hij den inhoud, die alle vormen van Egyptische schepselaanbidding behandelt, kort samenvat.
1141 Egypte; *daer:* waar.
1142 *bij 't heidendom:* door het Heidendom, waarmee Vondel bepaaldelijk de Grieksche en Latijnsche beschaving schijnt te bedoelen; Vossius haalt teksten uit Strabon en Cicero aan, die het belachelijke en verwerpelijke van den Egyptischen dierencultus in het licht stellen, l.c. bl. 565-vlg.
1144-46 De wilde, dierenaanbiddende volkeren staan ver achter bij de heidensche Oudheid, wier dwalingen minder dwaas waren en die bepaalde volkszeden in eere hield.
1145-46 *glimp Van schijnreen:* niet heelemaal fantastische argumenten.
1149 *feest:* in ironischen zin.
1150 *gebuurmans:* buurmans.
1151 *kaien:* keisteenen; *knepplen:* knuppels.

En pijlen, en geweer, uit zijne schee getrokken;[1152]

1152 *geweer:* afweerwapen, zwaard.

In 't endt den dooden eet, al raeu, en ongebraên,
En lillende, eer de ziel ter lijcke is uitgegaen.[1147-54]
Athene, en Rome, schoon zy hen als woesten achten,
Zijn evenwel niet vry van menschenofferslaghten,[1156]
En geile gruwzaemheên, bekent door d'oude faem.
Dus dwaelt de godtsdienst wijt van zijnen eersten naem,
Zoo wijt d'afgodery, door heilooze offerhanden,
Zich, als een weereltvloet, verspreit in alle landen.
De dwaeling wort gevoedt, ten steun van rijck en staet,
Ten minste met den schijn, en 't uiterlijck gelaet,
By kloecken, die niet meer dan eene Godtheit kennen,[1163]
Geensins ontzien, om 't nut des lantstaets, Godt te schennen,[1164]
Door een ontelbaerheit van godtheên, zonder maght,
By herssens uitgebroeit, en op 't altaer gebraght.[1166]
Een Epikuur, in ste van waerheits gront te peilen,[1167]
En tusschen ongodist en afgodist te zeilen,
In 't midden tusschen twee, vervalt aen d'andre zy,
Ontkent den dienst van Godt, stijft d'ongodistery:
Gelijck een avrechts arts, die 't pesthuis komt bederven,[1171]
Venijn den krancken schenckt, terwijl hy leght op 't sterven.[1172]
Schoon 't boos geweten traegh zich voor de Godtheit buight,[1173]
En lang hardtneckigh blijft, al wort het overtuight,[*1174]
Nochtans wanneer de doot het kranckbedt komt genaecken,
Gelijck een dootshooft gaept, met ongevleeschte kaecken,
En schincklen, zonder vel, en tast den krancken aen,[1177]
Met zijne kille hant, begint de pols te slaen,[1175-78]
Het hart te sidderen, de geesten te bezwijcken:[1179]
Dan breeckt het dootzweet uit. de valsche troosters wijcken.[1180]
De strenge rechter treet ter vierschaer van 't gemoedt,
Beklaeght den schuldigen, om 't wulpsch verwaerloost goet,[1182]
Of ingekanckert quaet, en velt, na'et overweegen,[1183]
Het vonnis in de ziel des ongodists, verlegen[1184]

[*][Randschrift:] *Besluit dat d'ongodisten zelfs den godtsdienst op hun dootbedde bevestigen*.

1147-54 Vondle schijnt in 't algemeen te doelen op de vijandigheid van wilde stammen tegen hun naburen, die andere goden aanbidden dan zij.
1156 *menschenofferslaghten:* het slachten van menschen om ze te offeren.
1163 *By kloecken:* door verstandige of beter wetende menschen; *kennen:* erkennen.
1164 Versta: maar die zich niet ontzien, om ten voordeele van den staat, God te beleedigen.
1166 *By herssens:* door verzinsels.
1167 *Epikuur:* vgl. vs. 21, 51, 383, 399.
1171 *avrechts:* verkeerd; *die 't pesthuis komt bederven:* die in plaats van de ziekte te genezen, ze nog erger maakt.
1172 *venijn:* gif.
1173 Vondel heeft het argument van het *boos geweten* meermalen verwerkt, vgl. *Besp.* I, 1171-78; II, 698-700.
1174 *overtuight:* met onweersprekelijke getuigenissen weerlegd.
1177 *schinckelen:* beenderen.
1175-78 De doodenvoorstelling der Barok, vgl. *Besp.* II, 994.
1179 *de geesten:* de geest, de moed.
1180 *De valsche troosters wijcken:* enz. Deze voorstelling herinnert aan de voorstelling van *Geuse Vesper*, Dl. III, bl. 339.
1182 *wulpsch:* luchthartig.
1183 *overweegen:* wegen en nogeens wegen, onpartijdig onderzoek.
1184 *verlegen:* beschaamd en hulpeloos.

In dien bedruckten staet van schipbreuck, en gevaer.[1185]
Hy ziet om bystant uit, en wracken hier en daer,[1186]

1185 *schipbreuck:* zielenood.
1186 *wracken:* het scheepsbeeld voor de ziel wordt volgehouden; stroohalmen, om zich aan vast te klampen.

Om waer het mogelijck in 't uiterst zich te bergen:[1187]
En die het leven sleet met lasteren, en tergen
Der Godtheit, neemt de schim des godtsdiensts uit ontzagh[1189]
Te baet, met flaeuwe hoope, of hy Godts stercken dagh[1190]
Aldus ontschuilen moght; beschreit zijn reuckeloosheit,[1191]
En wenscht een luttel tijt, tot boete van zijn boosheit.
Zoo een van duizenden dien schrick ontveinzen kon,
Dat's hachelijck. men kan de klaere middaghzon[1193-94]
Ontschuilen in een' hoeck, en duistre moortspeloncken,
En hol, en kerckeren, in d'aerde diep gezoncken:
Maer geen veraerde ontveinst zoo loos 's gewetens smart,[1197]
Of 't aengezicht ontdeckt den knaeghworm binnen 't hart.[1198]

Bespiegelingen van Godtsdienst. in 't byzonder. Het vijfde boeck.

De Godtsdienst, in elx harte, als van natuur, geschreven,[*]
En eerst, van hant tot hant, gereickt, en voortgegeven,[2]
Is vast gestelt, oock zelf bewezen door 't misbruick,[3]
En afgodistery, gesproten uit den struick
Van heiloos bygeloof, dat maght van afgoôn baerde;
Toen 't volck van d'enckelheit des waeren Godts veraerde,[6]
Met eenen van den dienst, naer reden hem gewijt.[7]
Dees Godtsdienst heeft zijn deel: nu wort het eenmael tijt[8]

[*][Randschrift:] *Voortgang van den algemeenen tot den byzonderen godtsdienst, op de geloofwaerdigheit der heilige kercke, en des bybels gegront.*

1187 *bergen:* redden.
1189 *de schim:* den schijn, het uiterlijk; *ontzagh:* vrees.
1190 *Godts stercken dagh:* het alles doorstralend licht van Gods alwetendheid.
1191 *reuckeloosheit:* roekeloosheid.
1193-94 Versta: het is twijfelachtig (*hachelijck*), of één op de duizend aan dezen schrik van de laatste oogenblikken ontkomen kan.
1197 *veraerde:* zondaar; *loos:* bedriegelijk.
1198 *ontdeckt:* openbaart.
2 *eerst:* in den beginne.
3 *Is vast gestelt:* hebben wij vastgesteld, nl. in het voorgaande Boek; *zelf:* zelfs.
6 *enckelheit:* éenheid;
7 *Met eenen:* en tegelijk; *den dienst, met reden hem gewijt:* het rationabile obsequium van *Rom.* XII, 1.
8 *Dees Godtsdienst heeft zijn deel:* de godsdienst, aldus in 't algemeen beschouwd, hebben wij, in 't vorig Boek, behandeld.

*

Dat wy den godtsdienst oock, die, by onfaelbre schriften,[9]
Door openbaeringen, en goddelijcke driften,[10]
Den menschen is ontdeckt, bezegelen zoo vast[11]
Dat ongodistery vergeefs hier tegens bast.
Ons staet dan in 't poortael naeukeurigh t'onderzoecken[13]
Wat geloofwaerdigheit de waerheit van Godts boecken
Bevestight, en Godts dienst, begreepen en gevat[15]
In d'onwaerdeerbaerheit van dezen letterschat,
Gelijck een diamant, wiens straelen nimmer flaeuwen,
Gevat wort in een' ring, of kunst van goude klaeuwen.[18]
De groote Moses draeft, als Godts profeet, vooruit,*
Wetgever, godtstolck, pen van 't heilige besluit[20]
Des hooghsten, hertogh en verlosser der Hebreeuwen,[21]
En, tusschen Godt en hen, de middelaer, veele eeuwen
Alom befaemt, door maght, beleit, en wonderdaên;
Dewijl op zijn gebedt de baren stillestaen,[24]
De hemel manna daeut, en, na Egyptens plaegen,[25]
Godts vyanden, verdelght door straf en nederlaegen,
Bekennen dat de maght, daer aerde en zee voor beeft,[27]
Hem hanthaeft, waer hy strijt, en zich te velde geeft.[28]
Vijf boecken, van Godts Geest, door Moses pen geschreven,[29]
Zijn dertigh eeuwen, na zijn tijt, geheel gebleven,*[30]
Gelijck een rechte hant, die met vijf vingren wijst
Naer Godt, den schepper, dien hy met gezangen prijst.[32]
Had Moses pen den mensch op eenen Godt gewezen,
Wiens naem in 't voorhooft van natuur niet wort gelezen,[34]
Wiens eigenschappen niet gelijcken naer den aert

*[Randschrift:] *Moses geloofwaerdigheit door wonderdaden bevestight*.

*[Randschrift:] *en zijn boecken, die ons wijzen naer den zelven voorgemelden Godt*.

* TEKSTKRITIEK: De 1e en 2e ed. hebben in vs. 23 *onderdaen*, door v. Lennep in *wonderdaên* verbeterd.

9 *onfaelbre:* onfeilbare.

10 *goddelijcke driften:* aandrift van Gods wege, inspiratie; vgl. vs. 166.

11 *ontdeckt:* geopenbaard.

13 *in 't poortael:* vooraf; het onderzoek naar de geloofwaardigheid der H. Schriften behoort tot wat de Scholastiek de praeambula fidei noemt.

15 *gevat:* vervat.

18 *kunst van goude klaeuwen:* de kunstig gesmede spangen, die in een ring of kroon de edelsteenen vasthouden en vaak den vorm van klauwen hebben; vgl. *Geboortklock*, vs. 44.

20 *godstolck:* verklaarder van Gods wil; vgl. *Besp.* IV, 112; *Altgeh.* I, 97, 173 en *Eeuwgety der H. Stede*, vs. 15; *pen van 't heilige besluit* enz.: opschrijver van Gods raadsbesluiten; in *Altgeh.* I, 405 heeten ook de Evangelisten Gods pennen.
Wetgever: vgl. *Moses. de Wetgever*, titel van het gedicht in *Helden Godes*.

21 *hertogh:* in zijn oorspr. beteekenis van hem, die aan het hoofd van het heir toog; aanvoerder; *verlosser der Hebreeuwen:* bevrijder der Joden uit Egypte.

24 Bij den doortocht door de Roode Zee. *Exod.* XIV, 21-22.

25 het manna, *Exod.* XVI, 13-15.

27 Vgl. *Exod.* XIV, 31.

28 *Hem:* Mozes; *geeft:* begeeft.

29 *Vijf boecken:* de Pentateuch: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium.

30 *dertigh eeuwen:* dit is globaal berekend naar de opgaven van Vondels tijdgenooten, o.a. Kircher, die den dood van Mozes op 1586 voòr Chr. stelt; hierbij de 1600 jaren nà Chr., geeft ruim 3000 jaar; vgl. *Besp.* III, 242.

32 *met gezangen:* o.a. het Canticum na den doortocht van de Roode Zee, *Exod.*, XV.

34 *in 't voorhooft van natuur:* duidelijk in de natuur herkenbaar.

Der Godtheit, ons door 't licht van reên geopenbaert;[33-36]
De redelijcke mensch moght Moses pen met reden

33-36 Als Mozes op een God gewezen had, die niet met het redelijk inzicht overeenstemde.

Verwerpen, als onnut, en valsch, en overstreden[38]
Van logentael: nu stemt de leitsman der Hebreen,[39]
In 't eeren van dien Godt, met reden overeen.
Men kan met reden dan, klaer overtuight, gelooven
Wat hy getuight van Godt, die dezen helt, van boven,[42]
Beriep in zijnen dienst, als eenen die getrou[43]
In 't ampt, hem opgeleght, zich zelven quijten zou.
Zoo veel doorluchtige en aeloude uitheemsche pennen,[*]
Gebuuren der Hebreen, oock Griecksche en Roomsche kennen
Den naem van Amrams zoon, de stof, by hem gemelt,
En alle omstandigheên, zoo klaer te boeck gestelt,[45-48]
Van 's weerelts oirsprong af; den wandel der aertsvaderen,
Door overleveringe ontfangen, in zijn bladeren
Getekent uit hunn' mont, en naem en plaets genoemt,[51]
Oock zonder dat hy elcks mishandeling verbloemt,[52]
Zich zelven vleit of spaert. zoo veele oneensgezinden,
Erfvyanden der Joôn, en lasteraers, en blinden,
Bestemmen Moses werck; of als hun kennis mist,[55]
En in omstandigheên te treffen staet gesplitst,[56]
Dat spruit uit haet en nijt, gevat by d'onbesneden
Op twalef stammen, die d'afgodery bestreden,[58]
Verdelghden door Godts last, bekenden eenen Godt,[59]
En stelden het altaer des Heidendoms ten spot,
In hunne ontelbaerheit van aengegroeide goden,[61]
Wier dienst te vloecken stont by alle oprechte Joden,[62]
Belijders van Godts naem, geopenbaert aen hen,
Daer hy zich zelven noemt in out Hebreeusch, ICK BEN;[64]
Een naem, niet voller uit te spreecken, noch te lezen:[65]
Want wat is Godt? wat niet? wat is hy? louter wezen.[66]
Laet worstelen wie wil, in krachtigh spraeckgeluit,
De Godtheit druckt haer' naem aldus op 't krachtighste uit,

[*][Randschrift:] *Moses boecken worden bevestight van alle uitheemsche volcken, oock blijckt zijne oprechtheit in 't ontvouwen der waerachtige geschiedenissen.*

38 *overstreden:* beheerscht.
39 *Van:* door.
42 *dezen helt:* Mozes, een der *Helden Godes* van 1620.
43 Vgl. *Exod.* III en *Het Pascha*, vs. 142-vlg.
45-48 O.a. in Kirchers *Obeliscus Pamphilius* (bl. 115-116, 136) heeft Vondel eenige getuigenissen kunnen vinden van Rabbijnsche, Grieksche en Latijnsche (*Roomsche*) schrijvers, die Mozes (*Amrams zoon*) niet alleen bij naam kenden, maar ook prezen om den diepzinnigen bouw van zijn geschriften.
51 *Getekent:* opgeteekend.
52 Versta: zonder dat hij hun verkeerde daden (*mishandeling*, klemtoon op *mis*-) goed praat.
55 *Bestemmen:* stemmen in met; *mist:* te kort schiet.
56 Versta: en in het aangeven van bijzonderheden van Mozes verschilt; *bij d'onbesneden:* door de onbesnedenen, de heidenen.
58 *twalef stammen:* de twaalf stammen van het Joodsche volk.
59 *eenen:* met klemtoon.
61 Lees: in de ontelbaarheid van hun, der heidenen, aangegroeide goden.
62 *te vloecken stont by:* vervloekt moest worden door.
64 *ICK BEN:* God is de zijnde en daarom wordt zijn wezen uitgedrukt met: ‘Ik ben’ en ‘Hij is’, vgl. *Exod.* III, 14 en *Besp.* III, 77-86.
65 Versta: een naam, die geen verdere toevoegingen duldt.
66 *wezen:* existentie.

In 't rijck, daer Hermens vroegh de wijsheit overbloemde[69]

69 *In 't rijck:* in Egypte, waar nl. God aan Mozes verscheen, *Exod.* III en waar *Hermes* Trismegistus (vgl. *Besp.* II, 511, 735; III, 1137, 1169; IV, 1108 en de noten) de wijsheid verhulde.

Met teken spraecke, en Godt den naemeloozen noemde.[70]
Het werck des scheppers, by alle onhebreen gedacht,
De mensch uit klay gebootst, zet Moses in zijn kracht.[71-72]
De goude en yzere eeu, de ploegh, verkeert in zwaerden,[73]
En 't ommeslaen van deught zien op het snoot veraerden
Der eerste tijden; toen den mensch het paradijs
Te kleen viel, om 't genot van dier verbode spijs.[76]
De groote weereltvloet, en vreesselijcke baren,[77]
Van Noahs huisgezin in 't ruim gevaert bevaeren,[78]
Dat op den Ararath ten leste strande, en stont
In 't hoogh Armenisch rijck; de duif, die zonder gront[78-80]
Te vinden, wederkeerde, en voort al wat naer 't leven
Ons in Deukalion, by vreemden, is beschreven,[82]
Getuight van Noahs tijt. de spits te Babilon[83]
Van reuzen opgebout, zoo hoogh men steigren kon,
Wort door de poëzy, en godtspraeck der Sibillen[85]
Bezegelt, in 't gezicht van die dit lochnen willen.
De brant van Sodoma en d'omgelege steên,
Besnijdenis, en wet, gegeven den Hebreen,
De naem van Abraham, in ballingschap getogen,
De toght van Amrams zoon, geleit door Godts vermogen,[90]

70 *teken spraecke:* hieroglyphenschrift; *en Godt den naemeloozen noemde:* vgl. *Besp.* II, 520, waarbij in de noot de tekst van Hermes uit Lactantius is aangehaald.

71-72 Versta: in het verhaal van de schepping, dat ook door alle niet-Joodsche schrijvers wordt herdacht of weergegeven, en in het verhaal van de vorming van den mensch uit kleiaarde, is Mozes het sterkst of het mooist.

73 *De goude en yzere eeu:* Reeds door de herinnering aan de *onhebreen* in vs. 71 liet Vondel doorschemeren, dat hij bij zijn beschrijving van Mozes' bijbelboeken aan de parallel-histories der mythologie dacht; hier vlecht hij er Ovidius' termen ‘aurea aetas’ en ‘de duro est ultima ferro’ (*Metam.* I, 88 en 127; *Herscheppinge*, I, 111 en 151) tusschen, om den zedelijken achteruitgang van het bijbelsche menschdom aan te geven. Vondels heele betoog (vs. 71-85) is trouwens een weergave van de meeningen van Jac. Pontanus, S.J., die de vroegste bijbelsche geschiedenissen door de verhalen van Ovidius' *Metamorphosen* bevestigd ziet. In de Voorrede van *Herscheppinge* (Dl. VII, bl. 392), waarin Vondel zich op dezen Pontanus beroept, herhaalt hij iets uitvoeriger de hier bedoelde verzen; zie r. 156-65; *de ploegh, verkeert in zwaerden:* de werktuigen van den vreedzamen landbouw worden omgesmeed in oorlogswapenen; de uitdrukking is omgekeerd ontleend aan *Isaias*, II, 4.

76 *dier:* streng.

77 *weereltvloet:* zondvloed; Vondel raakt even de stof aan van zijn beide nog te schrijven drama's *Adam in Ballingschap* (1663) en *Noah* (1667).

78 *Van:* door; *'t ruim gevaert:* het groote schip, de ark; in *Noah: vlotgevaerte*, vs. 13; *gevaert bevaeren:* woordspel; in *Herscheppinge*, I, 359; *'t gevaer t'ontvaeren*.

78-80 *Gen.* VIII, 4 vermeldt alleen, dat de ark bleef staan op de bergen van Armenië, de traditie heeft er den naam Ararat (vgl. *Is. XXXVII*, 38) aan toegevoegd.

82 *Deukalion:* Deze werd met zijn vrouw Pyrrhe in den wereldvloed van *Metam.* I, 240-415 (*Herschepp.* I, 282-502) gespaard; *by vreemden:* door niet-Joden, in casu door Ovidius.

83 *De spits:* de toren.

85 *door de poëzy:* het mythologisch parallel-verhaal van den Babelschen torenbouw zag men in de bergopstapeling van *Metam.* I, 151-62 (*Hersch.* I, 177-92); de *godtspraeck der Sibillen* spreekt van dien torenbouw in verzen, o.a. aangehaald in Kirchers *Turris Babel* (Amstelodami, 1679), bl. 32 en 110.

90 De uittocht der Joden uit Egypte onder leiding van Mozes, vgl. vs. 47.

Het blaeckend borstjuweel, dat zulck een' glans ontstack[91]
Op 's priesters borst, waerdoor Godts mont orakels sprack,
Verhaelt door Moses pen, betuight staen door veel monden,[93]

91 *Het blaeckend borstjuweel:* het schitterend sieraad met de 12 edelsteenen op de borst van den Hoogepriester, Urim en Thumin.

93 *betuight staen door veel monden:* worden door tal van getuigenissen bevestigd; Vondels apologie voor Mozes als schrijver van den Pentateuch schijnt in te gaan tegen de meeningen van Spinoza, die de authenticiteit van vele bijbelboeken, en met name van die van Mozes, met nadruk bestreden heeft, vgl. *Tract. Theol.-Polit.* cap. VIII (ed. v. Vloten-Land, 1913, III, nl. 190-vlg.).

Gelijck een keten, aen haer schakels vast gebonden,
Gereickt, eeu in eeu uit, van d'eene in d'andre hant,
En doorgaends uitgespreit van 't een in 't ander lant.[96]
Geen hondert duizenden van ongetelde jaeren,[*97-vlg.]
Geschept of uit Chaldeen, of uit Egyptenaeren,
Beschaemen Moses bladt; dewijl d'oneenigheit[99]
De valsche rekenaers verstomt, en wederleit,
En hunne talrijckheên, die zeker luttel klemmen,[101]
Naerdien Chinezen zelfs met Godts kronijcken stemmen,[102]
En van den weereltvloet ontginnen hun getal:
Gelijck men nergens oock ter weerelt vinden zal[104]
By 't gantsche Heidendom ontwijfelbaere blijcken,
Waervoor de weereltvloet in ouderdom moet wijcken.[104-06]
Dat Aristoteles nu Moses luttel prijst,
Als een' die veel verhaelt en zeght, maer niet bewijst,[107-08]
Is stout van hem gezeght, en allerminst bewezen:[*]
Want Moses daeden zijn al 't aerdtrijck door te lezen,
En by erfvyanden bewaerheit voor gewis;[111]
Een erfbewijs, zoo groot en klaer als ergens is[112]
Te vinden, en bekent by zijn befaemde Griecken,[113]
Die 't al doorsnuffelden wat oostwaert was te riecken,
Zich eigenden al wat zy leenden by Hebreen,
Fenicers, Arabiers, Egypters, en Chaldeen,[116]

[*][Randschrift:] *De tijtrekeninge der Chinezen, nu wel bekent, bestemt Moses kronijck, van den weereltvloet af, en verworpt de gedroomde jaeren der Chaldeen en Egyptenaeren, waermede d'ongodisten doorgaends de waerheit des bybels beschimpen*.
K a n t t e e k e n i n g : *nu wel bekent:* die wij tegenwoordig goed kennen; *bestemt:* bevestigt; *verworpt:* verwerpt; *doorgaends:* steeds.

[*][Randschrift:] *Aristoteles onbewijs van Moses onzekerheit, wiens daeden by zijne erfvyanden alom bevestight worden*.

96 *doorgaends:* voortdurend.

97-vlg. Ook de meening over de onberekenbare oudheid der wereld hangt met de leer van Spinoza over de aeternitas mundi samen; in genoemd tractaat spreekt hij terloops over de vele duizendtallen van jaren, die de Chineezen tot het oudste van alle volkeren maken (cap. III; l.c. bl. 133), een meening, die Vondel, waarsch. met gegevens van den sinoloog Adam Schall S.J. corrigeert en bestrijdt.

99 *d'oneenigheit:* de onderlinge oneenigheid van hen, die de leeftijden der volkeren bij duizendtallen (*hunne talrijckheen*, vs. 101) berekenen.

101 *luttel klemmen:* weinig sluiten, niet overtuigen.

102 *stemmen:* overeenstemmen.

104 Versta: en hun tijdberekening bij den zondvloed beginnen, zooals ook Kircher doet in de Chronologia voor in zijn *Obeliscus Pamphilius*.

104-06 Versta: terwijl men uit geen enkele heidensche (niet-bijbelsche) historie bewijzen kan halen, dat de zondvloed niet het oudst-bekende feit is.

107-08 Deze meening is in de werken van Aristoteles niet te vinden, maar schijnt een terugslag op de bewering van sommige oude rabbijnen, dat Aristoteles een Jood geweest was; waar Vondel de beschuldiging geborgd heeft, bleek mij niet, wellicht bij Franciscus Patricius, die in een werk over Plato en Aristoteles (1571 en 1603) zeer uitvoerig over den laatste schreef.

111 Versta: en zelfs door zijn grootste vijanden als waar aangenomen; tot die vijanden behoort bijv. de Manicheër Faustus, wiens aanvallen op Mozes' aanvaarde verhalen door St. Augustinus in *Contra Faustum Manichaeum libri triginta tres* (Migne, P.L. XLII, kol. 208-vlg.) worden afgeslagen; *bewaerheit:* dit deelwoord, dat alleen in dezen vorm bestaat, gebruikt Vondel nooit, alleen hier tweemaal kort na elkaar, vgl. vs. 181.

112 *erfbewys:* een bewijs dat altijd van kracht is.

113 *zijn befaemde Griecken:* bij de beroemdste landgenooten van Aristoteles, bij de beste Grieksche wijsgeeren. Vondel bedoelt, dat wanneer zelfs tegenstanders de waarheid van iets erkennen, het dan, volgens de Grieksche wijsgeeren zelf, wel onomstootelijk vast staan moet.

116 *Fenicers:* Feniciërs; *Egypters:* Egyptenaren.

Waerna Athene dorst met dezen titel proncken,
Dat haer de bron der kunste en wijsheit was geschoncken.[114-18]
De zes paer stammen, zoo stantvastigh by hun wet,[*]
En godtsdienst, van het kint op 't kintskint voortgezet;[120]
Bewaerders van de stof gevat in Moses bladen;
Veel hondert duizenden, getuigen van zijn daeden
En wonderen, gespeurt in ieder element;[123]
Zoo veel voorspellingen, voltrocken in het endt,
Bewijzen dat hy was door 's hemels maght gezonden,[*]
En niemant heeft vervoert door menschelijcke vonden,[126]
Gelijck Lukurges eer, en Numa, en Sertoor,[127]
Den staet ten dienst, het volck misleiden op hun spoor.
Dat Moses naer geen' staet uit heerschlust hebb' gedongen,
Noch hierom eenigh rijck en koningen besprongen,
Wees 't voorspoock uit, toen hy, gelijck verkropt van leedt,[131]
De kroon, hem opgezet, zoo jongk ter aerde smeet,[131-32]
En namaels 't weeligh hof in ballingschap versmaede,[133]
Tot dat hem Godt verscheen, om Faroos ongenade
Te plaegen, en Godts volck t'ontlasten van het juck.[134-35]
Wat heeft hy uitgestaen! wat niet bezuurt met druck,
Tot heil van Jakobs huis, in heiden, en woestijnen![137]
De koningklijcke kroon kan Levi niet beschijnen,
Als Judaes stam belooft. het priesterlijck gewaet[138-39]

[*][Randschrift:] *De stantvastigheit der Hebreen, in 't verdadigen van hunne wet, verdadight Moses*.

[*][Randschrift:] *Moses godtvruchtigheit en heiligheit*.

114-18 Hier weer de bij de humanisten telkens terugkeerende beschuldiging, dat de Grieken ongeveer alles aan de oude Oostersche cultuur ontleenden, maar altijd deden alsof ze het zelf hadden uitgevonden, vgl. *Besp.* IV, 1117-24 en noot.

120 *van het kint op 't kintskint:* wèl de Joodsche spreekwijze, vgl. *Ps.* CII, 17.

123 *gespeurt in ieder element:* de wonderteekenen van Mozes (o.a. bij de 10 plagen en in de woestijn) grepen zoowel in de aarde en het water, als in de lucht en het vuur plaats.

126 *vervoert:* misleid; *vonden:* verzinsels.

127 *Lukurges, Numa, Sertoor:* Lukurgas of Lykurgos, Spartaansch wetgever, over wiens historische persoonlijkheid weinig zekerheid bestaat; Numa Pompilius, de tweede koning van Rome en grondlegger van den Rom. godendienst; Quintus Sertorius, Rom. veldheer en stadhouder in Spanje, in 72 v. Chr. vermoord; alle drie deze godsdienstwetgevers hebben volgens Christel. schrijvers om staatkundige redenen door bedriegelijke voorstellingen van hun relaties met de goden het volk misleid; in dezen geest worden ze alle drie door St. Augustinus aangehaald in *De Civitate Dei*, resp. Lib. II, cap. XVI; Lib. III, cap. IX, XXX en Lib. VII, cap. XXIV (Migne, P.L. XLI, kol. 60, 84, 109, 222).

131 *voorspoock:* voorteeken.

131-32 v. Lennep wees erop, dat Vondel deze bijzonderheid uit Flavius Josephus heeft geput, die in zijn *Joodsche Historien*, B. II, Hoofdst. V verhaalt, hoe de Pharao 'het kint [Mozes] syn Koninclick hooft-cieraet heeft opgeset: maer Moyses het selve van syn hooft afnemende, heeft het ter aerden laten vallen, en met voeten getrapt', vert. L.v. Bos, Dordr. 1665, fol. 26 vo. en een plaat ib. r^{o}.

133 Vgl. *Exod.* I, 15.

134-35 *om Faroos ongenade Te plaegen:* om de hardheid van Farao door de 10 plagen te bedwingen.

137 *Jakobs huis:* het Joodsche volk; *heiden:* heidevelden.

138-39 Daar het koningschap aan Juda beloofd was (*Gen.* XLIX, 10), kon de stam Levi, waartoe Mozes behoorde, daar geen deel aan hebben, en dit schijnt Vondel als een van Mozes' beproevingen te beschouwen evenals het in vs. 139-41 vermelde, dat de afstammelingen van Mozes (de Gersonieten; *Gerson, Moses bloet*) alleen maar de levieten-wacht bij de tabernakelhut mochten betrekken (*Num.* III, 23, 25-26) en niet tot priesters waren uitverkoren, wat aan de zonen van Aäron was voorbehouden. Mozes' zoon (uit Séphora of., in den St. B.,

Moght Gerson, Moses bloet, niet wijden, maer dit staet
Verplicht aen 's priesters dienst, om by de hut te waecken.
Wat deughden zagh men niet in Moses aenschijn blaecken,

Zippora) heet echter niet Gerson, maar in de Vulgaat Gersam en in den St.B. Gersom (*Exod.* II, 22; XVIII, 3 en I *Paral.* XXIII, 15.

Rechtvaerdigheit, en trou, zachtzinnigheit, gedult,
De temlust, maetigheit, en lijden, zonder schult,[144]
Manhaftigheit, genade, en toezicht op den armen,[145]
Voorzichtigheit, en vlijt om ieder te beschermen,
Aendachtigheit tot Godt, en yver voor Godts wet,[147]
Geheilight, nacht en dagh, door offers, en gebedt.[142-48]
's Mans geloofwaerdigheit, in 't midden van Godts handel[149]
Met d'eerste aertsvaderen, wort door zijn' vromen wandel
En heiligheit gesterckt, die, van der kintsheit af,
Hem volgen, uit den schoot der voester, tot in 't graf,
En blincken na zijn doot op Thabor by Helias,[153]
Daer 't licht der Godtheit blinckt in 't aenschijn van Messias,
Uit Moses broederen, en hem gelijck, verweckt,
Als 't wezen, dat de schets en 't voorbeelt net voltreckt,[155-56]
En zoo veel schaduwen, gedootverft voortgegeven,[157]
Om, namaels klaer verlicht, onsterfelijck te leven,[158]
Als een, uit Judaes stam, en Godts en Davids zoon,[159]
Zijn volck regeeren zoude uit 's hemels hoogen troon.
Op Moses voortoght volgt de natoght der profeeten,*
Die t'zamen, als om hoogh in 's hemels raet gezeten,
Voorspelden menige eeu wat na gebeuren zou,[163]
Waeraen men toetsen kan hunne ongevalschte trou.
Hun tijden staen bekent, gelijck een ieders schriften,[165]
En yver voor Godts wet, door goddelijcke driften:[166]
Hoe Isaias, in Manasses hof geplaeght,
Met eene houte zaege in stucken wiert gezaeght:[167-68]
Hoe Jeremias, aen d'Eufraet geboeit, most weenen,

*[Randschrift:] *De volgende profeeten zijn geloofwaerdigh, om hunne stantvastigheit, en profecyen, gelijck oock hunne en Moses boecken, door koning Filadelfs last in Griecks vertaelt.*

144 *temlust:* zelfbedwang, vgl. *Altaergeh.* I, 129; II, 175.
145 *Manhaftigheit:* mannelijkheid, moed.
147 *Aendachtigheit tot Godt:* godsvrucht.
142-48 Philo Judaeus geeft in zijn *Vita Mosis* een uitgebreide opsomming van Mozes' deugden, met name van zijn rechtvaardigheid, zachtmoedigheid, godsvrucht en matigheid (*Opera*, ed. Lutet. Par., 1640, bl. 607, 625, 654, 701 enz.).
149 *handel:* omgang.
153 Bij de verheerlijking van Christus op Thabor waren Mozes en Elias tegenwoordig, *Matth.* XVII, 3.
155-56 Mozes was uit den stam van Levi, den broer van Juda, uit wien Christus geboren werd; *hem gelijck:* van oudsher heeft men punten van gelijkenis tusschen Christus en Mozes aangewezen; in zoover was Mozes een *schets* en *voorbeelt* (voorafbeelding) van Christus; *net voltreckt:* geheel voltooit.
157 *En zoo veel schaduwen:* evenals de andere vele voorafschaduwingen, op zich zelf dood en duister.
158 *namaels:* naderhand.
159 *een:* een bijzonder iemand, de Christus.
163 *na:* later.
165 Wellicht bedoelt Vondel, dat zoowel de tijd, waarin de Profeten leefden, als hun profetieën, bekend zijn, zoodat men kan zien, dat ze werkelijk voorspeld hebben.
166 *goddelycke driften:* goddelijke aandrift, inspiratie, vgl. 10.
167-68 Dat Isaïas onder Manasses, koning van Juda, met een zaag werd gedood, voegt de traditie (zie S. Epiphanius: *De prophetis, eorumque obitu ac sepultura*, Migne, P.G. XLIII, kol. 398) toe aan de algemeene opmerking van IV *Kon.* XXI, 16, dat Manasses veel onschuldig bloed heeft vergoten; van een *houte* zaag spreekt geen enkele der oude schrijvers, wellicht bedoelt Vondel een houtzaag; hoewel hij in *Esaias* van de *Helden Godes*, vs. 26 een getanden balk vermeldt.

Om Sions ondergang, en in een buy van steenen
Op 't lest begraven lagh: oock hoe Hezechiël[169-71]

169-71 Jeremias, de klaagprofeet, die onder koning Sedecias het einde der Babylonische gevangenschap (*aen d'Eufraet geboeit*) beleefde, werd volgens S. Epiphanius (l.c. 399) in het Egyptische Taphnis door het volk gesteenigd.

Te Babel wiert geworght, zoo gruwelijck en fel.[171-72]
De wijze Daniël, befaemt door profecyen,
By twee paer koningen, heeft al de monarchyen[174]
Bespiegelt in den droom, Messias rijck voorzien,[175]
En hoe Jerusalem het heir niet zoude ontvliên,
Dat kerck en muuren quam tot in den gront verdelgen.[176-77]
Ick zwijgh hoe Jesses stam zijn koninglijcke telgen
In wijsheit, lang voorheen, zagh bloeien in het rijck,
Befaemt door haeren naem, en pennen te gelijck.[178-80180]
De ry der tijden, lang bewaerheit by Hebreeuwen,[181]
d'Onfaelbre blaên in 't Griecks, omtrent voor twintig eeuwen,
Vertolckt t'Alexandrye, op Filadelfs verzoeck,[182-83]
Verstommen zelf den haet, en godtverzworen vloeck.[184]
Euangelisten, en getrouwe Christgezanten,[*185]
Op der profeeten gront, de zelve waerheit planten,
Zoo menige eeu wooruit eendraghtigh voorgespelt,[187]
Voltrocken in de telgh van Juda, dezen helt,[188]
Die 't menschelijck geslacht quam zoecken uit den hoogen,[189]
Als 't eenigh wit, op 't welck de profecyen oogen,[190]
En Moses, en zijn wet, waeronder dees zich boogh,[191]
Die, vry van schult en smet, noit simpel hart bedroogh;[192]
Terwijl hy hier beneên den vader quam believen.[193]
Zijn wandel, uitgedruckt in boecken, en in brieven,[194]
Met d'opkomst van het rijck, waerin hy koning is,[195]
Bezwijcken Moses niet in erfgetuighenis,[196]

[*][Randschrift:] *Euangelisten, en Apostels, en Christus zelf bevestigen Moses, en de profeeten*.

171-72 S. Epiphanius zegt (l.c. 402) alleen, dat de profeet Ezechiël (*Hezechiël*) te Babylon (*Babel*) werd gedood; van wurgen spreekt geen der ouderen.
174 *twee paer koningen:* Daniël profeteerde onder de Babylonische koningen Nabuchodonosor, Evilmerodach en Baltassar en onder den Persischen vorst Cyrus.
175 Vgl. *Daniël*, VII-IX.
176-77 Vgl. Daniëls voorspelling over den gruwel der verwoesting in den tempel van Jerusalem, IX, 27, waarop Christus zich beriep, *Matth.* XXIV, 15; *het heir:* het Romeinsche leger onder Titus in 70 n. Chr.: vgl. Vondels treurspel *Hierusalem Verwoest*.
178-80 Vondel doelt op Salomon, de vele deugdzame koningen van Juda, maar vooral op Christus; *Jesse:* (Isaï) was de vader van David; *het rijck:* Juda.
180 *haeren:* nl. der wijsheid*pennen:* de geschriften van Salomon.
181 Versta: de vele in den loop der tijden aan de Joden vervulde voorspellingen; *bewaerheit*, vgl. vs. 111.
182-83 De Egyptische koning Ptolomeus Philadelphus liet in de IIIde eeuw v. Chr. (*omtrent voor twintig eeuwen:* dit is nogal ruim gerekend) te Alexandrië den Hebreeuwschen bijbel voor de vergriekschte Joden door 70 geleerden in het Grieksch vertalen (de zgn. Septuagint).
184 *godtverzworen vloeck:* de boosdoener, die God heeft afgezworen.
185 *Christgezanten:* apostelen, vgl. vs. 207.
187 *voorgespelt:* voorspeld.
188 *de telgh van Juda:* Christus, die uit den stam van Juda sproot.
189 *uit den hoogen:* uit den Hemel.
190 *wit:* doel.
191 *dees:* Christus, die als Jood aan de wet van Mozes gehoorzaamde.
192 *noit simpel hart bedroogh:* vgl. *Altgeh.* I, 554.
193 *den vader quam believen:* God den Vader gehoorzaamde.
194 *in boecken, en in brieven:* in de Evangeliën en de brieven van St. Paulus enz.
195 Met de stichting van zijn Kerk; *Met* = alsmede, vandaar de meervoudsvorm van het ww.
196 *Bezwijcken* enz.: wijken niet voor Mozes noch in zekere getuigenissen, noch in wonderen.

Gereickt van hant tot hant, noch oock in wonderwercken,
De wijde weerelt door bevestight in Godts kercken:
En zoo een out Hebreeu Helias hemelvaert,[199]

199 *een out Hebreeu:* een oude Jood, een Jood uit den ouden tijd; Vondel begint hier al het geloof der vroegere Joden tegen het ongeloof der jongere Joden, zijn tijdgenooten (Spinoza o.a.) uit te spelen, zooals hij in zijn beschouwing van de H. Drieëenheid (*Besp.* V, 928, *Onderwijs*, vs. 64) uitdrukkelijk zal doen.

Uit Helizeüs mont alleen geopenbaert,[199-200]
Gelooft, met grooter recht gelooft men ellef tolcken,[201]
Die Christus vaeren zien ten hemel door de wolcken.[202]
De keizer Juliaen, erfvyant van het kruis,[*203]
En Christus eer en prijs, hoe naeu hy zifte en pluis',[204]
Om zijn Christlastering, ten schimp van Godt te stijven,[205]
Bevestight al wat Godts geheimnisschrijvers schrijven,
En Christgezanten, en al wat de Roomsche faem,[207]
Op Peter Pauwels Marks en Sint Mattheüs naem,
Wat Lukas, en Sint Jan bezeglen in hun schriften,[208-209]
Zoo vreeslijck aengestormt van ongelijcke driften.[210]
Outvaders in hunn' tijt, aen Christus eeu belent,[*211]
Justijn, de martelaer, Irneüs, en Klement,[212]
Na hen Tertulliaen, die reden wist te geven
Van Paulus eige hant, bekent en nagebleven,[213-14]
Origenes naest hem, bevestigen de blaên
Der andre Apostelen, zoo die getekent staen,[215-16216]
En na bezegelt zijn by volle kerckenraeden,[217]
Naeukeurigh op de proef der onbesmette bladen,[218]
En daer men vont van outs het zekerste bescheit
Der schriften, alle steên en kercken door gespreit.[219-20]

[*][Randschrift:] *Keizer Juliaen, afvalligh en erfvyant van Christus, sterckt de waerheit van het out en nieu verbont*.

[*][Randschrift:] *d'Eerste Outvaders en Concilien bevestigen de waerheit van Godts boecken*.

199-200 *Helias hemelvaert:* de profeet Elias werd in een vurigen wagen voor de oogen van zijn opvolger Elizeus ten Hemel opgenomen, IV *Kon.* II, 11-12.

201 *ellef tolcken:* de elf apostelen, nl. de twaalf min Judas.

202 *Handel.* I, 9.

203 *De keizer Juliaen:* Juliaan de Afvallige (361-63), die, hoewel gedoopt, poogde het overwonnen Heidendom te herstellen.

204 *En Christus eer en prijs:* en vijand van de eer van Christus.
hoe naeu hy zifte en pluis: Juliaan heeft in zijn Gr. werk *Contra Christianos* de geschriften van het N. Test. aan een giftige kritiek onderworpen, maar hun historiciteit heeft hij juist daardoor bevestigd, vgl. vs. 206.

205 *Christlastering:* vgl. Godslastering.

207 *Christgezanten:* vgl. 815.
de Roomsche faem: de traditie van de kerk van Rome.

208-209 Resp. de twee hoofdapostelen en de vier evangelisten, dus vrijwel de heele inhoud van het N. Test.; *Peter:* Peters.

210 *van ongelijcke driften:* door hartstochtelijke aanvallen van allerlei aard.

211 *Outvaders:* de oudste Grieksche en Latijnsche apologeten van het Christendom; *belent:* zeer nabij.

212 *Justijn:* de H. Justinus de Martelaar († 167); *Irneüs:* de H. Irenaeus, bisschop van Lyon (140-202); *Klement:* Clemens van Alexandrië († 215).

213-14 *Tertulliaen:* de tot Montanisme vervallen christelijke apologeet Tertullianus (160-220) heeft de echte brieven van St. Paulus van de op zijn naam staande onderscheiden en vastgesteld.

215-16 *Origenes:* een der grootste Grieksche apologeten, met heterodoxe meeningen (185-255) die in zijn Περ□ □Αρχ□ν de oprechtheid der Apostelen verdedigde.

216 *zoo die getekent staen:* zooals die bladen geschreven zijn.

217 *na:* naderhand; *kerckenraeden:* Kerkvergaderingen, concilies.

218 Dit vers is een bepaling van *kerckenraeden; op de proef:* in het onderzoek; *onbesmette bladen:* de H. Schrift.

219-20 En waar men van ouds de zekere beslissing vond over de authenticiteit der vele, overal verspreide bijbelboeken.

De meester was bemint bekent by zijn scholieren[*221]
Door ommegang, gelijck hy leeft in hun papieren.[222]
Zy waeren lantsliên, en besneên, van een geslacht,[223]
En stonden, op zijn spoor, naer heerschappy, noch maght,
Noch rijckdom; volghden arm, onnozel, en verlaeten[225]

[*][Randschrift:] *d'Oprechte wandel der Apostelen en Christus leerlingen bevestight het zelve*.

221 *De meester:* Christus; *scholieren:* leerlingen, apostelen.
222 *hun papieren:* hun geschriften, nl. de boeken van het N. Testament.
223 *lantsliên:* landgenooten van Christus; *besneên:* besnedenen, Joden; *van een geslacht:* van dezelfde Christus.
225 *onnozel:* eenvoudig; *verlaeten:* na alles te hebben verlaten, vgl. *Matth.* XIX, 27.

Den leitsman, in 't gezicht der schoolen, die hem haeten,[226]
En lasterden alom met ysselijck gedruis,
Tot dat hy, als een lam, geoffert hing aen 't kruis.[228]
Wat reden was'er om de volcken te bedriegen,
En, zonder hoop op loon, moedtwillighlijck te liegen?
Om dien gevloeckten naem te lijden, zonder noot,[231]
Te sterven, zonder vrucht, een schandelijcke doot.
Men kan uit waen en drift de doot voor 't leven kiezen:[233]
Maer wie verziert een daet om 't leven te verliezen?[234]
Sint Lukas, reisgenoot van Paulus, en Sint Marck[*235]
Van Cefas, [overtuight, door menigh wonderwerck[236]
Van Jesus, uit hunn' mont geschept,] beschrijven 't leven,[237]
Waer van de levenden getuighenissen geven,[238]
By honderden, en die geheelt hem zagen bloot[239]
Gehangen aen het kruis, en heerlijck na zijn doot
Verrezen uit het graf, verzekren dat hun schachten[241]
Geen fabel nochte droom in 't licht te voorschijn braghten;
Gelijck hun bladen oock, in simpelheit volleert,[243]
Niet draeven naer den stijl, die zijn verhael stoffeert.[244]
Indien men zich betrout op lang gesleete boecken,[*245]
Beschreven naer den stijl der weereltwijze kloecken,[246]
Daer Alexanders toght en doot in wort gemelt,[247]
Of Cezar met zijn heir Pompeius daeght in 't velt;[248]
Het zy met Kurtius of Cezars hant geschreven,[249]
Of jonger pennen, die d'aeloude waerheit steven;[250]

[*][Randschrift:] *Lukas was Paulus, Markus Peters reisgenoot, dat hun getuighenis sterckt.*

[*][Randschrift:] *Gelooft men weereltsche, waerom geen heilige schrijvers?*

226 *Den leitsman:* Christus; *in 't gezicht* enz.: onbevreesd voor de Pharizeeën en Saduceën.
228 *als een lam: Handel.* VIII, 32.
231 *dien gevloeckten naem:* vgl. *Rom.* II, 24; *zonder noot:* zonder dat 't noodig was, terwijl ze het hadden kunnen ontvluchten.
233 *waen en drift:* hartstochtelijke inbeelding.
234 *verziert:* verzint; *een daet:* een feit, zooals i.c. de kruisdood van Christus.
235 *Marck:* Marcus.
236 *Cefas:* Kephas, het Arameesche woord voor Petrus.
237 *uit hunn' mont geschept:* Lucas, die een leerling der Apostelen en de reisgezel van St. Paulus was, schreef zijn Evangelie en de Handelingen volgens de mededeelingen van St. Paulus en de Apostelen; St. Marcus putte de stof voor zijn Evangelie uit de prediking van St. Petrus, dien hij gewoonlijk vergezelde.
238 *de levenden:* de toen nog levende apostelen en leerlingen van Christus.
239 *geheelt:* is dit geen drukfout voor *geheel:* geheel bloot?.
241 *schachten:* schrijfpennen.
243 *in simpelheit volleert:* zoo eenvoudig en oprecht.
244 Niets hebben van een verzinsel.
245 *lang gesleete boecken:* oude en door iedereen gelezen boeken; *gesleete* in deze beteekenis, vgl. *Bruyloftbed van H. en H.*, vs. 273.
246 *naer den stijl:* op de manier; *weereltwijze kloecken:* wereldlijke geleerden.
247 *Alexanders toght:* de veroveringstochten van Alexander den Gr.
248 *Cezar-Pompejus:* C.J. Caesar versloeg zijn tegenstander Cn. Pompejus in 48 v. Chr. bij Pharsalia.
249 *Kurtius:* De Romein Q. Curtius Rufus publiceerde onder keizer Claudius de 10 boeken van zijn geschiedenis van Alexander den Gr.; *Cezars hant:* C.J. Caesar beschreef zelf zijn krijgstochten naar Gallië (*De bello Gallico*) en tegen Pompejus (*De bello civili*).
250 *jonger pennen:* latere geschiedschrijvers.

Indien men Livius gelooft op dezen dagh,[251]
Die d'opkomst van de Stadt, en 't geen hy nimmer zagh
Te boeck stelt; zullen wy noch twijflen aen hun woorden,[253]
Die melden 't geenze zelfs of van de naesten hoorden,

251 *Livius:* Titus Livius, de eerste klassieke schrijver van een volledige geschiedenis van Rome, van de stichting af.

253 *aen hun woorden:* aan de woorden der evangelieschrijvers.

Of zagen met hun oogh, en leefden in den tijt,
Die geene onwetenheit omtrent dees hooftzaeck lijdt.[256]
De Tharser, een scholier van d'eere der Rabbijnen,[*257]
Gamaliël, en, als een wolf, in Palestijnen[258]
Op Christus lamrenkoy gebeeten, en verhit,
Verheught in Stevens doot, daer niemant hem verbidt,[260]
Daer d'eerste martelaer begraven wort met steenen;
Sint Pauwels, alzoo ras Godts straelen nederscheenen,
En Christus donderstem den wreedaert uit de lucht
Op 't velt ter aerde ploft, daer al de lijfwacht vlught,[262-64]
Verlaet de Farizeen, en glori, hem beschoren,[265]
Onaengezien hy was uit Benjamin geboren,[265-66]
Omhelst den vorst van 't kruis, die uit het graf verrees;[267]
Ontziet rampzaligheên, noch kommer, vloeck, noch vrees;[268]
Trompet in 't Heidendom, en onder zijn besneênen,[269]
Den heilant, levendigh hem in de lucht verscheenen,[270]
Tot dat hy zijnen hals voor Neroos sabel buight,
En Jesus grooten naem met inckt van bloet betuight,[272]
Te Rome, op eenen dagh, toen Cefas, met verlangen[273]
Naer 's hemels kroon, aen 't kruis by 't been wiert opgehangen;[274]
Gelijck de lichaemen, gewijt aen 't Roomsch altaer,[275]
Hun doot bevestigen, na zestienhondert jaer.
Zou Paulus, om een' droom en fabel, eer en staeten,[*277]
De wet, van kintsbeen af hem ingescherpt, verlaeten,[278]
Verbastren reuckeloos van zijnen ouden stam,[279]
En stellen zich ten schimp des volcks, uit Abraham

[*][Randschrift:] *Sint Peter en Pauwels bevestighden de waerheit met hun bloet*

[*][Randschrift:] *Sint Pauwels alleen overtuight alle wederspreeckers*.

256 Versta: die niet toestaat hun als onwetenden geloof te weigeren.
257 *De Tharser:* St. Paulus, geboortig van Tarsus in Kl. Azië.
258 *Gamaliël:* Joodsch leeraar te Jerusalem van de Pharizeesche richting, leermeester van Paulus, *Handel.* V, 34; XVII, 3; *als een wolf:* Paulus was uit den stam van Benjamin (vs. 266), van wien aartsvader Jacob gezegd had, dat hij een roofgierige wolf was (*Gen.* XLXI, 27); hierom en om Paulus' vervolging van de Christenen werd hij van ouds als een wolf aangeduid; *Palestijnen:* Palestina.
260 *Stevens:* van den H. Stephanus, diaken en eerste martelaar, bij wiens steeniging Paulus (Saulus) hielp, vgl. *Handel.* VII, 58; *daer niemant hem verbidt:* terwijl niemand Stephanus voorspreekt.
262-64 Vgl. *Handel.* IX, 3-5; *al de lijfwacht:* zijn heele gezelschap.
265 *de Farizeen:* de secte der Pharizeeën.
265-66 *en glori* enz.: en geeft alle glorie prijs, die hem wachtte, hoewel hij uit den onaanzienlijken stam van Benjamin was.
267 *den vorst van 't kruis:* Christus.
268 *Ontziet:* ontloopt, vreest; *rampzaligheên:* ballingschap en zwerverij; *vloeck:* minachting.
269 *Trompet:* verkondigt als een bazuin; *besneênen:* besnedenen, Joden.
270 St. Paulus werd te Rome onder Nero in 69 onthoofd.
272 Het afgeslagen hoofd sprong driemaal op en riep: Jezus, vgl. *Peter en Pauwels:* vs. 1625-26.
273 *op eenen dagh:* op één en denzelfden dag, tegelijk met Petrus (*Cefas*, vgl. vs. 236).
274 St. Petrus werd te Rome gekruisigd, met 't hoofd naar beneden, vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 1328, 1550.
275 Petrus werd op den Vaticaanschen heuvel begraven, en op zijn graf verrees de basiliek Sint Pieter; Paulus werd begraven buiten de muren aan de via Ostia, waar zijn basiliek staat.
277 *eer en staeten:* een eervolle loopbaan.
278 *De wet:* de Joodsche wet.
279 *reuckeloos:* roekeloos.

Gesproten, dat hem had den achtsten dagh besneden?[281]
Zou hy in ballingschap, vervolght in alle steden,
Gegeesselt, en geboeit, gesteenight, en gehaet,
Geschupt in arremoede, en koude, op wegh en straet,

281 Vgl. *Philem.* VII, 5.

Geknevelt over zee, in schipbreuck op de baren,
In oproer, en in noot, beneepen van gevaeren,[281-86]
Gelijck een schouspel, staen ten toon in 's volx gedruisch,[287]
Als een die vruchtloos hoopt op Jesus, aen het kruis
Gehangen, en verspuwt, en van 't gerecht verwezen,
Gekruist, en doot in 't graf gestopt, maer noit verrezen;
Gewisselijck dat stemt met zijne wijsheit niet,
Gelijck menze in zijn blaên en brieven blincken ziet.
De schrandre Tacitus, [een priester van vijftienen,[*293]
Die 't Heidensch kerckgebaer in Numaes stadt bedienen,[294]
En schout, in top gevoert by vorst Vespasiaen,[295]
Den wreecker van Godts doot, en kruisgangk,] smet zijn blaên[296]
Door 't lasteren des volcks, met Christus merck getekent,[297]
En by het Heidendom, gelijck Hebreen, gerekent[298]
Voor vyanden van goôn, en 't menschelijck geslacht.[299]
Hy melt hoe Christus wiert gestraft, en omgebracht,
Daer lantvooght Pontius Pilatus 't recht verweerde,[301]
Toen vorst Tibeer den toom van 't Roomsche rijck regeerde.[302]
Hy melt hoe Neroos wrock den Christen brant, en smoockt,[303]
Als stichters van dien brant, door zijn beleit gestoockt;[300-04304]
Oock hoe Vespasiaen, en Titus met hun benden
De hooftstadt van de Joôn bestormden, en berenden,
Tot datze, in assche en puin begraven met gewelt,
Bezegelden 't bederf door Jesus mont gespelt.[305-08308]

[*][Randschrift:] *Tacitus, een Heidensch priester, en schout te Rome, bevestight de Christelijcke waerheit, by hem gehaet*.

281-86 Vgl. II *Cor.* XI, 24-27.
287 *Gelyck een schouspel:* Vgl. I *Cor.* IV, 9; 289 *verspuwt:* weggespuwd; *van:* door; *verwezen:* veroordeeld.
293 *Tacitus:* de Romeinsche geschiedschrijver Cornelius Tacitus, onder keizer Vespasianus, die door Titus Jerusalem in 70 n. Chr. liet verwoesten, onder de zgn. quindecimviri (vijftienmannen) opgenomen, een sacraal college, dat o.a. de Sibyllijnsche boeken bewaarde, zooals Tacitus zelf meedeelt.
294 *'t heidensch kerckgebaer in Numaes stadt:* de heidensche godendienst te Rome.
295 *schout:* opzichter, praefectus; *in top gevoert:* hoog verheven.
296 *kruisgangk:* gang met het kruis naar Calvarië, kruisweg; *smet zijn blaen:* bezoedelt zijn boeken.
297 *des volcks* enz.: van het Christenvolk.
298 *by:* door.
299 Zie voor deze beschuldiging van Tacitus (en Plautus) de noot op *Peter en Pauwels*, vs. 861; Dl. IV, bl. 263.
301 *Daer:* toen; *verweerde:* verdedigde.
302 *Vorst Tibeer:* keizer Tiberius, onder wiens regeering Christus stierf.
303 *den Christen:* de Christenen; *brant:* verbrandt.
300-04 Vgl. Tacitus: *Annales*, Lib. XV, cap. 44.
304 *dien brant:* den brand van Rome, vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 938-39.
305-08 Vgl. Tacitus: *Annales*, Lib. V, Cap. XI; *Vespasiaen, en Titus:* keizer Vespasianus, wiens zoon Titus het beleg van Jerusalem aanvoerde.
308 *'t bederf:* de ondergang; *voorspelt:* vgl. *Luc.* XXI, 24

Het blijckt by Flegon, en Chalcid, en klaere blijcken,[*309]
Hoe Godts geboortestar verscheen uit d'oosterrijcken;[310]
d'Aerdbeving desgelijx, en zonnezwijm, ontstaen,[311]

[*][Randschrift:] *Flegon, Chalcidius, en openbaere gerechtschriften, getuigen van Christus geboortestar, en d'aerdbevinge en zonnezwijm in zijn doot, by Sint Matheus, en Marck, en Lukas, en Dionysius gezien: en Josefus en de Thalmud zelf bevestigen d'omstandigheden van Christus en zijne gezanten*. K a n t t e e k e n i n g : *gerechtschriften:* dit zou processtukken kunnen beteekenen, maar daarvan is bij Phlegon, Chalcidius enz. geen sprake; wellicht een drukfout voor *gedenkschriften*, zie vs. 321.

309 *en klaere blijcken:* dit leze men als een uitroep tusschen haakjes: en 't zijn duidelijke bewijzen!
310 *d'oosterrijcken:* het Oosten.
311 *zonnezwijm:* zonsverduistering.

Zoo strijdigh met natuure, en by de vollemaen,[312]
Toen Christus hing aen 't kruis. gelooft zelfs ooghgetuigen,[309-13313]
Matheus, een' Hebreeu, t'oprecht om 't recht te buigen,[314]
Sint Mark, die binnen Rome ons deze waerheit schreef,[315]
En Lukas, die in 't Griecksch met zijne letter steef[316]
De duistre zonnezwijm, gezien t'Antiochye,[317]
Zijn eigen vaderlant. in Memfis heerschappye
Zagh Dionysius, noch Heidensch, 't zonneradt
Verduistren aen de lucht in d'oude zonnestadt.[318-20]
Slaet op het jaerboeck der Romainen, en uw yver
Vraegh' Flegon, Adriaens getrouwe pen en schrijver,
Zoo wortge in twijfeling verzekert en bericht
Van 't onnatuurelijck verduistert middaghlicht,
Op eenen dagh gezien. de Heidens, en Hebreeuwen[321-25325]
Getuigen Christus doot, en wonderen, veele eeuwen
Bedreven door hem zelf, en zijn verworpe schaer.[327]
Josefus neemt de zelve omstandigheden waer,[328]
En d'oversten, gestelt tot opzicht op de Joden.[329]
Herodes wort gedacht. Pilatus plaeght die snooden.[330]

312 *by de vollemaen:* door de duisternis werd de maan zichtbaar.
309-13 *Flegon* (Phlegon) was een heidensch schrijver uit de 1e helft der 2de eeuw; Origenes en Eusebius voeren hem voor de natuurverschijnselen bij Christus' dood tegen de heidenen aan in teksten, die Vondel het makkelijkst bij Baronius: *Annales Ecclesiastici* (Col. Agr. 1624) tom. I, kol. 203 heeft kunnen vinden, evenals de uitspraak van den neo-Platonist Chalcidius (*Chalcid*), die in een commentaar op Plato's *Timaios* de wonderster van Christus' geboorte memoreerde, Baronius, ib. kol. 63.
313 *Gelooft zelfs ooghgetuigen:* gelooft (imperat.) de ooggetuigen zelf.
314 *t'oprecht om 't recht:* woordspel.
315 Volgens Bellarminus in *De Script. Eccl.* (*Opera*, Col. Agripp., 1617) tom VII, kol. 23 schreef Marcus zijn Evangelie te Rome in het Latijn.
316 Dat Lucas zijn Evangelie in het Grieksch schreef valt op te maken uit Baronius: *Annales*, I, kol. 581.
317 Dat Lucas te Antiochië, zijn geboortestad, de zonsverduistering (*zonnezwijm*, vgl. vs. 311) zag, schijnt Baronius (ib. kol. 203) op te maken uit *Luc.* XXIII, 45.
318-20 Het verhaal, door Dionysius den Areopagiet aan Polycarpus gedaan over de zonsverduistering, die hij bij Heliopolis (*d'oude zonnestadt*), dus in Egypte (*In Memfis heerschappije*) had waargenomen, geeft Baronius, ib. kol. 203.
321-25 Merkwaardig, dat Vondel het zoo juist aangehaalde getuigenis van Phlegon (vs. 309, 311-12) nogmaals aanhaalt. Phlegon was een vrijgelatene van keizer Adrianus, voor wien hij blijkbaar jaarboeken bijhield. Baronius noemt hem (l.c.) ‘insignis chronographus’, als *getrouwe pen en schrijver* door Vondel weergegeven; ook dat Vondel van *jaerboeck* spreekt, duidt aan, dat de *Annales* van Baronius hier zijn bron waren.
325 *eenen:* éénen, denzelfden; *de Heidens en Hebreeuwen:* na de getuigenissen der Heidenen Phlegon, Chalcidius en Dionysius, voert Vondel dat van den Jood Flavius Josephus (vs. 328) aan.
327 *zijn verworpe schaer:* zijn achtervolgde leerlingen, de Christenen.
328 *Josefus:* de Joodsche geschiedschrijver Flavius Josephus, die zijn *Historiae Judaicae* schreef te Rome, kort na de inneming van Jerusalem in 70 n. Chr.; *neemt* enz.: vertelt diezelfde vervolgingen van Christus en de Christenen, die we bij de heidensche schrijvers (o.a. bij Tacitus, vgl. vs. 300-08) lezen.
329 *d'oversten:* de burgerlijke overheden, nl. koning Herodes en de landvoogd Pilatus,
330 *Herodes:* vgl. *Joodsche Histor.*, B. XVIII, 7de hfstd.; *gedacht:* herdacht; *Pilatus plaeght die snooden:* Pilatus onderdrukt Christus' volgelingen, ib. 4de hfdst.

Men hoort van Festus, en van Felix, en Sint Jan,[331]
Door dien bloetschendigen Herodes, den tiran,[332]
Onthooft. Gamaliël wort niet by hem vergeten,[333]
Jerusalem verwoest, de tempel neêrgesmeeten.[334]

331 *Men hoort:* nl. bij Flavius Josephus, l.c. B. XX, 6e hfdst. (vgl. *Handel.* XXIV en XXV), *Festus:* Porcius Festus als landvoogd van Judea opvolger van Claudius *Felix:* voor beiden had St. Paulus zich te verantwoorden; *Sint Jan:* Joannes de Dooper.
332 Vgl. Flav. Josephus, B. XVIII, 7de hfdst.
333 *Gamaliël:* de leermeester van St. Paulus (vgl. vs. 258), wordt terloops door Fl. Jos. vermeld.
334 *Jerusalem verwoest:* zooals ook de titel luidt van Vondels treurspel van 1620, dat wordt ingeleid met verwijzingen naar Fl. Josephus en naar Egesippus, die met een afzonderlijk werk over de verwoesting van Jerusalem de *Joodsche Historien* voltooid heeft.

Oock stelt de Talmud zelf de waerheit in haer kracht,[335]
En volght de ry des tijts, op 't spoor van Lukas schacht.[336]
Plutarch, leermeester van Trajaen, en hoogh geklommen[337]
In wijsheit, speurt met vlijt naer d'oirzaeck van 't verstommen
Der grijze orakelen, gelijck zijn tijtgenoot*
De dichter Juvenael den mont van Delfis sloot,[340]
Die alle orakels ging in naem en faem te boven,
Gelijck in ouderdom: en mogen wy gelooven
De pen van Tullius, in 't redeneeren sneêgh;[343]
Zy tuight ons hoe alom 't orakel stille zweegh:[344]
En Strabo zagh de schaer der priesteren verwelcken[345]
Te Delfis, van gebreck, om datze niet moght melcken
d'Orakeluier, die de logenbuicken voedt.
Apollo voerde August op zijne vraegh te moet,
[Wie 't rijck beheerschen zou na hem, de volgende eeuwen;]
Een die de goôn gebiet, een zoontje der Hebreeuwen
Beveeltme deze kerck te ruimen, en terstont
Te vaeren in de hel. ga heene, en toom uw' mont.
Op zulck een antwoort laet August een outer bouwen
Op 't Kapitool, waarin dees titel wort gehouwen:
Het outer toegewijt den eerstgeboren Godt.[348-55]
Plutarch betoomt den mont des afgronts met een slot,[356]
Daer Epithers, die hem de letterkunst ontvoude,
Geboren in zijn stadt, te water zich betroude,
En met al 't scheepsvolck hoorde, in 't vaeren over 't meer,

*[Randschrift:] *Het verstommen der orakelen, bevestight by Plutarchus, Juvenael, Cicero, Strabo, en Celsus, betuigen deze waerheit*.

335 De *Talmud* wordt vooral in het *Onderw. der h. Dryeenh.* door Vondel aangehaald voor de bevestiging van christelijke inzichten (vgl. Dl. VIII, bl. 738-39); *stelt in haer kracht:* bekrachtigt.

336 en verhaalt naar tijdsorde wat er sedert de gebeurtenissen, door St. Lucas in de *Handelingen* verteld, is geschied.

337 *Plutarch:* Vgl. *Besp.* IV, 1036; *Trajaen:* keizer Trajanus (98-117); het bedoelde tractaat heet in Plutarchus' *Opera* (Grieksch-Lat. ed. Francof. 1620, tom. II, bl. 409): *De Oraculorum defectu. Cur oracula edi desierint*.

340 *Juvenael:* Decimus Junius Juvenalis, de laatste der Romeinsche hekeldichters (geb. 55 n. Chr.); *den mont van Delfis sloot:* verklaarde dat het orakel van Delphi (vgl. *Besp.* III, 1314) niet meer sprak: ‘Delphis oracula cessant’, zooals v. Lennep in IX, bl. 560 uit Satyra VI, vs. 555 aanhaalt.

343 *Tullius:* M. Tullius Cicero; *sneegh:* snedig, scherpzinnig, vgl. *Besp.* IV, 1097.

344 Zie Cicero's *De divinatione*, Lib. II, 57.

345 *Strabo:* Strabon, Grieksch geograaf van Nicea (62 v. Chr. - 20 n. Chr.), die een groot deel van het Rom. Rijk bereisde en beschreef en over het orakel van Delphi meedeelde, dat het vervallen en zeer arm geworden was (*Paulys Real-Enc. d. Cl. Altertw.*, Stutg. 1901, kol. 2578), zoodat de Archonten (*priesteren*) er geen bestaan meer vonden; wat Vondel wel heel origineel en drastisch weergeeft.

348-55 V. Lennep (IX, bl. 561) voert een deel der door oude schrijvers meegedeelde Lat. verzen aan, waarin dit voorval verhaald wordt: ‘Me puer Hebraeus divos Deus ipse gubernans, / Cedere sede jubet, tristemque redire sub orcum. / Aris ergo dehinc tacitis abscedite nostris /’; maar de vs. 353-55 zijn hierdoor niet verklaard. Bij Baronius (*Ann. Eccl.*, Apparatus, tom. I, kol. 11) zag Vondel er bij gevoegd: ‘Ad haec addunt [auctores], Augustum Romam reversum, aram in Capitolio erexisse hac inscriptione notatam: ARA PRIMOGENITI DEI’.

356 Versta: Plutarchus legt het heidendom het zwijgen op.

Langs 't eilant, eene stem, ten tijde van Tibeer:[360]
Gaet melt hoe groote Pan nu doot is en gestorven:[361]
Waerop een luit geschrey, en schreiers om hen zworven,
Als of d'orakelmaght des afgronts, nu in noot,
En al haer spoockery begraven lagh, en doot:[363-64]
En Diokletiaen hoort zelf Apollo uiten
Dat nu rechtvaerdigen zijn lippen zouden sluiten,
Waerby zijn priesterschap het Christendom verstont.[357-67365-67]
De lastraer Celsus, vast op Epikuur gegront,
Bekent dees stomheit me, zoo vreemt als ongewoone,[369]
Te Klaros, Delfis, en in 't wijt befaemt Dodone;[368-70370]
Een merck van Christus komst, vermogen, en gewelt[371]
Op d'afgoon; een verval ons lang voorheen gespelt.
Om nu beknopt Godts boeck te zetten in zijn waerde:[*373]
d'Eenpaerigheit des stijls, die nergens in veraerde,[374]
Noch wanckelt, noch bezwijckt in waerheit, en haer' schat,[375]
Maer draeft op eenen toon, van 't eerste aen 't leste bladt,[376]
Verdient geloof, dewijl 't met wonderen bezegelt,
En bloet der heiligen, ontelbre volcken regelt,[378]
Oock zelfs verbasterden in tucht houdt, en betoomt,
En oorlogh, watervloet, noch vyantschappen schroomt,[380]
Maer d'eeuwen vast verduurt, en niet laet door te dringen,[381]

[*][Randschrift:] *Andere bewijsredenen voor de geloofwaerdigheit des Bybels*.

360 *'t eilant:* de Echinades in de Ionische zee; *ten tijde van Tibeer:* onder keizer Tiberius (14-37 v. Chr.); dit voegt Vondel erbij.
361 Een stem riep: ‘Annuncia magnum Panem esse mortuum’.
363-64 Deze conclusie is wel naar de bedoeling, maar niet naar de letter van Plutarchus; *spoockery:* waarzeggerij.
357-67 Vondel geeft Plutarchus' omstandig verhaal (in *De Oraculorum defectu*, l.c. 419) tamelijk beknopt weer. Of Epitherses (*Epithērs*) de leermeester van Plutarchus was (vs. 357) is niet zeker, daar deze wel schrijft ‘civis meus et grammaticae doctor’, maar het den verteller, een zekeren Philippus, in den mond legt.
365-67 Baronius maakt alleen een opmerking over den haat der heidenpriesters tegen de Christenen (*Ann.* tom. II, kol. 714) en Lactantius verhaalt in *De Mortibus persecutorum*, cap. XII (Migne, P.L. VII, kol. 213), dat Apollo Diocletianus een voor den godendienst vijandige uitspraak deed.
369 *dees stomheit:* dit verstommen der orakels; *me:* mede, ook.
368-70 *Celsus:* een bestrijder van het Christendom uit de IIe eeuw; Origines schreef tegen hem *Contra Celsum;* Baronius noemt hem een calumniator (*lastraer*) en een epicureus (*op Epikuur gegront*), maar de door Vondel aan Celsus toegeschreven uitspraak vindt men daar niet, omdat ze niet van Celsus, maar van Origines is, die in zijn verweerschrift, de bijbelsche profeten met de heidensche waarzeggers vergelijkend, zegt: ‘Nihili facimus Pythiae, Dodonidum, Clarii ... praedictiones’ (*C. Celsum*, Lib. VII, 8, Migne, P.G. XI, kol. 1431).
370 *Klaros:* een stad in Ionië, beroemd door een orakeltempel van Apollo; *Delfis:* vgl. vs. 340, 346; *Dodone:* vgl. *Besp.* III, 1313.
371 *merck:* teeken; *gewelt:* macht.
373 *Godts boeck:* den bijbel.
374 *d'Eenpaerigheit der stijls:* Vondel bedoelt niet den literairen stijl, maar het nergens verloochend merk van goddelijke herkomst.
375 *noch bezwijckt in waerheit, en haer' schat:* noch te kort schiet in waarheid en alles wat de waarheid vereischt.
376 *eenen:* éénen.
378 *regelt:* beheerscht, beschaaft.
380 Dit zal beteekenen, dat de bijbel alle vernielende machten overleeft.
381 *vast:* standvastig; *niet laet door te dringen:* niet nalaat overal door te dringen.

Gereickt van ouderen aen hun nakomelingen.
De kerckkronijck, een ry outvaders, kerckenraên,[383]
Van oost en west vergaert, zien 't licht van 's hemels blaên,
In Christus kruisleer, tot een licht voor alle blinden,
Zoo verre schijnen, als men menschenspoor kan vinden:
En zoo geen wonderwerck dit heilboeck, dat Godt eert,

383 *De kerckkronijck:* de kerkelijke geschiedenis; *outvaders:* oude christelijke schrijvers, vgl. vs. 211; *kerckenraên:* kerkvergaderingen, vgl. vs. 217.

Bekrachtight, waer het schijnt, en weerelden bekeert,[388]
Zoo zal dit wonderwerck verdooven alle wonderen,[389]
Gebleken om het licht van duister af te zonderen.[390]
Dit heiligh boeck ontdeckt den oirsprong van 't heelal,[391]
Den oirsprong van het quaet, des menschen droeven val,[392]
Den oirsprong van het goet, zoo groot als 't hart kan wenschen,[393]
Heft Godt alleen in top, vernedert alle menschen,[394]
Ontvout het zielgebreck, bestelt ons artseny[395]
Beloont de goude deught, en straft de schelmery,
Met trouwe, en liefde, en schrick den harten in te prenten,
Door heilbelofte, en vloeck en felle dreigementen,[398]
Gevolght van heil en ramp, gezien in goên, en quaên,
Die hier den levenden ten nutten spiegel staen.
Het strijt oock niet, maer stemt ten hooghste met de reden
Dat elck zich onderwerpe aen geloofwaerdigheden,
Die onweêrspreeckbaer zijn, als der profeeten blaên,
En Moses boeck. al quam een dooden op te staen[404]
Om ons t'ontvouwen in wat staet verdoemde zielen,[405]
Als 't lichaem in het graf gedolven leght, vervielen;
Die geloofwaerdigheit waer min geloovens waert
Dan Moses pen, en wat Godts geest ons openbaert
In der profeeten blaên. zoo gaet geloof voor proeven[409]
Van 't losse brein, het welck de waerheit zet op schroeven.[410]
De mont der waerheit, al het waenwijs brein te kloeck,[411]
Verzent en wijst ons naer Godts nimmer faelbaer boeck.[412]
De Bybel staet dan vast, ten trots van alle listen[*]

[*][Randschrift:] *De Bybel, ons van de kercke, en haere vyanden zelfs overgereickt, bevestight dan de Godtheit, en den godtsdienst, door menighvuldige openbaeringen, ongelijck klaerder en levendiger dan het licht der reden, zonder het licht der schriftuure*.

388 *schijnt:* verschijnt, of straalt.
389 *dit wonderwerck:* de bijbel zelf.
390 *gebleken om:* gebleken door dat het enz.
391 *ontdeckt:* openbaart, nl. in het boek der Schepping, Genesis.
392 *den oirsprong van het quaet:* de erfzonde.
393 *Den oirsprong van het goet* enz.: God als schepper.
394 *vernedert:* houdt klein.
395 *Ontvout het zielgebreck:* leert ons onze moreele zwakheden kennen; *bestelt ons artseny:* brengt ons de geneesmiddelen daartegen.
398 *vloeck:* vervloeking, straf.
404 *dooden:* doode.
405 *in wat staet:* in welken toestand.
409 *voor proeven:* boven bewijzen.
410 van het brein, het menschelijk verstand, dat de waarheid op losse schroeven zet, dat geen zekerheid waarborgt? of: voor het lichtvaardig verstand, dat de waarheid beknelt?
411 *kloeck:* wijs.
412 *Verzent:* zendt; *faelbaer:* feilbaer.

Des afgronts, die doorgaends de tong der ongodisten[414]
Misbruickt, in 't lasteren van godtsdienst, en den zwier[415]
Van 't heiligh godtsboeck, door de proef, als gout in 't vier,
Verheerlijckt, in 't gezicht der helsche razernyen,
Die, ydeler dan ragh, geen waerheit overstryen.[418]
Men sla dit boeck vrij op, den onwaerdeerbren schat,
Als uit Godts troon gedaelt; het eerste en leste bladt

414 *doorgaends:* doorloopend; *de tong der ongodisten:* het lijkt aannemelijk, dat Vondel hier, hoe voorzichtig dan ook, opnieuw op Spinoza doelt, wiens optreden immers met de mondelinge critiek op den bijbel begon, die hij later in het *Theol.-Pol. Tractaat* herhaalde en die van het O. Test. vooral niet veel in eere liet.
415 *den zwier:* de schoonheid, de eerbiedwaardigheid.
418 *overstryen:* overwinnen.

Begint en sluit met Godt, gelijck doorgaends Godts blaêren[421]
Dien aengebeden naem in zijne kracht bewaeren.
Godts wezen, eigenschap en werck, by ons voorheen
Bespiegelt in het licht, dat uit de reden scheen
En straelde, en oock de dienst, de Godtheit opgedraegen,[423-25]
Beginnen uit dit boeck noch schooner op te daegen,[426]
Waer Godt zich meer en meer den vadren openbaert,
En entlijck zijnen wil op 't allerrijckst verklaert
Door zijn' gezalfden zoon, uit 's vaders schoot gezonden,
Die alle volcken heeft door eenen dienst verbonden.[430]
Dry tijden wijzen ons dry slagh van diensten aen,[*431]
Door openbaeringen, bekent in zuivre blaên,
Eerst Adams last, daerna de wet van Godt geschreven[433]
In steene tafelen, en Amrams zoon gegeven.[434]
De derde is Christus dienst, die Moses oude wet[435]
Zoo stip niet afschaft, als verbetert, en verzet,
En zijn genade druckt in 't hart, van Godt besneden[437]
Aen eige zinlijckheên, en vleeschelijcke zeden:[438]
Een godtsdienst zonder ga, gebonden aen geen tijt,[439]
Noch plaets, noch stamhuis, welcks geslachtregister slijt.[439-40]
Gehoorzaemheit, zich zelf den schepper onderwerpen,[*]
Was d'eerste les, die Godt den schepsele in wou scherpen,[442]
Toen hy in 't paradijs, door 't dreigement der doot,
Den boom der kennis streng het heiligh paer verboodt,[444]
Dat, door de vrucht bekoort en slang, van spoock bezeten,[445]
Den appel pluckte, en at, te blint en godtvergeten,
En van den Cherubijn uit Eden wert gejaeght,[447]
Daer 't eeuwigh zijnen val in 't menschdom noch beklaeght.[448]
Gehoorzaemheit, toen 't vee daerna op 't outer brande,[449]
Wert zelf van Samuël oock boven offerhande[450]

[*][Randschrift:] *De bybelsche godsdienst is dryderley, natuurlijck, wettigh, en Christensch*.
K a n t t e e k e n i n g : *natuurlijck:* volgens de natuurwet; *wettigh:* volgens de geschreven wet van Mozes; *Christensch:* volgens de wet van Christus.

[*][Randschrift:] *De natuurlijcke godtsdienst begint in den Bybel met de gehoorzaemheit, en offerhande*.

421 *doorgaends:* geregeld.
423-25 De vier eerste Boeken der *Besp.*
426 *dit boeck:* den bijbel.
430 *eenen dienst:* één dienst, nl. de christelijke godsdienst.
431 *tijden:* tijdperken; ook in *Altaergeh.* III, 51-127 wijst Vondel op het onderscheid van de natuur, de wet en de genade; *slagh van diensten:* trappen van godsdienst.
433 *Adams last:* dat waartoe Adam en Adams nakomelingen tot aan Mozes verplicht waren.
434 *Amrams zoon:* Mozes, vgl. vs. 47, 90.
435 *Christus dienst:* de door Christus ingestelde godsdienst. Vgl. *Matth.* V, 17; *zoo stip niet:* niet precies; *verzet:* verandert.
437 *'t hart, van Godt besneden:* door Gods hulp afgestorven; vgl. *Rom.* II, 29.
438 *zinlyckheên:* begeerlijkheden.
439 *ga:* weerga.
439-40 *gebonden* enz.: niet, zooals de Joodsche godsdienst, het uitsluitend eigendom van een tijd, plaats of geslacht (*stamhuis*), vgl. *Malachias*, I, 18; *welcks geslachtregister slijt:* dat een einde kent.
442 *den schepsele:* het schepsel.
444 vgl. *Genes.* II, 17; *het heiligh paer:* Adam en Eva.
445 *en slang, van spoock bezeten:* en door de slang, die een duivel was.
447 vgl. *Gen.* III, 24.
448 *in 't menschdom:* om de gevolgen, die het menschdom van dien val draagt.
449 *toen 't vee:* toen de mensch begon offers op te dragen, vgl. vs. 456-57.
450 vgl. I *Kon.* XV, 22; en *Lucifer*, vs. 1678-83; *van Samuël:* door den profeet Samuël.

Geschat: want offeren Godts hart van ons vervreemt,
Indien 't zijn' oirsprong niet uit deze hooftdeught neemt:[452]
En d'offerhande, als van de Godtheit ingegeven,[453]
Begint in Adams huis, en schier met 's menschen leven,
Daer Abels offervlam om hoogh stijght naer de lucht,
En Kaïn op 't altaer zijn schoof en ackervrucht
Ontsteeckt, dat Godt mishaeght, waerom zich d'offraer stoorde,[457]
En zijnen broeder fel en wreet op 't velt vermoorde,[455-58]
Wiens heilige opdraght sproot uit eene oprechte ziel,[459]
Waerom het offer oock het zuiverste oogh geviel,[460]
Gelijck een voorbeelt van het offer, te verwachten[461]
Ten zoen van Adams smette, en allerley geslachten.
De godtsdienst, in den staet en 't wezen van natuur,[*463]
Geknackt door Adams val, scheen zwack in zijnen duur,
En lagh verreuckeloost by veelen, als bezweecken,[465]
Tot dat in Enoch 't licht van Godt wiert opgesteecken,
En 's allerhooghsten naem, die door de nevels scheen,
By vroomen recht ge-eert, geviert, en aengebeên,
Waeronder Enoch voer naer boven, opgenomen[469]
Om zijn godtvruchtigheit, den spiegel aller vroomen.
Het onkruit nam na hem op d'aerde d'overhant,[471]
Waerom de weereltvloet, die duinen kent noch strant,[472]
Het menschelijck geslacht in grondelooze baren
Begroef, die Noahs huis in 't groot gevaerte spaeren,[474]
En allerhande vee, bedeckt van 't houten dack,
Tot dat de zee verliep, hy d'offerhande ontstack,[476]
Wiens geur ten hemel steegh, die, door dien reuck bewogen,
Beloofde, by het merck van zijne regenboogen,
Het menschdom nimmer weêr om stouten wrevelmoedt
Te domplen in een zee, en grondeloozen vloet;[478-80]
Een klaer en vast bewijs hoe d'offers Godt behaegen,
Als zoeners van zijn roede, afbidders van zijn plaegen.[482]
De zes geboôn van Godt, by d'outheit der Hebreen[*]

[*][Randschrift:] *Enoch herstelt den gezwackten godtsdienst, in Noahs offerhande, na den weereltvloet, vernieut*,

[*][Randschrift:] *en met het zevenste gebodt, boven de zes, van Godt vermeert*.

452 *deze hooftdeught:* de gehoorzaamheid.
453 *in Adams huis:* in het gezin van Adam.
457 *dat:* hetgeen; *stoorde:* vergramde.
455-58 Vgl. *Gen.* IV, 3-8 en *Abel* in *Helden Godes*.
459 *opdraght:* offer, oblatio.
460 *het zuiverste oogh geviel:* aangenaam was in Gods oogen.
461 *het offer* enz.: van Christus, door dat van Abel voorafgebeeld, vgl. *Altaergeh.* III, 90.
463 *in den staet en 't wezen van natuur:* in den natuurstaat.
465 *verreuckeloost:* verwaarloosd; *als bezweecken:* alsof hij, de godsdienst, geheel verdwenen was.
469 Vgl. *Gen.* V, 24.
471 *Het, onkruit:* het kwaad, de zondaars.
472 *de weereltvloet:* de zondvloed, vgl. vs. 77; *duinen* en *strant:* de Hollander!
474 *'t groot gevaerte:* de ark, vgl. 478.
476 *verliep:* terugliep.
478-80 vgl. *Gen.* XIII, 21; *by het merck van zijne regenboogen:* door het teeken van zijn regenboog.
482 *zoeners van zijn roede:* verzoeners van zijn toorn; *afbidders:* die door bidden afweren.

Gesterckt, en Adams zaet, en Noahs bloet gemeen,[483-84]
Door 't zevenste gebodt vermeerdert, met de schricken[485]
Voor spijs van dieren, die in hunnen bloede sticken,
Zijn blijcken van Godts dienst, ter weerelt ingevoert,
Door een gehoorzaemheit, die niet verbodens roert.[488]
d'Aertsvader Abraham, op 't hemelsch openbaeren,[*]
Verliet zijn vaderlant, en afgodiste altaeren,[490]
En dwaelde in ballingschap naer 't rijck van Kanaân,
Waer blaeckte d'yver niet van dien godtvruchten man!
Hy boude altaeren op, den waeren Godt ter eere,[493]
Vereerde 't priesterdom met tienden, steef met leere[494]
En voorbeelt zijn gezin, was vreedzaem tegens Loth,[495]
Oock gastvry, en ontfing dry engelen van Godt,[496]
Verbadt misdaedigen, en die hem fel benijdden,[497]
En paste, op Godts bevel, al 't manbaer te besnijden.[498]
Melchisedech, gewijt in 's hooghsten priesterdom,[*499]
En Salems vorst, gemoet den helt, die wederom[500]
Naer huis toogh, uit den slagh, ten troost van Loth, geslagen[501]
Met koningen, verstroit in hunne nederlaegen.
De priester scheen gedaelt, gelijck uit eene wolck.[503]
Hy quam met weite en wijn verquicken 't moede volck[504]
Van vader Abraham, en zegendeze altzamen,
Gelijck Godts offraer voeght, die d'eeuwen gaf te ramen[506]
Wat priester namaels eens, zoo gastvry en getrou,
Melchisedech op 't spoor van verre, volgen zou,
En offren weite, en wijn, tot onderhoudt der zielen,
Die voor een' eedler dranck en voetsel nederknielen.[507-10510]

[*][Randschrift:] *Abrahams uitgang en godtsdienstigheit*.

[*][Randschrift:] *Melchisedechs spijsoffer, en dranckoffer, het voorbeelt van Christus eeuwige en onbloedige offerhande*.

483-84 Vondel heeft 't oog op de zgn. Noachitische geboden, of ‘de zeven geboden van de kinderen van Noë’ (gehoorzaamheid; tegen Godslastering; tegen afgodendienst; tegen ontucht; tegen moord; tegen roof en tegen het eten van bloedig vleesch), welke volgens Talmud-rabbijnen reeds vóor Abraham gegeven waren, waartoe o.a. de besnijdenis (*Gen.* XVII, 11) behoorde en waarop vaag wordt gezinspeeld in *Handel.* XV, 20; *by d'outheit der Hebreen Gesterckt:* bij de oudste Joden al van kracht; *Adams zaet, en Noahs bloet:* zoowel geldend voor de eerste geslachten na Adam als voor de nakomelingen van Noë, zoowel vòor als na den zondvloed.
485 *'t zevenste:* het zevende van die geboden was, dat men afkeer (*schricken*) zou hebben voor verstikt vleesch en van dierenbloed, vgl. *Genes.* IX, 4.
488 *niet:* niets; *roert:* aanraakt.
490 *zijn vaderlant:* het aan Egypte grenzende land der Chaldeën; vgl. *Genes.* XII, 1-5.
493 *ib.* 7.
494 *'t priesterdom:* in den persoon van Melchisedech, *Genes.* XIV, 20.
495 *tegens:* jegens; *Loth.*: vgl. *Genes.* XIII, 8-11.
496 Vgl. *Genes.* XVIII, 2.
497 Abraham bad voor (*verbadt*) de zondige en naijverige nakomelingschap van Loth in Sodoma, *Genes.* XVIII, 23-33.
498 *paste:* zorgde; *al 't manbaer:* al het mannelijke, vgl. *Genes.* XVII, 10.
499 *'s hooghsten priesterdom:* het priesterschap van den Allerhoogste, vgl. *Genes.* XIV, 18.
500 *den helt:* Abraham, die vreemde vorsten had verslagen, *Genes.* XIV.
501 *den slagh-geslagen:* den gestreden strijd.
503 Toespeling op Paulus' opmerking in *Hebr.* VII, 3.
504 *weite en wijn:* brood en wijn,; ook zóo vaak in *Altaergeh.* bijv. I, 80.
506 *die d'eeuwen gaf te ramen:* die de volgende eeuwen liet nasporen, gissen, voorspellen.
507-10 *wat priester:* wàt priester, welk een priester, nl. Christus, vgl. *Altaergeh.* III, 161-vlg.
510 Nl. in het H. Sacrament des Altaars.

d'Aertsvader Isack, als een lam, op 't hout geleit*
Ten offer, geeft een merck van zijn godtvruchtigheit,[512]
Door onderdaenigheit aen Godt en zijnen vader,

*[Randschrift:] *Abrahams gehoorzaemheit in het offeren van Isack, zijnen vader hierin gelijck*.

512 *merck:* teeken, bewijs; *godtvruchtigheit:* in de Vondel zoo welbekende beteekenis van pietas, eusebia, zooals het volgende vs. aangeeft.

In 't offren van zich zelf. uit dees godtvruchtige ader[511-14]
Begaf hy zich op't velt des avonts in gebeên,
Daer hem zijn bruit, van Godt hem toegeschickt, verscheen.[514-16]
d'Aertsvader Iakob vlughte, om 's broeders wrock te schuwen[517]
Vermijde in Kanaän, op 's vaders raet, te huwen[*518]
Aen eene afgodistin. hy boude voor en na[519]
Altaeren op den bergh, en oock te Berseba,[520]
En Bethel, en begroef, tot een godtsdienstigh teiken,[521]
Gesmijde, en oorcieraet, en afgoôn onder eicken.[522]
Hy rechte mercken op van steenen, Godt gewijt,[523]
Betaelt de godtsbelofte, en tienden op zijn tijt.[524]
Hoe dierbaer Iosef, van godtvruchtigheit gedreven,[*]
Zijn zuiverheit waerdeerde, oock boven staet en leven,[526]
Toen Potifars gemael, bekoorlijck met haer tong,
En schoonheit, naer de bloem van zijne jaeren dong,[528]
Melt d'uitkomst, waert doorgaens op heilige tooneelen,[529]
Ten spiegel van de jeught, die kuische rol te speelen,[530]
Op dat men, langs dees baen, naer eer en kuischeit streef,
En liever 't kleet dan lijf en ziel ten beste geef.
Maer 's helts godtvruchtigheit niet laeger schijnt te draven[*533]
In 't broederlijck onthael, en eeren en begraven[534]
Des vaders, en zijn lijck, met staetsien beweent,[535]
Zoo verre in Kanaän, by Abrahams gebeent,
En zijner zoonen asch, in 't naere graf gezoncken
Te Hebron, naer de kunst uit louter rots gekloncken.

[*][Randschrift:] *Iakobs godtvrugtigheit*.

[*][Randschrift:] *Iosefs kuischeit*.

[*][Randschrift:] *Zijn liefde tegens de broeders, en godtvruchtigheit in het begraven van zijnen vader*.

511-14 Abrahams offer van zijn zoon Isaäc (vgl. *Genes.* XXII, 1-15) heeft Vondel vaak geïnspireerd, zie de noot op *Altaergeh.* III, 783-816, Dl. IV, bl. 796.
514-16 Vgl. *Genes.* XXIV, 63-67; *zijn bruit:* Rebecca.
517 *'s broeders wrock:* de wrok van Ezau tegen Jacob over het hem ontnomen eerstgeboorterecht, *Genes.* XXVII.
518 Vgl. *Genes.* XXVIII, 1.
519 *afgodistin:* afgodendienares, vgl. de bij Vondel niet vreemde termen: bodin, knapin, mannin enz.
520 *te Berseba:* Bersabe, *Genes.* XXVIII, 10.
521 *Bethel: ib.* 19; *tot een godtsdienstigh teiken:* tot een teeken van zijn dienen van den waren God.
522 vgl. *Genes.* XXXV, 4; *Gesmijde:* edelsmeedwerk, Duitsch: Geschmeide.
523 *mercken ... van steenen:* merksteenen, gedenksteenen.
524 Vgl. *Genes.* XXVIII, 22.
526 *waerdeerde:* hooghield; *staet:* welvaart.
528 *de bloem van zijne jaeren:* zijn jeugdige schoonheid; vgl. *Genes.* XXXIX.
529 *Melt d'uitkomst:* zien wij aan den afloop; *doorgaens:* steeds; *op heilige tooneelen:* op het goede, het moreel hoogstaande tooneel; Vondel kan niet nalaten, heel even zijn drama *Joseph in Egypten* van 1640 te verdedigen.
530 *die kuische rol te speelen:* Versta: de afloop is waard, dat die kuische rol van Jozef op het tooneel vertoond wordt.
533 *niet laeger schijnt te draeven:* schittert niet minder uit.
534 *'t broederlijck onthael:* de manier waarop hij als onderkoning van Egypte zijn broers ontving, vgl. *Genes.* XLIII)-XLV.
535 vgl. *Genes.* L, 13; *met statien beweent:* met plechtig rouwvertoon betreurd.

De godtsdienst, in den staet der simpele natuur,[*539]
Uit kracht van haere wet, in wezen, en in duur,
By huisgezinnen, meer dan tweemael twalef eeuwen,[541]
Zagh eenen dienst, aen al de stammen der Hebreeuwen
Gezworen, te gemoet, en hoopte op d'uur en tijt

[*][Randschrift:] *De godtsdienst der natuure wijckt voor de wet*.

539 *simpele:* eenvoudige, primitieve.
541 *Bij huisgezinnen:* in de gezinnen, wier vaders de priesters waren; *meer dan tweemael twalef eeuwen:* meer dan 2400 jaar; volgens de berekening van A. Kircher S.J. in *Obeliscus Pamphilius* (Rome, 1650) trad Mozes op in 2544 na de schepping der wereld.

Dat Jakob, door een wet van boven ingewijt,[544]
Noch nader kennen zou den naem des ongezienen,[545]
En hem met duizenden gehoorzaemen, en dienen.
De hemel had voorheen door zijn voorzienigheit[*]
Dit lastigh juck den hals van Moses opgeleit,
Een telge uit Levijs stam, geleert in weetenschappen,
Begaeft met dapperheit, gevlught in ballingschappen,
Gestreng in 't ongelijck te wreecken van Godts volck,
Der onderdruckten wijck, en toeverlaet, en tolck,[551-52]
Aen priester Jethroos bloet door wettige echt verbonden,[553]
En hoeder van zijn vee. toen dees op dorre gronden
In Midian, omtrent Godts bergh, die Horeb heet,[555]
Zijn kudden, overal verstroit, zoo lang en breet,
Bewaeckte, en gadesloegh, zagh hy een bosch ontsteecken,
In schijn van lichten brant, en hoorde een Godtheit spreecken,[558]
In 's allerhooghsten naem, en eerde barevoets[559]
De heiligheit der plaetse, eerbiedigh, vol ootmoets.
Hier melde Godt zijn' naem, verkoos hem uit den bosse
Ten heilant, dat hy 't volck uit slaverny verlosse,[562]
Zijn last bezegele door kracht, en wonderdaên.[563]
Dus rant hy Memfis hof en rijck met plaegen aen,[564]
En viert ten leste 't feest des paeschlams, strijckt de posten[565]
Ter zijde, om hoogh en laegh, met lamsbloet, den verlosten
Ten beste, en ruckt naer 't meer, daer Godt hem zege schenckt,[566-67567]
En Faro, die hem volght, met al zijn heir verdrenckt,[568]
Waerop al juichende met lofgezang en reien
De stammen Moses keel, en Mirjams trom geleien.[569-70]
Toen hy met al zijn heir om Sinaes berghtop lagh,[*]
En 't volck geheilight had, borst Godt den derden dagh
Met storm en blixem uit, en donderde uit de wolcken,
En roock, en smoock, en vlam, in 't oor en oogh der volcken.
De gansche godtsbergh dreunt. al 't leger beeft en schrickt[575]
Voor donderslagh op slagh, daer 't vier in d'oogen blickt,[576]
De hemelsche trompet haer klancken mengelt onder
De kraeckende kortou en 't weêrlicht van Godts donder;[578]

[*][Randschrift:] *Moses van Godt ten verlosser en middelaer der twalef stammen gekozen*.

[*][Randschrift:] *De wet door Moses van Godt gegeven*.

544 *Jakob:* het huis van Jacob, de Joden.
545 *des ongezienen:* van God, vgl. *Besp.* III, 97; III, 778; IV, 163.
551-52 Door zijn optreden tegen Pharao.
553 *Jethroos bloet:* Sephora, de dochter van Jethro of Raguël, *Exod.* II, 18.
555 *Midian:* in de Vulgaat Madian.
558 *schijn:* schittering.
559 *barevoets:* barvoets.
562 *heilant:* heilbrenger, redder.
563 *kracht, en wonderdaen:* krachtige wonderdaden.
564 *Memfis:* Egypte's; *plaegen:* de 10 plagen van Egypte, *Exod.* VII-XI.
565 *de posten:* de deurposten.
566-67 *den verlosten Ten beste:* tot heil van het verloste volk, *Exod.* XII, 13.
567 *'t meer:* de Roode Zee.
568 *verdrenckt:* verdrinkt.
569-70 vgl. *Exod.* XV, 1-20; *Mirjam:* Mozes' zuster Maria, die de juichende vrouwen voorging.
575 *godtsbergh: Ps.* LXVII, 16; 575 *Al 't leger:* de gansche Joodsche menigte.
576 *blickt:* straalt.
578 *kortou:* kanon, als vergelijking voor 't geluid.

Als Moses op den bergh aen Arons zijde stont,
En met zijne ooren ving 't orakel uit Godts mont,
Het welck hun eenen Godt te dienen in wou scherpen;
Zich zelf geen heiloos beelt van afgoôn onderwerpen;
Het misbruick van Godts naem leert mijden uit ontzagh;
Om zeven dagen eens Godt wijden eenen dagh;
Der oudren eer geensins ontluistren, noch verkorten;
Uit toorne en dolle wraeck geen menschenbloet te storten;
Het wettigh bedde niet te schenden door een' gloet;
Geensins ter sluick te staen naer iemants have en goet;
Niet valschelijck met schijn van waerheit te stoffeeren;[589]
Een anders eigendom noch huisvrou te begeeren.[581-590]
O wet, in tafelen van steen door Godt geprent,[*]
Zoo zinrijck, en voltoit, wat zult gy, noit geschent,
Geheel, en gaef, den tijt en d'eeuwigheit verduuren,
Niet van een rijck alleen, of eene stadt, met muuren
Besloten, en bepaelt, een volck en burgery[594-95]
Betoomen, regelen; gelijck van outs de dry
Wetgevers, binnen Sparte, en 't uitgeleert Athenen![597]
Lykurgus, Drakoos wet, en Solon zijn verdweenen,[598]
De wetten van Karthage en Rome lang vergaen,[599]
Verandert, en hervormt; maer Moses wetten staen.
Hoewel Jerusalem veranderde van heeren,
En Aron zijnen stoel en tempel om zagh keeren,
Geketent, en vervoert, en endelijck verlost;
De wet van Moses stont, zoo pal gelijck een post,[604]
Wel dertig eeuwen lang, en volght de zon en wolcken,[605]
By Christen, Jode, en Turck, gelijck een recht der volcken,[606]
En fackel van natuure, en geeft getuigenis
Dat zy door Moses hant van Godt gegeven is,
En eerst aen Jakobs bloet, zijn erf en eerstgeboren,[609]
Wien deze hantvest was van eeuwigheit beschoren,[610]
Voor allen onbesneên, op dat een volck alom[611]

[*][Randschrift:] *Lof van Moses wet.*

589 *stoffeeren:* liegen.
581-590 In tien verzen pregnant en fraai de tien geboden, vgl. *Exod.* XX, 2-17.
594-95 *een-eene-een:* met klemtoon.
597 *Sparte:* Sparta, hoofdstad van Lacedemonië.
598 *Lykurgus:* de Spartaansche wetgever, vgl. vs. 127; *Drakoos wet:* de strenge wetgeving van den Athener Draco; *Solon:* een der zeven wijzen van Athene.
599 *Karthago:* de oude stad in N.-Africa.
604 *post:* deurpost.
605 *dertig eeuwen:* 3000 jaar, krap genomen; Kircher stelt in zijn *Obeliscus Pamph.* het optreden van Mozes op ± 1500 v. Chr., hierbij 1600 jaar na Chr. geeft ruim 3000 j.
606 *en Turck:* ook de Mohamedanen aanvaardden Mozes' wetgeving.
609 *eerst:* het eerst; *Jakobs bloet:* de nakomelingen van aartsvader Jacob, de Joden; *erf:* erfdeel; *eerstgeboren:* eerstgeborene, oudtse, nl. Juda; de stam van Juda, de Joden.
610 *wien:* aan welken stam.
611 *onbesneên:* onbesnedenen, heidenen; dat het Joodsche volk door God bijzonder was uitverkoren (*Deuteron.* X, 15), werd in Vondels dagen sterk betwijfeld door Spinoza, vgl. *Tract. Theol.-Polit.* cap. III (ed. v. Vloten-Land, II, bl. 121-vgl.).
een: klemtoon.

Een Godtheit eerde, een wet, altaer, en priesterdom;[612]
Terwijl d'afgodery en heilooze offerhanden,
Gelijck een helsche pest, besmetten alle landen,
Daer 't blinde Heidendom, bykans van stadt tot stadt,
Gesplist aen rotten, elck zijn' eigen afgodt had.[616]
Al schijnt de zon op elck, hoewel de hemel regent,
En daeut van lant tot lant, geen volcken zijn gezegent
Van Godt, als Israël, met zulck een zuivre wet,
Waerby de beste wet geleken, is besmet
Met dwaelinge, of met inck van menschenbloet geschreven,[621]
En, na 's wetgevers doot, niet lang in zwang gebleven:
Want wat uit menschen spruit verbastert, en verrot:
Wat Godt bekrachtight, duurt in eeuwigheit, als Godt.
Dees wet, van Sinaes top ter berghspitse afgedondert,[*]
En sedert uitgebreit, begrijpt in zich zeshondert
Geboden en verboôn, met eenen dry en tien,[626-27]
Gedeelt in dryderley; die op de Godtheit zien,
En godtsdienst, op 't gerecht, en op den stijl der zeden;[628-29]
Een onverdraeghzaem juck, zoo lang het vleesch de reden[630]
Vermeestert, en verzwackt, en d'opperste gena,[631]
Door deze wet belooft, den mensch niet koom' te sta,[632]
Noch krancken reickt de hant, die met verlangen wachten,
En uitzien naer den helt, aen Abrahams geslachten[634]
Gezworen, toegezeght, gespelt, en afgebeelt,[635]
En daer heur dienst op wijst; terwijlze niemant heelt,[636]
Noch heelen kan ter noot, maer toonende de wonden,[637]
Messias binnen roept, die, uit Godts schoot gezonden,
Met balssem van gena het kranckbed troosten zal,[639]

[*][Randschrift:] *De bezwaerlijckheit van het juck der ceremoniale wet, die op Christus, haer ooghmerck, wijst*.

612 *Een-een:* klemtoon.
616 *Gesplist aen rotten:* in secten verdeeld.
621 *inck:* inkt.
626-27 De oude Rabbijnen telden in den Pentateuch 613 verordeningen, nl. 248 geboden en 365 verboden.
628-29 Die verordeningen betroffen 1) den Godsdienst, 2) de rechtspraak, 3) het huiselijk leven.
630 *Een onverdraeghzaem juck:* een onverdragelijk juk, vgl. *Math.* XXIII, 4; *het vleesch:* het heele apparaat der Joodsche verordeningen verhoudt zich tot de wet der genade als vleesch tot geest, vgl. *Hebr.* VII, 16.
631 *Vermeestert:* overmeestert, beheerscht.
632 *koom' te sta:* te hulp komt.
634 *den helt:* Christus; *geslachten:* nakomelingen.
635 *gespelt:* voorspeld.
636 *daer:* waar; *heur dienst:* de eeredienst van die geslachten, de Joodsche godsdienst; *terwijlze niemant heelt:* terwijl die Joodsche eeredienst niemand geestelijk helpt.
637 *ter noot:* in zijn zielenood.
de wonden: de vulnera naturae, door de erfzonde in de menschheid nagelaten; vgl. de parabel van den gewonden man en den Samaritaan (*Luc.* X, 30) door de Kerkvaders op de gevallen menschheid en den Verlosser toegepast.
639 *balsem van gena:* vgl. *Lucifer*, vs. 1466.

En redden den gewonde uit noot en ongeval.*
Zy leert een' encklen Godt en godlijck wezen eeren,[641]
Alleen by zijnen naem ter noot de waerheit zweeren,[642]
Hem volgen op zijn spoor en donderende stem,[643]

*[Randschrift:] *De wet leert eenen eenigen Godt, geene afgoden, dienen, en haer diensten wijzen op Christus, en de genade door hem te verwerven*.

641 *Zy:* de wet van vs. 625.
642 *Alleen ... ter noot:* alleen in geval van noodzakelijkheid.
643 *op zijn spoor:* op den door God gewezen weg, de 10 Geboden.

Geene afgoôn noch hunn' sleep gedoogen neffens hem,[644]
Maer al 't afgodisch bloet in zijn gebiet verdelgen;[645]
Te planten 's hemels wil van stam in teere telgen;[646]
d'Orakeltent, waerin de Godtheit straelt en woont,
Te spannen naer 't gezicht, op Horebs kruin getoont,[648]
In voorhof afgedeelt, en 't heiligh, en aertsheiligh,[649]
Voor volck, en priesteren, en Arons voetzool veiligh,[650]
Den onbesneên verboôn. de voorhang scheide straf[651]
Het allerheilighst koor van 't heiligh midden af,
Voorzien met reuckaltaer, en toondisch, en de lichten[653]
Des gouden kandelaers, die 's priesters diensten stichten.[654]
In 't allerheilighst stont het gulden wieroockvat,
De bontkist, gestoffeert met godtgewijden schat,[656]
En heilighdom, de wet van steen, en Arons roede,[657]
Den emer met den daeu, die hongerigen voedde.[658]
't Gehemelt van Godts kist, als een genadetroon,[659]
Waerop het goddelijcke orakel zat ten toon,[660]
Wert overschaduwt van de schacht der Cherubijnen;[661]
Terwijl d'aertspriesters, eens in 't jaer voor Godt verschijnen,[662]
Na datze zich en 't volck eerst heilghden door bloet[663]
Van vee, geslaght ten zoen van Godt, die hun gemoet[664]
Met glans in 't borstgesteente, en antwoort op hun vraegen,[665]
Ten dienst der oversten en koningen, om plaegen
Te keeren van den hals, in tijt van druck en noot;
Of 't lant te zegenen uit 's hemels rijcken schoot.
De priesters legeren, met eenen de Levijten,
Rontom het heilighdom, en dicht om Godts tapijten,[670]

644 *hun' sleep:* hun eeredienst; *neffens:* naast.
645 alle afgodendienaars binnen het Joodsche land uitroeien.
646 *van stam in teere telgen:* van den vader op zijn kinderen.
648 *naer 't gezicht:* volgens het vizioen, vgl. *Exod.* XX, 24-26 en XXV, 8-vlg.; *Horebs kruin:* den Sinaï.
649 *aertsheiligh:* het heilige der heiligen.
650 *veiligh:* afgesloten.
651 *onbesneên:* onbesnedenen, heidenen; *straf:* streng.
653 *toondisch:* tafel der toonbrooden.
654 *stichten:* religieuzen luister bijzetten.
656 *gestoffeert:* gevuld.
657 *heilighdom:* heilige voorwerpen, namelijk: *de wet van steen:* de steenen wettafelen; *roede:* staf.
658 een vat manna, dat de Joden in hun honger in de woestijn voedde, vgl. *Exod.* XVI; *emer:* emmer, vgl. *Segesang v. G.v. Vinckenroy*, vs. 2.
659 *'t Gehemelt van Godts kist:* de bekroning van de Ark, de verzoendeksel.
660 Waar God zijn uitspraken deed.
661 *de schacht der Cherubijnen:* de vleugels der gouden Cherubijnbeelden.
662 *aertspriesters:* hoogepriesters; *voor Godt:* in het heilige der heiligen.
663 *heilighden:* door besprenkeling.
664 *die hun gemoet:* die hen tegemoet treedt.
665 *Met glans in 't borstgesteente:* volgens Flavius Josephus bestond het antwoord, dat Jehova den hoogepriester door het Urim en Thummim gaf in een verhooging van den glans der 12 edelsteenen, die dat borststuk versierden.
670 *Godts tapijten:* het heilige was van den voorhof, het heilige der heiligen van het heilige afgescheiden door kostbare tapijten.

Een ieder om zijn ampt en offers te bekleên,
Ter eere van Godts naem, ten zoen van 't algemeen,
Of elck byzonder lidt, door 't slaghten van de stieren,[673]
En os, en koey, en ram, en schaep, in outervieren

673 *elck bijzonder lidt:* iemand afzonderlijk.

Verslonden, of van 't vier der lucht tot asch gezengt.[675]
Hier worden wijn en bloet en olien geplengt.
Zy sprengen tent, altaer, en bock, en volck met asschen,[677]
En bloet. onzuivren gaen gezuivert, en gewasschen[678]
Met water, naer hun tent. men offert geite, en duif,
En wieroock, mirre, en zout, en meel, en gerf, en druif.[680]
De priesters nacht noch dagh in hunnen plicht ontbreecken,
Om 't eeuwigh vier te voên, en vlammen aen te queecken.[682]
Men viert de feesten, net gemerckt by zon en maen.[683]
Het zevenjaerigh feest heet schuldenaers ontslaen,[684]
En slave en arme velt en graen ten beste schencken.[685]
Men magh het wettigh recht des priesterdoms niet krencken[686]
In eersteling, noch tiende, in 't geen hun eigen is,[687]
Maer offren naer den eisch de gaven aen Godts disch.
De zallefoli wort op 's priesters hooft gegoten,
Den koningen gewijt, en voor hun opgesloten,[690]
De rechterstoel gestelt, waer voor de moedwil beeft,[691]
En wat 's aertspriesters mont en uitspraeck wederstreeft.
De godtsdienst der Hebreen ontbeert noch blijk, noch merken,
Om een godtsdienstigh hart t'ontvoncken, en te stercken.*
Men vint, van stap tot stap, het spoor gedruckt alom
Van Godt, en Godts geslacht en lot en eigendom,[696]
Door engelen geleit, gehanthaeft, en verdadight,
Met zege en wonderen getroost, en begenadight;
't Zy Arons roede bloey', de steenrots water geef',[699]
De kopre slang genees', het heir der vorsten sneef',[700]
De stroomende Jordaen, met opgescheurde kolcken,
De bontkist doortoght gunn', Godts zwaert de zeven volcken[701-02]
In Kanaän verrass', waerop bazuingeschal[702-03]
't Gevloeckte Jericho, met toornen, poorte, en wal,
Ter aerde ploft, na dat de bontkist, dry paer dagen,
Met staetsie en gebeên ten toon is omgedraegen.[704-06]

*[Randschrift:] *De dienst der wet is door wonderdaeden gesterckt, en verheerlijckt*.

675 *van 't vier der lucht:* zooals soms wel gebeurde; vgl. *Levit.* IX, 24 en vs. 715.
677 *sprengen:* besprenkelen; *bock:* den zondebok van *Levit.* XVI, 8-vlg.
678 *gaen:* gaan heen.
680 *gerf:* tarweschoven.
682 vgl. *Levit.* VI, 12.
683 *net gemerckt:* precies aangegeven.
684 *het zevenjaerigh feest:* het zgn. Sabbathjaar, dat om de zeven jaren terugkeert, vgl. *Levit.* XXV; *heet:* gebiedt.
685 *ten beste schencken:* om niet geven.
686 *krencken:* te kort doen.
687 vgl. *Exod.* XXII, 29; *'t geen hun eigen is:* hetgeen hun toekomt.
690 *Den koningen gewijt* enz.: voor de zalving der koningen bewaard, vgl. *Exod.* XXX, 31.
691 Vgl. *Deuter.*, XVII, 8-9.
696 *lot:* deel.
699 *Arons roede bloey':* vgl. *Numeri*, XVII, 8; *de steenrots water geef: Num.* XX, 11.
700 *De kopre slang: Num.* XXI, 9; *het heir der vorsten sneef':* de Amorrhieten en hun koningen Sehon en Og, die den Joden doortocht weigerden, werden verslagen, *Num.* XXI, 23-24.
701-02 vgl. *Josua,* III, 14-16; *opgescheurde kolcken:* opengereten watermassa.
702-03 *de zeven volcken In Kanaän:* onder Josue versloegen de Joden te Bethoron en te Merom vele vorsten van Noord- en Zuid-Kanaän, *Jos.* X-XII.
704-06 Vgl. *Jos.* VI; *'t Gevloeckte:* het ten ondergang gedoemde.

De hemel straft en helpt zijn volck in 't rechtersdom.[707]

707 *in 't rechtersdom:* gedurend het tijdvak der Rechters.

De bontkist wort buurin van Dagon, doof en stom,
En wederom uit schrick van zelf te rugh gezonden.[708-09]
Zy dwaelt vast ongerust, en wisselt huis en gronden,
Gelijck een pellegrim, beschaduwt van tapijt,[710-11]
En wacht op Salomon, die haer den tempel wijdt,[712]
Met staetsi heenevoert ten bergh op, daer de schaeren[712-13713]
En stammen van het rijck, wel drymael 's jaers, vergaêren;[714]
Daer hemelsch vier om laegh het offervee verteert,
En Godt in eene wolck den tempel zelf stoffeert
Met glans en majesteit, bestemmende de bede[715-17717]
Des zoons, die 's vaders stoel bezit in vollen vrede,[718]
In zulck een heerlijckheit, dat noit d'alziende zon[719]
Een' koning zagh, zoo wijs en rijck als Salomon,
En zelf de koningin der Mooren haeren drempel[721]
Verliet, om Jakobs Godt t'aenbidden in dien tempel,
Na zeven jaer volbout, ter eere van Godts naem,
En rijcker in haer oogh dan d'uitgespreide faem.
Men telt, na Salomon, een ry van duizent jaeren,[*725]
Dat Abrahams geslacht, op ongelijcke baeren
Van afval, scheuring, krijgh, en ondergang van stadt
En tempel, wiert gesolt; het volck te Babel zat
Gevangen aen d'Eufraet, en wederom ontslagen;[728-29]
Jerusalem herbout, en onderdruckt by vlaegen;[730]
De heerschappy by beurt verandert van gelaet,
In koningsdom, en vorst, en priesterlijcken staet,[732]
Tot dat de Roomsche maght, allengs in top geklommen,[733]
Den staf van Juda neemt, den keur der priesterdommen[734]

[*][Randschrift:] *De scepter van Iuda vervalt, na veelerhande rampen, aen de Romainen: waerop Iakobs profecye van Messias toekomste zagh*,

708-09 Onder Heli krijgen de Philistijnen de Ark in handen, plaatsen haar te Azot in den tempel van den afgod Dagon, maar zenden haar terug omdat zij het afgodsbeeld herhaaldelijk verbrijzeld vonden, I *Recht.*, V.

710-11 De Ark was na Azot o.a. te Bethsames en te Cariathiarim; *beschaduwt van tapijt:* de ark moest altijd bedekt blijven, *Num.* IV, 5-6.

712 *Salomon:* opvallend is, dat Vondel in zijn overzicht van de Joodsche geschiedenis zijn vereerden koning David geheel overslaat.

712-13 Vgl. III *Kon.* VI-IX.

713 *ten bergh op:* op den Sionsberg.

714 *drymaels 's jaers:* vgl. III *Kon.* IX, 25.

715-17 Vgl. II. *Parol.* VII, 1.

717 *bestemmende:* verhoorende.

718 *Des zoons:* van Salomon; *'s vaders stoel:* Davids troon.

719 *zulck een heerlyckheit:* vgl. Vondels naar Dubartas bewerkte *Heerlyckheit van Salomon,* Dl. II, bl. 223.

721 *zelf de koningin der Mooren:* zelfs de koningin van Saba, III *Kon.* X; *haeren drempel:* haar huis, haar land.

725 *duizent jaeren:* volgens A. Kirchers Chronologia (in den *Obeliscus Pamphilius*) begon Salomons regeering in 1030 v. Chr. en kwamen de Joden onder de Romeinsche heerschappij in 63 v. Chr.

728-29 De Babylonische gevangenschap duurde van 536-430 v. Chr.

730 De veel bemoeilijkte herbouw van Jerusalem onder Nehemias, vgl. II *Esdr.* I-VI.

732 In den tijd der Macchabeën waren bijv. Aristobulus en Hyrcanus tegelijk koningen en hoogepriesters.

733 *Roomsche:* Romeinsche.

734 Onder Pompejus, die in 63 v. Chr. Jerusalem inneemt; *den keur der priesterdommen:* het hoogepriesterschap.

Van Aron steurt en krenckt, 't gewijde niet verschoont,[735]
En binnen Rome in 't endt Herodes koning kroont;[736]
Een schijnbaer teken, uit 's aertsvaders mont genomen,[737]

735 *steurt:* vernietigt.
736 *Herodes* de Groote wordt in 40 v. Chr. te Rome tot koning der Joden aangesteld.
737 *schijnbaer:* duidelijk; *'s aertsvaders:* Jacobs.

Dat 's volcks verlosser nu eens most te voorschijn komen,[738]
Waernaer zoo menige eeu besneên en onbesneên[739]
Verlangden overal met zuchten, en gebeên,
Om, onder eene wet, gerust den ongezienen[741]
t'Aenbidden, offeren, en heilighlijck te dienen.
De wijze Daniël, die by Hezechiël[*743]
Zoo heiligh wort geschat, Messias toekomst wel
Kon spellen, uit den mont van Gabriël, gezonden[745]
Daer Juda, by d 'Eufraet, geboeit lagh en gebonden.[746]
Hy telt vijfhondert jaer min tien met zijne stem,
Dat, na'et herbouwen van 't verwoest Jerusalem,
Messias, de beloofde, in 't leven most verschijnen:[747-49]
Gelijck Nehumias, de meester der Rabbijnen,
Omtrent een halleve eeu, eer Christus oit verscheen,[751]
Dit sloot uit Daniël, ten dienst van zijn Hebreen.[752]
Hiermede stemt de steen, die, van den bergh aen 't glyen,[753]
Nebukadnezars beelt, de vier hooftheerschappyen,[754]
Verpletten zou tot stof, 't welck, zoo men Gerson leest,[755]
Messias rijck beduit, dat, wijdt en zijt gevreest,
Met kracht de sluierkroon van Rome zou verpletten,[757]

[*][Randschrift:] *En Nebukadnezars droom van de vier hooftheerschappyen, by Daniël ontvouwen, als een voorteken dat Messias voorhanden was, gelijck Rabbi Nehumias en Josefus dit oock bestemmen*.

738 Vgl. *Genes.* XLIX, 10; *'s volcks verlosser:* Christus.
739 *besneên en onbesneên:* Joden en Heidenen, ‘de verwachting der volkeren’.
741 *eene wet:* één wet, nl. de Nieuwe Wet, het Christendom; *den ongezienen:* God, vgl. vs. 545.
743 *by Hezechiël:* door Ezechiël, zie *Ezech.* XIV, 14.
745 *Gabriël:* In *Daniël*, IX, 21 staat ‘de man Gabriël’, maar daar erbij staat, dat hij ‘snel vloog’, wordt dit algemeen verstaan van den aartsengel Gabriël.
746 Tijdens de Babylonische gevangenschap, vgl. vs. 729.
747-49 Daniël voorspelt (IX, 24-27), dat er 70 weken zullen verloopen vóor Jerusalem herbouwd wordt en de Messias verschijnt; de 70 weken worden verstaan als 70 jaarweken (een jaarweek is een tijdperk van 7 jaar), dus 490 jaar. De Christenen redeneerden hier uit, dat bij Christus' leven die 70 jaarweken zèker verstreken waren en de Messias er dus geweest moest zijn. Sommige Joden trachtten dit argument te vernietigen door te zeggen, dat de jaarweken jubeljaren beteekenden, dus tijdperken van 50 jaar (alzoo 70 × 50 = 3500 j.), zoodat de Messias nog komen moet. Maar enkele oude rabbijnen, o.a. aangehaald door Raymond Martini en door Galatinus (zie de noot op het *Onderw. der h. Dryeenh.*, Dl. VIII, bl. 738), vielen de berekening met jaarweken bij, en éen van hen was rabbijn *Nehumias* (vs. 750), die ongeveer 50 j. vóor Christus schreef.
751 *oit:* zou kunnen wegvallen.
752 *sloot:* concludeerde; *ten dienst van zijn Hebreen:* om de Joden te waarschuwen?
753 *stemt:* stemt overeen; *de steen:* de zonder handen losgemaakte bergsteen, die in het droomgezicht van *Nebukadnezar* (Nabuchodonosor), het beeld van goud, zilver, koper en ijzer vernietigde, vgl. *Dan.* II, 31-35.
754 *de vier hooftheerschappyen:* de vier groote wereldrijken, nl. het Babylonische, Persische, Macedonische en Romeinsche Rijk, die allen door het Messiaansche Rijk zouden overtroffen worden.
755 *zoo men Gerson leest:* Jean de Charlier de Gerson. (1363-1429). kanselier van de Universiteit te Parijs, een even vroom als gezaghebbend schrijver. Het is wel merkwaardig, dat een der weinige keeren, dat Vondel een bron vermeldt, wij er zoo weinig aan hebben. Want in *Gersonii Opera* van Parijs, 1606 (4 dln. in 2 bnd.) is Gersons meening over Daniëls steen nergens te vinden. Het is trouwens niet noodig, want de hem hier toegeschreven interpretatie was en is onder de christel. exegeten vrijwel algemeen.
757 *sluierkroon:* met een sluier versierde kroon, een meer middeleeuwsche dan klassieke vorstendracht; Vondel gebruikt het sierlijke woord graag, vgl. *Amst. Hecuba*, vs. 406; Virgilius-vert. XII, r. 338 en vs. 447 (Dl. VII, bl. 202 en 203); *Joann. de Boetgez.* V, 389.

En brengen onder 't juck van Christus en zijn wetten,
Waermede zelf de mont der wetgeleerden stemt.[759]

759 De Saduceeën o.a. zagen verlangend naar het einde der Rom. heerschappij uit en de verwachting van een Messias of Verlosser was algemeen.

Josefus pen, geensins van Christus tijt vervremt,[760]
En die Jerusalem met zwaerden om zagh ploegen,
De spreucken des profeets, die op dees neêrlaegh sloegen,
Ontvoude op zijnen tijt, waerby het schijnbaer bleeck[763]
Dat Christus toekomst hielt de voorgespelde streeck.[764]
De tweede tempel oock, in 't oogh van Malachias,[*765]
Die Salomons gebou ontluistert, haelt Messias,
Den lang verwachten in door 's hemels afgezant,
Die hem de heirstraet baent: maer d'eerste tempel spant
De kroon in heerlijckheit, in elcks uitwendige oogen;
Want Salomons gesticht was in den top voltogen:[770]
Zoo moet de majesteit des tweeden tempels slaen
Op Godts genaverbont, dat eeuwigh vast zal staen,[768-72]
En Godt Messias zelf betreden Arons drempels,[773]
Geduurende den tijt en stant des tweeden tempels.[774]
Oock bleeck het uit de faem, die, wijt en zijt gespreit,[775]
In Davids rijck, en daer zijn grens gebuuren scheit,[776]
Hoe al de weerelt wachte op d'aenkomst van den grooten
Verlosser, toeverlaet van 's hemels bontgenooten.[778]
d'Een nam Herodes, of een hooft van Gaulon voor
Messias. Titus en zijn vader raeckten door
Voorspellinge op de tong, in Syrien, en oosten,[781]
Dat zy 't Hebreeusch geslacht ten leste zouden troosten,
In zijn verdruckingen; Judea eenen helt
Uitleveren, wiens staf al 't weereltlijck gewelt
Zou toomen, als Suetoon, en Tacitus ons melden,[779-85]

[*][Randschrift:] *Malachias verheft hier op den tweeden tempel boven den eersten, en de gestroide geruchten en oproeren getuigen dat Messias voorhanden is*.

760 *Josefus:* Flavius Josephus, vgl. vs. 328; *geensins* enz.: geb. in 37 n. Chr. en in 't jaar 70 getuige van Jerusalems ondergang (vs. 761).

763 *Ontvoude:* als Vondel bedoelt, dat Fl. Josephus den droom van Nabuchodonosor meedeelt, heeft hij gelijk, want zie *Joodsche Geschiedenissen*, X, hfst. XI; maar als hij meent, dat de Joodsche auteur zich ook aan een uitleg waagt, vergist hij zich, want Fl. Jos. zegt juist, nogal listig, dat het hem als historicus niet om de toekomst, maar om het verleden te doen is. *schijnbaer:* duidelijk, vgl. vs. 737.

764 *hielt de voorgespelde streeck:* zich ontwikkelde zooals voorspeld was.

765 *Malachias:* de profeet (*Mal.* III, 1) kondigt een hemelschen afgezant aan, die den Messias den weg (*de heirstraet*) baant naar een nieuwen tempel; echter niet Malachias, maar Aggaeus voorspelt, dat die tweede tempel luisterrijker zal zijn dan de eerste (*Agg.* II, 10).

770 *gesticht:* bouwwerk.

768-72 De redeneering, aan de exegese ontleend, is deze: daar de eerste tempel (die van Salomon) uiterlijk den hoogsten luister heeft bereikt en de tweede hem toch nog overtreffen zal, moet de glorie van dien tweeden tempel (de christelijke eeredienst) den eerste door inwendige glorie (*Godts genaverbont*) te boven gaan.

773 Versta: en moet God Messias zelf het priesterschap bekleeden.

774 *den tijt en stant:* den tijd van bestaan.

775 *de faem:* de algemeene roep.

776 *en daer* enz.: Vondels bedoeling zal wel zijn: en ook buiten het Joodsche land.

778 *'s hemels bontgenooten:* de Joden, met wie God immers een verbond had gesloten.

781 *in oosten:* in het Oosten, door Suetonius en Tacitus uitdrukkelijk genoemd, maar van *Syriën* of *Judea* spreken zij niet.

779-85 Dat *Herodes* de Groote, de Romein *Titus* en keizer Vespasianus (*zijn vader*) een oogenblik voor den Messias zijn aangezien, vermeldt Baronius (*Annales*, I, kol. 4 en 746) met citaten uit Fl. Josephus, *Suetoon* en *Tacitus;* over *Gaulon* (Judas Gaulonites) deelt hij (*ib.* kol. 78 en 93) mee, dat hij een secte stichtte.

Waerop de bladen slaen, die Godts orakels spelden.[786]

786 Waar de profetiën op slaan; *die:* 4de nvl.

Uit al dit mompelen en gissen ondereen
Rees oproer voor en na, in Davids rijck en steên.[787-88]
Elizabeth, gehuwt aen priester Zacharias,[*789]
Ging zwanger van een vrucht, den voorbo van Messias,[790]
In haeren ouderdom, als engel Gabriël,
Gezant uit 's hemels troon, in d'onbesmette cel
Van Davids dochter daelde, en, op zijn groete en reden,[793]
De Godtheit, eene kracht, een vaegh, een vier, beneden[794]
Afstraelende uit de lucht, met glans en majesteit
De kuische Maeght, Godts bruit, in haere ootmoedigheit
En onderdaenigheit, omhelsde, en kuste, en eerde,
Zich mengde met haer bloet: en zy, die Godt begeerde
t'Ontfangen in haer harte, ontfing ['t was noit gehoort,]
Nu Godt Emanuël, en droegh 't alscheppend Woort,
Messias, onder 't hart, en, van de Godtheit zwanger,
Bezweeck van schrick, en hoope, en schaemroot kon niet langer
Verbergen haer geluck, maer borst in 's hooghsten lof[803]
Met al haer krachten uit; terwijl d'aertsengel 't hof
Des hoogen hemels koos, van waer hy was gestegen.
Zy gaet Eilizabeth, haer nicht, op dezen zegen
Bezoecken, daer de vrucht, de voorglans van Godts zoon,[807]
In 's moeders lichaem juicht; dewijl hy Jesses kroon[808]
Alreede heerschen ziet in dezen ongeboren,[809]
Op 's grootvaêrs stoel, in 't rijck, van boven hem beschoren,[810]
En dat, van eeu noch grens besloten, noch bepaelt,
Zich uitbreit, wijder dan de levende adem haelt.[812]
Augustus in triomf had d'oorloghspoort gesloten,[*813]
En schatte al 't Roomsche volck, en Jakobs wetgenooten,[814]
Als Josef, Davids zoon, in Davids veestal quam,
Het arme Bethlehem, om onder zijnen stam[815-16816]
Zich met de zwangre maeght, Godts bruit, te laeten schatten.[817]
Het kleen begrijp der stede, onmaghtigh te bevatten[818]

[*][Randschrift:] *Aertsengel Gabriëls bootschap aen de heilige Maeght*.

[*][Randschrift:] *Christus wort geboren onder Augustus*.

787-88 vgl. *Joan.* VII, 40-43.
789 Vgl. *Luc.* I.
790 *voorbo:* voorbode, voorlooper, St. Jan de Dooper, wien Vondel, onmiddellijk na de *Bespiegelingen* zijn episch gedicht *Joannes de Boetgezant* wijdt.
793 *Davids dochter:* Maria; *reden:* toespraak.
794 *vaegh:* groeikracht.
803 *borst in 's hoogsten lof* enz.: door het aanheffen van het *Magnificat, Luc.* I, 46-55.
807 *de vrucht:* de nog ongeboren Joannes, *Luc.* I, 41; *voorglans:* voorafgaande glans, dageraad.
808 *Jesses kroon:* de kroon van David, die de zoon was van Jesse.
809 *dezen ongeboren:* dezen ongeborene, Jezus.
810 *grootvaers:* voorvaders, Davids; *'t ryck:* het geestelijk rijk, de Kerk.
812 *wijder* enz.: verder dan waar menschen wonen.
813 Toen Christus, tijdens de regeering van keizer Augustus geboren werd, heerschte er algemeene vrede en was de tempel van Janus, den oorlogsgod, te Rome gesloten: Baronius, *Annales*, I, kol. 58.
814 *schatte:* telde, vgl. *Luc.* II, 1; *Roomsche:* Romeinsche; *Jakobs wetgenooten:* de Joden.
815-16 *Davids veestal:* Christus werd geboren in een stal te Bethlehem; Bethlehem was de stad van David, omdat hij daar geboren was.
816 *zijnen stam:* den stam van Juda, vgl. *Luc.* II, 4.
817 *schatten:* opschrijven.
818 *begrijp:* omvang.

Den grooten drang des volcks, zent d'ondertrouden voort,[819]
Van deur tot deur, en wijstze een herbergh, by de poort,
Een donckere spelonck, een veestal aen de veste,[821]
Daer 't volck krioelt en woelt. hier rust de maeght ten leste,
En baert des middernachts haer eerste alwaerde vrucht.[823]
Gelijck de morgendaeu, uit koele en versche lucht,
Op roozegaerden valt, om roozen te verquicken,
Die, 's daeghs van dorst versmacht, in zonne en hitte sticken,
Zoo liefelijck ontvloeit den maeghdelijcken schoot,
Die blancke lelibloem, oock zonder last en noot
Te voelen, Godt en mensch, een zaet, en twee natuuren[829]
Aen een verknocht, een kint, waerop de laege muuren[830]
Van 't ongeachte vleck, het nedrigh Bethlehem,
Zich heffende uit het stof, de stadt Jerusalem,
Godts outer, en den stoel der koningen, verdooven;[830-33]
Hoe arm het in een kribbe en veestal leght verschoven,[834]
Gewonden in den doeck; terwijl de lucht, vol geest
En engelen, by nacht, op Godts geboortefeest
Vergadert, daerze lof den allerhooghsten zingen,
Waerop de herderswacht en kudde en weide springen
Uit haeren eersten slaep, verheught en blijde, om dat[835-39]
De vreught ter weerelt quam in Davids armste stadt.
Voor 't scheppen van de hooge en hemelsche gewelven,[*841]
Vol engelen, was Godt alleen en stil zich zelven
Bekent, en zat gerust, vervullende den ring
Van zijne oneindigheit, in een bespiegeling
Van zich en zijn natuure, in 't diepe licht verborgen,
Dat geene beurten kent, noch avontstont, noch morgen:[846]
Maer toen hy uit een Niet, op 't eeuwige besluit,
De weerelt voortbroght, ging de noit verscheenen uit,[848]
Om zich den schepselen, als zichtbaer, te vertoonen,
In zijne majesteit, voor alle hemeltroonen,
En maght, en heerschappy, gebogen onder hem,[850-51]
Eerbiedigh toegejuicht, met een gemeine stem[852]
Van duizentduizenden, zoo hoogh in top getogen,
Door danckbaerheit, om dat zy Godt aenschouwen mogen.

[*]Randschrift:] *Godt openbaerde zich d'eerstemael in de scheppinge der weerelt:*

819 *ondertrouden:* Maria en Josef, die verloofd waren, *Luc.* I, 5.
821 *veste:* stadsmuur.
823 vgl. *Luc.* I, 7.
829 *een zaet:* één zaad, één persoon.
830 *verknocht:* verbonden, vgl. vs. 1272.
830-33 Vgl. *Mich.* V, 5; *Matth.* II, 6; *Godts outer, en den stoel der koningen:* het Joodsche priesterschap en koningschap; *verdooven:* overstralen.
834 *verschoven:* achtergesteld.
835-39 vgl. *Luc.* 8-14.
841 *Voor:* vóór.
846 *beurten:* afwisseling, verandering.
848 *ging de noit verschenen uit:* trad God, die zich nooit geopenbaard had, naar buiten.
850-51 *alle hemeltroonen, En maght, en heerschappy:* de koren der engelen.
852 *gemeine:* algemeene.

Dus was het scheppen dan Godts uitgang d'eerste reis;[855]
Gelijck een weereltvorst zich buiten zijn palais
In 't openbaer vertoont aen allerley geslachten,
En volcken, die voor 't hof op zijnen uitgang wachten,
Ter aerde storten, en op 't aenzicht vallen neêr,
Zoo dra hy zich vertoont, begroet met prijs en eer.
De tweedemael ging Godt, gelijck uit 's hemels zaelen,[*]
Toen hy d'Aertsvaders sprack, of zelf, of quam bestraelen
Door openbaeringen, en droomen, en gezicht,
En heilige engelen, en voorschreef hunnen plicht
In tafels van de wet, met zijne hant geschreven,
En boven uit den top van Sina hun gegeven,
Gesterckt met wonderen, en spraeckgeluit, en vlam.[867]
Hy openbaerde zich in 't voorstaen van dien stam,[868]
Uit alle stammen tot Godts priesterdom gekoren,
Als zijnen eenigen en eerst- en outstgeboren,[870]
Met majesteit omtrent de heilkist van 't verbont,[871]
Genadighlijck ge-eert, daer Godts onfaelbre mont
Zoo lang orakels sprack, en antwoorde op de vraegen
Van zijne aertspriesteren, die voor hem nederlaegen.[873-74]
Maer nu ten derdemael quam Godt uit zijnen troon[*]

[*][Randschrift:] *de tweedemael aen de aertsvaders, voor en na de wet:*

[*][Randschrift:] *De derdemael in het aentrecken der menschelijcke natuure, by Ebion, Fotijn, Arius, en Faustus gelochent en bestreden*.

DE VERZEN 876-1252 *VAN DIT VIJFDE BOEK DER 'BESPIEGELINGEN' WORDEN HIER OVERGESLAGEN, OMDAT ZIJ EEN VOORDRUK BELEEFDEN IN* 1659. *MEN VINDT HET FRAGMENT AFGEDRUKT IN DE VERZEN* 2-378 *VAN HET GEDICHT 'ONDERWYS VAN HET GELOOFSHOOFTPUNT DER H. DRYEENIGHEIT' op blz.* 737-*vlgg. van deel VIII*[876-1252]

855 *uitgang:* naar buiten treden; *reis:* keer.
867 *spraeckgeluit, en vlam:* Gods stem, in vuur vernomen, vgl. *Exod.* XIX, 18; XX, 1.
868 *dien stam:* den stam van Levi, vgl. *Exod.* XXVII, 1.
870 Versta: evenals Christus, *Hebr.* V, 5.
871 *omtrent de heilkist:* bij de Ark des Verbonds.
873-74 vgl. vs. 664-68; *aertspriesteren:* hoogepriesters.
876-1252 Dit gedeelte der *Bespiegelingen,* handelend over het leerstuk van de H. Drievuldigheid en door Vondel als een uittreksel van zijn leerdicht, onder den titel *Onderwys van het Geloofshooftpunt der H. Dryeenigheit*, reeds in 1659 uitgegeven, is opgenomen in Dl. VIII, bl. 734-53 dezer W.B.-uitgave en wordt hier dus overgeslagen. Ook in de nummering der vss. slaan we 875-1251 over. Het vers waarmee het *Onderwys* begint: 'Ter lang gewenschte tijt quam Godt uit zijnen troon' is de variant van het vers 875: 'Maer nu ten derdemael quam Godt uit zijnen troon' en de vss. 379-80, waarmee het *Onderwys* sluit, komen in de *Bespiegelingen* niet voor.

Gelijck d'outvaders in dit hooftpunt niet verschillen,[*1254]
Zoo spreecken uit Godts mont de hemelsche Sibillen,[1254]
Die Christus Godtheit ons voorspelden, breet en klaer,
Als menigh wetprofeet voorheene, en menigh jaer[1256]
Voor's heilants komst, waerna de nijt zich op quam werpen,[1257]
Die d'ouden dwong hunn' stijl hier tegens aen te scherpen,[1258]
Tot voorstant van Godts eer, den menschgeworden Godt,[1259]
In zijne kribbe en stal van Ebion bespot,[1260]
Die geene Godtheit eert in Jesus, den behoeder,
Maer acht hem voortgeteelt van vader, en van moeder,
Alleen natuurelijck, gelijck een ander kint,
En niet uit eene maeght, die Godt in doecken windt.
Hy leght'er, toegejuicht van engelen, en menschen,[1265]
Zoo veele koningen, en Godts profeeten wenschen
Met alle aertsvadren, van verlangen afgepijnt,
Den blijden dagh te zien, dat Godt in 't vleesch verschijnt.[1267-68]
Het licht van 't licht, en Godt van Godt verberght zich onder[1269]
De menscheit. wie begrijpt dit aller wondren wonder!
Hoe twee natuuren, en elckandre al t'ongelijck,
Verknocht in een' persoon, den glans van Davids rijck,[1272]
En Arons heilighdom, Godts bontkist, hier verdoven!
Het dwaelzieck brein wil eerst begrijpen, dan geloven.[1274]
Men magh Godts bontkist, daer de Godtheit op de veêr[1275]
Der cherubijnen zweeft, niet dan met vreeze, en eer,
En volle eerbiedigheit genaecken; daer de zielen
Der hooge priesteren neêrslaghtigh nederknielen,[1278]
En op hun aengezicht neêrvallen in het stof.
Des menschen ziel, in 't lijf gedompelt, is te grof
En aerdtsch om hooger in dit heilighdom te stijgen.
Het is godtvruchtiger te wierroocken, te zwijgen[1282]
Dan t'onderzoecken hoe zich d'anderde persoon[1283]
Der Godtheit met dit kint vereenight uit Godts troon.

[*][Randschrift:] *De orakels der oude Sibillen, en de outvaders bezegelen de leer der heilige Dryeenigheit, en Christus Godtheit*.

1254 *d'outvaders:* de oudste christelijke schrijvers, vgl. vs. 210, 383; *in dit hooftpunt:* in de leer der H. Drieeenheid.
1254 *Sibillen:* deze door Vondel meer aangevoerde profetessen (vgl. *Besp.* II, 523; III, 1154; V, 85, 1461) citeert Lactantius in de *Divinae Institutiones*, Lib. IV, cap. VI en XV (Migne, P.L. VI, kol. 462, 492-513) herhaaldelijk als getuigen van Jezus' leven en wonderen.
1256 *Als menig wetprofeet:* evenals zoovele bijbelsche profeten.
1257 *de nijt:* de dwaalleeraars, die Christus' eer benijdden.
1258 Versta: waardoor de oude christelijke schrijvers gedwongen waren, daartegen te schrijven.
1259 *voorstant:* verdediging.
1260 *van Ebion:* door Ebion, de oude ketter en zijn school (de Socinianen), vgl. noot op *Onderw. der h. Dryeenh.* vs. 9; over Ebion en zijn dwalingen spreekt Baronius, *Annales,* I, kol. 766-67.
1265 *Hy leght 'er:* Christus ligt daar in de doeken, in de kribbe.
1267-68 Vgl. *Matth.* XIII, 17.
1269 ‘lumen de lumine, Deus de Deo’, zooals in het Rom. Credo staat.
1272 *Verknocht:* verbonden, vgl. vs. 830.
1274 Vgl. St. Augustinus: ‘Crede ut merearis intelligere’, in *Joan.* VII, tract. XXIX, 6.
1275 *veer:* vleugels.
1278 *neerslaghtigh:* neergeslagen, neergebogen.
1282 *wieroocken:* aanbidden.
1283 *d'anderde:* de tweede, vgl. *Besp.* I, 63.

1285 Het wort, den achtsten dagh, naer Moses wet besneden,[*1285]

[*][Randschrift:] *Christus wort besneden:*

1285 vgl. *Luc.* II, 21.

En met dit eerste merck, waer door het zich de zeden[1286]
Van Aron onderworpt, getekent, en het stort
Zoo vroegh zijn dierbaer bloet met smerte, om niet te kort
Te schieten in Godts eisch te zoenen door zijn lijden,[1289]
En van den vloeck der wet het menschdom te bevrijden;[1290]
Als Godts besnijdenis dees wetquetsuur geneest,[1291]
En eischt dat zich de mensch besnijde naer den geest,[1292]
Aen eigen wil, en hart, en hartstoght, en gedachten;
Besnijdenis vereischt in allerley geslachten,
Gezegent in het zaet, belooft aen Abraham,[1295]
Dat Jesus heet, en nu de wet voltrecken quam.
De wijzen stercken dit, die, door de star van 't oosten,[*1297]
Naer Bethlehem gewenckt, zich eenen toght getroosten
Zoo veele mijlen verre, en, over bergh en dal,
Het licht der zielen zelf zien opgaen in den stal;
Terwijl Jerusalem in slaep leght, Godts profeeten
Verwaerloost, en vergeefs hun bladen heeft gesleten.[1302]
Zy zetten al den dienst van Mithras aen d'een zy,[1303]
Om 't licht, dat nu den nacht van alle afgodery
Verdrijft, en uit zijn kribbe elck toeschijnt, in het midden
Van ezel en van os. zy eeren en aenbidden[1305-06]
Den koning, die met maght den scepter voert alom,
Den priester, afgebeelt door Arons priesterdom,
Met een zijn sterflijckheit, betekent door dry gaven:[1309]
Want gout den koning eert: de myrre wort den graven
En lijcken toegewijt, en zalft hem reede, in schijn
Als hangende aen het hout, gekruist met smerte pijn;
De geur des wieroocks past dien priester, om te treden,
Gepurpert in zijn bloet, met offren en gebeden[1310-14]
In 't allerheilighst koor den hemel zelf, en daer
Alle eeuwen in en uit te zoenen zijne schaer,[1316]
Die vast op Jesus hoopt, en uit zijn' mont wil hooren
Den dienst door Moses dienst ontworpen, lang te vooren,
Als in een ruw ontworp, waerop 't volkomen wort[1319]
Getekent, en gemaelt, en leven ingestort.[1320]

[*][Randschrift:] *van de wijzen aengebeden, en met gaven ge-eert*,

1286 *merck:* teeken; *zeden:* wetten.
1289 *te zoenen:* in te willigen.
1290 *den vloeck der wet:* de last der uiterlijke observanties, vgl. *Rom.* VII, 4-6.
1291 *wetquetsuur:* dat wat er aan de Oude Wet ontbrak, nl. de mededeeling der genade.
1292 Vgl. *Rom.* II, 29.
1295 Vgl. *Gen.* XII, 2-3.
1297 *De wijzen:* de Wijzen uit het Oosten, de H. Driekoningen, vgl. *Matth.* II, 1-11.
1302 *vergeefs hun bladen heeft gesleten:* zonder vrucht de profetieën heeft doorbladerd en beduimeld.
1303 *zy:* de Wijzen, die als Perzen den Mithras-dienst hadden beleden.
1305-06 *in het midden van:* tusschen.
1309 *dry gaven:* goud, wierook en myrrhe.
1310-14 Naar de woorden van de liturgie op Driekoningen: ‘In auro ostenditur regis potentia, in thure sacerdotem magnum considera, et in myrrha dominicam sepulturam’.
1316 vgl. *Hebr.* VII, 25.
1319 *ontworp:* ontwerp, voorafbeelding; *'t volkomen:* de vervulling.
1320 *gemaelt:* geschilderd.

't Betrouwen op dees vrucht schiet daeghlijx dieper wortels[1321]
Door openbaeringen: want daer men een paer tortels[*1322]
Ten offer brengt, en zich de kraemvrou naer de wet
Wil zuiveren, en 't kint, van geene vleck noch smet[1324]
Ontzuivert, Godt vertoont, in zijnen gouden tempel,[1325]
Komt oude Simeon, al hijgende, Arons drempel[1326]
Instappen, om Godts zoon t'omhelzen op dit feest,
Gedreven door een drift en inspraeck van den Geest,[1328]
Op dat hy voor zijn endt dien zegen niet verslofte.[1329]
Zijn wandel, zonder schult, verdiende een troostbelofte,[1330]
Dat hy de stramme leên niet sleepen zoude in 't graf,
Eer hy den heilant zagh, den koning, die den staf
Van David voeren zoude, en Godts geslacht beschermen.
Nu nam hy dien gezalfde op zijne bevende armen,[1334]
En hief zijne oogen, van de vrucht, naer Godts palais:[1335]
O vader, riep hy, dat uw dienaer vry in pais
By zijne vaders vaer', nu hy het licht der volcken[1337]
Ziet rijzen in dit kint, dat alle duistre wolcken
Zal drijven van hun oogh, een ieder heil belooft,
En Juda zulck een kroon van eere zet op 't hooft.
De hemel zeegne toch de maeght, de zuivre moeder.
De hemel zeegne toch haer heilvrucht, den behoeder,[1342]
Een merck van tegenspraeck, dat wijt en overal[1343]
De kleenen heft in top, de trotsen pletten zal.[1344]
O moeder, zultge wel uw droefheit zien, en lijden?[1345]
Wat wil een zwaert van druck het moeders hart doorsnijden,[1346]
Een zwaert, dat uw gedult tot prijs en glori streckt,
En dien verborgen haet van menigh hart ontdeckt.[1348]
Zoo spreeckt de dorre stock, vol vreught, en onder 't hoopen[1349]
Gaet in zijn aengezicht, zoo 't schijnt, de hemel open,
Als of hy ree genoot de vreught, de zaligheit,
In deze vrucht elck een veele eeuwen toegeleit.[1352]

[*][Randschrift:] *in den tempel Gode opgedraegen, en van Simeon en Anna beleden*.

1321 *'t Betrouwen op dees vrucht:* het vertrouwen in het kind Jezus.
1322 *een paer tortels:* een paar duiven, die bij de zuivering van een moeder moesten geofferd worden, *Luc.* II, 24.
1324 *van:* door.
1325 *Ontzuivert:* besmet.
1326 *oude Simeon: Luc.* II, 25.
1328 *drift en inspraeck:* ingeving, inspiratie.
1329 *verslofte:* verzuimde.
1330 *wandel:* levenswandel; *schult:* fout, zonde.
1334 *dien gezalfde:* Christus, χριστος, vgl. vs. 1378.
1335 *de vrucht:* het kind.
1337 *By zijne vaders vaer':* bij zijn vaderen verzameld worde, sterve.
1342 *behoeder:* Verlosser.
1343 *merck:* teeken.
1344 Vgl. *Luc.* II, 34.
1345 *lijden:* doorstaan.
1346 *wil:* zal.
1348 ‘en de gedachten van vele harten zal openbaren’, *Luc.* II, 35.
1349 *dorre stock:* de oude Simeon.
1352 *deze vrucht:* dit kind.

De weduwe Anna, meer dan vierwerf twintigh jaeren,[1353]
Stockout, gewoon des nachts den tempel te bewaeren,
Te waecken in 't gebedt, quam mede juist op slagh,[1355]

1353 *De weduwe Anna, meer* enz.: de profetes Anna was 84 jaar, *Luc.* II, 36-37.
1355 *slagh:* tijd.

Verheught dat zy Godts bloet, den aertsverlosser, zagh,
Die nu Jerusalem met eenen dienst zou cieren,[1357]
Noch schooner dan tot noch al Arons offervieren
En godtsdienst, slechts een schim en voorbeelt van den plicht,[1359]
Die Moses schaduwen verdrijft door 't nieuwe licht.[1360]
Maer recht als Moses, eer wetgever der Hebreeuwen,[*1361]
Vervolght wert in zijn wiege, omtrent voor vijftien eeuwen,[1362]
Van Faro, zoo verberght zich Jesus eene wijl,
Voor 's kindermoorders haet, aen d'oevers van den Nijl,[1364]
En schuilt in duisternisse, in 't rijck, daer d'ouden zworven,[1365]
Tot dat de kinderpest Herodes was gestorven.
Zijn ouders leiden hem, tot drywerf toe om 't jaer,[1367]
Te Sion op het feest, gewijt aen Godts altaer.[1368]
Zoo dra zijn oude zes paer jaeren had gemeeten,[1369]
Vondt hem de moeder zelf in Godts gewelf gezeten,[1370]
In 't midden van den ring der wetgeleerden, om[1371]
t'Ontvouwen 's vaders wil, en 't hemelsch heilighdom;[1372]
Verstommende ieder een, door d'antwoort op hun vraegen,[1373]
Door vraegen, daer de kloeckste en schranderste onder laegen;[1374]
Verwondert om de kracht, en wijsheit, en 't verstant
Van 't heiligh kint, dat vroegh de kroon der wijsheit spant,
En Salomon verdooft, en alle profecyen,[1377]
Die Godts gezalfden Zoon ten leeraer innewijen.[1378]
Na achtien jaeren tijts, hierna voorbygegleên,[*1379]
Begon Emanuël eerst in zijn ampt te treên,[1380]
Met openbaerder blijck, waerop elck zagh, en hoopte,

*[Randschrift:] *Christus vlught voor Herodes, en wort, na twalef jaeren, in den tempel onder de wetgeleerden gevonden;*

*[Randschrift:] *Omtrent zijn dertighste jaer gedoopt, en, geest na veertigh dagen vastens, aengevochten*.

1357 *eenen dienst:* een eeredienst.
1359 *schim:* schaduw; *plicht:* dienst, eeredienst.
1360 *schaduwen:* voorafbeeldingen.
1361 *recht:* juist; *een:* eertijds.
1362 *ontrent voor vijftien eeuwen:* bij vs. 605 is er al op gewezen, dat Vondel volgens de chronologie van A. Kircher de wetgeving van Mozes op 1506 v. Chr. stelt; volgens denzelfde werd Mozes in 1586 v. Chr. geboren.
1364 *'s kindermoorders:* Herodes'; *Matth.* II, 13-14.
1365 *in duisternisse:* in Egypte, dat, zooals Vondel meermalen te kennen geeft, duisternis beteekent, vgl. *Besp.* IV, 1091; *d'ouden:* de ouders, Maria en Josef.
1367 *tot drywerf toe om 't jaer:* dit is niet duidelijk; bedoeld Vondel: om de drie jaar, of driemaal in een jaar? In *Luc.* II, 41-42 staat alleen, dat Maria en Joseph met den twaalfjarigen Jezus voor het Paaschfeest naar Jerusalem gingen.
1368 *Sion:* Jerusalem; *het feest, gewijt aen Godts altaer:* Op den 16en Nisan werden de offers opgedragen.
1369 Versta: zoodra Christus 12 jaar was; *oude:* leeftijd.
1370 *Godts gewelf:* den tempel.
1371 *ring:* kring.
1372 *'t hemelsch heilighdom:* de geheimen Gods.
1373 *d'antwoort:* het antwoort.
1374 *onder laegen:* voor onderdeden.
1377 vgl. *Luc.* XI, 31.
1378 *gezalfden:* Christus, vgl. vs. 1334.
1379 *achtien:* achttien.
1380 *in zijn ampt te treên:* zijn eigenlijke zending te vervullen.

Daer Zacharias zoon, die van hem tuighde, doopte,[1382]
Aen d'oevers der Jordaene, en 't onbesmette lam,[1383]
Het welck, zoo rein als 't was, by hem te water quam,[1384]
Hy dompelde, waerop de hemel wert ontsloten;

1382 *Zacharias zoon:* Joannes de Dooper; vgl. vs. 790; *die van hem tuighde* (getuigde): vgl. *Joan.* I, 7-8.
1383 *en* van het *onbesmette* lam; vgl. *Matth.* III, 13; *Joan.* I, 29, 36.
1384 *te water:* in het water; voor den doop.

De Geest, gelijck een duif, op 't haer, dus overgoten,[1386]
Van boven nederdaelde, en, uit den hoogen troon,
De Vader met zijn stem, den godtbeminden Zoon
Vereerende, elck beval naer 's hemels eerstgeboren
En wetorakel scherp te luistren, en te hooren.[1390]
Aldus ontfing het koude en vochtige element,
Door 't roeren van Godts leên en lichaem, noit geschent[1392]
Door d'allerminste vleck, zijn wijdinge, om in plassen
En bronnen Adams smet en erfschult af te wassen,
Den ouden mensch geheel te smooren in den gront,[1374-95]
En hem herschapen weêr t'ontfangen uit de vont.[1396]
Dus heilighde het hooft het merck van zijne leden,[1397]
En trat, als hooftman, voor, die voor Godts eere streden,[1398]
In diepe ootmoedigheit, en onderdaenigheit.
Hy leerde wat lievrey zijn helden onderscheit[1400]
Van weereltschen, die Godt noch Jesus naem bekennen;[1401]
Een heilige lievrey, niet straffeloos te schennen.[1402]
Het helsche spoock, verbaest aen 't woeden, brult en bast,[1403]
En rant hem, na den doop, veel dagen afgevast,[1404]
Met bybelspreucken aen, in brullende woestijnen,[1405]
Maer moet gestuit, gelijck een roock en damp, verdwijnen.[1406]
Gelijck de zon alom de duisternis verlicht,[*]
Zoo wandelt Jesus vast door Davids rijck, en sticht[1408]
De menschen met zijn leer, gesterckt door wonderdaeden.
Wie noch bezeten is van geesten, of beladen
Met kranckheên, wort in noot geholpen, en geredt.
Geen stadt, geen vleck, geen huis, waer hy een voetstap zet,
Ontbeeren zijn genade, en uitgestorten zegen.
Wie hem betrout, en bidt, blijft nimmermeer verlegen.[1414]
Hy onderwijst zijn school, eenvouwigh, zonder ergh;[1415]
Ten leste, in haeren ring gezeten, op den bergh,
Begint het volck en haer het nieuwe licht t'ontsteecken,[1417]

[*][Randschrift:] *Christus wandel en wonderen in Judea en zijn leeringe op den bergh*.

1386 *haer:* hoofd.
1390 *wetorakel:* wetgever.
1392 *roeren:* beroeren, aanraken.
1374-95 Volgens vele Kerkvaders (Ambrosius, Chrysostomus enz.) werd al het water door Christus' aanraking met dat van den Jordaan tot doopwater geheiligd.
1396 *herschapen:* herboren, vgl. *Joan.* III, 5; *vont:* doopvont.
1397 *merck:* teeken; het Sacrament (des Doopsels) is een uitwendig teeken; Vondel spreekt zelden van Sacrament, maar doorgaans van *geheimmerck*, of *geheimnisteken*, vgl. vs. 1629, 1637; *Altgeh.* I, 993.
1398 *voor, die:* hun voor, die.
1400 *wat lievrey:* welk kleed; *helden:* heldhaftige volgelingen.
1401 *weereltschen:* wereldsche menschen; *bekennen:* belijden.
1402 *Een heilige lievrey:* het kleed der heiligmakende genade.
1403 *Het helsche spoock:* de duivel, die Jesus bekoorde, vgl. *Luc.* IV, 1-11; *verbaest:* overmeesterd.
1404 *hem:* Christus; *veel dagen:* 40 dagen.
1405 *brullende woestijnen:* woestijnen waar de wilde dieren brullen.
1406 *gestuit:* weerstaan, afgeslagen.
1408 *vast:* geregeld.
1414 *nimmermeer verlegen:* nooit in nood.
1415 *school:* leerlingen; *ergh:* arglist.
1417 *haer:* de school.

Dat uit zijn leering straelt, den kancker en gebreken
Der schriftgeleerden melt, en aenwijst wat elck leit[1419]

1419 *melt:* onthult; *leit:* leidt.

Naer Godt, op 't heiligh spoor van een volkomenheit,[1420]
Door wonderspreucken, die de sluimerenden wecken,
En Moses grove wet besnoeien en voltrecken.[1422]
Zijn mont ontvout waerin 't waerachtigh heil bestaet;
Hoe verre' de jonge wet in kracht te boven gaet,[1424]
En in volkomenheit van haer geboôn en zeden[1425]
d'Aeloude wet, die noit de harten heeft besneden.
Hy leert de weldaet stil tot 's hemels eer besteên,[1427]
En hoe men Godt behaeght door vasten, en gebeên;[1428]
Vermaent in Godts trezoor de schatten te vergaeren;[1429]
Verjaeght onnutte zorgh, in kleet en kost te spaeren,[1430]
En onderstut de hoop met Godts voorzienigheit,
Die vogels aest, de bloem met rijcker majesteit
Dan Salomon bekleet. hy waerschuwt voor het haesten
Ter vierschaere, in de zaeck en 't recht van onzen naesten;[1433-34]
Bestraft het reuckeloos misduiden van Godts wet;
Vermaent geduurigh Godt te smeecken in 't gebedt;
Door d'enge poort met kracht ten hemel in te dringen;[1437]
De wolven, die, vermomt als schapen, elck bespringen,[1438]
Te schuwen; op zijn woort te bouwen, sterck en vast,
Een werck, dat eeuwigh duurt, en op geen stormen past.[1439-40]
Aldus bekleet hy 't ampt, dat Moses, Isaias,[*1441]
En oock Hezechiël toewijden Godt Messias,[1442]
Zoo menigh eeu vooruit, als leeraer, en profeet,
En herder over 't volck, met wettigheit bekleet;
Profeet, uit Joodschen stam, gezalfden, om de harten[1445]
Der droeve en krancke schaer te zalven in hun smarten;[1446]
Om des gevangens boey te breecken in gevaer,
Te bootschappen alom het aengenaeme jaer;[1448]
Om Godts verstroide koy door Davids staf te hoeden,[1449]
En met gezonde wey van leeringen te voeden:[1450]
Gelijck een' leeraer paste, en die zijn ampt verstont,
En leerde 's hemels wil, ontfangen uit Godts mont,

[*][Randschrift:] *Izaïas en Hezechiël voerden hem in, als leeraer, profeet, en koning;*

1420 *een volkomenheit:* een volmaakt leven.
1422 *grove:* vleeschelijke, vgl. vs. 1290; *voltrecken:* vervolmaken.
1424 *jonge:* nieuwe.
1425 *in volkomenheit:* in de volmaaktheid.
1427 *Matth.* VI, 4; *My:* Christus.
1428 *Matth.* VI, 5-6, 16.
1429 *Matth.* VI, 19-20; *in Godts trezoor:* in Gods schatkist, bij God.
1430 *Matth.* VI, 25; 1431-33 *Matth.* VI, 28.
1433-34 *Matth.* VII, 1-5; *Ter vierschare:* met een oordeel.
1437 *Matth.* VII, 13.
1438 *Matth.* VII, 15.
1439-40 *Matth.* VII, 24-27.
1441 *Moses* krijgt de belofte van den Messias als profeet, *Deuter.*XVIII, 18; *Isaias* voorspelt den Emmanuël, God met ons, *Is.*. VII, 14; IX, 6-7; XI, 1-5; XL, 11.
1442 *Hezechiel:* Ezechiël voorspelt den *herder over 't volck* (vs. 1444): *Ezech.* XXXIV, 23.
1445 *gezalfden:* gezalfde, vgl. vs. 1378.
1446 *Marc.* VIII, 2.
1448 *Is.* XLIX, 8; II *Cor.* VI, 2; *het aengenaeme jaer:* de tijd van genade.
1449 *Matth.* XV, 24; *koy:* kudde; *door Davids staf:* zooals David was Christus herder en koning.
1450 *wey:* hui, een melkprodukt, vgl. schaepeweitje in *Beeckzang*, vs. 14.

Op een volkomen wijs aen allerhande volcken

Of zelf, of door zijn boôn, en afgezonde tolcken.[1454]
Hoewel het drymael groot vernuft van een' Chaldeeu[*1455]
Egypten eerst verlichte; oock Moses, en Hebreeu,
En Arabier, en Grieck, en allerhande spraecken[1457]
De torts van hun verstant aen zijne torts ontstaecken:
Schoon Salomon den naem van allerwijsten droegh,
En Hermes naelden verre in wijsheit overwoegh:[1460]
Schoon Rome 't heilighdom der Sibillijnsche bladen[1461]
Bezegelde, en zich met hun godtspraeck ging beraeden:
Schoon d'oude Roomsche wet, in tafelen gesneên,[1463]
Met zulck een' glans het rijck der weerelt overscheen:
Noch heeft de wijsheit van Godts zoon, die zich verneêrde,
Op dat hy Adams zaet de wet des hemels leerde,
Meer wijsheit in een woort alleen beknopt gevat,[1467]
Als oit Jerusalem, Athene, Zonnestadt,
En Rome, in zoo veel tijts, door vierigh onderzoecken,[1468-691469]
Begreepen in metael, en naelde, en beelt, en boecken:[1470]
Want in het eenigh woort Bemin begrijpt hier Godt[1471]
Al 's menschen plicht tot Godt, en mensch; een hooftgebodt,
Het welck de gansche wet, en alle Godts profeeten
Voltreckt, en elck zijn recht rechtmaetigh toe leert meeten.[1472-741474]
Wie veilighst in den top van een volkomenheit[*1475]
Godts troon genaecken wil, ontvout hy 't onderscheit[1476]
Van raeden, en geboôn, om ieder toe te lichten.[1477]
Schoon Godts geboden elck verbinden, en verplichten:

[*] [Randschrift:] *Christus wijsheit beknopt in het woort Bemin begreepen.*

[*] [Randschrift:] *Christus leert met woorden en voorgangk.*

1454 *boôn, en afgezonde tolcken:* de Apostelen.
1455 Weer komt Vondel op Hermes Trismegistus terug, die vooral door de betoogen van A. Kircher in *Obeliscus Pamphilius* (1650) en *Oedipus Aegyptiacus* (1652-53) voor den leermeester der Egyptenaren, Joden, Arabieren, Grieken enz. werd gehouden, vgl. vs. 69 en noot op *Besp.* IV, 1094.
1457 *spraecken:* talen, volken.
1460 *Hermes naelden:* de obelisken, volgens Kircher door Trismegistus met wijze spreucken beschreven; vgl. *Besp.* IV, 1111.
1461 *Rome:* het heidensche Rome; *de Sibillijnsche bladen:* de boeken der Sibillen, vgl. vs. 1254; hoe die boeken te Rome kwamen en bewaard werden, verhaalt Lactantius: *Div. Inst.* Lib. I, cap. VI (Migne, P.L., VI, 138-vlg).
1463 De Romeinsche wetgeving der Twaalf Tafelen (leges XII tabularum) dateert van 445 v. Chr. en gold voor het Rom. Rijk tot de IIIe E.n. Chr.
1467 *een woort:* één woord; *gevat:* samengevat.
1468-69 de Joodsche, Grieksche, Egyptische (*Zonnestadt*, Heliopolis als een der hoofdsteden van Egypte) en Romeinsche culturen.
1469 *in zooveel tijts* enz.: in al die eeuwen en bij al hun scherpzinnigheid.
1470 *Begreepen:* samenvatten; *in metael* enz.: de verschillende middelen, waardoor de genoemde volken hun wetten promulgeerden.
1471 *het eenigh woort Bemin:* Vondel spreekt in de Opdracht van zijn *Samson*, in 1660, dus in den tijd der *Bespiegelingen*, dezelfde gedachte uit: '... de beloofde verlosser, en wetgever der menschen, die door het voorschrift van de wet der liefde, in het eenige woort *bemin* begrepen, alle voorgaande wetgevers en wijsheit der wijzen overtreft'.
1472-74 vgl. *Matth.* XXII, 37-40.
1474 *Voltreckt:* vervult.
1475 *in den top van een volkomenheit:* door een volmaakt leven.
1476 *hy:* Christus.
1477 *raeden, en geboôn:* de evangelische raden en de strikte voorschriften, consilia et praecepta; vgl. *Marc.* X, 19-21; *toe te lichten:* in te lichten.

Noch hangt het volgen van dien raet aen 's menschen keur.[1479]
Hier gaet de leeraer zelf zijn kruisscholieren veur,[1480]
In willige armoede, en gehoorzaemheit, en kuischeit.[1481]

1479 *Noch:* toch; *keur:* keuze.
1480 *kruisscholieren:* volgers van zijn kruis; *veur:* voor.
1481 *willige:* vrijwillige.

Zoo volght het twaleftal den meester, die op 't kruis leit,[1482]
De handen, voeten, lijf, en ziel ten beste geeft
Aen zijnen vader, en zich zelf geheilight heeft,
Op datze in hem, als in een' spiegel, vry van vlecken,
Al 's hemels lessen zien uitwercken, en voltrecken.
In zijn voorspellingen verschijnen ons alom*
d'Onfaelbre zekerheên van Godts profeetendom,[1488]
Door 't melden van zijn kruis en noch aenstaende lijden;[1489]
Hoe hem Iscarioth aen die zijne eer benijden
Ter sluick zou leveren, oock juist wat uur en tijt;[1490-911491]
't Verstroien van zijn kudde, en 't aengaen van den strijt[1492]
Der huizen, die Godts naem en zijnen zoon beleden;[1493]
De faem van Magdaleene, aen Simons disch bestreden;[1494]
Zijn opstaen uit den grave, en 's tempels ondergang,[1495]
Een treurspel, voorgespelt wel veertigh jaeren lang;[1496]
Voorspellingen, die, zoo men Christus wil gelijcken
By d'ouden, geen' profeet, noch zelfs voor Moses wijcken.[1498]
Ontelbre wonderdaên, gewrocht tot 's vaders eer,*
Bezegelen 't gezagh des zoons, en zijne leer,
Door Davids rijcken heên. de dooden snel herboren,[1501]
Op bedde, baer, in 't graf, herleven, als te vooren.[1502]
Hy is der dooven oor, des blintgeborens oogh,
De stock des kreupelen, die springt, als 't hart, om hoogh.[1503-041504]
Hy dwingt de geesten uit des lichaems schors te vaeren.[1505]
Het vischnet scheurt van last. hy wandelt op de baren,[1506]
En strijckt de golven gladt, die zwichten voor zijn stem,
d'Onheelbre, en 't hongrigh hart vint raet en troost by hem,[1508]
Die duizenden verzaet, met luttel graen, gewassen[1508-09]

*[Randschrift:] *Zijn zekerheit in 't profeteeren*.

*[Randschrift:] *Christus wonderdaeden*.

1482 *het twaleftal:* de twaalf apostelen.
1488 Versta: de vaste zekerheid der oude profeten.
1489 *melden:* voorspellen; vgl. *Joan.* XII, 32.
1490-91 *Matth.* XXVI, 21.
1491 *wat uur en tijt:* wanneer.
1492 *Matth.* XXVI, 31; *'t aengaen:* het begin, het ontbranden.
1493 *Der huizen:* der gezinsleden onderling, vgl. *Marc.* XIII, 12-13.
1494 *De faem:* de wereldkundige roem, *Matth.* XXVI, 13.
1495 *Matsh.* XVI, 21; *Marc.* XIII, 1-2.
1496 *Een treurspel:* opmerkelijk geeft Vondel ook hier weer den naam van treurspel aan een door hem gedramatizeerde gebeurtenis, vgl. vs. 529; *voorgespelt* enz.: 40 jaar van te voren voorspeld, dus ongev. in 't jaar 30.
1498 *wijcken:* onderdoen.
1501 *Door Davids rijcken heen:* door 't heele Joodsche land, Galilea en Judea; *herboren:* herleefd.
1502 *op bedde:* Jaïrus' dochtertje; *baer:* de jongen van Naïm; *in 't graf:* Lazarus.
1503-04 *Matth.* XI, 5; *Joan.* IX.
1504 *hart:* hert.
1505 *geesten:* booze geesten; *Luc.* VIII, 27-33.
1506 *Het vischnet: Luc.* V, 6; *last:* 't gewicht der vele visschen; *hij wandelt op de baren: Matth.* XIV, 26.
1508 *d'Onheelbre:* de ongeneeslijke zieke, *Matth.* IV, 24.
1508-09 *Matth.* XIV, 19-20; *met luttel graen:* met weinig brooden; in *Altgeh.* I, 515: *op luttel garst:*

In voren van zijn hant. geen vloeck, geen tegenbassen[1510]
Verdoven zijne maght, die, heerlijck uitgestort,
Van overtuighden wrock de hel ge-eigent wort,[1512]

1510 *In voren van zijn hant:* deze sterke en fraaie beeldspraak, reeds in *St. Aeght*, vs. 116 van de Maagdenbrieven gebruikt, schijnt uitgelokt door St. Augustinus' Tract. in Joan. XXIV, no. 1 (Migne, P.L. XXXV, kol. 1595).

1512 Versta: door de tot zwijgen gebrachte vijanden aan helsche machten (Belzebub) wordt toegeschreven, vgl. *Luc.* XI, 15.

En evenwel niet laet te straelen door Godts daeden,
Zoo menige eeu gespelt in nimmer faelbre bladen.[1514]
Gelijk 't profetisch ampt hem zoo volkomen past,[*]
Zoo voeght zijn' schouderen den koningklijcken last
Te draegen, lang voorheen gezien van Zacharias;[1517]
Gelijck op 't pallemfeest met juichen de Messias,
Als koning, ingehaelt, gegroet wort, op den galm
En toeloop van het volck; daer al de wegh met palm
Bestroit leght, d'ezelin, waer op hy zit, met kleeden
Gedeckt is, oock het padt. dus komt Godts zoon gereden
Ter poorte in, door den drang van gansch Jerusalem,
Dat hem, als Davids zoon, met een gemeene stem[1524]
Ontfangt, hozanne zingt. hy stapt op Arons drempel,[1525]
Om d'aendacht des gebedts te voeden in Godts tempel,[1526]
Die, als een moortspelonck, ontheilight wort alom.
Hy stoort de duivemerckt, smijt wisselbancken om,
En drijft het misbruick uit met geesselen, en slaegen,[1527-291529]
Om door een' zuivren dienst den vader te behaegen:
Gelijck hy, om Godts eer te planten overal,[1531]
Zijn twaleftal, en noch een zesmael twaleftal,[1532]
Als Godts herouten, zondt, om harten te bereiden
Ten dienst, waertoe hy nu de menschen aen quam leiden;
Een ampt, dat allerbest dien hoogen priester voeght,
Nu Levijs priesterdom de Godtheit niet vernoeght,[1536]
Die vry wat eedlers eischt dan smoockende offervieren,[1536-37]
En bock en ossenbloet, en kalveren, en stieren.[*]
Dat Godt mishaegen neemt in diensten van de wet,
Geensins om eeuwigh stip te duuren ingezet,[1540]
Maer liever om verkeert en omgezet te worden[1541]
In een volkomener en beter stijl en orden,[1542]
Blijckt by orakels, die zoo lang het onderscheit[1543]
Ontvouden, allermeest daer Godt zijn volck ontzeit[1544]
Den offerdienst, een dienst in zwange by Hebreeuwen,
Dat uitverkoren volck, en eene ry van eeuwen

[*][Randschrift:] *Zijn koningklijck ampt, en blijde inkomste te Jerusalem, en het zuiveren des tempels*.

[*][Randschrift:] *Godt had by de profeeten d'offerhanden, en ceremoniale diensten der wet verworpen, en een ander en eeuwigh priesterdom en zuivere offerhande belooft in te wijden*.

1514 *gespelt:* voorspeld; *nimmer faelbre bladen:* onfeilbare boeken, de bijbel.
1517 *Zacharias:* de profeet Zacharias, vgl. *Zach.* IX, 9 en *Matth.* XXI, 1-5.
1524 *gemeene:* algemeene
1525 *op Arons drempel:* naar den tempel.
1526 *d'aendacht des gebedts:* het vroom aandachtig gebed.
1527-29 *Matth.* XXI, 12; *moortspelonck:* roovershol.
1529 *stoort:* verstoort.
1531 *planten:* verbreiden.
1532 De 12 apostelen en de 72 leerlingen, vgl. *Luc.* X, 1, 17.
1536 *vernoeght:* bevredigt, voldoet.
1536-37 vgl. *Hebr.* V, 4-6, 8.
1540 Versta: die allerminst voor eeuwig waren ingesteld.
1541 *liever:* eerder; *verkeert:* veranderd.
1542 *stijl en orden:* offermanier.
1543 *Blyckt by orakels:* blijkt uit profetische uitspraken, bijv. *Is.* I, 11-13; *het onderscheit:* het onderscheid van den christelijken en joodschen offerdienst heeft Vondel uitvoeriger uiteengezet in *Altgeh.* III, 161-vlg.
1544 *ontzeit:* verbiedt, ontneemt, nl. bij den dood van Christus, toen het voorhangsel in den tempel van Jerusalem scheurde, vgl. *Altgeh.* III, 253-54, 693-vlg.

Aen Levijs stam en bloet verbonden: doch dewijl
De stammen zich te blint, vergaepten aen dien stijl[1548]
Van offeren, als of die gruwelsmetten vaeghden
Uit 's menschen harte, en uit hunn' aert Gods oog behaeghden;[1550]
Zoo heeft de Godtheit lang dien offerdienst bestraft,[1551]
En door 't bestraffen vroegh by wijle als afgeschaft.[1552]
Hy keert zijn aengezicht van smoock, en outervlammen,
Van 't bloên der kalveren, en opgedraege rammen:
Hy zelf is eigenaer, en heer van al wat leeft.
Geen rijcke wort verrijckt by 't geen hem d'armoe geeft.
Wat wil men Godt met bloet en vleesch van vee gemoeten!
Geen bloetkelk kan Godts dorst, geen vlees Gods honger boeten.
Hem lust een eedler dranck en spijs, een ander feest,
Een neêrgeslagen hart, en een gebroken geest[1560]
Behaegen Godt. wie met dien offer komt geladen,[1561]
Is aengenaem: Godt zal die gaven niet versmaeden.
Zoo klinckt de harp, waarop alle andre snaeren slaen,[1563]
Daer Godt van offren walght, en eischt een onderdaen
Rechtvaerdigh hart, in ste van ackervrucht, en gerven,[1565]
En vet van runderen. oock worden Arons erven[1566]
Ontslaegen van dien last, gebonden aen hun rijck.[1567]
De harp belooft hun oock een' koning, te gelijck
Een' hoogen priester, by Melchisedech geleecken,
En wien in eeuwigheit geen offer zal gebreecken.[1568-70]
Zelf Isaias ziet een' andren offerstijl[1571]
En outer opgerecht, aen d'oevers van den Nijl,
Waerheene Egyptenaers, en Assyriers zich spoeden,[1573]
Die, buiten Levijs stam, hunne offerhanden voeden.
Wie Malachias vraeght, verneemt hoe lang voorheen
De Godtheit van den dienst en offer der Hebreen
Gewalght heeft, en gewacht op 't offer, dat ten leste
Haer zuiver eeren zou, van 't ooste tot in 't weste.[1575-78]
De wijze Daniël voorspelt uit 's engels mont[1579]

1548 *dien stijl:* die manier.
1550 De offers van de Oude Wet bewerkten geen innerlijke reiniging of heiliging, ze deelden geen genade mee en werkten niet ex opere operato (*uit hun aert*), zooals de Scholastiek zegt.
1551 *lang:* al lang.
1552 *vroegh by wijle:* reeds vroeg?.
1560 *Ps.* L. 19; *neergeslagen:* vermorzeld.
1561 *geladen:* beladen.
1563 *de harp:* nl. van David in Psalm L, 19, vgl. *Altgeh.* II, 473; *alle andre snaeren:* alle andere betreffende uitspraken der Profeten.
1565 *gerven:* garven, schoven, koren.
1566 *Arons erven:* de Joodsche priesters.
1567 *dien last:* hun offerplicht, die aan het bestaan van het Joodsche volk verbonden was.
1568-70 *De harp:* Davids Ps. CIX, 4; *gebreecken:* ontbreken.
1571 *Zelf Isaias:* zelfs Isaias; Vondel zinspeelt op *Is.* XIX, 19-21, 23, waar voorspeld wordt, dat eens het altaar des Heeren in Egypte zal staan en dat Assyrië met Egypte den Heer zal dienen; de exegeten verklaren dit van het christelijk altaar (*een' andren offerstijl En outer ... buiten Levijs stam:* zonder de Joodsche priesters).
1573 *Assyriers:* uit te spreken 3. lettergrepig.
1575-78 *Malachias:* de voorspelling van *Mal.* I, 10-11 over de oblatio munda (*zuiver*) heeft Vondel breed behandeld in *Altgeh.* III, 675-886.
1579 *De wijze Daniël: Dan*. XII, 11, vgl. dezelfde benaming in vs. 173 en 743.

Hoe Godt het offer smoort van Moses out verbont,[1580]
Wiens kerck en outer leght zoo gansch in stof verstoven,
Dat tijt noch eeuwen haer geen opstaen meer beloven.
Belofte, en voorbeelt, en de profecyen zien[*]
Vast uit naer 't offer, dat alle offers zal verbiên,
Als Jesus 's Paeschnachts, met zijn twaleftal, gelegen
Aen zijnen offerdisch, na 'et heiligh overwegen
Des Paeschlams, dat hy nutte, en hem zijn doot verbeelt,
Der jongren voeten wascht, en hen hier door beveelt[1588]
Zich zelf te zuiveren, ootmoedigh te verneêren,
Ten dienst van ieder een. om nu den vader t'eeren,
Te zoenen, dancken, en beweegen tot gena
En zegen, vangt hy aen, des middernachts heel spa,
Dit offer onbebloet de Godtheit toe te wijden,
Tot een gedachtenis van zijn aenstaende lijden,[1594]
Met een om 't heilgenot, te vloeien uit de kracht
Der bloedige offerhande, aen 't menschelijck geslacht
Te schencken overal, waer offerdischgenooten[1597]
Het lijf, voor hun gekruist, het bloet, aen 't kruis vergoten,
Genieten uit gena, met heilzaem overlegh[1599]
Hoe, onder schijn van aer en druif, Melchisedech,[1600]
Nu in Emanuël herschapen, en herboren,
Den offerdienst bekleet, doch rijcker dan te voren;
Naerdien de schaduw wijt voor 't heiligh lichaem wijckt,[1603]
De schijn voor 't leven zelf te rugh deist, en bezwijckt.[1604]
Hy zegent wijn en graen, en noemt terstont die beide
Zijn lichaem, en zijn bloet, op dat men onderscheide
Den wijngaert, en zijn vrucht, en voedtzaem veltgewas
Van 't geen het door Godts kracht alree geworden was,[1606-08]
Een levende offerspijs, voor hun zoo milt gegeven,
Een' offerdranck, ten zoen van al wat is misdreven,
Gewilligh uitgestort, in zulck een' klaeren zin[1611]
Wijdt Jesus, voor zijn kruis, het nieuwe Paeschfeest in,[1612]
Door 't heiligh offerlam, verbeelt door Arons lammers,[1613]
En aen 't gevloeckte hout te slaghten met veel jammers,
Veel bloets, den zegel van dit nieuwe testament,

[*][Randschrift:] *Christus, een priester, naer Melchisedechs orden, wijt voor zijn lijden de nieuwe offerhande des nieuwen testaments in*.

1580 *smoort:* dooft.
1588 *Joan.* XIII, 4-vlg.; *jongren:* leerlingen.
1594 *Matth.* XXVI, 29.
1597 *offerdischgenooten:* deelnemers aan den h. Maaltijd.
1599 *overlegh:* overdenking.
1600 *schyn van aer en druif:* gedaante van brood en wijn.
1603 *schaduw:* voorafbeelding.
1604 *deist:* deinst.
1606-08 *op dat men onderscheide* enz.: opdat men wèl onderscheid zou maken (vgl. I *Cor.* XI, 29) tusschen wijn en brood en Christus' Lichaam, waarin ze veranderd waren; *veltgewas ... was:* het zgn. rime riche, bij Vondel zelden voorkomend.
1611 *klaeren:* duidelijken.
1612 *voor zijn kruis:* vóor zijn kruisdood.
1613 *verbeelt door Arons lammers:* door de geofferde lammeren van den Joodschen eeredienst, vgl. *Altgeh.* III, 415-vlg.

Waer door zijn erfdeel erft het leven, zonder endt.[1616]
Dit 's d'offerhande alleen, die d'eeuwen zal verduuren,[*]
En niet gebonden staet aen stam, en plaets, en muuren,
Als Arons bloênden dienst, verplicht aen Davids stadt,
Den tempel, en den bergh, zoo lang van bloet bespat.[1620]
Wie zich van godtsdienst roemt, en Christus durf versteecken[1621]
Van 't onbebloede altaer, geheilight tot een teken,
Dat eeuwigh in zijn kerck getuight van zijne doot,
Verdwaelt van d'offerwet, die roept den Christgenoot[1621-241624]
Naer dezen offerzoen, en goddelijcken zegen,[1625]
Zoo bloedigh aen het kruis, door Godt den zoon, verkregen,
En ieder toegereickt in d'aertsgeheimenis,[1627]
Gescholen onder aer en wijnranck op Godts disch.
Noch oudt noch nieu verbont begrijpt geheimnismercken,[1629]
Gewijt om 't zwack geloof te stutten, en te stercken,
Zoo maghtigh heiligh groot en heerelijck als dit.
Het manna, noch de kist, een troon daer Godt op zit,[1632]
Noch 't Paeschlam, dat het zwaert des slaenden engels schutte,[1633]
Noch al Godts heilighdom, en schat in Arons hutte;
Geen schat in 't gouden koor, gebout van Salomon,
Kan 't haelen by den glans van Jesus offerzon,
In 't midden van de zes geheimnistekens, even[1637]
Gelijck een Godtheit zelf op haeren troon verheven,[*]
Zoo lang de zichtbre zon den aerdtboôm overstraelt,
En ziel en leven geeft wat leeft en adem haelt.
Maer kan men zonder bloet niet zoenen den verbolgen[1641]
Verongelijckten Godt, zoo moet het bloedigh volgen
't Onbloedigh offer, dat terstont hierop begint,[1643]
Daer Christus zich alleen in zijnen behof vint,[1644]
En worstelt met de doot, en, ziende in 't weste en oosten
Om troost, bezwijckt tenzy d'aertsengel hem koom' troosten,[1646]
Dat hy, ter aerde in stof, zich, als een worm, verneêrt,[1647]
Het zweet, van top tot teen, van angst in bloet verkeert,

[*][Randschrift:] *Door Christus onbloedige wort ons zijne bloedige offerhande toege-eigent*.
K a n t t e e k e n i n g : *toege-eigent:* op ons toegepast.

[*][Randschrift:] *De bloedige volght d'onbloedige offerhande, die de bloedige in onze gedachtenisse druckt, gelijckze in den gebede hof begint, en aen het kruis voltrocken wort*.

1616 *zijn erfdeel:* zij die Christus toebehooren.
1620 *den bergh:* Sion.
1621 *zich roemt van:* zich beroemt op; *versteecken:* berooven.
1621-24 Tegen de Hervorming.
1624 *die:* de offerwet; *Christgenoot:* genoot van Christus, Christen.
1625 *offerzoen:* zoenoffer.
1627 *aertsgeheimenis:* het groote geloofsgeheim van het Christendom.
1629 *begrijpt:* bezit; *geheimenismercken:* Sacramenten; straks in vs. 1637 *geheimnistekens*, zie noot bij vs. 1397.
1632 *de kist* enz.: de Ark van het Oude Verbond, waarboven God in een wolk tegenwoordig was.
1633 *'t Paeschlam:* met zijn bloed werden de deurposten der Joden bestreken, om hen van den verderfengel, die alle eerstgeborenen doodde, te vrijwaren, *Exod.* XII, 13; vgl vs. 565.
1637 *de zes geheimnistekens:* de zes andere Sacramenten; Vondel heeft in *Altgeh.* I, 19 dezelfde voorstelling, zie de noot daarop in Dl. IV, bl. 710.
1641 *zoenen:* verzoenen.
1643 *dat:* nl. het *bloedigh* offer, het offer van Christus' lijden en dood.
1644 *alleen:* afgezonderd van de drie slapende apostelen, vgl. *Matth.* XXVI, 39; *behof:* bedehof, de tuin van Gethsemani.
1646 vgl. *Altgeh.* I, 1479-80.
1647 *als een worm: Ps.* XXI, 7, vgl. *Altgeh.* I, 1125, 1487.

En dus by nacht bestreên, geperst aen alle zijden,
Wel drymael bidt den kelck van 't al te bitter lijden
Te mogen weigeren, indien het Godt behaeght,
En 's vaders wijzen wil, waeraen hy zich gedraeght.[1652]
Maer neen, hy moet de pers, lang voorgespelt, dus treden[1653]
Alleen, en zonder hulp. op deze nachtgebeden
Verschijnt Iscarioth, gewapent met de maght[1655]
Des priesters, ouderlings, en Cesars tempelwacht.[1656]
Zoo wort de heilant hier met eenen kus verraeden,
En in 's aertspriesters hof, om 's menschen lasterdaeden,[1658]
Gelastert, en beschimpt, mishandelt, en gehoont,[1659]
Daerna voor Pontius betight, bespuwt, gekroont,[1660]
Met doornen, dat men 't bloet zagh vloeien langs zijn wangen,
De rietstaf in de hant, met purperverf behangen,[1662]
Na 'et geesselen, gelijck een schouspel, elck vertoont,
Verwezen en gedoemt. geen onschult hem verschoont.[1664]
Hy draeght dan met gedult zijn kruis, waeraen de knechten[1665]
Van Rome, voor de stadt, hem nagelen en hechten,
En hangen op de rots, den dootshooftbergh, zoo klaer[1667]
Veele eeuwen afgebeelt door Arons bloetaltaer;[1668]
Daer d'offerhanden lang om 't eenigh offer roepen,[1669]
Dat hier geoffert hangt voor allerhanden troepen,[1670]
En, afgemat van bloên en weedom, zijnen geest
In 't ende Godt beveelt, voor 't ingaen van Godts feest.[1672]
De ziel bezegelt voort de waerheit van de bladers,
Gewijt door Davids pen, en daelt, daer d'oude aertsvaders[1673-74]
Verlangen naer den dagh, in 't voorburgh van de hel,[1675]
En volgen met triomfe, op zang en snaerespel,
Den zegenrijcksten helt, en toevlught der verlosten,
Aen 't juichen, toen de poort des afgronts en haer posten
Van dootschrick daverden, op Jesus jongsten snick,[1677-79]
Die d'elementen roerde in eenen oogenblick,[1680]

1652 *waeraen:* waarnaar.
1653 *de pers, lang voorgespelt:* de druivenpers, lang voorspeld, nl. bij *Is.* LXIII, 3, vgl. *Altgeh.* I, 1472.
1655 *Iscarioth:* Judas van Iscarioth, *Matth.* XXVI, 47.
1656 *ouderlings:* ouderlingen; *Cesars tempelwacht:* de Romeinsche soldaten.
1658 *lasterdaeden:* misdaden.
1659 *Gelastert:* gescholden.
1660 *Pontius:* P. Pilatus; *betight:* aangeklaagd.
1662 *met purperverf behangen:* met den rooden spotmantel bekleed.
1664 *Verwezen en gedoemt:* veroordeeld en ten doode gedoemd; *onschult:* schuldeloosheid.
1665 *knechten:* krijgsknechten.
1667 *doodshooftbergh:* Calvarië of Schedelplaats.
1668 *Arons bloetaltaer:* de Joodsche slachtofferingen, holocausta.
1669 *roepen:* door voorafbeelding.
1670 *troepen:* menschgroepen.
1672 Vgl. *Luc.* XXIII, 46; *Godts feest:* den Hemel.
1673-74 Versta: de ziel van Christus stempelt terstond (*voort*) de voorspelling van David (*Ps.* XV, 10) tot waarheid.
1675 *den dagh:* hun bevrijding; *'t voorburgh:* het voorgeborchte.
1677-79 vgl. *Ps.* XXIII, 7-10.
1680 *Matth.* XXVII, 51; *roerde:* beroerde.

En Moses voorhang scheurde, op 't licht, dat ingescheenen[1681]

1681 *Mozes voorhang:* het voorhangsel in den tempel van Jeruzalem; vgl. vs. 1314; *op 't licht, dat ingeschenen:* door het opstralen van Christus.

De schaduwen der wet verdreef, die voort verdweenen.
Gelijck de hel de ziel niet insloot door haer slot,[*]
Zoo laet het graf niet toe dat Christus lijck verrot.
Dit blijckt den derden dagh, wanneer hy, nu herboren,[1685]
Pilatus grafwacht weckt, en op haer wacht komt stooren,
Met zijnen heldren glans; terwijl 't in oosten daeght,
Daer 't licht de kim genaeckt, den naeren nacht verjaeght,
Met eenen zonnedagh, een' rustdagh, waert te vieren,[1689]
Met lofzang, en feestoen, en groente en loof te cieren,
Ter eere van den helt, die hel en doot verwon;
Ter eere van de nieuwe en opgereze zon,
Verweckende met zich ontelbre lijcken tevens,[1693]
In 's hemels heerlijckheit, vol juichens, en vol levens.
Gelijck d'aertspriester noit in 't heilighste zijn' voet[*1695]
Kon zetten eenmael 's jaers, dan door vergoten bloet
Van stier en bock en ram, zoo kon de heilant mede,
Die Arons schaduw volghde, en plaets nam in zijn stede,[1698]
Niet zetten zijnen voet in 't hemelsch heilighdom[1699]
Dan door zijn eigen bloet, aen 't kruis vergoten, om
Ten hemel in te treên, en, zonder vleck en smetten,
Als een genadetroon, zich aen Godts zy te zetten,[1702]
Te zoenen 's vaders toorne, en, als een middelaer,[1703]
In 't midden tusschen Godt en zijn getrouwe schaer,
Te bidden, en van daer te storten zijnen zegen,
Voor haer aen 't bloedigh kruis verworven, en verkregen.[1704-05]
Maer voor zijn hemelvaert verschijnt hy negenmael[*]
En eenwerf, buiten 't graf, en melt door spraeck, en tael,[1707-08]
Littekens, en gezicht, en korstbreuck, en door eeten,[1709]
Dat hy het graf verliet. vijfhondert teffens weeten[1710]
Te tuigen met hun oogh hoe hy in Galileen
Zijn kruisgezanten zelfs op eenen bergh verscheen.[1712]
'k Verzwijgh, toen om zijn doot alle elementen treurden,
Het kercktapijt, de rots, de steene zercken scheurden,[1713-14]
Hoe veele lichaemen der Heiligen in 't graf[1715]

[*][Randschrift:] *Christus verrijst*.

[*]*d'Aertspriester, gaende door het vergoten bloet in het heilige der heiligen, beelde Christus aertspriesterdom en middelaers ampt in den hemel af*.

[*]*Christus openbaert zich tienwerf na zijne verrijssenis, beveelt den kruisgezant Peter zijne kudde, en vaert ten hemel*.

1685 *Matth.* XXVIII, 1.
1689 *eenen zonnedagh, een rustdagh:* Vondel legt den nadruk op de letterlijke beteekenis van Zondag.
1693 *ontelbre lijcken:* de zielen der Oudvaders, door Christus uit hun somberen staat in 't voorgeborchte verlost en daarom zoo genoemd, vgl. *Ps.* LXVII, 19 en vs. 1743.
1695 *d'aertspriester:* de Joodsche hoogepriester; *'t heilighste:* het heilige der heiligen, vgl. vs. 649, 655.
1698 *schaduw:* voorafschaduwing; *plaets nam in zijn stede:* hem verving.
1699 *Hebr.* IV, 14; VII, 26.
1702 *Als een genadetroon: Hebr.* IV, 16.
1703 *zoenen:* verzoenen.
1704-05 *Hebr.* VII, 25.
1707-08 Tien verschijningen van den verrezen Christus worden door de Evangeliën en de Handelingen verhaald.
1709 *korstbreuk:* het breken van brood, fractio panis, *Luc.* XXIV, 35; vgl. *Altgeh.* I, 564.
1710 *teffens:* tegelijk, vgl. I *Cor.* XV, 6.
1712 *kruisgezanten:* apostelen.
1713-14 vgl. vs. 1680-91.
1715 *Heiligen:* in God ontslapenen, vgl. *Ps.* XV, 10.

Opstonden, elck van hun zich stewaert in begaf,[1716]
Na Godts verrijssenis, daer veelen met verwonderen
Hen zagen van de doot in 's levens licht opdonderen:[1718]
Of dees getuigenis van d'opgereze zon[1719]
Der Godtheit van Godts zoon de stadt vermurwen kon.
Na dat d'Aertsherder heeft den eenen uitgescheiden,[1721]
[Om zijne lamrenkoy te hoeden en te weiden,[1722]
En zijn gezantendom belast, in 's Dryheit naem,[1723]
Te domplen den besmette, en 's meesters leer en faem[1724]
t'Ontvouwen overal, en onder alle volcken,[1725]
Zoo wijt de hemel hangt gedeckt met zwerck en wolcken,[1726]
Waertoe hy hun den Geest en Pingsterdagh belooft;][1727]
Verneemenze eene wolck, waerin hun troost en hooft[1728]
Een ry van jaeren hier verworpen en verschoven,[1729]
Al triomfeerende ten leste vaert naer boven,
Waerop twee engelen verschijnen van om hoogh,
Verzekren met hun stem der jongren druckigh oogh[1732]
Dat Jesus wederom zich zelf zal openbaeren,
Gelijckze in eene wolck hem zien ten hemel vaeren.*[1732-34]
Wie aen d'onsterflijckheit der ziele twijfel slaet,
En of na deze tijt een tijt te wachten staet,
Waerin de hemel eens de deught met prijs zal kroonen,
Die kan zijn wanckelen nu langer niet verschoonen;[1738]
Naerdien Godts hemelvaert den zwacken onderschoort,[1739]
't Gesloten paradijs, de diamante poort
Des hemels, opensluit, door Jesus, die, veel stercker
Dan Samson, met zich voert de poorten van den kercker[1742]
Der helle, en zulck een' roof van zielen haer ontruckt,[1743-vlg.]
Ten troost der kruiskerck, die te Sion zoo bedruckt[1744]

*[Randschrift:] *Christus verrijssenis en hemelvaert verzekeren ons van de verrijssenisse des lichaems, en de hemelsche glorie*.

1716 *stewaert:* naar de stad Jerusalem.
1718 *opdonderen:* plotseling te voorschijn komen; vgl. vs. 1789.
1719 Versta: afwachtende of enz.
1721 *d'Aertsherder:* Christus; *den eenen uitgescheiden:* één der apostelen (nl. Petrus) afgescheiden, uitverkoren, vgl. *Joan.* XXI, 15-17.
1722 *lamrenkoy:* Kerk.
1723 *gezantendom:* apostelen, *Matth.* XXVIII, 19.
1724 *besmette:* met zonden besmette.
1725 *Marc.* XVI, 15.
1726 *zwerck en wolcken:* tautologie; vgl. vs. 1936-37.
1727 *Joan.* XIV, 1617.
1728 *Verneemenze:* zien ze; *hun troost en hooft:* Christus, die hun troost en leider was geweest.
1729 Versta: tijdens zijn leven miskend en in de schaduw gebleven; een husteron-proteron, daar *verworpen* op Christus' openbaar, *verschoven* op zijn verborgen leven zal doelen. *Handel.* I, 9.
1732 *druckigh:* bedrukt.
1732-34 *Handel.* I, 10-11.
1738 *wanckelen:* twijfelen; *verschoonen:* verontschuldigen.
1739 *onderschoort:* ondersteunt.
1742 *Samson:* voorafbeelding van Christus, vgl. het gedicht op hem in *Helden Godes* en het treurspel *Samson*, vs. 1675-vlg.; *de poorten:* vgl. *Matth.* XVI, 18.
1743-vlg. vs. 1693; *roof:* buit.
1744 *kruiskerck:* Christus' Kerk, op zijn kruis gegrondvest, en zelf achtervolgd; *Sion:* Jerusalem.

Vast uitziet naer den troost, en Geest, door Jesses snaeren[1745]
En Joëls zuivre pen, belooft voor veele jaeren.[1746]

1745 *Vast:* voortdurend; *Jesses snaeren:* de psalmen van David, den zoon van Jesse, vgl. *Ps.* CIII, 30.

1746 *Joëls zuivre pen:* de profetie van Joël II, 28.

De tijt verstreeck, de dagh, die net de vijftighste is[*]
Gerekent, na den dagh van Godts verrijssenis,
Wanneer de Geest, gelijck een stormwint uitgelaeten,
Van boven storte, en 't huis, daer Godts gezanten zaten,[1750]
Met zijn gedruis vervulde, en schockte in Davids stadt,
In eenen schijn van vier en gloênde tongen zat[1752]
En overstraelde, en zweefde op al de zes paer hoofden,
Die Jesus naem terstont in alle spraecken loofden.[1754]
Dees wonderfaem verbaest den toeloop der besneên[1755]
Van allerhande bloet, verschrickt dat Galileen
En visschers, ongeleert in letterkunste, en taelen,[1757]
Godts wonderen, en maght, en kracht in top ophaelen;[1758]
Verwondert dat geen spraeck van volcken hun ontbreeckt,[1759]
De Godtheit door hunn' mont en tong orakels spreeckt,[1760]
Om al de weerelt door verstaen, als Godts gezanten,[1761]
Den standert van het kruis, van rijck tot rijck, te planten.[1749-62]
O Geest van wonderen en kracht en majesteit,[*]
Gy zijt het, die Godts kerck, in haere onfaelbaerheit
Van leeringen, en hoope en aengestreên betrouwen,[1765]
Verzekert, en haer leert op dezen hoecksteen bouwen[1766]
Het eenigh heiligh en Apostolijck geloof,
Dat, buiten dezen gront, aen dwaeling valt ten roof,[1768]
Die, als de maeneschijn, verwisselbaer in luister,
Dan op- dan- ondergaet, en, in zijn volste, duister[1770]
Ten halven op ons oogh, met een' geleenden glans,[1771]
Zich openbaert, en schijnt uit 's hemels laeghsten trans;[1772]
Terwijl de Roomsche zon der waerheit alle starren[1773]
Het licht en leven geeft. laet kringkelen en warren[1774]
Den doolhof van het brein, daer maght van onkruit wast:
Wie den geschoren draet der kercke volght, gaet vast[1776]

[*][Randschrift:] *De Heilige Geest wort op de Pingsterfeest over de kruisgezanten uitgestort.*

[*][Randschrift:] *De vrucht van deze uitstortinge des Heiligen Geests.*

1750 *Godts gezanten:* de Apostelen.
1752 *schijn:* schittering.
1754 *spraecken:* talen.
1755 *besneên:* Joden.
1757 *letterkunste:* wetenschap.
1758 *in top ophaelen:* hoog verheffen.
1759 *spraeck:* taal.
1760 *orakels:* groote waarheden.
1761 *al de weerelt door verstaen:* overal begrepen.
1749-62 *Handel.* II, 1-12.
1765 *aengestreên betrouwen:* telkens op de proef gesteld vertrouwen.
1766 *Verzekert:* zeker stelt; *hoecksteen:* fundament.
1768 *gront:* grondslag.
verwisselbaer: veranderlijk.
1770 *in zijn volste:* op het toppunt van haar macht en invloed; Vondel spreekt van de dwaling.
1771 De dwaling is altijd een verbastering van de waarheid, heeft dus iets van de waarheid, maar verduisterd en half.
1772 *uit 's hemels laeghsten trans:* de dwaling komt niet boven den dampkring der aarde uit.
1773 *de Roomsche zon:* de zon van het christelijk Rome.
1774 *kringkelen:* kronkelen.
1776 *den geschoren draet der kercke:* de leidraad door de Kerk gespannen, met een toespeling op den draad van Ariadne in den doolhof van Theseus; *gaet vast:* is zeker.

Dat hy de zijdepaên der doolingen zal mijden,[1777]
En op Godts heirbaen Godt in 't eeuwige verblijden
Gemoeten, daer, eeu in eeu uit, d'aertspriester leeft,[1779]

1777 *zijdepaen:* zijwegen.
1779 *Gemoeten:* ontmoeten; *d'aertspriester:* Christus.

Die van dit pant des geests zijn kerck verzekert heeft,[1780]
Bewaerster van Godts boeck, en hooftpylaer der waerheit,[1781]
Die zestien eeuwen blonck en doorscheen met haer klaerheit
Door alle scheuringen, schandaelen, en gewelt,
Gelijck het Christus mont te vore had gespelt;
Toen hy niet nederdaelde uit lust tot valschen vrede,[1785]
Maer om 't godtsdienstigh zwaert te rucken uit de scheede,
En door een godtskrackeel, ter eere van zijn kruis,
Te deelen het geslacht, en huisgezin, en huis.[1787-88]
Hier schijnt een nieu Lukrees voor 't lest noch op te donderen[1789]
Om 's bijbels godtsdienst van de wijsheit af te zonderen,
Zoo wel in d'oude wet, als onder 't nieu verbont:
Naerdien hy in Godts bladt twee menschenoffers vondt,
Een dochter, en een' zoon, gehoorzaem bey te gader[1793]
Geoffert op 't altaer, ter liefde van hunn' vader;
Dies stoft hy: nu bescherm uw' godtsdienst met Godts blaên.[1795]
Uw godtsdienst voert Godt zelf tot zulck een' gruwel aen.[1796]
Maer laet hy luisteren naer Davids harp, en toonen,[1797]
Die straft de stammen om het offren van hun zoonen,
En dochtren, en betoont hoe Gode dit mishaeght,[1798-99]
Die om dees gruwelen de menschenoffraers plaeght,
Hen overlevert in de maght der onbesneênen,
En drijft in slaverny, met yzer voor de scheenen:[1802]
Zoo verre is 't dat hy dit voor eenen godtsdienst acht.
Als Jeptha dan een maeght, zijn dochter, brant en slaght,
Om Gode zijn belofte en blinden eedt te houden,[1805]

1780 *dit pant des geests:* dit onderpand, dat de beloofde H. Geest is; vgl. II *Cor.* I, 22; V, 5.
1781 *hooftpylaer der waerheit:* I *Tim.* III, 15.
1785 Versta: toen Hij zeide niet gekomen te zijn; *Matth.* X, 34.
1787-88 Zit achter deze merkwaardige uitspraak geen persoonlijke herinnering aan Vondels afscheiding van zijn doopsgezinde familie en overgang naar 't Katholicisme? Na met duidelijke toespelingen op zijn bekeering de *Bespiegelingen* te hebben geopend (zie I, 64-74), wil hij ze daar ook mee sluiten; *godtskrackeel:* een strijd voor God, vgl. *Harpoen*, vs. 126; *deelen:* verdeelen, splitsen.
1789 *een nieu Lukrees:* een nieuwe Lucretius. Vondel doelt blijkens vs. 1792 op iemand, die naar Lucretius' voorbeeld van verwijt aan den godsdienst, dat hij menschenoffers eischt (vgl. *Besp.* IV, 61-82), de geopenbaarde religie verwerpt, omdat ze het offer van Jeptha's dochter in het Oude en dat van Christus in het nieuwe Testament aanneemt. Wien Vondel op 't oog heeft kon ik niet achterhalen, maar dat het een tijdgenoot is blijkt uit *voor 't lest* (in den laatsten tijd) en daarom is 't waarschijnlijk, dat hij iemand uit den kring van Spinoza(Koerbagh of Meyer bijv.) bedoelt, misschien Spinoza zelf, in wiens werk wel niets van dit verwijt te vinden is, maar die zich tegenover zijn volgelingen, voor een deel met Vondel zeer bekend, in dien geest kan hebben uitgelaten; *op te donderen:* te voorschijn te komen, vgl. vs. 1718.
1793 *Een dochter:* de dochter van Jephte (*Recht.* XI), wier offering Vondel juist in denzelfden tijd van zijn *Bespiegelingen*, in 1659, in *Jeptha* gedramatizeerd had. Het lijkt er zeer op, dat Vondel de hier in *Besp.* gemaakte moeilijkheid door Ifis zelf is vs. 1551-vlg. van het treurspel laat ontzenuwen; *een' zoon:* Christus.
1795 *stoft:* triomfeert.
1796 dezelfde conclusie als die van Lucrees in *Besp.* IV, 82, alleen zooveel te sarcastischer daar *den mensch* van daar hier in *Godt zelf* veranderd is.
1797 *Davids harp, en toonen:* de psalmen.
1798-99 *Ps.* CV, 37-38.
1802 *met yzer voor de scheenen:* de wapenen der vijanden, om 't vluchten te beletten?
1805 *blinden eedt:* onredelijken eed.

Gedijt het hem ter straffe: en die dit zagen, schouden
Geen vuile altaervleck schoon. zoo grof een onbescheit[1806-071807]

1806-07 *die dit zagen* enz.: de omstaanders verontschuldigden deze bezoedeling van het offer allerminst.
1807 *onbescheit:* misdaad.

Van godtbeloven hiet by hen vermeetenheit.
Het offer van Godts zoon, toen hem het speerpunt griefde[1809]
In zijn onnozel hart, was een bewijs van liefde
Der Godtheit tot den mensch: want Godt de vader leedt[1811]
Dat zijn beminde zoon, tot 's menschen heil, dus wreet
Aen 't kruis mishandelt wert: de zoon, zoo sterck gedreven,
Van liefde, ontzagh geensins vrywillighlijck zijn leven
Op t'offeren, ten zoen des vaders, waer by bleeck
Dat hy in 't worstelperck der liefde niemant weeck.[1816]
De Geest, de liefde van den goedertieren vader[1817]
En zoon, bekrachtight dit: zoo stemmen dry te gader.
Zoo wort de zoon in 't ende, om zijn gehoorzaemheit
En diepe ootmoedigheit, gekroont met majesteit.[1819-20]
Wat grijpt hier plaets, waerom d'aertspriester zich zou schaemen?[1821]
Zoo gaen de godtsdienst en de hooghste wijsheit zaemen;[1822]
Dewijl de Godtheit met dit offer zich genoeght,
Een' liefelijcken geur, die wijzen godtsdienst voeght;
Een offer, ingewijt van Godt, den liefsten zoone,
Wel drywerf door den mont des vaders, uit den troone
Des hemels, tot dit ampt gemaghtight met een stem,[1827]
Aen 't water, op Godts bergh, en in Jerusalem,[1828]
Daer zichtbre tekens elck verzekren van dees waerheit,
De duif, om laegh gedaelt; het aenschijn met een klaerheit
Omscheenen, als de zon; de stem, gehoort van 't zwerck,
Gelijck een donderslagh in Arons groote kerck:[1832]
En zoo men in de school der wijzen om den prijs pleit,
In Godts gezalfden schuilt de gansche schat der wijsheit,[1834]
En kennisse. zoo gaet de godtsdienst, ingestelt
Van 's hemels wijsheit, noit van wijsheit onverzelt.
Dees godtsdienst is bekent, gesterckt met leere en daeden,[*]
Doot Godts gezantendom, en op hun voetspoor traden[1838]
De bisschoppen, by hen gewettight, en gestelt;[1839]
Een orden, die doorgaends in alle kercken gelt,[1840]
Van Christus eeuwe en tijt: want buiten zulck een orden

[*][Randschrift:] *De Christensche godtsdienst is geplant en gewettight van Godt, en Christus, door*

1809 *het speerpunt:* de lans van den honderdman, *Joan.* XIX, 34.
1811 *leedt:* duldde.
1816 *niemant:* voor niemand.
1817 *De Geest:* de H. Geest, in den bijbel, *Joan.* XVI, 13, waar Christus (de *zoon*) zelf spreekt.
1819-20 *Phil.* II, 8-9.
1821 *d'aertspriester:* Christus.
1822 *de godtsdienst en de hooghste wijsheit:* van Lactantius, in de vorige boeken zoo vaak benut, moet Vondel zich het 4e Boek: 'De vera sapientia et religione' van de *Divinae Institutiones* (Migne, P.L. VI, kol. 447-vlg.) herinnerd hebben.
1827 *met een stem:* telkens met dezelfde stem 'Deze is mijn welbeminde Zoon, hoort Hem'.
1828 *aen 't water:* bij den Jordaan, *Matth.* III, 17; *op Godts bergh:* den Thabor, *Matth.* XVII, 5; *in Jerusalem: Joan.* XII, 28.
1832 *kerck:* tempel.
1834 *Coloss.* II, 3; *gezalfden:* gezalfde, Christus.
1838 *Godts gezantendom:* de apostelen, vgl. vs. 1723.
1839 *De bisschoppen:* volgens de kath. leer zijn de bisschoppen de opvolgers der apostelen; *bij:* door.
1840 *orden:* opvolging; *doorgaends:* voortdurend; *alle kercken:* alle kerkelijke gemeenten.

Kon niemant in dit ampt, van outs, gewettight worden.[*1842]
Wie deze wet verstoorde, ontwijde 't kruisaltaer,
Ontwijde 't wieroockvat, als een geweldenaer,
En moordenaer, en dief, ter zijden ingeslopen,[1845]
Door d'averechtse deur. dit priesterampt stont open[1846]
Voor vredelievenden, die nimmer onberaên
Hun ongewijde hant aen 't godtgewijde slaen,[1848]
Uit scheurzucht, eigebaet, en zucht ter heerschappye,[1849]
Die maght van zielen druckt, en houdt in slavernye,
Door wetteloozen dwang. dees stoute Lucifer[*1851]
Benijt het hooftgezagh, en, in een donckre star
Verandert, liet noit af het hooftgezagh te schocken,
En heeft, van langer hant, met zich ten val getrocken
Een' staert van engelen, gansch Christenrijck gescheurt,[1855]
En Mahomet door 't zwaert zoo hoogh in top gebeurt,[1856]
Dat hy, van Buda tot in 't hart der Indiaenen,[1857]
Den standert van het kruis, met zijne halve maenen,
Ontluistert, en verdooft, en wat naer Christus neight,
Ten zy het Godt voorzie, door 't zwaert des Tarters dreight,[1860]
Die, als een weereltvloet, heel China houdt verzopen,[1861]
Verdroncken in zijn bloet, by stroomen uitgeloopen,
Van d'eene in d'andre zee, zoo bloedigh dat de zon
Niet zonder schrick de kim in 't oost oprijden kon.
De hemel zeegne toch de Roomsche Christgezanten,[1865]
Nu derwaert om den boom van 't kruis alom te planten,
In 't woest Tartarisch rijck, en China, daer de nacht
Des Heidendoms noch duurt by 't onverlicht geslacht,
En Pythagoor de ziel des menschen noch ziet doolen,
Van 't een in 't ander dier, door d'afgodiste schoolen,[1869-70]
In een wijdtstreckentheit van landen, daer men niet[1871]

[*] [Randschrift:] *Apostels, en bisschoppen, hunne nazaeten, hiertoe geordent, en gemaghtight, om tweedraght, en scheuringen te verhoeden*.

[*] [Randschrift:] *te Konstantinopele*.

1842 Vgl. *Rom.* X, 15; *Hebr.* V, 4.
1845 Vgl. *Joan.* X, 1.
1846 *averechtse:* verkeerde.
1848 Vgl. *Palamedes*, vs. 972.
1849 *scheurzucht:* zucht tot scheuring, vgl. vs. 1894.
1851 *Lucifer:* in de Kantteekening voegt Vondel hierbij: *te Konstantinopole*, waaruit blijkt, dat hij doelt op Photius, den patriarch van Constantinopel (geb. ± 815), die het Oostersche Schisma veroorzaakte, vgl. vs. 1895-96.
1855 *Een staert van engelen:* een groote nasleep van aanhangers.
1856 *Mahomet:* de Arabische stichter van den Islam (580-633), welke door felle oorlogen vrij spoedig een groot deel van de beschaafde wereld veroverde.
1857 *Buda:* Buda-Pest, van Midden-Europa tot midden-Azië; *Indiaenen:* bewoners der Indiën, in ruimen zin, vgl. *Besp.* I, 1301.
1860 *voorzie:* verhoede; *des Tarters:* van den Turk; door Vondel met de Turken als Islam-belijders vereenzelvigd, hoewel de Tartaren van het Mongoolsche ras waren; Turken en Tartaren waren eeuwenlang het schrikbeeld van de Europeesche samenleving, waarvan o.a. Vondel zich de welsprekende tolk maakte.
1861 *heel China:* de Mongolen, die zich zoowel tegen de Christelijke als de Islamitische cultuur keerden, hadden in de XIIIe E. heel China in hun macht.
1865 *Roomsche Christgezanten:* katholieke missionarissen.
1869-70 *Pythagoor:* de Grieksche wijsgeer van de VIe E.v. Chr. verbreidde de leer der zielsverhuizing, die uit Indië afkomstig was en daarom onder alle Indische (Aziatische) godsdiensten van essentieële beteekenis is gebleven.
1871 *wijdtstreckentheit:* uitgestrektheid.

Van 't oude Christendom dan 't eenigh teken ziet,

En schim van 't heiligh kruis, by weinigen, die weeten[1873]
Van 't merck, terwijl de naem van Christus is versleeten.[1874]
Schoon Godts voorzienigheit gedooght dat blinden haet[*1875]
Den godstdienst in den bou en wasdom wederstaet,[1876]
Verstroit, verjaeght, en splist aen ongelijcke deelen,[1877]
En staf en mijters vischt uit bloedige kraeckeelen;[1878]
De rechte reden schuilt in Godts alwijze borst.[1879]
De vlegel spijst het volck, wanneerze koren dorscht.[1880]
Het gout zal, na de proef, getoetst veel klaerder blincken.
Stilstaende wateren en luye beecken stincken.[1882]
De zonneschijn bestraelt ons schooner na de vlaegh.[1883]
't Gestampte kruit verspreit den geur, en sterckt de maegh.
De veltheer dient zich van geoefende soldaeten,
Die liever sterven dan hun kruisbanier verlaeten.
Het triomfeeren volght het uitstaen van den strijt.[1887]
Wie weigert eeuwigheit te winnen by den tijt?[1888]
Dees godtsdienst trotst de hel, en liet noit door te schijnen[*1889]
By d'afgescheurde rot. men vint by Abissijnen,[1890]
By Grieck, en Armenier, en Rus, en Persiaen[1891]
Noch d'oude stappen van de Roomsche zeden staen,[1892]
Hoewel met dwaelingen gemengt; gelijck in 't scheuren
De scheurzucht niet ontziet haer slip in stof te sleuren;[1894]
Den Geest der Godtheit van den vader en den zoon[1895]
Niet straelen laet, gelijck d'aeloutheit was gewoon;
Den encklen doop ontwijt, en schent door wederdoopen;[1897]
Den doopeling besnijt, en zet de dwaelpoort open

[*][Randschrift:] *Door scheuringen en ketteryen worden de vroomen beproeft, en verheerlijckt.*

[*][Randschrift:] *Men vint by d'outste afgescheurden noch de voetstappen en mercktekens der kercke, onder de dwaelingen gemengt.*

1873 *schim:* schaduw, schijn.
1874 *Van 't merck:* wat dat kruis eigenlijk beteekent; *versleeten:* uitgesleten.
1875 *blinden haet:* haat van verblinden.
1876 *bou:* voortplanting.
1877 *splist:* splitst, splijt; *aen ongelijcke deelen:* in allerlei secten.
1878 Versta: voordeel uit kerkelijk goed bij godsdienstige oorlogen.
1879 Alleen God weet, waarom Hij de belemmering van den godsdienst toelaat; *borst:* binnenste.
1880 Kernige en echt-Vondelsche sententie!
1882 *luye:* niet stroomende.
1883 *vlaegh:* regenvlaag.
1887 *uitstaen:* doorstaan.
1888 *by:* door.
1889 *liet noit:* na.
1890 *d'afgescheurde rot:* de afgescheiden volken.
1891 *Armenier:* lees met den klemtoon op de 3e lettergreep.
1892 Zoowel in dogmatische als moreele en liturgische opvattingen is er in de Oostersche christengodsdiensten veel, dat aan hun oorspronkelijken band met Rome herinnert.
1894 *scheurzucht:* vgl. vs. 1849; *ontziet:* vreest.
1895 De klemtoon valt op *èn den Zoon* (Filioque). Onder Photius (zie noot op vs. 1851) maakten de Grieken bezwaar tegen de leer van den voortkomst van den H. Geest uit den Vader en den Zoon, hoewel dit altijd de dogmatische opvatting was geweest, vastgelegd in het Concilie van Toledo in 599; *straelen:* voortkomen; ook in het *Onderwys van de h. Dryeenigheit:* vs. 235 gebruikt Vondel dit woord.
1897 De Wederdoopers (XVIde E.) ontkenden de geldigheid van den kinderdoop en lieten zich dus overdoopen; *encklen doop:* éénmaal ontvangen en eenmaal ontvangbaren doop.

Voor d'uitgediende wet; bepaelt de monarchy[1898-991899]

1898-99 Vondel springt wel eigenaardig op en neer: de strijdvraag van de besnijdenis der gedoopten, op het Concilie van Jerusalem in 't jaar 49 (*Handel.* XV) beslist, voert ons terug naar de allereerste jaren van de Kerk; *doopeling:* gedoopte; *dwaelpoort:* poort van dwalingen.
1899 *wet:* Joodsche wet.

Van Christus, en besnoeit de wettige vooghdy,[1899-19001900]
De sleutelmaght der kercke, aen 't eenigh hooft gegeven,[1901]
En, als een eigendom en titel, toegeschreven
By breede kerckenraên den nazaet, die Godts stadt[1903]
Bewaert, en menige eeu den eersten stoel bezat,[1904]
Gekent van keizeren, en koningen, en heeren,[1905]
Die met eerbiedigheit Godts stedehouder eeren.
Hoe groot de weerelt is, hoe ongelijck gedeelt[*]
In godtsdienst, of in schijn van godtsdienst, bekrackeelt
Naer ieders grof vernuft, of min of meer geslepen;
De wijs van godtsdienst wort in 't gros beknopt begrepen
In afgodistery, en in godistery,
Hebreeusch besnedendom, en Turcksheit: zet hier by
Het heiligh kruisgeloof, en vergelijckze altzaemen,[1911-13]
Oock ieders tijt: sla ga het leven en de naemen[1914]
Der stichteren, met een wat geloofwaerdigheit[1915]
Elck medebrengt: wat merck, wat zegel en bescheit[1916]
Den aenhang van hun leer verzekeren te leiden[1917]
In eene onsterflijckheit des levens, te verbeiden[1918]
Na dezen oogenblick: gy zult onzijdigh zien[1919]
[Zoo verre u erfgewoonte, en erfleer, en misschien
Genot van baet, en staet, en aenzien niet verblinden,]
Wat wettigheên, wat blijck heilgeerigen verbinden[1922]
Te wisselen den nacht der dwaelingen om 't licht[1923]
Der waerheit, en den glans van Jesus aengezicht,[1920-24]
Dat hier beneên, gelijck een zon, op Thabor straelde,
Aen 't kruis in bloet verdronck, en weder adem haelde,[1926]
Toen noch de doot noch 't graf Godts lichaem houden kon,
Als hy ten hemel voer, noch klaerder dan de zon.
Indien 't een' ongodist noch lust Godts dienst te blusschen,
Te smooren in zijn hart; hoe kan hy ondertusschen

[*][Randschrift:] *Onder weinige schijngodtsdiensten kan een opmerckende noch het licht des waerachtigen godtsdiensts kennen*.

1899-1900 *bepaelt de monarchy Van Christus:* beperkt het koningschap van Christus. Waarschijnlijk bedoelt Vondel, in verband met het onmiddellijk volgende over de sleutelmacht, dat zij, die een plaatsbekleeder van Christus verwerpen, zijn absolute macht over de Kerk aanranden.
1900 *de wettige voogdy:* het geldige bestuursrecht.
1901 *De sleutelmaght:* de macht om te binden en te ontbinden, vgl. *Matth.* XVI, 19; *'t eenigh hooft:* Petrus.
1903 *By breede kerckenraên:* door grootsche Kerkvergaderingen, Concilies, vgl. vs. 217, 383; *nazaet:* opvolger van St. Petrus; *Godts stadt:* Rome; of Gods plaats? vgl. vs. 1906.
1904 *menige eeu:* zooveel eeuwen; *eersten stoel:* voornaamsten troon, de H. Stoel.
1905 *Gekent van:* erkend door.
1911-13 Resp. Afgoderij, Theïsme Jodendom, Islam, Christendom.
1914 *sla ga:* sla gade, let op.
1915 *Der stichteren:* van de verschillende godsdienst- of secte-stichters.
1916 *wat merck* enz.: welke teekens, gezagsbrieven en argumenten.
1917 *Den aenhang:* de volgelingen; *verzekeren:* de zekerheid geven.
1918 *onsterflyckheit des levens:* onsterfelijk leven.
1919 *dezen oogenblik:* dit korte leven; *onzijdigh:* onpartijdig.
1922 *Wat wettigheên, wat blijck:* welke geldige motieven.
1923 *om:* door.
1920-24 Weer de persoonlijke stem van den bekeerling Vondel! vgl. vs. 1787-88 en noot.
1926 *weder adem haelde:* herleefde, verrees.

Verdooven Godts trompet, den klanck van 't eeuwigh Woort,[1931]
Dat van het ooste in 't weste, alle eeuwen, wiert gehoort,[*]

[*][Randschrift:] *Een ongedist kan, door zoo veelebewijzen overtuight, zich niet ontschuldigen*.

1931 *'t eeuwigh Woort:* des Vaders; de tweede Persoon der H. Drieëenheid.

In 't scheppen van 't heelal, in 't hemelsch openbaeren
Van engelen, en boôn, die 's hemels wil verklaeren,
Bezegelen met maght, door menigh wonderwerck,
Gebleecken wijder dan de hemel hangt met zwerck
En wolcken overdeckt, bekent by Jode, en Heiden?[1936-37]
Hoe kan hy Godt den zoon, waerop d'aertsvaders beidden,
Zoo menige eeu voorheen, verwerpen, waer hy spreeckt
Uit 's vaders mont en naem, en alle zielen smeeckt,
En nooit in zijnen dienst, met toezegh van te kroonen,[1941]
Die, onder dees banier van 't kruis, zich dapper toonen?
Of is een troost van staet, een onbestandigh lot[1943]
Meer waert dan wel te staen met zijn gemoedt, en Godt?[1943-44]
Het burgerlijck gebiet niet hooger ziet dan 't leven,[*]
Gestut by aerdtsch gezagh, hierom in top geheven:[1946]
De godtsdienst stut die maght met schattinge, en ontzagh,[1947]
En straft 't geweten, daer geen scherprecht reicken magh.[1948]
Waer Godt gelochent wort, is burgerrecht noch orden,
Noch deught, noch godtsdienst, die op Godt gevestight worden.
Zoo drijft de weerelt, daer de godtsdienst zinckt, in 't wilt,
Gelijck een roerloos schip. geen toom van wetten stilt
Den dreigenden tiran, noch oploop der rebellen,
Een wilde zee gelijck, daer alle golven zwellen,
En barnen naer den wint, die 't water ommedrijft.
Stoot om den godtsdienst, en godtvruchtigheit: wat blijft
Gerust op zijne plaets? men magh zich op plackaeten,
Noch waepens, en geweer, en eeden niet verlaeten;
Naerdienze noit den aert verzetten van 't gemoedt,
Dat godtvergeten hijght naer roof, en heiligh bloet,
En, rustende by daegh, by avont schuilt in laegen,
Bedrogh, en nachtverraet, en niet ontziet te waegen[1962]
In schaduwen het geen de heldre dagh verbiet.
Dus kent een ongodist zijn eigen staetheil niet.[1949-64]
Doch vint hy goet, om 't nut van staetheil, zich te veinzen,[1965]
Gelijck Machiavel, te decken zijn gepeinzen[*1966]
Met loof en schaduwen van godtsdienst voor het volck,

[*][Randschrift:] *Het burgerlijckgebietziet alleen op den welstant van den burgerlijcken staet, die door den godtsdienst meer verzekert, door godtsdienstelоosheit omgeschockt wort*.

[*][Randschrift:] *De Christensche godtsdienst is te heiligh om uit staetzucht te misbruicken*.

1936-37 vgl. vs. 1726.
1941 *toezegh:* belofte.
1943 *troost van staet:* het genot van een fraaie positie; *onbestandigh:* onbestendig.
1943-44 De heele vrome Vondel in dit regelpaar, dat aan Thomas à Kempis herinnert!
1946 *hierom in top geheven:* het aardsch gezag staat bovenaan, omdat het de levensvoorwaarden van den mensch moet behartigen.
1947 *met schattinge, en ontzagh:* door den mensch zijn verplichting tot belasting en eerbied voor te houden.
1948 *scherprecht:* wereldsch gerecht; *magh:* kan.
1962 *ontziet:* schroomt.
1949-64 Hoe brandend actueel!
1965 *zich te veinzen:* zich anders voor te doen dan hij is.
1966 *Macchiavel:* Niccolò Macchiavelli (1469-1529), de Florentijnsche schrijver van *Il Principe*, waarin de alles veroorlovende staatkunde van het succes wordt gepropageerd; als de christelijke godsdienst nuttig of voordeelig blijkt voor de staatsraison, dan moet de vorst hem daarvoor gebruiken ook al heeft hij zelf geen geloof.

Dat licht bedrogen wort, door een' gehuurden tolck;[1968]
Gewis die veinzer zal met godtsdienst en Godts kennis
Niet speelen ongestraft, en zonder opperschennis[1970]
Der Godtheit, die den dienst van Godts gekruisten zoon
Niet in de weerelt voerde, om, overal ten toon,
Een molock, zonder geest en leven, te verstrecken,[1973]
Maer om door dezen dienst den mensch tot zich te trecken.
De Christdienst, aen het kruis geheilight door Godts bloet,[1975]
Met zulck een bitterheit, uit zulck een' brant en gloet
Van liefde, om Adams en zijn nazaets smet te vaegen,[1977]
Lijdt niemants schimp noch hoon. geen weereltwijs behaegen
Verdooft den glans van 't kruis, Hebreeuwen een schandael,
Een dwaesheit by den Grieck, en uitgelachen tael,[1978-80]
Een wijsheit en Godts kracht by allen, die betrouwen
Het aenschijn van Godts zoon in 't eeuwigh licht t'aenschouwen.
Geluckigh is de man, die, uit de wilde zee[*]
Zoo veeler dwaelingen en jammeren en wee,
Door alle klippen heen, by wijle in schuim begraven,
Van barningen bestulpt, in 't eindt de stille haven[1986]
Des godtsdiensts innezeilt, en veilighlijck belant
By Godt, der menschen heil, in 't hemelsch vaderlant,
En Godts onsterflijckheit, van boozen afgescheiden:
Daer wenscht mijn godtsgedicht een ieder te geleiden,
Te stuuren, buiten noot van schipbreuck, en gevaer.
Zoo zy het Godt gewijt, op zijn gewijt altaer.

[*][Randschrift:] *Slotrede en wensch des dichters*.

SOLI DEO GLORIA.

1968 *gehuurden tolck:* betaalden propagandist.
1970 *opperschennis:* majesteitsschennis.
1973 *molock:* schrikbeeld, boeman.
1975 *Christdienst:* dienst van Christus, christelijke godsdienst.
1977 *Adams* enz.: de zonde van Adam en zijn nakomelingschap, de erfzonde; *vaegen:* uit te wisschen.
1978-80 Vgl. I, *Cor.* I, 23.
1986 *barningen bestulpt:* in brandingen ondergedompeld; *Soli Deo gloria:* Alleen God de eer, I *Tim.* I, 17.

Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst
Naschrift

De inleidende notitie van bl. 406 valt aan te vullen met de bemerking, dat de auteurs, die Vondel vermeldt en ook benut heeft, een vrij groote lijst vormen. Voor het overzicht laten wij ze hier allen volgen. Behalve de bijbelsche schrijvers, voornamelijk van het Vde Boek, zijn het:

LUCRETIUS: I, 855; III, 27, 1176; IV, 61, 461; V, 1789.
LEUCIPPUS: I, 699.
DE SIBILLEN: I, 1306; II, 523; III, 1154; IV, 375.
ARISTOTELES: II, 39; III, 1160, 1260, 1291; IV, 869; V, 107.
HERMES TRISMEGISTUS: II, 511, 735; III, 1137, 1169; IV, 1094, 1129; V, 1455.
PLATO: II, 723; III, 1159, 1181, 1259, 1291; IV, 1059; V, 941.
VESALIUS: III, 182.
FERECIDES: III, 1157.
THOMAS AQUINAS: III, 1162.
EPICTETUS: III, 1317.
LUCIANUS: III, 1319.
CEBES: III, 1375.
PLUTARCHUS: IV, 1036; V, 337,356.
JUSTINUS MARTYR: V, 212.
IRENAEUS: V, 212.
CLEMENS VAN ALEXANDRIE: V, 212.
TERTULLIANUS: V, 213.
ORIGENES: V, 215.
TACITUS: V, 294, 785.
PHLEGON: V, 309, 322.
CHALCIDIUS: V, 309.
DIONYSIUS AREOPAGITA: V, 319.
DE TALMUD: V, 335, 918, 924.
JUVENALIS: V, 340.:
TULLIUS CICERO: V, 343.
STRABON: V, 345.
CELSUS: V, 368.
J. GERSON: V, 755.
FLAVIUS JOSEPHUS: V, 760.
SUETONIUS: V, 785.
MACHIAVELLI: V, 1966.

Hierbij komen de auteurs, die in het *Onderwys van het Geloofshooftpunt der H. Dryeenigheit* (dl. VIII, bl. 734) worden vernoemd, nl.:

SOCINUS: vs. 9 (*Besp.* V, 833).
PHILO JUDAEUS: 25 (V, 899).
MAIMONIDES: 26 (V, 900).
J. ALBO: 28 (V, 902).
Nogmaals DE TALMUD: 44, 50 (V, 918, 924).
FERNELIUS: 67 (V, 941).
ATHANASIUS: 317 (V, 1191).

Het meerendeel van wat Vondel uit deze schrijvers aanhaalt kende hij uit citaten van naderbij staande auteurs, waarvan LACTANTIUS, PETAVIUS, VOSSIUS, KIRCHER en BARONIUS de voornaamste zijn. Ook PLINIUS, BELLARMINUS en DODONAEUS behooren tot 's dichters bronnen. Merkwaardig is evenwel, dat Vondel geen van deze onmiddellijke hulpbronnen ooit vernoemt, zelfs zijn vereerden Gerard Vossius niet, wiens folio *De Theologia Gentili sive de Origine Idololatriae* (in 9 Boeken, in 1668 bij J. Blaeu te Amsterdam verschenen, nadat de eerste vier Boeken, die Vondel heeft geraadpleegd, in 1641 gepubliceerd waren) hem toch zooveel diensten heeft bewezen, gelijk wij passim aantoonden, ja waarvan hij gedeelten letterlijk heeft vertaald, zooals in de noot op III, 1057-1104 te zien is. Wij hebben van Vossius' werk de ed. van 1668 gebruikt, die door zijn zoon Isaäc verzorgd werd.

B.H.M.

[Gedichten]

Bruylof-stryt.[aant.*]

Soo droegh Cleopatra,
In schoonheydt sonder ga,[2]
Den dapperen Antoon[3]
Haer Scepter met haer kroon
En rijck op, met haer trou,
Toen hy na Parten sou:[6]
Hy dacht om geene Parten,
Maer koos voor dezen slagh[8]
Een Velt-slagh van twee harten.

2.
Hy had sijn Fulvia[10]
Vergeten, alsoo dra,
Sijn hert, en al sijn sin
Viel op dees' Coningin,
Die Caesar, 's aertrijcx roem,[14]
Haer eerst ontloken bloem,[15]
En jeught, had op gedragen:
En hem, die 't al versloegh,[17]
Had in haer schoot verslagen.

3.
Sy tarte Antoon ten slagh,
Soo dra als sy hem sagh,
Met dat aenminnigh oogh,
Met dien gespannen boogh,
Der winckbrau, met dien schicht,[22-23]

* Van of voor 1662. - Volgens de tekst in *Cupidoos Lust-hof* (Amsterdam 1662) blz. 9. - Wie de Augusta (vs. 53) is, voor wie Vondel dat gedicht schreef, zal moeielik uit te maken zijn.
2 *sonder ga:* weergaloos.
3 *Antoon:* Marcus Antonius (83-30 v. Chr.), de bekende triumvir, bekoord door de Egyptiese koningin Cleopatra, die hij in de winter van 41-40 naar Alexandrië volgde. Ondertussen hadden de Parthen vrij spel in Azië.
6 *na Parten:* naar de Parthen, op een veldtocht.
8 *koos voor:* verkoos boven.
10 *Fulvia:* Antonius' eerste gemalin.
14 Cleopatra had Caesar, die haar in Egypte kwam bestrijden, tot haar minnaar gemaakt.
15 *eerst:* pas.
17 *'t al:* alles, alle vijanden.
22-23 *dien gespannen boogh der winckbrau:* de wenkbrauw wordt voorgesteld als de boog, vanwaar de blikken als pijlen uitgeschoten worden.

En strael uyt haer gesicht:[24]
Sy tart hem aen te trecken,[25]
Het bedt sal 't vlacke veldt
Van desen veldtslagh strecken.[27]

4.

Ontseyt den Oorloogs gast,[28]
Maer ongeharrenast.
Ontseyt hem naakt en bloot
Om door een korter dood
Te raken uyt 't gevecht.
Sy komen regelrecht
Malkanderen aengeronnen,[34]
Sy vechten beyd' om prijs
En blijven beyd' verwonnen.

5.

Sy triumpheren bey
In 't lieflick velt-geschrey,
Het soet versoet het suyr,
Het heelende quetzuyr,[40]
De brant den brant verkoelt,
De pijn wordt niet gevoelt;
Dan met een soet verlangen,
De wonden weer so ras genesen als ontfangen.

6.

De heyrkracht van August[45]
Heeft nimmer uyt geblust
Den brant van haer gemoet,
Noch liefd' tot 's Bruygoms bloet;
Sy mint hem naer zijn doot,[49]

24 *strael* betekent ook pijl, als synoniem van *schicht*.
25 *aen te trecken:* op te trekken, ten strijde.
27 *strecken:* dienen als.
28 *Ontseyt:* (Zy) daagt uit (*Ned. Wdb.* X, 2058).
34 *Malkanderen aengeronnen:* tegen elkaar opgerukt.
40 *Het heelende quetzuyr:* de wonde, die tegelijk genezing, bevrediging brengt. Vgl. dezelfde 'vernuftige' tegenspraak in het volgende vers, en vs. 44; *De wonden* (worden) *weer*.
45 *August:* hier moet de Romeinse veldheer Octavianus bedoeld zijn (vgl. vs. 52).
49 *naer:* na.

En geeft haer boesem bloot
Ten besten wrede slangen,[50-51]
Veel eer dan in triumph sich aen August gevangen.

7.
Augusta, volght het spoor,
De dart'le gaet u voor
Op d'oever van de Nijl,
Geraeckt van Venus pijl:[56]
Uw Bruygom heet van min
Haelt u met blijschap in,
Viert Hymens toorts, en gangen,[59]
En leyt de Bruyt te bed met hemelsche gesangen.

J.v. Vondel

50-51 *geeft ten besten:* geeft prijs aan. Na de verloren slag bij Actium stierf zij vrijwillig door de beet van een giftige adder, om niet door Octavianus in triumf meegevoerd te worden.
56 *Geraeckt van:* getroffen door.
59 *gangen:* de triumftocht van de huweliksgod (*Hymen*).

Op het Jaergetyde van Mejoffer Jacoba Bikker,[aant. *]

Voor den Heer Pieter de Graef, Jongkheer van Zuidtpolsbroek,

HAERET LATERI LETALIS ARUNDO.

'k Zou de liefste gaen besteeken[1]
Op haer vrolyk jaergety,
Maer wat raet? de winterweken
Zetten ons geen bloemen by,[4]
Roos noch leli groen noch lover.
Loumaent, krimpende aen den haert,
Heeft geen groen voor minnaers over,
Die vast zuchten ongepaert.[8]
Om dit jaergety te vieren
Moght ik vlechten een feestoen[10]
Van Apolloos lauwerieren,
Eeuwigh levende, eeuwigh groen:
Maer zy zou aen Dafne denken,[13]
Hoeze voor den vryer liep,
Die de schuwe maeght wou krenken,[15]
Eer de stroomgodt haer verschiep.[16]
Best dat ik de liefste wye,[17]
Door een trek, die my verrukt,[18]
Eenigh loof van poëzye,
Op Parnas noch versch geplukt.
Loumaent opent nu de poorte
Voor den intrê van het jaer,
En haer zalige geboorte,
Waerdt gedacht met zangh en snaer.[24]

* Van 1662. - Volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682 II, blz. 93. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* IV, 73, betekent: 'de dodelike pijl hangt aan zijn zijde'.
O p s c h r i f t : Jacoba Bikker (1640-1695), jongste dochter van Dr. Jan Bikker en Agniet de Graef, was verloofd met haar neef Pieter de Graef (1638-1707), zie dit deel, blz. 393 en deel 8, blz. 978. Voor hem maakte Vondel dit gedicht op Jacoba's verjaardag (2 Jan.).

1 *besteeken:* met bloemen of geschenken begiftigen, en wel om geluk te wensen op een verjaardag of dgl. (*Ned. Wdb.* II, 2126).
4 *Zetten by:* verschaffen (*Ned. Wdb.* II. 2673).
8 Die aanhoudend zuchten zolang zij nog ongepaard zijn.
10 *Moght:* zou ik willen; *feestoen:* ongewone vorm voor festoen (van het Fra. feston), door Vondel blijkbaar in verband gebracht met feest.
13 Zie blz. 393.
15 *krenken:* leed doen, schenden (*Ned. Wdb.* VIII, 158).
16 *verschiep:* van gedaante deed veranderen.
17 *wye:* toewijd.
18 *trek:* neiging, voorliefde; *verrukt:* meesleept, verleidt.
24 *Waerdt gedacht:* waardig herdacht te worden.

*
Elf paer jaeren is 't geleden
Dat de zon uit d'oosterkim
Moediger quam opgereden,[27]
En verdreef de naere schim,[28]
Om mijn schoone en uitverkoren
Eerst te zeegnen met genâ,[30]
Schoone niet alleen geboren
Voor zich zelve: dat waer scha.[32]
Die van Godtheên niet verscheelen
Scheppen hemelsch haeren lust[34]
Zich aen andren me te deelen,
Dat 's den wijzen wel bewust.
Eene roos wort eerst geprezen
Als zy haeren geur verspreit,
Om den flaeuwen te genezen,[39]
Die 't bekent met dankbaerheit.[40]
Wyze Pallas, laet de gaven,[41]
Laet den bloesem van uw tijt
Niet verwelken. Volgh de braven.[43]
Edelmoedige aert benijt[44]
Niemant licht aen licht t'ontsteken.
Zou J A C O B A , heusch van zin
In beleeftheit hier ontbreeken?[47]
Min verdient een wedermin,
Op dees hoop volharde ik stouter
U te vieren naer mijn maght.
'k Wierrooke u voor Venus outer,
Eer van 't jofferlijk geslaght.
Laet ons 't jaer met liefde ontginnen,[53]
Denk de tijt is veel te dier,[54]
Om te slijten zonder minnen.
Wat is schoonheit zonder vier?
Volgh de voestervrou der staeten.
Volgh natuur en haere leer,
Nu de zusters u verlaeten.[59]

* TEKSTKRITIEK: in vs. 59 staat *Na*.

27 *Moediger:* fierder, trotser; *opgereden:* omhooggereden (met de zonnewagen).

28 *de naere schim:* de sombere schaduw.

30 *genâ:* gunstbewijs, zie ook vs. 64.

32 *scha:* jammer.

34 *hemelsch:* omdat zij hemels zijn, in hun hemelse gezindheid.

39 *den flaeuwen:* de krachteloze.

40 *bekent:* erkent.

41 *Wyze Pallas:* aldus wordt Jacoba toegesproken.

43 *braven:* voortreffeliken.

44 *Edelmoedige:* onbaatzuchtige; *benijt:* misgunt.

47 *ontbreeken:* in gebreke blijven, te kort schieten (*Ned. Wdb.* X, 1824).

53 *ontginnen:* beginnen.

54 *dier:* kostbaar.

59 *de zusters:* Elisabeth, in 1652 getrouwd met Mr. Jacobus Trip; Geertruid in 1654 met Jean Deutz; Wendela in 1655 met Mr. Johan de Witt (zie deel 5, blz. 842), Cornelia in 1658 met Dr. Gerard Bicker van Swieten (Elias, *De Vroedschap*).

Wat voorby schiet, keert niet weêr.[60]
Wat is bloesem zonder vruchten?
Wat is leven zonder ga?
Laet uw' minnaer dan niet zuchten.
Kroon mijn min met uw gena.[64]

Ter bruiloft van den weledelen heer Peter de Graef, Jongkheer van Zuitpolsbroek en de weledele mejoffer Jakoba Bikker.[aant.*]

Non hoec sine numine Divûm
Eveniunt.

De jonge G R A E F , belust uitheemsche steden,[1-vlg.]
En volken te bezichtigen, met een
Hunn' ommegangk, en zinlijkheên, en zeden,[3]
Quam bly Parijs, 's rijx hooftstadt, ingereên;
Geen stadt, maer eer een weerelt in het kleine,
Daer Luidewijk, gezeten in 't palais,[6]
Wort aengebeên, op d'oevers van de Seine,
En triomfeert in oorlogh, en in pais.
Wie melt ons wat den jonglingk al gemoete?[9]
Hy hoorde en zagh zich zelven naulijx zadt;
Toen al het rijk het paer gezalfden groete,[11]
In eene zael, bekleet met kunst en schat.

60 *voorby schiet:* voorbijvliegt.
64 zie vs. 30.
* Van 1662. - Volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682 I, blz. 686. Het motto, ontleend aan Aeneïs II, 776-77, betekent: 'dit gebeurt niet zonder goddelike beschikking.'
O p s c h r i f t : Voor Peter de Graef en Jacoba Bikker zie het vorige gedicht. Zij trouwden 11 April 1662 op huize Ilpensteyn te Ilpendam. Jan de Witt, die door dit huwelik een zwager werd van Pieter de Graeff, hield bij de bruiloft te Ilpendam geestige toespraken tot het bruidspaar en de gasten (*N. Biogr. Wdb.*)
1-vlg. Pieter de Graeff had als zeventienjarige jongen burgemeester Huydecoper van Maersseveen vergezeld nar Berlijn, toen deze Amsterdam vertegenwoordigde bij de doop van de zoon van de Grote Keurvorst (zie deel 6, blz. 79). Van 1658-1660 reisde hu in Engeland en Frankrijk. Van zijn tochten in het buitenland schreef hij dagverhalen, waarvan alleen dat van zijn reis naar Berlijn is bewaard gebleven. (*N. Biogr. Wdb.*).
3 *zinlijkheên:* neigingen.
6 *Luidewijk:* Lodewijk XVI, in 1651 op veertienjarige leeftijd aan de regering gekomen.
9 *wat den jonglingk gemoete:* welke ervaringen hij opdeed.
11 *het paer gezalfden:* de koning en zijn gemalin Maria Theresia, met wie hij in 1660 gehuwd was, zie deel 8, blz. 710-11.

Hier blonk op 't hof een hemel, rijk van zonnen.
De rijkdom van de kunst verdoofde gout[14]
En diamant, als ofze in 't renperk ronnen,[15]
Of worstelden wie sterkst den palm behoudt.
Hy zagh'er op de hemelsche tapyten[17]
De zege der Bourbonnen afgemaelt,
En hoe 't verdrag beslechte 't bloedig wrijten,[19]
Daer Henrik en zijn afkomst eer behaelt.
Het luste hem t'aenschouwen in 't byzonder
Wat Luidewijk, zoo jongk, alree beschrijft.[22]
In ieder perk gemoet het oog een wonder,[23]
Waer aen het zich vergeet, en hangen blijft.
Hy ziet in 't endt twee weerelden verwarren.[25]
De rook, en smook, geschrey, en wapenklank,
Trompet, en trom, en stof bedroeft de starren.[27]
Men luistert hier naer oorloghstoom, noch dwangk.
Maer elders, als de zon de nevels doorschijn,
Komt Liefde allengs gedaelt uit d'ope wolk,
Met Wederliefde, op englezangk, te voorschijn.
Op dat gezangk rust donderbus en dolk.[32]
Men ziet ze beide elkandre aenminnigh kussen,
En onderling zich vlechten, arm in arm.
De heiren, aen het wijken ondertussen,
Staen stil van zelf. Nu hoort men geen gekerm.
Heer POLSBROEK merkt dat deze hofschildrye
Hem afbeelt hoe de krijghseeu raekte in rust,
En Luidewijk verbonden aen Marye,
Bekrachtight dat heel Vrankrijk Spanje kust.[39-40]
Wie zou, docht GRAEF, gelooven dat de liefde,
En Wederliefde in top dit wonder wrocht,
Ter goeder uure elk 't hart der volken griefde.[43]
De liefde won dat geen geweer bevocht.[44]
Gelukkig zijn de beide nabuurrijken,
De harten, die, gewont in 't harrenas,

14 *verdoofde:* overschitterde.
15 *ronnen:* oude verl tijd bij rennen.
17 *de hemelsche tapyten:* de wandtapijten, gobelins. Mogelik las Vondel de beschrijving van deze in het verloren dagverhaal van Peter de Graeff. Wij kunnen niet meer nagaan, welke gobelins dit geweest zijn; in elk geval behoorden zij niet tot de beroemde serie die Le Brun ontwierp van het leven van Lod. XIV, want met het weven van deze begon men eerst in 1662 (Zie Heinrich Göbel. *Wandteppiche*, Leipzig 1928, I, blz. 128).
19 *'t verdrag:* van 1659, tussen Frankrijk en Spanje; *wrijten:* strijd.
22 *beschrijft:* bedrijft. Deze eigenaardige betekenis komt in de zeventiende-eeuwse volkstaal herhaaldelik voor: zie *Ned. Wdb.* II, 1998.
23 *gemoet:* ontmoet.
25 *twee weerelden:* van mensen- en goden-figuren.(?)
27 *bedroeft:* verduistert (*Ned. Wdb.* II, 1238).
32 *donderbus:* geschut.
39-40 *Marye:* zie vs 11. Het huwelik was een der hoofdvoorwaarden bij de vrede der Pyreneeën.
43 *Ter goeder uure:* op een gezegend ogenblik; *elk:* nl. de Liefde en de Wederliefde; *griefde:* geriefde.
44 *dat:* wat; *geweer:* wapen.

Nu wapenloos verknocht door huwelijken,
Een bruiloftskus en wederkus genas.
Zoo spreekt hy by zich zelven, en beluistert
Het vryen van de min en wedermin,
Waer op een stem hem stil in d'ooren fluistert:
'k Zie u gepaert met uwe nabuurin.[52]
Het schaemroot verft de leli van zijn kaeken.
Dat merkte flux de Hollantsche Gezant,
Die vraegde: hoe? begint uw hart te blaeken,
Door eene vonk, gespat van 's Konings brant?[56]
Schep moedt, en leer op 's Konings voorbeelt paeren:
Zoo kan uw bloet, ten zegen van uw stadt[58]
En vaderlant, der oudren stoel bewaeren,[59]
Daer grootvaêr, al 't geslacht ter eere, zat.
JAKOBA lag hem sedert in de zinnen,
Gelijk Atlante in 't hart van Hippomeen.[62]
Hy hoopte haer, gelijk een prijs, te winnen
In 't renperk, zoo hem Venus gunst verscheen:
Zoo Venus strael het hart eens quaemt t'ondoien,
Dat harder dan het bergh kristal bevroos:
Maer 's winters wil de lucht geen bloemen stroien:
De lente geeft den knop, en dan de roos.
De lente is tot het minnefeest geboren:
Dan wijdt de jeugt den outer duif en zwaen.[70]
Elk wierrookt dan gebeên in Venus kooren,
En vlecht festoen van roos en myrteblaên.
De jongling volgt, op 't hemelschblaeu geflikker
Der oogen, zijn beminde, in 't hart geplant,
Een Pallas, uit den eedlen stam van BIKKER,
Die hier de kroon van deught en schoonheit spant.
Wanneer de deugt, in sterfelijke leden
Gedompelt, uit het schoone lichaem straelt,
Dan wortze van opmerkende aengebeden,[79]
Als een godin, uit 's hemels schoot gedaelt.
De Wederliefde, in 't kerkgewelf gevlogen,
Belaeghtze, en treft door d'oogen haer in 't hart:
Dat voeltze, en vint zich onvermoedt bewogen
Met 's minnaers wonde, en uitgestaene smart.

52 *nabuurin:* de bruid woonde op de Keizersgracht, de bruidegom op de Heregracht bij de Hartestraat (Elias, *De Vroedschap* I, blz. 174 en 422).
56 *brant:* liefdegloed.
58 *bloet:* nakomelingschap.
59 *stoel:* zetel in de stedelike regering.
62 *Atlante:* Atalante, door Hippomenes in een wedloop gewonnen (vgl. 63-64).
70 *den outer:* aan het altaar; *duif en zwaen:* aan Venus gewijd.
79 *van opmerkende:* door degenen die haar opmerken.

Nu wort hy van de schoone heusch bejegent,[85]
Met een gezicht en ongewoonen lonk.
Een blijde star, die zijn vryaedje zegent.
Nu vint hy zich, als Hippomeen, aen honk.[88]
Op dit besluit, van minnezorgen veilig,
En met een' kus bezegelt mont aen mont,
Verschijnt het paer de blijde Bruiloftsheiligh[91]
Met zijne tortse, en kroont het trouverbont.
Hy zeght: nu volght dit licht, gekroonde braven:[93]
Wy treên u voor, daer 't weeligh roozevelt
Weêr mengt in een de BIKKERS en de GRAVEN,
Als Venus gloet uw zielen t'zamensmelt.
Ten blijk dat gy u medeelt bey te gader,
Wort u belooft een lief en edel kroost,
Dat teffens zweemt naer moeder, en naer vader.
Zoo bloeie en groeie uw stam, den nijt getroost.[100]

85 *heusch bejegent van:* vriendelik ontvangen door.
88 *aen honk:* aan de eindpaal, bij het einddoel (*Ned. Wdb.* VI, 934).
91 *Bruiloftsheiligh:* Hymen.
93 *braven:* voortreffeliken.
100 *den nijt getroost:* niet bevreesd voor afgunst (*Ned. Wdb.* IV, 1853, waar de verbinding met *den nijt* ontbreekt. Vgl. evenwel *den doot getroost*).

Ter bruiloft van den weledelen heer Robert Honiwood, Ritmeester in dienst der vrye Landen, en de weledele joffer Margarite van Vlooswyk.[aant.*]

ANNUIT ORANTI.

Opluikende MARGRIET, gewoon de lust te boeten[1]
Met hemelsch maetgezang, en, drijvende op de voeten
En toonen van de keele en liefelijke snaer,[2-3]
Braveerde Venus wet en hooghgewijt autaer.[4]
De Ridder HONIWOOD vergat zijn wapenplichten,
En grenswacht aen de Wael, daer 't Roomsch gewelt most zwichten
Voor Burgerhart, geteelt uit Koningklijken stam.[6-7]
De trouwe minnaer vont geen lessing voor zijn vlam.[8]
Hy hiel geduurigh aen om 't edel hart te winnen
Omtrent den Aemstelstroom. Zy ging met Zanggodinnen
Te raede, en oock ten reie, en stelde haer geluk
In vrye zuiverheit te leven, buiten 't juk[12]
Van 't huwelijk, indien 't de hemel haer vergunne;
Een juk, dat mannen min bezwaert, de vrouwekunne[14]
Meer drukt en onderhoudt; een' last met recht te vliên[15]
Voor wijze jofferen, die uit haere oogen zien,
En zoo veel verder dan die niet zoo hoogh geschaepen[17]
Te licht gezeghlijk, zich aen ydelheit vergaepen,[18]
En een verbeeldinge van weelde, die heel snel,
Op haer gevoelijkst, berst, gelijk een waterbel,[20]
En, als een droom, verdwijnt. Hou op, hou op van janken.
Ik hoor van honderden geen twee, die 't zich bedanken.[22]

* Van 1662. - Volgens de tekst van Vondels *Poezy* 1682, I, blz. 705. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* XI, 797, betekent: 'Zij knikte de smekende toe.'
O p s c h r i f t : Robert Honywood, geboren te Londen in 1636, in 1659 door de Staten van Holland tot Ritmeester benoemd, trouwde 5 Sept. 1662 met Margareta van Vlooswijck (gedpt. 25 Maart 1647), dochter van Burgemeester Van Vlooswijck en Anna van Hoorn (Elias, *De Vroedschap* I, blz. 483).

1 *Opluikende:* ontluikende: woordspeling met Margriet als bloemennaam; *boeten:* bevredigen.
2-3 zie blz. 296.
4 *Braveerde:* trotseerde.
6-7 waar eertijds de macht van het Romeinse leger moest zwichten voor Claudius Civilis.
8 *lessing:* blussing.
12 *zuiverheit:* kuisheid.
14 *vrouwekunne:* het vrouwelik geslacht.
15 *onderhoudt:* onder bedwang houdt.
17 *verder* (zien); *niet zoo hoogh geschaepen:* met minder talent begaafd.
18 *Te licht gezeghlijk:* zich gemakkelik gewonnen gevend.
20 *Op haer gevoelijkst:* zo gevoelig mogelik (*Ned. Wdb.* IV, 1975).
22 *die 't zich bedanken:* die reden hebben om er zich later geluk mee te wensen (*Ned. Wdb.* II, 1123).

Ik heb dit jammeren nu al te langh gehoort.
Dit is gemeene kost, geen ooft, dat my bekoort.[24]
Zoo zoekt een vogelaer de vryen, onder 't vliegen,
Met zijne zoete fluit te vangen en bedriegen.[21-26]
Hoe stont de Ridder voor dees spraek van zin berooft!
Als een, die onverhoedts, voor 't wreede slangenhooft,
In marmersteen verkeert, geen lippen meer kan reppen,
Geen lidt verroeren, en noch lucht noch adem scheppen.[28-30]
Hy vont een schoonheit, die het keurighste oogh verleit,[31]
Maer och, een schoonheit, vreemt van mededogenheit,
En zoet op pijnigen, en martelen, en grieven[33]
Der onderdaenighsten, die haer alleen believen,
Alleen naer d'oogen zien, en smeeken om gena,
Gelijk de zonnebloem de zon volght vroegh en spa.
Maer een rechtschapenheit, van geen gevaer te trotsen,[37]
Voor een onwinbaer slot, langs onbegangkbre rotzen,
Hervat den moedt en storm, al stort hy slagh op slagh.[39]
Het rijzen van de zon, het vallen van den dagh,
En teffens nacht en dagh 's helts dapperheit getuigen,[41]
Gezint te breeken, eer dan zich te laeten buigen.
Al d'oude poëzy van 't minnen oit gedacht[43]
Geraekt nu in 't geloof: hoe Herkules zijn kracht
Verliest in 't vrouwekleet, gelijk een vrou herschapen,
De leeuwenhuit, en knods, het monstertemmend wapen,
Verwaerloost, en de spil in ste van boogh hanteert.[43-47]
De Min moet lachen, nu de schoonheit triomfeert,
En sterkheit leght aen bant. Een maeght betemt veel braven.[49]
De Ridder acht zich noch gelukkigh onder 't slaven,
En schat dees schoonheit, met een eedle deught gepaert,
Een perle in gout gezet, die moeite en arbeit waert.
De moeite leert het eêlst waerdeeren, en gebruiken.
Men vint geen perle by den wegh. Men moet eerst duiken
En visschenze op den gront. Natuur, bedacht en wijs,
Bewaert de gaven dus by haer waerdy en prijs.[56]
Jupijn, die 't al regeert, verhoort in 't endt het smeeken
Des braven minnaers, van zijn hoop te lang versteeken,[58]

24 *gemeene:* algemene, gewone.
21-26 *Hou op:* hier komt Margriet aan het woord.
28-30 *'t wreede slangenhooft:* het hoofd van Medusa, dat ieder deed verstenen die het aanzag.
31 *keurighste:* kieskeurigste.
33 *zoet op:* verzot op.
37 *van geen gevaer te trotsen:* door geen gevaar af te schrikken (?).
39 *storm:* bestorming; *stort:* valt.
41 *teffens:* tegelijk.
43 Al wat de dichters in de oudheid bedacht hebben over de macht van de liefde.
43-47 *Geraekt nu in 't geloof:* wordt nu betrouwbaar geacht; *Herkules*, verliefd op Omphale, koningin van Lydië, kleedde zich als een vrouw, en hielp haar spinnen; *de spil:* nl. van het spinnewiel.
49 *braven:* dapperen.
56 *Bewaert by:* handhaaft in.
58 *versteeken:* verstoken, beroofd.

En vaerdight Pallas naer den blijden Zangbergh af.
Zy, vaerdigh op den last, dien haer de vader gaf,[60]
Genaekt MARGRIETE, een tiende in negen Zanggodinnen,[61]
En roept de schoone maeght, erfvyandin van 't minnen,
Ter zijde, op datze haer des hooghsten wil ontdek.
Dus raekenze onderling in minnelijk gesprek.
De wijze Pallas pleit voor d'eer van Venus rijken.
Zy raetze op 't hoogh gebodt de vlagh en 't zeil te strijken.
Men kan het nootlot van Jupijn niet wederstaen.
Zy bietze 't huwlijxpant den rijken trouring aen.
Op datze HONIWOOD naer zijn verdienst de hant bie,
Sneet schrandre Mulciber hier ANNUIT ORANTI[70]
Met kunst op: en de maeght, dit lezende, zat stil
En stom, en overwoegh des allerhooghsten wil,[72]
Geensins t'ontworstelen met woorden noch gedachten.
z'Aenvaert beschroomt den ring, en zeght, geen jammerklagten
Van minnaers zouden my van mijnen vryen staet
Beroven, neen gewis, noch zelf der oudren raet
Kan 't hart bewegen: maer de reden eischt genoegen[77]
En onzen eigen wil naer 's hemels wil te voegen.
Jupijn bestemt zijn beê: wy stemmen met Jupijn.[79]
Op dat gewenschte woort brak flux de zonneschijn
Door alle nevels heene, uit 's hemels tinne en transsen,
En schiep een schoonen dagh. De rooze-en-myrtekranssen
Bekranssen 't lieve paer, den Bruigom, en de Bruit,
En Hymen quam ter feest getreên met dit geluit:
O schoone dochter van uwe overschoone moeder,
Gezegent zy uw trou, Jupijn uw troost en hoeder.
Gy trout den Ridder, en de Ridder uwe hant[87]
Door 't hemelsche beleit, tot vreught van 't vaderlant,
Dat aen de diensten van zijn' vader en uw' vader[89]
Zich eeuwigh houdt verplicht, en uit uw twee te gader[90]
Verwacht de helden, die der vadren spoor betreên,
En 't recht hanthaven van de vrygevochte steên.
De minneby schept lust te weiden op de tippen[93]
Van uwen roozenmont, en honinghzoete lippen,

60 *vaerdigh op den last:* bereid tot de opdracht.
61 *een tiende:* vgl. vs. 1-3 en blz. 296.
70 *Mulciber:* de smid Vulcanus; *Annuit Oranti:* zie het motto van dit gedicht.
72 *overwoegh:* overwoog.
77 *reden:* verstand, inzicht; (ons) *genoegen*.
79 *bestemt zijn beê:* willigt zijn verzoek (nl. van de minnaar) in (*Ned. Wdb.* II, 2141); *stemmen met:* stemmen in met, sluiten ons aan bij.
87 *de Ridder* (trout) *uwe hant*.
89 *zijn' vader:* de oude Ritmeester Robert Honywood Sr., bij wiens uit den dienst treden de zoon tot Ritmeester was benoemd (Elias I, 483).
90 *houdt verplicht:* verplicht gevoelt.
93 *De minneby:* woorspeling met de naam van de bruidegom; *weiden:* genietend vertoeven.

En dau te lezen in uw levens morgenstont,
Die boven nektar smaekt. ô schoone roozemont,
O bloem van V L O O S W Y K , zoo die lust hem noit verveelde,
Besnoey zijn wellust niet, maer queek de dertle weelde[98]
Van uwen Bruidegom, terwijl uw jeught het lijdt.[99]
Zoo reedtge aen d'eeuwigheit, in 't bloeienst van uw tijt.[100]

MDCLXII

Ter blyde maeltyt Voor den doorluchtighsten Vorst en Heere Maximiliaen Henrik, Keurvorst te Kolen, Hertogh in Baiere, Prince te Luyk, &c.[aant.*]

DEUS NOBIS HAEC OTIA FECIT.

Nu de pais door Christenlant draeft,
En alle ongelijk beslecht,[2]
Komt de Vorst, die Cezar hanthaeft
By het out en wettigh recht,[3-4]
't Vrye Nederlant bestraelen
Met zijn gunstigh aengezicht.[6]
Zulk een eer beschijnt ons paelen,[7]
En vereischt zoo trots een dicht
Als oit Flaccus kon bereiken,[9]
Op Augustus blijden dagh;
Tot een dankbaer offerteiken,
Toegewijt aen 't wijs gezagh
Van den Keurvorst, rijk van zegen,
Die, uit zijnen hoogen troon,
Zeewaert aen komt neêrgestegen,

98 *wellust:* genot.
99 *terwijl:* zolang.
100 *Zoo reedtge aen d'eeuwigheit:* zo werkt ge mede om uw geslacht te vereeuwigen (*reeden:* werk doen om iets in orde te maken; (zie *Mnl. Wdb.* VI, 1148).
* Van 1662. - Volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682, I, blz. 399. Het motto, ontleend aan Virg. *Ecl.* I, 6, betekent: 'Een god heeft ons deze rust geschonken.' Zie voor hetzelfde motto dl. 5, blz. 606.
O p s c h r i f t : Maximiliaan Hendrik, tweede zoon uit het in 1635 gesloten tweede huwelik van Maximiliaan I, Keurvorst van Beieren (1623-1651) met Maria, dochter van keizer Ferdinand II, bracht dit jaar een bezoek aan Amsterdam, waar hem een feestmaal aangeboden werd. Voor dat welkomstlied ontving Vondel van de Regering 30 gulden en van de Keurvorst een gouden rijder.
2 *ongelijk:* twist, strijd.
3-4 de Keurvorst die het recht heeft, de Keizer te kiezen.
6 *gunstigh:* genegen, vriendelik gezind.
7 *ons paelen:* ons gebied.
9 *Flaccus:* Horatius; *bereiken:* tot stand brengen.

En met Keur- en myterkroon
d'Oude schiltkroon ons geschonken[17]
Van den Keizer zijn' genan,[18]
Overstraelen en ontvonken,
Schooner dan men wenschen kan.
Op 't verzaemen van twee buuren,
Aemstelstadt en Agrippijn,[22]
Rijst de nieuwe bou der muuren,[23]
En die halve maeneschijn[24]
Komt in 't Y, dat zeilrijk water,
Zich te spieglen met meer glans,
En men hoort een bly geschater,
Over torenspits en trans,
Zich verheffen, nu de Heeren,
Op het Hollantsch Kapitool,[30]
Met een Keurhooft triomfeeren,
Op schalmey, en feestviool,
En muzijkspel van musketten
Der verheughde burgery.
Zulk een blyschap kent geen wetten.
Laet den berkemeier vry[36]
Ommegaen: de Rijnsche vaten
Rollen Kolen recht voorby
Naer de staetstar van de Staeten,[39]
In den kelder van het Y.
Wenscht vry, en de hemel geve
Dat nu M A X I M I L I A E N
Langer dan zijn voorzaet leve,[43]
En de vrientschap vol magh staen,[44]
Die zoo langh, voor zestien eeuwen,
Van Vespasianus tijt,
Met de Bataviersche leeuwen
Aenving, in den burgerstrijt,
Tusschen Burgerhart ontsteeken,
En 't Romainsche krijghsgewelt;[45-50]
Eer de tweedraght vergeleken,[51]

17 *schiltkroon:* de keizerlike kroon boven het wapenschild van Amsterdam.
18 *zyn' genan:* zijn naamgenoot, keizer Maximiliaan.
22 *Agrippijn:* Keulen.
23 *de nieuwe bou der muuren:* de nieuwe vergroting van de stad.
24 *halve maeneschijn:* de stad Amsterdam, in de vorm van een halve maan gebouwd.
30 *het Hollantsch Kapitool:* het Stadhuis.
36 *berkemeier:* beker.
39 *de staetstar van de Staeten:* Amsterdam, als schitterendste ster van de Republiek.
43 *zijn voorzaet:* de Keizer Maximiliaan.
44 *vol magh staen:* standvastig blijve (zie *Mnl. Wdb.* IX, 885).
45-50 Zinspeling op het bondgenootschap tussen de stammen aan de Rijn en de Batavieren, tijdens de oorlog door *Burgerhart* (d.i. Claudius Civilis) tegen de Romeinen gevoerd.
51 *vergeleken:* door een vergelijk beslecht was (absolute constructie).

Rome Batoos erven telt
Onder 's Tybers bontgenooten,
En gebroeders, trou van aert,
Daer de bontkroon wert gesloten
Onder standert schilt en zwaert.
Kranst kristal met groene kranssen:
Vlecht uw haer met wijngertloof:
Leopoldus temt Byzanssen,[59]
Noit verzaet van bloet en roof,
En de kruisbanier te tergen.
Vrede bloeit van kust tot kust,
En luikt op uit Zevenbergen.
Tityrus bedankt August,[64]
In de schaduw van zijn beuken,
En het voorhooft, lang verneêrt,
Weet van rimpelen noch kreuken,
Nu het vee de klaver scheert;
Nu de melkbron in de weide
Uit de koienader springt,
Daer hy, onder Godts geleide,
Van zijn Amaryllis zingt,
En van verr' de witte doeken[73]
Uit ziet spannen op de reê,
Om meer weerelden te zoeken
Door de rijke en ope zee,
Met de vrachten en de pakken,
Die om laegh van Rijn en Maes,
's Bisschops stroomen, nederzakken
Naer 't gewest vol room en kaes.
Drinkt op 't rijzen van ons veste.[81]
Geeft uw hart den Vorst ten beste.[82]

MDCLXII.

59 Keizer Leopold had aan Kemini Janos, vorst van Zevenbergen, hulptroepen gezonden om hen tegen de strooptochten der Turken te beschermen (vgl. vs. 63).
64 Zinspeling op de aanhef van de *Eerste Herderskout* van Vergilius (zie deel 6, blz. 96); Tityrus is de naam van de herder.
73 *doeken:* zeilen.
81 *'t rijzen van ons veste:* vgl. vs. 23.
82 *Geeft ten beste:* schenkt.

Zoo spant Natuur door VOS een' regenboogh van dichten,
Of bogen van triomfe, en leert tooneelen stichten.
Wat hoortge, als hy een wijs op vrede en oorlogh zet?
Een stem, gewrongen door een boghtige trompet.
J. v. Vondel.
Jan Vos naar de kopergravure van K. du Jardin

Op Jan Vos.[aant.*]

Zoo spant Natuur door Vo s een' regenboogh van dichten,
Of bogen van triomfe, en leert tooneelen stichten.
Wat hoortge, als hy een wijs op vrede en oorlogh zet?[2-3]
Een stem, gewrongen door een boghtige trompet.[4]

J.v. Vondel.

Genua.[aant.*]

Palaisrijk G E N U A , als uit een rots gehouwen,
Braveert in pracht en prael alle Italjaensche steên.[2]
Het schijnt, gelijk een paeu, zijn pennen trots t'ontvouwen.
Hier stapelt Koopfortuin haer rijkdommen op een.
Het strekt een krijghstrezoor der wijtgevreesde Flippen,[5]
En zenuw van hunn' staet, die 't Roomsch gebiet verdooft.[6]
Een zijde- en goutoogst bloeit en groeit in dorre klippen.
Ligurie bekent dees zeebaek voor haer hooft.[8]
De Vrijheit in triomfe, op eenen boogh van marmer,
Begroet van al de zee, daer d'Apennijn begint,
Zich met den kruisschilt dekt, een' scheutvry borstbeschermer,
En toomt Byzantium, dat weerelden verslint,
Haer wapenhuis ontziet, en haven, en galaien.[13]
Zoo heerscht de Vryheit, noit van wijsheit afgescheien.[14]

MDCLXII.

* Van 1662. - Volgens de tekst onder het door K. du Jardin gegraveerde portret (Unger, blz. 191). Jan Vos (waarschijnlik tussen 1615 en 1620 geb. te Amsterdam en aldaar in 1667 overl.), de bekende glazenmaker-dichter, sedert 1647 Schouwburghoofd.

2-3 *bogen van triomfe:* verscheiden malen werd aan Jan Vos het regelen van optochten en praalvertoningen van stadswege opgedragen; *vrede en oorlogh:* ziet op zijn gelegenheidsgedichten bij vrede en oorlog. Onder *Alle de Gedichten van den Poëet Jan Vos*, van 1662, waarbij 't hierbij afgedrukte portret de titelprent is, komen o.a. voor: *'Vreede tusschen Filippus de Vierde, Koning van Spanje; En de Staaten der vrye Nederlanden';* en: '*Zeekrijgh tusschen de Staaten der vrye Neederlanden, En het Parlement van Engelandt*'.

4 *gewrongen door een boghtige trompet:* klassieke vergelijking, om het krachtige geluid van zijn verzen aan te duiden.

* Van 1662. - Volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682 II, blz. 304.

2 *Braveert:* trotseert.

5 *strekt:* is; *krijghstrezoor:* schatkist voor hun oorlogen. Deze republiek leende de Spaanse koningen (*Flippen*) aanzienlike sommen, waarvoor ze hun bezittingen in Italië als onderpand gaven.

6 *'t Roomsch gebiedt:* de Romeinse heerschappij; *verdooft:* overschittert, overtreft.

8 *bekent:* erkent.

13 *Haer wapenhuis ontziet:* maar dat haar tuighuis vreest.

14 *noit van wijsheit afgescheien:* die steeds met wijsheid gepaard ging.

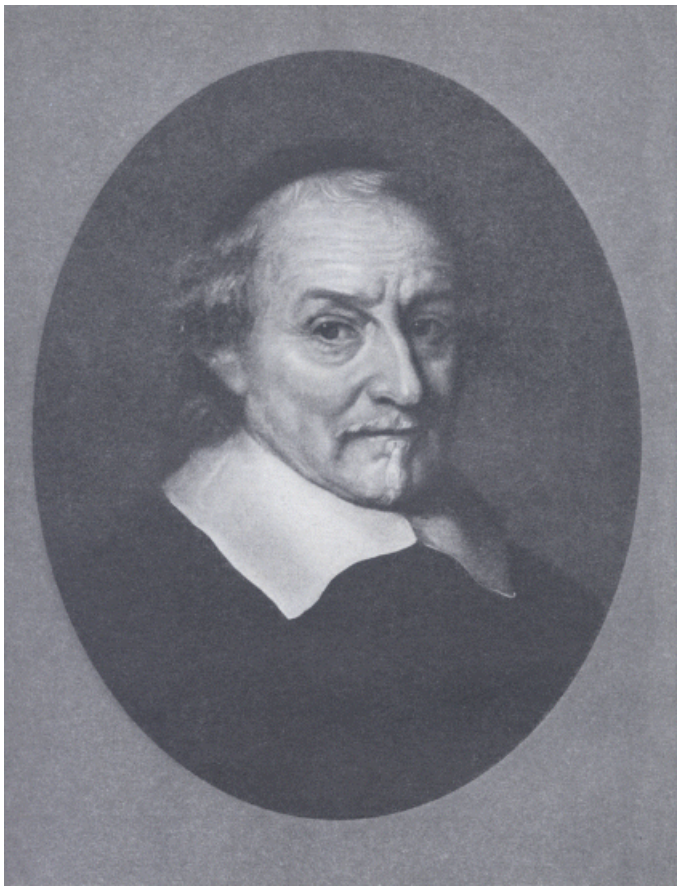

De vijf en zeventig-jarige Vondel naar de schilderij op paneel van Ph. Koninck

Op myne afbeeldinge geschildert door Filips Koning.[aant. *]

OMNIA LONGAEVO SIMILIS.

Ik telde vijfenseventigh,
Toen KONING my, dus levendigh,[2]
Te voorschijn braght op zijn panneel.
Wie van de kunst met kennis spreekt,[4]
Zeght dat hier slechts de spraek ontbreekt.
Men kroon' het koningklijk penseel.[6]

MDCLXII.

* Van 1662. - Volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682, I blz. 588. Het motto, ontleend aan *Aeneïs* IX, 647, betekent ‘in alles een oud man gelijk’. Zie voor dit portret Sterck, *Iconographie der portretten van Vondel*, in deel IV, blz. 46, nr. XVI, en H. Gerson, *Philips Koninck*, Berlin 1936, blz. 125, nr. 220 en blz. 126, nr. 227.

2 *levendigh:* levend, sprekend gelijkend.

4 *met kennis:* als deskundige.

6 *kroon':* ere; *koningklyk:* woordspeling met de naam van de schilder.

J.v. Vondels
Joannes de Boetgezant.
Begrepen in zes boecken.[aant.]

t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middel-dam, CI□ CI C LXII.

J. v. VONDELS
JOANNES
DE BOETGEZANT.
Begrepen in zes boecken.
ELCK ZYN BEURT.
t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middel-dam. cIↃ cI c LXII.

JOANNES DE BOETGEZANT

BEWERKT DOOR DR. H.W.E. MOLLER

VAN 1662. DE TEKST WORDT HIER AFGEDRUKT VOLgens de eerste uitgave: *t'Amsterdam, Voor de weduwe van Abraham de Wees, op den Middeldam*. CI□ CI C LXII. Vignet: putje met onderschrift: *Elck zyn beurt*. (Unger, Bibliographie van Vondel's werken, nr. 647).

Het titelblad hiervóór is gezet zoals in de oorspronkelike uitgave.

Den doorluchtighsten Vorst en Heere Joannes Mauritius, Prince van Nassau, Grave van Katznelboge, Vianden en Diest, heere in Beilstein, Grootmeester van Sint Joannes orden te Jerusalem, in der Marck, Saxen, Pomeren en Wenden, Lantvooght van het hertoghdom Kleef, het vorstendom Minden, en de graefschappen van der Marck en Ravensbergh &c.*

* O p s c h r i f t : De Latijnse tekst in 't wapen van Joannes Mauritius: *Qua patet orbis:* zo wijd de wereld is. *Joannes Mauritius* (zie de titelgravure van dit Deel): Prins Joan Maurits van Nassau was kleinzoon van Jan de Oude, de oudste broer van Prins Willem van Oranje; hij is voor de Republiek der 7 Provinciën landvoogd geweest van Brazilië (1637-1644), en is door keizer Ferdinand III tot Rijksvorst verheven. - Katzenelnbogen (bij Hessen), Vianden, Diest, Beilstein waren oude bezittingen van het Huis van Nassau. (Vgl. dl. 8, blzn. 182 en 213).

De grote keurvorst, Frederik Willem van Brandenburg had hem benoemd tot stadhouder (*Lantvooght*) van verschillende vorstendommen *Kleef*, enz., ook tot *Grootmeester* (eigenlik groot-prior, of plaatsvervangend grootmeester) van de Orde der Duitse of Teutoonse ridders, om de bezittingen van de protestantse tak van deze orde te beheren in de *Mark, Saksen* enz. - Vondel noemt hem *Grootmeester van Sint Joannes Orden te Jerusalem*. Dit is 'n vergissing. Niet van de *Sint Jans Orde* was hij 'grootmeester', maar van de *Duitse Orde*, de jongste der drie grote Ordes van kruisridders. Deze Duitse Orde gesticht in de 12e eeuw, is nooit in Jeruzalem gevestigd geweest. De eerste hoofdzetel der Duitsche ridders was Akko of Ptolemaïs in Sirië, waaruit zijn in 1291 werden verdreven (evenals de Sint Jansridders). Hun oorspronkelike naam was 'Orde van 't gasthuis der Duitsers in Jeruzalem' (zij hoopten na de herovering van Jeruzalem op de Turken zich daar te vestigen). Dikwels werden zij verward met de St. Jansridders of Malteserridders, (zie over hen voetnoot op vs. 59-vlgg. en 60). Deze verwarring is veroorzaakt doordat in de naam van beide orden 'te Jeruzalem' voorkwam, en ook de St. Jansridders na de val van Jeruzalem in Akko hun hoofdzetel hadden tot 1291, en tenslotte ook de St. Jansridders 'n afdeling in Duitsland hebben gesticht, zij hadden o.a. ook 'n balije in Brandenburg, waarvan de koning van Pruisen de goederen in bezit nam in 't begin van de 19e eeuw. De keurvorst van Brandenburg was als hertog van Pruisen grootmeester van de Duitse orde. Deze orde had sedert het begin van de 14e eeuw zijn hoofdzetel in Pruisen (lange tijd te Mariënburg, zo genoemd naar de H. Maagd de beschermheilige van de Duitse ridders). Over Pruisen had de Orde ook de wereldlike heerschappij, nadat hun dit land was overgedragen tot bekering der heidenen aldaar. De laatste eigenlike (algemene) grootmeester, Albrecht van Brandenburg die Luthers was geworden, noemde zich (1525) hertog van Pruisen. De twaalf balijen (afdelingen) in 't Duitse Rijk (waartoe Pruisen niet behoorde) bleven grotendeels als katolieke Duitse orde bestaan; deze katolieke tak bestaat nog met hoofdzetel te Troppau. (Zie verder de voetnoten op vs. 49 en 86).

Gebeurde 't oit voorheen, gelijck men zeght, dat naemen
Met dienze droegen, en hunn' aert en daeden quaemen[1,2]
Te stemmen; zoo gebeurt het noch by onzen dagh.
Is 't my by uw gena geooreloft, en magh[4]

1,2 *dat naemen ...:* dat de namen (van vroegere beroemde personen) in overeenstemming waren met hun die ze (later) droegen, en met hun aard en daden; dus: dat dezen waardig waren die beroemde namen te dragen; *met dien:* met hun die (*dien* oude, 3e n.v. meerv. zoals nog meermalen bij Vondel).

4 *en magh men spreecken ...:* en (men) ik mag spreken, indien door 't verstand bevestigd wordt dat in u die overeenstemming is met uw naam.

Men spreecken, als 't in u gesterckt wort van de reden:
Want komt men 's Vorsten naem van onder op t'ontleden[6]
Zoo wort M A U R I T I U S *in onzen zin geprent,*[7]
De dappre vorst van 't vroom Thebaensche regement,[8]
Een helt, in 's keizers dienst, die, rustigh en rechtschapen,
Zich queet in 't harrenas, en toonde dat hy 't wapen
Niet voerde uit praelzucht, maer ter eere van het rijck,
Ten schrick der boozen, en den vroomen tot een wijck:[12]
Maer toen hem Cezar, om het Heidendom te paeien,[13]
Belaste 't wieroockvat den afgoôn toe te zwaeien,
En 't godelooze altaer, naer Numaes blinden stijl,[15]
Te dienen, schonck hy 't lijf ten beste aen zwaert, en bijl,[16]
En paerdevoet, en liet het gansch tot stof verpletten,
Oock zonder tegens 't hof van Rome zich te zetten,
Met uiterlijck gewelt. dus gaf hy, recht en slecht,
Gelijck een kruishelt, Gode en Cezar elck zijn recht,
Met zeven duizenden soldaeten, dappre zielen,
Die alle op eenen troep geduldigh nedervielen,[22]
En d'eedle martelkroon bevochten door een' strijt,
Waerin men om den naem des grooten Heilants lijdt.
Zoo stont uw dapperheit doorgaens getroost te streven[25]
Voor d'eer van 't heiligh rijck, oock, op verlies van 't leven,[26]

6 *van onder op:* van beneden, van achteren af.
7 Dan wordt in onze verbeelding Sint Maurits voorgesteld.
8 *Mauritius* was aanvoerder van 't zogenaamde Thebaanse legioen onder keizer Maximiaan aan 't einde van de 3e eeuw. De keizer was in Zwitserland om 'n opstand te bedwingen; vóór de strijd eiste hij dat alle krijgslieden bij de afgoden hun krijgseed zouden hernieuwen. Mauritius en zijn legioen weigerden niet hun eed van trouw aan de keizer, maar wilden die niet zweren bij de afgoden, omdat zij kristenen waren. Hierop zijn zij allen ter dood gebracht (te Agaunum, nu St. Maurice).
12 *tot een wijck:* tot 'n toevlucht.
13 *om het Heidendom te paeien:* om te voldoen aan de heidense godsdienst; *paeien:* bevredigen.
15 *godelooze:* goddeloze; *naer Numaes blinden stijl:* aan Numa, Rome's tweede koning werden de godsdienstige instellingen der Romeinen toegeschreven.
16 *schonck hy ...:* gaf hij zijn lichaam over aan.
22 *op eenen troep:* te samen, tegelijk.
25 *getroost:* vast besloten.
26 *'t heiligh rijck:* het heilige Roomse rijk, de oude naam van het keizerrijk, want het keizerschap was bedoeld als bescherming van het gehele kristendom.

Den keizer in zijn recht te stutten met uw zwaert;
Als uw voorzichtigheit het keurgezagh bewaert,[28-vlgg.]
Met een 'srijx scepter voert, en Christus rijck verdaedight,[29]
Wanneer de Keurvorst uit zijn' naam u begenaedight;
Daer L E O P O L D U S *wort geheilight, en, gelijck*
Een goude morgenzon en licht, uit Oostenrijck
Te voorschijn komt, om al wat adem schept te voeden.
Met welck een wijsheit wistge oneffene gemoeden,
Aen 't barnen, als een zee, van stormen opgeruit,
Gelijck te strijcken, en de tweedraght haeren buit,
Waerop zy vlamde, zacht t'ontrucken, om Europe,
En zoo veel zielen niet te stellen buiten hoope
Van haer behoudenis! zoo loffelijck een daet[39]
Volght Maurits na, die voor Godts naem het leven laet.
De naem J O A N N E S *biet uw hoogheit oock geen schade.*[41]
Dees brengt genade aen, en gy blinckt door Godts genade,
Gelijck een vorst en lidt van 't zegenrijck gebiet,[43]
Dat langs den Donaustroom 's erfvyants heir beschiet,[44]
En out Byzantium de wet stelt, en zijn troepen.[45]
Niet min eerde u dees naem, toen gy, met lust geroepen
Van Keurvorst FREDERICK, *op* FERDINANDUS *stem,*[47]
Grootmeester wert gewijt van out Jerusalem,
En d'orden van Sint Jan, waerin de Duitsche heeren,[49]
Kruisridders, 't gasthuisrecht en Christus rijck verweeren,
In schaduwe van Gode en zijnen boetgezant,[50-51]
Waer op mijn zangheldin met haeren heldentrant[52]
Grootmoedigh draeft, of zy, met hulp der koorkooraelen[53]
Des hemels, naer den eisch, dat licht kon achterhaelen.[54]

28-vlgg. Keurvorst Frederik Willem van Brandenburg had Joan Maurits als zijn vertegenwoordiger gezonden naar Frankfort voor de verkiezing van de keizer (Leopold I), (zie dl. 8, blz. 585, Vondel's gedicht slaat hierop). Vooral zijn invloed en beleid bewerkte tegen het gestook van Frankrijk in, de verkiezing van Leopold (vs. 34-39); hij bewaarde dus het gezag van Brandenburg's keurvorst (*keurgezagh*).

29 De keurvorst van Brandenburg was bij de plechtige keizerskroning de drager van de keizerlike skepter; nu dus Joan Maurits in zijn plaats.

39 *zoo loffelijck ...:* uw zo loffelike daad, het bewaren van de eendracht onder de Duitse keurvorsten, en daardoor de redding van het Rijk en van Europa, volgt Sint Maurits na.

41 *biet ... geen schade:* brengt u ook eer, want ook hier is overeenstemming tussen u en de ridders van Sint Jan, wiens naam gij draagt.

43 Joan Maurits had de titel van Rijksvorst (zie noot bij het opschrift).

44 Oostenrijk dat het leger der Turken, de erfvijand van 't kristendom, bestrijdt (maar met de keurtroepen van de katolieke ‘Duitse’ ridders).

45 *Byzantium:* Konstantinopel.

47 *Op Ferdinandus stem:* Keurvorst Frederik Willem had hem tot ‘grootmeester’ benoemd (zie voetnoot bij 't opschrift) waarschijnlik op verzoek van keizer Ferdinand III.

49 Hier is de verwarring van de beide Ordes allerduidelikst; *de Duitsche heeren* is een der bekende namen der ridders van de Duitse (of Teutoonse) orde (zie voetnoot bij opschrift).

50-51 De Orde van Sint Jan en evenzo de Duitse Orde, beschermden het H. Land, en verzorgden de pelgrims in 't *gasthuis* (*'t gasthuisrecht:* het recht van hun gastenhuis voor de pelgrims), in 't land zelf waar Christus en Joannes de Boetgezant hebben geleefd.

52 *Waer op:* in welke naam; en in deze naam van Sint Jan de boetgezant beijvert mijn zangmuze zich met hoge moed ... (*draven op:* zich beijveren).

53 *koorkooraelen des hemels:* de hemelse zangers, de engelen; (*kooraelen:* zangers).

54 *dat licht ...:* dat licht, de heerlikheid van de Boetgezant naar behoren kan bezingen.

Maer 't lustme d'orden van den heiligen Joan
Te zien opkomen en haer ridderskruisgespan,[56]
Verheught dat Nassau, ter Grootmeesterschap verheven,[57]
Den eersten voorzaet noch een' rijcker glans komt geven.
Zy wert gesticht omtrent zeshondertjaer geleên,[59-vlgg.]
Uit onderscheide tael, ten dienst van 't algemeen[60]
Behantvest en vermeert, om 't kruisgeloof te vrijen
Voor inbreuck van den Turck, en 't juck van Barbarijen.
Zy plant den oorloghsstoel eerst in Jeruzalem,
Op 't heiligh kerckgezagh, van aller princen stem[64]
Gehanthaeft, en verknocht aen haere wet en regelen,
Door eene krijghsbelofte, in 't openbaer te zegelen.[66]
Den ridder wort het zwaert gehangen op de zy,
Om al zijn leven lang 's erfvyants razerny
Met maght te ketenen, en Christus oorloghstroepen
Te volgen overal, waer 't hooft hem zal beroepen.[70-vlgg.]
Hem wort alle eigendom van have streng ontzeght,[71]
En slechts het bloot gebruick ter nootdruft toegeleght:
Gelijck den ridder d'echt verboôn blijft t'allen tijden,
Om onbekommerder voor 't kruisgeloof te strijden,
En 't Heidensch ongeloof te keeren uit Godts huis.
De zwarte mantel, en het witte ridderskruis[76-vlgg.]
Verstreckt zijn draght en merck: doch dravende in Godts benden,

56 *Te zien opkomen:* van 't begin af te beschrijven; *haer ridderskruisgespan:* het gezelschap van zijn kruisridders.

57 *Nassau ...:* Joannes Mauritius van Nassau nu grootmeester van de Orde geeft hoger glans aan zijn stamvader.

59-vlgg. De St. Jansorde is gesticht in 't laatste deel van de 11e eeuw, en had tot taak de verzorging der pelgrims naar 't H. Graf, en hun bescherming met de wapens tegen de Turken. Later in de tweede helft van de 12e eeuw werd de krijgsdienst de hoofdzaak, en ontstond het onderscheid tussen ridders en dienende broeders. Hun beschermheilige was Sint Jan de Doper, vandaar de Hospitaalridders van Sint Jan te Jeruzalem. Later werden zij ingedeeld in drie klassen: ridders priesters en dienende wapenbroeders; allen legden de drie gewone kloostergeloften af, en daarenboven als vierde gelofte, die van de wapendienst van Christus (*militia Christi*), zie vs. 66-vlgg., 70-vlgg.; allen moesten van adellike geboorte zijn. Later ontvingen zij de naam van Maltezer ridders, naar het eiland Malta, waar in 1530 hun hoofdzetel gevestigd werd (vs. 130). Op de helft van de 17de eeuw, en vooral in de 18e verviel de orde meer en meer, maar is niet lang geleden weer hersteld als ere-orde met bizondere verplichtingen voor de bescherming van het H. geloof.

60 *Uit onderscheide tael:* de St. Jansorde werd verdeeld in 8 kringen of *talen*, heel in 't algemeen, daar bijv. Duitsland één ‘taal’ was (waartoe o.a. ook de Nederlanden behoorden), en Kastilië en Portugal evenzo één ‘taal’ vormden. Iedere ‘taal’ was verdeeld in priorijen, en deze weer in kommanderijen en (of) balijen.

64 Door vele pausen is de Sint Jans orde bevestigd en gehandhaafd, ook door vele vorsten (*princen*) erkend en begunstigd.

66 *krijghsbelofte:* de gelofte van de wapendienst van Christus (zie voetn. op vs. 59).

70-vlgg. In deze verzen worden de drie gewone kloostergeloften aangewezen.

71 *'t hooft:* de grootmeester van de orde, aan wie de ridders onbeperkte gehoorzaamheid verschuldigd waren.

76-vlgg. Dit is de kleding van de *St. Jans-ridders:* de zwarte mantel met wit achthoekig kruis op de linkerschouder; in de strijd droegen de ‘ridders’ over 't harnas 'n rode wapenrok met wit gewoon kruis. Het achthoekig kruis of dubbelkruis bestaat uit twee Griekse kruisen (met gelijke balken) schuin over elkaar gelegd; later is het naar de Maltezerridders Maltezer kruis genoemd (zie vs. 122: *vier paer punten* van dit kruis); het kleed van de Duitse ridders was de *witte* mantel met *zwart* kruis (tegengestelde van de Maltezers).

Zoo deckt het harnas en de roode rock de lenden.

Dus storttenze hun bloet veel jaeren in het velt,[79]
En keerden wettigh woest gewelt af met gewelt,
Uit mededoogen, om d'opgaende vlam te blussen,
Gestoockt van Agars zoon, met Tartarije en Russen[82]
Gesterckt, en aengegroeit in top van 't hooftgebiet,[83]
Te duuren, ons ter straff', tot dat het Godt verdriet.
De rijxkronijcken, ons ter hant gekomen, melden
Hoe Duitschen, in het heir der Christensche oorloghshelden,[86]
Ten dienst van 't heiligh graf, zich queeten slagh op slagh,
Den broederen ten troost, den vyant tot ontzagh.
Dus streedenze oostwaert: maer toen 't Heidendom in 't Noorden[89]
De kusten, langhs d'oostzee, met branden blaecken moorden
En schendigh stroopen, hielt in 't uiterste gevaer,
Quam d'orden in het velt, om Duitschlant voor zoo zwaer
Een hagelbuye met de kruisrondas te decken.[93]
Men zagh den Wezerstroom, en Elve, en Trave trecken[94]
Door Pruissen, en den oogst van Lyflant op de trom[95-vlgg.]
Van Saltze, om 't onverlicht en woedend Heidendom
Tot reên te brengen, die hen leert, van zin verandert,
De wapens offeren aen Godt en Jesus standert:
Want Rome waeckend hadde, in 't aenzicht van den nijt,[99]
De Duitsche riddersorde uit yver ingewijt[100]

79 In de 16e eeuw nog waren zij de geweldige bestrijders van de Turken vooral tegen de Sultans Soliman (Rhodos) en Bajazet (Malta).

82 *Gestoockt van Agars zoon:* gestookt door d'afstammelingen van Ismaël, zoon van Hagar, Abraham's bijvrouw; dit zijn de Arabieren, als Mohammedanen door Vondel met de Turken vereenzelvigd; *Tartarije en Russen:* verschillende Tartaarse stammen, die echter bijv. in Hongarije vooral door de ‘Duitse’ ridders gekeerd werden.

83 *in top van 't hooftgebiet:* tot de hoogste macht (n.l. die van Turkije), om te duren.

86 *Duitschen:* Hier geldt het niet de St. Jans- of Malteser-ridders, maar inderdaad de *Duitse* ridders van de Duitse Orde; de verwarring bij Vondel met de ridders van Sint Jan is vooral ontstaan doordat de Duitse ridders veelal uit het Duitse Rijk afkomstig waren en de Sint Jans ridders ook 'n ‘taal’ (afdeling) Duitsland hadden (zie voetnoot op vs. 60; van vs. 85 tot 114 behoort alles dan ook tot de geschiedenis van de Orde der Duitse ridders; van vs. 115 tot 136 is het weer de geschiedenis der Sint Jans-ridders (Malteser-ridders).

89 *oostwaert:* in 't (Nabije) Oosten: Klein-Azië en 't H. Land; *'t Heidendom in 't Noorden:* de heidense Pruisen (zie voetn. bij 't Opschrift).

93 *de kruisrondas:* het kruisschild, het schild van de Tentoonse of ‘Duitse’ kruisridders, (*de rondas* dikwels naast *het*).

94 *Elve:* Nederlandse (Nederduitse) naam van de Elbe.

95-vlgg. Onder de beroemde vierde grootmeester der ‘Duitse’ ridders, Herman van Salza (1210-1239) vestigde de orde zich ook in Pruisen. De Poolse hertog Koenraad van Masovië en Kristiaan landbisschop van Pruisen hadden in 1226 de Duitse Orde te hulp geroepen (na vele mislukte andere pogingen) om de heidense Pruisen te bedwingen, en tegelijk ze tot het kristendom te brengen. Onder de leiding van de ‘Duitse’ orde (vele jaren met Salza aan 't hoofd) begon nu de kruistocht tegen de woeste Pruisen naar de oproep van Paus Gregorius IX; van alle kanten kwamen de deelnemers aan de strijd (van ‘*den Weserstroom, Elve* enz.) en de Duitse kolonisten om het land te beschaven; *den oogst van Lyflant:* 'n overvloed van krijgers uit Lijfland; de Lijflandse zwaardbroeders, 'n bizondere kruisridderorde, die voor de bedwinging en bekering van Pruisen gesticht was, en die in 1237 tot de Duitse orde overging.

99 *Rome waeckend ...:* n.l. Paus Gregorius IX, (zie vorige noot); *in 't aenzicht van den nijt:* in 't gezicht van de haat (der Pruisen? of worden bepaalde personen bedoeld?).

100 *uit yver ingewijt:* Paus Gregorius had uit ijver voor het kristelik geloof, de Duitse orde de heilige opdracht gegeven.

Met dien grootmeester, om den heirtoght aen te leiden,[101]
En Christus kruisrijck wyt ten noorden uit te breiden.
't Geluckte oock. al d'oostzee, toen Godt zijn' zegen gaf,

101 *aen te leiden:* aan te voeren.

Verbrande kerckwoudt, en brack boschaltaeren af:[104]
En Lyflant, dat, tot smaet des heilants, 't zwaert aengorde,
Begaf vrywilligh zich in Sint Ioannes orde:[105-106]
Waer na vorst Alberecht in Brandenburgh, een hooft[107]
Der heilige orden, als een leenvorst, trou belooft
Aen koning Zegemont, voor 't leen van 't vruchtbre Pruissen.
Dit vrederijck verdragh beslecht het vreeslijck ruissen
Der oorloghsstormen, en het ridderskruisleen hangt[111]
Aen 's Marreckgraven wil, van wien het d'orde ontfangt:
Gelijck M A U R I T I U S , *in dienst van zijnen heere,*
Oock begenadight wert met deze onsterflijcke eere.
Indien de tweedracht van de Roomsche en Griexe kerck,[115-vlgg.]
En 't keizerdom van ooste en weste, in 't worstelperck
Niet stieten tegens een, als rammen met den horen;
De maght van 't kruisgeloof, tot liefde en pais geboren,
Waer maghtigh met de hulp des hemels, door 't beleit
Der riddersorde van Sint Jan, ter doot bereit,
De scherpe horens van de halve maen te stuiten,
Op vier paer punten van dit kruis, en, voor het sluiten[122]
Der hoornen, haer by tijts den wasdom te verbiên:
Nu bleef Jerusalem, dat Diedrick, eerst ontzien,
Als graef van Hollant, lest de kroon op 't hooft zagh schijnen,[124-125]
Verwildert: want de storm der wreede Sarazijnen,

104 Vernietigde zijn heidense heilige bossen en altaren; *kerckwoudt:* vergelijk Vondel's *kerck van ongekorven hout* zijn ‘Batavische Gebroeders,’ vs. 803.

105-106 *Lyflant*, waarschijnlik bedoeld Lithauen; de heidense Lithauers vielen telkens in 't kristelike Lyfland; zie ook vs. 95; Vondel doelt hier zeker op de vereniging der Lijflandse zwaardbroeders met de Duitse ridders (onjuist weer zegt V. *in Sint Ioannes orde*).

107 *Waerna:* dit is bijna 3 eeuwen later, toen Albrecht markgraaf was van Brandenburg (zie noot bij 't opschrift, aan 't einde); Albrecht erkende de koning van Polen Sigismund (*Zegemont* vs. 109) als leenheer over het hertogdom Pruisen, nadat de Duitse orde lange tijd door veroveringszucht in vele oorlogen met Polen gewikkeld was: *het vreeslijck ruissen der oorloghsstormen* (vs. 109, 110).

111 *het ridderskruisleen* ... de markgraaf van Brandenburg als hertog van Pruisen is gebieder over (de protestantse tak van de) Orde.

115-vlgg. Hier weer de geschiedenis van de Sint-Jansrideers tot vs. 136.

122 *op vier paer punten van dit kruis:* op de acht punten van 't achthoekig Maltezer kruis (zie noot op vs. 76-vlgg.); *voor het sluiten der hoornen:* voordat de twee horens van de maan samengroeien: voordat de maan vol is, als zinnebeeld van de macht van de halve maan (de Turken) over de hele wereld. De wapenspreuk der Turken bij de halve maan is: donec totum impleat orbem: totdat hij (de halve maan) de wereld vervult; Vondel meende blijkbaar dat deze woorden betekenden: tot de halve maan zijn gehele schijf gevuld heeft, volle maan geworden is.

124-125 Deze verzen zijn duister. Diederik III, graaf van Holland (993-1039) heeft 'n tocht naar 't H. Land gedaan, (dus vóór de kruistochten) en werd daarom ‘de Jeruzalemmer’ bijgenaamd. Mogelik bedoelt Vondel hem. want in die tijd was er voor kristelik Jeruzalem weer enige verademing na de gruwelen van Al Hakem, en was 't nog niet in handen van de Turkse Seldsjoeken, die de kristenen onderdrukten. Maar toen was er nog geen spraak van St. Jans-ridders. Graaf Diederik VI is in Palestina geweest, toen was Jeruzalem nog het kristen Koninkrijk (na de eerste kruistocht); in beide gevallen zouden de verzen betekenen: Jeruzalem, dat (*eerst ontzien*) geëerbiedigd werd door de Turken, en dat graaf Diederik voor 't laatst (als de laatste?) met de kroon op 't hoofd (als de H. Stad of als kristenrijk) heeft aanschouwd, bleef nu in de macht der Saracenen (*verwildert*). Diederik VI regeerde van 1122-1157. Jeruzalem werd door sultan Saladin heroverd in 1187. Of vergist Vondel zich met Diederik van den Elzas, graaf van Vlaanderen, die in 1147 deelneemt aan de 2e kruistocht?

Hielt aen: dies d'orde uit noot den krijghsstoel had herplant[127]
Te Rodes, dat op zee de kroon twee eeuwen spant,
Tot heil des Christendoms: noch wertze in droef gestalte,
Hoe vroom zij street, verjaeght, dies keizer Karel Malte[130]
Den Ridder inruimde, als een onverwinbre rots,
Van waer 's grootmeesters hart geharrenast, ten trots
Des Turckschen Oceaens, die 't aertrijck ruckt aen flarden,
En rijcken inslickt, al die stormen uit kon harden.
Toen d'orden, na veel strijts, te Rodes schipbreuck leê,
Ontzwomze 't bloedigh zwaert aen deze wijck in zee.
Ptolmais dorst vergeefs, gesterckt met Duitsche maghten,[137]
Godts vyant tweemael op rondas en speer verwachten:
De graef van Hollant zet vergeefs zich in de waegh[139]
Met koning Luidewijck, daer 't Sparen met de zaegh,[140]
Geklocken voor den boegh, den Nijlstroom op komt rucken,
En bruischt de keten van sterck Damiate in stucken;
Waerom de keizer, die de dapperheên vergelt,[143-vlgg.]
Het zwaert van Haerlem blanck in 't licht der starren stelt,
En d'oude aertsvader van Jerusalem dien degen
Noch kroonde met zijn kruis, een' ridderlijcken zegen:[145-146]
Vergeefs staet Scanderbeg, gelijck een rots van stael,[147]
En trapt Godts vyanden de pan in dertigh mael:
Vergeefs verdaedight hy, als Hektor 't rijck van Troie,
Albanjen, en verduurt Amurats heir voor Kroie:

127 De St. Jansridders hebben na de val van Jeruzalem nog 'n eeuw stand gehouden in Palestina, en hadden hun hoofdzetel in Akko (= Ptolemaïs, zie vs. 137). In 1291 viel deze laatste vesting, en na enige wisselingen werd het eiland Rhodos (1310) hun nieuwe hoofdzetel; *twee eeuwen:* n.l. tot 1523.

130 Ook *Rhodos* viel de Turken in handen onder sultan Soliman, na 'n halfjarig beleg met 'n reusachtige overmacht, door verraad van de groot-prior van Kastilië Amoral. Grootmeester was toen Philippe de Villiers de l'Isle Adam; deze kreeg toen in 1530 van keizer Karel V het eiland Malta, dat 'n geweldige vesting werd; sedert dien heten de ridders van St. Jan: Maltezer ridders.

137 *Ptolmais:* Ptolemaïs of Akko of Akra, (St. Jan van Akra), dat herhaaldelik door de Turken werd aangevallen. *Met Duitsche machten:* ook de Duitse ridders hadden hier hun hoofdzetel (zie noot bij 't opschrift).

139 Graaf Willem I van Holland heeft met Hollanders en Friezen tijdens de 5e kruistocht de aanval gericht tegen Egipte, en in 1219 Damiate veroverd.

140 *Met koning Luidewijck:* De H. Lodewijk IX was in 1248 (dus niet met graaf Willem I) ter kruistocht getrokken, toen Jeruzalem in 1244 weer verloren was, en nu voor goed. Het onder Willem I veroverde Damiate was spoedig weer in handen van de Saracenen overgegaan; door de H. Lodewijk werd het opnieuw veroverd nu; vandaar Vondel's vergissing; *'t Sparen ...:* het Spaarne, d.i. Haarlem, onderscheidde zich bij de verovering van Damiate o.a. door de versperring van de Nijl te verbreken; of dit nu 'n *keten* was over de Nijl gespannen; en *met de zaegh*? waarschijnlik met een op schepen gebouwde belegeringstoren hebben de belegeraars het hoofdbolwerk van Damiate veroverd.

143-vlgg. Van keizer Frederik II die aan deze kruistocht heeft deelgenomen, zou Haarlem zijn bekende stadswapen, het opgeheven zwaard met aan weerszijden twee sterren, als beloning hebben ontvangen.

145-146 Boven de punt van het zwaard is 'n (Grieks) kruis, dat de patriarch (*aartsvader*) van Jeruzalem aan Haarlems wapen zou hebben toegevoegd.

147 *Scanderbeg*, de bekende bestrijder van de Turken in Albanië, in de 15e eeuw (Scanderbeg = Iskander beg of Alexander beg of bey (vorst Alexander, Turkse naam van George Castriota). Hij verdedigde en handhaafde Albanië's hoofdstad Kroja (vs. 150) tegen Sultan Amoeradh.

Toen 't rijck van Konstantijn, noch Rhodes kon bestaen,[151-vlgg.]

151-vlgg. Toen Konstantinopel in 1453 werd veroverd door de Turken, en ook Rhodos (van de St. Jansridders) was bezweken in 1523, werd Malta met zijn St. Jansridders het bolwerk tegen Mekka (*Mecha*).

Quam al dat woest gedruis op Maltes ridders aen,
En d'orden van Sint Jan, die tegens Mechaes plaegen
Een rij van eeuwen 't zwaert heeft op de zy gedraegen.
Wat was 't een droeve dagh, een dagh beschreiens waert,[155-vlgg.]
Toen 't heir van Ottoman verwoet, te voet te paert,
Te water en te lant, Byzantium quam vloecken,
Bestormen storm op storm, en dreef uit zeven hoecken
Zijne elefanten op den muur en torens aen,
Met al zijn heirkracht, trots op haere halve maen,
Om 't moederlicht, de zon der weerelt, uit te doven.[161]
Hoe stont die groote stadt, als Etnaes barrenoven,
In roock en smoock en vier en vlam van overal,
Daer 't blixemde op den muur, en donderde op de wal.
De toren van Roman, geschockt door zulck een' donder,[165]
Komt endtlijck met gedruisch, dat d'aerde dreunt van onder,
Neêrploffen, dempt de graft met muur en puin en steen,[167]
En roept den vyant daer het gaept, om derwaert heen,
Als over eene brug, gebout van steen en stucken,
Ter muurbreucke in, en voort recht stewaert in te rucken.
Achthondert ridders van 't Latijnsche en Griexe bloet,
Alle even rustigh, en alle even trots van moedt,
Den doot om Godt getroost, zich in de muurbreuck zetten,[173]
En juichen op den klanck van trommels en trompetten,
Op 't onweêr van kortou en gruwzaem donderkruit.[175]
Zoo vint zich Mahomet bedrogen, en gestuit.[176]
Terstont gebiet hy, om het hart des volx te nijpen,
Langs noch een' andren kant de muuren aen te grijpen.
Hy bouwt een storrembrug van tonnen op den stroom,
En geeft de benden aen den stroomkant vryen toom
Te stormen, en met een op Pera toe te zetten.[181]
Nu kan Godts ridderschap deze inbreuck niet beletten,
Daer Paleologus, en helt Justiniaen,[183]
Zoo onvertzaeght in 't spits, gelijck twee leeuwen, staen,
Die Mahomets gebroet met opgespalckte blicken
Aengrimmen overdwers, en met hunn' klaeu verschricken,

155-vlgg. *'t heir van Ottoman:* de Ottomanen, Osmanen of Turken belegerden en veroverden onder sultan Mohammed II Konstantinopel (*Byzantium*) in 1453.
161 Om het zonnelicht van 't kristendom te doven (de zon als *moederlicht* moest wijken voor de halve maan).
165 De torenpoort van Romános, genoemd naar een der vroegere keizers, een der bolwerken van Konstantinopel, werd door de laatste Griekse keizer Konstantijn XI uit het geslacht Paleólogos persoonlik verdedigd; de keizer sneuvelde op de puinhopen van de poort (zie vs. 207, 208).
167 *graft:* gracht (*graft* in de 17de eeuw nog gewone vorm in Amsterdam vooral).
173 *Den doot om Godt getroost:* vast besloten om God te sterven.
175 *kortou:* kanon.
176 *Mahomet:* sultan Mohammed II
181 *Pera:* de stad tegenover Konstantinopel aan de andere oever van de Gouden Hoorn.
183 *Paleólogus* de laatste keizer uit dit geslacht, *Justiniaen* zijn opperbevelhebber.

Tot dat Justiniaen gewont zijn wacht verlaet,[187]
Om 't bloet te stulpen, schoon de keizer het ontraet.
Hier door begint de moedt der ridderschap te daelen.
Dus berst d'erfvyant in, gelijck een springvloet paelen
Noch dijck noch paelwerck schroomt, en bruischt in 't lang en breê,
En zet al 't platte lant alom in bare zee.
Waer hier prins M A U R I T S *en zijn Duitsche Riddersorden*[193]
Geboôn het slaghzwaert [*datze op hunne zijde gorden*,
Alleen den naem van Gode en boetgezant Sint Jan[195]
Ter eere, tegens 't wreet en voorhuitloos gespan][196]
Te rucken uit der schee; noit hadden Mechaes benden,
In eenen jammerpoel van endelooze elenden,
Dat keizerlijck palais gedompelt tot den gront,[199]
En Konstantijnstadt moght, veel trotzer danze oit stont,
Het hooft opsteeckende, de hooftkerck van Sofye[201]
Noch heden, op den naem van Jesus en Marye,
Opgalmen hooren met een hemelsch koorgezangk;
Daer nu de kruisvloeck loeit, en niet dan lasterstanck,
In ste van 't wierroockvat en zoete wierroockgeuren,
Den hemel toezwaeit, van Godts englen te betreuren.
De leste Konstantijn geeft midden in dien drang
En onbekent den geest. het woeden gaet zijn' gang.
Konstantinopel schijnt een treurtooneel vol plaegen.
Na een belegeringe, een storm van vijftigh dagen,
Wortze overweldight, juist op 't hooge pinxterfeest.[211-vlgg.]
Dat leert verlochenen hoe Godt de Heilge Geest
Al teffens voortstraelt uit den Vader en den Zoone.
Nu leght de keizer, met zijn purper staf en kroone,
Gewentelt in het bloet, getrapt in bloedigh stof.
Men ziet geen kercken aen, noch kloosters, koor noch hof,[216]
Gewijt noch ongewijt. dat schenden, dat schoffeeren
Ontvonckt de wanhoop, die zich ydel wil verweeren.
De Bosforus verheft zijn kil, en bruist in zee,[219]
En roockt van schuimend bloet. zoo huilt van hartewee

187 *Justiniaen* verliet, omdat hij gewond was, zijn verantwoordelike post.
193 *prins Maurits:* prins Joan Maurits.
195 *Sint Jan ter eere* (niet juist zoals boven vermeld is).
196 *voorhuitloos gespan:* de besneden troep; ook de Mohammedanen hebben de besnijdenis.
199 *Dat keizerlijck palais:* het huis en 't geslacht van de keizer.
201 *de hooftkerck van Sofye:* Konstantinopel's hoofdkerk Hagia Sophia (Aya Sophia), d.i. de Heilige Wijsheid, God de Zoon, Christus; het machtige bouwwerk van de bouwmeesters Anthemius van Tralles en Isidoor van Milete onder keizer Justiniaan in de 6e eeuw; het werd na de val van de stad een Turkse Moskee.
211-vlgg. Dat het Griekse keizerrijk vernietigd werd en wel juist op Pinksteren met Konstantinopel's val, schrijft Vondel toe aan de lochening der Grieken van het geloofstuk dat de H. Geest van de Vader en de Zoon voortkomt (a Patre Filioque procedit); de afgescheiden Griekse Kerk leerde dat de H. Geest alleen voortkomt van God de Vader. De laatste Keizer had zich met de Kerk verzoend door de katolieke geloofswaarheid te aanvaarden, maar verreweg de meeste Grieken weigerden dit, en weigerden nu zelfs de Keizer en het rijk tegen de Turken te verdedigen.
216 *koor noch hof:* geen kerk en geen paleis.
219 *De Bosforus:* De Bósporos.

Een vrou in baerens noot, als deze stadt in rouwe.
Zy roept: dat niemant trots 't geluck te veel betrouwe.
Een stadt, die duizent jaer, en hondert, en noch meer,[223]
Na haeren oirsprong, stont, en Rome tarte in eer,
Gelijck een grenspylaer van Asie en Europe,
Valt nu de wraeck ten buit, en jammert zonder hoope.
Men steeckt het keizers hooft op eene speer ten spot,
Oock 't kruisbeelt, met geschrey: dit is des Christens Godt.
De keizerin wort, met den zoone en dochter t'zaemen,
By 't haer in 't hofbancket gesleept, en zonder schaemen[230]
Geschonden, in 't gezicht van bloethont Mahomet,[231]
Daerna gesabelt, op 't gejuich van 't moortbancket.[232]
Men voert het overschot der stede in slavernye.
Aldus verzonck in bloet dees grijze heerschappye,
Daer d'oude wijsheit van de Griecken schipbreuck lijdt.
Het is vergeefs gestreên, als Godt u tegenstrijt.
De vloeck des Heilants, op den hoogen stoel geklommen,[237]
Wint Trapezonte, en hecht, vol moedts, twee keizerdommen[238-vlgg.]
En twaelef rijcken, als karbonckels, aen zijn kroon.[239]
Hadde Oostenrijck doorgaens hem niet het spits gehoôn,[240]
Het Turcksche heir waer lang ter kruisgrenze ingeborsten,
De keizer, met den sleep der zeven Keurevorsten,
Ten schimp in een triomf, de steden omgevoert.
Nu hoort men hoe hy dol trompet en trommel roert,
En inboort door geberghte en bosch van Transylvanje.[245]
Waeckt Christenrijck niet op, zoo drijft hy in Germanje
Den rijxstroom af, en sterckt in kracht, en niet in schijn,
Het voorspoock, als zijn paert te wedt gaet in den Rijn[248]

223 Vondel bedoelt dat de stad van Konstantijn, Konstantinopel, meer dan 1100 jaar bestond; immers het oude Byzantium dat Konstantijn uitbreidde en tot zijn keizerstad verhief, bestond veel eeuwen te voren.
230 *in 't hofbancket:* in 't feestgelag van de overwinnaars.
231 *bloethont*, terecht, wegens zijn vele moordpartijen.
232 *van 't moortbancket:* van hun die aanwezig waren bij dit feestgelag met moordpartij.
237 *De vloeck des Heilants:* de hater van de Heiland.
238-vlgg. *Trapezonte:* ook het (kleine) keizerrijk Trapezoent of Trebizonde in Klein-Azië, werd door Mohammed II in 1461 veroverd.
239 *twaelef rijcken:* de vele vorstendommen in Klein-Azië en in Europa, alsmede Egipte.
240 Als Oostenrijk niet voortdurend de Turken had weerstaan, dan zou ook het Duitse Rijk in hun macht gevallen zijn; in het jaar 1662 (waarin dit gedicht is uitgekomen) was Oostenrijk onder keizer Leopold I in oorlog met de Turken, om zijn hulp aan Zevenburgen, zie op vs. 245.
245 *Transylvanje:* Zevenburgen, waar de Turken voortdurend invielen, evenzo Hongarije (zie vs. 271).
248 *Het voorspoock:* het voorteken, het voorspel van de inval der Turken tot Keulen, n.l. Attila; deze was ook tot in 't kristelike Keulen doorgedrongen met zijn Hunnen; *te wedt gaet:* ter drinkplaats gaat, drinken gaat.

Voor Keulen, dochter van de kerck, der helden moeder;
Dan wort de Keulsche Dom een paerdestal, om voeder
Te schaffen aen zijn paert, dat zoo veel velts verwoest,
En met bebloede hoef vertrapt den gouden oegst,
Het zweet der ackerliên, en Christensche onderdaenen,
Die, op 't geberght gevloôn, dit aenzien, nat van traenen,
En slaen hunne oogen naer den hemel west en oost,
Of Godt een' Machabeeu opweckte, al 't rijck ten troost.[247-56]
Welaen M A U R I T I U S , *de krijghstrompet gesteecken.*
Gedoogh niet dat dees vloeck voortaen by ons gebreken[258]
Meer steden winn' dan door zijne eige dapperheit.
Een andre weerelt wist al lang van uw beleit[260]
Te spreecken, daer uw deught de menscheneeters temde,[261]
En Wilden, woest van aert, verslinders van den vremde,
In wildernissen dreeft, en brullende woestijn;[263]
Schoon zy hun pijlen loos bestreecken met venijn,[264]
En geene menschen maer een ongediert geleken,
In 't nest geworpen, en van reêngebruick versteecken.
Waeck op, waeck op, en roep uw ridderschap by een,
De jongste noot verdaeght de noothulp in 't gemeen.[268]
Het eilant Krete, met zijn hondert steên, loopt ledigh.[269]
De zeeleeu van Sint Marck en 't noit gekrenckt Venedigh[270]
Kan naulijx tegenstaen, en Hongarye schreit[271]
Om noothulp in den brant, die 't koorenlant afweit.
Verdaegh uw kruisorde, om in schaduw van Godts stander[273]

247-56 *Den rijxstroom af:* de Rijn af. De inval der Turken is altijd Vondel's grote vrees. Vergelijk *Op de Tweedraght der Christe Princen* (van 1634) vs. 22-28 (van *De felle Turck* zegt hij:

> Gelijck een ingebórsten stroom
> Sal 't ingelaeten heir
> Verdrencken al den Duitschen boôm,
> En bruisen als een Meir,
> En spoelen den bebloeden toom
> Te Keulen in den Rijn
> Daer sal sijn Paerdstal zijn.

258 *by ons gebreken:* door onze fouten, de tweedracht der kristenen.
260 *Een andre weerelt:* de Nieuwe Wereld, Brazilië waar hij landvoogd was geweest (zie noot bij het opschrift).
261 *uw deught:* uw moed.
263 *brullende woestijn:* de woestijn der brullende dieren.
264 De Indianen schoten meermalen met vergiftigde pijlen.
268 *verdaeght ...:* roept overal hulp op in de nood.
269 *Kreta* in de oudheid het honderdstedige genoemd, om zijn vele bloeiende steden, werd grotendeels in 1645 door de Turken op Venetië veroverd; alleen de hoofdstad Kandia hield nog vol tot 1670 (zie Vondel's *Kandia op haer uiterste* 1669).
270 Venetië onder bescherming van Sint Markus, dat nooit verwonnen was, kan de Turk niet meer weerhouden en verliest Kreta; Venetië's wapen is de leeuw met het boek, vgl. Hooft's dichtje (1620) op 't verbond van Holland en Venetië: de leeuw met het zwaard, en de leeuw met het boek.
271 *Hongarye* was al gedeeltelik in de macht der Turken. Dat Vondel niet verkeerd zag blijkt hieruit, dat al in 1683 de Turken Wenen belegerden, en eerst in 1686 Boeda-Pest van de Turken is bevrijd.
273 *Godts stander:* Gods banier, het kruis.

Te kampen voor 't geloof. de zevenste A L E X A N D E R [274]
Biet rustigh u de hant van verre uit Engleborgh.[275]
Het hooft van Oostenrijck, gewapent met zijn zorgh,
Beklaeght zich dat men draele, en hem, der Duitschen wachter,
In ste van onderstant, noch laegen leght van achter;[278]
Niet anders of't geloof, het kruisgeloof, geen trou,
Geen liefde op d'aerde vont, en of men Christus wou,

274 *De zevenste Alexander:* Paus Alexander VII.
275 *Engleborgh:* de bekende burcht van Rome.
278 De Duitse keizer werd aanhoudend bestookt door Lodewijk XIV van Frankrijk.

Niet als de Heiden, met een helsche speer van voren,[281]
Maer recht van achter 't hart, gehecht aen 't kruis, doorbooren.
Verhoe dien vadermoort, ô helt, die nimmermeer
Van weldoen rust. beschut den keizer, uwen heer,
En in den keizer gansch Europe, en zoo veel lieden,
Te flaeu en afgemat om wederstant te bieden.
Heeft Perseus eene maeght, gebonden aen de rots,[287]
Voor 't zeegedroght beschut: kon Herkles met zijn knods[288]
Een' ossendief, een slang, een' leeu, een ondier kneuzen:
Hoe veele slangen, hoe veel rovers, hoe veel reuzen,
Zult gy vernielen, op dien braven oorloghstoght.
Hoe veele maeghden naeckt en bloot ter merckt gebroght,
En opgeveilt, als vee, ten wellust der tyrannen:
Hoe veele slaven, op de roofgalay gebannen
Verlostge door het zwaert, dat uwe zy bekleet,
Om neêr te houwen al wat gruzaem is en wreet,
En zulck een' helhont, van godtslasteren bezeten,
Te sleepen voor den dagh, geknevelt aen zijn keten.
Ick hoor Godts ridderschap, als stroomen door een sluis,
Uit bersten, en in 't velt u volgen op uw kruis,
My dunckt ick zie het hart der Ottomannen popelen,[301]
En, van den Donau af tot in Konstantinopelen
Gedreven, ommezien, als of hy krijgens moe,
Aen 't graf van zijn' profeet, de Christe weerelts roe,[304]
Zich bergen wou, uit schrick voor 's keizers adelaeren,
Gereet de halve maene in haeren schilt te vaeren.
Zoo zie u Nassau lang ge-eert in 't kruisgespan.[307]
Zoo blincke uw borstkruis schoon in d'ordre van Sint Jan.
Zoo wenscht mijn zangheldin uw zegepaert te leien,
En u op 't hof van Kleef t'onthaelen met haer reien,[310]
Ten prijs van F R E D R I C K en L O U Y Z E , *groot van naem*,[311]
Terwijl twee weerelden gewaegen van uw faem.[312]

Uwe Vorstel. Genade ootmoedige dienaer
J . V . V O N D E L .

281 Longinus de Romeinse soldaat, die met zijn speer Christus' zijde opende aan het kruis.
287 *Perseus*, zoon van Zeus, heeft (in de Griekse godenleer) de maagd Andrómeda door de zeegod Poseidoon aan 'n rots geboeid en door 'n zeemonster bewaakt, gered door het monster te doden.
288 Herkules heeft de mensen van verschillende monsters bevrijd: de *ossendief:* de reus Géryon, de geweldige Hydra 'n draak, de Nemeïse leeuw; het *ondier* is waarschijnlik de helhond Cérberus, maar deze heeft hij niet gedood, alleen geboeid en uit de onderwereld weggehaald (zie vs. 297).
301 *popelen* van angst.
304 *de christe weerelts roe:* de gesel van de kristenwereld.
307 *in 't kruisgespan:* in vereniging met de kruisridders, in samenwerking met allen die 't kruis verdedigen.
310 Prins Joan Maurits woonde als landvoogd van Kleef op het slot aldaar.
311 Frederik Willem de grote keurvorst van Brandenburg (en Pruisen) en zijn gemalin Louise van Oranje, dochter van Frederik Hendrik (zie Vondel's *De Kleefsche Hofzwaen*, 1646).
312 *twee weerelden:* de Oude en de Nieuwe Wereld. - *Uwe Vorstel. ...:* enigszins vreemd is dat Vondel niet schrijft: *Uwer ...:* van Uw Vorstelike Genade.

Joannes de Boetgezant.
Begrepen in zes boecken.
Het eerste boeck.

Inhoudt.

De vader der genade aenschout uit 's hemels troon[1]
d'Elenden der besneên, en Heidensche onbesneden,
En vaerdight Gabriël, herout der hooghste kroon,
Aen zijnen boetgezant Joannes af beneden,
Om hem, in zijnen naem, uit woeste wildernis
Te roepen, dat hy voor den zoone een baen bereide.
De heilbazuin verbreit dat dees voorhanden is.[7]
De leeraer Nikodeem en raetsheer Josef beide[8]
Treên heimlijck in gespreck. het volck van overal
Vergaêrt, om in woestijn den woestynier te hooren,
Die komt te voorschijn, daer hy elck ontvouwen zal
Hoe groot een heil hun in den heilant is beschoren.
Joannes zet zich, als een leeraer, braef in stant.[13]
Alle ooren luisteren toe naer Christus boetgezant.

Het lustme door den zoon van priester Zacharias,[*1]
Den strengen boetgezant, de heirbaen voor Messias,[2]
Aertspriester, koning, en waerachtigen profeet,
Te baenen, om de smet van Adams appelbeet,
In 't paradijs behaelt, te wasschen uit de zielen,
Die voor Godts heiligh Lam boetvaerdigh nederknielen.[6]
Het lustme van den helt te zingen, die, zoo groot

[*][Randschrift:] *Voorstellinge der stoffe van dit voorgenomen werck*.

1 *De Vader der genade:* God de Vader, de oorsprong van alle genade.
7 *De heilbazuin:* Joannes de Doper die aan de Joden verkondigt, dat de Verlosser in hun midden is.
8 De twee bekende geheime leerlingen van Jezus: Nikodémus en Jozef van Arimathéa, lid van de hoge raad der Joden, het Sanhedrin; beiden hebben Jezus' lichaam in gebalsemde doeken gewikkeld en begraven (*Joannes* 19:38-42).
13 *zet zich ... braef in stant:* treedt als leraar met gezag (*braef*) voor hun op.
1 *Zacharias:* Joannes de Doper was de zoon van de priester Zacharias en Elizabeth de nicht van de H. Maagd Maria.
2 *de heirbaen:* de grote openbare weg (oorspronkelik: legerweg); *Messias:* de gezalfde = Christus (het Griekse Christos), Christus als de grote koning van Israël.
6 *voor Godts heiligh Lam:* naar *Openb.* 5:8, waar de door boete gezuiverde vertegenwoordigers van alle volken voor het Lam (Gods) neerknielen.

Voor Gode en engelen, zijn zuiver bloet vergoot,
Om dat hy, zonder 't recht uit gunst of haet te buigen,
Den geilen koning dorst in 't aenzicht overtuigen[10]
Van vuile bloetschande, aen zijn broeders bedt begaen.
Zoo brack uit 's kerckers nacht de dagh der heileeuwe aen.[12]
Het hof luickt d'oogen voor den opgangk van Godts klaerheit,
En stopt zijne ooren voor de boetbazuin der waerheit.
Men zal mijn zangheldin, onnozel, zonder schult,[15]
Met waecken, en gebeên, en vasten, en gedult,
En waerheit, niet met vier gewapent, als Helias,[17]
Zien oorelogen in den voortoght van Messias.[18]
Het vechtperck zal op d'aerde een daghreis velts beslaen,
Van Zacharias huis tot over 's lants Jordaen,
Daer 't koningklijck Macheer, de starren ingevaeren,[21]
De schaduw van zijn kruin worpt in de doode baeren.
Gy englekooren, die om hoogh, van trans in trans,[*]
Het Lam eert, dat den rey der maeghden leit ten dans,[24-vlgg.]
Die door het nieuwe liet, en onnazingbre toonen,
Den trouwen bruidegom der zuivre zielen kroonen;[26]
Geley met uw gezangk mijn hemelheldenwijs.[27]
Ick ken geen' zangbergh dan het hemelsch paradijs,[28]
Daer, uit den troon van Godt en 't Lam, door duizent aders
Het levend water, op geruisch van pallembladers,[30]
Komt opgesprongen, klaer en louter, als kristal.
Dat is mijn paerdebron, mijn bosch, en waterval,[32]
Waeruit de koningen en Godts gezalfden droncken.[33]
Joannes schaduwen, woestijnen, en speloncken,[34]
En kercker zullen, zoo uw hemelbron my laeft,
Veranderen in licht en paradijs. dan draeft

[*][Randschrift:] *Aenroepinge der hemelsche zangheldinnen, de kooren der engelen*.

10 *Den geilen Koning:* Herodes Antipas, viervorst van Galiléa, die met Heródias de vrouw van zijn broeder leefde; *overtuigen:* de waarheid zeggen (‘het is u niet geoorloofd haar te hebben’, *Matth.* 14:4).

12 *uit 's kerckers nacht:* uit de duisternis van Joannes' gevangenis; *heileeuwe:* de tijd van de verlossing, van de genade.

15 *onnozel:* zonder smet, versterkt door *zonder schult*.

17 Helías: de profeet Elías werd door het hemelvuur, op zijn bede neergedaald, beschermd tegen de soldaten van koning Ochozías van Israël, die hem gevangen wilden nemen.

18 Zien strijden in de voorhoede van Messías, vóor de Messias uit (met Joannes).

21 *Macheer:* de koninklike slotvesting Machérus in 't Overjordaanse (van Herodes de Grote) bij de Dode Zee (*de doode baeren* vs. 22), waar Joannes gevangen zat; *de starren ingevaeren:* hemelhoog opgebouwd.

24-vlgg. naar *Openb.* 14:4; de maagden zijn het die het Lam volgen; en 1-3: zij zongen als 'n nieuw lied; en niemand kon dat lied zingen (dan de uitverkorenen): *onnazingbre toonen*.

26 *kroonen:* verheerliken.

27 *mijn hemelheldenwijs:* mijn lied op de toon (*wijs*) der hemelhelden, der hemellingen.

28 *geen' zangbergh:* geen heidense zangberg Parnas of Helikon, waar mijn lied zijn oorsprong neemt, maar alleen het hemels paradijs.

30 *levend water:* altijd stromend (als zinnebeeld van eeuwig geluk).

32 *paerdebron:* de Hippokrênê = paardebron op de Griekse dichtersberg Helikon (zie vs. 28), omdat Apollo's paard met zijn hoefslag de bron heeft doen ontspringen; *bosch, en waterval* op dezelfde zangberg.

33 *de Koningen ...:* de gezalfde koning-zangers David en Salomon, die Gods lied hebben gezongen.

34 *schaduwen ...:* zijn verborgen verblijf in de spelonken van de woestijn.

Mijn laegh woestijngedicht, op een' woestijnbeminner,[37]
Zoo trots als d'ouden oit op eenen overwinner
Van Troje, of Latium: indien men wijs beseft[38-39]
Hoe Godt het hoogh verneêrt, het laegh zoo hoogh verheft.
Laet kiezen, wien het lust, het eêlste uit alle stoffen:
Wie kiest wat Godt verkiest, heeft best het wit getroffen.
En gy, ô A N N A , die in 't Neêrlantsch Bethlehem,[*43]
Joannes boetbazuin, en goddelijcke stem
In armoe volghde, wijt van 't ydel afgescheien,
Ontfang, belieft het u, met uw getrouwe reien
Mijn' zangk, die naer geen' prijs van weereltsche eere staet,
En sterckme met gebeên, als gy te koore gaet,
Op datwe beide, om hoogh van 't aerdtrijck opgetogen,
Godts afgezant by Godt in 't licht aenschouwen mogen.
Het Joodsche landt was nu des onbesneêns slavin,[*51]
Jerusalem van Rome, een strijtbre krijghsheldin.[52]
Tibeer, de nazaet van Augustus, triomfeerde.[53]
Judea, onder 't juck des Roomschen keizers, eerde
Pilatus, van Tibeer ten lantvooght ingezet.
Herodes stelde op stoel gansch Galileen de wet,[56]
Filippus Itureen, en barsse Trachonyten.[57-vlg.]
Lyzaen trapte Abilene, en holp de deught verbijten.[58]
Dus ging 't in 't weereltsdom: 't aertspriesterdom krackeelt,
Nu onder Annas, den schoonvader, uitgedeelt,[60]
En schoonzoon Kaïfas, die elck hun beurte stonden.[53-61]
De staf en 't wieroockvat staen langer niet gebonden[62]
Aen Judaes leeuwenstam, noch Arons stam en bloet.
De gout-en-staetzucht trapt baldaedigh met haer' voet
Den mijter en de kroon, het heiligh en onheiligh.[65]

[*][Randschrift:] *Aen Anna Bruining te Brussel in Bethlehem*.

[*][Randschrift:] *Inleidinge en begin van den bedorven staet in het kerckelijck en wereltlijck, in Judea, Galilea, en aengrenzende landen*.

37 *Mijn laegh woestijngedicht:* mijn zwak onbeduidend gedicht op 'n woestijn en zijn bewoner.
38-39 Homéros die in zijn Ilias de overwinnaar van Troje (Achilles) en Vergilius die in zijn Aenéïs de overwinnaar van Latium (Aenéas) bezongen heeft.
43 *Anna* Bruining, Vondel's nicht, Klaris in het klooster Bethlehem te Brussel (zie Vondel's *Maeghdepalm* op haar 1658).
51 Palestina was onderworpen aan de (heidense) Romeinen.
52 Jeruzalem was slavin van ...
53 Keizer Tiberius was de opvolger van Augustus.
56 *op stoel:* op de troon; *gansch Galileen:* heel Galiléa (de Noordelike helft van Palestina).
57-vlg. de landschappen Ituréa en Trachonítis, en Abiléne.
58 *Lyzaen:* Lyzanias; *verbijten:* doodbijten, vernietigen.
60 Annas en Kaïfas zijn schoonzoon waren beurtelings hogepriester (*aertspriester*); doordat de Romeinen telkens weer het hogepriesterschap deden wisselen (hoewel het levenslang bekleed moest worden volgens de Joodse wet), werd er veel getwist om deze waardigheid (*krackeelt*); nu werd het om beurten door deze beiden bekleed (*Lukas* 3:2: onder de opperpriesters Annas en Kaïfas).
53-61 Ongeveer overgenomen uit *Lukas* 3:1, 2.
62 *De staf:* de skepter was aan Juda ontnomen, de stam Juda (door de leeuw verzinnebeeld) heerste niet meer in zijn koningen en verdere gezagsdragers, maar de Romeinen; *'t wieroockvat:* het hogepriesterschap werd niet meer door Aäron's nakomelingen bekleed (dit is waarschijnlik niet juist, immers tot de verwoesting van Jeruzalem waren de hogepriesters waarschijnlik van Aäron's geslacht).
65 *Den mijter:* voor het hogepriesterambt; *het heiligh en onheiligh:* het kerkelike en het wereldlike gezag.

Het wetboeck wort gekreuckt. de trou is nergens veiligh.
In dien bedorven staet zagh d'opperste uit den troon*
Des hemels, en gedacht aen Davids rijck, den zoon[68]
Van eeuwigheit belooft, die stil om laegh op d'aerde,
Zich in zijn' vollen glans en dagh niet openbaerde;
Naerdien de morgenstar, de voorbo van de zon,[71-vlgg.]
't Waerachtigh heillicht, en der hemellichten bron,
Eerst rijzen most: gelijck de verreziende helden,[73]
Gedreven van den geest, zoo menige eeuwen spelden
Den vadren, koningen, en priesterlijcken stam,
Verlangende, elck om strijt, dat hy te voorschijn quam,
Om profecy, belofte, en wet, in steen geschreven,
In kracht te zetten, en haer rechte verf te geven:[77-78]
Gelijck een tekenaer het voorgenomen beelt
Volvoert, tot dat het werck van 't leven niet verscheelt.
Elck zuchte om eene maght, die, in de leste tijden,
Hun eens van 't Heidensch juck ontslaen zou en bevrijden:
Hoewelze doolden, in 't verwachten van een hooft:[83]
Want hun geen weereltsch rijck maer hemelsch was belooft,
En een' verlosser van zoo veel verlore zielen,
Als eer, toen Adam viel, in Adems dootschult vielen:[86]
Dat was een heerschappy, van grens noch eeu bepaelt,[87]
Het schoonste velt, waerin mijn zanglust adem haelt.
Toen sprack de vader der genade, in 't hart bewogen*
Met 's menschen jammeren, uit louter mededoogen:
Mijn eenigh erfgenaem, en uitgekoren zoon,
De glori van mijn rijck, en eeuwigh rijcke kroon,
Het menschgeworden Woort, schuilt, flaeu van glans en luister,[93]
By weinigen gekent, om laegh noch stil en duister,
Een ry van jaeren. het wort tijt, en meer dan tijt
Dat hy te voorschijn koome, en eens zich zelven quijt'[96]
In 't heilzaeme ampt, tot heil der droeve sterfelijcken,
Hem op den hals geleght. laet al wat wil bezwijcken,
En wancklen in zijn trouwe: ons woort houde eeuwigh stant.

*[Randschrift:] *Godt ziet neder, ontfarmt zich over het menschelijck geslacht, en gedenckt aen zijn belofte*.

*[Randschrift:] *Hy besluit dat Christus, al lange geboren, zich volkomen openbaere, en Ioannes, de Boetgezant, hem den vvegh bereide*.

68 *gedacht aen...:* was indachtig dat Davids rijk, Davids troon van eeuwigheid aan God de Zoon beloofd was (‘God zal hem de troon van zijn vader David geven, en hij zal heersen over het huis van Jakob in eeuwigheid’ *Luk.* 1:32). Vondel zegt *van* eeuwigheid.
71-vlgg. Joannes als de morgenster, de voorbode van de zon die Christus is, moest eerst oprijzen.
73 *de verreziende helden:* de profeten Isaïas en Malachías (zie vs. 178).
77-78 Christus zou komen om de wet te vervullen, volkomen te maken (*Matth.* 5:17); *haer rechte verf te geven:* zijn zuivere vorm, zijn juiste inhoud te geven.
83 De Joden verwachtten de Messias die het wereldse rijk van Israël zou herstellen; zelfs de Apostelen meenden dit.
86 *Als eer:* als vroeger in de erfschuld, de erfzonde gevallen zijn.
87 *van grens noch eeu bepaelt:* over heel de aarde en in eeuwigheid.
93 *flaeu:* zwak.
96 *zich zelven quijt'*: zijn plicht doet, zijn taak vervult.

*

't Beooghde heil vange aen van 's hemels afgezant,
In moeders lichaem, door den hemelraet bescheiden[100-101]
Om onzen lieven zoon den intre te bereiden
Ter poorte van het rijck, dat hy bezitten moet.
Zoo spreeckende, en, ontvonckt van onuitbluschbren gloet,
Om zijn beloften, lang met eedt gestaeft, te stercken,
En 's menschdoms eeuwigh heil volkomen uit te wercken,
Verdaeght flux Gabriël, die, in het starlicht kleet,
Zich, op het hoogh gebodt, geduurigh houdt gereedt.
Aertsengel, zeght hy, die voorheene bey de nichten[*109]
Elck haere vrucht beloofde, en noit in uwe plichten
Den last verzuimde, u van den hemel opgeleght;
Ga naer de weerelt toe: stijgh neder regelrecht,
Daer gy nu tweewerf trou bekleede uw afgezantschap,[113]
En 't water der Jordaene omspoelt het heiligh lantschap,
Van David langh beschut, toen hy op d'aerde blonck.
Gy zult den woestynier, in zijne rotsspelonck,
Aenmaenen in het ampt, hem toegekeurt, te treden,
Gelijck de geest hem leert, en, 't menschdom tucht en zeden
Inscherpende, onvertsaeght te tuigen van den helt,
Die hen verlossen komt van 's afgronts erfgewelt.
De nacht der wet verdwijnt, en eischt, dat, zonder draelen,
Hy daetlijck aenblicke, eer het stercker licht koom' straelen,[122]
De zon van billijckheit en van rechtvaerdigheit.
Verkuntschap dit uit last van 's hemels majesteit.
Zoo sprack d'almaghtige, en d'aertsengel, om te rennen,[*]
Bereit zich, en ontvout, zoo schoon als fenixpennen,
Zijn vleugels, geschakeert van hemelsch blaeu, en gout,
En purper, in het licht daer zich de godtheit houdt.[127-128]
Men ziet de verwen zich verandren en schakeeren,
Gelijck de regenboogh, of schoone paeuweveêren,
In 't licht der zonne, die recht tegens over staet.
Reisvaerdigh in zijn vlught verheft hy zich, en slaet
De pennen tegens een wel drywerf, dat de reien
Der englen ommezien, en zijne vlught geleien

[*][Randschrift:] *Aertsengel Gabriël wort aen Ioannes gezonden*.

[*][Randschrift:] *Gabriël stijght neder in de weerelt*.

* TEKSTKRITIEK: 't Randschrift bij vs. 109 heeft *gehouden*, in plaats van *gezonden*.

100-101 De door ons vastgestelde verlossing zal aanvangen met de afgezant van de hemel (Joannes), die door Gods engel (Gabriël) is aangewezen.

109 *bey de nichten:* aan Maria en Elizabeth de boodschap bracht (Gabriël heeft aan Elizabeth's echtgenoot, priester Zacharías in de tempel de tijding gebracht van Joannes' te verwachten geboorte).

113 *Daer:* waar.

122 *aenblicke:* aanlichte, zijn licht begint te geven.

127-128 De kleuren blauw en goud en purper waren de kleuren van de fabelachtige vogel fenix uit de Oudheid (Zie Vondel's schildering van de fenix in Joseph in Dothan, rei na het 4e bedrijf).

Met hun gezicht; terwijl de vlieger nederstijght,
En zwaeit van ronde in ronde, en onder 't daelen krijght[134-36]
Jerusalem in 't oogh, dat zijn gekroonde kruinen
Ten hemel opwaert heft uit d'omgelege duinen,
Waer van de koningsstadt in 't ronde omcingelt scheen.
Toen volghde hy de streeck, die naer den rijxstroom heen
Hem 't woest Quarente wees, niet rijck van groente en lover.[141]
Hier hing d'aertsengel op zijn pennen, streeck voor over
Op 's woestijniers spelonck: gelijck een adelaer,*
Die uit de hooghte in 't ende een springbron wort gewaer,
En nederzwevende den dorst lescht, op 't geklater
Des verschen watervals, aen 't hartverquickend water.
Hier duickt de bidtspelonck om laegh, van Gabriël*
Gezocht, een wonderwerck, een rechte godtskapel,
Ten dienst van Jakobs Godt, hem door natuur geschoncken,
Of met den hamer van Godts woort uit rots geklоncken.[150]
Men stijght by trappen neêr. van onder sluitze dicht,
En om en in den buick. van boven scheptze licht[152]
Door eene kloof, wanneer de zon op 't hooft komt schijnen,[153]
Waer voor de schaduwen verwandlen, en verdwijnen.[154]
Een tafel staet in 't ooste, al mede uit louter steen
Gehouwen. in 't poortael rust Godts profeet de leên,*
Op eene biezemat, met zijne hant gevlochten.
Het kemelshaeren kleet bekleet den aengevochten[158]
Voor koude en regen, daer de leêren riem op sluit.
De honger jaeght by wijl hem in het onweêr uit.[160]
De wilde honigh en de magre springkhaen decken
Den disch. de bron schaft dranck, die uit een rots komt lecken.
Hy rekent d'uuren van het leven, naeu beperckt,
En kort en onwis, by de schaduwe afgemerckt.[164]
Hy hoort geen' haenekraey, noch geen gebas van honden,
Maer leeuwen brullen, schuw en ang van hem te wonden,[166]
Gelijck de veltslang, die hier schuifelt met den beck,[167]
By wylen met zijn' voet getreden op den neck;
Terwijl de leeuwen hem aenquispelen en licken,

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Ioannes spelonck te Querentane in de woestijne*.

*[Randschrift:] *Ioannes leven, en oefeninge*.

134-36 Zie ook de beschrijving van Apollion's neerdaling naar d'aerde in Vondel's Lucifer, 1e bedrijf.
136 *ronde in ronde:* de 7 hemelbogen naar de oude voorstelling.
141 *Quarente:* 'n woestenij in Judea, (tussen Jeruzalem en Jericho): de naam *Quarante* is later aan deze woestijn gegeven waarschijnlik naar de 40-daagse vasten van Christus in de woestijn (Quarentania?); *groente en lover:* groen en lover, loofgroen.
150 Volgens het apokrief evangelie (van St. Jakob), zou God op wonderdadige wijze deze spelonk hebben geopend als toevlucht voor Joannes.
152 *En om en in den buick:* en om en in het midden.
153 *op 't hooft:* in 't hoofdpunt, op 't hoogste staat (op de middag).
154 *verwandlen:* van plaats veranderen, opschuiven (*wandelen:* veranderen, is in de oudere taal heel gewoon).
158 *bekleet:* bekleedt en beschut hem, als hij geteisterd wordt, voor ...
160 *onweêr:* slecht weer (in 't algemeen, oudere betekenis).
164 *by de schaduwe afgemerckt:* (de uren) afgetekend door de stand van de (zonne)-schaduw.
166 *ang:* beangst (vergel. ons *eng*).
167 *schuifelt:* blaast, sist.

Als ofze voor 't geloof des vroomen helts verschricken.
Een lamp hing aen 't gewelf der godtskapelle en blonck,
Als hyze ontstack, en vier uit keizelsteenen klonck[172]
In tonder van het loof, en drooge en dorre blaêren.[173]
Zoo sleet hy, waeckende en Godt biddende, zijn jaeren
In eenzaemheit, en wachte, ootmoedigh en bereit
Te volgen op Godts roep, waer hem de geest geleit.
Nu overleide hy den wandel van Helias,[177-vlgg.]
En Izaïas woort, en wat hem Malachias
Zoo lang had voorgespelt, en stont verruckt, vervoert,
Stockstijf, en stom, gelijck een beelt, dat zich niet roert.*
Wie kan begrijpen hoe de zinnen weiden gingen
Door alle hemels heene, en wat bespiegelingen
Van Gode en zijnen zoon den opgetogen helt
Verlichtten! eveneens als in 't Chaldeeusche velt,*
Op 't ruisschen der Eufraete, Ezechiël verscheenen
Gezichten, elck om 't schoonste, en die terstont verdweenen.[185-186]
Ten leste tot zich zelf gekomen, riep hy luidt:
Geheilight zy Godts naem, en 't goddelijck besluit.
Gezegent is hy, die verschijnt, Godts naem ter eere.
De heilant koom'. dat's al en 't een dat ick begeere.[190]
Op zulck een stem verscheen de hemelsche gezant,*
En hielt in dees spelonck recht voor den jongling stant,
Zoo reizigh als hy was, en lichte met zijn klaerheit
Den afgescheiden toe: waerop terstont de naerheit[194]
En schaduwe verdween, de lamp haer' glans verloor.
De woestijnier bezagh den engel door en door,
Van boven tot beneên, en 't flonkren van den luister,
Gewoon op zijne kruin te lichten, scheen nu duister
Te worden, by den glans en 't licht van Godts herout,
Wien 't opperste gezagh dien hoogen last betrout.
Joannes zwichte in 't eerste, als hy die hoogheit merckte:[201]
Maer d'aengenaeme geur des afgezants versterckte
Hem 't hart, en spreide zich rondom de Godtskappel.
Ten leste sprack hy: zoon, gy ziet hier Gabriël,*
Die dertigh jaer geleên, gedaelt uit 's hemels poorte,

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Gabriël verschijnt*.

*[Randschrift:] *Gebriëls bootschap*.

172 *keizelsteenen:* keistenen (*keizel* naast kiezel).
173 Voor *tonder:* ontbrandbare stof waarin de geslagen (*geklonken*) vonk wordt opgevangen en verder brandt, dient hem het lover van droge en dorre blaren.
177-vlgg. *overleide:* (overlegde), overwoog; *den wandel:* de levenswandel, het leven van Elias; (Joannes) zal voor hem (Jezus) uitgaan in de geest en de kracht van Elias om de harten der vaderen in de kinderen te bekeren (*Luk.* 1:17) het laatste (het bekeren der harten) was de letterlike voorspelling van de profeet *Malachias* 4:5, 6.
185-186 In Chaldéa bij de Eufraat, waar de Joden in ballingschap waren heengevoerd, verschenen aan de profeet Ezechiël de heerlike gezichten bij Ezechiël 1 geschilderd.
190 *'t een:* 't enige.
194 *Den afgescheiden:* de van de wereld afgescheidene, de kluizenaar.
201 *zwichte in 't eerste:* bezweek eerst voor die zware taak.

Uw vader aen 't altaer verkuntschapte uw geboorte.[206]
Schep moedt, en vrees niet: want gy deelt door 't hemelsch lot
Een' zelven naem met ons niet onwaert. Jakobs Godt[208]
Schonck u dien titel door den mont van zijn profeeten,
Wien gy niet wijckt in eere, al zijtge laegh gezeten,
Geen grooter quam'er oit uit eene vrouwe voort.[211]
Joannes neight het hooft, als hy dees rede hoort.
De roozen luicken op, en blozen aen de wangen,
En, schaemroot om dien lof, uit 's engels mont ontfangen,
Ontkent het zedigh met een nederigh gelaet:[215]
Maer Gabriël vaert voort. gy hoeft geensins den staet,
Daer d'opperste u in stelde, alleen uit zijn behaegen,
[Oock eer Elizabeth u voelde en quam te draegen
Met blijschap onder 't hart, veel maenden achter een,]
Te lochenen. om voor Emanuël te treên,
Wertge in het lichaem van uw moeder, lang verschoven,[221]
Begaeft, en rijckelijck, uit 's hemels schoot, van boven
Gezalft met 's hemels Geest, de godtheit, die u drijft.
De godtheit wil niet dat gy langer schuldigh blijft
Emanuël den wegh voor zijne komst te baenen.
Gy hoort mijn' hoogen last, dat is u op te maenen,
Om 't volck te dompelen, te wasschen in den vloet,
Te brengen tot berou, op dat, het quaet geboet,[228]
En zeden ingevoert, het menschdom met verlangen
Den grooten heilant van de weerelt magh ontfangen.
De hemel gaf de wet, in steen gedruckt, zijn volck,
In woeste wildernis door Amrams zoon, Godts tolck:[232]
Het is dan billijck, dat de nieuwe wet, geschreven
In 's menschen harte, in een woestijne wort gegeven.
Wat Godt voorspelde slaet oock klaer op dit geval.
Orakels spelden hoe woestijn en heide en dal
En eenzaemheit in 't endt van water zullen vloeien,
De blancke lelien ontloken heerlijck bloeien,

206 *Uw vader aen 't altaer:* Zacharias ontving de boodschap van d'engel Gabriël, toen hij bij het reukaltaar het reukwerk ging ontsteken. (*Luk.* 1:8, 9 en 11).

208 *Een' zelven naem met ons:* eenzelfde naam van engel (bode) met ons: ‘ik zend mijn engel, en hij zal de weg bereiden voor mijn aangezicht’, *Malach.* 3:1.

211 God zelf (vs. 208) heeft u genoemd de grootste profeet onder de geborenen uit vrouwen (*Luk.* 7:28).

215 Ontkent bescheiden die lof te verdienen, door zijn nederige houding (*gelaet:* houding, in de algemener betekenis).

221 *lang verschoven:* nog lang verborgen in uw moeders schoot zijt ge reeds met Gods geest vervuld (*Luk.* 1:15, van de H. Geest zal hij vervuld worden van uit de schoot van zijn moeder).

228 *het quaet geboet, en zeden ingevoert* (zijnde); als het kwaad is geboet, en de goede zeden zijn aangenomen; (deze zinswending is Latijn, in de geest van ons: ijs en weder dienende, enz.).

232 *Amrams zoon:* Mozes die de twee stene tafelen met de wet Gods (de 10 geboden) van God op Sinaï ontvangen heeft.

De dorre lantstreeck, en onvruchtbre heide en lucht
De vruchtbre ontluistren met haer lang gewenschte vrucht.[236-40240]
O uitgekoren, waeck dan op, en koom te voorschijn,
Op dat een grooter glans op uwen luister doorschijn'.
Aldus sprack Gabriël, en d'ander antwoort hem,[*]
Ootmoedigh, en beleeft, met een vertsaeghde stem:[244]
Zoude ick my zulck een daet wel dorven onderwinden,
Die niet eens waerdigh ben den schoenriem hem t'ontbinden?
Wat is het niet by iet, het ydel niet by 't al?
Doch nu het Godt gebiet, verschoonme om hoogh. ick zal[248]
Gehoorzaemen. al wat de hemel heeft bescheiden
Geschiede in Godts naem. 'k wil van nu af my bereiden
Om aen te breecken, als een star voor dou voor dagh,[251]
Op hoop, en anders niet, of't Godt behaegen magh.
De hooghste kon wel door een ezels kinnebacken
De kracht des Filistijns in duizent mannen knacken.[253-254]
Zoo sprack d'ootmoedige, en sloegh zijn gezicht om hoogh,[*]
Als Godts herout verdween uit 's helts gezicht, en vloogh
Ter ste van waer hy quam, gedraegen op de veder.
Joannes loofde Godt, en viel ter aerde neder,
En lagh 'er eene poos op 't aenzicht in het stof,
Verzoncken in zich zelf, verslonden in den lof,
Des allerhooghsten, die het heilverbont quam stercken,
Met Abram opgerecht, en nu dit uit wou wercken[261-262]
Door zijnen dienaer, die zich, zeven dagen langk,
En zeven nachten, streng bereide, op 't feestgezangk
Van hemelreien, die om hoogh ter klove inbloncken,[265]
Gevolght van galm op galm, uit steenrotse en speloncken.
Dat gaf den yvraer moedt t'ontginnen 't hoogh bevel,[267]
Getrou ontfangen uit den mont van Gabriël.
Een heiltrompetter, tot dit ampt om hoogh gekoren,[*269]
Liet ondertusschen zich in Davids rijcken hooren.
Hy ruste nacht noch dagh op bergh en torenkruin
Te vliegen, en alom de zilvere bazuin
Te blazen over 't lant, en alle steên en vlecken,

[*][Randschrift:] *Joannes antwoort*.

[*][Randschrift:] *Gabriël vertreckt, en Joannes bereit zich om voor den dagh te komen*.

[*][Randschrift:] *Een engel verkuntschapt met bazuingeschal dat Joannes voorhanden is*.

236-40 De voorspellingen van Isaïas (*orakels*), door Vondel bijna letterlijk weergegeven (*Isaias* 35:1 en 2; en 51:3).
240 *ontluistren:* van luister beroven, ver in luister overtreffen.
244 *ootmoedigh, en beleeft:* met ootmoedige bescheidenheid; *vertsaeghde:* schuchtere (*vertsaagd*, de oudere vorm, uit het Duits).
248 *verschoonme om hoogh:* verontschuldig bij God mijn vermetelheid zo verheven taak op mij te nemen; *heeft bescheiden:* mij heeft toebedeeld, opgedragen.
251 *aen te breecken:* aan te vangen (letterl. aan te lichten, beginnen te lichten als 'n morgenster, zie vs. 71).
253-254 De jonge Samson heeft door Gods kracht met 'n ezelskinnebak duizend Filistijnen verslagen.
261-262 *het heilverbont*, dat God met Abraham gesloten had, dat n.l. uit hem de Verlosser zou geboren worden.
265 *ter klove inbloncken:* door de kloof van boven (in de spelonk, zie vs. 153) hem verschenen.
267 *t'ontginnen:* te beginnen (met de uitvoering van) het hoog bevel.
269 *Een heiltrompetter:* een engel die met luid (bazuin)geschal het heil, Gods genade, verkondigt dat Joannes gekomen is (zie kanttekening).

Om reuckelozen en misleiden op te wecken,[274]
Uit hunnen diepen slaep, en ingebeelden droom.
Dat wrocht of vreught in 't harte, of ydlen schrick en schroom,[276]
Naer elx gesteltenis, en sleet de straet en drempels.*
De huizen zagen uit. het priesterdom des tempels
Met Levijs aenhang zag flux om naer dit gerucht.[279]
De Sanhedrin vergaerde, en sufte, en zat beducht[280]
Of't goet of quaet bediede, en of men dit most schutten.[281]
Pilatus scheelde 't niet het Jodendom te stutten,[282]
Of laeten schocken, als hy op den hoogen trap,
Tybeer ter eere, slechts het stedehouderschap,
In 't rijck, verovert by Pompeius met den zwaerde,[285]
Bekleede, en 't Roomsch gezagh, hem toebetrout, bewaerde.
Een overste der Joôn, en hooft der Farizeen,*
Geleert in Moses wet, eerwaerdigh by Hebreen,
Geheeten Nikodeem, bezocht Arimathye,
Een lidt des Sanhedrins, om met hem in een vrye
Verhandeling te treên, op deze nieuwe maer,[289-91]
Die door de steden liep. dit yverende paer
Verwachte vast den troost der heilige geslachten,[293]
En dorsten zedigh schaers de waerheit, dieze dachten,[294]
Uitspreecken, om den haet der Farizeen t'ontgaen:
En Nikodeem hief dus by raetsheer Josef aen,
Daerze in een ruime zael heilgeerigh t'zamen zaten:[297]
Wat loopt'er een gerucht door stadt, en alle straeten
En streecken van het lant? wat roept men, zonder endt,
Van Zacharias zoon, dus lang schier onbekent
Gescholen in een' hoeck, aen d'oevers der Jordaene?
De wufte faem gelijckt de wisselbaere maene,*
Dan vol en ront, dan half, dan kleen, gelijck men ziet.
Eerst komtze kleen op, wast, neemt af, en loopt tot niet.
Wat gaf het een gerucht, door dit geberghte in 't ronde,*
Toen Zacharias aen 't altaer niet spreecken konde,[306]
En stom stont, om dat hy mistroude aen 't wonderwoort
Des geests, die hem verscheen, en spade de geboort

*[Randschrift:] *Ongelijcke bedenckingen in alle staeten over dit gerucht*.

*[Randschrift:] *Gespreck, tusschen Nikodemus, den wetgeleerden, en raetsheer Iosef van Arimathye over deze geruchten*.

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Joannes geboorte, en omstandigheden der zelve*.

274 *reuckelozen:* roekelozen, die niet bekommerd zijn om hun eeuwig heil.
276 *Dat:* die luide boodschap van den engel, dat *gerucht* (zie vs. 298) lokte de mensen over de *drempels* van hun huizen de *straat* op.
279 *Levijs aenhang:* de Levieten, de lagere bedienaars van het heiligdom in de Joodse tempel.
280 *De Sanhedrin:* de hoge raad der Joden.
281 *schutten:* stuiten, keren.
282 *scheelde 't niet:* was 't onverschillig.
285 *Pompeius* de bekende Romeinse veldheer (1e eeuw vóór Christus) had de Joden onderworpen en schatplichtig gemaakt aan de Romeinen.
289-91 Nikodemus en Jozef van Arimathéa (zie *Inhoudt*, 8) kwamen samen tot 'n *vrije* bespreking (buiten de Joodse raad); *vrije:* zodat ze in vrijheid konden overleggen.
293 *vast:* vast en zeker (of voortdurend. allang).
294 *zedigh:* bescheiden.
297 *heilgeerigh:* heilbegerig, verlangend naar 't heil van Israël.
306 Zacharias bleef stom tot de geboorte van Joannes, toen hij het jubellied over Israëls verlossing aanhief.

Van eene aenstaende vrucht verkuntschapte, als de jaeren,
Lang grijs van ouderdom, in top gesteigert waren,
En zijne Elizabeth, in kinderloozen staet,
Van al de weerelt, als onvruchtbaer, wiert versmaet?
De godtheit evenwel vertrock haer woort niet langer.[313]
Godt zegent d'oude vrou, Elizabeth wort zwanger,
En baert op haeren tijt den godtgewijden zoon,
Een zuivre peerel aen de priesterlijcke kroon.
De stam van Aron juichte op zulck een' rijcken zegen,[317]
Van dit godtvruchtigh paer gansch onverwacht verkregen.
Men hiet dees lieve vrucht Joannes, naer het lot[319]
Des invloets van gena, hun toegevloeit van Godt:
Want engel Gabriël had haer dien naem gegeven.[321]
Wat sprack hy niet van 't kint, der oudren lust en leven!
Hoe 's kints geboorte alom tot blijschap strecken zou
Van duizentduizenden. hoe hy, aen Godt getrou,
Ten prijs van 's hooghsten naem, van heiligheit zou blincken,
Gansch schuw van leckerny, noch wijn, noch boomsap drincken,[326]
Van moeders lichaem aen doorstraelt van 's hemels geest,[327]
In 't endt bekeeren tot de Godtheit wat Godt vreest,[322-28]
Oock dapper en gestreng, gelijck een tweede Elias,[329]
Bemint, en oock gevreest, voor 't aenschijn van Messias
Heenlichten, en aen Godt toewijden, als Godts tolck,
Een zedigh, gemaniert, en Godtgelaeten volck.[332]
Zoo hoogh een engelsch woort, naer Godts besluit geregelt,[333]
Wert door de stomheit van den vader flux bezegelt;[334]
Dewijl hy twijfel sloegh, of d'almaght in de trou
Van haer belofte, die zoo hoogh liep, zwichten zou.
Elck merckte dit, die, voor den reuckaltaer en drempel[337]
Verlangende, hem stom zagh komen uit den tempel,[338]
En sloot, op 's priesters wenck, dat hy door 't koorgezicht[339]
Van eenen afgezant des hemels was verlicht:

313 *vertrock ...:* stelde de vervulling van de belofte (van Joannes' aanstaande geboorte) niet langer uit.
317 *De stam van Aron*, waaruit de Joodse priesters kwamen.
319 *Joannes* betekent: die door God in genade gegeven is; *lot:* beschikking.
321 *haer* n.l. de vrucht, Joannes (319).
326 *noch boomsap:* noch andere gegiste drank.
327 *van 's hemels geest:* door de H. Geest.
322-28 De Engel heeft al deze beloften uitgesproken tot Zacharias (*Luk.* 1:14-16).
329 *dapper:* met kracht (in de kracht van Elias *Luk.* 1. 17); *gelijck een tweede Elias:* zie vs. 177.
332 Om voor de Heer een goed gevormd volk te bereiden (*Luk.* 1:17); *gemaniert:* goed gevormd (in zijn plichten); *Godtgelaeten:* aan God overgegeven, God gehoorzamend (vgl. *Lucifer*, vs. 1680).
333 *zoo hoogh een engelsch woord:* een zo hoog bevel van een engel (vgl. de Engelse groetenis voor 't Weesgegroet; *engelsch* in die betekenis herhaaldelik bij Vondel).
334 vlgg. *de stomheit ...:* zie vs. 306.
337 *reuckaltaer en drempel:* het reukaltaar in de tempel (*drempel:* tempel, kerk, zoals meermalen bij Vondel, naar det Latijn *limen* en *limina*).
338 *verlangende:* het volk wachtte op hem, was verbaasd over zijn lang uitblijven in het Heilige (*Luk.* 1:21).
339 *En sloot ...:* en besloot, maakte op uit zijn werken. (*Luk.* 1:22); *koorgezicht:* gezicht in het koor, in het heiligdom.

Maer dit is 't noch niet al. het leeft op veele tongen
Hoe 't kint in 't lichaem van de moeder hebb' gesprongen,[342-vlgg.]
En zijnen heere en Godt, dus lang noch flaeu betuight,[343]
Op 't groeten van de nicht, oock zwanger, toegejuicht,[344]
Toen Josefs reine bruit Elizabeth begroete,
En binnen haere deur in 't lantgeberghte ontmoete.[346]
Dus groot een wonder, naeu gehoort en nagedocht,[347]
Verdween, gelijck een mist, en bleef ononderzocht.
Zoo dra Herodes haet zijn kroonrecht wou bewaeren,[*]
En rondom Bethlehem de vrucht, beneên twee jaeren,[350]
Liet slaghten; of hy dus, tot veiligheit van 't hof,[351]
Het al t'onnozel hart des Joodschen konings trof,[352]
In 't midden van dien moort, gevolght van duizent vloecken;
Vont hy de neven in geen winckelen noch hoecken,[354]
Hoe scherp men 't onderzocht. in 't endt quam Josefs zoon[355]
Te voorschijn nu en dan, met eenen galm en toon,[356]
Die wederom verdween: maer of hy lagh verzoncken[357]
Doock Zacharias zoon in schaduwe en speloncken,
En dootsche wildernis. men hoort noch ziet hem niet.
Hy schuwt den ommegangk des volx. wat dit bediet
Is mijn begrijp te hoogh. nu hoopen al de vroomen
Dat hy, op dit gerucht, eens zal te voorschijn komen.[362]
Belieft het u, berecht en leerme, in dit geval,[363]
Hoe 't leght geschoren, en wat ick besluiten zal.[364]
Aldus spreeckt Nikodeem, en heer Arimathye,[*]

[*][Randschrift:] *Kindermoort van Herodes Askalonite*.

[*][Randschrift:] *Arimathyes antwoort*.

342-vlgg. Toen Maria na de boodschap van d'engel over Christus' menswording, haar nicht Elizabeth bezocht, sprong Joannes van blijdschap op in de schoot van zijn moeder. (*Luk.* 1:41 en 44; zie vs. 221).
343 *dus lang noch flaeu betuight:* zo lang al en duidelik (niet duister) aangekondigd (door de profeten).
344 *toegejuicht:* heeft (*hebb'* vs. 342) toegejuicht.
346 *in 't lantgeberghte:* in Juda's bergland (waar Zacharias woonde).
347 *nagedocht:* vermoed (*nadenken:* vermoeden, in de 16e eeuw vrij gewoon). In het randschrift: *Askalonite:* van Askalon.
350 *de vrucht:* de kinderen.
351 *of hy dus ... trof:* of hij zo ook zou kunnen treffen.
352 *des Joodschen konings:* van de koning der Joden; de Wijzen uit het Oosten hadden Herodes (de Grote) naar de nieuw geboren koning der Joden gevraagd.
354 *de neven:* noch Christus noch Joannes; *winckelen:* hoeken (meestal samen met *hoeken;* vgl. ons *in geen hoeken of gaten*); in 't Sint-Jakobs Evangelie (zie op vs. 50) wordt verhaald, dat ook Joannes ter dood werd gezocht.
355 *Josefs zoon:* Christus werd gehouden voor de zoon van Jozef, de timmerman (*Luk.* 3:23 en 4:22; *Matth.* 13:55).
356 *met eenen galm en toon:* met luid uitgesproken meningen over Hem (dit slaat op de 12-jarige Jezus te midden van de leraren in de tempel, die verbaasd waren over zijn wijsheid, *Luk.* 2:47).
357 *of hy lagh verzoncken:* alsof hij (in de aarde) was weggezonken.
362 *op dit gerucht:* op deze overal rondgaande mare (door d'engel uitgebazuind (vs. 269-vlgg.).
363 *berecht:* bericht.
364 *geschoren:* (toebedeeld), bepaald, vastgesteld; *besluiten zal:* besluiten, als waarheid erkennen moet.

Die klaerder door het loof der duistre profecye[366]
Het afgebeelde zagh, dan een in d'oude blaên[367]
Geoefent, doch verkeert begreepen en verstaen,

366 *het loof:* de versiering, de verbeelding, de voorstelling; vgl. Vondel's: Godts geheime orakels ... Die onder 't loof van vergeleecke dingen Geschoolen, van 't begin in schaduw hingen, *Harpzang* 77, vs. 8-10).

367 *dan een ...*: dan iemand die wel geoefend is in de oude Schriftuurbladen, die bladen alleen kende, maar ze verkeerd heeft begrepen en verstaan.

Bejegent hem aldus: laet vaeren uw mistrouwen,[369]
En twijfelmoedigheit: wy zullen haest aenschouwen[370]
Den blancken dageraet, veele eeuwen ons belooft.
De steên staen overendt. de vroomen steecken 't hooft[372]
Aen alle kanten op. godtvruchtige geslachten,
Die op den voorglans van den grooten heilant wachten,[374]
Verheugen zich, en zien hem juichende in 't gemoet.
Hoe lang de tijt vertreckt, in groote zaecken spoet[*376]
De hemel langkzaem: dat is meer dan eens gebleken.[376-377]
Schoon ons gedult ontbreeckt, aen Godt zal 't niet gebreecken[378]
Te houden 't heilverbont, aertsvadren met een' eedt
Bezegelt reis op reis. lees Moses den profeet.[379-380]
Godt hoefde een' oogenblick in 't werck van drij paer dagen,[381]
En spoede langkzaem, naer zijn eeuwigh welbehagen.
Om 's aerdtrijx overschot te bergen voor gevaer
Des hoogen weereltvloets, bout Noah hondert jaer
Aen 't houten vaertuigh, of zich 't menschdom zou bekeeren.
Eer Josef raeckte in staet, en Faro hem wou eeren,[386]
En al zijn vaders huis, gedreight met hongers noot,
Verliepen, sedert hy uit schoone Rachels schoot
Het licht zagh, dertigh jaer: en veertigh jaeren dwaelden
De zes paer stammen, eer zy lucht en adem haelden[390]
In 't vruchtbre Kanaän, zoo vast hun toegezeght.
Natuurlijck gaet het dus, indien gy 't overleght.[*]
Een cederplant hoeft lang te worstlen tegens vlaegen,[393]
Eer zy met haere kroon de wolcken koom te schraegen,
En taeje wortels in den diepen afgront schiet:
Dan is 't een cederboom, daer beuck noch eicke niet
In eer by haelen magh. de maen voltreckt haer ronden[397]
Wel twalefmael in 't jaer, aen haer gety gebonden:[398]
De goude zon rolt eens in 't jaer den ronden kloot[399-vlgg.]

[*][Randschrift:] *Dat groote zaecken langzaem voortgaen, wort door voorbeelden bewezen:*

[*][Randschrift:] *Oock door gelijckenissen*.

369 *Bejegent:* antwoordt.
370 *haest:* weldra.
372 Alles is op de been (vgl. vs. 276-vlgg.).
374 *den voorglans:* de glans die vóor Christus zou opgaan, zoals de profeten voorspeld hadden (*Malachias* 3:1).
376 *vertreckt:* rekt, vertraagt.
376-377 *in groote zaecken ...:* ‘Dees langsaemheit past groote zaecken’. *Joseph in Dothan* vs. 828, 3e rei.
378 *niet gebreecken:* niet ontbreken, God zal niet in gebreke blijven.
379-380 *aertsvaderen:* aan Abraham Izaak en Jakob had God de grote belofte gedaan, dat uit hun de Messias zou geboren worden; *Mozes* heeft deze beloften opgetekend in het Boek *Schepping* 22, 26, 28.
381 Het werk door God in zes scheppingsdagen gedaan, had Hij in een oogwenk kunnen doen, maar God *spoede langkzaem*.
386 *raeckte in staet:* kwam tot hoge staat, onderkoning van Egipte.
390 Van de 12 stammen van Israël zouden van alle mannen boven de 20 jaren, die uit Egipte waren getrokken, alleen Jozuë en Kaleb het beloofde land Kanaän zien; tot straf voor hun aanhoudend verzet tegen God's bevelen; daarom zwierven zij 40 jaren rond in de woestijnen.
393 Vondel schildert hier de geweldige ceders van de Libanon.
397 *haer ronden:* zijn ommelopen om de aarde.
398 *aen haer getij:* aan de gestelde tijd der wisselende gestaltes.
399-vlgg. Vondel wil hier zeggen: de zon die 'n vol jaar doet over zijn (schijnbare) ommeloop langs het hemelgewelf, heeft daardoor veel doordringender warmte en licht, dan de zwakke en

Des hemels om: maer hoe doordringende, hoe groot
Is haere hitte en glans, by flaeuwe maeneschijnen!

vlotter lopende maan. Indien de zonneloop twaalf maal zo snel was, evenals die van de maan, zou in 'n zeer groot deel van de aardbol het leven onmogelik worden.

Wat queecktze al levens aen in velden en woestijnen!
Zy schept uit wildernisse een weeligh paradijs,
Wanneer het Gode lust. behoeft men dranck en spijs:
Zy deckt een' rijcken disch volop van wijn en vruchten
Voor hongerigen, die bedroeft om nootdruft zuchten.
Verwacht den tijt, by Godt bestemt, dan met gedult,
Verzekert datge hem ten leste loven zult,
Die boven ons begrijp de zaecken kan beleiden,[409]
Gelijck het in den raet daer boven leght bescheiden.[410]
Het heeft zijn reden dat Joannes schuilt en duickt,[*]
Gelijck in haeren bol een bloem, eerze openluickt,
En met haer' eedlen geur de harten komt verquicken,
Die, flaeu en afgequijnt, in noot zijn van te sticken.[414]
De leeraer, die het volck zal leeren naer de wet,
Behoeft zich zelven van de weerelt en haer smet
t'Onthouden, en de leer met zijne daet te paeren.
Dat is gestichtzaem. wie een' ander zal leeraeren,[418]
Hoeft eerst te leeren wat hy andren wijzen wil.
De klanck van woorden, gaet het anders, vlieght al stil
En vruchtloos 't oor voorby. hy moet niet ongebonden
Van zelf in 't leerampt treên, maer van Godt zelf gezonden[421-422]
Aenbreecken met zijn licht, op dat wien licht ontbreeck',
Het lemmet van zijn ziele aen 't voorlicht dan ontsteeck'.[424]
Aldus ging Moses niet naer Memfis en Godts troepen,
Eer Godt dien herder uyt de boschvlam had geroepen,[425-426]
En sterckte met een' kracht, waer door men kennen kon
Wie hem gezonden had: en Samuël begon
Te profeteeren, dat de zes paer stammen zagen
Hoe hy dien last aenvaerde op 's oppersten behaegen,[429-430]
Die, eer hy leefde, door het hemelsch raetsbesluit
De moeder Anna wert belooft zoo lang vooruit,[431-432]
Om, op 't godtvruchtigh spoor van andre wetgezanten,
Het quaet te dempen, en rechtvaerdigheit te planten.

[*][Randschrift:] *Reden waerom Joannes komste vertreckt*.

409 *beleiden:* besturen met beleid.
410 *bescheiden:* vastgesteld, besloten.
414 *afgequijnt:* tot het uiterste uitgeput.
418 *gestichtzaem:* (stichtzaam), stichtend, voorbeeldig.
421-422 *ongebonden van zelf:* in vrije keus uit zichzelf.
424 *Het lemmet:* de pit, de wiek (heel ander woord als lemmet of lemmer van mes of zwaard).
425-426 *naer Memfis:* de hoofdstad van Egipte; dus naar het hof van de koning, om de zending hem door God opgedragen in het brandend braambos (*uyt de boschvlam*) voor de Israëlieten (*Godts troepen*) te volbrengen.
429-430 'Heel Israël .... erkende dat Samuël de trouwe profeet was van de Heer' (1 *Samuël* 3:20).
431-432 Door de mond van Heli de hogepriester gaf God aan Samuël's moeder *Anna*, uitzicht op een zoon, waarom zij God gebeden had (1 *Sam.* 1:10-18).

Joannes, in gespreck met Godt door zijn gebeên,
Verwaerloost geenen tijt. 's mans yver wacht alleen
Tot dat de geest hem noopt, om in het ampt te treden,
Waer toe hy wert geschickt. ick kan geene andere reden[438]
Beseffen. wacht de tijt en uur dan met gedult.
Vertreckt de tijt, het komt misschien by onze schult.[440]
Dus sprack Arimathye, en d'onderling vertrouden[*]
Beloofden dit gespreck alleen by zich te houden,
En Godt te dienen vroom godtvruchtigh en getrou,
Op 't hemelsch licht, dat hun voortaen verschijnen zou.
Zoo scheidenze getroost van een, en overwoegen[445]
De profecyen, die op 's heilants komste sloegen.
Terwijl brack d'achtste dagh, geschickt ten godtsdienst, aen.[*447]
Jerusalem liep leêgh, eer 't licht was opgestaen.
Het volck van wederzy des lantstrooms liet zich vinden[449]
Te Quarentane, uit lust om nu den godtbeminden[450]
Woestijnbeminner eens te hooren en te zien.
Men zag het grimmelen van allerhande liên,
En oude, en kunne, en staet, gevloeit uit alle streecken:
Gelijck by lentetijt een overvloet van beecken,[*]
Wanneer de berghsneeu smilt, in een gezoncken dal[455]
En boezem, tot een meer vergaêrt van overal.
Men zagh'er hier en daer, uit yver en verlangen,
Van eene steile rotze, of in de boomen hangen,
Of zitten op een kruin des heuvels; andren laegh,
En andren hooger. elck betoont zich even graêgh.
Een ieder heeft zijn wit. 't godtvruchtigh hart is vierigh,
De weereltwijze min godtsdienstigh dan nieusgierigh.
De booswicht vreest de tucht, en zoeckt in dezen man
Iet strafbaers, dat hy met een' glimp bestraffen kan.[464]
Boetvaerdigen zien droef. de reuckeloozen lachen.[465]
Lantloopers vlammen om een aelemos te prachen.[466]
Men zagh'er krijgsvolck, lang beproeft in veel gevaers,
En huisliên, burgers, en gehaete tollenaers.[468]
Levijten mompelen wat van dit werck wil worden,

[*][Randschrift:] *Besluit van het gespreck*.

[*][Randschrift:] *Het volck vergadert om Ioannes te hooren*.

[*][Randschrift:] *Gelijckenis*

438 *geschickt:* bestemd (*schikken* betekende in de oudere taal ook *bestemmen*).
440 *Vertreckt:* talmt, draalt (zo meermalen in de oudere taal, uit de algemene betekenis: van plaats veranderen).
445 *overwoegen:* overwogen (door verwarring met het oude -*woeg* van (*ge*)*wagen*).
447 *achtste dagh:* Joannes had zich zeven dagen in strenge boete voorbereid (vs. 263, 264); *geschickt:* bestemd voor (zie vs. 438).
449 *des lantstrooms:* van de Jordaan.
450 *Quarentane:* de woestijn Qu.
455 *een gezoncken dal:* een dalbekken; *dal en boezem:* de boezem van 'n dalbekken.
464 *glimp:* schijn; *bestraffen:* berispen.
465 *reuckeloozen:* roekelozen.
466 *aelemos:* aalmoes (*alemo*(*e*)*s* oudere vorm); *prachen:* af te bedelen.
468 *huisliên:* landlieden, boeren (*huisman* in 't middeleeuws gewoon voor landman); *tollenaers:* belastinginners.

En of dit kan bestaen, naer Moses stijl en orden.[470]
Hier zitten schriftgeleerde, Esseen, en Farizeen,[471]
Schijndeughden in den aert, gedost in lange kleên,[472-vlgg.]
Met letteren gezoomt, en kostelijcke spreucken.[472-473]
Zy kittelen zich zelfs. hunne ezelsooren jeucken[474]
Om uit te ziften wat hun dient en niet en dient.
Het boeck rust in den arm. zy houden elck ten vrient,[476]
Die hen in eere houdt, en luistert naer hun oordeel,
En speelen met de wet, om eige baet en voordeel.[478]
De plaets van heuvelen omheint, daer dit getal[*]
Op d'uitkomst wacht des mans, die redeneeren zal,[480]
Gelijckt een' schouburgh, daer elx oogh de personaedje,
Die speelen zal, verwacht op een tooneelstellaedje.
Ten lange leste quam de jongling, nu getroost,[*483]
Door al den drang des volx; het aenschijn naer het oost
Gekeert, en zette zich, om spreeckende te leunen
En vast te staen, daer twee rotspalmen ondersteunen
Een dwershout van weêrzyde. elck eerde en groete hem,[486-487]
De helt hen desgelijx, doch zedigh, zonder stem,
En reede, als hy 't gezicht in 'r ronde eerst had geslagen.[489]
Alle oogen dochten datze een Engels aenschijn zagen,
En schijn van heiligheit om 't hooft. elck zweegh in 't ront.[491]
Toen opende Godts geest d'orakels van dien mont.[492]

[*][Randschrift:] *Gelijckenis*

[*][Randschrift:] *Ioannes verschijnt om te leeraeren.*

470 *naer Moses stijl en orden:* naar kerkgebruik en ordening van Mozes.

471 *Esseen:* Esseeën, 'n Joodse sekte met eigenaardige afwijkende opvattingen omtrent de Voorzienigheid (daarnaast 'n noodlot), tempeldienst (wel offers maar geen persoonlik bezoek) enz., maar godsdienstige mensen. Vondel schijnt ze hier tot de soortgelijken te rekenen van de schriftgeleerden en Parizeeën, en verwijt deze allen *schijndeughden* te zijn (*schriftgeleerde* zonder *n* om de slot-*e* te doen samensmelten met *Esseen*).

472-vlgg. *Matth.* 23:5 verwijt Christus aan schriftgeleerden en Farizeeën: 'Zij maken hun gedenkstroken breed, en vergroten. hun zoomkwasten'. Op de perkamente gedenkstroken stonden spreuken uit de H. Schrift, om altijd Gods wet te gedenken; ook de kwasten aan de zoom van hun kleren herinnerden aan de Joodse verplichtingen. Dat alles maakten zij opzichtig om voor heilig door te gaan; de gedenkspreuken bevestigden de Joden op hun voorhoofd of aan den arm, als ze gingen bidden, *Uittocht* 13:16; *Deut.* 6:8; 11:18.

472-473 *lange kleèn, met letteren gezoomt:* Vondel schijnt te menen dat zij ook in de kleerzomen de wetspreuken aanbrachten; dit is wel onjuist.

474 *Zy kittelen zich zelfs:* Zij verkneukelen zich in hun eigen voortreffelikheid.

476 *Het boeck rust in den arm:* dit slaat wel op het dragen van de gedenkstroken aan de linkerarm (zie noot op vs. 472); *het boeck* is de H. Schrift.

478 De Farizeese behandeling van de Wet bij *Matth.* 23:23, vlgg.

480 *redeneeren:* een rede houden, spreken (de oorspr. betekenis, het middeleeuwse *redenen*).

483 *nu getroost:* nu vast besloten (voor 't volk als Gods gezant op te treden).

486-487 Een balk (*dwershout*) aan de uiteinden steunend in de gaffels van twee palmen; *daer:* waar.

489 *reede:* bereidwillig, gaarne.

491 *schijn van heiligheit:* 'n lichtkring van heiligheid; de heiligenschijn.

492 *d'orakels:* de goddelike woorden, de stem Gods in die mond.

Joannes de Boetgezant.
Het tweede boeck.

Inhoudt.

De boetgezant weckt gunst, en spreeckt het stamhuis aen,[1]
Ontvout zijn 'staet en last, en 't ooghmerck van 't leeraeren,[2]
Wat Moses wet vereischt van haeren onderdaen;[3]
Hoe zy 't gebreck ontdeckt, en onder haere blaêren[4]
En ceremonien de liefde wort bewaert,
Als een gewenschte vrucht: hoe schaduwen en beelden[6]
Op een' verlosser zien, om zijn natuur en aert
En ampt te kennen, daer d'orakels lang op speelden:[8]
Hoe weereltwijsheit voor Godts wijsheit buigen moet,
En Moses heerlijckheit voor Christus luister duicken.
Hy eischt en raet dat elck by tijts zijn misdaet boet,
En offert zijnen dienst aen die hem wil gebruicken.
Zoo stuit de woestynier met ootmoet en ontzagh[13],
En scheit, om 's andren daeghs te komen voor den dagh.

Geslacht van Abraham, gewijden, ongewijden,[*]
Besneênen naer de wet, by dien aertsvaders tijden[2]
Eerst ingevoert, en na gesterckt door 's hemels tolck;[3]
Toen u de hemel riep, en uitkoos voor zijn volck,
Uit alle volcken, en door maght van wonderheden
Geleide in Kanaän, en opende de steden,
En koningkrijcken van 't afgodisch heidendom,
Gestooten uit hun erf en out bezit alom:
Gy vruchtbre stammen, die der vadren spoor bewandelt,

[*][Randschrift:] *Joannes begint te leeren, en spreeckt het geslacht van Abraham aen:*

1 *het stamhuis* de stam der Joden, het geslacht van Abraham (zie vs. 1 beneden).
2 *zijn' staet en last:* de last van zijn staat, de opdracht hem door God gegeven.
3 *'t leeraeren, wat Moses wet vereischt:* 't onderwijzen van alles wat de wet van Mozes vordert.
4 *'t gebreck ontdeckt:* het gebrek, de zonde blootlegt.
6 *schaduwen en beelden:* de schaduwen van de beelden, de schetsen der voorafbeeldingen.
8 *d'orakels:* de voorspellingen der profeten; *op speelden:* op zinspeelden, op duidden.
13 *ontzagh:* het ontzagh, de eerbied die hij inboezemt.
2 *by dien aertsvaders tijden:* in de tijden van die aartsvader Abraham; *dien aertsvader* is als een geheel opgevat, daarom alleen het laatste woord met *s*, zoals geregeld bij Vondel.
3 *'s hemels tolck:* Gods gezant, Mozes in zijn wetgeving.

Waerme de godtheit spreeckt, en door aertsenglen handelt,[10]
Of afgezanten, en profeten op een ry:
Waeckt op: het wort nu tijt: waeckt op, en hoort naer my.
Mijn leering vloeie u toe, gelijck een milde zegen,
En daeu op 't dorre velt: gelijck de versche regen,
Na lange drooghte, een' beemt, tot stervens toe verstickt,
En dorstigh, leven geeft, en lavende verquickt.
Ick ben Joannes zelf, een priesters zoon geboren,*
En, van mijn moeders zijde, uit Arons stam, gekoren[18]
Tot een' profeet, en noch den lesten van 't verbont,[19]
Zoo sterck bezegelt met des allerhooghsten mont.[20]
De geest der godtheit drijftme om voor den dagh te komen,
Uit stomme wildernisse, en, tot een vreught der vroomen,
Ten schrick der boozen, elck t'ontvouwen zijnen plicht.
De schaduwen der wet verdwijnen. 't hemelsch licht,*[24]
Den vaderen belooft ten troost in vreemde landen,[25]
Genaeckt. een gouden tijt, een heileeu is voorhanden,
Daer d'oude koningen, en priester, en profeet,
En Abraham voorheen, gesterckt door 's hemels eedt,
Oock alle heiligen met eenen wensch naer streefden:
Hoewelze geen van al dien blijden dagh beleefden.
Geluckigh zijtge, indien gy uw geluck beseft,
Waer op mijn stem zich, als een boetbazuin, verheft.[32]
Het lichaem van mijn rede ontzie noch schroome ontleding.*[33]
Waer nergens merckpael staet, daer valt geene overtreding.[34]
Zoo gaet het, daer geen wet, gebodt, noch geen verbodt[35-vlgg.]
Gehoort wort van natuure, of uit den mont van Godt,
Of eenen door zijn maght gewettight, en gemaghtight;
Een waerheit, noit ontkent, maer eeu op eeu bekrachtight
Van alle wijzen, die op recht en reden staen.
Geen vroom geweten kan hierom den worm ontgaen,[40]

*[Randschrift:] *Beschrijft zijne afkomste en staet, en betuight zijnen last van hooger hant, en ooghmerck.*

*[Randschrift:] *De heileeu is voorhanden.*

*[Randschrift:] *Zonder wet is geen verbont.*

10 Waarmee God door zijn aartsengelen zijn besprekingen voert en zijn bevelen geeft (meestal ongenoemde engelen, naast Gabriël).
18 Hoewel Joannes ook van vaders zijde uit Aäron's geslacht was (immers de Joodse priesters waren uit Aärons nakomelingen), wordt *Luk.* 1:5 dit uitdrukkelik alleen van zijn moeder Elizabeth vermeld.
19 Zacharias in zijn lofzang zegt van hem: En gij zoon, zult profeet van den Allerhoogste genoemd worden (*Luk.* 1:76); *en noch den lesten ....:* en dat wel de laatste van 't (Oude) Verbond; *Luk.* 16:16.
20 Het verbond van God met Abraham in de meest nadrukkelike woorden door God betuigd.
24 *De schaduwen der wet:* de zwakke afschetsingen van Gods wet; nu wordt de volledige wet van God geopenbaard.
25 *in vreemde landen:* in de Babilonise ballingschap.
32 *Waer op:* waarover; over de werkelikheid dat de tijd van de verlossing nu gekomen is (*is voorhanden* vs. 26).
33 De hoofdinhoud van mijn rede mag ook de scherpste ontleding niet ontzien of vrezen; daarom gaat hij uit van de onbetwistbare waarheid die nu volgt.
34 'Waar geen wet is, is ook geen overtreding' (*Rom.* 4:15); *merckpael:* grenspaal; begrenzing van doen en laten d.i. wet (gebod of verbod, zie vlg. verzen).
35-vlgg. *Zo gaet het:* zo gaat het; d.i. men erkent geen overtreding, waar men naar geen natuurwet luistert, of geen wet erkent door God of het door God gestelde gezag gegeven.
40 Het *vroom geweten:* d.i. het niet afgestompt geweten zal de *worm* van zelfbeschuldiging voelen knagen, als het de natuurwet (in ieders geweten levend) overtreedt.

Die 't hart inwendigh knaeght, en overtuight van faelen,
Indien het reuckloos van dien regel koom' te dwaelen.[42]
Zoo komt natuur, en toont den onbesneên de smet,[*]
En Moses overtuight besneênen door zijn wet;[43-44]
Een' schultbant, die hen houdt, als schuldenaers, verbonden.
Dus wort in 't rekenen d'oneffenheit gevonden,[46]
En meest in Jakobs zaet, voor andren klaer verlicht,[47]
En hierom naeuwer aen die strenge wet verplicht,
Met hoop van zegen, en een' afschrick voor de vloecken,[49-vlgg.]
Gedreight in Moses blaên, en nimmer faelbre boecken,
Aenwijzende dat wie een stippunt overtreet
In allen schuldigh is voor Godt, die alles weet,[51-5252]
Het hart kent, en de grijns komt lichten van de troni,[53]
Vermomt, en schoon vernist met eene ceremoni,[54]
En uiterlijcken schijn: want wie de schrift doorreist,[*]
Verneemt doorgaens hoe Godt wel offerhanden eischt,
Doch eerst gehoorzaemheit: als Abraham ons toonde,[56-57]
Toen Godt den wil nam, en 't slaghtofferen verschoonde[58-vlgg.]
Van Izak, zijnen zoon; genoeght met eenen ram,[59]
Verwart in 't doornebosch, en blijde aen d'outervlam
Geheilight, Godt ten prijs, van dien getrouwen vader.[61]
Zoo komt men Gode aen 't hart: zoo leght hem niemant nader.[62]
Gy die uit Moses glans dus lang uw licht ontfangt,[*]
Beantwoort mijne vraegh eens rustigh. waeraen hangt[64]
De wet, u toebetrout, en leering der profeeten?
Wat eischenze van u? gy hebt de schrift gesleten,
Gelezen door en door: en staetge nu versuft,

[*][Randschrift:] *De wet van de natuure en Moses verbinden de menschen, elck op haere wijze*.

[*][Randschrift:] *Uiterlijcke ceremonien en gehoorzaemheit moeten te zaemen gaen*.

[*][Randschrift:] *De wet eischt liefde tot Godt en den naesten*.

42 *reuckloos:* roekeloos, onbekommerd.
43-44 De onbesnedenen kennen de natuurwet, de besnedenen (daarenboven) de stellige wetten van Mozes (*Rom.* 3:19: ‘de wet spreekt tot hun die onder de wet zijn’).
46 *in 't rekenen:* bij de rekening, de af te leggen rekenschap.
47 De Joden die Gods openbaring en Gods wet door Mozes en de profeten) hadden ontvangen, dus boven anderen verlicht, zijn strenger aan de wet gebonden (eerst de Jood, en ook de Griek, *Rom.* 2:9).
49-vlgg. Mozes schildert de zegeningen voor hun die de wet getrouw zullen onderhouden, en de vervloekingen over hun die de wet overtreden (*Lev.* 26:3-45; *Deuteron.* hfst. 27 en 28).
51-52 Deze uitspraak aldus in de brief van St. Jakob Apost. (2:10), dus nog niet gegeven ten tijde van Sint Jan de Doper.
52 *in allen:* in alle punten, in Gods wet als geheel, als eenheid.
53 *de grijns:* het masker (in Amsterdam nog: de grens, de grins); *troni:* aangezicht (in de oudere taal zonder ongunstige betekenis).
54 *met eene ceremoni, en uiterlijcken schijn:* met een heilig voorkomen van uiterlike schijn, met uiterlik heilig voorkomen (zoals Christus de Farizeeën verweet).
56-57 Beter is gehoorzaamheid dan offeranden (1 *Sam.* 15:22, Samuël tegen koning Saül); *als Abraham:* zoals Abraham.
58-vlgg. God was tevreden met de duidelike wil van Abraham God in alles te gehoorzamen, ook in 't slachtofferen van zijn zoon.
59 *genoeght:* (vergenoegd) tevreden; de *ram* met zijn horens in de doornstruiken verward.
61 (de ram) geheiligd, geofferd door die trouwe vader.
62 *leght:* ligt.
64 *Waeraen hangt de wet:* ... Christus heeft gezegd: ‘aan deze twee geboden (God liefhebben boven al, en den evennaaste als u zelf) hangt (hierin bestaat) de gehele wet en de profeten (*Matth.* 22:40); deze beide geboden kenden de Joden uit *Deuteron.* 6:5 en *Lev.* 19:18.

Die al de weerelt met den tempelbou verbluft?[68]

68 De grootse tempel door Herodes de grote gebouwd, en ook om zijn geweldige bouw door d'Apostelen bewonderd (‘wat geweldige stenen, wat grootse bouwwerken’ *Markus* 13:1).

De hartekenner acht geen schijndeught, geen verbloemen.[69]
Gy zultme nu beknopt alleen de hooftsom noemen[70]
Van honderden geboôn, in Moses zuivre blaên
Begrepen. blijftge stom en stijf en schaemroot staen?
Ick noemze u. d'opperste eischt dat gy met alle uw zinnen,
Uit alle uw maght en kracht, de godtheit zult beminnen,
En uwen naesten, als u zelven. dat is 't al.[73-75]
Het eenigh woort bemin begrijpt alleen 't getal[76]
Van veel geboden en verboden, u gegeven.
Dat is de rechte lijn en regel van het leven
Des godtbelijders. treckt hier by de kromme lijn*
Van uwen wandel. och, de waerheit en de schijn,
Wat scheelenze by een, 't betekende en het teken!
Hoe bijster komenze op elckandere af te steecken![82]
Hoe groot is schultheers eisch! hoe groot 's gedaeghdens schult![83]
Hoe leert dit roepen: heer, gena, gedult, gedult.
Heb mededoogen met uwe arme schuldenaeren.
Waer is uw ydle roem, uw stoffen nu gevaeren,*
Op ceremonien van rustdagh, nieuwe maen,[86,87]
En offerhanden, en besnijdenis? hoe staen
Onthouden van onreine en dier verbode spijze,[89]
Het reinigen van 't lijf en vaten, en de wijze[90-vlgg.]
Van vasten nu beschaemt; oock d'aelemoessen, met[91]
Geen hart geoefent, maer met klinckende trompet[92-vlgg.]
Voor 't volck ten toon gestelt, om met dien schijn te proncken!
De liefde tot Godts eer, en 's naesten dienst, de voncken
Het vier, het leven van den godtsdienst mist men hier.
De godtheit was lang zadt van offervleesch, en spier,[96]
En ram. de schepper hoeft het schepsel niet te moeien[97]
Om vet van lammeren, om kalf, en os, en koeien.
De geur van wierroockvat en reuckschaele is hy moe.
Men zwaeie hem een hart, vol mededoogen, toe.
De tijt genaeckt en eischt een andere offerhande

*[Randschrift:] *Zy openbaert de gebreken, en leert ons om genade bidden*.

*[Randschrift:] *Ceremonien, zonder nadruck van wandel en liefde, vruchteloos*.

69 *De hartekenner:* God die de harten kent (*Hand.* 15:8).
70 *de hooftsom:* het voornaamste, de kern (waar al de andere geboden uit voortkomen); in *Matth.* 22:36, vraagt 'n Farizees leraar: 'Meester, wat is het grote gebod in de wet?' Christus geeft als antwoord het antwoord van Joannes hier.
73-75 Deze woorden letterlijk uit *Deuter.* 6:5 en *Levit.* 19:18.
76 *begrijpt:* omsluit.
82 *bijster:* geweldig, fel.
83 *schultheers eisch:* de vordering van de schuldeiser (God).
86,87 *uw stoffen ... op ...:* uw roemen op het stipt onderhouden (der uitwendigheden) van de Sabbat, de dag van de nieuwe maan (die evenzo 'n verplichte feestdag was; *Getallen* 28:9-15).
89 *dier verbode:* streng verboden (*dier:* duur).
90-vlgg. De strenge onderhouding van al die uiterlike voorschriften en de deugdbeoefening naar uitwendige schijn wordt de Farizeeën door Christus verweten (*Mark.* 7:8 en 34, enz.).
91 *d'aelemoessen:* oudere vorm van *aalmoezen*.
92-vlgg. *Matth.* 6:2. Laat het niet uittrompetten, uitbazuinen, zoals de huichelaars doen.
96 Letterlik *Izaïas* 1:11.
97 *te moeien:* lastig te vallen, aan te zoeken.

Dan Aron, eeuwen lang, op d'outers blaeckte en brande.
Het is verloren dat gy langer offers slijt:[103]
De heer des tempels is voorhanden, en niet wijt.[104]
Ick bootschap nu vooruit, gelijck het Malachias[105]
Heeft voorgespelt, den dagh en opgangk van Messias,
Die alle schaduwen verdrijft voor uw gezicht,
De wet voltreckt, en wat in schaduw doock verlicht.
Na strengheit volght gena, na schaduwe de waerheit,[109]
Na duisternis het licht, en levendige klaerheit.
Zulck een herscheppinge verschilt, als nacht en dagh.
Wie is'er die met recht hier over klaegen magh?
Zoo veele beelden als voor Godt Messias stappen,[*]
Gelijck in monstering, zien op zijne eigenschappen,[113-114]
Of ampt en diensten. elck beelde iet byzonders af,
Het welck u troosten kan, en stutten, als een staf,
Om vast te gaen, wanneer gy 't spoor volght van zijn leven,
En ga slaet tot wat endt, van liefde alleen gedreven,[118]
De vader u beschenckt met zijn onschatbaer pant,
Den eerstgeboren zoon: gezalft van hooger hant,
Veel rijcker dan voorheene aertspriesters, en profeeten,[121]
En koningen, die in de lange renbaen zweeten
Van 't oude heilverbont, dat nu voor 't nieuwe wijckt:
Gelijck de schaduw voor d'alziende zonne strijckt,
De doot voor 't leven vlught, de boeckstaef voor de ziele[125]
En geest het opgeeft. 'k wil het Woort, waer voor ick kniele,
Het afgebeelde Woort, u toonen, dat gy ziet[127]
Dicht voor u, wat voorheen gezien wert in 't verschiet.
Aertsvader Adam, eer zijn gade hem misleide,[*]
Beelde eenen Adam uit, waerop al d'afkomst beide,[130]
In zijn volkomenheit, zoo goddelijck vereêlt,[131]
Als d'almaght hem bootseerde en zielde tot haer beelt,[132]
Den schepper zoo gelijck, dat zoon en vader t'zamen,[133]
In hun gelijckheit noit elckandre nader quamen.
Onnozele Abel, om d'optreckende outervlam[*][135]

[*][Randschrift:] *De beelden en schaduwen wijzen op den Messias, en zijne eigenschappen, ampt, en wercken*.

[*][Randschrift:] *Adam*.

[*][Randschrift:] *Abel*.

103 *Het is verloren:* het is verloren, vergeefse moeite.
104 Hij staat in uw midden (*Joan.* 1:26).
105 *Malachias* de profeet (zie *aant.* op vs. 177, Boeck 1).
109 Na de Oude Wet van gestrengheid volgt de Nieuwe Wet van genade door Christus.
113-114 Zo vele voorafbeeldingen als de Goddelike Messias zijn voorafgegaan als in 'n legerschouw (*monstering*).
118 *endt:* doel.
121 *aertspriesters ...:* hogepriesters en koningen werden gezalfd; ook profeten soms, zo werd Elizéüs gezalfd door Elias.
125 *de boeckstaef:* de letter (van de wet) moet wijken voor de geest.
127 *Het afgebeelde Woort:* het Woord, God de Zoon zoals het voorafgebeeld is, dus: zijn voorafbeeldingen; *dat gy ziet:* dat gij in uw nabijheid ziet (zie vs. 104).
130 Beeldde uit de tweede Adam, die Christus is; *beide:* beidde, wachtte.
131 *zoo goddelijck verêelt:* van zo goddelike adel.
132 *bootseerde:* boetseerde, vormde; *zielde:* bezielde; door de ziel is de mens Gods beeld en gelijkenis (*gelijck*).
133 Nooit was de mens 'n zo gelijkend beeld van de Godheid als Adam vóor de zondeval.
135 Omdat de vlam van Abel's offeraltaar omhoog steeg, en die Kaïn zijn broeder neersloeg.

Geslaght door 's broeders haet, op hem moordadigh gram,
Zagh op d'onnozelheit van dezen, die geduldigh[137]
Uit afgunst lijden zal, onnozel, en onschuldigh.
Aertsvader Noah, die, geduurigh in het werck,[*]
't Geweldigh drijftuigh boude, een voorbeelt van de kerck,[140]
Zagh op den bouheer, die, om 't menschdom te behouwen,[141]
Voorhanden is, en, Godt ten prijs, een kerck zal bouwen,
Waerin behouden wort, door't lam, gehecht aen 't hout,
Wie 's hooghsten toren vlught, en vast op Godt betrout.[144]
Dan komt Melchisedech opschuiven een vertooning,[*145]
Gelijck Godts priester, en een oprecht vredekoning,[146]
Die wijn en weite schaft, en zegent strijtbaer volck.[147]
Hy komt te voorschijn, als uit eene donckre wolck,
En beelt de godtheit en de menscheit uit van eenen
Aertspriester, nu alree voorhanden, en verscheenen,[149-150]
Oock d'offerhande, die, als 't bloedigh offer zwijght,[151]
Zal spreecken, langer dan de zon ter kimme uitstijght.
In Izack zietge een' zoon van Abram voor den degen,[*153]
Gehoorzaem tot den doot; in Jakob, die den zegen[154]
En 't eerstgeboorterecht, voor zijnen broeder strijckt,[155]
Een' herder, rijck van Godt gezegent en verrijckt.
In Josefs wandel, en verdrucken, en verheffen[*157]
Aen Faroos rechte hant, kunt gy den heilant treffen,
Die lang gelastert, en verstooten, en gehaet,
Ten leste blincken zal, als Godts geheimen raet,
Wiens alvoorzienigheit ontelbre duizent zielen
Beschut voor 't scherpe zwaert des hongers, en 't vernielen[162]

[*] [Randschrift:] *Noah*.

[*] [Randschrift:] *Melchisedech*.

[*] [Randschrift:] *Abraham, Izak en Iakob*.

[*] [Randschrift:] *Josef*.

137 *zagh op:* was 'n voorafbeelding van.
140 *drijftuigh:* vaartuig, hier *drijf*tuig omdat de bedoeling was te blijven drijven, niet ergens heen te varen).
141 Beeldde Christus uit, *den bouheer* van de Kerk.
144 *'s hooghsten toren:* de toorn van den Allerhoogste.
145 *Melchisedech*, priester en koning van Jeruzalem, ten tijde van Abraham (zie op vs. 146); *opschuiven:* openschuiven.
146 *vredekoning:* als koning van Salem, dat vrede betekent (Salem is hoogst waarschijnlik dezelfde stad als het latere Jeruzalem).
147 Melchisedech droeg aan God een offer op van brood (*weite:* tarwe) en wijn voor Abraham en zijn mannen, vermoeid van hun strijd tegen rovende stammen. Vondel zegt *schaft wijn en weite*, hier alleen dus uitdrukkend het aanbieden van brood en wijn aan Abraham (zoals ook de H. Schrift doet: proferens panem et vinum, *Schepping* 14:18), hoewel hij in de volgende verzen bij deze aanbieding tegelijk ook de offerande daarvan aan God meedeelt, dus als voorafbeelding van het H. Misoffer, evenals de Kerkvaders (uitvoeriger in *Altaergeheimenissen* B. 1, vs. 75 vlgg.).
149-150 En beeldt aldus de goddelike Hogepriester Christus uit, die nu onder ons verschenen is.
151 *'t bloedigh offer:* de bloedige offers van de Joden zullen nu ophouden.
153 *voor den degen:* voor Abraham's offerzwaard, dat hem gaat slachtofferen.
154 *Gehoorzaem tot den doot:* zo ook is Christus (ook *een' zoon van Abram*) gehoorzaam tot de dood, de dood van het kruis.
155 In Jakob ziet ge de voorafbeelding van de goede herder, Christus; Jakob die het eerstgeboorterecht van zijn broeder voor 'n bord linzensoep afkocht.
157 *In Josefs wandel:* in het leven van Jozef in Egipte.
162 *voor 't scherpe zwaert des hongers:* zoals Jozef de Egiptenaren behoed had voor de hongersnood in de zeven magere jaren.

Der onverzoenbre doot, te treên met zijnen voet.[163]
Waeckt op: waeckt op, en loopt dien heilant in 't gemoet.

163 De dood (de eeuwige dood), die dodr Christus zal overwonnen worden.

Getrouwe Moses, die het volck uit slavernye[*]
Verlost, en uitvoert ter beloofde heerschappye,
Door 't roode meer, het graf van 't rijck der duisternis,[167]
En hun de wet toont, die van Godt geschreven is
In steene tafelen; wijst op een' trouwer leitsman[169]
Der uitgekore schaere; en een' oprechter scheitsman,[170]
Die, tusschen Godt en 't volck, in 't midden van het woên,
Elck voorspreeckt, en verbidt, en endelijck den zoen
Door tusschenspraeck verwerft, en voert in 's hemels erven,
Een schooner Kanaän, daer niemant meer zal sterven.
De broeder Aron, in 't aertspriesterlijck gewaet,[*175]
Toont u een' hooger, die voor uwen tempel staet,[176]
Gereet om, niet door bloet van kalf, en bock, en rammen,[177-vlgg.]
Zich t'offren op 't altaer, in roock en smoock en vlammen,
Maer door zijn eigen bloet, onschuldigh stil en stom,
En dus geheilight, niet te treên in 't heilighdom
Op d'aerde, maer om hoogh naer 's hemels ruime streecken,
En daer in 't heilighste der heiligen te spreecken
Met Godt den Vader, elck ten beste, en endelijck
U aen zijn hooge hant te zetten in het rijck.[184]
Wat wil ick Josua bybrengen, en de helden,[185-vlgg.]
Die zich, tot heil des volx, zoo schrap in 't harnas stelden?
Een ry verlossers, braef en moedigh uitgereên,
Verbeelden u den helt, die herwaert aen komt treên;
En Samson, zoo befaemt, waer hy zijn kracht te werck leit,
Was 't voorbeelt van Godts zoone, in onverwinbre sterckheit.
De koning David, in den oorlogh zoo geroemt,[*]
Waer naer uw heilant oock wort Davids zoon genoemt,[192]
Vertoonde hem alom door zijn geduurigh lijden,[193]
En in verdruckingen, den ingangk tot verblijden;[194]
Gelijck hem Salomon, in volle heerlijckheit,
En weelde, en overvloet, en rijck van majesteit,
U gaf t'aenschouwen, toen hy blonck, van alle steden
En koningen alom geviert en aengebeden.[198]

[*] [Randschrift:] *Moses*.

[*] [Randschrift:] *Aron*.

[*] [Randschrift:] *David en Salomon*.

167 De Rode zee waarin de Farao met de zijnen de dood gevonden hebben.
169 *een' trouwer leitsman:* Christus (Mozes was trouw als dienaar in Gods huis ... maar Christus is trouw als Zoon in eigen huis, *Hebr.* 3:5, 6).
170 *een' oprechter scheitsman:* 'n wezenliker middelaar. (Er is één middelaar tussen God en de mensen de mens Christus Jezus 1 *Tim.* 2:5).
175 Mozes' broeder Aron.
176 *een' hooger:* 'n hoger hogepriester.
177-vlgg. Aldus naar *Hebr.* 9:11, 12.
184 *aen zijn hooge hant:* aan zijn rechterhand, zinnebeeldig voor: in de hoogste eer.
185-vlgg. *Josua ... een ry verlossers:* Jozuë en de Rechters in Israël, telkens de verlossers der Joden uit de macht van hun vijanden.
192 *Waer naer:* naar wie.
193 *Vertoonde hem alom:* was overal zijn voorafbeelding.
194 *den ingangk tot verblijden:* het lijden is de noodzakelike ingang tot de heerlikheid (*Lukas* 24:26).
198 *aengebeden:* vereerd.

De profecyen gaen, op eenen vasten voet,[*199]
Door merrecktekens den genaeckende in 't gemoedt,[200]
Op datge onfaelbaer hem kunt kennen in 't genaecken.
Zy overtuighen u zoo klaer, als ofze spraecken.
Hy spruit uit Judas stamme, en koning Davids zaet,[203]
Oock op zijn rechte tijt. De staf van Juda staet
Aen vreemden, eveneens gelijck d'aertsvader zeide,[204-205]
Toen hy in 't uiterste ter godtsvaert zich bereide.
Hy wert geboren uit een zuiverlijcke maeght,[207]
Als Izaïas, d'eer van koningsbloet, gewaeght;[208]
Gelijck Hezechiël met zijn geslote poorte[209]
Van verre zagh op zulck een wondere geboorte:
En 's helts geboortestadt stemt klaer met Michas stem,[211]
Die brengt den eeuwigen uit arrem Bethlehem.
Het oosten broght hem gout, en wierroockgeur, en giften,
Gezien in Davids en in Izaïas schriften:[213-214]
En grootmoêr Rachel had dien wreeden kindermoort,[215]
Zoo menige eeuwen voor Herodes, aengehoort.
Ozeas melde u hoe Godts lieven zoon ontslipte,[217217]
En Godt den balling weêr te rug riep uit Egypte.
Indien men voortaen volg' zijn levens heele baen,
Dan zultge zien hoe alle orakels op hem slaen.
Wie sluit zijne oogen toe in 's middaghs heldre klaerheit?
Wie stopt nu d'ooren voor de boetbazuin der waerheit?
En wat den tijt betreft: nu spoet de profecy[*]
Des wijzen Daniëls den merckpael snel voorby.[223-224]

[*][Randschrift:] *De profecyen slaen op Christus*.

[*][Randschrift:] *Daniël wees den tijt van Christus komste aen*.

199 *op eenen vasten voet:* volgens vaste regelmaat naar Gods beschikking.
200 *den genaeckende:* de naderende Christus, die hoe langer hoe dichter nadert, naar gelang de voorspellingen later worden uitgesproken; *in 't gemoedt:* tegemoet.
203 *uit Judas stamme:* uit de stam van Juda (*Judas*, de volledige vorm van Juda, zie *Matth.* 1:3).
204-205 De tijd wanneer de Messias komen zou, is door d'aartsvader Jakob voorspeld op zijn sterfbed (vs. 206): ‘de skepter zal aan Juda niet ontnomen worden ... totdat hij komt die gezonden zal worden’ (*Schepping* 49:10).
207 ‘Ziet de maagd ... zal 'n zoon baren’ (*Izaïas* 7:14).
208 *d'eer van koningsbloet:* het sieraad van 't koninklik huis; de profeet Izaïas was naar de Joden meenden van koninklike stam (kleinzoon van Joas, koning van Juda).
209 Het gezicht van de profeet Ezechiël (44:1, 2) ‘Deze poort zal gesloten blijven: hij zal niet geopend worden ... want de Heer God van Israël is daardoor ingegaan.’
211 *'s helts geboortestadt:* Christus' geboortestad Bethlehem, was door de profeet Michas (of Michaeas) aangekondigd (*Mich.* 5:2, en *Matth.* 2:5, 6).
213-214 De wijzen uit het Oosten brachten hem de geschenken die David en Izaïas hadden voorspeld, *Ps.* 71 (72):10; *Is.* 60:6).
215 De aartsmoeder Rachel (Jakob's vrouw) wordt voorgesteld de kindermoord van Herodes te Bethlehem te beschreien, door de woorden van *Jeremias* 31:15 ‘Rachel die hare kinderen beweent, en niet getroost wil worden over hun, omdat ze niet meer zijn’ (*Matth.* 2:18), (Vondel's *Gysbreght*, 3e rei, vs. 909 vlgg.). Rachel was in Bethlehem begraven.
217 *ontslipte:* ontsnapte aan Herodes.
217 De profeet *Ozéas* (11:1) had gezegd over Israël: ‘en ik riep mijn zoon uit Egipte’; dit wordt toegepast op Christus.
223-224 *Daniël* (9:25) had voorspeld omtrent de tijd van Christus' optreden: ‘Van het uitvaardigen van het bevel, dat Jeruzalem weer zal worden opgebouwd (na de Babilonse gevangenschap)

225 Hy toonde u 's konings droom, en d'ongelijcke tyen[225]

tot de Messias de Vorst, zullen er zijn zeven weken en twee en zestig weken' (jaarweken); *den merckpael:* het gezette tijdstip.

225 De droom van koning Nabuchodonozor (Nebukadnezar) over het geweldige beeld van goud, zilver, koper, ijzer en met de leme voeten; de vier genoemde metalen verbeelden de verschillende opeenvolgende wereldrijken, waarvan het laatste door de steen die van de berg rolt, vernietigd werd (*Daniël* 2).

*

In 't beelt, afbeeldende de vier hooftheerschappyen,
Door 't gouden hooft, de borst van zilveren metael,
Den buick van koper, en van yzer leem en stael
De beenen, en den voet, te zwack om stant te houden.
Zoo maelt hy Ninus rijck, en dat de Perssen bouden,[230]
En Alexanders stoel, en Cezars groot gezagh,
Waer op de berghsteen treft, en klinckt met eenen slagh
Dat heerelijcke beelt te plettere en te mortel,[233]
Aenwijzende het hooft des rijx, dat zijnen wortel[234]
Zoo diep in d'aerde schiet, als 't hooft ten hemel rijst.
Wat rijck? 's gezalfdens rijck, waerop mijn stem u wijst.[236]
Den grontsteen van dit rijck stelt Daniël voor oogen.[237]
Messias komt alree, verscheenen uit den hoogen.
Ziet toe, boumeesters, trots op uwe tempelpracht,[239-vlgg.]
Dat gy dien grontsteen niet te reuckeloos veracht,[*]
Den rechten hoecksteen, waer van David profeteerde,
Hoe Godt hem eerde, toen de boosheit hem onteerde.
Ziet toe, en luistert noch naer Godts en Davids mont.
Hy bout op zantgront, wie niet bout op dezen gront.[244]
Wanneer plasregen komt, de waterstroomen bruisschen,
De storremwinden, fel aenbulderende, ruisschen,
En tegens 't los gebou van alle kanten slaen,
Dan stort het in, en kan voor geen gewelt bestaen:
Dan is de val zoo groot, gelijck het bougevaerte,
Terwijl een rotsgront staet, en opmagh tegens zwaerte.[250]
Al komt hy slecht en arm en weerloos voor den dagh,[*251]
En niet gelijck voorheen de voorzaet David plagh
Gewapent aen te treên met trotze leeusstandaerden:[253]
Hy komt geen weereltsch rijck noch aerdse kroon aenvaerden,
Maer om een hemelsch rijck te stichten in 't gemoedt
Des menschen, zonder slagh en storten van veel bloet.
Hy zoeckt een' troon in 't hart te bouwen, en van binnen

[*][Randschrift:] *Waerschuwinge aen de Joden, zich stootende aen de verworpenheit van Messias*.

[*][Randschrift:] *Natuur van Christus rijck*.

* TEKSTKRITIEK: vs. 251 *slecht*, de oude uitg. heeft *slechts*.

230 *Ninus rijck ...:* het Assirise en Chaldeeuwse rijk van Nabuchodónozor, het Perzise, dat van Alexander de Grote, en dat van de Romeinen.

233 *te plettere en te mortel:* te pletter en tot gruis; *mortel:* oorspronkelik = gruis, waarvan het cement gemaakt wordt; *plettere* oude 3e nv.

234 *aenwijzende ...:* met dit alles wordt aangewezen het hoofd van het rijk dat eeuwig duren zal en alle andere rijken zal vernietigen (*de berghsteen*), *Daniël* 2:44, 45: 'dit rijk zal al die rijken vergruizen'.

236 *'s gezalfdens rijck:* het rijk van de Messias.

237 *Den grontsteen* ... de grondsteen op wie dit rijk is opgebouwd, bedoelt Daniël, d.i. de Christus (de Messias).

239-vlgg. *boumeesters:* de Joodse priesters en oversten, die deze grondsteen of hoeksteen verworpen hebben: 'de steen die de bouwmeesters verworpen hebben, is de hoeksteen geworden'. *David* in *Ps.* 107:22 en *Matth.* 21:42.

244 Slot van de bergrede: 'Een ieder die mijn woorden hoort en ze niet volbrengt, zal gelijk zijn aan een dwaas man, die zijn huis op zand heeft gebouwd' (*Matth.* 7:26) ook de volgende verzen letterlik hieruit.

250 *zwaerte:* moeilikheden.

251 *slecht:* eenvoudig.

253 *leeusstandaerden:* hij voerde de leeuw van Juda in zijn standaard.

Te heerschen door zijn wet, en ongetoomde zinnen
Te toomen. dit's het merck van waer zijn maght begint,[259]
Een maght, die al 't gewelt der weerelt overwint,
Door lijden en gedult. als hy begint te leeren
Dan zal men zwaerden in ploeghyzers zien verkeeren,
Den wapensmidt de speer in eenen zein hersmeên,[263]
De vrede, als gras op 't velt, aenwinnen in de steên,
Den macken wolf by 't lam, de boschslang in de heggen[265-vlgg.]
By tortelduiven, en den leeu by d'ossen leggen.
Hy vindt een wildernis, en onder zijnen tredt
Ontluickt een paradijs, van geen vergift besmet.
Het misverstant verdwijnt, waer 't licht der weerelt doorschijn,[269]
En d'eerste onnozelheit komt wederom te voorschijn.[270]
Zet weereltwijzen en godtwijzen tegens een;[*]
Dees ziet op rijckdom, pracht, en naem, en faem alleen,
En die op nedricheit, en schuilende arremoede.[272-273]
Dees ziet op afkomste, uit aenzienelijcken bloede,
En die op bloet, noch staet, maer ongeveinsde deught.
Dees acht al wat het oog behaeght, en 't lijf verheught,
En die de wellust en de weelde, in 't hart genoten.
Dees wil zich zelven breet uitmeeten en vergrooten,
En die bekrompen en vergeeten heenegaen.
Dees vlamt op wraeck en roof, ziet recht noch onrecht aen,
En die vergeet zijn leedt, is rijck in zijn geweten.
Dees woelt: die houdt zich stil in aendacht neêrgezeten.
Dees hongert eeuwigh: die wort lichtelijck verzaet.[272-83]
Geluckigh is hy die zijn eigen heil verstaet.
Als d'opperwijsheit wil haer heerlijckheit betoonen,[*]
Wat voertze niet al uit, door stoffen en persoonen,
Heel slecht van aenzien, in der sterfelijcken oogh,
Op datze 't hoogh verneêre, en 't laegh in top verhoogh'!
Als dees haer ooghmerck sterckt met daetelijcke blijcken,[289]
Kan zy den paeuwestaert des roemers nederstrijcken,
En wat uit wanhoop zinckt verheffen tot zijn heil.
Zoo blijft al wat men ziet by zijn besteck en peil,[292]
Van hooger hant gestelt, waer op de wijzen slaepen.[293]

[*][Randschrift:] *Ongelijckheit tusschen de weereltwijsen, en de hemelsche wijsheit.*

[*][Randschrift:] *Godts uitwerkingen door ongeachte zaecken en persoonen.*

259 *het merck:* het kenmerkend beginsel.
263 *zein:* sikkel (262 en 263 naar *Izaïas* 2:4).
265-vlgg. Deze verzen zijn alle naar Izaïas 65 en 51.
269 *waer ... doorschijn:* overal waar het zal doorschijnen (aanv. wijs van algemeenheid).
270 *d'eerste onnozelheit:* d'eerste onschuld van 't paradijs.
272-273 *Dees:* de ene; *en die:* en de andere; *dees* is hier niet de laatste, zoals blijkt.
272-83 Deze verzen tonen opmerkelike overeenkomst met de gedachten uit het 3e Boek van *De Navolging van Christus* van Thomas van Kempen.
289 Als d'opperwijsheid (*dees*) haar bedoelingen kracht bijzet met duidelike daden; *daetelijcke:* dadelik, met de daad.
292 *by zijn besteck:* bij zijn eigen begrenzing, bestemming.
293 *waer op de wijzen slaepen:* waar de wijzen volkomen gerust op zijn.

Dat meer is: dit heelal is uit een niet geschapen.
Uit duisternisse rees de noit geziene glans,[295]
En uit dien blooten schijn 't gestarnte aen 's hemels trans.[296]
Het menschenlichaem liet zich uit een' klomp bootzeeren,
De vrou uit ribbebeen. hoe heerlijck triomfeeren[298]
De lamp en kruicken van helt Gedeon, en hoe
Veel plaegen brengt een kist den onbesneden toe![300]
Wat broeide een mensch al kracht in 't broeinest van zijn locken![301]
Een broot, een waterkruick, in 't barrenen en wrocken[302]
Van koning Achab, voên Helias met een kracht,
Die veertigh dagen lang hem byblijft dagh en nacht:
En om van kleenen, in geen aenzien, te gewaegen:
Hoe kon een vondeling het hof van Memfis plaegen,[306]
Die opgevischt, zoo vroegh de kroon met voeten tradt!
De knaep van Izaï, die naeu een' stal bezat,[308]
Een herder won het rijck, en heerschte veertigh jaeren.
Helize, op 's meesters spoor, befaemt door wonderbaeren,[310]
Verweckte door zijn lijck in 't graf een' dooden man.[311]
Zoo blijckt het helder wat Godts almaght wercken kan,
Door slechte stoffen, en hoe zy zich weet te dienen
Van ongeachten, en ter weerelt ongezienen:
En dat noch hooger draeft; haer eer wil overal[315]

295 God sprak: ‘het worde licht, en er was licht’; *Schepping* 1:2, 3; dit licht als 'n algemene lichtglans zonder de bepaalde hemellichamen, zon en sterren.
296 *blooten schijn:* enkele lichtschijn.
298 *Gedeon* een van Israël's ‘Rechters’, die met driehonderd man de Madianieten op de vlucht joeg, door 's nachts plotseling onder bazuingeschal en met brandende fakkels, die eerst in grote kruiken verborgen waren, hun legerkamp binnen te vallen. (*Rechters* 7:16-25).
300 *een kist:* de offerkist der Joden, de Ark van het Verbond, die door de Filistijnen meegevoerd grote rampen onder hun veroorzaakte 1 *Kon.* (*Sam.*) 5.
301 Samson die, zolang hij als aan God gewijde (Nazarener) zijn hoofdhaar ongeschonden groeien liet, met zijn geweldige lichaamskracht de Filistijnen groot nadeel toebracht.
302 De profeet Elias door Jezabel, koning Achab's vrouw, vervolgd, week uit in de woestijn; daar werd hij door 'n engel wonderdadig gevoed met brood en water, en ‘in de kracht van dat voedsel ging hij veertig dagen en nachten lang tot aan de berg Horeb’ 3 *Kon.* (1 *Kon.*) 19:5-8.
306 *een vondeling:* Mozes die als klein kind in een biezen korfje te vondeling gelegd werd in het oeverriet van de Nijl, waar de dochter van de Farao hem redde (*opgevischt*), en hem als eigen kind deed opvoeden; Mozes wilde echter niet als koningszoon leven, maar als lid van zijn eigen onderdrukte volk (*de kroon met voeten tradt*, waarschijnlik doelt Vondel hier ook rechtstreeks op wat Flavius Josephus verhaalt, dat Mozes als kind (*zoo vroegh*) Farao's kroon met voeten trad: *Oudheden*, Boek 2); hij heeft om de Farao te dwingen Israël vrij te laten Egipte met de zeven plagen gestraft (*het hof van Memfis plaegen;* (Memfis: Egipte's hoofdstad), *Uittocht* 2 en 7-12.
308 *De knaep van Izaï:* David, de jongste zoon van Izaï of Jesse, hoedde de schapen van zijn vader, en werd koning gezalfd, en regeerde 40 jaren.
310 *Helize:* Eliseüs (Helisa), leerling van Elias, die diens profetenmantel ontving, en grote wonderen verrichtte; *wonderbaeren:* wonderen doen.
311 Enige personen waren bezig om *een' dooden man* te begraven, werden plotseling door rovers overvallen, en lieten het lijk haastig in het graf van Eliséus neer; de gestorvene herleefde, toen het gebeente van de profeet hem aanraakte.
315 *En dat ...:* en wat nog veel belangrijker is.

In 't kort opdaegen uit der menschen ongeval.[316]
Gebreken naderen, gelijck aen eene keten[*317]
Gesloten. wie melaetsch, en kranck is, en bezeten,

[*][Randschrift:] *Christus wonderwercken*.

316 Spoedig zal Gods almacht in 't licht zich tonen door Christus' wonderen aan ongelukkige mensen.
317 *Gebreken:* mensen met lichamelike gebreken, gebrekkigen.

De stomme, en dove, en blinde, en lamme, en van de gicht[319]
Gepijnighden, elck zoeckt de kracht, die hem verlicht,
De dooden wecken kan, dat zy hun leden reppen,[321]
De stormen stilt, den wijn uit water weet te scheppen,
En d'elementen toomt, als onder zijnen eedt.[323]
Dan treckt de godtheit eer, uit 's menschdoms smerte en leedt,
Door weldaên overtuight, en menigh wonderteken,
Dat harten, harder dan een diamant, zou breecken.
Het is geen reden dat een eerlijck hart bedrieght,[*327]
Min reden dat Godts mont in heilbeloften lieght,
Van 's weerelts wiege den aertsvaderen gezworen.
Zoo liet de waerheit zich heel vroegh by Adam hooren,
Hoe 't vrouwezaet de slang het hooft verpletten zou.[331]
Zoo zwoer hy Abraham, in 's hemels last getrou,[332]
De gansche weerelt in zijn eenigh zaet te zegenen.[333]
Zoo quam hy Izak en Rebekkaes zoon bejegenen,[334]
En stercken met dien troost. de koning David weet[335-vlgg.]
Dat d'opperste hem zwoer met eenen hoogen eedt
Hoe wys zijne afkomst zou regeeren zonder ende,
En hy dien lieven zoon, gelijck een vader, kende;
Een' zoon, wiens heerschappy, van grens noch eeu bepaelt,
Zou duuren, langer dan de zon verrijst en daelt.
Dit kan op Salomon, noch op de volgende erven[341]
Niet slaen: want 's heilants stoel zal wanklen noch bederven.
By heilbeloften stelt nu beelt en profecy,[*343]
Voorheen bespiegelt en gehoort op eene ry,
En dan 't geduurige verwachten aller vroomen,
Nu schietende uit dien droom: gelijck men heeft vernomen[345-46]
Uit englezang, gehoort by herders; uit de star,
Die koningen in 't ooste opweckte van zoo ver;[348]

[*][Randschrift:] *Heilbeloften voor en onder de wet*.

[*][Randschrift:] *Getuigenissen dat Christus verscheenen en voorhanden is*.

319 *gicht:* jicht (*gicht* meer Zuid-Nderl. of Frankise vorm).
321 *reppen:* bewegen, roeren.
323 *als onder zijnen eedt:* als onder zijn gezag staande, omdat zij onder zijn gezag staan, hem gehoorzamen (*Matth.* 7:27).
327 *Het is geen reden:* het is niet begrijpelik, niet mogelik (in de oudere taal, vooral middeleeuws, heel gewone zegswijze).
331 Hoe de zoon van de vrouw (op de H. Maagd toegepast) de slang (de duivel) verpletteren zou (*Schepping* 3:15).
332 *in 's hemels last getrou:* gehoorzaam aan Gods bevel (zijn zoon Izaak te offeren).
333 *in zijn eenigh zaet:* in zijn éne zoon (afstammeling) Christus (*Gal.* 3:16).
334 Ook Izaak en Jakob (*Rebekkaes zoon*) hebben dezelfde belofte ontvangen als Abraham (*Schepping* 26:34, en 28:13, 14).
335-vlgg. David ontving de belofte van de eeuwigheid van zijn rijk en zijn huis in Christus, 2 *Kon.* (2 *Sam.*) 7:16; hij kende als vader *dien lieven zoon;* Ps. 109:1.
341 Al die tronen zijn bezweken; alleen die van de Messias kan niet wankelen. (*Lukas* 1:32, 33).
343 Voegt nu bij de beloften de voorafbeeldingen en profetieën, die wij reeds beschouwd hebben.
345-46 Zovele godvruchtige personen hebben de Messias verwacht; nu zijn zij plotseling uit hun onbepaalde toekomstverwachting, na het vele dat omtrent Christus bekend is geworden.
348 *koningen:* de wijzen (hun koning-zijn wordt wel afgeleid uit *Ps.* 71 (72):10: ‘De koningen der Arabieren en van Saba zullen geschenken aanbrengen’.

Uit Engel Gabriël, verscheenen Zacharias,[349]
En die Marie broght de bootschap van Messias;
Uit grijzen Simeon, en Anna, d'oude weeu,[351]
Wiens heilige oude paelt niet verre van eene eeu.[352]
Geene achtien jaer geleên betradt hy Arons drempel,[353]
En zette, als leeraer, zich in 't midden van den tempel,[354]
Daer elck hem vraeghde, en hoorde, en stont verbaest en stom
Voor zijne wijsheit, in de wet, en 't heilighdom
Van Aron uitgeleert, dat zich al 't koor verwondert.[357]
Dees hiel te Nazareth zich sedert afgezondert,[358]
Behalve dat hy, aen zijne ouders streng verknocht,[359]
Ter feeste drymael 's jaers Jerusalem bezocht,
Om Moses wetten, Godts geboden, niet t'ontwijden:
Gelijck hem d'achtste dagh godtvruchtigh zagh besnijden;[362]
Zoo vroegh de strenge wet vrywilligh onderdaen,[363]
Om zijn genooten van den vloeck der wet t'ontslaen.[364]
Zoo komt hy lieflijck niet tot wraeck en straf genegen,
Maer met genade en gunst en liefde en vollen zegen,
Gelijck de regen en de koele daeu op 't velt,
Van David lang voorheene op zijne harp gespelt.[367-68]
Toen, om dry jaren eens, de goutvloot aen de stranden[*369-vlgg.]
t'Aziongabar quam aenbruizen, en belanden
Uit Ofir, met de vlagh van purper trots en bly,
Met kabelen van gout, en zeilen, fijn van zy;

[*][Randschrift:] *Gelijckenis, uitdruckende de waerdigheit van het goet, den Ioden door Christus komste aen geboden*.

349 *verscheenen Zacharias:* die aan Zacharias is verschenen en de voorspelling heeft gedaan omtrent Joannes en Christus.
351 Simeon en Anna bij Crhistus' opdracht in de tempel.
352 *Wiens:* wier (*wiens* ook voor 't vrouwelik in de oudere taal nog algemeen, bij Vondel later enkele malen); *oude:* ouderdom (zij was 84 jaren); *paelt:* wordt begrensd.
353 Dit slaat op Christus die 12 jaren oud onder de leraers in de tempel gevonden werd; *Arons drempel:* Arons tempel (*drempel:* kerk of tempel naar 't Latijnse *limen* of *limina*).
354 *als leeraer:* het goddelik Kind leerde door de wijsheid van zijn vragen de Joodse wijzen; *in 't midden van den tempel*, dit niet letterlik op te vatten, want het midden was het Heilige der heiligen, waar alleen de hogepriester (éenmaal in 't jaar) binnenging; Christus vond de leraars in een der vele voorgebouwen of zuilengangen, waar godsdienst-onderricht gegeven werd (ook later vergaderden daar de kristenen, zie *Heerlijckheit der Kercke* B. 2 vs. 196 vlgg.).
357 *uitgeleert:* die uitgestudeerd was, die alles kende.; *al 't koor:* de hele tempel, alle aanwezigen.
358 *hiel:* hield.
359 *drymael:* op drie hoogfeesten moesten de mannelike Joden naar de tempel te Jeruzalem opgaan: Pasen (uittocht uit Egipte), Pinksteren (feest der wetten, 7 weken na Pasen: feest der eerstelingen van de oogst) en Loofhuttenfeest (feest van de inzameling der vruchten), *Uittocht* 23:15, 16; *Deuter.* 16:16.
362 *d'achtste dagh* na zijn geboorte.
363 *Zoo vroegh:* zo jong, als pasgeborene.
364 *genooten:* volksgenoten, en mensgenoten; *den vloeck der wet:* ‘Christus heeft ons verlost van de vloek van de wet, voor ons 'n vloek geworden’ (door de vloekdood aan het kruis), *Gal.* 3:13.
367-68 David in psalm 71 (72):6: Hij zal nederdalen ... als de regendruppels die de aarde bevochtigen.
369-vlgg. Salomon (*in d'eeu van Salomon* vs. 374) had 'n vloot laten bouwen te Aziongaber bij de Rode zee (*'t roode meer* vs. 377); om de drie jaar haalde de vloot goud uit Ophir 3 *Kon.* (1 *Kon.*) 9:27, 28; en 10:11 en 22. De schildering in vs. 371-73 wel naar Vondel's eigen voorstelling (misschien naar het weelderige speeljacht van de bekende Kleópatra van Egipte).

Gelijck een gouden bergh op 't heerlijckste uitgestreecken,[373]
In d'eeu van Salomon: hoe ging 't 'er op een steecken

373 *uitgestreecken:* opgetooid.

*
Van hofbazuinen! hoe ging 't juichend volck ten rey,
Op zang, en schuiftrompet, en trommel, en schalmey!
Hoe ruischte 't roode meer van zeilende bosschaedjen![377]
Hoe triomfeerden kust en stadt met speelstellaedjen![378]
Hoe veel vertooningen, daer 't weeligh oogh in weit,
Ontvouden Salomons gespelde heerlijckheit.[380]
Jerusalem betradt geen steenen op de straeten,[381]
Maer blonck in gout, en ging ten dansse op zilvere plaeten.
Een bosch van cederen beschaduwde overal,
Als eerst de vijgeboom, het omgelegen dal.[383,384]
De tempel met het hof, van hooger hant gezegent,
Blonck eveneens of 't gout quam uit de lucht geregent.
Maer al dees goutprael, zoo de wijste koning zeit,[387]
Was anders niet dan een verdwijnende ydelheit,
Een blick in d'oogen, hy, min heerlijck dan een leli,[389]
In haer natuurlijck kleet: doch kunt gy 't evangeli,[390]
De blijde bootschap, daer mijn mont u van getuight,
Betrouwen, zoo gy u voor dien gezalfden buight;[392]
Men vint in hem alleen al 't hemelschdom besloten.
De vader heeft den zoon gezalft en overgoten
Met balssem van genade. in hem berust het lot[395]
Van alle rijckdommen en kennisse van Godt.
Zoo rijck een zalving vloeit van 't hooft af naer beneden,
En deelt al vloeiende zich mede aen al zijn leden.
Ontfangt hem dan, wanneer hy komt, met ope poort.
Wie hem ontfangt geniet het zaligende woort.
Om alle volcken tot zoo groot een heil te leiden,[*]
En dien gezalfden heer de heirbaen te bereiden,
Verschijne ick, van den geest gedreven, herwaert aen.
Ontwaeckt, bereit den heer in 't harte eene effe baen.
Men slechte heuvels: men verheff' gezoncke dalen.[404-405]

[*][Randschrift:] *Het ende van Ioannes dienst, eene voorbereidinge om den Messias t'ontfangen*.

* TEKSTKRITIEK: vs. 392 de oude uitg. heeft achter *Betrouwen* een kommapunt.

377 *zeilende bosschaedjen:* de talrijke masten van de schepen met hun zeilen, leken zeilende bossen (uitspr. *boschaedzjen*).

378 *speelstellaedjen:* opgerichte stellages waarop allerlei weelderige vertoningen werden gegeven.

380 Openbaarden Salomon's voorspelde heerlikheid, 3 *Kon.* (1 *Kon.*) 3:13; God had Salomon beloofd rijkdom en eer boven allen.

381 3 *Kon.* (1 *Kon.*) 10:27 wordt verhaald: En hij (Salomon) maakte de overvloed van zilver in Jeruzalem zo groot, als van de stenen; en 2 *Paral.* 1:15: De koning verschafte zilver en goud in Jeruzalem als stenen.

383,384 En hij maakte 'n menigte ceders als de vijgebomen, die in de laagtes groeien (zelfde plaats als vs. 381); *eerst:* vroeger.

387 *de wijste koning:* Salomon: ‘Ik heb mij zilver en goudverzameld, en de schatten van koningen en gewesten ... ik heb in alles gezien ijdelheid en bekommering van het hart (*Pred.* 2:8, 11).

389 *Een blick in d'oogen:* 'n oogwenk maar (en 't is voorbij); *hy:* hijzelf, Salomon, was in al zijn heerlikheid niet gekleed als een van deze (leliën) *Matth.* 6:29.

390 *doch:* toch; *'t evangeli* = de blijde boodschap.

392 *dien gezalfden:* de Messias.

395 *In hem berust het lot:* hem is toebedeeld (*lot:* toedeling) ‘in wie alle schatten zijn van wijsheid en wetenschap’ *Kol.* 2:3.

404-405 Van Joannes zegt het Evangelie: De stem van de roepende in de woestijn. Bereidt de weg van de Heer, maakt zijn paden recht: alle inzinking zal gevuld, en elke berg en heuvel geslecht worden. *Luk.* 3:4, 5. - Kanttekening bij 401 *Het ende:* het doel.

*
Zoo plagh men eenen vorst en koning in te haelen
Met alle eerbiedigheit, in 't opgesloten hof.[407]
Elck wachte in orden, op dat 's konings oogh geen stof[408]
Tot ongenoegen vindt, in wijcken en in straeten.
Elck sta, tot 's hemels dienst, gehoorzaem en gelaeten.
Geen eige wijsheit noch gerechtigheit, die hoogh
En heerlijck wort geacht in der waenwijzen oogh,
Behaegen hem. men moet den bergh van hooghmoet slechten,
Om 's hemels wijsheit, en des allerhooghsten rechten[414]
T'ontfangen. wie by elck een overtreder schijnt,
Die tre gehoorzaem, en ootmoedigh, afgepijnt
Door rou van zijn misdrijf, in 's hemels bontgenootschap,
Getroost door 't hooren van deze overblijde boodtschap,
Dat, zonder onderscheit van afkomst kunne en staet,
De poort van 't rijcke hof des hemels open gaet
Voor elck, die met geen vleesch noch bloet meer gaet te raede,
Maer 't onverdienbaer heil en d'aengeboôn genade
Des heilants aenneemt, Godts geboden onderhoudt,
En op Emanuël, het eeuwigh Woort, betrout.[424]
Een hemelsche eeu daeght op: de weereltsche is verloopen.[425]
't Wanhopend hart begint op 't eeuwigh goet te hoopen.
Wie op zich zelven stont, verzaeckt zijn' eigen zin.[427]
Wie wijs scheen, slaet bedacht nu andre paden in,[428]
Wort dwaes in 's weerelts oogh. wie onwijs scheen te voren,
Heeft nu de wijsheit van het hemelschdom verkoren.
d'Afgodendienaer, door afgodery verblint,
Zoeckt 's levens bron, die hy met volle blijschap vint.
De slaef der weerelt, eerst geboeit aen veel gebreken,
Gaet los en vry, en zoeckt de deughden aen te queecken,
Wie eerst een anders goet aenrande, als vrijen buit,
Giet nu zijn' rijckdom in den schoot der armen uit.
De heilant komt, en sterckt den roep van Izaïas,[437]
En al de weerelt ziet den opgangk van Messias.
De duistre nacht verdwijnt. nu schijnt een heldere eeu,
Een licht van zaligheit voor Grieck en voor Hebreeu,[440]
Besneên, en onbesneên, en allerhande volcken.
De zon des heils verdrijft de schaduwen en wolcken
Van 's aerdtrijx aengezicht, en zet zich op den troon,

* TEKSTKRITIEK: vs. 409 de oude uitg. heeft *vondt* in plaats van *vindt*.
407 *opgesloten:* opengesloten.
408 *wachte:* moet waken, zorgen.
414 *rechten:* wetten (waar God recht op heeft).
424 *Emanuël:* God met ons, d.i. Christus.
425 *eeu:* tijd.
427 Wie aan 't eigen ik gehecht was, verlochent zich zelf.
428 Indien iemand onder u wijs meent te zijn in deze wereld, laat hij dwaas worden, opdat hij wijs mag worden. 1 *Kor.* 3:18.
437 Izaïas: zie uw Heiland komt (62:11).
440 *Grieck:* heiden.

Een ieder even na, een ieder even schoon.
Uit Moses aenschijn blonck voorheene een flaeuwe klaerheit:[445]
Maer anders blinckt de glans en uitstrael van dees waerheit,[*]
Een zon, die 't minste ontdeckt, en, schuw van vleck,
Het hart kom zuiveren van allerley gebreck.
De groote heilant komt met zijnen schoot vol zegen.
Bekeert u: het is tijt. verlaet alle ommewegen
Van valsche leeringe en gebreken. houdt de baen,
De heirbaen recht naer Godt. zy wijst u derwaert aen.[452]
Jerusalem gelijckt nu Ninive, eer gelegen[*453]
Zoo hoogh in 't ooste, en aen de starren opgestegen,
Een koningklijcke stadt, voor haeren ondergangk,
Daer alle boosheit, recht en onrecht ging in zwangk.
Elck volghde wat zich 't brein wellustigh innebeelde,
En gaf zijn zinlijckheit den vryen toom in weelde,
Van stercke beenen naeu te draegen: zoo men kon
Voorheen bespieglen in den wijzen Salomon.[460]
Haer boosheit steegh zoo hoogh, datze, endtlijck overwightigh,[461]
Te storten dreighde, indien Godts goetheit niet voorzichtigh,
Uit mededoogenheit bewogen met haer leedt,
Afvaerdighde by tijts in 't oost den boetprofeet,[464]
Die, uit den walvischbuick herboren, haer quam wecken.[465]
Zy luistren naer zijn stem, en waecken op, en trecken
In ste van feestgewaet nu haerekleeders aen.[467]
De koning treetze voor, en, schichtigh opgestaen[468]
Uit zijnen elpen stoel, verscheurt de purpre kleeden,
Treckt grove zacken aen, en vast, en stort gebeden,[470]
En zet zich droef in asch, gebroken en gedwee.
Zoo vast de gansche stadt, oock 't hongrigh loeiend vee.
De godtheit laet zich haest zijn dreigement berouwen.
Zoo worden duizenden boetvaerdigen behouwen.
Ick koome oock herwaert aen, op een' gelijcken voet,
En waerschuwe u, ten zy gy uwe misdaet boet,
En afwascht door berou en harteleedt en traenen,
Van weereltsche ydelheit uw lusten zoeckt te spaenen,[478]

[*][Randschrift:] *Onderscheit tusschen de heerlijckheit van Moses en Christus*.

[*][Randschrift:] *Vermaeninge tot boete door het voorbeelt van Ninive*.

445 Toen Mozes van Sinaï afdaalde, waar hij met de Heer geweest was. *Uitt.* 34:29, 30; *flaeuwe klaerheit:* flauw in vergelijking met de glans van de waarheid, de zon, die Christus is.
452 *derwaert:* daarheen, naar de waarheid en de boete.
453 *Ninive* de hoofdstad van Assirië, het machtige rijk ten tijde van Jonas de profeet.
460 Zoals men heeft kunnen zien in de wijze Salomon, die de weelde niet heeft kunnen dragen, en van God vervreemdde.
461 ‘Haar (Ninivé's) boosheid is opgeklommen tot mijn aangezicht’, zegt God (*Jonas* 1:2).
464 *den boetprofeet* Jonas.
465 Jonas onttrok zich aan Gods bevel om boete te prediken in Ninive; hij werd in zee geworpen, en 'n zeemonster slokte hem in, maar heeft hem drie dagen later weer uitgespuwd (*Jon.* 1); toen volbracht Jonas Gods bevel (*Jonas* 3).
467 *haerekleeders:* hare (ruwharige) boetekledere.
468 *schichtig:* haastig.
470 *oock 't hongrigh loeiend vee:* ook het vee moest vasten op bevel van God.
478 *te spaenen:* te spenen, te onthouden.

En aenvaert dees genade, u heden aengeboôn;
De strenge rechter zal, uit zijnen hoogen troon,
U rechten, als hy uw voorvaders, boos van leven,
In zijn verbolgenheit, toen zy hardtneckigh bleven,
Rechtvaerdigh plaeghde, en in hun vyants handen gaf.[483]
Het wort aen u gestelt, den zegen of de straf[484]
Te kiezen; pastge noch op loon noch dreigementen:[485]
Hy komt ter straffe, en eischt de hooftsom met de renten.
Geluckigh is de ziel, die, voor hem uitgestort,[487]
Boetvaerdigh 't goet omhelst, dat haer geboden wort.
Om dit door middelen, in Godts naem, uit te wercken,*
Aenbiede ick mijnen dienst, een stut om u te stercken,
En wil, in dit geweste, om d'oevers der Jordaen,
My houdende, ieder op zijn vraegh ter antwoort staen.[492]
Wie leeren wil, herkaeu mijn dagelijckze raeden.
Wie zich besmet vint, kan het lichaem laeten baden.[494]
Mijn ampt eischt, dat ick door mijn les en kleene gaef,
Van Gode ontfangen, 't ruigh besnoeie en dan beschaef,
Boetvaerdigen bereide, en dompele in de plassen,
Tot dat de heilant koom' de ziel en 't lichaem wassen,[498]
En zuivren in de bron van water en van geest,
Noch klaerder dan voorheene oit Naman is geweest,[500]
Toen hy betroude op 't woort des leerlings van Helias.
Mijn dienst wijst, als een hant, op d'aenkomst van Messias,
Zich t'openbaeren aen den lantstroom in dees streeck.[503]
'K zie duizenden alreede, als wilgen aen een beeck,
Opluicken dagh op dagh, en geurigh bloeisel draegen.
Magh ick 's gezalfdens oogh door mijnen dienst behaegen,
Hem zielen winnen en toebrengen tot zijne eer;
Dat's 't eenig een en al wat ick van Godt begeer.
Zoo sloot Joannes, en viel plat op 't aenzicht neder,*
Badt heimlijck eene wijl, verrees ten leste weder,[510]
En, zeegnende ieder, tradt recht heene, door een wolck
Van 't vrolijck juichende en alom aendringend volck,
Naer zijn woestijnspelonck, gevolght van veele vroomen,
Om 's morgens met den dagh weêr voor den dagh te komen.

*[Randschrift:] *Joannes biet elck zijnen dienst aen*,

*[Randschrift:] *en vertreckt*.

483 *Plaeghde:* met plagen strafte: met pest, vuur, giftige slangen enz.
484 *aen u gestelt:* in uw handen gesteld, aan u overgelaten.
485 *past ge noch op:* stoort g'u niet aan.
487 *voor hem uitgestort:* geheel aan Hem overgegeven.
492 *ter antwoort*, antwoord in de oudere taal dikwels ook vrouwelik.
494 Joannes doopte in het water van de Jordaan, het doopsel van boetvaardigheid; *het lichaem:* omdat zijn doopsel zelf niet de smet van de zonde afwaste, maar 'n uitwendig zinnebeeld was van de inwendige boetvaardigheid.
498 Christus zal dopen in de H. Geest (*Matth.* 3:11), en wast de zielen zuiver.
500 Naäman uit Sirië werd door Elizéüs de profeet (de leerling van Elias) gereinigd van melaatsheid, doordat hij op diens voorschrift zich zeven maal in de Jordaan dompelde.
503 Die zich zal openbaren aan de Jordaan, (toen Hij zich door Joannes liet dopen).
510 *heimlijck:* in stilte.

Joannes de Boetgezant.
Het derde boeck.

Inhoudt

Joannes, met de zon verrezen, doopt en leert,
Bestraft schijnheiligheit, en dreightze met Godts roede.
Soldaet en tollenaer wort door zijn les bekeert,
En Christus troost belooft, een vaste en wisse hoede[4].
De hemelraet vergaêrt. de vader melt dien raet
Den opgangk van den zoon naer 't woeste Quarentane,[6]
Op dat Joannes hem in 't water wascht en baedt,
En zy ter feest gaen aen den oever der Jordaene.
De Geest drijft Christus, na den doop, in 't worstelperck.
De Joden zenden aen Joannes kerckgezanten,[10]
Te vraegen wie hy is, zy dringen stijf en sterck.
Hy houdt zich kleen, en, om zyn meesters eer te planten,
Wijst hen en elck op 't lam, dat 's menschdoms misdaet draeght,
En 's afgronts maght verplet, die ziel en lichaem plaeght.

De dageraet verdreef alom de naere schim.[*1]
De starren zoncken, en de zon steegh uit de kim
Des aerdtrijx, met een' glans van gout en diamanten,
En overstraelde bergh, woestijn, en waterkanten
Des lantstrooms, uit wiens kil, aen zijne rechte zy,[5]
Eene ader innevloeit, die, Jericho voorby,
Den barren heizoom laeft, misdeelt van vee en voeder,[7]
Tot daerze neêrvloeit in den schoot van haere moeder.
Toen quam Joannes naer den uitgang van dees beeck,

[*][Randschrift:] *Joannes verschijnt des anderen daeghs weder, om te leeraeren en te doopen.*

4 En wordt Christus troost beloofd.
6 *den zoon:* God de Zoon, Christus; *Quarentane:* de woestenij waar Joannes woonde (B. 1 vs. 141).
10 *kerckgezanten:* de gezanten van de tempel; de Joden zonden tot hem priesters en levieten (*Joan.* 1:19).
1 *de naere schim:* de sombere duisternis.
5 *uit wiens kil:* Vondel beschrijft hier dat die beek (*ader*) uit de bedding van de Jordaan het land invloeit en later weer (met andere beekjes van de bergen verenigd) in de stroom terugkeert (*neêrvloeit* vs. 8); *aen zijne rechte zy:* de Westkant van de Jordaan; Jericho lag tussen de Jordaan en Jeruzalem.
7 *Den barren heizoom:* 'n woeste streek van Judea niet ver van Jericho (*Matth.* 3:1).

Op den Jordaenkant, uit zijne afgescheide streeck,[10]
En diepe rotsspelonck, gevolght van zoo veel menschen,
Als vroeg, voor dag, voor daeu, naer zijne toekomst wenschen,[12]
Elck even graetigh, om te hooren wat de geest[13]
Hem in het harte stort. d'een bidt, en d'ander leest.
Een ander zingt van vreught. een ander schreit van rouwe.
Gelijck een ackerman zich vroegh ten ackerbouwe*
Gereet stelt, en den os met lust in 't ploeghjuck spant:
Zoo zet Joannes zich bouvaerdigh, om het lant,[18]
Den ongelijcken gront der harten, tot genoegen
Van zijnen lantheer, die 't bezaeien zal, te ploegen,
Te breecken met de schaer en 't kouter van Godts woort;[21]
De distel van 't gebreck te smooren, als 't behoort;[22]
De magre ziel met mest van tucht te recht te brengen:
En 't lichaem, lang besmet, te wasschen en te sprengen,[24]
Op dat, zoo dra hierop d'alzegenaer verschijn',
De mensch, geleken een verwilderde woestijn,[26]
En dorre wildernis, verandere in een Eden,
Een hemelsch paradijs, daer Godt wort aengebeden,
In d'eerste oprechtheit, recht als hem de schepper schiep,
Eer hy te reuckeloos zijn heil en staet verliep.[30]
De leeraer, hier in top des heuvels opgestegen,
Zagh 't heir eens over, dat, van allerhande wegen,
Vergadert, hem kon zien en hooren, daer hy stont.
Ten leste scheenenze al, gelijck uit eenen mont,
Hun stem ten heuvel, uit de laeghten, op te beuren,
Terwijl hen winden noch geruisch van boomen steuren,
En 't water langzaem langs den voet des heuvels drijft.
Getrouwe leeraer, die de flaeuwe harten stijft*
En sterckt, stijfzinnigen kunt kneuzen, en vernedert
Wat ydel zich verheft; getrouwe herder, sedert
Gy gisteren ons leide en weide in eenen beemt
Van leeringe, die naer de lucht des hemels zweemt,
Ontvonckte een lust elx hart, om raet met u te leven.[43]
Wy willen uwen wil, Godts wil, niet wederstreven,
Maer willigh op uw les verlaeten 't kromme spoor,
Dat van Godts heirbaen wijckt. wy bidden, neigh uw oor

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Aenspraeck der toehoorderen, zich leerzaem instellende.*

10 *uit zijne afgescheide streeck:* de streek van zijn afzondering.
12 *zijne toekomst:* zijn toekomen, zijn komst.
13 *graetigh:* gretig (*gratig* oudere bijvorm).
18 *bouvaerdigh:* vaardig, gereed om het veld der harten te bouwen, te bewerken.
21 *de schaer en 't kouter:* schaar en mes van de ploeg; de schaar (van voren puntig) zit achter 't kouter; om de grond van onderen los te maken.
22 *te smooren:* te doden.
24 *sprengen:* besprengen.
26 *geleken:* vergeleken bij, gelijkend op.
30 Eer hij door grote roekeloosheid zijn heilstaat verloren had (had laten verlopen).
43 *om raet met u te leven:* om u te raadplegen, bij U te rade te gaan.

Naer elck byzonder: want elck voelt zijn zwaricheden.
't Gebreck valt ongelijck. verloop van goede zeden
Hecht min op dezen dan op genen. het begrijp[49]
En oordeel schilt, en is of vroegh of spader rijp.
Gy, als een heelzaem arts, weet elx natuur te handelen
En kranckheit naer den eisch. men hoeft, om wijs te wandelen
In duisternisse, daer noit voetspoor wert geleght,
Een staf van zekerheit, en licht van wijs bereght,[54]
Gy, door een zuivre drift van 's hemels geest gedreven,
Zijt elck tot eenen staf en licht van Godt gegeven.
Verlicht en ondersteun ons dan, zoo 't hem behaegh,
En dien den raedeloze in 't eerst op deze vraegh:[58]
Wat eischtge in 't algemeen van deze ontruste troepen,
Van boven door uw stem naer dit gewest geroepen?[60]
Joannes voude bey zijn handen, en verhief[*]
De handen met zijn stemme om hoogh, en sprack: hoe lief,
Hoe aengenaem klinckt my in d'ooren, dat gy, waerdigh[63]
Geleert te worden, dus gewilligh en boetvaerdigh,
Mijn les van gisteren zoo diep ter harte trockt,
En, als uwe ouders, niet verhardt blijft, en verstockt,[66]
In 't wijt veraerden van de wet en Moses zeden;[67]
Een openbaer schandael voor dien men onbesneden[68]
En Heidensch schelt: terwijlwe, inwendigh onbesneên,[69]
Den merckpael van de wet en Moses overtreên,
En traegh het zuiver wit, van Godt gestelt, beschieten.
Geen onderwijs zal my vermoeien, noch verdrieten.
Maer 'k zie hier zommige geveinsden herwaert treên,[*73]
Grootmeesters van de wet, en fijne Saduceen,[74]
Schijnheiligen, in schijn van deught uit my te leeren,[75]
Daerze ondertusschen Gode uit haet den neck toekeeren.
O adderengebroet, waerom ontveinstge uw schult?
De hartekenner, die u spaerde met gedult,
Ziet door 't schijnheiligh kleet. wat laetge u zelven voorstaen?
Het zeil van hooghmoedt voertge in top, en laet het doorstaen,[80]

[*][Randschrift:] *Joannes looft hunnen yver, en goetwilligheit.*

[*][Randschrift:] *Hy bestraft de schijnheiligheit der wetgeleerden, Farizeen en Saduceen.*

49 *Het begrijp en oordeel schilt:* het begrip en het oordeel verschilt.
54 *bereght:* bericht, onderrichting.
58 *in 't eerst:* allereerst.
60 *van boven:* van de hemel, door God; of: van ver weg, van Jeruzalem en heel Judea (*Matth.* 3:5).
63 *waerdigh geleert te worden:* waard onderricht te worden.
66 *als uwe ouders:* zoals uw voorouders (in de woestijn).
67 *In 't wijt veraerden:* in 't ver ontaarden.
68 *voor dien:* voor hun die.
69 *inwendigh onbesneên:* heidens van gemoed.
73 *geveinsden:* veinzaards, schijnheiligen.
74 *Grootmeesters van de wet:* de opperste en strenge leraren van de wet (zoals de Farizeeën zich voordeden); *fijne:* geslepen; *Saduceen:* de Saduceeën (naar 'n zekere Sadok genoemd); zij lochenden vooral de opstanding van de doden, en het eeuwige leven.
75 *in schijn ...:* die de schijn aanneemt de deugd van mij te willen leren.
80 *laet het doorstaen:* laat het zeil ook in de storm opstaan, in plaats van het te strijken.

Nu 't onweêr van zijn straffe aenbuldert, en genaeckt,
En slingert het gemoet, dat mast en steven kraeckt.
Een afgront gaept'er, om u levende in te zwelgen.
Wat baet dit roemen? wy zijn vader Abrams telgen,
Geteelt uit zijnen stam. ô reuckeloos geslacht,
Wat laetge u voorstaen dat de hooghste op afkomste acht?
Hy is om zoonen van dien vader niet verlegen,
En kan [want d'opperste houdt ongemeene wegen]
Uit barre steenrots zich verwecken heiligh zaet,[89]
Dat Abraham gelijckt. dit roemen komt te laet.
De bijl der straffe dreight nu boom en tack te mortel[91]
Ter neêr te vellen, en de stam met struick en wortel
Schoon wech te houwen, zoo de boom geen vruchten draeght.[93]
Het vruchtelooze loof der wet, dat u behaeght,
Mishaeght den lantheer, die d'onvruchtbren komt verrasschen,
En hen in 't eeuwigh vier verbranden zal tot asschen.
Ick zoeck boetvaerdigen in 't vochtige element[97]
Te domplen: maer hy komt en nadert hier omtrent,
Wiens schoenriem deze hant zich niet durf onderwinden,
Om haere onwaerdigheit, t'ontgespen, of te binden.
Dees zal u dompelen en wasschen in dien vloet,
Door hem te heiligen, met eenen in dien gloet
Van 's hemels geest en kracht, die smetten kan vernielen,
En levren Gode alleen gepuurde en reine zielen,
Geloutert door de proef. zoo kunnenze bestaen
In 't hof, daer niemant dan geloutert in magh gaen.
Waeckt op: de rechter komt. nu gelt'er gunst, noch voordeel,
Noch stam, noch bloet. hy heeft de graenwan van Godts oordeel
Gereet in zijne hant, en zal, gestreng en straf,
Den dorschvloer zuiveren; het graen der deught en 't kaf
Der boosheit scheiden, terwe in 's hemels schuur vergaêren;
Het kaf verteeren in het vier, dat zelfs de jaeren
Der eeuwigheit verduurt. een iegelijck zie toe.
Hier blinckt de kroon in 't oogh: daer dreight u 's hemels roe.[73-114]
Wanneer het hoogh gerecht der godtheit 's volx godtloosheit*
Wil straffen, en 't gewelt der steigerende boosheit
Den hemel terght, dan toont de vader, zacht van aert,
Zijn' kindren eerst de roede, een star met eenen staert,[118]
Zoo vierigh root als bloet, den voorbo van Godts toren:

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

89 Zelfs uit die stenen daar kan God zonen van Abraham verwekken (*Matth.* 3:9).
91 *te mortel:* in stukken (*mortel*, oorspr. = stuk).
93 in de H. Geest en in het vuur.
97 Ik wens boetvaardigen te dopen.
73-114 Deze rede van Joannes, naar diens woorden bij *Matth.* 3:7-12.
118 Het bijgeloof dat de verschijning van een staartster of komeet dreigende rampen betekende, was ook in Vondel's tijd nog wel algemeen.

Dan schrickt het al wat leeft, en laet zich droevigh hooren
Met kermen en geklagh, de traenen in 't gezicht:
Dan voelt elck met berou 't verzuim van zijnen plicht,
En gaet by wijzen en godtvruchtigen te raede,
Of Godt de roede spaerde, en aenquam met genaede.[124]
Dus staet het hier, zoo dra de boetgezant hen dreight.*
Elck, tot boetvaerdigheit ontsteecken, en geneight[126]
Dien vreesselijcken storm des hooghsten af te keeren,
Zoeckt raet, en smeeckt, en wenscht uit 's leeraers mont te leeren
De reetste middelen, om zulck een plaegh t'ontgaen:
Dies spreeckt hy endelijck aldus de droeven aen.
Het is my lief zoo gy het punt voelt, dat u griefde.*
Gy hoorde gistren hoe het hooftgebodt van liefde
De gansche wet en haer profeeten kort begrijpt.[132-33]
Nu wijze ick u naer geen verzoenaltaer, dat zijpt
En drijft van bockenbloet, en kalveren, en ossen.[134-35]
Gy kunt door liefde best uw ziel in noot verlossen,
En 't werck van weldaên, aen nootdruftigen betoont.[137]
Hier eert men Godt in, die de deught verheft en kroont.
Hebt gy twee rocken: laet den naeckten een' gebruicken,
En voedt uit uwen schoot de hongerige buicken.
Vermindert uw behoefte, op datge milder geeft,
Als een die min voor u dan voor den naesten leeft.[139-42-vlgg.]
Wanneer by zomerdagh een koelte komt gevaeren,*
En lieflijck blazen in een zee van korenaeren,
Dan buight de zwangere aer het hooft op haeren halm:
Zoo boogh zich 't hart des volx, op dezen zoeten galm
Der stemme des gezants, als van Godts lucht bewogen.
Men zagh hooghmoedigen ter aerde neêrgebogen.*
De tollenaer, die 't volck, als roest het yzer, eet,
En kanker 't vleesch verteert, bekent zijn schult met leedt,
Zoeckt raet, eer straf op straf de steden overrompele,
En bidt dat hy hem wassche, en in het water dompele.
Och meester, roepenze al, hoe wordenwe geredt?
Hy antwoort: houdt u aen de keizerlijcke wet.
Genoeght u met den loon, en schat de burgerijen[155]
Niet boven uwen last. dat heet het hart besnijen.
Soldaeten, afgerecht op moedtwil en gewelt,*

*[Randschrift:] *Vrucht van Joannes leeringe*.

*[Randschrift:] *Hy vermaentze tot liefde en weldaedigheit aen den nootdruftigen*.

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Boetvaerdigheit van zommige toehoorderen, tollenaeren*,

*[Randschrift:] *en soldaeten*.

124 *Of Godt ...:* in de hoop dat God de roe zou sparen, niet zou gebruiken.
126 *ontsteecken:* ontstoken (*ontsteken*, de oorspr. vorm).
132-33 dat de liefde alle geboden omvat; (*Matth.* 22:40) zie B. 2 vs. 73-78.
134-35 Ik wil barmhartigheid, geen offer (*Matth.* 9:13).
137 *En 't werck:* en door 't werk.
139-42-vlgg. Naar Joannes' woorden bij *Lukas* 3:10, 11.
155 *met den loon:* met uw beloning, uw bezoldiging; *schat:* leg hun geen hoger belasting op dan u is voorgeschreven, (het hogere behielden zij voor zich zelf).

Brantstichters, rovers in de steden, en op 't velt,
En vrouweschenders staen verbijstert en verlaeten.
Och, roepenze, wat raet? hoe kunnen wy soldaeten
In 't naeckende oordeel van 't gezalfde hooft bestaen?
Hy antwoort: wilt gy u ten beste laeten raên,
Onthoudt u van gewelt: genoeght met uw soldije,[163]
Eer Godt u daeght te recht, om uwe tyrannije.[149-64]
Dus dient Joannes, naer den eisch van elx gemoedt,*
Een ieder op zijn vraegh, en dompelt in den vloet
Den toevloet van het volck, verzaemt van alle zijden.
Hy troostze liefelijck, die hunne schult belijden,
Met d'aenkomst van den troost der vadren, voor de hant,[169]
Die alle wonden zalft, verloop en onverstant[170]
Zal over 't hooft zien, wat voorheene wert misdreven
Afwasschen, en de schult uitwisschen en vergeven.
Hierme verliet hy 't volck, en doock in zijn spelonck,
Terwijl de schaduw rees, de zon in 't water zonck.[174]
Maer boven [daer geen nacht den dagh volght op de hielen,*[175]
Noit donkre nevels noch slaghregens nedervielen,
Die 't licht verduisteren, dat eeuwigh schijnt en straelt,
Waer in het geestendom den vrijen adem haelt,]
Quam d'opperste [die al de starrelichte ronden[179]
Rondom den aerdtkloot drijft, en eeuwigh houdt gebonden
Aen hunne noodtwet, eens voor eeuwigh vast gestelt,][181]
Gestegen in den top der hemelen, verzelt
Met veltheer Michaël, en eenen stoet staffieren,[183]
Die rondom hem en voor en achter heenezwieren.
Hy overley wat groots, dat ieder nadacht gaf,[185]
En vaerdighde terstont de rijxherouten af,
Om al den hemelraet terstont uit vier gewesten
Ten hoof te daegen, dat, met diamante vesten[188]
Gesterckt, in 't midpunt rijst van 's hemels ronden kring.
Zy streven elck huns weeghs, rondom den heldren ring
Der eeuwigheit. men ziet hier op de heerschappyen,[191]
De vorstendommen, en de maghten opwaert glyen

*[Randschrift:] *Joannes onderwijst en doopt*.

*[Randschrift:] *Godt verdaghvaert den hemelraet*.

163 *genoeght:* weest tevreden met.
149-64 Naar *Lukas* 3:12-14.
169 *Met d'aenkomst:* met de komst van de vertrooster, met wiens latere komst de voorvaderen getroost werden; *voor de hant:* nabij.
170 *verloop:* het zich verlopen, van het rechte pad afwijken, afwijking.
174 *in 't water zonck:* onderging, in 't water van de Jordaan en Dode Zee verdween.
175 *boven:* in Gods hemel.
179 *al de starrelichte ronden:* al de hemelronden of hemelbogen waarin de verschillende sterren staan, volgens de bekende voorstelling.
181 *noodtwet:* vaste wet (noodzakelik te houden wet).
183 *stoet staffieren:* lijfwacht (van engelen), door Vondel ook lijfstaffieren genoemd.
185 *nadacht:* nadenken, reden tot nadenken.
188 Het hemels hof met diamante vesten of wallen omringd, in de geest van de beschrijving in *Openbaring* 21. Zie Vondel's *Adam*, 4e bedr. vs. 953-957.
191 De verschillende engelerijen; zie *Lucifer* 241-vlgg.

*

Door 't zuiver hemelsch blaeu, en ieder uit zijn hof.[193]
De veltbazuin vooruit bazuint zijn konings lof.[194]
Gewaeden slingren om hun leên, al hemeldraghten,
Vol regenboogen, rijck gewrocht van fenixschachten,[196]
Bezet met perlen, en bezaeit met puickgesteent.
Het blinckende gestarnte, in 't geurigh hair, verleent
Het voorhooft eenen glans en goddelijcken luister.
Wie hier niet uitmunt schijnt in 's anders oogen duister.
Eendraghtigh gaenze door d'ontslote hemelpoort*
Te raede, en wachten naer de godtheit, die komt voort,[202]
En zet zich langsaem op een' troon van serafijnen.
Voorheene zagh men noit de blijschap schooner schijnen
Uit d'oogen, daer de zon alleen heur licht uit haelt,
Het straelende gewaet der godtheit, met de naelt
Des Cherubijns gezaeit vol levendige zonnen,
Verdoofde al wat'er blonck, by zulck een' glans geschonnen.[203-208208]
Hy zwaeide een' scepter van genade met zijn hant,
En overzagh den raet, en zette zich in stant,
Om aen te heffen, en zijn trouwe raetsgenooten
t'Ontvouwen wat hy in den boezem droegh besloten.
Elck hoorde aendachtigh met verlangen, stom en stil.
Hy openbaerde in 't ende aldus zijn' wijzen wil.
Gy hemelraeden weet hoe wy, door lust gedreven,*[215]
Het menschdom teelden, om aen hun een lot en leven[216]
Te deelen, en hoe zy vervielen door een smet.
Wy gaven Abraham nochtans een eige wet,[218]
Verkoren een geslacht uit andere geslachten,
En zonden hun den zoon der godtheit, daerze op wachten,
Om hen te redden in dien jammerlijcken staet.
Joannes lichte alree, gelijck een dageraet,
Voor onzen zoone heene, ontdeckte elck, ons ten prijze,
Zijn aenkomste, en bereide een' toegangk, naer de wijze,
Hem van den geest geleert. nu wort het eenmael tijt[225]
Dat Godts gezalfde zich getrou in 't heilampt quijt.
Ons opzet is een kerck te bouwen, en te winnen.

*[Randschrift:] *Zy vergaderen*.

*[Randschrift:] *Godt openbaert dat Christus in zijn ampt zai treden, en gebiet zijnen doop met triomfe te vieren*.

* TEKSTKRITIEK: vs. 227 De oude uitgave heeft aan 't eind van de versregel geen leesteken.

193 *Door 't zuiver hemels blaeu:* de negende of hoogste hemelhoog, het voor de mens ondoorzichtelik hemelsblauw kristalijne gewelf (vrgl. *Lucifer*, vs. 16, 251 enz.).

194 *De veltbazuin:* de engel die de bazuin blaast.

196 *rijck gewrocht van:* rijk gemaakt van feniksveren.

202 *Te raede:* naar de raad.

203-208 Dergelijke voorstelling van de Godheid op de troon o.a. in *Openbaring* 4 (begin); *op een troon van serafijnen:* zoals bij Ezechiël 1:26 (op 'n troon can Cherubijnen).

208 *geschonnen:* misvormd, ontluisterd (*geschonnen:* van *schennen*).

215 *door lust gedreven:* uit eigen verlangen, naar ons behagen.

216 *een lot en leven te deelen:* hun 'n levenslot (van geluk) toe te delen.

218 *een eige wet:* het begin van de Joodse wet (de besnijdenis) en 'n verbond met God.

225 *van den geest geleert:* door de (H.) Geest ingegeven.

*

Die moet van onzen zoon, den hoecksteen eerst beginnen[228]
En 't lichaem groeien uit gewijde medeleên,[229]
Besneênen allereerst, en dan uit onbesneên,
Gewasschen van hun smette in wateren en vlieten,
Herboren door den geest. zoo kunnenze genieten
En erven 't zelve heil, hier boven u gegunt.
Dat's 't eenigh ooghmerck van ons wijsheit, en het punt,
Daer d'as van 's hemels raet op draeit. mijn zoon beneden[234-35]
Dus lang te Nazareth, de minste in Davids steden,[236]
Gelijck gescholen, zich onthoudende in het huis[237]
Der koningklijcke maeght, zijn moeder, eeuwigh kuisch,
Zal heden aentreên naer den oever der Jordaene,
Daer Zacharias zoon hem toegangk en de baene
Bereit ter heerschappy, die hem t'aenvaerden staet:
Want Jesus, uit den stam van Jesse, en Davids zaet[242]
Geteelt, is Davids rijck van eeuwigheit beschoren.
Zoo dra d'aertsengelen den naem van Jesus hooren,
Aenbiddenze, eeren hem, en zingen prijs en eer,[245]
En vallen drymael uit ontzagh op 't aenschijn neêr.
Men ziet zich cherubijns en serafijnen decken
Met dubble vleugelen. men hoortze een' koorgalm wecken.[248]
Zy zingen: heiligh, drywerf heiligh is de zoon;
d'Opwassende erfgenaem van Godts en Davids kroon.[250]
De vader liet in 't ende aldus zich weder hooren:
Wy willen dat met ons de negen englekooren[252]
Een feest inwijden, nu hy naer den waterkant
Ten spiegel voortreet, om zich van Joannes hant[254]
Te laeten dompelen. dat zy een dagh van eere:[255]
En billijck is het dat men viere en triomfeere
In dit Jerusalem, verwachtende een getal,[257]
Een' oogst van zielen, die het eeuwige verval[258]
Van Lucifer en zijn weêrspannelingen boeten.[259]

* TEKSTKRITIEK: vs. 245 De oude uitg. heeft achter *Aenbiddenze* geen leesteken.

228 *den hoecksteen:* de grondsteen; (de grondsteen in Sion *Izaïas*, 28:16) (zie op B. 2 vs. 237).

229 *gewijde medeleên:* wij zijn Christus' ledematen.

234-35 *het punt, daer d'as ...:* het middelpunt waar geheel het goddelik raadsplan, raadsbesluit op steunt; *raet:* raadsplan, besluit.

236 *Nazareth* in Galiléa, dat door de Joden geminacht werd.

237 *Gelijck gescholen:* als weggescholen.

242 *Jesse* of Izaï David's vader; uit deze stam is Christus geboren, daar Maria uit David's geslacht is.

245 Voor de naam Jezus zullen buigen allen die in de hemelen zijn (*Phil.* 2:10).

248 *Met dubbele vleugelen:* zo worden in de Bijbel meermalen de engelen, en vooral cherubijnen en serafijnen voorgesteld, voor God het aangezicht met beide vleugels bedekkend.

250 *Godts kroon* als God, en *Davids kroon* als mens (afstammend van David).

252 *de negen englekooren*, vgl. *Lucifer* 241-vlgg. drijderhande rij, een negenvoudige orden.

254 *Ten spiegel:* tot voorbeeld voor anderen.

255 *dompelen* in de Jordaan, om de doop van boetvaardigheid te ontvangen.

257 *In dit* hemelse *Jerusalem*.

258 *het eeuwige verval:* de eeuwige ondergang.

259 *boeten:* verbeteren, herstellen; zie het slot van *Lucifer:* Stoffeerende den troon, daer d'Engelen uit vielen.

'K verwachte een kerck, een bruit, die onder haere voeten,
De maen ziet ondergaen, het draeckenhooft geplet,[261]
Den afgront brullen hoort, terwijlze, vry van smet,
En met de zon gekleet, op mijnen troon gezeten,
Haer jammeren in 't licht des hemels zal vergeeten.[260-64]
Zoo sprack de vader, en de zoon te Nazareth[*]
Gehoorzaemt dit besluit, en, offrende een gebedt
Den hemel op, gelijck een goude schael, vol geuren,
Stapt heene, om nu het hooft vrymoedigh op te beuren,
En aen de weerelt, schuw van 't lang beloofde licht[269]
Der waerheit, openbaer t'ontvouwen zijnen plicht,[270]
Te toonen dat hy is de heilant der geslachten,
Waer op de koningen en Godts profeeten wachten,
En alle heiligen, die, door 't gerucht geweckt,[273]
Vast uitzien, met beklagh dat zijne komst vertreckt.[274]
Waer hy de voeten zette en aenquam scheen de zegen[*]
Te vallen uit de lucht: gelijck na eenen regen,
Verwacht met smerte, en daer de dorre beemt om riep,
De zon veel schooner schijnt, het gras groeit, dat het piep.[278]
Een lent van bloemen verft de heuvels en de dalen.
Geen schilder kan landou en lantschap schooner maelen,
Als hy een' regenboogh van duizent verwen mengt.
't Gevogelt quinckeleert. de blijde leeurick brengt
Zijn toonen by, en volght de keel der nachtegaelen.
De bronaêr laeft het groen met versche waterstraelen.
De ceder neight zijn kroon. natuur zet heur gelaet
Naer blijschap, en verkeert in eenen andren staet.
De winterbuien, lang aen 't buldren, waeien over.
De bie, verleckert op den tijm, en bloem, en lover,
Zuight honigh uit den daeu. de schaepskoy levert room.
De harten huppelen. de blijschap kent geen' toom.
De heiltrompetfaem blies vooruit door steên en landen,
En weckte elck met dees stem: de heilant is voorhanden.
De huizen liepen leêgh. het ackerwerck bleef staen.[*]
Men zag nootdruftigheit, noch gunst noch ongunst aen,
Gemack noch onsemack. d'een komt te voet aenstreven,

[*][Randschrift:] *Christus reist uit Nazareth naer de Jordaen*.

[*][Randschrift:] *Natuur schijnt op te luicken, nu de zon der rechtvaerdigheit opgaet*.

[*][Randschrift:] *Toevloet van verscheide volcken naer de Jordaen*.

261 *De maen ziet ondergaen:* boven de maan in heerlikheid: *het draeckenhooft verplet:* de kop van de slang verplet (*Schepping* 3:15).
260-64 Deze voorstelling van de Kerk is ook de gewone voorstelling van de H. Maagd.
269 De wereld bleef het lang beloofde licht schuwen; *Joannes* 1:10: Het licht was in de wereld ... en de wereld heeft het niet erkend.
270 *zijnen plicht:* de taak hem (Christus) opgelegd, openlik te tonen.
273 *door 't gerucht geweckt:* door de roep ten gevolge van Joannes' prediking; vgl. B. 1 vs. 361-vlgg.
274 *vertreckt:* vertraagt, uitblijft.
278 *groeit, dat het piep:* groeit, dat het welig opschiet, groeit welig; *groeien dat het piept*, letterlik groeien dat men 't hoort piepen, hoort groeien dus; Vondel meermalen: *Bruiloft van Joan de Wit:* Daer 't gras - vast aengroeit, dat het piept, vs. 25, 26. (zie B. 4, vs. 112).

Een ander van 't geberght den lantstroom afgedreven.
d'Een spoet te wagen, en een ander rijdt te paert.
Van Hermon stijgenze af, en spoeden nederwaert;[298]
Die aen den oirsprongk van den lantstroom zich geneeren;[299]
Die 't hooge Galileen en 't lager ommekeeren,[300]
En bouwen met den ploegh; wat op Genezareth[301]
Geduurigh vlet en vaert, en visch verkloeckt in 't net,
Of zich in steên onthoudt, of op de platte landen;
Het volck op Gelboë, daer Saul viel in handen,[304]
En in zijn eigen zwaert. Uit Samarije quam
Wat zich ontvonkt vondt van geene afgodiste vlam:[306]
Wat om den lantstroom hangt aen alle bey de zoomen
Trock op, en wat het wilt in bosch weet op te komen,[308]
Rondom de doode zee: wie naest aen Seïr paelt:[309]
Wat tusschen Karmels kruin en Hebron adem haelt.[310]
Geheel Jerusalem en haere naegebuuren
Ontwaecken op dien roep, en tellen dagh en uuren
Om 't groote licht te zien, dat uit den oosten rijst.
d'Een volght den anderen. het stuivend voetspoor wijst
Den wandelaer den wegh, oock daer geen wegen leggen,
En 't velt leght ongebaent, vol kreupelbosch en heggen.[316]
Elck yvert tijdigh, daer de toevloet dicht vergaert.[317]
De heilant, die zich om der menschen heil niet spaert,[*]
Uit Galileen gereist, en dwers door Samarije,
Quam in Judeen, en liet nu aen zijn rechte zije
Jerusalem, den stoel van Aron, en den troon
Daer David heerschte met den scepter en de kroon.
Toen kruiste hy de heide, en 't woeste Quarentane,[323]
En zagh den afgezant, aen d'oevers der Jordane,[324]
De menschen dompelen, en omzien op 't gerucht,[325]
Verheught inwendigh dat hy d'aengenaeme lucht
Van zijnen heer vernam, en, in het hart verlegen[327-vlgg.]

[*][Randschrift:] *Christus komt uit Galilea door Samarie naer Quarentane*.

298 *Hermon:* het gebergte in 't Noorden van Palestina, de z.g. Tegen-Libanon.
299 *zich geneeren:* wonen (letterl. zich voeden; uitspr. met *g*).
300 Opper- en Neder-Galiléa; *ommekeeren, en bouwen ...:* de akkerbouw beoefenen.
301 *Genézareth:* het meer van Genezareth, bekend door de vele wonderen van Jezus, waar de Apostelen-vissers hun visvangst beoefenden.
304 *Gelboë*, het gebergte in Samaría, waar Saül streed tegen de Filistijnen, en *in zijn eigen zwaert* de dood vond, daar hij anders *in handen* der vijanden was gevallen, 1 *Kon.* (*Sam.*) 31:8, 9.
306 In Samaria woonden vele heidenen; er waren overigens ook vele heidense gebruiken.
308 *op te komen:* op het wilt te komen, aan te vallen; dus: die zich met de jacht bezighouden. (Vgl. Vondel, *Hersch.* 9, 44. Ick ben gereet u op te komen met deze vuisten).
309 *Seïr:* gebergte in 't oosten van Palestina, bij Arabië.
310 Tussen 't uiterste Noorden en Zuiden van Palestina; *Karmel* berg in 't Noorden; *Hebron* stad in 't Zuiden (in Juda).
316 En waar 't land ongebaand ligt vol kreupelhout; *heggen:* (of hagen) struikgewas (oudere betekenis).
317 Ieder spoedt zich bijtijds daarheen, waar de dichte menigte samenstroomt.
323 *Quarentane:* de woestenij van Joannes.
324 *den afgezant:* Gods afgezant om Christus aan te kondigen.
325 Christus zag Joannes *omzien op* de tijding van Zijn komst.
327-vlgg. Joannes kende Christus als zijn Heer en God (*Matth.* 3:14: Joannes weerhield Jezus, en zei: Ik moet door u gedoopt worden, en gij komt tot mij?).

Met zijne onwaerdigheit, badt Godt, en tradt hem tegen
Met deze rede, van den drang des volx gehoort:
Emanuël, Godts zoon, alscheppende eeuwigh Woort,[*330]
Verlosser, middelaer, die, tusschen Godt en menschen,
Een' zoen bemiddlen komt, waer naer alle eeuwen wenschen;
Gezalfde, en bron des heils, die eeuwigh vloeien zult;
Hoe zalft gy 't menschdom, dat, gedruckt van Adams schult,
En eigen misdrijf, noit van zulck een' bant ontslagen,[335]
De recht verdiende straf in eeuwigheit zou draegen,
Ten waer gy u verneêrde uit 's vaders rijcken schoot,[337]
Een lichaem aentrockt, om geduldigh, arm en bloot,
Te lijden, en uw volck, vermast van Moses wetten,[339]
En vloecken, uit gena te zuiveren van smetten![340]
O heilant, wien ick vroegh van ver heb toegejuicht,[341]
Verneêrt gy u zoo laegh te mywaert, overtuight
Van mijne onwaerdigheit? de vader zeegne uw treden.
Mijn kleen vermogen groeie en wasse op uw gebeden.
Vergeefme dat ick my niet laegh genoegh verneêr.
Zoo spreeckt hy, en aenbidt in 't stof dien lieven heer,
En Davids nazaet, die het stamhuis komt regeeren,[347]
Den draeiboom sluiten van 't langduurigh profeteeren,[348]
Het bloedigh slaghten en brantofferen van 't vee
Opschorten, en eene eeu van ongesteurde vre[350]
Invoeren, onder zijn vrelievende onderzaeten,
Dus lang vergeeten, en gelijck van Godt verlaeten.
De heilant zegent eerst den trouwen afgezant,[*]
Gebiet hem op te staen, wiens hart van liefde brant.
Joannes rijst, en zeght: ô heer, uw wil geschiede:
Uw dienaer hoort. hy sprack: ga voor my. ick gebiede
Dat gy dit lichaem wascht en reinight in den vliet.
Joannes beeft van schrick, en antwoort: zal een niet,[*]
Een ydeler dan niet, vol zwackheên en elenden,
Zich zelven dus verwaent aen zulck een lichaem schenden,[360]

[*][Randschrift:] *Joannes bejegent hem met deze rede*.

[*][Randschrift:] *Christus zegent en gebiet hem Godts zoon te doopen*.

[*][Randschrift:] *Joannes ontschuldight zich*.

330 *alscheppende eeuwigh Woort:* Het Woord was God; ... alles is door het Woord gemaakt (begin St. Jans Evang.); *Woort:* wijsheid: Gods wijsheid die meer bizonder aan God de Zoon wordt toegeschreven; *woord* in deze betekenis als vertaling van het Griekse *logos* dat woord en wijsheid betekent (langs het Latijnse verbum).
335 *noit van zulck een' bant ontslagen:* alleen God kon de mens verlossen van de erfschuld; geen mens dus of hij moest tegelijk volledig God zijn (zie vs. 337-vlgg.).
337 *Ten waer:* ten zij (*ten waer* nog lang gebruikelik bij de verl. tijden van 't werkw. letterlik: of 't moest zijn; en *tenzij:* of 't moet zijn).
339 *vermast:* beladen, gedrukt onder; (van vermasten, vergl. *Heerl. der Kercke* 2, 458: Hy belgt zich dat men ... Den Christscholier vermast' met zulck een lastigh juck.
340 *wetten en vloecken:* de (gedreigde) vloeken van Mozes' wetten (zie B. 2, vs. 49); *uit gena:* uit genade, uit ontferming, tegenover de *vloecken van* Mozes' wet.
341 Toen Joannes in de moederschoot van blijdschap was opgesprongen bij Maria's bezoek (zie B. 1, vs. 342).
347 *het stamhuis:* het huis van Jakob; Israël.
348 *Den draeiboom:* de slagboom.
350 *opschorten:* buiten gebruik stellen; *eeu:* tijd, tijdperk.
360 *Zich ... schenden:* zich vergrijpen.

Dat uit het zuivre vat der maeght [die loutre ziel,[361]
Van boven zwanger, toen haer ootmoedt Godt beviel,][362]
Te voorschijn quam, als eer het manne uit lucht en wolcken?
Verlosser, zoenheer, licht van allerhande volcken,
Verschoon d'onwaerde van een' worm, die, uit het stof
Gekropen, liever een' herout uit 's hemels hof
Zaegh daelen, en dien last op 't hoogh gebodt voltrecken.
Genaecktge my? wasch gy mijn ziel van alle vlecken.
Maer Jesus sprack hierop: genoegh aen mijnen wil.[*369]
Voltreck het ampt, dat u belast wort, en zwijgh stil:
Schoon gy u zelven tot dit werck onwaerdigh oordeelt:
Het voeght my eerst, die al de weerelt tot een voorbeelt
En spiegel dienen zal, gehoorzaem voor te treên.
Waer 't hooft wel voorgaet, wort het van alle andre leên
Gewilliger gevolght, in 't stercken van Godts wetten.[375]
Zoo wascht een leeraer best den leerling van zijn smetten.[376]
Joannes boogh hierop zich drywerf, badt hem aen,[*]
En gingk voor Jesus heene. ontelbre zielen staen[378]
Om deze beide van verwondringe opgenomen.[379]
Zoo plagh de morgenstar des morgens op te komen,[*]
En d'aenkomst van de zon, daer zy heur licht uit haelt,
Te bootschappen vooruit. de lantstroom krimpt, en dwaelt
Uit zijne streeck, en schijnt beneên het peil te zincken,
Van ootmoedt, en ontzagh, op 't juichen en het wincken
Der menighten, alom van boven en beneên,
Aen weêrzy van den vliet. al 't lantschap valt te kleen.[386]
Zy gaen te water, dat nu zachter ruischt en mompelt.[*]
Joannes heft het hooft ten hemel op, en dompelt
Den allerzuiversten tot drywerf in den vloet.
De heilant badt terwijl, ontvonckt van eenen gloet
Des yvers: vader, laet mijn ootmoet u behaegen,
En 't heiligh element voortaen de zielen vaegen,
Zoo rein, als Naman op quam stijgen uit den vliet.[393]
Men zagh hierop terstont den hemel in 't verschiet[*]
Zich openen om hoogh, ter eere van dien koning,

[*][Randschrift:] *Christus gebiet hem te gehoorzaemen*.

[*][Randschrift:] *Joannes stelt zich gehoorzaem in*.

[*][Randschrift:] *Gelijckenis*.

[*][Randschrift:] *Joannes doopt Christus in de Jordaene*.

[*][Randschrift:] *De hemel wort ontsloten*.

361 *het zuivre vat:* het zuivere lichaam (*vas:* vat, in de zin van lichaam, zeer gewoon, en nog bijv. in de litanie van de H. Maagd).
362 *Van boven zwanger:* zij heeft ontvangen van de H. Geest; De H. Geest zal over u komen, *Lukas* 1:35.
369 *genoegh aen:* wees tevreden met, leg u neer bij; *Matth.* 3:15 sine modo: laat het nu geschieden.
375 *in 't stercken ...:* in 't bevestigen van Gods wetten door ze te onderhouden.
376 De leraar zal door zijn voorbeeld (van ootmoed) de leerling beter van zijn smetten wassen.
378 *En gingk voor Jesus heene:* en gaf aan Jezus toe; *Matth.* 3:15: toen liet hij hem toe (tot de doop).
379 *opgenomen:* opgeheven, opgetogen.
386 *Al 't lantschap valt te kleen:* heel de streek wordt te klein door de talrijke opdringende menigte.
393 *Naman:* Naäman die in de Jordaan van zijn melaatsheid gereinigd werd (B. 2, vs. 500).

Aertspriester, en profeet. een hemelsche vertooning
Ontvout zich in de lucht, vol zang en spel: gelijck
Voorheene om Bethlehem een engelemuzijck
Het menschgeworden Woort, den zoon der maeght, begroete.
Elck zagh naer boven toe, en uit de lucht gemoete*
Den strael van 't scherp gezicht een witte duif, een' gloet,[400-401]
Een simple onnozelheit. zy daelde naer den vloet,
En hing, dat 's menschen oogh heur klaer moght onderkennen,
Een lange poos heel stil en zedigh op de pennen.
Toen daeldeze op de kruin des heilants, en verdween
Aen lucht in eenen glans en wederlicht. dus scheen[406]
De Geest te zalven 't hooft der heilige geslachten.[407]
De menighte, verruckt door allerley gedachten,
Vernam des vaders stem, die uit de starren viel:*
Dit is mijn lieve zoon, de wellust van mijn ziel.
De hemel scheen om hoogh hier op te triomfeeren.
De schaeren schieten toe, aenbidden hem, en eeren
Den godtgewijden zoon, en zulck een donderstem
Verbaest het gansche lant, en schockt Jerusalem.[357-414]
Gezegende Jordaen, nu 't hooft om hoogh geheven.*
De pen des geests heeft u veel eere toegeschreven,[416]
Dat gy den doortoght aen de twalef stammen gaeft;
Helias, wiens karros tot aen de starren draeft,[418]
En Helizeüs, zijn' scholier, drooghs voets liet treden
Op uwen glazen vloer: dat gy de rotte leden[420]
Van Naman, den Syrier en koningklijcken vorst,[421]
Zoo zuiver bade, en streeckt hem zijn melaetsche korst
Van 't stinckend lichaem af, in uwe waterplassen:
Maer nu de zuiverste zich in uw bron liet wassen,
En 't heiligh lichaem des gezalfden, noit geschent,[425]
U raeckende, door 't woort het vochtige element[426]

*[Randschrift:] *De Heilige Geest daelt neder, in de gedaente van eene duive, op Jesus Christus*.

*[Randschrift:] *De vaders stem getuight van den zoone*.

*[Randschrift:] *Krachtige uitwerkinge van Christus doopsel*.

400-401 En uit de lucht ontmoette 'n witte duif de blik van 't scherp gezicht; Jezus zag de Geest van God neerdalen als 'n duif, en over Hem komen, *Matth.* 3:16; *gemoete:* ontmoette; *strael:* blik (van 't oog), de blik voorgesteld als 'n lichtstraal uit het oog; *oogstraal*, vgl. Vondel's *Adam* 603-605 (de adelaar) die met zijn gezicht En oogstrael niet ontziet het steeckend middaglicht Te tarten); *een' gloet:* 'n glanzend licht (waarmee de duif omgeven is).

406 *Aen lucht:* aan, in de lucht.

407 Gij weet ... dat na het doopsel, dat Joannes heeft gepredikt, God Jezus heeft gezalfd met de H. Geest', *Hand.* 10:37, 38.

357-414 naar *Matth.* 3:13-17.

416 *De pen des geests:* de H. Geest bestuurde de pen van de Bijbelse schrijvers, hier van het boek Jozuë; het water van de Jordaan bleef staan (juist als bij het wonder in de Rode Zee), en gaf de Israëlieten 'n droge doortocht tegenover Jericho. Evenzo gebeurde het Elias met Elizéüs, en Elizeüs afzonderlik. 4 *Kon.* (2 *Kon.*) 2:7, 8 en 13, 14.

418 Elias voer op 'n vurige wagen met vurige paarden ten hemel 4 *Kon.* (2 *Kon.*) 2:11.

420 *Op uwen glazen vloer:* op uw spiegelend oppervlak (vgl. bij *Horatius* vitreo ponto: de spiegelende zee; 4e Boek, ode 2, vs. 3, 4; *vitreus* = glazen; Vondel vertaalt door *glaze zee*, Dl. 7); hier is deze voorstelling onjuist, want niet op 'n spiegelend oppervlak, maar op de droge bedding trokken zij over.

421 Naäman, die in de Jordaan van zijn melaatsheid is gereinigd (vs. 393).

425 *geschent:* geschonden, ontwijd (*geschent* de oorspr. vorm).

426 *door 't woort:* door zijn woord, door om de doop te vragen.

Geheilight heeft, zoo ver het om den kloot der aerde[427]
En door zijne aders vloeit, kan niemant naer de waerde
Uwe eer uitspreecken: want de Nijl, en Donaustroom,
Der stroomen koning; en Araxes, die noch toom[430]
Noch brug kan lijden; Rijn, en Ganges, daer de Mooren[431]
Uit drincken, zullen stom uw wonderwercken hooren;
Hoe gy veel duizenden, in uw geheilight wedt,[433]
Naer ziel en lichaem, rein kunt baden van hun smet.
't Geheimnisteken, dat het menschdom kan herbaren,[435]
Zal strecken een livrey der weêrgebore schaeren;
Het marmer met der tijt verkeeren in een vont,[437]
Die klaerder dan de zee, die in Godts tempel stont,[438]
Op twalef runders, om het priesterdom te vaegen,
De keizers zuiver wascht van d'oirzaeck aller plaegen,[440]
De schult van Adam, en elx daedelijcke schult:[441]
Schoon d'afgront tegens dit genadeteken brult,
't Welck niet het vleesch besnijt, maer 't hart, dus lang bestreden
En deerlijck onderdruckt van veel begeerlijckheden.
De Geest drijft Jesus uit den drang des volx alleen,[*]
Om zich te wapenen met vasten, en gebeên,
In woeste wildernis, by redeloze dieren,
Daer slangen schuifelen, en spoocken om hem zwieren.[448]
Hier volght hy Moses, en Helias, Godt ten prijs,
Nut, veertigh etmael lang, in eenzaemheit geen spijs.[449-50]
Waer na de honger 't hart komt pynigen, en vleien.
De geest, die Adam eerst door eeten quam verleien,[452]
Klampt nu den tweeden mensch tot drywerf fel aen boort;[453]
Maer wort oock drywerf door het onverwinbaer woort
Zoo rustigh afgekeert, dat hy te rug moet deizen:

[*][Randschrift:] *De Heilige Geest drijft Christus naer de woestijn, daer hy, na veertigh dagen vastens, bestreden wort, en overwinner blijft*.

427 *zoo ver het ...:* zo ver uw water om de aardbol en door de aders in de aarde vloeit (alle aders die met uw water in verbinding staan).
430 *Araxes* rivier in Armenië, die in zijn felle stroom, naar *Vergilius* zegt, geen brug verdragen wil (pontem indignatus Araxes *Aeneïs* 8:728); *noch toom noch brug:* geen toom van 'n brug.
431 *de Mooren:* de Indiërs, de Hindoes; Vondel noemt allen met donkere huidskleur, Moren.
433 *wedt:* bedding (ondiepe plaats in de rivier, doorwaadbare plaats, drenkplaats; zie *Opdraght* vs. 248.
435 *'t Geheimnisteken:* het uitwendig teken, dat genade meedeelt, *genadeteken* (vs. 442), sakrament, hier het Doopsel; *herbaren:* opnieuw doen geboren worden (tot 't bovennatuurlik leven).
437 *vont:* doopvont.
438 *de zee:* de kopere zee, het grote ronde waterbekken voor de priesters in 't voorhof van de Joodse tempel; dit bekken steunde op *twalef runders* als voetstukken, drie naar iedere windstreek gekeerd.
440 *De keizers:* ook de keizers.
441 *daedelijcke:* door eigen daad opgedaan.
448 *schuifelen:* blazen, sissen; *spoocken:* boze geesten, de boze geest kwam Christus beproeven in de woestijn.
449-50 Ook Mozes op de berg Sinaï, en Elias in de woestijn hebben 40 dagen gevast (zie B. 2, vs. 302).
452 *De geest:* de boze geest.
453 *den tweeden mensch:* de tweede Adam, die vader is van 'n nieuw herboren menselik geslacht; *drywerf:* driemaal beproefde hij Christus: dat hij de stenen in brood zou veranderen; zich van de tinnen van de tempel neerwerpen; de duivel zou aanbidden om de koninkrijken van de wereld te ontvangen.

Waer op aertsengelen, uit hemelsche palaizen,
Dien zeeghaftigen helt begroeten nadien slagh,

En dienen op zijn' wenck geduurigh nacht en dagh;
Terwijl Joannes 't volck aen d'overzijde leerde,
Omtrent Bethabara een menighte bekeerde,[460]
En dompelde in den vliet, op dat elx hart bereit
Den heilant volghde, op 't spoor van zijn gehoorzaemheit.[445-62]
Dus yvrende, om zich voor Emanuël te quijten,*
Ziet hy een donckre wolck van priestren en Levijten
Opdrijven uit den stroom recht naer den overkant.[465]
Zy landen endelijck, en houden t'zaemen stant,
Recht voor hem, die hen wachte, en vraeghde naer de reden
Van hunne komste: want het schijnt aen uwe kleeden,
En uiterlijck gelaet, sprack hy, dat gy, gewijt
Ten outer, priesters of altaerbedienaers zijt.
Zy antwoorden: zoo gy ons uw gespreck gewaerdight,
Wy van Jerusalem te zaemen afgevaerdight,
Door 's hoogen priesters last, en al den breeden raet,[473]
Verschijnen om uit u te hooren in wat staet
En waerde gy u stelt: want allerhande maeren,
Door 't lant alom gestroit, ons noch niet openbaeren
Ten vollen wie gy zijt; of dit gezalfde hooft,[477]
Den vaderen zoo lang door Moses mont belooft,
Tot 's volx verlosser; of een yverende Elias,
De groote voorbo van den komenden Messias.
Wy staen wilvaerdigh u te kennen naer de wet,
In zulck een waerdigheit, daer d'opperste u in zet;[482]
Gelijck het billijck is elck een zijne eer te geven.
Zijt gy Messias, of Helias, streng van leven?
Laet hooren, op dat wy voltrecken onzen last.
Joannes luistert toe, en slaet zijne oogen vast*
Met zedigheit ter aerde, afkeerigh in 't beseffen[487]
Ven eeretitelen, die hem te hoogh verheffen,
En Christus, reede by de Farizeen gehaet,
Neêrdrucken. eerzucht is doorgaens genegen baet[489-90]
Te trecken uit de scha van 's anders naem en eere.
De helt, op dat hy vroom dees Fariseeusheit keere,[492]
Aenvaert den beuckelaer van ootmoedt, stelt zich schrap,[493]
En antwoort: zetme niet op zulck een' hoogen trap:

*[Randschrift:] *De Joden vaerdigen priesters en Levyten aen Joannes af, om te vraegen wie hy is*.

*[Randschrift:] *Joannes zedigheit in 't rustigh afslaen van aengebode eere*.

460 *Bethábara:* aan de overzijde van de Jordaan, het veer naar Jericho; (bij *Joannes* 1:28 Bethania over de Jordaan genoemd).
445-62 Naar *Mattheus* 4:1-11.
465 *Opdrijven ...*: de priesters en levieten kwamen van Jeruzalem, moesten dus de Jordaan over.
473 *al den breeden raet:* heel de hoge raad (het Sanhedrin).
477 *dit gezalfde hooft:* de Messias of Christus (de Gezalfde).
482 *naer de wet:* naer de Joodse wet, volgens de Schrift.
487 *in 't beseffen:* in zijn besef, in zijn gemoed.
489-90 *Christus neêrdrucken*, als Joannes zich 'n eretitel aanmatigde (van de Christus te zijn).
492 *dees Fariseeusheit:* ‘die gezonden waren, waren uit de Farizeeën’ (*Joann.* 1:24); zie vs. 489.
493 *den beuckelaer:* het schild (beukel- of knopschild, schild met knop in 't midden).

Ick ben zoo groot niet. 'k wil mijn kleenheit niet ontveinzen,
Noch hooger uitbesteên met woorden of gepeinzen[496]
Dan haer waerdy. rond uit, ick ben die Christus niet,
Noch zoeck dat hy zijne eer in mijn verheffing schiet.[498]
Zy houden echter aen met vraegen: zegh ons hoe men
U achten moet, en met wat naem men u zal noemen.
Zijt gy Helias, die te wagen door de lucht[501]
Gevoert wert: want zoo luidt de roep en 't lantgerucht.
Hy zeght: ick ben het niet. zy zeggen: men moet weeten
Het een of 't ander: zijt gy een van Godts profeeten?
Joannes antwoort: neen. de jongeling, in der daet
Een groot profeet, heeft lust dat hy deze eer versmaet,
En wil veel liever noch zijne achtbaerheit verduisteren
Dan Christus waerdigheit en haeren glans ontluisteren.
Zy zeggen endtlijck: datwe elckandre recht verstaen,
En wy met klaer berecht en afscheit heenegaen[510]
Hun reden geven, die ons wettigh herwaert zonden;
Wat zeghtge van u zelf, zoo wordenwe eens ontbonden
Van onzen strengen last. wie zijtge? spreeck recht uit.
Toen quam Joannes tot het uiterste besluit,*
En sprack: ick ben de galm van Godt in dees woestijnen,
Alleen een bloote galm, die haestigh zal verdwijnen:
Als Malachias mont, nu eeuwen lang voorheen,[517]
Van my voorspelde, die een galm ben, en alleen
De voorbo van Godts zoon, naer wien ick ieder leide
Door dien gespelden roep. hy komt nu: men bereide[520]
De heirbaen voor de komst van Gode, 't eeuwigh Woort.[521-vlgg.]
Men slechte oneffenheên, vernedere, als 't behoort,
De hooge heuvels, en verheff' gezoncke dalen.
Al 't menschdom zal voortaen Godts heerlijckheit zien stralen.
Zy vraegen verder: zoo gy Christus dan niet zijt,*
Noch oock Helias, noch tot een' profeet gewijt;
Hoe hebtge dan dees maght vermeeten aengenomen,[527]
Dat gy de menighten durft dompelen in stroomen?
Joannes zeght, op dat men hem hierin verschoon':
Ick wassche 't lichaem slechts met water: maer Godts zoon,*
In 't midden onder u verscheenen, laetge u raeden,
Zal 't lichaem en de ziel van alle smetten baden.
Mijn ampt reickt verder niet, dan dat ick, Godt ten prijs,

*[Randschrift:] *Hy getuight ootmoedigh van zich zelven, en zijn ampt*.

*[Randschrift:] *Zy houden echter aen met vraegen*.

*[Randschrift:] *Hy onderscheit zijn ampt van Christus ampt, zoo veel waerdiger, en wijst hen van zich af op Christus*.

496 *uitbesteên:* uitzetten.
498 *schiet:* verliest, inschiet.
501 Zie vs. 418.
510 *berecht:* bericht.
517 *Malachias* de profeet; de aangehaalde woorden: Ik ben de stem van de roepende in de woestijn ..., zijn van de profeet Izaïas (40:3, 4); *Malachias* had hem aangekondigd als de Engel, die Christus weg bereiden zal (zie B. 1, vs. 177, 178).
520 *Door dien gespelden roep:* door dat voorspelde roepen.
521-vlgg. zie op B. 2, vs. 401 vlgg.
527 *vermeeten:* vermetel.

Elck van my af, alleen naer Godt den heilant wijs;
Een waerde, buiten hem te kennen noch te vinden,[535]
En wien ick zoude ontzien den schoenriem los te binden.[536]
Dus endight dit gespreck. zoo scheidenze van hem,
En keeren over stroom weêr naer Jerusalem.
O zeldtzaem voorbeelt van ootmoedigheit! ô wonder![*]
Hoe veele starren gaen voor uwen opgangk onder,
Die, als een morgenstar, voor Christus aenkomst blinckt!
Gy rijst zoo hoogh, als gy door nedrigheit verzinckt,
En laet van mijterkroon, noch Arons eeretittelen,[543]
Al ydelheên, uw hart bekooren nochte kittelen,
Maer slaet al 't voordeel af, dat u wort aengeboôn,
En acht 's gezalfdens eer alleen uwe eer en kroon.
Toen hy, des andren daghs, van yver weder blaeckte,[*547]
En Jesus zagh, die hem, ter goeder uur, genaeckte,
Wees Zacharias zoon op 't licht, dat derwaert quam,
En sprack: ay ziet, dat is het godtgeheilight Lam,
Gedoemt ter slachtbanck: naer den roep van Izaïas.[551]
Het paeschlam wees dus lang alleen op Godt Messias,[552]
Een paeschlam, dat voor 't zwaert des engels u bevrijt,[553]
En 's weerelts misdaet boet. geen priester, geen Levijt,
Noch al dat offervee kan u van smetten wassen,
Noch ick, u dompelende in deze waterplassen:
Maer Christus, die den last van al de weerelt draeght,
Is d'eenige, wiens bloet uw hart van smetten vaeght.
Dat zal u blijcken, als hy met geopende aders
Een bloetbron uitgiet, en, ten prijs en zoen des vaders,
Zich offert op den bergh met zijne leste stem.[561]
De Geest der godtheit daelde uit eene wolcke op hem,
In schijn van eene duive, en sterckte met dit teken[563]
Dat hy Godts zoon is, wien noit zal de maght ontbreecken
De ziel te louteren door 't vier van 's hemels Geest.
Joannes, met geen gunst te winnen, noch bevreest
Voor haet, volharde dagh op dagh aldus te tuigen,[547-67]
Dies zijn scholieren zich voor 's weerelts heilant buigen,[568]

[*][Randschrift:] *Lof van Joannes ootmoedigheit*.

[*][Randschrift:] *Hy wijst des anderen daeghs op Christus, Godts lam, den behouder der menschen, en verzekert dat dees Godts zoon is*.

535 *Een waerde:* een (oneindige) waardigheid.
536 *ontzien:* mij zou ontzien.
543 *mijterkroon:* het hoofdhulsel van de Joodse priesters, vooral de hogepriester; Joannes was van Aäron's geslacht, en zoon van 'n priester.
547 *des andren daeghs:* de volgende dag (*Joann.* altera die).
551 *naer den roep van Isaïas:* Izaïas 53:7: hij werd ter slachting geleid.
552 'Ons Pascha, Christus, is voor ons geslachtofferd' (1 *Kor.* 5:7).
553 *'t zwaert des engels:* in de eerste Paasnacht van de Joden in Egipte ging de engel van het verderf rond, en doodde al de eerstgeboren zonen der Egiptenaren; de Joden werden gespaard, zij hadden hun deurposten moeten bestrijken met het bloed van het paaslam.
561 Zich offert op de berg Gólgotha, met zijn laatste woorden 'Het is volbracht, Vader in uw handen beveel ik mijn geest.'
563 *sterckte:* bevestigde.
547-67 naar *Joannes* 1:29-34.
568 Aldus bij *Joannes* 1:35-40; twee van Joannes' leerlingen volgen Jezus op Joannes' aanwijzing, een hunner was Andreas de Apostel.

En hem naervolgen, als hy treckt naer Galileen.[569]
Zoo breide zich zijn naem vast uit door alle steên.[570]
Terwijl Joannes vast in Ennon menschen bade,[*571]
En 't volck wees van zijn badt op 't waschbadt der genade,[572]
Door al het zuiveren van Moses wet bediet,[573]
Quam Jesus weder uit het Galileesch gebiet,[574]
Waerop de schaeren hem heilgeerigh overrompelen,[575]
Die door zijn leerlingen heur laet in 't water dompelen.[576]
Dus groeide d'aenhang van den heilant maghtigh aen.
Joannes knaepen, met hun meesters eer belaên,[*578]
Verwecken een geschil, wie 't zuiverste van beide[579]
De menschen zuivert: maer de zoon des priesters scheide[580-vlgg.]
Het onderling krackeel, en toont den leereling
Dat hy geen hooger maght van hooger hant ontfing:
Dat hy geen hooft is, voor wiens maght men zich moet buigen.[463-583]
Maer een die voorlicht, om van 't moederlicht te tuigen:[584]
Dat hy de speelnoot is, en niet de bruidegom,[585]
Wiens opgang hem verheught. de leereling staet stom
Voor zulck een antwoort, die zijn meesters voortgang hinderen.[587]
Joannes roept: hy moet vermeerdren, ick verminderen.[588]
Hy daelde uit 's vaders schoot, als Godts gezalfde, neêr,
Almaghtigh en alwijs. Emanuël zij d'eer.
Wie 't eeuwigh heil bemint, moet op den zoon betrouwen.
Wie niet op hem betrout, kan nimmer Godt aenschouwen.
Hy komt, gewapent met een onweêrstaenbre maght,
Het zwarte rijck des doots en van den helschen nacht
Bestormen, Lucifer, van 't eeuwigh licht gescheiden,
Ontwapenen, en voor zich in triomfe omleiden,[596]
Met al den aenhang, die zich kante tegens Godt.
Men zal den wapenroof ten transse uit van het slot[598]
Des hemels steecken. laet de hel hier tegens wroeten.

[*][Randschrift:] *Christus, naer Galileen gereist, en in Judea wederkeerende, doopt door zijne leerlingen.*

[*][Randschrift:] *Joannes leerlingen belgen zich dat Christus aenwast in eere en aenhang: maer Joannes onderwijstze, en wijst hen op Christus, den eenigen behouder, die de maght des afgronts zal overweldigen.*

569 Christus ging van de Jordaan naar Galilea, na zijn Apostelen te hebben uitverkoren.
570 *zijn naem:* Jezus' naam.
571 *in Ennon:* 'n plaats of streek bij de Jordaan (*Joann.* 3:23).
572 *'t waschbad der genade:* het zoenbad van genade door Christus.
573 Voorbeduid door al de zuiveringen en wassingen in Mozes' wet voorgeschreven.
574 Jezus kwam weer naar Judéa (*Joann.* 3:22).
575 *heilgeerigh:* heilbegerig.
576 Jezus doopte (door zijn leerlingen) (*Joannes* 3:22).
578 *Joannes knaepen:* Joannes' leerlingen; *met ... belaên:* bekommerd om.
579 *Wie 't zuiverste van beide ...:* er was geschil tussen Joannes' leerlingen en de Joden over de zuivering (*Joannes* 3:25).
580-vlgg. naar *Joannes* 3:26-31.
463-583 naar *Joannes* 1:19-28.
584 *'t moederlicht:* het hoofdlicht, de lichtbron waaruit hij zijn licht ontvangen heeft.
585 *de speelnoot:* de vriend van de bruidegom, niet de bruidegom die Christus is.
587 *hinderen* bij *antwoort* als meervoud gevoeld.
588 *Joannes* 3:30: Illum oportet crescere, me autem minui.
596 in triomf, in zijn zegetocht meevoeren, als bewijs van zijn overwinning; voorstelling ontleend aan de Oosterse (en Romeinse) zegetochten na de overwinning; zie ook *Psalm* 67 (68):19.
598 *wapenroof:* wapenbuit.

600 Al wat hem wederstaet moet buigen voor zijn voeten.[600]

600 Al wat Christus weerstaat, moet voor hem buigen: ‘totdat ik uw vijanden zetten zal als 'n voetbank voor uw voeten’. *Ps.* 109:1.

Joannes de Boetgezant.
Het vierde boeck.

Inhoudt.

Verdoemde Lucifer, voor Christus maght beducht,
En zijnen boetgezant, verdaeght de helsche raeden.[2]
Hy raetze toe te zien. zy streven met een vlught,[3]
Apollion vooruit, langs slangboghtige paden.[4]
Dees waerschuwt Kaïfas te waecken voor de kerck,
Herodes voor zijn rijck, eer 't volck beginn' te hollen.[6]
Emanuël verlaet Judea, eer men 't merck,
Beducht voor Farizeen, van haet en nijt gezwollen.
Herodes, te karos met zijn Herodias,
Bezoeckt den woestynier, die straft het bloetschoffeeren.[10]
Herodes voert hem mede op zijne wagenas.
Joannes stilt het volck, om ongeval te keeren,
En rijdende ten hove, onthaelt op 't hofbancket,
Wort straf gekerckert, daer al 't lant zich van ontzet.

De hel ontzette zich voor zulck een donderwoort.[*]
Al d'afgront daverde. de roestige yzerpoort[2]
Begon op haer gebit te knarssen, en te kraecken,[3]
De jammerpoel een' stank en rook en smook te braeken
Ten balge uit, dat het licht verduisterde aen de lucht.[5]
De grootvorst van den nacht, voor zijnen staet beducht,[6]
Verdaeghde daetelijck alle onderaerdtsche raeden,
Die spoedden zich ten hoof door slangboghtige paden,
Daer, recht in 't middelpunt des aertrijx, even wijt[9]

[*][Randschrift:] *Lucifer, schrickende voor Christus opgangk, verdaghvaert alle de helsche maghten*.

2 *verdaeght:* dagvaardt, roept op; *raeden:* leden van zijn helse raad.
3 *met een vlught:* in vliegende troep.
4 *vooruit:* voorop.
6 *te hollen:* buiten 't spoor te slaan.
10 *straft:* veroordeelt; *het bloetschoffeeren:* hun bloedschendig huwelik.
2 *yzerpoort*, naar Homéros? die ook spreekt van de ijzere poorten van d'onderwereld, *Ilias* 8:15.
3 *gebit:* de hengsels.
5 *ten balge uit:* zijn muil uit; vgl. Vondel *Hersch.* 4, 979 (van 'n *zeegedroght*) Het strax met open balgh naar 's ridders schimme schiet (*balg:* zak, buik).
6 *De grootvorst ...:* Lucifer de opperheerser van het rijk der duisternis.
9 *Daer:* waar.

Van zuid-en-noordas, 't hof op ketens hangt, en snijt[10]
De spil der weerelt juist in twee gelijcke deelen.[11]
Wat gruwzaem is vloeit hier door duizent zwarte keelen[12]
Naer toe, op 't schor getoet der naere hofklaeroen.
Godt Lucifer verscheen te raede, en zette toen
Zich op den hoogen stoel, wien d'onderdaene necken[15]
Van ongedierte en draeck ten stut en steunsel strecken.
Hy spande eene addrekroon om zijn wanschapen hooft,
En, zwaeiende den staf van stael, aen 't punt geklooft,[18]
Sloegh gloênde blicken op. de lamp, vol peck en zwavel,
En baziliskusvet, verlichte in 't ront den navel[20]
Van 't woeste raetshol, dick en vet begroeit van roet.
't Gestoelte wert bekleet van dit gevloeckt gebroet,
Een ieder naer zijn' staet. zy zaten stil, als stommen,
En hy begon aldus, gelijck een klock, te brommen.[24]
Getrouwe maghten, die 's verdoemers naem verzwoert,[*25]
En tegens 't eeuwigh licht een eeuwigh oorlogh voert,
U is bekent hoe wy door 't eenigh appelbijten[27]
Maght kregen over al het zaet der Adamijten;[28]
En d'offerhanden, eerst geheilight aen den heer
Van hemel aerde en zee, ontstaecken tot onze eer[30]
Oock zelf in Kanaän, door bloedige krackeelen[31]
Van outs met kracht gescheurt in onverzoenbre deelen.[32]
Gy kunt bevroên hoe dien erfvyant dit verdriet:
Maer 't loopt noch hooger: [want hier by berust het niet]
Wy wonnen op ons zijde aertspriesters, Farizeeuwen,
En schriftgeleerde, en kerck, en wetschool der Hebreeuwen,[36]
Die vliegen van ons hant, en wijden, nimmer moe,
Den afgront wieroock van verdoemde zielen toe,[37-38]
In schijn van heiligheit, als zy de wet verdraeien,
En onkruit overal in Moses koren zaeien.

[*][Randschrift:] *Hy verhaelt hun watze sedert den val der engelen al uitwrochten*.

10 *zuid-en-noordas:* Zuid en Noordpool.
11 *De spil der weerelt:* de as van de aardbol (tegelijk volgens de oude opvatting en voor onze voorstelling de as van het heelal); volgens d'oude voorstelling is de hel in 't middelpunt van d'aarde, vgl. Dante's Divina Comedia.
12 *zwarte keelen:* zwarte gangen, holen.
15 *d'onderdaene:* gebogen, onderdanige (*onderdaen* oorspr. bijv. nw.).
18 *aen 't punt geklooft:* 'n tweepuntige, of tweetandige staf of gaffel (bij de Ouden de gewone heerserstaf van Pluto de god van d'onderwereld).
20 *baziliskus:* vergiftige slang; meestal 'n fabelachtige draak die met zijn blik doodt; *navel:* 't middelpunt.
24 *brommen:* met grof en dof stemgeluid spreken.
25 *die 's verdoemers ...:* die de naam hebt afgezworen van die u verdoemd heeft.
27 *'t eenigh appelbijten:* het appelbijten alleen.
28 *al het zaet ...:* al d'afstammelingen van Adam.
30 *ontstaecken:* hoe wij (d'offeranden) tot onze eer hebben ontstoken.
31 *zelf in Kanaän:* zelfs in het Joodse rijk.
32 Salomon's rijk is na zijn dood in tweeën gescheurd: Juda en Israël.
36 *en kerck, en wetschool:* de bedienaars van de Joodse tempel en de verklaarders van de Joodse wet.
37-38 Christus verwijt de Schriftgeleerden en Farizeeën: gij maakt hem (die gij tot uw leer bekeert) tot een kind van de hel, dubbel zo erg als gij zelf. (*Matth.* 23:15).

d'Aertsvyant, op dat hy by tijts deze inbreuck stuit,*
Zont Zacharias zoon in zijnen naem vooruit,
Om dien gezalfden helt, waer op besneênen beidden,
Den wegh te baenen, en ter weerelt in te leiden.
Dees beide passen reede, als fluit en zang, op een.
Ghy wort in 's lichaems schors van mensch noch dier geleên.[46]
Men gunde u, na uw' val, door d'ope lucht te zweven:
Nu vlughtge, door zijn' naem ter weerelt uitgedreven.
Het is nu waeckens tijt. 't zy afgezant, of heer,[49]
Zy zwoeren ons bederf: men ga hun bey te keer.
Joannes moet'er eerst, en dan de meester kleven.[51]
Een ieder reppe zich. u wort de maght gegeven.
Apollion tre voor, en stell' zijn list te werck:[53]
Want zoo men lange drael', zy vallen ons te sterck.
Men smoore 't wassend quaet by tijts in zijn geboorte.
Zoo sprack hy, en elck stoof zijns weeghs uit d'yzerpoorte*
Om hoogh. gelijck een vlught roofvogels met geraes
Komt vallen op een kreng, een doot en stinckende aes,
Zoo zoeckenze op den gront van Jesses rijck en erven
Hun kans, en leggen toe op schenden en bederven,
Door heimelijck bedrogh, of openbaer gewelt.
De slede van den nacht was door het starlicht velt[62]
Nu steil in top gevoert, en hing van wederzijden
Gereet ten halven wege, om langsaem neêr te glijden.
Wat ademt lagh en sliep gerust. de rust stont vol.
De vogels, in de haegh, de dieren, in hun hol,[66]
Elck loock zijne oogen. geen van allen onraet schroomde,
Behalve Kaïfas d'aertspriester, die vast droomde*
Hoe een onnozel lam met Arons mijterkroon[69]
Ten berge op strijcken ging naer koning Davids troon.[70]
Doortrapte Apollion verscheen hem in dees naerheit,
Vermomt als Gabriël, omscheenen met een klaerheit,
En sprack: aertspriester, rust gy dus op uw gemack?
Uw priesterlijck gezagh lijdt last, en krijght een' krack.
Een wettigh offraer komt u mijterkroon, en tiende[75]
Ontweldigen. vergeefs gy Gode smoockte en diende

*[Randschrift:] *En hoe Joannes en Christus zich tegens haer kanten, raetze hierin te voorzien, en Apollion naer de weerelt te zenden om quaet te berockenen*.

*[Randschrift:] *De geesten vliegen naer de weerelt toe*.

Gelijckenis

*[Randschrift:] *Apollion verschijnt Kaifas in den droom, en rockent hem op*.

46 Gij (boze geesten) wordt uit mensen (en dieren?) door Christus uitgedreven.
49 *afgezant, of heer:* Joannes, of Christus zelf.
51 *kleven:* vastgehecht worden, gevangen worden; vgl. Vondel *Altaergeh.* 3:267 (van Christus) naerdien hy eens aen 't hout most kleven.
53 *Apollion:* de verderfer; altijd voorgesteld als het hoofd voor de uitvoering van Lucifer's bevelen, vgl. Vondel's *Lucifer*.
62 *De slede:* de wagen van de nacht.
66 *de haegh:* 't kreupelbos.
69 *Arons mijterkroon:* als teken van Zijn hogepriesterschap (hoewel niet naar d'orde van Aäron).
70 De berg Sion (de tempelberg) opschreed naar de troon van David, als koning.
75 *en tiende:* een tiende van de oogst moest aan de tempelbedienaars geofferd worden.

Met vee, en wierroockgeur. waeck op: Joannes wijdt
Een' hoogerpriester in. gy raeckt uw aenzien quijt.
Zoo sprack hy, en verdween uit 's hoogen priesters oogen;
Die vloogh ten bedde uit, stont verbaest en opgetogen[80]
Van schrick en achterdocht. aen elcke haerlock hing
Een druppel zweet; terwijl de nachtgeest streven ging[*]
Op zijne vleermuisvlerck, daer 't hof te Macherunte[83]
Den kloot der maene draeit op zijn gekroonde punte.[84]
Hier lagh Herodes diep verzopen in den wijn,
En eersten slaep: wanneer de zelve geest, in schijn
Van zijnen vader, hem by nacht scheen aen te spreecken:[87]
O zoon, wy zien u haest van 't heiligh erf versteecken,[88]
By onzen jongsten wil en Rome u toegeleght.[89]
Wie heerschen wil, die grijp' het slaghzwaert flux by 't hecht,
En bezigh' het, en passe op heiligh noch onheiligh.[91]
Zoo wint en zoo bewaert een helt de rijxkroon veiligh.
Wy hebben 't leste hooft der Asmoneen geknot[93]
Van 't lichaem met de bijl van Rome op een schavot,
Door Marck Antonius, voor 't hof t'Antiochye.
Daer most Antigonus den troon der heerschappye,
Zoo lang bezeten van zijn koningklijck geslacht,
Ons inneruimen: en verzuimtge uw tijt en wacht?[98]
Hoe wanckel staet uw staet! de nijt leght op haer luimen,[99]
En waecktge niet, zoo pas by tijts het rijck te ruimen.[100]
Een woestijnier wint gunst, en smeedt een nieuwe wet,
Ten dienst van zijnen heere: en kan het vleiend bedt
U meer bekooren dan op uwe kroon te passen?
's Mans aenzien zal allengs tot aen de starren wassen.
De wet verandren baert veranderinge in staet.
Gy zijt een Idumeer, geen telgh uit Jesses zaet,[106]
Waer op dees bastert stoft, dien wy naer 't leven dongen,[107]

[*][Randschrift:] *Apollion vlieght naer Herodes hof, en rockent hem op*.

80 *opgetogen:* opgejaagd (letterl. opgetrokken). - Bij de kanttekening op 82 *rockent hem op:* stookt hem op.
83 *'t hof te Macherunte:* 't slot van Herodes te Machérus in 't Overjordaanse (zie B. 1 v. 21).
84 Waar dit slot de maankring draaien doet als 'n kroon op zijn hoogste torenpunt; Vondel heeft hier wel weer de voorstelling van de vijandelike Turken.
87 *Van zijnen vader:* Herodes de Grote.
88 *haest:* weldra.
89 Herodes de Grote had onder goedkeuring van keizer Augustus bij laatste wil Galiléa en Peréa (in 't zuiden van 't Overjordaanse) aan zijn zoon Herodes Antipas als vorstendommen toegekend.
91 *heiligh noch onheiligh:* geen geestelike en geen wereldlike macht.
93 *'t leste hooft der Asmoneen:* de laatste van de Makkabeeën; hun voorvader heette Assamon. De laatste vorst uit dit priestergeslacht die hoewel schatplichtig aan Rome, over Judéa heerste, was Antígonus; hij werd door 'n Edomiet (Idumeeër) Herodes (de Grote) bestreden, en deze werd door de Romeinen geholpen en als koning over Judea aangesteld, onder d'opperheerschappij van Rome, ten tijde van Marcus Antonius, de vriend van J. Caesar. Antígonus werd door de Romeinen in Sirië (*t'Antiochye*) gegeseld en onthoofd (*geknot* vs. 93).
98 *verzuimtge ...:* verzuimtge de tijd van uw wacht? Zijt ge niet bijtijds op uw hoede?
99 *leght op haer luimen:* ligt op de loer.
100 *pas by tijts:* denk er maar om spoedig.
106 Van Edom (dus vreemde) geen Jood (zie op vs. 93).
107 Waarop deze bastaard roemt, die wij hebben willen doden kort na zijn geboorte in Bethlehem.

En in den kindermoort, helaes, vergeefs besprongen.
De stam van David staet gewortelt in elx hart.
Een ieder valt hem toe. de woestijnier verwart
De zinnen met dit zaet van oproer voort te zaeien.
Gy moet het piepend gras hun onder 't lijf wechmaeien.[112]
Grijp daetlijck den herout en voorbode eerst by 't hooft.[113]
Dus wort dit smeulend vier in d'asschen uitgedooft.
Zoo sprack Apollion, en, naeuwelijx verscheenen,
Is voor de ledekant in schaduwe verdweenen.
De koning greep, verbaest door 't naere nachtgerucht,
Naer 's vaders bleecken schijn, maer vatte niet dan lucht,
En riep hem na: waerheene, ô vader? blijf, mijn vader.
Waer vlughtge? koom berecht en onderwijsme nader.[117-20120]
Gelijck een uurwerckwight het sneckradt ommedrijft,[*121]
Het sneck-het bodemradt; het bodemradt, gestijft
In zijne sneller vaert, het kroonradt komt beroeren;[122-123]
Het kroonradt door zijn drift het strijckradt om komt voeren,[124]
En 't strijckradt d'onrust drijft geduurigh heene en weêr:[125]
Zoo houdt de staetzorgh nu den koningklijcken heer,
En 't priesterlijcke hooft in onrust, en het woelen
Gaet nacht en dagh zijn' gangk. elck raetslaeght om zijn stoelen
Voor 't naeckende gevaer, dat hy zich innebeelt,
Te stutten. Kaïfas, van angst geperst, beveelt[*]
Den breeden tempelraet te letten op de streecken
Der nieuwelingen, die het wetboeck tegenspreecken,
Aengroeien, stadt en lant omloopen dagh op dagh,
En met hun nieuwe leer der vaderen gezagh,
Oock door schijnheiligheit, een ieder op zijn wijze,
Verdoven; dees door, streng in wandel, zich van spijze[136]
En wijn t'onthouden; die, door zijn gemeenzaemheit
Met allerhande slagh van lieden, licht misleit[136-38]
Door schijn van wonderdaên, en 't heelen van hun quaelen.
Hy maentze toe te zien, niet reuckeloos te dwaelen[140]
Van 's keizers gunste, en hem, gemaghtight tot gebiên,
Alleen, geen ander hooft, naer zijnen mont te zien.

[*][Randschrift:] *Gelijckenis*

[*][Randschrift:] *Kaïfas waerschuwt den Sanhedrin om Christus en Joannes te stuiten*.

112 *het piepend gras:* het welig groeiend gras (vgl. B. 3, 278).
113 Neem dadelik Joannes gevangen.
117-20 Navolging van Vergilius' *Aeneïs* 2:791-93 (zie Vondel's *Gysbreght* vs. 820-vlg.
120 *berecht:* bericht, verklaar.
121 *het sneckradt:* het eerste rad, waaraan de ketting met gewicht zijn beweging geeft; dat dus zeer traag loopt (*sneck:* slak).
122-123 *bodemradt* en *kroonradt:* tweede en derde rad.
124 *strijckradt:* het tandrad.
125 *d'onrust:* het wieltje of het tongetje dat altijd heen en weer gaat, en waardoor de slinger zich beweegt.
136 *Verdoven:* verdoffen, zijn glans ontnemen; *dees:* Joannes.
136-38 naar de bekende woorden van Christus bij *Matth.* 11:18, 19: Joannes is gekomen, hij eet niet, en drinkt niet, en ze zeggen: hij heeft 'n duivel in. De Zoon des mensen is gekomen, hij eet en drinkt, en ze zeggen: Zie die gulzigaard en wijndrinker, vriend van tollenaars en zondaars.
140 *niet reuckeloos te dwaelen ...:* niet roekeloos zich af te wenden van s'keizers gunst.

Het heughde hun noch versch hoe, toen men 't beste hoopte,
Pompeius heirbijl poort en muur en torens sloopte:[143-144]
En schoon Pilatus zich niet keerde aen Levijs klaght,[145]
Hy hielt zich binnen, en verzekerde zijn wacht,[146]
Aentekenende al stil, door last der majesteiten,[147]
's Raets misgreep, lastigh voor den keizer af te pleiten.
Zoo worstlenze onderling in 't hoogh Jerusalem.*[149]
De raet zit half gedeelt, en angstigh, durf zijn stem[150]
Niet geven om den zoon van priester Zacharias,
Een' groot profeet geacht, te grijpen: en Messias*
Ontwijckt hun laegen reis op reis in Galileen,
Herodes rijxgebiet, of geeft zich elders heen,
Om 't volck, in duisternis gedompelt, toe te lichten,
En met zijn wonderwerck en leeringen te stichten.
De koning, die niet rust, bespiet gelegenheit*
Om dezen woestijnier, nu eene wijl verbeit,[158]
Met eenen schoonen glimp te krijgen in de kluiven:[159]
Gelijck de loze vos een nest van tortelduiven*
Beloert, en onvermoedt d'onnozelheit verrast.
De woestijnier vervolght den aengevaerden last,[162]
En wint den oever der Jordaene aen d'overzije,
Daer vorst Herodes paelt aen 't rotsige Arabije,
Aretaes rijxgebiet. de schoonzoon recht van pas,*[165]
Genoopt van Farizeen, komt met Herodias[166]
Den goddelijcken helt gemoeten, en begroeten,
Die drywerf in het stof zich neêrworpt aen hun voeten,
Met zijn leerjongeren, in 't midden van het volck,[169]
Dat van alom vergaêrt, Godts leeraer met een wolck
Van duizenden omringt: gelijck een zwarrem bijen*

*[Randschrift:] *Te Jerusalem zit de raet gedeelt*.

*[Randschrift:] *Christus ontwijckt de laegen der Farizeen en Wetgeleerden*.

*[Randschrift:] *Herodes belaeght Joannes*.

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Herodes komt met Herodias, om Joannes te vangen, daer hy leert, en doopt*.

*[Randschrift:] *Gelijckenis*.

143-144 De bekende Romeinse veldheer Pompeius had in 62 voór Chr. Sirië en Palestina onderworpen, en van Jeruzalem stadswallen en poorten geslecht; de Joden waren nu schatplichtig aan Rome; *toen men 't beste hoopte:* toen men hoopte dat hij Jeruzalem's vesten sparen zou (evenals hij de tempel had ontzien).

145 *Pilatus* landvoogd over Judéa; *zich niet keerde ...:* zich niets aantrok van de klachten der Joodse priesters.

146 *verzekerde zijn wacht:* onderhield 'n sterke wacht.

147 *der majesteiten:* der keizers.

149 *'s Raets misgreep ...:* Pilatus wist wel, dat de priesters en Farizeeën de Romeinse macht tegenwerkten; zij konden dus toch al moeilik zich vrijpleiten; nu maakten Joannes en Christus die gehoorzaamheid aan de keizer preekten, het hun nog moeiliker zich tegen de Romeinen te handhaven.

150 *durf:* durft (*durf* oudere vorm).

158 *nu eene wijl verbeit:* nu al 'n tijd opgewacht; al 'n tijd loerde hij op 'n gunstige gelegenheid hem gevangen te nemen.

159 *in de kluiven:* in zijn klauwen.

162 *den aengevaerden last:* het aanvaarde ambt, boetvaardigheid te prediken, en Christus' komst voor te bereiden.

165 *Aretaes:* Steenachtig Arabië stond onder vosrt Arétas; met diens dochter was Herodes Antipas gehuwd, maar hij had haar verstoten voor Heródias de vrouw van zijn broer. (Het zogenaamde steenachtig (*rotsige*) Arabië grensde (*paelt*) niet aan Herodes' rijk, maar wel Woest-Arabië, ten oosten van Palestina).

166 De Farizeeën door Joannes adderengebroed genoemd (*Matth.* 3:7) waren hem fel vijandig.

169 *leerjongeren:* leerlingen; *jongeren* dikwels voor: leerlingen.

Aen zijnen koning hangt, en hem van alle zijen[172]

172 *koning* voor koningin, wel naar 't Latijnse *rex*. zo bij *Vergilius*, zie Vondel *Verg. Lantgedichten* 4e B. vs. 31 enz. (Dl. 6 blz. 311).

Bestuwt, daer boeckweit bloeit, of in een eicken bosch.
Antipas met zijn lief stijght van de hofkaros,[*174]
En wenckt Joannes uit den dicken drang der schaeren
Ter zijde, daer een eick, heel hoogh, en dicht van blaêren
De heete zon schut, en een koele schaduw spreit.
De hofstoet wijckt, en laetze een wijl in eenzaemheit
Zich nederzetten, op een velttapijt van zoden.
De jongeling, hoewel zy hem eerbiedigh nooden
Te zitten, weigert het, en met de rechte hant
En slincke steunende op een' staf, houdt voor hen stant.
Toen hief de koning aen heel minzaem en lieftalligh:
O hemelsche profeet, hoe lieflijck, hoe bevalligh[*]
Beviel uw uitspraeck en gelaet en leeringe oor[185]
En oogh en oordeel, als wy quamen tot gehoor
Van uwe lessen, meer dan eens, in wildernisse,
Doch onbekent by 't volck, dat u, gelijck een klisse,
Geduurigh aenhangt, en, gezuivert, en bekeert,
Uw heiligh aenschijn, als een engels aenschijn, eert.
Gebreken nemen af. de gulde zeden winnen.
Men ziet de vroomen u omhelzen, u beminnen,
Gelijck de quaede u vreest, die geen gebreck verschoont,
En over 't hooft ziet, en de deught met eere kroont.
Wy wenschten al een wijl u mondeling te spreecken.
Wat 's d'oirzaeck datge by Helias wort geleken?
Het gantsche lant gewaeght en dreunt van uwe faem.
Verrees hy in uw' schijn, of voertge Elias naem?[198]
Of zijtge een Samuël, of liever Isaïas,[199]
Het volck vertroostende met d'aenkomst van Messias,
Die uit des hooghsten naem, na zooveel ongevals,
Hun eens het uitheemsch juck zou schuiven van den hals?
Berecht ons, op dat wy, gerust en onbedrogen,[203]
U billijck, naer uw' staet, met kennisse eeren mogen.
Joannes, door den geest der godtheit hoogh verlicht,[*]
Ziet klaer door 't veinzen heene, en straelt met zijn gezicht[206]
In 't hart des huichelaers, een nest vol helsche slangen,
Toeleggende om met schijn van recht den helt te vangen,
En stof te scheppen uit de rede van den man,

[*][Randschrift:] *Herodes spreeckt hem alleen*.

[*][Randschrift:] *Herodes pluimstrijckende reden*.

[*][Randschrift:] *Joannes zedige antwoort, onderwijs, en bestraffinge van den vader en zoone*.

174 *Antipas:* koning Herodes Antipas.
185 Beviel uw woord en houding (*gelaet*) en leer aan ...; *gelaet* in d'oudere taal van heel de lichaamshouding.
198 *Verrees hy:* is Elias weergekomen in 'n andere gedaante, in uw gedaante? De Joden meenden dat Elias (die levend ten hemel was gevaren op de vurige wagen, zie B. 3 vs. 418) zou terugkeren om de Messias aan te kondigen.
199 Ook andere profeten zouden, meenden ze, vóor de komst van de Messias op aarde terugkeren.
203 *Berecht ons:* bericht ons, licht ons in.
206 *straelt:* ziet door; *straelt* zie noot op *strael* B. 3 vs. 401.

*

Waer door men voor het volck dat stuck verbloemen kan.[210]
Hy antwoort evenwel recht uit, en onverslagen:
Onwaerdigh heeftme Godt dien titel opgedraegen,
En met Helias naem ge-eert in d'oude blaên.[213]
Het voeghtme dan gestreng Helias rechte baen
Te houden, zonder 't recht om gunst of haet te buigen.
Ick werck geen wondren: maer veel wonderdaên getuigen
Helias grootheit. hy bestreet d'afgodery,
En doock voor Jesebels en Achabs tiranny,[218]
In hol en berghspelonck, als levendigh begraven,
Gespijst van engelen en hongerige raven.[220]
Zoo doock ick, noch een kint, met vader in een hol,
Daer my mijn engel spijsde, als uw heer vader, dol
En razende, niet schroomde onnoosle kinderzielen[223]
Door 't zwaert te vellen, om den koning te vernielen,
Die van de wijzen uit den oosten wert ge-eert,
In eenen armen stal: doch een, die t'al regeert,[226]
Behoede Davids zoon, op aertsche heerschappyen[227]
Noch kroonen vlammende: naerdien hy, om te lyen,
Een lichaem aenschoot, en, gedaelt uit 's vaders schoot,
Den vader eeren wil, gehoorzaem tot de doot:
En ick, aen Godt verplicht, sta naer geen' staet noch prijzen,[231]
Noch zoecke iet anders dan al 't volck op hem te wijzen,
Te stercken dat hy tot aertspriester en profeet[233]
En koning is gezalft, en nu te voorschijn treet,
Om elck te zoenen door zijn bloet, Godts wil t'ontvouwen,
En in der menschen harte een eeuwigh rijck te bouwen.
Een ry van koningen verlangden naer deze eeu.[237]
Nu komt hy, als een lam, die namaels, als een leeu,[238]
Aenbrullen zal om hoogh, uit eenen stoel van wolcken,
Ter straffe der besnede en onbesnede volcken.
Wat heeft uw vader niet bedreven in zijn tijt!

* TEKSTKRITIEK: vs. 241 De oude uitg. heeft *beschreven* in plaats van *bedreven*.

210 *dat stuck:* die daad.

213 *in d'oude blaên:* de profeet Malachías had gezegd: Ik zal u Elias de profeet zenden, eer de grote en geduchte dag van de Heer zal komen (*Mal.* 4:5); dat hier Joannes bedoeld wordt, blijkt uit *Lukas* 1:17, waar van Joannes door d'Engel wordt voorspeld: hij zal voor hem (Christus) uitgaan in de geest en de kracht van Elias.

218 Elias week meer dan eens op Gods bevel in de woestijn om de woede van koning Achab en diens vrouw Jezabel te ontkomen.

220 De raven brachten hem brood en vlees in de woestijn 3 *Kon.* (1 *Kon.*) 17:6; en later bracht de engel hem brood en water 3 *Kon.* (1 *Kon.*) 19:5, 6; zie noot op B. 2 vs. 302.

223 In de kindermoord te Bethlehem.

226 De Oosterse Wijzen hebben Christus niet meer in de stal, maar in zijn woning gevonden: zij gingen het huis binnen, en vonden het kindje met Maria zijn moeder, *Matth.* 2:11.

227 *op aertsche ...:* die geen aardse heerschappijen begeerde ...

231 *sta naer:* streef naar geen roem in 'n hoge staat,

233 *Te stercken:* te bevestigen.

237 *Een ry van koningen:* vooral David, Salomon, en andere godvruchtige koningen der Joden.

238 Hier wordt bedoeld het laatste oordeel, als de zoon des mensen komen zal op de wolken van de hemel met grote kracht en heerlikheid, *Matth.* 24:30.

Hy spaerde hoogh noch laegh, gewijt noch ongewijt,
Noch stam, noch afkomst, blint in 't moorden en verdelgen
Van Arons nazaet, en van Davids bloet en telgen,[244]
Erfvyant der Hebreen, van moeders lichaem af,[245]
Tot dat hy op 't geschrey der steden voer in 't graf.
Dat tuigen ons Hyrkaen, gevallen in zijn laegen,
De Sanhedrin, in bloet gewentelt en verslagen,[248]
Het schuim des volx, op stoel geholpen met gewelt,[249]
Het heilighdom, bestormt en opgeveilt om gelt,[250]
De broeders, zusters, en hun zoons, en zelfs zijn zoonen,[251]
Oock d'eige bedtgenoot, van englen waert te kroonen.
En gy, heer koning, volght uw vaders gruwzaem spoor,
Verschoont Godts naem, noch God, noch priesterdom, noch koor,[254]
Onteert de wet, verdruckt en stroopt de burgeryen,[255]
En leeft ten rijxschandael, het welck tot allen tyen
Uw faem beschaemen zal, waer 't licht zijn aenschijn keert.
Nu gy bloetschendigh noch uw broeders bedt schoffeert.
Hy wou noch spreecken, maer Herodias t'onvrede[259]
Zagh haeren heer aen, die hem viel in zijne rede,
Zachtzinnigh en beleeft, op eene hoofsche wijs:
Geheilighde profeet, gy schaft ons eedle spijs,[*]
Doch hardt te kaeuwen, en noch harder om verduwen.[263]
Zoo voeght het Godts gezant te schricken noch te gruwen
Voor koningen, bevleckt met moort, en overspel.
Aldus wert Achab en de wreede Jesebel
Oock van Helias mont bestraft, en overstreden,[267]
Dies wou de hemel u met zijnen naem bekleeden.[268]
Wy willen danckbaer zijn: gy geeft ons heden stof

[*][Randschrift:] *Herodes veinst zich met deze bestraffinge gedient te wezen, en noodt hem ten hove*.

244 Herodes (de Grote) heeft de hogepriester Aristobülus en de hogepriester-vorst Hyrkánus uit het geslacht der Makkabeeën, doen vermoorden; de hogepriesters en priesters waren van Aärons geslacht. (*Flavius Jos.* Joodse oudh. 15:3).
245 Herodes (de Grote) was Edomiet (Idumeeër) die van ouds felle vijanden der Joden waren; hij nam wel voor 't uiterlik de Joodse godsdienst aan; en bouwde zelfs, voor zijn eigen roem, de prachtige tempel, maar bevorderde zoveel mogelik de heidense erediensten en gebruiken.
248 Hij had nagenoeg alle leden van het Sanhedrin, de hoge raad der Joden, doen ombrengen.
249 *Het schuim des volx*, hier wordt blijkbaar gedoeld op Ananel uit Babel, die door Herodes tot hogepriester was benoemd (Flav. Jos. Joodse Oudh. 15:2).
250 Herhaaldelik vergaf Herodes het hogepriesterschap aan de hoogst biedende (Flav. Jos. *Joodse Oudh.* 15:11).
251 Hij had vele van zijn naaste bloed- en aanverwanten doen vermoorden, ook zijn eigen zonen die van samenzwering tegen hem beschuldigd waren, en zijn echtgenote Marianne, 'n hoogstaande vrouw (Flav. Jos., *Joodse Oudh.* 15:3, 7; 16:11; 17:7), vandaar het gezegde aan keizer Augustus toegeschreven: Het is verkiesliker het varken dan de zoon van Herodes te zijn (*Macrob. Saturn.* 2:4). 253-58 In *Lukas* 3:19 staat, dat Herodes door Joannes streng berispt werd om al de misdaden die hij bedreven heeft, en om zijn bloedschande met Herodias.
254 *noch koor:* noch tempel; niet wordt bedoeld het tempelgebouw (zie noot op vs. 245), maar de ware godsdienst in de tempel gevierd.
255 *stroopt de burgeryen:* perst de burgers af; deze knevelarijen zijn de oorzaak dat Herodes later verbannen wordt door de keizer (Flav. Jos., *Joodse Oudh.* 18:9).
259 *t'onvrede:* ontevreden, verstoord; *t'onvrede* is de oorspr. vorm.
263 *om verduwen:* om te verduwen (*om* zonder *te* hier, nog de oudere zegswijze).
267 *overstreden:* door bestrijden overtuigd (van hun misdaden).
268 Daarom wilde de Hemel u Elías noemen (zie op vs. 213).

Uw' deught te loonen. ry nu daetlijck mede in 't hof,
Behaeght het u: en strijt het geensins met uwe orden[271]
En ampt, zoo weiger niet een hofprofeet te worden.
Joannes sloegh het af: maer dees doortrapte vos[*273]
Hiel aen, en riep: span in: span in de hofkarros.
De paerden worden voor den wagen ingespannen.
Dat gaf een lantgerucht van vrouwen en van mannen.
De storm van oproer dreight den koning en zijn' stoet.
Een staetigh hofraet, grijs en wereltwijs, gemoet[278]
Het volck beleeft en heusch, doch zietze niet te paeien.[279]
De krijghsliên houden aen met trappen, brullen, kraeien.
Herodes wort verbaest, met zijne koningin,[281]
En alle de staffiers, en hof en hofgezin.[282]
Joannes wenckt vast van een' heuvel, geeft een teken.
Elck luistert, hy heft aen aldus hen aen te spreecken:
Mijn kinders, die, naest Godt, den Roomschen keizer eert,[*]
Vergeetge alreede uw les, uit mijnen mont geleert?
Wat geest vervoert u tot zoo groot een razernije?
Is dit genoegen met eene eerlijcke soldije,[288]
Gewelt en overlast intoomen, en uw' heer
Gehoorzaemen? hoe nu? het keizerlijck geweer[290]
Is u tot zulck een endt niet op de zy gebonden.[291]
Indienge lust hebt toe te houwen, en te wonden:
Verschoont de majesteit, en treft dit hart, dees borst:
[Toen toonde hyze bloot:] verslaet eerst uwen dorst
Met mijn onschuldigh bloet. ick wil u eer mijn leven
Dan d'allerminste stof tot moort en oproer geven.
De koning is belust zijn' dienaer in het hof
Te hooren: het gedije alleen tot 's hemels lof.
Dat zalfde en heelde wat ontrust was en verslagen.[299]
Hy volght Herodes na, en stijght met hem te wagen,
En zegent al het volck: dat ziet bedroeft en bang
Den wagen na van ver, met traenen op de wang.
d'Een hoopt, en d'ander vreest: een derde staeckt zijn oordeel,
En wenscht eene uitkomst, tot het algemeene voordeel.
De leerelingen treên baervoets den meester na.
Men mompelde, en vernam terstont, doch nu te spa,
Hoe dit verwaten stuck door Farizeeusche streecken,

[*][Randschrift:] *Joannes weigert het en 't volck wort oproerigh*.

[*][Randschrift:] *Joannes stilt het oproer, en rijdt met Herodes ten hove*.

271 *met uwe orden en ampt:* met de ordening, met de regel van uw ambt.
273 *doortrapte vos:* Christus' mond noemt Herodes: die vos (*Lukas* 13:32).
278 *hofraet:* hofambtenaar, hoveling.
279 *zietze niet te paeien:* ziet dat ie ze niet bevredigen kan, ziet geen kans ze tot rust te brengen.
281 *verbaest:* ontsteld.
282 *staffiers:* lijfwachten; *hofgezin:* hofstoet.
288 *genoegen:* genoegen nemen, tevreden zijn met (dit tot de soldaten, zie B. 3:163).
290 *geweer:* wapen, hier: zwaard.
291 *endt:* doel.
299 *verslagen:* verrast, ontsteld.

Uit helschen haet en nijt, ten hove was besteecken:[308]
Dewijl hy Christus eerde, en hunliên stont in 't licht.[309]
Nu daelde d'avontzon. men zagh haer aengezicht*
Alreede half in zee ten westen neêrgezoncken.
In 't oosten quam de kloot der maene op, half verdroncken,[312]
Toen 's konings wagen, uit een dichte wolck van stof,
't Gewelf der brugge opreedt, te Macherunte in 't hof,[314]
Vol moedts op zijnen roof. men quam Joannes groeten,*[315]
En wiesch, door 's konings last, eerbiedigh hem de voeten.
Toen wert'er opgedischt, en hy, als 's konings vrient,
En Godts profeet, geviert, lagh boven aen, gedient,
Uit zilvre schotelen, van leckre hofgerechten
En wiltbraet: maer deze eer kon luttel op hem hechten.
Hy zette noit den mont aen spijs, bancket, en wijn,[321]
En droegh zich in 't palais, als waer het een woestijn.[322]
Zijn dronck was water, en wat honighraets zijn spijze.
Zoo volghde een woestijnier in 't hof zijne oude wijze.
De koningin, die naest den koning, en gestoort*
Recht over zat, gaf hem noch door gebaer noch woort[326]
Haer' wrock te kennen: maer verbeet zich, en onthaelde[327]
Den jongeling beleeft. wat uit haere oogen straelde
Scheen min en vrientschap. hy slaet zedigh het gezicht
Ter zijde, of neder. dat godtvruchtigh wezen sticht[330]
Of terght dees boelschap, in het wroegende geweten:[331]
Want van dien vuilen geest des overspels bezeten,
En dol van blinde wraeck, en onverzetbren spijt,
Schijnt d'ingetogenheit des helts haer een verwijt
Hoe veel schandaelen zy aen een hecht, als een keten.
Herodes vraeghde naer den wandel der profeeten,*
Meest naer Helias: hoe hy in de lucht verdween,[337]
Ten hemel opvoer, en noit levend mensch verscheen:
Hoe Jesebel hem zocht door allerhande laegen.[339]
De jongling diende hem, godtvruchtigh op zijn vraegen.
Zoo sleet men d'uuren, in 't genaecken van den nacht.
Een ronde toren rijst, met een drydubble gracht*
Omringt, by 't doode meer, omtrent de hondert roeden[343]

*[Randschrift:] *Hy komt te Macherunte*.

*[Randschrift:] *Wort wel onthaelt, en ter tafel aengezet, maer houd zich maetigh*.

*[Randschrift:] *Herodias ontveinst heuren haet*.

*[Randschrift:] *Herodes onderhout hem met vraegen*.

*[Randschrift:] *Beschrijvinge van den kercker*.

308 *besteecken:* bestoken, opgezet (*besteken*, oorspr. vorm).
309 *hunliên:* de Farizeeën.
312 *half verdroncken:* de volle maan pas ten halve boven de nevelbanken aan de gezichteinder.
314 *Macherunte*, Herodes' slot in 't Overjordaanse.
315 *Vol moedts:* vol trots op zijn buit (de boetprofeet).
321 *bancket:* feestmaal; dus: aan spijs en drank van feestmalen.
322 *droegh zich:* gedroeg zich.
326 *Recht over zat:* recht over Joannes zat.
327 *onthaelde:* behandelde.
330 *dat godtvruchtigh wezen:* dat godvrezend voorkomen, die godvrezende gedraging.
331 *boelschap:* boel.
337 Zie B. 3, vs. 418.
339 *Jesebel* zie vs. 218.
343 *hondert roeden:* 'n mijl (*roede:* 10 meter ongeveer).

Van 't hof; daer menigh hooft, te valsch betight, most bloeden.
Herodes had dien tot een' kercker uit den gront
Van blaeu arduin gebout. de lucht viel ongezont,
Die uit het doode meer ter tralie in quam stijgen.
Roofvogels schuwden, om geen pest op 't lijf te krijgen,
Te nestlen in den muur. de maeltijt scheide vast.[349]
Hofmeester, zeght de vorst, geley mijn' tafelgast*
Naer eenigh stil vertreck: want dees, by Godt verkoren,
Schijnt meer ter eenzaemheit dan tot het hof geboren.
Men steeckt de fackel op. Joannes, aen de zy
Van 's rijx hofmeester, volght het licht gerust en bly,
Recht naer dien toren toe. de kopre deur knarst open.
Hy treet ten kercker in, daer sleck en padden kropen,
En slechts een biezemat de naeckte leên, gestreckt
Op eenen bondel stroo, voor kou beschut en deckt.
De kercker wort bewaeckt van gruwelijcke honden,
En wachten, uur op uur gehouden aen haer ronden.
De leerelingen staen des andren daeghs voor slot
En trali, zien bedruckt den meester, die verrot
In stanck en schimmel, en ontzien een woort te spreecken.[363]
Zoo zagh men Josef, eer in een giool' gesteecken,[364]
Gansch arm en troosteloos, doch rijck getroost in Godt.
O staetzucht, geile lust, ô Farizeeusche rot![366]
Gelijck de donderkloot al buldrende aen komt rollen,*
Geberghte en torens schut, de steden helpt aen 't hollen,[368]
En duizentduizenden, in eenen oogenblick,
Vertsaeghtheit aenjaeght, en verbijstert, dootsch van schrick:
Zoo schietenze uit den droom al die in twijfel hangen.
Het lantgeschrey berst uit: Joannes is gevangen.*
Herodiaenen en Esseen en Farizeen[373]
Vergeeten hun krackeel, en smilten zich in een,
Om 't lant te stillen, en dien gruwel glimp te geven.[375]
Men yvert, vraeght, en huilt: wat heeft de man bedreven?
Men hoort schijnheiligheit, hoe zy hier tegens blaft:
Had hy de majesteit omzichtiger bestraft,
Als Nathan David, aen twee lasterstucken schuldigh,[379]

*[Randschrift:] *Herodes beveelt Joannes naer den kercker te leiden*.

*[Randschrift:] *Gelijckenis uitbeeldende het gerucht over het vangen van Joannes*.

*[Randschrift:] *Ongelijck oordeel der menschen om dit stuck*.

349 *vast:* dra.
363 *ontzien:* ontzien zich, vrezen.
364 *Josef* in Egipte in de kerker geworpen om de valse aanklacht van poging tot overspel op Putifar's vrouw; *giool':* kerkerhol (het Franse geole).
366 *staetzucht:* machtsbegeerte; Herodes duchtte Joannes' invloed op het volk, als gevaarlik voor zijn eigen macht; het evangelie spreekt alleen van de bloedschande en de haat van Herodias als oorzaak.
368 *helpt aen 't hollen:* ontsteld opjaagt.
373 *Herodiaenen* meestal Sadduceeën en tegenstanders van de Farizeeën die immers noch keizer noch Herodes wilden, *Esseen:* Esseeën, of Essenen, 'n Joods godsdienstig geheim genootschap; zij erkenden alleen de Boeken van Mozes, en namen de persoonlike openbaring aan voor de verklaring daarvan; ze verwierpen de Joodse offerdienst.
375 *glimp:* 'n schijn van recht.
379 De profeet Nathan berispte David om zijn misdaad, dat hij Urias had doen doden en diens vrouw tot zich had genomen, maar deed dit in de vorm van 'n gelijkenis: hoe een rijke man 'n arme man van zijn enig lam had beroofd. Maar toen de koning verontwaardigd die rijkaard vonniste, voegde Nathan hem toe: gij zijt die man 2. *Kon.* (2 *Sam.*) 12; *lasterstucken:* misdaden (*laster:* kwaad, oudere betekenis).

Dien moort, en overspel; Herodes had geduldigh[380]
Den jongeling verschoont. hoe voeghde 't een' profeet,
Dat hy den koning dit zoo bits in 't aenzicht beet,
En zijne koningin? kan 't hof dien brock verzwelgen?[383]
De kleenen zouden 't zich met ernst en reden belgen.
Hy wint een konings hart, die zedigh straft en sticht.
De Heilant, komende uit Judea weder, zwicht[386]
Op dit gerucht, en keert naer Galileen, uit d'oogen
Der wetgeleerden, groot van aenzien en vermogen.

Wanneer de morgenstar den mensch den dagh belooft*
Voor 't moederlicht, dat zy verkuntschapt, dan verdooft
't Opgaende licht allengs haer vier door stercker straelen.[391]
De zon gaet op van 't ooste, om westwaert neêr te daelen,
Verlicht alle oogen, en verwarmt, en weckt, en zielt
Wat dor en doot lagh, en begraven, en vernielt.
By wijlen schut een wolck of nevel datze doorschijn:[395]
Noch breecktze weder door, en komt allengs te voorschijn[396]
Met eenen schooner glans, en treckt al 't levendigh,
Wat oogen heeft in 't hooft, van zelf en zacht naer zich.
Zy houdt een vaste streeck doorgaens in 's hemels percken,
En rust niet stadigh aen te teelen, en te wercken,
Tot datze haere ronde in 't ende net voltreckt,
En sluit den starreriem, zoo wijt de heirbaen streckt,[402]
Haer toegeleit van Godts voorzienigheit, den menschen[403]
Ten goede; een wit zoo nut als iemants hart kan wenschen.*[404]

*[Randschrift:] *Gelijckenis, uitbeeldende d'ongelijckheit van Joannes en Christus in het wercken*.

Het ging met 's Woorts herout en 't Woort op deze wijs;
Een kleen en grooter licht, tot 's hemels eer en prijs,
Opgaende om 't zielendom der werelt toe te lichten.
De bosgalm licht vooruit, doch moet voor d'aenkomst zwichten[408]
Van 't eeuwigh schijnend Woort, daer hy zijn licht uit leent,
En door welx opgangk hy gedooft wort en verkleent.
De Heilant gaet terwijl door landen en door steden
Omwandelen, dan hoogh, dan wederom beneden,[412]

*[Randschrift:] *Uitbeeldende den opgangk van Ioannes en Christus, en hunne wercken*.

380 *Dien moort, en overspel:* die moord met overspel (*moort en overspel* als een geheel genomen).
383 *dien brock:* dat brok (*brok* vroeger ook 'n *de*-woord, zoals nu nog Zuid-Nederl.).
386 Toen Jezus gehoord had dat Joannes was overgeleverd, week hij uit naar Galilea, *Matth.* 4:12.
391 *haer vier:* het licht van de morgenster.
395 *schut:* houdt tegen.
396 *Noch:* toch.
402 En voltooit de gehele sterren- of dierenriem, de kring sterrebeelden die samen de schijnbare jaarloop van de zon aan de hemel vormen.
403 *toegeleit:* toebeschikt (toegelegd).
404 *een wit:* 'n doel, 'n taak.
408 *De bosgalm licht vooruit:* de stem van de roepende in de woestenij, Joannes, verschijnt vooruit ...
412 *dan hoogh ...:* dan door Opper- dan door Neder-Galiléa.

Om elck door wonderen en leeringe tot Godt
Te leiden; schoon zijn leer, benevelt en bespot,
Te lijden heeft van snoode en huichelensgezinden.[415]
Hy is der dooven oor, het helder oogh der blinden,
Der stommen tong en spraeck, der lammen hant en voet,
Der droeven troost, en zalf, de spijs, die honger boet,
Der krancken aertseny, en aller dooden leven.
Zoo wort de vader door het Woort, den zoon, verheven.
Het geestendom vaert uit, dat menschen plaeght en schent.[421]
Hy toomt, als zeevooght, het onstuimige element.[422]
Hy leert de schoolen, en de leeraers in den tempel,[423]
En roept misdaedigen tot heil. geen huis, noch drempel
Blijft onbetreên van hem, noch zelf het woeste meer.[425]
De zon der waerheit gaet haer gangen keer om keer.
Het twaleftal [van 't Woort geheilight tot herouten,
Om zielen met een zout van 's meesters leer te zouten,]
Zijn twalef tekens, en weghwijzers van den loop
Der heilzon, Simeons en aller vadren hoop.[430]

415 *snoode:* bozen.
421 *Het geestendom vaert uit:* de boze geesten worden uitgedreven; *schent:* verderft (van *schennen*).
422 *als zeevooght:* als heerser over de zee ‘aan wie de winden en de zee gehoorzamen’ (*Matth.* 8:27).
423 ‘Jezus leraarde in de synagogen van Galiléa’ (*Matth.* 4:23).
425 ‘Jezus kwam bij hun wandelende op het meer’ (van Galiléa; (woest door opgezweepte golven) (*Matth.* 14:25).
430 De oude ‘*Simeon* die de vertroosting van Israël verwachtte, en de H. Geest was in hem ... Hij kwam door de Geest gedreven in de tempel’ (bij Jezus' opdracht) *Lukas* 2:25, 27.

Joannes de Boetgezant.
Het vijfde boeck.

Inhoudt.

Herodias eischt streng den woetsynier ter straff'.
Herodes paeitze vast. de leeraer in den kercker[2]
Zent twee leerlingen om bescheit naer Christus af.
Zy vraegen wie hy is. gy ziet den wonderwercker,
Zegt Christus. gaet, getuight al watge ziet en hoort.
Hy zet Joannes hoogh: dat spijt de kerckgewijden,[6]
Die drijven 't halsrecht door den koorknaep Malchus voort,[7]
Daer op 't geboortefeest de vorsten zich verblijden.[8]
De vader, na den dans der dochter, by den dronck,[9]
Bevestight met een' eedt te stemmen haer begeeren.
Zy eischt 's gevangens hooft. de scherreprechter klonck
Het in den kercker af. zy schaft het voor de heeren,
In eene schotel, haer' heer vader op den disch,
Daer elck het hooft beschimpt, en godtloos vrolijck is.

Hoe eene borstquetzuur, verzuimt en diep aen 't zweeren[*1]
Van een' heelmeester, die 't inkankrend quaet wil keeren
En schutten, harder met de hant wort aengetast,[3]
Zoo veel gevoelijcker is 't weedom, en de last
Der krancke, schuw van zich met smert te laeten heelen,
En t'ongeduldigh om de heelzaeme bevelen
Des wondenmeesters in te volgen tot haer heil.
Dus ging 't Herodias, boosaerdigh, trots, en geil,[*]
Die aen een wonde van bloetschennis vast ging quijnen,
En, aengetast van een' zielheeler in woestijnen,
Den middel vloeckt, die een gehoorzaem hart geneest.[11]
z'Is by den echten man met recht gehaet, en vreest[12]

[*][Randschrift:] *Gelijckenis*,

[*][Randschrift:] *uitbeeldende Herodias gesteltenis, sedert dat Joannes Herodes bestrafte*,

2 *paeitze vast:* tracht haar voortdurend (*vast*) stil te houden.
6 *de kerckgewijden:* de bedienaars van de tempel (de Joodse priesters).
7 Die drijven aan, door middel van de tempeldienaar Malchus, dat Joannes ter dood gebracht wordt.
8 Toen Herodes' geboortefeest gevierd werd.
9 *De vader:* Herodes door de dans van Herodias' dochter bekoord.
1 *Hoe ... harder* een borstwonde door de heelmeester wordt aangepakt.
3 *schutten:* stuiten.
11 *Den middel:* het middel (in de oudere taal, en Z.-Ned. nog, ook *de*-woord).
12 *den echten man:* Philips, broer van Herodes.

Of haer d'onechte moght met smaet ten hove uitschuppen;
Dies wrockt de wraeck in 't hart: gelijck 't geduurigh druppen
De steenrots uithoolt: en gelijck een smeulend vier*
Eerst opsmoockt, dan ontvlamt, in 't ende, op 's volx getier,[16]
Een hof en heele stadt in brant zet, dat geen stroomen
De vlammen, aen de lucht gesteigert, kunnen toomen.
Zy heeft den straffer in de klaeuwen vast en wis:[19]
Maer 't rout haer dat hy leeft, in 's kerckers duisternis,
En ongemack, en stanck; en schat, of dit haer redde,[21]
Een wraecklust hooger dan de wellust van het bedde.
Gelegenheit noch tijt verzuimtze, en spreeckt by nacht*
Haer lief aen, daer een toght van minne hem verkracht:[24]
'k Heb zoo veel smaets, om u en uwe min, geleden,
En noit om eene gaef mijn' bedtgenoot gebeden.
Gy weet hoe diep een wonde ick in mijn harte draegh.
Indien de schoonheit van dit lichaem u behaegh',[28]
En zoo veel wellusten, door mijn gena genoten:
'k Heb, u ten wille, naem en faem hier ingeschoten,
Mijn' man en vader, en al vaders huis en bloet[31]
Ten vyant. dat vermoght een prickelende gloet
Van liefde: en lijdtge noch [het moet u eeuwigh spijten,]
Dat my een wildeman in 't aenzicht durf verwijten
Hoe ick, uw boelschap, in bloetschennis by u zit?
Gedooght een koning in zijn eigen erfrijck dit?
Gy most al overlang dat levendigh gevoelen.
Ontzietge met een hant vol bloets mijn' moedt te koelen?[38]
Zoo legh ick u niet diep, gelijckge veinst, in 't hart.
Dus sprackze al zuchtende, en hy zuchte om haere smert:
Dat voeldeze, en ontfing aenminnigh hem in d'armen.
De minnegloet begon t'ontvoncken en te warmen
Den uitgekoren en gestreelden: en de brant
Ontstack alle aders, mergh, gebeente, en ingewant.
Toen smoltenze onderling in zulck een' gloet van weelde.
Zoo stont een korte lust, die Eva zich verbeelde,
Een montvol appelsaps, genoten tegens Godt,
En zijnen klaeren wil, en uitgedruckt Gebodt,
Den lustgenoot en haer, en hun bedorve neven[49]

*[Randschrift:] *Gelijckenissen*.

*[Randschrift:] *Zy houdt 's nachts by Herodes om wraeck aen*.

16 *op 's volx getier:* bij, onder 't angstschreeuwen van 't volk.
19 *den straffer:* haar bestraffer, Joannes.
21 *of dit haer redde:* hopend dat dit haar redden zou.
24 *verkracht* zwak maakt, overmeestert.
28 *behaegh':* mag behagen.
31 *vader:* haar vader (Aristobúlus) was reeds gestorven.
38 *Ontzietge:* zijt ge bang; *mijn' moedt:* mijn gemoed, mijn wraaklust.
49 *Den lustgenoot:* Adam; *hun bedorve neven:* hun geschonden, ongelukkige nakomelingen.

Op schipbreuck bey van ziel en lijf en 't eeuwigh leven.[50]
De koning, door 't genot der schoonheit dus verplicht,[51]
En overwonnen, zagh in 't drijvende gezicht[52]
De dry bevalligheên, en minnegeesten zweven,
En trooste haer, en sprack, ter danckbaerheit gedreven:[*]
Het waer een arm geschenck, ô schoone roozemont,
Van englen waert gekust, dat wy u nu terstont,
En al een wijl geleên, den vloeck der majesteiten[57]
Toedoemden. gy behoeft niet scherp hierom te pleiten:[56-58]
Maer 't heeft bedencken of de staet het lijden kan,
Om eenen woestynier, een' weereloozen man,
De kroon te waegen, en het rijck in roer te zetten.
Gy zaeght in 't vangen hoe men paste op kroon noch wetten:
En luttel scheelde 't of men hadde ons aengerant.
's Mans aenhang is te groot in Syrie, en al 't lant.[64]
Men noemt hem Godts profeet. sla hant aen Godts profeeten:
Gy quetst den appel van Godts oogen, uitgekreten
By 't volck, als Jezebel en Achab in hun tijt.
Men dreight ons in het hart des lants: en buiten zijt[68]
Gy met ons in den haet der naeste nagebuuren.
Mijn broeder Flippes dreight van 't noorden mijne muuren,[70]
Uit wraecke, om dat ick u wechvoerde, en 't gastrecht schon:
En d'Arabier Arete, in 't opgaen van de zon,[72]
Wort van mijn gemaelinne, in vaders rijck gevloden,[73]
Ten oorloge aengehitst. wat lijde ick van de Joden,
Een wederspannige aert, al lasteringe en smaet![75]
En hoe het tusschen dien gebuur Pilatus staet,[76]
Den lantvooght Pontius, en ons, is u gebleken.
Hy is genegen zich in 's nabuurs zaeck te steecken,

[*][Randschrift:] *Herodes pooght haer met redente paejen*.

50 Zowel van ziel en lichaam als van 't eeuwig leven.
51 *verplicht:* gebonden.
52 *in 't drijvende gezicht:* in haar van hartstocht wemelende ogen; vgl. vs. 397 en vooral vs. 435. Haere oogen drijven, als twee starren, daar een vier Van diamant in speelt (men spreekt ook van ‘het water’ van een diamant).
57 *den vloeck:* de vervloeker.
56-58 *u ... Toedoemden:* hem vonnisten voor u, tot uw behagen.
64 *Syrie:* Palestina werd al lang onder Sirië gerekend (na Alexander de Grote, onder Antigonus, evenzo door de Romeinen).
68 *in 't hart des lants:* in ons eigen land worden wij bedreigd door d'aanhangers van Joannes; *en buiten:* en buiten ons land zijn w'omringd door vijanden.
70 *Mijn broeder Flippes:* hier wordt verward Filips viervorst van het Noord-Overjordaanse, die geen broer van Herodes was, met de echtgenoot van Herodias, Filips, halfbroer van Herodes; deze Filips was geen vorst en had geen rijk.
72 *Arétas*, koning van het z.g. Steenachtig Arabië, zuidelik van Palestina (zie B. 4 op vs. 165); vermoedelik heerste hij ook over West-Arabië, dat ten Oosten van Palestina lag (*in 't opgaen van de zon*).
73 Arétas' dochter Herodes' wettige vrouw (zie B. 4 vs. 165) vluchtte naar haar vader, toen zij de verbintenis van Herodes met Herodias vernam.
75 *Een wederspannige aert:* 'n weerspannig geslacht; vgl. *Lucifer* 1168, Hartneckige aert (tot de Luciferisten gezegd); en *Heerl. der Kercke* 1:945 *Verwilderde aert* (tot de Joden).
76 *Pontius Pilatus* en Herodes leefden voortdurend in geschil met elkaar (*Lukas* 23:12), vermoedelik om afbakening van macht en rechtsgebied; zij werden verzoend toen Pilatus Jezus, gegeseld en met doornen gekroond, naar de rechterstoel van Herodes zond. (*Lukas:* 23, 7-12).

En neemt al wat hem tot zijn' aenwas dient te baet.

Verschoonme dan een wijl. ick blijve uw toeverlaet,
Gevoele u leedt met smarte, en legge op mijne luimen,[81]
En wil, zoo dra de tijt eens rijp is, niet verzuimen
Te wreecken al uw leedt aen dezen woestijnier.
Zoo spreekt hy. zy bedanckt hem met een' lieven zwier[84]
In d'oogen, en hy, moede en mat van haer te kussen,
Zoeckt weêrgekust den slaep, of die zijn zorgh kon sussen:
Maer zy verneemt geen rust: want d'onrust van de wraeck[*87]
Houdt schiltwacht in het hooft. in d'oogen komt geen vaeck.
Haer dunckt zy hoort: gy zit in bloetschande en in schennis,
En broght uw schaemte en eer ter kercke, zonder kennis.[90]
Joannes, daar hy vast in 's kerckers schaduw zat,[*]
Hoorde uit den leerling hoe de heilzon, lant en stadt[92]
Omschijnende, het volck door kracht van wonderdaeden
Verlichte, en heelde al die om troost en noothulp baden;
Oock hoe een jongling, op een dootbaer uitgestreckt,
Uit zijnen ysren slaep te Naïm wert geweckt:
Waerop hy daetlijck een paer trouwe leerelingen[*97-vlgg.]
Afvaerdighde, die naer het wijste orakel gingen,
En vraeghden uit hunn' last; of hy niet was dit hooft,
Dat, rijck van Godt gezalft, den vadren wiert belooft;
Of allen stammen noch een ander stont te wachten,
Om hunnen hals t'ontslaen van 't juck der helsche maghten.
Zy volghden 's meesters last, en vraeghden 't recht van pas,[103]
Daer hy, vast bezigh, een verlege schaer genas,[104]
Den nachtgeest uitdreef, en den blinden holp aen oogen.[*105]
Toen sprack Emanuël: getuight Godts alvermogen.[106-vlgg.]
Ontvout uw' meester klaer al watge hoort en ziet.
Gelooft uw oor en oogh, en mijn getuighnis niet.
De blinde aenschout den dagh. de lammen krijgen voeten.
De dooven ooren: ja de priesters zelve moeten
Bekennen hoeze een ry melaetschen, lang geknaeght
Van heelloos evel, rein van smetten zien gevaeght.[112]

[*] [Randschrift:] *doch vergeefs*.

[*] [Randschrift:] *Joannes hoort in den kercker Christus wonderwercken*,

[*] [Randschrift:] *en zent twee leerlingen aen hem, op datze uit Christus mont leeren wie hy is*.

[*] [Randschrift:] *Christus zentze weder terug om van zijne wonderdaeden te getuigen*.

81 *legge op mijne luimen:* lig op de loer (*luim:* loer, uitkijk).
84 *zwier:* beweging; wemelende glans, (vgl. 52 't drijvende gezicht).
87 *verneemt:* neemt waar, ondervindt.
90 *uw schaemte en eer:* de eer, de goede naam van uw eerbaarheid (*schaemte*); *ter kercke brengen:* ten uitvaart in de kerk brengen, begraven; dus: de goede naam van uw eerbaarheid hebt ge begraven; vgl. *Vondel De monsters onzer eeuwe* 1650 (dl. 5 blz. 512, vs. 34, 39) o Kristendom ... Ghy broght uw eer en schaemt ter kercke. (vroeger gewone uitdrukking); *zonder kennis:* zonder besef, in 't wilde weg.
92 *de heilzon:* Christus.
97-vlgg. Joannes zond deze leerlingen, niet om hem zelf, hij wist wie Christus was, maar om zijn leerlingen te overtuigen (*Lukas* 7:19).
103 *recht van pas:* op 't goede ogenblik.
104 *een verlege schaer:* 'n schaar om hulp verlegen.
105 *Den nachtgeest:* de boze geest.
106-vlgg. Jezus gebruikt hier de woorden van de profeet *Izaïas* 29:18, 19, waarmee deze de Messias aankondigde, om Joannes' leerlingen te doen zien dat hij de aangekondigde Messias is, *Lukas* 7:22.
112 *heelloos evel:* ongeneeslike kwaal; de melaatsen die gereinigd (*gevaeght*) d.i. genezen waren, moesten zich aan de priesters vertonen, opdat dezen hun genezing zouden bevestigen, en ze tot het reinigingsoffer konden toelaten.

De lijcken waecken op, en dees verstockte Joodtschap,
In 't hemelsch arm, wort rijck door ons genadeboodtschap.[114]
Geluckigh is hy, die niet struickelt op dien steen,[115]
Dat Godt verlichaemt uit den hemel elck verscheen.
Zy keeren weêr, en 't grootste orakel van Godts waerheit[*117]
Begon Joannes lof aldus, in volle klaerheit,
t'Ontvouwen voor het volck, van overal by een:
Is Zacharias zoon nu in uwe oogen kleen
En slecht, naerdien hy zent om licht aen my t'ontsteecken?[121]
Dees wert by 't kleene, en ick by 't groote licht geleken,
Het moederlicht, daer al wat licht hoeft vier by haelt.
Zoo gy hem slecht acht, hoe liep elck dan afgedwaelt
Dus wijt de steden uit naer wilde woestynyen?
Was 't om een wanckel riet te zien aen alle zijen
Zich buigen naer den wint? dat is Joannes niet.
Hy staet onwanckelbaer, als een kolom, ontziet
Geen koningen, ten halze in overspel verdroncken,
En helsche gruwelen. hy tuchtight in speloncken
En kerckeren het lijf, en leeft by armen kost.
Of woudtge een' tegens kou zien zacht en warm gedost,
En heerelijck in zijde en purper uitgestreecken?[133]
Zoeckt pracht en prael in 't hof: daer krielen hofgebreken:
Daer is de weerelt met pluimstrijckery gedient:
Daer houdt men koningen, om snoot genot, ten vrient,
En schuift Godts wet en Godt om staet aen d'eene zijde.[137]
Of zocht gy een' profeet, die zich ter waerheit wijde?
Dat was, dat is hy noch, en meer dan een profeet,
Die, aengezocht tot eer en aenzien, my beleedt
Voor Godts gezalfde, en zich een' boschgalm in woestijnen,
Een boetbazuin, die haest zou zwijgen, en verdwijnen:[142]
En trouwen hy is meer dan eenigh out profeet:
Want Malachias spelt hoe hy zijn ampt bekleet,[144]
En, als een engel in een lichaem, elck zou maenen[145]
De heirbaen, voor de komst van Davids zoon, te baenen:
Ja geen profeet, voor hem gezonden, komt hem na:
Geen moeder baerde oit zoon in glans zijn wederga.
Ick zelf uit vaders schoot neêrdaelende uit den hoogen,

[*][Randschrift:] *Christus getuighenis en lofrede van Joannes*.

114 *In 't hemelsch arm:* arm naar 't hemelse.
115 Zalig hij die niet in mij (in mijn arme staat, en in mijn daden) geërgerd wordt, *Lukas* 7:23.
117 Toen zij weg waren, verkondigde Christus de lof van Joannes (*Lukas* 7:24-29.)
121 *slecht:* eenvoudig, gering.
133 *uitgestreecken:* getooid.
137 *om staet:* om tot hoger staat te komen.
142 *haest:* weldra.
144 *Malachias* (zoals reeds meermalen is herinnerd) had Joannes als Christus' wegbereider aangewezen.
145 ‘Ik zend mijn engel’, mijn bode.

Schijne in dees heileeu min dan hy in 's menschen oogen.[149-150]
Hy brant van yver: uit dien godtsbrant straelt de glans;
Dies wouden Farizeen hem heffen in den trans
Van eere boven my, om mijnen glans te smooren:[152-153]
Maer wyzende van zich op 't Woort, den eerstgeboren,
En 't heiligh offerlam, dat 's menschdoms misdaet draeght,
Verviel hy in den haet der schijndeught, die hem plaeght
In 's kerckers klaeuwen, daer hy, van den geest gedreven,
Niet schroomt getuighenis van 't eeuwigh Woort te geven.
Soldaet en tollenaer, en die voor smetten gaen,[*159]
Doch nu gewasschen in de stroomende Jordaen,
Verheffen Godt hier op, die hun gena gewaerdight,
En wie boetvaerdigh zucht genaderijck rechtvaerdight:
Maer schriftgeleerde en noit bekeerde Farizeen
Versmelten, naer Godts raet, door boete in 't badt te treên,
Dies maelt de waerheit hun gebreck af met dees streecken:
By wien wort dit gebroet met reden best geleken?[166]
Het slacht den kindren op de merckt met dit geschrey:
Wy fluitten vast ons beste, en gy gingt hoit ten rey.
Wy zongen klaghtzangk: en gy liet noit druppel traenen.
Joannes quam u trou opwecken, en vermaenen,
At nimmer tarwe, noch dronck stercken dranck, of wijn:
Noch scholt men hem een' droes, vermomt met engleschijn.[172]
Mariaes zoon verscheen gemeenzaem en lieftalligh,
En ging genoot ten dissche, in oor en oogh bevalligh:[174]
Noch scholtge hem een' vraet, en wijngodt, ieders vrient,
Met tollenaer en boel beholpen en gedient:[176]
Doch wijzen loven Godt, den algemeenen vader,
Elck even na, een' milt uitreicker en verzader,
Die geen heilmiddelen verzuimt noch leerens wijs,[179]
Om elck te voeren in het hemelsch paradijs.[166-80]
Gelijck, in tegenspoet en aengevochte tijden,[*181]
's Verdruckten naem en faem benevelt veel moet lijden,
By al wat pluimstrijckt, en genot ten hove zoeckt;
Zoo wert Joannes, een gevangen helt, gevloeckt,
En in zijne eer geraeckt van godtvergete smetten.[185]

[*][Randschrift:] *Soldaeten, tollenaers en openbaere overtreders worden hier door bekeert, en gedoopt: doch wetgeleerden en Farizeen blijven hardtneckigh. Christus beelt hunne verstocktheit door een gelijckenis uit*

[*][Randschrift:] *Joannes naem en faem wort, geduurende zijne gevangenis, door lastertongen noch bezwaert:*

149-150 Deze verzen zijn zeer vreemd; iets dergelijks heeft Christus noch van zich zelf noch van Joannes verklaard.
152-153 Dat de Farizeeën deze bedoeling hadden, blijkt nergens; ze vroegen aan Joannes ‘Wie zijt gij?’ (of hij de Messias was), *Joannes* 1:19-vlgg.
159 *die voor smetten gaen:* die voor zondaars doorgaan.
166 *dit gebroet*, bij Lukas staat (7:31): de mensen van dit geslacht.
172 *een' droes:* 'n duivel.
174 *in oor en oogh bevalligh:* minzaam en aangenaam voor de mensen om te zien en te horen.
176 *boel:* overspelige; *beholpen:* gebaat.
179 *leerens wijs:* wijze van onderrichten.
166-80 Deze schildering van de Farizeeën door Christus naar *Lukas* 7:30-35, bedoelt in de eerste verzen, ze voor te stellen als altijd dwarse kinderen, die het spel breken met telkens 'n ander voorwendsel. Zie over de verzen 170-vlgg. de noot op B. 4:136-vlgg.
181 *aengevochte tijden:* beroerelike, rampspoedige tijden (rampspoedig voor de verdrukte).
185 *smetten:* boosdoeners (vgl. vs. 159).

De weifelaers, die licht een lasterstuck blancketten,[186]
Tyrannen ten gevalle, om buiten ongemack
Te leven, leden dat den Heiligh eenen krack
In eere en aenzien kreegh, en staecken noch hun zegel[189]
Aen 't eerloos lasteren. d'oprechte, die den regel
Van deught en waerheit volghde, en nimmer zwichten wou,
Most dapper lijden. dat 's de weerelt en haer trou:[192]
Maer toen 't orakel van de wijsheit en de waerheit[*193]
Den boetgezante en Godt ten prijs, met zulck een klaerheit
De nevels en den mist der lastering verdreef,
Zagh al de weerelt om. zoo groot een aenzien steef
De zenuwen van al de zwacken, luttel danckbaer.[197]
Het eerst ontkende wert herkenbaer, en ontfangkbaer:[198]
Gelijck oprechte munt, voor eene poos gewraeckt,[*]
In prijs opsteigert, en herkent in eere raeckt.
Dees lofspraeck, die allengs meer velts begon te winnen,[*]
Ging Arons priesterdom te bijster aen de zinnen,
Herodiaenen, fijne Esseen, en Farizeen.[203]
Dees loffaem donderde door hof, en lant, en steên.
Aertspriesters, Kaïfas en Annas overquamen[*205]
Te letten hoe men best dien opgangk moght beschaemen,
En vaerdighden by nacht hunn' koorknaep Malchus af,[207]
Een' bitter yvraer, die om Godt noch waerheit gaf,
Als hy zijn meesters eer op zijne ziel moght vryen.[209]
Hy quam te Macherunte in 't hof ter brugge opryen,
Met een' vertroubrief aen mevrou Herodias.
Haer hart sprong op van vreught, toen zy den inhoudt las.
Men waerschuwt haer by tijts voor eere en staet te waecken,
En snel te smooren twee, die 't hooft te trots opstaecken,
Den schiltknaep eerst, en dan den heer en zijn gezagh.[215]
Het raeckte nu haer kroon. verzuimde zy 't, de dagh
Zou haer berouwen. men behoefde geene glimpen[217]

[*][Randschrift:] *doch Christus lofrede houdt zijne eer het hooft op*.

[*][Randschrift:] *Gelijckenis*

[*][Randschrift:] *Dit verbittert Herodiaenen, Farizeen en Esseen*.

[*][Randschrift:] *Kaïfas en Annas zenden Malchus aen Herodias, om haer op te ruien*.

186 *lasterstuck:* misdaad (*laster:* boosheid, misdaad, in d'oudere taal).
189 *staecken hun zegel:* bevestigden het; het wasse zegel werd door 'n lint aan 't stuk verbonden, vandaar *staken aan*, niet: drukten op.
192 *dapper:* zeer, in hoge mate.
193 *'t orakel ...*: Christus.
197 *luttel denckbaer:* die door hun laffe zwakheid zich weinig dankbaar voor Joannes toonden.
198 Wat eerst niet erkend werd, kon nu erkend en aangenomen worden als echte munt; *herkenbaer* en *herkent* in vs. 200, door verwarring van *erkennen* met *herkennen* (vroeger meermalen).
203 Zie op B. 4 vs. 373; *fijne:* nauwgezet, streng in de godsdienstige gebruiken, vooral van de Sabbath, naar hun opvatting.
205 De hogepriesters Kaïfas en Annas besloten; *overquamen:* kwamen overeen (*overkómen* in de oudere taal: samenstemmen, overeenstemmen?.
207 *koorknaep:* tempeldienaar; *Malchus* komt in 't Evangelie voor in Christus' lijdensgeschiedenis, als dienaar van de hogepriester; Petrus sloeg hem het rechteroor af met het zwaard; *Joann.* 18:10.
209 *op zijne ziel moght vrijen:* ook ten koste van zijn leven mocht vrijwaren. beschermen; *ziel:* leven; vgl. *Heerl. der Kercke* 1:212: zijn eige ziel getrouw voor' heil der schaepen stelt (naar 't Latijnse *anima*), en 2:582.
215 *Den schiltknaep:* Joannes eerst; dan Christus; *den heer en zijn gezagh:* de gezaghebbende meester.
217 *geene glimpen:* geen voorwendsels.

Om d'ongebonde tong dus los te leeren schimpen[218]
Met majesteiten, en zoo groot een koningin.
Zy nam dees rede diep met nabedencken in,
En antwoorde op dien brief den koorknaep kort en krachtigh:
'k Bedanck u meesters voor hun trouwe en gunst. waerachtigh
Zy waecken vaderlijck voor ons en onzen staet.*
Men eerze, als vaders, voor hun zorge: maer wat raet?
De koning was dus lang tot geen besluit te brengen.
Wy klaegen nacht en dagh ons harteween, en mengen
De traenen in 't geklagh. hy kust de traenen af,
En vaeghtze van de wang, en blijft gestreng en straf
In 't weigren van zijn liefs verzoeck en eerste bede.
Het raeckt hem wel: maer 'k word gepaeit met deze rede:
Mijn schoone, 'k wil om u uitwercken wat ick kan:
Maer hoe? Joannes is een streng een heiligh man,
Rechtvaerdigh naer de wet, een yvraer naer zijn zede.
Is 't buiten spoor? gedenck, het leerampt brengt dit mede:
En ons geweten tuight hoe wy te gader staen.
Natuur is buiten 't perck der leeringe gegaen.[236]
Het luidt wel koningklijck zich niet zoo naeu te binden:[237]
Want David, Salomon, en d'eerste aertsvaders vinden
Zich niet zoo zuiver. ons vergrijp staet mede in reên:[239]
Maer noit heeft Godts profeet dit ongestraft geleên.[240]
Wy dienen niet te brusk de slaependen te wecken.
Begon al wat ons vloeckt in 't harnas op te trecken,
Gelijck Europe vloogh naer Asie voorheen:[243]
'k Zaegh Troie in Macherunte, en Paris en Heleen
In my en u herteelt, en Menelaüs weder
In Filips mijn' broeder; en Homeer met zijne veder[246]
Aenstreven op dees stof, een bloedige Ilias.
'k Zaegh Macherunte in roock, en vier, en vlamme. was[248]
Uwe eer dan wel bewaert? zwijgh stil, en laet dit slaepen.
Dus zit ick diep in schande, en weerloos zonder wapen,
En krop met ongedult dat gruwelijck verwijt.
Zoo sprackze, en huilde van wraeckgierigheit en spijt,*
En schudde drymael 't hooft, en liet de vlechten zwaeien.

*[Randschrift:] *Herodias bedanckt d'aerts-priesters, en klaeght over-Herodesslap hartigheit, en hoe hy haer met woorden paeit*.

*[Randschrift:] *Herodias wort van wraeckgierigheit vervoert*,

218 Om die ongebonden tong te leren (af te leren) zo los te schimpen op vorsten.
236 Onze natuur heeft de grenzen van de leer overschreden; wij hebben aan onze natuur toegegeven tegen de leer.
237 David en Salomon en ook enkele van de vroegere aartsvaders hebben ook hun lust gevolgd, zoals men ons verwijt (zie o.a. B. 4, vs. 379).
239 *staet mede in reên:* ligt ook in de rede, is ook begrijpelik.
240 *Godts profeet*,, zoals Nathan bij David.
243 Zoals Europa, d.i. Griekenland, tegen Troje optrok om Hélena, de vrouw van koning Meneláos, die door de Trojaanse koningszoon Paris geschaakt was.
246 *Homéros* heeft die strijd voor Troje in de Ilias bezongen.
248 *Macherunte*, Herodes' slot in 't Overjordaanse.

Vergeefs zoeckt Malchus haer te troosten en te paeien.
Het wrocken neemt geen endt, doch entlijck wat bedaert,
Hervatze dus haer woort: mijn wraeckzucht wet het zwaert,
Of mengt vergift. ick zit geschantvleckt en besproken,
Maer zweer niet lang dien hoon te lijden ongewroken.
Belieft het u, verblijf een luttel in ons hof.*
Mijn mans geboortedagh verjaert. laet zien wat stof
Ten zoen zal dienen van dit onverzoenbaer wrocken,
Al zou men hier de kroon en lijf en ziel in brocken.[262]
Verwacht het vrolijck feest. ick moghtme dienen van[263]
Uw' raet, en neem het al te baet wat helpen kan.
De koorknaep Malchus liet zich vinden op haer bede.
De dagh verscheen nu hoogh in lentemaent. alreede[*266]
Wert bygehaelt wat tot dees feesteer dienen kon.
Noit zagh Jerusalem het hof van Salomon
Meer blincken, toen men 't gout uit 's konings goutvloot schepte.
Al 't hofgezin vondt werck. elck woelde, elck zweete, elck repte[270]
De handen: noch quam 't hof aen tijt en volck te kort.
De vorsten gaen ten hove, en 't vrouwentimmer wort[*272]
Gewelkomt, en onthaelt, naer heuren staet en waerde,
Van 's rijx hofmeester op de voorzael. dus vergaêrde
De feestgenootschap vast, gelijck een hart, een ziel,
Daer d'een den andren heusch gemoete en onderhiel
Met deftigh staetgespreck, en allerhande maeren,
Oock zonder Christus naem, alom gespreit, te spaeren:
Of dit de koningk was, de rechte Davids zoon,
Om, 't volck verlossende, Tybeer uit Numaes troon[280]
Te schuppen door een' sleep beroide aenhangelingen,
Uit Galileen geraept, die korts noch visschen vingen.[282]
Herodes, die om hoogh uit eene trali zagh[*283]
Al wie ter brugge opreedt, quam endtlijck voor den dagh
Met zijne koninginne, en dochter, aen haer zijde,[285]
Beide uitgestreecken, als godinnen, trots en blijde.
Al wat'er zat, rees op, en knielde drymael neêr.
Lang leef Herodes en Herodias in eer,
En prijs, en mogenheit, en majesteit te gader:

*[Randschrift:] *en begeert dat Malchus noch het geboortefeest afwachte*.

*[Randschrift:] *Toestel om den geboortedagh te vieren*.

*[Randschrift:] *Vorsten en vostinnen vergaderen ten banckette*.

*[Randschrift:] *Herodes en Herodias wellekomen de feestgenooten, die hun toejuichen*.

262 *lijf en ziel:* lichaam en leven, het leven.
263 *Verwacht:* wacht op.
266 *hoogh:* ver.
270 *hofgezin:* hofdienaars.
272 *'t vrouwentimmer:* heel de vrouwenschaar; *timmer:* gebouw, dus oorspr. het (Oosterse) gebouw voor de vrouwen; in 't Oosten namen de vrouwen niet aan het feestmaal deel; ook hier niet bij Herodes; uit *Markus* 6:22 en 24, 25 blijkt dat Herodias en haar dochter Salome niet mede aanzaten (aanlagen); Vondel laat ze mee deelnemen zie vs. 303-vlgg.
280 *Tybeer:* keizer Tiberius te Rome; spottend vragen ze: moet die echte David's zoon de keizer van zijn Romeinse troon stoten?; *Numaes troon* is de troon te Rome; koning Numa de grote koning van de maatschappelijke en godsdienstige ordening te Rome.
282 *korts:* pas, kort te voren.
283 *uit eene trali:* uit 'n venster.
285 *uitgestreecken:* opgetooid, uitgedost.

Gelijck hooghloflijck zijn voorvaders, en haer vader.
Dat zy hunn' wensch en vreught beleven aen dees vrucht,
En wie de kroon benijt verbaest ten velde uit vlught'.[292]
Dus luide 't juichen en de wensch der feestgenooten.[293]
De koning welkomtze al. de zael wort opgesloten[*]
Met dubble deuren. toen verscheen het ooghe een kerck,
Een heerlijck hofgewelf, vol gout en zilverwerck;
De marmervloer bestroit met een' gebloemden regen;[297]
De wanden met tapijt behangen: en een zegen[298]
Uit Arabije zwaeit hun wierroockgeuren toe.
De tafel noodtze, en wort van 't lange draelen moe.
Herodes zeght: zit aen. laet niemant zich lang bidden.
Hy zet gemeenzaem zich aen 't hoogh eerst in het midden.[*302]
De koningin wort met haer dochter over hem
Op bancktapijt gezet. alle andren op de stem[304]
Des konings vlyen zich eerbiedigh, heer en joffer,
Door min gepaert, gelijck een duif voeght by een' doffer.
Men giet hantwater uit het zilveren lampet.[*]
De handdoeck drooght de hant. men schaft'er op 't bancket[308]
De weite, en voort een ry van eedle hofgerechten.[309]
Het woelt'er heene en weêr van maeghden en van knechten,
Alle even jeughdigh, en alle even schoon van leest.
Men schenckt den koelen wijn, die teffens lijf en geest[312]
En Godt verheught. al wat ter tafel aenzat munte
In pracht voor andren uit. het gansche Macherunte[*]
Komt ingedrongen: want het konings jaergety
Hiel open hof, en wou gemeente en burgery[315-316]
Niet innetoomen, maer elck even heusch onthaelen.
Men stelt meer tafels toe, en opent alle zaelen.
Het zeil most volstaen, en in top al wat'er was.[319]

[*][Randschrift:] *Koningklijck toestel in de groote zaele*.

[*][Randschrift:] *Herodes, en zijn gemaelin en dochter gaen ten dissche, gevolght van de genooten*.

[*][Randschrift:] *De gasten worden koningklijck gedient*.

[*][Randschrift:] *Men houdt open hof*.

292 *verbaest:* verschrikt, verslagen (overmeesterd).
293 *opgesloten:* opengesloten.
297 *gebloemden regen:* bloemenregen.
298 *een zegen:* een lichte wolk, een uitgespreide wolk die als 'n zegen neerkomt (vgl. het kinderrijmpje: het regent, het zegent).
302 *gemeenzaem:* in 't gezelschap, of: zonder verdere plichtplegingen (zie vs. 301); hij zet zich zonder verdere plichtplegingen het eerst op de hoofdplaats in 't midden van de tafel.
304 *op bancktapijt:* op de rustbank met tapijt bekleed; vgl. *banckkussen* Vondel *Eneas* 2, regel 37, Dl. 6, blz. 414 (Latijn: toro ... sic orsus ab alto).
308 *'t bancket:* 't feestmaal.
309 *De weite:* het tarwebrood.
312 *lijf en geest en God verheught:* zo wel de H. Schrift als Vergilius: De wijn, die God en de mensen verheugt (*Rechters* 9:13), Rhodia vitis. dis et mensis accepta secundis ... Wijn van Rhodos, aan goden aangenaam en bij het nagerecht (*Georgicon*, 2:101), (voór 't drinken werd voor de goden geplengd); Vondel: Die op den offerdisch der goden welkom zijt; evenzo in de vers-vertaling (Dl. 6, blz. 228:111 blz. 229, vs. 155). De wijn overal, ook bij de Joden, als plengoffer voor God.
315-316 De jaardag van de koning hield open hof, (*open:* voor iedereen toegankelik); naar *Markus* 6:21, waren alleen vele aanzienliken genodigd.
319 Volle zeilen en alle zeilen op.

Een ander Ofir vloeide in 's konings kist en kas.[*320]
Nu scheenen velt en bosch van wiltbraet leêgh gevangen.

[*][Randschrift:] *Hier is vol op van pracht en leckernije*.

320 *Ofir:* het goudland (zie B. 2, vs. 369); *Een ander Ofir:* andere weelde, als het goud van Ofir, 'n overvloed van heerlik (gouden) wildbraad en gouden vrucht was hier binnen gevloeid (*vloeide*); zie de kanttekening.

Limoen, olijf, granaet, en goude oranjen hangen[322]
Aen tacken, druppende de joffer in den mont.
Een paradijslucht, pas gemaetight, en gezont,[324]
Verquickte 't hart van al die hier te gader zaten.
De weelde en overdaet, nu teffens uitgelaeten,
Bejegenden elckandre, uit onderlinge gunst.[327]
Der stoffen dierbaerheit most wijcken voor de kunst,[328]
En arbeit, aen het gout en zilverwerck gehangen,
Kleenoodje, en feestgewaet. men docht om geen' gevangen,[*330]
Die in den kercker schier van stanck en noot verging,
En even trou aen Godt, der dingen schepper, hing;
Al scheen hy jammerlijck van Gode en elck verlaeten.
Helaes, hoe gaet het toe in weereltlijcke staeten![*334]
Diogenes zit arm, gescholen in zijn ton,[335]
En rijck, wil een' monarch, die hem de rijcke zon
Beneemt, en niet vermagh by al zijn maght te geven,
Niet prachen om een gaef. hy weeght de doot en 't leven
In eene schael, te vrede in al wat Godt behaeght,
Die 't leven geeft, en neemt. de tweede Elias vraeght[338-40340]
Naer geene Jezebels noch Achabs dreigementen.
Hy geeft wat hy bezit den rijcksten heere op renten,
Zijn rust, zijn bloet, zijn ziel en goede en quade faem.
Hy geeft het al ten beste, om Jesus eer en naem,
Ten heil des menschdoms, in zijn volle kracht te zetten.
Laet nu het princenhof een schelmstuck vry blancketten,[346]
Aertspriesters, Farizeen, en al wat waerheit kruist[347]
Zich heimlijck ketelen, en lachen in zijn vuist:[348]
Een hartekenner ziet door 't vossevel en veinzen,[349]
En kent den hoofschen treck, en ooghmerck en gepeinzen
Des schriftverdraeiers, die stout uitvoert wat hy droomt,[351]
En lange tabberts met schriftuure en spreucken zoomt.[352]
Och, hoe gerust is 't in een laege hut te duicken,

[*] [Randschrift:] *Joannes in den kercker wort vergeeten*.

[*] [Randschrift:] *Armoede der weereltsche rijckdommen, en rijckdom van godtvruchtige armoede*.

322 *Limoen:* citroen (*lemoen* het oude woord, nog in Amsterdam bijv. heel gebruikelik).
324 *pas:* juist van pas, met de juiste warmte en geurigheid.
327 *Bejegenden elckandre:* ontmoeten, verwelkomden elkander, stemden samen, elkaar genegen, doordat zij bij elkaar horen.
328 *dierbaerheit:* kostbaarheid.
330 *Kleenoodje:* juwelen; *kleenoodje* verzamelwoord, uit kleenodiën (naar 't voorbeeld van Hooft); uitspr.: oodzje, zoals boschaedje - aadzje? of -oodje?
334 *in weereltlijcke staeten:* in de hoge wereldse standen.
335 Diógenes de bekende Griekse wijsgeer in zijn ton *arm* en toch *rijck*; Alexander de Grote zou hem in Korinte bezocht en hem aangeboden hebben 'n gunst te verzoeken (*prachen* vs. 338); Diogenes verzocht hem uit de zon te gaan, en hem niet te ontnemen (*beneemt*) wat hij hem niet geven kon.
338-40 Vondel's voorstelling van Diogenes' geestesgesteldheid.
340 *de tweede Elias:* Joannes was door de profeet Malachías Elias genoemd (zie *Boeck* 4, vs. 213); hij stoort zich niet aan de bedreigingen van de tweede Achab en Jezabel, Herodes en Herodias. (B. 4, 218).
346 *het princenhof:* het vorstenhof, de vorsten.
347 *kruist:* kruisigt, vervolgt.
348 *zich ketelen:* zich kittelen, verkneukelen.
349 *'t vossevel:* op Herodes bedoeld, door Christus de (sluwe) vos genoemd, zie B. 4:273.
351 *Des schriftverdraeiers:* slaat op de Schriftgeleerden en Farizeeën.
352 Zie noot op B. 1, vs. 427.

En schilt, noch wapen, stam, noch koningklijcke struicken[354]
Te tellen, uit een ry voorvadren; maer 't genot,
Een' druppel invloets van genade en troost uit Godt
Te voelen! dat is meer dan afkomst, schilt, en wapen.
Zoo staet men vrolijck op: zoo gaet men vrolijck slaepen:
Doch laet ons 't jaergetijde uitvoeren, en de rol
Des hoftooneelspels van Helene, blint en dol.[359-360]
De maeltijt gaet haer' gangk. de boel leght op haer luimen.[361]
De geest van overspel, die 't hof bezit, zal ruimen[362]
Met eenen stanck van moort, ten spiegel voor elck een.
De lentezon, die lang het hofbancket bescheen,*
Ging onder; daer de Nijl met zeven volle keelen
In zee komt bruizen, en de zoute baren deelen
Met schuim, en stercken stroom, geschept uit moorsch geberght,[367]
Dat met een trotse kruin den hoogen hemel terght.
De schaduw naderde en quam op met zwarte dampen.
Teon zocht men dagh en licht aen hondert goude lampen,
Aen 't hooge hofgewelf gehangen tot een prael.
De koning vrolijck liet een koningklijcke schael,
Waeruit Herodes, zijn heer vader, plagh te drincken,
Vol leckren nektar van zijn' Ganymedes schincken.[374]
Elck zweegh. hy sprack verheught, dat elck hem hooren kon:
't Is heden sestigh jaer, Godt woud's, dat ons de zon*[376]
Op voesters schoot bescheen, en al het hof, ten troone
Aenschietende, overluidt heer vader met dien zoone
Geluck toewenschte, op 't luidt bazuinen van de faem,
En ieder riep: hij erve uw deught, gelijck uw' naem,
Ten zegen van het rijck, dat onder hem vermeere.
Verwacht nu t'zamen wat van zijnen braven heere[382]
Een onderzaet verwacht. toen juichte al wat'er was:*
Lang leef de koning, en mevrou Herodias.
Lang leef de koning, en beschaeme al die hem haeten.
Zy droncken rustigh, en de vreught scheen uitgelaeten.
De wijnkelck ging rondom de tafel reis op reis.

*[Randschrift:] *Het wort avont*.

*[Randschrift:] *Herodes noot de gasten, op zijnen geboortedagh, tot eenen vrolijcken dronck*.

*[Randschrift:] *De feestgenooten juichen, en wenschen hem een geluckige regeeringe en langduurigh leven*.

354 *stam, noch koninckliJcke struicken:* geen koninklike stamboom met zijn vele vertakkingen (van afkomst).
359-360 Laat ons het jaarfeest voltrekken, tot het einde toe voortzetten, en de toneelrol van de verblinde en (van woede) razende Herodias doen uitspelen. Herodias met de Griekse Hélena vergeleken (zie op vs. 423).
361 *op haer luimen:* op de loer (*luim:* loer, uitkijk).
362 *zal ruimen:* zal vertrekken (na volbrachte taak). 365, 366 ging onder in zee.
367 *geschept uit Moorsch geberght:* de Nijl die zijn water ontvangt uit de bergen van de Zwarten, de Negers.
374 *zijn' Ganymedes:* zijn wijnschenker; *Ganymédes* in de oude goden- en sagenleer, de schenker van de goden.
376 Herodes was waarschijnlijk ongeveer 50 jaar; *Godt woud's:* God zegene het; (uit *God woude's; wouden:* besturen, dus God besture 't); in Vondel's tijd wel algemeen beschouwd als gelijk aan *als 't God woude:* zoals God wilde, beliefde; wis en zeker.
382 Ik zal u als *brave heere* goeddoen hier wat ik kan.

Het hemelsche muzijck doorgalmde 't groot palais.
De rijxhofmeester broght de beide sluierkroonen,[*389]
En spandeze om hun hooft, op 't mengelen der toonen
Van zangk, en fluit, en snaer. het orgel van het hof
Hiel beurte, zwanger van Herodes naem en lof.[392]
Die vorsten zaten van verwondering verwonnen,[393]
Om twee gekroonden, en de diamante zonnen
Verdoofden 't avontlicht, dat uit de lampen scheen.
De koningin, nu ruim zoo schoon, als oit voorheen,[*]
Belonckte vast den heer met haere drijvende oogen.[397]
Hy wert van groote min zoo minnelijck bewogen,
Gelijck een bruidegom, die met zijn' eersten brant[*]
De bruit in d'armen valt, op 's bruilofts ledekant;
Terwijl haer wangen van geveinsde schaemte blozen.
Het lust Antipas zich een weinigh te verpoozen.[402]
Hy rijst blijmoedigh voor 't aenrechten van bancket.[*403]
Zy volgen te gelijck dit voorbeelt, als een wet.
Salome, op moeders wenck, vertreckt, en laet zich leiden[405]
In een salet, [het was te voren zoo bescheiden,]
En ondertusschen gaet het feestgespan ten dans,[*]
Eerst vrou en man alleen: dan vrouwen en de mans[408]
By paeren: dan gelijck gevlochten in een' drommel,[409]
Op harp, en schuiftrompet, en feestbazuin, en trommel.
Men danst den harnasdans op trommel en trompet,[411]
Hoe grootvaêr aentreckt, en dan aftreckt, of bezet[412]
Antigonus, die zwicht, en jammerlijck te spade
De wapens weghsmackt, en ootmoedigh om genade
Den overwinner smeeckt, die, vuil van eerlijck stof,[415]
Met zege keert, en maght van standers plant op 't hof.
Dus bezigh treet'er aen herschapene Salome,[*417]

[*][Randschrift:] *De kroonen worden koning en koninginne opgezet*.

[*][Randschrift:] *De koningin zoeckt hem te bekooren*.

[*][Randschrift:] *Gelijckenis*.

[*][Randschrift:] *De koning rijst op van de tafel, en Salome vertreckt*,

[*][Randschrift:] *ondertusschen gaen de genooten ten dans*.

[*][Randschrift:] *Princes Salome verschijnt weder om te danssen*.

389 *de beide sluierkroonen* voor Herodes en Herodias; *sluierkroon:* kroon met afhangende sluier. soort tulband.
392 *Hiel beurte:* speelde op zijn beurt, viel in op zijn beurt.
393 *De vorsten:* de voornamen, de aanzienlike gasten (Latijn principibus *Mark.* 6:21).
397 *vast:* voortdurend; *haere drijvende oogen:* van begeerte wemel-glanzende ogen (zie vs. 52 *'t drijvende gezicht*).
402 *Antipas:* Herodes, Antipas bijgenaamd.
403 *bancket:* nagerecht.
405 *Salome:* Herodias' dochter.
408 Hier worden verschillende West-Europese dansen aangeduid: menuet en kwadrielje; ook de bijbehorende muziekinstrumenten.
409 *in een' drommel:* in 'n samengevlochten drom of groep (de slingerdans).
411 *harnasdans:* krijgsdans; hier wordt in dansspel voorgesteld de strijd en overwinning van Herodes de Grote (*grootvaêr*) op Antígonus de laatste der Makkabeeën (zie B. 4,: 93); *harnasdans* ook voor de strijd zelf, Vondel op *Corn. Speelman* (1670) vs. 2-4).
412 *bezet:* omsingelt.
415 *vuil van eerlijck stof:* besmeurd met eervol stof (in de strijd); *eerlijck:* in de oudere betekenis van eervol (vgl. eerlike begrafenis); vgl. *Horatius gezangen* (Dl. 7, blz. 288, r. 14) begruist van geen oneerlijck stof (Non indecoro pulvere sordidos 2:1, 22.
417 *Dus bezigh:* terwijl men zo bezig is.

Zoo dertel opgesmuckt, als Flora, die te Rome[418]

418 *Flora:* Flora zou 'n Romeinse lichtekooi geweest zijn, die al haar schatten aan de burgerij naliet voor de Floralia of bloemenfeesten, die later in verband gebracht zijn met godin Flora, godin van lente en bloemen.

De burgery verrijckte uit haeren jongsten wil.
De danssers ruimen op. gezang en spel zwijght stil.
Zy zwaeit een luit van wit yvoor, gereet te speelen,
En danssende het oor met keel en snaer te streelen,
Alle oogen met den zwier van haeren dans, dan dus
Dan anders, te verzaên. de vader met een' kus
Genaecktze, en kan zich naeu van dees Pandore spaenen,[425]
De moeder kustze mede, en weent, en laet haer traenen,
Die rollen langs de wang, als daeu en perlen, af
Van vreught. de dochter badt om oorlof. vader gaf[*428]
De knielende oorelof voor hem en 't hof te praelen
Met haere gaven, daer bevalligheên uit straelen.
z'Is van natuure om prijs voltoit, van top tot teen,[431]
Als uit het aenschijn van de moeder net gesneên,[*432]
Gelijck een beelt, en schoon van leest, en, al de leden
Manieren zich van zelf naer d'ingeplante zeden.[434]
Haere oogen drijven, als twee starren, daer een vier[435]
Van diamant in speelt. was nu Apelles hier,[436]
Zijn verf quam vier te kort, om dit gezicht te schilderen,[437]
Ja Salomon, hoe wijs en grijs, zou noch verwilderen,[438]
Verslingren, en veraert in Heiden, dol van min,[439]
De godtheit lochenen, en voor eene afgodin
Het wieroock zwaeien: maer de feestgenooten beiden.
't Is tijt dat wy den dans aenheffen, en geleiden.
Zy treet eerst langsaem, tot een voorspel, heene en weêr,[*].
Allengs wat rasser op de luitsnaer, keer op keer.
Na'et voorspel vangtze eerst aen te speelen, en te zingen,
En weet de voeten naer den toon en trant te dwingen,[446]
Doch luchtigh, zonder dwangk, dat feestdans en muzijck
Van keele en snaer gelijckt een minzaem huwelijck,[*]
Of eer geen huwlijck, maer eene edele vryaedje.
De roozekrans om 't hooft, de zwaeiende pluimaedje,
Het sneeuwit zijden kleet, vol lelien van gout
Gezaeit, het hangend haer, van nektergeur bedout,

[*][Randschrift:] *Zy bidt haeren heer vader om oorlof.*

[*][Randschrift:] *Haere schoonheit wort afgebeelt.*

[*][Randschrift:] *Zy begint eerst te speelen, daer na te speelen, en te zingen, en te danssen*

[*][Randschrift:] *Gelijckenis*

425 *en kan:* en hij kan; *van dees Pandore spaenen:* van deze Pandóra losmaken. *Pandora* = albegiftigde, omdat alle godinnen haar 'n gave geschonken hadden; Jupiter gaf haar 'n doos vol rampen, en toen deze door Epimétheus werd aangenomen en geopend, verspreidden alle rampen zich over d'aarde. Vondel heeft Salóme hier wel om deze laatste reden Pandora genoemd; de rampenbrengster in de schijn van schoonheid en vreugde.
428 *oorlof:* verlof om hier op te treden.
431 *om prijs voltoit:* ten hoogste volmaakt, letterl. om de prijs te winnen, vgl. *Adam* 891 van de *zeven losse* (sterren) die *om prijs te winnen*, zwieren *aen 's hemels tinnen*.
432 *net:* zuiver.
434 *manieren zich:* vormen zich, regelen zich.
435 *drijven:* wemelglanzen (zie op vs. 52 en 397).
436 *Apelles* de beroemde Griekse schilder.
437 *vier:* vuur, glans.
438 *hoe wijs en grijs:* het is bekend dat Salomon in hoge ouderdom door zijn heidense vrouwen (vooral uit Sidon) liet zich verleiden offeraltaren voor de afgoden op te richten *Kon.* 3 (*Kon.* 1) 11.
439 *veraert in Heiden:* ontaard tot heiden.
446 *naer den toon en trant:* naar de trant van de toon.

De perlen aen het oor, de zuivre halskarkanten,[453]
En 't voorhooft, daer gestarnt van fijne diamanten,
Aen 't hemelsch aenschijn straelt, bekooren niet zoo sterck,[455]
Als zy betoveren wat haer omringt in 't perck.
Maer luistert hoeze zingt: gelooft dan dat meerminnen[457]
Op schipbreuck uit zijn door het streelen van de zinnen,
Gedreven en gesolt van toonen op hun maet.
Al 't schoonste, op 't eene punt gevat, verruckt en slaet.[460]
Zy zong: Antonius kon Fulvia vergeeten,[*461]
Zoo ras Kleopatra zijn hart eens had bezeten.
Hy zaghze nacht en dagh naer d'oogen en den mont.
De Roomsche helt, die 't zwaert, vol moedts op zijde bondt,
Om Parthen oostwaert op te gaen beoorelogen,
Ley 't zwaert zachtzinnigh neêr, op 't wencken van haere oogen.
Zy hing hem sedert, als een slaghzwaert, op de zy,
Betovert van haer minne, en lieve afgodery.
Toenze uitgenoot den helt op Cydnus stroom gemoete,[469-vlgg.]
Geleeckze Thetis in een zeeschulp, die hem groete.
Hy smolt, gelijck Adoon, in Venus dartlen schoot.[471]
Tooneelspel, mommery, en waer de lust hem noot[472]
Op jaght of hofbancket, hy volght het, als verslonnen.[473]
Had Cezar Rome, zy had Cezar overwonnen.[474]
Zy zong hoe Cezar om haer' hals geketent hing.
Hoe Danaë Jupijn, in gout vermomt, ontfing.[476]
Hoe Mars aen Venus kleefde, en zy met roode wangen[477 vlg.]
Het godendom om hoogh uit eene wolck zagh hangen,
En lachen om 't bedrogh der overschoone bruit.
Het beven van haer keel, vol orgels, en de luit,
Een graf des nachtegaels, gevolght van 't geestigh slingeren[481]
Der voeten heene en weêr, en 't wulpsch gedans der vingeren,

[*][Randschrift:] *Haer gezangk*.

453 *halskarkanten:* halssnoer van edelstenen; (*karkanten:* in goud (of zilver) gevatte edelstenen).
455 *bekooren ...:* bekoren niet zo zeer maar betoveren alle toeschouwers.
457 *meerminnen:* zeegodinnen: de Sirenen, die door hun gezang de voorbijvarenden verlokten, zodat ze werden getrokken naar de zingende Sirenen, die het schip op de rotsen te pletter lieten lopen.
460 Al de schoonheid (voor gezicht en gehoor) bijeen verenigd verrukt en treft.
461 Marcus Antonius vriend van Caesar. mede in 't driemanschap met Octavianus (de latere keizer Augustus) verliet zijn vrouw Fulvia om de schone en verleidelike Kleópatra, koningin van Egipte. Hoe dit gebeurd is, verhalen vs. 469-vlgg.
469-vlgg. Kleopatra had Cassius geholpen in diens strijd tegen Octavianus en Antonius; daarvoor riep Antonius haar ter verantwoording, en zij kwam tot hem op 'n prachtig schip, zelf als Venus uitgedost; en verleidde hem bij haar te blijven, en de oorlog tegen de Parthen te verzuimen (vs. 464-66); Vondel zegt *Thetis* de zeegodin, eigenlik Tethys (n.l. de gemalin van Oceanus).
471 *Adoon:* Adónis geliefde van de godin Venus
472 *mommery:* maskerade.
473 *verslonnen:* verslonden.
474 Ook Cezar had Kleopatra enige tijd in haar minnestrikken gevangen gehouden.
476 Danaë ontving Jupiter die in de gedaante van gouden regen tot haar kwam.
477 vlg. Mars verbond zich met Venus, de echtgenote van de smid-god Vulkaan; deze ving ze beiden in 'n kunstig ijzeren net, en stelde ze ter bespotting van de goden ten toon.
481 *Een graf des nachtegaels:* Salome's zang met luitspel was de ondergang van de nachtegaalszang, die het moest afleggen.

Alle even geestigh op de luitsnaer uitgeleert,[483]
Den zin uitbeelden van de woorden, geschakeert,
Gelijck de regenboogh, met veelerhande verven,*
Die hier voortrecken, daer verschieten, en versterven.[486]
Nu trockze noch een' strick met danssen in dit velt,
Waerin Herodes naem met lettren stont gespelt.
Toen zweegh de luit, en scheen een poos heel kort te stuiten.[489]
Men hoorde midlerwijl violen, harp, en fluiten,
Schalmey, en schuiftrompet zich mengen in haer keel,
En galmen, die allengs verflaeuden zacht en eêl.
Dan steigerde dan scheen de zang het op te geven:
Gelijck het nachtlicht in de pijp brant, dan verheven*[494]
Opflackert, dan bezwijckt, en, deerlijck afgepijnt,[495]
Den geest geeft met een' snick en blick, en flux verdwijnt.
Ten leste komtze snel ten danspercke uitgesprongen,
Gelijck de vos, om niet het hol en zijne jongen*
t'Ontdecken voor den brack, die 't spoor volght door het gras.[499]
Dat roock Herodes, en mevrou Herodias,[500]
En 't ketelde zijn' geest. zoo vielze voor zijn voeten.
Men hoorde een handtgeklap, en al de gasten moeten
Bekennen dat noit dans gedanst wert aen den Nijl,
Oock geen Kleopatra het met dien zwier en stijl
Uitvoerde voor den helt, wiens hart zy overheerde,
Als dees princes Salome. elck loofde haer: elck eerde
De schoonheit van de ziele, in 't lichaem, schoon van leest.
De vader nam haer op in d'armen, die bedeest*
Om onschult badt, en dat de dans hem moght behaegen.[509]
Hy kuste haeren mont. de feestgenooten zagen
Den geest en kracht des wijns opzweven. hy belooft
En zweert by zijne kroon, met eenen by zijn hooft,*
Naer d'oosterlingsche wijs, al watze zou begeeren,
Al waer 't de halve kroon, haer rustigh te vereeren.[514]
z'Aenvaert eerbiedigh dees gena der majesteit.
De moeder vat dit woort al juichende, en geleit*
De dochter in 't vertreck. daer gaetze, eer 't wort te spade,
En hy benuchtere, met Malchus stil te raede.
Men onderrecht de maeght wat gift haer t'eischen sta.
Zy treet ter zaele in, trots op d'aengeboôn gena,

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *De vader omhelst ze*,

*[Randschrift:] *en zweert haer te schencken wat zy eischen zal*.

*[Randschrift:] *Zy vertreckt met de moeder alleen by Malchus, wort onderwezen, en weder inkomende eischt Joannes hooft in eene schotel*.

483 Al die bewegingen volgden op de sierlikste wijzen de tonen van de luitsnaren; *uitgeleert:* ingeoefend.
486 *voortrecken:* uitkomen, opglanzen.
489 *heel kort te stuiten:* heel plotseling op te houden.
494 *in de pijp:* in het buisje van de lamp.
495 *blick:* flikkering.
499 *brack:* jachthond.
500 *Dat roock Herodes:* Herodes voelde aan, wat het slot zou wezen.
509 *onschult:* verontschuldiging, verschoning.
514 *de halve kroon:* zijn halve rijk (*Markus* 6:23).

En eischt Joannes hooft, ten heerlijcken banckette[521]
In eene schotel; dies Herodes zich ontzette,
En om het hooft bestorf, zoo wit, gelijck een doeck.
De hooghgezworen eedt beroude hem. 't verzoeck*
Haer in te willigen gaf maghtigh nabedencken,
Uit geen godtvruchtigh harte, ô neen; maer zich te krencken
In eere en aenzien, by het ingenomen volck,[527]
Dat dezen woestijnier, gelijck een' hemeltolck,
Bewierroockte, en, geterght door zulck een reuckeloosheit,[529]
Uitspatten moght ter wraecke en allerhande boosheit.
Al magh een koning uit den hoogen stoel gebiên;
Hy is een mensch, niet meer, en moet een' mensch ontzien.
De kroon, het purpur, en de lijfwacht, en het wapen
Zijn niet dan glimpen, daer zich kinders aen vergaepen:
Doch mannen weeten, hoe men hierom drave en wensch':[535]
Dat al deze ydelheên het wezen van den mensch
Niet raecken, maer, gelijck een schors, van buiten kleeden;
En d'allerminste een plaets en tijts gelegenheden
Kan gaslaen, zelf een vrou, gelijck Semiramis,[539]
Of Judith, hem in 't bedde, of zittende aen den disch,[540]
Den slagh kan geven; oock in 't midden van zijn stoeten,
Gelijck Pausanias, Filippus komen groeten[542]
Van achter, midden op het triomfeerend feest.
Wat raet van dezen kant? aen d'andre zijde vreest
De bloethont, die niet vreest den hemel aen te blaffen,
Dat al het hof hem moght verlastren en bestraffen
Van trouweloosheit, en meineedigheit. wat raet?
De schael van 't overleg gaet heene en weêr, en staet
Niet in den evenaer. toen quam de schaemte boven:
Wat schaemte? een helse schaemte in 't droncken hooft, bestoven,
Benevelt van den wijn: en geest Apollion[551]
Blaest heimlijck hem in 't oor: vaer voort. toen overwon*
De droncke schaemte, reên, en achterdocht, en schricken.[553]
Hy spalckt den mont op met afgrijsselijcke blicken,
En roept: hofmeester, voort, vaer voort, en neem hem wis.[555]
Salome schafme 't hooft des lastraers op den disch.

*[Randschrift:] *Herodes heeft berou, en vint zich in last*.

*[Randschrift:] *Hy komt tot het besluit, en geeft last Joannes t' onthoofden*.

521 *ten heerlijcken banckette:* tot, als 'n heerlike feestspijs.
527 *ingenomen:* voor Joannes ingenomen, hem genegen.
529 *reuckeloosheit:* roekeloosheid, misdadigheid.
535 *drave en wensch':* zich uitslooft en begeert.
539 *Semiramis*, de bekende Assirise koningin die koning Ninus zou gedood hebben.
540 Judith de Joodse vrouw in Bethulië die Holofernes onthoofd heeft.
542 Pausanias, een van de lijfwachten van Filippos koning van Macedonië; hij doodde de koning, omdat deze hem geen recht wilde verschaffen tegen zijn vijand, op het bruiloftsfeest van s'konings dochter.
551 de boze geest Apollion, die hem al vroeger had opgehitst (B. 4:82-vlgg.).
553 *reên en achterdocht:* rede en nadenken: het nadenken van de rede; *en schricken:* en angsten voor het volk.
555 *neem hem wis:* tref hem zeker.

Een woestijnier ontzagh noch Godt, noch majesteiten.
Hy brengt zijn vonnis me. wat hoeft men lang te pleiten?
De rijxhofmeester gaet, en Malchus, aen zijn zy,
Geleit hem torenwaert: daer vindt hy twee of dry
Leerlingen, die beducht voor hunnen meester waeckten,
En noit, om lief noch leedt, 's gevangens eer miszaeckten.[562]
Oock wert hun licht gegunt, als tot een dreigement,
Zich nu te spiegelen aen 's lastraers bloedigh endt.
De kercker wort by nacht, op 't hoogh gebodt, ontsloten.
Joannes vrolijck hoortze, en welkomt onverschoten*[566]
Den rijxhofmeester, die hem toebijt, half ontstelt:
Berey u flux ter doot. uw vonnis leght gevelt.
Joannes antwoort: ick bereide my al lange,
Den slagh des doots getroost. Messias komt dees slange,[570]
De doot, het hooft intreên. zoo vangt het leven aen.
Hy ziet de leerlingen bekreeten binnen staen,*
En zeght: mijn kinders, is het nu een tijt van schreien?
Hy wischt hun traenen af, en kustze voor het scheien.
Getuight uw' heilant van mijn' onderdaenen plicht,[575]
En hoe de morgenstar voor 't groote moederlicht
Verdwijnt, en Moses wet en Arons ceremoni
Voor waerheit wijcken. toen ontstack de wreede troni
Van Malchus, root als vier. hofmeester, sprack hy, sla*
Vry toe: de koning wacht op dit bancket: 't wort spa.
Joannes knielde, uit last des hopmans, voor de sabel,
En sprack, onschuldiger onnozeler dan Abel,
Toen Kaïns broederwrock hem op quam dol en boos:[583]
Mijn leitsman zy Godts lam, voor eeuwigh en altoos.
'k Heb, als Helias, voor Godts oogen streng gewandelt,
De bloetschande en gewelt bestraft, en niets mishandelt.
O Godt, ontfang mijn' geest. de hopman sloegh en trof.*
Het hooft sprong drymael op van d'aerde in 't bloedigh stof.[588]
En Malchus riep: zoo moet het gaen, die Sion haeten,*
Aertspriesters lasteren, en koningklijcke staeten.[590]
Hy doopte een' zweetdoeck in het warme en roockend bloet,
En spuwde 't gaepend hooft in 't aenschijn, heel verwoet.
Het scheen men hoorde een' zang en galm van engletongen,*
Als ofze Gode lof, en aleluia zongen

*[Randschrift:] *Joannes wort de doot aengezeght*,

*[Randschrift:] *en troost de leerlingen*.

*[Randschrift:] *Malchus drijft het halsrecht voort. Joannes knielt*.

*[Randschrift:] *en wort onthooft*.

*[Randschrift:] *Malchus juicht om zijn doot*.

*[Randschrift:] *Het scheen of men eenen engelezangk hoorde*.

562 *miszaeckten:* verzaakten.
566 *onverschoten:* niet ontsteld, onverschrokken, rustig.
570 *getroost:* bereid de doodslag te ontvangen; *Messias ...* komt de kopverpletteren, volgens de oude Godsbelofte, de Messias heeft aan de dood alle verschrikking ontnomen (vita mutatur non tollitur: het leven wordt veranderd niet weggenomen).
575 *mijn' onderdaenen plicht:* mijn onderdanige plichtsvervulling.
583 *hem op quam:* op, over hem kwam.
588 Dit ontleend aan de overlevering omtrent de onthoofding van d'Apostel Pauwels.
590 *koninclijcke staeten:* koninklike waardigheid.

*

Die 't bloet der Heiligen zoo hoogh en dierbaer schat.
De leerelingen gaen weemoedigh om de stadt,[*596]
En kermen schreiende: wat werckt een droncken toren!
Joannes is van daegh geboren, of herboren
Ter martelkroone, hem bewaert in Jesus rijck.
Twee ongelijcken staen in tijt alleen gelijck
Met hun geboortefeest. men zal nakomelingen,
Zoo Jesus met zijn' glans eens koome door te dringen,
Dit heiligh martelfeest zien vieren jaer op jaer,
Met roozekranssen, en feestoen, en kerckgebaer.[604]
Een goude schotel ving het hooft. men gaf 't Salome,[*]
Die, blijde om dees schenckaedje, en moeder wellekome,
Ter hooge zaele optreet, daer 't gastmael vrolijck is.
Zy schaft het juichende haer' vader op den disch,
Voor koningklijck bancket, en zet zich aen de zijde
Van moeder, in haer schick, en noit voorheen zoo blijde:[*610]
Maer luttel dochtze wat de dochter wedervaert,
Die, danssende op het ys, van 't ys, een scherper zwaert
In 't zincken voelen zoude, als Godts gerechte zeissen[613]
Het heiloos onkruit maeit, en rekening komt eissen
Van zulck een gruwelstuck, daer nu de disch me praelt.
De wulpsche danster prickt met haere goude naelt[*616]
De tong van 't heiligh hooft, en durf wraeckgierigh spreecken:
Ick steecke eene adder, die vrou moeder heeft gesteecken
Zoo vinnigh naer het hart, dat minst een' man betaemt,[619]
Die wetten planten zal, en zedigheit, en schaemt.
De dischgenootschap schimpt: hier is de Waterstorter.[*621]
Men zett' hem in 't gestarnt'. dees is een houtvoet korter[622]
Als eerst, en spelde zelf dat hy vermindren most.[623]
Men schuift de schotel voort den disch rondom. hoe kost[624]
De hemel, die by nacht het zagh met duizent oogen
Van heldre starren, dit tooneelspel noch gedoogen!
Maer wat gehengt Godt niet al boosheit, eer hy straft!
Dus liep de rol af van 't bancket, zoo helsch geschaft.

[*] [Randschrift:] *De leerlingen troosten zich over hun meesters heerlijcke doot.*

[*] [Randschrift:] *Salome treet met dit hooft in een goude schotel ter bancketzaele op, en schaft het op den disch.*

[*] [Randschrift:] *De moeder is vrolijck, en denckt luttel wat onheil hare dochter genaeckt.*

[*] [Randschrift:] *Salome prickt Joannes tong met heure perruicknaelt.*

[*] [Randschrift:] *De feestgenooten beschimpen het hooft.*

* TEKSTKRITIEK: vs. 595 De oude uitgave heeft *Dien* in plaats van *Die*.

596 *gaen ... om de stadt:* vermijden de stad, Machérus.

604 *roozekranssen, en feestoen:* met festoenen, loofwerken van kransen van rozen; *kerckgebaer:* kerkelike plechtigheden.

610 *Van moeder* die voldaan en blij was. 612-vlgg. Een eigenaardige overlevering vertelt, dat Salóme later door het ijs zou gezakt zijn bij het overgaan van 'n bevroren stroom; haar hoofd aan de hals in 't ijs vastgevroren zou door 't ijs zijn afgesneden; *een scherper zwaert* dan het beulszwaard.

613 *als:* wanneer; *zeissen:* zeis (oudere vorm).

616 Dit verhaalt de overlevering van Herodias, en is eerder verteld van Antonius' vrouw Fulvia, die de tong van de redenaar Cicero na zijn vermoording zou doorstoken hebben, omdat deze zo dikwels tegen Antonius gesproken had.

619 *dat minst:* wat allerminst.

621 *de Waterstorter ...:* spottend zinspelend op het dopen van Joannes en het sterrebeeld van de dierenriem, de Waterman.

622 *een houtvoet:* 'n voet (houtmaat).

623 'Hij (de Messias) moet toenemen, ik verminderen' had Joannes gezegd (*Joann.* 3:30), vgl. B. 3,: 588.

624 *kost:* kon.

Joannes de Boetgezant.
Het zeste boeck.

Inhoudt.

De koorknaep Malchus komt terstont den andren dagh
't Aertspriesterlijcke hof de blijde tijding brengen.
Zy openbaeren het den lantvooght uit ontzagh:
Maer hy ontziet zich in Herodes recht te mengen.
De leereling verzoeckt Joannes lijck aen 't hof,
Begraeft het by Sebaste, uit d'oogen van de vloecken,[6]
En melt het Christus, die belooft hem uit het stof
Te wecken, en de ziel in lommer te bezoecken,[8]
Daer zy, vast waerende, d'aertsvaders op een ry,[9]
In eenen ommegangk, gingk monstren op hunne orden,[10]
En troosten met de komst des heilants, die naby
Verwinner van de helle en afgront stont te worden.
De boetgezant verneemt zijne ouders in den drang,[13]
En valt hun om den hals, en sluit den ommegang.

De zon bereet den Ram, die weêr, naer zijn gewente,[*1]
Met goude hoornen 't heck der aengenaeme lente
Hadde opgestooten, om den arbeitzaemen os[3]
In 't juck te spannen; toen heer Malchus kerckkaros[4]
De brugh van Sion, als een pijl, quam opgevlogen,
In 't hof van Kaïfas, ontrust, en opgetogen[6]
Met Annas, om den stoel van hun aertspriesterdom,[7]
Geschockt door Christus faem, en voor dien aenwas stom,[8]
In kracht te zetten, en de nieuwe pest te smooren,

[*][Randschrift:] *Koorknaep Malchus brengt te Jerusalem d'eerste tijdinge van Joannes doot aen d'aertspriesters.*

6 *Sebaste:* Samaria in Israël (zie vs. 198); *de vloecken:* zijn haters.
8 *in lommer:* in de schaduw van 't Voorgeborgte.
9 *vast waerende:* steeds rondgaande.
10 *monstren:* in ogenschouw nemen naar hun rang.
13 *verneemt:* wordt gewaar.
1 *bereet den Ram:* stond in het sterrebeeld de Ram (van de dierenriem); het was lente; *gewente:* gewoonte (van *gewennen*).
3 *opgestooten:* opengestoten.
4 *kerckkaros:* tempelwagen.
6 *opgetogen:* opgejaagd van kommer, bekommerd, (letterl. opgetrokken).
7 *den stoel ...*: het gezag, de macht, van hun hogepriesterschap.
8 *stom:* verstomd van ontsteltenis.

[Zoo noemden zijze] eer hun bederf moght zijn geboren.
Zy wellekomden bey den koorknaep in 't salet,
En vraeghden wat hy brogh, ten troost van Moses wet.
Die storm, sprack Malchus, waeit niet langer zoo verbolgen.
De knecht is reede om hals: de meester zal haest volgen:
Met eenen toonde hy den zweetdoeck aen de zon,[*15]
Geverft in heiligh bloet. ick quam, en zagh, en won.[16]
De voortoght leght in't zant: wij zullen triomfeeren.[17]
Zoo tapt men bloet af, dat de muitkoorts zou vermeeren.[18]
De koningin bedanckt de princen van de kerck,[19]
Voor hun getrouwe wacht. zij neemt het als een merck[20]
Van uw genegenheit tot haere kroon en staeten,[21]
En zweert gy mooght u op Herodes maght verlaeten.
Kan zy ten hove, by den koningk, haeren heer,
U begenadigen, ten wasdom van uwe eer;[24]
Zy blijft uw dienstmaeght, nu voortaen, tot allen tijden,
Ten trots der vyanden, die Arons kroon benijden.
Hy melde hun den dans, en van 't geboortefeest;
Herodes vreught, en eedt, en van Salomes geest;[28]
Hoe hy Herodias den aenslagh holp beleiden;
Hoe zich de wildeman tot sterven most bereiden;
En hoe veel mijlen velts by nacht de kerckkarros
Geholt hadde, over bergh, en heuvel, en door bosch,
En braem, om d'oversten der priesterlijcke wyding,[33]
In 't opgaen van de zon door d'eerste blijde tijding
Te groeten, met een' wensch in hun gena te staen.[35]
Hy voeght'er by: wort by uw heiligheit geraên
Gevonden Josefs zoon te vangen door soldaeten;[37]
Men stelme in 't spits: 'k wil voor uw kroon mijn leven laeten:[38]
Al roepenze: opgeraepte uit Idumeeschen stanck.[39]
Zy namen deze maer al juichende aen met danck:[*]
Doch achtten 't zorghlijck voor den volcke in 't licht te brengen
Dat zich aertspriesters in dien aenslagh dorsten mengen.
Het was hun lief dat hy voorzichtigh had gelet

[*][Randschrift:] *Hy bevestight de blijde tijdinge met den zweetdoeck, in Joannes bloet gedoopt, en melt hoe Herodias zich aen d'aertspriesters verbonden acht*.

[*][Randschrift:] *d'Aertspriesters loven zijnen yver, doch vinden geraeden hier van by het volck niet te reppen*.

15 *den zweetdoeck* door hem in Joannes' bloed gedoopt (B. 4 vs. 591); *aen de zon:* in 't licht.
16 *ick quam ...* de bekende woorden van C. Julius Caesar, over zijn overwinning op het koninkrijk Pontus in Klein-Azië, en de spreuk op zijn legervaandels. (Veni vidi vici).
17 *De voortoght:* de voorhoede; de eerste strijdmacht, Joannes.
18 Tegen de koorts was het gewone middel aderlaten (bloed aftappen).
19 *de princen van de kerck:* de hogepriesters.
20 *wacht:* waakzaamheid.
21 *kroon en staeten:* waardigheden van haar koninklike kroon; koninklike waardigheid.
24 *begenadigen:* gunsten verwerven.
28 *geest:* geestigheid; sierlike vertoning.
33 *der priesterlijcke wyding:* van de gewijde priesters.
35 *gena:* gunst.
37 *Josefs zoon:* Christus, die voor Jozef's zoon gehouden werd (‘de zoon van de timmerman’).
38 *in 't spits:* vooraan (Malchus was bij de gevangenneming in de hof van Olijven, en werd door Petrus gewond, vgl. B. 5, 207).
39 *uit Idumeeschen stanck:* uit de verachte Idumeeën (Edomieten; van Herodes was dit bekend, van Malchus niet).

Zich onbekent in 't hof te houden van 't bancket,
Om zijne meesters, die hem zonden, niet t'ontdecken,[45]
En duizenden, in slaep gewieght, niet op te wecken.
Nu docht hun raedtzaem zelfs den lantvooght deze maer
Te melden, eer de roep zich in het openbaer
Uitspreide. zy gaen heen naer 't Roomsche hof toestappen,[49]
En klimmen staetigh op, langs marmersteene trappen.[50]
De koorknaep tradt vooruit, op dat hy eerst vernam
Of d'aenspraeck Pontius, dus vroegh, gelegen quam.[52]
Dees liet d'aertspriesters beide inhaelen zonder beiden.
Zy volgen daetlijck, daer hofdienaers hen geleiden.
Pilatus welkomtze in de lange galery,[55]
Gestut van vijftigh hofkolommen aen d'een zy.
Hy hoort, en ondervraeght, en, na het overweegen
Van d'onverwachte maer, gaet dus hun rede tegen.
Wy hebben op 't gerucht des woestijniers gelet,*
Doch tegens zijne drift ons 't minste noit verzet.[60]
Den vreemden godtsdienst, en Hebreeusche schoolgeschillen
Bekreunt zich Rome niet; die mogen, zooze willen,[62]
Hunn' vryen gangk gaen, en krackeelen, dat het kraeck',
Zoo lang 't krackeel 't gezagh des Kapitools niet raeck'.[64]
Dees woestijnier verboodt noit schattingen te geven,*
Noch heeft dien aenhang oit in 't yveren gesteven
Zich tegens vorst Tibeer te stellen: hierom kan[67]
Geene opspraeck hechten op een' weereloozen man,[68]
Die 't krijghsvolck tuchtighde, en de heerschappyen kende:[69]
Maer een uit Gaulon broede een burgerlijcke elende,*[70]
Door 't innevoeren van een vierde tempelrot,[71]
Die, noch aen 't yveren, geen keizerlijck gebodt,[72]
Noch keizer kennen wil, maer zich in vryheit zetten.
Zy komen hier ter feest. gy kunt het niet beletten.
Wy zweeren echter hen eerlang op 't hart te treên:

*[Randschrift:] *Die draegt zich onzijdigh in hunne wetgeschillen*,

*[Randschrift:] *en ontschuldight Joannes*,

*[Randschrift:] *maer beschuldight den aenhang van Gaulon, en dreightze*.

45 *t'ontdecken:* bekend te maken.
49 *'t Roomsche hof:* 't Romeinse hof, het paleis van de Romeinse landvoogd Pontius Pilatus).
50 *de marmersteene trappen:* deze trappen door Christus later betreden, worden bewaard en vereerd bij de St. Jan van Lateranen te Rome.
52 *d'aenspraeck:* het komen spreken.
55 *de lange galery:* de zuilengang in de grote Romeinse paleizen, die aansloot aan het terras en de binnentuin (*peristylium*).
60 *drift:* ijveren.
62 *Bekreunt* in d'oude taal meermalen zonder voorzetsel *over* (of met); vgl. Vondel *Heldinnebr.* V, Dl. 4, blz. 346 r. 64: ick bekreun my uws Vaders hof niet eens.
64 *des Kapitools:* de heuvel het Kapitool, de burcht van Rome, kernpunt van Rome's macht en gezag.
67 *vorst Tibeer:* keizer Tiberius.
68 *Geene opspraeck hechten:* geen verwijt vat hebben.
69 Die 't krijgsvolk in tucht hield, zie B. 3, 157-vlg.; *kende:* erkende.
70 Judas van Gaulon in de Noordelike helft van Galiléa, die ten tijde van Christus' geboorte, verzet preekte tegen de Romeinse heerschappij, en schatting deed weigeren; (*Handel.* 5:37).
71 *een vierde tempelrot:* 'n vierde Joodse sekte (naast Farizeeën, Sadduceeën, Esseeën).
72 *noch aen 't yveren:* de vierde sekte van deze Judas (die gedood was) bestond nog.

Al zou men offerbloet met bloet van Galileen
Vermengen op uw feest. dit staet ons niet te lijden.[76-7777]
Wat Josefs zoon belangt: wy vreezen noch benijden[*]
Zijne opkomst niet, zoo lang gy niet bewijzen kunt,
Dat hy Augustus beelt, en 's rijx gekeurde munt[80]
's Rijxtollenaer onthoudt, of bondelrecht en bijlen[81]
Afschaffen wil, om hier het halsrecht naer uw stijlen
In kracht te zetten. wat hem aenhangt kent geen' heer
Dan Cezar, en is arm, op 't Galileesche meer
Gewoon te visschen, en, gestelt op 's meesters leering,[*]
Ziet naer geene ampten om, noch wereltsche regering.
Antipas vonnis, versch gevelt, luidt hardt en fel.[87]
Het Roomsche recht verbiet bloetschendigh overspel,[*]
Gelijck uwe eige wet: en hy, een hallef Jode,[89]
Ontzeght, gelijck het blijckt, weêrspannigh den gebode[90]
Van uwen Moses in te volgen, als 't behoort:
Doch 'k laet dit rusten, en wil liever niet een woort
In zulck een halsgerecht, by nacht volvoert, meer spreecken:
Want 'k heb, (zoo duidt hy 't) my noch al te diep gesteecken[94-vlgg.]
In zijnen staet, en gaf, belust op ongemack,[95]
De nabuurvrientschap, naeu te wachten, eenen krack.[96]
Hiermede ontsloegh hy hen. d'aertspriesters scheiden weder,
En Malchus hielt hun spoor van achter, en steegh neder.
Dit vonnis, over een' onnooslen woestijnier;
Ontstack Jerusalem, gelijck een vliegend vier,
Een ieder woegh het in de weeghschael van zijn oordeel,[101]
Of licht, of zwaer, of naer zijn zucht, en eigen voordeel.[*]
Oprechte Chuze, een man op recht en waerheit stout,[103]
En wien Herodes hof en hofzorgh wert betrout
Te Sion, hoorde dit van heere Arimathye[105]
Alreede, zat bedroeft om 's meesters tirannye,
Aen dien rechtvaerdigen in dronckenschap begaen;

[*][Randschrift:] *Pilatus wil zich met Christus niet bemoeien, zoo lang dees geen oproer stijft*.

[*][Randschrift:] *Hy acht Christus leerlingen niet*.

[*][Randschrift:] *Hy oordeelt Herodes vonnis streng, en hem niet onschuldigh aen misdaet, doch wil zich buiten dit geschil houden*.

[*][Randschrift:] *Chuze, Herodes hofbezorger te Jerusalem, verdaedigt Ioannes en Christus by Raetsheer Iosef van Arimathye*.

76-77 Dit heeft Pilatus inderdaad gedaan, en verschillende Galileeërs gedood, toen zij in 't voorhof van de tempel hun offerdieren deden slachten (*Lukas* 13:1, 2).
77 *Dit staet ons niet te lijden:* dergelijk verzet kunnen wij niet dulden.
80 Juist het tegengestelde had Jezus gedaan: op de munt (de schatpenning) wijzende heeft Hij gezegd: Geef aan de keizer wat van de keizer is. (*Lukas* 20:20-25).
81 *bondelrecht en bijlen:* het opperste gezag over leven en dood; dit werd verzinnebeeld door de dragers (lictores) van de roedebundels waarin de bijlen gestoken zaten; dezen gingen in lange rij de hoogste Romeinse overheden vooraf.
87 *Antipas:* Herodes.
89 *een hallef Jode:* 'n halve Jood; hij was Idumeeër, en in zijn uiterlike gebruiken half Jood half heiden.
90 *Ontzeght:* weigert.
94-vlgg. Zie over de geschillen tussen Pilatus en Herodes B. 5:76-vlgg.
95 *belust op ongemack:* hij verwijt mij dat ik belust ben om onaangenaamheden te zoeken met hem.
96 *naeu te wachten:* die nauwgezet bewaard moet worden.
101 *woegh:* woog.
103 *Chuze:* Chusas, hofmeester van Herodes; Chusas' vrouw Joanna wordt genoemd (*Lukas* 8:3) onder de vrouwen die Jezus ten dienste waren met hun vermogen; *op recht ...:* moedig in 't verdedigen van recht en waarheid.
105 Jozef van Arimathéa, een van Jezus (geheime) volgelingen.

En, tredende in gespreck, hief dus by Josef aen:
Hoe zorghlijck is 't een' vorst van overtuighde waerheit[109]
Te straffen, schoon het blijckt, als middaeghsheldre klaerheit![110]
En allerzorghlijckst is de vrouwekunne, teêr
In 't handelen, zoo hardt te raecken in haere eer.
Zy haet den breidel van de wellust, en, aen 't hollen,
Ziet Godt noch menschen aen. al helptze een rijck op rollen,[114]
En duizentduizenden om hals, dat achtze niet,[115]
Noch oock zich zelve, als 't hart van blinde wraeckzucht ziet:
Gelijck een ketel, op het vier geraeckt aen 't schuimen,[*]
De lucht zoeckt, overloopt, en 't water dwingt te ruimen
Het perck dat ruim genoegh meer nats verzwelgen kan.[119]
Een ander Achab draeght zich weêr als een tyran,[120]
Om Naboths wijnbergh: maer Joannes noch Messias[120-121121]
Bezitten lant noch zant, en, armer dan Helias,
Gaen zwerven achter lant, van armoe streng geprest.[123]
De vos bezit zijn hol: de vogel houdt zijn nest:[124]
Doch bey dees pelgrims naeckt, van ieder uitgelachen,
Gaen met hun leerlingen uit noot en honger prachen.[126]
Mijn lieve gemaelin Salome laet ick toe[127]
Dat zy Messias volght, en in zijne arremoe
Met hare have stut, als andere Maryen:[129]
Doch 'k heet haer schuilen, om alle opspraeck noch te myen.
Het valt bezwaerlijck voor den amptenaer van 't hof,
Een hof, zoo snoot als dit, te dienen, zonder stof
Van ongena te voên, als 't recht wil overhellen.[133]
Joannes wist mijn gade, als of hy 't zagh, te spellen
Zijn meesters kruisgangk, en hoe zy, ter doot getrou,
Ten derden dage noch Godts lichaem zalven zou;[136]
Indienze hem niet vondt verheerlijckt en verrezen.
Het is geen wonder dat Joannes wert verwezen,[138]
Wanneer men op den wrock der Farizeeusheit let:

[*][Randschrift:] *Gelijckenis*

109 *van overtuighde waerheit te straffen:* voor bewezen verkeerdheden te berispen.
110 *teêr in 't handelen:* teer te behandelen (in de behandeling).
114 *helpt ... op rollen:* in de war; letterl. in beweging zetten van iets dat niet bewegen moet.
115 *ziet:* ziedt, kookt.
119 *dat ruim genoegh ...:* dat ruim genoeg is om meer water te bergen, maar niet als het opbruist door 't koken.
120 *draeght:* gedraagt
120-121 Een andere vorst wreed als Achab, is uit hebzucht 'n tiran.
121 *om Nabohts wijnbergh:* Achab deed Naboth ombrengen om zijn wijnberg te bemachtigen.
123 *achter lant:* door het land; *streng:* hard.
124 Woorden van Christus over zichzelf *Matth.* 8:20.
126 *prachen:* bedelen.
127 *Salóme:* Chusas' vrouw heette Joanna; *Salome* was de vrouw van Zebedéus, en moeder van d'Apostelen Joannes en Jakob.
129 *als andere Maryen:* zoals anderen doen, de Maria's, Maria Magdalena en de andere Maria (altera Maria) de moeder van Jakob zoon van Alpheus.
133 *wil overhellen:* niet in evenwicht blijft; geen stand houdt, maar zich keert naar één zijde.
136 Chusas' vrouw Joanna kwam op de Zondag van de Verrijzenis met de twee Maria's bij het graf om Jezus te balsemen (*Lukas* 24:10); bij *Markus* 16:1 wordt echter niet Joanna maar Salóme genoemd met de twee Maria's (zie boven vs. 127).
138 *verwezen:* veroordeeld.

Want onlangs heeft de haet het moortmes noch gewet;[140]
Dewijl Messias dorst zijn twalef leergezanten
Afvaerdigen door 't lant, om zijne leer te planten,
En klaer door wonderdaên te stercken overal;
Dat geen aertspriester en wetyvraer lijden zal,[144]
Zoo lang hun geen gezagh noch aenzien koom t'ontbreecken;
Dies houde ick, hoe men 't smoort, dien moort by hen besteecken,[146]
En wil dit heimelijck naerspooren. let gy oock
Wat brant hier smeult. men rieckt en merckt het aen den roock
Van 't laeuwe bloet. noch leeft het volck, dat Arons drempel[149]
Met Zacharias bloet besmette, en Godt noch tempel
Noch heilighdom ontzagh t'ontwijden wreet en stout,
Hoe yverigh het der profeeten graven bout.[152]
Helaes, wat baet het gout, besteet aen koor en kercken,
Als 't hart ontheilight wort door godelooze wercken!
Ick kan mijn' meester niet verschoonen, die zoo stout
Zijn broeders gade schaeckte, en hem dat pant onthoudt.
Filippus, uit den aert rechtvaerdigh, wijs, en zedigh,
Verongelijckt geen' mensch, maer draeght zich stil en vredigh,
En, met zijn loon vernoeght, versmaet onnutte pracht.[159]
Hem volght geen lange sleep. hy luistert naer de klaght
Des onderdruckten mans, en zal, te paert gezeten,
Afzitten, en terstont elckeen zijn recht toemeeten.[157-62]
Hy kroont de deught, en straft de misdaet. ga nu heen,
En zoeck dees billijckheit by trotse Farizeen,
Die Flippus haeten, en Herodes boosheit stijven.
Ick zie een donckre wolck uit oosten herwaert drijven,
Arete, uit wraecke van zijn dochter, op de been,[167]
En 't Galileesch gebiet met Arabije aen een,[168]
Een' zwaeren veltslagh, op Herodes bodem, waegen.
Wat kost een geile lust al bloet en nederlaegen!
Te Macherunte quam, heel spa na zon en dagh,[171]

140 Na de uitzending der Apostelen (*Matth.* 10:1-vlgg.) zochten de Farizeeën Jezus ter dood.
144 *Dat:* wat.
146 Daarom ben ik van mening, dat deze moord op Joannes door hun is beraamd (*besteecken*).
149 Christus verwijt aan de Farizeeën dezelfde gezindheid als hun voorvaderen en dus ‘het bloed van Zacharias, zoon van Barachias, die gij gedood hebt tussen de tempel en het altaer’ (*Matth.* 23:35); *Arons drempel:* Aäron's tempel; hier zal het de letterlike zin zijn: op het hoge terras vóór het heiligdom in het voorhof (tussen tempel en altaar); Vgl. Vondel: *Adonias* vs. 351: Zaeght gy Adonias met Berseba den drempel Opklimmen, en hoe hy opwachte in Arons tempel.
152 Met hoeveel ijver het ook prachtige graftekenen bouwt voor de profeten (letterlik Christus' woorden *Matth.* 23:29).
159 *loon:* vorstelik inkomen.
157-62 Dit alles deelt Flavius Josephus *Joodse Oudh.* 18:4 mee over Filippos viervorst van 't Noord Over-Jordaanse; ook hier wordt deze verward met Herodes' broeder (zie B. 4:258).
167 *Aréte*, koning van Arabië en vader van Herodes verstoten gemalin (zie B. 5, vs. 72, 73).
168 *aen een:* samen; Filippos was ook vorst over Galilea; Herodes is verslagen (Flav., *Joodse Oudh.* 18:5).
171 *heel spa na zon en dagh:* nadat de zon al lang was opgekomen; *zon en dag:* zon en licht, zonnelicht.

Herodes uit den slaep benuchteren, en zagh*
Wat hy bedreven had, lichtvaerdigh dol en droncken.
Hem rouwt niet dat de man het hooft is afgeklocken,
Maer, om zijn' droncken eedt te houden tot het endt,[175]
Al 't volck ter wraeck te zien geterght, en aengeschent,[176]
En duizenden alom opstuiven, om met schaeren
Den lasterschuldigen in zijnen schilt te vaeren.[178]
Kranckzinnigh spoockt hy, al de zaelen door en door.[179]
Het hof gesloten, geeft wat aenhoudt geen gehoor.
Hy gunt des andren daeghs Joannes leerelingen*
Op 't aenzoeck eerst gehoor. zy smeecken droef, en dringen[182]
Om noch den jongsten dienst te schencken aen het lijck,
Eene arme en slechte bede, en buiten last van 't rijck.[184]
Nu zwijght de stomme mont voor heeren en gemeente.
Men voert geen oorlogh om een' dooden mans gebeente.
Den ongerusten zal 't noch paeien, na de straf,[187]
Dat hem eene uitvaert wert gegunt, en eerlijck graf.
Herodes overwoegh het aenzoeck van weêrzijde,*
En bleef zoo niet verstockt of hy hem 't graf benijde;[190]
Dies wert hun 't lijck gegunt, behouden dat ze stil[191]
Het lichaem van der hant, om oploop en geschil[192]
Te mijden, ergens in een' hoeck ter aerde braghten,
Met een paer ezelen. de leerlingen bevrachten*
De slaefsche dieren met de muilbaer, daer de kist[195]
Van overschaduwt wort, en, eer het iemant wist,
Vertrockenze by nacht, gelijck hun 't hof belaste.
Zoo raeckte 't lichaem by het koningklijck Sebaste[198]
Ter aerde, in 't keldergraf, daer Helizeüs rust,[199]
En helt Abdias, twee profeeten, die met lust
Zich queeten voor de wet, in Achabs scherpe tijden,
En onder Jesebel, beproeft door bitter lijden,

*[Randschrift:] *Herodes benuchtert, beklaeght zich over het vonnis*.

*[Randschrift:] *Joannes leerlingen smeecken om het doode lichaem te begraven*,

*[Randschrift:] *dat hun toegestaen wort*.

*[Randschrift:] *Joannes lijck wort naer Sebaste gevoert, daer begraven*,

175 *om ...:* omdat hij zijn eed gehouden had.
176 *aengeschent:* opgehitst (*van aenschennen*).
178 *Den lasterschuldigen:* de schuldige aan de misdaad (*laster*); *schilt* vroeger ook *de*-woord.
179 *al:* gedurig; vgl. Vondel *Gysbr.* 1210: In soo veel rampen hiel hy al den selven moed.
182 *eerst:* pas.
184 *slechte:* eenvoudige, geringe.
187 *Den ongerusten:* die ontrust zijn om de doodstraf hem gegeven.
190 *of:* alsof; (dus: zodat).
191 *behouden:* behoudens (*behouden* oorspr. vorm, deelw. letterlijk: terwijl behouden, voorbehouden bleef, dat ...).
192 *van der hant:* terstond (letterl.: uit de hand).
195 *de muilbaer:* baar door muilezels te dragen; *daer de kist van ...:* de baar waardoor de kist bedekt wordt (zodat alles ongemerkt bleef); bij de Joden werden de lichamen niet gekist, maar in linnen doeken gewonden in 't graf gelegd; vgl. Lazarus' opwekking.
198 *Sebaste:* Sebastos in Galilea, het vroegere Samaría; de hoofdstad van het rijk van Israël; de stad was vooral door Assiriërs en Babiloniërs verwoest, maar is door Herodes de Grote weer opgebouwd en naar keizer Augustus genoemd (het Griekse Sebastos = Augustus = verhevene).
199 *Helizeus:* Eliséus de leerling van Elias (zie B. 2, vs. 310 vlgg.), en *Abdias*, een der z.g. kleine profeten; beiden waren waarschijnlik bij Samaria (het latere Sebastos) begraven, maar ieder wel in afzonderlike grafspelonken; volgens d'overlevering was Joannes' grafspelonk tussen die der beide profeten in.

Gelijck Joannes door Herodes, en zijn boel.
Zoo rustenze alle dry in eenen zelven stoel.
Het heilige gebeente, in 't eerste fel bevochten,[*205]
Wrocht wonderdaeden, dreef de brullende gedroghten[206]
Des afgronts naer hun hol, en onderaertsche kolck,
En wert ter noodt bezocht van allerhande volck.[208]
Zy vielen droevigh op de dootkist, eerze scheidden,[*]
Op datze dus voor 't lest hunn' meesters lijck beschreiden:
Nu slaep, ô engel, slaep: gy hebt den strijt volstreên.
Gy leerde en oefende ons door vasten, en gebeên,
En strenge boete, en weest, toen gy het lichaem bade,[213-vlgg.]
Van 't water der Jordaene, op 't waschbadt van genade,
En Jesus dienst, die ziel en lichaem teffens wast.
Wy gaen Emanuël, naer uwen trouwen last,
Opspooren, om zijn spoor te volgen met ons stappen.
Toen klommenze uit het graf, langs twalef keldertrappen.
Zy wonnen Gilboaes geberghte, en weder neêr-[*219]
Gestegen, gaven zich naer 't Galileesche meer,
Daer Jesus leeraert, wien zy droef hun wedervaeren[221]
Ontvouden. hy ontfingze aldus op deze maeren:
Beweent Joannes niet, den liefsten speelgenoot[*223]
Van 's hemels bruidegom: hy slaept, en is niet doot,
En zal in heerlijckheit verrijzen door een' stercker.[225]
Wy willen haest zijn' geest bezoecken, in den kercker[226]
Der zielen, daer hy alle aertsvaders, en met een
Profeeten, koningen, en heiligen, voorheen
Gestorven, troost dat wy, uit vaders schoot, beneden
Gedaelt, gelijck een hooft, verknocht aen zijne leden,
Hen komen rucken uit het onderaerdtsche slot,
En voeren in het licht, voor 't aengezicht van Godt:
Doch rept noch van geen zege: een felle strijt moet voorgaen:
En bruischt de kruisstorm hardt; men kan het onweêr doorstaen,
Indien de vader zelf, uit 's hemels hoogen troon,[*]
De hant biet aen den zoon, den allerliefsten zoon.

[*][Randschrift:] *en namaels om zijne wonderdaeden bezocht*.

[*][Randschrift:] *Afscheit der leerlingen van het lijck*.

[*][Randschrift:] *Zy bootschappen Christus Joannes doot*.

[*][Randschrift:] *Christus vertroostze, en belooft hem by de geesten der vaderen in den kercker te bezoecken*.

[*][Randschrift:] *Christus voorspelt zijnen kruisgangk, en den smaet van Herodes te verwachten*,

205 *fel bevochten:* Keizer Juliaan de afvallige zou volgens d'overlevering Joannes' gebeente hebben trachten te vernietigen, en (ten minste gedeeltelik) hebben doen verbranden.
206 *gedroghten:* de boze geesten; de overlevering verhaalt dat het ledige graf de bezetenen van de duivel verloste.
208 *ter noodt:* in de nood, in hun nood.
213-vlgg. *het lichaem bade:* het lichaam der boetvaardigen in de Jordaan dompelde; dan wees Joannes hun op Christus' doop met de H. Geest; zie B. 3:529-vlgg.
219 *Gilboaes geberghte:* Gelboë gebergte bij Samaria (Sebastos), zie B. 3:304).
221 De leerlingen van Joannes hebben aan Jezus verhaald wat met deze gebeurd was (*Matth.* 14:12).
223 Joannes had zich zelf genoemd de vriend van de bruidegom, B. 3. vs. 585.
225 *door een' stercker:* door een die sterker is dan de dood, Christus.
226 *haest:* weldra; *in den kercker:* in het Voorgeborchte, waar Jezus na zijn dood nederdaalde, en in zijn Hemelvaart de aartsvaders en alle afgestorven rechtvaardigen meevoerde.

*

Herodes moet hem eerst, gelijck in een vertooning,[237]
Beschimpen, en, in 't wit gewaet, gelijck een' koning
Der Joden, zenden aen den lantvooght, elck ten spot;
Als hunne oneffenheit zich, door den schimp van Godt,[240]
Het Woort, een Galileer gescholden, laet beslechten.
Wy zien Areta noch zijn schoonzoons hof bevechten,[*242]
En vorst Herodes, met Herodias de boel,
Van Rome in ballingschap geschupt uit zijnen stoel.[243-244]
Joannes eer zal stant door volgende eeuwen houwen,
De keizerin Helene een kerck ten hemel bouwen,[246]
Omtrent den oever der Jordaene, daer hy blonck
Van heiligheit voor Gode, in zijne rotsspelonck.[243-48]
Begeeft u midlerwijl gerust in ons geleide.
Toen voer hy over 't meer, dat Galilea scheide[250-vlgg.]
Van 't lantschap Galaäd, Manasses erfgebiet,[251]
Om uit Herodes oogh te schuilen in 't verschiet
Van een woestijne, daer uit alle steên de menschen,[253]
Hem volgende, van harte om zijnen opgangk wenschen.[254]
Maer 'k hebbe alree te lang gezwegen langs wat baen[*]
Joannes ziel, ontboeit van 't lichaem, is gegaen
Der vadren geesten, in de scheemrende waeranden,[257]
Verkuntschappen hoe Godt Messias, nu voorhanden,
Hen haest verlossende ten hemel voeren zou:
Want op dien droeven dagh, toen Adam, in zijn trou
Bezwijckende, met recht wert uit den hof gestooten,
Bleef niet alleen om laegh het paradijs gesloten,
Maer oock de goude poort van 't hemelsche palais,
Voor al zijne afkomste. om Joannes hellereis[264]

[*][Randschrift:] *en den oorlogh tusschen Arete en Herodes; en Herodes en Herodias ballingschap*.

[*][Randschrift:] *De dichter neemt voor Joannes hellevaert te beschrijven*,

* TEKSTKRITIEK: Randschrift bij vs. 242 de oude uitg. mist achter *Arete* de woorden *en Herodes*.

237 De beschimping van Jezus door Herodes en zijn hof, toen Pilatus Jezus tot hem zond; de hovelingen hingen de met doornen gekroonde 'n witte koningsmantel om.

240 Wanneer hun vijandschap van Herodes en Pilatus verzoend wordt (*hunne oneffenheit zich ... laet beslechten*), door de schimp God-Christus aangedaan.

242 Zie op vs. 167.

243-244 Herodes is door keizer Caligula van zijn vorstendom ontzet, en met Herodias in ballingschap gezonden. Zij waren naar Rome getrokken, om de koningstitel te verzoeken, maar werden van samenzwering tegen het Romeinse gezag beschuldigd. (Flav. Jos. *Joodse Oudh.* 18:7).

246 Keizerin Hélena, moeder van Konstantijn de Grote, bouwde 'n kerk bij de plaats waar Christus gedoopt was door Joannes.

243-48 Deze voorspellingen door Christus doen wel wat vreemd aan.

250-vlgg. Naar *Matth.* 14:13, 14.

251 Het meer van Galiléa lag in het Zuiden van Galiléa tegen het gebergte Galaäd; het gebied van de stam Manasse lag aan weerszijden van de Jordaan, ook het gebergte Galaäd behoorde er toe.

253 *in 't verschiet Van een woestijne:* ver weg in 'n woestijn; de woestenij tussen 't meer van Galilea en het landschap bij de Jordaan, in 't gebied van de viervorst Filippos; hier spijsde Jezus de 5000 met enkele broden.

254 *om zijnen opgangk:* om zijn verheffing.

257 *in de scheemrende waeranden:* in de schaduwen van 't Voorgeborchte; *waeranden:* bossen, streken.

264 *hellereis:* reis naar het Voorgeborchte van de hel.

Nu naer te stappen, en in 't klaere licht te brengen,[265]

265 *naer:* na; in de oudere taal worden *na* en *naer* door elkaar gebruikt, zoals nu nog door velen in 't spreken (*naer*, eigenlik *nader* vergr. trap van *na*).

*

Behoeft zich 't englekoor in dit gezangk te mengen,[266]
En mijne bloode stem te stercken met zijn wijs.
Gy hemelkooren, die, verruckt in 's hooghsten prijs,[*268]
Gewoon zijt uwen galm te rollen door de boogen
Van 's hemels kerckgewelf; daelt neder uit den hoogen,
En helptme een' engel, van het lichaem hier beneên[271]
Ontslagen, op het spoor der vadren innetreên[272]
Naer 't onderaerdtsch gewest. verwerftme, om niet te missen,
't Geley van Rafaël in dees geheimenissen.[274]
Hy daelt, en onderwijstme. ick luister naer 't bericht,
Dat voorlicht, en veur spoock noch helsche geesten zwicht.[276]
De poel, daer Lucifer ten halze in quam te smooren,[*]
Gaept wijt, en spalckt den muil wijt open tot aen d'ooren.[278]
Men vaert'er in ruim schoots, met paerden en karros,[279]
Eerst over keizelsteen, en dan door kreupelbosch,[280]
En heggen, wilt en woest. de wegh in 't ommezwaeien[*]
Loopt enger, anders dan de wenteltrappen draeien,[282]
Of als kinckhorens, die neêrrollen op een punt.[283]
Het koestrend licht, in 't eerst den ingangk noch gegunt,[284-vlgg.]
Verflaeut allengs, en als 't vergeet zoo diep te dringen,
Genaeckt men twijfellicht, en avontschemeringen:
Gelijck wanneer de zon, beneên de kim gedaelt,
Noch schijnsel nalaet, dat een poos ter zee uitstraelt:
Dan is het nacht noch dagh, of dagh en nacht gemengelt,
En teffens duisternis en licht door een gestrengelt.
Men wandelt hier, gelijck in maeneschijn by nacht,[291]
Wanneer het hemelsch heir in orden treckt te wacht,
En op zijn ronde past, langs diamante wallen,
Waeruit de kroonzucht quam voorover nedervallen,[294]
Die, met de benden der gebroedren, troon by troon
Opsteigerende, Godt durf vliegen in zijn kroon.

[*][Randschrift:] *en verzoeckt de hulp der hemelsche zangheldinnen: waerop hem Rafaël geleit, en onderwijst*.

[*][Randschrift:] *Beschrijvinge van den ingangk der helle*.

[*][Randschrift:] *Gelijckenissen*.

* TEKSTKRITIEK: vs. 292 de oude uitg. heeft *de wacht* in plaats van *te wacht*.

266 *Behoeft:* is 't nodig dat.

268 Deze aanroeping alvorens in de onderwereld af te dalen naar Vergilius' *Aeneïs* 6:264-vlgg. waar *Aeneas'* hellevaart begint; Vondel heeft in zijn beschrijving van 't volgende veel naar 't voorbeeld van Vergilius gevolgd, zoals ook *Dante*; *prijs:* lof(zang).

271 *helptme een' engel:* helpt mij als 'n engel het onderaards gewest binnen te gaan. (zie vs. 274).

272 *innetreên:* binnentreden, binnen te gaan.

274 De aartsengel Rafaël is de leidsman geweest van de jonge Tobias, vandaar meermalen als geleider gekozen.

276 *spoock:* duivel.

278 De helmond werd vroeger dikwels verbeeld als 'n wijdopenstaande muil van 'n monster (zo bijv. op 't middeleeuws toneel).

279 *varen* nog in 't Zuid-Nederl. voor rijden te wagen.

280 *keizelsteen:* keisteen.

282 *anders dan ...:* dus van boven naar beneden altijd enger.

283 *neerrollen op een punt:* op de punt gezet, neerdraaien naar beneden steeds enger; ook bij Dante *Divina Comedia: Inferno* is de ingang van de hel als 'n trechter.

284-vlgg. Het langzaam verflauwende licht, en 't *twijfellicht* evenzo bij *Dante* Inf. 31:30: Daar was 't minder dan nacht, en minder dan dag.

291 naar Vergilius 6:270-vlgg.

294 *de kroonzucht* van Lucifer met zijn eedgenoten (*de benden der gebroedren*).

De nachtvorst houdt zijn hof in vlammen, op den navel[*297]

[*][Randschrift:] *Het verblijf der helsche geesten, en de straf der verdoemde zielen*.

297 *op den navel des afgronts:* in 't middelpunt van de hel, zie B. 4, vs. 20.

Des afgronts, schuw van zon, in roock en smoock en zwavel;
Een gruwzaem woest begrijp, vol spoocks, en overkropt[299]
Van godelozen, elck naer zijn verdienst, gestopt
In barrenovens, of verrotte stanckgioolen.[301]
De scherreprechters, wien 't verdoemrecht wiert bevolen
Streng uit te voeren, in den naem van 's afgronts godt,
Bekleeden elck hun ampt, en eeren 't nachtgebodt.[304]
d'Een voert'er zwavel aen, met heele zwavelbooten,
En roeit door dicken damp, zoo wijt de vracht kan vlooten,[306]
Op eenen vlammestroom, dan derwaert aen, dan hier:
Een ander voedt met traen en oli 't gulzigh vier:
d'Een nijpt de lastertong met gloeiendige tangen:
Een ander geesselt, aen een wip, den halfgehangen[310]
Met scorpioenen, dat het bloet beneden drupt:
d'Een blaest in 't helsche vier: een ander stoockt, of schupt
De kool en asschen uit de kolck, en schreeut om voetsel[313]
Van brant, hem toegevoert van adderengebroetsel,
Elck om 't wanschapenste, gemengt uit mensch en dier,
Veel tronien in een geroert, met eenen zwier[316]
Naer wolf, en leeu, en draeck, en beer, en wilde zwijnen;
Al stoockebranden, fix op moortpriem, en venijnen,[318]
Op strop, en knods, en roer, en bijl, en dommekracht.[319]
Is ergens eenigh licht; het is hier eeuwigh nacht;
Ten waer 't opwellen van den roock, met kracht gedreven,
En lang in arbeit, baerde, om 't vier wat lucht te geven.[322]
Men huilt van kille koude om 't snippen van den vorst,[323]
Of hijght zijn' aêm ten endt, van onuitleschbren dorst,
Naerdien de drooge keel inwendigh brant van hette.[325]
Waer rolt nu 't wijnvat, daer de dronckert zich op zette,[*]
Als in zijn' zadel, een gantsch etmael, nimmer mat,
Tot dat de droncken helt van 't paert aen duigen spat?[328]
Wat baet de spaerpot van den gierigaert, bezeten
Van 't gelt, by een geschraept met een verdoemt geweeten?
Waer berght zich nijdigheit, wiens hart verteert van spijt,
Om 's naesten welvaert, daer zy geene scha by lijdt?
Wat helpt de wreetheit en de wraeck het bloetvergieten,

[*][Randschrift:] *De straf der zeven hooftzonden*.

299 *begrijp:* perk; het helleruim; *vol spoocks:* vol met (spook) boze geesten.
301 *barrenovens:* brandovens (*barn-:* brand-); *stanckgioolen:* stinkende kerkers.
304 *'t nachtgebodt:* het gebod, de wet van het nachtrijk (vgl. *nachtvorst* 297).
306 *vlooten:* vlotten, drijven.
310 *aen een wip:* aan 'n (wip-)galg.
313 *kolck:* diepte, hier: diepe brandoven.
316 *zwier:* zweem, gelijkenis.
318 *fix op:* fel op.
319 *roer:* schietwapen.
322 *En lang in arbeit, baerde:* en na veel moeite erin slaagde, het vuur wat open te maken (om lucht te krijgen) en zo enig licht verwekt.
323 Gewone voorstelling dat in de hel naast de felle hitte ook felle kou heerst. (vgl. Dante); *snippen:* snijen.
325 *hette:* hitte.
328 *aen duigen spat:* met de duigen van het vat in elkaar valt.

*

Daer zy in bloet verzinckt, dat om haer stroomt by vlieten,[334]
Die, noit verdroncken, een klaeroen hoort, die verwoet
Gewelt, en wraeck, en moort haer luide in d'ooren toet?
Wat helpt nu bloetschande en schoffeeren van Godts maeghden,
Die door haer zuiverheit het zuiverste oogh behaeghden?
Een korte keteling van wellust boet men hier[339]
Op ysre pennen, met de voeten in het vier.
De traegheit kan, genoopt van onrust, nergens duuren,[341]
Om 't reuckeloos verzuim der onherhaelbaere uuren.[342]
Met welcke een' kraeuwel wort de misdaet aengetast![343]
Hoe droef de schult beklaeght! hoe wenschenze afgevast,
En arm, in 't haeren kleet met waecken en gebeden,
De schult te boeten; moght men opwaert van beneden
Opstijgen in genade, en in gena herstelt,
Bedencken hoe de tijt aen oogenblicken smelt![348]
Maer al vergeefs: wie eens van Godt wort afgezondert,
Komt in der eeuwigheit niet weder opgedondert,[350]
Uit dezen jammerpoel. de wegh valt veel te steil,
De hellewacht te wreet, die, zelf van hoop en heil
Versteecken, niemant gunt verlichtinge in zijn quaele,
En dat hem d'oude zon een' oogenblick bestraele.
'k Verzwijgh de misdaên, en zoo veelerhanden slagh
Van straf te melden, in een barning van beklagh.[356]
Men kon hier eene lijst oprollen van tyrannen,[357]
En afgoôndienaers, en godtslastraers, ingespannen[358]
Uit wrevel tegens Godt, natuur, en Moses wet;
Alle overtuight, en klaer verwonnen van hun smet,[360]
Ter helsche pijnbancke, elck uit zijnen hals gewrongen.
Maer stijgenwe op. een kring, noch hooger uitgedrongen,[*362]
Bedwingt de zielen, in een zachter strafbesteck,
Daer zy, ter zuiveringe en boete van haer vleck,
Den tijt verwachtende, op een zalige uitkomst hoopen,
Wanneer het uurwerck van de smerte is afgeloopen:
Waerom de veltheer der befaemde Machabeen,[367]

[*][Randschrift:] *Het verblijf der besmette zielen, noch te louteren, naer het getuigenis van het tweede boeck der Machabeen*.

* TEKSTKRITIEK: vs. 348 de oude uitg. heeft *den tijt* in plaats van *de tijt*.

334 Dante stelt ook de geweldenaars en moordenaars in 'n bloedstroom (*Hel.:* 12); *zy* en 336 *haer:* de wreedheid, dus de wreedaards.

339 *keteling:* kitteling.

341 *duuren:* uithouden.

342 *onherhaelbaere:* niet meer in te halen, terug te halen.

343 *kraeuwel:* kromme klauw, haaktang.

348 *aen oogenblicken smelt:* aan (verzuimde) korte ogenblikken wegsmelt.

350 *opgedondert:* opgestegen.

356 *een barning van beklagh:* 'n branding, 'n fel tegen elkaar opstotend golfgeklots van klachten.

357 *oprollen:* openrollen, ontrollen.

358 *ingespannen uit wrevel:* uit wrevel met felheid al hun kracht aanwendend tegen God (letterl. zich ingespannen hebbend).

360 Allen in het oordeel door klare bewijzen van hun misdaad tot bekentenis gedwongen, die op de helse pijnbank hun uit de keel gewrongen is.

362 *De tweede kring* is het vagevuur, het zuiveringsoord, waar de lichte smetten worden uitgeboet.

367 Judas de Makkabeeër liet na de veldslag, zilver bijeenbrengen om zoenoffers op te dragen voor de gesneuvelden (2 *Makk.* 12:43, 44).

Tot haer verlichtinge, een' schat zilvers broght by een,
Om in Jerusalem, ten offerzoen der dooden,
Besmet met heidensche en afgodische kleenooden,[370]
Gebeên te storten, naer de maet van dit getal;
Een teken dat de ziel in 't lichaem opstaen zal.[372]
De derde ringk bewaert onnozelen genadigh,[*373]
Die, ongezuivert, en gerekent erfmisdaedigh,
Om 's eersten vaders smet, niet stijgen naer den boogh[375]
Van 't zuiver licht, daer Godt, zoo diep in 't licht, zoo hoogh[376]
Gezeten, op een' troon van heldre Cherubijnen,[376-377]
Zijn aengezicht ontdeckt, en alle zonneschijnen
Verdooft: gelijck de zon het blinckende gestarnt,
Dat 's midnachts aen de lucht, gelijck karbonckels, bernt,
Al teffens bluscht, zoo dra zy 't hooft heft uit de vloeden.[381]
Hier wort geen smert gevoelt, geen bondel slangeroeden
Gesleten op een ziel, die, met een' quaeden struick[383]
Verknocht, geen wilkeur had, verstant, noch reêngebruick.[384]
Wanneer d'almogentheit dit groot heelal zal stroopen
Van d'oude huit, staet haer door Godts gena te hoopen,[385-386]
Of zy verheerelijckt moght stijgen, hem ten prijs,[387]
Ter kimme uit, in een nieu geschapen paradijs.[388]
De bovenste ommezwaey bewaert, na tijtlijck lijden,[*389]
Der vadren geesten, voor en sedert Noahs tijden,
In Gode ontslaepen, en van 's lichaems juck ontlast.
Zy waeren hier in hun waerande, en hoopen vast[392]
Op Godt Messias, troost, en toevlught aller vroomen,
En roepen: Heilant, zult gy niet te voorschijn komen?
De tijt, voorheen gespelt aen 't vaderlijck geslacht,
Is omgekomen: zet uw woort eens in zijn kracht,[396]

[*][Randschrift:] *Het verblijf der ongezuiverden van erfmisdaet*.

[*][Randschrift:] *Het verblijf der zalige aertsvaderen, voor en onder de wet, die naer den Messias verlangen*.

370 *afgodische kleenooden* mochten de Joden niet bezitten; de gevallenen die deze hadden buitgemaakt, hadden dus hun geweten besmet, en waren daarom gesneuveld.
372 Judas toonde hierdoor, dat hij overtuigd was van de opstanding der doden, zoals de bijbelse schrijver opmerkt op de aangegeven plaats.
373 *De derde ringk:* Vondel heeft de verdeling in kringen of ringen wel van Dante; *onnozelen:* onschuldige kinderen die nog niet tot het gebruik van de rede gekomen zijn; maar die door de niet gezoende erfzonde van Adam niet tot de bovennatuurlike aanschouwing Gods kunnen komen.
375 *boogh:* de lichthemel boven het blauwe kristalijne gewelf dat alle hemelbogen afsluit (zie *Lucifer* 1e bedrijf, en 2e rei).
376 *daer:* waar.
376-377 Vrgl. *Lucifer*, rei na 't 1e bedrijf,
381 *uit de vloeden:* uit d'oceaan weer opstijgt.
383 *met een' quaeden struick verknocht:* aan 'n door d'erfzonde besmette stamvader verbonden.
384 *wilkeur:* keus van de wil, vrije wil (de vrije wil bestaat in de vrijheid van keus, de vrije beslissing te doen of te laten).
385-386 Wanneer God de wereld aan 't einde der tijden zal gezuiverd hebben.
387 *haer:* de *ziel* (383) die nog geen *wilkeur* had.
388 *in een nieu geschapen paradijs:* in 'n nieuwe natuurlike gelukstaat, niet in de bovennatuurlike aanschouwing van God, omdat zij niet gezuiverd kunnen zijn van d'erfschuld.
389 Hier is het *Voorgeborchte*, waar zij verblijven die hun lichtere smetten en alle tijdelike straffen hebben uitgeboet, en op de Verlossing moeten wachten, om de Hemel binnen te gaan.
392 Zij zweven (gaan rond, vertoeven) hier in hun tijdelik verblijf.
396 *omgekomen:* ten einde gekomen; *in zijn kracht:* in zijn volle betekenis, in zijn vervulling.

Belofte, en profecy, en voorbeelt, daer onze ooren[397]
En oogen, eeuwen lang, u klaer in zien en hooren.
Laet alle schaduwen eens wijcken voor het licht.[399]
Verlicht ons met uw' glans, en zaligh aengezicht.
Dus badenze, als op slagh de glans der morgenstarre,[*]
Een voorbo van Godts zon, Joannes, snel van verre
Neêrdaelende onder d'aerde, in dees waeranden scheen,
Voor wien de schaduwe verflaeuwende verdween:
Gelijck des morgens, als de dagh begint te kriecken,[*405]
De nachtegaelen voort, die 's levens voorzon riecken,[406]
Uit hunnen droom geweckt, aen 't zingen slaen in 't woudt,
Van zilvren druppelen, als perlen, versch bedout.
De zang begint door 't oor ter zielen in te dringen.
Men zietze in laurentack en mirtetelgen springen.[410]
De vogelvlucht, verlieft op vrolijck boschgeschal,[411]
En haeren eigen zangk, loopt groot gevaer, en zal,
Tenzy ze zich betoomt, in 't schichtige verblijden,[413]
In eene zoete zee van galmen schipbreuck lijden.[414]
Zoo ging 't, als Godts herout, op 't juichen van hun stem,
Ter kerckerdeure, die snel toeviel achter hem,
En niemant uitlaet, in quam drijven, langs de baene,
Voorheen getekent. hy hielt met een standertvaene,[418]
Waerop een lam, waerin de naem van Jesus stont,
In dees waerande stant, al wat hier waerde, in 't ront
En lang en bree, quam flux van blijschap aengedrongen.
Op 't luidt triomfgeschal van huppelende tongen,[*]
Komt al het zwart gespoock opdondren uit zijn hol,[423]
En brult, en briescht, en huilt, en schuimbeckt, wreet en dol,
Om 't onverwacht gezicht. zy zien, in 't schemerdoncker,
Op 't voorhooft eene star uitstraelen, als 't gefloncker
Van een' karbonkel, in oostindisch gout gevat:[427]
En zy, die eerst, dus helsch in boosheit uitgespat,
Opdondren, stuiven elck zijns weeghs, met schrick bevangen,[*]
Voor Jesus naem, en 't Lam, door heimelijcke gangen:
Gelijck een wolfskudde, als de herder, opgedaeght
Met zijnen staf, haer fors en fel ter stalle uitjaeght:

[*][Randschrift:] *Joannes geest verschijnt hun*.

[*][Randschrift:] *Gelijckenis, uitbeeldende de blijschap der zalige zielen*.

[*][Randschrift:] *De helsche geesten donderen op*,

[*][Randschrift:] *en verdwijnen weder van schrick.*
Gelijckenis

397 *voorbeelt:* de voorafbeeldingen van de verwachte Messias en de verlossing.
399 *schaduwen:* vóorschetsen, voorafbeeldingen.
405 *te kriecken:* aan te breken.
406 *voort:* terstond; *voorzon:* het voorlicht, het morgenrood.
410 *mirtetelgen:* mirtetakken (*telg:* tak).
411 *De vogelvlucht:* de vlucht vogels.
413 *schichtige:* schielike, plotselinge.
414 *schipbreuck lijden:* borst en keel doen springen van te sterke galmen.
418 *Voorheen getekent:* van ouds afgebakend voor zoveel oud-Vaders; *standertvaene:* Joannes wordt afgebeeld met kruisvaan en lam.
423 *zwart gespoock:* de zwarte duivelen.
427 *karbonkel:* vuurrode edelsteen; men schreef aan de *karbonkel* de eigenschap toe zelf licht uit te stralen (*'t gefloncker*).

Zoo gaenze druipen, en erkaeuwen d'oude wrocken,[433]
En licken hunnen staert, van achter ingetrocken.[434]
Maer hoe ontvout men best hoe uitgelaeten bly
Het hier krioelt en woelt: gelijck een burgery,*
In een belege stadt [van overal besloten,[437]
Bestormt, en met den ram geramt, en fel beschoten
Met schricklijck slingerschut,] geduurigh dagh en nacht[439]
Op 't lange beloofde ontzet van haeren schutsheer wacht:
Indien de voortoght eens met kracht koom' door te breecken,[441]
En 's konings standertvaen ten toren uit te steecken,
Dan rijst het hart des volcx [van groot verlangen moe,
En afgepijnt van hoop] tot aen den hemel toe.
Men ziet de veltbanier op poort en vryburgh zwaeien,[445]
En hoort de krijghsklaeroen alree triomfe kraeien.
Dan krimpt 's erfvyants moedt, in een benaeude lucht,
En let op middelen hoe hy by tijts ontvlught,
Joannes zet zich, om den toevloet aller vaderen,*
Die hier, als byen in een' byenkorf, vergaderen,
Te monstren, op een hooghte en heuvel, braef in stant,[451]
De standertvaen gevat in zijne slincke hant,
De rechte deckt het hart: gelijck hy plagh te leeren,
En in zijn wildernis veraerden, wolven, beeren,[454]
Oock tigers, aen den bant te leggen van zijn tong,
Wat hoort men een gejuich van zielen, out en jong,
En allerhanden staet, om dien herout t'aenschouwen,
Elck even vierigh, en gestut met vast betrouwen
Op Godt, die uit gena zijn heilbeloften sterckt![459]
Men ziet'er hoe een geest in zoo veel geesten werckt,
En hen in orden schickt: gelijckze, op 't hoogh geleide,*[461]
Voorheene in 't lichaem, door woestijn en barre heide
Optogen naer 't beloofde en vruchtbre Kanaän;
Een heerlijcke orden, en eendraghtigh wetgespan:[464]
En hier was 't noodigh datze in orden langs hem traden:
Zoo kon zijn aengezicht alle oogen best verzaeden.
Nu laet ons uitzien naer dien grooten ommegangk,

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Joannes monstert den ommegangk der aertsvadren en stammen*.

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

433 *erkaeuwen:* herkauwen, gedenken opnieuw.
434 Met de staart tussen de (achter) benen, en de kop tussen de voorpoten, druipen ze beschaamd af.
437 *belege:* belegen, (omlegen) belegerde.
439 *slingerschut:* de slingerwerptuigen van de vroegere oorlogvoering (vooral vóor de uitvinding der vuurwapenen) als blijden enz. al bij de Romeinen in gebruik.
441 *de voortoght:* de voorhoede.
445 *vryburgh:* de burcht die de stad beschermt, waarin men vrij is, zich vrij houdt.
451 *op een hooghte en heuvel:* op de hoogte van 'n heuvel; *zet zich ... braef in stant:* stelt zich kloek op, gaat in kloeke houding staan, staat rechtop.
454 *veraerden:* ontaarden, boosdoeners, met 'n aard als wolven ...
459 *sterckt:* bevestigt door de vervulling.
461 *op 't hoogh geleide:* onder Gods leiding.
464 Een heerlike orde in eendrachtige samenwerking naar de ene Joodse wet (Mozes' grote aanvoerdersgaven met Gods hulp 40 jaren lang).

En hoe Joannes ziel veel zielen, zonder dwangk,
Op eenen oogenblick, eenstemmigh kon vergaêren:
Gelijck een meesters hant veel keelen, veele snaeren,*
Door 't houden van de maet vereenight in 't gemeen,[471]
Een' strijt van klancken, zoet gesmolten onder een.
Vooraen stapt Adam, d'eerstgeschapen, en gekoren*[473]
Tot eene onsterflijckheit, hem en zijn zaet beschoren.
Zyne egade Eva treet al juichende aen de zy,
En welkomt met haer' heer Joannes even bly,
Die ziet twee Adams net elckandere gelijcken.[477]
Zy roepen: wellekom in d'onderaerdtsche rijcken.[478]
Wat tijding brengtge ons in het tweelicht hier beneên?[479]
Joannes zegt: hy komt de slang het hooft vertreên.[480]
De groote heilant komt naer d'onderaerdtsche plecken.
Het ronde heiljaer kan zijn ronde niet voltrecken,[482]
Of hy zal uit het licht, [onthou wat ick beloof]
Ter helle inberstende, den afgront zijnen roof
Met kracht ontweldigen, en, tot een zegeteken,
Den standert van het kruis ten hemeltransse uitsteecken.
Zy traden naeu voorby, of Abel volghde, en quam
Recht achter hen, gelijck een voorbeelt van Godts Lam,
Waer op Joannes wees. toen volghden al de neven,*[489]
Den hemel aengenaem, om hun godtvruchtigh leven.
Aertsvader Noah, die alleen den weereltvloet*
Met zijn gezin ontzwom, scheen blijde en welgemoedt
Te treden op dees maer, in 't midden van de zielen,
Die, tijdelijck gestraft, door boete Godt bevielen.[494]
Na deze wolck verscheen aertsvader Abraham,*
De vader van 't geloof, en uitgelezen stam[496]
Van zoo veel telgen, die hier noch in lommer doken.
Hy riep: ick zie, Godt lof, den dagh eens opgeloken,
Waer naer mijn hart verlangde: en Zacharias zoon[499]
Sprack: grootvaêr, zijt getroost: hy is uit zijnen troon
En vaders schoot gedaelt, ten toevlught der geslachten,

*[Randschrift:] *Gelijckenis*

*[Randschrift:] *Adam en Eva komen vooraen*.

*[Randschrift:] *Adams neven volgen*.

*[Randschrift:] *Noah, en zijne tijdtgenooten*.

*[Randschrift:] *Abraham*.

471 *in 't gemeen:* samen, in samenstemming.
473 De zielenschouwing van de oudvaders in deze ommegang naar Vergilius' voorbeeld *Aeneïs* 6:752-887 (Vondel's vertalingen, Dl. 6).
en gekoren: en eerstverkoren.
477 *twee Adams:* Adam en de tweede Adam Christus.
478 *Zy* (*roepen*)*:* Adam en Eva.
479 *tweelicht:* twijfellicht (vs. 286), schemerlicht.
480 *hy komt ...:* dus de belofte vervullen u na de zondeval gedaan (*Schepping* 3:15).
482 Een vol jaar zal nog voorbijgaan, (naar de gewone opvatting dat Jezus gekruisigd is ongeveer 'n jaar na Joannes' onthoofding).
489 Joannes had gezegd op Christus wijzend: Ziet het Lam Gods (*Joann.* 1:36); *neven:* nakomelingen.
494 *tijdelijck gestraft:* in de tijdelike straffen boete hebben gedaan.
496 Abraham was door zijn geloof in God, de vader geworden van allen ... die geloven zouden ... niet alleen van die uit de besnijdenis, maar ook van die navolgen de voetstappen van het geloof, dat onze vader Abraham gehad heeft (*Rom.* 4:11, 12).
499 *Zacharias zoon:* Joannes.

Die met verlangen op zijn blijde toekomst wachten.
Toen trat het stamhuis met d'aertsmoederen voorheên:[*503]
Waerna Melchisedech zich openbaerde alleen,[504]
Die, teffens koning, en Godts priester, Abram deelde
Het Godtgeofferde, dat levendigh afbeelde
't Onbloedigh offer, in te stellen van Godts zoon.
Toen zagh hy Moses, met de roede en tien geboôn,[*508]
Omscheenen van een' glans, zich vrolijck openbaeren,
En Aron aen zijn zy, voor eene wolck van schaeren,
Het wieroock zwaeien, in 't aertspriesterlijck gewaet.
Zy riepen: morgenstar, en schoone dageraet,
Waer blijft de zon, die al de weerelt komt verlichten?
Wy gaen, als schaduwen, voorby. hy koom': wy zwichten[514]
Van zelf gewilligh voor dien oirsprongk van gena,
Met onze diensten. hy verschijne niet te spa.[516]
Geen wetgebaeren, noch zoenoffers, versch geslagen,[517]
Verzoenen Godt. geen bloet kan onze zielsmet vaegen.[518]
Joannes sprack: dat 's recht. het heilighste offerlam[519]
Genaeckt. laet vaeren uw gesmoock en outervlam.
Het komt de misdaet in een zuiver waschbadt baden,
Met eenen in zijn bloet. zy groetten hem, en traden
Voorby: maer Moses in 't voorbytreên zagh noch om,
En riep: het lustme hem eerlange wellekom
Te heeten op den bergh van Thabor met Helias,
Uw levend voorbeelt, en het aenschijn van Messias
t'Aenschouwen, als een zon, waer voor uw star zich buight,
Daer Godt de vader weêr van Godt den zoon getuight,[528]
Die, in het sneeuwit kleet verheerlijckt, ons laet hooren
Hoe zwaer een kruis, hoe schoon een kroon hem is beschoren.[524-30530]

[*] [Randschrift:] *Al het stamhuis en d'aertsmoeders volgen. Melchisedech.*

[*] [Randschrift:] *Moses en Aron, en alle de stammen.*

503 *het stamhuis ...:* de gehele stam der aartsvaders (Izaak, Jakob); *de aertsmoederen:* Sara (Abraham's vrouw), Rebekka (Izaak's vrouw), Rachel (Jakob's vrouw); *voorheên:* vooruit; voor Joannes heen.

504 Melchisedech, koning van Jeruzalem en priester, die voor Abraham en zijn vermoeide krijgers aan God het offer van brood en wijn opdroeg, en hun daarvan deelde tot verkwikking; zie B. 2:147.

508 *de roede:* Mozes' staf, waarmee hij zovele wondertekenen deed.

514 *Wy ...:* Mozes en Aäron en de hogepriesters waren de voorschaduwen van Christus geweest.

516 *onze diensten:* onze tabernakel- en tempeldiensten.

517 *wetgebaeren:* godsdienstige plechtigheden door de wet van Mozes voorgeschreven; *geslagen:* geslacht.

518 Al deze plechtigheden en offers waren maar voorafbeeldingen van het Christus-offer, en konden uit zich zelf geen verzoening en genade brengen (*Hebr.* 10:1-4).

519 *recht:* juist, waar.

528 *weêr:* ook bij Christus' doop door Joannes had God de Vader hetzelfde getuigenis gegeven.

524-30 Aanduiding van Christus' verheerliking op de berg (Thabor), waar Mozes en Elias Hem verschenen; en waar Christus' ‘gelaat straalde als de zon en zijn klederen wit waren als sneeuw, en de stem (van de Vader) gehoord werd; deze is mijn geliefde zoon, in wie ik mijn welbehagen heb; hoort hem’. (*Matth.* 17:2-5).

530 ‘Mozes en Elias spraken over zijn uitgang, die Hij in Jeruzalem zou voltrekken’. (*Lukas* 9:31). Vondel laat Christus zijn levenseinde bespreken; Lukas zegt: Zij (Mozes en Elias) in heerlikheid verschenen; in deze zin wordt de verheerliking niet van Christus gezegd; Mozes en Elias vertegenwoordigden echter de wet en de profeten, en het voorname doel van de Wet en de Profeten was lijden en dood en verheerliking van Christus.

Hy scheide, als Mirjam met haer reien in een' drom[*531]
Van vrouwen aentradt, en al zingende op haer bom
Quam danssen, nagevolght van trommels en schalmeien,
Waerop de stammen haer nadanssen, en geleien.[534]
Na hen ruckt Josua met Kaleb moedigh voort[*535]
Voor 't heir, dat Godts Jordaen zagh splijten, en de poort[536]
Van 't maghtigh Jericho, door Godts bazuin getroffen,
Met muur en toren fel ter aerde hoorde ploffen.
De rechters sloten 't heir. hy eerde Gedeon,[*539]
En Samson, Jeptha me, die Ammon overwon,[540]
Oock Efraïm, maer zijn belofte deerlijck boete,
Toen d'eenige erfgenaeme onnozel hem gemoete.
Godtvruchte Samuël, een rechter en profeet,[*]
Droegh noch de zalfbus: en de glans van Jesse treet[*544]
Hem moedigh na, gekroont met diamante straelen.
Dees, met een' witten sleep van vrolijcke kooraelen,[546]
Begint op zijne harp te zingen, en voor hem
Te danssen, Godt ten prijs, als in Jerusalem
Voor Arons bontkist, in de heilige ommegangen.[549]
Joannes luistert naer zijn keel en lofgezangen.
Hy zong: ten leste komt het lang gewenschte licht,[*]
In droeve schaduwen, de waerheit van ons dicht[552]
En profecijen, naer zijn heilbeloften, stercken.[553]
De hemelsche gena verdooft de wonderwercken
Der scheppinge, en de maght, den vaderen bekent;
Een maght, die, scheurende het schuimende element,[556]
Het huis van Abraham, uit Faroos duisterheden,
Geleide in Kanaän. wy zuchtten hier beneden
In dezen kercker, zoo veele eeuwen achtereen.
Hier woont stilzwijgentheit en naerheit teffens. geen

[*][Randschrift:] *Mirjam, en alle de vrouwen*.

[*][Randschrift:] *Josua en Kaleb, en al het heir*.

[*][Randschrift:] *De rechters. Gedeon, Samson, Jeptha*.

[*][Randschrift:] *Samuël*.

[*][Randschrift:] *David*.

[*][Randschrift:] *Davids lofzang*.

531 *Mirjam* (of Maria) de profetes, zuster van Mozes en Aäron; ‘zij nam haar rinkelbom in de hand, en alle vrouwen gingen achter haar in reien met rinkelbommen’, en zongen God lof voor de redding van Israël uit de macht van Farao, zoals Mozes en de zonen van Israël hadden gedaan (*Uittocht* 15:20, 21 en 1-19).
534 Min juist, het loflied van de mannen was voorafgegaan (*Uitt.* 15:1-19).
535 Jozuë en Kaleb hebben de Joden in 't beloofde land gevoerd, na door de droge bedding van de ‘gespleten’ Jordaan te zijn getrokken; Jericho viel nadat ze zeven malen onder bazuingeschal van de priesters (*Godts bazuin* de muren waren rondgetrokken; *Jozuë*, 6).
536 *Godts Jordaen:* omdat Christus in de Jordaan gedoopt was.
539 *De rechters:* de rechters, die in grote rampen de Joden redden en bestuurden.
540 *Ammon:* de Ammonieten, en de stam van Efraïm; *Jeptha* had beloofd, als hij de Ammonieten zou overwinnen, aan God het eerste dat hem tegemoet kwam te zullen offeren; de eerste was zijn enig kind, zijn dochter; zie Vondel's *Jeptha* 1659.
544 *de zalfbus:* Samuël had Saül, en later David zoon van Jesse, tot koning gezalfd; *de glans van Jesse:* David, de roem van Jesse's huis.
546 *koraelen:* koorzangers.
549 Koning David zong en danste voor de Ark van het Verbond, toen deze naar Sion werd overgebracht.
552 *de waerheit ...:* de waarheid van onze profetieën in onze liederen (de psalmen).
553 *stercken:* bevestigen door ze te vervullen.
556 *scheurende:* (de Rode Zee) van een splijtend (David bezingt dit in *Ps.* 77 (78): 13).

Geluit van vogels, die uit telge in telge springen,[561]
Verneemt men: noch de strael der zonne kon oit dringen
In dees waeranden, daer wy waeren: en geen daeu
Verquickte oit gras en bloem. dees streeck, te teêr en flaeu,
Draeght bloemen zonder kleur, en vruchten zonder leven.
Den stommen is 't gewest der zuchtenden gegeven,[566]
Op hoop van namaels eens het nieu Jerusalem[567]
t'Aenschouwen, daer men Godt, met een gemeene stem,[568]
Eeu in eeu uit, zijn' prijs uit eenen mont zal schencken.
Hoe kan ick laeten aen mijn out gezangk te dencken,
Dat d'alleropperste, in 't beloven zoo getrou,
Door zijn' gezalfden, dees metaele poorten zou
Aen stucken smijtende, den kercker openbreecken,
Mijn ziel ontboeien van 't gewelt der helsche streecken,[572-74]
En voeren zijnen roof in 't hemelsch vaderlant.
Aertsenglen zongen lang, gevolght van mijnen trant:
Sluit op, zet op de poort: sluit op het hof der hoven.[577]
De heer der heeren, als een vloeck, van elck verschoven,
Getreên, gelijck een' worm, gelaeft met galle en eeck,[579]
Verschijnt, op dat hy zich aen al zijn haeters wreeck',
En zette aen 's vaders zy, daer d'englen hem, in 't midden
Van 't licht, zoo diep in 't licht, wierroocken, en aenbidden:
Terwijl aertsvyanden, de Heidens en de hel,
Zich nederworpen voor 's verwinners voetschabel.[583,584]
Ick heb, van hooger hant, en door den geest gedrongen,[585-vlgg.]
Het bruiloftsliet en zijn triomfen lang gezongen:
Maer 't zou my lusten, sprack de koning, uit uw' mont
t'Aenschouwen Godts gedaente in 't lichaem: want gy kont
Hem met de verwen van uw tong naer 't leven maelen.
Al d'ommegangk houdt stant. de goddelijcke straelen
Der opgereze zon des heils bescheenen u,
Op 't schoonst van haeren dagh. getrouwe jongling, nu
Laet hooren hoe hy is, naer wien alle eeuwen wenschen,
Genoemt op mijne harp den schoonsten van de menschen.[594]

561 *uit telge in telge:* van tak op tak.
566 *Den stommen:* aan de zwijgenden; hier in 't Voorgeborchte jammeren zij niet maar zuchten (de zwijgende schimmen van Vergilius, umbrae silentes *Aeneïs* 6:264).
567 *het nieu Jerusalem:* de eeuwige Godstad, de Hemel.
568 *met een gemeene stem:* eenstemmig.
572-74 Deze verzen ontleend aan *Ps.* 106 (107): 14-16 (deze psalm is waarschijnlik niet van David, maar van na de Babilonse gevangenschap).
577 *Sluit op:* sluit open; deze woorden door David gezongen voor de overbrenging van de Ark naar Sion (zie vs. 546) worden in de kerkelike eredienst toegepast op Christus 'hemelvaart.
579 *galle en eeck:* gelaafd met gal en edik (azijn) op 't kruis.
583,584 Naar *Ps.* 109 (110):1.
585-vlgg. Dit bruiloftslied *Ps.* 44 (45) ter ere van Salomon, doelt in hogere zin op de Messias.
594 David had van Christus in een van zijn harpzangen *Ps.* 45 (46):3 gezegd: schoon zijt gij boven alle kinderen der mensen.

Joannes sprack: ô licht van out Jerusalem,*
Hoe zoude ick weigeren uw koningklijcke stem
Te volgen: schoon gy hem in zang naer 't leven schildert,
Zoo lang eer Godt my riep, om al wat leght verwildert
En woest te bouwen, en een vlacke en effe baen
Te wijzen aen den helt, op wien uw toonen slaen!
Hy is noch kort, noch lang, maer reizigh, middelmaetigh,[601]
Aenzienelijck van leest, eerwaerdigh en heel staetigh[602]
Van opzicht. wie hem ziet, bemint hem, en ontziet:[603]
Terwijl hy lieflijck treckt, en treckende gebiet.
Het haer kastanjebruin is effen tot aen d'ooren,
De lock, van d'ooren af blaeuachtigh, zwaeit van vooren
Gekrult, met eenen glans om neck en schouders heen.[607]
Het haer scheit, naer de wijs der strenge Nazareen,[608]
Zich midden op het hooft. het voorhooft, blijde en simpel,[609]
Is als het aenschijn, daer geen vleck op hecht, noch rimpel,
En met een gloeientheit gemengelt min of meer.[611]
De baert valt jeughdigh dicht, en, zacht geklooft, vloeit neêr
Op zijne borst, doch niet te lang, en is van verwe
Gelijck het haer op 't hooft, of recht als rijpe terwe.[614]
Het opzicht rustigh, en, niet traegh in 't gadeslaen,[615]
Maer snel, leert wackerheit: en Jesus oogen staen
Zoo blaeu als hemelsch blaeu, oock niet misdeelt van luister,
Beschaduwt boogswijs van de winckbraeu zwart en duister.
Dus leert hy minzaem, en bestraft met groot ontzagh.
Verwacht hem haest. mijn star verkuntschapt u den dagh.[620]

Na koning David volghde een koningklijcke rye*
Nazaten, noit besmet van Heidensche afgodrye.
Vier hooftprofeeten, en de zes paer mindren treên[623]
Hen naer, elck met een boeck. de leeraers der Hebreen
Zien vrolijck en getroost: en Isaïas, broeder*
Van Asarias, zeght: nu is des volx behoeder
Voorhanden: maer hy moet, als een onnozel lam,

*[Randschrift:] *Joannes beelt Christus naer het leven af.*

*[Randschrift:] *De godtvruchtige koningen volgen.*
De profeeten.

*[Randschrift:] *Isaïas profecye van den verlosser*,

601 Deze beschrijving heeft Vondel blijkbaar ontleend aan de z.g. (onechte) brief van Publius Lentulus aan de Romeinse senaat; hier en daar enigszins gewijzigd naar 'n andere dergelijke bron.
602 *Aenzienelijck van leest:* voornaam van gestalte.
603 *van opzicht:* van gelaat, van oogopslag, blik.
607 *blaeuwachtig ... met eenen glans:* glanzend met 'n blauwe schijn.
608 *naer de wijs ...:* naar de trant, de gewoonte van de strenge Godgewijde Nazarenen; dezen onthielden zich van wijn en gegiste dranken, en lieten het hoofdhaar groeien; *Nazareen* juister Narizeen, letterl. afgezonderde: Christus was geen Nazireen. (Christus gebruikte wijn, zie *Lukas* 7:34).
609 *simpel:* vlak, effen.
611 *met een gloeientheit gemengelt min of meer:* met 'n zachte gloed overtogen.
614 *recht als rijpe terwe:* juist als de blonde kleur van tarwe.
615 *opzicht:* oogopslag.
620 *haest:* weldra.
623 De vier 'grote' profeten naar de grote omvang van hun geschriften: Izaïas, Jeremias, Ezechiël, Daniël; de twaalf 'kleine' profeten met kleinere geschriften, die in de H. Schrift achter die van de grote profeten zijn opgenomen. Van de andere profeten zoals Elías zijn geen geschriften in de Bijbel opgenomen, behalve van Baruch.

Eerst naer de slaghtbanck treên, geduldigh, stom, en tam.[*627-28]
Joannes sprack: ick wees den leerling op Messias,[629]
Het Lam, waer van gy spelde. ô vader Isaïas,
Geen schilders hant zal hem zoo levende op panneel
Of doeck uitbeelden met haer verwen en penseel,
Gelijckge met uw pen den heilant naer het leven,[633]
In zijn vernederinge en kruisgangk, hebt beschreven.
Hezechiël, de zoon van Busus, zeide: ô zoon[*]
Van Zacharias, 'k zie hem op der englen toon,
Na ons verlossinge, op den serafynewagen,[637-vlgg.637]
Gevolght van priesteren, en koningen, gedraegen,
Door negen heemlen heene, in 't vaderlijcke rijck.[639]
Vier dieren, in het juck gespannen, ongelijck[640]
Van aert en wezen, zien by wijlen om, en knielen,[641]
Van ronde in ronde, voor dien schutsheer aller zielen.[642]
Zy zijn uit hemelsch zaet gesproten alle vier.
Het eerste is een starlichte en vriendelijcke Stier,[644]
Met goude hoornen op het voorhooft, die den donder
Het spits biên. alle vier de voeten, blinckende onder
Van diamanten, treên den melckwegh op om hoogh,[647]
En flonckren, als een nieu gestarnte, aen 's hemels boogh;
Een Stier, die worstelende in 't perck de kroon zou winnen,
En waerdigh is alleen het gulden jaer t'ontginnen.[650]
De trotze Leeu, naest hem gespannen in 't garreel
Van perlen, brult nu met geene opgespalckte keel.
De mane deckt den neck, en zwaeit van wederzijde.[653]
Na hen zweeft d'Adelaer, der voglen keizer, blijde
Dat hy 't gespan vermeert, en waerdigh wort geacht
Den triomfeerenden te zetten in zijn kracht,
Ten hemel opgevoert met onvermoeide pennen.

[*][Randschrift:] *gaende, gelijck een lam ter slaghtbanck.*

[*][Randschrift:] *Hezechiel, zet Messias op den zegewagen, van vier dieren voortgetrocken.*

627-28 Izaïas 53:7.
629 Zie vs. 489.
633 Izaïas heeft Christus' lijden uitgebeeld als had hij dat met eigen ogen aanschouwd (53:2-vlgg.).
637-vlgg. Naar Ezechiël.
637 *serafynewagen:* Ezechiël spreekt 10:1, 2 enz. van Cherubijnen, die de raderen in beweging brengen (3: Ingredere in medio rotarum, quae sunt subtus Cherubim); overigens is Vondel's beschrijving naar hfst. 1 van Ezechiël.
639 *Door negen hemelen heen:* door de negen hemelbogen (van de maan, vijf dwaalsterren, de zon, in de vierde tussen de dwaalsterren, de vaste sterren, het alles omsluitende kristalijne blauw); daarboven verbeeldde men de lichthemel, waar de Godheid troont; zie Vondel's *Lucifer*, 1e bedrijf, enz. Vondel's voorstelling is niet geheel als bij Dante; bij deze is de negende hemelboog zelf de lichthemel (*Parad.* 18).
640 Bij Ezechiël had ieder der Cherubijnen vier aangezichten van mens, leeuw, stier, en adelaar (1:10), en in hfst. 10 zijn de vier aangezichten: van cherubijn, mens, leeuw, en adelaar (10:14); Vondel spreekt van *vier dieren* dat is meer naar de schildering van *Openbaring* 4:7, enz.; *in het juck gespannen:* versta: die de wagen in beweging brachten door de raderen te bewegen, zie vs. 637.
641 *en knielen:* ook dit naar *Openb.* 5:8.
642 *Van ronde in ronde:* van hemelboog in hemelboog.
644 De beschrijving van de vier dieren bijna letterlik naar de Latijnse dichter Sannazaro (16e eeuw): *De Partu Virginis* 1, 413-vlgg.
647 *den melckwegh* aan de sterrenhemel.
650 De Stier is het tweede sterreteken van de dierenriem in de lente (April).
653 *De mane ...:* de manen (in d'oudere taal ook enkelv. verzamelnaam).

De vierde en leste schijnt een mensch, en onder 't rennen
Een geest met vleugelen, gewassen uit den rug.
Het hemelsch blaeu gewaet, vol starren, slingert vlug
En luchtigh om de leên. een grooter dan Helias,
Wort dus om hoogh gevoert naer Godt: en Malachias,[*662]
De leste in al dien drang, riep luide: ick zie geen' mensch,
Maer eenen engel, Godts herout, der englen wensch.[664-vlgg.]
De boetgezant verschijnt, om Godt den wegh te baenen.
Toen openbaerden zich de helden met hunn' vaenen.[*666]
Men zagh'er vorsten, en befaemde Machabeen,
Aertspriesters, en een' sleep gemengelt ondereen.[668]
Aldus wert d'ommegang van 't out verbont gesloten,
En weeck den nieuwen tijt, die zijne godtgenooten[670]
Aenvoerde. d'eerste was de grijze Simeon,[*671]
Die Godt in d'armen nam, verblijt dat zulck een zon[672]
De blinde Heidens quam toelichten uit den hoogen.
De zaligheit, het heil van Godt, zagh hem ten oogen
En aenschijn uit. hy riep: Joannes, komtge hier?
Ick ken dien standertnaem, en eer die lamsbanier.
Hoe komt dat roode snoer om uwen hals te blincken?
Hoe durf Herodias u 't hooft van 't lichaem klincken?
O eerste aertsmartelaer, wat volght uw doot een faem!
Hoe veele kercken ziet men wijden in uw' naem!
Hoe veele helden, Godt ten prijs, in 't velt gedaghvaert,
Zult gy noch ridders slaen met uw gezegent slaghzwaert![681-82]
Gy zult voor Ismaël het volck van Abraham,[683]
Oock dat, naer Godts belofte, uit dien aertsvaders stam,
Doch niet zoo zeer naer 't vleesch, zich rekent voortgesproten,[684-85]
Beschutten eeu op eeu. het bloet, om Godt vergoten,
Wort hoogh by Godt geschat. Joannes scheen verblijt
Om zulck een ridderschap, den hemel toegewijt;

[*][Randschrift:] *Malachias*.

[*][Randschrift:] *De helden, en Machabeen, en aertspriesters, en hun gevolgh*.

[*][Randschrift:] *Oude Simeon*.

662 *Malachias* is de laatste der ‘kleine’ profeten in de H. Schrift opgenomen.
664-vlgg. Naar Malachias' meermalen reeds aangehaalde profetie (3:1) over Joannes: Ik zend mijn engel, en hij zal de weg bereiden voor mijn aangezicht.
666 *openbaerden:* vertoonden.
668 *Aertspriesters:* hier de hogepriesters uit de Makkabeeën.
670 *weeck ...:* week voor het Nieuw-Verbond. De gehele ommegang is naar de tijds- en volgorde van de H. Schrift; hier treden voor de personen uit het Nieuwe-Testament; *godtgenooten:* vrienden van God, deelhebbers in 't bovennatuurlik (goddelik) leven.
671 *Simeon* bij Jezus' opdracht in de tempel, zie B. 2:351.
672 Hij zong Jezus in zijn loflied toe: Een licht tot verlichting der heidenen (*Lukas* 2:32).
681-82 De ridders van Sint Jan worden bedoeld, zie *Opdracht*.
683 Gij zult alle kristenen beschermen voor Ismaël's afstammelingen de Mahomedanen; Vondel noemt hier de Turken tegen wie het eigenlik ging, afstammelingen van Ismaël, maar dit waren alleen de Arabieren; *het volck van Abraham:* de kristenen uit de Joden.
684-85 en de andere zonen van Abraham, maar niet naar het vlees, de kristenen uit de heidenen (*Galaten* 3:7, 8: ‘weet dat die uit het geloof zijn, dat zijn zonen van Abraham ..., omdat God de heidense volken rechtvaardigt door 't geloof, heeft hij aan Abraham voorzegd: in U zullen alle volken gezegend worden).

Wanneer een blijde vlught onnoosle kinderzielen,*
Die, door Herodes zwaert gevelt, ter nedervielen,
Aenstreefde, wachtende dat haer Mariaes zoon
Quam kroonen met den glans der eerste martelkroon.
Zy zongen Jesus lof, niet zonder zich te buigen,
Als Cherubijnen, die om hoogh Godts lof getuigen.
Men zagh'er Anna, d'oude en godtgewijde weeu,*695
Die, nacht en dagh te koor, bykans een loopende eeu[696]
Al vastende overbroght in kuischeit en gebeden.
Maer toen Joannes, in de lommer hier beneden,*
Zijne ouders quam te zien, in zoo veel boschgeschals,[699]
Viel hy den vader en de moeder om den hals.
Men had hen alle dry van groote vreught zien schreien,
En Josef quam'er by. hy gingkze toen geleien*[702]
Met onderling gespreck, als vroomen zijn gewent.
Aldus wert d'ommegangk gesloten in het endt.

*[Randschrift:] *Onnozele kinders, van Herodes ver moort*.

*[Randschrift:] *Anna, de profetersse*.

*[Randschrift:] *Zacharias en Elizabeth*,

*[Randschrift:] *en Josef*.

695 *Anna* ook tegenwoordig bij Jezus' opdracht in de tempel (B. 2:351).
696 *te koor:* in de tempel; 'zij week niet uit de tempel' *Lukas* 2:37.
bykans een loopende eeuw: Vondel vat de tekstwoorden 'omtrent 84 jaren', op als slaande op haar verblijf in de tempel, in plaats van op haar leeftijd.
699 *Zijne ouders:* Zacharias en Elizabeth.
702 *Josef:* de man van Maria, voedster- of pleegvader van Jezus.

Aen den lezer.

[1] *Hoewel het den beminner der dichtkunste genoegh bekent is, op wat*
[2] *wijze de dichters van outs gewoon zijn hunne geschiedenissen te ver-*
[3] *breeden, en uit te beelden: nochtans dewijl veelen, alleen in onze moe-*
[4] *ders taele geoefent, zich min op de verwen der welspreeckenheit ver-*[4]
[5] *staende, lichtelijck verwondert moghten staen, wanneerze hooren en*
[6] *zien, dat men eene heilige geschiedenis wijtluchtiger voorstelt danze*[6]
[7] *door de gewijde pen der Euangelisten beschreven wort; zoo docht my*
[8] *niet ongeraeden hun te gemoet te voeren, hoe het den dichter, gelijck*[8]
[9] *den schilder, vry staet zijn werck naer den eisch en voeghlijckheit op te*[9]
[10] *zetten, en rijckelijck te bekleeden: want om eene geschiedenis t'ontvou-*
[11] *wen, behoeftmen niet alleen te verzieren gesteltenissen en gedaenten*[11]
[12] *van plaetsen en persoonen, maer oock andere omstandigheden, die daer*
[13] *best op passen. Men moet daarom niet dencken dat de schilder den aen-*
[14] *schouwer wil vroet maecken, als of zijne tekeninge en penseel het leven*
[15] *van oude geschiedenissen zoodaenigh volghden, dat alle zijne vonden*
[16] *en toestel van de zaecke zelve niet verschilden. Wie deze vrijheit der*[16]
[17] *kunste op reden gegront acht, zalze oock rustigh inwilligen den dichter,*
[18] *die met recht zoo veel ruimer weiden magh, als de gedachten hooger*
[19] *en dieper dan d'oogen reicken konnen; voorbehouden dat hy in bybel-*
[20] *stoffe zich doorgaens houde binnen de paelen van eene eerbiedige godt-*[20]
[21] *vruchtigheit en zedigheit*.[21]

4 *zich min op de verwen der welspreeckenheit verstaende:* die minder begrip hebben van de versieringen in de dichtkunst (naar de zede van de oude Latijnse en Griekse schrijvers).
6 *wijtluchtiger:* uitvoeriger, uitgebreider.
8 *den dichter, gelijck den schilder:* naar *Horatius' Ep. ad Pisones* (of *Ars Poëtica*) Pictoribus atque poetis, Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas; in 't *Berecht* van *Lucifer* vertaalt Vondel: De Schilder en Poeët ontvingen beide een macht, Van alles te bestaen wat elck zich dienstigh acht. (Zie ook Vondel's *Horatius, Dichtkunst* Dl. 7, blz. 357, r. 8). Ook in dit Berecht voor *Lucifer* verdedigt Vondel zich op dit punt, waarop vooral de predikanten hem aanvielen.
9 *en voeghlijckheit:* gepastheid.
11 *te verzieren:* te verzinnen, uit te denken.
16 *toestel:* samenstelling; *vonden en toestel:* de vondsten van zijn samenstelling, de wijze waarop hij zijn schildering samenstelt, bouwt.
20 *doorgaens:* aldoor.
21 *zedigheit:* bescheidenheid.

[Gedichten]

Ter bruilofte van den E. Heere Bartholomeus Kromhout, en de E. Mejoffer Jakoba van der Wiele, van der Werve.[aant.*]

Laet ons 't huwelijk vereeren,
Nu de May in zijn zaizoen,
En aen 't vrolijk quinkeleeren,
't Bruiloftsbedt met levend groen
Loof en bloemen komt bespreien,
En de bruiloftsgasten noôn
Bruit en Bruigom te geleien,
Op den blijden bruiloftstoon,
Daer de liefde d'eensgezinden
Eeuwigh zal door trou verbinden.
KROMHOUT schrijft het zich tot eer na[11]
Dat hy, minzaem uitgestort
Over zijn getrouwe weêrga,[12-13]
Nu een levend groenhout wort,[14]
En JAKOBA, om een erve
Te verwachten uit haer' stam,
VAN DER WIELE, VAN DER WERVE,
Hem uit liefde in d'armen nam,
En den Bruigomskus geregelt[19]
Met een' wederkus bezegelt.
Op den voorgang der geslachten[21]
Volght dit paer der oud'ren spoor
Met vereenighde gedachten,
Wil en wenschen na als voor,
Daer de schelle nachtegaelen,[25]
Om de bruiloftsledekant[26]

* Van 1663. - Volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682 I, blz. 758.
O p s c h r i f t : Bartholomeus Kromhout, in 1638 geb. uit het huwelik van de vermogende, Rooms-Katholieke Jacob Kromhout met Margaretha Wuytiers, huwde 17 Mei 1663 Jacoba van der Wiele, dochter van Jonker Willem van der Wiele, Heer van de Werve en Nieuwerkerk, in 1654 op het Huis de Werve (tussen 's-Gravenhage en Voorburg) overl., en van Elisabeth Poppen, in 1645 overl. (Elias, *De Vroedschap*).

11 *schrijft het zich tot eer na:* rekent het zich tot eer.
12-13 *minzaem uitgestort over:* zich in liefde verenigende met.
14 *groenhout:* fris, jong hout (*Ned. Wdb.* V, 845), woordspeling met de naam Kromhout. In zeventiende-eeuwse taal betekent *groen* ook verliefd.
19 *geregelt:* telkens weer.
21 *Op den voorgang:* naar het voorbeeld.
25 *schelle:* luid klinkende.
26 *de bruiloftsledekant:* in Vondels taal vr.

Quinkeleerende, adem haelen,
En met dezen galm en trant
Hen uit geurige prieelen[29]
Poogen zacht in slaep te speelen:
O gelukkige gepaerde,
Mogt het gaen naer onzen lust,
Gy zoudt, eer uw trou verjaerde,[33]
Dan gekust, dan weêr gekust,
Zien uwe afkomst u gelijken,[35]
Recht als ofze waer gesneên
Uit uw aenschijn, en de blijken[37]
En het edel kroost in een[38]
Mengen, met zoo schoone kleuren,
Dat de Maybloem zich most steuren.[40]
Grootvaêrs stam, belust op telgen,[41]
Zou dan leven in een' zoon,
En de grootmoêr zich niet belgen,[43]
Zooze bly de zuikre koon[44]
Van een dochter quaem te kussen.
Wat de hemel schenkt is waert.[46]
Spaert geen kussen noch herkussen
Op uw zoete bruiloftsvaert,
Om een bloem en vrucht te pluiken.[49]
Leert den tijt met lust gebruiken.
Zoektge een voorbeelt: hoort de dieren
Bruiloft houden in de wey,
En gulhartigh tierelieren,[53]
Daer de harders hun schalmey[54]
Riet en fluiten aen ontsteeken,[55]
In het juichend lantgewest,
Vol van weelde en minnestreeken.
Ieder vogel bout zijn nest,
En de duiven trekkebekken,
Om uw harten op te wekken.
Komt de bruit een kus te weigeren,
Dat 's de minnevlammen voên.

29 *prieelen:* lusthoven.
33 *uw trou verjaerde:* sinds uw huweliksdag een jaar verstreken was.
35 *afkomst:* kind.
37 *de blijken:* de bewijzen, de kentekenen (van hun wederzijdse afkomst).
38 *het edel kroost:* de edele gelaatstrekken.
40 *de Maybloem zich most steuren:* de jonge bloemen (uit afgunst) verstoord zouden mogen zijn.
41 *Grootvaêrs:* nl. Jacob Cromhout.
43 *de grootmoêr:* Marg. Wuytiers.
44 *zuikre:* liefelike (*Ned. Wdb.* XVI, 521); vgl. *zoete* in vs. 48.
46 *waert:* dierbaar; indit verband: welkom.
49 *pluiken:* plukken.
53 *gulhartigh:* ongedwongen vrolik, dartel (*Ned. Wdb.* V, 1260).
54 *schalmey:* herdersfluit.
55 *ontsteecken:* door het voorbeeld van de dieren aangespoord, beginnen ook de herders hun muziek (vgl. echter: *de hooren ontsteecken* in *Ned. Wdb.* X, 1984).

Dan begint het vier te steigeren;
Maer die strijt wort met een' zoen
Neergeleit: want geestigh veinzen[65]
Voegt een joffer allermeest,
Om met gloeiender gepeinzen
't Hart des minnaers op het feest
Aen te prikkelen tot vryen.
Zoo volght vrede na het stryen
Op dien zang, een heusch vermaenen,[71]
Schreide in 't endt de bloode bruit
Eenen douw van maegdetraenen,
Eerze quam tot een besluit.
BARTHOLMEUS, vol verlangen
Naer 't genot van trouwe min,
Wischt de traenen van haer wangen,
En vertroost zijn bedtvriendin:
Laet u 's hemels wil behaegen.
Morgen zultge u niet beklaegen.

MDCLXIII.

65 *Neergeleit:* beslecht; *geestigh:* aardig, speels.
71 *Op dien zang:* bij het horen van die zang (van de dieren en de herders, vs. 51-56); *een heusch vermaenen:* een vriendelike aansporing om aan de minnaar gehoor te geven.

Op Jakoba Bikker, Gemaelin van den edelen Heer Peter de Graef, Jongkheer van Zuidpolsbroek.[aant.*]

Door Ovens geschildert.

HAUD TIBI VULTUS
MORTALIS, NEC VOX HOMINEM SONAT.

Appelles wert belust J A K O B A af te maelen,[1]
Gelijk de blozentheit van 't eerst opluikend licht:[2]
Maer 't miste zijne verf aen kracht, en vier, en straelen.[3]
De verf viel veel te doof. Hy sloeg zijn aengesicht[4]
Van schaemte drywerf neêr. De lust en hoop bezweken.
De Kunst schoot veel te kort, in 't volgen van natuur.
Zy wenschte haer penseel aen 't hemelsch vier t'ontsteeken:
Doch zulk een vierroof stont Promeets bestaen te duur.[8]
De Schilder sprak in 't endt: Mevrou zal my vergeven,
Dat ik haer schoonheit en bevalligheit en gunst
Slechts dootverwe, als een schijn en schaduw van het leven.[11]
De wil ontbreektme niet, al mangelt het aen kunst.

MDCLXIII.

* Van 1663. Volgens de tekst in Vondels *Poëzy* I, blz. 601. Dit portret werd geschilderd in 1662, zie Dr. Harry Schmidt, *Jürgen Ovens*, Kiel z.j. [1922], blz. 192 en 227.
Het motto, ontleend aan *Aeneïs* I, 327-28, betekent: Gij hebt volstrekt niet het gelaat van een sterveling en uw stem klinkt niet menselik.

1 *Appelles:* met deze Griekse schildernaam wordt dus Ovens bedoeld.
2 *de blozentheit van 't eerst opluikend licht:* de blos van de dageraad.
3 *'t miste zijne verf:* zijn verf schoot te kort.
4 *viel te doof:* was te kleurloos.
8 *Promeets bestaen:* de onderneming van Prometheus, die het vuur uit de hemel wilde roven en op aarde brengen, wat hem duur te staan kwam.
11 *dootverwe:* benaderend weergeve. Als schildersterm: in grondverf schilderen, schetsen (*Ned. Wdb.* III, 2882).

De Heerlyckheit der Kercke Haer Ingang, Opgang, en Voortgang, Begrepen in dry boecken. Door J.V.V.[aant.]

De volcken zullen in haer licht wandelen, en de koningen der aerde hunne heerlijckheit en eer in haer brengen.

IN KOLEN,
Ter oude Druckerye. 1663.

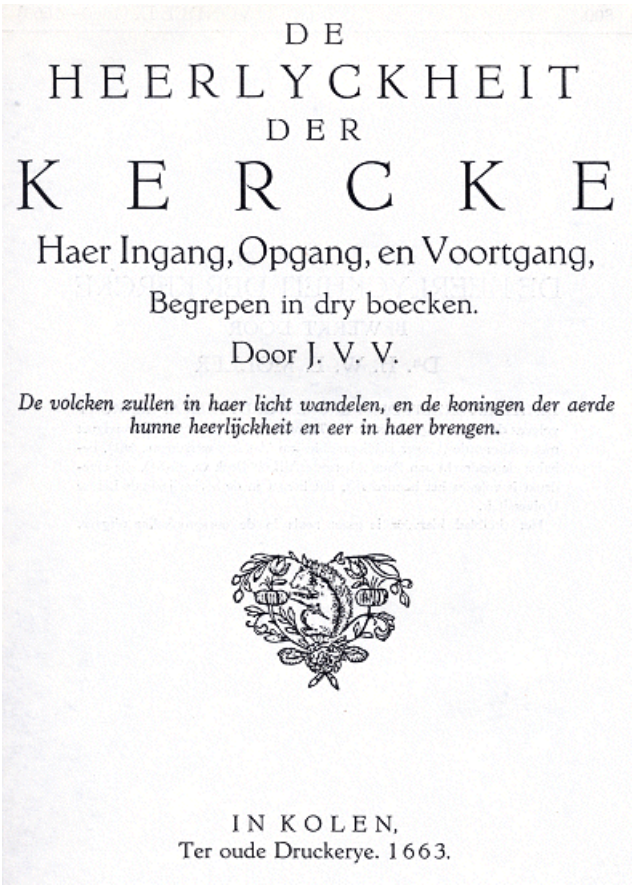
DE
HEERLYCKHEIT
DER
KERCKE
Haer Ingang, Opgang, en Voortgang,
Begrepen in dry boecken.
Door J. V. V.
De volcken zullen in haer licht wandelen, en de koningen der aerde hunne heerlijckheit en eer in haer brengen.
IN KOLEN,
Ter oude Druckerye. 1663.

DE HEERLYCKHEIT DER KERCKE
BEWERKT DOOR
D^{R}. H.W.E. MOLLER

DE HEERLYCKHEIT DER KERCKE WORDT HIER AFGEDRUKT volgens de eerste uitgave: *In Kolen, Ter oude Druckerye*. 1663. Bloemvignet met eekhorentje (Unger Bibliographie van Vondels werken nr. 661), behalve de opdracht aan Paus Alexander VII (1^{e} Boek vs. 39-64), die afgedrukt is volgens het handschrift, dat berust in de boekerij van de Leidse Universiteit.

Het titelblad hiervóór is gezet zoals in de oorspronkelike uitgave.

*

De Heerlyckheit der Kercke.
Ingang.
Het eerste boeck.[*]

Ick wensche Christus kerck met mijnen zang te bouwen,[*1]
Haer Heerlijckheit en eer en wonderheên t'ontvouwen,
Tot aen het einde van den grooten Oceaen,[3]
Zoo wijt men ooren vint, die Duitschen klanck verstaen,[4]
En leerzaem luisteren naer kerckelijcke toonen,
Die Godt verheffende dit werck der wercken kroonen.[6]
Indien ick overweegh 't gewight van zulck een werck,[*]
Mijn geest bezwijckt. wie kan met zijnen hals een Kerck[8]
Verwricken? Samson zou zich zelven niet betrouwen
Te laden op den neck dat wonder der gebouwen,
Te groot voor 't groot begrijp van Salomons vernuft.[11]
Hier staet mijn yver stil, en stom, en zwicht, en suft.
Het waer vermeetenheit mijne onmaght dit te vergen.
Hy overschry' geen maet wie Godt ontziet te tergen.[14]
Ick wil, my zelven dan mistrouwende, mijn oogh[*]
En hoop naer boven slaen, en uit des hemels boogh
Verwachten dezen Geest, die met gedruis en straelen[17]
Van tongen, door de lucht, op 't pinxterfeest quam daelen,
En taelen storten, licht, en kennis, geest, en kracht
Op Godts gezantendom, het Galileesch geslacht,
Om door hunne aders weêr alom met volle vlieten[21]
Een zee van wonderheên en gaven uit te gieten,

[*][Randschrift:] *Voorstel van dit werck*,

[*][Randschrift:] *dat van gewighte is*,

[*][Randschrift:] *en Godts hulp vereischt*,

* TEKSTKRITIEK: 6 oude uitg.: *in dit werck*.
* T i t e l : *Ingang:* ‘oorsprong en natuur en gront, en eigenschappen’ (vs. 799) van de Kerk.
1 *Ick wensche:* ik wens; *met mijnen zang te bouwen:* in mijn zang de stichting en ontwikkeling van de Kerk te doen zien (‘Ingang, Opgang. Voortgang).
3 tot aan de grenzen van de wereld.
4 *Duitsch:* Nederduits = Nederlands.
6 *dit werck der wercken:* dit grootse werk, Christus' Kerk; *kroonen:* verheerliken.
8 Wie kan een Kerk opheffen, om die te tonen aan de wereld?
11 *begrijp:* omvang.
14 *wie .... ontziet:* wie zich ontziet, vreest.
17 *straelen van tongen:* vurige, lichtende tongen.
21 *door hunne aders:* door hun als door aders, door kanalen.

*

Tot aenwas van het volk, dat hem alleen behaeght,
En dient, en 't heilzaem merck van 't kruis op 't voorhooft draegt.
O hartekenner, die met aldoordringende oogen*
Des menschen ooghmerck kent, en aenziet uit den hoogen,
Zie neder uit den troon van 't ongenaeckbre licht,
Daer Cherubyns voor u hun wezen en gezicht
Met dubble vleugelen al bevende bedecken;
Terwijl de kooren vast den lof der Godtheit wecken,[30]
Den hooghsten zijnen lof toezwaeien, met den geur
Van wieroock, uitgespreit den ganschen hemel deur.
Begunstigh toch den galm van deze kerckgezangen.
Gewaerdigze eenen glans uit uwen stoel t'ontfangen,[34]
Op dat de Heerlijkheit der Kercke niet verdooft,
En Jesus naem hier door gekroont werde, en gelooft,
In 't harte, en op de tong van Engelen, en menschen,
Het hooghste dat mijn dicht bereicken kan, en wenschen.
O A L E X A N D E R , eer van Fabius, wiens naem*[39]
En titel, getrompet door d'oude Roomsche Faem,[40]
U passen, als een telgh, uit zynen stam gesproten;
Hoe sluit uw Heiligheit de ry der stoelgenooten,
Na Innocentius, met zulck eene eere en lof!
De Macedoner gaf zoo veele pennen stof[44]
Te vliegen, op het spoor van zyn doorluchte daeden,
De wyde weerelt door, met hun beschreve bladen:
Maer gy, die zynen naem, door uwe myterkroon,
Verheerlyckt, zult alom, met eenen zachter toon
Gedult en wys beleit, de volcken Gode winnen,
Dat d'overwonnen zich bedancken, u beminnen;[50]
Na datze, in schemering verbystert, en verdwaelt,
Bekennen hun geluck, uit uwen schoot gedaelt,
Te Rome niet alleen, maer waer uw wetten binden,
En gy uw' zegen schenckt aen alle vier de winden.
Ontfang terwyl myn dicht, o vader, wien de klanck
Van allerhande taele en hemelsch kerckgezangk[56]
Met recht wort toegewyt, en door uitheemsche tongen
Met alle eerbiedigheit van verre toegezongen.

*[Randschrift:] *die hier toe verzocht wort*.

*[Randschrift:] *Opdraght aen zijne Heiligheit ALEXANDER den zevensten*.

* TEKSTKRITIEK: 39 *eer van Fabius*, de oude uitg.: *eer der Fabiën*. - 41 *uit zynen stam*, de oude uitg.: *uit zulck een' stam*. - 51 De oude uitg. *Na datze, een tijt lang van Sint Peters stoel gedwaelt*.

30 *vast:* voortdurend.

34 *Gewaerdigze:* keur ze waardig.

39 *Alexander:* Paus Alexander VII; *eer van Fabius:* eer van Fabius' geslacht; toespeling op de oorspronkelike naam van de Paus, Fabio Chigi, als ware de Paus een afstammeling van het beroemde Romeinse (*Roomsche*) geslacht der Fabii.

40 *naem en titel:* luisterrijke naam.

44 *De Macedoner:* Alexander de Grote van Macedonië.

50 Zodat de overwonnenen zichzelf gelukwensen.

56 Van hemels kerkgezang in allerhande talen.

*
Verschoon myn schorre keel, die boven haere kracht
Niet kan gespannen staen. ontbreeckt het aen de maght,
Zoo laet d'oprechte wil uw Heiligheit behaegen.
De Godtheit heeft noit wensch voor wieroock afgeslaegen.
Een tortel, heur altaer gewyt door d'arme hant,
Versmaetze om rycker niet, die hondert stieren brant.
Voor 's weerelts aenvang, toen de tijt noch niet aen 't rennen,*
Noch niet eens uitgekipt, veel min van vlugge pennen[66]
En zickel was voorzien; het onbepaelde ront
Alleen en enckel in Godts eeuwigheit bestont,[67-68]
En 't godlijck wezen zelf, had d'opperste besloten,
In een gemeenschap, tot een zelve lotgenooten[69-70-vlgg.]
Zijn' zoon en alle slagh van menschen onder-een
Te smilten in der tijt, d'alwetenheit alleen[72]
Van eeuwigheit bewust: die mas, uit heele troepen[73]
Van allerhande bloet, tot eenen plicht geroepen,
En godtsdienst, en altaer, en eeuwigh heilgenot,
Verknocht met d'engelen en gezalfden, mensch en Godt,[76]
Was tot zijn Kerck gewijt. dat lagh om hoogh geschoren,
In Godts geheimraet, eer de weerelt wiert geboren.[77-78]
Zoo vroegh zat om dees vrucht de zwangre almogenheit
En wijsheit en genade om hoogh in arrebeit,
Vereischende eene ry van eeuwen en van jaeren
Eer zy verloste, en quam ter rechte tijt te baeren
Dees wondre vrucht, waer van de Godtheit spa verlost,
En die haer tranen, zweet en bloet en 't leven kost.[84]
Wy scheppen dichtens stof uit zulcke wonderheden,
Daer hemel, aerde, en zee, Godt zelf om heeft geleden.
Maer eer dees goddelijcke en zegenrijcke vrucht*
Haer' adem scheppe, en 't hooft noch opsteecke in de lucht,
En, als een morgenzon, ons toestraele uit de kimmen,
Wil d'opperwijsheit zelf, door schemeringe en schimmen[90]
Van heilbelofte en eedt, en schets en beeldewerck,
En hant en vinger van voorspellingen, de Kerck
Ontworpen, en ons eerst in 't ruw het voorbeelt geven.[93]

*[Randschrift:] *Inleidinge van Godts eeuwigh Kerckbesluit*,

*[Randschrift:] *namaels bekent door beloften, afbeeldingen, en voorspellingen*.

* TEKSTKRITIEK: 63 *gewyt*, de oude uitg. *vereert*.
66 *uitgekipt:* uitgebroed; voortgebracht, geschapen.
67-68 *het onbepaelde ront ....*: toen er nog maar één tijdkring was, de onbegrensde (*onbepaelde*), d.i. geen andere 'tijdkring' dan Gods eeuwigheid in Gods wezen zelf: niets anders dan Gods eeuwig Wezen. (zie *Nadere Verklaringen, Eerste Boeck,* op vs. 67-68).
69-70-vlgg. Toen had God besloten Zijn Zoon en mensen van allerlei volken in één Kerk te verenigen.
72 *in der tijt:* op de tijd.
73 *mas:* massa, menigte.
76 *en gezalfden:* en de Gezalfde, Christus.
77-78 *dat lagh ....*: dat was omhoog beschikt in Gods geheim (ondoorgrondelik) besluit.
84 In Christus' lijden en sterven.
90 *door schemeringe en schimmen:* door schemering van schaduwen; door nog niet klare aanduidingen, in plechtige beloften, in voorafbeeldende schetsen (voorafbeeldingen), in aanwijzingen met voorspellingen.
93 *Ontworpen:* ontwerpen.

Zoo rijst de dageraet, eer 't licht zijn verf en leven
Aen alle dingen schenckt, en 's weerelts tafereel,
Dat eerst een schaduw scheen, bezielt met zijn penseel.
In 't vormen van 't heelal heeft Godt zich zoo gedraegen
Dat hy tot zulck een' bou den tijt van drypaer dagen
Bestede, en Eden eerst Godts beelt, den zesten dagh,[99]
In 't aenschijn van den mensch, de kleine weerelt, zagh.[100]
Geen bouheer van een kerck den grontslagh zal beginnen
Eer hy den bou ontwerp, bespiegele in zijn zinnen,
Waer naer het meesterstuck allengs zijn wezen krijght,
En, op gewight, getal, en maet, ten hemel stijght.
Oock leert natuur, en reên dat al wat iet zal worden
Moet wassen op dien voet, en draven op deze orden:[106]
Want wat geschicktheit en rechtschapenheit ontbeert,[107]
Mishaeght des kenners oogh, en is niet waert ge-eert.
Aldus mishaeght ons oogh en menschelijcke reden
Het lichaem, dat misverft, misvormt, verminckt van leden,
Of onvoldraegen, zijnen eisch derft en beslagh,[111]
En zijn gebreck vergeefs bewimpelt voor den dagh.[112]
In d'eerste heilbelofte ontvout zich d'ingevouwe*[113]
Belofte van de Kerck, naerdien de vrucht der vrouwe
De paradijsslang 't hooft zal pletten met den voet;
Terwijl de slangetant, venijnigh en verwoet,
Haer in de hielen bijt, om 't vruchtbre zaet te smooren,[117]
Door een erfvyantschap, van wederzy geboren
Uit 's allerhooghsten vloeck, om 't plucken van het ooft,
Dat Adams brein vernuft en schranderheit belooft.
De Kerck wort ingevoert om 't helsch gebroet te keeren,[121]
Te lijden in dien strijt, en dan te triomfeeren.
d'Aertsvader Abraham, zoo menighmael hy hoort*
Hoe 's hemels vlugge boôn, door hun onfeilbaer woort,[124]
Met eenen dieren eedt, hem heffen aen de wolcken,
Tot eenen vader van de koningen en volcken,
Die, zegenrijck in tal, en weeligh uitgespreit,
Ontelbaer zijn als zant, by duinen uitgebreit,
En 't nimmer telbre heir der starren overtreffen;

*[Randschrift:] *Beloften aen Adam*,

*[Randschrift:] *en Abraham*,

99 *En Eden* (het Paradijs) eerst de zesde dag Gods beeld, de mens aanschouwde.
100 *de kleine weerelt:* de mens als mikrokosmos in tegenstelling met het heelal.
106 *draven op deze orden:* zich gelijkmatig ontwikkelen naar deze orde.
107 *geschicktheit:* goede schikking van de delen; *rechtschapenheit:* zuiverheid van vorm.
111 *beslagh:* volkomenheid.
112 *voor den dagh:* voor het licht.
113 In d'eerste belofte van een Verlosser aan Adam openbaart zich de daarin besloten belofte van de Kerk.
117 *'t vruchtbre zaet:* haar Zoon zo vruchtbaar in Zijn verlossingswerk.
121 *ingevoert:* de toekomstige Kerk wordt in die belofte mee aangewezen.
124 *'s hemels .... boôn:* de engelen.

Een maght, waer tegens zich te vruchtloos durf verheffen
Al wat haer vloeckt en haet: zoo menighmael Godts mont
Hem eenen zoon belooft, bezegelt zijn verbont,
Belooft, in Saraes vrucht, al die op d'aerde woonen,
Uit 's hemels rijcken schoot, te zegenen, te kroonen;
Zoo dickmael schuilt de Kerck in die beloftenis,
De groote Kerck des volcks, waeraen geen tellen is;[136]
Zoo blinckt haer vruchtbaerheit, ontelbaerheit, vermogen,
En heerlijckheit alree voor 's grijzen vaders oogen,
Die naer de Godtheit zweemt, en 't eenigh bloet niet spaert,[139]
Dat met gebogen hals zich buight voor 't offerzwaert.
Daer Jakob, van de doot gedootverft, zijn geslachten[*141]
Den afgezant belooft, waerop de volcken wachten,
Wanneer de leeusstam zit van zijnen staf berooft,[143]
Daer onderworpt de Kerck zich zelf 't gezalfde hooft,[144]
Dat niet een eenigh volck zal heerschen, en gebieden,
Maer over eenen zwarm van allerhande lieden.
Indienwe luistren naer het koningklijck ontwerp[*]
Van David, die ons sticht met zijn Hebreeusche harp,[148]
Daer wort de zoon geteelt, en op den troon geheven,
Het onbesnedendom ten erfdeel hem gegeven,[150]
En hy, zoo wijt en zijdt het aertrijck paelt alom,
Gestelt in 't groot bezit van 's weerelts eigendom.
Het zy de gulde harp de Godtheit zette in 't midden
Der Heidenen, die haer vereeren, en aenbidden;
Het zy der Goden Godt den ganschen aertboôm daegh',[155]
Van daer de zon de nacht van 's aertrijcks kimmen jaegh',
Tot daerze nederzinck'; het zy gekroonde zielen
En alle koningen voor Godts gezalfden knielen,[158]
Wiens goude scepter reickt van d'eene aen d'andre zee;
Het zy Godts Majesteit en glans in 't lang en 't bree
Al 't aertrijck overstrael'; het zij de harp den tempel,
De stadt Jerusalem, en haer' gewijden drempel[162]
Op bergh en steenrots bouwe, en zulck een grontvest legg',
Die d'eeuwen tarten durf, en d'eeuwigheit ontzegg';
Terwijl de Godtsstadt krielt van burgerye, en Mooren,[165]

[*][Randschrift:] *door Jakob verkundight*,

[*][Randschrift:] *David*,

136 *des volcks:* van het kristenvolk.
139 Abraham, die hierin gelijkt (*zweemt*) op God, dat hij zijn enig kind niet spaart. (hier: God voorafbeeldt).
141 *Daer:* waar, wanneer; *van de doot gedootverft:* met de bleekheid van de dood.
143 *de leeusstam:* de stam van (de leeuw van) Juda.
144 In die belofte ligt opgesloten, dat Christus het gezalfde hoofd zal zijn van de Kerk, en in haar over alle volken zal heersen.
148 *sticht ...:* onderwijst met zijn psalmen of harpzangen.
150 *Het onbesnedendom:* het heidendom (de niet-Joden).
155 *der Goden Godt:* de opperste God; de enig ware God.
158 *voor Godts gezalfden:* Christus.
162 *haer' gewijden drempel:* haar gewijde poort(en) (of weer: tempel).
165 *de Godtsstadt:* Jeruzalem, en in deze de Kerk (de Civitas Dei van Augustinus).

Tyrier, en Filistijn, uit haeren schoot geboren;
Het zy des konings galm de groote Kerck stoffeer',[167]
En allerhande volck de Godtheit kennen leer',[153-68]
Zijn eenigh ooghmerck is de Kerck ten toon te zetten,
Om al wat uitspat in te toomen door haer wetten.
De hemelsche gezant, d'aertsengel Gabriël,*
Die zijne vleugels strijckt, en in de witte cel,[172]
De maeght, tot 's hemels bruit en moeder uitgekozen,[173]
Beaessemt met een' geur van leliën en roozen,
Voert Jesus, haere vrucht, op Davids hoogen troon,
Verplicht de stammen aen zijn heerschappy, en kroon,
En levert hem een rijck, bepaelt van grens noch tijden,
En grooter dan de zon al hygende om kan rijden.
Dit rijck gewislijck is de kerckelijcke staet,[179]
En 't groote kerckgezagh, dat, als de dageraet,[180]
In 't zuivre lichaem van de zuiverste, op komt dringen,
Om 's afgronts duisternis en nachten te bespringen.
De maegt bestemt alree het wonder, datze hoort,[183]
En zwelght, gelijck een roos, den morgendau van 't Woort.
Maer dat men endelijck den mont, die alles regelt,*
Den mont, die Godts belofte en eeden staeft, en zegelt,
Geloof, daer Cefas 't woort den naem van Christus geeft,[187]
En uitroept voor den zoon van Godt, die eeuwigh leeft;
Zoo zal men haest de Kerck in haere kracht aenschouwen,[189]
En oock den vasten gront waerop haer Godt wil bouwen.
Wat spreeckt hy: Simons zoon, hoe heerlijck is uw lot![191]
Geen menschelijck vernuft ontvoude u dit, maer Godt,
Die uit den hemel straelt, verdrijft de duisterheden
Van uw benevelt brein, om zijn geheimnisreden[194]
Te vatten: ick beken gy zijt de rechte steen:
Uw naem gelijckt uw daet: die stemmen overeen.[196]
Ick wil mijn Kerck op u, als op een steenrots, stichten,
Waer voor de helsche maght en mogentheit zal zwichten.
Schoon d'afgront storme en raze en buldre noch zoo fel,
Geen maght verweldight haer: zy schrickt voor doot noch hel.
Aenvaert de sleutelmaght, om woest gewelt te stuiten.

* [Randschrift:] *en Gabriël*,

* [Randschrift:] *en Christus*.

167 *de groote Kerck stoffeer':* de Kerk bevolkt, zingt van de Kerk die zo talrijke volken zal opnemen.
153-68 Verschillende verbeeldingen van de Kerk in David's harpzangen.
172 *witte:* onbesmette.
173 bruid van de H. Geest en moeder van het Woord.
179 *de kerckelijcke staet:* de Kerkgemeenschap.
180 *En 't groote kerckgezagh:* de Kerk met haar opperste gezag.
183 *bestemt:* stemt in met, onderwerpt zich aan.
187 Waar Kefas (Sint Pieter) aan het Woord de naam van Christus geeft (Christus erkent als het Woord), en (het Woord) verklaart voor de zoon van God. (zie *Nadere Verklaringen, Eerste Boeck*, op vs. 187).
189 *haest:* weldra.
191 *Simons zoon:* vergissing voor: Jonas' zoon.
194 *geheimnisreden:* de woorden (*reden*) van Gods geheimenissen.
196 *Uw naem gelijckt uw daet:* uw naam *Kefas* of *Petros* d.i. steenrots beantwoordt aan de vastheid van uw geloof.

Gy zult des hemels poort dan sluiten, dan ontsluiten.
Wat gy op d'aerde sluit, besluit het hemelsch hof.[203]
Wat gy verworpt, ontfangt daer boven loon, noch lof.
Het zelve orakel spant zijn kerckgewelf veel verder[205]
Dan d'oude tempel uit, wanneer 't zich zelf een' herder
Gelyckende, al 't geslacht der menschen in 't gemeen
Vergaert in eene koy, twee kudden smilt in een;[208]
Uit beide stallen wil een' stal, een schaepskoy bouwen,
En haer onnozelheit aen eenen staf betrouwen,
Die geenen wolf ontziet, en in woestyne en velt
Zyn eige ziel getrou voor 't heil der schaepen stelt:[212]
Gelyck hy oock getrou, wel drywerf voor het scheiden,
Zyn' stedehouder hiet voortaen zyn lammers weiden,
En hem niet duister spelde en toezey welck een kroon
Zijn hooft beschoren was, ter liefde van Godts zoon.
Nu laet ons deizen, en de kerckbelofte vieren,[*217]
En in het heilighdom der zuiverste papieren[218]
De beelden van de Kerck en printen gade slaen,[219]
Om uit de schaduwen 't aenstaende licht te raên,[220]
En wonderheden, die zich eeu by eeu ontdecken,
Zoo kan men heerelijck het kerckgebou voltrecken.[222-vlgg.]
De pen van Augustijn, van onwaerdeerbren prijs,[*]
Ontworpt de lieflijckheit der Kercke in 't paradijs,
Door Salomons gezang, naer Moses hant, beschreven,
Vol kruiden, die een' geur en adem van zich geven.
Vier stroomen schildren elck een pen, die onvermoeit
Van levendigen inckt in 't Euangeli vloeit.
Hy leert de Heiligen by vruchtbre boomen mercken.
De verf der vruchten maelt hunne ongeverfde wercken.[230]
De boom, die 't leven reckt, Mariaes telgh beduit,
Waer uit onsterflijckheit, der zielen voedtsel, spruit.
De boom der kennisse, en zijne appels op die struicken[233]
Bediên den vryen wil, te bruicken, of misbruicken.
De maeght uit Adams zijde en ribbe gebootseert,[*235]
Terwijl een vaste slaep zijn zinnen overheert,
Betekende de Kerck, uit Christus zy te sprengen[237]

[*][Randschrift:] *Afbeeldingen der Kercke*.

[*][Randschrift:] *het Paradijs*.

[*][Randschrift:] *Eva*.

203 *sluit:* besluit, beslist.
205 *Het zelve orakel:* hetzelfde orakel, dezelfde voorspeller Christus.
208 *twee kudden:* Joden en Heidenen.
212 *ziel:* leven.
217 *deizen:* (deinzen) teruggaan, n.l. in de tijd vóór Christus; *vieren:* met vreugde gedenken.
218 *het heilighdom der zuiverste papieren:* de H. Schrift.
219 *beelden .... en printen:* de uitbeeldingen daar geprent.
220 *schaduwen:* schemeringen.
222-vlgg. Augustinus verbeeldt de lieflikheid van de Kerk door het paradijs, zoals dit bezongen is in Salomon's Hooglied naar het scheppingsverhaal van Mozes.
230 De kleur der vruchten verbeeldt hun goede werken door bijbedoelingen niet misverfd (die hun oorspronkelike zuivere kleur bewaard hebben).
233 *struicken:* takken.
235 *gebootseert:* gevormd.
237 *te sprengen:* die uit Christus' zij moest voortgebracht worden (ontspringen).

Met bloet en water, die zich onderling vermengen,
En vloeien uit zijn zijde, en dootgepynight hart,
Het welck, gerust in slaep, geen weedom voelt noch smart.
Dat bloet en water zijn de kostelijcke beecken
Van d'opperste genade, in elck geheimnisteken[242]
Te vloeien; en waer door de Kerck, een schooner maeght
Dan Eva, Gode in heur volkomenheit behaeght.
Oock ziet men in de bruit, zoo vroegh ten echt gegeven
Aen Adam, strax den staet der Kercke naer het leven,
Die aen haer' bruigom wort verbonden, en verlooft,
Gelijck het lichaem hangt vereenight met zijn hooft.
Zy spreien hunne vrucht in alle vier de winden,[249]
En nijt noch tijt noch ramp kan dezen knoop ontbinden.
Het yslijck zeegevaert van louter dennen hout,[*]
Door Noah, in geene eeu, voltrocken en volbout,
Dat op den strafvloet drijft, en, hooger dan de bergen
Gerezen aen de lucht, de starren schijnt te tergen,[254]
En allerhande vee en vogels en gediert
Beschaduwt met zijn dack, van 's hemels hant gestiert;
Is 't voorbeelt van de Kerck, waerin godtvruchte zielen
Zich bergen voor den vloet, die alles komt vernielen
Wat 's hemels raet beschimpt, te boos en uitgestort,[259]
En teffens in het graf des doots gedolven wort.[260]
Het beelt de hooftkerck uit, gemaghtight te behouwen,[261]
Gelijck een vryburgh, al die vast op Godt betrouwen.
De baeren, daer 't gevaert van Noah los op zwemt,
Zijn 's weerelts wilde zee, of harssens, noit getemt,[264]
En t'elckens met een' storm van dooling te verbazen,[265]
Gewoon te volgen, waer de dwerrelwinden blazen.
Terwijl d'almogenheit dit dryvende gevaert
Met 's weerelts overschot, een klein getal, bewaert,
Beschutze oock al 't gedierte, in 't midden van de baeren,
Zoo wel 't besmette als 't reine, om hun natuur te spaeren.
d'Aertsmoeder Sara druckt met Agar, haer slavin,[*]
Twee Kercken uit, indien men, naer den rechten zin,
Het slaefsch besnedendom met zulck een' naem mag cieren,[273]
Naerdien het by een kudde en t'zamendrift van dieren[274]

[*][Randschrift:] *Noahs vloetgevaerte*.

[*][Randschrift:] *Sara*.

242 *geheimnisteken:* sakrament.
249 *hunne vrucht:* de kinderen door Christus en zijn Bruid de Kerk gewonnen.
254 *aen de lucht:* tot aan de hemel.
259 *uitgestort:* geheel overgegeven aan genietingen.
260 *teffens:* terstond (of: al te samen).
261 *de hooftkerck:* de voornaamste, de enig ware Kerk.
264 *'s weerelts wilde zee:* waar het schip der Kerk op drijft; *of harssens:* nieuwe verbeelding van de wilde baren op zich zelf (zonder de voorstelling van het schip).
265 *verbazen:* vermeesteren.
273 *besnedendom:* Jodendom.
274 zinspeling op *synagoge* dat oorspronkelik ook kudde betekende.

Geleecken, oock met recht van outs dien titel draeght.
De vrye vrou verdooft den glans der dienstbre maeght.
Zy baert bejaert een' zoon, dien d'Englen haer beloven;
De dienstmaeght door natuur, en wort eer lang verschoven[278]
Met haeren Ismaël in woeste wildernis,
Daer zonder 's hemels troost geen bron te vinden is:[280]
Maer Isack, in 't bezit van vaders huis en erven,
Ziet d'afkomst in 't gemoet, die nimmer uit zal sterven.
Men ziet in 't voorhooft van de vrou en maeght geprent[283]
Een ongelijck met bloet bezegelt testament;[284 vlg.]
Het een van Sina, dat met zijne wet zal stemmen;
Het ander hooger zien: want twee Jeruzalemmen
Zijn met een' naem gemerckt, indien menze onderscheit;
Het een is letterlijck, geneight ter dienstbaerheit,
En leght een lastigh juck op al zijn burgeryen:
Maer d'andre stadt is vry, en moeder aller vryen,[288-90]
En hemelsch, en gelijck uit 's hemels schoot gedaelt.
Men ziet in Agars zoon naer 't leven afgemaelt[292]
Den erfhaet des besneên, die grimmigh en verbolgen
Den vrygeboren zoon zal kruissen, en vervolgen,
En worstlen tegens hem: want d'aertsgezintheit lijdt
Den geest des hemels niet, die met de letter strijt.[296]
Zoo strijden onderling, in 't lijf der zwangre moeder,[*]
Rebeckaes tweelingen, de broeder tegens broeder,
En wijzen in dien strijt alree twee volcken aen,[299]
Die naer de heerschappy en rijcksten zegen staen.
De ruwe Ioodschap schijnt in Esaus hart te wrocken;
Maer Christus Kerck verwint, in Iakob voorgetrocken.
Aldus wort d'outste een slaef des jongsten, die geniet
Het voorrecht door 't vernuft, het welck veel hooger ziet.[304]
Zoo strijckt oock Efraim den zegen voor Manasse,[*305]
Ten spiegel van Godts Kerck, die d'eerste in puin en asse[306]
En stof verdwijnen ziet, en uitstaet al 't gewelt,
Dat voor haer aengezicht, als ys en sneeujaght smelt.

[*] [Randschrift:] *Rebecka*.

[*] [Randschrift:] *Efraim*.

278 *De dienstmaeght:* Agar baart door de natuur, Sara krachtens Gods belofte; *verschoven:* verstoten.
280 Een Engel wees Agar 'n bron, toen haar kind van dorst versmachtte.
283 *van de vrou en maeght:* van de meesteres en van de dienstmaagd.
284 vlg. Een verbond (*testament*) met bloed bezegeld, *het een* van de wet van Sinaï, het Joodse, bezegeld met het bloed van offerdieren; *het ander* van hoger orde, bezegeld met Christus' bloed; *stemmen:* overeenstemmen.
288-90 Het ene Jeruzalem is het Joodse, de Joodse godsdienst; *d'andre stadt* is het kristelik Jeruzalem, de kristelike godsdienst.
292 In de haat van Agar's zoon Ismaël tegen Izaak is afgebeeld de erfhaat der Joden tegen Christus.
296 de hemelse geest van de kristelike wet die strijdt tegen het letterdienen der Joden (vergel. *letterlijck* vs. 288).
299 *twee volcken:* Joden en Kristenen.
304 *door 't vernuft*, door zijn wijsheid, daar Jakob het eerstgeboorterecht, waaraan zo grote Godsbeloften verbonden waren, hoogschatte, terwijl Ezau het prijsgaf voor gering zingenot.
305 Efraïm de jongste zoon van Jozef kreeg groter zegen dan Manasse.
306 *d'eerste:* de Joodse Kerk.

*

Het grootste voorbeelt van de Kerck der uiterste eeuwen[*309]
Wort opgerolt in 't heir des hertoghs der Hebreeuwen,[310]
Die twalef stammen, lang getreden, en verdruckt,
Door 's hemels last en arm, den wreeden Nyl ontruckt,
En heenvoert door de roode en opgescheurde golven,
Daer Faro hen vervolght, en levend wort gedolven,
Met al zijn Ridderschap en heirkracht, in het graf
Van 't schuimende element, dat Iuda doortoght gaf.
Om uit dit een geslacht een grooter te berekenen,
Des zelfs natuur en aert naer 't leven af te tekenen,
Zoo klaer dat elck bekenn', dits 't wezen van de Kerck,
Ontbreeckt hier tong, noch tael, noch verf, noch eenigh merck;
Het zy men d'oogen sla op d'uitgestaene jammers,
Den leitsman, Memfis plaegh, den uittoght, d'offerlammers,[322]
De posten met hun bloet bestreecken, en geverft,
Den doortoght, dees woestijn, daer 't volck van honger sterft,
Het hart van dorst verstickt, ten zy de staf hen zegene
Met bronnen uit een rots, de hemel manna regene;
Het zy men gade sla hoe Godt hun wetten geeft
Op Sina, met gedruisch, daer d'aerde en 't hart af beeft,
Tot dat, na veertigh jaer beschuttens, hun de baene
Bereit wort door de kil der splytende Jordane,
In 't Rijck, aen Abraham gezworen, en belooft,
Daer Levi Iuda zalft, en zet de kroon op 't hooft.
Men kent, indien men lette op d'aengewezen punten[333]
En eigenschap, alom de mercken en de munten[334]
Van d'ongebore Kerck, in elck byzonder deel,
Als 't leven uit den doeck en 't kunstigh tafereel.
Maer eveneens gelijck de pelgrimaedje en 't strijden,[*337]
In velden en woestijn, d'aenstaende kerck in 't lijden
En strijden heeft getoont, komt Kanaän en eert
Verheft en kroont de Kerck, die boven triomfeert,[340]
Daer melck en honigh vloeit, en 's hemels erfgenaemen,
Gewettight elck by lot, den errefschat verzaemen,[342]
Ten trots der vyanden, die, uit den troon geruckt,
Nu schaemroot henevliên, van stercker maght gedruckt.

[*] [Randschrift:] *het heir der twalef stammen*.

[*] [Randschrift:] *Kanaan*.

* TEKSTKRITIEK: 317 *grooter*, de oude uitg. heeft *grooten*. - 337 *strijden*, de oude uitg. heeft 'n punt achter *strijden*.

309 *der uiterste eeuwen:* waarna geen andere Kerk meer komen zal.
310 *opgerolt:* opengerold, ontrold in 't leger van Mozes de leider der Joden.
322 *Memfis plaegh:* de plagen van Egipte (*Memfis* de hoofdstad).
333 *punten en eigenschap:* punten van eigenschap, eigenaardigheden.
334 *munten:* kentekenen, kenmerken.
337 *de pelgrimaedje:* het rondtrekken.
340 *boven:* in de hemel.
342 *gewettight elck by lot:* wettig ieder door Gods toewijzing (*lot*).

De stadt Ieruzalem, door Davids dolck geveilight[*345]
Voor 't Iebuseesch gewelt, en Aron toegeheilight,
Een vryburgh voor Godts volck, in allerhande noot,
En tot een' stoel des rijcks verheven en vergroot;
Van andre koningen te cieren met gebouwen,
Te stercken met een graft, uit louter rots gehouwen;[350]
Dees stadt, die, midden op des aertkloots ronden kring,
En van geberght omringt, gelijck een steen den ring,
Den aertboôm kroonen zou, en worden aengebeden,
Gelijck een koningin en fenixvrou der steden;[354]
Verheft nu 't hooft van verre, op datze onze oogen dien'
Ten klaren spiegel, om in haer te moet te zien
Twee trotse steden, die van burgeryen krielen,
Al blanckgewapenden, of doorgestreden zielen,[358]
Door eenerhande wet, en onder 't zelve hooft,
Aen eenen zelven eedt verbonden, en verlooft.
Nu schuift d'Orakelhut van Moses haer gordynen[*]
Hier open, daer Godts kist, door velden en woestijnen
Rondom gevoert, by wijl misbruickt van 's vyants vuist,
En in Iudea lest, van plaets in plaets, verhuist,
Op Sion rust gewint, en, vry van dreigementen,
Bedeckt wort met een wolck en godtgewijde tenten,
Waerin de godtsdienst schuilt, die op wat hoogers slaet[367]
Dan Arons heiligheit, en uiterlijck cieraet,
Dat rijcker blincken wil in 's tempels timmeraedje:[369]
Waerom dees reisbre hut in haere pelgrimaedje[370]
Ons uitbeelt hoe de Kerck met ongerusten stap
Op d'aerde zwerven moet in strijt, en ballingschap,
Tot dat een ander spruit van Iesse d'afgebeelde[373]
Godtvruchtigheit een' stoel van veiligheit en weelde,[374]
Op 't hemelsch Sion, in 't beloofde vaderlant,
Verleene, daerze alleen de kroon van eere spant.
Al 't heidensch Priesterdom, zoo trots op blinde drempels,[*377]
En moedigh op de pracht van zijne ontelbre tempels[378]
Den ganschen aertboôm door gezaeit, van eeu tot eeu,
Staet schaemroot en verbaest, en geeft het den Hebreeu

[*] [Randschrift:] *Jerusalem*.

[*] [Randschrift:] *d'Orakelhut*.

[*] [Randschrift:] *de tempel*.

345 David verovert Jeruzalem voor goed op de Jebuzieten.
350 *graft:* gracht.
354 *fenixvrou der steden:* de voortreffelikste der steden.
358 de strijdende Kerk op aarde, en de zegepralende Kerk in de Hemel; *doorgestreden:* die de strijd doorstreden hebben.
367 waarin de Joodse godsdienst schuilt, voorafbeelding van de Kristelike die hoger is dan ...
369 *'s tempels timmeraedje:* tempelgebouw; de eredienst der Joden zal uit de tent worden overgebracht naar Salomon's heerlike tempel.
370 *reisbre:* vervoerbare.
373 *een ander spruit van Jesse:* Christus.
374 *d'afgebeelde Godtvruchtigheid:* de (in Mozes' tabernakel of tent) afgebeelde Kerk.
377 *blinde drempels:* blinde tempels, zonder God.
378 *moedigh:* trots.

Gewonnen, daer het ziet, in 't midden uit de rotsen,
Een eenigh kerckgebou veel duizent kercken trotsen,
Die t'effens ondergaen, als starren voor de zon,[383]
In 't opgaen van 't gebou, door koning Salomon
In zeven jaer voltoit, en aen de lucht geschoncken,[385]
Zoo kunstigh, dat het niet met hamers schijnt geklоncken
Uit marmersteen, maer door natuur en haere gunst
Uit eene klip aen een gewassen, zonder kunst;[388]
Of eer een majesteit in eenen vorm gegoten[389]
Van zonnegout, geschept uit Ofir, en zijn vlooten.[390]
De Heiden zwilt van nijt, en ziet zijne oogen blint,
In 't heerlijck wonderwerck, dat mijnen gouts verslint,
En Libans kruin ontbloot van al haer loof en cederen.
Hier decken Cherubijns de bontkist met hun vederen,
Waerop de heerlijckheit der Godtheit rust, en zweeft,
Die op 's aertspriesters bede en vraegen antwoort geeft,[396]
In 't allerheilighst koor, waervoor alle afgoôn zwichten[397]
Met hunne orakelen, en grijnzen, en gedichten.[398]
De voorhang, geschakeert van verwen met de naelt,
En die van Cherubijns en loof en bloemwerck straelt,
Verbiet der priestren oogh, in dit geheim te weiden,
Om dees geheimste plaets en 't heilige te scheiden,
Het welck bewieroockt wort van 't geurigh reuckaltaer,
Door zeven tacken lichts, op eenen kandelaer,
Verlicht, en daer de disch met toonkorst staet geladen,[405]
Die, om de maent ververst, het priesterdom verzaden.[406]
De voorhof, daer het vee ten offer wort gebracht,
Op 't koperen altaer, staet open voor 't geslacht
Van Levi niet alleen, maer al de twalef stammen,
Die hier door ossenbloet, en koey, en kalf, en rammen,
En schaepen, zonder tal, verzoecken hunnen zoen,
Om 's hemels straf t'ontvliên, en 't smerten van Godts roên.[412]
De buitenhof is vry voor d'onbesnede volcken.
De glans en heerlijckheit der Godtheit, uit de wolcken
Gedaelt in eene wolck, in 't wijden van 't gesticht,
Vervulden al de kerck, met hemelsch vier en licht,
Geslingert uit de lucht in 't vet der offerhanden,

383 *t'effens:* te samen.
385 *aen de lucht geschoncken:* hoog in de lucht gebouwd.
388 *zonder kunst:* zonder menselik vernuft.
389 *een majesteit:* een kunstwerk vol majesteit.
390 met hele scheepsvloten uit Ofir gehaald, het bekende goudland van het Oude Testament.
396 *aertspriester:* hogepriester.
397 *In 't allerheilighst koor:* in het allerheiligste, het heilige der heiligen.
398 *grijnzen:* bedrieglike schijnvertoningen; *gedichten:* verdichte orakels (in versvorm).
405 *toonkorst:* de toonbroden.
406 *om de maent* vergissing voor: *om de weeck*.
412 *smerten:* pijnigen, schrijnen.

Die, 's hemels majesteit ter eere, op 't outer brandden,
Verslonden d'offerhande, op 's wijzen konings be,
En Godts orakel sprack: Ick heb deze offerste[420]
Alleen tot mijnen dienst en offer uitgekoren,
En wil mijn volcks gebeên en smeecken hier verhooren.
O tempel, welck een kroon en kostelijck kleenoot,
Wat hantvest wort u hier geworpen in den schoot![424]
Dees tempel, lang verwoest, herbout, en weêr verdweenen,
Zagh naer een' tempel uit, van levendige steenen[426]
Op een' verworpen gront, den hoecksteen, vast herbout,
Den vasten hoecksteen, die twee ryen t'zamenhout,
De Griecken, en Hebreen, en allerley geslachten,[429]
Die op de wederkomst van Godt Messias wachten,
Wiens rijcke tempel aerde en hemel overstraelt
Met eene heerlijckheit, van plaets noch tijt bepaelt,
Als Salomons gewelf, en omgeramde muuren,
Te kranck van stof, om vier en yzer te verduuren,
Het zy d'Eufraet, het zy de Tyber in 't geweer[435]
Den tempel en de stadt het onderst boven keer'.
In d'afgebeelde Kerck, daer twalef hooftpilaeren,
d'Apostels, het gewelf vol starren trou bewaeren,
En draegen onvermoeit, gaet Aron niet te koor,[439]
Maer Christus, uitgebeelt door Grieck, Hebreeu, en Noor,
Bedienaers van 't altaer, bevleckt door ram, noch stieren,
Noch bloet, noch asch, noch smoock van loeiende offerdieren.
Hy volght Melchisedech, die op zijn diensten wees,[443]
En offert, voor de weite en wijn, zijn bloet en vleesch;
Een kostelijcker stof dan d'offerstof der ouden;
Het zy die op Natuur of Moses wet betrouden.[446]
Dus stapt de Godtheit zelf de Godtheit te gemoet[447]
In Godt, Emanuël, en door haer eigen bloet,
In 't allerheilighst koor, en rijcker pauweljoenen,
Der heemlen hemel zelf, om 's vollex smet te zoenen,
Door 't eenigh offer, dat zijn zoenkracht noit verloor.
In d'afgebeelde Kerck neight Godts orakel 't oor[452]

420 *Godts orakel:* Gods woord, God.
424 *hantvest:* (plechtig bezworen) voorrecht.
426 *eem' tempel van levendige steenen:* de Kerk der Kristenen, gebouwd op Christus, de steen die de bouwmeesters (de Joodse tempelpriesters) hadden verworpen, maar die God heeft gelegd tot vaste grondsteen (*gront*) van Zijn Kerk.
429 de Joden, en de heidenen (*Griecken en allerley geslachten*).
435 Hetzij de Babiloniërs hetzij de Romeinen in oorlog de tempel verwoesten.
439 *Gaet Aron niet te koor:* gaat niet de Joodse hogepriester in het heilige der heiligen (*koor*) om te offeren, maar Christus uitgebeeld door Zijn priesters uit alle volken van d'aarde.
443 *die op zijn diensten wees:* die in de priesterdienst Hem voorafbeeldde.
446 Hetzij die God vereerden volgens de natuurwet (door het verstand voorgelicht), of wel daarenboven geleid door Mozes' wet.
447 Aldus treedt God, de offerende Christus (*in Godt, Emmanuël*), Zijn Goddelike Vader tegen.
452 *Godts orakel:* God.

*
Naer vierige gebeên, den hemel opgedraegen,
In Jesus hoogen naem, zijn opperste behaegen;
Een wijzer bouheer dan de wijze Salomon,
Wiens godtsdienst, als 't gebou, geen' storm verduren kon.
En wat kan 's voorbeelts pracht by d'afgebeelde haelen?
Aertspriester, scheur uw kleet: legh af, legh af de straelen
Van mijter, en van kroon, en efod, voor den glans[459]
Van 's heilants majesteit, die uit den hooghsten trans
Des hemels al verdooft wat eertijts heeft geblöncken.
Deze afgebeelde Kerck, in graven en spelöncken[462]
Gedoken, voor 't gewelt der weerelt en haer maght,
Ontfangt een klaerder glans, dan 't heidensche geslacht
Zagh straelen uit het dack der roemende Hebreeuwen,
Beschaemt in hunnen roem, en heesch van ydel schreeuwen;
Nu Godt in Juda zich alleen niet openbaert,
Maer wijder dan de zon rondom den hemel vaert.
Wien 't lust den ommegang te zien van menigh voorbeelt,[*]
Dat op een lange ry den Heilant invoert, oordeelt[470]
De Kerck t'ontmoeten in haer rijck gezegent hooft,
Waer van zy 't lichaem is. Aertsvaders, hoogh gelooft,
Aertspriesters, koningen, en helden, en profeeten,
Hunne ampten, wonderen, en dapperheden zweeten
Om dit gezalfde hooft, bekent door merck by merck,[475]
Te zetten in zijn ampt, als hoeder van de Kerck,
Ontworpen in een ry gewijde schilderyen:[477]
Want twee, zoo naeu verknocht, als Kerck en Christus, lyen
Geen scheiding, maer zy gaen te zamen, hant aen hant,
Gepaert door eenen wil, en onderlingen bant.
Nu lustme eens ga te slaen, in dees geheimenissen,[*]
Door wat voorspellingen de hant, die niet kan missen,
d'Aenstaende Kerck verlichtte op 't zuiver perckement,[483]
Waer uit men levendigh haere eigenschappen kent,
En wezen, en waerdy, en eer, en maght berekent.
De pen van Jesse heeft haer levende afgetekent[*486]
In 't heerlijck bruiloftsliet, en goddelijck geluit,
Gezongen en gespeelt, ter eere van de bruit,
En haeren bruidegom, zoo prachtigh uitgestreecken,[489]

[*][Randschrift:] *De Kerck is te vinden in andere voorbeelden van Christus*.

[*][Randschrift:] *Voorspellingen van de Kercke*,

[*][Randschrift:] *door David*,

* TEKSTKRITIEK: 458 *Aertspriester, scheur* - de oude uitgave heeft 'n komma achter scheur.

459 *efod:* het kenmerkend kledingstuk van de hogepriester.
462 *in graven en speloncken:* in de katakomben.
470 *invoert:* opvoert, voorafbeeldt.
475 *merck:* afbeelding.
477 *gewijde schilderyen:* de schilderingen in de H. Schrift.
483 *verlichtte:* verluchtte; in beeld bracht.
486 *Jesse:* David (zoon van Jesse).
489 *uitgestreecken:* getooid.

*

Zoo schoon, dat geene tong hun schoonheit uit kan spreken.
Hy gort het zwaert op zijde, en komt, gelijck een helt
En koning, voor den dagh, en triomfeert in 't velt.
Hy zet zich op den troon, die nimmer zal bezwijcken,
En, Godt in wezen, draeght den scepter van zijn rijcken.[494]
De koningklijcke bruit, noch schooner door haer pracht,
Vergeet haer' ouden stam, en vaderlijck geslacht,
Den bruidegom ten prijs, en, tredende door 't midden,
Zoo schoon als Godt haer schiep, begint hem aen te bidden,
Die door haer schoonheit blaeckt. dus teeltze by dien helt
Eene afkomst, die alom de weerelt wetten stelt.
Hoe wel men, naer den zin der letter, dit aenschoude,*
In koning Salomon, die Faroos dochter troude,
Noch ziet dit evenwel op d'echtgeheimenis
Van Christus en zijn Kerck, waerin voltrocken is
Dit hemelsch bruiloftsliet, zoo lang vooruit gezongen,
En zelf van Salomon, tot hooger zang gedrongen,[506]
Gevolght, daer hy de bruit met d'eelste verwen maelt,
In haere schoonheit weit, en lucht en adem haelt
In haer gedaente, en pracht, en titelen, en naemen,
Die haer uitnementheên en zijne min betaemen,
Daer hy en zy, by beurte in onderling gespreck,
Verbloemen Godts geheim, indien men, zonder vleck[512]
En vleeschelijck vernuft, wil inzien, naer heur waerde,
De trou van Godt en mensch, van hemel en van aerde.
De stijl van Amos zoon, die nimmermeer bezwijckt,*[515]
En meer Euangelist dan een profeet gelijckt,
[Van Micha nagevolght, daer hy, begaeft van boven,[517]
De Kerck in top verheft, om Godt in haer te loven,]
Zagh eeuwen lang vooruit, in d'allerleste tijt,
Den bergh der Godtheit, door den tempel ingewijt,
Verheffen zijne kruin ten hemel door de wolcken,
Zoo hoog als geen geberghte, en allerhande volcken
Van verre derwaert spoên, met deze blyde stem:
Ey, volght ons naer Godts bergh, zijn stadt Jerusalem,
En haeren tempel. Komt, ay komt, en laet u raden.
De Godt van Iakob wijst ons daer des hemels paden.
Uit Sion, dat hem eert door offers zonder smet,

*[Randschrift:] *Salomon*,

*[Randschrift:] *Isaias*,

* TEKSTKRITIEK: 502 *In koning Salomon*, de oude uitgave heeft: *In koning die Salomon*.

494 *God in wezen:* een God ook in zijn voorkomen.

506 In 't Hooglied.

512 *verbloemen:* figuurlik uitbeelden; in zinnebeelden voorstellen.

515 *die nimmermeer bezwijckt:* die nooit zijn grootheid verliest.

517 *Micha:* een der ‘kleine’ profeten.

*
Bazuint hy zijnen wil, en leert het volck zijn wet.
Daer zal de Godtheit zelf het Heidendom berechten,[529]
Dat wil uit lust tot vre, niet meer in 't harnas vechten,
Maer zicht en kouter smeên van bloedigh zwaert en speer:[531]
Want niemant treckt zijn zwaert: men leght de wapens neêr.
Gy stammen, komt met ons: de duisternis moet duicken,
Het licht des hemels rijst, dies laet ons 't licht gebruicken.
Daer ziet men hoe de Kerck, gesteigert hemelwaert,
Zoo hoogh als, boven al 't geberght, het vloetgevaert
Van vader Noah dreef, gezien wort zelfs van blinden,
Die, willens blint by daegh, de Kerck niet willen vinden,[538]
In hare majesteit; maer domplenze in een hol,[539]
En wroeten daer zoo blint en duister als de mol;
Terwijl al 't Heidendom, en duizenden, by hoopen,
Naer dezen hoogen bergh, en grooten tempel loopen,
Waer uit 't aposteldom des heilants last trompet,
Die zoo veel luider klinckt dan Sinaes strenge wet,
Gewapenden gebiet den afgodt eer t'ontzeggen,[545]
Voor 's keizers voeten stout de wapens neêr te leggen,
En liever martelaers te sterven voor Godts naem,
Dan 't kruis te lochenen, om ydele oorloghsfaem.
Nu laet ons luistren hoe de geest van Isaias
Niet duister voorspeelt dat, in d'eeuwe van Messias,[550]
Een telgh uit Jesses stam, het wilt zijn' aert vergeet,
En uittreckt zijn natuur, gelijck een man het kleet.
Hy zeght: de felle wolf, gewoon, om roof te huilen,
Zal by 't onnozel lam in eene schaepskoy schuilen;
De luipert by den bock zich vlyen, zy aen zy;
De jonge leeu, het schaep, en kallef vranck en vry,
Van eenen harderstaf bestiert, zich laten leiden;
De wilde en woeste beer by tamme koeien weiden:
Hun jongen desgelijx beslaen een zelve nest.
De leeu wort, als een os, met hoy en stroy gemest,
De zuigling durf in 't hol der giftige adder speelen,
Het eerst gespeende kint den baziliskus streelen,[562]
In zijnen naeren kuil, oock zonder leet en ergh.[563]

* TEKSTKRITIEK: 540 *En wroeten* de oude uitg. heeft *In wroeten*.

529 *berechten:* recht spreken over.

531 *zicht en kouter:* sikkel en ploegijzer.

538 vlgg. Dit ziet op de Joden.

539 *domplenze in een hol:* duwen de Kerk weg in 't donker.

545 De Romeinse soldaten moesten meermalen deelnemen aan heidense plechtigheden. De kristenen onder hun mochten noch wilden dit doen, waarom zij dan ook meermalen die dienst hebben geweigerd, en om die weigering de marteldood ondergingen.

550 *voorspeelt:* een voorspel geeft.

562 *eerst gespeende:* pas gespeende; *baziliskus:* fabelachtig amphibie dat met zijn blik de mensen doodt.

563 *zonder ergh:* zonder angst voor letsel.

Men weet van leedt noch ramp op mijnen heilgen bergh:
Want 's hemels kennis schijnt in 't aertrijck op te klaeren,
Zoo vol van dezen glans, gelijck een zee van baren.
De volcken zullen dan, ontsteken van dit vier,
Het oogh naer Jesses stam, de vredige banier,[568]
Van verre slaen, en hem uit al hun hart begeeren,
En zijn gezegent graf, van alle kanten, eeren.
Ay, kreuck uw voorhooft niet, al dunckt u dit zoo vremt
Te klincken, als een snaer, die wildernissen temt:[571-72]
Natuurlijck schildert hier de goddelijcke schilder[573]
Den aert der volcken uit, die tammer zijn, of wilder
Dan dieren: want wie let op ommetreck en zwier[575]
Van 's menschen aengezicht en opzicht, ziet een dier[576]
Of diereneigenschap in elcke troni zweven,[577]
Zoodaenigh als natuur een ieder heeft gegeven,
Die min of meer misdeelt, naer Adams errefsmet,
Een ploy van erfgebreck of aenwenst heeft gezet,[580]
En zijn genegentheên getoomt, of laeten glyen,[581]
Naer 't ongelijck beloop van woeste en stille tyen,
En landen, en geslacht, en al wat, van der jeught,
Des menschen aert verkeert, of aenleit tot de deught.[584]
Dit wou ons Noahs hulck, gepropt van dieren, maelen,
Het rein en onrein vee van Moses, en het daelen
Der dieren in den doeck, by d'enden aengevat,
Door Cefas voor een beelt van 't Heidendom geschat,
En Jodendom; een Kerck uit allerhande troepen,
Tot eenen zelven plicht, een zelve altaer geroepen.
Zoo ziet men dan hoe hier Messias eeu den aert
Der wilde menschen zoo herschept, en wederbaert,
In zeden en gewoont, dat ieder rust in vrede,
En niemant, als voorheen, den degen uit der scheede
Magh rucken, ingetoomt door een godtvruchte vrees,
Die 't graf in eere houdt, daer 't leven uit verrees.
De tong der zelve pen noodt alle Egyptenaeren[597]
By Godt, en worptze neêr voor zijn gewijde altaeren,
In 't midden van het rijck des vruchtbren Nyls gebout,
Daer elck hem offers brengt, en zijn beloften houdt.

568 *Jesses stam, de vredige banier:* de afstammeling van David's vader Jesse, n.l. Christus, die als de vredesbanier allen om zich verenigt (naar Isaïas).
571-72 *zoo vremt:* even vreemd als het snarenspel van de Griekse zanger Orfeus, dat de wilde dieren temde.
573 *Natuurlijck:* naar de natuur.
575 *zwier:* trekken.
576 *opzicht:* oogopslag.
577 *troni:* gelaat, gelaatsvorm.
580 *aenwenst:* aanwensel.
581 *laeten glyen:* (heeft) gevierd, laten gaan.
584 *verkeert:* afkeert van het goede.
597 *de tong derzelve pen:* n.l. van Isaïas; *Egyptenaren:* in de Egiptenaren alle heidenen.

Zoo wort Jerusalem haer hantvest eens benomen,[601]
De tempel opgezet voor al 't geslacht der vroomen:[602]
Want Christus offer bint zich langer aen geen ste,
Noch volck, noch Arons bloet, en bloênde en blatend vee;[604]
Maer 't zuiver offer van den hemelschen Messias[605]
Geeft overal zijn' geur, in 't bladt van Malachias.
Gelijck de wijsheit by den wijzen ons verlicht,[607]
Daer zy zich zelve een huis op zeven pylers sticht,
Den disch met weite, wijn, en vee, noch versch geslagen,[609]
Voor haer genooden deckt, en rustigh op laet draegen,
Door maeghden, uitgestiert om gasten op het feest
Van 't hof te noodigen; zoo noodt de zelve geest
Door Isaias oock ter maeltijt alle volcken,
Naer zijnen hoogen bergh, gestegen door de wolcken,
Op klaeren wijn en dranck, en leckre spier, en mergh.[615]
De hemel zal 't gezicht der volcken, op dien bergh,
Verlichten, en den doeck des misverstants ontbinden,[617]
De tranen wisschen van het aenzicht der beminden,
Ontslagen van verdriet, en laster, en verwijt.
Dus wort de Kerck onthaelt, in 't aenzicht van den nijt,
En Godts genade in 't lest, ten beste voor Godts knechten,
De zielen opgedischt, in schijn van dischgerechten,
Ter rechte tijt, en na in endlooze eeuwigheit,[623]
Daer 't leven eeuwigh duurt, en niemant zucht, noch schreit.
De zoon van Amos merckt de heileeu lang te voren[625]
Door wondertekens: want de dooven zullen hooren,
Des blinden oogen zien, na dicke duisternis,
De majesteit van 't licht, dat hun verscheenen is.
Men ziet de lammen dan als snelle harten springen:
Men hoort de stomme tong den hemel lof toezingen.
Wie onderdruckt zit, of door armoede of gewelt,
Wort door den arm geredt van dien verwachten helt:
Gelijck de goude harp voorheene, oock veele jaeren,[633]
Den droeven geest genas, en streelde met zijn snaeren.
De zoon van Amos spreeckt uit 's allerhooghsten mont,
Daer 't licht der Kercke rijst, gelijck de morgenstont:
Ick wil mijn' stercken arm in 't Heidendom verheffen,

601 *haer hantvest:* haar voorrecht, de stad van de Joodse godsdienst te zijn.
602 *opgezet:* opengezet.
604 *Arons bloet:* Arons afstammelingen; zij alleen mochten het Joodse priesterambt bekleden.
605 *in 't bladt van Malachias:* zoals Malachías voorspelt.
607 Gelijk de Wijsheid Gods door de Wijze Man (in 't Boek der Spreuken) ons verlicht, n.l. door het volgend beeld van de Kerk.
609 *geslagen:* geslacht.
615 *spier:* vlees.
617 *den doeck des misverstants:* de geestelike blindheid der heidenen.
623 *Ter rechte tijt:* op de door God bepaalde tijd; *na:* daarna, later.
625 Kenmerkt de tijd van Christus' komst door de volgende wondertekens.
633 David's goude harp genas de verduisterde (*droeven*) geest van koning Saül.

En rechten mijn banier, dat zy mijn maght beseffen.[638]
De volcken brengen bly hun vruchten in uw scherm,[639]
De dochters op den rugh, de zoonen op den arm.
De koningen uit lust u met hunn' scepter voesteren:
De koninginnen mede u met haer' boezem koesteren,
En vallende in het stof, op aengezicht en knien,
Ootmoedigh u den dienst van kroon en purper biên.
De zelve om deze Kerck op 't allerrijckst te cieren,[645]
Geeft haer een grontvest, rijck van jaspis, en saffieren,
En bouwt de poort en muur van kostelijcken steen,
Geslepen op zijn schoonste, of op zijn schoonst gesneên,
Gelijck Sint Jan ons toont Jerusalem daer boven,
Om 't aertsch Jerusalem door 't hemelsche te dooven.[650]
Wie op de klaere stem van Jeremias acht,[*]
Den zoon van 't hooghge-eert aertspriesterlijck geslacht, [*][Randschrift:] *Jeremias*,
Bevint hoe hy de Kerck verheerlijckt in haer waerde,
Daer hy de volcken voert van 't uiterste der aerde
Naer Godt, en zijnen stoel, met een belijdenis,
Dat deze, en anders geen, de waere Godtheit is,
En hun voorouders, lang door logentael bedrogen,
Te vruchteloos de knien voor heilooze afgoon boogen.
Op diergelijcken trant en onverzierden toon[*659]
Volght hem Ezechiel, de priester, Busys zoon, [*][Randschrift:] *Ezechiël*,
Een man, wiens veder ons Godts heerlijckheit ontvoude,
Zoo heerlijck als hy Godt in een gezicht aenschoude;
Dees geeft, op Davids naem, een' koning aen 't gemeen.[663]
Hy smilt twee volcken en twee rijcken onder een,[664]
En waschtze van de smet der afgoôn, om niet verder
Te dwaelen, geeftze beide een' koning eenen herder.
Zoo worden daer besneên en onbesneên vereent,
Waer uit d'aenstaende Kerck haer glans en luister leent,[668]
Wanneer het blijckt hoe Godt (wat kan men schooners wenschen?)
Zich als een vader draeght van allerhande menschen.[670]
Ezechiël verheft, door een gebloemt geluit,[671]
De Kerck ten hemel toe, daer hy de teere spruit
Met 's hemels vinger breeckt van dien verheven ceder,
En op den hoogen bergh gaet planten, daerze weder

638 *rechten mijn banier:* mijn vaandel oprichten, planten; de kruisbanier, zinnebeeld van Christus' Kerk, die in de volgende verzen wordt toegesproken.
639 *vruchten:* kinderen; *scherm:* bescherming.
645 *de zelve:* dezelfde.
650 *dooven:* verduisteren.
659 *op onverzierden toon:* niet verzonnen, naar waarheid.
663 *op Davids naem:* onder de naam David op Christus doelend; *aen 't gemeen:* aan 't gemenebest, aan 't volk.
664 *twee volcken:* Joden en Heidenen.
668 *Waer uit:* n.l. uit die vereniging.
670 *Zich .... draegt:* zich gedraagt, zich toont.
671 *door een gebloemt geluit:* door zinnebeeldige woorden.

*
Tot zulck een' wasdom stijght, en wassende verrijckt,
Dat zy den ouden boom, haer moeder, minst gelijckt;
Dewijlze hemelhoogh haer loof en groene vlogels
Dus uitspreit in de lucht, dat allerhande vogels
In hare schaduw zich verquicken onder 't groen,
Als d'oude boom verdort, de jeugdige plantsoen[680]
Geen hagelbuien vreest, noch blixems, die haar treffen.
Zoo kan de hemel 't hoogh verneêren, 't laegh verheffen.
Daer ziet men 't onderscheit van d'ongelijcke twee:
Het Jodendom, gelijck een t'zamendrift van vee,[684]
En stomme kudden, niet begaeft met licht van reden,
En wederom de Kerck herboren, niet besneden.[686]
Dees outste, als moeder, wort in haeren roem verneêrt:
De dorre dochter groeit, en haer getal vermeert,
Door aenwas van het volck, uit alle vier de winden;
Veel tongen onder een, een hart, en eens gezinden.[690]
Nebucadnezars raet en wijsheit, Daniël,[*691]
Zoo wonderbaer verlicht, en trou aen Godts bevel,
Ontvouwende den droom der twee paer Monarchyen,
Zet deze Kerck ten toon door 't licht der profecyen,
Daer hyze tot een rijck [dat nimmer kan vergaen,
Alle aertsche rijcken zal tot gruis en mortel slaen]
Verheft, en 't groote beelt, van vierderley metaelen[697 vlgg.]
Gegoten, om in top tot aen de lucht te praelen,
Door eenen kleinen steen, en, zonder iemants hant,
Geruckt van eenen bergh, verbrijzelt in het zant.
Dees wijze jongling ziet den ouden, in zijn droomen,[701]
En heldre straelen viers uit 's grijzen oogen stroomen,
Daer hy op eenen stoel van heldre vlammen zit.
Het haer is schoon als wol, het kleet als sneeu zoo wit.
Veel duizent duizenden gedienstigh om hem waecken.
Een mensch schijnt uit een wolck dien ouden te genaecken,
Die geeft hem d'opperste eer, en 't opperste gewelt[707]
Des ganschen aertboôms, zulx dat hy zijn wetten stelt
En voorschrijft volck by volck, en allerhande tongen,
In 't eeuwighdurend rijck, van niemants maght gedwongen.
Dus voert des wijzen hant de Kerck in haeren troon,

[*] [Randschrift:] *Daniël*,

* TEKSTKRITIEK: 696 *aertsche* de oude uitg. heeft *aertschen*.

680 *de jeugdige plantsoen:* de jonge plant.

684 *een t'zamendrift van vee:* zie op vs. 274.

686 *wederom:* aan den andere kant, daarentegen, *herboren:* n.l. door het doopsel.

690 *Veel tongen:* veel talen.

691 *raet en wijsheit:* wijze raadsman.

697 vlgg. Daniël's bekende ziening van de vier grote wereldrijken en hun ondergang (het beeld met de leme voeten).

701 *den ouden:* d.i. God, die is vóór alle dagen en tijden.

707 *Die geeft hem:* de *grijze*, de *oude*, God geeft aan die mens, d.i. aan Christus de mensgeworden God; *gewelt:* macht.

En onderworpt het al haer' scepter en geboôn.
De wijze Oseas wil uit 's hemels mont daer boven[*713]
De Godtheit aen haer volck uittrouwen en verloven,
Gelijck de bruidegom zich aen zijn bruit verknoopt;
Een trou, die niet verwelckt, hoe snel de tijt verloopt;
Een trou ons voorgedanst op koningklijcke toonen,[717]
In 't heiligh bruiloftsliet van beide Jesses zonen.
Het bladt van Ioël spelt de blijde morgenzon,[*]
En opgang van de Kerck, daer Godt de volle bron
Van zijnen Geest belooft t'ontsluiten en by vlieten
Zijn gaven en genade op al wat leeft te gieten:
De dochter en de zoon, den dienstknecht, en de maeght,[723]
En out, en jong, en wat godtvruchtigh hem behaeght,
Te melden 's hemels wil, door droomen, en gezichten,
En openbaeringen om 't hemelsch rijck te stichten;
Gelijck de pinxterfeest zal tuigen, als mijn inckt[727]
En pen, door Godt den Geest vergult, zoo helder blinckt.
Haggai, toen de vorst Zorobabel regeerde[*729]
In Juda, hem en Godts aertspriester profeteerde
Des tempels heerlijckheit, die weêr te bouwen stont
Uit puin, daer Babels wraeck zoo groot een' lust in vondt.[732]
Hy spelt hoe 't leste huis het eerste zal beschaemen,[733]
In faem en heerlijckheit en majesteit te zamen;
Wanneer hy zelf, naer wien al 't Heidendom verlangt,[735]
Verschijnt, en 't goude koor uit zijnen glans ontfangt[736]
Een heerlijckheit, die Godts gewelf tot in de toppen
Alom vergulden zal, en met haer straelen proppen.
Hoe klinckt u dit in 't oor? want op dien zelven dagh
Dat d'oude, die voorheen den eersten tempel zagh,
Den tweeden zagh herbout, [den tweeden, die geleken[741]
By 't vorige gebou, daer op scheen af te steecken,
Gelijck een herders hut, by eenigh konings hof;
Een hut, een arrem dack, gekropen uit het stof:]
Zoo vingen d'ouden aen den eersten te beweenen;
En noch was Christus school verwondert om de steenen,[746]
Den wonderbaeren bou van 't jongste Kerckgesticht:[747]

[*] [Randschrift:] *Oseas*,

[*] [Randschrift:] *Ioël*,

[*] [Randschrift:] *Haggai*,

713 *uit 's hemels mont daerboven:* volgens de woorden die God hem ingeeft.
717 onder vreugdedansen bezongen door koning David in de 44e psalm, en door koning Salomon in het Hooglied.
723 *maeght:* dienstmaagd.
727 Gelijk ik bij het Pinksterfeest zal getuigen, als mijn pen wordt bestraald door het goude licht van de H. Geest.
729 *Haggai* uitspr. Haggáï.
732 Het *puin* van Salomon's tempel door de Babiloniërs verwoest.
733 *'t leste huis:* de laatste tempel der Joden (waarin Christus is opgetreden).
735 *hij zelf:* Christus.
736 *'t goude koor:* de van binnen met goud beslagen tempel.
741 *zagh herbout:* zag herbouwd worden.
746 *Christus school:* Christus' leerlingen.
747 *'t jongste Kerckgesticht:* de laatste tempel (door de ouden zo geminacht, als ze die bij Salomon's tempel vergeleken).

Dus eischt de profecy een torts, die 't oogh verlicht.
De letter toont ons dan, den glans des lesten tempels,[749]
Die d'eerste kerck verdooft, als Christus Arons drempels
Met zijne voeten wijdt, en, onder de Rabbijns
Gezeten in den ring, hun afbint deze grijns,[752]
Waer door men 't volck bedroogh, als zy de wet misduiden.
Dees tempel blonck dan meer als toen het hof van 't zuiden[754]
Op zijnen rugge liet het Kreeftvier en de zon,[755]
Om 't licht van Godt te zien, in 't koor van Salomon,
Die, schoon zijn wijsheit wist wat menschen tong kon reppen,
Zijn wijsheit evenwel uit deze bron most scheppen:
Doch zoo die profecy wort naer den geest hervat;[759]
Zy ziet op geen gebou, in Davids oude stadt,
Maer op de groote Kerck der goddelijcke waerheit,
Die door haer majesteit, en heerlijckheit, en klaerheit,
Alle oogen naer zich treckt, en Gode alleen behaeght,
En antwoort elck wie hier 't orakel spreeckt, en vraeght.
Zoo spreeckt uit eenen mont de mont van Zacharias,[*765]
Die 's lants aertspriester kroont, als 't voorbeelt van Messias,[766]
Wiens naem, gelijck een zon aen 't opgaen, wederom[767]
Herbout en rijcker eerst der priestren heilighdom,
Geholpen in dien bou van menigh duizent handen,
Vol yvers derrewaert geruckt uit verre landen,
Die Godt, in eenen zin, met ongelijcke stem,[771]
Aenbidden op den troon in zijn Jerusalem.
De vader van Sint Jan, de grijze Zacharias,[*]
Gedreven van Godts Geest, noemt Christus, den Messias,
Den heldren opgang, die om hoogh, uit 's hemels schoot,[775]
Den Heiden, in de nacht en schaduw van de doot
En 't rijck der duisternis gedoken, komt bestraelen.
Met hem stemt Simeon, gereet gerust te daelen
In 't vaderlijcke graf; naerdien hy, afgemat
Van jaeren, den beloofde in bey zijne armen vat,
De bron van 't heil, dat Godt laet schijnen uit den hoogen

[*] [Randschrift:] *Zacharias*,

[*] [Randschrift:] *Priester Zacharias, en ouden Simeon*.

749 *De letter:* de letterlike zin van de voorspelling.
752 *hun afbint deze grijns:* hun schijnheilige geveinsdheid aftrekt.
754 *dan:* toen; *het hof van 't Zuiden:* de koningin van Saba (met haar hof) die koning Salomon bezocht.
755 *het Kreeftvier en de zon:* de zon in 't teken van de kreeft, de gloeiende Zuiderzon.
759 Tot hier de letterlike of rechtstreekse verklaring, waarom de laatste tempel die van Salomon in heerlikheid overtrof; maar in geestelike of mystieke zin (*naer den geest*) is de Kristen Kerk de nieuwe tempel, die de Joodse Kerk in majesteit te boven gaat.
765 *uit eenen mont:* eenstemmig met Haggai.
766 De profeet Zacharias kroont op Gods bevel de hogepriester, om door die zinnebeeldige handeling de Messias vooraf uit te beelden.
767 Doordat Messias Zijn naam ‘De Opgaande’, aan het nieuwe, het kristelike heiligdom der priesters verbindt, herbouwt hij de vervallen oude Joodse tempel.
771 *in eenen zin:* één van zin; *met ongelijcke stem:* in verschillende talen.
775 *Den heldren opgang:* de lichtende opgaande zon.

In ieders aengezicht, en aller menschen oogen.
Hy noemt d'omhelsde vrucht, geboren tot het Kruis,[783]
Het licht van 't Heidendom, en d'eer van Jakobs huis.
Nu straelde Christus noit zoo wijt met Godts geboden[785]
In 't blinde Heidendom, vol zwart beroockte goden,
Als na de hemelvaert, door zijn gezantendom,
En boden van de Kerck vooruitgestiert alom,
Getroost d'afgodery de pennen uit te rucken,[789]
Of zelfs, om d'eer van 't kruis, voor 't Heidens zwaert te bucken.[790]
Mijn yver zong dus lang blygeestigh door de ry*
Van heilbelofte en eedt en beelt en profecy,
Om naer de steile Kerck te steigren, langs die trappen,
Haer oirsprong, en natuur, en gront, en eigenschappen
Te kennen, en al 't geen kan dienen tot een merck
Van zekerheit, om vast op deze onfaelbre Kerck
Te rusten, aengezien het hof der duisternissen
Noit ruste, uit errefhaet, zijn monsters aen te hissen,
Te brullen tegens haer, zoo lasterlijck als fel,
En neffens deze Kerck te bouwen zijn kappel:
Dies laet ons eens beknopt zoo veele ontfange schatten
Van lessen met een' greep in eenen bondel vatten.
De Kerck op aerde lijdt en strijt, en heeft het bang,*
Vermits d'ervyantschap van haer en d'oude slang;[804]
Noch triomfeertze in 't einde, en trapt op 't hooft der vloecken,[805]
Door 't heil, haer toegezeght in onverzierde boecken.[806]
z'Is vruchtbaer in getal van kindren, dieze baert,
Van allerhande slagh, en eenerhanden aert,[808]
De wijde weerelt door gespreit, en daerze, in 't midden,
Gezeten, koningen den Heilant aen ziet bidden,
En onder haeren staf zich buigen in het stof.
z'Is eeuwigh, onbeweeght, wat storm, wat buy haer trof,
Zy staet, gelijck een rots, op 't hooft der kruisgezanten,
En zijn belijdenis, bestormt van alle kanten.
Dus stuitze op haere borst den afgront en de doot,
En voert de sleutelmaght. zy wort met hemelsch broot[816]
En 's levens ooft gevoedt met heur altaer genooten,
Uit 's andren Adams zijde en hartebloet gesproten,[818]

*[Randschrift:] *Besluit der voorspellingen*,

*[Randschrift:] *beknopt by een begrepen*.

783 *d'omhelsde vrucht:* het omhelsde kind Jezus.
785 Ook deze voorspelling doelt op de Kerk, immers ....
789 *Getroost:* vast besloten.
790 *voor 't Heidens zwaert te bucken:* n.l. in de marteldood.
804 *Vermits:* door toedoen van.
805 *vloecken:* gevloekten, duivelen.
806 *In onverzierde boecken:* in onverzonnen boeken, boeken die geen verzinsels verhalen: de H. Schrift.
808 Verschillend door afkomst, taal, enz. maar eensgezind in het geloof.
816 *de sleutelmaght:* de macht binnen te laten of uit te sluiten; in de sleutelmacht ligt de gehele rechtsmacht van de Kerk.
818 Gelijk Eva voortkwam uit de zijde van Adam, zo ontsproot de Kerk uit de zijdewond van den anderen Adam, Christus.

*
Waer aen zy hangt verknocht, als 't lichaem aen zijn hooft,
Het welck haer wascht en queeckt, en eeuwigh heil belooft
Aen allen, die in noot, tot berging van hun leven,
Zich in haer schaduwe, en op 't hout van 't kruis begeven.[822]
Zy berght wat haeren wil en last niet wederstreeft
Gewilligh in haer' schoot. Wat wetten Sina geeft,
En opleght, als een juck, dat lastigh valt te draegen;
Zy houdt zich vry en vranck, en van dien last ontslagen.[826]
Zy houdt zich aen het nieu, een edeler verbont
Dan 't oude, alleen op aertsch en tijdelijck gegront.
Zy voelt den strijt van geest en vleesch in haere zinnen,
Met een den haet en wrock van slaven en slavinnen
Der weerelt, van het vleesch, en letterlijcke drift.[831]
Hoewelze jonger is dan 't Joôndom: door de gift
Des vaders, en dat recht ontfangtze dubblen zegen,[833]
En 's eerstgeborens erf. al zatze lang verlegen,[834]
Geboeit in duisternis van blinde afgodery,
Verweldight van de hel, in helsche slaverny;
Een arm die stercker is dan Moses, brack de boeien,
En voerdeze door 't bloet, het welck van 't kruis quam vloeien,
Uit Jesus hant, en voet, en zijde; 't roode meir,
Het graf van 's afgronts maght, en al het weereltsch heir;
Zy viert het Paeschfeest oock, en nuttight offerlammers,
Uit danckbaerheit, dat Godt haer redde uit zoo veel jammers.
Zy wandelt, wel getroost in Godt, in pelgrims schijn,[843]
Naer 't lant haer toegezeght door woestheit, en woestijn;
Gevoedt met ander mann' dan d'ouden oit ontfingen;
Gelaeft met klaerder bron dan uit de rots quam springen.
Zy streckt een vaster burgh en vryburgh in der noot,
Dan oit Jerusalem, en vreest noch strijt, noch stoot,
Maer staet, gelijck een muur van levendige steenen,
Van harten, die door vrede en wetten zich vereenen.
Al wat d'orakelhut, wat Salomons gesticht,
Met zijn godtsdienstigheit, cieraet, en offerplicht,[852]
En heiligheit, voorheen verbeelde in 's menschen oogen,[853]
Dat is in haer voltoit, en heerelijck voltogen.

* TEKSTKRITIEK: 831 *van het vleesch*, de oude uitgave heeft geen komma. - 834 *al zatze*, de oude uitgave heeft: *al zatge*. - 843 *in pelgrims schijn*, de oude uitgave heeft: *en pelgrims schijn*. - 845 *d'ouden*, de oude uitgave heeft *d'oude*.

822 *op 't hout van 't kruis begeven:* zichzelf verlochenen.

826 *Zy houdt zich:* zij beschouwt zich als.

831 *letterlijcke drift:* de hartstocht voor de letter van de wet, zonder door te dringen in de geest.

833 *en dat recht:* het recht dat uit die gift voortspruit.

834 *al zatze:* niet de Kerk zelf, maar de heidense volken tot de Kerk geroepen.

843 *wel getroost in Godt:* met vast vertrouwen op God.

852 *godtsdienstigheit:* godsdienstplechtigheden.

853 *heiligheit:* heiligdommen, heilige zaken.

Haer eenigh offer, al t'onschatbaer van waerdy,
Streeft Arons vleeschal en slaghtoffers ver voorby.[856]
Zy erft de wettigheit en 't recht der offersteden[857]
Des Priesterdoms alleen. haere offers, en gebeden,
En dienst, en wieroockgeur behaegen Gode in haer:
Want buiten Christus Kerck baet godtsdienst, noch altaer.
Zy rekent u 't gevolgh der eeuwen by de schakels[861]
Der keten om haer' hals. zy leert u wat d'orakels
Der profecyen en Apostelen bediên.
De schoonheit van dees bruit laet zich van buiten zien,
Van binnen allermeest. zy laeft met zuivre borsten
Haer zoonen, dieze kroont, al 't aertrijck door tot vorsten.
Zy dringt, gelijck een bergh, door alle wolcken heen,
Bazuint den vrede, en leert van zwaerden kouters smeên,
En zickels van de speer, en breeckt den boogh, en schilden.
Zy temt den wilden aert, en wederbaert de wilden[870]
In 't waschbadt van de vont, hoe woest zy zijn en straf,[871]
Zoo datze eerbiedighlijck bezoecken 't heiligh graf:[872]
Zy overzaeit alom de weerelt met altaeren,
En kercken, zonder endt. zy noodight alle schaeren
Ter maeltijt op Godts gave, en zielenleckerny,
En bindt den doeck van 't oogh, om blinde afgodery
En godtsdienst door het licht van reden t'onderscheiden.[877]
De stomme, doove, blinde, en krancke en kreuple Heiden
Kan spreecken, hooren, sien, en springen, als een hart.[879]
Godt wischt de traenen af, geneest der droeven smert
En wonden, in dit rijck des zoons, uit hem gesproten.
De Kerck met open schoot ontfangt haer lotgenooten,
De dochters en de zoons van 't Heidensche geslacht,
Op arm en schouder, Gode en Christus toegebracht.
De koninginnen zelfs en koningen vermeeren[885]
En koesteren de Kerck, als zulcke voesterheeren
En voestervrouwen voeght. zy beelt door haeren schat,
Gesteente, en rijckdom uit een kostelijcker stadt
Dan 't aertsch Jerusalem, en komt, bekleet met straelen,
Als een gecierde bruit, van boven nederdaelen.
De Kerck, te voren een gemeenschap van besneên,

856 *Arons vleeschal:* Aron's vleeshal, zo noemt Vondel de Joodse eredienst, wegens de vele runderen en schapen, die als offerdieren werden geslacht.
857 Zij alleen heeft het recht de wettige plaatsen aan te wijzen, waar de priesterschap mag offeren.
861 Zij rekent de opvolgende eeuwen van haar bestaan talrijk als de schakels van haar halsketen.
870 *wederbaert:* herbaart ze tot nieuwe mensen.
871 *de vont:* de doopvont.
872 Dit slaat waarschijnlijk op de menigvuldige pelgrimstochten van de bekeerde noordelike volken (*de wilden*) naar het H. Land (Vgl. 570 en 596 die hier ‘beknopt bij een begrepen’ worden).
877 *het licht van reden:* het licht van de rede.
879 *een hart:* een hert.
885 *Vermeeren:* de kracht en het aanzien vergroten.

*

Nu uitgebreit, bestaet uit Heiden, en Hebreen,[892]
En allerhande bloet, en zet haer muuren verder,[893]
Beheerscht van eenen Vorst, geweit van eenen herder.
Zy sproot uit eenen tack, zoo hoogh, zoo wijdt befaemt,
Dat zy den cederboom, haer moeder, nu beschaemt,
En alle vogels kan met hare schaduw decken.
Laet alle rijcken vry in 't harnas heenetrecken;[898]
Dit eenigh rijck, de Kerck, stelt anderen de wet,[899]
Terwijl haer hooft het beelt der heerschappyen plet,[900]
Verplet door dezen steen, van niemants hant gedreven,
Den steen, waer door de maght van Christus wort beschreven.
De hemel giet den Geest der Godtheit op haer uit,
Den Geest die haer geleit, en zegelt haer besluit.
Laet Salomons gebou met gout uit Ofir praelen;
Wat magh het by den bou van Christus Kercke haelen,
Waer aen de Heiden, van zoo verre, wijt en breedt,
Zijn zilver en root gout te kost hangt, en besteedt;[908]
Zoo menige als in 't licht het licht der weerelt eeren,
En zich met duizenden voor Jesus troon verneêren?
Dus wert de Kerck gemaelt. wie dit niet zien en kon,
Stont midden in den dagh, en lochende de zon.
Maer hoor hoe gruwelijck hardtneckige Hebreeuwen,*
Een redenlooze kudde, en hoop hier tegens schreeuwen:
Verhef uw Kerck in top, hoe zeer het Godt verdriet,
En stof uw best, gy neemt ons d'outste hantvest niet,
Het voorrecht van de wet, geen ander volck gegeven,
De steene tafel, van Godts vinger zelfs beschreven.
Onze ouders hebben hem gehoorzaemt, en gedient,
Die vader Abraham den titel schonck, van vrient,
Zich aen dien stam verbondt, met hoogh gezworene eeden.
Men ziet hoe Engelen in montgemeenschap treden,[922]
De Godtheit hun verschijnt, hen aenspreeckt, mont aen mont.
Wy reeknen eigendom aen 't opgerecht verbont.[924]
Hy heeft alleen den stam van Jakob uitgekoren.
Beloften, priesterdom, en zegening behooren[926]
Geen volcken toe dan ons. Messias hoort ons toe:
Hy kome, als 't Godt behaegh. wie vraeght: wanneer? of hoe?

*[Randschrift:] *Tegenspraeck der Joden*,

* TEKSTKRITIEK: 923 *hen aenspreeckt*, de oude uitgave heeft: *hem aenspreeckt*.

892 *Heiden en Hebreen:* Heidenen en Joden.
893 *bloet:* afkomst, stammen.
898 Laat alle rijken naar uitbreiding streven door wapengeweld.
899 *Dit eenigh rijck:* dit ene rijk, dit rijk alleen.
900 *haer hooft:* Christus; *het beelt* ... zie op vs. 697 vlgg. de ziening van Daniël.
908 *te kost hangt:* ten koste legt.
922 Spreken met onze voorouders (Abraham, Jakob, enz.).
924 Het verbond gesticht tussen God en onze vaderen beschouwen wij als ons eigendom.
926 *priesterdom:* het (wettige) priesterschap, priesterambt.

Den stam van Juda wert de kroon en 't rijck geschoncken,
Zijn hooft en haer gezalft. de tempel heeft gebloncken
In d'eeu van Salomon, wanneer, van 's weerelts endt,
Het zuiden derwaert quam. de Godtheit is bekent[932]
In ons Judea, door een ry van wonderdaeden.
Als gy uw grontvest leght, gy zoecktze in Moses bladen.
De mont van Aron was bewaerder van de wet.[935]
De hemel roock zijn' geur en offers en gebedt.
Wie uw orakel vraeght, zal nimmer Godt gemoeten.
De bontkist was by ons de voetbanck van Godts voeten.
Hoe heerlijck d'onbesneên zich oppronckt en verciert;
Wat zijnze buiten ons als schuim, en ongediert?
Messias in zijn komst zal heerelijck verschijnen.
Dat leert de Talmud, en de wijsheit der Rabbijnen.
By ons is d'oude Kerck, en Moses stoel en troon.
Wy lachen om uw kruis en Kerck en myterkroon.
Verwilderde aerdt, met toom noch montgebit te leiden,[*]
Het licht van reden leert de Joodschap onderscheiden,[946]
Bekeert en onbekeert te stellen tegens een;
Zoo stemmen wy gelijck met Christensche Hebreen,
Die, 't ooghmerck van de wet, d'orakels der profeten[949]
En vadren treffende, uit een ongekreuckt geweten,
Aenbidden Jesus naem, en dien gekruisten Godt,
Van uwe priesterschap gelastert, en bespot;
Zoo bouwen wy geen Kerck om Joden uit te sluiten,
Maer houden d'onbesneên van hart en zinnen buiten:[954]
Want een besnijdenis van 't vleesch, daer 't oogh op ziet,
Die schept den rechten Jode en godtsbelijder niet;
d'Inwendigheit alleen, bedorve zinlijckheden,[957]
Gedachten, zonder hant, door Godt den Geest besneden,[958]
En op den vont besnoeit, gezuivert van haer smet,
In 't waschbadt der genade, en onder Christus wet,
Voltoien nu den mensch, naer 't hemelsch beelt herschapen.
Zich aen cermonien, die ydel zijn, vergaepen,
Vernoeght aen dop en schors, en niet met kerne en pit,[963]
Is loutere ydelheit, al hangt de boomgaert, wit

[*][Randschrift:] *die wederleght wordt*.

932 *Het zuiden:* de koningin van Saba (of Scheba).
935 De verklaringen die Aäron en zijn opvolgers gaven van de wet, waren beslissend.
946 *de Joodschap onderscheiden:* namelik de verstokte Joden en de ‘Christensche Hebreen’.
949 *'t ooghmerck .... treffende:* het doel bereikende van de wet en van de orakels; de Oude Wet immers was een voorbereiding tot de komst van de Verlosser.
954 *d'onbesneên van hart en zinnen:* die zichzelf niet verlochenen door hun hartstochten te bedwingen, en hun verstand (*zinnen*) te onderwerpen.
957 *zinlijckheden:* neigingen.
958 *zonder hant:* op geestelike wijze.
963 *Vernoeght aen:* tevreden met.

*

Van bloesem en vol geurs, in zon en frissche luchten;
Wat baet den boom de geur en bloesem, zonder vruchten?
Wat baet de heerlijckheit des tempels, wieroockvat,
De bontkist, Arons roede, altaer, de rijcke schat
Des priesterdoms, en 't bloet, ten offer uitgegoten;
Zoo lang als Iesus, 't wit der wet, blijve uitgesloten?
Zoo lang het decksel noch, dat voor uw harten hangt,
Der zielen oogh verblint, 't welck niet een strael ontfangt
Van d'opgereze zon? hoe lang is d'uur verstreecken,
Waer op Godts hant, de schim der wet, en menigh teken[974]
U naer Messias wees, die voortquam op zijn tijt?
Hoe lang is Iuda nu de kroon en scepter quijt;
Hoe lang is 't heilighdom aen asch voor wint verstoven?
Waer is der stammen roem? hoe zwerftge nu, verschoven,
Verstroit in ballingschap, gehaet, versmaet alom,
Versteecken van altaer, en dienst, en priesterdom?
Messias heeft het huis van Iakob niet verstooten,
Maer al wie 't Kruis omhelst, gekent voor heilgenooten,
Den tempel, en de stadt vergroot, en uitgeleit;
Den middelmuur, die Joodsche en Heidensche afkomst scheit,
Gesloopt, en twee in een gesmolten, en begreepen.
Hy heeft het ruwe niet vernietight, maer gesleepen.
Hy heeft noch Arons dienst noch Moses wet geweert,
Maer 't oude in nieu herstelt, verbetert, en vermeert,
Uit een byzondre Kerck, gebout een Katholijcke.[989]
't Is tijt dat Moses hut voor Christus Kercke wijcke,
De rots van Sion voor den bergh van Vatikaen:
Getroost al 't bulderen des afgronts uit te staen.[992]
Aertsherder, die aen 't Kruis, door 't openen der aderen,[*]
Uw bloet liet straelen, uit den hemel quaemt vergaderen
De kudden, die verstroit, angstvalligh overal,
Van niemants staf gehoedt, op heuvel, en in dal,
By duister afgedwaelt, vast jammerden van kommer,[997]
En misten bron, en weide, en gras, en loof, en lommer;
Vergeef toch 't overschot van Abrahams geslacht
Dat schendigh lasterstuck: ontruck het eens de maght[1000]
En klaeuwen van den wolf, en draegh het in de koie

[*][Randschrift:] *Gebedt voor de Ioden*.

* TEKSTKRITIEK: 998 *en weide*, de oude uitgave heeft geen komma.
974 *de schim der wet:* de schaduwen, de schetsen of voorafbeeldingen van de Oude Wet.
989 *Katholijcke:* Algemene (uitspr. met *ij*-klank).
992 *getroost:* vast betrouwend.
997 *vast:* voortdurend.
1000 *Dat schendigh lasterstuck:* die vreselike gruweldaad.

*
Der Kercke, op uwen hals. Men drenck' het daer: men stroie
Het heilzaem voeder voor, en wasch' het van zijn smet.
Aertsherder, neem, ay neem, door kracht van uw gebedt,
Aen 't bloedigh Kruis gestort, d'elendige in genade.
Al zoeckenze u zoo spa, hun boete is niet te spade.

* TEKSTKRITIEK: 1005 *Aen 't bloedigh Kruis;* de oude uitgave heeft: *Aen 't bloedigen Kruis*.

De Heerlyckheit der Kercke.
Opgang.
Het tweede boeck.[*]

Dus lange hing mijn oor en oogh noch, in 't poortael[*]
Der Kercke, aen heilbelofte, en eeden, en verhael
Van profecyen en voorspellingen, aen beelden,
En ruwe tekening, waerop de zinnen speelden
Met aendacht om Godts wit te vatten; te verstaen[5]
Hoe 's hemels wijsheit ons van verre allengs de baen
Ter Kercke baent, en melt, door al die wijze pennen,
Wat in haer' boezem schuilt; hoe ieder haer kan kennen
Aen dezen ommetreck, zoo ras hy binnen treet:[9]
Nu afgerecht door Godt, en Priester, en Profeet,[10]
De wet, en Engelen, om eenmael tijt te winnen,[11]
Verlang ick in te treên op Godts geleide, en binnen[12]
t'Aenschouwen hoeze zich in 't leven openbaer',
Naer 't rechte voorbeelt zweem', dat over menigh jaer,[14]
En doorgaens eene ry van veertigh volgende eeuwen,
Haer wezen ons ontwierp, op 't Godtsbladt der Hebreeuwen.
Een geest, nu ick haer zie, gelijckze in 't voorbeelt stont,[17]
Vermaentme eerst door de poort te stappen naer de vont,
Ter rechter zijde, en daer, met zuiver wit behangen,
Haer' opgang met den doop van Christus aen te vangen.
Den stam van Juda, wien de kroon was toegezeit,[*]
Bescheen gewisselijck een groote majesteit,

[*][Randschrift:] *Het tweede boeck begint met den opgang der Kercke*

[*][Randschrift:] *Inleidinge, geschept uit het verheerlijcken des Jodendoms door Messias komste, oock tot heil des Heidendoms*,

* T i t e l : *Opgang:* opkomst, openbaring van de Kerk. (zie vs. 13).
5 *Godts wit:* Gods bedoeling met die voorafbeeldingen.
9 *ommetreck:* schets.
10 *afgerecht:* volledig onderricht.
11 *om eenmael tijt te winnen:* om later, als ik de Kerk zelf ben binnengetreden, spoediger alles te begrijpen.
12 *op Godts geleide:* onder Gods bescherming (in vertrouwen op Gods bescherming).
14 *Naer 't rechte voorbeelt zweem':* hoe zij gelijkt op 't juiste voorbeeld, dat vóór vele jaren (*over menigh jaer*), en gedurende veertig eeuwen onafgebroken (*doorgaens*) ...
17 Een engel vermaent me, nu ik de Kerk mag aanschouwen volbouwd volgens het voorbeeld, eerst het vlekkeloos witte doopkleed om te hangen, en haar eerste openbaring, de doop van Christus, te bezingen.

*

Toen, naer Godts heilbelofte en eeden, hem gezwooren,
Messias uit zijn telge en afkomst wiert geboren;[24]
Emanuël Godts Zoon, des menschen zoon met een:[25]
Den oirsprong, erfgenaem, en eigenaer alleen
Van al wat zichtbaer en onzichtbaer is te gader;
Van Englen aengebeên; die 't wezen van den vader
Ons uitdruckt, en de glans is van zijn vaders eer;
Een koning, een gezalfde, en eeuwigh heerschend heer,
Die zich, ter rechte hant, op 's hemels troon zou zetten,
En voor zijn voeten al Godts vyanden verpletten.
Gewisselijck wat was 't een eer voor dezen stam,
Dat Christus in het licht hier uit te voorschijn quam!
Maer geene mindere eer ontfingen dees geslachten
Der onbesneên, die blint op Godt noch Godtheit achtten,
Toen 't licht een bron van 't licht, de duisternis bescheen,[37]
En Godt zich noch aen plaets, noch stammen, noch besneên
Verbinden wou, maer elck bestraelen uit ontfarmen,
En nemen al wat leeft in Christus opene armen;
Gelijck hy aen het kruis most hangen uitgereckt,
Onnozel als een lam, van smet noch schult bevleckt.
De straelen van zijn star met dees genade troosten,[*43]
Nu dertigh jaer geleên, de koningen van 't oosten,[44]
En wezen 't jonge licht in 't laege Bethlehem;[45]
Terwijl het Priesterdom en gansch Jerusalem,
Bewaerders van de wet en der profeeten schriften,
In slaep gevallen, met schenckaedjen nochte giften,
Den koning der Hebreen, die hen verlossen zou,
Bekenden in zijn ampt. hy komt dan om den bou[50]
Der Kercke, in zijn persoon, den hoecksteen, te beginnen,
Den gront, waerop geen sleet van eeuwen iet kan winnen;[52]
Waerop Profeeten en Apostels staen gegront,
Als pylers van't gewelf, de Kerck van 't nieu verbont.
Sint Jan, de strenge zoon van priester Zacharias,[*]
En eene boetbazuin, de voorbo van Messias,
Onthiel zich daegelijx langs d'oever der Jordaen,
En bade en dompelde al, die, droef en overlaên
Van zielvleck en van smet, zich willigh baden lieten,

[*][Randschrift:] *gebleecken in d'openbaeringe aen de wijzen uit den oosten*.

[*][Randschrift:] *De Kerck wort in Christus Doop begonnen*.

* TEKSTKRITIEK: 26 *Den oirsprong*, de oude uitgave heeft: *Een oirsprong*. - 49 *die hen verlossen zou*, de oude uitgave heeft: *die hem verlossen zou*.

24 *telge:* tak, stam; geslacht.
25 *Emmanuël:* God met ons, Christus.
37 *'t licht:* Christus.
43 *met dees genade:* Gods ontferming over de ‘onbesnedenen’, de niet-Joden.
44 *Nu dertigh jaer geleên:* dertig jaar voor Christus' doop (bij Christus' geboorte).
45 *laege:* geringe, nederige.
50 *bekenden:* erkenden.
52 *sleet:* slijting.

*

Daer 't water uit zijn bron en ader ylt te schieten[60]
In ruimer boezem. hy genoeght zich, licht verzaet,
Met springkhaen, en alleen met wilde honighraet.[62]
Een ruwe kemels huit bedeckt ter noot zijn lenden.[63]
Hier stont hy in den drang des volcks, van allen enden
Verzamelt, toen van verr' het onbesmette lam,
Zoo zuiver als het was, naer dezen oever quam,
En uit gehoorzaemheit, in reine waterplassen,
Zich van Joannes hant liet dompelen en wassen:
En aengezien de vont, en dit geheimnismerck
De rechte deur is van de Katholijcke Kerck,
En Godt belast den zoon te hooren, en te minnen,[71]
Zoo zienwe alree dees Kerck gegrontvest, en beginnen
In Jesus, die gedoopt een vaste hoecksteen streckt
Van 't ongemeeten dack, dat al de weerelt deckt:
Zoo zienwe alree den boom uit zijnen wortel groeien,
Die op het pinxterfeest op 't heerelijckst zal bloeien.
En Christus, uit de kil der heilige Jordaen,[77]
Getreden in zijn ampt, begon van die tijt aen
Godts wet te leeren, en scholieren te vergaeren,
Geheilight tot dien bou, als d'eerste hooftpilaren
Der Kercke, in Jesus doot bekraghtight, en volwrocht,
Toen 't kruisorakel storf, en sprack: Het is volbroght.
Hoe heerlijck zou de Kerck, als 't licht uit d'oosterpoorte,
Hier opgaen, zoo Godts zoon, gekent in zijn geboorte,[*]
En leven, sterven, en verrijzen uit het graf,
En blijde hemelvaert, een luister van zich gaf![86]
Maet laet u Lukas dees historien afmaelen,
Wiens tekeningen, oock haer goddelijcke straelen,
Voorheene schoten in mijn' trouwen Boetgezant,[89]
En klaeren spiegel van den Godtsdienst: want zijn hant,[90]
Gestiert van 's hemels geest, Emanuël geleide
Van Nazareth, tot daer hy uit de weerelt scheide,
En opvoer, als een helt, naer Godt, van wien hy quam,
En die hem wellekomde, en in zijne armen nam.
Zoo dra de pinxterdagh, een feest, noit aengenaemer,[*95]
Jerusalem bescheen, en Sion, daer de kamer

[*][Randschrift:] *Reden waerom Christus geboorte leven en sterven hier overgeslagen wort*.

[*][Randschrift:] *De Kerck wort op den Pinxterdagh bekrachtight*,

* TEKSTKRITIEK: 72 *alree dees*, de oude uitgave heeft: *alrees dees*.

60 *bron en ader:* bronader; niet ver van de (Dode) zee.
62 *alleen:* alleen nog met wilde honing (de enige meer menselike spijs).
63 *ter noot:* ter nauwer nood.
71 *belast:* gelast.
77 *der heilige Jordaen:* nu door Hem geheiligd.
86 *een luister van zich gaf:* n.l. hier in mijn gedicht.
89 *in mijn' trouwen Boetgezant:* in mijn gedicht *Joannes de Boetgezant*.
90 *En klaeren spiegel ...*: Vondel's *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* (5e Boeck); *zijn hant:* Lukas' hand (in zijn Evangelie).
95 *noit aengenamer* dan dit Pinksterfeest.

Bekleet was met Marie, en Godts gezantendom,
En Kerckscholieren, uit bevel des meesters, om
Eendraghtigh in 't gebedt den Heilgen Geest t'ontfangen,
En 's hemels kracht, waer naer aendachtigen verlangen;[100]
Vernamenze uit de lucht het vliegende gedruis
Van eenen storremwint; die snel het gansche huis
Vervulde, en schockte, daerze eenstemmigh adem haelen.
Een regenbuy van vier' en gloet van roode straelen
En tongen storte op 't hooft der schaere, een eer van 't feest.[105]
Het vyerigh twaleftal, nu zwanger van dien Geest,
En rijckelijck begaeft, door yver aengedrongen,
Verkundight Jesus naem, met allerhande tongen.[108]
De Persiaen, de Parth, en hy, die Meden bout;[109]
Die in Judea woont, en aen den Nyl zich houdt,[110]
Oock Kappadocisch bloet, Cyreners, Libyaenen,
En die in Frygie de steile rotsen baenen,
En die in Pontus vreest voor onbekent venyn,[113]
d'Uitlandige Romain, die wetgenooten zijn[114]
En yvraers voor de wet, Kretenzers, Pamfilieren,
En wieroockbrengers van 't gewest der Arabieren:
Zoo menigh volck als hier het hooge feest vereert
Dringt in de kamer, als de wonderfaem vermeert
Door gansch Jerusalem. zy staen voor 't hooft geslagen,
En treden in gespreck. zy hooren ondervraegen
d'Apostels, hooft voor hooft, die toonen zich bereit
Een ieder in zijn spraeck te dienen met bescheit.
Uitheemschen roepen: hoe? wat wil dit wonderteken?
Wy hooren Galileen, onnoosle visschers, spreecken[124]
Van 's hemels wonderheên, met taelen, en verstant,[125]
Als ingeboornen zelfs, en burgers van ons lant.
Maer schimpers, onverlicht van goddelijcke voncken,
Beschimpen Godt den geest, en roepen: zy zijn droncken.
Al schijnt het hemelsch licht in onverlicht geslacht,
Hardtneckigheit is blint; by haer is 't eeuwigh nacht.
Sint Peter, 't zichtbre hooft der Kercke en Christgezanten,
Gewettight om alsins den boom van 't kruis te planten,[132]
Rijst vierigh overende, in 't midden van den ring
Der Twaelve, en voert het woort in dees verzameling,

100 *aendachtigen:* godvruchtigen; die het goddelike beschouwen.
105 *een eer van 't feest:* het schoonste van dit Pinksterfeest, de nederdaling van de H. Geest.
108 *tongen:* talen.
109 *die Meden bout:* die Medië bewoont.
110 *zich houdt:* woont, leeft.
113 de inwoners van Pontus in Klein Azië; Mithridátes, een koning van Pontus, vreesde door de Romeinen vergiftigd te worden.
114 *d'Uitlandige Romain ...*: Joden overgekomen uit Rome.
124 *onnoosle:* eenvoudige.
125 *met taelen en verstant:* met verstand in onze eigen talen.
132 *alsins:* overal.

*
Gelijck betaemt den mont der mindere amptgenooten,
En spreeckt in 't einde aldus: Het zy gy zijt gesproten
Uit Jakobs stam, of niet, en binnen deze stadt
Of buiten woont, hoort toe, behaeght het u, en vat
Mijn rede. deze zijn met wyn noch most beschoncken;
Het is eerst morgenstont: maer heden is 't geklоncken,[140]
't Geen Ioël, Godts Profeet, veel jaeren heeft gespelt,
Gelijck zijn perckement, u toegereickt, vermelt.
De Godtheit wil haer' Geest, gelijck een bron van vlieten,
Op allerley geslacht en onze kinders gieten,
En leiden 't ruwe volck, door zichtbre wonderheên,
Naer Iesus, die in 't licht van wondren u verscheen,
En gy uit haet aen 't kruis gehecht hebt en geslagen:[147]
Maer Godt verweckte hem in 't leven na dry dagen;
Zoo dat geen graf het lijck noch oock de hel de ziel,[149]
Die neder was gedaelt, in haere maght behiel;
Gelijck ons David spelde, en menige eeu te voren,
Toen Godt dien nazaet hem met eede had gezworen,
Wiens graf men daeglijx ziet. wy tuigen, hooft voor hooft,[153]
Dat Godt den lieven zoon, gelijck hy had belooft,
Verweckte, en Jesus, die gekruist wiert, en begraven,
Den hemel nu regeert, van waer hy dus de gaven
Van Godt, den heilgen Geest, op zijn gezanten giet,
En uitstort; dies bestemt het geen gy hoort en ziet.[158]
Gy kruiste Jesus hier: de hemel wou hem eeren,
En zalfde den gekruiste, een' vorst, een' heer der heeren,[160]
Die zich ter rechte hant des grooten vaders zet,
En met de voeten al zijn vyanden verplet.
Hier op bezwijckt hun hart: zy bidden al verlegen
Om raet, en Cefas raet dees kruisvlack af te veegen[164]
In water, en in bloet van Jesus, 't opperhooft;
Belooftze Godt den Geest, hun overlang belooft,
En hunne kinderen, en allerhande troepen
Van volcken, wijt en zijt tot een altaer geroepen.
Dry duizent stellen flux in Christus hun geluck,
En buigen hart en hals gewilligh onder 't juck[170]
Des waters, vierigh om het hemelsch mann' te nutten,[171]

* TEKSTKRITIEK: 140 *geklоncken*, (met komma); de oude uitgave heeft kommapunt.

140 *is 't geklоncken:* is 't voltooid, vervuld.

147 *En gy:* en die gij.

149 *de hel:* het voorgeborchte van de hel, waar de zielen der rechtvaardigen Christus' komst verbeid hebben.

153 *hem, wiens graf men daeglijx ziet:* n.l. David.

158 *bestemt:* stemt in met, verklaart te geloven.

160 *een' vont:* tot een vont, als vont.

164 *kruisvloek:* misdaad van de kruisiging.

170 *'t juck des waters:* de verplichtingen van het doopsel.

171 *het hemelsch mann':* het H. Altaarsakrament (het *manna*).

*

Met hun gebeên en have en schat de Kerck te stutten.
De liefde, aen 't wassen, houdt geen eigendom alleen,
Maer smilt hun hart en have en schatten in 't gemeen.
Zoo groeit en bloeit de Kerck. men hoort nu 's hemels wetten,
Gesterckt door wonderheên, van Sions muur trompetten,
En Godt ontfangt den prijs, die, op den Pinxterdagh,[177]
De Katholijcke Kerck uit hem geboren zagh.
Mijn zanglust rijst hier op, en volght des hemels reien.
Nu brengt festoenen aen: besteeckt dit feest met meien,[180]
En helpt de groote Kerck behangen met tapyt.
Het out Jerusalem is d'eerste hantvest quijt.
Leviten, houdt u stil: zit stil, gy twalef stammen:
De hemel neemt geen' lust aen 't blaten van uw rammen,
Maer offers zonder bloet, om 't bloet, dat hem behaeght.[185]
Wy naecken niet den bergh, daer al de lucht van waeght,[186]
Vol donders, en vol viers; maer zijn in 't endt gekomen
Te Sion, 's hemels stadt, de vryburgh aller vromen;
In 't nieu Jerusalem, by 't endeloos getal
Der Engelen, vol vreught, en vol triomfgeschal;
By eene burgery, daer boven aengeschreven;[191]
By eenen middelaer, die uit dit sterflijck leven
Geruckt, bezegelt heeft een rijcker testament,
Waer door de Godtheit ons voor erfgenamen kent,
En elck haer zachter wet van hier begint te leeren.
Schep moet, mijn kerckgedicht, en help dees vreugt vermeeren.
De kruisgezant verlicht door 's hemels pinxterstrael,[*197]
Vaert voort met donderen in Salomons poortael,[198]
Oock zonder kercker, roede, of dreigement te vreezen.
De krancke, op bedde en baer, wort in zijn schim genezen.[200]
Hy vreest niet Jesus naem, die, waer de hemel draeit,
En 't hemelsche gewelf met starren hangt bezaeit,[201-202]
Geen weêrga heeft in kracht om zielen te behouwen,
Aen alle menschen, op het allerrijckst t'ontvouwen;
Te voeren op de tong, en 't voorhooft, stout en vry;

[*][Randschrift:] *door Sint Peter en d'andere apostels uitgebreit*.

* TEKSTKRITIEK: 199 *kercker*, (met komma); de oude uitgave heeft geen komma.

177 God de H. Geest wordt geprezen, die op de Pinksterdag uit zich d.i. uit zijn genadegaven de Katolieke Kerk zag geboren worden (*uit hem* = uit zich).

180 *besteeckt dit feest met meien:* siert dit feest met meitakken (van de bloeiende meidoorn).

185 Maar aan offers zonder bloed, om het bloed door Christus vergoten.

186 *den bergh:* Sinaï; *waeght:* davert.

191 *daer boven aengeschreven:* in 't Boek des Levens.

197 *De kruisgezant:* Sint Peter.

198 *Salomons poortael:* de zuilenhal, die het buitenste voorhof van de tempel, het zogenaamde voorhof der heidenen, aan de oostzijde begrensde; daar was de gewone vergaderplaats der Joden-kristenen.

200 *schim:* schaduw.

201-202 in het hoogste der hemelen. Vondel omschrijft met deze beide verzen Gods woonplaats boven de negen hemelronden of kringen, waarvan hij de twee hoogste: de hemel der vaste sterren, en de bewegingloze kristallijne hemel aangeeft. (zie *Aant.*).

Te toonen hoe in hem belofte en profecy
Haer kracht ontfangen, tot schandael der dolle vuisten,[207]
Die Godt in zijnen zoon, nu opgevaeren, kruisten.
Dus vaert hy immer voort, gesterckt door 's Engels mont,
Die 's kerckers grendels brack, en hem by nacht ontbont.
De toevloet van het volck uit omgelege steden,
Geheel Iudea stroomt met vierige gebeden
De poorten in, en eert met een gemeene stem
Het kruislam, korts gekruist in zijn Jerusalem.
d'Apostels zuiveren half dooden, die herleven.[215]
Het spoock des afgronts wort uit 's lichaems schors gedreven.[216]
De priesters eeren 't kruis, de stadt en ackers, woest[217]
En wilt, beloven Gode een' heerelijcken oegst.[218]
Zijn bouwers, die de klay der harten vast bezaeien,[219]
Verzuimen nacht noch dagh den rijpen oogst te maeien,
En zielen, schoof by schoof, te voeren, trou en sterck,
In Christus schuur, den schoot der katholijcke Kerck.
Geen flaeuwer yver heeft, der armen troost, Sint Steven,[*223]
Om d'eerste martelkroon te dragen, aengedreven.
Hy wort van yveraers voor Moses aengerant,
Gelastert in den raet, door 't licht van 's mans verstant
Te krachtigh overtuight, met alle wetgenooten.[227]
Dus wort de helt ter poorte en uit de stadt gestooten,
En, onder schijn van recht en vierschaer der Hebreen,[229]
Begraven in een buy van Joodschen hagelsteen;
Hoewel hy, voor zijn doot, den hemel zagh ontsloten,
En Jesus op Godts troon, van glanssen overgoten,
In volle majesteit beheerschen al wat leeft,
En eeren elck, die 't kruis omhelst, en eere geeft.
Jerusalem belaeghtze al die den kruisboom planten,
En geen van hun houdt stant dat twalef Christgezanten;
Al d'overige vliên, verstroien hier en daer,
Door 't Palestijnsche lant, vol aenstoot, en gevaer.
Filips laet Godts bazuin in Samarye hooren,[239]
En wascht den kamerling van 't hof der zwarte Mooren[240]
Sneeuwit in Jesus bloet, en 's waters element,
Zoo ras hy dezen naem en zijn' verlosser kent,

[*] [Randschrift:] *Sint Steven ontfangt d'eerste martelkroon*.

207 *schandael:* ergernis.
215 *zuiveren:* genezen (van melaatsen).
216 De duivel wordt uit het lichaam der bezetenen uitgedreven.
217 *De priesters:* vele Joodse priesters.
218 *oegst:* (uitspr. oest) oogst.
219 *vast:* standvastig.
223 Sint Steven was een der zeven diakenen, belast met de zorg voor de armen.
227 *overtuight:* n.l. van schuld, schuldbewust.
229 *recht en vierschaer:* recht van de vierschaar, recht gesproken door de vierschaar.
239 *Filips* een der zeven diakenen.
240 de kamerling van Kandace, koningin van Ethiopië of Abessinië; *de zuiderstreeck* (vs. 243) waar die bekeerde kamerling nu het kristelik geloof verbreidde.

Waerop de zuider streeck niet langer Davids drempel[243]
Quam zoecken, maer Godt dient in kostelijcker tempel
Dan Salomons gesticht, met kunst en schat gebout.
Een Kerck van harten dooft den glans van al het gout,
Wanneer Kandace ziet het licht der weerelt schijnen,
Daer 't Kreeftvier brant en steeckt op 't hooft der Abissynen.
De Godtheit, om 't gewelt van 't Heidensch godendom,[*249]
Met zulck een dolle drift, van langer hant, alom[250]
De weerelt door gezaeit, te kneuzen, had te voren,
In haer' geheimen raet een' helt hier toe gekoren,[252]
Uit Benjamins geslacht, een' blixem van de wet[253]
En eer der Farizeen. zijn jonckheit had gelet
Op lessen, die Rabbijn Gamaliël haer leerde,
Daer zy gezeten aen zijn voetschabel, hem eerde,
Gelijck den leerling voeght, die 's meesters lessen hoort.
De zeestadt Tarsus was de stadt van zijn geboort,
En Saulus 's jonglings naem. dus wort de helt beschreven,
Die, als een slinger, van Godts stercke hant gedreven,
Zou pletten, met zijn tonge en Christus heerschappy,
Het ysren beelt der Roomsche en leste Monarchy,[262]
Die met haer lastigh juck van menigh duizent goden
Den hals der volcken druckte, en holp den haet der Joden
Verstroien Christus kudde, in Davids oude stadt,
Daer Rome, als Keizerin, den stoel des rijx bezat.
De blinde Saulus, heet om Christus oogh te grieven,[267]
Toogh naer Damaskus toe, met zegelen en brieven
Gewapent, om geboeit der stadt Jerusalem
Te levren man en vrou, en al wie Christus stem
Hun ooren leenen, en naer Galileeschen luisteren,
Die, zoo men stroit, Godts wet en 's keizers recht verduisteren:
Maer luister wat hem by Damaskus wedervaert.
Een blixem uit de lucht smijt jongeling en paert
Ter aerde, en eene stem van boven roept verbolgen:
O Saul, Saul, rust van Jesus te vervolgen.
Hy quetst zijn hielen, die zich aen den prickel stoot.
Damaskus wacht uw komst: daer zal een kruisgenoot
U wijzen 's hemels baen. dus wijst hem Ananias,
Godts leerling, hoe hy is geheilight om Messias

*[Randschrift:] *Sint Pauwels bekeeringe, en yver*.

243 *Davids drempel:* Davids stad: Sion.
249 *'t gewelt:* de macht.
250 *van langer hant:* sedert lang.
252 *In haer' geheimen raet:* in geheim besluit.
253 *een' blixem van de wet:* die met felle kracht de Joodse wet verdedigde.
262 *Roomsche:* 't Romeinse rijk, het laatste, bedoeld in de voorzeggingen van Daniël.
267 *De blinde Saulus:* geestelik blind; *om Christus oogh te grieven:* om Christus te grieven in zijn apostelen en andere Joodse leerlingen (de appel van zijn ogen).

Te zetten in zijne eer, by hoogh en laegh alom,
Voor volck en koningen, door 't gansche Heidendom,
Te voelen wat hem staet om Jesus naem te lijden,
En hoe 't een kruishelt voegt voor 't recht van 't kruis te strijden.
Dat woort herschept den wolf in een onnozel lam:
Die Saulus wert verkeert in Paulus. hy, die quam[286]
Bestrijden, wort bestreên van hun, die waerheit haeten,
En in een' korf by nacht de muuren afgelaeten,
Na dat de helt gekeert d'Arabers had gesticht.[289]
Wat was het hem een vreught te Sion 't aengezicht
Van Peter, 't licht der twaelve Apostelen, t'aenschouwen,
Twee weken achter een, en Jakob, vol betrouwen
Op Christus! als hy hier de Griecksche Joôn verlicht,
En toont waer aen de wet en Moses hen verplicht,
Belaegenze den helt, en spannen strick en netten;
Dies zoeckt hy Tarsus, en zijn lantliên om te zetten:[296]
Die flus het Kerckgespan der heiligen ontsnoert,[297]
Is d'eerste, die Godts kruis by d'Asianen voert,[298]
Gelijck een krijghshelt voeght, die 't ongeloof komt stooren,
En d'afgoôn onder 't puin van hunne altaren smooren:
Want schoon hy ieder een ten dienst staet en bereit
En in zijn ampt Hebreen noch Griecken onderscheit;
Noch past hem allerminst in 't Heidendom te slaepen:[303]
Want Christus zoeckt dees kudde, en dit zijn d'andre schapen,
Die hy getrou belooft te brengen in zijn koy,
In eenen zelven stal, daer niemant hun verstroy';
Daer, onder eenen staf geweit, bewaeckt met orden,
Twee kudden eene kudde in eenen schaepstal worden;
Geheimenis van outs profeeten slechts bekent;
Een spraeck en tael tot noch by Cefas ongewent.[310]
Al deckt de hemel zijn besluit een ry van jaeren,
Hy wil het op zijn tijt de weerelt openbaeren.
De kruishelt Peter licht in 't midden der Hebreen,[*]
Verweckt Thabites lijck; doch acht zijn ampt alleen[314]
Aen 't Jodendom, en niet aen 't Heidendom verbonden;
Hoewel hem Christus had al 't aerdtrijck door gezonden.[316]
De Godtheit schuift hierom dat vlies van zijn gezicht.

[*][Randschrift:] *De heilige Peter wort verlicht door het gezicht van allerhande dieren*.

286 *verkeert:* veranderd.
289 Toen Paulus na zijn bekering (*gekeert*) naar Arabië was vertrokken (en weer te Damaskus was teruggekomen).
296 *Tarsus*, in Klein-Azië, Paulus geboortestad.
297 *flus:* straks; zo even.
298 *d'Asianen:* d'inwoners van Klein-Azië.
303 *noch:* toch; *in 't Heidendom te slaepen:* zich niet in te spannen voor de bekering der heidenen.
310 *bij Cefas ongewent:* die Sint Pieter nog niet gewoon was, omdat hij niet wist dat ook de heidenen (niet-Joden) tot de Kerk waren geroepen.
314 *Thabita*, 'n weldadige kristin te Joppe.
316 Christus had tot zijn Apostelen gezegd: Gaat en onderwijst alle volken (*Mattheus* 28:19).

Hy ziet den hemel op, en uit het hemelsch licht[318]
Een' doeck, gegrepen by vier enden, nederdaelen,
Een' doeck, vol dieren, die op d'aerde adem haelen,
Of in de lucht, een' aert van allerhanden slagh.[321]
De Christhelt staet verruckt wat dit bedieden magh.
Een stem van boven heet hem slaghten, heet hem eeten.
Hy antwoort: heer, ick heb noit onrein vee gegeten,
Noch vogel, in uw wet zoo streng en hardt verboôn.
De hemel spreeckt hier op: het is al rein en schoon
By Godt. waerom geschroomt, uw lippen te bevlecken?
Dus merckt de sleutelvooght hoe Godt hem wil ontdecken
Dat nu de scheidmuur van besneên en onbesneên
Gesloopt is, en Godts oogh, het alziende oogh, alleen
Op 't hart des menschen ziet, en acht der glori waerdigh,
Wie zich godtvruchtigh draegt, gehoorzaem, en rechtvaerdigh;
Gelijck hy 't uit den mont des Roomschen hopmans vat,[333]
Kornelis, dien hy sticht en leert in Cezars stadt,[334]
En, neffens andren, wascht in 't heilbadt, daer de straelen[335]
Van Godt den Geest op hen van boven nederdaelen;
Een aertsgeheimenis, van Abrams opgangk aen[337]
Met schaduwen gedeckt, en nu in 't lest verstaen,
Dat d'onbesneên dus lang, als vreemt en uitgesloten,
Geroepen zijn van Godt tot Christus erfgenooten;
Voor erfgenaemen staen gekent in 't nieu verbont.
De faem van zulck een daet, gespreit van mont tot mont,
Verbaest Judea, schockt de nieuwe kerckkolommen,[343]
Als ruw en onverlicht in 's hemels heilighdommen,
Zoo lang tot Peter elck gerust stelt, en beduit
Hoe Godts Jerusalem nu geene poorten sluit,
Maer met dit burgerrecht begiftight alle vromen,
Die op de kruisbazuin naer Christus tempel komen,
Daer onbesneênheit noch besneênheit voordeel heeft,
Maer elck besneden hart, dat Godt de glori geeft.[350]
De kruishelt Paulus, lang, in 't leerampt voor den Heiden[*351]
Van moeders lichaem aen, van boven uitgescheiden,
Wert neffens Barnabas gewijt tot Christgezant,

[*][Randschrift:] *Pauwels en Barnabas reizen naer Antiochie*.

318 *op:* open.
321 *een 'aert:* een groep dieren.
333 Sint Peter begrijpt dat gezicht volkomen door de woorden van de Romeinse hoofdman Cornelis, die hem verzocht naar Cezaréa te komen.
334 *sticht:* onderricht.
335 *daer de straelen ...*: daar de H. Geest over hun nederdaalde, wilde hij hun het Doopsel niet weigeren.
337 *van Abrams opgangk aen:* vanaf Abram's eerste roeping, zijn eerste opgaan naar het Beloofde Land, toen God hem de eerste belofte deed; bij latere bevestiging van deze belofte werd de *besnijdenis*, het teken van het verbond tussen God en Abraham.
343 *de nieuwe kerckkolommen:* de nieuwe kristenen uit de Joden.
350 *besneden hart:* een hart afgestorven aan zijn kwade neigingen.
351 *lang ... van boven uitgescheiden:* sedert zijn geboorte door de Hemel uitverkoren om aan de Heidenen het Evangelie te verkondigen.

*

Door last van Godt den Geest, en d'opgeleide hant,
Toen hy de tweedemael d'Antiocheners lichte,
Daer Cefas zijnen stoel, in hunne hooftstadt, stichte.[356]
z'Ontfingen, offerende aen Godt, en afgevast,
En biddende uit den mont des hemels dezen last,
Waer onder eilanden en steên zich willigh boogen.
Zoo wert de Christe Kerck allengs in top getogen.
Het Twaleftal gereet de wijde weerelt door[*]
Het volck in Christus bloet te baden, neemt nu voor
Den aerdtkloot onder zich in twalef te verdeelen,
En ieder zijn gewest en lantstreeck te beveelen;
Gelijck men ordentlijck een zwaer gebou begint,[365]
Een ieder meester kent by lotting zijn bewint,[366]
En Salomon den muur des tempels op liet trecken,
Om in dien arrebeit geen tweedraght te verwecken.
Zy komen dan by een op Sion in de zael,
Daer Christus 't Paeschlam at, hun toescheen met den strael[370]
Der Godtheit, na zijn kruis, en zy den Geest verwachtten,
Die hun begaven quam met wonderen, en krachten,
En in dien gloênden stroom van tongen op hen viel.
Men zagh in 't minzaem tal der Twaelve een zelve ziel,
Een hart, een zelve wit, om Gode d'eer te geven,
En recht, door lief en leet, zijn heirbaen op te streven,
Waer langs hen Jesus riep, of namaels roepen zou.
Dus zeeglenze eensgezint hun dierverknochte trou.
Helaes! mijn hart bezwijckt: nu gaet het op een scheien.
Men twijfelt ofze hier van rouwe of blyschap schreien.
De liefde baert heur kracht uit liefde tot Godts eer.
Zy minnen onderling elckandren, Jesus meer,
Op vaste hoop van, na dit scheiden, te vergaeren
In 't nieu Jerusalem, met hun gewonne schaeren,
En duizent duizenden van zielen zonder tal,
Daer Godt de deughden kroont, na druck, en ongeval.
Wie zou zich om dees kroon te winnen niet verstouten!
Ick zie geen visschers meer, maer hemelsche herouten,
Gereet, op 's konings last, daer d'afgodt plagh te staen,
Dien zegenrijcken naem, Godts wapen, aen te slaen.[390]
Maer d'afgront dreightze fel met zwaerden, facklen, kolven:

[*][Randschrift:] *Het scheiden der Apostelen*.

* TEKSTKRITIEK: 383 *Op vaste hoop*, de oude uitgave heeft: *Op vaste op hoop*.

356 *Daer:* terwijl.

365 *ordentlijck:* ordelijk, met orde.

366 *by lotting zijn bewint:* volgens wettige toewijzing zijn terrein van werkzaamheid (*lotting:* loting, toewijzing van zijn deel).

370 *hun toescheen:* en hun na zijn kruisdood verschenen was.

390 Jezus' zegenrijke naam, als 'n wapenschild van God zelf.

*

Onnoosle kudde, blijf: gy loopt de wreede wolven,
En wreetheit in den muil. al is de wil gereet,
Al vlieght hy: och, gy zijt met sterflijckheit bekleet,
En zwackheit, en al 't geen ick hier niet onder mengel.
Neen, roepen zy, gewis noch zwaert, noch geest, noch engel,
Noch hoogh, noch diep kan ons afzonderen van Godt,
Wiens liefde in Christus blijckt, der Christgezanten lot.[398]
Dus troostenze onderling elckandren uit ontfarmen.
Zy drucken borst aen borst, en hangen met hunne armen
Om 's broeders lieven hals, en zien wel tienwerf om.
Zoo scheit de broederschap, en Godts gezantendom.[402]
De stoel van 't Roomsche rijck blijft Peter eerst bevolen
En Paulus Griecken, en zoo wijdt de Heidens doolen.
De helt Andreas krijght het Noorden tot zijn lot,[405]
Sint Iakob 't west, waerna Agrip het lichaem knot[406]
Van zijn eerwaerdigh hooft. Sint Ian en Flippus baenen,
d'Een laegh en d'ander hoogh, Godts weg by d'Asianen.
Sint Thomas zachte tong vermurwt den Indiaen.[409]
Men vint in Kalamin zijn martelstappen staen,
Daer nu de stadt, naer hem geheeten, opgewassen
Uit Meliapors puin, zijn wit gebeente en assen
Van zwarten ziet bezocht. Sint Barthel brant van 't vier[413]
Der zuivre waerheit, en bekeert den Armenier.
Matheus yver wascht de Moorenlantsche Mooren.[415]
Alfeus Jakob is Judea toebeschoren,[416]
En sticht Jerusalem. Sint Simon houdt in toom[417]
Al d'Afrikaensche kust, en Nilus vetten stroom;
Thaddeus 't oosten, en, in yver noit de leste,[419]
Herbaert den Arabier, en 't Idumeesch geweste.[420]
Matthias biet getrou de waerheit oock de hant,[421]
Daer 't vier 't gekrolde haer der Abissynen brant.
Waer is de heerlijckheit der Kercke niet te vinden?

* TEKSTKRITIEK: 410 *Kalamin*, de oude uitgave heeft: *Salamin*.

398 *der Christgezanten lot:* het aandeel, de enige bezitting der Apostelen.

402 *De stoel van 't Roomsche rijck:* Rome.

405 *het Noorden*, n.l. van Klein-Azië, Skithië.

406 Sint Jakob de oudste (de ‘meerdere’) zou in Spanje hebben gepredikt; Herodes Agrippa liet hem als eerste martelaar der Apostelen, doden door het zwaard.

409 Thomas is volgens de overlevering gemarteld op de kust van Koromandel in Voor-Indië te Meliapore, bijgenaamd Kalamine. Deze plaats heet nu nog St. Thomas (voorstad van Madras).

413 *zwarten:* bij Vondel alle mensen met donkere huidskleur; *Sint Barthel:* Bartholoméus heeft het Evangelie verkondigd in Indië; volgens de overlevering heeft hij later gepredikt in Armenië, en is daar de marteldood gestorven.

415 Matheus werkte waarschijnlik in het Ehtiopië bij de Kaspise Zee; dit heeft Vondel dan verward met het Afrikaanse Ethiopië of Abessinië (zie vs. 240).

416 *Alféus Jakob:* aan Alfeus' zoon Jakob.

417 *En sticht Jerusalem:* En hij onderwijst het Evangelie in Jeruzalem. *Simon* heeft waarschijnlik het Evangelie verkondigd in Egipte.

419 Judas Thaddéus predikte volgens de overlevering in Palestina, Iduméa, Arabië, Sirië, Perzië, enz.

420 *Herbaert:* doet door het doopsel herboren worden.

421 *Matthias* zou in Ethiopië (Abessinië) hebben gepredikt.

*

Haer Godtgezantschap volght de streeck van alle winden,
En nergens zietze lant, waer zy haer aenschijn draeit,
Dat niet van Christus school met kruissen leght bezaeit.
Maer d'erfgewoonte van een' godtsdienst, zwaer t'ontwennen,[427]
Schiet uit Judea toe, en drijft met stijve pennen[*428]
d'Antiocheners fel en heftigh tegens een.[429]
Men roept en schreeut: wie niet aen 't lichaem wort besneên,
Naer Moses oude wet, magh 't hemelsch lot niet erven.
Dit goddelijck verbont zal duuren, als wy sterven.
Ons wetorakel heeft dit eeuwigh vast gezet.[433]
Wie dezen zegel breeckt, ontheilight d'eerste wet.
Cherintus, die de wet en kruisles pooght te geven[435]
In eenen zelven kelck, en Christus, na dit leven,
Een weereltsch rijck bestelt, is stoocker van dien twist
En vreesselijcken brant, door niemants maght geslist,
Hoe vlijtigh Barnabas en Paulus, Godts gezanten
Zich tegens deze pest en Farizeeusheit kanten.[440]
Zy worden dan gestiert om uitspraeck van Godts stem
Te hooren, en den Geest, die in Jerusalem
En overal zijn Kerck in waerheit recht zal leiden.
d'Aertsherder Peter, die, de kudde ontfing te weiden,
Te hoeden voor vergif en wreeden wollefstant,
Neemt binnen Sion plaets, met ieder Christgezant,
Sint Pauwels, Barnabas, Sint Jan, en Jakob mede,
Genaemt de minder, elck geordent op zijn stede.[448]
Daer bulderen om strijt de Christe Farizeen,
Die vloecken 't Heidendom, en al die onbesneên
De Kerck genaecken: maer Sint Peter wint door bidden
En zijn gezagh gehoor, en, opgestaen in 't midden,
Verzekert hen hoe zelf d'almogenheit alom
Hem stierde om door zijn' mont 't afgodisch Heidendom
Te leiden naer het lam, welx bloet het kruis besproeide;
En hoe de heilge Geest van boven in hen vloeide.[456]
Hy belght zich dat men 't volck belaste, en onderdruck',
Den Christscholier vermast' met zulck een lastigh juck,[458]

[*] [Randschrift:] *Misverstant der yveraeren voor de wet te Jerusalem, door het eerste kerckbesluit beslecht*.

* TEKSTKRITIEK: 447 De oude uitg. heeft achter *Pauwels* geen komma. - 456 *in hen*, de oude uitg. heeft: *in hem*.

427 *d'erfgewoonte van een' godtsdienst:* n.l. van de Joodse godsdienst.

428 *met stijve pennen:* met opgezette veren (als vechtende hanen).

429 *d'Antiocheners ...:* wekt tweedracht onder de kristenen van Antiochië, die voor't grootste deel uit de heidenen waren.

433 *Ons wetorakel:* onze wetverklaarder Mozes.

435 *Cherintus:* een van de heftigste dwaalleraren (waarschijnlik uit later tijd); *die de wet: ...* die de Joodse wet met de kruisleer poogt te mengen; velen eisten dat de niet-Joden eerst Joods zouden worden, en dan pas kristen gedoopt (zie 450).

440 *Farizeeusheit:* het waren vooral bekeerlingen uit de Farizeeën (vs. 449).

448 *de minder:* de jongste (jongere).

456 *in hen:* n.l. de heidenen in Cesaréa die reeds vóor de doop de H. Geest ontvingen (zie vs. 335).

458 *vermast':* bezware.

*

Dat zelf van outs den hals der vadren overlade;
Naerdien hen Jesus bergh̄t en troost door zijn genade.[460]
Men zwijght een poos, daerop bezeglen Barnabas
En Paulus Cefas rede, in 't geen alreede was
By d'onbesneên alom door wonderen gebleken,
Daer Godt hen had gekent, gewijt door menigh teken:[464]
En Jakob stemt met hun, betuight, zoo klaer als kort,[465]
Hoe 't Heidendom, daer Godt by aengeroepen wort,[466]
Van Godt geroepen wiert, acht raetzaem zich te wachten
Van 't geen in bloet verstickt, of watze om d'afgoôn slaghten,
Oock van boelaedje, en bloet, op dat men dus dit pleit
Beslechte, en Moses houde in eere en achtbaerheit.
d'Apostels sluiten dit, en hun genooten mede.
Zoo helpt het raetslot van de Kerck de Kercke aen vrede.[472]
Antiochener, en Cilicier, en Sirier
Ontfangen dit besluit, getekent op papier,
Het welck een spiegel streckt voor jonger Kerckbesluiten
Om namaels op dien schilt te keeren en te stuiten
De stormen van den draeck, die uit het helsch verdriet[477]
Komt opgedondert, en Sint Peters stoel beschiet.[478]
Godts twalef Helden, elck geruckt naer zijn slaghorden[*479]
[Getroost, op Jesus spoor, Godts martelaers te worden,
Door haet des onbesneêns, of der Hebreeuwen wrock,]
Treên tegens 't kruis, en zwaert, en speer, en pijl, en stock,[482]
En vilmes, pijnbanck, zaegh, gevanckenis en keten,
En kay, en roede, en torts des dwingelants, bezeten
Van spoocken, zonder tal; zien dorst noch hongers noot,[484-485]
Noch storm, noch schipbreuck aen, noch armoe, naeckt en bloot
Van decksel; schroomen brant der zonne, regenvlaegen,
Noch 't bijten van de koude, en kille winterdagen.
Hier schuimbeckt d'afgodist, daer lastert een rabbijn.
Dan grimbeckt Epikuur, dan schimpt de Stoicijn.[490]
De vorsten, koningen, en stedehouders razen,
Terwijl de priesters 't vier in 's oproers buskruit blazen.
d'Orakels staen verbaest, en missen hun gewin.[493]

[*][Randschrift:] *De vrymoedigheit der Apostelen in het verkundigen der waerheit*,

* TEKSTKRITIEK: 473 *Cilicier*, de oude uitg. heeft: *Cilicie*. - 482 *en zwaert*, de oude uitg. heeft: *aen zwaert*.

460 *hen:* de kristenen.
464 *gekent:* erkend.
465 *betuight:* brengt getuigenissen aan (uit de profeten).
466 *daer Godt bij...:* waardoor God wordt aangeroepen.
472 *raetslot:* besluit.
477 *De stormen:* het stormlopen, de bestormingen.
478 *opgedondert:* (plotseling) opgerezen.
479 vlgg. de folteringen die de apostelen zijn aangedaan.
482 *stock:* waarmee bij de Joden de geseling, de veertig slagen (min één) werden toegediend.
484-485 *bezeten van spoocken:* (de Apostelen) gekweld door helse geesten.
490 De zedeleer der Epikuristen en die der Stoïcijnen (Zeno) werden het meest gevolgd.
493 *d'Orakels ...:* de heidense orakels worden veel minder geraadpleegd.

De gront der weerelt dreunt. de tempels storten in.
De waerheit wint, en klimt: de logentael raeckt onder.
Men ziet van stap tot stap een teken en een wonder
Van Jesus, hof en stadt, en huis by huis gesplitst,
En bloetvrient tegens bloet. de maght der weerelt hitst
Haer legers tegens 't heir des hemels, en zijn benden.
Men valt aen 't pijnigen, aen 't martelen, en schenden:
Maer wie de waerheit druckt, berockent enckel werck:[501]
Want martelbloet is 't zaet van Jesus eerste Kerck.[502]
Wat was 't een trots bestaen voor ongeharrenasten,
En arme en ongeleerde en visschers, aen te tasten
De Roomsche aertsheerschappy, terwijlze in 't bloeienst stont,
En 't blinde afgodendom, op Numaes wet gegront;[506]
De valscheit van zijn munt de weerelt door 't ontdecken,
Te wraecken, en alom die stempels in te trecken;
Te smilten mercken, die, zoo gangbaer en bekent,
Een ry van eeuwen zijn den menschen aengewent;
Te voeren den gekruiste op Moses stoel en drempels;[511]
Het ongeloof, zoo trots op hoogh geboude tempels,
En outers, zonder endt, t'ontrucken wichelstock,
En wieroockvat, en geur, en priesterlijcken rock;
Terwijl in hun gewelf de priesterdommen donderen,
En blixemen; het volck te leiden, af te zonderen
Van hun gemeenschap, en gewijden offerdisch;
Een' godtsdienst [die gekroont, met maght gewapent is,[518]
De zorgen van den hove en raethuis staet bevolen,
De jeught wort ingescherpt, met prijs en alle schoolen,][520]
Te wislen om een kruis, elx aenstoot en schandael;
Een' machteloozen Godt, gestorven aen een pael!
Hoe kan dees dolle togt en aenslagh hun gelucken!
Wat diepe wortels schiet, valt lastigh uit te rucken.
Men wint zoo licht geen lant, daer reuzenafkomst waeckt:[525]
Daer muur en torenspits de lucht en wolcken raeckt.
Zoo trock de herder heen, betrouwende op Godts vinger,[*]
Gewapent met een' steen, of vyf, en zijne slinger,
Naer Goliath, den reus, die grof en sterck en trots
In 't schubbigh harnas blonck, als een metaele rots;

[*][Randschrift:] *gelijck David in het lijfgevecht tegens Goliath:*

501 *berockent enckel werck:* doet niets dan moeite en werk veroorzaken, zonder iets uit te richten.
502 *eerste Kerck:* pas beginnende, pas gestichte.
506 *Numa*, tweede koning van Rome, zou voor de Romeinen de eredienst hebben ingericht.
511 *op Mozes stoel en drempels:* op de leerstoelen en in de tempel (en de synagogen) der Joden.
518 *gekroont:* gevierd, verheerlikt.
520 *met prijs:* met aanprijzing.
525 *daer reuzenafkomst waeckt:* de heidense wereld was even moeilik te winnen voor het kristendom, als het zwaar is een land te veroveren bewaakt door reuzen.

*
Voorzien was met een speer, een' mast, met stael beslagen,
Het slaghzwaert gorde op zy, den schilt vooruit liet draegen;
Toen David in den naem van Godt hem nederklonck,
En 't hooft, op 't reuzezwaert gesteken, Saul schonck.
Zoo trock Godts veltheer heene op 't hoogh bevel, zes dagen[535]
Met al zijn heir, en liet de bontkist ommedragen:*
De zeven priesters treên met Godts bazuin vooruit.
Men hoort geen mompelen, noch geenerlei geluit,
Tot, na den zesten dagh, de morgen aen quam breecken,
De priesters hun bazuin, al 't volck een keel opsteecken;
Na dat men zevenmael de koningklijcke stadt,
Het strijtbre Jericho, rondom getogen had.
Op zulck een veltgeschrey des volx, het licht der volcken,[543]
Verzinckt de muur in puin, dat opstuift naer de wolcken.
Men bezight storremram noch ladder: het geluit
Der twalef stammen en bazuinklanck strijckt dien buit.
De gansche weerelt scheen een doolhof, daer het kluwen*
Der waerheit lagh bedeckt, dat bypaên leerde schuwen.
Men zagh alom in 't wasch van 's menschen brein geprent
Wanschape doolingen en monsters, zonder endt,[550]
Naer tijts gelegenheit, of plaets, en volck, en zeden,
En erfgewoonte, en wijze, en wet, en schijn van reden,[552]
En ongelijck geval, dat hier den mensch gemoet,[553]
Terwijl hy leeft in top, of jongk wort opgevoedt.[554]
Al d'aerdboôm lagh, gelijck een baiert, zonder orden,
Verwart, en overhoop, en kost van niemant worden
Geholpen dan alleen van d'ongeschape kracht,
Den Geest, die nederstorte op 't Galileesch geslacht.
Des wichlaers aenzien dreef op vlught, en pen, en vlogel.[559]
Athene ontbeerde licht. de nachtuil, Pallas vogel,[560]
Zoogh alle lampen uit. de storm van 't heilgeschil[561]
Bleef duuren in dees school. d'een zagh door Thales bril,[562]
Of 't oogh van Pythagoor natuur zich naeckt ontkleeden;

*[Randschrift:] *en Josua in het bespringen van Jericho*.

*[Randschrift:] *De woestheit des Heidendoms*.

* TEKSTKRITIEK: 563 *'t oogh van Pythagoor*, de oude uitgave heeft: *'t oor van Pythagoor*.

535 *Godts veltheer:* Jozuë.

543 *des volx, het licht der volcken:* van het voortreffelikste der volken (de Joden).

550 *Wanschape doolingen en monsters:* monsterachtige gedrochten van dwalingen.

552 *wijze:* manier, gebruik.

553 *ongelijck geval:* wisselende omstandigheden.

554 *Terwijl hy leeft in top:* wanneer hij in de volle kracht van zijn leven is.

559 De wichelaars deden hun voorspellingen uit het vliegen der vogels.

560 vlgg. *De nachtuil, Pallas vogel* was het zinnebeeld van de wetenschap. De wetenschap dus, onderzocht alle stelsels, maar putte ze alle uit, zonder enig licht te verwerven; leegde alle lampen, en de duisternis werd dichter.

561 *de storm van 't heilgeschil:* het hartstochtelik geschil, waar of het heil, het geluk van de mensen te vinden was.

562 *zagh ... natuur zich naeckt ontkleeden:* meende door die wijsgerige stelsels de natuur, het wezen der dingen te doorschouwen. Thales van Milete en Pythágoras waren de stichters der twee voornaamste stelsels van beschouwende wijsbegeerte, die vooral de natuur en den oorsprong der dingen bestudeerden. Epikurus en Zeno waren de vaders van de praktise wijsbegeerte of zedekunde: Epikurus stelde het hoogste geluk in de genoegens en het welvaren van het lichaam, Zeno in de deugd. (vs. 567).

Of hanthaefde Epikuur; of eerde Zenoos zeden.
Men schermde om 't hooghste goet; of dat in 't lijf bestont,
Of in de ziele alleen. een ieder prees zijn' vondt.
Men wou het in de deught, of in de wellust vinden,
En elck zich aen zijn waen, of 's meesters driften binden.[568]
Men vraeghde Delfis, en den dryvoet van Apol,[569]
Die dubbelzinnigh sprack, en antwoorde uit zijn hol.
Een ander over zee zocht Ammon raet te vraegen,[571]
In zijn verlegenheit, beducht voor straffe en plaegen.
Een ander liet zijn hant den Arabier bezien.
Een waenwijs tekentolck wist suffers te bediên
Al wat van overouts gehouwen wiert op naelden.[575]
d'Aeloutheit der Chaldeen, die licht en kennis haelden
Uit 's hemels ronden loop, wert elders aengebeên;
De starrewichlery van haer party bestreên.[578]
De Joodtschap ruste niet het kruisdom te verwerpen,
En dees hardneckigheit haer schoolen in te scherpen.
d'Oostindiaensche Moor, die aen den Brachman hing,[581]
Versmade wijnen, en al wat een ziel ontfing.[582]
De wanhoop schroomde niet den mont der toveraeren
Te spreecken, en het spoock, dat nacht by nacht loopt waeren.[584]
De maght des afgronts streeck de weerelt, als een'roof,[585]
Door afgodistery, gedeelt in wilt geloof,[586]
Of in Romainsch en Grieksch, niet vry van menscheslaghten,
Dat zy, in 't wilt geloof, een vuile altaervlack achten,
De Grieck en Latynist by wijl zijn bezigh, om
Het opgepronckte in dicht verzierde afgodendom[590]
Met eenen klanck en glimp van wijsheit te verbloemen;[591]
Doch dwaesheit laet verkeert zich met dien titel noemen.
Natuurkund, zedevorm, noch geen kronijckpen hoeft[593]
Dees lommer, zoo men d'eer van Godt hier in bedroeft,
En d'eer der afgoôn stijft door zulck een slagh van leeren,

568 De ene bond zich aan zijn eigen mening, de andere aan het stelsel van zijn meester.
569 Het orakel van Apollo te Delphi; daar stond boven een berghol de drievoet, waarop een priesteres (de Pythia) de ingevingen van de god afwachtte.
571 *Ammon:* het orakel van Jupiter Ammon in Egipte.
575 *op naelden:* op de stene gedenknaalden.
578 *van haer party:* door hun groep, d.i. door de Chaldeeuwen, die de *sterrekunde* beoefenden, en dus de *sterrewichelarij* bestreden.
581 De Indiërs die het Brachmanisme aanhingen [*den Brachman:* de Hindoese priester); *Moor* zijn allen met donkere huidskleur (bij Vondel).
582 *ziel:* leven.
584 *het spoock:* de boze geest.
585 De helse macht maakte de wereld buit (*streeck*).
586 *in wilt geloof:* in het geloof van wilde barbaren.
590 *in dicht verzierde:* verdicht en verzonnen.
591 De Griekse en Romeinse wijsgeren gaven een wijsgerige verklaring van hun godenleer, als waren dát de vormen waarin de wetenschappen zich openbaarden (zie 593).
593 Natuurkennis zedeleer en geschiedenis behoeven niet in zulke verbloemingen van de Griekse en Romeinse godenleer te worden voorgesteld.

Een misdraght van het brein, vol monsters, en Chimeeren.
De non van Vesta voedt vergeefs de goude lamp,[597]
Zoo lang haer oogen zijn benevelt van dien damp.
Om licht en duisternis te scheiden en te schiften,
Daer zulck een baiert lagh van ongelijcke driften,
Wort hooger wijsheit dan van eenen mensch vereischt:
Noch zijn Godts helden door dees woestheit voortgereist,[602]
Om naer de kroon te staen met lijden, en met dulden,
Daer steden tegens hen, als wildernissen, brulden;
De burgers opgehitst met schrickelijck geluit,
Als dieren in het woudt, ter schenniss' borsten uit:
Terwijl de maght van Godt vast uitblonck in hun gaven,
De dooden levendigh verrezen uit de graven,
Het spoock den afgodt ruimde, en uitvoer met gedruis,[609]
Door kracht van Jesus naem, en zijn gezegent kruis.
Gelijck het hemelsch heir, by daegh berooft van luister,[*611]
In 't gouden harnas blinckt, en triomfeert by duister,
Zoo blonck de heerlijckheit der Kercke, daerze lagh
Getreden in haer bloet, van 't rijck, dat Christus dagh[614]
En heldre klaerheit haet, en, diep van Godt verzoncken,
De bronaer van het licht, in duistere speloncken
Van helsche gruwelen, zijn eige droomen kust,
En waer het licht verschijnt, de torts der waerheit blust,
Of eer te blussen pooght, naer 't uiterste vermogen,
Doch al vergeefs: de vonck te wijt en zijt gevlogen,
Vint vatten aen den mensch, als aen ontvonckbre stof:
Want Arons rol loopt af, en Numa dwaelt te grof.[622]
De kruishelt Peter, die zijn' stoel een ry van jaeren[*]
Te Rome had bekleet, vloogh derwaert, op de maeren
Van dien Samaritaen, en grooten toveraer,
Om d'aengevochte Kerck te redden in gevaer;
Daer Paulus 't Heidensch licht, hem mede quam begroeten,
En zy, ter goeder uure, elckandere gemoetten.
Het kruisdom, hardt geperst van 't Roomsche hooftgebiet,[629]
Verquickt, zoo ras het bey d'Aertsherders keeren ziet,
De schalcke toveraer had Neroos hart gewonnen,[631]
Bekoort door toverlust. zijn stofferyen schonnen[632]
Gansch Rome tegens Godt en Godts gezanten aen.

[*][Randschrift:] *De heerlijckheit der Kercke onder het kruis*.

[*][Randschrift:] *De kruisgezanten Peter en Pauwels verschijnen te Rome, om Simon toveraer te stuiten*,

597 De Vestaalse maagden onderhielden het eeuwige licht (met *goude lamp*) in Vesta's tempel te Rome.
602 *noch:* toch.
609 *Het spoock den afgodt ruimde:* de helse geest de afgodsbeelden verliet (waarin hij zetelde).
611 *het hemelsch heir:* de sterren.
614 *van 't rijck:* door 't rijk.
622 *Numa* de grote stichter van de Romeinse godsdienst, die hier het heidendom vertegenwoordigt.
629 *van 't Roomsche hooftgebiet:* door het Romeinse oppergezag.
631 *schalcke:* sluwe.
632 *schonnen ... aen:* hitsten op (van *aenschennen*).

Het was dan meer dan tijt dees pest te wederstaen,
Die d'eerste aertsketter wert van overouts geheeten.
Filippus had dit hooft, van gierigheit bezeten,
Vergeefs gedompelt in het waschbadt met zijn hant.
Zijn grijns beguichelt eerst het eigen vaderlant,[638]
Zoo schendigh, datze op hem, als op een godtheit, hopen,
Dien Cefas namaels strafte, als hy den Geest wou koopen.[640]
De Tyber had hem reede een pronckbeelt toegewijt,
Ge-eert gelijck een' Godt, en zulx dat hy den nijt
En Gode ontwassen scheen, door aenwas van de zielen,
Die voor de razerny des aertsverleiders knielen.
Hy staet de heerlijckheit der hooftkercke in haer licht,
De hemel schuif, 't is tijt, het vlies van 's volx gezicht.
De keizer Nero, hof en burgery vergaêren,*
De Christgezanten mede, om Simons hemelvaeren
t'Aenschouwen, daer hy op een' torentrans, van hout
Door Cesars last gesticht, en in de lucht gebout,
Zich zelven zet ten toon, om Christus te berooven
Van eere en majesteit, en al het volck van boven
Te zegenen, gelijck zijn tovermont belooft.
Ten leste steeckt hy af in d'ope lucht. het hooft
Der Kercke houdt terwijl geduurigh aen met bidden
Dat Godts almogentheit zich openbaere, in 't midden
Van zoo veel duizenden en hanthaeve uit haer' troon
Den luister van het kruis, en 't rijck van Godt den zoon.
De vlieger, nu een wijl, met hantgeklap en roepen
En zangen, toegejuicht van d'opgetoge troepen,
Bezwijckt om hoogh, bevint der geesten hulp onnut,
Zoo dra dit paer, dat hem in 't vliegen onderstut,[662]
Zich van dien last ontslaet, en smackt dien toverketter
En Christusvloeck de heup op eene rots te pletter.
Toen bleeck het helsch bedrogh: daer lagh des guichlaers faem,
En Rome riep: gelooft zy Jesus groote naem.
Dees stadt, de keizerin van alle volck en landen,*
Was t'effens een slaevin van 's weerelts misverstanden
En grove dwalingen; een ysren juck en last,
Waeronder 't volck verzuchte, en deerlijck zat vermast,
Met eenen schijn en glimp van erfgodtsdienstigheden,
Als in een' stanckput, hier gezackt, en aengebeden.
Hier stont het waenwijs brein te zuiveren, den knoop[673]

*[Randschrift:] *die in zijne vlught bezwijckt, en ter aerde ploft*.

*[Randschrift:] *Gesteltenis van Rome, ten tijde der Apostelen*.

638 *grijns:* bedrog.
schendigh: schandelik.
640 Simon de tovenaar had de wondermacht en de gaven van de H. Geest van Sint Pieter (Kefas) willen kopen.
662 *dit paer:* dit paar (boze) geesten.
673 *Hier stont:* hier stond hun, hier moesten zij.

Van eigenzinnigheit t'ontwarren; eenen hoop
Gedroghten, die 't vernuft door ongeloof berijden,[675]
En al de spoockery der afgoôn af te strijden.[676]
Nu zuiverde en ontbont en overwon dit paer
Dit brein, dien knoop, die maght, met arbeit en gevaer.
De kruisles, fel gevloeckt, gelastert, en verschoven,
Kreegh aenwas, en gehoor: d'Apostels stonden boven.
De Kerck van Rome bloeide en groeide dagh op dagh
In heerlijckheit, en eere, en aenzien, en gezagh;
Gelijck de pallemboom, die voor geen' last wil bucken,
Noch steiler opwaert schiet, en groeit in 't onderdrucken.
De beide princen der apostlen bouwen vast,
Hoe vreeslijck Cerberus hier tegens huilt en bast.[686]
De woedende tiran, die, blint van razernyen,[*]
Noch moedermoort ontzagh, noch heilighschenderyen,
Belust om d'oude stadt in asch te zien verteert,
Dan heerelijck herbout, en met zijn' naem vereert,[690]
Ontziet zich niet de torts te steecken in heur daecken,
En Troje in Rome weêr te zien, naer 't leven blaecken;
Terwijl hy [want de Faem hem brantmerckt met dien lof,]
De Troische nederlaegh en brant zong in zijn hof,
En voerde op 't hoogh tooneel d'elenden der Trojaenen,
Toen Remus stadt, in puin verstoven, smolt in traenen,
Zes dagen achtereen; de vlam van overal
Ging weiden, hoogh en laegh, door heuvel bergh en dal,
Verschoonde geen door zweet en bloet geboude wercken,
Noch kunst noch majesteit van hoven en van kercken.
Dees roede en plaegh van 't rijck, doortrapt en overvalsch,
Om 's vollex vloeck t'ontgaen, dit stuck, van zijnen hals
Te schuiven met een' schijn, verweet zijne eige boosheit
Het kruisdom, dat by elck, berucht van godeloosheit,[704]
Om 't haeten van den dienst der afgoôn wert gehaet:
Hoewel de stoockebrant met dezen glimp dit quaet
Geensins verbloemen kon, hoe milt hy 't volck verplichte.[707]
De groote booswicht, die onschuldigen betighte,
Berst uit, en vangt, en spant, en naeit hen in de vacht
En dierenhuit, en hitst den jaghthont op de jaght
Der vroomen aen. zoo wort d'onnozelheit verslonden,[711]

[*][Randschrift:] *Nero sticht den brant te Rome, en betight de Christenen, waerop d'eerste vervolginge begint*.

675 Monsterachtige dwaalbegrippen, die in het ongeloof de menselike geest kwellen; die als gedrochten het verstand berijden.
676 *de spoockery der afgoôn:* de helse geesten vereerd in de afgoden.
686 *Cerberus* de heidense helhond (de hel).
690 *Dan:* daarna.
704 *Het kruisdom:* aan het kristendom, de kristenen; *berucht van godeloosheit:* berucht dat ze de heidense goden niet wilden vereren.
707 *hoe milt hij 't volck verplichte:* n.l. door overvloedige korenuitdelingen, enz. om de nood te lenigen.
711 *d'onnozelheit:* de onschuldige kristenen.

*

Een deerlijck guighelspel der aengehitste honden;[712]
Of 's avonds eene torts van wasch en van papier,
Gespit aen eenen pael, en brant en blaeckt in 't vier,[714]
Of hangt aen 't kruis gehecht, als 't lam, dat haer verloste;
Verlossing, die Godts zoon zoo veele smerten koste.
Men schelt den kruisgenoot noch vloeck noch smerten quijt.
Aldus wijdt Rome eerst in den eersten martelstrijt,[718]
En zedert wert de naem des Christens van tirannen,
Op halsstraf door een wet, in 't Roomsche rijck, verbannen;
Een wet, met zoo veel bloets van Numaes Priesterdom
Beschreven, en gesterckt, dat alle pennen stom
Voor Christus wondren staen, die zich, dry hondert jaeren
En langer, overal bij vlaegen openbaeren,
Als straelen uit een wolck op 's aertrijcks aengezicht.
Dus geeft de duisternis een majesteit aen 't licht
Der Kercke, die, zoo trots en heerelijck aen 't klimmen,
Ontworstelt al den smoock des afgronts, en zijn schimmen.
De kerckers galmen van gevangenen alom,*
En onder dit getal heeft eerst 't Aposteldom
Zijn eer en deel, in bey de princelijcke hoofden,
Die Nero van zijn boel en toveraer beroofden;[732]
Daer Paulus haer verlichtte, en Peter door 't gebedt
De schenkels en 't gebeent des guighelaers verplet.
De hemel wrocht door hen noch wonderen, daerze zaten;[735]
Terwijlze de cippiers en waeckende soldaeten,
Door 't water van de bron, gesprongen uit den gront,
Afwiesschen in Godts bloet, het bloet van 't nieu verbont:
Waer door het hof gestoort de dolle sabel wette,
En klonck door hunnen neck, tot boete van dees smette,
Waerna de dagh verscheen [want 's Keizers wrock noit sliep]
Die bey d'Apostels oock ter martelkroone riep.*
Of Peter wel door hulp der Christensche cippieren,[743]
Herboren door zijn stem, den klaeu der wreede dieren
Ontvloodt; hy keerde weêr, toen Jesus aen de poort
Hem tegenquam, by nacht, en antwoorde op zijn woort:
Ick koom naer Rome, om daer noch eens gekruist te worden.
Zy worden beide dan, naer 's Roomschen stijl en orden,
Sint Peter tot het kruis, Sint Pauwels tot het zwaert,

*[Randschrift:] *Sint Peter en Pauwels worden gevangen*,

*[Randschrift:] *en ten leste gemartelt*.

* TEKSTKRITIEK: 743 *hulp der*, de oude uitgave heeft *hulp de*.

712 *guighelspel:* speelprooi.
714 *Gespit:* gespietst (n.l. de onschuldige kristenen (*d'onnozelheit*) als 'n toorts...).
718 Rome wijdt aldus d'eerste martelstrijd in.
732 *zijn boel* n.l. Poppéa Sabína; zij zou door Paulus tot het kristendom zijn gebracht.
735 *daerze zaten:* n.l. in de gevangenis.
743 *Of Peter wel:* ofschoon Peter.

*

Veroordeelt, als men roên noch angels had gespaert
Op hunnen naeckten rugh, en afgepijnde leden.
Het hooft der Kercke wort aen 't kruishout naer beneden
Gehangen met den hoofde, op zijn verzoeck, en eisch,
Als onwaert zulck eene eer van 't woort, gekruist in 't vleisch.[754]
Het hooft des Ciliciers, van zijnen hals geklocken,[755]
Springt drymael op, daer noch de bronaêr wort gedroncken,[756]
Ter eere van Godts helt, die Jesus naem betuight,
En, na veel strijts, den hals voor 's Keizers slaghzwaert buight.
Mijn wackre zanglust durf gemoedight hooger draeven,
Op der Apostlen doot, en hun gewijde graeven,[*]
Van overal bezocht, de weerelt door befaemt,
Zoo wijdt het heiligh licht den blinden nacht beschaemt.
Des aerdtrijcks hooftstadt, lang den pijl des nijts ontwassen,
Bewaeckt van dit gebeente, en dees gezegende assen
Der martelaeren, schrickt voor fackel, zwaert, noch doot,
En streckt den vlughteling een vryburgh in der noot.
Aertsvyanden van verre, uit schrick getroffen, yzen;
Terwijlze Vatikaen eerlang zoo hoogh zien rijzen,[768]
En dringen met zijn kruin door alle starren heen.
De Kerck van Salomon, 't orakel der Hebreen,[770]
Verstomt voor 't grafgebou en outer van Sint Peter,
En Hebrons kerckhof wort verlaeten, om een beter
Gebedt en offerplaets dan 't graf van Abraham,
Wiens lijck van blyschap juicht, naerdien zijn grijze stam,
Verheerlijckt door het kruis, noch bloeit in Christus enten,
Ten schimp van storm op storm, en 's afgronts dreigementen.
De graven van het een en ander martellijck
Verstrecken pylers van 't grootmaghtigh Roomsche rijck;
Verleenen al de Kerck, gedruckt van 't heiloos duister,
Een' triomfeerenden en goddelijcken luister;
En Nero, eer hy noch zijn oogen sluit voor 't licht,
Betoomt zijn wreetheit, als het dreigend nachtgezicht
Van 't overwonnen paer gekroonde kruisgezanten
Hem raet zich tegens Godt noch Godts geslacht te kanten.

[*][Randschrift:] *Rome is verheerlijckt door der Apostelen doot en graven*.

* TEKSTKRITIEK: 774 *Wiens lijck*, de oude uitgave heeft: *Wiens rijck*.

754 Hij achtte zich onwaardig op volkomen dezelfde wijze gekruisigd te worden als Christus (*'t woort*).

755 *des Ciliciers* n.l. Paulus.

756 *daer noch de bronaer wort gedroncken:* op de plaatsen, waar men nu nog drinkt uit de wonderbare bronnen die toen opwelden.

768 *Vatikaen:* de Vatikaanse heuvel waar Sint Pieter begraven is, en de St. Pieterskerk gebouwd.

770 *'t orakel der Hebreen:* het heilige der heiligen in de tempel van Salomon; *orakel* is het verzoendeksel, dat is het deksel van de Bondsark, waar Gods ‘orakels’, Gods uitspraken aan Israël's hogepriester gegeven werden.

*

De kracht des kruisgebedts, gestort voor 't Joodsch geslacht,[*785]
In 't storten van Godts bloet, was van zoo groot een kracht
Daer boven, dat de vloeck, waeraen zy schuldigh waren,
Noch uitstel wiert gegunt den tijt van veertigh jaeren;
Hoewel Godts profecy, by geen Hebreen gelooft,
De donkre wolcken, die hun hingen boven 't hooft,
Getoont had tijts genoegh, en menigh jaer te voren:
En schoon of Arons dienst, by d'opperste afgezworen,
Den geest gaf in den doot en dootsnick van Godts zoon;
Hy duurde noch in schijn, doch stont alleen ten toon,
Als een gebalsemt lijck, door 't goddelijck gehengen.[795]
Men moest dan Arons dienst en plicht ter aerde brengen,[796]
En uit der menschen oogh, dat aen gewoonte hangt,
En kommerlijck iet nieus voor grijs gebruick ontfangt.
Men most altaer en koor, en uitgediende gaven
En offers met een' slagh in assche en puin begraeven,
Om Christus en zijn Kerck, gelijck het was voorzeit,
Te zetten in hun kracht, en volle heerlijckheit.
De wraeck des oppersten ten leste dan ontbonden,[*]
En los gelaeten, als een jaght van snelle honden,[804]
Verraste de gedreighde en tempel, op een' sprong,[805]
Daer 't onbekeerlijck volck ten muuren innedrong,[806]
Met veele duizenden, en 't hooge Paeschfeest vierde;
Als of de straffe hant des hemels dit bestierde,
Om, op den zelven dagh, die 't heiligh Paeschlam kruist,[809]
Te wreecken zulck een stuck, door Titus ysre vuist.
Zy worden dan in 't net met eenen slagh gegrepen,
Met eenen legermuur omtrocken, en genepen,
Door tweedraght, hongersnoet, en vier, en zwaert verwoest,
Gelijck de zickel valt in eenen rijpen oeghst.
Gena heeft uitgedient. de hooftstadt van de Joden,
De tempel omgewroet, en levenden en dooden,
Begraeven te gelijck, in puin, en bloet, en stof,
Verkeeren in een graf, of eer een kerreckhof.
Het overschot, verkocht verstroit in alle hoecken,
Getuight van 't lasterstuck. zijne afkomst zien de vloecken[820]

[*][Randschrift:] *Oirzaeck van het uitstellen der elenden te Jerusalem*.

[*][Randschrift:] *Jerusalem belegert, en verwoest*.

* TEKSTKRITIEK: 806 *ten muuren*, de oude uitgave heeft: *ter muuren*. - 819 *verkocht*, (met komma), de oude uitgave heeft geen komma. - 820 *zien*, de oude uitgave heeft: *ziet*.

785 Christus had gebeden: Vader vergeef het hun, zij weten niet wat zij doen.
795 *'t goddelijck gehengen:* de goddelike toelating.
796 *dienst en plicht:* plicht van de dienst, verplichte eredienst.
804 *een jaght:* een troep jagende honden.
805 *de gedreighde en tempel:* de gedreigde stad en de tempel.
806 *Daer:* toen; *'t onbekeerlijck volck:* de Joden (uit alle streken van de aarde).
809 n.l. op Goede Vrijdag.
820 *zijne afkomst ...:* overal ziet men Israël's nakomelingen aan, dat zij gevloekt zijn.

*

Alom ten oogen uit, ter straffe van Godts smaet,
En wort al 't aertrijck door, eeu in eeu uit, gehaet;
Het Christdom [met den naem van 't Mosesdom getekent,[823]
Van 't Heidendom door een voor Galileers gerekent,
Als vyanden van Goôn en 't menschelijck geslacht,]
Verdelght, gejaeght, geplaeght, gelastert, en veracht;
Zoo dickwijl d'afgront brult, en groeit in bloet en traenen;
Het zy Domitiaen, Trajaenen, Hadriaenen,
Of Antonyn, Severe en Decius bestaen,*
Na hen Valeriaen, en Diokletiaen,
Des moedermoorders wet en bloedige plakkaeten[831]
Te scherpen tegens Godt, door scherprecht, en soldaeten.[832]
Wat levert Numaes hof al martelhelden uit,[833]
En yveraers voor 't kruis, om lief noch leet gestuit!
Hoe heerlijck bloeit de boom van 't kruis in al de vlaegen,
Door alle blixems heene, en helsche donderslagen!
Al straelt de zon op 't hooft, geen star ontbeert haer kracht,
Die flickert op het schoonste, in 't midden van de nacht.[838]
De glans der waerheit blinckt, in aertsche duisterheden,
Zoo krachtigh, dat de stof der verwen, hier beneden,
Te doof valt, om dien gloet t' ontsteecken op 't panneel.
Gena verdooft natuur. wy hoefden ons penseel
Te doopen in het vier en bloet der Martelaeren;
Te scheppen geest en glans uit hun geopende aêren,
By duizent duizenden ontsprongen, vloet op vloet,
Om Jesus gouden naem te purperen met bloet,
Van Cherubyns geschept in diamante schaelen,
Om op het eeuwigh feest met zulck een' schat te praelen.
Indienwe den triomf en grooten ommegangk
Der martelzielen hier eens zagen op mijn' zangk
Met staetsi heenetreên, en al heur wedervaeren,
Van Jesus kruisbergh af, dryhondert worsteljaeren,[852]
Geduurigh achtereen, dan vleiende, dan fel
Gestoockt en aengehitst van d'ongeruste hel,
Die, uit den zwavelpoel geborsten, op quam donderen;
Wat zouden wy al zien! wat niet zien met verwonderen!
Hoe een betrouwen, slecht van Jesus kruis gestut,[857]

*[Randschrift:] *noch acht vervolgingen behalven d'eerste*

* TEKSTKRITIEK: 833 *martelhelden*, de oude uitgave heeft: *martelheeden*.

823 Te Rome werden de kristenen eerst beschouwd als 'n sekte van de Joden.

831 *Des moedermoorders wet:* de wet van Nero (die zijn moeder had laten doden) tegen de kristenen.

832 *scherprecht:* lijfstraf.

833 *Numaes hof:* Numa's hofstad, Rome. Koning Numa (de grote wetgever van Rome).

838 maar die ster flikkert ...

852 *dryhondert worsteljaeren:* driehonderd jaren van worstelstrijd, gestookt en aangehitst door d'ongeruste hel.

857 *slecht:* sslechts.

Verlaten van den troost der weerelt, onbeschut
Van wapen en geweer, durf aentreên op de tenten
Der reuzen, en hun heir: beloften dreigementen[860]
Versmaeden, als een' roock, en damp, die heenedrijft,
En daer noch streeck noch spoor noch stap van overblijft.
De maeghdelijcke kunne ontziet geen forsse harten
Van maghtige oversten en keizeren te tarten;
Ziet gunst noch vyantschap noch bloetverwantschap aen.
Geen vrientschap gelt beneên, om boven wel te staen.
Geen weelde gaet voor smerte, op hoop van grooter weelde.
Al d'aertkloot weeght te licht, by die zich eens verbeelde[868]
Hoe eene ziel in waerde al 't aertrijck overweeght.[869]
Gesteente en gout en kroon en staet wort uitgeveeght,
Getreden met den voet, als slijck, en vuilicheden.
Betrouwen op Godts kracht en wijsheit dempt de reden[872]
Van 't menschelijck vernuft, en eigenzinnigh brein,
Dat, als een nevel, laegh om d'aerde zwerft, te klein
Om Godts almogentheit en grootheit te begrijpen.
Wat hoort men al geweer en stael en zwaerden slijpen!
Wat hout de dolle bijl al bosch ten martelbrant!
Hoe wetten luipaerden en leeu gebit, en tant,
Om, in Godts leden, 't hart van Christus te verslinden,[879]
Ten zy d'almogenheit hen temme, en weet te binden!
Woestijnen zuchten vast van ballingen; de mijn
En onderaertsche kuil van slaven; daer de schijn
Der zonne nimmermeer vertroost de schreiende oogen,
Om vrou en kinders huis en huisgezin bewogen:
En Diokletiaen verheft den marteltoon[885]
Zoo heftigh, onder 't woên, dat hij de gruwelkroon
Wil spannen boven elck en al die voor hem zaten,
Tien jaren achtereen, te gruwzaem uitgelaeten.
Het bloedigh Rome schijnt een vleeschal, moortaltaer,
En moortspelonck, vol bloets, zoo vreeslijck, dat het haer
Te berge stijght. nu staet de heirkracht der tirannen
En 't kruisheir tegens een op 't heftighste ingespannen.
Nu schreit de zwangre Kerck tot Godt in baerens noot,
Door al het Roomsche rijck, gepijnight van de doot.
Van dertigh pauzen berght een drytal schaers het leven,

860 *der reuzen:* als verbeelding van de geweldige macht der vijanden van de Kerk (zie vs. 525).
868 *by die:* bij hem, die.
869 *overwééght:* meer weegt dan.
872 *de reden ...:* d.i. de enkel menselike rede, de hoogmoedige eigenzinnige rede.
879 *Godts leden:* de kristenen.
885 *Diokletiaen:* Romeins keizer, onder hem is de heftigste vervolging.

Getroost voor Jesus naem zijn heirbaene op te streven.
Het wort hoogh tijt, hoogh tijt dat een verlosser koom',
Die Babels raezerny en grimmigheit betoom'.[898]
Maer toen de hemel zelf den afgront wou bestryen,[*]
Bezeglen Daniels befaemde profecyen
Van dezen kleinen steen, die, zonder iemants hant,[901]
Geruckt van eenen bergh, het weereltbeelt in 't zant
Zou ploffen, en zoo veel met bloetgeschreve wetten
En t'effens 't groote beelt der heerschappyen pletten;
Verweckte Godt, den helt der Kercke, Konstantijn,
En toonde hem, by daegh en klaeren zonneschijn,
Het merck van 't heiligh kruis, wiens lettertongen spreecken:
Gy zult Godts vyanden verwinnen door dit teken.
Dit moedight al zijn heir, dat over d'Alpes ruckt,
Den Padus overheert, en toeschiet om 't verdruckt[910]
En afgepynight bloet des Christens te verquicken.
Maxent, de dwingelant te Rome, alreede aen 't schricken,[912]
En om zijn gruwelen alom in 't rijck gehaet,
Vint raetzaem, in der noot, zijn toevlught tot verraet
Te nemen, en den stroom des Tibers t'overdecken
Met eene looze brugge, en 's vyants heir te trecken
Door een geveinsde vlught ter stede, daer de vliet,
Beschaduwt van den boogh der brugge, zeewaert schiet:
Maer wie zijn netten spant, om Godts geslacht te vangen,
Blijft deerlijck in zijn' strick en eige netten hangen.
Het heir van Konstantijn, gemoedight uit de lucht,[921]
Bejegent hem, en drijft zijn benden op de vlught,[922]
En naer de Milverbrugh, die nederstort aen stucken,[923]
Zoo dra Maxent te paerde in 't harnas meent te rucken
Naer stadt toe, daer hy plompt gewapent in den stroom,
En van geweer vermast, verzinckt met paert en toom,[926]
Zijn Ridderschap op hem. dus wint het kruis den zegen.
De groote stadt verlost loopt haer' verlosser tegen,
Met al den Roomschen raet, en zingt den hemel eer;
Terwijl 't verdroncken hooft des vyants op een speer
Gevoert wort in triomf, noit tijdiger, noch beter;
Helenes zoon zijn zwaert de grafstê van Sint Peter[932]
Toeheilight, en, ten schimp der afgoôn met zijn hant,

[*][Randschrift:] *Konstantijn wort verweckt om het Christendom te verlossen*.

898 *Babels:* van 't nieuwe Babilon (het heidense Rome).
901 vgl., zie vs. 699, 700 van 't 1e Boeck.
910 *Den Padus:* de Po, dus Noord-Italië. Konstantijn viel uit het Noorden Italië binnen.
912 Keizer *Maxentius* was Konstantijns tegenstander.
921 *gemoedight uit de lucht:* door het kruis dat in de lucht verscheen.
922 *Bejegent hem:* trekt hem tegen.
923 *de Milverbrugh:* de ‘loze’ brug (vs. 916) door Maxentius gemaakt.
926 *van geweer vermast:* door zijn wapenen bezwaard.
932 *Heléne:* de H. Hélena, Konstantijn's moeder.

*
Op 't gouden Kapitool, de kruisbanieren plant.
't Verloste Christendom, gehanthaeft door de wetten,[*935]
Schept ademtoght en lucht ten leste na'et verpletten
Der wreetheên. men herstelt in eere en have en staet
Het onderdruckte bloet, betoomt en straft den haet[938]
En vloecken der Hebreen, en al die, Godts slaghorden
Verloopende, om dees rot, oock Christenkruissers worden.[940]
Augustus weerelt knielt voor Konstantinus speer,
Oock Ister, en Sarmaet, tot aen 't Meotisch meer;[942]
Wanneer de vont den vorst, met d'afgeleide kroone[943]
En in 't sneeuwit gewaet, ten prijs van Godt den zoone,
Wiens kruis in 's keizers kroon en op den hellem praelt,
Heel zuiver wascht, en zalft en Christent, en bestraelt.[943-946]
Hoe schendigh de rabbijn en wichlaer dit veroordeelt;
Een ieder spiegelt zich aen 't keizerlijcke voorbeelt,
En volght zijn nedrigh spoor. de legers, stadt, en hof
Bazuinen overal Messias naem, en lof.
De godtsdienst, lang verdruckt, breeckt door de donkre wolcken,
Gelijck de middaghzon, in 't oogh van alle volcken.
De keizer heilight voor Sint Peter Vatikaen,[*953]
Aenvaert de schup, en draeght de zes paer korven aen
Met zant, ter eere van de zes paer kruisgezanten.
Hy bouwt Sint Pauwels kerck, en stut aen alle kanten,
Den priesterlijcken dienst met middelen en schat,
Door 't gansche Roomsche rijck, van d'eene in d'andre stadt.
d'Afgodery verdwijnt. de lang verdruckte zercken
En martelgraven zelfs veranderen in kercken,
Van toets en marmersteen tot aen de lucht gebout;[961]
Gelijck of d'yzere eeu verkeerde in louter gout.
De keizerin Heleen hoe dor en zwack van jaeren,[*]
Bezaeit, gelijck haer zoon, met kercken en altaeren
't Herbout Jerusalem, en Palestijnsche lant,
Gemerckt van Jesus spoor. zy deckt en overspant
Met marmeren gewelf en vloer de woeste gronden,
Daer zy 't begraven kruis des heilants heeft gevonden.

[*][Randschrift:] *Nadruck van Constantijns zege, en zijn bekeeringe*,

[*][Randschrift:] *'s Keizers kerckenbou te Rome*.

[*][Randschrift:] *Helene bouwt kercken in Palestyne, en vint het kruis*.

* TEKSTKRITIEK: 956 *en stut*, de oude uitg. heeft: *en stadt*.
935 *In* de kanttekening: *Nadruck:* gewicht, belang.
938 *den haet en vloecken:* de haat en de vloeken, de vervloekende haat.
940 *verloopende:* ontlopend; *om dees rot:* ter wille van de Joden (om dit volk).
942 De Donau (*Ister*) en de zee van Azof (*'t Meotisch meer*) vormden de uiterste grenzen van het Romeinse rijk; de *Sarmaten* woonden in de streken tussen de Zwarte Zee en de Weichsel.
943 *de vont:* de doopvont.
943-946 Konstantijn is toen niet gedoopt (door Paus Silvester), maar eerst na 20 jaren op zijn sterfbed.
953 Op de Vatikaanse heuvel bouwt Konstantijn de eerste St. Pieterskerk; bij de grondlegging van die kerk droeg de keizer twaalf korven zand aan, ter ere der twaalf Apostelen.
961 *toets:* kostbare zwarte steen.

*

Zoo groeit zoo bloeit de Kerck, gehanthaeft, en ge-eert.
Gelijck de waerheit had van outs geprofeteert.[970]
Nu geef het Priesterdom der afgoôn, en de schoolen*
Van Grieck, en ongrieck, wien de wijsheit scheen bevolen,[972]
Verlof om Christus Kerck, die 't heir des afgronts tart,
Met hun bewijsreên noch te treffen op het hart,
En t'overweldigen; dan zal te klaerder blijcken
Hoe waerheit scheutvry voor geen logenschut durf wijcken.[976]
De blinde Heiden roep': hoe overdwaelsch en stout
Gy uwen kerckbou roemt; uw kerck is niet dus out
Als onze Kercken, trots tot aen de lucht gerezen
Te Babel aen d'Eufraet, al 't aertrijck door geprezen,
Eer Moses, onze plaegh, en Christus uit den nacht
Te voorschijn quamen, en besmetten 't aertsch geslacht
Met hun gevloeckte pest, een vyandin der Goden,
En van ons hoogh altaer. ô schuim en zaet van Joden,
Hebreen en Galileen, wat hebtge al twist gezaeit,
De wijde weerelt door, en welck een storrem waeit,
Een storm door geene wet gezagh noch maght te stillen,
Jupijn, Apollo, zijne orakels, en Sibillen,[988]
En offerwichelaers en vinders over 't hooft!
Hoe wort ons eeuwigh vier en Vestaes lamp gedooft!
Hoe slijt het aenzien en getal der zuivre Nonnen,[991]
Nu gy ons Kapitool gewapent hebt gewonnen!
Nu d'arentstanderden, der keurebenden Goôn,[993]
Verandren in een kruis; al recht, den gouden troon[994]
Waerop dees ongodt heerscht, uw vryburgh, en betrouwen,
Voor wien gy outers sticht, en zweet met tempelbouwen,
Daer d'oude tempels dootsch en onbewieroockt staen.
Dat Numa, Trismegist, en Cekrops nu de vaen[998]
Der wijsheit strijcken, en zoo veele Atheensche wijzen,
Om een' gekruisten Godt uit asch te zien verrijzen;
d'Aenhangers van zijn schoole, en zulck een onbescheit[1001]
Te zien gekroont met eere, en met onsterflijckheit;

*[Randschrift:] *Tegenspraeck der Heidenen*,

* TEKSTKRITIEK: 971 *het Priesterdom* (zonder komma), de oude uitg. heeft komma.

970 door Isaïas, n.l. dat koningen en koninginnen de Kerk zouden verheerliken en koesteren (zie 1e Boeck 641, 642, en 885, 886).

972 De Griekse en niet-Griekse heidense wijsgeren.

976 *logenschut:* geschut van leugens; *durf wijcken:* hoeft te wijken.

988 *Sibillen:* heidense profetessen.

991 *Nonnen:* Vestaalse maagden (de ongehuwde vrouwen aan de dienst van godin Vesta (vs. 990) gewijd, die het eeuwige vuur van Vesta moesten onderhouden.

993 *der keurebenden Goôn:* de legioenadelaars: de Romeinse legioenen vereerden hun adelaars als de vogels van Jupiter.

994 *al recht:* volkomen terecht.

998 *Numa:* de bekende koning die Rome zijn wetten en eredienst gaf; *Trismegist:* Chaldeeuws wijsgeer die in Egipte leraarde; *Cekrops:* de eerste koning van Attika (Athene), die de staat en de eredienst inrichtte.

1001 *onbescheit:* driestheid, onbeschaamdheid.

Een krancke troost en hoop, waerop die dwaelgenooten[1003]
Hardtneckigh te vergeefs hun ziel en bloet vergoten;
Terwijlze zinneloos verwierpen een getal
Van Goden, hun schandael, een' kruisgodt, ten geval;[1006]
Daer onze goden zelfs de vier hooftheerschappyen[1007]
En koningen, die voor hun eere en outer stryen,
Hanthaefden, zegenden, en zetten in hun kracht;
Hoe luttel gy 't bewijs van onzen godtsdienst acht.
Verbasterden van Godt, gy stut met hals en schouder*
Uwe afgoôn, doch vergeefs. de waerheit is veel ouder
Dan uwe logentael, en al wat gy verdicht
Van uw gevloeckt altaer, de hel ten prijs gesticht,
Toen Ninus Belus rijck en Asie regeerde,[1015]
Zijn' vader tempels boude, in beelt en offer eerde,
En eerst d'afgodery in zwang broght, en haer' smoock;
Waer op de helsche geest in d'afgoôn school en doock;
Dan menschen, die door dwangk voor d'outers nederlaegen,
Met zijne oraklen diende, en antwoorde op hun vraegen,
Tot dat hy d'offereer, den hooghsten dienst van Godt,
Zich toege-eigent had, geholpen door een rot
Van logendichtren, en vernuft van kunstenaeren,[1023]
En offerschouweren en vogelwichelaeren.
De weerelt, onder 't juck der afgoôn, steende vast,
Te jammerlijck verdruckt, en zagh van dezen last[1026]
Zich niet t'ontslaen, noch dorst een woort hier tegens spreken,
Tot dat een Epikuur het hooft quam op te steecken,
En, zonder maghten of schynheiligheit t'ontzien,
Der valsche goden Faem en maght het spits durf biên,
Om 't menschenofferen, en andre gruwelsmetten
Te stuiten by den Grieck, door redelijcke wetten,
En 't licht van vrou natuur; gelijck al voor een wijl[1033]
De leitsman der Hebreen, doch met onfaelbren styl,
En uit den naem van Godt, zijne uitgevoerde Joden
Den dienst der afgoôn streng verleert had, en verboden;
Een' godeloozen dienst, daer d'oude Trismegist,[1037]
Voor Nume en Cekrops tijt, al van te tuigen wist,[1038]

*[Randschrift:] *die hier beantwoort wort*.

1003 *die dwaelgenoten:* n.l. de kristenen.
1006 Ten gevalle van 'n kruisgod, die hun tot schande strekt.
1007 *de vier hooftheerschappyen:* de vier grote wereldrijken vóór Christus' komst, volgens de profeet Daniël (zie 1e Boeck 691, vlgg.).
1015 *Ninus:* zoon van Belus koning van Assirië.
1023 Dichters en kunstenaars, die van de goden valse en verzonnen voorstellingen schiepen.
1026 *zagh van dezen last zich niet t'ontslaen:* zag geen mogelikheid zich van deze last te ontslaan.
1033 *al voor een wijl:* al 'n tijd vroeger.
1037 Zie 998.
1038 Zie 998.

*

Hoe d'ouders, van Godts eer verbastert, goden schiepen,[1039]
Door hun vernuft en kunst; gespoock en geesten riepen[1040]
Om in het heilighdom der beelden quaet en goet[1041]
Te wercken door het beelt. oock zagh hy in 't gemoet
Een andre tijt, wanneer een godtsdienst zou verschijnen,
Waer voor de godtsdienst van Egypte most verdwijnen;
Voorspelling die zoo net op Christus heileeu slaet,
Die 't menschelijck geslacht herstelde in beter staet,
En al wat Zonnestadt Athene of Rome slooten[1047]
Door ootmoedt wonderen en lijden om quam stooten,
Oock zonder spiets, en zwaert, en letterwijze pracht,
Op dat men Gode alleen de wijsheit, eer, en maght,
En glori toeschrijve, en geen menschen zich beroemen.
Noch kan men onder u een ry van wijzen noemen,
Die alle uit eenen mont aenbidden eenen Godt,
Een wezen, een', die 't al betoomt door zijn gebodt,
Regeert, en onderhoudt: en uw Sibillen zingen
Van eenen waeren Godt, den oirsprong aller dingen;
Bestraffen Griecken, dat den grooten Godt verlaet,[1057]
Den doôn en afgoôn vee en wieroock offren gaet;[1058]
Behalve dat doorgaends haer goude vaerzen donderen
Van Christus kruis, en doot, verrijsenisse, en wonderen,
En hoogen rechterstoel, waer uit de majesteit
Van 't lang beschimpte kruis, voor dwaesheit uitgeschreit,
En 't lang gekruiste licht uw nacht zal overtuigen,
Die zich, uit hooghmoedt, schaemt in Jesus naem te buigen,
Voor wiens almogentheit, en godtheit en schabel[1065]
Zich buigen alle knien, in hemel, aerde, en hel.
O goede Vader, die Hebreen en onhebreeuwen[*]
Tot eene onsterflijckheit en 't rijck, dat tijt en eeuwen
Verduuren zal, en van geen starren wort bepaelt,
Geschapen hebt; zie neer op al wat afgedwaelt
Van 's levens oirsprong, en het onbegrepen wezen,
Den afgront dient uit vreeze, in ste van Godt te vreezen;
Of gansch verwildert noch van Godt noch afgodt weet,
Noch min van Christus naem en waerheit, die zoo breet

[*][Randschrift:] *Gebedt voor het onverlichte Heidendom*.

* TEKSTKRITIEK: 1049 *spiets, en zwaert*, de oude uitg. heeft: *spiets, zwaert*,

1039 *d'ouders:* de voorouders.

1040 *gespoock en geesten:* helse geesten.

1041 Om in die afgodsbeelden te komen wonen, en door hun beelden kwaad of goed te bewerken.

1047 *Zonnestadt:* Memfis, Egipte's oude hoofdstad; *slooten:* besloten, ingesteld hadden.

1057 *Griecken:* Griekenland.

1058 *Den doôn:* de schimmen der voorouders, na hun dood vereerd als goden.

1065 *schabél:* de voetbank van zijn troon; dus: Voor wiens almogendheid en goddelike Troon.

En wijdt gedondert heeft, in afgescheide hoecken;[1075]
Het zy door erfgewoonte, of langhzaem onderzoecken
Van d'oirzaeck der natuure, of't licht, dat hooger rijst,[1077]
En hun den schepper en herschepper t'effens wijst;[1078]
O goede vader, strael met uw genadige oogen
Op dien verdwaelden hoop. zie neder uit den hoogen
Op al 't verbastert bloet, dat noch in schaduw duickt,
En met de reên begaeft, de reden niet gebruickt,
Noch oeffent onder 't wilt, en menschejaght en schennis;[1083]
Schaf middelen: herbaerze, en brengze, ô Godt, tot kennis
Van u en 't eeuwigh Woort, dat licht en duister scheit.
Aldus bereicke uw Kerck haer volle heerlijckheit.

1075 die tot in afgelegen hoeken zo luid geklonken heeft.
1077 *of 't licht, dat hooger rijst:* n.l. door 't 'langzaam onderzoeken' van het licht van de Kerk, dat hoger rijst.
1078 *herschepper:* Verlosser, hersteller van de menselike natuur.
1083 *noch oeffent onder 't wilt:* en zijn rede niet ontwikkelt (door de ware kennis van God te zoeken), maar voortleeft onder de wilde dieren, mensen dodend en gruwelen (*schennis*) bedrijvend.

De Heerlyckheit der Kercke.
Voortgang
Het derde boeck.[*]

Wy moeten oostwaert aen, daer 't licht komt opgedrongen,[*]
In 't midden, en te koore, op vrolijcke engletongen[2]
Gedraegen, voort de Kerck bespiegelen met lust.
Rechtschapen yver wort vermoeit, noch uitgeblust
Door wederwaerdigheên, noch rampen noch schandaelen.
Al schuilt de zon een poos, zy breeckt met schooner straelen
En grooter majesteit aen alle kanten door.
Zoo tradt ons Christus zelf, gelijck een hooftman, voor,
Sint Paulus desgelijcks, gestuit door smaet, noch schande.
Wie zich geargert vondt, hy yverde, hy brande,
Volharde, en zagh noit om, de gansche renbaen door,
Op hoope van den prijs, ten einde van het spoor.[12]

[*][Randschrift:] *Het derde boeck komt tot den voortgang der Kercke*.

De weerelt, door de leer en 't licht van 't kruis veroordeelt,[*]
En krachtigh overtuight, zagh, op het heiligh voorbeelt
Van haeren Christen vorst, die Godts altaeren stut,[15]
Het juck der afgoôn nu van haeren hals geschud,
De tempels overal voor razende afgodisten
Gesloten, en allengs geopent voor den Christen,
En 't maghtigh aertsgebiet van Rome, in top van eer,
Den heerentwist ontruckt, een hooft en eenen heer[20]
Zich, zonder dwang, in 't ende eendraghtigh onderwerpen;
Wanneer de helsche draeck 't gebit begon te scherpen,
Vergif en zwarte gal te neemen op zijn tong,
Om deze vredeknoop der rijcken op een' sprong

[*][Randschrift:] *Inleidinge, geschept uit de veranderingen van den geluckigen in den ongeluckigen staet der Kercke*,

* In de titel: *Voortgang:* de ontwikkeling en uitbreiding van de Kerk.
2 *In 't midden ...:* in 't openbaar, in de reidans, op de zang der engelen gedragen.
12 *Ten einde van het spoor:* aan 't einde van de baan.
15 *Christen vorst:* Konstantijn.
20 *Den heerentwist ontruckt:* bevrijd van de twisten der keizers, die elkander om de heerschappij bestreden.

t'Ontsnoeren, door bedrogh en maght van ketteryen,
En Christus op den naem van Christus te bestryen;
Een aenslagh van gewight en nadruck: want de Kerck,
In veele duizenden van telgen, niet te sterck
Maer teder, tijt vereischte om vaster te begroeien.
Terwijl de boomen, wit van bloesem, staen in 't bloeien,
Is 't zorghlijck zoo een buy van rijp of hagelsteen
Hen treffe in hunnen May. oock wertze fel bestreên,
Aen d'andre zy, door weelde, en door bekoorlijckheden
Van rijckdom eere en staet, die met den godtsdienst gleden
Ter kerckdeure in, zoo ras de vre de voorspoet riep,
En elck, als op een bed van roozen, lagh en sliep.
De zielverslinder, eerst in 't perck der tirannye[*37]
Gedaghvaert, en getrapt, verkoos t'Alexandrye,
Oock juist in dit saizoen van voorspoet weelde en rust,
Arius, wel ter taele, en bisschop op dees kust;[40]
Een' die Godts perckement misduide en loos verdraeide,[41]
En elck den kam afbeet, en moedigh overkraeide,[42]
Tot smaet van Godt, het Woort, door schriftgeleert beleit.
Hy lochende verwaent in hem d'eenwezenheit
En d'eveneeuwigheid met Gode, en, onder 't schennen,
Bestont zijn zoonschap en de godtheit los t'ontkennen,
En noemde Emanuël een schepsel, in der tijt[47]
Uit niet geschapen van den eeuwigen. zoo bijt
De krokodil des Nijls den heilant in de hielen,[49]
Nasleepende eenen staert van menigh duizent zielen,
En steeckt, als Lucifer, de godtheit naer de kroon.
Het Christdom deze spraeck te hooren niet gewoon,[*]
Noch zulck een lastersmet te zien, door kunst des ketters,
In Jesus naem gekladt, een misbruick van Godts letters,[54]
Ontstelde zich, zoo wijt de naem van Christus klonck:
Want eveneens gelijck het vliegen van een vonck
Den brant ontsteeckt, die 's nachts de slaepers komt verrassen,
En vatten vint, en leght een gansche stadt in d'assen,
Eer al de burgery, tot lessing van dien brant,
Ontwaecke, en water brenge en noothulp by der hant;[60]
Zoo sloegh dit evel voort in alle vier de winden,
Gekoestert en gevoedt by d'Ariaens gezinden,

[*][Randschrift:] *door d'opkomst van Arius*,

[*][Randschrift:] *de Kerck in brant zettende, die te Nicea gelescht wert*,

37 De duivel was gedagvaard, om in een kampstrijd zijn dwinglandij over de wereld te verdedigen.
40 *bisschop:* Arius is nooit bisschop geweest.
41 *Godts perckement:* de H. Schrift.
42 *moedigh:* trots.
47 *Emmanuël:* God met ons: Christus.
49 *De krokodil des Nijls:* d.i. Arius priester in Alexandrië, aan de monden van de Nijl.
54 *Godts letters:* Gods geschrift: de H. Schrift; Arius misbruikte en verdraaide (zie vs. 41) de teksten van de H. Schrift om Christus' Godheid te loochenen.
60 *brenge ... by der hant:* kan aanbrengen.

Tot dat de breede raet der Kercke te Niceen[63]
Den hoogen rechterstoel der waerheit quam bekleên,
De Godtheit van Godts zoon en zijn eenwezigh wezen
Met Godt den Vader eerde; een kerckslot noit volprezen,[66]
En trou van Konstantijn gehanthaeft oost en west.
Maer ondertusschen broeit deze Ariaensche pest*
Haer heimelijck vergift, gestroit door lastermompelen,
Om Athanazius den Bisschop t'overrompelen,[70]
In zijn afwezenheit gebannen, met een' schijn[71]
Van recht, als of hy hielt de zijde van Fotijn,[72]
Wel wettelijck gedoemt. de helt, die naeu ontslipte,
Wort van dees lastervleck gewasschen in Egypte.[74]
De groote Konstantijn verruilt het aertsche hof
Om 't hemelsche palais, van onvergangkbre stof,
En laet zijn heerschappy bevolen aen dry zoonen.[77]
De myters, onder hun gebiet, te Sardis kroonen[78]
Den zoon, die Christus eer verdadight, en zijn rijck,
En stellen zijn party met recht in 't ongelijck:[80]
Maer d'Ariaen, belust hier tegens aen te spartelen
Spaert list noch laegen, om Godts lieve bruit te martelen,
Zoo dra Konstantius den twistgezinde, in 't oost[83]
En door gansch Asia, met zijn gezagh vertroost.[84]
Dit teelt een ander slagh van tigren en tirannen.
Het gaet'er op een woên, en pijnigen, en bannen.
De kerckroof en de moort verschoont altaer, noch bloet,
En gansch Europe staet, in zulck een wereltvloet
Van ketterye, diep tot aen den hals verdroncken.
Geen woeste wildernis, geen graven noch speloncken[90-vlgg.]
Te dootsch zijn en te naer, om dezen wreeden haet
t'Ontschuilen, en den kus van Judas nachtverraet:
En zelf 't Niceensch besluit wort averechts gelezen.
Nu heet eenwezenheit gelijckheit van Godts wezen.[94]
Dit bastertbloet, niet waert naer Christus naem genoemt,
Zoeckt hulp aen logenverf, die lasteren verbloemt

*[Randschrift:] *en weder ontstack*.

63 De Kerkvergadering van Nicéa, waar Arius' leer werd veroordeeld.
66 *kerckslot:* Kerkbesluit.
70 *Athanazius*, bisschop van Alexandrië, was de grote bestrijder der Arianen.
71 *gebannen:* in de kerkelike ban gedaan, buiten de Kerk gesloten (door d'Ariaanse bisschoppen).
72 *Fotijn:* Photínus leerde, dat er in God maar één Persoon was, en niet drie Personen in één Natuur. Hij werd later veroordeeld.
74 *in Egypte:* een vergadering van 100 bisschoppen te Alexandrië getuigden openlik voor de onschuld en de rechtzinnigheid van Athanasius.
77 *dry zoonen:* Konstantijn II, Konstans, en Konstantius, die het (Romeinse) rijk verdeelden. De laatste was Ariaan.
78 *Kroonen den zoon:* de bisschoppen te Sárdica (*Sardis*) vergaderd in 343 verheerliken de zoon van de Kerk Athanasius, die Christus' eer verdedigt, en veroordelen opnieuw de Arianen.
80 *zijn party:* zijn tegenpartij, de Ariaanse bisschoppen.
83 *den twistgezinde:* n.l. de twistgezinde Ariaan.
84 *Asia:* Klein-Azië.
90-vlgg. Dit ziet vooral op Athanasius, die herhaaldelik achtervolgd, een toevlucht had gevonden in de woestijn bij de monniken, en later in de grafkelders van zijn familie.
94 zie aant. achterin.

*
Met dubbelzinnigheên van titelen en naemen.
Wat baet het reis op reis de Kercken te verzaemen![98]
De vorst der duisternis baert twisten, zonder endt.
Men overstemt Godts mont, of wint door dreigement.[100]
By 't Ariaensdom gelt geen wettigh, maer 't onwettig.
Dus wort het zuiver woort godtslasterlijck, en smettigh.
Het kruis bestormt het kruis, altaer bestormt altaer,
Een aenstoot voor Hebreen, en Heiden, en Barbaer.
De rijcksscheur, die voor heen 't beloofde lant verdruckte,[*]
En vijfpaer stammen van de zes paer stammen ruckte,
Ter schande en schennis van 't geslacht van Abraham,
Dat, tegens een gekant, verwoet te velde quam;[108]
Toen d'afgescheurden blint gevloeckte kalvers gooten,
Ten schimp van Godts altaer en stadt en wetgenooten;
Dees rijcksscheur, oirsprong van een zee vol jammernis
En bloet en traenen, niet dan eene schaduwe is
En ruwe schets van dees verwildering der zeden,
Die niet een eenigh rijck, een volck, en weinigh steden
Verwoesten, maer zoo wijt men, over zee en zant,
Door al het Roomsch gebiet de kruisvaen zagh geplant,
Tet eere van Godts naem, by d'opgesparde monden[117]
Van Heiden en Hebreen, in zulck een' twist, geschonden,
Die eene ry van dry paer eeuwen tijts verduurt.[119]
O Athanazius, wat hebtge niet bezuurt,
En wat al smaet en smert verkropt zoo veele jaeren,
Om Jesus Godtheit in haer luister te bewaeren!
Hoewel, ô goddelijcke ô overstrijtbre ziel,
U menigh helt en stut by stut de Kercke ontviel,
Die toch, door Godts belofte en sleutelstoebetrouden,[125]
De helsche maght ten trots, niet naliet stant te houden,
In eere en majesteit, terwijl Arius stonck,
Wiens ziel en ingewant in eenen poel verzonck.[128]
In 't barnen van dien storm der weifelende tongen,[*]
Het westen door bedrogh, het oost door maght besprongen,
Hielt helt Hilarius voor andre helden moedt,[131]

[*][Randschrift:] *Elende der scheuringe, by Athnasius vooral bezuurt*,

[*][Randschrift:] *en door Hilarius in Vranckrijck wederstaen*.

* TEKSTKRITIEK: 112 *Eene schaduwe*, de oude uitgave heeft: *eenen schaduwe*. - 117 *by d'opgesparde monden*, de oude uitg. heeft achter *by* 'n komma. - 121 *En wat al smaet*, de oude uitg. heeft: *En al wat smaet*.

98 *de Kercken te verzaemen:* Kerkvergaderingen te houden.

100 n.l. op de vergaderingen van Arles (353) en Milaan (355), waar de Ariaanse keizer Konstantius allen bedreigde, die niet zijn wil deden; vele bisschoppen veroordeelden toen Athanazius uit vrees voor de keizer.

108 *tegens een:* tegen elkaar.

117 *Godts naem, by ...:* Gods naam geschonden door d'opengesperde monden.

119 Het Arianisme duurde niet 6 eeuwen, maar tot in de 6e eeuw.

125 *door Godts belofte en sleutelstoebetrouden:* door Gods belofte aan de Pausen (aan wie de sleutels van de Kerk en van het Hemelrijk zijn toevertrouwd).

128 Arius werd door ingewandziekte en plotselinge dood getroffen.

131 De H. Hilarius bisschop van Poitiers, was een der krachtigste bestrijders van het Arianisme; hij werd daarom door de synode van Biterae verbannen.

*

En zwichte om haet noch gunst, maer zette voet by voet.[132]
Dees dwaelingdorscher wande al 't kaf der Arianen,
Van boosheit overtuight, door zoo veel bloet, en traenen:
En Vranckrijck dankt, naest Godt, zijn deugt, die, noit versaegt,
Den Franschen dorschvloer van dit onkruit heeft gevaeght.
Gelijck de luister van den godtsdienst wort verduistert,[*]
Zoo ras Konstantius naer d'Ariaenschap luistert,
En in dien lasterpoel tot over 't hooft versmoort;
Zoo klampt een nieu gedroght de Christe Kercke aen boort,
Als Juliaen de staf des rijx wort opgedraegen,[141]
Die 't heiligh merck verzaeckt, en groeit in 't kruis te plaegen,[142]
Door zachter middelen in schijn, doch straffer dan
De wreetheên oit bedocht by eenigen tiran,
Ten steun van 't Godendom, welx borst hy had gezogen:
Want in de blinde school t'Athenen opgetogen,[146]
In Griecksche wetenschap, verborgh hy 't godtloos zaet
Der dwaelingen, tot dat zijn ingekropte haet,
Genegen Christus van zijn kroone te versteecken,[149]
Na 's vaders doot, op stoel allengs quam uit te breecken.[150]
Hy vierde in 't eerst den toom den afgoôn, katholijck,
Hebreen, en Ariaen, tot afbreuck van Godts rijck,
Door 't aenvoên van krackeel en ongelijcke driften;
Beschimpte in 't endt het kruis, by monde en lasterschriften;
Verboot de Christenen de schoolen te bekleên;[155]
Verstietze uit ampt, en staet, en 't burgerrecht der steên,
Ten waerze 't wieroockvat voor heilooze outers zwaeiden;
En scholtze Galileen, waer zijn plackaeten kraeiden,
Om Christus titel uit te vaegen onder 't volck.
Zijn schatkist groeide, als hy het bloet des Christens molck;
Het priesterdom getrapt, geschantvleckt, en verlaeten[161]
Van d'inkomst, hun verleent, by hen die voor hem zaeten,
Beroofde, en zelf den dienst der afgoôn op de leest[163-vlgg.]
Van Jesus paste, in schijn als of een zelve Geest
Dees kerckwet had gesmeedt. hy smoockte op zijne altaeren,
En dorst der afgoôn beelt met zijne beelden paeren,

[*][Randschrift:] *Rampen der Kercke, onder Juliaen geleden*,

* TEKSTKRITIEK: 138 *Konstantius*, de oude uitg. heeft: *Konstantinus*.

132 *zette voet by voet:* worstelde als man tegen man (met de uiterste inspanning).

141 *Juliaen:* Juliaan de afvallige.

142 *'t heiligh merck:* n.l. van het Doopsel.

146 *blinde school:* de school, de leer die in de heidense verblinding rondtast.

149 *versteecken:* beroven (vgl. ons *verstoken van*).

150 *op stoel:* op de troon. Juliaan's vader Julius Konstantius, stiefbroeder van Konstantijn de Grote, was op last van keizer Konstantius met andere familieleden gedood (in 337) Vondel vergist zich door te menen, dat *keizer* Konstantius Juliaan's vader was.

155 *de schoolen te bekleên:* leerstoelen te bekleden (om ze van de wetenschap uit te sluiten).

161 *van d'inkomst ... beroofde:* van inkomsten beroofde.

163-vlgg. Door n.l. verschillende kristelike gebruiken bij het heidendom in te voeren, als boetedoeningen, monnikenkloosters enz.

Uit dollen lust tot eer en opperste eergenot.
Hy scheurt de kruisbanier van zijne steng, in godt
Of liever ongodt Mars en Jupiter verandert,
Die weêrlicht in zijn schilt, en blixemt op den standert.
Helaes, wat ziet men niet, wat hoort men al misbaer
En lastren om dien Godt- en Christverlochenaer!
De Kercken zuchten vast: de godtsdienst slaet aen 't quijnen:[173]
En noch wil Juliaen geen Christusgeessel schijnen.
Dees errefvyant, die den godtsdienst des besneên[*]
En Christaenbidders smilt en mengelt onder een,
Besluit uit zijnen schat den tempel, neêrgehouwen
Van Titus heirbijl, weêr ten hemel op te bouwen,
Op hoop om door dien bou, terwijl Judea juight
En schimpt, Godts mont te zien gebrantmerckt, overtuight[180]
Van logenprofecye en valscheit, zoo de muuren,
Uit puin en stof herbout, Godts dreigement verduuren.
Oock hoopt hy Numaes dienst door Arons priesterdom
Te heffen op 't altaer; Messias kroon alom
Te drucken, door den roem en opgang des besneden,
By wien de kruiskerck wert geschantvleckt, en bestreden,[186]
Noch feller dan voorheene, in eenigh Heidens lant;
Gelijck 't Hebreeusche vier noch onlangs zulck een' brant[188-vlgg.]
In Christus daecken stack, by geen gerecht gewroken,
En zelf de stoockebrant ten hove vry gesproken.[190]
Zaegh Konstantijn eens op, hy riep van groot verdriet:
O Juliaen, gy zyt mijn bloet noch afkomst niet,
Maer volght Konstantius, en, slimmer dan uw vader,[193]
Aert naer Iskarioth, dien godtsvloeck en verraeder.[194]
Der stammen overschot, gelockt door 's keizers stem,[*]
Treckt op eenstemmigh naer het woest Jerusalem,
Zoo ras de tempelbou met yver was besloten,
Ten trots van Jesus kudde en droeve kruisgenooten.
Cyrillus, weêrgekeert uit zijne ballingschap,[199]
Vertroost de schaepskoy vast, en wijckt niet eenen stap
Uit Sion. hy betrout het woort, dat al den tempel[201]
In eeuwigheit begraeft, en muur, en koor, en drempel
Van steen tot steen verplet. men torst nu steenen aen.

[*][Randschrift:] *die den tempel te Jerusalem pooght te herbouwen*,

[*][Randschrift:] *doch vergeefs*,

173 *vast:* voortdurend.
180 *Godts mond:* Christus die van de Joodse tempel had gezegd: ‘Hier zal niet een steen blijven op den andere, die niet zal worden afgebroken’.
186 *By wien:* door wie.
188-vlgg. Misschien doelen deze verzen op een of andere gebeurtenis uit Vondel's tijd.
190 *vry gesproken:* is vrijgesproken.
193 *slimmer* (erger) *dan uw vader:* hier wordt bedoeld *keizer* Konstantius (zie aant. op vs. 150).
194 *godtsvloeck:* Judas *Iskarioth*, door God gevloekt.
199 De H. Cyrillus bisschop van Jeruzalem, was in 360 door 'n vergadering van Ariaanse bisschoppen verbannen, en onder keizer Juliaan teruggekeerd.
201 *al den tempel:* heel de tempel.

De grontvest wort gelegt. hoe wil dit stuck vergaen!
Men ziet de lucht geterght van aengezicht veranderen.
De wolcken scheuren fel, en bersten van elckanderen
Met donderslaegen uit, en blixem, blick op blick.[207]
De bergh van Sion loeit. de bouheer staeckt uit schrick
Den aengevangen bou. de steenrots dreunt van onder,
En blaeckt nu vier en vlam, en antwoort op den donder.
De grontvest gaept, en spat: en schoon de vlughteling
Zich in 't begonnen koor uit angst versteecken ging,
De vlammen branden hem, en al die blinde zielen,
Daer kruissen uit de lucht op 's volcks gewaeden vielen;
Terwijl het kruis om hoogh met eenen glans verscheen.
Een menighte, overstulpt van gaelerye en steen,
Geen ander dootgraf heeft te graven, noch te zoecken.
Dus achterhaelt Godts vloeck die Godt en Jesus vloecken.
Dit tuighden Ammiaen, Sint Guldemont met een[219]
Ruffijn, Theodoreet, Sokraet, Nazianzeen,[220]
Om Christus dienst en Kerck door 't wonderwerck te stutten,
Waer by het blijckt hoe Godt de vader kan beschutten
En stercken wat de zoon zoo lang heeft voorgespelt.[223]
Dees slimmer Nero daeght den Persiaen in 't velt,[*224]
Door zijn orakelspoock gemoedight, en gesteven.[225]
Hoewel de wichelaers verscheide tekens weven[226]
En vlechten onder een, noch droomt hy, dus verdwaelt,
Dat Alexanders geest op hem is neêrgedaelt,
Verhoopt zijn heirbaen langs te streven naer het oosten,
En triomfeerende de Galileen te roosten,
Te branden op 't altaer van Mars, 't gekruiste bloet
Te dempen in zijn rijck, en Venus met een' hoedt[231-232]
Van mirte en roozeblaên op 't geile altaer te kranssen,
En haer een' wieroockgeur van eere toe te danssen.
Met zulck een opzet, op een godtloos toeverlaet,[235]
Getrocken in den slagh, heel hoogh voorby d'Eufraet,[236]
Zoo drinckt een scherpe schicht, [of uit de lucht geklonken,[237]
Of drang der vyanden] vol wraecks, zich dol en droncken

[*][Randschrift:] *en op den toght in Persen verslagen wort*.

207 *blick op blick:* (bliksem)straal op straal.
219 *Ammiaen:* Ammianus 'n heidense geschiedschrijver; *Sint Guldemont:* Sint Jan Guldenmond (Chrysóstomos), patriarch van Konstantinopel, zo genoemd om zijn heerlike welsprekendheid; beiden zijn tijdgenoten van Juliaan.
220 *Ruffijn:* Rufinus, en de twee volgende, zijn schrijvers van de kerkgeschiedenis; *Nazianzeen*, dit is de beroemde Kerkleraar, de H. Gregorius van Nazianze, tijdgenoot van Juliaan.
223 *voorgespelt:* voorspeld.
224 *slimmer:* erger.
225 *orakelspoock:* orakelvoorspelling.
226 een zeer ingewikkelde duistere uitspraak gaven.
231-232 *'t gekruiste bloet te dempen:* de kristenen te verstikken, uit te roeien.
235 *op een godtloos toeverlaet:* met vertrouwen op 'n goddeloze bescherming (der heidense afgoden).
236 *heel hoogh voorby:* ver boven, heel ver voorbij.
237 *schicht:* Juliaan werd dodelik getroffen door 'n giftige speer (zie vs. 240); *geklonken:* (met klinkende slag) geworpen.

Aen zijn verwaten bloet, dat uit den boezem springt.
Hy ruckt vast al vergeefs 't vergiftigh punt, en wringt,
Maer quetst de vingers op de snee van wederzijden,
En dootelijck gewont, wort, onder 't heftigh strijden,
Naer 't leger toe gevoert, en smijt een hantvol bloet
Mistroostigh in de lucht, en brult en schreeut verwoet:
O Galileesche maght, gy hebt den strijt gewonnen.
O zoon van Nazareth, mijn draet is afgesponnen,
Verza u met mijn bloet. zoo ras de midnacht viel,
Ontzeegh hem met zijn bloet zijn godtverzwore ziel,[248]
Die 't schreiend Christendom zoo veele zielen koste,
En traenen, eer hen Godt van dit gedroght verloste,
Van dezen Lucifer, wiens schrickelijcke val
Den kruisverlochenaer ten spiegel dienen zal.
'tNiceensche is 't voorbeelt van dry jonger Kerckbesluiten,[*]
Die zoo veel stormen van dry hooftverleiders stuiten;
't Zy Macedonius de Godtheit van Godts Geest[255]
Ontkleet van haeren glans; of Nestor op zijn leest[256]
Den enklen Heilant deelt in tweederley persoonen;
Of Eutyches uit twee naturen een wil toonen.[258]
Byzanssen, Efesus, Chalcedon staen ge-eert
Als rechterstoelen, daer de waerheit triomfeert;
Hoe gruwelijck de Kerck, van deze leergedroghten
En hunnen nasleep, wort bestormt, en aengevochten,
Zy treet op leeu, en draeck, bezwijckt in smaet noch pijn,
Beschut voor helsch gebit, en doodelijck venyn.
Dees moedige heldin, van boven begenadight,
Die eerst dry eeuwen Godt den Vader had verdadight,
En dwaelzieck spoock gesmoort, beschut nu onbevreest[267]
De Godtheit van den zoone en van den Heilgen Geest,
Met hulp van ridderen en pennen, haer gegeven,[269]
Om, boven al dien damp, in d'ope lucht te zweven,
Bescheenen van het licht, dat uit den hemel straelt,
Terwijl de simple duif der Godtheit op haer daelt.[272]

[*][Randschrift:] *De dry algemeene concilien na het eerste stuiten de ketteryen*.

248 *godtverzwore:* die God heeft afgezworen, Godhatend.
255 *Macedonius:* de Semi-Ariaanse patriarch van Konstantinopel, lochende de Godheid van de H. Geest; en werd veroordeeld in 381 op de Kerkvergadering van Konstantinopel (*Byzanssen* vs. 259).
256 *Nestorius*, eveneens patriarch van Konstantinopel, leerde dat God de Zoon en Christus' menselike natuur niet één persoon waren, maar dat de Goddelike persoon in de menselike persoon woonde als in 'n tempel. De Kerkvergadering van Efezos in 431 (zie vs. 259) veroordeelde die leer.
258 *Eútyches* bestreed Nestorius, en verviel in de tegengestelde dwaling, dat Christus' goddelike natuur en zijn menselike natuur één nieuwe natuur vormde; veroordeeld in 451 te Chalkédon (vs. 259).
267 *dwaelzieck spoock:* de dwalingen die rondwaarden als spoken of boze geesten.
269 *en pennen ...:* de veren pennen waarmee de kerkelike schrijvers de ware leer verdedigden, en de vederen waarmee de Kerk als opzweefde ‘in d'ope lucht’.
272 *simple:* eenvoudige.

*

De Kerck, in bloet geverft door Ariaensche twisten,*
Zagh d'Africaensche kust van dolle Donatisten,[274]
Verdroncken in haer bloet, d'altaeren overhoop,
En hoe Pelagius, een Schot, den waterdoop[276]
Den zuigeling onthielt, verlochende errefsmetten,
En zich, uit kracht van zijn natuure, Christus wetten
Vermat te volgen, bloot van Godts genadeschat;
Een drift, die, schoon vermomt, geen' kleinen nadruck had,
En matte, reis op reis, zoo veele kerckenraeden;
Hoewel Sint Augustijn, in 't velt van zijne bladen,
Haer rustigh 't voorhooft boodt, en staen hielt voor zijn schacht,
Tot voorstant van de Kerck, geveilight door zijn wacht.
Men ziet een' Oceaen van woestheên, zonder paelen,*
Als Rome 't ysren juck van Gotten en Wandaelen
Al schreiende gevoelt, en, drymael fel verwoest,
Ontbeert den westerschen en oosterlingschen oegst,
Gemaeit met Heidensch stael, of Ariaensche zwaerden,[289]
Of van den Hun getrapt, tot voeder voor zijn paerden.
Wie gaslaet hoe een aert, zoo wilt, en zonder wet,
Of van afgodery of kettery besmet,
Besoldight van den haet om Christus dienst te stooren,
In 't endt zijn godtheit eert, en, op de vont herboren,[294]
Het Roomsche altaer omhelst, en strijt voor d'oude Kerck;
Die ziet hoe wonderlijck, hoe krachtigh en hoe sterck
De hooghste wijsheit, sterck en liefelijck in 't schicken,
Het heilzaem ooghmerck treft, waerop haer oogen micken;
Dies roept hy: Godt, hoe wijs hoe sterck is uw beleit!
Hoe heerlijck komt uw glans en eer en majesteit
Te voorschijn, uit den nacht van 't noorden, en zijn volcken,
Gelijck de morgenzon uit mist en donkre wolcken.
Zoo zienwe 't licht in bloet en dampen ondergaen,
Om rijcker in zijn gout en purper op te staen.
Men lees' den intoght en de woestheên, eer geleden*
By d'oevers der Jordaene, en Palestijnsche steden;
Het zy Salmanazar Samarie beroer',[307]
Verwinne, en Jakobs zaet met zich gevangen voer';

*[Randschrift:] *Afrika aengevochten van Donatus, en Pelagius*.

*[Randschrift:] *De Kerck bestreden van Ariaenen, en Noortsche volcken, die zelfs bekeert, de waerheit beschutten*.

*[Randschrift:] *Gelijckenissen van d'elenden der Joden, by de Christensche rampen*.

* TEKSTKRITIEK: 307 *beroer*', de oude uitg. heeft: *beroert*.

274 *Donatisten:* aanhangers van Donatus 'n tegenbisschop van Karthago; zij pleegden de schrikkelikste wreedheden, en verwoestten de kerken.

276 *Pelagius*, een Brit, leerde in Palestina dat Gods genade niet onmisbaar was om Gods geboden te onderhouden; hij loochende de erfzonde, zodat het doopsel voor kinderen niet noodzakelik was.

289 Heidenen en Arianen teisterden de Oosterse en Westerse Kerk.

294 *vont:* doopvont.

307 Salmanazar koning van Assirië verovert de sterke Israëlitise vesting Samaría na driejarig beleg, en brengt de inwoners van Israël in ballingschap naar Assirië.

*

Het zy Senacherib met ros en oorloghswagen[309]
De stammen overtrecke, en, na de nederlagen[310]
Van zijn vermeten heir, Jerusalem verlaet',
Tot dat, te Ninive, zijn zoonen hem uit haet
Vermoorden, daer hy smoockt en bid op Nisroths drempel;
Het zy d'Eufraet Godts stadt en kostelijcken tempel[314]
In asschen legge, vorst en volck te Babel boey',
En in hunn' ondergangk een ry van jaeren groey';
Het zy Antiochus geen sabel laet' verroesten,[317]
Om Arons heilighdom en outers te verwoesten,
Het koor te plonderen van priesterlijcken schat,
Het heiligh wetboeck scheure, zijn kroon met bloet bespatt';
Het zy zich Juda voor Pompejus moet verkleinen,[321]
Terwijl zijn leeu ontziet den arent der Romainen;
In zoo veel printen wert van verre ons opgedaen[323]
Wat oit de Christe Kerck en stoel heeft uitgestaen,
En noch verduuren zal, zoo lang de maght van boven
Haer hanthaef tegens al die Godt zijn recht berooven,
En brullen om zijn bruit die wettigheit en maght
Der sleutelen om strijt t'ontweldigen met kracht.
Geen Zeegodt Proteus, zoo de dichters ons verzieren,[*329]
Verwisselt zijn gedaente uitwendigh in meer dieren
En elementen, als het helsche spoock de grijns[331]
Der ketterye kon verandren door wat schijns
Van waerheit, in het hooft en dwaelzieck brein begrepen,
Om eenen langen staert van zielen na te sleepen.
De warzucht wickelt zich in dien verwarden staet[335]
Van heerschappye, en zoeckt haer heul en toeverlaet
By 't een en 't ander hof. Hebreen en afgodisten,
Erfvyanden van 't kruis, zien d'onderlinge twisten
Met lust en blyschap aen, en blaezen in dien gloet.
Zoo wort het kerckkrackeel gestoockt, en aengevoedt,

[*][Randschrift:] *Verwarringen in weereltlijcke en geestelijcke staeten, by de Kerck stantvastigh doorgestaen.*

* TEKSTKRITIEK: 331 *En elementen*, de oude uitg. heeft geen komma.

309 Sennácherib opvolger van Salmanazar verwoestte het rijk van Juda. Toen hij tegen Jeruzalem optrok, versloeg de Engel des Heren in zijn legerkamp honderd vijf en tachtig duizend man. In de tempel van zijn afgod Nisroth werd hij door twee van zijn zonen gedood.

310 *De stammen overtrecke:* de Joodse stammen verplettert.

314 *d'Eufraet:* Nebukadnézar (Nabuchodónozor) koning van Babilon, verwoestte Jeruzalem en de tempel, en voerde de inwoners van Judéa naar Bábilon.

317 Antíochus koning van Sirië, roofde alle kostbaarheden uit de Joodse tempel, verscheurde de H. Boeken, en liet allen ter dood brengen, die de Joodse wet onderhielden.

321 Pompéjus onderwierp Judéa aan de Romeinen; hij is ook in het tempelgebouw doorgedrongen, maar liet daar alles onaangeroerd.

323 *opgedaen:* opengedaan.

329 Proteus kon de gedaante aannemen van allerlei dieren, en evenzo zichzelf veranderen in vuur of water (*elementen* vs. 331); *verzieren:* verzinnen.

331 *het helsche spoock:* de helse geesten.

335 *De warzucht* in het godsdienstige verwikkelt zich met de verwarde staatkundige toestanden van die tijden, toen telkens de ene keizer den andere bestreed.

Den nadeloozen rock, van al die Christus haeten,[341]
Niet by verdragh gelot, maer onder hofsoldaeten
En heeren, naer den eisch der staetzucht, uitgedeelt,
Die onder dit gewoel haer personaedje speelt,[344]
Van d'eene in d'andere eeu: en zeker, zonder d'orden[345]
Der Kercke, most de Kerck een woeste baiert worden:
Gelijck, voor 't opgaen van den allereersten dagh,
De duisternis en 't licht in een gedompelt lagh,
Eer star en zon en maen des menschen oogh verblijdden,
Als tekens, ingestelt tot onderscheit van tijden.
Het rijck van Rome leedt aen alle kanten last,
En schockte menighmael: de Kerck alleen stont vast,
Naemhaftigh, en bekent door menigh zichtbaer teiken,
Oock daer Augustus zwaert en staf niet toe kon reicken.[354]
Al hielt d'afgodery noch stant, gelijck een post,
Schoon Konstantijn door 't zwaert Godts schaepskoy had verlost,
En uit den bloênden muil der tigeren getogen;[*]
't Verlichte keizerdom most dit uit noot gedoogen,
Om niet d'ontelbaerheit der Heidenen alom
Te tergen, die 't venyn van 't erfafgodendom
Van jongs op met de melck der moeder innedroncken:
En of ons Cezars met 's aertspriesters titel proncken,[362]
Eer 't Gratiaen verbiet; de tijt verschoontze een wijl:[363]
Zy dienden zich hier van, om Numaes ouden stijl
Van offren, wichelen, en vogelvlught, en droomen
Te krimpen door gezagh, en langsaem in te toomen,
Tot d'oppermaght in 't endt den jongen Theodoos,[367]
Op 't spoor des eersten helts, gelijck een wercktuigh, koos,[368]
Om 't overschot der goôn en tempelen te pletten,[369]
De Flamens uit hun ampt en errefgoet te zetten,[370]
Den krommen wichelstock en 's offervinders merck[371]
Te breecken, voor het kruis van Christus en zijn Kerck,
Het licht der Heidenen, daer grijze profecyen
Van zwanger, zich doorgaends in troosten, en verblyen.

[*][Randschrift:] *Oirzaeck van het verschoonen der Heidensche afgoderye voor eenen tijt lang, en ten leste door den jongen Theodoos verdelght*.

341 *Den nadeloozen rock:* Christus' nadeloze rok, waarover de soldaten onder het kruis het lot wierpen, is het zinnebeeld van de eenheid van de Kerk.
344 *haer personaedje speelt:* (de staatzucht) die haar rol speelt.
345 *zonder d'orden der Kercke:* zonder de onwrikbare orde en eenheid door God gehandhaafd.
354 Ook buiten de grenzen van het Romeinse rijk.
362 *En of:* en ofschoon.
363 Keizer Gratianus (375-383) was de eerste keizer, die de eretekenen van Romeins opperpriester (pontifex maximus) heeft afgelegd.
367 Keizer Theodozius II of de Jongere (408-450) sloot de heidenen uit van alle staatsambten.
368 *des eersten helts:* n.l. Konstantijn de Grote.
369 Wat Vondel verhaalt in vs. 369-72 is niet het werk van Theodozius II. Theodozius I, de Grote, keizer van het gehele Romeinse rijk (379-395) sloot de heidense tempels, en verbood de afgodendienst. Arkádius keizer van het Oosten (395-408) ontnam aan de heidense priesters alle voorrechten en staatsinkomtsen.
370 *De Flamens:* Romeinse priesters van bepaalde godheden.
371 *'s offervinders merck:* het kenteken (n.l. de wichelstaf) van den offervinder (die in het offer de voortekenen vindt), de wichelaar.

Van al de helden, die op Konstantinus spoor[*]
De Kerck de hant boôn, kon geen Keizer als Honoor[376-vlgg.]
Den gront des Roomschen rijx van 't onkruit der tirannen
En van barbarisch kaf zoo zuiver wiên en wannen;
Oock allerminst door maght en wapens, en gevaer,[379]
En meest door yveren voor 't onbebloede altaer
Der Kercke. hy bewaert gerust zijn hof en vesten,
En triomfeert met Godt in oosten en in westen;
Hoewel zijne oversten, een avrechts toeverlaet,
Te schendigh schuldigh zijn aen ontrou, en verraet;
Een huispest, slimmer dan de vyantschap der Nooren;[385]
Een Hydra, reis op reis met vier en stael te smooren.
Toen bleeck het hoe de wacht, en 's wachters oogh en zwaert
De poort vergeefs bewaeckt, zoo Godt heur niet bewaert,
En dat de veiligheit der vorsten en hun steden
In geen geweer bestaet, maer liever in gebeden,
En 't hemelsche beleit, dat, op 't wijtstreckend ruim
Van Cesars weerelt, zulck een woest en uitheemsch schuim,
Een' ganschen weereltvloet te rugh dreef naer zijn bronnen,
Na datze zoo veel velts en heerschappyen schonnen.
De heilige Augustijn verheft de heerlijckheit[*]
Der Kercke, daer hy toont hoe 't hemelsche beleit,
In d'ongebondenheit der uitgestorte volcken,
Den godtsdienst hanthaeft, en voor d'Ariaensche dolcken[398]
Der Gotten 't volck beschut, het godtgewijde gout,[399]
Op Alarix bevel, uit 's rovers klaeuwen houdt,
De mans, en vrouwen, die den heilant eere gaven,
En naer den vryburgh der Apostolijcke graven
En kercken vloôn uit noot, hun lijf en zuiverheit
Voor onheil berghde. hy geeft reden; en bescheit
Hoe dees behoudenis van 't heilighdom, en 't leven
Des volcks alleen Godts zoon, en maght wort toegeschreven,
In 't overvallen van den Tyber, en Godts stadt:
Naerdien de Roomsche maght, en 't woest gewelt, gespat[408]

[*][Randschrift:] *Geluckige heerschappy van Honoor, tot heyl der Christe weerelt*.

[*][Randschrift:] *Toen Alarick Rome overrompelde, wert het heilighdom verschoont, en alle die naer de kercken en graven der apostelen vlughten, bleven behouden*.

376-vlgg. Honorius keizer van het West-Romeinse rijk (van 395-423) ontnam aan de heidense tempels hun laatste staatsinkomsten, en verplichtte de ambtenaren de kristelike geestelikheid te beschermen. Bij den inval der Germanen in zijn rijk stonden de bevelhebbers van verschillende gewesten op, maar werden weer onderworpen. In 410 drongen de West-Goten onder Alarik, gesteund door het verraad van Arianen en heidenen, voor de tweede maal in Italië, en plunderden Rome. Keizer Honorius stond nu aan sommige Germaanse stammen als Goten en Boergonden toe, zich te vestigen in Gallië, en wist zo 'n eind te maken aan den inval der West-Goten in Italië.

379 Zonder macht van wapens en zonder de gevaren der oorlogen.

385 *Nooren:* Noordse volken.

398 *d'Ariaensche dolcken der Goten:* de Goten waren lange tijd Ariaans, en vervolgden hevig de katolieken.

399 *het godgewijde gout:* de heilige vaten van de Kerk.

408 *Naerdien:* daar immers.

Uit zijn gewesten, noit den overwonnen spaerden,[409]
Noit heilighdom, noch kerck voor fackelen en zwaerden[*]
Verschoonden, noch voor boey, en 't juck van slaverny.
Dan stont het schenden en schoffeeren ieder vry:
Nu staen de Heidens stom voor 't hoog beleit, en knielen,
En d'onbesmette vont wascht duizenden van zielen.
De dienst des afgodts, die zoo diepe wortels schiet,
In 't hart der volcken, was in 't Afrikaensch gebiet
Door straffen noch plackaet volkomen uit te rucken:
Karthago hielt noch stant, en weigerde te bucken
Voor 's heilants kroone, en zwichte om hoog noch laegh gebot:
Waerom de hemel sloot dit heiloos overschot
Der templen, door de vuist der stroopende Wandaelen,
Te slechten tot den gront, en gansch aen stof te maelen:
Dies wort, in schijn van pais, de wijtbefaemde stadt[423]
Naest Rome ontharrenast, den kerckelijcken schat
Geplondert door den klaeu der uitheemsche Ariaenen,
Beschimpers van de noot en katholijcke traenen;
Terwijl Godts priesterdom, gebannen, en geplaeght,
Gelijck d'afgodery, ter stadt wort uitgevaeght:
En wie, als balling 's lants, ontziet door zee te vlughten,[429]
Moet onder 't slaefsche juck van 't Ariaensdom zuchten,
Geloof en ongeloof hier lijden te gelijck,
Doch ongelijck voor Godts of 's afgodts eere en rijck.
De hulp des hemels sterkt doorgaends het hart der flaeuwen.
Europe in 't westen schreide, omcingelt van de klaeuwen[*]
Der Noortsche tigeren. elck scheurde en sleurde en trock[435]
Om 't gierighste een gedeelte en slip van Christus rock.[436]
Het heir van Attila komt naer Godts stadt gevlogen,
De heirbijl in de vuist, de blixem brant in d'oogen,
Die 't aerdtsche Paradijs, Italie, verdort,
Daer Mincius zijn kruick in Padus boezem stort.[440]
Al had de wreede Hun rampzaligh met zijn rotten[441]
Gestreden om de kroon van Vranckrijck tegens Gotten,
En Vranck, en Oosterling; hy hielt den zelven moedt,[443]
Gesterckt met versch gewelt, te paerde en oock te voet,[444]

[*][Randschrift:] *Ariaensche Wandaelen verdelgen te Karthago de Heidensche afgodery, en verstooren en verdrucken de Katholijcke waerheit*.

[*][Randschrift:] *Paus Leo de groote stuit door een hemelsch wonderteken Attila, op zijnen toght naer Rome*.

409 *den overwonnen:* de overwonnene.
423 Karthago werd in 439 door Génserik koning der Wandalen ingenomen en gedeeltelik verwoest. Daarna maakte hij de stad tot zijn hoofdstad; *in schijn van pais:* in de (uiterlike) toestand van vrede, in vredestijd.
429 *ontziet:* zich ontziet; er tegen opziet.
435 *Der Noortsche tigeren:* dat zijn de Hunnen.
436 *om 't gierighste:* om 't begerigst.
440 *Mincius:* de rivier de Mincio; *Padus:* de Po.
441 In 451 werd Attila met zijn Hunnen verslagen op de Katalaunise velden door de Romeinse veldheer Aëtius, die in zijn leger Goten en Franken als hulptroepen had. Het volgend jaar viel Attila in Italië.
443 *Oosterling:* Austrasiër, het Oostelike Frankenrijk (de naam Austrasië komt pas in de volgende eeuw).
444 *gewelt:* legermacht.

*

Om Jesus Heiligen te ketenen, als slaeven.
De groote Leo, zoo Godts geessel aen komt draeven,[446]
Bejegent hem in 't velt, met een' gewijden stoet;
Den kruisstaf in de hant, gekroont met eenen gloet,
Die uit den myter straelt, omscheenen met de straelen
Van 't pauselijck gewaet, bestuwt van kardinaelen,
Maer klaerder van een' geest, en Apostolisch licht.[451]
Dit dreight hem, zoo het schijnt. de felle Tarter zwicht[452]
Voor Leo, die hem raet zijn heiren af te voeren;
Naer dien men straffeloos die Godtsstadt noit moght roeren,
Noch stooren in zijn rust het heilige gebeent
Van Godts Aposteldom. de dwinglant zucht en steent,
Herschapen in een lam, op dezen Leeu zijn bede.[457]
Hy ruckt zijn heir te rugge, en laet de stadt in vrede,
Die door de zorgh der hooftapostelen bevrijt,
Gelijck een steenrots staet, daer 't al op stuit en splijt.
Men telde in 't Christendom geen vijf gechristende eeuwen,
Of hoorde gansch Europe en d'Afrikaners schreeuwen,*
Als een bevruchte vrou, die niet verlossen kan.
Zoo menige vooghdy, zoo menigh kercktiran
Verdruckte weêr de Kerck, die Rome had gedwongen.
Arius, Eutiches, en Heidensch zaet besprongen[466]
Den katholycken burgh, die, op een rots gebout,
Geduurigh aenstoot lijdt, en vast op Godt betrout.
De hoven zijn besmet van monsteren, en pesten.
De heerschappy verdwaelt in oosten, en in westen.[470]
Elenden recken staêgh het katholijck gedult.
De valscheit stoft en roemt, en huilt, en bast, en brult.
Geen visschers pinck schijnt zoo begraven en gedolven,
In ziedend pekelschuim, en neêrgestorte golven,
Als Jesus bruit, terwijl haer heer en heilant slaept.
Zy weckt hem met gebeên: waeck op, het water gaept.
Waeck op, wy gaen te gront. dat kermen raeckt Godts ooren,
En Klodoueus wort gechristent, en herboren,[478]
Gezalft ten troost des volcks, dat, zonder vorst en hooft,[479]
Van uiterlijcke hulpe en voorstant zat berooft.

*[Randschrift:] *Klodoueus wort geboren, toen de Kerck jammerlijck verdruckt wiert:*

* TEKSTKRITIEK: 478 *gechristent*, de oude uitg. heeft: *gekristent*.

446 *Godts geessel:* Attila [zo noemde hij zich zelf).
451 Boven het hoofd van Paus Leo I verschijnt de Apostel Petrus met vlammend zwaard.
452 *hem:* Attila.
457 *Leeu:* zinspeling op Leo.
466 De verdrukking door ketters en heidenen duurde nog altijd voort.
470 *de heerschappy verdwaelt:* de wereldlike heerschappij is onvast, is telkens in andere handen.
478 Klodoueus (uitspr. Klodovéüs): Klovis of Chlodwig de eerste kristenkoning der Salise Franken (meer westelik aan de beneden-Rijn).
479 *des volcks:* n.l. het kristenvolk, de kristenen.

Dees heeft met Zegebert de Duitschen aengegreepen,[*481]
Die dringen dapper toe. de Franschen staen benepen,
In 't midden van den slagh. wat raet? de moedt bezwijckt.
De vyant briescht en brult van wraeckzucht, en gelijckt
Een' springvloet, die, met kracht gedreven uit den noorden,
Een steenen hooft bestormt, en hooger dan de boorden
Gewassen overzwalpt, en wier noch paelwerck schroomt,[487]
Maer dreight alle oogenblick, geslaeckt en ongetoomt,
De ribben en den rugh des hinderdams te pletten,[489]
En al het laege lant in bare zee te zetten.
Men moedight vast vergeefs: noch orden, noch getal,
Noch versche hulptroep baet. de harten overal
Verflaeuwen onder 't slaen. de hoofden zijn ten ende
Van raet, en stutten schaers de voor- en achterbende.
De Fransche koning stijght in dezen noot van 't paert,
En, heffende zijn hart en oogen hemelwaert,
Gedenckt wat hy zijn bruit Klotildis heeft gezworen,[497]
En zweert, behaeght het Godt, zijn vyanden te stooren,[498]
t'Omhelzen 't Christaltaer, en langer d'afgoôn niet
Te wieroocken: daerop verrijst hy, en gebiet
Van alle kanten fors de Duitschen aen te vatten,
Die zwichten onvoorziens, en wanckelen, en spatten,
Verliezen hunnen heer en koning op het spoor,[503]
En Klodoueus schrijft Germanje wetten voor.
Klotildis welkomt hem in 't hof met blyde traenen,
Die, van Remigius met al zijne onderdaenen[506]
Gewasschen op de vont, een heerlijck voorbeelt geeft
Aen zoo veel koningen, als dit gebiet oit heeft
Geteelt, om eeuwen lang de Kerck te helpen stutten,
En tegens het gewelt des afgronts te beschutten:
Want Godts voorzienigheit, geduurigh op de wacht,
Beschutze dan door d'eene en dan door d'andre maght.
Justiniaen, om 't rijck t'ontlasten van de packen[*513]
Des Persiaens, en eens dien taeien boogh te knacken,
Beval aen Belizaer in 't oosten het beleit

[*][Randschrift:] *en hy wint den strijt door een belofte van Christen te worden, en laet zich doopen*.

[*][Randschrift:] *Justiniaens geluckige toght, onder Belizaer, in Persen, Afrika, Sicilie, Napels, Rome en Konstantinopole*.

481 *Zegebert:* Sigebert 'n koning der Ripuarise Franken (meer oostelik, aan de middel-Rijn), hij had Chlodwig's hulp ingeroepen tegen de Alemannen; *De Duitschen:* de Alemannen in de slag bij Tolbiac in 496.
487 *wier:* (gedroogd) zeegras waarmee de dijken werden beschermd.
489 *des hinderdams:* d.i. de dwarsdam, de eigenlike dam die door het stenen hoofd (vs. 486) wordt beschermd.
497 *Klotildis:* een katolieke Boergondse prinses; Klovis huwde haar in 493, en zou toen beloofd hebben kristen te worden.
498 *storen:* verstoren, verslaan.
503 *verliezen op het spoor:* verliezen het spoor van hun koning. De hertog der Alemannen sneuvelde in die slag.
506 *Remigius* bisschop van Reims, doopte op Kerstdag de koning met drieduizend van zijn voornaamste krijgers; het kristendom verspreidde zich zeer snel onder de Franken.
513 vlgg. Justiniaan keizer van 't Oost-Romeinse rijk (van 527-565) bracht het rijk weer tot bloei. Zijn beroemde veldheer Belisarius voerde vele geslaagde oorlogen tegen de Perzen en de Wandalen in Afrika en Italië, en tegen de Hunnen; *de packen:* de lasten, de overlast.

*

Van dezen stouten toght. de Roomsche klepper weit
Den oogst van Persen af, zoo trots als Alexander,
En d'Asiaen beklaeght zijn neêrlaegh d'een op d'ander,
Houdt aen, en smeeckt om pais, en sluit een vast verbont.
Op zulck een aenblick deckt Godts moedigh heir den gront,
Langs d'Afrikaensche kust; daer strijcken al de Wenden[521]
Hun vaenen voor het kruis, en 's keizers keurebenden.
Byzansse vrolijck ziet dien veltheer hoogh ge-eert
Ten hove, daer hy met den krijghsroof triomfeert,
En Gilimeer, het hooft der Ariaensche plaegen,[525]
Moet treuren zonder kroon, voor zijnen zegewagen.
Het zelve zwaert vervolght zijn oorloghsavontuur,[527]
Ontsluit Justiniaen de Siciljaensche schuur,[528]
En poort van Napels, dryft de Gotten, en de Wendels
Verbaest van 't Kapitool, en plant'er Christus vendels.
Byzanssen in het endt, door hulp en kracht van Godt,[531]
Ontslagen van 't belegh der Hunnen, hangt het slot
Aen Belizaers geluck, zoo hoogh in top geheven,
Door diensten aen de Kerck, by 's helts beleit gesteven.
De tyden evenwel gaen zwanger van het zaet*
Der valsche leeringen, en eischen wijzen raet
Van een godtvruchtigh hooft, om andren voor te lichten,
En wat vervallen leght te bouwen, en te stichten,
Door orden en beleit, waerom het koorgebiet[539]
Den pauselijcken staet Gregoor bevolen liet,[540]
Die van de Kercke met den titel van den Grooten
Niet t'onrecht wert vereert, van boven overgoten
Met wysheit, heiligheit, en sterckheit, en al 't geen
Uit zijne eerwaerdigheit in top van eere scheen,
Ten spiegel van Godts volck, en allen, die tot heden
Den Roomschen stoel en staet, in Christus naem, bekleedden.
Zoo dra Gregorius gerucht van 't keurlot hoort,[547]
Begeeft hy zich ter vlught naer buiten uit de poort,
En schuilt in een spelonck, om d'oogen te verblinden,[549]
Die door een licht geleit hem in den schuilhoeck vinden,
En leiden naer den stoel, waer op Sint Peter zat,

*[Randschrift:] *Gregorius de Groote wort paus*,

* TEKSTKRITIEK: 518 *beklaeght*, de oude uitg. heeft 'n punt achter dit woord.
521 *Wenden:* onjuist voor Wandalen.
525 *Gilimeer:* koning der Wandalen.
527 *Het selve zwaert:* Belisarius.
528 *de Siciljaensche schuur:* Sicilië de korenschuur der Romeinen.
531 vlgg. Hij sloeg 'n aanval van de Hunnen op Konstantinopel (Byzantium) af. (meermalen is hij in ongenade gevallen bij Justiniaan).
539 *het koorgebiet:* het Kerkgebied, het Kerkgezag, de geestelikheid.
540 Gregorius I, de Grote (590-604) een der grootste pausen.
547 *'t keurlot:* zijn aanwijzing tot Paus door de keus (*lot:* wettige aanwijzing).
549 *om d'oogen te verblinden:* om de ogen die hem zochten, het spoor te ontnemen.

Die noit doorluchtiger noch grooter nazaet had.
Der Longebarden heir, dat van de Beltsche stranden[*553]
In Hongarye viel, van derwaert op de landen
Van Arnus en den Po; toen Narses om zijn' smaet[555]
En schimp te wreecken, zwaer Sofia zulck een' naet
Te naeien, zulck een web te spinnen, en te weven,
Dat zy noch al de maght van Maurits, by haer leven,[558]
[Gelijck de schrijver melt] dit noit onttornen zou;
Dat lantbederflijck heir schoffeerde Godts landou,
Te Roome voor de poorte, en schatte en schon de steden,
En zonder 's Pauzen oogh het waer in stadt gereden,[562]
Oock zonder tegenstant: doch zijn godtvruchtigheit,
En waecken, en gebeên, en goddelijck beleit
Beschermt Sint Peters burgh, en godtgewijde torens,
En ondertusschen, als gestooten met twee horens,[566]
Verzwaert d'aertsvader van Konstantinopel vast,
Gesterckt door 's Keizers nijt, des hooghsten mijters last,
En noemt uit trotsheit zich den algemeenen herder.
De stoel van Guldemont, een bischdom, springt nu verder
Dan zijn aertsvaderschap, den Roomschen onderdaen,[571]
En durf zelf naer de kroon des hooftapostels staen.
Dit toestaen waer het recht des eersten stoels verraeden,
En d'oude hantvest, klaer bezegelt in Godts bladen,
Daer Cefas met de maght der sleutlen wort vereert,
En herdersstaf, die al de kudde en kerck regeert.
Gregorius staet pal, en brantmerckt al die listen,
Als voorboôn van de helle, en 't hooft der tegenchristen.[578]
Hy dryft van 't blint gezicht der Engelschen de wolck[579]
Des Heidendoms, en leert den koning en het volck
Door Augustijn, den abt, in Christus bloet zich baden.
De Kerck, in haer triomf, gedragen op vier raden[582]

[*][Randschrift:] *en wederstaet den inbreuck der Longebarden, en de hoovaerdy des Aertsvaders van Konstantinopole*.

553 *van de Beltsche stranden:* van de Baltise zeekusten, van de Oostzee.
555 *Narses:* de beroemde veldheer van keizer Justiniaan I, werd in hoge ouderdom door Sofia gemalin van keizer Justinus II (565-578) smadelik uitgenodigd de wapens neer te leggen, en bij haar vrouwen aan 't spinrokken te komen spinnen. Narses zwoer toen: *zulck een' naet te naeien*. Hij riep de Langobarden in Italië.
558 *Maurits*, 'n vergissing, deze keizer was de tweede opvolger van Justinus II, en niet de echtgenoot van Sofia.
562 *En zonder 's Pauzen oogh:* zonder de waakzaamheid van de Paus. Gregorius de Grote wist de vrede met de Langobarden te bewerken, en arbeidde met de Langobardse koningin voortdurend aan de beschaving van dat volk.
566 *als gestooten met twee horens:* de Paus gestoten van twee kanten (door de Langobarden en door de patriarch (*aertsvader*) van Konstantinopel; deze, Joannes, noemde zich in 587 bisschop van de wereld, en keizer Maurits steunde hem tegen Paus Gregorius.
571 dan zijn patriarchaat onderworpen aan de Roomse stoel. (*Guldemont:* Chrysostomos zie vs. 219).
578 *en 't hooft der tegenchristen:* en van 't hoofd der *tegen* (anti)*krist*- en, n.l. de duivel.
579 Gregorius zond den abt Augustinus met vele monniken naar de Angel-Saksen, en stichtte daar 'n bloeiende Kerk. Koning Ethelbert was de eerste kristen-koning in Engeland.
582 *op vier raden van Godtgeleerden:* d.i. de vier grote Latijnse kerkvaders: paus Gregorius de Grote, Hieronymus, Augustinus, Ambrosius. Vondel maakt hier 'n woordspeling tussen raden = raderen van 'n triomfwagen, en raden = raadsheren.

Van Godtgeleerden, eert zijn goddelijcke schacht,[583]
Die zulcks de zeden vormt, datze uitmunt in haer kracht,
Als Sint Jeronimus, in Godts vertaelde schriften,
Sint Augustijn, in 't punt van schriftkrakeel te schiften,
Ambroos, in 't openen van Godts geheimnismerck,[587]
Zoo blinckt Gregorius ter eere van de Kerck,
Die 't graf des sleutelvooghts bestroit met groene palmen,
Zoo menighmael 't gewelf zijn nooten noch hoort galmen,[590]
Daer 't koor der engelen naer luistert, en verlangt,
Terwijl het in een wolcke, en boven 't outer hangt.
De tweede Kosroës, Monarch der Persiaenen,[*593]
Op hoop van Cezars troon door inbreuck met zijn vaenen,
Te winnen, klampte trots den Syriaen aen boort,
Schoffeerde Davids erf, vermeesterde de poort
Van nieu Jerusalem, verschoonde geene kercken,[597]
Noch 't heiligh graf, noch geen van al Helenes wercken,
En voerde, root van moort, en zwart van bloedigh stof,
Het zaligh kruis met 's lants aertsvader in zijn hof;[600]
Terwijl de kruisgenoot most sleepen boey en keten
Des bitteren Hebreeus, van helsche wraeck bezeten:
Maer eveneens gelijck de bontkist der Hebreen,
Gevangen in het koor der Filistijnsche steên,[604]
Den afgodt Dagon van het outer smeet ter aerde,
En 's afgodists gezagh te rugh zette, en bezwaerde;
Zoo plaeghde 't heilzaem kruis het Persiaensch gebiet:[607]
Hoewel vorst Kosroës dit heilighdom ontziet
t'Ontwijden met zijn hant, te handlen ongeregelt,
En houdt het in de busse en koker toegezegelt,
Gesloten in gesteente, en diamant, en gout,
Zoo gaef gelijck hy 't vondt. voor dit geheilight hout
Verschrickt de Persiaen, en roemt, op 's afgodts drempel,[613]
Hoe Christus heilighdom en Godtheit in den tempel[*]
Van Mithras wort bewaert, wel dertien jaeren langk,[615]
Tot Heraklius zelf Armenie door dwangk[616]
Verovert, Kosroës, verwonnen en geslagen,

[*][Randschrift:] *Kosroës verwoest Jerusalem, en vervoert het heiligh kruis:*

[*][Randschrift:] *Maer wort van Heraklius geslagen, van zijnen zoon vermoort, die het kruis van zelf wederzent*,

583 *zijn goddelijcke schacht ...:* zijn goddelike pen, die zo uitmuntend de zeden vormt, dat zedevorming de kracht is van zijn pen, zoals (*als*) *Sint Jeronimus* uitmunt in het overzetten van de H. Schrift, enz.
587 *geheimnismerck:* geloofsgeheimenis.
590 Paus Gregorius wordt gehouden voor de vader van de kerkelike koraalzang, het Gregoriaans.
593 *Kosroës II* had Sirië Palestina en Egipte veroverd.
597 *nieu Jerusalem*, dat n.l. opnieuw was opgebouwd.
600 *met 's lants aertsvader:* Zacharías de patriarch van Jeruzalem.
604 *in het koor:* in de tempel, (de Filistijnen hadden de Joodse ark van 't verbond buit gemaakt, en in Dagon's tempel gezet).
607 *'t heilzaem kruis:* het heilig kruishout (dat waaraan Christus gestorven is).
613 *op 's afgodts drempel:* staande op de drempel (of het voorplein) van de heidense tempel.
615 *Mithras:* de zonnegod der Perzen.
616 keizer *Heraklius* (610-641) herovert de verloren landen op de Perzen.

Den Tigris overzwemt, en deerlijck in de laegen
Van Syroës, zijn' zoon, verstrickt wort, die verwoet
Den vader priemt, en voort de stiefmoêr met haer bloet
Verdelght, en treênde in vre, het kruishout van Messias,
Door d'eige handen van aertsvader Zacharias
Den keizer overgeeft, die zulck een' rijcken schat
Al triomfeerend voert in Konstantinus stadt,
Ter eere van de Kerck, die zege heeft verworven,
Door 't kruisaltaer des Godts, voor ons aen 't kruis gestorven.
Na 'et ingaen van den herfst gemoet Jerusalem*
Al schreiende van vreught, op 's volcks gemeene stem,[628]
Met tacken van triomfe, en wieroockkandelaeren,
En tortsen, door den drang van allerhande schaeren,
Den triomfanten heer, en zegenrijcken vorst,
Die, van 's Olijfsberghs kruin, op zijne schouders torst,
Het heiligh kruisjuweel, geleit met lofgezangen
Der kerckkooraelen, uit een goddelijck verlangen,[634]
Op hemelsche muzijck, dat, uit des hemels boogh,
Aldus beantwoort wort van englegalm om hoogh:
Zyt wellekom, ô kruis, dat Jesus schouder druckte,
Den Godt droeght, die u droegh, op dat een ieder pluckte
De levendige vrucht van 't eeuwigh paradijs,
Een rechte tegengift voor Evaes slangespijs.
Ghy kunt de bitterheên der traenen hier verzoeten,
En in dees wildernis den dorst der zielen boeten,
Door deze klaere bron, die uit u nedervloeit.
O stut van al wat kranck vermast is en vermoeit![644]
Ghy zijt het hoogh altaer, daer 't lam aen hing doorsteken,
Ten zoen van d'appelsmet. gy heelt onze erfgebreken.
Ghy zijt de ladder, van het helsche spoock begrimt;
De trap, waer langs Godts zoon de starren inneklimt.
O schantmerck, eer gevloeckt, hoe blinkt u glans in 't midden
Der heiligen, die u vereeren, en aenbidden,[650]
En wieroocken, gelijck den troon en voetschabel
Van Jesus, Godt met ons, de rechte Emanuël.[652]
Wanneer zich openbaer' de rechter aller volcken,
Zult gy met majesteit verschijnen uit de wolcken,
En schieten uwen glans in 't westen uit het oost,
Den boozen tot een' schrick, den Heiligen tot troost.

*[Randschrift:] *dat te Jerusalem verheven wort*,

628 *op 's volcks gemeene stem:* onder algemeen gejubel van het volk.
634 *Kerckkooraelen:* koorzangers; *uit een goddelijck verlangen:* de keizer droeg het heilig Kruis op zijn schouders uit 'n goddelike aandrift.
644 *vermast:* overlast, overladen.
650 *Der heiligen:* der vrome kristenen.
652 *Emanuël* betekent: God met ons.

Doch midlerwijl wy hier voor Jesus kruiseer strijden,
En worstlen met gedult, verander al dit lijden
In blyschap, door de kracht des troosters, dienge droeght.
Zoo voere ons 't kruis naer Godt, die lijf en ziel vernoeght.
De dubble ry, begroet van alle Serafinnen,*
Genaeckt de Waterpoorte, en treet met staetsi binnen,
En Heraklius wort al buckende in de poort
Onzichtbaer kort gestuit, en kan niet langer voort.[664]
De kruislast overlaed 's godtvruchten keizers leden.
d'Aertsbisschop van de stadt stort neder met gebeden
Voor Godt, die d'oirzaeck van dit wonder hem ontvout.
De keizer kent zijn schult, beveelt den vader 't hout
Des grooten heilants, scheurt zijn prachtige gewaeden,
Het purper van gesteente en perlen overladen,
En kleet zich arm en slecht, op 't voorbeelt van den Godt,[671]
Die, pracht en prael versmaênde, aldus Iskarioth
En zijne bende volghde, om Adams zaet te vryen,
Door koorden, roeden, smaet, en bitterheên, en lyen.
In dezen schijn hervat Augustus 't heilighdom,[675]
En draeght het door Godts stadt, langs Jesus bloetspoor, om,
Tot op den Dootshooftbergh, daer 't leven hing verlaeten,[677]
Mishandelt van Hebreen, en Heidensche soldaeten.
Dus triomfeert de Kerck, in d'eere van het Kruis,
Ten schimp der lastertonge, en van het helsch gedruis.
Maer Godt, om nimmermeer zijn heir t'ontharrenassen,*
Gedooght dat Ismaël alreede is opgewassen[682]
Tot eenen hoogen boom, wiens schaduwe uitgestreckt
Arabie eerst, daer na het Persisch rijck bedeckt,
Heel Syrie en den Nyl, en groeit met groote hoope
Langs d'Afrikaensche kust, en hopgh en laegh Europe.
Hy valt, gelijck een mist uit Spanje op Vranckrijck neêr,
Ten schimp der keizeren, en al hun tegenweer.
De tack van Agar wil geen tack van Agar schijnen,[689]
Maer noemt, naer Saraes naem, zijn telgen Sarazynen,[690]
Als die echtwettigh zijn geboren vranck en vry,[691]
Om andren onder 't juck van droeve slaverny
Te brengen met een' glimp, te ketenen, als slaeven,[693]
En, naer hun bullepees, en zweep, te leeren draeven.

*[Randschrift:] *doch niet zonder Godts wonderwerck.*

*[Randschrift:] *Opkomst van Mahomet, en de Sarazijnen*,

664 *kort:* plotseling.
671 *slecht:* eenvoudig.
675 In dat uiterlik neemt de keizer het Kruis weer op.
677 *den Dootshooftbergh:* Gólgotha; *'t leven:* Christus.
682 *Ismaël:* Ismaël's afstammelingen, de Mohamedanen.
689 *De tack van Agar:* Ismaël is de zoon van Agar, Abraham's bijvrouw.
690 Vroeger werd de naam Sarazijnen (Saracenen) afgeleid van Sara.
691 *echtwettigh:* in wettige echt, hier: uit de vrije vrouw (Sara) en niet uit de slavin (Agar).
693 *met een' glimp:* met 'n schijn van recht.

Zy hadden, ruim een eeu geleden, hunne wet[695]
Ontfangen van de pest der weerelt, Mahometh,
Een' Arabier, die, toen de hemel het gehengde,
De wet van Godt den Zoone en Moses t'zaemenmengde,
Met helsch vergift en sap van Heidensch ongeloof,
Om op 't gesplitste brein der menschen grooter roof[700]
Te haelen, als hy elck zijn element ontleende,[701]
Het welck door dezen glimp de strydigheên vereende.
Dus hing de leitsman van dees nieuwe razerny
Den Alkoran op d'eene en 't zwaert op d'andre zy:
En d'aenhang, van zijn zwarte en grove wet betovert,
Had reede zoo veel lants gewonnen, en verovert,
En hing, gelijck een mist, de Kercke in haeren dagh,
Terwijl het oogh des volcks door valsche glazen zagh.
De Kerck, in noot en rouwe, om haer bedruckte leden,
Zoeckt heul en troost om hoogh, en worstelt met gebeden,
Eer haer de muil verslinde en 't gaepen van de hel.
De hemel weckt in 't endt den moedigen Martel,[*712]
Die Vranckrijck van dien mist der gruwelen komt vaegen,[713]
Vierhondertduizenden verstroit ziet, en verslaegen,
En 't zegenrijcke zwaert niet opsteeckt in zijn hof
Eer 't lant gezuivert is van 't Sarazynsche stof,
Dat zeven eeuwen lang zich in Granade zette,
Eer Ferdinand hun kroon met zijne heirbijl plette,
En aen Sint Jakobs graf den ouden luister schonck,[719]
Daer Jesus groote naem door alle kooren klonck.
Maer Spanje midlerwijl verliet zich op d'Alfonsen
En Ferdinanden me, die blixemen en bonsen
Den Sarazijn met kracht uit 't een in 't ander rijck,
En d'eerste Alfons verdient den naem van Katholijck;[724]
Een' titel lang verzuimt by nazaet en by neven,[725]
Doch weder Ferdinand van Arragon gegeven
Van Julius, naerdien zijn trou geen' voorzaet wijckt,[727]
En Ferdinanden en Alfonsen recht gelijckt,
In voorstant van de Kercke, en noit geen voorzaet stouter
Zich queet in 't Spaensche rijck, ten dienst van Godt en 't outer.

[*][Randschrift:] *gestuit door Martel in Vranckrijck, en namaels door de Ferdinanden en Alfonsen in Spanje*.

695 *ruim een eeu geleden:* n.l. vóór den inval in Frankrijk, dus in 't begin van de 7e eeuw.
700 *op 't gesplitste brein der menschen:* op de mensen verdeeld door verschillende godsdiensten.
701 *element:* grondwaarheid.
712 Karel Martel (de Hamer) versloeg de Saracenen in 732 bij Poitiers.
713 *vaegen:* zuiveren.
719 *Sint Jakobs graf* te Compostella, de beroemde bedevaart in Spanje (waar men de Apostel Sint Jakob de meerdere vereerde).
724 Alfons I, koning van Kastilië, die de titel kreeg van de Katolieke.
725 *neven:* nakomelingen.
727 Paus Julius II gaf aan Ferdinand van Arragon de erfelike titel van de Katolieke Koning.

*

d'Uitsteeckenste afkomst van den grooten Konstantijn*[731]
Vergiftight dootelijck met Ariaensch venijn,
En, na dees pest, geen klein getal van stoelgenooten,
Tot keizer Karel toe, met recht genoemt den Grooten,
Misbruickten niet alleen, te gruwelijck en wreet,[735]
Het Roomsche aertspriesterdom, en hielden trou noch eedt,
Maer voedden noch doorgaends, verhit in tegenstrijen,
Vervloeckte scheuringen, en zwarte razernyen;
Hoe lang de Tyber oock naer rust en vrede stont,
De Bosforus verwierp beloften, en verbont.
Zijn lantvoogdyen in Italie volharden[741]
In vyantschap. het juck der wreede Longebarden
Viel onverdraeghelijck. Martellus zoon, Pipijn,[743]
Verlichte, op 's vaders spoor, in dezen droeven schijn,[744]
De stadt, toen hy Aistulf in d'Alpes sloegh, en temde.[745]
Het westen evenwel, dewijl het oost vervremde,
En meer en meer veraerde, in godsdienst en gezagh,[747]
Hiel by den hemel trou met traenen en geklagh,
Om een' verlosser aen, of Godt hen wou verhooren;
Aldus wert Karel toen, ter goeder tijt, geboren,
Een oorloghshelt, van wien de weerelt heeft gewaeght,
Zoo wijdt de zon verzinckt, tot daer het 's morgens daeght.
Ten dienst van weereltlijcke en kerckelijcke staeten,*
Hy ieder kerckslot, daer d'aertsherders over zaten,[754]
Gehoorzaem en getrou bekrachtight op zijn tijt.
Hy toomt den woesten Sax, verwintze strijt op strijt,
En baenende zijn heir de heirbaen, door de rotsen
Van d'Alpes, durf het zwaert der Longebarden trotsen;
Hunn' koning Desideer de lang misbruickte kroon
Ontrucken, voor Pavye, en hem, voor elck ten toon,
Vervoeren in triomf, gedempt met stam en rancken.[761]
Het rijck, van Alboin begonnen, valt den Vrancken,[762]
Na tweemaelhondert jaer, ten deele. Rome ontlast
Van dit Barbarisch juck, dat dieren beter past,

*[Randschrift:] *De Ariaensche keizers in het oosten verdrucken jammerlijck de Kerck en de Pausen door de Longebarden: maer Pipin helpt de verdruckten, waerna Karel de Groote geboren wert.*

*[Randschrift:] *Geluck van Karel de Groote, die Keizer in het westen gekroont, en om zijn godtvruchtigheit geprezen wort.*

* TEKSTKRITIEK: 734 *den Grooten*, de oude uitg. heeft *de Grooten*. - 738 *razernyen;* de oude uitg. heeft alleen komma. - 739 *stont*, de oude uitg. heeft kommapunt.

731 *d'Uitsteeckenste afkomst ...:* waarschijnlijk wordt bedoeld keizer Konstantius (zie vs. 83-vlgg.).

735 *misbruickten ... het Roomsche aertspriesterdom:* mishandelden het Pausdom.

741 De landvoogden (exarchen) door de keizer van het (Oost-) Romeinse rijk in Italië aangesteld, gedroegen zich meermalen vijandig tegen Rome.

743 *Pipijn* de Korte (zoon van Karel Martel), koning van Frankrijk.

744 *schijn:* toestand.

745 *Aistulf* koning der Langobarden.

747 *veraerde in godtsdienst en gezag:* het wettig oppergezag (van de paus) in de godsdienst hoe langer hoe meer veronachtzaamde.

754 *kerckslot:* kerkbesluit.

761 *gedempt:* onderdrukt, vernietigd.

762 *Aboïn* eerste koning der Langobarden in Italië.

Zingt Gode en Karel lof, herschept een ander leven,[765]
Bevestigt in Godts erf, verdadight en gesteven[766]
Door Karel, en Pipijn, en ziet de hel den roof
Ontrucken, door de kracht en aenwas van 't geloof.
De derde Leo kroont den grooten helt ten leste,[769]
En voert het keizerdom van oosten in het weste
Op dit gezalfde hooft, 't welck nedrigh, wijs, en sterck,
Rechtvaerdig, en geleert, zoo heiligh Christus Kerck
Gehanthaeft heeft, dat zy den helt, die haer vermeerde,[773]
Voor eeuwigh danckbaer met den naem van Heiligh eerde.[774]
Wat dichten hebben niet op zijnen naem gedraeft!
Het zy hy Mahomet in 't Spaensche zant begraeft;
Het zy hy Saxen dempt, aen Christus troon geschoncken;
Het zy 't gewijde graf, terwijl zijn degens bloncken,
Hem uit Jerusalem door Aron wert vereert,[779]
Dien wreeden Sarazijn; het zy hy godtgeleert
En yerigh herstelt, door wijze letterkloecken,[781]
De waerheit van de Grieksche en Siriaensche boecken;[782]
Of d'armoede, en de Kerck, zijn' erfgenaem, verrijckt,
En in miltdadigheit noch vorst noch voorzaet wijckt,
Tot dat zijn lichaem rust, gebalsemt binnen Aken,
En traenen vloeien laet uit d'oogen, langs de kaecken
Der ongechristenden, en van 't gechristent volck,
Verdadight door zijn deught, en zegenrijcken dolck.
De kroon van Rome ruste op Karel, en zijn Francken,[*]
Een heele en halleve eeu, ter eere van hun rancken,
Wanneer d'aertsherder koos een' vorst uit Duitschen stam,
En Otto, die Godts stoel in noot te hulpe quam,[792]
Te Rome keizer kroonde, en zalfde, en innewijde;
Hoe vinnigh d'afgront oock der Duitschen kroon benijde.
Zoo menigh volck en rijck, na 's Grooten Karels doot,[795-vlg.]
In Heidenschap herviel, uit dien gerusten schoot
Der Kercke, oock Turck, en Hun, en andre lastersmetten,[797]
Betemde hy door 't zwaert, en tucht, en wijze wetten,

[*][Randschrift:] *Otto de eerste wort Keizer te Rome gekroont*.

765 *herschept:* verwerft (opnieuw).
766 *Bevestight in Godts erf …:* Rome, als Kerkelik erfgoed bevestigd en versterkt (*gesteven*), doordat Pepijn de Korte en Karel de Grote verschillende steden schenken aan de H. Stoel.
769 Paus Leo III kroont Karel tot keizer in de Kerstnacht van 't jaar 800, en herstelt aldus het Westerse keizerrijk.
773 *vermeerde:* haar macht en gezag versterkte.
774 Karel de Grote wordt te Aken als zalig vereerd.
779 Kalief Aron (Haroen al Rasjid) gaf aan Karel het beschermheerschap over het H. Graf.
781 *letterkloecken:* schriftgeleerden.
782 *de Griecksche en Siriaensche boecken:* de Griekse en Sirise teksten van de Bijbel liet hij, vooral door Alkwin herstellen, daar ze dikwels door afschrijvers bedorven waren.
792 *Otto I* hielp de Paus (in 962) tegen Berengaar II koning van Italië.
795-vlg. vooral onder de Noord-Duitse stammen, die met geweld waren bekeerd.
797 *lastersmetten:* kwaaddoeners (die 'n smet waren door hun boosheid).

En overleden liet gehouwen op zijn' zerck:[799]
Geen Christen keizer heeft, na Karels doot, de Kerck
Noch 't keizerdom ge-eert als Otto, hier gesloten.
Hy voere als Karel vry den titel van den Grooten.
Na hem zat Duitschlant met dees kroon tot noch te prijck,
Die twee paer eeuwen blonck in 't huis van Oostenrijck,
En zeven eeuwen straelde op 't hooft der Duitsche heeren.
Hoe zou Germanje niet den stoel des Tybers eeren,
Die haere zoonen zalfde? en schelt onduitsche twist[807]
Sint Peters nazaet noch een' helschen Tegenchrist,
Die Duitschlant heeft dees kroon en Koningskeur gegeven,
En, na den keur gezalft, in 't Keizerdom verheven?
Een eer, waer naer vergeefs zoo veele rijcken staen,
Terwijl het oosten dient de Turcksche halve maen.[812]
De Christe weerelt sloegh van hartewee aen 't quijnen,[*]
Dewijl het heiligh graf, door snoode Sarazijnen
En hunne gruwelen, zoo schendigh wiert ontwijt
Zoo lang de kruismaght lagh door onderlingen strijt
Gescheiden, en geknackt: waerom Urbaen, de tweede,
Toen hy te Klaerenbergh den hooghsten stoel bekleedde,[818]
En in den breeden raet der Kercke zitten ging,
Besloot dien helschen vloeck van Christus met de kling[820]
Der helden uit den troon van Davids erf te jaegen,[821]
En Gode weêr zijn eer en offer op te draegen;
Een loffelijck besluit, bekrachtight van Buljon,
Het hooft van dezen toght, als d'opgereze zon[824]
Vier hondertduizenden, gemerckt met kruislievreien,
Hem voor Jerusalem tot storrem aen zagh leien,
De stadt, het heiligh graf, en volck, te lang verdruckt,
Verlossen, en den klaeu van Mahomet ontruckt.
Maer 't Sarazynsch gewelt herwint de zelve veste,[*]
Om elcke hondert jaer, en neemt ten lange leste,
Door d'opkomst van 't geslacht des grooten Ottomans,[831]
In Syrie zoo toe, dat Rome hunne kans
Moet stuiten door het kruis, en zijn geheilighde orden,

[*][Randschrift:] *De heilige oorloge te Klaerenbergh besloten, en geluckigh uitgevoert*.

[*][Randschrift:] *Jerusalem wort meermael verloren, door den aenwas der Turcken, en de tweedraght des Christendoms*,

799 Na zijn dood liet hij achter (stond te lezen) het volgende grafschrift gehouwen op zijn zerk.
807 *onduitsche twist:* Luther die aan de Paus de naam geeft van tegenkristus (hem scheldt als ...), verwekte door zijn afval een onduitse twist, 'n twist die tegen het belang is van Duitsland, daar de Pausen Duitsland hebben groot gemaakt.
812 Het Duitse keizerrijk was de vernieuwing van het *Westers* keizerrijk; de eer van dit ‘keizerdom’ steeg nog, toen ook het Oosterse (Oost-Romeinse) rijk vernietigd was door de Turken, en Duitsland dus het enige keizerrijk was van de kristenen.
818 te *Klaerenberg*, d.i. te Clermont werd tot de eerste kruistocht besloten.
820 *vloeck van Christus:* gesel, vijand van Christus.
821 *uit den troon van Davids erf:* uit de heerschappij van David's land.
824 *als d'opgereze zon:* toen de opgerezen zon hem zoveel duizenden zag leien.
831 *Ottoman* (Osman) I, eerste sultan der Turken (1299-1326) verovert Klein-Azië, en sticht het Turkse rijk.

Waeronder duizenden gewijde ridders worden.
De broederschappen van Sint Iakob, en Sint Ian,[835]
Hooghduitsch, en Tempelier, in heiligh kruisgespan[836]
Getreden, quijten zich, van binnen, en van buiten,[837]
Om 't Heidensch overschot, en Mahomet te stuiten:
En had de tweedraght niet de Christe maght geplaeght,
Europe waer al lang van zulck een pest gevaeght,
Die eerst uit Mecha quam besmetten Christus luchten,
En plonderde den oogst der aengewonne vruchten.
En had de hemel niet, toen d'Ottomansche vlam*
Uit oosten, als een storm, met kracht opflackren quam,
Den arm van Oostenrijck verweckt, om 't kruis te planten,
En tegens 't erfgewelt het Christensch heir te kanten,[846]
De Noortstar zaegh al lang de Turcksche halve maen[847]
Braveeren aen het eint van haeren Oceaen;[848]
De halve maen, gestuit door Karels zwaert voor Weenen,
Had, al een eeu geleên, ons kruiszon doot gescheenen.
O edel Oostenrijck, godtvruchtige pilaer,
Wat hebtge voor Godts naem, en Kerck, en hoogh altaer
Niet uitgestaen, terwijl verslindende gedroghten,
Van achter en van vore, u reis op reis bevochten,
En d'uitkomst leerde dat de stam geensins verdort,
Die van de hooghste hant met maght gehanthaeft wort.
Ick vrees de Majesteit der Kercke van haer glimpen*[857]
t'Ontluisteren, dewijl my d'overvloet heet krimpen
Dees glori, die een baen van zoo veele eeuwen eischt,
Als zy stantvastigh is met arbeit doorgereist,
Waer langs ick hygend volgh, en toon met wijde schreden,
Ter vlught, en eens om d'eeu, een' voetstap van haer treden.[862]
Wat vlieght mijn veder niet, uit onmaght, al voorby!
Wat moetze al overslaen, in zulck een lange ry
Van zaecken, daer de lof verdient op engletongen
Te ryzen aen de lucht, en hemelhoogh gezongen!
Dewijl een menschekeel, op zulck een stapel blaen,
Vol hemelsch maetgezang niet kan gespannen staen
Uit onvermogen. dat de wil dan, by de vroomen
Ontschuldight, voor de daet in danck werde opgenomen,[870]

*[Randschrift:] *door het huis van Oostenrijck dapper gehanthaeft, en verdaedight*.

*[Randschrift:] *Onschult over de beknoptheit van dit werck*.

835 De vier beroemde ridderorden waren de ridders van Sint Jan, de Tempeliers, de Duitse ridders, en de ridders van St. Jakob van Compostela.
836 *in heiligh kruisgespan:* in 'n heilig verbond van kruisridders, verdedigers van het kruis.
837 *van binnen, en van buiten:* in het H. Land zelf en daarbuiten.
846 *'t erfgewelt:* het geweld, de macht van de erfvijand.
847 *zaegh:* (zage) zou zien.
848 *Braveeren:* zegevierend pralen; *van haeren oceaen:* n.l. de oceaan van de Noordster.
857 (kanttekening) *Onschult:* verontschuldiging.
862 *Ter vlught:* vluchtig.
870 *werde:* worde.

*

En geensins averechts ontfangen 't geen in 't kort
Hun met de rechte hant uit gunst geschoncken wort.
De Kerck ging achtienmael zorghvuldighlijck teraede,*
In haeren breeden raet, gesterckt door Godts genade,
Tot slechting van geschil, behalve 't endeloos
Vergaderen in 't kleen, zoo menighmael het boos
Serpent haer in den hiel van achter zocht te bijten.
Wat mostze op haere borst al waterbaren slijten,[878]
En breecken, daerze stont, als een metaele rots,
Des afgronts razernye en nijdigheit ten trots!
Had zy de twisten niet eeu in eeu uit bevredight,
De Godtheit van Godts zoon, en Godt den Geest verdedight;
Wy hadden Christus lang verzaeckt, door 't helsch geschreeu
Veraert in Heidendom, of Turcksdom, of Hebreeu.
d'Arabische Alkoran, de Talmud met zijn vloecken
Verduisterden al lang Godts perckement en boecken:
En zonder tegenweer der ridderen, die 't zwaert
Uit yver voor 't altaer aengorden onvervaert,
De woestheit waer al lang uit 's Tarters wildernissen
Gestort, om in Euroop het kruismerck uit te wisschen.
Wie klampt van buiten niet Sint Peters schip aen boort!
Wat wert'er al schandael en lasterschut gehoort![892]
Wat leedt de Kerck niet van haer eige huisgenooten,
Veraerde bisschoppen, en weereltlijcke grooten;
Zoo dickwijl 't weereltsdom met mijters wert bedeckt,[895]
De myter door 't vergrijp der weereltsheit bevleckt,
En lasterlijck ontwijt! wat zagh men ondertusschen
Al kandelaers verzet, en groote lichten blusschen!
Die scheur van 't oosten, och, wat heeftze ons uitgebroet!
Hoe holpze Mahomet op eenen vaster voet;
Terwijl Byzansse 't recht van Rome wou verdrucken,
En stout Sint Peters hant de sleutelmaght ontrucken,
Gelijck een Lucifer, zich zetten aen Godts zy,
Door zijn vermeetenheit, en blinde hoovaerdy!
Hoe wort Godts lichaem niet gerabraeckt en gemartelt,
Terwijl de helsche draeck in 't kettersch Babel spartelt,
Vergift en groene gal ten snuite en balge uit blaest!
Met welck een' moloch wort het simpel brein verbaest,

*[Randschrift:] *De Heerlijckheit der Kercke beknopt by een gevat.*

* TEKSTKRITIEK: 884 *Turcksdom*, de oude uitg. zonder komma.

878 *slijten en breken:* brekend vernietigen.

892 *lasterschut:* geschut van lasteringen.

895 *'t weereltsdom:* wereldlike groten, die geen priesterroeping hadden.

*

En afgeschrickt van manne en offerdau te raepen![909]
Hoe wort het kruis ontwijt, dat altijt scheutvry wapen,
Waer voor de helhont plagh te sidderen uit schroom!
Hoe viert de wettelooze ons dertel vleesch den toom,
Als of geene eeuwigheit de deughden zou beloonen,
En ydel montgeloof bereickte 's hemels kroonen!
Hoe lochent men de kracht van elck geheimnismerck,[915]
Als zegels zonder geest en nadruck, zonder werck![916]
Gelijck, in Moses wet, 't uitwendigh offerteken[917]
Geen misdaet zoent; geen mes d'inwendige gebreken
Besnoeien kon, maer liet de ziel in haeren staet,
Genadeloos, besmet, ontbloot van troost en baet.
Wat bypaên vlecht men niet in meesterlooze schoolen,[921]
Om achterwaert te gaen, en dieper te verdoolen!
Geluckigh is de ziel, die noch een' wijzer vint,[923]
Een' draet, die haer geleit uit zulck een' Labyrint.
Uit al die nevelen en stormen en schandaelen
Verheft de Christe Kerck haer majesteit en straelen
Te klaerder, even als haer bruidegom, Godts zoon,
In zijne onnozelheit, door zijne doorne kroon,
Veel goddelijcker blonck, en uitscheen, onder 't wrocken,
Het spuwen, en gegrim, en vuisten, roên, en stocken.
Hy blijft de waerheit zelf, hoe zwart de logentael,
Hem afmaelt. hy gaet schuil alleen op een herhael,[932]
Om heerlijcker, hoewel de Godtheit schijnt geweecken,
Uit dezen lasterpoel het hooft om hoogh te steecken;
Den hemel, aerde, en zee, en onderaerdsch moerasch[935]
Te toonen wie hy is, en blijft, en eeuwigh was,
En dat geen helsche maght in 't brullenst van haer' toren,
Het voorrecht van de kroon, by eede toegezworen,
In Godts orakelen, aen zijne Majesteit,[939]
Hem hier, noch tijdelijck, noch na in eeuwigheit,
Berooven zal, noch kan: want Godt alleen geprezen,
Gelooft in eeuwigheit, laet nimmer Godt te wezen.[942]
Al wat vereischt wort om het lichaem van een'staet

* TEKSTKRITIEK: 909 *manne en offerdau*, de oude uitg. heeft een komma achter *manne*.

909 afgeschrikt om het H. Altaargeheim te ontvangen, dat als 'n mannadauw in het offer (der Mis) neerdaalt (*manne en offerdauw:* offerdauw van manna).

915 *geheimnismerck:* sakrament.

916 *zonder werck:* zonder uitwerking.

917 vlgg. De offers van d'Oude Wet gaven *uit zich zelf* geen genade en verzoenden geen zonde, wat de Sakramenten wel uit zich zelf doen krachtens d'instelling van Christus.

921 *in meesterlooze scholen:* in godsdienstige stelsels, die geen meesters, geen gezag erkennen.

923 *een' wijzer:* een wegwijzer.

932 *op een herhael:* om zich als het ware te herstellen tot hernieuwde zegenrijke strijd.

935 *onderaerdsch moerasch:* de hel (*moerasch* genoemd naar 't Latijnse *palúdes*, moeras enz. voor de onderwereld).

939 *In Godts orakelen:* in Daniëls voorspelling (1e Boeck vs. 701-vlgg.).

942 *laet nimmer:* houdt nooit op.

In kracht te houden; wat het wezen en gelaet
Der heerschappye kan verandren, en bederven,
Tot datze in 't endt bezwijckt, den geest geeft, en moet sterven,
Ten zy het Godt, die al de maghten valt te sterck,
Verhoeden wil; dat wert van outs in Christus Kerck,
Een Katholijcke Kerck, en haer gebiet gevonden.[949]
Hier worden al de leên aen 't eenigh hooft verbonden
Met zenuwen van liefde en eendraght, en door 't bloet
En vleesch van Christus zelf bewaert, en aengevoedt[952]
In geest, rechtvaerdigheit, en heiligheit van leven,
Genadetekens, en artsnyen, haer gegeven.[954]
Schoon reis op reis een lijf- en zielpest overwaeit,
En d'acker van de Kerck met onkruit wort bezaeit,
Veel heilzaem zaet verstickt, de harten slaen aen 't quijnen;
Geen Kerckeeu liet hierom in Heiligen te schijnen
Met haeren vollen glans door alle dampen heen.
Al quijnen hals, en hooft, en d'allereêlste leên
By wijlen, en al zuchtze, als van Godts troost verlaeten
Door etterbuilen, en verzwore ledemaeten;
Een maght, die hooger draeft, behoudtze in eenen stant,[963]
En ruckt ten leste om verr' wat zich hier tegens kant.
Wat heerschappyen in het oogh der weerelt bloncken,
Zy zijn op 't allerschoonst van haeren dagh gezoncken.
Zoo staet de Kerck, het rijck des bruidegoms, gegront.
Zoo heerscht de bruit met Godt, uit eenen zelven mont,[968]
En zit met hem gepaert, en tot den dagh van heden
Heeft strijdende al het heir des afgronts afgestreden.
De Kerck heeft eeuwigh en alom getriomfeert,
Besneên en onbesneên by duizenden bekeert;
Den wilden aert getemt; eilanders, rijcken, steden,
Woestijnen, wildernis, geberghte, en rotsen zeden
En reden ingeplant, en wet en wijs herstelt.[975]
De wijde weerelt is het bloedigh martelvelt,
Daer zy de mogentheên der aertsche heerschappyen[977]
En regementen velde, en overwon door lyen,[978]
Dry eeuwen achtereen, eer zy gehanthaeft wert,
En troost, en balsem vondt in haere bittre smert.
De keizers hebben haer uit stof in top geheven,

949 *Een katholijcke Kerck:* een algemene Kerk, die allerlei mensen en karakters onder haar leden heeft (*Katholijcke* met ij-uitspraak).
952 *aengenvoedt:* (door voeden) aangesterkt.
954 *Genadetekens:* Sakramenten.
963 *behoudt ze in eenen stant:* houdt haar in dezelfde toestand; handhaaft haar.
968 *uit eenen zelven mont:* eenstemmig.
975 *en wet en wijs:* wetten en zeden.
977 *de mogentheên:* de machten.
978 *regementen:* regeringen.

Behantvest, en vereert; hunn' staf en zwaert gegeven[982]
Ten dienst van Christus rijck, ootmoedigh, en verneêrt.[983]
Zy heeft de koningen bevredight, en geleert
Op geenen wancklen staet van 's weerelts maght te bouwen.
Den wederspannigen, die niet dan onheil brouwen,
En laster, boodtze 't hooft, en ruckteze uit den troon,[987]
Verhief ootmoedigen, beschonckze met de kroon.
Waer heeftze 't aertrijck niet bezaeit met rijcke tempelen?
Wie telt d'ontelbaerheit der Godtgewijde drempelen,[990]
Vermaert door armoe, tucht, en zuiverheit, en wat[991]
Eene afgescheide ziel den hemel waerdigh schat?[992]
Wie telt de Heiligen, de nonnen, en de maeghden,
Die, dor en afgevast, het alziende oogh behaeghden,
Dat op dees schoonheit vlamt, en elcks gedachten ziet?
Wat wildernis, woestyn, en bosschen vint men niet
Bescheenen, en betreên van strenge woestynijten,[997]
Die, naeckt, en arm, en stil, en eenzaem, 't leven slijten
Met waecken, en gebeên, en vasten, om met Godt
Te spreecken, nacht en dagh, en nimmer 't hoogh gebodt
t'Ontwijden, door een woort, of wercken, en gedachten.
Wat hoven, stammen, en doorluchtige geslachten[1002]
Ontbeeren hun gesticht, en titel, als de faem[1003]
Een feest bazuint, en stijght ten hemel met den naem
Der Heiligen, die Gode een heilige orden stichtten,
En door hun wonderen en wercken elck verlichtten?
Waer vintmen zulck een' schat van godtgeleert papier
By stapelen, en kunst en wetenschap als hier,
Daer zy, gelijck het licht, ten hemel op komt ryzen,
Alle oude orakels, en befaemde letterwijzen
Den mont stopt,en verdooft? waer blijckt de wettigheit,
De keur des priesterdoms, de keten en 't bescheit
Der sleutelmaght dan hier, door ongesteurde ryen[1012-1013]
Van naemen, titelen, kronijcken, plaetsen, tyen,
En zaecken, klaerder dan by haer boeckhouderschap,[1015]

982 *behantvest:* hebben haar van handvesten voorzien; hebben haar rechten en vrijheden gegeven.
983 *verneêrt:* nederig.
987 *laster*, kwaad, boosheid.
990 *Godtgewijde drempelen:* kloosters.
991 *tucht:* gehoorzaamheid.
992 *eene afgescheide ziel:* die zich van de wereld heeft afgescheiden.
997 *woestynijten:* woestijnbewoners (kluizenaars in de woestijn).
1002 Hoeveel leden van vorstenhuizen, van hoge stam en geslacht.
1003 *ontbeeren:* onttrekken zich aan, verlaten; *gesticht:* kasteel.
1012-1013 *De keur des priesterdoms:* de (wettige) uitverkiezing tot het priesterschap; *de keten en 't bescheit der sleutelmaght:* de onafgebroken opvolging en de wettigheid van het pausdom (*bescheit:* wettig bewijs, wettigheid.
1015 *klaerder:* waar blijkt dat klaarder dan; *haer boeckhouderschap:* de gezamenlijke houders der boeken; d.i. haar pausen als dragers van de leer der Kerk (haar heilige boeken).

*
Die nederdaelt, en klimt, gelijck een wenteltrap,
En einde en oirsprong toont; oock 't ondergaen en klimmen
Der valsche leeringen, noch ydeler dan schimmen
Op muuren, of de schijn in spiegelglas, en stroom,
Die naulijx eens gezien, verdwijnen, als een droom?
Waer wort d'eenstemmigheit der leeringe gevonden,
Uit bey de weerelden, door duizenden van monden
Eendraghtigh getrompet, en waer met grooter kracht,
En nadruck, [om de ziel te wecken, in den nacht
Der dwaelingen, zoo lang begroeit in mergh, en aderen,][1025]
Dan aen den Tyberstroom? waer straelt het licht der Vaderen
Zoo schoon als in 't gewelf en koor van Vatikaen?
Wat ledemaeten zijn hun hooft dus onderdaen,
En volgen op zijn' wenck, en staen noch treên niet verder
Dan Jesus kudde, een' staf, en algemeenen herder[1030]
Gehoorzaemt eeu op eeu? waer wort het heiligh bladt
Getrouwer voortgereickt, en netter, zonder kladt,
Ontvouwen, en bewaert, dan by de rechte moeder,
En outste moederkerck? waer rust haer eerste hoeder,
De hooftapostel, en gekruiste martelaer,
Dan in haer' zachten schoot, en onder 't Roomsche altaer?
Gelijck Sint Pauwels lijck, aen zijne zy begraeven,
En t'zamen eeuwen lang bezocht met offergaven,
Van keisren aengebeên, van vyanden ontzien;
Terwijl veel duizenden, als naer een' vryburgh vliên,
By hen, in tijt van noot, daer Godt hen wou bewaeren,
Door 't martelheilighdom van bey de hooftpilaeren[1042]
Der stede, en van zijn Kerck, waeruit 's verlossers wet
Door al den aertboôm wort geduurigh getrompet.
Maer best dien zang gespaert voor hemelsche koraelen:[1045]
Mijn keel kan dezen toon, op verre na, niet haelen.
Terwijl ick hooger wensch te draeven in mijn dicht,[*]
De heerlijckheit der Kercke om hoogh, in 't hemelsch licht
En haeren vollen glans, en majesteit t'aenschouwen,
Gelijckze zich in 't slot der eeuwen zal ontvouwen,
Verrucktme d'yver flucks naer 's hemels blaeuwen boogh,[1051]
Gelijck in eenen droom, uit aller menschen oogh.
Ick staroogh vast, en zie vier Englen uit de wolcken

[*][Randschrift:] *De heerlijckheit der triomfeerende Kercke in een gezicht getoont*.

* TEKSTKRITIEK: 1042 de oude uitg. heeft een komma achter *martelheilighdom*.

1025 *begroeit:* vastgegroeid.

1030 *Dan Jesus kudde:* ... zoals Jezus' kudde gehoorzaamt aan één staf ... (*Dan* onder invloed van *verder*, inplaats van *als* = zoals).

1042 *martelheilighdom:* heilige overblijfselen der martelaren Peter en Pauwels (*heiligdom* = relikwie).

1045 *koraelen:* (koor)zangers.

1051 *verruckt me:* rukt me weg.

Een hemelsch feesttapijt, voor allerhande volcken,
Ontrollen. ieder vat een eindt met zijne hant.
Wat ziet men hier gemaelt? wat sterfelijck verstant
Kan zonder onderwijs de goddelijcke schatten
Van 't engelsche vernuft en al zijn wondren vatten?[1058]
Op die gedachten scheen een vyfde naer my toe
Te daelen uit de lucht, met zijne goude roe,
Om alle omstandigheên van dit gezicht te wijzen.
Hy zet zich aen mijn zijde, en al mijne aders rijzen
Van vreught, om uit Godts tolck de waerheit te verstaen
Waer deze beelden en vertooningen op slaen.
Aenschou de heerlijckheit der Kercke met uwe oogen.
Daer zitze, zeght hy, als een bruit, in top getogen,
Te prijck. zy heeft nu lang het kleet der sterflijckheit
Op dit gewijde feest voor d'oogen afgeleit.
Een sneeuwit kleet, bezaeit vol zonnen, deckt haer leden,
De myter eert het haer, dat afvloeit naer beneden,
En rieckt als nardusgeur. rondom den myter draeit
De rycke sluierkroon, die drymael ommezwaeit.[1072]
Het kruisjuweel beschut het hart, de bron van 't leven.
De rechte hant bewaert den kruisstaf, haer gegeven
Van boven; maer zy vat en draeght met d'andre hant
De sleutels, en Godts boeck. zy blaeckt van diamant,
Gezaeit in haeren riem, en ziet de maen beneden
Haer voeten; eenen draeck, vertreên en afgestreden,
Nu zielloos tuimelen; den aerdtkloot omgekeert:
En Christus, op een wolck gezeten, triomfeert[1080]
Op d'engelsche bazuin; terwijl ontelbre schaeren,
Door dezen klanck geweckt, voor 't hoogh gerecht vergaêren,
Godts adem uit de lucht verweckt al wat vernielt[1083]
En doot is, beckeneel, en beenders, lang ontzielt,
Die dadelijck geschift door goddelijcke geesten,
En heengestiert ter straffe, of eeuwigheit der feesten,
Ten zwarten afgront of ten hemel vaeren in.
Daer blinckt de Serafyn: daer straelt de Cherubin:
Daer schijnen engelen, aertsengelen en kooren,[1089]
En al de hierarchy der hemelen herboren,
Herschapen, om Godts bruit t'onthaelen in de poort[1091]

1058 *'t engelsche vernuft:* 't vernuft der engelen.
1072 *sluierkroon:* vorstenkroon (oorspr. wel met kleine afhangende ‘sluier’, zoals bij de Duitse keizerskroon, en bij de myter; de pauselike tiara heeft drie kronen).
1080 *triomfeert op d'engelsche bazuin:* viert zijn overwinning onder bazuingeschal der engelen.
1083 *verweckt:* wekt ten leven.
1089 *kooren:* reien van engelen en aartsengelen.
1091 *t'onthaelen:* in te halen (af te halen).

Des hemels, daer geen strijt de rust der ziele stoort.
Dus verre was mijn zangk, hoewel met wijde schreden,*
De Heerlijckheit der Kercke uit yver naergetreden,
Haer' ingang, opgang, en den voortgang, op het spoor
Van 't heilzaem licht, gevolght; wanneer mijn grijs gehoor
Verdooft wert door 't gebulck der wulpsche Razernyen,
Die met dit ongeluit den Katholijck bestryen:[1098]
Herbore Joodschap, roep en schreeu vry stijf en sterck:[1099]
Hier is alleen de Kerck: hier is alleen de Kerck.
Zoo riep oock Arons bende, op Arons ouden drempel:
Hier is Godts heilighdom: hier is des heeren tempel;
Hoewelze zelf den heer des tempels met de vuist
Ten tempel uitdreef, zelf Messias had gekruist.
Zoo weet laetdunckenheit het volck in slaep te wiegen.
Zoo kan arghlistigheit de simpelen bedriegen.
Wy hebben, uit Godts woort, uw Babilon verstroit,
En een vervallen kerck herbout, en opgetoit.[1108]
Zy ziet haer' eersten glans in d'uitverkore leden,
Vereenight met hun hooft, by englen aengebeden.
Samaritaenen, die Jerusalem verlaet,*[1111]
Om Bethel en om Dan, uw kalvers gieten gaet,[1112]
In vormen van uw brein, en, tegens Godts geboden,
Uw eigen zinlijckheên en nieuwicheên, als Goden,[1114]
Bewieroockt, offer en aertspriester zet ter zy,
Volvoert door 't schuim des volcks uw tempelschendery,[1116]
En Christus heiligh rijck baldaedigh scheurt aen deelen,
Ter schande van zijn' naem, door bloedige krackeelen
Gelastert, en ontwijdt; ô ongebonde rot,
Hoe kruistge, zonder endt, den eens gekruisten Godt,
Door 't scheuren, niet van 't kleet, by 't krijgsvolck heel gelaten,[1121]
Maer 't scheiden van het hooft, en waerde ledemaeten,
Gewasschen in het bloet, dat uit zijn' boezem liep!
Een kerckgenootschap, daer Godts liefde ons toe beriep,
Verworpt men op een waen, en elx byzondre driften;
En zulck een losheit heet de grontvest van Godts schriften;

*[Randschrift:] *Tegenspraeck der afvallige Arianen, Abissinen, Griecken, en andere afgescheurden*,

*[Randschrift:] *Die wederleght wort*.

1098 *ongeluit:* wangeluid.
1099 *Herbore Joodschap:* hernieuwde Joden (tot de Katolieken gezegd); de tegenstanders (de afgescheiden kristenen) verwijten hier de Katolieken, dat ze doen als de Joden, die beweerden de ware Kerk te bezitten, terwijl ze Christus uitdreven.
1108 *en een vervallen Kerck:* de Kerk, vervallen van haar eerste zuiverheid, hebben wij hersteld.
1111 *Samaritaenen:* ... voor de heiden geworden Joden van Israël, als voorstelling van de kristen ketters en scheurmakers.
1112 *Bethel* en *Dan*, waar door de afgevallen Joden heidense erediensten waren ingesteld, in beide al onder Jeroboam de eerste koning van het afgescheiden Israël.
1114 *Uw eigen zinlijckheên en nieuwicheên:* uw nieuwigheden naar eigen begeerte of goeddunken.
1116 *tempelschendery:* valse tempeldienst.
1121 *'t kleet:* Christus' nadeloze rok.

*
Nu vyftien eeuwen langk gezift, geschift, geklooft,
Tot onrust van Godts erf, door menigh dwaelzieck hooft,
Beholpen met een' staert onnooslen na te slepen,[1129]
Daer havicken een' buit en vetten roof uitgrepen.
Hoe dwaeltge, zonder hooft, en offer, en altaer,
En wettigh priesterdom in wildernissen! waer
Zal eens de scheurzucht staen, en rusten van te springen?
Al wiltzang wat men hoort, van telge in telge, zingen.[1134]
Een ieder schept vermaeck in zijnen eigen zangk.
Men luistert naer geen maet, noch regel. bastertklanck
En valscheit mengen zich in ongevalschte toonen.
Zoo laet de simple zich betoveren en troonen,[1138]
Wanneer hy slechts Godts boeck hoort noemen, en zijn wet;
Het zelve lockaes van den kruisvloeck, Mahomet.[1140]
't Geloof van Rome heeft, gelijck de zon, gescheenen
De wijde weerelt door: het magh zijn' naem dan leenen[1142]
Uit d'eerste stadt, den stoel van Christus eeuwigh rijck,
En draegen onbestraft den naem van Katholijck.
Wie twijfelt, vraege om raet den mont der oude vaderen,
Die paeren 't katholijck en Roomsch in hunne bladeren.
Indienge Moses blaên en d'andren op een ry
Wilt opslaen, en belofte en beelt en profecy
Bespiegelen, gy zult, op aller ouden stappen,
De katholijcke Kerck aen al haere eigenschappen
En tekens kennen, als aen 't morgenroot het licht
Der zonne, eerze uit de kim haer glinstrend aengezicht
Alle oogen openbaert, en ieder ding zijn leven
En levendige verf en kleuren weet te geven.
Men lochent het gezagh en d'errefwettigheit
Der opper sleutelmaght; en zulck een onbescheit
Van Godts onfaelbre blaên te kreucken en misvouwen
Heet noch den Godtsdienst en vervalle Kerck herbouwen;
Maer eer ontbeert de zon haer blinckende gestalt
Dan in een eenigh punt de Christe Kerck vervalt.
Zoo een geloofspunt noch den dwaelgeest houdt verbonden,
Het steunt gewis alleen op katholijcke gronden,
Waer buiten vastigheit noch trou gevonden wort,

* TEKSTKRITIEK: 1147 *d'andren*, de oude uitg. heeft: *d'andre*.
1129 *beholpen:* voldaan, verheugd.
1134 *al wiltzang:* geen samenstemmende koorzang, maar allerlei stemmen in 't wilde; *van telge in telge:* tak op tak; op alle takken; tegelijk hier: van geslacht in geslacht.
1138 *troonen:* verlokken, meetronen.
1140 Hetzelfde lokaas, dat de vijand van 't kruis (de *kruisvloeck*), Mahomed gebruikte.
1142 *zijn' naem:* n.l. Rooms.

Maer welzant, welx gebou door dwarrelwinden stort.[1164]
Verlichtze, ô Heer, die 't licht der vaderen verlaeten,[*]
En d'eendraght van de Kercke en haer genootschap haeten.
Herstelze naer den stijl der waerheit, die zoo wijt
Verdwaelen van den bergh, daer gy gezeten zijt,
Om 't menschelijck geslacht in veiligheit te weiden.
Bekeerze die uw kudde, en eerst zich zelfs misleiden,
En ruckenze uit den schoot der moeder tegens reên.[1171]
Verzamel uw verstroide uit oost en west by een,
Op datze, in eene koy vergadert, zich gewennen
Een' herder, en zijn stem te hooren, en te kennen.

[*][Randschrift:] *Gebedt voor d'afgedwaelden*.

SOLI DEO GLORIA.

1164 *welzant:* drijfzand (waarop de gebouwen wankel staan).
1171 en die ze rukken uit de schoot van de Moederkerk.
Soli Deo gloria: Ere Aan God Alleen.

Bladwyzer
Van De heerlijckheit der Kercke.

Ingang.
Het eerste boeck.

Voorstel van dit werck,	801
Dat van gewight is,	801
En Godts hulp vereischt,	801
Die hier toe verzocht wort.	802
Opdraght aen Alexander, den zevensten.	802
Inleidinge van Godts eeuwigh Kerckbesluit,	803
Namaels bekent door beloften, afbeeldingen, en voorspellingen.	803
Beloften aen Adam,	804
en Abraham,	804
door Jakob verkundight,	805
David,	805
Gabriël,	806
en Christus.	806
Afbeeldingen der Kercke.	807
Het paradijs.	807
Eva.	807
Noachs vloetgevaert.	808
Sara.	808
Rebecka.	809
Efraïm	809
Het heir der twalef stammen,	810
Kanaän.	810
Jerusalem.	811
d'Orakelhut.	811
de tempel.	811
De Kerck is te vinden in andere voorbeelden van Christus.	814

Voorspellingen vande Kercke, 814
door David, 814
Salomon, 815
Isaias, 815
Jeremias, 819
Ezechiël, 819
Daniël, 820
Oseas, 821
Ioël, 821
Haggai, 821
Zacharias, 822
Priester Zacharias, en ouden Simeon. 822
Besluit der voorspellingen, 823
Beknopt by een begrepen. 823
Tegenspraeck der Joden, 826
Die wederleght wort. 827
Gebedt voor de Ioden. 828

Opgang.

Het tweede boeck begint met den opgang der Kercke. 830
Inleidinge, geschept uit het verheerlijcken des Jodendoms door Messias komste, oock tot heil des Heidendoms, 830
gebleken in d'openbaringe aen de wijzen uit den oosten. 831
De Kerck wort in Christus Doop begonnen. 831
Reden waerom Christus geboorte leven en sterven hier overgeslagen wort. 832
De Kerck wort op den Pinxterdagh bekrachtight, 832
door Sint Peter en d'andere Apostels uitgebreit. 835
Sint Steven ontfangt d'eerste martelkroon. 836

Sint Pauwels bekeeringe en yver. 837

De heilige Peter wort verlicht door het gezicht van allerhande dieren. 838

Pauwels en Barnabas reizen naer Antiochie. 839

Het scheiden der Apostelen. 840

Misverstant der yveraeren voor de wet, te Jerusalem door het eerste Kerckbesluit beslecht. 842

Vrymoedigheit der Apostelen, in het verkundigen der waerheit: 843

gelijck David in het lijfgevecht tegens Goliath, 844

En Josua in het bespringen van Jericho. 845

De woestheit des Heidendoms. 845

De heerlijckheit der Kercke onder het kruis. 847

De kruisgezanten Peter en Pauwels verschijnen te Rome, om Simon toveraer te stuiten, 847

die in zijne vlugt bezwijckt en ter aerde ploft. 848

Gesteltenis te Rome, ten tijde der Apostelen. 848

Nero sticht den brant te Rome, en betight de Christenen, waerop d'eerste vervolginge begint. 849

Sint Peter en Pauwels worden gevangen, 850

En ten leste gemartelt. 850

Rome is verheerlijckt door der Apostelen doot en graven. 851

Oirzaeck van het uitstellen der elenden te Jerusalem. 852

Jerusalem belegert en verwoest, en het overschot der Joden verstroit. 852

Noch acht vervolgingen behalve d'eerste. 853

Konstantijn wort verweckt om het Christendom te verlossen. 855

Nadruck van Konstantijns zege, en zijn bekeeringe. 856

's Keizers kerckebou te Rome. 856

Helene bout Kercken in Palestijne, en vint het kruis. 856

Tegenspraeck des Heidendoms, 857

die hier beantwoort wort. 858

Gebedt voor het onverlichte Heidendom 859

Voortgang.

Het derde deel komt tot den voortgang der Kercke.	861
Inleidinge, geschept uit de veranderinge van den geluckigen in den ongeluckigen staet der Kercke,	861
Door d'opkomst van Arius,	862
de Kerck in brant zettende, die te Nicea gelescht wert, en weder ontstack.	862
Elende der scheuringe, by Athanasius vooral bezuurt,	864
En door Hilarius in Vranckrijck wederstaen.	864
Rampen der Kercke, onder Juliaen geleden,	865
Die den tempel te Jerusalem pooght te herbouwen,	866
doch vergeefs,	866
En op den heirtoght in Persen verslagen wort.	867
Dry algemeene Concilien na het eerste stuiten de ketteryen.	868
Afrika aengevochten van Donatus en Pelagius.	869
De Kerck bestreden van Arianen, en Noortsche volcken, die zelfs bekeert de waerheit beschutten.	869
Gelijckenissen van d'elenden der Joden en de Christensche rampen.	869
Verwarringen in weereltlijcke en geestelijcke staeten, by de Kerk stantvastig doorgestaen.	870
Oirzaeck van het verschoonen der Heidensche afgoderye, een tijt lang, en ten leste door den jongen Theodoos verdelght.	871
Geluckige heerschappy van Honoor, tot heil der Christe weerelt.	872
Toen Alarick Rome overrompelde, wert het heilighdom verschoont, en alle die	872

naer de kercken en graven der Apostelen vlughten bleven behouden.

Ariaensche Wandaelen verdelgen te Karthago de Heidensche afgodery, en verstoren en verdrucken de Katholijcke waerheit. 873

Paus Leo de groote stuit door een hemelsch wonderteken Attila op zijnen toght naer Rome. 873

Klodoueus wort geboren, toen de Kerck jammerlijck verdruckt wiert: 874

en hy wint den strijt door een belofte van Christen te worden, en laet zich doopen. 875

Justiniaens geluckige heirtoght onder Belizaer in Persen, Afrika, Sicilje, Napels, te Rome, en Konstantinopele. 875

Gregorius de groote wort Paus, 876

en wederstaet den inbreuck der Longebarden, en de hovaerdy des aertsvaders van Konstantinopele. 877

Kosroës verwoest Jerusalem, en vervoert het heiligh kruis: 878

maer wort van Heraklius geslagen, van zijnen zoon vermoort, die het kruis van zelf wederzent, 878

dat te Jerusalem verheven wort, 879

doch niet zonder Godts wonderwerck. 880

Opkomste van Mahomet en de Sarazynen, 880

gestuit door Martel in Vranckrijck, en namaels door de Ferdinanden en Alfonsen in Spanje. 881

De Ariaensche keizers in het oosten verdrucken jammerlijck de Kerck en de Pausen door de Longebarden, maer Pipijn helpt de verdruckten, waer na Karel de Groote geboren wert. 882

Geluck van Karel de Groote, die keizer in het westen gekroont, en om zijn godtvruchtigheit geprezen wort. 882

Otto d'eerste wort keizer te Rome gekroont. 883

De heilige oorloge te Klaerenbergh besloten, en geluckigh uitgevoert. 884

Jerusalem wort meermael verloren, door den aenwas der Turcken, en de tweedraght des Christendoms, 884

door het huis van Oostenrijck dapper gehanthaeft en verdaedight. 885

Onschult over de beknoptheit van dit werck. 885

De Heerlijckheit der Kercke beknopt by een gevat. 886

De Heerlijckheit der triomfeerende Kercke in een gezicht getoont. 890

Tegenspraeck der afvallige Arianen, Abissijnen, Griecken, en andere afgescheurden, 892

die wederleght wort. 892

Gebedt voor d'afgedwaelden. 894

EINDE.

Batavische Gebroeders

bewerkt door Dr. H.W.E. Moller[aant.]

BATAVISCHE GEBROEDERS WORDT HIER AFGEdrukt volgens de eerste uitgave: *t'Amsterdam, Voor de weduwe van Abraham de Wees. op den Middeldam, in 't nieuwe Testament*. 1663. Vignet het bekende putje. (Unger Bibliographie van Vondels werken nr. 655). Het titelblad hiernaast is gezet zoals in de oorspronkelike uitgave.

T i t e l b l a d : De Latijnse versregel is ontleend aan Vergilius' *Aeneïs*, 8e zang vers 648, uit de beschrijving van Aeneas' schild hem door Vulcanus gesmeed. Een der taferelen van Rome's toekomstige grootheid daarop uitgebeeld stelde de strijd voor der Romeinen tegen hun onderdrukker, de verjaagde koning Tarquinius de Trotse, geholpen door Porsenna.

Het volle vers luidt:

Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.

Aeneas' zonen (de Romeinen) om de vrijheid stormden zij los tegen het vijandelik staal.

J. V. Vondels
Batavische Gebroeders
***Of* Onderdruckte Vryheit.**
***Treurspel*.**

IN FERRUM PRO LIBERTATE RUEBANT.

t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van *Abraham de Wees*, op den Middeldam, in 't nieuwe Testament. 1663.

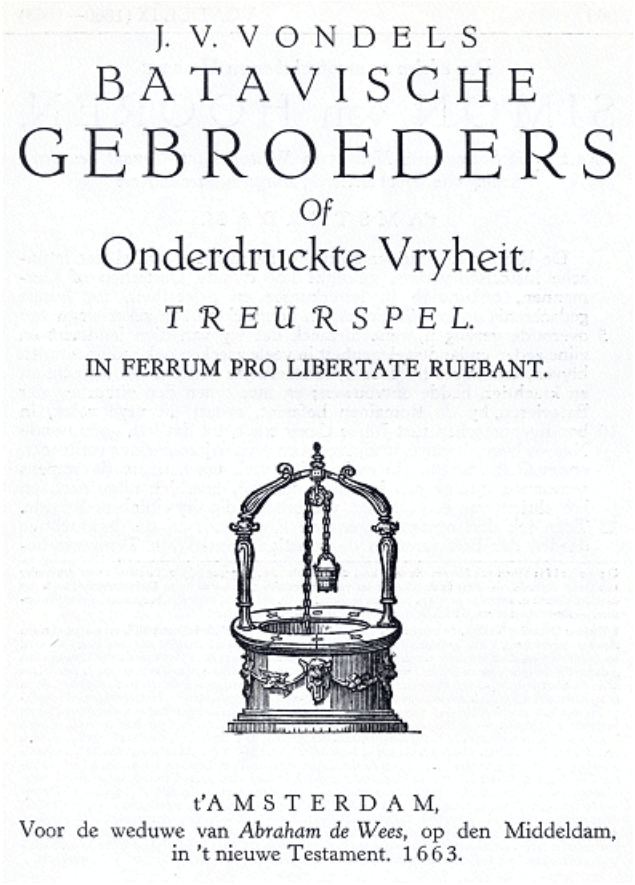

J. V. VONDELS
BATAVISCHE
GEBROEDERS
Of
Onderdruckte Vryheit.
TREURSPEL.
IN FERRUM PRO LIBERTATE RUEBANT.

t'AMSTERDAM,
Voor de weduwe van *Abraham de Wees*, op den Middeldam,
in 't nieuwe Testament. 1663.

Den edelen en grootachtbaeren Heere Simon van Hooren,*

Raet in de Staeten van Hollant en Westvrieslant, Gezant aen den koning van Groot Britanje, Burgermeester en Raet

t'A M S T E R D A M.

[1] De Romainsche ridder Kornelis Tacitus, het orakel der latijn-[1]
[2] sche historischryveren, getuight hoe d'oude Duitschen of Ger-
[3] mannen, onkundigh in letterkunste en geleertheit, tot hunne[3-4]
[4] gedachtenis en kronijcken, alleen gebruickten een zeker slagh van
[5] overoude gezangen, eene oirzaeck dat wy van dien landtaert en
[6] zijne zeden en landtsgelegenheit in veele zaecken onkundigh zouden
[7] blyven, ten waere hy door zyne staetwijze pen ons die leerachtigh[7]
[8] en krachtigh hadde ontvouwen; en met eenen den oirsprong der[8]
[9] Batavieren, by de Romainen befaemt, sedert dit vrye volck, in
[10] bondtgenootschap met Julius Cezar tradt, tot dat het, geduurende[10]
[11] Neroos heerschappye, in zijn recht en vryheit jammerlijck verdruckt,
[12] onder Galba tegens die meineedige verbontschenders de wapens[12]
[13] aenvaerde, en, na een bloedigh oorlogh, heerlijck uitgevoert, en het sluiten van een eeuwigh vrêverbont, die vrywilligh nederleide.
[15] Toen ick den opstant tegens de Romainen, en de doorluchtige
[16] daeden der Batavieren in de kunstige printen van Tempeest be-[16]

* O p s c h r i f t : *Simon van Hooren*, zie over hem dit deel blz. 260, voetnoot bij *De Kunstkroon voor den koning van Groot Britanje.* - *Raet in de Staeten:* lid van Gekommitteerde Raden (onze Gedeputeerden, zoals het dageliks bestuur in sommige gewesten ook toen genoemd werd). Hij was in 1660 enz. burgemeester van Amsterdam. - *Raet t'Amsterdam:* lid van de stedelike raad als oud-burgemeester.

1 *Tacitus:* Cornelius Tacitus, de beroemdste (*orakel*) der Romeinse geschiedschrijvers; hij heeft o.a. geschreven *Annales* (Jaarboeken), *Historiae* (eigentijdse geschiedenis), *De Germania* (Germanje), alle door Hooft vertaald; op dit laatste werk doelt Vondel in de eerstvolgende regels. Tacitus verhaalt in *De Germania* dat de Germanen hun *godsdienstige en epise liederen* hadden, waarin zij hun goden en stamhelden verheerlikten (Hfst. 2: carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est: '(zij) tot hunne gedachtenis en kronijcken, alleen gebruickten een zeker slagh van overoude gezangen').

3-4 *tot hunne gedachtenis en kronijcken:* voor de overlevering van hun geschiedenis.

7 *door zyne staetwijze pen:* met kennis en inzicht staten en volken beschrijvend; *leerachtigh:* leerzaam.

8 *den oirsprong der Batavieren:* over de Batavieren en hun opstand verhaalt Tacitus in zijn *De Germania*, hfst. 29, *Agricola*, hfst. 36; *Annales*, 2e boek, hfst. 6, 8 en 11; *Historiae*, 1e boek hfst. 59, 64; 2e boek hfst. 17-27; 43, 66, 69; 4e boek, hfst. 12-37; 54-79; 85, 86; 5e boek, hfst. 14-26, waar de geschiedenis plotseling wordt afgebroken op de afgebroken brug (Civilis en Cerialis); het overige is verloren gegaan.

10 *Julius Caesar* is hoogstwaarschijnlik zelfs nooit in aanraking geweest met de Batavieren; Drusus stiefzoon van Augustus heeft ze tot bondgenoten van de Romeinen gemaakt (gest. 9 vóór Chr.), ook Drusus was 'n Caesar, vandaar de verwarring.

12 *onder Galba* - juister: onder (de regering van) keizer Vitellius; de opstand van Civilis brak uit in 69 en Galba was al in Januari vermoord.

16 *Tempeest:* waarschijnlik de schilder Antonio Tempesta van Firenze; hij schilderde en sneed veel historise taferelen, gest. 1630. Vondel heeft blijkbaar prenten gezien uit de oude

[17] spiegelde, en, onder andere afbeeldingen, den Romainschen stadt-
[18] houder op den stoel zagh zitten, daer Julius Paulus in zijn bloet[18]
[19] geverft lagh, en Nikolaes Burgerhart geketent naer Rome gevoert[19]
[20] wiert; en mijn lust vast verlangde dat die historien, door last der[20]
[21] Burgermeesteren treflijck geschildert, de galery van ons Kapitool,[21]
[22] op eene ry, moghten bekleeden; ontvonckte my een yver om leven-
[23] digh te ververschen den treurhandel der Gebroederen, onder de[23]
[24] schaduwe des Heeren van HOOREN, niet onkundigh in oude en jonge[24]
[25] historien, en wien, gelijck een medelidt onder de Raeden der[25]
[26] hooghedele en grootmogende Heeren Staeten van Hollant en West-
[27] vrieslant, de wacht der vryheit bevolen wert; betrouwende dat[27]
[28] den heere Burgermeester niet mishaegen zal de manhaftigheit
[29] der oude Batavieren, en onze eige lantszaecken, den nakomelingen
[30] ter eere, ten tooneele te zien voeren, terwijl ick blijve,

Edele en grootachtbaere heer,

Uwe edele grootachtbaerheits ootmoedige dienaer[31]

J. V. VONDEL.

(Romeins-Germaanse) geschiedenis. Of kan bedoeld zijn Pieter Mulier, Nederlands schilder, die lang in Italië heeft geleefd (17de eeuw, gest. 1678), en de bijnaam *Tempesta* gekregen heeft?

18 *Julius Paulus*, broer van Claudius Civilis; Julius Paulus, is ter dood gebracht door de landvoogd Fonteius Capito. (Zie *Inhoudt* vlg. blz.).

19 *Nikolaes Burgerhart:* Vondels' vernederlandsing van *Claudius Civilis;* de naam Civilis is niet kwaad weergegeven, maar bij Claudius heeft Vondel waarschijnlik aan Klaas en Klaus gedacht; *Nikolaes* (Griekse naam) heeft niets met *Claudius* te maken. *Claudius Civilis* heette hoogst waarschijnlik *Julius* Civilis; hij en zijn broer hebben blijkbaar hun naam Julius ontvangen door begunstiging van de beroemde gens Julia, het geslacht waaruit Julius Caesar geboren is, waartoe ook Drusus en de eerstvolgende Caesares (keizers) behoorden tot en met Nero.

20 *en mijn lust vast verlangde:* en toen mijn hart gedurig (*vast*) verlangde.

21 *de galery van ons Kapitool:* hier bedoelt Vondel blijkbaar de open zijgalerijen van de burgerzaal in het Amsterdamse stadhuis op de Dam (zie 7e Deel: *Inwydinge van 't stadhuis t'Amsterdam* (vs. 975-vlgg. o.a. 986). Toen Vondel dit schreef was zijn vroeger verlangen al vervuld, en was Civilis' vrijheidskamp geschilderd in de '*Bemaelde galery*' (*Inwydinge*, vs. 1117-30).

23 *den treurhandel:* het treurspel (de treurspelhandeling; oudtijds noemde men, ook Vondel, de bedrijven *handel*, zie Vondel's eerste treurspelen).

24 *onder de schaduwe:* onder de bescherming.

25 *gelijck een medelidt:* als lid.

27 *bevolen:* toevertrouwd (aanbevolen).

31 *Uwe edele Grootachtbaerheits:* van Uwe edele grootachtbaarheid.

Inhoudt.*

Uit het vierde boeck van Kornelis Tacitus historien.

Julius Paulus, en Nikolaes Burgerhart, uit koningklijcken stamme, overtroffen verre alle anderen. Fonteius Kapito benam Julius, onder valschen schijn van misdaedigh aen rebellye, het leven, en zondt Burgerhart geketent naer Nero.

Het tooneel is in Outleger. Het treurspel begint met den open endight met den ondergang der zonne.

Personaedjen.*

JULIUS PAULUS, *vorsten der Batavieren*.
NIKOLAES BURGERHART, *vorsten der Batavieren*.
HELDEWYN, *zuster van Julius en Burgerhart*.
REY van BATAVISCHE VROUWEN.
FRONTO, *Presheer der Romainen*.
KRYGHSRAET.
FONTEIUS KAPITO, *Neroos stadthouder in Nederduitschlant*.
WALBURGH, *moeder van Julius en Burgerhart*.

* Inhoudt: Deze aanhaling is ontleend aan hfst. 13. - 55 *Outleger:* Vondel's weergave van *Castra Vetera*, het bekende vestingkamp van de Romeinen bij Xanten (even over onze tegenwoordige grens van Noord-Limburg).

* Personaedjen: *Personaedjen:* uitspr. personaadzjen; personen. - *Heldewyn* (letterl. = heldenvriend), dit is geen vrouwenaam. Zie *Nadere Verklaringen- Presheer:* hoofdman van de wervers of liever pressers voor de Romeinse krijgsdienst. - *Kryghsraet:* raadsheer voor oorlogszaken (zie vs. 217 en 951-vlg.); vermoedelik vertaalt Vondel hiermee het Latijnse *legatus:* vertegenwoordiger van de landvoogd, onderbevelhebber, vs. 1190.

J. v. Vondels Batavische Gebroeders *Of* Onderdruckte Vryheit. Het eerste bedryf.

JULIUS. BURGERHART.

Julius:
Heer broeder Burgerhart, wy rijzen met den morgen.

Burgerhart:
Heer broeder Julius, genoot van mijne zorgen,
Een onverwacht geluck beslechte alle ongelijck,
Tot heil des Bataviers, gedrukt van 't Roomsche rijk,
In Neroos eeu. waer zal de hulck des staets belanden?[5]
Hier is [het leghtme al op de leên] een storm voorhanden.
Sta vast, en zet u schrap aen mijne rechte zy.
Het gelt nu een van beide, of teffens u en my.[8]
Maer laet ons omzien. 'k vrees oock 't ruisschen van de bladers.[9]
Geen huis, geen zael is vry van hofspiên en verraeders,
Die melden 't huisgeheim, ten zy men hen vernoeg',
Uit schrick voor winck of woort, zoo 't iemant over droegh.[11,12]
Men magh veel dencken, maer moet ommeziende spreecken.
Elck dient in d'aerde nu den vinger eerst te steecken,[14]
Te riecken in wat lant en lucht hy sta of niet.
Fonteius Kapito bekleet hier 't hooftgebiet,[16]
Als stedehouder, in Outleger. zijn Romainen
Verdrucken dagelijx de grooten en de kleinen.

5 *In Neroos eeu:* in Nero's tijd, onder zijn regering (54-68).
8 *teffens:* te gelijk.
9 *omzien* in dubbele zin: rondzien en omzichtig zijn (zie vs. 13).
11,12 Tenzij men ze tevreden stelt (door losgeld), uit vrees dat men gestraft wordt voor oogopslag of woord.
14 Een ieder dient d'aarde te proeven, dient toe te zien waar hij is.
16 *'t hooftgebiet:* het oppergezag als landvoogd (pro-consul): Fontéius Cápito was berucht om zijn hebzucht en gierigheid.

't Vijfjaerigh wijs gebiet is overlang voorby[19]
Gegleden. heiligh noch onheiligh gaet niet vry.
Dat tuigen ons de brant van huizen, hoven, kercken,
Zoo veel gebouwen en doorluchte wonderwercken,
Te Rome in assche en puin begraven met een' slagh,
Waerin die stokebrant out Troje zincken zagh.[24]
Dat tuight de moort des raets, van gade, zuster, broeder,[25]
En zelf de moederslaght van Agrippijn, zijn moeder,[26-vlgg.]
Die haeren zoon, in 't eerst zoo overwaert en lief,
Door manslaght en vergift in top van 't rijck verhief.
Het moorden duurt te Rome, en opent d'edelste ader.[29-vlgg.]
De deught vint heul noch troost. de wees ontbeert haer' vader,
De weduw haeren man. geen weeklaght krijght gehoor.
De vierschaer zit verstomt, en zonder tong en oor.[32]
Men ziet ter kercke danck noch offerhande ontbreecken,[33]
Zoo dick de hartaêr van een' heer wort afgesteecken;
Gelijck of 't godendom, op 't gansche rijck gestoort,
Niet waer te zoenen dan door bloet en vadermoort.
De bloetvrient magh zijn bloet beklaegen noch beschreien.[37]
Men hoeft den dwinglant in zijn boosheit noch te vleien.[38]
Zoo valt de wolf door bloet in 't goet en wettigh erf.
Zoo dreight het hooftgebiet der weerelt met bederf[40]
Des volx op deze rots van dwinglandy te stranden.
Waertoe vervalt de staet der overheerde landen
Des Rijnstrooms, onderdruckt van Cezars krijghsbanier!
Het heldeneilant van den vryen Batavier,
Een volck, uit Batoos bloet, en Duitschen stam gesproten,[45]
In Cezars eedt gekent voor vrienden, bontgenooten,[46]
En medebroederen, wort jammerlijck verdruckt,
Geschoren, en geschat, getreên, geprest, gepluckt.
Ga heene, dien den vorst, een heele ry van jaeren;

19 De vijf eerste jaren had Nero in 't algemeen wijs en tot welzijn van het rijk de regering (*gebiet*) gevoerd.
24 Nero stak Rome in brand, en verbeeldde zich de brand van het Oude Troje te aanschouwen, en zou deze onder harpspel bezongen hebben tijdens de brand van Rome.
25 *des raets:* van zijn raadsman, de wijsgeer Séneca; (Vondel's: Veroordeelt, als 'n Seneca, door Neroos haet en ongena, *Stockske*); zijn *gade:* Octavia dochter van keizer Claudius tegelijk zijn stiefzuster; *broeder:* Brittanicus zijn stiefbroer die de rechtmatige opvolger van keizer Claudius was (en niet Nero); ook zijn latere echtgenote Poppaea Sabina heeft hij vermoord.
26-vlgg. Agrippina dochter van Germanicus, laatste echtgenote van keizer Claudius; zij doodde hem door vergif (*manslaght en vergif*): haar zoon die aan haar zijn keizerschap te danken had, deed haar vermoorden in 't 5e jaar van zijn regering.
29-vlgg. Velen uit de voornaamste geslachten deed Nero doden.
32 *De vierschaar ...:* de rechtbank hoort en spreekt niet meer; spreekt geen recht meer.
33 De goden ontvangen zelfs dankoffers voor elke moord op voorname personen.
37 *bloetvriend:* bloedverwant.
38 *men hoeft:* men moet hem nog vleien in zijn misdadigheid; vooral de senaat vleide hem.
40 *het hooftgebiet der weerelt:* het (Romeinse) wereldrijk.
45 *uit Duitschen stam:* uit de Germaanse stam van de Katten (*Chatti*); *Bato* de vermeende stamvader der Bataven, naam eerst in later tijd uit Bataven afgeleid.
46 *De Bataven* waren vrij van schatting en andere lasten; zij moesten alleen in tijd van oorlog manschappen leveren, als bondgenoten van het Romeinse volk.

Zoo wort de deught beloont, schelt Rome ons noch barbaren,
Dat dus barbarisch lacht in 's onderdruckten leet,
En onverzaet zich mest met 's vromen bloet en zweet?
Romainen, snooder dan gedroght van rave en gieren,
Elckandere onderling met riemen vleesch en spieren[54]
Afrucken, villen, en verslinden, zonder maet.
Zoo stapt de keizer voor, en naer dit ongelaet[56]
Des meesters weet de knecht oock zijn gelaet te schicken,
Om, veiligh in zijn ampt, te schroomen noch te schricken.
Fonteius houdt vooraen het spoor van Tigellijn:[59]
Want geil en gierigh schent hy d'oevers langs den Rijn[60-vlg.]
Van wederzijde, een plaegh voor ouden en voor jongen.
Wat vrou zit ongeschent? wat knaep magh ongedwongen
Ten hove streven, als een slaghpen aen de wacht
Van Cezar, of hy wort, als een Barbaer, misacht?
Men prest den ouden, lang aen 't afgaen en verwelcken,
Om glimpigh d'uiers van den rijcken man te melcken,
En met de melck het bloet dien hoogen ouderdom
Te tappen van het hart. Batavie zit stom
Voor 's lants geweldenaer, nu weder aen het pressen
Van out en jongk. zoo treên wy barevoets op messen.
'k Verwacht de jongkheit van ons eilant met den dagh[71]
Hier langs gevoert, en al wat wapens voeren magh,
Of niet kan voeren, om zijne afgeleefde dagen,
Hier in Outleger met afgrijsselijcke slagen
Getout, en voortgeprest, om mede t'scheep te gaen.[75]
Wie durf dit stuiten, of met reden tegenstaen?[76]
't Is wijsheit op zijn tijt te spreecken, of te duicken.
Wy dienen, ziende blint en weerloos, 't oogh te luicken.
Gy zult de vrouwekunne eer lang zien op de been.
Ons zuster Heldewijn, vroegh op, komt herwaert treên,
Bekreten en bedruckt, om haeren zoon te bergen.
Helaes, het is te spade ons hulp en troost te vergen.
Wy kunnen zwijgende geene achterdocht ontgaen.[83]
Dees bange dagh breeckt met een heilos voorspoock aen.[84]

54 *met riemen:* met hele riemen, bij grote stukken.
56 *ongelaet ... gelaet:* naar dit *wangedrag* weet de dienaar zijn *gedrag* te regelen (*gelaet* in de oudere betekenis: het zich voordoen).
59 *Fonteius* de landvoogd; *Tigellijn:* Sofónius Tigellinus was bevelhebber van Nero's lijfwacht; hij stond in hoog aanzien bij Nero. en deelde zijn uitspattingen.
60-vlg. Fonteius was berucht om zijn hebzucht, die hij botvierde bij het pressen van krijgslieden in Neder-Germanje, vooral door ouden van dagen te dwingen zich los te kopen van de krijgsdienst (Tacitus: *Hist.* 4, 52). Vondel verwijt hem *geil en gierigh* te zijn, aldus Tacitus (*Historiae* 1, 7).
71 *met den dagh:* zodra het dag is.
75 *Getout:* geranseld van *touwen:* ranselen (*touwen* oorspr. maken, bewerken; verder toetakelen); *t'scheep:* te schepe, op 't schip nu: *scheep*.
76 *met reden tegenstaen:* met zijn woord er tegen ingaan.
83 *zwijgende:* ook al zwijgen wij.
84 *met een heiloos voorspoock:* met een rampzalig begin voorteken (dat hun zuster *bekreten en bedruckt*, met beschreid en angstig gelaat hun hulp vraagt voor haar zoon).

*

HELDEWIJN. BURGERHART.

H e l d e w i j n :

Och allerliefste en waertste broeder,
Ontferm u over dezen knaep,
Dit Weeskint van een weeu, zijn moeder.
Waer berge ick dit onnozel schaep?
Men loopt de deuren op de vloeren.[89]
Outleger wort dus vroegh verrast,[90]
Om jonge knaepen wegh te voeren,
Op 's Keizers naem, een' strengen last.[92]
Wie kan de rijxtrouwanten keeren?
Wort Vechter my met kracht ontruckt,[94]
Geen moeder kan haer kint ontbeeren,
Zoo sterf ick, droef en onderdruckt.
Een weduvrou hoopt troost t'ontmoeten
In d'afkomste, als haer hooft bezwijckt
En heensterft, en die scha te boeten
Door 't kroost, dat vaders aert gelijckt.
Gy beide zijt zijn waerdige oomen.
Och redme toch met raet en daet,
O wijck en toevlught aller vroomen,
Nu 't water op de lippen staet.

B u r g e r h a r t :

Toen ick mijn gade zondt naer Kolen[105]
Met mijnen zoon ter goeder tijt,
Riedt ick u stil en in 't verholen
Hem me te bergen, buiten strijt.[108]
Nu schuilt mijne afkomst by bekenden,
Uit Duitschen stamme, t'Agrippijn:
Maer gy ontzeit dien knaep te zenden[111]
Den Rijnstroom op, in zulck een' schijn.[112]
Gy hiet dat reizen ommezwerven,
En levend duicken in een graf.

* TEKSTKRITIEK: 94 de oude uitgave heeft achter *ontruckt* kommapunt.

89 Men loopt de deuren open (zodat ze op de vloer gesmakt worden).

90 *Outleger:* het Romeinse legerkamp; Vondel beschouwt *Outleger* (Castra Vetera) als 'n dorp of stad, waar Bataven wonen (zie vs. 203 en 1798); *dus:* zo.

92 op streng bevel, in naam van de keizer.

94 *Vechter*, haar zoon; naam door Vondel verzonnen, naam van de vader van *dezen knaep* (zie vs. 1292), en van hem zelf (vs. 1306). Vers 95 is tussenzin (tussen 94 en 96).

105 *Kolen:* Keulen; Civilis' zoon was in Keulen (*Tacitus Hist.* 4, 63), waarom is niet duidelik; in 't begin van de opstand was hij deprehensum honorata custodia: vastgehouden in eerzame bewaking). (Keulen: Colonia Agrippina, Vondel's *Agrippijn* vs. 110).

108 *me:* mee, evenzo.

111 *gy ontzeit:* hebt ontzegd, geweigerd (*ontzeidet*).

112 *in zulck een' schijn:* in die toestand.

Uw' zoon, als balling 's lants, te derven
Riet al te blinde liefde u af.
Gy weigerde het kint te dompelen
In stilte, op een gestroit gerucht
Van pressen, en van overrompelen.
Nu is het vruchtloos datge zucht.
Nu baet het kermen, noch het krijten.
Ontvoert men u dit pant met kracht,
Gy moet die schade u zelve wijten,
Die tijdigh geenen nootraet acht.[124]
Het is te spade raet te vraegen
By my, die los en wanckel sta.
Elck heeft het oogh op ons geslagen.
Men slaet al onzen wandel ga.
Wy staen in 't spits, en aengetekent[129]
Op Neroos bloetrol: zoo 't gewelt
Ons daghvaert, en misdaedigh rekent,
Is 't vonnis met een' glimp gevelt.[132]

H e l d e w i j n :

Heer broeder, och gy waert voorheenen
Doorgaens mijn troost en toeverlaet:
Laet gy een weeu, uw zuster, weenen?
Verlaetge haer in dezen staet?
Helaes, de vyanden genaecken.
Waer berge ick dit onnozel kint?
De traenen rollen langs zijn kaecken.
Het stroit zijn klaghten in den wint.
Heer broeder, red ons: wy bezwijcken,
Geperst van noot tot ongedult.
Ick zal van uwen raet niet wijcken.
Vergeeftme deze reis mijn schult.[144]

B u r g e r h a r t :

Hou op van jammeren en klaegen.
Gy brengt u zelve en ons in last.
Het is te spade raet te vraegen.
De dagh genaeckt. het onheil wast.
De vyant raest en tiert verbolgen,
En meest op 't koningklijck geslacht.
't Is kunst te raên, en raet te volgen.

124 Die, toen het nog tijd was, geen acht geslagen hebt op mijn raad, in de nood gegeven.
129 *in 't spits:* vooraan, en dus op de bloedrol.
132 *met een' glimp:* met schijn van reden.
144 *deze reis:* deze keer.

De schiltwacht houdt een scherpe wacht.
Gy moet uw' zoon terstont vermommen,
Gelijck een melckmaeght. zendt hem heen,
Eer 't licht de kimmen heeft beklommen,
Naer 't heiligh offerbosch alleen.
De kopre melckkan hang van achter
Op zijnen rugh, voorzien ter noot,
Om wech te schuilen voor den wachter,
Met zuivel, en nootdruftigh broot.[158-160]
Omtrent den merckpael gaept in 't weste[161]
Een holle boom. hy berg' zich daer
Een etmael, tot dat gy ten leste,
Hem red by nacht uit lijfsgevaer.
Zoo ras men rust van volck te pressen
Dan hael hem heimlijck weder t'huis.
Hy hoeft geen kruick noch waterflessen,
Daer springt een bron, die met geruisch
De laeghte zoeckt, en hem kan laven.
Gy hoort ter noot mijn' naeusten raet.[170]
De hemel stier' hem in de haven
Van heil. 't is tijt dat ick u laet.
Een nevel houdt de lucht betogen.
Dees dagh zal leeren of mijn geest,
[Schep moedt, vrou zuster. wisch uwe oogen,]
Voor ydel spoock en droomen vreest.
Verklee den jongling. Wy gaen binnen.
't Is tijt te spoên, en tijt te winnen.

H e l d e w i j n :

Mijn zoon, nu schiet dit linnen aen.
Dees melckkan om den hals gehangen,
En flux naer 't offerwoudt gegaen.
De popelier zal u ontfangen.
Aenvaert dien stock. bedeck uw hooft
Met dezen hoedt, van stroo gevlochten.
Wanneer de schaduw 't nachtlicht dooft,
Of gy van schrick wiert aengevochten,
Wil ick u troosten in het woudt,
En niet verzuimen by te komen,
Daer gy gescholen zit in 't hout.

158-160 *voorzien ter noot ...:* in deze nood om zich schuil te houden voor de wachters, voorzien van zuivel en brood voor zijn nooddruft, voor zijn voedsel.
161 *merckpael:* mijlpaal (waarschijnlik niet: grenspaal).
170 *ter noot:* in de nood; *naeusten:* heimelikste, vertrouwelikste.

Nu leer uw droefheit innetoomen.
Bedwing de traenen, en vergeet
Uw out geslacht, zoo lang in eere.
Men overwinn' door list dit leedt,
Tot dat de tijdt alle onheil keere.
Nu kus uw lieve moeder noch.
Dat Herkles u in 't woudt behoede,[196]
En zegene dit nootbedrogh.
O telgh van koningklijcken bloede,
Ga heene, eer iemant ons bespie.
Hoe vreeze ick dat de wacht dit zie!

BURGERHART. JULIUS. REY VAN VROUWEN.

B u r g e r h a r t :
Ick hoore alree gekerm van vrouwen langs de straeten.
Het nadert meer en meer. ay luister, hofsoldaeten[202]
Bezetten straet by straet, en rammen poort by poort.
Wie aengetekent staet op 's pressers rol moet voort.
Het schreien mengt zich in afgrijsselijcke vloecken.
De vrouwen naderen, om heul aen ons te zoecken.
Ick vind geraeden hun t'ontwijcken in der yl,
Om niet Fonteius wrock en scherpe legerbijl[208]
Te wetten: want hy is alreede aen 't wederkeeren
Van over Rijn, gezint van daegh te triomfeeren
Met blyschap, om de zege op Katmeers erf behaelt.[211]
Wy zullen zien hoe hy met Duitsche standers praelt,
En zwilt van moedigheit en trotsheit, om 't verdelgen
Des vyants. repte ick my, hy zou 't zich vreeslijck belgen.[214]

J u l i u s :
Wat raet? hoe slaenwe best 't gehuil der vrouwen af?

B u r g e r h a r t :
Het voeght u beter dan het my voeght. antwoort straf
En streng. verzendtze om troost by krijghsraet en kornellen.[217]

196 *Herkles:* volgens Tacitus werd de Grieks-Romeinse Herkules bij de Germanen vereerd (*De Germania*, 3, 9, 34).
202 *Hofsoldaeten:* soldaten van de lijfwacht (van de landvoogd).
208 *legerbijl:* de bijlen in de roeden-bundels (fasces cum securi) die door 'n rij krijgers voór de landvoogd uit werden gedragen, ten teken van zijn oppermacht over leven en dood.
211 *op Katmeers erf:* op het gebied van de Katten (Chatti), van wie de Bataven zich vroeger hadden afgescheiden. (De naam *Katmeer* aan Hooft ontleend, in wiens *Baeto* Katmeer de koning is der Katten, vader van Bato; Bato scheidde zich met 'n deel van 't volk af).
214 *Repte ick my:* beijverde ik mij voor de vrouwen die hulp zoeken.
217 *krijghsraet:* raadsheer voor krijgszaken (zie *Personaedjen* blz. 902); *kornellen:* kolonels, bevelhebbers. Mogelik bedoelt Vondel hier met *krijghsraet* niet éen persoon, genoemd in de lijst van *Personaedjen*, zoals die in 't treurspel optreedt; maar dan zou *krijghsraet en kornellen* betekenen: de krijgsraad van de bevelhebbers (zie ook vs. 1190).

J u l i u s :
Zy komen om dees wijck in rep en roer te stellen.
Wie paeit een moeder, van haer' man en zoon berooft?

B u r g e r h a r t :
Bedaertze niet, zoo klinck haer fors de deur voor 't hooft,[220]
Dan brengtge my noch oock u zelven niet om 't leven.
De tijt gebiet op 't hooghst' geene achterdocht te geven.[222]
Daer komenze. ick vertreck, en ga naer binnen toe.

R e y :
Getrouwe Julius, dat Herkles u behoe,
Waer schuilt uw broeder nu, de vryburgh aller vroomen?
Is hy verdruckten oit in noot te hulp gekomen,
Zoo wort het tijt dat hy zich weder openbaer'.
Oprechte Batavier, een weerelooze schaer
Van vrouwen ziet bedruckt haer lieve zoons en mannen
Oppressen met gewelt. een aenwas van tyrannen
Verdruckt de vryheit, en ontziet noch eer noch eedt
Te schenden. waren wy met dit beding besteet
Ten huwelijcke, om zoons te baeren en te voeden
Tot dienstbre slaven voor tyrannen, en verwoeden;
Veel nutter laegen wy den eersten nacht geworght,
Gesmoort in 's bruigoms arm. vergeefs vergeefs gezorght,
En negen maenden lang de vrucht aen 't hart gedraegen,
Gebaert met hartewee, gezooght met jammerklaegen,
Dan haer in 't endt te zien, geketent en bedruckt,
Met kracht vervoeren, en den Rijnstroom opgeruckt[240]
Naer 's keizers hof niet, maer veroverde gewesten,
Ten roove en wellust van Harpyen en rijxpesten,[242]
En buiten alle hoop van immermeer een vreught[243]
Aen haer te zien, in 't schoonste en bloeienst van de jeught:
En hierby rust het niet, hoe sterck wy tegenstreefden:
Men prest de neven, en met een oock afgeleefden,[246]
Den grootvaêr, hallef doot, en in den ouden dagh,
Die geenen arbeit noch geene onrust draegen magh,
En eenen stock behoeft ter noot om op te leunen,
Te zwacke zuilen voor het hof, om op te steunen.
Heer Julius, och roep uw' broeder, of misschien

220 Als *ze* (die *moeder*) niet kalmer wordt, slaat de deur voor haar dicht.
222 *op 't hooghst:* allerdringendst.
240 *met kracht vervoeren:* met geweld zien wegvoeren.
242 *Harpyen en rijxpesten:* roofzuchtige vrouwen die 'n pest zijn voor 't rijk, of hier wel: roofzuchtige en wellustige Romeinen, zie vs. 56 vlgg. (*harpij* uit de klassieke Oudheid, bij *Vergilius:* monsters met bovenlijf van maagden en vlerken en klauwen van roofvogels, die alles besmeuren).
243 *immermeer:* ooit nog.
246 *neven:* onvolwassenen (kleinkinderen tegenover *Den grootvaer*).

Hy in den hoogen noot hier tegens moght voorzien.

J u l i u s :
Bedroefde joffers, rust: gy klaeght uw leedt den dooven.
Geen maghtelooze kan u hulp en heil beloven.
Gaet klaeght den krijghsraet en kornellen wat u deert.

R e y :
Geen klaegen gelt by hen: wy zitten overheert.[256]

J u l i u s :
Zoo is het meer dan tijt uw pack te leeren draegen.

R e y :
Wy droeven quamen hier uit noot om raet te vraegen.

J u l i u s :
Hier is noch raet noch hulp in dees verlegenheit.

R e y :
Geen Batavier heeft oit verdruckten hulp ontzeit.

J u l i u s :
Wy staen ten dienst van 't rijck, gereet in alle nooden.

R e y :
Zoo redt ons.

J u l i u s :
Als het wort van hooger hant geboden.

R e y :
Gy kunt ten hove dit verdadigen met recht.

J u l i u s :
Hier heerscht Fonteius, die alle ongelijck beslecht.

R e y :
Fonteius over Rijn voert krijgh in Duytsche landen.

J u l i u s :
Hy heeft dien krijgh beslecht, en is alreê voorhanden:[266]

R e y :
En ondertusschen voert men onze zoons van kant:[267]

J u l i u s :
Door stedehouders last. hier gelt geen tegenstant.

R e y :
Een al te krancke troost voor weerelooze vrouwen.

256 *overheert:* door geweld onderdrukt.
266 *voorhanden:* (bij de hand), aanwezig.
267 *van kant:* weg.

J u l i u s :
Geduldigh lijden zal u allerminst berouwen.

R e y :
Dit lijden overweeght het moederlijck gedult.[271]

J u l i u s :
Natuur is krachtigh. 'k geef het moeders hart geen schult.

R e y :
Beweeg den krijghsraet, of men hulp en troost kon scheppen.

J u l i u s :
'k Zou by den krijghsraet van uw zaeck niet durven reppen.

R e y :
Zoo klaegen wy vergeefs onze oogen dit verdriet.[275]

J u l i u s :
Vergeefs by ons gekermt. dit kermen vordert niet.

R e y :
Geen moeder kan den zoon, geen vrou den man verlaeten.

J u l i u s :
De zoon en vader zijn nu Cezars onderzaeten:

R e y :
Gedwongen, niet van zelf, noch met hunn' vryen wil.

J u l i u s :
Gy spreeckt uit ongedult, en zweeght veel nutter stil.

R e y :
Het hart most bersten, zou 't zijn hartewee niet uiten.

J u l i u s :
Bedwingt uw' moedt een poos. geen reden kan dit stuiten.[282]

R e y :
Rampzaligh draegen wy een onverdraeghzaem juck.[283]

J u l i u s :
Verwacht een beter tijt en uitkomste in den druck.

R e y :
Onze afkomst sterft terwijl in bittre slavernye.

J u l i u s :

271 *óverweeght:* weegt zwaarder dan.
275 *klaegen ... onze oogen:* klagen aan onze ogen, beschreien.
282 *moedt:* gemoed; *reden:* redevoering, spreken.
283 *onverdraeghzaem:* onverdragelik (deze passieve betekenis is min juist).

Gehoorzaemt, en genoeght aen Cezars heerschappye.[286]

286 *genoeght aen:* weest tevreden met.

R e y :
De dienaers overtreên hun' meesters Cezars last.

J u l i u s :
Laet dit bestraffen wien het straffen wettigh past.

R e y :
Wien past het meer dan u, uit konings stam gesproten?

J u l i u s :
Nu dienstbaer onder Rome, en van gezagh verstooten.

R e y :
Ontaertge van uw' stam, helt Bato, rijck van lof?

J u l i u s :
Die scheide, uit lust tot vrede, uit grootvaêr Katmeers hof.[292]

R e y :
Uit lust tot vryheit trock hy over Rijn in 't eilant:

J u l i u s :
En streckte in zijnen tijt der Batavieren heilant.

R e y :
Maer luttel docht hy dat zijne afkomst slaven zou.[295]

J u l i u s :
Een stercker stelt de wet, dies matight uwen rou.

R e y :
Heer Julius, wat raet? hoor Fronto herwaert komen,
Met ons gepreste zoons, en mannen. wijck der vroomen,[298]
Beschutze voor gewelt. de scheepsklaroen, ô wee,
Verdaeghtze naer den stroom. men stuwtze als loeiend vee,
Geketent hals aen hals. och keer die dwinglandyen.
Geen Batavieren staet dien overlast te lyen.

J u l i u s :
Bedroefde vrouwen, gy bezwaert met uwe klaght
En byster straetgeschal al 't Bataviers geslacht.[304]
Vertreckt: zoeckt elders heul. vertreckt terstont: staet buiten.
Het is geraeden u de deur voor 't hooft te sluiten.

FRONTO. REY.

F r o n t o :
Voort, voort: het toghtschip uit out Rijnlant is alree[307]

292 Zie aant. op vs. 211.
295 *slaven zou:* als slaaf zou leven.
298 *Wijck der vroomen:* toevlucht der onschuldigen.
304 *byster:* fel en schel.
307 *toghtschip:* legerschip (*tocht:* legertrein) of eenvoudig reisschip? (*tocht:* vaart, reis).

Van 't huis te Britten, dat de schiltwacht houdt aen zee,[308]

308 *'t huis te Britten:* Romeins vestingkamp aan de Rijnmond, tegenover Brittanje (*te Britten*): de zogenaamde Brittenburg bij Katwijk aan Zee; een van de 50 vestingkampen door Drusus van af de Rijnmond tot aan de Boven-Rijn aangelegd.

Den Rijnstroom opgevoert, vol dienstbre jongelingen,
Geslooten hals aen hals met halsbanden en ringen.
Het schip wacht aen de wal, by d'oude waterpoort,
Om d'opgepresten in te nemen, haest u: voort.
Hier gelt geen wederstant. voort, voort, of 't wil u rouwen.
Maer wat wil dit misbaer van ongebonde vrouwen
Te kennen geven? wat bediet dit ongeluit?
Dit schijnt een oproer. heeft haer iemant opgeruit?
Durf iemant Cezars last met buldren tegenspreecken,
En kraeiende den kam by lichten dage opsteecken?
Dat schijn geen vrouwenwerck, maer eer een mans bedrijf.
De man staet achter, en vermomt zich met zijn wijf.[320]
Hy speelt de muitrol, in een vrouwepersonaedje,
Op mercktvelt, en op straet, gebruickt voor een stellaedje.
Ick ken dit huichelen, dees mommery, te wel,
En wil zoo roeien en zoo speelen onder 't spel,
Dat d'uitgangk zonder bloet de rol niet zal besluiten,[325]
Ten spiegel van den aert, die listigh onder 't muiten[326]
Augustus Nero en zijn hoogheit komt te na.[327]

R e y :

Och presheer van de jeught, verstoor u niet. och sta[328]
Een luttel, tot dat wy, magh 't zijn, ons hart uitklaegen.
Wy vrouwen, moeders, lang gemat van kinderdraegen,
Gebroken onder 't pack, de teêrste kunne stuur[331]
Geschoven op den hals, by lot van vrou natuur,[332]
Genaecken u met schroomte, om door ootmoedigh smeecken
Het onweêr, dat ons dreight, te stillen, en te breecken.
De grootste stadt, die woeste en wilde volcken temt,[335]
Is van genade noch zoo byster niet vervremt,
Dat zy genade ontzeght de smeeckende onderzaeten,
Die aengevochten zich op haer gena verlaeten,
En minst het vrouvolck, niet gestelt om overlast[339]
Te lijden, daer het zwackste op 't felst wort aengetast.[340]
De liefde tot ons vrucht verwon de zwaericheden
Van draght, en baerens noot, te bitter doorgestreden,
En 't lastigh opvoên, op een hachelijcke hoop

320 De man laat zijn vrouw in zijn rol optreden.
325 Zodat het slot (van 't spel) de rol hier gespeeld niet zonder bloed zal doen eindigen.
326 *aert:* gezindte; kwalikgezinden (*aert:* karakter; groep van bepaald karakter of gezindte).
327 *Augustus:* de hoogverhevene; titel van de keizer als oppergebieder (door Vondel gemeenlik onjuist vertaald met: ‘vermeerder des rijcks’).
328 *de jeught:* de jongemannen (op de leeftijd voor de krijgsdienst geschikt; vertaling van *juventus*, zoals dit o.a. bij Vergilius veel gebruikt wordt).
331 *stuur:* hard(stoer).
332 *by lot:* door beschikking.
335 *De grootste stadt:* Rome (*Urbs*).
339 *niet gestelt:* niet geschikt, niet geaard.
340 omdat wat het zwakste is, het felst door overlast te lijden heeft.

Van eenmael endelijck, na'et ongewis verloop
Der jaeren, hen te zien tot mannen opgetogen,[345]
Ten troost der oudren; maer wy vinden ons bedrogen,[346]
En los van deze hoop versteecken op het lest;[347]
Naerdienze, als slaven, wechgevoert, en voortgeprest
Uit moeders oogen, gaen, ten dienst van vreemde heeren,
In ballingschap (hoe kan 't een moeders hart verteeren?)
Omzwerven, slaven, en oppassen, onverpoost[351]
In hunnen arbeit. och is dit der oudren troost?
En moeten wy nu zien ons mannen en getrouwen,
In hunnen ouderdom, uitheemsche landen bouwen,[354]
Versteecken van hun ga, voor eeuwigh en altoos
Eene onbestorve weeu, bedruckt en troosteloos?
Heer Fronto, ay gedenck, hoe in haer jonge dagen
Uw lieve moeder u met smarte heeft gedraegen,
Gebaert met weedom, en zorgvuldigh opgevoedt.
Geen boschbeerin heeft u geworpen en gebroet,
Gezooght met haere speene, in Noortsche wildernissen.
Gedenck hoe 't smarten zou, quaem zy haer vrucht te missen:
En, om uw moeders wil, verschoon toch uit gena
Den zoon en vader, een verzwackte wederga,[364]
Van dezen optoght. denck hoe Herkules door stryen[365]
Heel Duitschlant vaeghde van de plaegh der dwinglandyen.
De vryheit was van outs der Duitschen eigen erf,
En allerwaertste schat. zoo plaegh geen lantbederf[368]
Den bodem van het rijck. zoo moeten alle uw wenschen[369]
U wel gelucken, en de goden en de menschen
U minnen, wijder dan de zon haer paerden ment.

F r o n t o :
Rampzaligen, die noch uw eigen heil niet kent,
Kan iemant grooter eer gebeuren dan met orden[373]
In Cezars rijxdienst treên, en begenadight worden
Met dezen titel van een lijfschut in het hof[375]
Te heeten? dwaeltge noch dus overdwaelsch en grof,[376]
Dat gy een dierbaer lot, daer veelen naer verlangen,[377]

345 *opgetogen:* opgevoed, opgegroeid.
346 *oudren:* ouders.
347 *versteecken:* verstoken, beroofd (oorspr. vorm).
351 *oppassen:* dienen.
354 *uitheemsche landen bouwen:* bewonen, leven in vreemde landen (*bouwen:* wonen, bewonen, leven).
364 *een verzwakte wederga:* 'n echtgenoot te zwak voor de dienst.
365 *dezen optoght:* dit optrekken, deze opkomst in de krijgsdienst; *Herkules:* Zie aant. op vs. 196: Tacitus verhaalt ook, dat hij allerlei grootse daden in Germanje heeft gedaan (*De Germania*, 34).
368 *zoo:* dan moge; *lantbederf:* verderf van het land.
369 *moeten:* mogen.
373 *met orden:* in de orde, de geregelde opstelling van het leger, in het geregelde leger van Caesar.
375 *lijfschut in het hof:* hoflijfwacht.
376 *overdwaelsch:* buitensporig.
377 *een dierbaar lot:* een kostbare, voorname bestemming.

Ondanckbaer opneemt, en het hooft bedroeft laet hangen?
Wien d'eer gebeurt te staen voor 's keizers aengezicht,
Kan, zoo het hof hem vint getrou in zijnen plicht,
Van d'allerlaeghste tot de hooghste trappen steigeren.
Fortuin begunstightze, die graetigh geensins weigeren[382]
Den schoot t'ontvouwen, daer zy milt haer gaven stroit.
Wie t'huis blijft suffen, sterft vergeeten en beroit:
Dies toomt u in, en geeft den moedt niet licht verloren.
Gy weet niet welck een staet uwe afkomst is beschoren.

R e y :
Wat hier aen vast is, het zy voorspoet of verdriet,
Woudtge ons verschoonen, wy misgunnen 't niemant niet.
Laet andren ampt en staet te Rome vry bekleeden,[389]
En, steigerende in eere, uitlachen wat beneden
Misdeelt zit van 't geluck. de rust wort best bewaert
In vryheit, ongemoeit, by zijnen eigen haert,
Van amptenaeren zich gerust te laeten stieren.

F r o n t o :
Zoo spreecken vrouwen: maer rechtschape Batavieren
Aenbaden Julius, uit ouden Troischen stam[395]
Gesproten, toen hy aen den Rijnstroom trecken quam,
Die zijne legerbrugh vrywilligh leerde draegen.

R e y :
Zoo mogen wy dien dagh met traenen wel beklaegen,
Naerdien zijn nazaet, tot wiens dwangk wy heden staen,
Onze afkomst vangt en spant, en, zonder iemant aen[400]
Te zien, te water sleept naer vreemde wingewesten.
Wy bidden, kan 't geschiên, ontschuldigh d'opgepresten.[402]

F r o n t o :
Maer wie verstout u, met dit vreeslijck straetgeschrey,
Te stooren d'amptenaers, gewettight om 't geley
Te geven aen uw jeught, en opgeschreve mannen?
Wat hoofden leeren u weêrspannigh t'zaemenspannen?
Dit tegenspartelen komt uit uw' koker niet.
Het rieckt naer oproer, en gewelt, dat hooger ziet.[408]
Ontbeit, men zal dit stuck noch dieper onderzoecken.[409]
Door wijven wil men nu staetkundigen verkloecken.[410]

382 *graetigh:* gretig.
389 *ampt en staet:* ambt van (hoge) staat, hoog ambt.
395 *Julius:* Julius Caesar, die naar Vergilius' *Aeneïs* afstamde van de Trojaan, Iulus zoon van Aenéas. Julius Caesar heeft ongeveer bij Xanten 'n brug over de Rijn gebouwd, om zijn leger over te voeren naar d'overkant van de Rijn.
400 *vangt en spant:* vangt en boeit.
402 *ontschuldigh:* verschoon, laat ze vrij.
408 *dat hooger ziet:* dat hogere bedoelingen heeft.
409 *Ontbeit:* wacht.
410 *staetkundigen verkloecken:* staatsbestuurders overmeesteren.

R e y :
Och 't is natuurdrift, diep in 't moeders hart geprent.

F r o n t o :
Houdt op van kermen: zwijght. dit huilen neemt geen endt:
En wacht u Cezars last en woort te wederstreven.
De weerelt is verplicht den keizer tol te geven,
Het goet en oock het bloet. dit lijdt geen wederspraeck.
Wy zijn uitvoerders van zijn' wil: verweert uw zaeck
Te Rome, dunckt u dat wy 't recht verongelijcken.
Treckt heen naer Tigellyn: of laet het vonnis strijcken[418]
Ten hoof van Nero zelf, den vorst, wien alle liên
Gehoorzaemen, en, als een' godt, naer d'oogen zien,
Met eenen naer den mont. zijne uitspraeck is de reden,[421]
De wet, die 't al regeert. eene andre wet te smeden,
Waer Cezar met gewelt gestooten uit den troon.

R e y :
Een amptenaer kan streng of zachter 's rijx geboôn
Hanthaven, en met een de gunst van 't hof behouden.
Verschoon ten minste een deel van jongen en van ouden.
Gedoogh dat zy de gunst of ongunst van het lot[427]
Verwachten. maetigh dus het keizerlijck gebodt.

F r o n t o :
Hier valt geen loten, noch vertreck, noch langer beiden.[429]

R e y :
Ten minste gun ons dat wy, voor dit bitter scheiden,
Noch oorlof neemen met een weeklaght, en den rou[431]
Verzaên, dat Cezar zelf geen moeder weigren zou.

F r o n t o :
Zoo haest u: want de tijt gehengt niet lang te toeven.
Dit jammeren kan slechts toghtvaerdigen bedroeven.[434]

R e y :
Och mans, och zoons, in slaverny
Te voeren, och, wien zullen wy
Van beide lest of eerst betreuren?
Genade magh u niet gebeuren
Op onze voorbede. alle troost
Heeft uit. men zal u west en oost[440]

418 *Tigellyn*, Nero's machtige gunsteling; zie vs. 59.
421 *de reden:* het woord.
427 *van het lot:* van de loting; laat ze loten wie in 't leger zullen dienen.
429 *vertreck:* uitstel.
431 *oorlof:* afscheid.
434 *toghtvaerdigen bedroeven:* reisvaardigen onaangenaam zijn.
440 *west en oost:* in West en Oost.

Van een zien scheuren. arme slaven,
Gy zult in diepe mijnen graven
En spitten, of de jongkheit zal,
Een' snooden heere ten geval,
Zich laeten schuppen en braveeren.[445]
Och is dit jammer niet te keeren?
En moet de huisvrou haeren man,
Die, out en stram, niet waecken kan,[448]
Verlaeten, of, uit schrick voor boeien,
Door dwangk zijn middelen besnoeien?[450]
De have en 't erf, met zweet vergaêrt,
De vrucht des arbeits, lang gespaert
Zoo zuinigh tegens d'oude dagen,
Wort nu, als losgelt, aengeslaegen
Van eenen gierigen griffoen,[455]
Om zijne dertelheit te voên.
Zoo vilt, zoo knevelt men de vryen.
O rampen, o bedroefde tyen!
Heer Fronto, 't is uit ongedult
Dat wy dus klaegen. wijt dees schult
Geen' onderdruckten en gevangen.

F r o n t o :

Trouwanten keert u aen geen kermen. gaet uw gangen.[462]
De tijt eischt spoet. voort, voort met al dien wulpschen sleep.[463]
Voort voort met out en jongk. gebruickt de taeie zweep
En bulpees vry. men moet hun huit met slagen touwen.[465]
Ontziet geen lasteren noch straetgeschrey van vrouwen.[466]
Ruckt voort, ruckt haestigh voort naer d'oude Rijnpoort toe.
Wy zijn dit jammeren, dit byster jancken moe.

REY VAN BATAVISCHE VROUWEN.

I. Z a n g :

O Herkules, in offerwouden[469]
Zoo lang gedient om uwe deught,
Waerin zich Duitschlant vondt gehouden,[470-71]
Beschut den ouderdom en jeught
Der Batavieren, onze mannen,

445 *braveeren:* brutaal behandelen, sarren.
448 *waecken:* de wacht betrekken (als lijfwacht, zie vs. 375).
450 *zijn middelen besnoeien:* zijn bezit verminderen door losgeld te betalen (vs. 454).
455 Door 'n begerige roofvogel (*griffoen:* fabelachtige roofvogel).
462 *Trouwanten:* trawanten, krijgsknechten; *keert:* stoort.
463 *wulpschen sleep:* die troep jongens (*wulp:* jong).
465 *touwen:* afranselen (zie aant. op vs. 75).
466 *lasteren:* verwijten.
469 *Herkules* zie aant. op vs. 196.
470-71 *deught:* voortreffelikheid; het beschermen van de vrijheid, waartoe Germanje zich verplicht rekende; die Germanje als volksdeugd beoefende.

En lieve zoonen, in bedwangk
Van menschevlegels en tyrannen.[475]
Zie neder. hoor den ketenklanck
Der vrygeboornen, nu te scheepen
Te water op, en voortgestuwt,
Als vee, met bulpees stock en zweepen,
Gevloeckt zoo vreeslijck, dat elck gruwt,[480]
En 't haer uit schrick rijst overende.
Ontferm u over onze elende.

I. T e g e n z a n g :

Kon iemant lucht uit klaegen scheppen,
Die stil zat, en de handen wrong,
Of most een helt de handen reppen,
En rustigh waegen sprong op sprong?
Verloste Herkules de luiden
En handen oit op zijn gemack?
Of bezighde hy leeuwenhuiden,
En knods, en boogh, en schoot, en stack,
En kneusde wreede lantgedroghten,
En reuzen, root van menschenbloet,
Tot datze lagen afgevochten,
En plat getrapt met zijnen voet?
Het is verloren luid gekreten:[495]
Het kermen breeckt noch boey noch keten.

II. Z a n g :

Noch kunnen klaghten 't hart verlichten,[497]
Dat van benaeutheit is beklemt;
Terwijlwe deerlijck moeten zwichten,
Van woeste uitheemschen overstemt.
Zy stoffen stout op oude wetten:
Maer by ons Duitschen gelden meer[502]
De goede zeden, vry van smetten,
En d'erfgewoonte, wijt en veer,
Gelijck een zaet van tucht, geworpen,
Waer 's volx verlosser heenetoogh,[506]
In ope vlecken buurte en dorpen,
Die hem verhieven hemelhoogh,
Als waerdigh op 's volx tong te leven.
Dus helpt dien godt zijn eere geven.

475 *menschevlegels:* mensebeulen.
480 *gevloeckt:* gedoemd, veroordeeld.
495 Het is vergeefs luid te jammeren.
497 *Noch:* toch.
502 *Duitschen:* Germanen in 't algemeen; (bij Vondel en in de 17 d'eeuw ook het gewone woord voor Nederlanders, Dietsen).
506 Overal waar Herkules de bevrijder van het volk heentoog.

II. T e g e n z a n g :

Helt Herkles wort by d'oude Katten,
In 't groote Hartebosch, geviert.[511-512512]
Toen Katmeers zoon quam herwaert spatten,[513-vlgg.]
Als balling 's lants, en 't volck bestiert
In 't eilant, eerde hy godtvruchtigh[515]
Het hof, van Herkules gebout[516]
Omtrent den Waelkant, hoogh en luchtigh,
Waer van die streeck haer' naem behoudt.[518]
Die Godt was waert in top te zetten.[519]
Van eere met een woutaltaer,
Gezangen, offerboschbancketten,
En popelkrans, schalmeie en snaer.
Verscheen hy nu uit offerbossen,
Zijn maght kon onze zoons verlossen.

III. Z a n g :

Stelt Rome in nedrige onderdaenen
Te spaeren, trotze op 't hart te treên,
Zijne eer, en laet men ons in traenen[525-27]
Wechsmilten? brengt dit overeen.[528]
Het is de roe noch niet ontwassen.[529]
Baethouwer, Kennemaer, en Vries,
Opborrelende uit hun moerassen,
Met springstock, hoyvorck, kloet, en spies,[532]
De keurebenden, die hen knellen,
Min zouden schroomen dan Armijn
Dien Varus schroomde neêr te vellen,[535]

511-512 Tacitus verhaalt (*Annales* 2, 12) dat 'n bos bij de Weser aan Herkules was toegewijd.
512 *Hartebosch:* de Harts (Hercynia Silva).
513-vlgg. *Katmeers zoon:* Bato (zie aant. op vs. 211).
515 *In 't eilant:* in het eiland van de Batavieren tussen Rijn en Maas.
516 De tempel door Herkules gebouwd.
518 Het land van Arkel? (naar Herkules geheten??)
519 *in top te zetten van eere:* hoog vereerd te worden.
525-27 Vergilius laat in zijn 6e zang Aeneas' vader, Anchises in de onderwereld Rome's toekomstige heerlikheid voorspellen; en hij sluit met deze woorden (vs. 851-853): tu regere imperio populos, Romane, memento, (hae tibi erunt artes) pacisque imponere morem, parcere subiectis et debellare superbos: gij Romein bedenk dat ge de wereld moet beheersen (dit is uw werk) en de vrede zult gebieden, om te sparen die het hoofd gebogen hebben, en de weerspannigen af te strijden.
528 *brengt dit overeen:* hoe stemt dit samen?
529 *Het is de roe noch niet ontwassen:* het (Rome) staat nog onder tucht, onder gezag; dus: Rome kan nog niet doen wat het wil, want 530-vlgg. Bataven, Kennemers, en Friezen zouden er niet tegen op zien, nog minder dan Arminius, om op te trekken en langs de Rijn te stropen. Al roemen de Romeinen nog zoveel op hun legermacht (*hunne arentstanders*), hadden wij maar 'n hoofd. *Baethouwer* aan Hooft ontleend, die *baat*, goed bezit; verzonnen verklaring van Betuwer (die de Betuwe bewoont, deel van het eiland der Batavieren); *Kennemaer*, inwoner van Kenhem, het land van de oude Kaninefaten in N.-Holland; al deze stammen zijn met Civilis in opstand gekomen.
532 *kloet:* (lange) polstok.
535 *Varus* schroomde Arminius te bevechten; hij werd later in 't Teutoburgerwoud (bij de Weser) door Arminius verslagen.

Te treên en stroopen langs den Rijn.

Al stoffenze op hunne arentstanders,
Een hooft ontbreeckt ons, en niet anders.

III. T e g e n z a n g :
De Batavieren, lang ten hove,
Als 's keizers lijfwacht, trou van aert
Voorheen geschat, en in 't gelove,[541]
By Nero, met hun wacht bewaert,[542]
Te vreezen staen, zoo zy zich wenden[543]
En Duitschen snoeren aen hun lijn.[544]
Vyf burgermeesters keurebenden,[545]
Waer van de standers tuigen zijn,[546]
Gevoelen Duitschlandts krijghsvermogen,
En onder 't strijtbaer Duitsch geslacht
Staen Bataviers in top getogen,
Wier ruiters door de Wael, met kracht[550]
Gewapent, kunnen overzwemmen.
Dat volck zou 't Kapitool wel temmen.

T o e z a n g :
Wat baet dit wrocken binnen 's monts?
Wat baeten deze mompelingen?
Wy wreecken ons met luttel gronts,
En ydele bekommeringen.
Men hoede dat het niemant hoor',
Die van ter zijde dit beluistert.
Men schuwe een loos verraeders oor.
Wie vroet is zijne hoop verduistert,[560]
Die niet dan onheil baeren kan.
Men reppe van geen eedtgespan,
Dat eens dit groot gewelt magh stuiten.
Laet ons, ter Rijnpoorte uit, naer buiten
Noch afscheit neemen, root beschreit,
Van 's lants gevangens, t'scheep geleit,
En kussenze eens voor 't allerleste.
Geen troost is meer voor ons ten beste.

541 *in 't gelove:* in 't vertrouwen, het vertrouwen hebbend (van de keizer).
542 Bij Nero door hun wacht beschermd.
543 *zich wenden:* zich afwenden (van de Romeinen).
544 En andere Germanen met zich verenigen.
545 De legioenen van vijf consuls (*burgermeesters* vertaalde Hooft, en Vondel neemt dit over).
546 Enkele legioenadelaars (*standers*) vielen de Germanen in handen.
550 De Batavieren waren beroemd als ruiters, en zwommen gewapend over de brede stromen (Tacitus, *Annales*, Boek 2, hfst. 8 en 11).
560 *zijne hoop verduistert:* houdt zijn verwachtingen verborgen.

Het tweede bedryf.

KRYGHSRAET. FONTEIUS.

K r y g h s r a e t :
De stedehouder komt zeeghaftigh herwaert aen
Uit Kattenlant. de togh is naer zijn' wensch vergaen.
Het past den krijghsraet eerst den helt te wellekomen,
Die alle vyanden manhaftigh in kon toomen.
Men steeck' de krijghsklaroen, en ga hem in 't gemoet.
Hy stapt ter Rijnpoorte in, gevolght van zijnen stoet.
Wie d'eer van 't Roomsche rijck behartight laet' zich hooren.
De vreught van zulck een zege is niet in 't hart te smooren.
Kornels en hopliên, helpt dees wellekomst bekleên
Met een gemeene stem: het heil is algemeen.
Weest overwellekom. ter goeder tijt bejegenen
Wy uw doorluchtigheit. dat u de goden zegenen,
Beschermer van den staet, door uw beleit gestijft.
Gy zijt de slaghpen, daer 's rijx adelaer op drijft,
Die Asie en Euroop ziet onder zijne voeten.
Waer Cezar hier, hy quaem u met den raet begroeten.[584]

F o n t e i u s :
Een oproer dat zijn hooft alree scheen in de lucht
Te steecken, houdt zich laegh, en zwicht voor 't lantgerucht
Van deze zegefaem, met kracht vooruit geronnen.[587]

K r y g h s r a e t :
Verhael toch op wat wijs de vyant wert verwonnen,
Gevangen en verstroit, op zijnen eigen gront.
Het lust ons dit verslagh te hooren uit uw' mont.

F o n t e i u s :
De Katten, d'allerbraefste en strijtbaerste in Germanje,
Geloofden dat het rijck zou spatten; in Hispanje
De grijze Galba, met zijn ooreloghsgespan,[592-593]
Uitbersten; Vindex meer dan hondertduizent man[594]
Opbrengen, en, gelijck een Julius, de wallen[595]
Van Rome uit Gallie gewapent overvallen;
Britanje, uit zijnen slaep geweckt en opgestaen,

584 *raet:* senaat.
587 *geronnen:* gerend.
592-593 Galba trok inderdaad uit Spanje op, heeft Nero verjaagd, en werd zelf keizer; enige maanden later werd hij vermoord. Julius Vindex trachtte van uit Gallië Nero te bestrijden (hij was de eerste die Galba tot keizer uitriep).
594 *Uitbersten:* zou uitbersten, snel zou oprukken.
595 *gelijck een Julius:* zoals een Julius Caesar (gedaan had), zinspeling op Vindex' geslachtsnaam Julius.

De Roomsche heirkracht uit het slavende eilant slaen;
En d'oude Batavier, met d'aengegrensde buuren
Verbittert, Rijn en Maes en Wael en Noortstrant schuuren[600]
Van 's rijx bezettingen, hun leggende op den hals.
De Katten droomden dit, het was dan waer of valsch,
Zy rustten heimlijck toe, om herwaert af te zacken,
En, eer men hen verwachte, al Cezars maght te knacken.
Ick waeckte, door mijn spien verzekert van dit stuck:[605]
En om, voor hen gereet, het dreigende ongeluck
Te stuiten, ruckte voort, eer iemant dit vermoede.
Zy laegen toghtree, doch te luttel op hun hoede,
Elck aen zijn' eigen disch, in 't woeste Hartewoudt.[609]
Men braste, en dronck, en klonck, en stofte, trots en stout,
Den Roomschen adelaer te zitten in de veêren,
Dat hy met Duitschen roof vergeeten zou te keeren.
Dit zwoerenze onderling, en sterckten 't by den dranck
Met vrolijck boschgeschal, en trotsen wapenklanck.
Zoo loock de midnacht stil den slaeperigen droncken[615]
Zijne oogen. het gedierte ontwaeckte van het roncken.
Hun paerden gingen vast te weide, vry en los[617]
Van toom en teugel, aen de slincke zy van 't bosch:
En zy, die anders scherp op oorloghsvoordeel letten,
Vergaten door den dronck nu schiltwacht uit te zetten.
Wy, door den loozen spie van hunne onachtzaemheit
Verkuntschapt, ruckten flux met orden en beleit
Ten bossche in, by de maen, opgaende om ons de paden
Te wijzen door 't geruisch der schemerende bladen.

K r y g h s r a e t :
Ons lust te hooren hoe zy wierden opgeweckt.

F o n t e i u s :
De man lagh by zijn vrou en kinders uitgestreckt,
Op eene zode vast in slaep: een ander leunde
Half slaepende aen een eick, daer d'elleboogh op steunde.
D'een lagh begraven in de ruighte, en bieze en riet:
Een ander, op een' boom om hoogh geklommen, liet
De beenen en het hooft, al suizebollend hangen.
Ick mompelde heel zacht: nu rustigh aengevangen.
Een ieder schiete en houwe in 't hondert, dat het kraeckt.

600 *schuuren van* n.l. *geloofden dat* (vs. 592) de Batavieren de Rijn enz. zouden schoonschuren van de Romeinse bezettingen. die hun op de hals lagen.
605 *spien:* spieën, verspieders.
609 *Hartewoudt:* 't Hartsgebergte (zie vs. 512).
615 *droncken:* bedronkene.
617 Hun paarden waren gerust aan 't grazen, (*vast:* voortdurend).

De krijghsgodt noodt ons op dit boschbancket. zoo raeckt
Men blindling vleesch, en been, en beckeneel, en schenckels,
Als in een vleeschhal, daer de slaghter tot aen d'enckels
In roockend runderbloet zich baed, bespat, bebloet.
Het huilen galmt door 't bosch, zoo vreeslijck en verwoet,
Gelijck of loeiend vee, in stallingen gedompelt,
Van wolvenkudden uit het sneeu wert overrompelt.
Wat vlughten kon, ontvlughte, en hielt niet langer stant.
d'Een dieper boschwaert in; een ander naer het lant
Wou in de vlacke wey te paerde ons tegenstreven,
Maer quam te spaede, en vondt de paerden wechgedreven
Door onze knaepen: alle op eenen oogenblick,
Elck van een voetknecht, nu een ruiter in hun schick.[646]
Wy spaerden 't overschot, en voerden het gevangen,
En keeren, rijck van roof, met wapenen behangen,
Te heiligen aen Mars, Jupyn, en Nero zelf.[633-49]

K r y g h s r a e t :
Gelooft zy vader Mars. men hangze in kerckgewelf,
Of hechtze aen een' pylaer, naer d'oude Roomsche zede.
Maer Fronto keert weêrom. wat tijding brengt hy mede?[652]

FRONTO. FONTEIUS. KRYGHSRAET.

F r o n t o :
Heer overwinner, dat de Goden u behoên,
Gy keert ter goeder uure, en kunt den optoght spoên,[654]
Verwinnen op zijn tijt, en tijdigh wederkeeren.
Wy mogen uw gezagh en opzicht niet ontbeeren.

F o n t e i u s :
Hoe ging 't u? hebtge een' hoop Baethouders t'scheep geleit?[657]

F r o n t o :
Met moeite t'scheep gebragt. al d'oever zagh beschreit
Van grootmoêr, moeder, nicht, schoondochter, zuster, moeien.[659]
Het scheen geen afscheit van bloetvrienden, maer te groeien
Tot opstant, en een' storm van wederspannigheit.
Zy vielenze om den hals. bescheit noch onbescheit[662]
Moght gelden, onder al dit jammeren en treuren.

646 *in hun schick:* in hun uitrusting (vgl. vs. 1125).
633-49 Tacitus beschrijft zo'n slachting in *Annales* 1, 50 en 51, waar Germanicus de mensen vernietigde op de wijze als Vondel hier schildert.
652 *komt weerom* in plaats van zijn gepreste krijgslui verder de Rijn op te voeren naar hun bestemming.
654 *den optoght spoên:* snel optrekken (tegen de vijand).
657 *Baethouders:* Baethouwers, Bataven.
659 *moeien:* tantes.
662 *Bescheit noch onbescheit moght gelden:* geen goede of boze woorden hielpen.

*
Men konze met gewelt niet van elckandre scheuren.
Natuur quam boven, en meteen boosaerdigheit.
Men schroomde bondelrecht, noch Cezars majesteit[666]
En naem te lasteren, te schenden onder 't klaegen:
Doch veel staetkundigen, die uit hunne oogen zagen[668]
Wat dit wou zeggen, en beluisterden wat spraeck
Zy mompelden op straet, getuigen dat de wraeck
Ons dreighde met een hooft, om zich van 't juck t'ontlasten.[671]
Het waer nootwendigh dit wat dieper t'ondertasten,
En uit te boezemen wat brant van staet hier smeult,[673]
Gelijck een vonck met asch bedeckt. geloof hier heult
Een manshooft me, die 't spel aenschout met koele zinnen,[675]
En broet en koestert het verraet, en houdt zich binnen.
Ick heb hun hoofden, twee gebroeders, in het oogh,
En, hen bespiedende, meer pijlen tot mijn' boogh,
Om, met uw kennisse, eens de strenge pees te slaecken.[679]
Zy moeten onder, wil men 't quaet te boven raecken.

F o n t e i u s :
Dit stemt niet qualijck met mijne inzicht overeen.

F r o n t o :
Hadde uwe vroomheit niet de Katten plat getreên,[682]
De storm van oproer zoude op Rijn- en zeekust waeien.

F o n t e i u s :
Nu druipenze, en ontzien in 't vlacke velt te kraeien.

F r o n t o :
Geloofme by mijn woort, zy leggen op hun luim.[685]

F o n t e i u s :
Betoom uwe achterdocht, die weit misschien te ruim:
Of geefme een klaerder blijck van zulck een misvertrouwen.

F r o n t o :
Ick koom den Rijn af, voor mijn' optoght, u ontvouwen[688]
Mijn wedervaeren, in 't geleiden van de vracht.
Ick volghde met een stoet te paerde, niet bedacht

* TEKSTKRITIEK: 682 *de Katten*, de oude uitgave. heeft: *Katten*. - 684 *in 't vlacke velt*, de oude uitgave heeft: *in vlacke velt*.

666 *bondelrecht ...:* het opperste gezag (verzinnebeeld door de roedebundels met de bijlen, zie aant. op vs. 208).

668 *staetkundigen:* kenners van de toestand (onder de Germanen).

671 *Ons dreighde met een hooft:* ons dreigde 'n hoofd van het verzet te zullen zoeken (zie vs. 538).

673 *uit te boezemen:* uit de boezem te halen.

675 Hier heult een man mee.

679 *met uw kennisse:* met uw voorkennis, met uw goedvinden.

682 *vroomheit:* dapperheid.

685 *op hun luim:* op de loer (*luimen* = loeren).

688 Eer ik verder vaar (*voor mijn' optoght*), kom ik terug (*den Rijn af*), zie vs. 652, en vs. 705.

Op eenigh reisgevaer, als plotzeling, van boven
Ten heuvel af, een troep straetschenders quam gestoven
Naer 't water toe, om ons dien keizerlijcken buit
t'Ontzetten met gewelt. de jaeger zagh vooruit[694]
Ter rechter zijde hoe die stofwolck aen quam glippen.[695]
Hy vont uit schrick geraên de lijn te laeten slippen,
t'Ontrennen naer beneên. de stuurman hoort geschal,[697]
En smijt het roet in ly, en zet aen laeger wal[698]
Het schip, met menschevleesch, tot Cezars dienst, geladen.
Wy dondren brieschende op. de stroopers, op verraeden
Gewelt en oproer uit, verneemen ons met schroom,
En wenden, toen die kans hun miste, flux den toom.
Hun paerden vlogen, recht als blixems, al te zamen
Door 't stof ten moortbossche in, waeruit zy herwaert quamen.
Ick vondt geraeden weêr te keeren, om verslagh
Te doen, en zulck een stuck te brengen aen den dagh.
Te Duitschburgh zal het schip mijn wederkomst verbeiden,[707]
Om, met meer volx gesterckt, het hooger te geleiden.

F o n t e i u s :
Men kent den vogel aen zijn veders. maeltge hen
Naer 't leven af, misschien of ick die vogels ken.

F r o n t o :
Het scheenen opgeruide oproerige Barbaren.
't Gezicht alleen van verre een' krijghsman zou vervaeren.

K r y g h s r a e t :
Beschrijf ons hun gestalte, om zekerder te raên.

F r o n t o :
Zy zetten het te snel van verre op vlughten aen;[714]
Gelijck een helsch gespoock en baerelijcke droezen.[715]
De schelmen deckten hooft en schouder met karpoezen[716]
Van stierenhuiden, ros van verf. de naeckte borst
Geleeck een kolder, dick van leder, en een korst,
Uit eelt en zweet gegroeit. zy staecken ossenhorens[719]
Afgrijslijck in de lucht, gelijck gespitste torens.
De stieretanden, in het villen aen de huit
Gelaeten, slingerden, om schrickelijcker uit

694 *De jaeger* die op het jaagpad het schip ‘lijnde’.
695 *Ter rechter zijde:* aan zijn rechterzij (niet de rechteroever van de Rijn).
697 *t'Ontrennen naer beneên:* t'ontvluchten naar beneden de Rijn af (dus terug).
698 *in ly:* zodat het schip naar d'andere oever vaart ‘*aen laeger wal*’.
707 *Duitschburgh:* Duisburg.
714 *van verre:* in de verte al.
715 *baerelijcke droezen:* baarlike, echte duivels.
716 *karpoezen:* (ruige) kappen.
719 *ossenhorens* aan hun hoofdkappen bevestigd; deze dingen verhaalt Tacitus *Hist.* 4, 22, en *De Germania* 7.

Te kijcken, langs de wang van weêrzijde onder 't jaegen.[723]
Een schacht, met een smal bladt van yzer scherp beslagen,
Was 's ruiters hantgeweer. zoo quamenze op een' draf[725]
Aenstooten naer den stroom, maer spatten boschwaert af,
Zoo dra ick, met mijn' troep gewapent, op quam daegen.
Wy vonden niet geraên een' sprong met hun te waegen
In 't moortbosch, anders waer de laegh misschien ontdeckt.[729]

F o n t e i u s :
En of wy 't moortbosch noch, zoo wijt het zwaeit en streckt,
Bezetten over al met onzen ruitervlogel;
Ten minste kregen wy een veder van dien vogel.

F r o n t o :
Geloof niet dat dees laegh zich lang in 't moortbosch houdt.

F o n t e i u s :
Zy zijn alreede ontdeckt, en hondert jaeren out.[734]
Zoo stout een schelmstuck zit te hoogh in top geklommen.[735]

F r o n t o :
Geloof zy zijn te rugge en over Rijn gezwommen,
Van waerze quamen: want z'ontzien geensins, met toom
En paert, in 't harrenas te brieschen door den stroom.

F o n t e i u s :
Zoo kent gy dezen aert genoegh aen hun manieren.[739]

F r o n t o :
Gewis een landaert van rebelle Batavieren,[740]
Verbonden aen hun hooft. het zy hierme zoo 't wil;
Een brant van oproer smeult al heimelijck en stil,
Terwijlwe onachtzaem ons aen ydelheên vergaepen.

F o n t e i u s :
Men magh in staetgevaer niet sammelen noch slaepen:
Want als gestichte brant by nacht ten daecke uitslaet,
De wint daer onder blaest, dan rept men zich te laet.
Nu eerst het hart gesterckt. wy dienen tijt te winnen.
De tijt eischt raet en spoet. treet t'zamen met ons binnen.

723 *uit te kijcken:* eruit te zien.
725 *hantgeweer:* handwapen.
729 *de laegh:* de hinderlaag, de bende in hinderlaag.
734 Zij zijn met al hun listen en lagen al overlang bekend.
735 Zo'n brutaal stuk is van heel ver zichtbaar.
739 *dezen aert:* dit karakter, dit soort volk.
740 *landaert:* volksgroep, troep.

*

REY VAN BATAVISCHE VROUWEN.

I. Z a n g :
Geluckigh leefden wy[749]
Voorheene, eer vreemde heerschappy
Den vryen hals quam drucken
Met haere slaefsche en ysre jucken.
Men kocht geen eigen erf,
Noch sloot met graft en haegh zijn werf,
Maer dreef gemeene ploegen[755]
Door 't lant, en leefde met genoegen.
De laege leeme hut
Plasregen wint en hagel schut.[758]
De disch stont niet geladen
Met leckernye en overdaeden,
Maer ooft, in 't wilt gegroeit
Aen boomen, met geen mes besnoeit.
Het wiltbraet was ons spijze,
En kaes en stremsel, naer lantswijze.
De man, verplicht door trou,
Genoeghde met een kuische vrou,
Die schaemroot ingetogen
Haer' heer en heerschap zagh naer d'oogen.
De huiswaert, zonder last,[769]
Noodt nagebuur en vreemden gast,
Zoo gastvry, als zijn maegen.
Men voelde geene uitheemsche plaegen.

I. T e g e n z a n g :
Men acht geen zilverwerck,
Noch gout, noch munt, gekent aen 't merck.
Zy wislen waer aen waeren,
Niet ver gehaelt door zoute baeren,
Maer in het Duitsche lant
Gegroeit, of met hunne eige hant
Gewrocht in laege hutten,
Om 's menschen leven t'onderstutten.
De hutten, niet getoit
Noch dicht by een, maer wilt gestroit
Aen vlecken, en aen dorpen,

* TEKSTKRITIEK: 768 In de oude uitgave ontbreekt *zagh*.
749 De inhoud van deze reizang naar Tacitus, vooral in zijn *De Germania* (Germanje).
755 *gemeene:* voor allen gemeenschappelik, door 't gemeenschappelike land (de meent).
758 *schut:* tegenhoudt (vgl. schutsluis).
769 *zonder last:* zonder dat het hem lastig viel, gaarne.

Niet licht den brant zijn onderworpen.
Hun timmerhout is ruw,
En ongeschaeft, de rijckste schuw
Van lijstwerck en cieraden,
Gesneên gebloemt, als ooft en bladen.
De bast en schors bedeckt
De hut, wanneer de regen leckt.
Men bezight kalck noch tegel,
Noch steen, gemetst op eenen regel.
Een deel schuilt, voor gevaer
Van krijgh, in holen diep en naer,[794]
En berght zich voor den rover.
Zoo brengt de Duitschman 't leven over.

II. Z a n g :

Geen woecker vrat verwoet
Zijn evennaestens vleesch en bloet.
De vacht en vlasbloem kleedden
De hallefnaeckte en stercke leden.
De dochters huwen spa
Aen een hardtvochte wederga,[802]
En beide hoogh van jaeren,[803]
Waerom zy vroome vruchten baeren.[804]
Ontvonckte brant van twist,
Het wert door scheitsmans flux geslist.
Al d'edelsten regeeren.
De vroomste in oorlogh triomfeeren.
Der vorsten maght bestaet
In schijn en uiterlijck gelaet:[810]
Want om niet af te dwaelen
Bepaelt haar 't volck in enge paelen.[812]
Zoo kon de vryheit staen.
De heer bemint den ouderdaen,
En d'onderdaen, zijn heeren
Ontziende, helpt alle onheil keeren.
Het schouspel, zonderling[817-vlgg.]
Gepast op wapenoefening,

794 *naer:* somber.
802 *hardtvochte:* streng (op de ongereptheid van zijn vrouw) Tacitus' *severa matrimonia* hun huweliken zijn streng van zede, (*Germ.* 17), en *Germ.* 19, de harde straffen voor d'echtbreekster.
803 Niet te sterk te nemen, maar ouder dan men in Italië gewend was.
804 *vroome:* krachtige.
810 *uiterlijck gelaet:* uiterlik voorkomen, uiterlik optreden.
812 *in enge paelen:* binnen enge grenzen.
817-vlgg. Schouwspelen kennen ze niet, dan alleen eigenaardig (*zonderling*) gericht op wapenoefeningen (voor de jonge mannen).

En niet om loon te trecken,
Tot oirbaer tijtverdrijf kon strecken.

II. T e g e n z a n g :

Geen rechter recht uit gunst
Of haet. geen pen, noch letterkunst,
Noch stomme boecken spreecken
Van goede zeden en gebreecken:
Het schepzelboeck alleen[825]
Leert hen aenbidden d'eeuwigheên,
Uitstraelende in het wercken,
De godtheit, niet bemuurt in kercken.
Zy wijden gode in 't wout
Een kerck, van ongekorven hout,[830]
Daer zy de daeden melden
Van 's lants beschutteren en helden.
Zy schuwen diep te treên
In 't hol van Godts verholentheên,
Met geen vernuft te schatten,
Maer door 't geloof te vatten.
De godtsdienst hielt met schroom
Voor straf de woestheit by den toom.[837-838]
De hoop op 't ander leven
Hiet elck zijn recht en eer te geven.
Der Duitschen waertste pant,
De goude vryheit hielt dus stant
In Nederduitsche beemden,
Voor d'overkomst van deze vreemden.

T o e z a n g :

Hoe is nu d'oude tijt verkeert
Door d'overkomst der vreemdelingen!
Batavie leght overheert,
En laet zich knevelen en dwingen.
Rechtvaerdigheit, uit schrick gevlught,
Zocht in de wolcken zich te bergen.
O Julius, zie uit de lucht[851]
Hoe uw naezaeten Duitschen tergen.
Uw nazaet schat Baethouwers niet

825 *Het schepzelboeck:* het boek van de schepselen, van de natuur.
830 Letterlik naar Hooft (*Baeto* vs. 458). Tacitus, *De Germania*, 9: lucos ac nemora consecrant: bossen en wouden heiligen zij.
837-838 De godsdienst betoomde de woeste zeden alleen door eerbiedige schroom in plaats van door straf (*voor:* in plaats van).
851 *Julius:* Julius Caesar is bedoeld, die naar Vondel meende bondgenootschap gesloten had met de Bataven (zie aant. op r. 10 van de opdracht aan Van Hooren).

Mebroeders, vrienden, bontgenooten
Van 't uitgebreit Romainsch gebiet,
Naer 't vreverbont, met u gesloten.
Gewelt en wreetheit gaet in zwang.
Bemintge 't recht der vrye volcken,
Getrapt te bijster en te bang,
Zie eenmael neder uit de wolcken.
En, zoo uw godtheit onrecht haet,
Herstel ons in den ouden staet.

Het derde bedryf.

FONTEIUS. FRONTO.

F o n t e i u s :
Wy kunnen 't rijxgevaer uit geene donkre tekenen,[863]
Gelijck uit letteren, voorspellen en berekenen,
Maer zonder klaerheit, op waerschijnelijck vermoên,
Door scherpe middelen 't gevreesde schaers verhoên:[866]
Want zoo 't misluckte, 't zou gansch Duitschlant over klincken.
Een arts zal reuckeloos het lichaem niet vermincken
Van een gedienstigh lidt, maer wachten zijn gety,[869]
Die 't evel openbaert, eer hy besluite, en sny[870]
En afzette, om uit noot inkanckrend quaet te keeren.

F r o n t o :
Wie sammelt moet by wijl met schande en schade leeren.

F o n t e i u s :
't Is kunst de tijt en maet te treffen fix en net.

F r o n t o :
Het heil van vorst en volck is d'allerhooghste wet.[874]

F o n t e i u s :
In trouwe dienaers is oock 's vorsten heil gelegen.

F r o n t o :
Hun trou is als de punt en sne van 's vorsten degen.

F o n t e i u s :
Zy dient dan niet verstompt, maer scherp en gladt gewet.

F r o n t o :
Oprechte trou is schuw van opspraeck en van smet.

F o n t e i u s :
Zy wort by wijlen oock uit onverstant gelastert.[879]

F r o n t o :
By wijlen oock met recht, wanneerze allengs verbastert.

F o n t e i u s :
Dan geeft de tijt hier blijck en klaere proeven af.[881]

863 *uit geene donkre tekenen:* uit tekenen die niet duister zijn.
866 *schaers verhoên:* moeilik (door scherpe middelen) voorkomen.
869 *zijn gety:* het juiste tijdstip.
870 *Die* (in plaats van *dat*) door de gedachte aan *tijd*.
874 Suprema lex salus populi.
879 *gelastert:* beschuldigd.
881 Dan geeft de tijd hiervan duidelike en klare bewijzen (*blijck:* blijkbaarheid).

F r o n t o :
Niet altijt klaer, uit angst voor een gewisse straf.
De kloecken weeten hunne aenslagen loos t'ontveinzen.[883]

F o n t e i u s :
Maer een noch kloecker, ziet den gront van hun gepeinzen.

F r o n t o :
Gebruick dan, het is tijt, uwe oogen en gezicht.

F o n t e i u s :
't Verraet van Piso wert gestraft als 't quam in 't licht.[886]
Men strafte 't op bewijs, en uitgeborste blijcken.

F r o n t o :
En Cezar raeckte om hals, eer 't schelmstuck uit quam kijcken.

F o n t e i u s :
Die laegen raeckten bey de vorsten in persoon.[889]

F r o n t o :
Nu raeckt het 's vorsten staet, een wacht, u streng geboôn.[890]

F o n t e i u s :
'k Beken wy draegen oock den naem van staetbehoeders.[891]

F r o n t o :
Zoo let voorzichtiger op dees doortrapte broeders.

F o n t e i u s :
Zy sproten alle beide uit koningklijcken stam.

F r o n t o :
Gestooten uit het rijck, dat lang een ende nam.

F o n t e i u s :
De Batavier ontzietze, en eertze, als d'eerste vorsten:

F r o n t o :
Die heilge Julius het hooft niet bieden dorsten.[896]

883 *De kloecken:* de wijzen.
886 *Piso:* Gn. Calpurnius Piso landvoogd van Sirië. De beroemde (Caesar) Germanicus was overtuigd door hem vergiftigd te zijn; Piso was een persoonlike vijand van Germanicus die het oppergezag over het hele Oosten verworven had; Germanicus gebood hem zich uit Sirië te verwijderen.
889 Dat waren geen ‘laegen’ aanvallen op de staat, maar was persoonlike vijandschap tussen Germanicus en Piso; *bey de vorsten:* beiden waren met het hoog gezag bekleed, vorsten.
890 *'s vorsten staet:* de staat, de waardigheid, het gezag van de vorst, van de keizer (niet de persoon).
891 *den naem van staetbehoeders:* de naam, het ambt van beschermers van de staat (Vondel zinspeelt op de titel, de naam consul (proconsul), die volgens de vroegere mening betekende verzorger, behoeder van de staat (Cicero: consul est qui consulit reipublicae).
896 Julius Caesar dorsten ze niet het hoofd te bieden (zie aant. op r. 10 van de opdracht).

F o n t e i u s :
Zy traden in verbont door eerelijck verdragh:

F r o n t o :
Maer staen verplicht aen 't rijck, en keizerlijck gezagh:

F o n t e i u s :
Als medebroeders, en getrouwe bontgenooten.

F r o n t o :
Gy moetze intoomen in hun hoofden, niet verstooten.[900]

F o n t e i u s :
Ten minste met een' schijn, verschoonbaer by 't gemeen.

F r o n t o :
Zy treden u, ontziet gy hen op 't hart te treên.

F o n t e i u s :
Op welck een wijze zou dit volck zoo verre komen,
Een stuck bestaen, te stout om slechts te dorven droomen?

F r o n t o :
Gebruick uw zinnen. 'k geef uw wijsheit dit te raên.

F o n t e i u s .
Het lustme uit uwen mont te hooren en verstaen
Op welcke middelen de Batavier zijn zinnen
Zou spitzen; hoe en waer het schellemstuck beginnen.

F r o n t o :
Waer ick verdruckt, als zy, en vyant van het rijck,
En hun in adeldom en stam en staet gelijck,
'k Wou glimpigh, onder schijn van 't offren aen de goden,
's Lants grooten en de braefste op d'offermaeltijt nooden,
In 't Godtgewijde bosch, en [als by maneschijn
De midnacht opquam, na het brassen, en de wijn,
In 't brein gesteigert, moedt en rustigheit verweckte,
Eer iemant slaeperigh de leden nederstreckte,]
De deught ophaelen van 't Batavische geslacht,
En d'oude vryheit, door 't Romainsch gewelt verkracht:
Hoe adeldom en volck, berooft en uitgezopen,
Nu slavende onder 't juck, geen' aêmtoght durven hoopen:
Hoe jeught en ouderdom geketent wort vervoert.
'k Wou hier op klampen hoe de twist al 't rijck beroert,[922]
De keurebenden, aen 't verloopen, velt verliezen,
En, wrockende onderling, uit wraeckzucht zijde kiezen,[924]

900 Gij moet de Bataven intomen door hun hoofden te bedwingen.
922 *hier op klampen:* hierop vast klampen, hoe de twist wie keizer zal zijn, het rij beroert.
924 *zijde kiezen:* de ene van Vitellius, de andere van Vespasiaan.

Verlangende elck met smart naer een doorluchtigh hooft,
Dat haer besolding van alle achterstel belooft.[926]
Hoe zou de Batavier, geneight zijn' smaet te wreecken,
Toeluistren, en, verhit van wraeck, het hooft opsteecken,
En roepen: het is tijt den hals t'ontslaen van dwangk.
Het bosch zou galmen, op den vloeck en wapenklangk
Der gasten, die aldus hun vloeckverwantschap slooten.[931]
Dan Kennemaer, Westvries, en Waterlants genooten,
Dan Tonger, Triersman, Gal, en Britten, over zee,
Gemaent het luie zwaert te rucken uit de schee.
Den Duitschen hoefde men geen hart in 't lijf te spreecken.
Het zoume aen toeval van hulptroepen niet ontbreecken:[936]
En zoo men 't Roomsch gewelt op onze zijde kreegh;[937]
'k Wou Maes en Wael en Rijn afloopen met een veegh,[938]
En overweldigen uw burgen en kasteelen.
Waer zege is loopt elck toe, om diep in roof te deelen.

F o n t e i u s :

Geen keurebende zou zoo reuckloos ommeslaen,[941]
Uit angst van 's keizers toorne op haeren hals te laên.

F r o n t o :

Men most op 's keizers naem de wapens eerst aenvaerden,
En, in de schaduw van Vespaziaens standaerden,[944]
Het oorlogh voeren, niet als vyanden van 't rijck,
Maer tot beslechting van den smaet en 't ongelijck
Geleden by het volck, van die hunn' eedt verzaeckten.[947]
Zoo ging men best vermomt, tot datwe schrap geraeckten.[948]

F o n t e i u s :

Gevaerlijck waer het, zoo de vyant dit verstont.
Gy wijst den wegh, en geeft hem d'uitkomste in den mont.
Ick vind geraeden met den Krijghsraet raet te pleegen,
En zulck een staetbelang voorzichtigh t'overweegen.

F r o n t o :

En zoo de krijghsraet eer de zachtste zijde hiel:[953]
Gy most besluiten, 't viel dan echter uit hoe 't viel.[954]
De majesteit kan u hierover niet bezwaeren:
Naerdien uw strengheit hem in eere wil bewaeren.

926 Dat hun de betaling belooft van alle achterstand in soldij (*besolding*).
931 *hun vloeckverwantschap:* hun gevloekt eedverbond (gevloekt voor de Romeinen).
936 *toeval:* 't toevallen bijvallen.
937 als wij de Romeinse macht (van een der beide zijden) aan onze zij kregen.
938 *met een veegh:* in één doorgezette aanval
941 *keurebende:* Romeins legioen.
944 Dit heeft Civilis immers zo gedaan later.
947 *van die ...:* door hun die ....
948 *schrap geraeckten:* stevig zouden staan.
953 *eer:* liever.
954 *echter:* later.

F o n t e i u s :
Laet flux den krijghsraet hier verschijnen, en terwijl
Wy ons beraeden, ga verneem eens in der yl
Wat maeren ons de spiên aenbrengen met den morgen.
Wie 's vorsten staet bewaeckt, dient nacht en dagh te zorgen.

FONTEIUS. KRIJGHSRAET.

F o n t e i u s :
Gestrenge krijghsraet, nu voorzichtigh opgepast.

K r i j g h s r a e t :
Gebie wat u belieft: wy volgen uwen last.

F o n t e i u s :
Men vreest een' opstant van Batavische Barbaren.

K r i j g h s r a e t :
Misschien een' droom, gegront op uitgestroide maeren.[964]

F o n t e i u s :
Geen' droom, maer boosheit, daer de tijt van zwanger gaet.

K r i j g h s r a e t :
Een onvoldraege vrucht, en vondeling op straet:[966]

F o n t e i u s :
Te kennen aen het kroost, dat zweemt naer zijnen vader:[967]

K r i j g h s r a e t :
Die most een booswicht zijn, en rijxpest, en verraeder:[968]

F o n t e i u s :
Een lantverraeder, en een booswicht in den aert.

K r i j g h s r a e t :
Dat zal eerst blijcken, als de misdraght is gebaert.

F o n t e i u s :
Dan waer de rijxpest al tot ons bederf geboren.

K r i j g h s r a e t :
Zoo woudtge 't bastertkint in zijn geboorte smooren:

F o n t e i u s :
Met reden, eer die smet de lucht alom bederf.

K r i j g h s r a e t :

964 *uitgestroide maeren:* rondgestrooide geruchten.
966 Die opstand (963) is 'n *boosheit*, 'n onvoldragen vrucht van deze boze tijd; als 'n vondeling van wie niemand de herkomst weet.
967 *het kroost:* de gelaatstrekken.
968 *Die most... zijn:* die zou moeten zijn.

Bewimpel niet, maer geef de zaeck haer' naem en verf.[974]

974 *niet:* niets; *haer' naem en verf:* (naam en kleur) zijn duidelike naam.

*

F o n t e i u s :
Verschrickt niet eens, maer let op beide dees gebroeders:

K r i j g h s r a e t :
Twee pylers van het hof, rechtschape rijxbehoeders:

F o n t e i u s :
Voorheene, maer nu gansch verbastert van hun bloet.

K r i j g h s r a e t :
Zy houden ampteloos een' burgerlijcken voet.[978]

F o n t e i u s :
Zy houden zich bedeckt, dat kan uw oogh misleiden.

K r i j g h s r a e t :
De daet leert vroomen en verraeders onderscheiden.

F o n t e i u s :
De Katten vingen op hunn' winck dien heirtoght aen.[981]

K r i j g h s r a e t :
Nu leggenze in den gront, om nimmer op te staen.

F o n t e i u s :
Zy leggen niet zoo vlack, of kunnen weêr verrijzen.

K r i j g h s r a e t :
Men recht op geen vermoên, maer klaerheit en bewijzen.[984]

F o n t e i u s :
Men magh om staetbelang oock rechten op vermoên.

K r i j g h s r a e t :
En als vermoeden dwaelt, hoe raeckt men aen den zoen?

F o n t e i u s :
Geen stedehouder staet aen stijl van recht gebonden.[987]

K r i j g h s r a e t :
Gy woudt dan vonnissen op ongewisse gronden?

F o n t e i u s :
Wanneer de staet in last beraet noch uitstel lijdt.

K r i j g h s r a e t :

* TEKSTKRITIEK: 985 *om staetbelang*, de oude uitgave heeft *op staetbelang*.
978 Zij leven nu ambteloos als gewone burgers.
981 *dien heirtoght:* die veldtocht.
984 *recht:* spreekt recht, oordeelt.
987 Een Romeins landvoogd is aan geen vorm van recht gebonden.

Zoo waertge in Asie den hals op aenklaght quijt.[990]

990 In Asia (Klein-Azië) had 'n andere Fonteius Cápito vele Joden uitgemoord hij werd vrijgesproken; Vondel verwart hem met de landvoogd van Neder-Germanje. De regel betekent: als men u in Azië ook gevonnist had '*op ongewisse gronden*', waart ge uw hals kwijt geweest op die beschuldiging.

F o n t e i u s :
Sereen misverfde my met valsche lasteringen.[991]

K r i j g h s r a e t :
Zoo wacht u valsch naer een' betighten hals te dingen.[992]

F o n t e i u s :
Het hof ontsloeghme van eene opgedichte schult.[993]

K r i j g h s r a e t :
Dat leere u hoe gy nu Baethouwers vieren zult.[994]

F o n t e i u s :
De Rijnwacht is ons op een nieu te hoogh bevolen:[995]

K r i j g h s r a e t :
Oock 't heiligh recht, dat magh in schemerlicht niet doolen

F o n t e i u s :
De naelt van 't staetkompas wel uit haer streeck verdwaelt.

K r i j g h s r a e t :
Zoo volgh een vaste star, en geene waelbre naelt.

F o n t e i u s :
'k Zal uit 's verdachten mont eerst zien bewijs te trecken,[999]
En letten of 't verraet niet ergens uit wil lecken.

K r i j g h s r a e t :
Gy tast groothartigen, en forsse leeuwen aen,
En durft ontydigh een verziende stuck bestaen.

F o n t e i u s .
'k Beken zy schijnen tot geen slecht bewint geboren,
En Hanniballen, en doordringende Sertoren,[1004]
Om 't rijck te dompelen in 't uiterste gevaer.
Zy neemen wacker alle omstandigheden waer,
En rijxgebreken, om in 't endt met heele vlieten
Van oproerzucht gezwint naer 't evel toe te schieten,
Daer 't lichaem van het rijck de doot aen sterven zou.

991 Zekere Serénus was de aanklager van de Klein-Aziatise Fonteius.
992 *dingen:* door 'n vonnis het hoofd te eisen, naar het leven te staan van de betichte.
993 *opgedichte schult:* tegen mij verdichte, verzonnen beschuldiging
994 *vieren:* toegeven, verschonen
995 De bewaking van de Rijnlanden is ons opnieuw met grote nadruk opgedragen.
999 *waelbre:* wankele, wisselende.
1004 Zij schijnen als Hannibal te zijn en Sertorius; doorzettende vijanden van het rijk; Tacitus zegt van Civilis (*Hist.* 4, 13): ‘hij beschouwde zich als 'n Sertorius of 'n Hannibal om de gelijke verminking van zijn gelaat’ (ze waren alle drie blind aan één oog); Hannibal de bekende Karthager; Sertorius de doorzettende aanhanger van Marius tegen Sulla.

K r i j g h s r a e t :
Het gansche rijck gewaeght van hun beproefde trou.
Verongelijcktge hen, gy quetst Koriolanen,[1011]
Niet licht te heelen dan door moederlijcke traenen.

F o n t e i u s :
Koriolaen ontfing van Volscen onderstant.

K r i j g h s r a e t :
Wat volcken vliegen niet, als valcken, van hun hant?[1014]
Hun wrock zal nimmermeer dat ongelijck verzwelgen.
De Gal, de Brit, de Duitsch, de Bataviers, de Belgen,[1016]
De Kennemaer, en Vries, zelfs Keurebenden zien[1017]
Op hunnen voorgangk, om u 't hooft in 't velt te biên.

F o n t e i u s :
Wy moeten schrap staen, eer d'aenhangers schrap geraecken,
Een Argus slaghten, en met duizent oogen waecken.[1020-vlgg.]

K r i j g h s r a e t :
Een schalcke loock met list alle Argus oogen toe,
En vrijde met zijn zwaert de schoone melleckkoe,
Die tot den buick toe tradt in vette klaverweide.

F o n t e i u s :
Men mompelt hoe een zwarm noch korts by Welda schreide[1024]
Om een doorluchtigh hooft, dat hen verlossen kon.
Zy zwermden vroegh om 't huis der broedren, eer de zon
De kim zagh, om met kracht den optoght uit te zetten.[1027]

K r i j g h s r a e t :
De broeders sloegenze af, en wouden 't niet beletten.

F o n t e i u s :
Niet zelfs, maer door een laegh Baethouwers aen den stroom.[1029]

K r i j g h s r a e t :

1011 Zinspeling op de bekende Coriolanus (5e eeuw vóór Chr.) die om onrecht hem aangedaan Rome bestreed als aanvoerder van de Volsken, en alleen door de tranen van zijn moeder bewogen werd de strijd tegen Rome te staken.
1014 Van hoeveel volken krijgen zij geen bijstand.
1016 *Belgen:* verzamelnaam voor verschillende Keltise stammen in Gallië.
1017 *Keurebenden:* Romeinse legioenen.
1020-vlgg. *Argus* de bekende waker met de honderd ogen, uit de Grieks-Romeinse godenleer; hij moest de koe bewaken, waarin Io, de geliefde van (Zeus) Jupiter door (Hera) Juno veranderd was; maar Argus werd door de (*schalcke*) sluwe (Hermes) Mercurius gedood.
1024 *Welda:* Velaeda (waarschijnlik Germaans: Welaida), de bekende zienster bij de Brúkteren; Civilis zond haar geschenken na zijn overwinningen op de Romeinen; zij had de voorspoed van de opstandelingen voorspeld (Tacitus: *Hist.* 4, 61. Zij is later (onder Vespasianus) gevankelik naar Rome gevoerd.
1027 *om met kracht den optoght uit te zetten:* om met geweld het wegvoeren der gepresten te verhinderen (zie volgend vers: *beletten:* de broeders wilden de opvaart niet beletten).
1029 *niet zelfs:* ze verhinderden de vaart niet zelf (maar door anderen, zie vs. 688-vlgg.).

Dat's buiten hen. wie houdt baldadigen in toom?[1030]

1030 Daar staan zij buiten.

F o n t e i u s :
Een lantvooght, die niet schroomt het lant van schuim te vaegen.

K r i j g h s r a e t :
Wie vyanden verweckt, bezaeit het lant met plaegen.

F o n t e i u s :
Wat schaed 's volx vyantschap, wanneer de schrick het treft?

K r i j g h s r a e t :
En als het volck een hooft op een rondas verheft;[1034]
Dan kan al 't Roomsche rijck 's volx vyantschap niet paeien.

F o n t e i u s :
En hierom wil ick 't gras hun onder 't lijf wechmaeien.

K r i j g h s r a e t :
Uit elcken druppel bloets verrijst een ander hooft,
Een vlam van Hydra, traegh gebluscht, en uitgedooft.[1038]

F o n t e i u s :
'k Ontzie noch Burgerhart noch Julius te daegen,[1039]
Te dreigen, zooze niet antwoorden op ons vraegen.

K r i j g h s r a e t :
Rechtvaerdigheit is stout, en trots, gelijck een leeu.[1041]

F o n t e i u s :
Ontbeertze klaeu en tant, wat baet een loos geschreeu?
Men kan den brullenden de scherpe nagels korten.

K r i j g h s r a e t :
August ontzagh het bloet van Cinne zelf te storten,[1044]
Die 't rijck wou schocken, en hem stil naer 't leven stont.

F o n t e i u s :
Augustus handelde gelijck hy raedtzaem vondt:
Nu heerscht hier Nero, van geen mindren te berechten.[1047]

K r i j g h s r a e t :

1034 *een hooft op een rondas verheft:* iemand op het schild omhoog heft, en zo als aanvoerder uitroept; Tacitus verhaalt, dat de Kanninefaten ‘stam- en taalverwant met de Bataven’, Civilis gingen steunen, en Brinno tot hun aanvoerder uitriepen, ‘door hem volgens landsgebruik op het schild te verheffen en op hun schouders rond te dragen.’ (*Hist.* 4, 15).
1038 *Hydra* was de veelkoppige draak. Voor elke kop die Herkules afhieuw, groeide weer 'n nieuwe aan; toen brandde Herkules elke wond van de afgehouwen kop uit, en verdelgde zo het monster. Heeft Vondel dit laatste verward en van de Hydra 'n vlammen-spuwende draak gemaakt? Of liever een vlammenspuwende draak van de Germaanse sagen de Griekse naam Hydra gegeven?
1039 *'k Ontzie:* ik schroom.
1041 *Rechtvaerdigheit:* het recht dat de beide broeders menen voor te staan.
1044 Cinna, de bekende samenzweerder tegen Augustus.
1047 Nu heerst Nero, die (anders doet dan Augustus, en) door ons zijn minderen niet beoordeeld dient te worden.

Een pleit beginnen valt gemacklijck, maer beslechten[1048]
Van staetoneffenheit, daer is veel moeite aen vast.

1048 *maer beslechten* ...: maar het beslechten van ....

F o n t e i u s :
's Rechts uitspraeck hangt aen ons, gewettight om dien last
t'Aenvaerden, en ten dienst des keizers uit te voeren.

K r i j g h s r a e t :
Zie toe, gy terght een volck, in veenen en in moeren,[1052]
Als vorschen, tot den hals gedoken, en gewoon
Te huppelen op 't lant en over groene zoôn.
Het gaet dan onder, en dan boven water heenen.
De grooten worden oock gebeten van de kleenen.
De veltmuis terght den leeu, van wraeckzucht razend dol.
Zy bijt hem fel in 't been, en sluipt weêr in haer hol.
Laet geen pluimstrijcker uw voorzightigh oogh verblinden.[1059]
Gy zoeckt den voetstap, maer zult haest den leeusklaeu vinden.[1060]

F o n t e i u s :
Vertreckt, en daeghtze hier ten hove op staenden voet.
Een staetbelang als dit eischt kort beraet en spoet.

JULIUS. BURGERHART. FONTEIUS.

J u l i u s :
Heer stedehouder, die Barbaren kunt betoomen,
Ter goeder uure wy u hier verwellekomen;[1064]

B u r g e r h a r t :
En wenschen dat uw komst tot rust des rijx gedy.

F o n t e i u s :
Hoe komt u wellekomst zoo traegh en spade by?[1066]

J u l i u s :
Wy durven ons op straet noch zien noch hooren laeten.

F o n t e i u s :
Wel hoe? wat hindert u? het zijn des heeren straeten.[1068]

B u r g e r h a r t :
Met reden: het gebruick staet ieder even schoon.[1069]

F o n t e i u s :
Wie heeft u 't vry gebruick der straeten dan verboôn?

J u l i u s :

1052 *moeren:* moerassen.
1059 *pluimstrijcker:* Fronto die uw kunnen vleit.
1060 *haest:* spoedig.
1064 *ter goeder uure:* op 'n goede tijd, zodat het tot heil mag strekken.
1066 Uw welkom n.l. na mijn terugkeer van de Katten.
1068 *des heeren straeten:* openbare wegen (oorspr. *heirstrate:* legerweg; later opgevat als: weg door de vorst (*heer*) aangelegd, openbare weg).
1069 *Met reden:* terecht; *staet ieder even schoon:* staat voor iedereen (even) open; (komt iedereen gelegen).

De schroomte voor een' hoop ontstelde en dolle wijven.

F o n t e i u s :
Een weereloos geslacht, dat luttel kan bedrijven.

B u r g e r h a r t :
Zy zoecken midlerwijl by mannen troost en raet.

F o n t e i u s .
Het weigren stont u vry, in zulck een ongelaet.[1074]

J u l i u s :
Men kan hun ongelaet met weigeren niet paeien.

F o n t e i u s :
Geen mannen laeten zich van wijven overkraeien.

B u r g e r h a r t :
Wy schroomen achterdocht te geven aen het hof.

F o n t e i u s :
Hoe geeft dan 't lantgerucht ons achterdenckens stof?[1078]

J u l i u s :
Gerucht is waer of valsch, en kan geen braven krencken.

F o n t e i u s :
Hoe komtge dan verdacht? wie voedt dit achterdencken?

B u r g e r h a r t :
Een losse lastertong kan achterdencken voên.

F o n t e i u s :
Men schept uit tekenen by wijlen quaet vermoên.

J u l i u s :
Wat quaet vermoeden kan met reden op u hechten?[1083]

F o n t e i u s :
Dat vraeght u zelven, die u zelven kunt berechten,[1084]

B u r g e r h a r t :
Wy leven veiligh, niet bewust van eenigh quaet.

F o n t e i u s :
Hoe vreest men dan eer lang voor opstant in den staet?

J u l i u s :
Berecht u zelven nu, en antwoort op uw vraegen.[1087]

1074 *ongelaet:* onbehoorlike gedraging (zie vs. 56).
1078 *achterdenkens stof:* stof tot achterdocht.
1083 *op u hechten:* zich vastzetten op U.
1084 *berechten:* berichten, antwoorden.
1087 *Berecht u zelven nu:* bericht, antwoord u zelf nu (spottende weerslag op 1084).

F o n t e i u s :
Men hoorde vrouwen van een hooft op straet gewaegen.

B u r g e r h a r t :
Wat smijt het ongedult van 't vrouwevolck niet uit?

F o n t e i u s :
Een laegh Baethouwers zette op 't rijxschip aen om buit.

J u l i u s :
Zegh vyanden, gewoon op vrybuit uit te loopen.

F o n t e i u s :
De Katten laegen reede, om dit gewest te stroopen.[1092]

B u r g e r h a r t :
Nu leggenze gestroopt door uw voorzichtigheit.

F o n t e i u s .:
Waerom hebt gy den vorst uw' outsten zoon ontzeit?[1094]

B u r g e r h a r t :
Hy was, een wijl geleên, den Rijnstroom op getogen.

F o n t e i u s :
Waerom verzontge hem, zoo verre uit vaders oogen?[1096]

B u r g e r h a r t :
Om elders strenger by uitheemschen op te voên.

F o n t e i u s :
Waer steeckt uw gemaelin? kon zy haer reis niet spoên?[1098]

B u r g e r h a r t :
'k Geloof zy staet gereet, en op het wederkeeren.

F o n t e i u s :
Waer steeckt uw zusters zoon? kan zy dat pant ontbeeren?

J u l i u s :
De moeder wenscht dat hy magh leeren 't geen hem past.

F o n t e i u s :
Zoo zent menze al van kant, terwijl het oproer wast.[1102]

B u r g e r h a r t :
De stedehouder most ons geen verraet opdichten.

F o n t e i u s :

1092 *reede:* ree, gereed.
1094 Civilis had vrouw en zoon naar Keulen gezonden (vs. 105-106).
1096 *verzontge hem:* hebt ge hem weggezonden.
1098 *haer reis niet spoên:* niet spoedig terugkeren.
1102 *van kant:* weg.

Ick toon d'omstandigheên, die kunnen 't oogh verlichten.

J u l i u s :
Al beuzelmaeren, niet beziens noch hoorens waert.

F o n t e i u s :
Uit menige encklen wort een groote schult vergaêrt.[1106]

B u r g e r h a r t :
Nu reken vry: wy staen bereit die schult te boeten.
Wat onbescheit is dit? wat zal ons nu gemoeten?[1108]

F o n t e i u s :
Vergelding naer het werck, dat gy gerockent hebt.[1109]

J u l i u s :
Geen van ons beide heeft in 't pressen zich gerept.[1110]

F o n t e i u s :
Wie zette heden noch Outleger overende?

B u r g e r h a r t :
Een weereloze schaer, gedompelt in elende.

F o n t e i u s :
Waer zochtze heul en hulp, van alle ontzagh berooft?

J u l i u s :
Ick sloegh het af, en klonck haer fors de deur voor 't hooft,
Toen geene reden het geraes ter neêr kon zetten.[1115]

F o n t e i u s :
Gy wist oproerigh brein te scherpen en te wetten,
Geboodt haer stil te staen, tot een gewenschte tijt
Op hoop van haest te zien eene uitkomste in dien strijt.

B u r g e r h a r t :
Wat my belangt, ick heb de vrouwen noit gesproken.

F o n t e i u s :
Gy hielt u achter, en in schaduwe gedoken,
En zaeght het door een spleet met koele zinnen aen.

J u l i u s :
Het pressen is gerust en vredigh toegegaen.

F o n t e i u s :
Dat tuighde d'oever, toen de vrouwen oorlof namen,
En van scheltwoorden schier tot slaen en vechten quamen.

1106 Uit vele (afzonderlike) schulden wordt een grote schuld verzameld.
1108 *Wat onbescheit:* wat voor onbeschaamdheid; *gemoeten:* tegenkomen, overkomen; (blijkbaar komen soldaten op, om de beide broeders gevangen te nemen).
1109 *gerockent:* opgezet (letterl. op het rokken van 't spinnewiel opgezet).
1110 *zich gerept:* iets gedaan.
1115 *geene reden:* geen overreding.

*

Men zagh een' toeloop van maetroonen, in hunn' schick,[1125]
Met dreigende oogen 's rijx trouwanten, blick op blick,[1126]
Begrimmen van ter zy. wat dorstenze niet mompelen
Van opstant, en gewelt, en wraeck, en overrompelen?
Men las uw naemen, met den voet in 't zant gemaelt.
De vlagh der vryheit vloogh. wat wert niet opgehaelt
Van lang beschimmelde en gesletene ongelijcken!
Hoe Duitschen noit het zeil voor Rome wouden strijcken,
En liever sterven dan hun vryheit zien verminckt.
Hoe dunckt u dat die klanck in Cezars ooren klinckt?
Wort op dees moorttrompet zijn' arent aengegreepen,
Zoo zienwe Neroos bijl op onzen hals gesleepen;
Dies dringt de hooge noot te stoppen zulck een wel
Van oproer, eerze tot een oorloghsspringvloet zwell'.

B u r g e r h a r t :

Uw krijghsliên treên den buick des Bataviers te bersten.
Die vrygeboornen dit met bloet ten halze uitpersten
Bestelden stof hier toe: noch durftge vuil en valsch
's Volx billijck ongedult ons schuiven op den hals.
Zagh Julius eens op, wiens standerden wy dienden,[1143]
Als bontgenooten, en gebroeders, en rijxvrienden,
En leden van het rijck, naer inhoudt van 't verbont,
Gesloten zonder dwangk op Nederduitschen gront,
Hoe zou hy Kapito van toorne in 't aenzicht spuwen,[1147]
Met eenen hem den dolck, tot aen 't gevest toe, duwen
In zijn moordadigh hart, schuimbeckende en verwoet!
Maer verft uw' moortklaeu vry in 't koningklijcke bloet,
En laet het in den stroom van dezen oever leken;
Latijnsche pennen en kronijcken zullen spreecken[1152]
Van 't schendigh ongelijck Baethouwers aengedaen,
En leeren d'afkomst streng, na menige eeuwen, staen[1154]
Op d'oude vryheit, met 's Baethouwers hals verdaedight.
Vaer voort. wij smeecken niet dat gy ons begenadight.
Een stedehouder streeft den meester stout voorby,
En sterckt, op 's meesters naem, een nieuwe dwinglandy.
O grijze dwinglant, is het u alree vergeten[1159]
Hoe gy in Asie betight wiert uitgekreten[1160]

* TEKSTKRITIEK: 1125 *maetroonen*, de oude uitgave heeft *maetroozen*.

1125 *maetroonen:* voorname oudere vrouwen; *in hunn' schick:* in hun plechtige kledij (zie vs. 646).

1126 *trouwanten:* dienaren, soldaten.

1143 *Julius:* Julius Caesar, (zoals meermalen verward met Drusus Caesar).

1147 *Kapito:* Fonteius Kápito.

1152 *Latijnsche pennen en kronijcken:* Latijnse geschiedschrijvers (Tacitus in zijn Historiae enz.).

1154 *d'afkomst:* hun nakomelingen in de 16e en 17e eeuw.

1159 *is het u alree vergeten:* is het u al door het hoofd gegaan.

1160 *in Asie:* evenals in vs. 990 door verwarring met 'n andere Fonteius.

Voor een' verraeder van het keizerlijcke hof?
En luttel scheelde 't dat de bijl uw' hals niet trof.
Doch toef: indien Aquijn en Valens schrap geraecken,
Uw knokkelkraeg moght wel voor 't scherpe lemmer kraecken.[1163-1164]

F o n t e i u s :

Gy raest. genoeght u met voorheene ontfangene eer.

B u r g e r h a r t :

Dat Rome, als kokers van zijn pijlen en geweer,[1166]
Ons bezighde, dus lang op toghten afgesleeten,
Wort zulck een eergenot Baethouweren verweten?
Gewis een avrechtze eer, indien menze ommekeert.
Het rijck heeft over al door hen getriomfeert.
Zy werden voor een lidt van 't Roomsche rijck gehouden,
Oock voor 't voornaemste, daer uw vorsten op betrouden.
Britanje wert door hen gebreidelt over zee.
Wat opstont bonden zy het slaghzwaert in de schee.
Augustus Nero weet, en moet hun heuscheit dancken,[1175-vlgg.]
Dat hy Italie van Batoos brave rancken
Te leen hielt, toen het treurde, en stont tot haer gebodt,[1177]
Gelijck een heilige eick, van zijne kroon geknot.
De Roomsche majesteit, die hun getrouheit kende,
Sliep veiligh op de wacht van hunne lijfschut bende.[1180]
Zy stonden onder geen' Romain, een wolfs gebroet,
Maer onder oversten, gekoren uit hun bloet.
Op zulck een voorwaarde, oock geene andre als deze, zwoeren
Zy arentstanderden, om toghten uit te voeren.[1183-1184]
Nu roep: genoeght u met voorheene ontfangene eer.

F o n t e i u s :

Aen stoffery gebrack 't uw lantsliên nimmermeer.
Maer roemt uit alle uw maght: gy kunt met ydel roemen,
Met geen momaenzicht dit vermommen noch verbloemen.
Vertreckt: wy moeten kort en tijdigh ons beraên.
De krijghsraet komt. gy zult tot hun genade staen.[1190]

1163-1164 Civilis doet hier 'n voorspelling: Cornelius Aquinus en Fabius Valens onderbevelhebbers van Fonteius in Germanje hebben hem gedood (nog onder Galba: *Hist.* 1, 7 en 3, 62); *schrap geraecken:* stevig zullen staan; aan de macht komen; *Uw knokkelkraeg:* uw knokelhals de knoken van uw hals (*kraeg* = hals).

1166 Dat Rome ons als zijn wapendragers, als zijn soldaten bezigde voor de zwaarste krijgstochten ... De Bataafse afdelingen streden overal in de Romeinse legers, o.a. ook in Brittanje (vs. 1173) met grote roem (Tacitus: *Agricola* 36).

1175-vlgg. Nero was vooral op de troon geholpen door de keizerlike lijfwacht waaronder veel Germanen (ook vele Batavieren) waren.

1177 *en stont tot haer gebodt:* en stond tot hun beschikking; toen de Bataven het voor 't zeggen hadden, over Italië konden beschikken (als lijfwacht); *haer gebodt: haer* d.i. van Batoos *rancken* (1176), Bato's zonen.

1180 De keizer sliep veilig onder de bewaking van hun afdeling van de lijfwacht, (*lijfschut bende:* lijfwacht-leger).

1183-1184 zwoeren zij de eed aan de Romeinse adelaar-standaard.

1190 *tot hun genade staen:* afhankelik zijn van hun beslissing; hier gebruikt Vondel meervoud *hun*, dus *krijgsraad* in de zin van de vergaderde raad. waarvan dan een het hoofd geregeld het woord voert in dit treurspel (of alleen dat *hun* door vergissing, onder invloed van de gewone betekenis van krijgsraad?).

K r i j g h s r a e t :
Hoe achterhaelde uw vaert de ridders onder 't rennen?[1191]

F o n t e i u s :
Zy luistren nergens naer, noch zwichten. stout ontkennen
Is d'eerste regel der beschuldighden in recht.[1193]

K r i j g h s r a e t :
Wie tegens zijne schim en eige schaduw vecht,[1194]
En worstelt, recht niet uit dan zich vergeefs te matten.
Aen wezenloosheit vint de gaeuste vuist geen vatten.[1196]
Heer stedehouder, staet het onderzoecken vry,
Zoo staroogh scherper op dees logenschildery.[1198]
Laet geen pluimstrijcker uw voorzichtigh oogh verblinden.
Geen zellefstandigheit is in een' galm te vinden.[1200]
Batavischen zijn niet miszegent van verstant,
Noch min hun heeren, datze, om 't zuchtend vaderlant
Te redden, reuckeloos van opstant droomen.[1203]
Wie kan een arentspen in vlught te boven komen,
Zoo hy gefnuickt geen maght in zijne pennen voelt?[1205]
Van d'Alpes af, tot daer de zee dit lant bespoelt,
Leght al de Rijn geboort met burgen en kasteelen,[1207]
Gestopt met krijghsvolck spits op smooren van krackeelen.[1208]
Wie eens durf reppen van een noodigh vloeckgespan,[1209]
Verwacht een storting van dryvijftighduizent man[1210]
In 't harnas, een gewelt van vijftien keurebenden,[1211]
Van voor en achter en ter zijde op zijne lenden.
Gelijck een adelaer een duif grijpt en verslint,
En pluckt, en bijt, en stroit de pluimen in den wint,
Noch lichter most de hoop van een' rebel verflaeuwen,
Zoo Neroos krijghsmaght hem beknelde met haer klaeuwen.

F o n t e i u s :

1191 Hoe heeft uw vaart die ridders ingehaald bij 't rennen? en (met woordspeling); hoe hebt gij ze op hun schuld betrapt? (*achterhalen:* betrappen).
1193 *in recht:* in rechte, in 'n rechtsgeding.
1194 De *Krijghsraet* meent dat Fonteius tegen 'n vermeende opstand vecht, 'n opstand die hij in eigen verbeelding alleen ziet; *tegens zijne schim en eige schaduw*.
1196 *wezenloosheit:* onwerkelikheid.
1198 *dees logenschildery:* deze bedriegelike voorstelling, die misschien *'n pluimstrijcker* u gegeven heeft, vs. 1199 (hetzelfde met dezelfde woorden had de *krijghsraet* hem al gezegd vs. 1059).
1200 *geen zellefstandigheit:* geen werkelik ding.
1203 *reuckeloos:* roekeloos: roekeloos, zonder kans op goeden uitslag.
1205 Als hij in eigen vleugels geknot, geen kracht tot vliegen heeft.
1207 Drusus had de hele Rijn zo versterkt (zie aant. op vs. 308).
1208 *spits op:* gespitst op. waakzaam op.
1209 *een noodigh vloeckgespan:* 'n noodzakelik samenspannen tot opstand.
1210 *dryvijftigduizent:* driemaal vijftig duizend.
1211 *gewelt:* macht.

De schrandre Fronto gaf ons grondiger berecht,[1217]

1217 *berecht:* bericht, inlichting over de opstand.

Dat nutter dient gesmoort dan klaerder uitgeleght.[1218]
Gevange Katten, die wy mede herwaert braghten,
Getuigen hoeze in 't bosch alleen naer opstant wachtten
Van twee gebroederen, lantsheeren, groot van naem.
Wy steunen op die maer, geen valsche logenfaem.
Men had besloten, langs den Rijn, en bey de boorden,
In alle vestingen, op eenen sprong, te moorden
Al wat Romainsch soudy op Neroos titel treckt.[1225]
Jupijn zy eeuwigh danck, die 't gruwelstuck ontdeckt.[1226]
Hoe zoudenze dien roof om deelen, als een' zegen,[1227]
En gladt den Roomschen naem van 's Duitschen bodem veegen,
Uit wraecke, om datze lang geslooten in een heck,
Gehindert werden eens te komen in gespreck![1230]
De dochter wort geruckt uit d'armen van de moeder,
De vader van den zoon, de zuster van den broeder.
Men maeckt hun hemel, aerde, en lucht en zee te bang,
En houdt de vrysten van de volcken kort in dwang.
Laet Syrie, Asie, en de rijcken in het oosten,
Van outs ter dienstbaerheit gewent, zich zelven troosten
Te hygen onder 't juck der koningen: maer gy
Ontslaet u eens van zulck een snoode slaverny.
't Is tijt naer vryheit en een ope lucht te streven,
Een hantvest van natuure aen stom gediert gegeven.
De noot verdaghvaert u, en 't pant van trou en eer.[1241]
Hun onderling krackeel bestelt u zelf geweer.[1242]
Dus roepenze gereet de banden van hun lijen
Te breecken door gewelt, en lantverraederyen;
Dies grijpt met ons by tijts gelegentheit by 't haer.
Of 't wil u gelden. sluit: in uitstel schuilt gevaer.[1246]

K r i j g h s r a e t :
Men moet dit rijxbelang eerst rechtsgewijs bepleiten.[1247]

F o n t e i u s :
De staet van 't rijck lijdt last, en d'eer der majesteiten,
Een booswicht kruipt, gelijck een schildtpadt, in zijn schulp.

1218 Fronto's inlichtingen wijzen zo duidelik naar opstand, dat al worden ze zwakker opgevat, de toestand ernstig genoeg is.
1225 Allen die Romeinse soldij (*soudy*) ontvangen in naam van Nero.
1226 *ontdeckt:* openbaart.
1227 *dien roof:* de buit bij het moorden te behalen.
1230 *te komen in gespreck:* aan 't woord te komen; onderlinge besprekingen te houden, om aan te sporen tot verzet; de volgende verzen tot 1242, geven dan de inhoud van 'n dergelijke aansporing.
1241 *'t pant van trouw en eer:* de waarborg van uw trouw aan uw eer; dat gij gegeven hebt 'n pand van eer, uw erewoord van trouw aan uw volk.
1242 *bestelt u zelf geweer:* verschaft u wapens.
1246 *Sluit:* besluit, beslis.
1247 *rechtsgewijs:* in 'n rechtsgeding; de beschuldiging van oproer moet in rechte onderzocht worden.

Geen staetbelaeger zoecke aen wet of hantvest hulp.[1250]
Geen stijl van pleiten kan d'oneffenheit beslechten.
De noot eischt staetkrackeel met bijl en kling te rechten,
En straffen voor de vuist, op een waerschijnend blijck.[1253]

K r i j g h s r a e t :
Zet met het voorbeelt van een halsstraf dit gelijck.[1254]

F o n t e i u s :
Dus straft Nasike en heer Opimius de Gracchen,[1255]
Gebroeders, wrevelaers, die 's raets bewint belachen.[1256]
Gestrenge Marius verschoont geen Saturnijn.[1257]
Dus miste Lepidus zijn levens zonneschijn[1258]
Door Katulus, die van Pompejus wert gesteven:
En Alexander holp Parmeen voorheene om 't leven.[1260]
Alle oude gingen kort met trouweloozen door.[1261]
Wy volgen veiligh op het lang geleide spoor,[1262]
En willen by hun doot niet winnen noch genieten.
Het lustme 't leven niet in dit verraet te schieten.
Het hof gewaeght alree te Rome van verraên.
Een stedehouder moet op zijne schiltwacht staen,
En zich verdaedigende aen niemants opspraeck keeren.[1267]

K r i j g h s r a e t :
Gedenck gy stort het bloet van koningklijcke heeren,
En terght een strijtbaer fors en vry geboren volck.
Hou wacht, en laet de zon der waerheit uit dees wolck[1270]
Van twijfelingen met haer' glans te voorschijn komen:
Dan kuntge tijts genoegh het oproer innetoomen,
En stoppen 't volck den mont met blijcken en bescheit.[1273]

F o n t e i u s :
Het hof te Rome houdt het oogh op ons beleit.

1250 Oproermakers hebben geen aanspraak op de gewone rechtsbescherming.
1253 *waerschijnend:* waarblijkend; dus op waarblijkende grond.
1254 Geef 'n gelijk, 'n dergelijk voorbeeld van (toegepaste) halsstraffen.
1255 De beide beroemde *Gracchen*, de gebroeders Tiberius en Gaius Gracchus; Tiberius is gedood in 'n strijd met de senatoren, aangevoerd door Scipio Nasíca (*Nasíke*), en Gaius met zijn aanhangers is op last van de senaat door consul *Opimius* aangevallen en verslagen, en liet zich door zijn slaaf doden.
1256 *wrevelaers:* wrevelige mensen, kankeraars; *'s raets:* van de senaat.
1257 *Marius* de beroemde Romeinse veldheer en hoofd van de volkspartij (156-86 v. Kr.) verbond zich met de senaat tegen zijn vroegere medehelper de volkstribuun Apoleius Saturnínus, en liet toe dat deze vermoord werd.
1258 Lépidus, consul, na Marius hoofd van de volkspartij, werd toen hij tegen Rome optrok, door Cátulus zijn medeconsul aanhanger van Sulla, verslagen (niet gedood); dat Catulus door Pompeius werd gesteund (*gesteven*), is niet waarschijnlik.
1260 Alexander de Grote heeft zijn veldheer en vriend Parmenio, die tegen hem in samenzwering betrokken was, laten doden.
1261 *gingen kort .... door:* behandelden ze kort en krachtig, zonder omslag.
1262 *geleide:* gelegde, gebaande.
1267 *zich .... keeren:* zich storen (*zich* behoort ook bij *verdaedigende*).
1270 *Hou wacht:* wees behoedzaam (niet overijld).
1273 *blijcken en bescheit:* duidelike bewijzen (blijken van bewijs).

Indien de wagen van 't gebiet beginn' te hollen,

Wie stilt die paerden? wat al hoofden ziet men rollen,
En wentelen in bloet, van vrient noch maegh beklaeght!
Hy waeght te veel, die goet en bloet en leven waeght,
En teffens eer en ampt. deze eeu gedooght geen schimpen.[1279]
Alle oversten, van schrick gedootverft, staen en krimpen,[1280]
En sidderen, alleen om 't ruischen van een bladt.
Een heiligh ooghmerck wort licht avrechts opgevat.
De zeeman ziet een' storm opkomen, en, aen 't gruwen,
Verkiest een haven, die hy anders wenscht te schuwen.
Maer gins komt Fronto. toeft, en houdt een luttel stant.
Hy heeft een melleckmaeght gevat by zijne hant.

FRONTO. FONTEIUS. KRIJGHSRAET.

F r o n t o :
Heer stedehouder, lust u melck, noch versch gemolcken?

F o n t e i u s :
'k Versta die tael niet. gy most dit Latijn vertolcken.[1288]

F r o n t o :
Bezie dees melckmaeght. let eens op haer aengezicht.

F o n t e i u s :
Ick kenze niet. genaeck, dat zy den hoet eerst licht.
Dit schijnt een wacker knaep, in dienst van groote heeren.

F r o n t o :
Dit 's Vechters zoon, een haen vermomt met henneveêren.[1292]
Mijn looze spie heeft hem in 't offerwoudt ontdeckt.
Hy zagh hem drincken, daer de klaere springbron leckt,
En ruischt door 't groene gras. dees schiltknaep zat, vol zorgen,
In 't holle popelhout, ter zijde in 't bosch, geborgen.
De moeder Heldewijn, die dit geraden vondt,
Verstack hem, eer de zon op 's aerdtrijx kimmen stont.
Zoo zoeckt dit schalck geslacht zich tegens 't rijck te kanten.
Het past op hoogh gebodt, noch pressers, noch trouwanten.[1300]
'k Geloof de jonge schalck weet mede van den moort.[1301]
Waeck op: waeck haestigh op. zy leggen ons aen boort.[1302]
Al schijnt dit slecht in 't oogh: het melt hun looze streecken.[1303]
Laet ick hem me naer Rome opvoeren, tot een teken

1279 *Deze eeu:* deze tijd.
1280 *van schrick gedootverft:* bleek van schrik.
1288 *vertolcken:* deze woorden (*dit Latijn*) nader verklaren.
1292 Vader en zoon heten beide *Vechter*.
1300 *Het past op:* het stoort zich aan.
1301 *weet mede van den moort:* weet ook van de hele opzet (de opstand tegen de Romeinen); *schalck:* sluwerd.
1302 *Zy leggen ons aen boort:* zij liggen aan ons boord; zeeterm: zij zijn met hun (oorlog)schip naast het onze: het gevaar voor overval is vlakbij.
1303 *slecht in 't oogh:* eenvoudig (*slecht*), heel gewoon op 't oog.

*

Van onderdaenigheit, en gunnen hun dien lof.
Nu Vechter, schroom niet. ga naer binnen in het hof.

F o n t e i u s :

Wy staen vast bezigh, en met hoogh verraet beladen.[1307]

F r o n t o :

Alle uitstel baert gevaer. men moet zich kort beraden.
De maeren komen ons van over zee en zant
Ter ooren. aerde en zee schijnt tegens ons gekant.
De hooftstadt Kolen dreight haere ooren op te steecken,[1311]
Zoo Burgerhart zich reppe, en uit den mont durf spreecken.
De Zeeusche eilanden en eilanders over al[1313]
Zien overgoten met een zelve groene gal.[1314]
De strant, en stroomen, die in zee hun water lozen,
Alle elementen, schuim van schippers en maetroozen,
't Is al vergiftight van dees dootelijcke pest.
Zy schreeuwen al: roy uit, roy uit dat wolvenest.[1318]
Zoo d'eerste Brutus zelf zijn eige zoons niet spaerde,[1319]
Zijn eigen bloet, dat van 't Romainsche bloet veraerde;
Ontzagh hy d'opspraeck niet, die hem te wachten stont,[1321]
Veele eeuwen; als zijn tong den opgespalckten mont
Des lastraers met geen blijck en reden meer kon stoppen;
En zullen wy dit stuck dus strafloos innekroppen?
Men paeie 't nootrecht kort; en zonder meer geschals.[1325]
Vaert voort: vaert rustigh voort, of 't gelt u al den hals.[1326]

K r i j g h s r a e t :

Het naberou volght snel een' die t'ontijdigh oordeelt.

F r o n t o :

Ay suft niet meer. doorgaens sleept een naemhaftig voorbeelt[1328]
Van straf wat onrechts, als een zwarte schaduw, na:

* TEKSTKRITIEK: 1326 *of 't gelt*, de oude uitg. heeft *of gelt*.

1307 Wij zijn al voortdurend bezig en bekommerd met dit hoogverraad (*vast:* voortdurend).

1311 Keulen de voornaamste stad, staat ook op 't punt mee te doen, als Civilis openlik tot de opstand overgaat (De Ubiërs of Agrippijnen met hun hoofdstad Keulen waren niet de eersten die zich bij Civilis aansloten, pas later na de eerste overwinningen. Tacitus, *Hist.* 4, 63-66).

1313 *De Zeeusche eilanden ...:* de eilanden aan zee (langs de hele kust, n.l. heel Zeeland Holland en Friesland).

1314 *Zien overgoten:* zien eruit als overgoten (vgl. zien bleek).

1318 *roy uit:* rooi uit, roei uit.

1319 *d'eerste Brutus:* Brutus de verdrijver der Romeinse koningen, d'eerste consul, die zijn eigen zoons ter dood veroordeelde, omdat ze met de verdreven koning Tarquinius hadden samengespannen (*d'eerste* Brutus in tegenstelling met Brutus, die Julius Caesar gedood heeft).

1321 Heeft hij de afkeuring van vele nageslachten niet gevreesd, wanneer hij niets meer kon zeggen tot zijn verdediging; zullen wij dan ....

1325 Men bevredige spoedig (*kort*) het strenge recht; *nootrecht:* streng recht zonder meer, zonder alle gebruiken en waarborgen in acht te nemen, die anders het recht omringen.

1326 *u al:* u allen.

1328 *Ay:* och; *naemhaftig:* vermaard; *sleept ... wat onrechts ... na:* sleept 'n weinig onrecht achter zich mee.

Doch 't oirbaer van den staet vergoet en boet die scha,[1330]

1330 *'t oirbaer:* 't nut, 't heil; *boet:* herstelt.

Ten dienst van hooft voor hooft, en ieder in 't byzonder.[1331]
Wy moeten boven wint, of gaen al teffens onder.[1332]

F o n t e i u s :

Ick schou hen schuldigh aen gequetste majesteit.[1333]
Alle uitstel wort hun kort, in Cezars naem, ontzeit.[1334]
Laet eenmael af van ons gedult noch meer te vergen.
Een majesteitquetzuur is teêr, en lijdt geen tergen.

K r i j g h s r a e t :

Heer stedehouder, sta uw recht een luttel af:[1336]
Ten minste, kan het zijn, zoo maetigh deze straf.

F o n t e i u s :

Gaet heene: geeftze keur dat elck zich kort berade.[1339]
d'Een sterve: d'ander sta te Rome ter genade
Van Nero. Vechter geeft den eenen oom 't geley.[1341]
Gaet heen: verkuntschapt dit den broedren alle bey.

REY VAN BATAVISCHE VROUWEN.

Z a n g :

O Rijnstroom, die uit Rhetische Alpen,
Als 't sneeujaght smelt,[1344]
Uit uwe bronnen neêr komt zwalpen,
Door laeger velt:
Gy deelt de Duitschen en de Gallen
Met kil en stroom,[1348]
Die wijder aengroeit, onder 't vallen[1349]
Met vryen toom.
Gy spoelt langs oevers, burgh en toornen,[1351]
En bruischt en boort
Door strant en duinen met uw hoornen,[1353]
En durft gestoort

1331 *hooft voor hooft:* ieder lid van de staat.
1332 *al teffens:* allen te samen.
1333 *schou:* beschouw; *gequetste majesteit:* majesteitschennis, hoogverraad (*gequetste majesteit*, latinisme, letterlik: Lat. laesae majestatis).
1334 *kort:* zonder uitstel.
1336 *sta ... af:* doe 'n weinig afstand van het uiterste recht in uw vonnis.
1339 Hij laat aan beiden zelfde keus; Tacitus verhaalt dat hij Paulus liet doden, en Civilis naar Rome zond voor Nero's rechterstoel (*Hist.* 4, 13), maar Tacitus zegt, dat hij Paulus op *valse* aanklacht van opstand heeft omgebracht, en Civilis geboeid naar Nero heeft gezonden, en dat juist ook deze onrechtvaardige behandeling de *oorzaak* van de opstand is geweest (inde causae irarum).
1341 *geef ... 't geley:* begeleid hem, vergezel hem.
1344 *'t sneeujaght:* de opeengejaagde sneeuw; de sneeuwmassa.
1348 Met uw stroombedding (*kil:* bedding); de Rijn was de scheiding tussen Gallen (Kelten) en Germanen; al waren dezen al er over heen getrokken in *Elzate*, Elzas: de woonstee aan de andere kant (*el-*) van de Rijn).
1349 *onder 't vallen:* onder het neerstromen (naar zee) van de beneden-Rijn.
1351 *toornen:* torens.
1353 *hoornen:* armen (het Latijnse cornua fluminis).

1355 Het noortsche zeegedroght aenrannen:[1354-1355]

1354-1355 Gij stormt met geweld tegen de (Noord)-zee in.

Maer waerom spaert
Gy schuim van wolven en tyrannen,
Dat u bezwaert
Met schattingen en menschetollen?[1359]
Het tolvry volck
Zal flus uw water zien gezwollen[1361]
En waterkolck
Van bloet der Bataviersche vroomen.
Ay keer te rug,
En storm met omgekeerde stroomen
Op Cezars brugh.[1366]
Verdrinck die booze burgerplaegen.
Uw stroom kan geen stadthouders draegen.

T e g e n z a n g :
De Nederduitschman, noit verbastert
Van stam en bloet,
En ongemengt, wort schelmsch gelastert
Van dit gebroet.
Hy hielt zich binnen zijne paelen,
En zocht noit buit
Op 's nabuurs erf en werf te haelen
Door krijghsbesluit:
Maer Rijnlants weide en groene beemden,
Van rou verwelckt,
Gedoogen dat dit schuim der vreemden
Haere uiers melckt.
Het tapt den room af, en het beste:
Wy drincken huy.[1382]
De koey, die zich met klaver meste,
Wort traegh en luy.[1383-1384]
De zuiveltuin, alom beschadight[1385-vlgg.]
In Neroos eeu,
Ontbeert den klaeu, die 't recht verdaedight,
En mist zijn' leeu.

1359 *menschetollen:* tollen, belastingen die ‘in mensen’ betaald worden.
1361 *flus:* spoedig (fluks).
1366 *Op Cezars brugh:* de brug door Julius Ceasar gebouwd? Dit was 'n houte noodbrug, later misschien vervangen door 'n vaste schipbrug. Of bedoelt Vondel de Rijnwal, de Rijndijken door Drusus Caesar aangelegd? Civilis heeft, toen hij voor Cerialis uitweek naar het eiland der Batavieren, de grote dijk door Drusus gebouwd (ongeveer bij Pannerden) doorgestoken (diruit molem a Druso Germanico factam; Tacitus: *Hist.* 5, 19).
1382 *huy:* wei, de afgekarnde melk.
1383-1384 Wat deze verzen in deze samenhang betekenen, is niet duidelik.
1385-vlgg. *De zuiveltuin:* de omheining om het zuivelland. Hier ziet Vondel het bekende zinnebeeld van de leeuw die binnen de omheining het land bewaakt, de leeuw in Hollands tuin, zie vs. 688, en 1700; vrgl. *Princelied* (1625) vs. 40: Schutsheer van den tuyn; en Begroetenis aen *Frederick Henrick* (1625) vs. 14: En onzen tuyn met gaergevlochten harten sluyten.

Hy veinst, gelijck in slaep getovert.
Ontwaeckte hy,
En zaegh 't gewelt, dat hem verovert,
In slaverny
Geboeit van ongenoode gasten,
Hoe grimmigh zou hy van zich tasten!

T o e z a n g :

De misdaet van de majesteit
Te quetsen wort op nieu bepleit,[1396]
En weder aengebonden
Door stedehouders vonden
In Nederduitschlant, slaef van 't rijck.
Men hoeft voortaen geen breeder blijck.[1400]

1396 *op nieu bepleit ...*: weer in sluw verzonnen pleidooi ons op de hals gebonden.
1400 *breeder blijck:* breedvoeriger bewijs.

Het vierde bedryf.

WALBURGH. FONTEIUS. HELDEWIJN.

Walburgh:
Heer stedehouder, hoe? hoe loopen nu de posten?[1401]
Wat hooren wy? hoe dus? zal 't nu ons zoonen kosten?

Fonteius:
Vrou Walburgh, neem gedult: uw voorbe komt te spa.
Het vonnis leght gevelt. verzoeck nu geen gena.

Walburgh:
Niet minder dan gena verzoecken voor die braven,[1405]
Twee vrye helden, geen gebore keizers slaven,
Lantsheeren, vorsten, beide uit koningklijck geslacht,
Van lasterstucken, noch verradery verdacht.
Gena verzoeckt men voor misdaedigen, ontaerden
Van deught en vroomheit, die noch goôn noch menschen spaerden,
En kerck en vaderlant ontwijdden. neen voorwaer,
Geen gunst verzoecken wy, noch schroomen halsgevaer.
Gebruick uw strengheit aen uw slaven, naer uw stijlen:
Wy Batavieren zijn uw bondelrecht en bijlen[1414]
Niet onderworpen, en ons vorsten allerminst,
Wien 't rijck moet dancken voor zijn zege en overwinst,
In oorlogh door beleit der broederen genoten.

Fonteius:
Mevrou, wy weeten uit wat stamme uw telgen sproten:
Maer stam noch adel wort in halsrecht aengezien.
Ontschuldigh ons. August gebiet en kan verbiên
Wat hem behaeght: wy staen ten dienst van zijn behaegen.
Bezwaer uw zoonen niet met ongestuimigh klaegen.
Men schonck uw' Julius noch korts een dootschult quijt.[1423]

Walburgh:
Een schult, hem opgedicht uit bittren wrock en nijdt,
Gelijck men u, niet lang geleên, betichte in 't oosten.[1425]

Fonteius:
Nu moeder, steur u niet: de hemel wil u troosten.[1426]

1401 *hoe loopen nu de posten?*: wat voor nieuwmaren lopen nu rond?
1405 *Niet minder:* niets minder.
1414 *Uw bondelrecht en bijlen:* uw opperste halsrecht (de bijlen in de roedebundels: fasces cum securi, gedragen door de lijfwacht of lictoren van de hoogste overheden, het zinnebeeld van de macht van dezen over leven en dood).
1423 *noch korts:* nog voor kort (welke schuld bedoeld wordt?).
1425 Zie aant. op vs. 990.
1426 *steur u niet:* wees niet verontwaardigd; *wil:* zal.

Wy hebben een' van bey verschoont, op 's krijghsraets be,
En 't recht gemaetight, schoon het recht geen uitstel le.
Zoo een van beide voor Augustus zich verdaedigh',
En Neroos uitspraeck hem verschoone en begenadigh';
Gy zult uw' zoon, schep moedt, herstelt zien in zijne eer.

W a l b u r g h :

Die is hy maghtigh met de proef van zijn geweer[1432]
Te vryen tegens elck, die hem zijne eer durf vergen.[1433]
Zie toe: verhaest u niet. gy zult den adel tergen,
Dies span geen netten, daer uw voet eerst in verwart.[1435]
De duinheer Bruin bemint mijn zoons, gelijck zijn hart.[1436]
Die trotse vryheer steunt op zijn Konijnevatters,
Noit slaven onder 't juck. dat zijn oprechte schatters
Van 't pant der vryheit, by Romainen snoot ontwijdt.[1439]
Zy kroppen vast hun leedt, doch schelden 't hun niet quijt.
Een duinman waer getroost, al stondt gy dicht gesloten[1441]
Van lijftrouwanten, dy een priem in 't hart te stooten,[1442]
En zijn bebloede ziel te mengen met uw bloet.[1443]

F o n t e i u s :

De reden leert ons dit het moederlijck gemoedt,
Beweeght in dezen schijn met haer beminde zoonen,[1445]
Niet toe te rekenen. den ouderdom verschoonen
Is billijck. moeder, wy vertrecken in het hof.[1447]

H e l d e w i j n :

Zoo gunme eerst dat mijn zoon alleen met uw verlof[1448]
Zijn moeder, eene weêu, magh bystaen en verquicken.

F o n t e i u s :

Het is besloten hem den keizer toe te schicken,
Tot eenen schiltknaep, of dischschencker in 't pallais.
Hy moet zijn' oom 't geley verleenen op de reis.[1452]
Nu onderstut mevrou, uw moeder: wy treên binnen.

W a l b u r g h :

Hier valt met jammeren by schelmen niet te winnen,

1432 *met de proef van zijn geweer:* met het gebruik van zijn wapens, met de wapens in de vuist (*geweer:* (weer-)wapen.
1433 *Te vrijen:* vrij te houden; *die hem zijne eer durf vergen:* die hem zijn eer durft opeisen.
1435 *eerst:* het eerst.
1436 *Bruin:* Brinno aanvoerder van de Kaninefaten aan de zeekusten (zie aant. op vers 1034). *Bruin* (= Bruno) en *Konijnevatters* verzonnen verklaringen van Vondel.
1439 *'t pant:* de schat.
1441 *waer getroost:* zou welgemoed bereid zijn.
1442 *dy:* (u) jou. Deze oude vorm gebruikt Vondel al heel lang niet meer; misschien om de feller klank, sterker dan *u* (*jou* schrijft Vondel nooit).
1443 *ziel:* leven; zijn eigen bloed met het uwe te storten.
1445 Bewogen in deze toestand met het lot van haar beminde zonen (*beweeght* oorspr. vorm voor *bewogen*).
1447 *in het hof:* in het standhouderlik paleis.
1448 *mijn zoon:* de jonge Vechter.
1452 *'t geley verlenen:* vergezellen (zie vs. 1341).

En zich verkleenen geeft uw' hoogen stam geen' lof.

H e l d e w i j n :
Vrou moeder, gaenwe, geef den rechter geene stof
Om strenger in 't gerecht zijn wreetheit t'openbaeren.
Gy kunt mijn' zoon en mijn' heer broeders slechts bezwaeren.[1458]

W a l b u r g h :
Tyrannen, vangt, en spant, en raest, en moort, en prest.[1459]
O broedermoorders aert, te Rome, in 't wolvenest,[1460-vlgg.]
Gevoedt van een wolvin, gebroet van vondelingen
En nonnebasterden, die aen de wolfspeen hingen,[1462]
Hoe groeit gy in 't bederf van al wat adem haelt!
Onze afkomst zette u rijck dit lasterstuck betaelt,
Indien de goden uw verwatenheit niet plaegen.[1465]
Dit taeie stoxke kan de krancke leên naeu draegen.
Hoe zwaer valt 's lichaems pack den hoogen ouderdom,
Alree met eenen voet in 't graf, gebuckt en krom.
'k Hoop Vechters wraeck zal eens dit ongelijck beslechten.
Nu dochter leyme voort: hier valt niet uit te rechten.

KRIJGHSRAET. JULIUS. BURGERHART.

K r i j g h s r a e t :
Doorluchtste vorsten, wien een rijck van Nero past,
Verschoont den krijghsraet toch, gewettight om den last[1472]
Des stedehouders (hy gebiet het) uit te voeren.
Al 't Roomsch gebiet gewaeght van oorelogh srumoeren.[1474]
Uw naemen mengen zich in 't schricklijck krijghsgeschal.
Men gunt u keur wie van u beide sterven zal.
Wie nablijft, moet zijn zaeck voor Cezars stoel verweeren.

J u l i u s :
't Gaet wel: 't gaet wel. verdelght Batavische lantsheeren:
Zy stonden 't Kapitool te Rome lang in 't licht.
Daer heerscht Nymfidius en Tigellijn. elck sticht[1480]
Een' vorstelijcken troon op onzer beide lijcken.
Fonteius ziet hier oock een' kerckroof uit te strijcken.[1482]
Vaert voort, vaert voort met my. heer broeder, 'k neem verlof,[1483]
En wensche u voorspoet, in uw' optoght naer het hof.

1458 *heer broeders:* (beide woorden blijkbaar als één geheel genomen) de heeren mijn broeders.
1459 *vangt, en spant:* vangt en boeit, zet in boeien.
1460-vlgg. *in 't wolvenest ....* zinspeling op d'oude Romeinse sage, dat Romulus en Remus stamvaders der Romeinen, door 'n wolvin gezoogd zijn.
1462 Hun moeder Rea Silvia, 'n maagd aan de godin Vesta gewijd (*nonne*) zou deze twee kinderen van de god Mars gehad hebben.
1465 *plaegen:* straffen.
1472 *gewettight:* naar de wet verplicht.
1474 *gewaeght:* dreunt.
1480 *Nymfidius en Tigellyn:* Nymphidius en Tigellinus, machtige gunstelingen van Nero, beiden bevelhebber van de keizerlike lijfwacht; over de tweede zie vs. 59.
1482 *een' kerckroof ...:* 'n prachtige buit uit te halen; *kerckroof*, omdat kerkroof, tempelroof, beroving van gewijde plaatsen de afschuwelikste roof is.
1483 *verlof:* afscheid.

B u r g e r h a r t :
Hoe nu, heer broeder? laet my d'eerste d'eer bewaren.
Het is geraden u het leven langst te spaeren,
Ten dienst van 't vaderlant, en onderdruckte volck.
'k Was lang den doot getroost, en vreesde zwaert noch dolck.[1488]
Het sterven is ons erf. het scheelt slechts in de wijze.[1489]
Ons eerlijck sterven streckt Baethouderen ten prijze,
Romainen eeuwigh tot versmaetheit en verwijt.
Volvoert uw' last: ick schel mijn doot den krijghsraet quijt.

J u l i u s :
'k Gedoogh niet datge sterft. gy moght de majesteiten
Omzetten, en 't gewelt intoomen onder 't pleiten.[1494]
Ons onderdruckt geslacht, de moeder, gemaelin,
De zusters, kinders, al de neven, hofgezin
En aenhang, duizenden op uwen voorstant hoopen.
Vermurwtge Cezars hart, zoo staet de toegang open
Ten hove voor elck een, die nu verstooten zit.
Geheel Batavie, met recht bekommert, bidt
Dat u de goden, om 't gemeene beste spaeren.

B u r g e r h a r t :
Ick wensche uw leven met mijn sterven te bewaeren,
Tot heil van 't algemeen, gedompelt in verdriet.
Dit leven, zonder uw genootschap, lustme niet:

J u l i u s :
En my noch weiniger. de liefde ontzeght te scheiden.[1505]

K r i j g h s r a e t :
Gy heeren, sluit. de tijt verbiet hier lang te beiden.[1506]

B u r g e r h a r t :
Gebie mijn' broeder dat hy op mijn bede wijck':[1507]

J u l i u s :
Of zal hy voortreên, deck zijn lichaem met mijn lijck.[1508]

K r i j g h s r a e t :
Het vonnis luidt: laet een' van beide zich bereiden.

J u l i u s :
Zoo laet den krijghsraet my naer 't bloedigh outer leiden.

1488 *was den doot getroost:* zag rustig de dood tegemoet.
1489 *ons erf:* ons erfgoed.
1494 *Omzetten:* tot andere gedachten brengen.
1505 *ontzeght:* weigert.
1506 *sluit:* besluit.
1507 Gebied mijn broeder dat hij toegeeft aan mijn verzoek (en mij de dood laat ingaan).
1508 *Of zal hy voortreên:* Als hij voor mij sterven zal.

K r i j g h s r a e t :
De rechter heeft dit aen der broedren keur gezet.

J u l i u s :
Men gunme dan den keur. waerom mijn' wensch belet?

B u r g e r h a r t :
Hier gelt vrywilligheit, geen dwang van wederzijde.

J u l i u s :
Zoo dwingme niet, dat ick door dwang uw' voorgang lijde.

B u r g e r h a r t :
Bezwaerme met geen juck, dat gy niet draegen wilt.

J u l i u s :
Mijn oude en uwe een jaer, en ruim zoo veel, verschilt.[1516]

B u r g e r h a r t :
Wat heeft een jaer geschils in oude hier te zeggen?[1517]

J u l i u s :
Dat broeder my den keur van sterven toe moet leggen:[1518]

B u r g e r h a r t :
En waerom niet den keur des doots aen my gestelt?

J u l i u s :
Dewijl ick d'outste ben, wiens woort het meeste gelt.

B u r g e r h a r t :
De jongste scheide dan veel nutter uit het leven.

J u l i u s :
Dus blijft de keur des doots van wederzy noch even.

B u r g e r h a r t :
Zoo lang d'een broeder niet den andren wijcken wil.

J u l i u s :
Dit is geen erfkrakeel, maer wightigh dootgeschil:

B u r g e r h a r t :
Dat duuren blijft, zoo lang wy om het keurrecht vechten.

J u l i u s :
Laet door het loten dan dit keurkrackeel beslechten:

B u r g e r h a r t :
En of by ongeluck het lot u viel te beurt?

1516 *oude:* leeftijd; *en ruim zoo veel:* en ruim 'n jaar.
1517 *geschils:* verschil.
1518 Dat betekent zoveel, dat ge aan mij de keus van 't sterven moet laten.

*

J u l i u s :
En of by ongeluck u 't lot hadde uitgekeurt?

B u r g e r h a r t :
Waer loting valt, daer gelt geen vrye wil na'et loten.

J u l i u s :
Most ick mijn' broeder, zoo hem 't lot trof, dan verstooten?

B u r g e r h a r t :
Wy mosten alle bey genoegen, 't viel hoe 't viel.[1531]

J u l i u s :
Mijn broeder missen? och ick mis mijn halve ziel:

B u r g e r h a r t :
En ick mijn heele ziel, quaemt gy door 't lot te sneven.

K r i j g h s r a e t :
De snelle tijt verloopt, met al dit wederstreven.

B u r g e r h a r t :
Verdriet het u: men stelle aen my het hooge woort.[1535]

J u l i u s :
Hoe kan ick stemmen tot een' vuilen broedermoort?

B u r g e r h a r t :
'k Vergeef het u: gy zult hierom geene opspraeck hooren.

J u l i u s :
Veel nutter noit geleeft. veel nutter ongeboren.

B u r g e r h a r t :
De bloetverwantschap is een nimmer scheibre bant:

J u l i u s :
Een bloetknoop, stercker dan een knoop van diamant.

B u r g e r h a r t :
Help Herkules, wat raet? hoe raeckt de strijt ten ende?

J u l i u s :
Dees worstlinge overweeght alle overstreên elende.[1542]

K r i j g h s r a e t :
Gy heeren, waerom dientge u zelven tot een' last
In dezen schijn? 't geschil aen 't barnen groeit en wast.[1544]

* TEKSTKRITIEK: 1538 de oude uitgave heeft achter *geleeft* 'n vraagteken.
1531 *genoegen:* berusten.
1535 *het hooge woort:* het beslissende woord, de opperste beslissing.
1542 *óverweeght* ...: weegt zwaarder dan alle doorgestreden ellende.
1544 *schijn:* toestand.

Natuur is krachtigh, en het onderling medoogen,

Gelijck in eene schael van reden opgewogen,[1546]
Staet even pal, en wijckt niet uit den evenaer.
Dus stonden eertijts twee halsvrienden voor 't altaer,
Orest en Pylades, getrou in doot en leven,[1549]
Waer van d'aeloude faem getuighenis kan geven:
Maer gy gebroeders, uit een moeders schoot gebaert,
En onder 't zelve hart gedraegen en bewaert,
Door bloetverwantschap blijft verknocht, dies is 't geen wonder
Dat een gelijcke treck van weêrzijde in 't byzonder
U krachtiger verbint: en zijt hierom gewis
Dat aen dit worstelen geen endt te vinden is,
Ten zy een rechter in uw' halsstrijt koom' van buiten,
En helpe u in dien noot het halsgeding besluiten.
Belieft het u dat een kornel naer binnen tree:[1559]
De stedehouder wacht, en zal in uwe ste
Een' kiezen uit u beide, en dezen bloetstrijt scheiden.
De tijt schiet voort, en spoet. men kan niet langer beiden.

B u r g e r h a r t :
Ick stem het toe, indien mijn broeder dit bestemt.

J u l i u s :
Mijn hart, hoe kloptge dus weemoedigh en beklemt!
Ick volgh mijn broeders stem, door nootdwang, en te noode.[1565]
De krijghskornel hael 't woort. hoe suffe ick nu dus bloode,[1566]
Die slagh op slagh, wanneer de krijghsklaeroen my riep,
In 't barnen van den strijt, op speer en heirspits liep,
En wrong de zegekans uit 's vyants ysre klaeuwen?

B u r g e r h a r t :
Schep moedt, heer broeder. laet uw heldenhart niet flaeuwen.
Wy zullen daetelijck een veilige uitkomst zien.

K r i j g h s r a e t :
De stedehouder wil gebieden noch verbiên,
Maer stelt de keur aen 't lot, in dezen helm gesloten.
Laet een onnozel kint het onpartijdigh loten
Bevolen. jongske, treck voor elck een cedel uit.[1574-1575]

1546 Zoals het in 'n weegschaal van redenen (voor en tegen) tegen elkaar wordt opgewogen, staat aan beide kanten gelijk, en wijkt niet uit het evenwicht; *even pal:* even vast (zonder dat de schaal doorslaat); *evenaer:* de tong van de weegschaal, die het evenwicht aanwijst, hier: het evenwicht zelf: het wederzijdse meegevoel wijkt niet uit het evenwicht.
1549 Orestes en Pylades de twee bekende vrienden uit de oud-Griekse godenen sagenleer.
1559 *kornel:* kolonel, krijgsoverste.
1565 *te noode:* al te ongaarne, heel no.
1566 *hael 't woort:* hale de beslissing van de ‘stedehouder’ (vs. 1560, 1561).
1574-1575 *Laet ... bevolen:* vertrouw toe. laat over aan; *cedel:* ceel, briefje.

Het lot eischt Julius, door 't merck des doots beduit.
Omhelst elckandre nu: de noot gebiet te scheiden.
Wy willen Julius ten boschaltaer geleiden.

B u r g e r h a r t :
Och broeder, 't lot heeft my die schoone doot benijt,
En niet ten woutaltaer van Herkules gewijt.
Gy sterft voor 't vaderlant en recht der Batavieren,
Verplicht uwe eer te voên, met groene populieren,[1582]
In 't heiligh offerwoudt, beschaduwt om het hooft,
Daer duitsche Herkules geviert wort en gelooft.
Wat zal men Nero van uw uiterste gewaegen?

J u l i u s :
Dat ick getrou het zwaert aengorde op zijn behaegen,
De paelen van het rijck uitzette door beleit,
En wensche dat hy toch, naer zijne billijckheit,[1588]
De Bataviers herstelle, en kenne, als bontgenooten,
Naer inhoudt des verbonts, met Julius gesloten.[1590]
Indien uwe onschult voor 't gerecht ten hove gelt,
En hy u weder in den ouden staet herstelt,
Bezorgh vrou moeder, nu ten ende van haer leven,
En luick haere oogen, als zy komt den geest te geven.
Omhelsme noch voor 't leste, en maetigh uwen rou.
Wat schudtge 't hooft? vaer wel. blijf 't vaderlant getrou.

B u r g e r h a r t :
Heer broeder, 'k wensch mijn bloet in uwe plaets te storten.

K r i j g h s r a e t :
Doorluchtsten, het is tijt dit marren af te korten.
Heer Julius, 't is tijt om boschwaert in te slaen.
Heer Burgerhart, vertreck. de hofwacht port u aen.

B u r g e r h a r t :
Help Herkules, is nu dit moortstuck niet te keeren?
Men most dien bloetroof hun ontweldigen. wy zweeren[1602-vlgg.]
En eens, en anderwerf, en drywerf, dat geen schaer,
Geen scheermes, geene vlijm dit lang gewassen haer
Zal korten, eer de wraeck het schelmstuck hebb' gewroken.
Maer wat zijn woorden, los en in den wint gesproken?

1582 *Verplicht:* de Batavieren die verplicht zullen zijn.
1588 *En wensche:* en dat ik wens.
1590 *Julius* Caesar (zie aant. Opdracht aan Van Hooren, r. 10).
1602-vlgg. Civilis had gezworen haar en baard te laten groeien, totdat hij de Romeinen verslagen had; hij heeft deze pas gekort, toen hij het Romeinse legerkamp Castra Vetera (Tacitus *Hist.* 4, 61) veroverd en de legioenen had gedood; volgens Tacitus vertelde men, dat Civilis zijn zoontje enkele Romeinse soldaten met pijlen liet doorboren (vs. 1608, 1609).

Verkeert de kans, de wraeck, die my in 't harte zit
Gewortelt, moght wel eens 's Romainschen borst ten wit
Gebruicken van mijn zoons in gal gedoopte pijlen.
Verdruckte vryheit, nu bezwijcken beide uw stijlen!

REY VAN BATAVISCHE VROUWEN. WALBURGH. HELDEWIJN.
R e y .

Z a n g :
O Boschnon Welda, mont van Godt,[1611-vlgg.]
Gy spelde ons, zonder gront en slot,[1612]
Hoe eens een wildeman, uit bossen
Te voorschijn treênde, zou verlossen,
Omtrent den uitgang van den Rijn
De melckkoe, in bedroefden schijn[1616]
Gespannen, onder ysre jucken;
Hoe hy de slaghpen uit zou rucken
Den trotsen vogel, die verstaelt[1619]
Zijn' roof op alle vogels haelt,
En, nimmer zadt van vraetigh slicken,
Den Rijnleeu naer 't gezicht durf picken,
En hem een' moortklaeu slaen in 't hart.
O wee, ô bitterheit, ô smart!
Hoe gaet dit anders dan gy spelde,
En, ons ten troost, de snaeren stelde
Op eenen zegenrijcken toon!
Verdiende uw wichlen eer een kroon[1628]
Van onverwelckbre lauwerbladen;
Nu mist het uwen mont, in 't raeden
Van d'uitkomste, ons ten troost belooft.
Gy zaeght dit onweêr over 't hooft.
Baethouwers, Waterlanders, Kermers,[1633]
Nu zoeckt geen hulp aen lantbeschermers.

T e g e n z a n g :
Een bloetraet, die geweldigh heerscht,[1635]
En naer stadthouders hoort, past eerst[1636]
De vrydoms hoofden neêr te vellen,
Om dan den volcke een wet te stellen

1611-vlgg. Bospriesteres Weléda (zie vs. 1024), zij had de voorspoed van de Bataafse opstand en de vernietiging der legioenen voorspeld; van de '*wildeman*' is niets bekend. Vondel heeft haar voorspelling in deze verzen uitgebeeld.
1612 *zonder gront en slot:* zonder reden of zin; geheel onjuist (zie vs. 1626 vlgg).
1616 *in bedroefden schijn:* in droevig uiterlik; in droevige toestand.
1619 *Den trotsen vogel:* de Romeinse adelaar; *verstaelt:* met stale hardheid.
1628 *wichlen:* voorspellen; *eer:* vroeger.
1633 *Kermers:* Kennemers, Kaninefaten.
1635 *geweldigh:* met geweld.
1636 *past:* zorgt.

Geprent in 't hart, gekneet als was.
De dwinglandy wort in tiras[1640]
Van 't êelste bloet geleght. nu baeten
Geen klaghten. het gezagh der Staeten[1642]
Moet zwichten voor een wreet Romain,
Een onrechtmaetigh staetwaerdein.[1644]
Hy houdt de vryheit in zijn kluiven,
En weet op 's heerschaps hals te schuiven[1646]
't Ontheiligen van 't vreverbont,
Gesterckt, op nederrijnschen gront,
Van Cezar, nu in top geheven,
Gelijck een' godt, in 't ander leven.
Hy past op hantvest noch op wet.
Hoe treft de dootgangk en de tret
Van Julius het hart der lieden,
Te zwack om wederstant te bieden!
De tijt leert zwijgen. elck verbijt
Zich zelve, en kropt dien moort en spijt.[1656]
O burgerheeren, trouwe vaders,
Hoe verft men u, als lantverraders!

W a l b u r g h :
Bedroefde reien, staeckt uw klaght:
Verkeertze in lofgezangen.
Zy sterven op hun heldenwacht.
De dappersten verlangen
Te sterven, niet in 't muffe bedt,
Maer op 't altaer van eere,
Waer op de Neêrduitsch wijzen zet.[1665]
Indien de kans eens keere,
Beleve ick 't niet, gy zult den dans[1667]
Der maeghden me bekleeden,
En heffenze in den starretrans,
Die voor 's lants vryheit streden.
Wy baerden zoons uit onzen schoot,
Tot heil der onderzaeten.
Wy kussen zulck een schoone doot.
Zy hanthaef 't heiligh recht der Staeten.

1640 *tiras:* cement, tras; door het vergieten van 't edelste bloed wordt de dwinglandij gevestigd.
1642 *der Staeten:* der standen, de vertegenwoordigers der burgers; (de 'Staten' gezien, zoals ze in Vondel's tijd waren).
1644 *staetwaerdein:* staatsvoogd (*waerdein:* opzichter).
1646 *'s heerschaps:* van de keizer.
1656 *en kropt ...*: en verkropt de spijt, de wrevel om die moord.
1665 *de Neêrduitsch:* de Nederduitser, de Nederlander; *wijzen zet:* heldenliederen zingen zal.
1667 *den dans .... bekleeden:* de dans meedansen.

H e l d e w i j n :

Vrou moeder, gaenwe in 't hof.
Ay geef geen nieuwe stof
Aen dezen valschen rechter.
Verschoon uw' zoon, en mijnen Vechter,
Die met een' zuuren stap
Naer Rome gaen in ballingschap.
Vrou moeder, leun op mijne schouder.
Stockoude vrou,
Stantvastiger dan ick in rou,
Och waren wy zes maenen ouder,
En erfde een Galba 't hoogh gezagh;[1685]
Wy moghten, een' gewenschten dagh
Belevende, adem scheppen:
Nu durf de tuinleeu zich niet reppen.[1688]

1685 Enkele maanden later was Galba keizer (als 't ware 'n voorspelling van Heldewijn).
1688 *de tuinleeu:* de leeuw in de tuin, in de omheining (zie op vs. 1385); *reppen:* roeren.

Het vyfde bedryf.

FONTEIUS. FRONTO.

F o n t e i u s :
Wy twijfelen niet eens of 't krijghsrecht ging zijn' gang.[1689]
Het volck keert wederom. wacht Fronto nu dus lang?
Hem wert belast terstont ten hove weêr te keeren.
Daer stapt hy aen, bestuwt met eenen stoet van heeren
En ridderen. men zal nu hooren hoe het voer
Met dien Baethouwer, 't hooft van zulck een lantrumoer.

F r o n t o :
Het recht is uitgevoert. geluck, heer stedehouder.
Zoo smoort men lantverraet. nu zijnwe zoo veel ouder,
En veiliger dan flus. d'oproerige is van kant.[1697]
Het doode lichaem wort op 't lijckhout vast gebrant,[1698-vlgg.]
Met eenen oock zijn paert, en wapentuigh, en wapen,[1699]
De roode tuinleeu in een gouden velt, rechtschapen[1700]
Bewijs dat 's meesters klaeu geen' adelaer ontzagh.

F o n t e i u s :
Het lustme van 't begin te hooren het verslagh,
Hoe, 't recht gehanthaeft, zich de vorst ter doot bereide.[1703]

F r o n t o :
De strenge krijghsraet gaf hem boschwaert in 't geleide,[1704]
Naer 't heiligh outer, dat in top des heuvels rijst,
Die halve maenswijs, als een schouburgh, met een lijst
Van popelboomen wort omschaduwt en gesloten.
Hier was van overal het volck naer toe geschoten;
Gelijck het water in een' boezem t'zaemenvloeit,
En, tot een staende meer, uit hondert beecken groeit.
d'Een zat op 't groene gras: een ander hing aen tacken
Van boomen, door 't gewicht gebogen, en aen 't kracken.
Zoo hangen byen, in een' zwarm by een vergaert;
Romain en Batavier, gebaert en ongebaert,
En out en jong door een gemengelt, mans en wijven,
Soldaet en burgery. men hoortze schelden, kijven,
En worstelen om plaets, die t'eng viel en te naeu.
Toen quam de krijghsraet aen met Julius, niet flaeu,

1689 *niet eens:* niet eenmaal, volstrekt niet.
1697 *flus:* straks, zo even.
1698-vlgg. De lijkverbranding van de voornamen aldus naar Germaanse zede. (Tacitus: *De Germania*, 27).
1699 *wapen:* geslachtswapen, wapenschild.
1700 Het wapen van 't gewest Holland; *rechtschapen bewijs:* 'n bewijs volkomen van vorm, volmaakt bewijs.
1703 *'t recht gehanthaeft:* terwijl het recht werd gehandhaafd, werd uitgevoerd.
1704 *gaf hem .... 't geleide:* begeleidde hem in 't bos.

Maer trots, gelijck een leeu, wiens maen begint te krullen,
Te zwaeien om den neck; terwijl hy, onder 't brullen
En knarssetanden, zich vast geesselt met den staert,
Dat op dien boschgalm wat op roof vlamt wort vervaert,
En 't hart in 't lijf krimpt. met dees leeuweneigenschappen
Quam die verwezen trots den heuveltop opstappen;[1724]
Gelijck hy, op 't gezang van zijne benden, plagh
Te streven door de doot, in 't barnen van den slagh,
Of d'allervoorste zelf een stormbrugh op te steigeren;[1727]
Wanneer de dappersten uit schrick den aenval weigeren.
De doot, terwijl 't gezicht, als een paer blixems, blickt[1729]
En blickert, weeck te rugge, en scheen voor hem verschrickt.
De krijghsraet deisde een poos, uit angst van zich te zengen,
En schroomde 't woutaltaer met zulck een bloet te sprengen.[1732]

F o n t e i u s :
Wat sprack de vorst, toen hy in top des heuvels stont?

F r o n t o :
Hy keert het aengezicht, eerst ommeziende in 't ront,
Naer Rome toe, en zet de handen in de zijde,
Om uit den mont voor 't volck te spreecken trots en blijde:[1736]
Is Cezar met mijn doot geholpen en gedient,
Ick schenck hem 't lijf, en sterf geen onderzaet, maer vrient
En bontgenoot des rijx, der Batavieren vader,
Hanthaver van hun recht en vryheit, geen verrader,[1740]
Gelijck een dienaer van August ons schelmsch misverft,[1741]
Een lasterstuck, dat blaeu den schijn van waerheit derft.[1742]
Stadthouders schroomen niet op vuile hofschavotten
Een' ouden koningsstam van hooft en kroon te knotten.
Zoo stiet Antonius den koningk Antigoon,[1745]
Herodes ten gevalle, uit zijnen hoogen troon,
Dryhondert jaeren lang van Asmoneen bezeten.[1747]
Ick sterve een wettigh vorst, geen schelm noch eervergeten.

1724 *die verwezen:* die verwezene, veroordeelde.
1727 *d'allervoorste:* als d'allervoorste; *stormbrugh:* gevaarte bij belegeringen gebruikt om de vesting te bestormen, in de vorm van 'n brug die de belegeraar tegen de wal opzet en daarmee verbindt.
1729 *'t gezicht:* de ogen.
1732 *sprengen:* besprengen.
1736 *uit den mont:* uit het hart, openhartig.
1740 Duidelike herinnering aan Oldenbarnevelt, zoals ook vs. 1743.
1741 *van August:* van Augustus, van de keizer (*Augustus:* de verhevene).
1742 *lasterstuck:* misdaad, hier ook met de betekenis van *lasteren:* vals beschuldigen, dus: misdadige laster; *blaeu:* verzonnen, dus: vals.
1745 Antígonos was de laatste vorst der Joden uit het geslacht van de Makkabeeën, zijn tegenstander was Herodes. Deze werd door de Romeinen gesteund, en in 39 voor Kr. door het tweede driemanschap Octavianus (later keizer Augustus) *Antonius* en Crassus tot koning van Judéa aangesteld. Antigonos gaf zich zonder tegenstand over, en werd op bevel van Antonius ter dood gebracht (37 vóór Kristus); van nu af waren de Joden geheel onder Rome.
1747 *Asmoneen:* As(a)moneeën, bijnaam van de Makkabeeën naar een van hun voorvaderen Asamonaios. *Dryhondert jaeren lang:* de Makkabeeën hebben van ongeveer 170-37 voor Kr. Judea bestuurd.

De Roomsche hopman treffe een' vrygeboren vorst,[1749]
En stoote my den dolck in deze bloote borst.
Hy scheurt den boezem op, en met een' dolck doorstooten,
Ploft neder, bijt het gras, en voort den mont gesloten.[1752]
Een oploop stack'er, door het bloeden van den dolck,
Gelijck een lantstorm op, en overliep het volck.[1754]
Baethouwers scheenen, dol van wraeckzucht, uitgelaeten,
Maer schroomden eenen ring gewapende soldaeten
Het lijck t'ontweldigen, dat nu tot asch verteert,
Gelijck hy in 't geley des krijghsraets heeft begeert.[1758]

F o n t e i u s :
Wat riep het krijghsvolck, toen de dootsteeck was gegeven?

F r o n t o :
Lang lang leef Nero. lang moet helt Fonteius leven,
Als stedehouder van het keizerlijck gebodt.[1761]

F o n t e i u s :
Nu flux den broeder, eer een oproer t'zamenrot,
Te water opgevoert, zoo raeckt men aen een ende.[1763]
Geley hem heene, met ons halve lijfschutbende,[1764]
In volle veiligheit, bevrijt van alle schroom.
De jonge Vechter moet, als schiltknaep, zijnen oom
Bedienen op den toght, met eenen sleep van knechten.

F r o n t o :
Maer nu, hoe zal ick best de majesteit berechten?[1768]
De vorst, vol wraeckzucht, wil hoogh klaegen aen het hof,[1769]
En dingen voor zijn recht. hy is op zulck een stof[1770]
Geslepen.

F o n t e i u s :
Laet het stuck by Nero overweegen.[1771]
Berecht Nymfidius, en Tigellyn, genegen[1772]
Ter halsstraf, 't zy hoe 't zy, waerschijnelijck of valsch:[1773]
In 't spaeren schuilt gevaer. hy moet, hy moet om hals,
Of wy en gy staen los, en alle Romelingen.
Zoo fel een weêrstuit zoude ons voor de scheenen springen,
Indien dees vogel quaem t'ontglippen. hou hem vast.

1749 *Roomsche:* Romeinse.
1752 *en voort ...:* en terstond was de mond gesloten.
1754 *overliep het volk:* de storm van verzet golfde over heel het volk.
1758 *in 't geley des krijghsraets:* toen de krijgsraad hem naar de strafplaats geleidde.
1761 Als vertegenwoordiger van 't keizerlik bevel, van de keizerlike heerschappij.
1763 *Te water opgevoert:* de Rijn op, stroomopwaarts.
1764 *lijfschutbende:* lijfwacht.
1768 *berechten:* berichten. inlichten.
1769 *De vorst:* Burgerhart (Civilis).
1770 *dingen:* pleiten.
1771 *Laet het stuck ...:* laat de misdaad bij Nero zwaar wegen (*óverwegen*).
1772 Geef inlichtingen aan Nymphidius en Tigellinus, (de beide bevelhebbers van Nero's lijfwacht, zijn machtige gunstelingen).
1773 *waerschijnelijck:* klaarblijkelik volgens de waarheid.

F r o n t o :
Dien heer bewaeren is een zorgelijcke last.
Een groote toeloop van nieusgierigen wil komen
Geschoten naer den Rijn en Rijnkant toe, als stroomen.
Wy streven Kolen, zulck een hooftstadt, dicht voorby,
Een stadt gemengt uit Roomsche en Duitsche burgery;
Daer hy een' aenhang vint van Duitschen en Romainen.
Een zelve lantaert ziet zijn lantsliên noo verkleinen,[1784]
En allernootst een' vorst, uit koningklijck geslacht.
Liet gy hem ketenen, dat waer de trouste wacht,
Om niet op 't ongewis het rijck in hem te waegen.

F o n t e i u s :
Dat smaeckt naer wreetheit. 'k wensch my zediger te draegen,[1788]
Doch wil hem hooren, en zijn afscheit. vaert hy uit
In trotsheit tegens ons stadthoudery, zoo sluit
En keten hem. men kan die strengheit dan by heeren
En burgery en volck met schooner glimp verweeren.
Hy staet met zijnen neef toghtvaerdigh en gereet.

F r o n t o :
Men hoort een straetgeschrey en jammerlijcken kreet
Van vrouwen. al 't geslacht en maeghschap wil hem spreecken.

F o n t e i u s :
Laet flux de togtklaroen, voor 't hof, op 't mercktvelt steecken,[1796]
Zijn maeghschap en al 't volck vertrecken op dien klanck.
Nu spoe ter stede uit noch voor zonnenondergangk.
Geheimeschrijver, kom, en lever hem dry brieven,
Die 't hof berechten van ons ooghmerck en believen,
Een' aen den keizer zelf, noch twee aen Tigellijn
En heer Nymfidius. zy melden in wat schijn[1802]
Het hier geschapen staet, indienze 't halsrecht krimpen.[1803]
Men magh een' vorst aen goet beschadigen, maer schimpen
En raecken aen zijn eer, hem quetsen in zijn bloet,
Dat schiet een' wortel van een weêrwraeck in 't gemoedt,
Die met geen duizenden van zielen is te zoenen.
Nu hael hem met zijn' neef. laet al de toghtklaeroenen
Opklincken voor het hof. hier komt de krijghsraet aen.
Spoe voort: het is hoogh tijt: de zon wil onder gaen.

1784 Stamgelijken zien hun landgenoten no vernederen.
1788 *zediger:* gematigder ('t Latijnse modestus).
1796 *de togtklaroen:* de trompet; laat terstond het sein geven om de tocht te beginnen.
1802 *schijn:* gedaante, toestand.
1803 *indien ze 't halsrecht krimpen:* indien ze het recht over leven en dood verzwakken; indien ze de halsstraf niet volvoeren (zie vs. 1774. Hij moet, hij moet om hals). De volgende verzen betekenen: elke andere straf die zijn eer te na komt (maar hem in 't leven laat), roept 'n onverzoenbare weerwraak op.

Wat valt het lastigh zulck een' opstant neêr te zetten,
En in zijn hoofden met voorzichtigheit te pletten.
Het rijck te winnen eischt een' Cezar, noit in rust;[1813]
Maer 't rijck te veiligen, een' nazaet als August.[1814]

FONTEIUS. BURGERHART. KRIJGHSRAET.

F o n t e i u s :

Myn heer, ontschuldigh ons, en leer uw leedt verdraegen.
Wy kunnen min niet dan uw' grooten rou beklaegen.
Van Rome quam die slagh, en niet by onzen wil.
Geruchten vliegen heene en weder. zat men stil,
't Waer onverdaedighbaer voor Cezar en zijn raeden.
Dees hollende eeu misduit oock d'allerbraefste daeden
En trouste diensten zelfs ten slimste: en wy staen vast[1821]
Te zwaer geladen met een' stedehouders last.
Een ander overtreet: een ander moet het boeten.[1823]
Wat diep begraven leght, weet afgunst op te wroeten,
Te haelen voor den dagh, eer 't iemant denckt of raemt.
Zoo wort 's rijx amptenaer bestreden en gepraemt,
Gelijck een baer in zee geperst wort van een ander.
Der menschen woestheit klampt het eene quaet op 't ander.
Hoe kan men anders dan zich schicken naer den tijt?
Heeft hier een staetheer schult, zoo scheltze rustigh quijt.[1830]

B u r g e r h a r t :

Vervloeckte dwingelant, van eer en trou verwildert,
Gy hebt u zelven recht naer 't leven afgeschildert.
Het is onnodigh dat een ander u misverf.
Deelt iemant heden diep in 't algemeen bederf,[1834]
Zoo magh het algemeen met reden u misdancken.
Doortrapte huichelaer, wy kennen uwe rancken,[1836]
Uw geile gierigheit, die goet verschoont noch bloet,[1837]
En Godt noch mensch ontziet. wat toef ick? kan mijn moedt
Dit dulden? moet een vorst, een lantsheer, vry geboren
Ter heerschappye, noch zijn' aengeterghden toren
Inkroppen, eer hy van gevangenis verhuist?
Heruit Tyran, heruit. 'k verdaege u voor de vuist
In 't vechtperck hier voor 't hof. waer staenwe? wat wil 't worden?

1813 *een' Cezar:* de bekende Gaius Julius Caesar.
1814 *August:* de eerste keizer, Augustus (Octavianus).
1821 *ten slimste:* ten ergste, op z'n ergst
1823 *Een ander ... een ander:* de een, de ander (Latijn: alius-alius).
1830 *staetheer:* staatsambtenaar.
1834 Als iemand nu zijn deel heeft in de algemene ellende, dan mag het gemenebest, het hele volk (*het algemeen*) te recht u dat verwijten.
1836 *rancken:* sluwheden.
1837 *Uw geile gierigheit:* uw wellustige begerigheid. (zie vs. 16 en 60).

Een vrouweschender dorst my 't zwaert van 't lijf afgorden,
Een, die den riem van een Vestaelsche ontgespen wou,
Een boschnon, Welda zelf, in 't bosch ontwijden zou:[1846]
Men zwijgh' den overlast van zijne wulpsche knaepen.[1847]
Moght ick hem in den schilt, en in zijn bastertwapen
Eens vaeren naer mijn' wensch; al tradt hy voort in 't perck
Met vijf schiltknaepen; 'k zou dien blooden weerwolf werck[1850]
Beschaffen, en tot gruis vermaelen voor mijn voeten.

K r y g h s r a e t :
Een stedehouder op zijn heuscheit dus t'ontmoeten,[1852]
Heer Burgerhart, dat lijdt zijn eer en staetampt niet.
Het zy hoe 't wil: gy staet alleen tot zijn gebiet.[1854]
Hy gunde u uitstel, om voor 't recht der majesteiten, [1855]
Tot voorstant van uwe eere en staetrecht zelf te pleiten.
Betoom uw hevigheit ten minste een korte wijl.

F o n t e i u s :
Hy raest kranckzinnigh, naer 's Baethouwers ouden stijl.
Trouwanten, rept u flux, en ketent dezen dollen.
Het hooft is los: verstant en zinnen slaen aen 't hollen.

B u r g e r h a r t :
Nu schroomt niet: ketent ons: het is Fonteius eeu.[1861]
Der dieren koningk, een afgrijsselijcke leeu[1862]
Wort in een houte kou getuchtight en gegijzelt:[1863-vlgg.]
Maer, in een ysren hock gesloten, breeckt en brijzelt
De staele keten, en een trali van metael.
Wy gunnen u dees maght, en staen gelijck een pael.

F o n t e i u s :
Kornellen, leit hem wech: de dagh begint te scheiden.
Heer Fronto komt den oom met Vechter t'scheep geleiden.
Het wilt geval bestuurt den weereltlijcken staet.[1869]
Zoo zienwe hoe 't een op, het ander onder gaet.

E I N D E .

1846 *Een boschnon:* een priesteres in 't heilig woud (deze aanklacht is 'n uitbeelding van Fonteius' bekende ondeugden, vs. 1837 enz.); *Welda:* Weléda; de bekende zienster (vs. 1024, 1611).
1847 *knaepen:* wapenknechten, soldaten.
1850 *dien blooden weerwolf:* die laffe schurk; *werck beschaffen:* werk verschaffen, in 't nauw brengen.
1852 *op zijn heuscheit dus t'ontmoeten:* zijn vriendelikheid zo tegemoet te gaan.
1854 *gebiet:* beschikking; gij zijt alleen van hem afhankelik.
1855 *voor 't recht der majesteiten:* voor de rechterstoel van de keizer.
1861 *eeu:* tijd.
1862 *afgrijsselijcke:* die alles met schrik vervult, schrikwekkende.
1863-vlgg. Civilis zegt dit honend over Fonteius; 'n leeuw kan men niet vasthouden in 'n ijzere kooi, hem waardig, dan beproeft hij zijn krachten en verbrijzelt alles; maar in 'n houte hok, hem onwaardig, wordt hij vastgehouden; zo geschiedt Civilis door Fonteius; zijn ‘overwinnaar’ is 'n vernederende gevangenbewaarder; *kou:* kooi; *getuchtigt en gegijzelt:* getemd en vastgebonden, gebonden om hem te temmen.
1869 *Het wilt geval:* het grillig toeval.

[Aantekeningen en aanvullingen]

Aanvullingen en opmerkingen door Dr. J.F.M. Sterck

OP D'AFBEELDINGE DES GELEERDEN EN BELEEFDEN JONGELINGS JOAN SIX. (Zie ook Dl. IV, 13.)

Busken Huet leest in dit gedichtje het volgende: ‘Den aanzienlijken Six nam hij (Vondel) het bijna kwalijk zich door Rembrandt te hebben doen uitschilderen’: ‘Zoo maelt *men* Six, in 't bloeienst van zijn jeught’. Door den klemtoon verkeerd te leggen op *men* kreeg Huet dezen indruk van het vers. Het moet echter gelezen worden met den klemtoon op *zóó*, dan wordt de beteekenis: *Zóó* is 't dat Six terecht is geschilderd, zooals het behoort.

DE DRYFKUNST VAN PAULUS VAN VIANE. (Dl. VIII, 595)

Dit gedicht is ten onrechte op 1657 gesteld, omdat Vondel in zijn brief aan Huygens van 3 Januari 1668, schrijft: ‘Zommige kunstbeminders van het goutsmitsgilt verzochten aen my iet te stellen ter gedachtenisse van Paulus van Viane ... Zy hebben hier verscheide afdruxels laten uitdeelen, en vonden geraden ook eenige te senden naer 's Gravenhaege voor de konstbeminners aldaer.’ Daarom zendt hij ook eenige afdruksels aan Huygens. Het valt moeilijk aan te nemen, dat Vondel gedichten die hij in 1657 gemaakt zou hebben, pas na tien jaar zou laten verspreiden. (Zie Vondel-brieven, bl. 137.)

IS IN VONDELS GYSBRECHT EEN VOORSTELLING VAN EEN MIS GESCHRAPT, OP AANDRINGEN VAN DE PREDIKANTEN? (Dl. III, bl. 515-vlg.)

In het ‘Tijdschrift voor Taal en Letteren’, 1936, Jrg. 24, bl. 145-vlg. komt pater Maximilianus, Kap. nogmaals terug op mijn de bovenstaande vraag bevestigende meening.

Drs. L.C. Michels heeft den schrijver opmerkzaam gemaakt op een toneelaanwijzing in Breeroo's Griane, waar na vers 1816 sprake is van een z.g. stomme vertooning van de Mis. ‘De vraag dringt zich op: had Vondel oorspronkelijk ook een Mis als stomme vertooning in zijn Gijsbrecht ingelast? Er zijn aanwijzingen, die dit niet onwaarschijnlijk maken. Vooreerst is een stomme vertooning volgens de meest letterlijke zin van de aanklacht der predikanten. Op de vergadering van 17 December 1637 had men vernomen waarschijnlijk van Engelbrecht, ‘dat des Tweden Kersdags een *verthooninge* in de Rederykerskamer zal gedaan worden van de paperije als *misse* en andere ceremonien’.... Daar het stuk dan toch al was opgevoerd en ze bovendien vernomen hadden ‘de aanstootelijckste saken daaruit geroyeert te zijn’, besloten ze van verdere actie af te zien. Tot de aanstootelijkste zaken behoorde zeker de Mis, die met name genoemd werd. Vervolgens, als de Mis niet in de tekst van het stuk was verwerkt, maar als stomme vertoning was bedoeld, dan kon de korte tijd van enkele dagen geen moeilijkheid geven voor wijziging; men had de vertooning daarvan eenvoudig weg te laten.’

Tot zoover pater Maximilianus, die aanneemt de mogelijkheid, dat de Mis als ‘tableau vivant’, in den tekst zou zijn aangegeven. Ofschoon een ‘stomme vertooning’ beter met pantomime wordt aangeduid. Dit moet wel het geval zijn geweest, omdat

de predikanten anders niet geweten konden hebben, dat de Mis in Gysbrecht opgevoerd zou worden.

Summa summarum blijkt uit het laatste artikel van pater Maximilianus, in tegenstelling met diens vroegere uitlating, dat in den oorspronkelijken tekst toch stellig een aanwijzing heeft gestaan voor een Misopvoering, hetzij dan als ‘levend beeld’, of als ceremonie. Quod erat demonstrandum. Het verheugt mij dat het, verder ook zeer lezenswaardige artikel van den pater mijn oorspronkelijke voorstelling heeft versterkt. (Zie ook Vondel-Kroniek Oct. 1936, Jg. VII, No. 4, bl. 179.)

BIJ ‘LEVEN v. VONDEL’. Dl. IX.

Dat Vondel zich en zijn levensomstandigheden in zijn drama's vaak vereenzelvigde met de daarin opgevoerde personen, is door prof. Molkenboer, ook wat betreft zijn vroegere spelen aangewezen. Vondel-Kroniek III, bl. 1 en 63 ‘Wanneer werd Vondel Katholiek?’ De eminente Vondel-kenner zoekt: ‘de geheimen van Vondels volle ziel in de schijnbaar objectieve uitingen van zijn drama's te bespieden’. Zoo zou Vondel in ‘Gebroeders’ bedekt hebben willen weergeven den strijd, die hem heeft bemoeilijkt in zijn bekeering tegenover zijn moeder en zijn vrouw. In Rispe zou V. zijn moeder Sara willen weergeven, terwijl in Michol 's dichters vrouw Maria zou zijn terug te vinden. De strenge Rispe is dan verwant aan de autoritaire moeder Sara.

Ook in Peter en Pauwels ziet prof. Molkenboer, zeer juist, in Petronel de voortvarende Anna Vondel en in Plautil de bij haar bekeering talmende Tesselschade.

Zoo toont prof. Molkenboer aan dat Vondel ook reeds in zijn vroegere treurspelen ‘meer van zijn inwendige denkingen heeft verklapt, dan hij zich zelf misschien bewust was.’ Later, zooals in Samson en de Davidspelen, komt zijn opzettelijke vereenzelviging met zijn treurspelers, in verband met zijn eigen ondervonden verdriet en tegenspoed nog duidelijker aan den dag.

Afwijkende lezingen door Dr. C.C. van de Graft

KONING DAVID IN BALLINGSCHAP, blz. 23.

1. *Amsterdam* 1660 (Unger: Bibliographie, nr. 605).

Inhoudt:

31 de Olijfbergh

45 bloetvrint

Het eerste bedryf e.v.:

1 Thamar

1063 herte

2. *Amsterdam* 1661 (Unger: Bibliographie, nr. 606).

Inhoudt:

14 schellemstuck

Het eerste bedryf e.v.:

16 gelegenheit

138 de galm

816 achter verschoont een komma.

1089 mindren

1090 kindren

1567 vermindren

1568 behindren.

Van Lennep IX, blz. 1. - Unger 1660, blz. 95.

KONING DAVID HERSTELT, blz. 103.

1. *Amsterdam* 1660 (Unger: Bibliographie, nr. 621).

Inhoudt:

17 oversten

Het eerste bedryf e.v.:

63 vollen

251 aan het einde een punt.

314 achter zuitzy een komma.
775 meer rechts
874 achter razerny een punt.
894 is heet
1270 verlegenheit
1395 De zoon
1487 aan het einde een komma.
1547 eige
1603 noch iemant.

2. *Amsterdam* 1661 (Unger: Bibliographie, nr. 622).
Opdracht:
37 Saüls, en verder overal Saül.
Inhoudt:
17 oversten
Het eerste bedryf e.v.:
91 geborsten

249 en 458 quam
251 en 314 als boven, ook 874, 894, 1270, 1395, 1603.
433 barmhertigheit
592 en 595 Jefta(s)
1153 Chusaï
1283 oorloght.

Deze uitgave bevat een aantal drukfouten.
Van Lennep IX, blz. 77. - *Unger* 1660, blz. 183.
SAMSON OF HEILIGE WRAECK, blz. 173.
1. *Amsterdam* 1660 (Unger: Bibliographie, nr. 615).
Inhoudt:
24 eenen levendigen bron

Het eerste bedryf e.v.:
185 aelmoes
385 achter u een komma
575 de noot
1452 aan het einde een komma
1669 waert gerust in koele lommer
2. *Amsterdam* 1661 (Unger: Bibliographie, nr. 616).
Opdracht:
6 achter geboorte een komma.
Inhoudt:
38-39 achter helt, waernemende en leide een komma.
Het vierde bedryf e.v.:
1255 overromplen
1256 momplen
1544 schatren
1545 klatren.
Van Lennep IX, blz. 149. - *Unger* 1660-1662, blz. 1.
TER BRUILOFTE VAN CORNELIS BACKER EN KATHARINA RAYE, blz. 240.
Poëzy 1682 I, blz. 673; geen afwijking.
Van Lennep VIII, blz. 98. - *Unger* 1657-1660, blz. 266.
OP HET JAERGETYDE VAN MEVROUWE ANNA VAN HOORN, blz. 243.
Poëzy 1682 II, blz. 93; evenzo.
Van Lennep IX, blz. 227. - *Unger* 1657-1660, blz. 270.
TER BEGRAEFENISSE VAN PETER SCHRYVER, blz. 246.
Poëzy 1682 II, blz. 32. In de titel: heer.
Met onderschrift: Overleden 1660, den 30 van Grasmaent.
Van Lennep VIII, blz. 102. - *Unger* 1657-1660, blz. 273.
OP D'AFBEELDINGE VAN KAREL STUART, blz. 248.
De Hollantsche Lauwerkrans. Gevlochten van verscheyde Poëten, ter Eeren van Karel de II, t'Amsterdam 1660, blz. 000.
(De vermelding bij Unger, Bibliographie, blz. 116, dat dit gedicht ook zou zijn afgedrukt in *Poëzy* 1682 I, blz. 547, is foutief.)
Van Lennep VIII, blz. 105. - *Unger* 1657-1660, blz. 275.
OPGANG VAN KAREL STUART, blz. 250.
Herstelde Zeeg-triomf van Karel de tweede, Koning van Groot Britanje, Vranckryck en Yerlandt, Beschermer des Geloofs. Door verscheyde voornaamste Poëten van Hollandt, Dordrecht, 1660, blz. 42-44; in de tweede uitgave, ook van 1660, blz. 34-37. Geen afwijkingen.
De Hollantsche Lauwerkrans, 1660 (in geen openbare bibliotheek van ons land aanwezig).
Poëzy 1682 I, blz. 393. Met het jaartal MDCLX.
Van Lennep VIII, blz. 107. - *Unger* 1657-1660, blz. 277.
DE BRUILOFT VAN DEN TEEMS EN AEMSTEL T'AMSTERDAM, blz. 254.
Poëzy 1682 I, blz. 779.
67 ontzagh
Met het jaartal MDCLX.

Van Lennep VIII, blz. 112. - *Unger* 1657-1660, blz. 282.

DE RIDDERSCHAP VAN AMSTERDAM, ONDER ZIJNE KONINGKLIJCKE HOOGHEIT WILLEM VAN ORANJE, blz. 257.

Poëzy 1682 I, blz. 426. Met het jaartal MDCLX.

Van Lennep VIII, blz. 115. - *Unger* 1656-1657, blz. 286.

BYSCHRIFT OP D'AFBEELDINGE VAN GODART VAN REE, blz. 259.

Poëzy 1682 I, blz. 572. In de titel: Heer, Godart Adriaen van Ree, Baron van de hooge heerlijkheit Amerongen, Heer van Ginkel, Gecommitteerde Met het jaartal MDCLX.

Van Lennep VIII, blz. 117. - *Unger* 1657-1660, blz. 288.

DE KUNSTKROON VOOR DEN KONINGK VAN GROOT BRITANJE &C. AEN SYMON VAN HOOREN, blz. 260.

Poëzy 1682 I, blz. 418. In de titel: Heere .... Burgemeester. Met het jaartal MDCLX.

Van Lennep VIII, blz. 119. - *Unger* 1657-1660, blz. 290.

OP DE MARMERE PALLAS VAN JOAN MAURITIUS, blz. 263.

Van Lennep VIII, blz. 95. - *Unger* 1657-1660, blz. 299.

OP DE TOETSSTEENE FEESTTAFEL .... DOOR D. VAN RIJSWIJCK, blz. 266.

Poëzy 1682 II, blz. 368. Met het jaartal MDCLX.

Van Lennep VIII, blz. 122. - *Unger* 1657-1660, blz. 293.

HET LYCKBEDDE VAN IOAN BANNING WUYTIERS, blz. 269.
Hollantsche Parnas 1660, blz. 518. In de titel: Lyckbedde (zonder Het).
8 Geen Christen sterft, maer gaet gerust
14 eere
19 zyn stut
28 Dies looft het hem, op zijn' gesloten mondt.
30 ons noch
Poëzy 1682 II, blz. 46, volgt *Poëzy* 1660.
Van Lennep V, blz. 566. - *Unger* 1657-1660, blz. 296.
OP DE AFBEELDINGE VAN ISABELLE BENZI, blz. 272.
Poëzy 1682 II, blz. 342; evenzo.
Van Lennep IX, blz. 232. - *Unger* 1657-1660, blz. 302.
OP DE ZELVE, blz. 274.
Poëzy 1682 I, blz. 603; evenzo.
Van Lennep IX, blz. 234. - *Unger* 1657-1660, blz. 305.
DE KONINGKLIJCKE IDEA, blz. 275.
Poëzy 1682 I, blz. 308; evenzo.
Van Lennep VI, blz. 164. - *Unger* 1657-1660, blz. 305.
OP DE SCHOONE ELIZA, blz. 275.
Poëzy 1682 I, blz. 604; evenzo.
Van Lennep VII, blz. 735. - *Unger* 1657-1660, blz. 306.
KERSLIEDT, blz. 276.
Poëzy 1682 II, blz. 495; evenzo.
Van Lennep IV, blz. 359. - *Unger* 1657-1660, blz. 306.
DE GESTUITE MINNEGODT, blz. 277.
Poëzy 1682 II, blz. 422; evenzo.
Van Lennep VI, blz. 167. - *Unger* 1657-1660, blz. 308.
WILTZANGK, blz. 279.
Poëzy 1682 II, blz. 423; evenzo.
Van Lennep VI, blz. 169. - *Unger* 1657-1660, blz. 310.
DE GETROUWE HAEGHDIS, blz. 280.
Poëzy 1682 II, blz. 425; evenzo.
Van Lennep VI, blz. 170. - *Unger* 1657-1660, blz. 311.
OP D'AFBEELDINGE VAN JOAN CORNELIS GEELVINCK, blz. 282.
Poëzy 1682 I, blz. 567.
4 Burgermeester
Van Lennep VII, blz. 721. - *Unger* 1657-1660, blz. 317.
OP D'AFBEELDINGE VAN JOAN VAN MAERSEVEEN, blz. 283.
Poëzy 1682 I, blz. 567; evenzo.
Van Lennep VI, blz. 724. - *Unger* 1657-1660, blz. 318.
OP HET MARMERBEELT VAN CORNELIS WITZEN, blz. 283.
Poëzy 1682 I, blz. 568, evenzo.
Van Lennep VII, blz. 722. - *Unger* 1657-1660, blz. 319.
OP D'AFBEELDINGE VAN CORNELIS VAN VLOOSWYCK, blz. 284.
Poëzy 1682 I, blz. 569. In de titel: Heer
Van Lennep VII, blz. 725. - *Unger* 1657-1660, blz. 322.
OP D'AFBEELDINGE VAN ANNA VAN HOORN, blz. 285.

Poëzy 1682 I, blz. 599; evenzo.
Van Lennep VIII, blz. 87. - *Unger* 1657-1660, blz. 323.
OP D'AFBEELDINGE VAN PETER KLOECK, blz. 285.
Poëzy 1682 I, blz. 570; evenzo.
Van Lennep VII, blz. 726. - *Unger* 1657-1660, blz. 324.
OP D'AFBEELDINGE VAN KATHARINE HOOFT, blz. 286.
Poëzy 1682 I, blz. 599; evenzo.
Van Lennep VII, blz. 731. - *Unger* 1657-1660, blz. 325.
OP D'AFBEELDINGE VAN PETER DE GRAEF, blz. 287.
Poëzy 1682 I, blz. 570; evenzo.

Van Lennep VII, blz. 727. - *Unger* 1657-1660, blz. 327.
OP D'AFBEELDINGE VAN JAKOB DE GRAEF, blz. 287.
Poëzy 1682 I, blz. 571; evenzo.
Van Lennep VII, blz. 728. - *Unger* 1657-1660, blz. 328.
OP D'AFBEELDINGE VAN JOAN SIX, blz. 288.
Poëzy 1682 I, blz. 571; evenzo.
Van Lennep VII, blz. 728. - *Unger* 1657-1660, blz. 330.
OP D'AFBEELDINGE VAN DE TUCHT, blz. 288.
Hollantsche Parnas 1660, blz. 452; *Poëzy* 1682 II, blz. 331. Beide in de titel uitgehouwen, en met het motto: Virtutis est domare quae cuncti pavent.
Van Lennep VI, blz. 727. - *Unger* 1657-1660, blz. 351.
OP D'AFBEELDINGE VAN DE HALSVRIENTSCHAP TUSSCHEN ORESTES EN PYLADES, blz. 289.
Poëzy 1682 II, blz. 353; evenzo.
Van Lennep VII, blz. 18. - *Unger* 1657-1660, blz. 330.
OP D'AFBEELDINGE VAN FILIPPUS ROVENIUS, blz. 289.
Poëzy 1682 I, blz. 579; evenzo.
Van Lennep VI, blz. 107. - *Unger* 1657-1660, blz. 332.
OP D'AFBEELDINGE VAN PETER LASTMAN, blz. 290.
Poëzy 1682 I, blz. 591; evenzo.
Van Lennep VI, blz. 34. - *Unger* 1657-1660, blz. 333.
DE TOONEELBROEDERS VAN DEN AERTSHERTOGE LEOPOLDUS, blz. 290.
Poëzy 1682 II, blz. 388.
1 Amstelheeren
Van Lennep VI, blz. 145. - *Unger* 1657-1660, blz. 339.
DE PINSTERBLOEM VAN SCHOTLANT, blz. 291.
Poëzy 1682 II, blz. 221; evenzo.
Van Lennep VI, blz. 93. - *Unger* 1657-1660, blz. 340.
OP D'EDELE SCHRYFKUNST VAN DE LANGE, blz. 292.
Hollantsche Parnas 1660, blz. 449; evenzo.
Poëzy 1682 I, blz. 595. Met het opschrift: Op Daniel de Lange, uitneemend schryver.
Van Lennep V, blz. 524. - *Unger* 1657-1660, blz. 348.
OP D'AELMOSSENIERS T'AMSTERDAM, blz. 292.
Poëzy 1682 II, blz. 309. Met het opschrift: Op 't Aelmosseniershuis t'Amsterdam.
1 na elks
Van Lennep X, blz. 471. - *Unger* 1657-1660, blz. 351.
OP DE HEELKUNST, blz. 293.
Poëzy 1682 II, blz. 331.
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* 1657-1660, blz. 349.
Op EEN SCHILDERY, blz. 293.
Poëzy 1682 II, blz. 358.
10 lesten
Van Lennep IX, blz. 243. - *Unger* 1657-1660, blz. 354.
OP D'AFBEELDINGE VAN CORNELIS DE GRAEFF, blz. 294.
Poëzy 1682 I, blz. 566. In de titel: Vryheer

Van Lennep VII, blz. 719. - *Unger* 1657-1660, blz. 357.
GRAFSCHRIFT VAN ARENT VAN WYNBERGEN, blz. 295.
Poëzy 1682 II, blz. 73. In de titel: Heer
Van Lennep VIII, blz. 88. - *Unger* 1657-1660, blz. 359.
GRAFDICHT VAN BRUIN VAN KEULEN, blz. 295.
Poëzy 1682 II, blz. 77; evenzo.
Van Lennep V, blz. 7. - *Unger* 1657-1660, blz. 359.
OPVAERT VAN MARGARITE VAN VLOOSWYCK, blz. 296.
Poëzy 1682 II, blz. 66; evenzo.
Van Lennep IX, blz. 625. - *Unger* 1657-1660, blz. 361.

OP D'AFBEELDINGE VAN WILLEM BLAEU, blz. 298.
Poëzy 1682 I, blz. 590.
Van Lennep III, blz. 458. - *Unger* 1657-1660, blz. 329.
[OP UYTENBOGAERT], blz. 298.
Poëzy 1660, blz. 479.
4 Werd
Van Lennep II, blz. 320. - *Unger* 1671-1679, blz. 407.
OP HET KUNSTBOECK VAN HERMAN ZACHTLEVEN, blz. 300.
Poëzy 1862 II, blz. 359; evenzo.
Van Lennep VI, blz. 366. - *Unger* 1657-1660, blz. 341.
OP D'AFBEELDINGE VAN HERMAN ZACHTLEVEN, blz. 302.
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* ontbreekt.
ADONIAS OF RAMPZALIGE KROONZUCHT, blz. 304.
1. *Amsterdam* 1661 (*Unger:* Bibliographie, nr. 639).
Het eerste bedryf e.v.:
30 achter u een komma.
366 aan het einde een dubbele punt.
802 ongenoegen
1510 versaeght
2. *Amsterdam* 1662 (*Unger:* Bibiliographie, nr. 640).
448 eenvoudigh
1017 gelegentheit
Deze uitgave bevat enige drukfouten.
TOONEELSCHILT, blz. 380.
Amsterdam 1661 (Unger: Bibliographie, nr. 636) met vermelding van Vondel's naam in de titel. Geen afwijkingen.
LYCKKLAGHT OVER ZACHARIAS DE METS, blz. 391.
Poëzy 1682 II, blz. 51; evenzo.
Van Lennep IX, blz. 230. - *Unger* 1660-1662, blz. 76.
OP D'AFBEELDINGE VAN CATHARINA QUESTIERS, blz. 392.
Poëzy 1682 I, blz. 603.
7 negen
9 te vreden
Van Lennep VII, blz. 656. - *Unger* 1660-1662, blz. 78.
NOOTWEER TEGENS DEN INBREUCK VAN TURCKYEN, blz. 393.
In de titel: Virgilius ontbreekt.
5 aan het einde een komma.
14 tittel
37 achter Byzansse geen komma.
Gedateerd: MDCLXI.
Van Lennep IX, blz. 241. - *Unger* 1660-1662, blz. 79.
BYSCHRIFTEN, blz. 395.
AEN DE ZEERAEDEN T'ENCKHUISEN, OP HET ROODE PAERT MET ZIJN METAELEN KANON.
I. KLINCKDICHT, blz. 395.
Poëzy 1682 I, blz. 307.

In de titel: Op het Roode Paert ... Wijnmaent ontbreekt en staat hier als kanttekening afgedrukt. Gedateerd: MDCLXI.

Van Lennep IX, blz. 220. - *Unger* 1660-1662, blz. 81.

II. ANDERS, blz. 396.

Poëzy 1682 II, blz. 585.

In de titel: metaele ... Duinkerker in de locht vliegende, in Hopman Gedateerd: MDCLXI.

Van Lennep IX, blz. 221. - *Unger* 1660-1662, blz. 82.

OP 'S LANDS NIEU RAETHUIS, blz. 397.

Van Lennep IX, blz. 222. - *Unger* 1660-1662, blz. 83.

OP HET GESTRENGE KRIJGHSRECHT VAN TITUS MANLIUS TORQUATUS, blz. 400.

Poëzy 1682 II, blz. 329; geen afwijking.

Van Lennep IX, blz. 225. - *Unger* 1660-1662, blz. 86.

OP HET UITDEELEN DER PRIJZEN DES ZEESTRIJTS VAN KONING ENEAS, blz. 400.

Poëzy 1682 II, blz. 329.

Van Lennep IX, blz. 226. - *Unger* 1660-1662, blz. 87.
OP HET REISJAGHT DER WELEDELE HEEREN RAEDEN TER ADMIRALITEIT, blz. 401.
Poëzy 1682 II, blz. 330.
T i t e l: Op het heerlyke stuk van Ferdinandus Bol voor den Doorluchtigen Zeeraet t'Amsterdam in 't reisjacht geschildert.
2 En Opperamiraal, in
3 Vrede en Vryheit
5 De Zeevooght om
6 Neemt daetlijk Sterkheit en Voorzichtigheit
7 geen rover noch geen storm de
8 den handel
Van Lennep, VII, blz. 639. - *Unger* 1660-1662, blz. 87.
OP HET KLOKMUSYK T'AMSTERDAM, blz. 401.
Van Lennep IX, blz. 235. - *Unger* 1660-1662, blz. 88.
[OP DIRCK CRABETH], blz. 404.
Poëzy 1682 I, blz. 591.
T i t e l: Op Diedrik Krabeth.
2 door Sint Jan
3 doopen
5 achter yver een komma, aan het eind een punt.
6 aan het eind een vraagteken.
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* 1660-1662, blz. 94.
[OP WOUTER CRABETH], blz. 404.
Poëzy 1682 I, blz. 590.
T i t e l: Op Wouter Krabeth.
5 te geestiger
6 zet zyn beelt
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* 1660-1662, blz. 95.
BRUYLOF-STRYT, blz. 654.
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* 1662, blz. 313.
OP HET JAERGETYDE VAN JACOBA BIKKER, blz. 657.
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* 1660-1662, blz. 325.
TER BRUILOFT VAN PETER DE GRAEF EN JAKOBA BIKKER, blz. 659.
Van Lennep IX, blz. 612. - *Unger* 1660-1662, blz. 190.
TER BRUILOFT VAN ROBERT HONIWOOD EN MARGARITE VAN VLOOSWYK, blz. 663.
Van Lennep IX, blz. 620. - *Unger* 1660-1662, blz. 194.
TER BLYDE MAELTYT VOOR MAXIMILIAEN HENRIK, KEURVORST TE KOLEN, blz. 666.
Van Lennep IX, blz. 650. - *Unger* 1660-1662, blz. 201.
OP JAN VOS, blz. 670.
Poëzy 1682 I, blz. 589; evenzo.
Van Lennep VII, blz. 779. - *Unger* 1660-1662, blz. 206.
GENUA, blz. 670.
Van Lennep IX, blz. 630. - *Unger* 1660-1662, blz. 204.
OP MYNE AFBEELDINGE GESCHILDERT DOOR FILIPS KONING, blz. 672.

Van Lennep IX, blz. 629. - *Unger* 1660-1662, blz. 199.

TER BRUILOFTE VAN BARTHOLOMEUS KROMHOUT EN JAKOBA VAN DER WIELE, VAN DER WERVE. blz. 795.

Van Lennep X, blz. 156. - *Unger* 1663, blz. 1.

OP JAKOBA BIKKER, GEMAELIN VAN PETER DE GRAEF, DOOR OVENS GESCHILDERT, blz. 798.

Van Lennep X, blz. 162. - *Unger* 1663, blz. 4.

Aantekeningen door Dr. C.C. van de Graft

DE TOONEELBROEDERS, blz. 290.

Reeds Worp maakte melding van Brusselse komedianten, aan wie 30 Aug. 1649 verlof geweigerd werd om in Hamburg te spelen, maar hij ging daarop niet verder in, daar hij hen niet tot zijn landslieden rekende (*Gesch. v.h. drama en v.h. tooneel*, 's-Grav. 1904, II 45). Het juist verschenen werk van Herbert Junkers, *Niederländische Schauspieler und Niederländisches Schauspiel im* 17 *und* 18 *Jahrhundert in Deutschland*, Haag 1936, bewijst ons nu zoo goed als zeker dat deze Brusselse komedianten dezelfde waren als de toneeltroep van Jan Baptist Fornenbergh, de bekende toneeldirecteur en stichter van de Haagse Schouwburg (zie ook E.F. Kossmann, *Nieuwe Bijdragen tot de gesch. v.h. Ned. tooneel i.d.* 17*e en* 18*e eeuw*, 's-Grav. 1915, blz. 1-9). Ofschoon in dienst staande van de te Brussel residerende stadhouder der Zuidelike Nederlanden, Aartshertog Leopold Willem van Oostenrijk, kon Fornenbergh's troep blijkbaar van diens bezoldiging niet leven en was dus gedwongen ook in andere steden en landen te reizen. Worp noemt Fornenbergh een der grootste zwervers onder zijn collega's en vermeldt als zijn eerste optreden buitenlands de reis naar Altona bij Hamburg, Stokholm, Reval en Riga in 1665. Ook Kossmann maakt gewag van de grote reizen, door Fornenbergh als toneeldirecteur naar Duitsland, de Oostzeeprovinciën, Denemarken en Zweden ondernomen, welke zijn naam in de toneelgeschiedenis beroemd gemaakt hebben (*Das Niederl. Faustspiel des* 17. *Jahrh.*, Haag 1910, blz. 2). Doch eerst het archiefonderzoek, door Junkers in de Noordduitse steden met belangrijke Nederlandse bevolkingselementen verricht, verrijkt onze kennis van deze reizen aanmerkelik. Hier lezen wij o.a. dat de Hollandse reizende troep 'Brusselsche comedianten', aan wie de Hamburger Magistraat 30 Aug. 1649 verlof tot optreden had geweigerd, speelden bij de bruiloft van Sophie van Holstein, die 16 Sept. huwde, nadat zij waarschijnlik van 30 Aug. tot 16 Sept. te Kiel gespeeld hadden. Nadat op 24 Sept. hun verzoek te Hamburg andermaal was afgewezen, werd dit 31 Oct. op voorspraak van de Hertog van Holstein ingewilligd. Vier jaar later duiken de Brusselse comedianten weer te Danzig op. Als zij in 1653 te Amsterdam optreden, wijdt Vondel hun zijn gedicht, waaruit nog de onbekend gebleven biezonderheid blijkt, dat zij inmiddels ook in Denemarken gespeeld hadden (Junkers, blz. 70-73).

BYSCHRIFT OP D'AFBEELDINGE VAN GODART VAN REE, blz. 259.

De afbeelding die Unger (1657-1660), tegenover blz. 117, bij dit gedicht plaatst, is onjuist; zie de beschrijving van het door Vondel bezongene portret bij Dr. Harry Schmidt, *Jürgens Ovens* [1922], blz. 187, nr. 249.

OP D'AFBEELDINGE VAN PETER DE GRAEF, blz. 287.

De afbeelding die Unger (1657-1660), blz. 327, bij dit gedicht plaatst, geeft een oudere man weer en niet de twee-en-twintigjarige, die hier bezongen wordt.

OP EEN SCHILDERY, blz. 293.

Het motto bij dit gedichtje is een Latijns spreekwoord (De dood maakt geen verschil tussen koning en dagloner). Het komt in zijn volledige vorm (Mors sceptra etc.) voor op de allegorie der vergankelikheid die Jacques de Gheyn tekende en graveerde en welke zich thans in het Brits Museum bevindt. De Gheyn bracht het opschrift aan in kapitaal getekende letters, terwijl de langere teksten eigenhandig zijn geschreven door Grotius.

[OP UYTENBOGAERT], blz. 298.

De afbeelding die Unger (1671-1679), blz. 407, bij dit gedicht plaatst, is naar een oudere, met Latijns gedicht van Barlaeus verschenen, gravure, zie Fred. Muller, *Cat. v. Portretten*, Amsterdam 1853, nr. 5516*d*. Zie voor de gravure waarbij Vondel zijn gedichtje maakte, ald. nr. 5520.

Aantekeningen door Dr. H.W.E. Moller

I. *Joannes de Boetgezant*, blz. 673.

In Vondel's eigen tijd is alleen de hier afgedrukte uitgave verschenen. De eerste die 'n goede uitgave met verklaringen gegeven heeft, is de Leuvense oud-hoogleeraar J.M. Schrant: *Joannes de Boetgezant, door J. van den Vondel. Met Aanteekeningen van J.M. Schrant*. Leijden MDCCCXL (1840).

Bij de *Opdraght* geeft hij geen aantekeningen. Zijn uitvoerige aantekeningen hebben vooral waarde door het opgeven van vele plaatsen uit de H. Schrift ter verklaring van 't gedicht.

Voór Vondel had vooral de bekende Schot *Buchanan* Sint Jan de Doper uitgebeeld, en wel in 'n toneelspel: Georgii Buchanani Joannes Baptistes tragoedia. Vondel kende en vereerde deze Latijnse dichter, zijn oudere tijdgenoot. Hij had zich tegenover diens treurspel Jephta op Gerardt Vossius beroepen in zijn *Berecht* voor *Jeptha* (aan 't begin) ter verdediging van zijn eigen opvatting. Ook herinneringen aan Buchanan's Joannes zijn in Vondel's Boetgezant te vinden.

1. Tekstkritiek

Klaarblijkelike drukfouten zijn in de tekst door mij verbeterd zonder nadere aanwijzing; hieronder worden evenzo alleen die veranderingen besproken, die niet onmiddellik voor zich zelf pleiten.

B o e c k 2	
Blz. 691, randschrift bij vs. 109	*gehouden* kan hier geen goede zin geven.
Blz. 711, vs. 251	*slechts* zou desnoods verstaanbaar zijn: al komt hij alleen maar arm en weerloos te voorschijn; maar de zin is dan toch heel gewrongen. Ook van Lennep had deze verbetering al voorgesteld.
Blz. 716, vs. 392	Een komma achter *betrouwen* geeft 'n veel betere zin, n.l.: maar op het evangelie, Christus' blijde boodschap, waar mijn mond u getuigenis van geeft, kunt gij vertrouwen (dat is de werkelike heerlikheid), indien gij u voor de Messias buigen wilt; in Hem alleen is heel de hemelse heerlikheid besloten. Met kommapunt achter *betrouwen* wordt de zin gewrongen, en het overige van deze versregel komt dan los te staan.

Blz. 717, vs. 409	*vondt* van de oude uitg. is niet onmogelik wat de betekenis betreft, het zou dan betekenen: opdat s'konings oog geen stof tot misnoegen *zou* vinden; maar dan zou gelezen moeten worden *vond* (zonder *t*); eerder is toch te verwachten *vindt:* zal vinden, dit past ook beter in de bouw van de zin.
Boeck 3	
Blz. 726, vs. 227	Aan het eind van deze versregel behoort in ieder geval 'n leesteken, of 'n punt of kommapunt; vs. 228 vlgg. vormen duidelik 'n zelfstandige zin.
Blz. 727, vs. 245	Het leesteken achter *Aenbiddenze* kan desnoods gemist worden; de komma hier is meer overeenkomstig Vondel's gewoonte.
Boeck 4	
Blz. 745, vs. 241	De verbetering *bedreven* is al van Schrant.
Boeck 5	
Blz. 753, vs. 38	*hant vol*, de verandering in *hantvol* zoals aangegeven onder de tekst, lijkt mij overbodig. Vondel schrijft meermalen dergelijke verbindingen in tweeën, als nog geen volledige samenstellingen, hoewel hij ook de verbonden schrijfwijze gebruikt, zelfs daar waar de gescheidene min of

	meer voor de hand lag, vrgl. vs. 47, blz. 753: *Een montvol appelsaps*. We hebben natuurlik ook rekening te houden met slordigheden of eigenwijsheden van drukkers en uitgevers. Vondel keek niet altijd zelf de drukproeven na! (Zie *Verbeteringen*).
Blz. 70, vs. 595	Het is niet onmogelik dat Vondel *Dien* met *n* geschreven heeft door samensmelting van: *aan wie* het bloed der Heiligen *te dierbaar is*, en: *die* het bloed der Heiligen *zo dierbaar schat*.
B o e c k 6	
Blz. 779, randschrift bij vs. 242:	dat de woorden *en Herodes* zijn uitgevallen, is verklaarbaar doordat diezelfde woorden nog eens volgden.
Blz. 780, randschrift bij vs. 292	*treckt de wacht* is niet mogelik, omdat 'n objekt bij *trekken* in de zin van *optrekken* niet voorkomt; *te wacht* zal dus de juiste lezing zijn.
Blz. 782, randschrift bij vs. 348	*Den tijt* als onderwerp van de werking is hoogst onwaarschijnlik. Vondel gebruikt dergelijke n-vormen in zijn latere tijd prakties alleen in *passieve* zinnen. (Vrgl. ook *Tekstkritiek* op Heerl. der Kercke, B. 3, vs. 112). In zijn jonge jaren ook voor klinkers of *h* op z'n Zuid-Nederlands (Vlaams-Brabants), en (voor zover het geen zetters-*n* is) in sommige andere gevallen. Van Helten *Vondel's Taal* nr. 272 heeft hier niet op gelet; ook is hem daar ontgaan dat bijv. *Gysbr.* vs. 1427 'n 4e n.v. is achter de uitroep *ô* op z'n latijns.
Blz. 792, randschrift bij vs. 662	De dubbele punt achter *Godt* kan zeer goed verklaard worden, dit leesteken is ook hier, zoals dikwels, 'n afsluiting van 'n zinsgeheel, dat met het volgende nog nauw verbonden is; vergelijk hier even te voren vs. 625 (zie *Verbeteringen*).

2. Nadere verklaringen

O p d r a g h t

Blz. 675,	De verwarring van de Sint Jans-ridders met de Duitse ridders is ook even aangewezen door *Schrant* (aangeh. werk, blz. XII). Dezelfde verwarring vinden we ook in Vondel's *Jaghtzang* vs. 13 (Dl. 8, blz. 182) en *Keurgedicht* vs. 113-vlgg. (Dl. 8, blz. 588). Vondel zelf spreekt in deze *Opdraght* in vs. 100 zeer juist van *De Duitsche riddersorde* (blz. 679), en in vs. 193 van *prins* MAURITS *en zijn Duitsche Riddersorden* (blz. 683); 'n duidelik bewijs dat hij de beide ordes als één beschouwde; hij had immers Jan Maurits *Grootmeester* genoemd *van Sint Joannes orden* (blz. 675).
Blz. 675-76, vs. 2:	*met dien* = met hun die; 'n dergelijke vorm in B. 3, vs. 68 (blz. 722) *voor dien* = voor hun die.
Blz. 680, vs. 124-vlg.:	Afgezien van de vraag welke Diederik hier bedoeld wordt, zouden deze verzen ook kunnen betekenen: Nu bleef Jeruzalem in de macht der Saracenen, Jeruzalem waar graaf Diederik, eerst hoog geëerd (*eerst ontzien*) het laatst zijn kroon gedragen heeft; daar is zijn roem ten onder gegaan. De verklaring van *Van Lennep* (*Unger*) als louter tijdsbepaling: Jeruzalem is door de Saracenen veroverd ten tijde van Diederik VII, is niet onmogelik maar hoogst onwaarschijnlik.

B o e c k 2

Blz. 710, vs. 202	*uit Judas stamme;* het is natuurlik ook mogelik dat *Judas* hier *Juda's* of *Judaes* had moeten wezen, zie vs. 334 *Rebekkaes*.
Blz. 712, vs. 272-283:	Dat deze verzen zo duidelik heenwijzen naar Thomas van Kempen is 'n opmerking van *Schrant*.
Blz. 717, vs. 435	*een anders goet;* dit is de overal voorkomende 2e n.v. vorm van Vondel: wanneer 'n samengestelde genitief

bepaling voor het bepaalde woord staat, wordt die bepaling als een geheel genomen, en krijgt gewoonlik alleen het laatste woord van de bepaling de *s*; vgl. ons: 'n andermans goed. Zo

o.a. nog B. 3, 194 *zijn konings lof;* B. 5, 260 *Mijn mans geboortedagh;* B. 6, 186 *een' dooden mans gebeente*, enz. Natuurlik niet aldus, wanneer er *des* of *'s* vooraf moet gaan: B. 3, 491 *'s anders naem;* B. 3, 473 *'s hoogen priesters lant*, enz.

B o e c k 3

Blz. 722, vs. 68

voor dien = voor hun die; zie hierboven verklaring van *Opdraght* vs. 2.

Blz. 734, vs. 460

Joannes 1:28: ‘Dit is geschied in Bethanië over de Jordaan, waar Joannes doopte’. Deze bijvoeging geeft Joannes ter onderscheiding van het door Christus zo bekende Bethanië aan Jeruzalem's kant van de Jordaan.

B o e c k 4

Blz. 741, vs. 83

te Macherunte, dit is de latijnse lokatief ablatief-vorm (van *Machérus'*) als lokatief gebruikt, zoals Vondel in dit gedicht meermalen doet bij deze naam. In Boeck 5, vs. 314 (blz. 761) gebruikt Vondel deze lokatiefvorm zelfs als onderwerp: het gansche *Macherunte* komt ingedrongen. Dat is dus op de manier als Den Haag, Den Bosch, Rozendaal, Ter Gouwe (Gouda), enz. Op de genoemde plaats heeft Vondel die vorm wel gekozen ter wille van 't rijm op *munte*. In B. 1, 21 de afgekorte vorm *Macheer*.

B o e c k 5

Blz. 761, vs. 314

De lokatiefvorm *Macherunte* wordt hier als onderwerp gebruikt; zie verklaring, hierboven *Boeck* 4, vs. 83, blz. 741.

B o e c k 6

Blz. 791, vs. 637

Serafijnen komen bij *Ezechiël* niet voor. In de gehele H. Schrift maar enkele malen: op twee plaatsen bij *Izaïas* 6:2 en 6, waar gesproken wordt van de Serafijnen aan Gods troon. Vondel heeft blijkbaar uit zijn geheugen de schildering hier gegeven.

3. Verbeteringen

Blz. 711,	In de eerste regel van de voetnoot: inplaats van *die de verschillende opeenvolgende wereldrijken verbeelden* ... lees: *de vier genoemde metalen verbeelden de verschillende opeenvolgende wereldrijken ...*
Blz. 753,	De TEKSTKRITIEK vervalt en in vs. 38 wordt *hantvol* vervangen door *hant vol*. (zie hierboven onder *Tekstkritiek*).
Blz. 792,	De TEKSTKRITIEK vervalt, en in vs. 662 wordt achter *Godt* de punt vervangen door dubbel punt. (zie hierboven onder *Tekstkritiek*).

II. *De Heerlyckheit der Kercke*, blz. 799.

1. Oude uitgaven en handschrift

Voor uitvoeriger mededelingen omtrent het vermelde in deze aantekeningen verwijs ik naar mijn *De Heerlijckheit der Kercke van Joost vanden Vondel* (Amsterdam en Leuven 1907).

Er bestaan twee uitgaven van dit gedicht, die het jaartal 1663 dragen. Het is bekend dat in de 17e eeuw meermalen herdrukken, ook van veel later tijd met het oorspronkelike jaartal werden voorzien. Zo is 't ook hoogst waarschijnlik het geval met de uitgave die bij Unger's Bibliographie onder nr. 662 staat aangegeven, en door hem gerekend wordt tot het jaar 1663 te behoren. Blijkens het titelvignet van deze uitgave, dat in het midden niet meer het eekhorentje vertoont van de eerste uitgave, maar 'n grote bloem, moeten wij ook hier denken aan het *eind* van de 17e eeuw. (Zie aangeh. werk, blz. XCIV-vlgg.). Deze uitgave is gelijk aan de eerste behalve allerlei drukfouten.

De uitgave van 1663, die hier herdrukt is, draagt als uitgevers- en drukkersadres: *In Kolen, Ter oude Druckerye* 1663. Unger (Bibl.) meent dat ook hier de Wed. van Abraham de Wees wel de uitgever zal zijn. Ik acht dit niet waarschijnlik (zie aangeh. werk, blz. XCIII, vlg.), en ik hel nog over tot de mening, dat de uitgever van dit gedicht in Antwerpen is te

zoeken. Dr. Sterck (Vondelkroniek, Jrg. VII, nr. 1, April 1936, blz. 66-vlgg.) geeft 'n zeer belangrijke bijdrage over Vondel's verzonnen Keulse adressen, en meent dat de met roem bekende Amsterdamse Blaeu uitgever is geweest van *al* Vondel's werken met de ‘Keulse’ uitgevers.

Mijn voornaamste aanwijzing voor Antwerpen, het vignet met het eekhorentje ziet Dr. Sterck over 't hoofd. Ook merk ik op dat Kolen geen Duitse vorm is, wel Zuid-Nederlands.

Behalve de enige druk uit Vondel's eigen tijd bestaat er nog een blad met de verzen 39 tot en met 64 van 't eerste Boek, in Vondel's eigen handschrift, dat berust in de Boekerij van de Leidse Universiteit. Dit blad bevat dus niets anders dan de opdracht van 't gehele werk aan Paus Alexander VII. Blijkbaar vormt het 'n afzonderlik geheel, en is niet 'n bladzij van Vondel's hele geschreven tekst.

Nu is het merkwaardige dat deze geschreven opdracht *jonger* is dan de druk. Misschien zal die gediend hebben om in 't Latijn (of Italjaans) vertaald te worden, en wilde Vondel een exemplaar van zijn gedicht met die vertaalde opdracht aan Paus Alexander VII laten aanbieden. (Zie mijn aangeh. uitg. blz. LXXXVIII, vlgg.).

2. Tekstkritiek

Klaarblijkelike zetfouten zijn niet aangegeven onder de tekst. Hieronder worden niet verantwoord wijzigingen die onmiddellik voor zich zelf spreken. Uitvoeriger besprekingen van deze plaatsen in mijn uitgave van 1907, in de aantekeningen achterin.

Eerste Boeck

Blz. 801, vs. 6	*in dit werck der wercken*, het woordje *in* moet 'n zetfout zijn; het geeft geen goede zin.
Blz. 802, In de verzen 39, 41, 51, 63	zijn de afwijkende lezingen van het H.S. gevolgd, die alle blijkbare verbeteringen zijn van de oorspronkelike gedrukte tekst.
Blz. 810, In de verzen 317	*een grooten* kan niet juist zijn, daar 'n bijv. n.w. op *-n* in de 4e n.v. bij 'n onzijdig woord niet voorkomt; *een groote* is ook heel onwaarschijnlik, omdat achter *een* het bijv. n.w. op *-e* bij 't onzijdig enkelv. alleen 'n paar malen bij de overtreffende trap voorkomt; *een grooter* als tegenstelling met *dit een geslacht* wordt ook door de zin vereist.
Blz. 824, In de verzen 845	*d'ouden oit;* de meervouds-*n* wordt vereist om de hiaat te vermijden, die bij Vondel zelden te vinden is; en *d'oude* zou

hier te meer vreemd aandoen, omdat zelfstandig gebruikte bijv. n.w. gewoonlik de meervouds-*n* bij Vondel hebben, vrgl. vs. 745: Zoo vingen d'ouden aen den eersten te beweenen.

Blz. 826, In de verzen 923

hen aenspreeckt; hen is hier in overeenstemming met *hun* verschijnt; bedoeld worden de Joodse 'ouders' (vs. 919) niet alleen Abraham en *dien stam* (vs. 921), maar Jakob, Mozes en de profeten, aan wie de Godheid is verschenen, om ze 'mont aen mont' toe te spreken.
Van Lennep en Unger lezen: De Godtheit *hem* verschijnt, *hem* aenspreeckt, mont aen mont; zij vervangen dus het eerste: *hun*, door *hem;* de beide woorden *hem* slaan dan alleen op Abraham; dit is niet juist.

Tweede Boeck

Blz. 832, vs. 72

alree dees wordt geboden door de klank; *alrees* schrijft Vondel niet, hij zou dan *alreets dees* hebben moeten zeggen, (zoals Van Lennep En twee uitgaven in de 18e eeuw lezen); deze lelike klankvolging is toch wel heel onwaarschijnlik. De zetfout *alrees* wordt uit *dees* makkelik verklaard.

Blz. 841, vs. 410

Kalamin. Zeer duidelik geeft Vondel aan vs. 410-412 dat de stad *Meliapore* bedoeld is; *Kalamine* was de vroegere naam; *Salamin* is onbekend hier.

Blz. 843, vs. 473

Cilicie, de *lands*naam tussen twee *volks*namen zou op zichzelf al vreemd zijn; daarenboven mist dan het vers zijn maat door samensmelting van de slot-*e* met *en* (zie over de uitspraak van dit vers *Verkl. Aantekeningen*).

Blz. 843, vs. 482 — *en zwaert* wordt duidelik vereist door de zin, de opsomming van de verschillende marteltuigen der Apostelen; 't kruis *aen* zwaert, en speer, enz. is zeer zonderling.

Blz. 845, vs. 563 — *'t oogh van Pythagoor;* de vervanging van *oor* door *oogh* is van Van Lennep; wat zou het *oor* van Pythagoor hier moeten betekenen?

Blz. 851, vs. 774 — *Wiens lijck*, de hele samenhang eist *lijck*, met *rijck* is geen goede zin mogelik.

Blz. 852, vs. 806 — *ter muuren:* de zwakke verbuiging in 't vrouwelik enkelv. komt bij Vondel prakties alleen in zijn eerste werken voor; daarenboven *muur* is bij hem niet vrouwelik (vgl. vs. 812); hier is dus het meerv. bedoeld *ten muuren*.

vs. 820 — *zijne afkomst zien de vloecken ten oogen uit; vloecken* is hier blijkbaar onderwerp, *ziet* is dus onmogelik. De uitdrukking *ten oogen uitzien* is bekend bij Vondel; bijv. *Adonias*, Opdraght:

> Hoe levend ziet die brave spruit,
> zijn grootvaêrs aert ten oogen uit.

Blz. 856, vs. 956 — *en stut;* het woord *stadt* kan hier geen goede zin geven. Van Lennep stelde voor ‘stut’, ‘staeft’, of ‘sterckt’; *stut* is het meest waarschijnlike, omdat dan de zetfout ook het makkelikst wordt verklaard. In Boeck 3, vs. 15, vinden wij dezelfde mededeling over Konstantijn als hier: ‘die Godts altaeren stut; vrgl. nog B. 3, 124: stut bij stut de Kerck ontviel.

Derde Boeck

Blz. 864, vs. 112 — *eene schaduwe* is waarschijnliker dan *eenen*, omdat schaduwe (met slot-*e*) bij Vondel vrouwelik is; daarenboven gebruikt hij de -*n* bij de begeleidende woorden van het onderwerp van de werking ook later nog wel, maar dan in *passieve* zinnen.

Blz. 865, vs. 138 — *Konstantius*, zie voetnoot vs. 100.

Blz. 874, vs. 478	*gechristent;* in deze tijd spelt Vondel Kristus, kristen, en verdere afleidingen niet meer met *k*, maar geregeld met *Ch*, om de oorspronkelike (Griekse) naam Christos = Messias = de gezalfde, in zijn eerste vorm te bewaren.
Blz. 893, vs. 1147	*d'andren op een rij:* ook hier met slot-*n* om de hiaat te vermijden, en omdat *andren* (de andere profeten naast Mozes) hier meervoud is van 't zelfstandig gebruikte bijv. n.w. (zie hierboven de aant. op vs. 845 van B. 1)

3. Nadere verklaringen

Voor Vondel's bronnen„' moet ik volstaan met te verwijzen naar mijn uitgave van 1907 aan 't begin genoemd (2e hoofdstuk).

Alleen ter aanvulling en nadere verdediging het volgende.

Waarom Vondel in het *Derde Boeck* het protestantisme niet rechtstreeks heeft behandeld, heb ik daar (op blz. CXXXI vlg.) verklaard 'omdat hij zelf nog leefde in de volle strijd tegen deze ketterij. Die kamp kon hij niet overzien, omdat hij nog niet was voleindigd. De overwinning en dus de heerlijkheid der Kerk was nog niet uiterlijk gebleken, al twijfelde de dichter niet aan welke kant de zegepraal zijn zou'.

Verder wijs ik op 'zijn meesterlike samenvatting van de strijd der ketterijen' en op zijn weerlegging van de ketters in 't algemeen (ook van de protestanten) en op het ontroerend slotgebed, dat Christus deze afgedwaalden weer tot Hem in de eenheid met de goede Herder mag terugbrengen.

Als een der voornaamste bronnen waaruit Vondel zijn geschiedenis van de Kerk geput heeft, had ik aangewezen Bisciola's Epitome. Nu heeft *Dr. J. van Mierlo, S.J.* het feit dat Vondel het protestantisme niet afzonderlik heeft uitgebeeld, zoeken te verklaren door eraan te herinneren, dat Vondel die stof niet kon vinden in Bisciola, die immers niet verder ging dan tot het jaar 1000. (*Vondeljaarboek* voor 1908, blz. 116-121).

Ook *Dr. Jan te Winkel* in het 5e deel van *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* (blz. 102) is overtuigd door deze 'eenvoudige en overtuigende verklaring'.

Die verklaring is mij toch al te eenvoudig. Kon Vondel dan in zijn tijd en in zijn omgeving niet de nodige gegevens verkrijgen, om naar believen het protestantisme te tekenen? Daar kan de verklaring niet gevonden worden. Ik meen nog altijd mijn opvatting zoals ik die hierboven in 't kort herhaald heb, te kunnen handhaven. Die verklaring is, dunkt mij volkomen aannemelik. Alleen de strijd die volstreden is, verheerlikt de Kerk zichtbaar voor de mensen. Vondel treedt hier niet op als geschiedschrijver, maar als zanger van de zegepraal van de Kerk na harde strijd. Had hij het protestantisme uitgebeeld, dan was deze uitbeelding heel en al uit de bouw van zijn lerende heldenzangen uitgevallen. Dat is de verklaring naar mijn overtuiging, en geen andere.

Titelblad

De tekst op het titelblad is ontleend aan *Openbaring* 21:24: Ambulabunt gentes in lumine eius: et reges terrae afferent gloriam suam, et honorem in illam. Rechtstreeks gezegd van het nieuwe, het hemelse Jeruzalem, de zegepralende Kerk, en zinnebeeldend toegepast op de strijdende Kerk op aarde, door Vondel in haar zegepralen bezongen.

Voor de verklaring van de tekst heb ik maar enkele opmerkingen bij te voegen. Zeer uitvoerige verklaringen zijn gegeven in mijn uitgave van 1907.

Eerste Boeck

Blz. 803, vs. 67-68:	duideliker lijkt mij de verklaring aldus: toen er nog geen tijd was, en toen enkel en alleen bestond de onbegrensde tijdkring (*het onbepaelde ront*) in Gods eeuwigheid; het onbepaalde rond, dat niets anders is dan Gods eeuwigheid en Gods oneindig Wezen zelf.
Blz. 805, vs. 162	*drempel*. Vondel gebruikt dit woord in alle betekenissen van 't latijnse *limen* of *limina;* onder invloed van *Vergilius;* zie ook vs. 377.
Blz. 806, vs. 187	(zie *Verbeteringen*): *'t woort* behoort zowel bij *geeft* (aan het Woord), als bij *uitroept; Matth.* 16, 16: Gij zijt Christus, de Zoon van de levende God. *Het Woord* = de Wijsheid, is het latijnse *Verbum,* dat deze betekenis ontleent aan 't griekse *Logos,* dat woord en wijsheid betekent.
Blz. 808, vs. 274	*t'zamendrift:* de samendrijving, de samengedrevenen; oorspr. betekenis van 't griekse *sunagogê*.
Blz. 809, vs. 305	Jakob's hoger zegen aan Jozef's jongste zoon Efraïm boven de oudste, Manasse, in *Schepping* 48, 19: ‘Ook deze

(Manasse) zal groeien tot 'n volk en zich vermenigvuldigen: maar zijn jongere broeder zal groter zijn dan hij: en zijn zaad zal groeien tot' n menigte van stammen.' Dit is de vertaling van de tekst van Augustinus in *De Civitate Dei* ...., die enigszins afwijkt van de Vulgaat; Vondel heeft die van Augustinus gebruikt.

vs. 308

sneeujaght: de opeen gejaagde sneeuw. *Jacht* in de betekenis, hoop, menigte ook elders bij Vondel, zie bijv. *Batavische Gebroeders* vs. 1344 (dit deel blz. 952); ook *boevejaght* Sofompaneas vs. 690, en *Lucifer* vs. 2160: *dees vervloeckte jaght* (van de duivels), zie *Nadere verklaringen* Bat. Gebr. op vs. 1344 (blz. 989).

B o e c k 2

Blz. 835, vs. 201, 202:

Waer de hemel draeit: waar *d'eerste hemelring* of de kristalijne hemel, de acht lagere bogen of hemelen in beweging zet. Gods woonplaats, de onbewegelike lichthemel, is boven de kristalijne hemel. De tweede hemelboog (van boven uit gerekend) is de hemelhoog der vaste sterren.
Aldus Vondel's gewone voorstelling naar d'oude opvatting van Ptolemeus, zie *Bespiegelingen* 1, 421:

Zoo d'eerste hemelring met zich treckt laeger boogen,
En boven d'opperste geen reden kan beoogen[1)]

1) En geen verstand (*reden*) boven de hoogste een andere kan gewaar worden, die d'eerste drijft, en zelf stilsta at.

Een ander, die haer drijft, en stilstaet te gelijck,
Dan stijght men klimmende in het onbewogen rijck,
Des albewegers stoel, te schocken, noch verzetten;
Terwijl hy 't onder zich al omdraeit naer zijn wetten.
Zie ook *Lucifer* vs. 44-vlgg.
De zeven lagere hemelbogen zijn die van drie planeten, de zon, drie planeten (waaronder de maan, de laagste of eerste is van d'aarde uit), die alle draaien om de aarde.

Blz. 837, vs. 253

een' blixem van de wet, vrgl. Vergilius' *Aeneïs* 6, 842: duo fulmina belli van de Scipio's; Vondel's vertaling 6, 1263: twee oorloghsblixems.

Blz. 843, vs. 473

Dit vers moet aldus gelezen, worden: Antíochéner en Cilícier en Sirier; de uitgang *-ier* van de beide laatste volksnamen als één lettergreep uit te spreken (zie *Tekstkritiek*).

Blz. 853, vs. 828-vlgg. (met het randschrift):

Vondel spreekt van acht vervolgingen, behalve die van Nero), dus negen in 't geheel. Augustinus *De Civitate Dei*, 18:52 telt er tien. Vondel heeft die van Juliaan d'Afvallige hier niet bijgerekend.

Blz. 855, vs. 916

Waar Vondel gevonden heeft, dat Maxentius 'n *looze brugge* zou gemaakt hebben over de Tiber, weet ik niet. De pons Milvius, Vondel's *Milverbrugh* vs. 923, is de plaats waar Konstantijn hem verslagen heeft, dat dit 'n ‘loze’ brug zou geweest zijn, is niet bekend bij mijn weten.

Blz. 858, vs. 1015-vlgg.

Zie hiervoor ook Vondel's *Bespiegelingen*, 4, 1075-vlgg.

Blz. 859, vs. 1055

uw Sibillen; de Sibillae bij de Romeinen (en Grieken) waren priesteressen van Apollo, en door diens ingeving ziensters van de toekomst. De beroemdste was de Sibilla van Cumae in Campanië (Zuid-Italië). Sommige kristelike

schrijvers meenden, dat God enkele malen ook door de mond van de Sibille gesproken heeft. Ik herinner aan de eerste stroof van Thomas van Celano (13e eeuw) in

Dies irae:
Dies irae, dies illa
Solvet saeclum in favilla
Teste David cum Sibilla.
Dag van gramschap, dag van wrake,
Die 't heelal tot stof zal maken,
Naar Sibill' en David spraken.

vs. 1058 — Aldus Augustinus: *De Civitate Dei*, 9, 11.

B o e c k 3

Blz. 870, vs. 313 — *Nisroths drempel*. Nisroth is de afgod van Sennacherib. De Vulgaat noemt deze *Nesroch;* Vondel heeft de vorm *Nisroth* en andere bijbelse namen uit zijn oude Deux-aes-bijbel bewaard (Zie mijn uitg. van 1907, blz. XXVI, vlgg.); over *drempel:* tempel, zie hierboven *Eerste Boeck*, op vs. 162.

Blz. 878, vs. 586, 87: — Sint Augustijn muntte uit in 't verklaren van de H. Schrift en 't beslechten van geschillen hierover, vooral in zijn *De Civ. Dei*, Vondel's voorname bron; Sint Ambroos in 't verklaren van de grote geloofs-geheimen in zijn *De Mysteriis*.

Blz. 882, vs. 761 — *gedempt*, letterlik: verstikt (door *damp* verstikken), nu nog: 'n oproer dempen.

Blz. 885, vs. 841 — *Mecha,* deze meer juiste vorm gebruikt Vondel geregeld; vgl. ook *Joannes de Boetgezant*, Opdraght, vs. 153 (blz. 682).

Blz. 888, vs. 978: — *regement* in de oorspr. betekenis van regering, bestuur, bevel, is nog zeer gewoon in de 16e en 17e eeuw, vgl. in 't Wilhelmus:

Maar Godt sal my regeeren
Als een goed instrument,
Dat ick sal wederkeeren
In mijnen Regiment.

4. Verbeteringen

Blz. 803, voetnoot op 67-68 (zie *Nadere Verklaringen, Eerste Boeck*, op vs. 67-68).

Blz. 806, voetnoot op 187 lees: Waar Kefas (Sint Pieter) aan het Woord de naam van Christus geeft (Christus erkent als het Woord), en (het Woord) verklaart voor de zoon van God. (zie *Nadere Verklaringen, Eerste Boeck*, op vs. 187).

III. *Batavische Gebroeders*, blz. 898.

1. De oude uitgaven.

Er bestaan twee uitgaven van dit treurspel uit Vondel's eigen tijd; beide met het jaartal 1663. Unger in zijn Bibliographie meent (zonder opgave van redenen), dat een van deze de eerste is, n.l. die waarbij de eerste bladzij (A 2) van de Opdracht eindigt met het steekwoord *oir-* (van *oirsprong*) (nr. 655, de andere is nr. 656).

Er is naar mijn oordeel geen enkele reden deze als de eerste uitgave te beschouwen, en de andere als de tweede. Ze zijn beide volkomen gelijk, zelfs wat iedere bladzij op zich zelf betreft. Hetzelfde vers staat in beide op dezelfde bladzij en op hetzelfde regeltal. Het enige verschil in dit opzicht (dus wat aangaat de plaats van het gedrukte) is te vinden in de opdracht aan Simon van Hooren. De eerste (van Unger) heeft het zetsel van deze drie eerste bladzijden wat ruimer gezet, zowel in regelafstand onderling als in het zetsel op iedere regel zelf. De enige volle bladzij van deze drie, namelik de tweede, bevat bij die ‘eerste’ 21 regels, en bij de andere 23 regels. Door die ruimere zetting (maar alleen bij die Opdracht), maakt de eerste 'n kloekere indruk, hoewel de lettervorm en lettergrootte gelijk zijn. Verder is *alles* gelijk in beide boekjes wat het drukwerk betreft en de opstelling daarvan, vignetten en versierde hoofdletters, alles hetzelfde.

De ene keer krijgt men de indruk, dat Unger's eerste slordiger is en vuiler van zetsel, de andere keer dat Unger's tweede meer aan die euvels lijdt. Het papier is eveneens gelijksoortig het zogenaamde vergé; alleen de watermerken verschillen. De ‘eerste’ heeft 'n groot stervormig watermerk, waarbij de straalpunten met 'n kringetje bekroond zijn; 'n driehoekig figuur (bestaande uit grotere kringen) staat met de top op een van die puntkringetjes. Midden in de grondlijn van die driehoek bevindt zich de hoofdletter I (waarschijnlik). Het watermerk van de andere is 'n kleine rechthoek met enkele onduidelike figuurtjes erin ('n poppetje? o.a.).

De zogenaamde ‘eerste’ is ook slordig in zijn papier; het eerste en het zesde vel (A en F) zijn zwaarder dan de andere.

Ook de tekst geeft geen uitsluitsel over de voorrang. Beide lijden nog al aan zetfouten; verscheidene zijn bij allebei dezelfde, en in de latere (welke dat dan geweest is) niet verbeterd, hoewel de fout soms zinstorend was (bijv. vs. 985). Verder vindt men in de twee drukken ook onderling verschillende.

Gelieve de *Tekstkritiek* te vergelijken.

Op grond van merkwaardige fouten, die Unger's ‘eerste’ (nr. 655) wel, en zijn ‘tweede’ (nr. 656) niet vertoonde, was ik meer geneigd, die ‘tweede’ als de eerste te beschouwen, maar er is naar mijn mening geen voldoende reden voor, de gevallen zijn te gering in getal, daarenboven ook nr. 656 vertoont weer fouten die 655 niet heeft, bijv. in vs. 951 *In* vind, enz. Zeker is, dat een van beide 'n nadruk is van de andere; welke men daarvoor houdt is dunkt mij vrij onverschillig. Nog eens, men bedenke dat Vondel zelf geen proeven nazag; en de drukkers-uitgevers drukten meermalen hun uitgaven na, met en zonder voorkennis en verlof van de schrijvers.

De vraag blijft dus, of *beide* wel in 1663 thuis horen; er is veel kans van niet.

Voor de waarde van de tekst maakt het geen verschil, welke uitgaaf men neemt, mits met enkele verbeteringen (zie *Tekstkritiek* hieronder).

2. Tekstkritiek

Blz. 907, vs. 141	beide uit.g hebben *Heer broeders*, meerv. dus, zie vs. 133.
Blz. 915, vs. 366	*dwingelandyen* sluit niet in de maat; het moet zijn dwinglandijen; (nr. 656 goed); (zie *Verbeteringen*).
Blz. 925, vs. 682	dat hier *de* Katten gelezen moet worden, blijkt uit de maat (uitg. 656 goed).
Blz. 684	*in vlacke velt* kan niet juist zijn, het lidw. gebruikt Vondel hier altijd, dus *in 't vlacke velt* (nr. 656 goed).
Blz. 927, vs. 740	het zinsverband eist achter *Batavieren* 'n komma; 'n punt verstoort de zin (*beide* uitg. hebben de punt).
Blz. 928, vs. 768	het woord *zagh* wordt door de zin en de versmaat vereist (nr. 656 goed).
Blz. 935, vs. 940	de komma achter *Waer zege is* kan wel is waar niet volstrekt onmisbaar worden genoemd, maar mag bij Vondel, naar zijn gewoonte, verwacht worden (beide uitg. geen komma).
vs. 952, 953:	beide verzen sluiten met *dubbelpunt;* het eerste eist blijkbaar om de zin (die geheel gesloten is) 'n punt; het tweede moet sluiten met 'n vraagteken, anders zou vs. 953 'n voorzin zijn van *Gy moet besluiten* (954), wat geen redelike betekenis kan hebben (beide uitg. hebben bij beide verzen de dubbelpunt).
Blz. 937, vs. 985	*op staetbelang* is 'n niet voorkomende zegswijze; *om* geeft de goede zin; *op* is blijkbaar ingeslopen door de onmiddellik er bovenstaande versregel, waar *op* (op geen vermoên) vlak boven het hier vereiste *om* staat; in de oude uitg. staan die regels vlak boven elkaar, niet gescheiden gelijk in dit deel (beide uitg. *op*).
Blz. 938, vs. 1007	de komma aan 't eind van 't vers werkt zinstorend (beide uitg. hebben de komma).

Blz. 939, 1024	‘*Welda* met hoofdletter, zoals Vondel de eigennamen altijd schrijft (nr. 656 goed).
Blz. 942	In plaats van *eer lang* (dat alleen juist kan zijn) heeft nr. 655 *er lang*, en nr. 656 *'er lang*.
Blz. 945, vs. 1125	beide uitg. hebben *maetroozen*. Dit kan niet juist zijn, in de gehele samenhang blijkt dat hier geschilderd wordt het verzet van de vrouwen die hun mannen, zoons, en vaders zien weggevoerd; vergelijk daarenboven de verzen 658-vlgg., waar hetzelfde wordt verhaald; de zin eist duidelik *maetroonen*.
Blz. 951, vs. 1326	de zin vordert hier *of 't gel; of gelt* zonder het voornaamw. wordt niet gebruikt (nr. 656 goed).
Blz. 960, vs. 1538	beide uitg. hebben achter *geleeft* 'n vraagteken; de zin eist klaarblijkelik 'n punt.

3. Verbeteringen

Blz. 902, voetnoot op *Heldewyn*, zie *Nadere Verklaringen*.

Blz. 915, vs. 366 *dwingelandyen*, lees *dwinglandyen*, zoals door de maat vereist wordt.

4. Nadere verklaringen

Blz. 900,	voetnoot bij regel 10 op *Julius Caesar*. In zijn *De bello Gallico* 4, 10 noemt Caesar bij zijn beschrijving van Rijn en Maas, het *insulam Batavorum:* het eiland der Bataven; maar spreekt verder niet over hun.
Blz. 902,	*Personaedjen* (voetnoten) *Heldewyn* kan toch ook wel vrouwenaam zijn; *wijn* (of wîne) ook in *Lidwina* en *Alwina*. *Kryghsraet:* Vondel gebruikt deze naam ook voor de vergaderde raad; zie vs. 1190 en de voetnoot. Dat Vondel bij het toespreken van de *Kryghsraet* de

gebiedende wijze met *t* (meervoudsvorm)
gebruikt,

	zoals in vs. 1161 *Vertreckt, en daeghtze*, behoeft niet als *meervoud* bedoeld te zijn. De gebiedende wijs met *t* gebruikte men ook vroeger (evenals wij) bij sterker nadruk (zie *Nadere Verkl.* op vs. 1027, de aanhaling uit Breero), en in *Bat. Gebr.* vs. 1285 en 1483.
Blz. 903, vs. 14	*de vinger in d'aerde steken*, zoals de landlieden deden (en doen?) om te proeven wat voor grond het is; vandaar: onderzoeken waar men is.
Blz. 904, vs. 19-vlgg.	Over Nero, zie Tacitus: *Annales*, B. 12-16.
vs. 45-vlgg.	Over de verhouding van Batavieren en Romeinen, Tacitus *De Germania*, 29.
Blz. 906, vs. 92	*een' strengen last* is blijkbaar bijstelling bij *Op 's Keizers naem*, dus: op streng bevel in naam van de keizer; op behoort dus bij beide delen. Ook dit is naar Vondel's gewone manier, in plaats van een samengesteld begrip, twee begrippen naast elkaar; dus de bepaling wordt neven het bepaalde geschikt, gewoonlik verbonden door 't voegwoord *en.* Bijv. *Heerl. der Kercke*, 1, 56: Van allerhande taele en hemelsch kerckgezangk, voor: Van hemels kerkgezang in allerhande taal.
Blz. 919, vs. 502-vlgg.:	Vondel laat hier de Bataafse vrouwen roemen op hun zeden en erfgewoontes, die bij de Germanen in ere bleven, terwijl zij niet als de Romeinen geschreven wetten hadden. (*oude wetten*, vs. 501).
Blz. vs. 507	*buurte* zal hier wel de oude enkelvouds-vorm zijn: in de buurt, de hele streek, dus: in open vlekken en dorpen van de hele streek; weer 'n nevenschikking van bepaling en bepaalde (zie boven op vs. 92).
Blz. 924, vs. 646	zie op vs. 1125.
Blz. 927, vs. 739, 740:	*aert* en *landaert. Aert* als verzamelnaam: soort wezens, troep, meermalen bij Vondel; zo *Heerl.* 1, 945 *Verwilderde*

	aert (van de Joden), *Lucifer* 1168 (*Hardneckige aert* (van de Luciferisten); *landaert* in 740 zal dan ook meer waarschijnlik hetzelfde betekenen: 'n bende naar den aard van rebelle Batavieren; 'n troep rebelle Batavieren.
Blz. 930, vs. 830	*kerck van ongekorven hout,* zie ook vs. 469.
vs. 841 en 843.	Hier gebruikt Vondel *Duitsche* naast *Nederduitsche*; het eerste betekent dan hier en elders (bijv. 1132) *Germanen* in 't algemeen, hoewel hij dit woord ook geregeld gebruikt voor Nederlander, Nederlands (Diets); zie bijv. *Heerl. der Kercke* 1, vs. 4); het tweede *Nederduitsche* is dan Nederlandse.
Blz. 932, vs. 879-vlgg.	De dubbele punt aan 't eind van verschillende verzen is 'n aanduiding, dat de zin doorloopt in het weerwoord van de andere ‘personaedje’; zie ook 1507-vlgg.
Blz. 939, vs. 1027	*uitzetten:* in zijn oorspronkelike betekenis van buitenzetten, dus wegdoen, zorgen dat het niet gebeurt: tegenhouden. Zo ook in Bredero's *Griane*, 53: Ach, Heere! wilt so langk uytzetten maar den dagh. (de dag tegenhouden).
Blz. 945, vs. 1125	*in hunn' schick,* deze zegswijze kan hier niet anders betekenen dan: in hun (plechtige) kledij; 'n bizondere toepassing dus van *schik* in de betekenis: ordening, of gepastheid, welvoegelikheid. In vs. 646 zou *in hun schick* desnoods nog kunnen betekenen: tot hun voldoening, hun genoegen (zoals in ons tegenwoordig Nederlands), hoewel dit 'n nog al gewrongen zin geeft.
Blz. 941, vs. 1161	Over de vormen *Vertreckt* en *daeght* met *-t*, zie hierboven, Verklaringen bij *Personaedjen*.
Blz. 952, vs. 1344	*Als 't sneeujaght smelt*. Voor *jaght* als *het*-woord (Vondel gebruikt het anders als *de*-woord, vrouwelik), vrgl. Profijtelick Liedeboek 296, 5:

Op den Kerstnacht
Was deze dracht geboren ...
Dies 't helsche iacht
doen bleef versmacht.

't helsche iacht: de helse troep, de duivels, hier in dezelfde betekenis als in Vondel's Lucifer, vs. 2160: ... vaegh de lucht van dees vervloeckte jaght; zie ook hierboven *Heerl. der Kercke*, Nadere verklaringen Boeck 1, op vs. 308.

Blz. 955, vs. 1409-vlgg. — Deze verzen herinneren aan de echtgenote van Oldenbarnevelt, die weigerde genade te vragen voor haar schuldloze man; maar later wel genade vroeg voor haar zoon Groenevelt, medeplichtig aan 'n aanslag op Maurits; vrgl. verder 1635-vlgg. (vooral 1658), en 1739, 40 en vlgg. die alle aan Oldenbarnevelt herinneren (vooral ook 1753).

Blz. 956, vs. 1436 — *Bruin* is 'n bijvorm van de algemeen Germaanse eigennaam *Bruno*.

Blz. 959, vs. 1519 — *den keur, den* in de onderwerpsvorm, vooral bij 't lijdende werkw.; zie *Joannes de Boetgezant*, Tekstkritiek, Boeck 6, op vs. 348.

Blz. 963, vs. 1633: — *Kermers* voor Kennemers, vrgl. *Gysbreght*, vs. 1124.

Blz. 966, vs. 1727 — *stormbrugh;* de romeinse belegeringswerktuigen *testudo* en *vinea* waren houte gevaartes, *waaronder* beschut de Romeinen oprukten tegen de wallen; de Romeinen bouwden ook de *agger:* de stormwal; Vondel denkt wel aan de *stormbrug*, 'n middeleeuws belegerings- en stormgevaarte.

Blz. 967, vs. 1729 — *'t gezicht ... blickt en blickert:* flikkert en bliksemt; *blikken* = stralen, flikkeren; *blikkeren*, herhaaldelik stralen of bliksemen; vrgl. *Heerl.* 3, 207: *blick op blick*: bliksemstraal op bliksemstraal.

vs. 1741 — *August:* Augustus = de verhevene, is de eretitel gegeven aan Octavianus, toen hij tot *princeps* (vorst, alleenheerser) werd

uitgeroepen; ook zijn opvolgers droegen deze titel, evenzo de latere eigenlike imperatores: keizers. Vroeger vertaalde men onjuist (ook Vondel) (semper) Augustus als (altijd) vermeerderaar van 't Rijk.

Lijst der illustraties

	BLZ.
Portret van Johan Maurits naar de teekening en gravure van Th. Matham. Titelprent.	
Petrus Scriverius, gravure van I.v. Velde naar de schilderij van Frans Hals	245
Lyckbedde van den eerwaardigen Heer Joan Banning Wuytiers naar de teekening en gravure van Th. Matham	270
Portret van Willem Blaeu naar de gravure van J. Falck	297
Portret van Uytenbogaert, gravure naar de schilderij van M. Miereveld	299
Portret van Herman Saftleven	301
Facsimile van Vondels handschrift ‘Op d'afbeeldinge van Herman Zachtleven’	303
Portret van Jan Vos naar de gravure van K. du Jardin	669
De vijf en zeventigjarige Vondel naar een op paneel geschilderd portret van Philips Koninck.	671
Wapen van Johan Maurits	675

EINDE VAN HET NEGENDE DEEL.